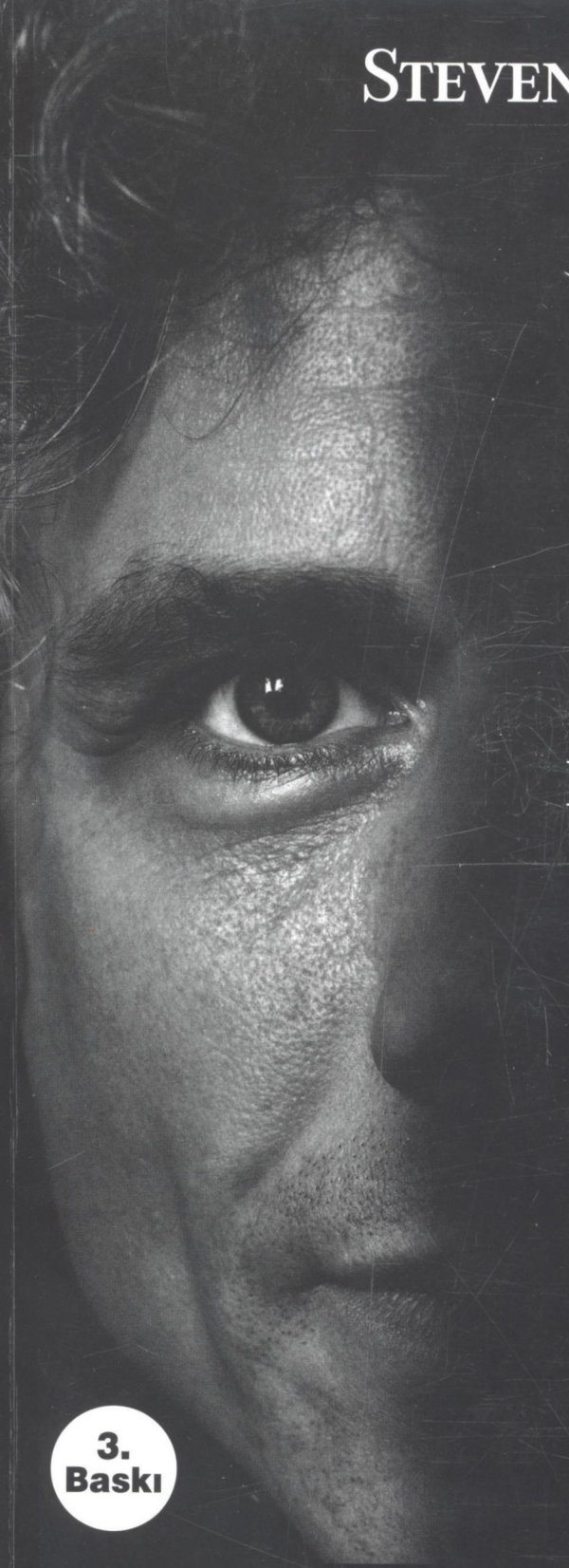
STEVEN PINKER

BOŞ SAYFA

İnsan Doğasının Modern İnkârı

3. Baskı

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ

BOŞ SAYFA

STEVEN PINKER

BOŞ SAYFA

İNSAN DOĞASININ MODERN İNKÂRI

Mehmet Doğan 1976`Bursa doğumlu. ODTÜ Biyoloji mezunu. NYU Biyoloji'de master yaptı. Serbest çevirmenlik yapıyor. Başlıca çevirileri: *Genom*, (Matt Ridley) 2007; *Gen Çeviktir*, (Matt Ridley) 2009; *Haklı Savaş Haksız Savaş* (Michael Walzer), 2010; *Neo-Liberal Genetik* (Susan McKinnon), 2010; *Boş Sayfa* (Steven Pinker) 2010; *Çift Görmek* (Peter Pesic) 2010; *Kent Paryaları* (Loïc Wacquant), 2012; *Foucault ve İran Devrimi* (Janet Afary-Kevin B. Anderson), 2012; *Âdem'in Dili* (Derek Bickerton), 2012.
e-posta: memeddogan@gmail.com

BOŞ SAYFA

İNSAN DOĞASININ MODERN İNKÂRI

Steven Pinker

Çeviren: Mehmet Doğan

BOĞAZİÇİ
ÜNİVERSİTESİ
YAYINEVİ

Steven Pinker
The Blank Slate
The Modern Denial of Human Nature
Copyright © Steven Pinker, 2002. All rights reserved.

Boş Sayfa
İnsan Doğasının Modern İnkârı
© BÜTEK A.Ş. 2008. Tüm hakları saklıdır.
Çeviri © Mehmet Doğan 2010. Tüm hakları saklıdır.

ISBN 978-605-4238-36-1

Bütek Boğaziçi Eğitim Turizm Teknopark Uygulama
ve Dan. Hiz. San. Tic. A.Ş.
Rumeli Hisarı Mahallesi, Boğaziçi Üniversitesi
Güney Kampüs No: 11/2 Sarıyer/İstanbul
Telefon: (0212) 287 03 12-13

Yönetim Yeri:
Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi
Boğaziçi Üniversitesi Uçaksavar Kampüsü
Garanti Kültür Merkezi, Arka Giriş
Etiler/İstanbul

bupress@boun.edu.tr
www.bupress.org
Telefon ve faks: (0212) 257 87 27
Sertifika No: 10821

Genel Yayın Yönetmeni: Murat Gülsoy
Yönetici Editör: Ergun Kocabıyık
Kapak Tasarımı: Kerem Yeğin
Yayına Hazırlayan: Çetin Şan
Baskı: Acar Basım ve Cilt Sanayi Ticaret A.Ş.
Beysan San. Sitesi Birlik Cad., No: 26
Acar Binası, Haramidere, Beylikdüzü, İstanbul
Telefon: (0212) 422 18 00
Sertifika No: 11957

Birinci Baskı: Eylül 2010 (1500 adet)
İkinci Baskı: Nisan 2013 (1000 adet)
Üçüncü Baskı: Mart 2016 (1000 adet)

İçindekiler

Önsöz, 9

I. Kısım:
BOŞ SAYFA, SOYLU VAHŞİ, MAKİNEDEKİ HAYALET, 17

1. Bölüm: Resmî Kuram, 21

2. Bölüm: Oyun Hamuru, 30

3. Bölüm: Yıkılacak Son Duvar, 47

4. Bölüm: Kültür Akbabaları, 81

5. Bölüm: Sayfanın Son Direnişi, 97

II. Kısım:
KORKU VE NEFRET, 133

6. Bölüm: Politik Görüşlü Bilimciler, 135

7. Bölüm: Kutsal Üçlü, 153

III. Kısım:
İNSAN DOĞASININ İNSANI YÜZÜ, 171

8. Bölüm: Eşitsizlik Korkusu, 175

9. Bölüm: Kusurlu Olma Korkusu, 197

10. Bölüm: Belirlenimcilik Korkusu, 214

11. Bölüm: Nihilizm Korkusu, 228

IV. Kısım:
KENDİNİ TANI, 239

12. Bölüm: Gerçeklikle Temas Etmek, 241

13. Bölüm: Çaresizliklerimiz, 265

14. Bölüm: Acılarımızın Kökleri, 290

15. Bölüm: Kutsallık Taslayan Hayvan, 323

V. Kısım:

HASSAS MESELELER, 337

16. Bölüm: Siyaset, 339

17. Bölüm: Şiddet, 366

18. Bölüm: Toplumsal Cinsiyet, 402

19. Bölüm: Çocuklar, 443

20. Bölüm: Hümanist Disiplinler, 477

VI. Kısım:

TÜRÜN SESİ, 501

EK: Donald E. Brown'ın İnsan Evrenselleri Listesi, 515

Kaynakça, 521

Dizin, 563

Don, Judy, Leda ve John için

ÖNSÖZ

"İnsan doğası ve yetiştirme hakkında bir kitap *daha* mı? Zihnin boş sayfa olduğuna inanan insanlar gerçekten hâlâ var mı? Heteroseksüel ilişki yaşayıp da birden fazla çocuğu olan ve çocukların dil öğrendiğini, ama evcil hayvanların öğrenmediğini fark eden herhangi biri için insanoğlunun belirli yetenekler ve belirli bir mizaçla doğduğu yeterince aşikâr değil mi? Kalıtım ile çevre arasındaki basit ikili karşıtlık meselesini hepimiz aşmadık mı ve bütün davranışların aslında bu ikisinin birbiriyle etkileşiminden ortaya çıktığını anlamadık mı?"

Bu kitabı yazmayı düşündüğümü açıkladığımda tüm meslektaşlarım bana, bu söylediklerime benzer bir tepki verdi. Üstelik ilk bakışta bu, pek de mantıksız bir tepkiymiş gibi gelmiyor. Belki de "insanın doğasına karşılık yetiştirme" meselesi artık vaktini tamamlayıp ölmüş bir konudur. Zihin ve davranışlar hakkında güncel yazıları izleyen herkese, aşağıdakiler gibi orta yolcu tezler tanıdık gelecektir:

> Okuyucu, genetik ya da çevre temelli açıklamalardan birinin ötekine üstünlük kurduğunu düşünüyorsa, bizler bu taraflardan birini ya da ötekini anlatma konusunda başarısız olmuşuz demektir. Bize kalırsa, bu meselede hem genlerin hem de çevre etkenlerinin sözü geçmektedir. Bunların karışımı nasıl olur? İşte bu noktanın şu an için tam olarak bilinemeyeceğinde ısrarcıyız; çünkü elimizdeki bulgular henüz kesin kararlar verebilmemiz için yeterli değil.[1]

> Bu, her şeyin genetik olduğunu söyleyen kitaplardan biri olmayacak, çünkü her şey genetik değildir. Çevresel etkenler de en az genetik yapı kadar önemlidir. Çocukların büyürken edindiği deneyimler, doğuştan sahip oldukları özellikleri kadar önemlidir.[2]

> Bir davranış kalıtsal olsa bile, bireyin davranışı yine de onun gelişiminin sonuçlarından biridir ve bu yüzden de söz konusu davranışı, sebep sonuç ilişkisi uyarınca etkileyen bir çevre bileşeni vardır. ... Hem genetik hem de çevresel koşulların

[1] Herrnstein ve Murray, *The bell curve*, 1994, s. 311.
[2] Harris, *The nurture assumption*, 1998, s. 2.

> kopyalanması aracılığıyla fenotiplerin[3] nasıl aktarıldığına dair modern anlayış ... kültürel geleneklerin, yani çocuğun anne babasından taklit ettiği davranışların çok önemli olduğunu söylemektedir.[4]

Eğer bu ifadelerin, zararsız bir uzlaşmayı gösterdiğini ve herkesin doğa/yetiştirme tartışmasını bir kenara bıraktığını düşünüyorsanız, bir kez daha düşünmelisiniz. Yukarıdaki alıntılar son on yılın en çok tartışma yaratan üç kitabından yapılmıştır. İlk alıntı Richard Herrnstein ve Charles Murray'in yazdığı *The Bell Curve* [Çan eğrisi] kitabındandır; ki bu kitapta beyaz ve siyah Amerikalılar arasında IQ ortalamalarındaki farkın hem genetik hem de çevresel nedenleri olduğu ileri sürülmektedir. İkinci alıntı Judith Rich Harris'in *The Nurture Assumption* [Yetiştirme önermesi] adlı kitabındandır ve Harris, çocukların kişiliğinin hem genler hem de çevre tarafından şekillendirildiğini, bu yüzden anne babalar ile çocukları arasındaki benzerliklerin, hem çocuk yetiştirmenin etkilerinden hem de ortak genlerden kaynaklandığını söyler. Üçüncü alıntıysa Randy Thornhill ve Craig Palmer'ın, tecavüzün yalnızca kültür ürünü olmayıp kökeninin erkek cinselliğinin doğasında bulunduğunu iddia ettikleri *A Natural History of Rape* [Tecavüzün doğal tarihi] adlı kitaptan alınmıştır. Sadece yetiştirmeye değil, yetiştirme koşullarının yanı sıra insanın doğasına da önem verdikleri için bu yazarlar adeta tecrit edilmiş, sesleri bastırılmış, basının ağır hakaretlerine uğramış, hatta Amerikan Kongresi'nde kınanmışlardır. Bu tür fikirlerini açıklayan başka insanlar da aynı şekilde sansürlenmiş, saldırılara uğramış ya da haklarında yasal soruşturma açılmasıyla tehdit edilmiştir.[5]

Zihnin bir kısmını şekillendirmek üzere doğa ve yetiştirmenin işbirliği yaptığı görüşünün yanlış olduğu zaman içinde ortaya çıkabilir, fakat bu görüş, meselenin ilk ortaya çıkışından bunca yıl sonra, içinde bulunduğumuz XXI. yüzyılda bile sudan sebeplere dayanan ya da hiç beklenmedik bir fikir değildir. Çünkü konu insan düşüncelerini ya da davranışlarını açıklamaya geldiğinde, bu meselede kalıtımın herhangi bir rolünün olma ihtimali, hâlâ sarsıcı bir etkiye sahiptir. Birçok kişi, insan doğasının etkisini kabul etmenin ırkçılık, cinsiyetçilik, savaş, açgözlülük, soykırım, nihilizm ve gerici siyasetleri onaylamak, çocukları ve engellileri ihmal etmek anlamına geleceğini düşün-

---

[3] Fenotip ya da dışyapı: Genetik ve çevresel etkenlerin yarattığı özelliklerin canlının dış görünüşündeki yansıması. Genotip veya soyyapı ise organizmanın genetik yapısıdır —*ed. notu.*

[4] Thornhill ve Palmer, *A natural history of rape*, 2000, s. 176. Alıntı, cinsiyet ayrımcılığı olmasın diye değiştirilmiştir.

[5] Hunt, *The new know-nothings: The political foes of the scientific study of human nature*, 1999; Jensen, *Genetics and education*, 1972; Kors ve Silverglate, *The shadow university: The betrayal of liberty on America's campuses*, 1998; J. P. Rushton, "The new enemies of evolutionary science", *Liberty*, Mart 1998, s. 31-35; "Psychologist Hans Eysenck, Freudian critic, dead at 81", Associated Press, 8 Eylül 1997.

mektedir. Zihnin doğuştan gelen bir düzeni olduğu yönünde ortaya atılacak herhangi bir iddia, sanki bu, yanlış olduğu gösterilebilecek bir varsayım değilmiş de, üstünde düşünülmesi bile ahlakdışı olan bir fikirmiş gibi, insanları derinden sarsmaktadır.

Elinizdeki kitap, modern yaşamdaki insan doğası kavramının ahlaksal, duygusal ve siyasal renkleri hakkındadır. Bu kitapta, insanların, insan doğasını tehlikeli bir fikir olarak görmesine yol açan tarihsel gelişmelerin izini sürecek, bu fikri arapsaçına döndüren ahlaksal ve siyasal keşmekeşi çözmeye çalışacağım. İnsan doğası hakkında yazılmış hiçbir kitap tartışma yaratmamayı elbette bekleyemez, ama yine de yazdığımın "patlayıcı" bir kitap olmasını amaçlamadım; gerçi kitabın kapağında öyle olduğunu ima eden ibareler görebilirsiniz. Birçok kişinin düşündüğünün aksine, aşırı "yetiştirmeci" bir görüşe, aşırı "doğacı" bir görüşle karşı çıkıp gerçeğin arada bir yerlerde olduğunu söylemiyorum. Bazı durumlarda aşırı çevreselci açıklamalar doğrudur: Hangi dili konuştuğunuz buna güzel bir örnektir; ayrıca farklı ırklara ve etnik gruplara ait insanların girdikleri sınavlarda aldıkları sonuçlar arasındaki farklılıklar bu duruma başka bir örnek olabilir. Bazı durumlardaysa aşırı kalıtımcı açıklamalar doğrudur; örneğin belirli kalıtsal sinir hastalıklarında olduğu gibi. Ama çoğu durumda, doğru açıklamaya ulaşmak için kalıtım ve çevre faktörlerinin karmaşık bir etkileşimini de göz önüne almak gerekiyor: Kültür çok önemlidir, fakat kültürün yaratılıp öğrenilmesini mümkün kılan zihinsel yetiler olmaksızın kültür var olamaz. Benim bu kitaptaki amacım, genlerin her şey olduğunu ve kültürünse hiçbir şey olmadığını söylemek değil — böyle bir şeye kimse inanmaz; benim niyetim, neden aşırı görüşün (yani kültürün her şey olduğunu söyleyen görüşün) ılımlı kabul edilmesine rağmen, aslında ılımlı olan görüşün aşırılık olarak görüldüğünü irdelemektir.

Ayrıca insan doğasının etkilerini kabul etmenin, birçok kişinin korktuğu siyasal imaları da yoktur. Örneğin, bunu kabul etmek, feminizmden vazgeçmeyi, eşitsizliği veya şiddeti kabullenmeyi ya da ahlakı kurmaca bir şeymiş gibi ele almayı gerektirmez. Ben burada her şeyden önce belirli siyasetlerin avukatlığını yapmayacak ve solun ya da sağın siyasi gündeminden bahsetmeyeceğim. Siyasi anlaşmazlıkların neredeyse her zaman birbirleriyle rekabet eden değerler arasında gerçekleşen bir değiştokuş içerdiğine ve bilimin de bu değiştokuş meselesini çözmeye değil, tanımlamaya yönelik donanımı olduğuna inanıyorum. Göstereceğim gibi, bu değiştokuşların çoğu, insan doğasının özelliklerinden kaynaklanır. Bunların açıklığa kavuşmasıyla da, ne yönde olursa olsun, toplu tercihlerimizin daha sağlıklı bilgilerle yapılacağını umut ediyorum. Eğer bir tarafın avukatlığını yapacaksam, insan ilişkileri hakkındaki modern tartışmalarda görmezden gelinen ya da üzerinde baskı kurulan tarafın, yani insan doğasıyla ilgili keşiflerin avukatı olurum.

Peki, tüm bunları açıklığa kavuşturmak neden önemlidir? İnsan doğasını kabul etmemek, Viktorya dönemi insanlarının cinsellikten utanmasına

benzer, hatta daha da kötüdür; çünkü bu yaklaşım bilimselliğimizi, akademilerimizi, halka söylenenleri, hatta gündelik hayatlarımızı bile çarpıtmaktadır. Mantıkçılar, bizlere tek bir çelişkinin bile bir dizi ifadeyi yozlaştırabileceğini ve yanlışlıkların filizlenmesine yol açabileceğini anlatır. Bilim ve sağduyudan gelen onca kanıtın varlığına rağmen, insan doğasının var olmadığını söyleyen dogma da böyle bir yozlaştırıcı etkiye sahiptir.

Zihnin boş bir sayfa olduğunu söyleyen öğreti, öncelikle, insanoğlu hakkında yapılan incelemeleri ve sonuç olarak da bu araştırmaların kılavuzluk ettiği kamuoyu kanaatini ve kişisel görüşleri saptırmıştır. Örneğin çocuk yetiştirmeye dair çeşitli düşüncelere, anne babanın davranışlarıyla çocuğun davranışları arasında bağıntı kuran araştırmalardan ilham alınarak ulaşılmıştır. Sevgi dolu anne babaların çocukları özgüven sahibidir; otoriter anne babaların (ne fazla müsamaha gösteren ne de aşırı kısıtlayan anne babalar) çocukları düzgün davranışlar sergiler; çocuklarıyla konuşan anne babaların çocuklarının dil becerileri daha iyidir vesaire gibi. Herkes çocukları en iyi şekilde yetiştirmek için anne babaların sevecen, otoriter ve konuşkan olması gerektiği sonucuna varmıştır; ayrıca çocuklar bu özelliklere kavuşmazsa da bu durum anne babaların hatası sayılmaktadır. Oysa varılan bu sonuçlar, çocuk zihninin aslında boş bir sayfa olduğu inancına dayanmaktadır. Ama unutulmamalıdır ki, anne babalar çocuklarına sadece ev ortamını değil genlerini de vermektedir. Anne babalar ile çocuklar arasındaki karşılıklı bağıntılar, yetişkinleri sevecen, otoriter ve konuşkan yapan genlerin, çocukları da özgüvenli, düzgün davranışlı ve kendini ifade edebilen bireyler yaptığını söylüyor olabilir. Bu çalışmalar, evlatlık alınmış çocuklarla (bunlar anne babalarından sadece ev ortamını alır, genlerini almazlar) tekrarlanana kadar, eldeki veriler hem genlerin önemli olma ihtimali hem de çocuk yetiştirmenin belirleyici olduğu ihtimaliyle uyumludur ya da iki ihtimalin ortasında bir şey de olabilir. Yine de neredeyse her örnekte, en aşırı görüş, yani anne babanın her şey olduğunu söyleyen görüş, araştırmacıların kabul ettiği tek görüştür.

İnsan doğasının tabulaştırılması, araştırmacıların meseleye at gözlüğüyle bakmasına sebep olduğu gibi, bu konu hakkında tartışmak bile sapkınlık kabul edilmişti. Birçok yazar, doğuştan sahip olunan bir yapıyı ima eden görüşlere ilgi göstermeme konusunda öylesine ateşlidir ki, mantık ve uygarlığı bir kenara bırakmışlardır. "Kısmen"e karşı "hepsi", "muhtemelen"e karşı "daima", "öyledir"e karşı "öyle olması gerekir" gibi temel ayrımlar, insan doğasını aşırıcı bir öğreti olarak resmetmiş ve okuyucuları bu görüşten uzaklaştırmak adına, büyük bir hevesle horgörülmüştür. Bu tür düşünceleri çözümlemenin yerini genellikle siyasal iftiralar ve kişisel saldırılar almıştır. Üstelik entelektüel atmosferin bu şekilde zehirlenmesi de, yeni bilimsel keşifler sayesinde biraz daha anlaşılan insan doğasına dair zorlu meseleleri çözümleyecek donanımdan mahrum kalmamıza sebep olmuştur.

İnsan doğasının inkârı, akademilerin ötesine taşıp entelektüel yaşantı ile sağduyu arasındaki bağın kopmasına da yol açmıştır. Bu kitabı yazma fikri aklıma, uzmanların ve sosyal bilimcilerin, insan doğasının şekillendirilebileceği yönündeki şaşırtıcı iddialarını toplamaya başladığımda geldi: Yani, oğlan çocuklarının, bunu yapmaya yüreklendirildikleri için tartışıp kavga ettiği; çocukların, sebze yemeleri için anne babaları tarafından ödül olarak verilmesinden ötürü şekerli yiyeceklerden hoşlandığı; gençlerin, imla yarışmaları ve akademik ödüller yüzünden, görünüşleri ve giyimleri bakımından rekabet etme fikrine kapıldığı; erkeklerin, sosyalleşme şekli yüzünden cinselliğin amacının orgazm olduğunu düşündüğü gibi iddiaları incelerken. Üstelik tek sorun bu iddiaların mantığa aykırı olması değildi, çünkü bu yazarlar söyledikleri şeyleri sağduyunun sorgulayabileceğini de kabul etmiyorlardı. Bu yaklaşım bir tarikat zihniyetidir, yani fantastik inançlar kişinin dindarlığının kanıtı olarak gösterişli bir şekilde sunulmaktadır. Böyle bir zihniyet, gerçeğe itibar göstermeyle aynı anda var olamaz, ayrıca son zamanlarda entelektüel yaşantıda beliren kimi talihsiz eğilimlerden de bu zihniyetin sorumlu olduğuna inanıyorum. Gerçek, mantık, kanıt gibi kavramları küçümsemek, bahsettiğim bu eğilimlerden birkaçıdır. Başka bir eğilim de aydınların, halkın karşısında söyledikleri ile gerçekten inandıkları düşünceler arasındaki ikiyüzlü ayrımdır. Üçüncü bir eğilim ise kaçınılmaz bir tepkidir aslında: Aydın karşıtlığı ve bağnazlıktan zevk alan "siyaseten hatalı" çığırtkanların sahip olduğu bu kültür, entelektüel kurumların, halkın gözünde güvenirliğini kaybetmesinden de ayrıca güç bulmaktadır.

Son olarak da insan doğasının inkârı sadece eleştirmenler ve aydınların dünyasını yozlaştırmadı, aynı zamanda gerçek insanların hayatlarına da zarar verdi. Anne babaların çocuklarına, tıpkı bir kil topağını yoğurur gibi şekil verebileceğini söyleyen kuram, anne babaların çocuk yetiştirme yöntemlerini de etkiledi, böylece doğaya aykırı ve bazen zalimce yöntemlere bile başvuruldu. Bu da hayatlarında bir denge tutturmaya çalışan annelerin karşılaştığı seçimleri çarpıtırken, çocuklarının hayatının umdukları şekilde gelişmediğini gören anne babaların ıstıraplarını artırdı. İnsanların sahip olduğu zevklerin, tersine çevrilebilir kültürel tercihler olduğu yönündeki inanç yüzünden, toplumsal planlamacılar, insanların süslerden, doğal ışıktan ve yaşamda sahip olunabilecek çeşitli şeylerden hoşlanmasının değersiz olduğunu söyledi, dolayısıyla milyonlarca insan sıkıcı beton kutularda yaşamak zorunda kaldı. Kötülüğün aslında toplumun ürünü olduğunu söyleyen romantik kanaat, tehlikeli psikopatların sokağa salınmasını haklı çıkardı, böylece masum insanların öldürülmesi bir anlamda teşvik edildi. İnsanlığın devasa boyutlardaki toplum mühendisliği projeleriyle yeniden şekillendirilebileceğine dair inanç ise tarihteki en büyük gaddarlıkların önünü açtı.

Mantıklı konuşmak gerekirse, insan doğasını kabul etmek, birçok insanın korktuğu olumsuz sonuçları ifade etmek anlamına gelmez. Tezlerimin çoğu soğukkanlı bir şekilde çözümlemeye dayalı olsa bile, bu sonuçların aslında olumlu

etkiye sahip olduğuna inandığımı saklamaya çalışmayacağım. Çehov "insana neye benzediğini gösterirseniz, daha iyi biri olacaktır" diye yazmıştır. Yani insan doğasına dair yeni bilim dalları da bizi biyoloji bilgisine dayalı ve gerçekçi bir hümanizmaya götürebilir. Bu bilimler de türümüzün, fiziksel görünüm ile dar görüşlü kültürün yüzeysel farklılıklarının altındaki psikolojik birliğini göz önüne sererek, insan zihninin mucizevi karmaşıklığını takdir etmemizi sağlamaktadır; oysa bizler sorunsuz işlediği için bu karmaşıklığı sıradan bir şey olarak görürüz. Bu bilimler ayrıca elimizdeki değerleri geliştirmek için devreye sokabileceğimiz ahlaki sezgileri tanımlar; insan ilişkilerinde bir doğallık vaat eder; insanları ele alırken, kuramların söylediklerine göre değil, onların gerçekten ne hissettiklerine göre hareket etmemiz için bizi cesaretlendirirler. Acının ve baskının ayırdına varabilmemiz için bir mihenk taşı görevi görürler, güç sahiplerinin gerekçelerinin maskesini düşürürler. Ayrıca bizi zevklerimizden özgürleştirmeyi düşünen ve kendilerini toplumsal reformcu olarak atamış kişilerin tasarılarının içini görmemizi sağlar; demokrasinin ve hukuğun üstünlüğünün başardıklarına duyduğumuz takdiri tazeler; binlerce yıldır insan hakkında düşünen sanatçıların, filozofların kavrayış gücünü artırırlar.

İnsan doğasından dürüstçe bahsetmek için çok uygun bir zamandayız. XX. yüzyıl boyunca birçok aydın, insanların biyolojik açıdan ayırt edilemez olduğu, alçakça amaçlar gütmediği, seçim yapmakta sonuna dek özgür olduğu gibi kırılgan ve keyfî iddiaları ortaya koyan nezaket ilkelerine dayanmaya çalışmıştı. Zihin, beyin, gen ve evrim alanlarında gerçekleştirilen keşifler, bu iddialar hakkında şüphe uyandırmıştır. Başka bir işe yaramasa bile, zekânın ve duyguların genetik köklerini anlamayı vaat eden İnsan Genomu Projesi'nin tamamlanması bile insanları uyandırmaya yetmelidir. İnsan doğasının inkârı yaklaşımına yeni bilimsel keşifler tarafından meydan okunması, bizi bir mücadeleyle karşı karşıya bırakıyor. Barış ve eşitlik gibi değerlerden ya da bilime ve gerçeğe duyduğumuz bağlılıktan vazgeçmek istemiyorsak, o zaman söz konusu bu değerleri, psikolojik yapımızla ilgili ve yanlış oldukları kanıtlanabilecek bu iddialardan ayrı olarak ele almamız gerekecektir.

Bu kitap, insan doğasının nasıl tabulaştığını merak eden, bu tabuya meydan okumanın acaba gerçekten tehlikeli mi yoksa sadece alışılmamış mı olduğunu bilmek isteyenler için yazılmıştır. Bu kitap, türümüzün ortaya çıkmakta olan portresine ilgi duyan ve bu portrenin meşru eleştirilerini merak edenler içindir. İnsan doğasını tabulaştırma yaklaşımının, önümüzdeki zorlu meselelerle uğraşırken, oyunu eksik bir desteyle oynamamıza yol açtığını düşünenler içindir. Bu kitap zihin, beyin, gen ve evrim alanlarındaki gelişmelerin kendi hakkımızdaki görüşümüzü kalıcı olarak değiştirdiğini anlayanların yanı sıra tüm bunların sonucunda şu anda sahip olduğumuz değerler aşınacak mı, var olmayı sürdürecek mi, yoksa yücelecek mi (ki, ben bunu savunacağım) diye merak edenler içindir.

Kitabımın daha iyi olmasını sağlayan dostlarımı ve meslektaşlarımı anmak bir zevk. Helena Cronin, Judith Rich Harris, Geoffrey Miller, Orlando Patterson ve Donald Symons her türden derin, öngörülü çözümlemeler yaptılar ve kitabın son halinin onların bilgilerine layık olduğunu umuyorum. Ayrıca Ned Block, David Buss, Nazli Choucri, Leda Cosmides, Denis Dutton, Michael Gazzaniga, David Geary, George Graham, Paul Gross, Marc Hauser, Owen Jones, David Kemmerer, David Lykken, Gary Marcus, Roslyn Pinker, Robert Plomin, James Rachels, Thomas Sowell, John Tooby, Margo Wilson ve William Zimmerman'ın değerli yorumlarından da epeyce faydalandım. Kendi uzmanlık alanlarına giren bölümleri gözden geçiren meslektaşlarım Josh Cohen, Richard Dawkins, Ronald Green, Nancy Kanwisher, Lawrence Katz, Glenn Loury, Pauline Maier, Anita Patterson, Mriganka Sur ve Milton J. Wilkinson da teşekkür ediyorum.

Sorularımı nezaket göstererek yanıtlayan ya da kitabım için faydalı öneriler getiren Mahzarin Banaji, Chris Bertram, Howard Bloom, Thomas Bouchard, Brian Boyd, Donald Brown, Jennifer Campbell, Rebecca Cann, Susan Carey, Napoleon Chagnon, Martin Daly, Irven DeVore, Dave Evans, Jonathan Freedman, Jennifer Ganger, Howard Gardner, Tamar Gendler, Adam Gopnik, Ed Hagen, David Housman, Tony Ingram, William Irons, Christopher Jencks, Henry Jenkins, Jim Johnson, Erica Jong, Douglas Kenrick, Samuel Jay Keyser, Stephen Kosslyn, Robert Kurzban, George Lakoff, Eric Lander, Loren Lomasky, Martha Nussbaum, Mary Parlee, Larry Squire, Wendy Steiner, Randy Thornhill, James Watson, Torsten Wiesel, Robert Wright'a da teşekkürü bir borç bilirim.

Bu kitaptaki konular ilk olarak çeşitli seminerlerde ortaya konmuş ve oralardaki dinleyicilerin önemli katkıları olmuştur. Bu seminerlerin yapıldığı yerler arasında Pennsylvania Üniversitesi'ndeki Biyoetik Merkezi; Getty Araştırma Enstitüsü'ndeki Biliş, Beyin ve Sanat Sempozyomu; Pittsburgh Üniversitesi'ndeki Gelişimsel Davranış Genetiği konferansı; İnsan Davranışları ve Evrim Cemiyeti; Pennsylvania Üniversitesi'ndeki İnsancıl Önderlik Projesi; Boston Üniversitesi'ndeki Irk ve Toplumsal Sınıflar Enstitüsü; MIT'deki Beşeri Bilimler, Sanat ve Sosyal Bilimler Fakültesi; Sinirbilim Enstitüsü'ndeki Sinirbilim Araştırma Programı; Pozitif Psikoloji Zirvesi; Hukukta Evrimsel Çözümleme Cemiyeti; Yale Üniversitesi'ndeki İnsan Değerleri Tanner Dersleri bulunmaktadır.

Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nün öğretim ve araştırma ortamının mükemmelliğini burada anmaktan memnunum, ayrıca Beyin ve Bilişsel Bilimler Bölümü başkanı Mriganka Sur, Bilim Fakültesi dekanı Robert Sibley, MIT başkanı Charles Vest'in yanı sıra birçok meslektaşımın ve öğrencinin verdiği desteklere de müteşekkirim. Teuber Kütüphanesi'nde görevli John Bearley, akademik materyali taradı ve ne kadar muğlak olursa olsun, tüm soru-

lara cevap verdi. MIT MacVicar Fakülte Üyeleri programına ve Peter de Florez kürsüsüne mali destekleri için teşekkür ederim. Dil konusundaki araştırmam NIH'in HD18381 ödeneği kapsamında desteklenmiştir.

Viking Penguin'den Wendy Wolf ile Penguin Books'tan Stefan McGrath mükemmel tavsiyelerin yanı sıra manevi desteklerini de eksik etmediler. Onlara ve temsilcilerim John Brockman ile Katinka Matson'a kitap adına sarf ettikleri çaba için teşekkür ediyorum. Katya Rice'ın, onunla beşinci işbirliğimiz olan bu kitabın düzeltme işleriyle ilgilenmesinden hoşnutum.

Gösterdikleri sevgi ve destek için aileme, yani Pinker'lara, Boodman'lara, Subbiah-Adams'lara kalpten teşekkür ediyorum. Verdiği bilgece tavsiyeler ve sevgiyle cesaretlendirişi için karım Ilavenil Subbiah'a özellikle müteşekkirim.

Bu kitap üzerimde büyük etkisi olan dört dostuma, Donald Symons, Judith Rich Harris, Leda Cosmides, John Tooby'ye adanmıştır.

I. KISIM

BOŞ SAYFA, SOYLU VAHŞİ, MAKİNEDEKİ HAYALET

Herkesin insan doğasına dair bir düşüncesi ve kuramı vardır. Herkesin çevresindeki insanların davranışını önceden tahmin etmesi gerekir; ki bu da, insanların bir arada ve saat gibi çalışmasını neyin sağladığı hakkında hepimizin kuramlara ihtiyaç duyduğu anlamına gelir. Zımnen kabul edilmiş insan doğası kuramı, yani davranışların sebebinin düşünceler ve duygular olduğu fikri, bizlerin, insanlara dair düşünme şeklimizin derinliklerine gömülüdür. Kendi zihinlerimizi izleyip diğer insanların bize benzediğini varsayarak bu kuramın içini doldurur ve insanların davranışlarını gözleyerek genellemelerde bulunuruz. Ayrıca içinde yaşadığımız entelektüel ortamdan, yani konusunda yetkili kişilerin uzmanlığından ve gündelik hayata dair bilgilerimizden birtakım fikirler de alıp bunları kendi kuramımıza ekleriz.

İnsan doğası hakkındaki kuramımız, hayatlarımızdaki birçok şeyin pınarıdır. İkna etmek veya tehditler savurmak, bilgilendirmek veya aldatmak istediğimiz zaman bu kurama danışırız. Bu kuram evliliklerimizi nasıl besleyip yürüteceğimize, çocuklarımızı nasıl büyüteceğimize ve kendi davranışlarımızı nasıl kontrol edeceğimize dair bizlere tavsiyeler sunar. Bu kuramın öğrenmeyle ilgili varsayımları eğitim politikamıza, güdülerle ilgili varsayımlarıysa ekonomi, hukuk ve suç politikalarımıza yön verir. Üstelik bu kuram bir yandan da insanların neleri kolayca başarabileceğini, neleri başarmak için illa acı çekip fedakârlıkta bulunması gerektiğini, neleri asla başaramayacağını betimlediği için değerlerimizi etkilemektedir: Birey ve toplum olarak ne için mücadele etmemizin mantıklı olduğuna dair inancımızı yönlendirir. İnsan doğasına dair birbirine rakip kuramlar, farklı yaşam yöntemleri ve farklı siyasal sistemler tarafından dokunarak örülmüş bu kuramlar, tarihin akışı boyunca nice ihtilafın kaynağı olmuştur.

Binlerce yıl boyunca, insan doğasına dair başlıca kuramlar dinden kaynaklanmıştır.[1] Örneğin Musevi-Hıristiyan geleneği, günümüzde biyoloji ve

[1] Macnamara, *Through the rearview mirror: Historical reflections on psychology,* 1999; Passmore, *The perfectibility of man,* 1970; Stevenson ve Haberman, *Ten theories of human nature,* 1998; Ward, *Religion and human nature,* 1998.

psikolojinin ilgilendiği birçok mesele için açıklamalar önermektedir: İnsanlar Tanrı'nın suretinde yaratılmıştır ve hayvanlarla ilintili değillerdir (Tekvin, 1:26). Kadınlar, erkeklerden türetilmiştir ve erkekler tarafından yönetilmek onların kaderidir (Tekvin, 3:16). Zihin, maddesel olmayan bir tözdür; hiçbir fiziksel yapıda bulunmayacak güçlere sahiptir ve beden ölse dahi varlığını sürdürür.[2] Zihin çeşitli bileşenlerden meydana gelmiştir; ki bunlara ahlak duygusu, sevme becerisi, bir eylemin iyilik kavramı ideallerine uyup uymadığını anlamaya dair muhakeme yeteneği ve nasıl davranılacağını seçen bir karar verme yetisi de dahildir. Karar verme yetisi, sebep sonuç ilişkisinin yasalarıyla sınırlandırılmamış olsa bile, günahı seçmek konusunda doğuştan gelen bir eğilime sahiptir. Bilişsel ve algısal yetilerimiz düzgün çalışır, çünkü Tanrı bunların içine gerçekliğe uyan idealler yerleştirmiş ve ayrıca bunların dış dünyayla bağlantılı olarak işlemesini sağlamıştır. Zihinsel sağlığa sahip olmak için Tanrı'nın amacının farkında olmak, iyiliği seçip günahtan uzak durmak, Tanrı'yı sevmek ve Tanrı'dan ötürü de insanları sevmek gerekir.

Musevi-Hıristiyan kuramı, Kitabı Mukaddes'te anlatılan olaylara dayanmaktadır. İnsan zihninin hayvanların zihniyle ortak hiçbir noktasının olmadığını, zaten Kitabı Mukaddes'in, insanların diğer canlılardan ayrı yaratıldığını söylemesinden biliyoruz. Kadınların tasarımının erkeklerin tasarımına dayandığınıysa kadınların yaratılmasıyla ilgili bölümde Havva'nın Âdem'in kaburgasından yaratıldığının söylenmesiyle biliyoruz (Tekvin 2:22). İnsanların verdiği kararların, belirli bir sebebin kaçınılmaz sonuçları olamayacağını tahmin edebiliriz; çünkü Tanrı, bilgelik ağacının meyvesini yemeleri eyleminden Havva ile Âdem'i sorumlu tutmuştur ve bu da aslında başka türlü bir seçim yapabilecekleri anlamına da gelmektedir. Havva'nın itaat etmemesinin cezası olarak da kadınlar erkekler altında ezilmektedir; ayrıca kadınlar ve erkekler bu ilk çiftin günahkârlığını da miras almışlardır.

ABD'de insan doğasına dair en popüler kuram hâlâ bu Musevi-Hıristiyan anlayışıdır. Son anketlere göre, Amerikalıların %76'sı Kitabı Mukaddes'teki yaratılış anlatımına, %79'u bahsedilen mucizelerin gerçekten meydana geldiğine, %76'sı meleklere, şeytana ve diğer maddesel olmayan varlıklara, %67'si ölümden sonra yaşama inanırken sadece %15'i Darwin'in evrim kuramının Yerküre'deki insan yaşamının kökenine dair en iyi açıklama olduğunu düşünüyor.[3] Sağcı siyasetçiler bu dinsel kuramı açık açık kucaklarken, merkezde yer alan hiçbir

---

[2] Kitabı Mukaddes sonrası yorumlara göre böyledir; Kitabı Mukaddes zihin ile bedeni açıkça ayırmamıştır.

[3] Yaratılış: Opinion Dynamics, 30 Ağustos 1999; mucizeler: Princeton Survey Research Associates, 15 Nisan 2000; melekler: Opinion Dynamics, 5 Aralık 1997; şeytan: Princeton Survey Research Associates, 20 Nisan 2000; ölümden sonrası: Gallup Organization, 1 Nisan 1998; evrim: Opinion Dynamics, 30 Ağustos 1999. Connecticut Üniversitesi Roper Merkezi'nin Kamu Kanaati internet sitesinden ulaşılabilir: www.ropercenter.uconn.edu

siyasetçi halkın gözü önünde bu kuramla çelişecek söylemlerde bulunmaya cesaret edemez. Fakat kozmoloji, jeoloji, biyoloji ve arkeoloji gibi modern bilimlerin anlattıkları, bilimsel eğitimle yoğrulmuş insanların kutsal kitapta geçen yaratılış olayının gerçekleştiğine inanmalarını artık imkânsız hale getirmiştir. Sonuç olarak, insan doğasına dair Musevi-Hıristiyan kuramı günümüz akademisyen, gazeteci, sosyal analist ve aydınlarının büyük bölümü tarafından açıkça onaylanmamaktadır.

Bununla birlikte her topluma bir insan doğası kuramı gereklidir ve bizim ana entelektüel mecramız da başka bir kurama odaklanmıştır. Bu kuram nadiren övülür veya açıkça kucaklanır, fakat birçok inancın ve siyasetin temelinde bu kuram bulunmaktadır. Bertrand Russell şöyle yazmıştır: "Nereye giderse gitsin her insan, kendisini rahat ettiren bir inançlar bulutu tarafından sarmalanır ve bu bulut, sıcak bir günde insanın yakasını bırakmayan sinekler gibi onunla birlikte hareket eder." Günümüzün aydınları için söz konusu inançların çoğu psikoloji ve toplumsal ilişkiler hakkındadır. Bu inançlara Boş Sayfa ifadesiyle, yani insan zihninin doğuştan gelen bir yapıya sahip olmadığını ve toplumun veya kendimizin isteğiyle üzerine bir şeyler yazılabileceğini söyleyen görüş ile atıfta bulunacağım.

İnsan doğasına dair bu kuram, elinizdeki kitabın konusudur. Tıpkı dinlerin, insan doğasına dair bir kuramı içermesi gibi, insan doğası kuramları da dinlerin kimi işlevlerini üstlenmiştir ve Boş Sayfa kuramı da modern entelektüel yaşamın laik dini olmuştur. Değerlerin kaynağı olarak görülmüş bu kuramın aslında bir mucizeye dayandığı, yani karmaşık bir zihnin hiçlikten ortaya çıktığı fikriyse kendisine karşı asla kullanılmamıştır. Şüpheciler ve bilimciler tarafından bu kurama meydan okunması, bazı inananları bir inanç krizine sokarken kimi inananların da sapkınları ve inançsızları hedef alan acımasız saldırılar düzenlemesine yol açmıştır. Ama ben sahip olduğumuz değerlerin bu Boş Sayfa kuramının ölümünü de bir şekilde atlatacağını düşünüyorum; tıpkı birçok dinsel geleneğin, bilimden gelen tehditlerle (örneğin Kopernik ve Darwin devrimleri) önünde sonunda uzlaşmak zorunda kalması gibi.

Kitabın birinci kısmındaki bölümler, Boş Sayfa kuramının modern entelektüel hayattaki yükselişini ele almasının yanı sıra bu kurama meydan okuyan insan doğası ve kültürüne dair yeni görüşten de bahsetmektedir. Ardından gelen kısımlardaysa bu meydan okumanın ortaya çıkardığı endişelere tanık olup (II. Kısım) bu paniğin nasıl yatıştırılabileceğini göreceğiz (III. Kısım). Sonrasında, insan doğasıyla ilgili zengin bir anlayışın dili, düşünceyi, toplumsal hayatı ve ahlakı anlamayı kolaylaştırdığını (IV. Kısım); siyaset, şiddet, toplumsal cinsiyet, çocuk büyütme ve hümanist disiplinler hakkındaki tartışmaları nasıl açıklığa kavuşturabileceğini göstereceğim (V. Kısım). Son olarak da Boş Sayfa kuramının ölümünün, ortaya çıkışına kıyasla daha sessiz ve bazı açılardan daha az devrimci bir süreç olduğunu göz önüne sereceğim (VI. Kısım).

1 RESMÎ KURAM

"Boş Sayfa" Latince bir terim olan *tabula rasa*'nın ("boş tablet" anlamında) gevşek bir çevirisidir. Genelde filozof John Locke'a (1632-1704) atfedilir, ama Locke aslında farklı bir metafor kullanmıştır. *İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme* adlı kitabındaki o ünlü pasaj şöyledir:

> Diyelim ki zihin tüm özelliklerinden yoksun, hiçbir idea barındırmayan, bomboş, beyaz bir sayfadır. Böyle bir zihin nasıl donatılır? İnsanoğlunun faal ve uçsuz bucaksız hayalgücünün bu boş sayfaya neredeyse sınırsız bir çeşitlilikle resmettiği o engin birikim nereden geliyor? Zihin tüm bu akıl ve bilgi malzemelerini nereden edinmiştir? Buna tek kelimelik bir yanıt vereceğim: DENEYİMLERDEN.[1]

Locke insanların matematiksel idealler, ebedi gerçekler ve Tanrı anlayışı gibi fikirlere doğuştan sahip olduğunu söyleyen kuramları hedef alıyordu. Onun alternatif olarak sunduğu kuram olan deneyciliği ise hem zihnin nasıl çalıştığını söyleyen bir psikoloji kuramı hem de gerçeği nasıl öğrendiğimiz meselesiyle ilgilenen bir epistemoloji kuramı olarak düşünmüştü. Bu iki hedef onun siyasal felsefesini harekete geçirmesi için itici bir güç oldu ve Locke genelde liberal demokrasinin kurucusu olarak onurlandırıldı. Locke siyasal statükoyu koruma amaçlı dogmatik gerekçelendirmelere karşı çıkmış, örneğin kanıtlanmaya gerek olmadığı söylenen kilise yetkisi ve kralların ilahi hakları gibi konulara muhalefet etmiştir. Toplumsal düzenlemelerin sıfırdan akıl yoluyla belirlenmesi, bu düzenlemelerin üzerinde herkesin ortak rızasıyla anlaşması ve bunların herkesin ulaşabileceği bilgilere dayanması gerektiğini ileri sürmüştür. İdealar deneyimlerden filizlendiği ve deneyimler de kişiden kişiye değiştiği için, insanların kanılarında ortaya çıkan farklılıkların sebebi, kimilerinin zihni, gerçeği kavrama gücüne sahipken, diğerlerinin zihinlerinin kusurlu oluşu değildir; bunun sebebi, iki zihnin farklı geçmişlere sahip olmasıdır. Bu yüzden söz konusu farkların üzerine baskı kurup bunları örtbas etmek yerine, bu farklar hoşgörüyle karşılanmalıdır. Locke'ın boş sayfa kavramı, aslında aynı zamanda kalıtsal asaletin ve aristokrasinin de altını oyuyordu. Çünkü diğer herkes gibi asillerin zihni de başlangıçta boşsa, aristokratlar doğuştan sahip oldukları bir bilgelik taşıdıklarını ya da aristokrasiye doğuştan layık olduklarını iddia edemezlerdi. Locke'ın söylemi ayrıca kölelik kurumunun da

[1] Locke, *İnsan anlığı üzerine bir deneme*, 1690/1947 [2004], II. Kitap, 1. bölüm, s. 26.

aleyhindeydi, çünkü köleler artık doğuştan aşağılık ya da boyun eğen kişiler olarak düşünülemezdi.

Geçen yüzyılda Boş Sayfa kuramı, sosyal ve beşeri bilimlerin gündemini de belirlemiştir. Göreceğimiz gibi psikoloji bilimi bütün düşünceleri, duyguları ve davranışları sadece birkaç basit öğrenme mekanizmasıyla açıklamaya çabalamıştır. Sosyal bilimler ise tüm âdetleri ve toplumsal düzenlemeleri, çocukların çevrelerinden aldıkları kültür tarafından sosyalleştirilmesiyle, yani kelimeler, imgeler, stereotipler, örnek şahsiyetler ve ödül ile ceza beklentilerinden oluşan bir sisteme dayanarak açıklamaya girişmiştir. İnsanın düşünce yapısı için doğal görünen (duygular, akrabalık, cinsiyet, hastalık, doğa, dünya gibi) kavramların oluşturduğu uzun ve gittikçe de genişleyen listenin artık "icat edildiği" ya da "toplumsal olarak inşa edildiği" söyleniyordu.[2]

Boş Sayfa kuramı ayrıca siyasi ve ahlaki inançlar için kutsal bir metin olarak da hizmet etmiştir. Bu kurama göre, ırklar, etnik gruplar, cinsiyetler ve bireyler arasında gördüğümüz bütün farklılıklar, doğuştan sahip olunan yapılarından değil, deneyimlerindeki farklardan kaynaklanmaktadır. Eğer çocuk yetiştirme tarzını, eğitimi, kültürel ortamı ve toplumsal ödülleri yeniden düzenleyerek kişinin yaşadığı deneyimleri değiştirirseniz, kişiyi de değiştirebilirsiniz, denilmekteydi. Hayata tutunamamak, fakirlik ve antisosyal davranışlar ıslah edilebilir; aslında bunu yapmamak sorumsuzluktu. Bir cinsiyetin ya da etnik grubun güya doğuştan sahip olunan özelliklerine dayanarak ayrım yapmaya kalkışmak basitçe söylemek gerekirse mantık dışıydı.

Boş Sayfa kuramına çoğunlukla iki öğreti daha eşlik etmiş ve modern entelektüel yaşantıda bu öğretiler kutsal bir konum kazanmıştır. Bahsettiğim öğretilerden ilki, genelde filozof Jean-Jacques Rousseau'ya (1712-1778) atfedilse de, aslında John Dryden'in 1670'te yayımlanan *The Conquest of Granada* [Granada'nın fethi] adlı eserinden kaynaklanmaktadır:

> Doğanın yarattığı ilk insan kadar özgürüm,
> Köleliğin temel yasalarının daha ortaya çıkmadığı,
> O çağlarda ormanlarda soylu vahşiler koşardı.

Avrupalı sömürgecilerin Amerika, Afrika ve ardından Okyanusya'daki yerli halkları keşfetmesiyle birlikte esinlenilmeye başlanan soylu vahşiler kavramı, doğal hallerindeki insanların bencil olmayan, barışsever, dertsiz ve huzurlu olduğu, hırs, endişe ve şiddet gibi hastalıkları uygarlığın ürettiği inancını da içermektedir. 1755'te Rousseau şöyle yazmıştır:

---

[2] Hacking, *The social construction of what?*, 1999.

> İnsanoğlunun doğuştan zalim olduğu ve dizginlenmesi için düzenli bir polis sistemine tabi olması gerektiğini söyleyen birçok yazar aslında acele etmiştir; oysa doğası, zalimlerin aptallığı ile uygarlaşmış insanın tehlikeli iyilik anlayışına eşit bir mesafeye konulduğunda, ilkel insan kadar şefkatli hiçbir şey olamaz. ...
>
> Bu durum üzerine ne kadar çok düşünürsek, devrimlerin en azından bu hedefi taşımasına gerektiğine ve bunun insanoğlu için en iyisi olduğuna, ölümcül bir tesadüf dışında hiçbir şeyin insanı bu ilkel durumdan çıkaramayacağına ve halkın iyiliği için de böyle bir şeyin asla gerçekleşmemesi gerektiğine o kadar çok ikna oluruz. Çoğunu bu koşullarda bulduğumuz vahşileri incelersek, insanoğlunun daima bu ilkel durum içinde kalmak üzere yaratıldığını ve bu koşulun dünyanın gerçekten gençlik dönemi olduğunu, gerçekleştirilen bütün ilerlemelerin de görünürde bireylerin mükemmelleşmesi için atılmış adımlar olsa bile aslında türün yıpranmasını getirdiğini görürüz.[3]

Rousseau'nun aklındaki yazarlardan ilki Thomas Hobbes'du (1588-1679) ve çok farklı bir betimleme yapmıştı:

> Buradan şu açıkça görülür ki, insanlar, hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç olmadan yaşadıkları vakit, savaş denilen o durumun içindedir; ve bu savaş herkesin herkese karşı savaşıdır. ...
>
> Böyle bir ortamda çalışmaya yer yoktur; çünkü çalışmanın karşılığı belirsizdir: dolayısıyla toprağın işlenmesine de yer yoktur; ne denizcilik ne deniz yoluyla ithal edilebilecek malların kullanılması; ne rahat yapılar, ne fazla güç gerektiren şeyleri kaldırmak ve taşımak için gereken şeyler; ne yeryüzü hakkında bilgi, ne zaman hesabı, ne sanat, ne yazı, ne de toplum vardır. Hepsinden kötüsü, hep şiddetli ölüm korkusu ve tehlikesi vardır; ve insan hayatı yalnız, yoksul, kötü, vahşi ve kısa sürer.[4]

Hobbes, bu cehennemsi varoluştan kaçabilmeleri için insanların özerkliklerini egemen bir kişiye ya da meclise devretmesi gerektiğine inanıyordu. Söz konusu egemene de (yaratılışın şafağında Yahve'nin boyun eğdirdiği bir deniz canavarının İbranice adı olan) leviathan demiştir.

Bu salon antropologlarından hangisinin haklı olduğu pek çok açıdan önemlidir. Eğer insanlar soylu vahşiler ise, o zaman hüküm süren bir leviathan gereksiz olacaktır. Aslında, insanların özel mülklerini devlete bildirmeye zorlayan leviathan —aksi halde insanlar bu mülkleri paylaşabilirdi— kontrol altında tutmak üzere tasarlandığı hırsı ve çatışmayı kendisi yaratmış olacaktır. Mutlu bir toplum bizim doğuştan gelen hakkımızdır; bu konuda tek yapmamız gereken şey de bu mutluluğun önüne geçen tüm kurumsal engelleri ortadan kaldırmaktır. Eğer bunun aksine, insanların doğal yapılarında kötülük varsa, umabileceğimiz en iyi şey, polis ve ordu tarafından zorla dayatılmış sıkıntılı bir

---

[3] Rousseau, *İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma,* 1755/1994 [2009], s. 61-62.

[4] Hobbes, *Leviathan,* 1651/1957 [1993], XIII. Bölüm, s. 185-186 [94].

ateşkes halidir. Bu iki kuram özel yaşama dair imalara da sahiptir. Her çocuk bir vahşi olarak doğar (yani uygarlaştırılmamıştır); eğer vahşiler doğal olarak naziklerse, çocuk büyütme meselesi aslında çocuklara kendi potansiyellerini ortaya çıkarma fırsatlarını sağlama meselesi demektir ve kötü insanlar onları bozan toplumun bir ürünüdür. Ama eğer vahşilerin doğası kötüyse, o zaman çocuk büyütme bir disiplin ve çatışma arenası demektir, ayrıca kötü insanlar da yeterince evcilleştirilememiş karanlık taraflarını sergileyen insanlardır.

Felsefecilerin gerçekte yazdıkları şeyler, ders kitaplarında onların düşüncelerini simgeselleştiren kuramlardan her zaman daha karmaşıktır. Aslında Hobbes ve Rousseau'nun görüşleri birbirlerine pek uzak değildi. Hobbes gibi Rousseau da vahşilerin yalnız yaşadıklarına, sevgi bağlarından veya sadakatten yoksun olduklarına, herhangi bir endüstrileri ya da sanatları olmadığına inanıyor ve elbette yanılıyordu (ayrıca dillerinin dahi olmadığını söyleyerek Hobbes'u bile aşmış olabilir). Hobbes ise leviathan'ını, toplu iradenin vücut bulması olarak tahayyül ediyor ve leviathan'ı kelimenin tam anlamıyla bu şekilde resmediyordu; ki leviathan bu giysiyi üstüne bir tür toplum sözleşmesi sayesinde geçirmişti. Rousseau da en ünlü çalışması olan *Toplum Sözleşmesi* adlı eserinde insanların çıkarlarını "genel bir irade"ye teslim etmelerini istemiştir.

Yine de Hobbes ve Rousseau'nun insan doğası üzerine çizdikleri tasvirler birbirine zıttır. O zamandan bu yana düşünürler yüzyıllardır bu tasvirlerden ilham almışlardır. Örneğin çağdaş bilinç anlayışında, Soylu Vahşi kuramının etkisini hiç kimse görmezden gelemez. Günümüzde doğal şeylere (doğal yiyecekler, doğal ilaçlar, doğal doğum) gösterilen saygıda, insan yapımı şeylere pek güvenilmemesinde, çocuk büyütme ve eğitimde otoriter yaklaşımların gözden düşmesinde, toplumsal sorunlara insanlık durumundan kaynaklanan trajediler olarak bakmak yerine, bunların kurumlarımızdaki düzeltilebilir hatalar olarak kabul edilmesinde hep bu etkiyi görmekteyiz.

Boş Sayfa kuramına eşlik eden diğer kutsal öğreti ise genellikle, bilim adamı, matematikçi ve filozof olan René Descartes'a (1596-1650) atfedilir:

> Zihin ile beden arasında büyük bir fark vardır; çünkü beden, doğasından ötürü daima bölünebilir, zihin ise hiçbir şekilde bölünmez. ... Zihni incelediğimde, yani sadece düşünen bir varlık olduğum sürece kendimi incelediğimde, kendimde hiçbir parça ayırt edemiyorum, bunun yerine çok açık olarak kendimin tek ve bütün olan bir şey olduğumu anlıyorum; gerçi zihnin bütünü, bütün beden ile birleşmiş olarak görünse de, yine de bedenin bir ayağı veya kolu ya da başka bir parçası kesilip alındığında, bu şekilde zihnimden herhangi bir şeyin çıkarılmadığının farkındayımdır. Ayrıca isteme, hissetme, algılama ve benzeri yetilerin zihnin parçaları olduğu da söylenemez; çünkü kendisini isteyen, hisseden ve anlayan zihin bir ve aynıdır. Fakat bedensel ya da uzamlı nesneler açısından durum bü-

> tünüyle tersidir, çünkü bunlardan her birini zihnim tarafından kolayca parçalara bölebilirim. ... Bu bana insanın zihninin ya da ruhunun bedenden tamamen ayrı olduğunu öğretmeye yeterlidir; eğer bunu daha önce başka nedenlerle yeterince iyi öğrenmemişsem.[5]

Üç yüzyıl sonra filozof Gilbert Ryle (1900-1976) küçümseyici bir tavırla bu öğretiye unutulmaz bir isim verdi:

> Kuramcılar ve hatta sıradan insanlar arasında bile zihnin doğasına ve yerine dair bir kuram o kadar öne çıkmaktadır ki bunu resmî kuram olarak betimleyebiliriz. ... Esasında Descartes kaynaklı olan bu resmî kuram şöyle bir şeydir. Budalaları ve henüz kucaktan inmemiş bebekleri biraz kuşkulu bir şekilde de olsa istisna sayarsak, her insan hem bedene hem de zihne sahiptir. Bazılarıysa her insanın hem beden hem de zihin olduğunu söylemeyi tercih eder. İnsanın bedeni ve zihni normalde birlikte çalışır, fakat bedenin ölümünün adından zihin hâlâ var olmaya ve işlemeye devam eder. İnsan bedenleri uzayda yer kaplar ve uzayda yer kaplayan diğer tüm kütlelere hükmeden mekanik yasalarına tabidir. ... Fakat zihin uzayda yer kaplamaz ve faaliyetleri mekanik yasalarına tabi değildir. ... . Resmî kuram aşağı yukarı böyledir. Kasıtlı bir tacizkârlık sergileyerek, bu kuramdan "Makinedeki Hayalet dogması" olarak bahsedeceğim.[6]

Soylu Vahşi gibi Makinedeki Hayalet de kısmen Hobbes'a bir tepki olarak doğmuştur. Hobbes yaşamın ve zihnin mekanik terimlerle açıklanabileceğini ileri sürmüştü. Işık, sinir hücrelerimizi ve beynimizi harekete geçirir, ki bu da görmek anlamına gelir. Hareketler ise tıpkı geminin dümen suyu ya da çekilen bir telin titremesi gibi arkasında iz bırakır, bu da hayal etmek anlamına gelir. Beyinde "nicelikler" artabilir ya da azalabilir, bu da düşünmek anlamına gelmektedir.

Descartes ise zihnin fizik ilkeleriyle çalıştığı fikrini reddetmişti. Davranışlara ve özellikle de konuşmaya hiçbir şeyin *sebep* olmadığını, bunların özgürce *seçildiğini* düşünüyordu. O, bedenlerimizin ve diğer fiziksel nesnelerin tam tersine, sahip olduğumuz bilincimizin parçalara ayrılabileceği veya uzayda yer kapladığı hissini uyandırmadığını gözlemlemişti. Ayrıca zihnimizin varlığı hakkında şüpheye düşemeyeceğimizi de belirtmiş; aslında zihnimizin olduğuna kuşku duyamayacağımızı da söylemişti, çünkü bizzat düşünme eylemi bile zihnimizin var olduğunu göstermekteydi. Fakat bizler bedenimizin varlığından şüpheye düşebiliriz, çünkü kendimizi, vücut bulduğunu hayal etmiş veya bu yanılgıya düşmüş, maddeleşmemiş ruhlar olarak düşleyebiliriz.

Descartes ayrıca bu ikiliğe (zihnin bedenden farklı bir varlık türü olduğuna dair inanca) ahlaki bir ödül bile yerleştirmişti:

> "Zayıf ruhları erdemin doğru yolundan çıkarmakta, hayvan ruhunun bizimkiy-

---

[5] Descartes, "Meditations on first philosophy", VI. Meditation, 1641/1967, s. 177.
[6] Ryle, *The concept of mind,* 1949, s. 13-17.

> le aynı doğada olduğunu ve dolayısıyla bu yaşamdan sonra, tıpkı sinekler ve karıncalar gibi, kendisinden korkacağımız ya da umut edeceğimiz hiçbir şeyin olmadığını hayal etmekten daha etkili bir yanılgı yoktur."[7]

Ryle, Descartes'ın ikilemini açıklar:

> Galileo, uyguladığı bilimsel keşif yöntemlerinin uzayda yer kaplayan her şeyi açıklayan, mekanik bir kuramı yaratmaya yeterli olduğunu gösterdiğinde, Descartes aslında birbirleriyle çelişen iki güdüye sahip olduğunu anladı. Bilimsel dehaya sahip bir adam olarak mekanik biliminin tezlerini onaylamak durumundaydı, fakat dindar ve ahlaklı bir adam olarak bu tezlerin cesaret kırıcı sonuçlarını, yani insan doğasının otomatik varlıklardan yalnızca bir karmaşıklık niceliği farkı olduğu düşüncesini kabul edemedi; oysa Hobbes bunu kabul etmişti.[8]

Kendimizi yüceltilmiş dişliler ve yaylar olarak düşünmek gerçekten de üzücü olabilir. Makineler duygusuzdur, kullanılmak üzere yapılmışlardır ve gözden çıkartılabilirler; ama insanların duyguları, gururları, hakları ve sonsuz bir değeri vardır. Makinelerin alelade amaçları vardı, örneğin tahılları ezmek ya da kurşun kalem ucunu sivriltmek gibi; insanların ise yüce amaçları vardı, sevmek, tapınmak, iyilik yapmak, güzellik ve bilgi yaratmak gibi. Makinelerin davranışları, fizik ve kimyanın kaçınılmaz yasaları tarafından belirlenir; oysa insanlar davranışlarını özgürce seçer. Seçimle birlikte özgürlük de gelir, bu yüzden geleceğe dair ihtimallere iyimserlikle bakılır. Aynı zamanda seçimle birlikte sorumluluklar da gelecektir ve bu yüzden insanlara eylemlerinin hesabını sorabiliriz. Eğer beden zihinden ayrıysa, beden çürüdüğünde zihin elbette varlığını sürdürecektir; böylece düşüncelerimiz ve zevklerimiz günün birinde sonsuza dek ölmüş hale gelmezler.

Daha önce bahsettiğim gibi, çoğu Amerikalı ruhun ölümsüzlüğüne, fiziksel olmayan bir tözden oluştuğuna ve kısmen bedene eşlik ettiğine inanmaktadır. Üstelik bu inancı açık kelimelerle itiraf etmeyenler bile, bizlerin beyinlerimizdeki birtakım elektriksel ve kimyasal etkinliklerden çok daha fazlası olduğumuzu hayal etmektedir. Seçim yapmak, şerefli olmak ve sorumluluk taşımak insanoğlunu evrendeki her şeyden ayıran armağanlardır; ayrıca bu olgular, sadece bir moleküller topluluğu olduğumuz düşüncesine pek uymaz. Davranışları mekanik terimleriyle açıklama çabaları genellikle "indirgemecilik" ya da "belirlenimcilik" olarak itham edilmiştir. Bu ithamlarda bulunan kişiler söz konusu kelimelerin tam anlamını nadiren bilirler, fakat herkes bunların kötü bir şey ima ettiğinin farkındadır. Zihin ile beden arasındaki karşıtlık aynı zamanda gündelik konuşmaları da istila etmiştir. Örneğin birine "kafanı kullan" dediğimizde aslında "beden ötesi deneyimler"den bahsederiz. "John'un vücudu" ya

---

[7] Descartes, *Discourse on method,* 1637/2001, V. Kısım, s. 10.

[8] Ryle, *The concept of mind,* 1949, s. 20.

da "John'un beyni" derken, bunların sahibi olan John sanki bir şekilde kendi beyninden ayrı bir varlıktır. Gazeteciler zaman zaman "beyin nakli" konusunda spekülasyonlar yaparlar, oysa "beden nakli" demeleri gerekir; çünkü filozof Dan Dennett'in belirttiği gibi, bu nakil ameliyatında organ bağışlayan taraf olmak organın nakledildiği taraf olmaktan daha iyidir.

Boş Sayfa, Soylu Vahşi ve Makinedeki Hayalet öğretileri –ya da felsefecilerin deyimiyle deneycilik, romantizm ve ikicilik– mantıksal olarak birbirlerinden bağımsızdır, fakat iş uygulamaya geldiğinde sıklıkla bir arada bulunurlar. Eğer sayfa boşsa, orada ne iyilik ne de kötülük yapılması için yazılı buyruklar var demektir. Fakat iyilik ve kötülük asimetriktir: Yani insanlara iyilik yapmaya kıyaslandığında kötülük yapmanın çok daha fazla yolu vardır, ayrıca zararlı eylemlerin verdiği zarar, erdemli hareketlerin getireceği yarardan daha büyüktür. Dolayısıyla, güdülerle doldurulmuş bir sayfayla karşılaştırıldığında, boş bir sayfanın iyilik yapma konusundaki yetersizliğinden çok kötülük yapma konusundaki eksikliğinden etkileniriz. Rousseau boş sayfa kuramına tam anlamıyla inanmıyor, fakat kötü davranışların, öğrenme ve sosyalleşmenin bir ürünü olduğuna inanıyordu.[9] Şöyle yazmıştır: "İnsanlar günahkârdır, düzenli olarak karşılaştığımız üzücü deneyimler bunu kanıtlamayı bile gereksiz kılmaktadır."[10] Fakat bu günahkârlık toplumdan kaynaklanıyordu: "İnsanın kalbinde başlangıçta sapkınlık yoktur. İnsan kalbine nasıl ve ne zaman girdiği anlaşılmayacak tek bir kusur bile yoktur."[11] Eğer gündelik konuşmada kullanılan metaforların bizlere sağladığı ipuçlarını değerlendirirsek, o zaman Rousseau gibi bizlerin de boşluğu hiçlik yerine erdemle bağdaştırdığımızı görürüz. *Temiz, açık, pak, bembeyaz, saf, lekesiz, bozulmamış, kirletilmemiş* gibi sıfatların ve *kusur, leke, damga, kir, kara* gibi isimlerin ahlaki çağrışımlarını düşünelim.

Boş Sayfa doğal olarak Makinedeki Hayalet kuramıyla da birlikte var olabilir; çünkü boş olan bir sayfa, hayaletlerin cirit atabileceği konuksever bir yerdir. Eğer kontrol hayaletlerin elindeyse, fabrika asgari parçayla aygıtı çalıştırabilir. Hayalet, yüksek teknoloji ürünü bir işletim programı, yönlendirme sistemi yada CPU [merkezi işlem birimi] olmaksızın bedenin göstergelerini okuyabilir ve düğmelerine basabilir. Kontrol davranışlarının otomatiklik niteliği azaldıkça, otomatiklikten bahsetmemizin gerekliliği de kalmaz. Benzer sebeplerden ötürü, Makinedeki Hayalet kuramı Soylu Vahşi kuramına da eşlik eder. Makine alçaklık ediyorsa, günahkâr eylemlerde bulunmayı özgürce seçen hayaleti suçlayabiliriz; makinenin tasarımında bir kusur aramamıza gerek kalmaz.

---

[9] Cohen, "The natural goodness of humanity", 1997.

[10] Rousseau, *The first and second discourses ...*, 1755/1986, s. 208.

[11] Rousseau, *Emile*, 1762/1979, s. 92

Günümüzde felsefe pek saygı görmüyor. Birçok bilimci bu terimi artık verimsiz bir şekilde düşünce üretmenin eşanlamlısı olarak kullanıyor. Meslektaşım Ned Block, babasına felsefe üzerine uzmanlaşmak istediğini söylediğinde "Luft!", yani Yiddiş dilinde "hava" yanıtını almış. Bu konuyla ilgili başka bir şakaysa şöyledir: Genç adam annesine Felsefe Doktoru olacağını söyler ve annesi de "Harika!" der, "fakat bu felsefe ne tür bir hastalık?"

Fakat boş iş ya da hava civa olmasının ötesinde, filozofların düşünceleri yüzyıllarca yankı bulabilir. Sonuçta Boş Sayfa ile onun yoldaşı olan öğretiler, uygarlığımızın geleneksel fikir âlemine sızmış ve beklenmeyen yerlerden tekrar tekrar yüzeye çıkmışlardır. Liberal siyasi felsefenin kurucularından biri olan William Godwin (1756-1835) "çocukların elimizde tuttuğumuz bir tür hammadde olduğunu ve zihinlerinin de beyaz bir sayfaya benzediğini" yazmıştır.[12] Daha kötüsü, kendisinin radikal toplum mühendisliğini haklı çıkarmak için Mao Zedung'un "en güzel şiirler boş sayfaya yazılır" dediğini de görüyoruz.[13] Walt Disney bile bu metafordan ilham almıştır: "Çocukların zihnini boş bir kitap olarak görürüm. Hayatlarının ilk yıllarında bu kitabın sayfalarına birçok şey yazılır. Bu yazılanların niteliğiyse çocuğun hayatını büyük oranda etkileyecektir."[14]

Locke, sözlerinin günün birinde Bambi karakterinin yaratılmasına (Disney kendine güven duymayı öğretmek niyetiyle bu karaktere can vermiştir) yol açacağını asla düşünemezdi; Rousseau da en büyük soylu vahşi olan Pocahontas'ı öngöremezdi. Geçenlerde *Boston Globe* gazetesinde çıkan, Şükran Günü hakkındaki başyazının yazarı, Rousseau'nun ruhunu yakalamış gibi görünüyor:

> Amerikan Yerlilerinin dünyasının, günümüz toplumundan dengeli, mutlu ve daha az barbar olduğunu kabul ediyorum. ... Orada işsizlik sorunu yoktu, güçlü bir toplumsal ahenk mevcuttu, taciz nedir bilinmiyordu ve neredeyse hiç suç işlenmiyordu. Kabile savaşları genelde dinsel bir ayin gibiydi, toplu kıyımlar ise nadiren görülüyordu. Zorlu zamanlardan da geçilse, hayat çoğunlukla dengeliydi ve olacaklar öngörülebiliyordu. ... Yerliler etraflarında olan bitene saygı gösterdikleri için kirlilik ya da türlerin yok olması yüzünden su veya yiyecek kaynakları tükenmiyor; sepet, kano, sığınak ya da odun gibi gündelik yaşamda önemli olan malzemeler konusunda sıkıntı çekilmiyordu.[15]

---

[12] Aktaran: Sowell, *A conflict of visions*, 1987, s. 63

[13] Orijinali *Red Flag*'da (Pekin), 1 Haziran 1958; aktaran: Courtois ve diğerleri, *The black book of communism*, 1999.

[14] J. Kalb, "The downtown gospel according to Reverend Billy", *New York Times*, 27 Şubat 2000.

[15] D. R. Vickery, "And who speaks for our earth?", *Boston Globe*, 1 Aralık 1997.

Fakat şüpheciler de olmamış değildir:

Üçüncü öğreti de modern zamanlarda varlığını hissettirmektedir. 2001 yılında George W. Bush, kök hücre elde etmek için araştırmacıların yeni embriyolar öldürmesi gerekiyorsa, ABD hükümetinin kök hücre araştırmalarına parasal destek vermeyeceğini ilan etti (bu siyaset, embriyolardan daha önce çıkarılmış kök hücre kültürleriyle çalışılmasına izin veriyordu). Bush bu politikayı oluştururken sadece bilimcilere değil, felsefecilere ve din âlimlerine de danışmıştı. Bu insanlardan çoğu, "ruhun ortaya çıkışı" bağlamındaki ahlaki sorun üzerinde durmuştu ve tek dertleri, gelişip bir çocuk haline gelecek olan hücre öbeğine ruhun ne zaman bahşedildiğiydi. Bazıları yumurta ile sperm birleştiği anda ruhun oluştuğunu ileri sürmüştü, ki bu da blastositlerin (yani kök hücrelerin alındığı, beş günlük hücre toplarının) vicdanen bir kişiye denk olduğu ve bunu yok etmenin bir tür cinayet sayılacağı anlamına geliyordu.[16] Bu tez sonradan belirleyici olmuştur; yani ABD'nin belki de XXI. yüzyılın en çok umut vaat eden tıp teknolojisiyle ilgili politikası, yüzyıllar önce çerçevesi çizilmiş ahlaki bir sorun gözetilerek belirlenmişti: Yani hayalet makineye ilk olarak ne zaman girer sorusu temel alınmıştı.

Yukarıda bahsettiğim şeyler Boş Sayfa, Soylu Vahşi ve Makinedeki Hayalet kuramlarının modern entelektüel yaşantıda görülen izlerinden sadece birkaçıdır. Önümüzdeki bölümlerde, Aydınlanma felsefecilerinin hava civa gibi görünen düşüncelerinin, modern bilinçteki konumlarını nasıl sağlamlaştırdıklarını ve son keşiflerin bu düşünceler üzerinde nasıl şüphe uyandırdığını göreceğiz.

[16] Green, *The human embryo research debates* ..., 2001; R. Mishra, "What can stem cells really do?", *Boston Globe*, 21 Ağustos 2001

2 | OYUN HAMURU

Danimarkalı dilbilimci Otto Jespersen (1860-1943) tarihin en sevilen dilbilimcilerinden biridir. Canlı bir anlatıma sahip kitapları günümüzde hâlâ okunur, özellikle de ilk kez 1905'te yayımlanan *Growth and Structure of the English Language* [İngilizcenin gelişmesi ve yapısı] adlı kitabı ilgi görmektedir. Jespersen'in akademisyenliği bütünüyle modern olsa bile, bu kitabın başlangıç sayfaları, okuduğumuz kitabın günümüze ait olmadığı izlenimini uyandırır (s. 2-3):

> Ne zaman İngilizce üzerine düşünsem ve onu başka dillerle karşılaştırsam, aklıma şu ifade gelir: Bu dil kesinlikle ve açıkça *erildir*, olgun bir adamın dilidir, çocukça ya da kadınca hiçbir yönü yok gibidir...
>
> Zıt bir örnek göstererek bahsettiğim şeyi vurgulamak adına Hawaii dilinden rastgele bir metin seçiyorum: "I kona hiki ana aku ilaila ua hookipa ia mai la oia me ke aloha pumehana loa." Böyle devam edip giderken, hiçbir kelime sessiz harfle bitmez, iki veya daha fazla sessiz harfin oluşturduğu gruplara asla rastlanmaz. Böyle bir dil kulağa hoş gelse, hatta müzik ve ahenk ile dolup taşsa bile, çocuksu ve kadınımsı bir izlenim yarattığı konusunda şüphe duyulabilir mi? Böyle bir dili konuşan halkın içinde çok fazla güç ya da enerjinin var olmasını beklemezsiniz; bu dil, toprağın insanın ihtiyaçlarını pek de emek harcamadan karşıladığı güneşli bölgelere, hayatın doğaya ve diğer yaratıklara karşı verilen zorlu mücadelenin damgasını taşımadığı ortamlara uyum sağlamış gibidir. Daha küçük bir ölçekte olsa bile aynı fonetik yapıyı İtalyanca ve İspanyolca gibi dillerde de görüyoruz; fakat bizim Kuzey dillerimiz ne kadar da farklıdır.

İngilizcenin erkekliğini, ağırbaşlılığını ve mantığını övmeye devam eden Jespersen bölümü şöyle bitirir: "Dili nasılsa, ulus da öyledir."

Günümüzde bu cümlelerdeki cinsiyetçilik, ırkçılık ve şovenizmden şaşkınlığa uğramayacak tek bir okur bile yoktur: Metinde kadınların çocuksu olduğu ima edilirken, sömürgeleştirilen halklar tembel olarak stereotipleştirilir ve yazar, keyfine göre kendi kültürünü yüceltir. Büyük bir akademisyenin saplanıp kaldığı bu acıklı standartlar da eşit derecede şaşırtıcıdır. Bir dilin "yetişkin" ya da "eril" sayılması o kadar öznel bir yaklaşımdır ki, aslında hiçbir anlamı yoktur. Koskoca bir halka hiçbir kanıta dayanmadan bir kişilik özelliği yakıştıran Jespersen, sonrasında da nedensellik bulguları göstermek bir yana bağıntı sayılabilecek verilerden bile bahsetmeden ortaya iki kuram koyuyor, Fonolojinin [ses bilimi] kişiliği yansıttığını ve sıcak iklimlerin tembelliği doğurduğunu söylüyor. Düşüncesini oturttuğu ana zemin tamamen dayanaksızdır. Hawaii dili

gibi sesli harf ağırlıklı hece yapısına sahip diller hakkında aynı miktarda bilgi vermek için öteki dillere kıyasla daha uzun cümleler kurmak gerekir, bu da içinde "güç ya da enerji var olmayan" halktan beklenecek bir şey değildir. Ayrıca İngilizcenin sessiz harflerle örülü heceleri konuşma sırasında yutulabilir ya da yanlış anlaşılabilir, ki bunu da mantıklı ve ciddi insanlardan beklemezsiniz.

Fakat belki de en rahatsız edici durum, Jespersen'in itiraz edilebilecek bir şey söylüyor olma ihtimalinden habersiz görünmesidir. Sergilediği bu önyargılarının okuyucuları tarafından paylaşıldığı konusunda emindir ve okurlarının onun hemcinsleri olup "bizim" kuzey dillerimizi konuştuklarını bilir. "Şüphe duyulabilir mi" diye sorarken aslında yanıt beklemiyor; böyle bir halkın güç sahibi olmasını beklemezsiniz değerlendirmesini yapmıştır. Kadınların ve diğer ırkların değersizlikleri için ne gerekçeye ne de özüre gerek vardır.

Kendi çağının adamı olan Otto Jespersen'den, standartların nasıl değiştiğini belirtmek için bahsettim. Alıntıladığım paragraf, yalnızca bir yüzyıl önceki entelektüel yaşantıdan rastgele alınmış bir örnektir; XIX. veya XX. yüzyılın başında yaşamış herhangi bir yazarın yazdıklarında da aynı derecede rahatsız edici kısımlar bulunabilir.[1] O devirler, beyaz adamın, yönettiği "yeni yakalanmış, yarı şeytan yarı çocuk ve karanlık halklara" yön göstermenin ağır yükünü sırtlandığı bir dönemdi; düzensiz kalabalıklarla dolup taşan sahillerin ve alçakça itilmişliklerin zamanıydı;[2] Avrupalı emperyalist güçlerin birbirlerinin elinde hançer aradığı (bazen de birbirlerine hançer fırlattıkları) bir devirdi. Emperyalizm, mülteciler, ulusalcılık ve köleliliğin nesilden nesile geçmesi, etnik gruplar arasındaki farkları iyice belirginleştirmişti. Bir taraf eğitimli ve kültürlü görünürken, öteki taraf cahil ve geri kalmış görüntüsü çiziyordu; bazıları güvenliklerini sağlamak için yumruklarını ve sopalarını kullanırken, diğer taraf güvenlik için orduya ve polise para ödüyordu. Kuzey Avrupalıların diğerlerine hükmetmeye uygun ve gelişmiş bir ırk olduğunu düşünmek insanlara çekici geliyordu. Kadınların mizaçları gereği mutfağa, kiliseye ve çocuk bakımına uygun olduğuna inanmak da aynı derecede uygundu; üstelik bu inanç, beyin işlerinin kadınların beden ve akıl sağlığı için zararlı olduğunu gösteren bir "araştırma" ile de desteklenmişti.

Irklarla ilgili önyargıların bile bilimsel bir cilası vardı. Darwin'in evrim kuramı çoğunlukla yanlış yorumlanmış ve canlıların yaşadıkları ortama nasıl uyum sağladığının açıklanması yerine, insanoğlunun entelektüel ve ahlaki ilerleyişinin açıklanması olarak sunulmuştu. Beyaz olmayan ırkların, evrim

---

[1] Degler, *In search of human nature: The decline and revival of Darwinism ...,* 1991; Fox, *The search for society...,* 1989; Gould, *The mismeasure of man,* 1981; Richards, *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behavior,* 1987.

[2] Emma Lazarus'un (1849-1887) "The New Colossus" adlı şiirinden yapılmış bir alıntı; bu şiirin bir bölümü New York'taki özgürlük anıtında bronz bir plaket üzerine yazılıdır. —*çev. notu*

merdiveninde kuyruksuz maymunlar ile Avrupalılar arasında kalan basamaklar olduğunu düşünmek kolaydı. Daha da kötüsü, Darwin'in takipçisi Herbert Spencer, yoksullaşmış sınıfların ve ırkların durumunu iyileştirmeye uğraşan hayırseverlerin, sadece evrimin ilerlemesine müdahale etmiş olacaklarını yazmıştır; ki Spencer'a göre, bu insanlar biyolojik olarak yeterince uygun değillerdi. Sosyal Darvincilik öğretisinin (aslında Sosyal Spencercılık demek daha doğru olur, çünkü Darwin böyle bir şeyin parçası olmak istememiştir) John D. Rockefeller ve Andrew Carnegie gibi insanları cezbedip bunların da o görüşün sözcülüğüne soyunması hiç şaşırtıcı değildir.[3] Darwin'in kuzeni Francis Galton, evrimsel açıdan uygun olmayanların üremesinin engellenerek insanın evrimine el atılmasını önermiş ve bu siyasete öjenizm adını vermişti.[4] İlerleyen yıllarda suçluların ve "zekâ özürlüler"in istekleri dışında kısırlaştırılmasına izin veren yasalar Kanada, İskandinav ülkeleri, otuz ABD eyaleti ve Almanya'da kabul edilecekti. Nazilerin aşağı ırklar ideolojisiyse sonrasında milyonlarca Yahudi, Çingene ve eşcinselin öldürülmesinin gerekçesi olmuştur.

Uzun bir yoldan geldik. Dünyada ve toplumumuzun belirli kesimlerinde Jespersen'inkilerden çok daha kötü tutumlar yeşermeye devam etse bile, bu yaklaşımlar Batı demokrasilerinin ana entelektüel yaşantısından çıkartılıp atılmıştır. Günümüzde ABD, Britanya ya da Batı Avrupa'da halkın gözü önündeki hiçbir saygın kişilik, artık dikkatsizce davranarak kadınlara hakaret edemez, diğer ırklar veya etnik gruplar hakkında gücendirici stereotipler kullanarak konuşamaz. Eğitimli kişiler gizli önyargılarının farkında olmaya çaba gösterir, bunları gerçeklere ve başka insanların hassasiyetlerine karşı tartarlar. Kamu hayatında insanlar hakkında karar verirken onları birey olarak değerlendirmeye çalışırız, bir cinsiyetin ya da etnik grubun mensubu olarak ele almayız. Hak etme ile gücü birbirinden ayırmaya, dar görüşlü kişisel zevklerimiz ile nesnel değerler arasındaki farkı anlamaya gayret ederiz, bu yüzden bizimkinden farklı veya fakir kültürlere saygı duyarız. Hiçbir yetkilinin, türlerin evrimini yönlendirme konusunda güvenebileceğimiz kadar bilge olmadığını, devletin çocuk sahibi olmak gibi kişisel bir işe karışmasının her durumda yanlış olduğunu biliriz. Biyolojik yapıları yüzünden herhangi bir etnik grup üyelerine zulmedildiği düşüncesi içimizi tiksintiyle doldurur.

Bu değişimin harcı linçler, dünya savaşları, zorunlu kısırlaştırmalar ve bir etnik gruba iftira atmanın korkunç sonuçlarını gösteren Yahudi Soykırımından aldığımız acı derslerle karılmıştır. Fakat bu dersler XX. yüzyılın başlarında ve planlanmamış bir deneyin yan etkisi olarak ortaya çıkmıştır: Modern çağdaki bilginin yayılması, büyük göçler ve toplumsal hareketlilik. Viktorya

---

[3] Degler, *a.g.e.*, 1991; Fox, *a.g.e.*, 1989; Gould, *a.g.e.*, 1981; Rachels, *Created from animals...*, 1990; Richards, *a.g.e.*, 1987; Ridley, *Genom*, 2000 [2007].

[4] Degler, *a.g.e.*, 1991; Gould, *a.g.e.*, 1981; Kevles, *In the name of eugenics...*, 1985; Richards, *a.g.e.*, 1987; Ridley, *a.g.e.*, 2000 [2007].

dönemi beyefendilerinin çoğu, bir sonraki yüzyılda Yahudi öncüler ve askerlerin inşa ettiği bir ulus devletin oluşturulacağını, Afrika kökenli Amerikalı aydınlar dalgasının ortaya çıkacağını veya Bangalor'da bir yazılım endüstrisinin kurulacağını hayal bile edemezdi. Kadınların savaşlarda uluslara önderlik edeceğini, büyük şirketleri yöneteceklerini ya da bilimde Nobel ödülü kazanacaklarını da önceden göremezlerdi. Bizler artık erkek ya da kadın, her ırka ait insanın, hayatın her aşamasında başarılı olabileceğini biliyoruz.

Bu değişim ummanına, bilimciler ve akademisyenlerin insan doğasını ele alırkenki tavırlarına dair yaşadıkları devrim de dahildir. Irk ve cinsiyete yönelik tavır değişikliği dalgası, akademilere de çarpmıştır; fakat bu kurumlar aynı zamanda insan doğasını kitaplar ve dergilerde açıklayıp uzmanlıklarını devlet görevlilerinin hizmetine sunarak dalgayı yönlendirmekte yardımcı olmuşlardır. Zihinle ilgili önde gelen kuramlar, cinsiyetçilik ve ırkçılığı olabildiğince savunulamaz hale sokmak üzere yeniden gözden geçirilmiştir. Boş Sayfa öğretisi entelektüel hayattaki yerini Standart Sosyal Bilim Modeli ya da toplumsal inşacılık[5] adı altında sağlamlaştırmıştır.[6] Bu model artık insanların ikinci doğası gibi olmuştur ve onun geçmişini çok az kişi bilmektedir.[7] Bu devrimin önde gelen tarihçilerinden Carl Degler, olayı şu şekilde özetler:

> Mevcut bulgular dünyanın daha özgür ve daha adil olabileceğine dair ideolojinin ya da felsefi inancın, biyolojiden kültüre geçişte önemli bir rol oynadığını gösterir gibidir. Bilim ya da en azından belirli bilimsel ilkeler veya yaratıcı akademisyenlik de bu dönüşümde pay sahibidir, fakat bu etki sınırlıdır. Esas itici güç, toplumsal grupların davranışlarının sebeplerinin açıklanmasında doğuştan sahip olunan ve değişmez biyolojik güçlerin rol oynamadığı bir toplumsal düzen kurma isteğinden gelmiştir.[8]

Boş Sayfa kuramının entelektüel yaşantıya vurduğu darbenin etkisi, psikoloji ve diğer bilimlerde farklı yollar izledi, fakat hepsini arkalarından iteleyen güç aynı tarihsel olaylar ve aynı ilerlemeci ideolojiydi. XX. yüzyılın yirminci ve

---

[5] *Toplumsal inşacılık* (social constructionism): Toplumsal fenomenlerin, toplumsal bağlamlarda nasıl geliştiğini irdeleyen sosyolojik bilgi kuramları. —*çev. notu*

[6] "Standard Sosyal Bilim Modeli" terimi ilk olarak John Tooby ve Leda Cosmides tarafından kullanılmıştır: *The adapted mind ...*, 1992. Ron Mallon ve Stephen Stich adlı felsefeciler ise "toplumsal inşa" terimini tercih eder, çünkü hem anlamca yakın hem de kısadır: "The odd couple ...", 2000. "Toplumsal inşa" terimi, sosyolojinin kurucularından biri olan Emile Durkheim tarafından uydurulmuş ve Hacking tarafından analiz edilmiş bir terimdir: *The social construction of what?*, 1999.

[7] Curti, *Human nature in American thought: A history,* 1980; Degler, *a.g.e.*, 1991; Fox, *a.g.e.*, 1989; Freeman, *The fateful hoaxing of Margaret Mead ...*, 1999; Richards, *a.g.e.*, 1987; Shipman, *The evolution of racism,* 1994; Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992.

[8] Degler, *a.g.e.*, 1991, s. viii.

otuzuncu yılına gelindiğinde kadınlar ve etnik gruplar hakkındaki stereotipler aptalca görünmeye başlamıştı. Avrupa'nın güneyinden ve doğusundan gelen göçmenler, ki bunlara Yahudiler de dahildi, şehirleri doldurup sosyal merdivenin basamaklarını tırmanıyorlardı. Yeni "Zenci kolejleri"nden faydalanmış olan Afrika kökenli Amerikalılar, kuzeye göçüp Harlem Rönesansını başlattılar. Sayısı giderek artan kadın kolejlerinden mezun olanlar da ilk feminizm dalgasının ortaya çıkmasına yardımcı oldular. İlk defa bütün profesörler ve öğrenciler artık beyaz Anglosakson Protestan erkeklerden oluşmuyordu. İnsanlığın bu diliminin anayasal açıdan üstün olduğunu söylemek hakarete dönüşmekle kalmamıştı, ayrıca insanların kendi gözleriyle gördükleri duruma da ters düşüyordu. Kadınları, Yahudileri, Asyalıları, Afrika kökenli Amerikalıları özellikle sosyal bilimler cezbediyordu ve bunlardan bazıları etkili düşünürler arasına gireceklerdi.

XX. yüzyılın ilk yarısındaki acil toplumsal sorunların çoğu bu grupların daha talihsiz üyelerini ilgilendiriyordu. Daha fazla göçmen alınmalı mıydı ve alınacaksa da hangi ülkelerden gelmelerine izin verilmeliydi? Ülkeye girenler asimilasyona uğramalı mıydı ve eğer öyleyse bu nasıl yapılacaktı? Kadınlara eşit siyasal haklar ve ekonomik fırsatlar verilmeli miydi? Siyahlar ve beyazlar kaynaşmalı mıydı? Çocuklar ise başka zorluklar çıkarıyordu.[9] Eğitim artık zorunlu hale gelmişti ve devletin sorumluluğundaydı. Şehirler kalabalıklaşıp aile bağları gevşedikçe, sıkıntılı ve baş belası çocuklar herkesin sorunu olmuştu. Bunlarla uğraşmak için yeni kurumlar oluşturuldu, örneğin çocuk yuvaları, yetimhaneler, ıslah okulları, doğa kampları, yardım vakıfları, oğlan veya kız kulüpleri gibi. Çocukların gelişimi birdenbire öncelikli konu haline gelmişti. Bu toplumsal zorluklar ortadan kaybolacak gibi değildi, en insancıl varsayım ise doğru eğitim ve fırsatlar verildiğinde tüm insanların aynı gelişme potansiyeline sahip olduğunu söylemekti. Birçok sosyal bilimci bu varsayımı güçlendirmeyi görev bilmiştir.

Modern psikoloji kuramının kökleri, giriş niteliğindeki her ders kitabının belirttiği gibi, John Locke ve diğer Aydınlanma düşünürlerine dayanır. Locke için Boş Sayfa kuramı, kiliseye ve zalim hükümdarlara karşı başvurabileceği bir silahtı, fakat XIX. yüzyıla geldiğinde bu tehditler, İngilizce konuşulan dünyada geçerliliğini yitirmişti. Locke'ın entelektüel mirasçısı John Stuart Mill (1806-1873) boş sayfa psikolojisini bugün farkında olduğumuz siyasal kaygılara uygulayan belki de ilk kişiydi. Kadınların oy kullanma hakkını, zorunlu eğitimi ve aşağı sınıfların durumunun iyileştirilmesini savunuyordu. Bu görüşü, psikoloji ve felsefedeki duruşuyla etkileşim içindeydi. Otobiyografisinde bunu açıklamıştır:

> İnsan karakterinin belirgin ayrımlarının hepsinin doğuştan geldiğini, esasında

[9] White, "The relationships of developmental psychology to social policy", 1996.

> bunların değişmez olduğunu söylemek yönündeki güçlü eğilimin, ayrıca ister bireyler, ister cinsiyetler veya ırklar arasında olsun, bu farklardan çoğunun olasılığın da ötesinde doğal olarak koşullardaki farklılıklar yüzünden ortaya çıktığını gösteren çürütülemez kanıtların görmezden gelinmesinin, büyük toplumsal sorunların akılcı bir şekilde ele alınması için engel teşkil ettiğini ve insan gelişimine zincir vurduğunu uzun süredir düşünüyorum. ... [Bu eğilim] genelde tutucu çıkarlara uyduğu gibi, insan kayıtsızlığına da öyle uyar ki, eğer köküne saldırılmazsa, sezgisel felsefenin ılımlı biçimlerinin haklı bulduğu mesafenin daha ötesine taşınacağı kesindir.[10]

"Sezgisel felsefe" sözüyle Mill, Kıta Avrupasındaki aydınları kastediyordu. Bunlar diğer şeylerin yanı sıra mantık kategorilerinin de doğuştan geldiği konusunda ısrarcıydı. Onların psikoloji kuramının köküne saldırıp bu kuramın tutucu toplumsal açılımları olduğunu düşündüğü şeyle çarpışmak isteyen Mill, çağrışımcılık[11] (Locke tarafından formüle edilmişti) denen öğrenme kuramını geliştirdi. Bu kuram, insan zekâsında doğuştan sahip olunan hiçbir yapının olmadığını söyleyip zekâyı açıklamaya çalışıyordu. Bu kurama göre boş sayfa üzerine, duyulardan gelen bilgilerle bir şeyler yazılır. Locke bunlara "ideler" derken, modern psikologlar "özellikler" der. Art arda ortaya çıkan ideler (örneğin bir elmanın kırmızılığı, yuvarlaklığı ve şekerli tadı) birbirini çağrıştırır ve böylece bir ide, ötekilerin de akla gelmesini sağlar. Dünyadaki benzer nesneler de zihinde birbiriyle örtüşen ideleri harekete geçirir. Örneğin, duyular birçok köpekle temas ettikten sonra, bu hayvanların ortak özellikleri (postları, havlamaları, dört ayaklı olmaları vesaire) bir araya gelip "köpek" kategorisini oluşturmaktadır.

Locke ve Mill'in çağrışımcılığı o zamandan bu yana psikolojide yer almıştır. Çoğu öğrenme modelinin çekirdeğinde bu anlayış yatar, özellikle de 1920'lerden 1960'lara kadar psikolojide hüküm sürmüş olan davranışçılık yaklaşımında. Davranışçılığın kurucusu John B. Watson (1878-1958) *Behaviorism* (1924) adlı eserinde yüzyılın en ünlü Boş Sayfa bildirilerinden birini yazmıştır:

> Bana bir düzine sağlıklı ve iyi durumda bebek verin, elimde onların içinde büyüyecekleri ve benim belirlediğim bir dünya olsun; yeteneklerine, eğilimlerine, yatkınlıklarına, becerilerine, atalarının mesleğine veya ırkına bakmadan, aralarından gelişigüzel seçeceğim birine istediğim mesleği kazandırabileceğime dair size garanti veririm; onu doktor, avukat, sanatçı, tacir, evet hatta dilenci veya hırsız yapabilirim.

Davranışçılığa göre bebeklerin yetenek ve becerilerinin ne olduğu önemli değildir, çünkü yetenek ya da beceri diye *bir şey* yoktur. Watson, zihnin içerdiği düşünceler, inançlar, arzular, duygular gibi şeylerle birlikte, bu kavramları da psikolojiden

---

[10] Aktaran: Fox, *The search for society* ..., 1989, s. 68.

[11] *Çağrışımcılık* (associationism): Temel sürecin çağrışım olduğu varsayımından yola çıkarak zihinsel ilişkileri açıklamaya çalışan yaklaşım. —*ed. notu.*

dışlamıştır. Bunların öznel ve ölçülemez olduğunu, sadece nesnel ve ölçülebilir şeyler üzerine çalışan bilime uygun olmadıklarını söylemiştir. Bir davranışçı için meşru sayılan tek psikoloji konusu, kasıtlı davranışlar ve bunların şimdiki zaman ve geçmiş zamanda nasıl kontrol edildiğidir. (Psikolojide eski bir şaka vardır: Bir davranışçı seviştikten sonra ne der? "Senin için iyiydi, benim için nasıldı?")

Locke'ın "ide"lerinin yerini "uyartı" ve "tepki" almıştı, fakat çağrışımla ilgili yasası, koşullandırma yasası olarak hayatına devam etti. Bir tepki, yeni bir "uyartıyla" çağrıştırılabilir. Örneğin Watson, bir bebeğe beyaz sıçan vermiş ve ardından da bir demir çubuğa çekiçle vurarak etrafı çınlatmış, böylece güya bebeğin hayvan kürkü ve korkuyu çağrıştırmasını sağlamıştır. Tepki, ayrıca ödülle de çağrıştırılabilir: Bir kutunun içindeki kedi nihayetinde teli çektiğinde kapının açıldığını ve böylece kaçabileceğini önünde sonunda öğrenir. Bu örnekleri inceleyen araştırmacı, bir "uyartı" ile başka bir "uyartı" arasında ya da tepkiyle ödül arasında şarta bağlı bir beklenti oluşturur. Davranışçılar, doğal bir ortamdaki şartlara bağlı bu beklentilerin, dünyanın nedensel dokusunun bir parçası olduğunu ve insanlar da dahil olmak üzere, organizmaların davranışlarını şekillendirmelerinin kaçınılmaz olduğunu söyler.

Davranışçı minimalizm yaklaşımının verdirdiği kayıplar arasında, William James'in (1842-1910) zengin psikoloji anlayışı da vardır. James ilhamını, algının, bilişsel yetilerin ve duyguların tıpkı fiziksel organlar gibi biyolojik adaptasyonlar olarak evrimleştiğini söyleyen Darwin tezinden almıştı. İçgüdü kavramından sadece hayvanların değil aynı zamanda insanların da tercihlerini açıklamak için faydalanan James, zihinsel yaşantıyla ilgili kuramında kısa erimli bellek ve uzun erimli bellek gibi sayısız mekanizma ileri sürmüştür. Fakat davranışçılığın sahne almasıyla birlikte bunların hepsi yasaklı kavramlar listesine girecekti. Psikolog J. R. Kantor 1923'te şöyle yazmıştır: "Sosyal psikoloji ile içgüdüler arasındaki ilişkinin ne olduğu sorusunun yanıtı kısadır. Açıkçası bir ilişkileri yoktur."[12] Cinsel arzu bile koşullu bir tepki olarak tanımlanmıştı. 1929'da psikolog Zing Yang Kuo şöyle yazmıştır:

> Davranışlar kalıtsal etkenlerin tezahürü değildir, kalıtım bağlamında açıklanamaz. Davranış, yalnızca organizmanın yapısal şablonu ile çevresel güçlerin doğası tarafından mekanik olarak belirlenen, edilgen ve zorunlu bir devinimdir. ... Bütün cinsel açlıklarımız toplumsal etkilerin sonucunda oluşur. Organizma karşı cinsiyete doğuştan hazırlanmış bir tepki vermez, tıpkı organizma doğduğunda kafasında hazır düşüncelerin olmayışı gibi.[13]

Davranışçılar, hayvanın genetik yapısına veya türün evrimsel geçmişine bakmaksızın, davranışların, biyolojinin geri kalanından bağımsız olarak anlaşılabileceğine inanıyordu. Psikoloji, laboratuvar hayvanlarıyla yürütülen öğrenme

---

[12] Aktaran: Degler, *In search of human nature ...*, 1991, s. 139.

[13] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 158-159.

çalışmalarından ibaret bir hale gelmişti. XX. yüzyılın ortalarında en ünlü psikolog olan B. F. Skinner (1904-1990) *The Behavior of Organisms* [Organizmaların davranışları] adlı bir kitap yazmıştı. Kitapta bahsi geçen organizmalar sadece güvercinler ve farelerdi, incelenen davranışlar da şalterlere basmak ve düğmeleri gagalamaktı. Psikologların, türlerin ve bunların içgüdülerinin birbirlerinden farklı olduğunu hatırlamaları için bir sirk gezisi yapmaları gerekecekti. Skinner'ın öğrencileri olan Keller ve Marian Breland yazdıkları "Organizmaların Anormal Davranışları" adlı bir makalede, hayvanlara kumar makinesine poker çipleri attırmak için Skinner'ın tekniklerini kullanmaya çalıştıklarında tavukların çipleri gagaladığını, rakunların temizlediklerini, domuzların ise çipleri burunlarıyla yakalamaya çalıştığını bildirdiler.[14] Ayrıca davranışçılar, genetiğe yabancı oldukları gibi beyne de yabancıydılar. 1974 gibi geç bir tarihte Skinner, beyni incelemenin, davranışların sebeplerini dış dünya yerine organizmanın içinde bulmayı amaçlayan hatalı bir macera olduğunu yazmıştır.[15]

Davranışçılık, psikolojinin yerini almakla kalmayacak, kamu bilincine de sızacaktı. Watson, anne babaların çocuklarına katı bir beslenme programı uygulamasını, çocuklara en az ilgi ve sevgiyi vermelerini tavsiye eden, çocuk yetiştirmeye dair etkili bir el kitabı yazdı. Ağlayan bir bebeği teskin ederseniz, ağladığı için ödüllendirmiş olursunuz, böylece ağlama davranışının sıklığı artar diye yazmıştır. (Benjamin Spock'un ilk olarak 1946'da basılan *Baby and Child Care* [Bebek ve çocuk bakımı] adlı kitabı, çocuklara düşkünlük gösterilmesini tavsiye etmesiyle ünlüdür ve kısmen Watson'a bir tepki olarak yazılmıştır.) Skinner, yazdığı çok satan kitaplarda zararlı davranışların içgüdüsel olmadığını ya da özgürce seçilmediğini ve geri döndürülemez biçimde koşullandırılmış davranışlar olduklarını ileri sürüyordu. Toplumu büyük bir Skinner kutusuna dönüştürüp davranışları gelişigüzel değil de kasıtlı bir şekilde kontrol edersek, saldırganlığı, aşırı nüfus artışını, dünyanın kalabalıklaşmasını, kirliliği ve eşitsizliği yok edip bir ütopyaya ulaşabilirdik.[16] Soylu vahşi, soylu güvercine dönüşmüştü.

Psikolojide artık katı bir davranışçılık anlayışı kalmamıştır, fakat yaklaşımlarının çoğu hâlâ hayattadır. Öğrenmeye dair çeşitli matematik modelleri ve sinir ağı simülasyonları, çağrışımcılığı bir öğrenme kuramı olarak kabul etmektedir.[17] Birçok sinirbilimci, öğrenmeyi çağrışımlar kurulmasıyla *bir tutarken*, sinir hücreleri ve sinapsların fizyolojisinde çağrışımlı bağlantıları arayıp beyinde öğrenmeyi gerçekleştirebilecek olan diğer hesaplama türlerini görmezden gelirler.[18] (Örneğin "x = 3" gibi bir değişken değerini beyinde kayıtlı tutmak, yön bul-

---

[14] Breland ve Breland, "The misbehavior of organisms", 1961.

[15] Skinner, *About behaviorism,* 1974.

[16] Skinner, *Beyond freedom and dignity,* 1971

[17] Fodor ve Pylyshyn, "Connectionism and cognitive architecture...", 1988; Gallistel, *The organization of learning,* 1990; Pinker ve Mehler, *Connections and symbols,* 1988.

[18] Gallistel, "Replacement of general-purpose theories with adaptive specializations", 2000.

ma ve yiyeceğe ulaşma konusunda kritik bir hesaplama adımıdır. Bu yetenekler yabanıl hayvanlarda hayli gelişkindir. Fakat bu tür bir öğrenme çağrışımlar oluşturmaya indirgenemez ve o yüzden sinirbilim tarafından görmezden gelinmiştir.) Psikologlar ve sinirbilimciler hâlâ organizmaların birbirlerinin yerini tutabileceğini düşünür ve üstünde çalışması kolay bir laboratuvar hayvanının (fare, kedi, maymun gibi) hangi açılardan insana benzeyip benzemediğini nadiren sorgulamışlardır.[19] Yakın zamana dek psikoloji bilimi inanç ve duyguların *içeriğini* yok saymış ve zihnin biyolojik önem taşıyan kategorileri farklı ele alma ihtimaliyle ilgilenmemiştir.[20] Bellek ve muhakeme kuramları, zihinde insanlar hakkında oluşan düşünceleri, taşlara veya evlere dair düşüncelerden ayrı ele almamış; duygu kuramları korku, öfke, kıskançlık ya da sevgiyi birbirinden ayrı tutmamıştır.[21] Toplumsal ilişkilere dair kuramlar aileler, arkadaşlar, düşmanlar ve yabancılar için farklı farklı belirlenmemiştir.[22] Aslında psikolojide sıradan insanları en çok ilgilendiren konular, örneğin aşk, nefret, çalışmak, oynamak, beslenmek, cinsellik, statü, baskınlık, kıskançlık, dostluk, din, sanat gibi meseleler, psikoloji kitaplarında neredeyse hiç yer almaz.

XX. yüzyılın ikinci yarısında psikolojinin önemli belgelerinden biri, David Rumelhart, James McClelland ve diğerlerinin birlikte yazdığı iki ciltlik *Parallel Distributed Processing* [1986; Paralel dağılım gösteren işletim süreci] kitabıdır. Bu kitap, bağlaşımcılık denilen bir sinir ağı modelleme tarzı ortaya koymuştur. Sıkı bir eğitime maruz bırakılırsa, soysal çağrışımcı sinir ağlarının, biliş olayını bütünüyle açıklayabileceğini ileri süren Rumelhart ve McClelland, bu kuramın "insanlar farelerden neden daha akıllıdır?" sorusuna doyurucu bir yanıt vermediğini fark ettiler. Bu konudaki yanıtları şöyledir (s. 143):

> Yukarıda bahsettiğimiz şeyleri düşünürsek, bu soru kafaları bir parça karıştırıyor. ... İnsan beynindeki korteks miktarı sıçanlarınkinden, hatta bütün primatlarınkinden çok daha fazladır; bilhassa girdi/çıktı faaliyetlerine karışmayan beyin yapısı çok daha büyüktür; muhtemelen bu fazladan korteks bölgesi, insanları farelerden hatta kuyruksuz maymunlardan ayıran işlevlere hizmet edecek şekilde beyinde stratejik bir konuma sahiptir. ...
>
> Fakat fareler ile insanlar arasındaki farkın başka bir yüzü daha olmalıdır. Bu, insanların yaşadığı ortama, diğer insanlar ve düşünme süreçlerini örgütlemek üzere geliştirdikleri kültürel aygıtların da dahil olmasıdır.

O halde insanlar, daha büyük bir boş sayfa ile "kültürel aygıtlar" denen bir

---

[19] Preuss, "The argument from animals to humans in cognitive neuroscience", 1995 ve "The discovery of cerebral diversity", 2001.

[20] Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind ...*, 1994.

[21] Ekman ve Davidson, *The nature of emotion*, 1994; Haidt, "The moral emotions", 2003.

[22] Daly, Salmon ve Wilson, "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", 1997.

şeye sahip farelerdir. Bu da bizi sosyal bilimlerde XX. yüzyılda gerçekleşen devrimin diğer yarısına getiriyor.

O kadar dalgın bir adam ki, "Dylan" diye seslensen
Dylan Thomas'tan bahsettiğini düşünür (o da her kimse)
İnsanda kültür yok değildir.
— Simon & Garfunkel ("A simple desultory philippic" şarkısından)

Kültür kelimesi şiir, opera, bale gibi seçkin eğlence tarzları için kullanılmıştır. Başka bir bildik anlamı, yani "sosyal yollarla aktarılan davranış örüntüleri, sanat, inançlar, kurumlar ve insan emeğiyle düşüncesinin bütün ürünlerinin tamamı" olduğunu söyleyen tanım, sadece yüz yaşındadır. İngilizcedeki bu değişim, modern antropolojinin babası Franz Boas'ın (1858-1942) arkasında bıraktığı mirasın sadece bir bölümüdür.

Psikoloji alanındaki önemli düşünürlerin düşünceleri gibi, Boas'ın düşüncelerinin de kökeni Aydınlanmanın deneyci filozoflarına ve George Berkeley'e (1685-1753) dayanır. Berkeley, idealizm kuramını formüle etmiştir ve bu kavrama göre, gerçekliğin nihai bileşenleri cisimler ve diğer madde öbekleri değil, düşüncelerdir. Burada açıklanamayacak denli karmaşık olan birtakım virajlar ve sapaklardan sonra idealizm, XIX. yüzyıl Alman düşünürleri arasında etkinlik kazanacaktı. Laik ve liberal bir Alman Yahudisi aileden gelen genç Boas da idealizmi kucaklamıştı.

İdealizm kavramı Boas'ın eşitlikçilik için yeni entelektüel temeller döşemesini mümkün kıldı. İnsan ırkları ve etnik gruplar arasındaki farkların insanların fiziksel yapılarından değil, *kültürlerinden*, yani düşünceler ve değerlerin dil ve diğer sosyal davranış biçimleriyle aktarıldığı sistemlerden kaynaklandığını ileri sürmüştür. İnsanlar farklıdır, çünkü kültürleri farklıdır. Aslında insanlardan şöyle bahsedilmesi gerekir: Eskimo ırkı veya Yahudi ırkı değil, Eskimo kültürü veya Yahudi kültürü denmelidir. Zihnin kültür tarafından şekillendiği fikri, ırkçılığa karşı siper vazifesi görmüş, ayrıca kişinin, ahlaki temelleri yüzünden tercih etmesi gereken bir kuram olarak görülmüştür. Boas şöyle yazmıştır: "Aksi kanıtlanana dek, bütün karmaşık etkinliklerin kalıtımla değil sosyal yollarla belirlendiğini varsaymak zorunda olduğumuzu iddia ediyorum."[23]

Boas'ın savunduğu şey sadece ahlaki bir yasak değildi; gerçek keşiflere dayanıyordu. Boas, tüm insan gruplarının aynı potansiyele sahip olduğunu göstermek adına yerli halkları, göçmenleri ve yetimhanelerdeki çocukları incelemişti. Jespersen'in küçümsediği ilkel halkların dillerinin Avrupa dillerinden basit olmadığını göstermişti; sadece farklıydılar. Örneğin, Eskimoların İngilizcedeki sesleri ayırmakta yaşadıkları zorluk, onların dillerindeki sesleri ayır-

[23] Aktaran: Degler, *In search of human nature ...*, 1991, s. 148.

makta bizim yaşadığımız zorluğa denktir. Evet, Batı dilleri dışındaki birçok dilin belirli soyut kavramları ifade edecek araçlardan yoksun olduğu doğrudur. Örneğin kimi dillerde üçten büyük rakamları gösteren bir kelime olmayabilir ya da belirli bir kişinin iyiliği dışında genel bir iyiliği anlatan kelime bulunmayabilir. Fakat bu kısıtlamaların yansıttığı tek şey, o insanların hayatlarındaki günlük ihtiyaçlarıdır, zihinsel becerilerin zayıflığı değil. Sokrates'in köle bir oğlana soyut felsefe kavramlarını anlattırdığı öyküdeki gibi, Boas da Kuzeybatı Pasifik'ten bir Kwakiutl yerlisinin "iyilik" veya "merhamet" gibi soyut kavramlar için yeni kelimeler ortaya çıkarabileceğini göstermiştir. Ayrıca yerlilerin uygarlıkla temas edip sayılması gereken nesneler edindiklerinde, tam teşekküllü bir sayma sistemi uyarladıklarını da gözlemlemiştir.[24]

Kültüre bu kadar vurgu yapmasına rağmen Boas, ne bütün kültürlerin eşit olduğuna inanan bir rölativistti ne de Boş Sayfa kuramına inanan bir deneyciydi. O, Avrupa uygarlığının kabile kültürlerinden üstün olduğunu düşünüyor ve tüm insanların bu kültürü edinme yeteneğine sahip olduğunu söylüyordu. O, evrensel bir insan doğası olabileceğini veya bir etnik grup içindeki insanlar arasında farklar bulunabileceğini yadsımamıştır. Onun için önemli olan tüm etnik grupların aynı temel zihinsel becerilerle donatıldığı düşüncesiydi.[25] Boas bu konuda haklıydı ve bu görüş günümüzde fiilen tüm akademisyenler ve bilimciler tarafından kabul edilmiştir.

Fakat Boas bir canavar yaratmıştı. Onun öğrencileri Amerikan sosyal bilimlerine hâkim duruma geldiler, üstelik her nesil kendi bildirileriyle bir önceki nesli geride bırakıyordu. Boas'ın öğrencileri etnik grupların arasındaki bu *farklılıkların* yanı sıra insan varlığının *tüm özelliklerinin* kültür bağlamında açıklanması konusunda ısrarcıydılar. Örneğin Boas, aksi kanıtlanana dek sosyal açıklamaları el üstünde tutmuştu, fakat öğrencisi Albert Kroeber bu açıklamaları bulgulara bakmaksızın kabul eder: "Kalıtımın, tarihin herhangi bir bölümünde sahne almış olmasına izin verilemez" diye yazmıştır.[26] Bunun yerine, bir halkı şekillendiren olaylar zinciri "tarihsel olayların diğer tarihsel olaylar tarafından mutlak koşullandırılmasını içermektedir."

Kroeber, sosyal davranışların zihnin doğuştan sahip olunan özellikleriyle açıklanabileceği reddetmekle kalmamış, zihnin *herhangi bir* özelliğiyle açıklanabileceğini de yadsımıştı. Kültürün bir *süperorganizma*[27] olgusu olduğunu yazmıştır – o, kendi evreninde serbestçe yüzer, gerçek insanların etinden ve kanından bağımsızdır: "Uygarlık zihinsel bir eylem değildir, ama zihinsel eme-

---

[24] Boas, "Language and thought", 1911. Örnekler için David Kemmerer'e teşekkür ederim.

[25] Degler, *In search of human nature ..*, 1991; Fox, *The search for society ...*, 1989; Freeman, *The fateful hoaxing of Margaret Mead...*, 1999.

[26] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 84.

[27] *Süperorganizma* veya *üstorganizma*: Birçok organizmanın bir araya gelip oluşturduğu yapı. *—çev. notu*

ğin ürünlerinin oluşturduğu bir akıntı veya kütledir. ... Zihniyet bireyle ilgilidir. Öte yandan, özünde sosyal veya kültürel olmasının bireylerle ilgisi yoktur. Bu tür uygarlıklar ancak bireyin bittiği yerde başlar."[28]

Bu iki görüş, yani insan doğasının inkârı ve kültürün bireylerin zihninden özerk olduğu düşünceleri, sosyolojinin kurucusu Emile Durkheim (1858-1917) tarafından da dile getirilmiştir. Kroeber'in süperorganizma zihnine dair öğretisinin üzerine, Durkheim'ın gölgesi düşmüştür:

> Ne zaman sosyal bir fenomen, psikolojik bir fenomen aracılığıyla doğrudan açıklansa, bu açıklamanın yanlışlığına emin olabiliriz. ... Grubun düşünceleri, duyguları ve eylemleri, tecrit edilmiş üyelerininkinden oldukça farklıdır. ... Fenomenleri açıklamak için bireylerle işe başlarsak, grupta olan bitenden hiçbir şey anlamayacağımızı bilmeliyiz. ... Bireylerin doğası, sosyal etkenlerin eğip büktüğü meçhul malzemelerdir sadece. Bunların katkısı özellikle genel tutumlara, müphem ve sonuçta esnek yatkınlıklara bağlı bulunmaktadır.[29]

Sonuçta Durkheim'ın belirlediği sosyal bilimler yasasına, bir sonraki yüzyılda sık sık atıfta bulunuldu: "Sosyal bir olgunun belirleyici sebebi, onu öncelleyen sosyal olgularda aranmalıdır, bireylerin bilinç statüsünde değil."[30]

O halde, hem psikoloji hem de diğer sosyal bilimler, bireylerin zihinlerinin önemli olduğu fikrini yadsımış, fakat bu sonuca farklı patikalardan geçerek ulaşmışlardır. Psikoloji bilimi inançlar ve arzular gibi zihinsel varlıkları toptan sürgün etmiş, bunların yerine etki ve tepkiyi koymuştur. Diğer sosyal bilimler ise inançlar ve arzuları bireylerin kafası yerine kültürler ve toplumlara yerleştirmişlerdir. Ayrıca farklı sosyal bilimler, bilişsel yetilerin içeriğinin, yani fikirler, düşünceler, planlar vesairenin gerçekte dilin fenomenleri olup, kişinin işitip yazabileceği açık davranışlar olduğu konusunda da fikir birliğine varmıştır. (Watson "düşünmenin" aslında ağız ve gırtlağın gençlik dönemine ait devinimlerinden oluştuğunu ileri sürmüştür.) Fakat hepsinin ötesinde, onların içgüdüler ve evrime karşı duydukları tiksinti ortaktı. Önde gelen sosyal bilimciler, sayfanın boş olduğunu tekrar tekrar ilan etmişlerdir:

> İçgüdüler, gelenekleri yaratmaz; gelenekler içgüdüleri yaratır, insanların sözde içgüdüleri her zaman öğrenilmiş tepkilerdir ve asla doğuştan var olmazlar.
>
> — Ellsworth Faris (1927)[31]

> Kültürel fenomenler ... hiçbir bakımdan kalıtsal değildir, özellikleri, sonradan edinilmeleridir, bu konuda da bir istisna yoktur.
>
> — George Murdock (1932)[32]

---

[28] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 95, 96.

[29] Durkheim, *Sosyolojik metodun kuralları*, 1895/1962 [1986], s. 103-106.

[30] Durkheim, *a.g.e.*, 1895/1962 [1986], s. 110.

[31] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 161.

[32] Aktaran: Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992, s. 26.

> İnsanın doğası yoktur, geçmişi vardır.
>
> — José Ortega y Gasset (*Toward a philosophy of history,* 1935)

> Bebeklerin ellerinin aniden bırakılmasına ve ani gürültülere karşı verdikleri içgüdüsel tepkilerin dışında, insanoğlu tamamen içgüdüsüzdür. ... İnsan insandır, çünkü içgüdüsü yoktur, çünkü olduğu ve öğrendiği her şeyi kültüründen, doğanın insan yapısı olan kısmından ve diğer insanlardan elde etmiştir.
>
> — Ashley Montagu (*Man and aggression,* 1973, s. 9)[33]

Doğrudur, seçimle ilgili metafor artık boş tablet ya da beyaz sayfa olarak sunulmaz. Durkheim "meçhul bir malzemeden" bahsetmiş ve kültür tarafından dövülüp şekillendirilen veya bükülen bir tür biçimsiz yığından söz etmiştir. Belki de en doğru modern mecaz Oyun Hamuru metaforudur. Çocuklar bu lastiğimsi maddeyle hem yazılı malzemeyi kopyalar (boş bir sayfa gibi) hem de bu hamura istedikleri şekli verirler (meçhul malzeme gibi). Şekil verilebilme metaforu Boas'ın en ünlü öğrencilerinin ikisinin ifadelerinde gün ışığına çıkmıştır:

> Orijinal donanımlarının dövülebilme özelliği yüzünden, çoğu insan, yetiştiği kültürün şeklini alır. ... Devasa birey yığınları, onlara sunulan şekli oldukça çabuk benimser.
>
> — Ruth Benedict (*An anthropologist at work,* 1934, s. 278)

> İnsanların birbirine zıt kültürel şartların altında doğru ve zıt tepkiler vermesinden ötürü, insan doğasının neredeyse inanılmaz biçimde şekil verilebilir olduğu sonucuna varmak zorundayız.
>
> — Margaret Mead (*Sex and temperament in three primitive societes,* 1935, s. 280)

Başkaları da zihni bir tür eleğe benzetmiştir:

> "İnsan doğası" denen şey genelde sinirler, bezler, duyu organları, kaslar vesaire süzgecinden geçirilen *kültürdür* sadece.
>
> — Leslie White (1949)[34]

Ya da bir fabrikaya giden hammaddeye benzetilmiştir:

> İnsan doğası en işlenmemiş ve hiç değişmemiş bir hammaddedir.
>
> — Margaret Mead (*Coming of age in Samoa,* 1928)

> Görüşlerimiz, değerlerimiz, eylemlerimiz, hatta duygularımız, bizzat sinir sistemimiz gibi, kültürel ürünlerdir; doğuştan sahip olduğumuz, ama yine de üretilmesi gereken eğilimler, kabiliyetler ve yatkınlıklardan üretilmiş ürünlerdir.
>
> — Clifford Geertz (*The interpretation of cultures,* 1973, s. 50)

---

[33] Üç noktadan önceki bölüm daha eski bir edisyondan alınmıştır; aktaran: Degler, *In search of human nature,* 1991, s. 209.

[34] Aktaran: Degler, *a.g.e.,* 1991, s. 209.

Ya da programlanmamış bir bilgisayara benzetilmiştir:

> İnsan, kendi davranışlarını düzenleyebilmek için kültürel programlar gibi genetik-dışı ve teninin ötesindeki kontrol mekanizmalarına çaresizce bağımlı olan hayvandır.
>
> — Clifford Geertz (*The interpretation of cultures*, 1973, s. 44)

Ya da birçok işleme maruz kalabilecek biçimsiz bir varlığa benzetilmiştir:

> Kültürel psikoloji, kültürel geleneklerin ve sosyal uygulamaların insan ruhunu düzenleme, ifade etme, dönüştürme ve değiştokuş etme yollarının incelenmesidir. Bu yollar kişinin özünde, duygularında ve zihnindeki etnik ayrımlara kıyasla kısıtlı bir insan ruhu birliği ortaya çıkarır.
>
> — Richard Shweder ("Cultural psychology", 1990)

Süperorganizma ya da grup zihni de sosyal bilimlerde bir inanç meselesi haline gelmiştir. Boas'ın başka bir öğrencisi olan Robert Lowie şöyle yazmıştır: "Psikoloji ilkeleri, kültür fenomenlerini açıklamak konusunda, yerçekiminin mimari tarzları açıklaması kadar yetersizdir."[35] Bütün bu çıkarımları ıskalamış olsanız bile, antropolog Leslie White bu konuyu dile getirmiştir:

> Bireye bir tür ana sebep veya itici güç, yani kültür süreçlerinin başlatıcısı ve belirleyicisi olarak bakmak yerine, onu sayısız bireyi kucaklayan, kolları uzak geçmişe kadar uzanan engin, sosyokültürel bir sistemin bir bileşeni, minik ve önemsiz bir parçası olarak görüyoruz. ... Bilimsel açıdan yorumlamak amacımızsa, kültürel süreç bir *sui generis* [emsalsiz şey] olarak görülebilir; kültür ise kültür bağlamında açıklanabilir.[36]

Başka bir deyişle, engin bir sosyokültürel sistemin minicik ve önemsiz bir parçasını oluşturan *sizin* gibi bir bireyin bile zihninin olduğunu unutmalıyız. Önemli olan şey *grubun* zihnidir ve bu zihinde düşünme, hissetme, kendi başına harekete geçme kabiliyetleri mevcuttur.

Süperorganizma öğretisinin modern yaşamdaki etkisi, sosyal bilimcilerin yazdıklarının çok ötesine taşmıştır. Bu öğreti "toplum"u bir ahlak etkeni olarak maddeleştirmenin ve bir şahıs gibi günahlarından ötürü suçlanabilmesi eğiliminin altını çizer. Kimlik siyasetini gündeme getirir. Bu siyasette vatandaşlık hakları ve siyasal imtiyazlar bireylerden çok gruplara bahşedilir. İlerleyen bölümlerde göreceğimiz gibi, bu siyaset XX. yüzyıldaki belli başlı siyasal sistemlerin arasındaki büyük ayrımları belirlemiştir.

[35] Aktaran: Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992, s. 22.
[36] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 208.

Sosyal bilimcilerin kendilerini desteklemek zorunda hissettikleri resmî kuramın tek parçası Boş Sayfa değildir. Onlar aynı zamanda Soylu Vahşi'yi takdis etmek için de çaba sarf etmişlerdir. Mead yerli halkları Gauguin-vari bir tarzla barışçıl, eşitlikçi, madden doymuş ve cinsel çatışmalara girmeyen insanlar olarak resmetmiştir. Onun savunduğu, eskiden olduğumuz ve bu yüzden yine dönüşebileceğimiz insanlara dair bu yüceltici görüş, normalde şüpheci olan Bertrand Russell, H. L. Mencken gibi yazarlar tarafından da kabul edilmiştir. 1950'lerden yakınlarda öldüğü tarihe dek göz önünde bir aydın olan Ashley Montagu (o da Boas'ın çevresindendir) kardeşlik ve barış arayışını haklı çıkarmak ve bu tür çabaların boşuna olacağını düşünenleri çürütmek için Soylu Vahşi söylemini yorulmak bilmeden gündeme taşımıştır. Örneğin 1950'de yeni kurulan UNESCO için bir manifesto taslağı kaleme almış ve bu taslakta "biyoloji çalışmalarının, evrensel kardeşlik ahlakına destek sağladığı, çünkü insanın doğuştan sahip olunan bir güdüyle işbirliği yapmaya meyilli olduğunu ve bu güdüler tatmin edilmediği sürece insanlarla ulusların benzer şekilde hastalanacağını" ilan etmişti.[37] II. Dünya Savaşı'nda kurban verilen otuz beş milyon insanın külleri hala sıcak ya da radyoaktifken, mantıklı bir insan "biyoloji çalışmalarının" bu tür bir şeyi nasıl gösterebileceğini merak edebilir. Taslak reddedilmişti, fakat ilerleyen yıllarda Montagu'nun talihi açılacaktı, çünkü UNESCO ve birçok akademik topluluk benzer kararnamelere imza atacaktı.[38]

Daha genel bakarsak sosyal bilimciler, insanlara şekil verilebilmesini ve kültürün özerkliğini, insanları mükemmelleştirmeye yönelik yüzyıllar eskiliğindeki hayali canlandırabilecek öğretiler olarak görmüştü. Şu anki durumumuzda hoşlanmadığımız şeylere saplanmamız gerekmediğini ileri sürdüler. Biyoloji tarafından buna kalıcı biçimde mahkûm edildiğimiz inancı ve değişimi istememek dışında, durumumuzu değiştirmek için hiçbir engel yoktu. Birçok sosyal bilimci yeni ve gelişmiş bir insan doğasına yönelik umutlarını ifade etti:

> Veriler tarafından desteklendiği sürece, çevre temelli açıklamaların tercih edilmesi gerektiğini düşünmüş ve çok önce de söylemişimdir, çünkü bu açıklamalar iyimser bir hava yaratır ve gelişme umutlarını canlı tutar.
>
> — Otto Klineberg (1928)

> Modern sosyoloji ve modern antropoloji, kültürün veya uygarlığın özünün toplumsal gelenekler olduğunu, bu geleneklerin de insanların birlikte yaşamanın daha mutlu ve daha iyi yollarını öğrenmesiyle değişebileceğini söyler. ... Bu yüzden enstitülerin bilimsel çalışmaları, hem insan doğasını hem de toplumsal hayatı iyileştirme ihtimaline duyulan inancı canlandırır.
>
> — Charles Ellwood (1922)

---

[37] Aktaran: Degler, *In search of human nature* .., 1991, s. 204.

[38] Degler, *a.g.e.*, 1991; Shipman, *The evolution of racism,* 1994.

> Birçok bilim alanındaki engeller, herkesin her şeyi öğrenebileceğini söyleyen yeni bir iyimserliğin altında eziliyor. ... İnsan becerilerinin fizyolojik yapıda sabitlenmiş bir şey olduğunu bildiren anlayıştan uzaklaşıp bu becerilerin gelişmeye açık, esnek ve akışkan mekanizmalar olduğunu söyleyen anlayışa yaklaştık.
>
> — Robert Faris (1961)[39]

Psikoloji kimi sosyal bilimler kadar siyasallaşmamış olsa da, çocuk yetiştirme ve eğitimindeki değişikliklerin, toplumsal sorunları ıslah edip insana refah sağlayacağı yönündeki ütopyacı görüş tarafından zaman zaman etkilenmiştir. Psikoloji kuramcıları da bazen bağlaşımcılık veya diğer deneyci kuramlar için ileri sürdükleri tezlere ahlaki ağırlık kazandırmaya çalışıp, doğuştancı[40] kuramların karamsar açılımları konusunda uyarılarda bulundular. Örneğin doğuştancı kuramların doğuştan sahip olunan farklara kapı açtığını ve ırkçılığı palazlandıracağını, bu kuramların insan özelliklerinin değişmez olduğunu ima ettiğini ve bunun da sosyal programlara verilen desteği zayıflatacağını ileri sürdüler.[41]

XX. yüzyıl sosyal bilimi, sadece Boş Sayfa ve Vahşi Soylu'yu değil, kutsal üçlünün üçüncü üyesi olan Makinedeki Hayalet'i de kucaklamıştır. Kendimizde hoşlanmadığımız şeyleri değiştirebileceğimizin ilan edilmesi, sosyal bilimin düsturu haline gelmişti. Fakat bu "bizim kim ya da ne olduğumuz" sorusunu doğurmuştu. İyileştirmeyi gerçekleştiren "bizler" biyoloji dünyasında herhangi bir madde öbeğiysek, o zaman davranışlarda keşfettiğimiz herhangi bir değişebilirlik de züğürt tesellisi gibi olur; çünkü değiştirmeye kalkan bizler biyolojik olarak kısıtlanmışızdır ve bu yüzden de insanları topluma en yararlı olacak şekilde değiştiremeyiz ya da kendimizin değiştirilmesini mümkün kılamayız. Makinedeki Hayalet, toplumu değiştirme iradesi de dahil, insan iradesini mekanik nedensellikten özgürleştiren en büyük etkendir. Antropolog Loren Eiseley bu noktayı açıklığa kavuşturup şöyle yazmıştır:

> İnsan zihni, belirsizlik sayesinde, seçim yapmak ve kültürel iletişimin gücü sayesinde, Darvincilerin insanın ayağına bilinçsizce zincir olarak vurdukları belirlenimci dünyanın körlemesine kontrolünden kaçmanın eşiğine gelmiştir. Biyolojik yapıya aşırı önem yükleyenlerin, insana atfettiği doğuştan gelen özellikler ufalanıp dağılmıştır. ... Wallace bunu anlamış, ayrıca da doğru anlamıştır; insanın doğuşuyla birlikte beden kısımlarının evrimi önemli ölçüde gündem dışı kalmış-

---

[39] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, Klineberg: s. 188, Ellwood: s. 103-104, Faris: s. 210.

[40] *Doğuştancılık* (innatizm): Zihnin doğuştan düşüncelere ve bilgiye sahip olduğunu, dolayısıyla boş sayfa olmadığını, tüm bilginin deneyimler ve duyulardan gelmediğini söyleyen felsefi öğreti. —*çev. notu*

[41] Cowie, *What's within? Nativism reconsidered,* 1999; Elman ve diğerleri, *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development*, 1996, s. 390-391.

tı, insanın kaderinde söz sahibi olan artık zihindi.[42]

Eiseley'in atıfta bulunduğu bu Wallace, Alfred Russell Wallace'dır (1823-1913), yani Darwin'le birlikte doğal seçilimi keşfeden kişidir. Ama Wallace, insan zihninin evrimle açıklanamayacağını ve üstün bir zekâ tarafından tasarlanmış olması gerektiğini iddia ederek Darwin'den ayrılıyordu. İnsan zihninin, "belirlenimci bir dünyanın körlemesine kontrolü"nden kaçabileceğine kesinlikle inanan Wallace zamanla ispritizmacı[43] olacaktı ve kariyerinin ilerleyen kısmında ölülerin ruhlarıyla iletişime geçmenin yolu aradı.

Kültürün biyolojiden mutlak ayrılığına inanan sosyal bilimciler, kelimenin tam anlamıyla beyinde cirit atan bir hayaletin varlığına inanmamış olabilirler. Kimileri de canlı ve cansız maddelerin arasındaki analojiden faydalanmıştır. Kroeber şöyle yazmıştı: "Sosyalliğin şafağı ... zincirdeki bir halka değildir, patikada atılmış yeni bir adım değildir, ama başka bir düzleme sıçramaktır. ... Sanki o zamana dek hayatın olmadığı evrende ilk defa bir hayat yeşermiştir. ... Bu andan itibaren tek dünya yerine iki dünya olmalıdır." Lowie ise kültürün *sui generis* [emsalsiz] olduğunu, kültürün ancak kültürle açıklanabileceğini söylemenin mistisizm değil, sağduyulu bilimsel bir yöntem sayıldığını, çünkü biyolojide canlı bir hücrenin sadece başka bir canlı hücreden türeyebileceğini herkesin bildiğini söylüyordu.[44]

Kroeber ve Lowie'nin bunları yazdığı dönemde, biyoloji onların yanındaydı. Birçok biyolog hâlâ canlı varlıkların özel bir öz, bir *élan vital* [canlı güç] sayesinde canlandığını ve bu varlıkların cansız maddeye indirgenemeyeceğini düşünüyordu. 1931 yılında yazılmış bir biyoloji tarihi kitabı, o zamanlar anlaşılan haliyle genetik bilimine atıfta bulunup "bu yüzden biyolojik kuramların sonuncusu bizi başladığımız yere, yani sadece kendi türünün tek örneği olmakla kalmayıp bütün tezahürlerinin de eşsiz olduğu, hayat ya da ruh denen bir gücün varlığı meselesine döndürüyor" diyordu.[45] Bir sonraki bölümde, kültürün özerkliği ile hayatın özerkliği arasındaki analojinin, bu sosyal bilimcilerin düşündüğünden çok daha açıklayıcı olduğunu göreceğiz.

---

[42] Aktaran: Degler, *a.g.e.*, 1991, s. 330.

[43] *İspritizma*: Ruhun ölmediğini, ölülerin ruhlarıyla ilişki kurulabileceğini ve onlardan birtakım bilgiler alınabileceğini savunan inanış. —*çev. notu*

[44] Aktaran: Degler, *In search of human nature* .., 1991: Kroeber, s. 95 ve Lowie: s. 100.

[45] Charles Singer, *A short history of biology*; aktaran: Dawkins, *Unweaving the rainbow: Science, delusion and the appetite for wonder*, 1998, s. 90.

3 YIKILACAK SON DUVAR

1755 yılında Samuel Johnson, hazırladığı sözlüğünden, "Ay altı doğayı [yeryüzü] değiştirmesinin ve dünyayı bir hamlede delilik, kibir ve sahtelikten temizlemesi"nin beklenmemesi gerektiğini yazmıştı. Günümüzde çok az kişi "Ay altı" anlamına gelen sevimli *sublunar* kelimesine aşinadır. Bu ifade, başımızın üstündeki bozulmamış, meşru ve değişmeyen kozmos ile alttaki kirli, kaotik ve dönek dünyamızın arasındaki sert ayrıma dair kadim inancı ima eder. Johnson söz konusu kelimeyi kullandığında, bu ayrımın modası çoktan geçmişti: Newton, elmayı toprağa çeken kuvvetin, Ay'ı da yörüngesinde tuttuğunu göstermişti.

Newton'ın, evrendeki tüm nesnelerin devinimlerinin temel bir yasalar grubuna bağlı olduğu yönündeki kuramı, insanoğlunun kavrayışının gerçekleştirdiği büyük atılımlardan birine dair ilk olaydı: Yani biyolog E. O. Wilson'ın *consilience* diye adlandırdığı, bilginin [bilgi birikiminin] birleşmesi olayı artık gerçekleşmişti.[1] Newton'ın dünyevi ile semavi arasındaki duvarı çatlatmasının ardından, bir zamanlar aynı şekilde sağlam olan (şimdi de aynı oranda unutulmuştur) bir başka duvar daha, yaratıcı geçmiş zaman ile durağan şimdiki zaman arasındaki duvar da çökmüştü. Bu duvar da Charles Lyell, Yerküre'nin aradan geçen uçsuz bucaksız çağlara rağmen, (deprem ve erozyon gibi) günümüzde de hâlâ tanık olduğumuz güçler tarafından şekillendirildiğini kanıtladığında yıkılmıştı.

Canlılar ve cansızların da farklı âlemlere ait olmadığı kısa sürede anlaşılacaktı. 1628'de William Harvey, insan bedeninin, hidrolik ve diğer mekanik ilkeleri uyarınca çalışan bir makine olduğunu gösterdi. 1828'de Friedrich Wöhler, yaşam materyalinin büyülü ve nabız gibi atan bir jel değil, kimya yasalarına uyan sıradan bileşenler olduğunu kanıtladı. Charles Darwin, hayatın şaşırtıcı çeşitliliğine ve onun tasarımına dair işaretlere –kendini kopyalayıp çoğalan varlıklar arasındaki fiziksel doğal seçilim süreci sayesinde– nasıl da her yerde rastlanabildiğini gösterdi. Önce Gregor Mendel, ardından James Watson ve Francis Crick bu kopyalama işleminin, fiziksel bağlamda nasıl anlaşılacağını gözler önüne serdiler.

Yaşama dair anlayışımızın, maddeye ve enerjiye dair anlayışımızla birleşmesi, XX. yüzyılın ikinci yarısındaki en büyük bilimsel ilerlemeydi. Bunun nice

[1] Wilson, *Consilience: The unity of knowledge*, 1998. Bu fikir ilk olarak John Tooby ve Leda Cosmides tarafından geliştirilmiştir: "Psychological foundations of culture", 1992.

sonuçlarından biri de paralel evrenlerdeki canlı ve cansız varlıkları konumlandırmaya yönelik "sağlam bilimsel yöntemi" canlandıran Kroeber ve Lowie gibi sosyal bilimcilerin ayaklarını kaydırmak olmuştu. Bizler artık hücrelerin, her zaman başka hücrelerden türemediğini, hayatın ortaya çıkışının önceden orada ve tek olan âlemin yanına bir ikincisini yaratmadığını biliyoruz. Hücreler, kendilerini kopyalayan basit moleküllerden, fiziksel dünyanın cansız bir kesiminden evrimleşmişlerdir ve onları bir moleküler mekanizmalar topluluğu olarak görmek de mümkündür; elbette fantastik bir karmaşıklığa sahip olsalar bile, yine de mekanizmadırlar.

Böylece bilgi topraklarında yıkılmayan tek duvar kalmıştı ve XX. yüzyılın sosyal bilimcileri bu duvarı kıskançlıkla korumuşlardır. Bu duvar ki maddeyi zihinden, maddiyi maneviden, fiziksel olanı zihinsel olandan, biyolojiyi kültürden, doğayı toplumdan, bilimleri sosyal bilimlerden, beşerî bilimlerden ve hümanist disiplinlerden ayırmaktadır. Bu ayrım resmî kurama dair tüm öğretilerinin içine inşa edilmiştir: Biyoloji tarafından bahşedilen boş sayfaya karşı deneyimler ve kültür tarafından yazılan içerik; doğal durumundaki vahşinin soyluluğuna karşı toplumsal kurumların yozlaşması; kaçınılmaz yasalara uyan makineye karşı seçim yapmak ve insanlık durumunu iyileştirmekte özgür olan hayalet vardır.

Fakat bu duvar da yıkılmakta. Bilginin dört öncüsünden, yani zihin, beyin, genler ve evrime dair bilim dallarının ortaya koyduğu yeni görüşler, insanoğlunun doğası hakkındaki yeni bir anlayışla bu duvarı çatlatmaktadır. Bu bölümde söz konusu bilim dallarının boş sayfayı nasıl doldurduğunu, soylu vahşinin konumunu nasıl alt üst ettiğini ve hayaleti makineden nasıl çıkardığını göstereceğim. Sonraki bölümdeyse, insan doğasıyla ilgili ve biyolojiye dipten bağlı olan bu yeni anlayışın, beşerî bilimler ve sosyal bilimlere nasıl yukarıdan bağlanabileceğini göstereceğim. Bu yeni anlayış, kültür fenomenlerini paralel bir evrene ayırmaksızın, bunlara hakkını verebilir.

Biyoloji ile kültür arasındaki birinci köprü, zihinle uğraşan bilim, yani bilişsel bilimdir.[2] İnsanoğlu sahip olduğu düşünceler ve duygular hakkında düşündüğü sürece zihin kavramı daima kafa karıştırıcı olmuştur. Bu kavram, her kültür ve her dönemde paradokslara, batıl inançlara ve tuhaf kuramlara can vermiştir. İnsanın XX. yüzyılın ilk yarısındaki davranışçılara ve toplumsal inşacılara yakınlık duyası geliyor; çünkü bunlara göre zihin, muammalar veya kavramsal tuzaklar yığınıydı ve ondan uzak durmak, açık davranışların ya da bir kültüre ait özelliklerin lehineydi.

---

[2] Anderson, *Cognitive psychology and its implications,* 1995; Crevier, *AI: The tumultuous history of the search for artificial intelligence,* 1993; Gardner, *The mind's new science: A history of the cognitive revolution,* 1985; Pinker, *How the mind works,* 1997.

Fakat 1950'lerin başındaki bilişsel devrimle birlikte her şey değişti. Zihinsel süreçlerden bir anlam çıkarmak, hatta laboratuvarda bunlar üzerinde çalışmak artık mümkündü. Zihin kavramına dair daha sıkı bir kavrayış sayesinde, Boş Sayfa kuramının bir zamanlar cazip görünen birçok ilkesi insanlara artık gereksiz, hatta anlamsız gelmeye başlamıştı. Zihin hakkında düşünüp konuşma tarzımızı yenileyen ve bilişsel devrimden çıkmış beş görüş şöyledir.

Birinci görüş: *Zihinsel dünya; enformasyon, bilişim ve geribildirim kavramları sayesinde fiziksel dünyayla bağdaştırılabilir.* Zihin ile madde arasındaki büyük ayrım her zaman doğal sayılmış, çünkü davranışları tetikleyen unsurların diğer fiziksel olayları tetikleyen etkenlerden farklı olduğu kabul edilmişti. Sıradan olayların bir *sebebi* olduğu, fakat insan davranışlarının bir *mantığı* olduğu söylenir. Bir keresinde BBC kanalında "bilim, insan davranışlarını açıklayabilir mi" konulu bir tartışmaya katılmıştım. Açıklayamayacağını savunan bir filozof, örneğin bir insanın neden hapse tıkıldığını nasıl açıklayabileceğimizi sormuştu. Diyelim ki ırkçı nefreti tahrik ettiği için hapsedilmiş olsun; insanın niyetinin, nefretin, hatta hapsedilişin fizik diliyle betimlenemeyeceğini söylemişti. "Nefret" veya "hapsediliş"i parçacıkların hareketi bağlamında tanımlamanın yolu yoktur. Bu kadın filozof, davranışlara dair açıklamaların, bu davranışların aktörlerinin niyetleriyle anlam bulan bir *anlatı* gibi olduğunu ileri sürmüştü ve bu da doğa bilimleri düzleminden bütünüyle ayrıdır. Daha basit bir örneği ele alalım: Rex'in neden telefona doğru yürüdüğünü nasıl açıklarız? Telefon şeklindeki bir etkinin, Rex'in uzuvlarının belirli bir kavisle salınmasına yol açtığını söyleyemeyiz. Bunun yerine, arkadaşı Cecile ile konuşmak istiyor ve Cecile'in evde olduğunu biliyordu diyebiliriz. Başka hiçbir açıklamanın öngörü gücü bu kadar yüksek değildir. Rex, Cecile ile konuşmaktan vazgeçse ya da Cecile'in akşam bowling oynamaya gittiğini hatırlasaydı, bedenini koltuktan hiç kaldırmazdı.

Fiziksel olaylar ile anlam, içerik, görüşler, amaçlar ve niyetler arasında binlerce yıldır bulunan boşluk, evreni ikiye bölüyormuş gibi görünmüştür. Nasıl olur da "nefreti tahrik etmek" ya da "Cecile ile konuşmayı istemek" gibi maddesel olmayan bir şey, maddelerin uzayda gerçekten hareket etmesine sebep oluyordu? Fakat artık bilişsel devrim, idealar dünyası ile maddesel dünyayı, güçlü ve yeni bir kuram sayesinde birleştirdi: Zihinsel yaşam; enformasyon, bilişim ve geribildirim terimleriyle açıklanabilir. İnançlar ve hatıralar bir enformasyon koleksiyonudur, tıpkı veritabanındaki olgular gibidirler, fakat bunlar beyindeki faaliyet ve yapı örüntülerinde yerleşmişlerdir. Düşünmek ve plan yapmak türündeki eylemler, bir bilgisayar programının işlem yapması gibi, bu örüntülerin sistemli dönüşümleridir. İstemek ve denemek ise geribildirim mekanizmalarıdır; bir termostatın çalışma ilkesini ele alalım: Termostat, belirlenmiş hedefi ile çevresindeki dünyanın o anki durumu arasındaki uyumsuzluk hakkında bilgi (enformasyon) alır ve ardından da bu farkı küçültmek için belirli işlemler gerçekleştirir. Zihin de çevresindeki dünyaya duyu organları aracılığıyla bağlıdır ve bunların görevi, fiziksel enerjiyi beyinde okunacak verilere dönüştürmektir. Ay-

rıca kas devinimlerine yönelik programlar da zihin ile dünya arasında bağlantı kurar ve bu programlar sayesinde beyin, kasları kontrol eder.

Bu genel görüşe, sayısal zihin kuramı denebilir. Ama bu kuram, zihni "bilgisayar metaforu"yla anlatmakla aynı şey değildir. Bilgisayar metaforu, zihnin insan yapımı bir veritabanı, bilgisayar programı ya da termostat gibi çalıştığını ima eder. Yukarıdaki kuram ise sadece zihin ile insan yapımı bilgi işlemcilerin birkaç benzer ilkeyi kullanarak açıklanabileceğini söyler. Bu, sadece doğal dünya ile insan mühendisliğinin örtüştüğü birçok örneğe benzer. Fizyologlar, gözün ya da fotoğraf makinesinin nasıl çalıştığını açıklamak için aynı optik ilkelerine başvurabilir, fakat bu, gözün en ince ayrıntılarına kadar fotoğraf makinesine benzediği anlamına gelmez.

Sayısal zihin kuramı, bilmenin, düşünmenin ve çabalamanın var olduğunu Makinedeki Hayalet düşüncesine başvurmaksızın açıklamaktan fazlasını yapar (gerçi bu bile yeterli başarıdır). Bu süreçlerin nasıl *zekâ barındırdığını* – akılcılığın, akla dayanmayan fiziksel bir süreçten geçerek nasıl meydana geldiğini de açıklar. Eğer bir madde parçasının (beyin dokusu, silikon vb) içinde depolanmış enformasyonun geçirdiği bir dizi dönüşüm, dünyadaki mantık, olasılık ya da sebep sonuç yasalarına uygun düşen çıkarımlar yansıtıyorsa, bu dönüşümler dünyayla ilgili doğru öngörülerde bulunacak demektir. Bir hedefe ulaşmak adına doğru öngörüler yapmak ise oldukça sağlam bir "zekâ" tanımıdır.[3]

Elbette güneşin altında yeni bir şey yok; Hobbes zihinsel faaliyeti minik devinimler olarak tanımlayıp "akıl, hesap yapmaktır" diye yazdığında, sayısal zihin kuramını çok önceden anlatmıştı aslında. Yani bilim, Hobbes'un vizyonuna ancak üç buçuk yüzyıl sonra yetişmiştir. Algı, bellek, hayal gücü, mantık, karar verme, dil ve motor kontrol üzerine laboratuvarlarda çalışmalar yürütülmekte; ayrıca bunlar kurallar, diziler, matrisler, imleçler, listeler, dosyalar, düzenler, döngüler, önermeler ve ağlar gibi sayısal teçhizatlar halinde başarıyla modellenmektedir. Örneğin bilişsel psikologlar, insanların kafasında bir sorunun çözümünü zihinsel bir görüntü olarak nasıl "gördüğü"nü açıklayacak grafik sistemler üstünde çalışıyorlar. Uzun erimli hafızadaki kavramlar ağı üzerine çalışıp bazı olguları hatırlamanın neden daha kolay olduğuna açıklama getiriyorlar. Dil sisteminin neden bazı cümleleri okumak zevk verirken bazı cümleleri okumanın zahmetli olduğunu öğrenmek için işlemciler ve bellek üzerine çalışıyorlar.

Yukarıda bahsettiğimiz görüşün ispatı, hesap yapma becerisinde aranıyorsa, kardeş alan olan yapay zekâ, güya sadece zihin kumaşının becerebileceği şeyleri sıradan maddenin de yapabileceğini onaylamaktadır. 1950'lerde bilgisayarlara "elektronik beyin" denmeye başlanmıştı, çünkü hesaplama işlemleri yapabiliyor, verileri düzenleyip teoremleri kanıtlayabiliyorlardı. Kısa süre için-

[3] Fodor, *The elm and the expert: Mentalese and its semantics,* 1994; Haugeland, "Semantic engines: An introduction to mind design", 1981; Newell, "Physical symbol systems", 1980; Pinker, *How the mind works,* 1997, 2. Bölüm.

de yazım hatalarını düzeltip harfleri düzenleyecek, denklemleri çözecek, stokları seçmek ve hastalıkları teşhis etmek gibi sınırlanmış konularda uzmanları taklit edeceklerdi. Yıllar boyunca biz psikologlar sınıflarda öğrencilere hiçbir bilgisayarın metin okuyamayıp konuşmaları çözümleyemeyeceğini veya yüzleri tanıyamayacağını söyleyerek insanoğlunun sahip olduğu özelliklerle övündük, fakat bu böbürlenme bugün geçersizdir. Günümüzde artık ev bilgisayarlarıyla birlikte artık basılı harfleri ve telaffuz edilen kelimeleri tanıyan yazılımlar veriliyor. Cümleleri anlayan veya tercüme eden temel programlar, internetteki birçok arama motoruyla yardım programlarında mevcuttur ve bunlar da durmadan geliştirilmekte. Yüz tanıma sistemleri öyle bir noktaya gelmiştir ki, sivil özgürlükçüler halka açık yerlerde güvenlik kameralarıyla birlikte bu sistemlerin kullanılmasından doğabilecek olası tacizler konusunda endişelenmektedir.

İnsanlık şovenizmi yapanlar, bu düşük seviyeli başarıları yine de küçümseyebilir. Makineler hesaplama modülleri sayesinde girdileri ve çıktıları işlemenin altından elbette kalkabilir, ama yine de hüküm verme, düşünüp yaratma becerisine sahip bir insan kullanıcıya ihtiyaç duyuluyor, derler. Fakat sayısal zihin kuramına göre, bu beceriler de bilgi işleme biçimleridir ve hesaplama sistemlerinin içine yerleştirilebilirler. 1997 yılında Deep Blue adında bir IBM bilgisayarı, dünya satranç şampiyonu Garry Kasparov'u yendi; öncüllerinin aksine devrelerinin gücüne başvurarak trilyonlarca olası hamleyi değerlendirmemiş, yalnızca oyunun gidişatına göre akıllı tepkiler vermişti. *Newsweek* dergisi bu maç için "Beynin Son Savunması" başlığını atmıştı. Kasparov ise maçın sonucunu "insanlığın sonu" olarak niteledi.

Farklı hamleleri ve net bir galibinin oluşu gibi özellikleriyle, satrancın yapay bir dünya olduğunu ve kurallarla hareket eden bir bilgisayara son derece uyduğunu söyleyip itiraz edebilirsiniz. Öte yandan insanlar, sonsuz olasılık sunup bulanık hedeflerin bulunduğu karmaşık bir dünyada yaşar. Bu ortam, insanların yaratıcılığını ve sezgilerini gerektirir – bilgisayarların asla bir senfoni besteleyemeyeceği, hikâye yazamayacağı ve tablo resmedemeyeceğini herkesin bilmesinin sebebi de budur. Fakat insanlar yanılıyor olabilir. Son çıkan yapay zekâ sistemleri güzel kısa hikâyeler yazmış,[4] Mozart benzeri senfoniler bestelemiş,[5] manzara ve insan resimleri çizmiş,[6] zeki reklam fikirleri ortaya atmıştır.[7]

Ama bunlar beynin bir dijital bilgisayar gibi çalıştığı, yapay zekânın insan zihnine denk olacağı ya da bilgisayarların birinci tekil şahıs bağlamında bilinç sahibi olduğu anlamına gelmez; fakat muhakeme, zekâ, hayal gücü ve

---

[4] Selmer Bringsjord'un yarattığı Brutus. 1. S. Bringsjord, "Chess is too easy", *Technology Review*, Mart/Nisan 1998, s. 23-28.

[5] David Cope yarattığı EMI (Experiments in Musical Intelligence). G. Johnson, "The artist's angst is all in your head", *New York Times*, 16 Kasım 1997, s. 16.

[6] Harold Cohen'in yarattığı Aaron. G. Johnson, *a.g.e.*, s. 16.

[7] Goldenberg, Mazursky ve Solomon, "Creative sparks", 1999.

yaratıcılığın aslında bir tür bilgi işleme biçimi ve iyi anlaşılmış fiziksel bir süreç olduğunu gösterir. Sayısal zihin kuramıyla birlikte bilişsel bilim, en azından bir hayaleti makineden çıkartmıştır.

İkinci görüş: *Zihin boş bir sayfa olamaz, çünkü boş sayfalar hiçbir şey yapmaz.* İnsanoğlu zihnin ne olduğu veya nasıl çalıştığı konusunda böylesine bulanık bir anlayışa sahip olduğu sürece, üstü çevre tarafından doldurulan beyaz sayfa metaforu çok da insafsızca görünmez. Fakat kişi, bir sistemin görmesini, düşünmesini, konuşup planlar yapmasını ne tür bir hesaplamanın mümkün kıldığı hakkında ciddi ciddi düşünmeye başladığında, boş sayfa kuramındaki sorun ortaya çıkıyor: Yani, boş bir sayfa hiçbir şey yapamaz. Bir yapı, bu yazılar içinde bir örüntü görüp, bunu çeşitli zamanlarda öğrenilen örüntülerle birleştirmediği, bu birleşimleri sayfaya yeni düşünceler yazmak adına kullanmadığı ve ortaya çıkan sonuçları hedefe yönelik davranışlara rehberlik etmek için değerlendirmediği sürece, söz konusu yazılar sonsuza dek öylece duracaktır. Locke bu sorunun farkına varmış, çözüm için "anlık" dediği bir şeyden bahsetmişti; bu "anlık" beyaz sayfadaki yazılara bakıp fark etme, yansıtma ve çağrıştırma işlemlerini yürütüyordu. Fakat zihnin nasıl anladığını açıklamak için "anlık" denen bir kavrama başvurmak da bir kısır döngü yaratır.

Boş Sayfa karşıtı bu tez, Locke'a verdiği bir yanıtta Gottfried Leibniz (1646-1716) tarafından güçlü bir şekilde ortaya konmuştu. "Duyularla algılanmayan hiçbir şey zekâda da bulunmaz" diyerek deneyci sloganı tekrarlayan Leibniz, "zekânın kendisi dışında" diye de eklemiştir.[8] Eğer zihin, öğrenebilen tek mekanizmaysa, zihnin içinde doğuştan sahip olunan *bir şeyin* olması gerekir. Kaleydoskoptaki titreşen resimler yerine nesnelerin dünyasını gören bir şey; kelimeleri papağan gibi tekrarlamak yerine, cümledeki anlama ulaşabilen bir şey; insanların davranışlarını devinen kol ve bacaklarının çizdiği eğriler bağlamında değil, hedeflerine ulaşma bağlamında yorumlayan bir şey olmalıydı orada.

Locke'ın bahsettiği bağlamda, bu maharetler soyut bir isme atfedilebilir; belki "anlık"a değil, ama "öğrenme", "zekâ", "esneklik" ya da "uyum sağlama"ya yakıştırılabilirdi. Fakat Leibniz'in belirttiği gibi: Bunu yapmak "görüntüleri kaydetmek için yetiler veya esrarlı nitelikler meydana getirmektir, ... ayrıca bunları istenen şeyi rahatça yapabilen küçük cinler ya da minik şeytanlar gibi tasavvur etmektir; tıpkı zamanı gösteren belirli etkenlere dayanarak ve dişlilere ihtiyaç duymaksızın cep saatlerinin vakti bildirmesi ya da değirmenlerin değirmentaşının yolu üzerinde hiçbir şeye ihtiyaç duymadan yalnızca bir sürtünme yetisi sayesinde tahılı ezmesi gibi."[9] Hobbes (ki Leibniz'i etkilemişti) gibi Leibniz de zekânın bir bilgi (enformasyon) işleme süreci olduğunu ve bu işlemi yerine getirmek için karmaşık bir mekanizmaya ihtiyaç duyduğunu fark etmesiyle zamanının ötesindeydi. Şimdi bildiğimiz gibi, bilgisayarların üretim hattından çıktıkları

---

[8] Leibniz, *New essays on human understanding,* 1768/1996, II. Kitap, bölüm i, s. 111.
[9] Leibniz, *a.g.e.*, 1768/1996, önsöz, s. 68.

anda konuşulanları anlamaları veya yazılı bir metni tanımaları beklenmez; önce birisinin doğru yazılımı bilgisayara yüklemesi gerekir. Aynı şey muhtemelen insanoğlunun çok daha talepkâr olan fiiliyatı için de geçerlidir. Bilişsel modellemeciler, bir mobilyanın etrafından dolaşmak, bir cümleyi anlamak, bir gerçeği hatırlamak veya başkasının niyetini kavramak gibi sıradan işlerin, aslında yapay zekânın sınırındaki ya da bu sınırın ötesindeki zorlu mühendislik sorunları olduğunu gördüler. Tüm bu sorunların "kültür" adı verilen bir şeyle yoğurulmuş bir parça Oyun Hamuru sayesinde çözülebileceği önermesi, hiç yeterli değildir.

Ama bu söylediğim, bilişsel bilimcilerin doğa/yetiştirme tartışmasını bütünüyle geride bıraktıkları anlamına gelmez; aralarında standart donanımın ne kadarının insan zihniyle birlikte geldiği konusunda henüz tam bir fikir birliği sağlanamamıştır. Bir uçta, tüm kavramlara ("kapı tokmağı" ve "cımbız"ın bile) doğuştan sahip olunabileceğini söyleyen felsefeci Jerry Fodor ile "öğrenme" kelimesinin yanıltıcı olduğu için bunun yerine çocukların dili "büyüttüklerini" söylememiz gerektiğinden bahseden dilbilimci Noam Chomsky var.[10] Diğer uçtaysa Rumelhart, McClelland, Jeffrey Elman ve Elizabeth Bates gibi, nispeten basit bilgisayar modelleri oluşturup bunları eğitip geliştirerek karanlıkları aydınlatmak isteyen bağlaşımcılar bulunuyor.[11] Bu işin meraklıları, Massachusetts Teknoloji Enstitüsü'nde ortaya çıkmış olan birinci aşırı ucu Doğu Kutbuna, yani buradan çıkan bütün yönlerin batıyı gösterdiği kurgusal bir yere; San Diego, California Üniversitesi'nde ortaya çıkan ikinci aşırı ucuysa Batı Kutbuna, yani oradan çıkan bütün yönlerin doğuyu gösterdiği kurgusal bir yere yerleştirmiştirler. (Bu isimler bir MIT semineri sırasında bir "Batı Yakası kuramcısı"na yüklenen Fodor tarafından önerilmiş ve bir katılımcı da o kuramcının Yale Üniversitesi'nde çalıştığını, yani aslında Doğu Yakası'nda bulunduğunu belirtmişti.)[12]

Fakat Doğu Kutbu ile Batı Kutbu arasındaki tartışmanın, filozofların aklını binlerce yıldır meşgul eden tartışmalardan farklı oluşunun sebebi şudur: İki taraf da Boş Sayfa kuramına inanmaz. Hepsi, öğrenme işini gerçekleştiren ve doğuştan gelen bir devre olmaksızın öğrenmenin mümkün olmadığını kabul eder. Batı Kutbu manifestosu sayılabilecek *Rethinking Innateness* [Doğuştancılığı yeniden düşünmek] adlı kitaplarında bu noktayı "Hiçbir öğrenme kuralı, kuramsal içerikten bütünüyle yoksun olamaz ve hiçbir *tabula* asla *rasa* olmamıştır" (s. 82) diye neşeyle belirten Bates, Elman ve arkadaşları şöyle açıklarlar (s. 99-100):

> Bağlaşımcı modellerin (ve modellemecilerin) deneyciliğin aşırı bir biçimine bağlı olduğu ve doğuştan gelen herhangi bir bilgi biçiminden vebadan kaçar gibi kaçtıklarına dair yaygın bir inanç vardır. ... Bizim bu bakış açısının altına imza

---

[10] Chomsky, *Reflections on language,* 1975 ve *Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*, 1988 [2009]; Fodor, "The present status of the innateness controversy", 1981.

[11] Elman ve diğerleri, *Rethinking innateness ...,* 1996; Rumelhart ve McClelland, "PDP models and general issues in cognitive science", 1986.

[12] Dennett, "The logical geography of computational approaches ... ", 1986.

> atmayacağımız aşikârdır. ... Bazı ön kısıtlamaların (öğrenme modelleri için) şart olduğuna inanmayı gerektiren geçerli sebepler var. Aslında bütün bağlaşımcı modeller, doğuştan gelen kısıtlamalar olarak kabul edilmesi zorunlu bazı varsayımlarda illa ki bulunurlar.

İki kutup arasındaki fikir uyuşmazlıkları belirgin olsa da, bu uyuşmazlıklar ayrıntılar üzerinedir: Doğuştan sahip olunan öğrenme mekanizmalarının miktarı ne kadardır ve belirli işleri yerine getirmek için ne kadar özelleşmişlerdir gibi meseleler tartışma konusudur. (Bu fikir uyuşmazlıklarından bazılarını 5. Bölümde ele alacağız.)

Üçüncü görüş: *Davranışlara dair sonsuz çeşitlilik, zihinde yer alan sınırlı sayıdaki program kombinasyonlarıyla yaratılabilir*. Bilişsel bilim, Boş Sayfa ve Makinedeki Hayalet kuramlarını başka bir şekilde daha baltalamıştır. Hayvanlar dünyasından bildiğimiz anlamda, insan davranışlarının "genler"den kaynaklandığını veya "evrim ürünü" olduğunu söyleyen önermeleri alaya alan insanlar affedilebilir. İnsanların eylemleri, kırmızı noktaya saldıran balığın veya kuluçkaya yatan tavuğunki gibi bir refleks tepkileri repertuvarından seçilmemiştir. Bunun yerine insanlar tanrıçalara tapabilir, internette edebiyat parçalayabilir, gitar çalıyormuş gibi yapabilir, geçmiş günahlarını affettirmek için oruç tutabilir, bahçe sandalyelerinden kale inşa edebilir ve görünen odur ki, yapabileceklerinin bir sınırı yoktur. *National Geographic* dergisine göz attığımızda, kendi kültürümüzdeki en tuhaf eylemlerin bile, türümüzün yapabileceklerinin sınırı sayılamayacağını görürüz. Her şeyi yapabiliyorsak, o zaman belki de bizler Oyun Hamuru ya da kısıtlanmamış etkenleriz, diye düşünebilir insan.

Fakat Boş Sayfa kuramının yükseldiği çağda fark edilmesi pek mümkün olmayan ve zihni hesaplamalar yapan bir birim olarak ele alan yaklaşım, söz konusu bu izlenimi geçersiz hale getirmiştir. Buna en net örnek dilde yaşanan Chomskyci devrimdir.[13] Dil, yaratıcı ve değişken davranışlar için bir emsaldir. Çoğu ifade, kelimelerin, insanlık tarihinde daha önce asla dile getirilmemiş ve bütünüyle yeni bir kombinasyonudur. Bizler, içine sözlü tepkilerden oluşan sabit bir listenin yerleştirildiği ve bastırınca konuşan oyuncak bebekler değiliz. Fakat Chomsky, tüm ucu açıklığına rağmen dilin bütünüyle özgür olmadığına işaret etmiştir; çünkü dil de kurallara ve şablonlara uyar. Dilimizi konuşan birisi, *Her yeni gün yeni evrenler doğuyor* ya da *Tostunu krem peynirli ve ketçaplı sever* veya *Benim arabam kurtlar tarafından yenildi* gibi daha önce eşine rastlanmamış kelime dizilerini dillendirebilir. Fakat kimse *Araba benim kurtlar yenildi tarafından* demez ya da dildeki kelimelerin olası dizilişlerinden çoğunu kullanmaz. Kafanın içindeki bir şey, kelimelerin herhangi bir kombinasyonunu değil, özellikle oldukça sistemli olanlarını yaratma becerisine sahip olmalı.

---

[13] Chomsky, *Reflections on language,* 1975; *Language and thought,* 1993; *New horizons in the study of language and mind,* 2000. Pinker, *The language instinct,* 1994.

Kafanın içindeki bu şey bir tür yazılım, yeni kelime düzenlemelerini harekete geçiren yaratıcı bir dilbilgisidir. "İngilizce cümleler bir özneye ve bir yükleme sahiptir", "Yüklem fiili, nesneyi ve tümleçi içerir" ve "*Yeme* fiilinin öznesi yiyicidir" gibi bir kurallar dizisi, dil konuşan insanın sınırsız yaratıcılığını açıklayabilir. Özne olarak kullanılabilecek birkaç bin isim ve yüklem olarak kullanılabilecek birkaç bin fiil ile birlikte zaten cümle kurmanın milyonlarca yolu vardır. Olası kombinasyonların sayısı hayal gücünün sınırlarını zorlayan rakamlara hızla fırlar. Aslında cümle repertuvarı kuramsal olarak sonsuzdur, çünkü dil kuralları özyineleme denilen bir hileye başvurur. Özyineleme kuralı, bir ifadenin kendinden örnekler içermesini mümkün kılar, örneğin *Onun bildiğini onların düşündüğünü onun sandığını düşünüyo*r gibi bir cümle sonu gelmeyecek şekilde uzatılabilir. Cümle sayısı sonsuzsa, olası düşünceler ve niyetlerin sayısı da sonsuzdur; çünkü aslında her cümle farklı bir düşünceyi veya niyeti ifade eder. Dilin kombinasyonlu dilbilgisi, düşünceler ve niyetler üzerine işlev gören, kafadaki diğer kombinasyonlu programlarla birbirlerine dolanırlar. Zihinde bulunan sabit sayıdaki mekanizma, sonsuz davranış çeşitliliğine sahip kas hareketi yaratabilir.[14]

Fiziksel davranışlar yerine zihinsel yazılımlar üzerinden düşünüldüğünde, insan kültürleri arasındaki köklü değişiklikler çok daha küçük görünür ve bu da bizi dördüncü görüşe getirir: *Evrensel zihin mekanizmaları, kültürler arasındaki yüzeysel değişkenliğin altında yatan sebep olabilir.* Bir kez daha davranışların ucu açıklığı için örnek vaka olarak dilden faydalanabiliriz. İnsanlar bilmeyenlerin anlayamayacağı yaklaşık altı bin farklı dil konuşur. Bununla birlikte, zihinlerindeki dilbilgisi programları, insanların ağzından çıkan gerçek konuşmalardan çok daha az değişkenlik göstermektedir. Uzun süredir biliyoruz ki, tüm insan dilleri aynı türde fikirleri naklederler. Kitabı Mukaddes Batı dilleri dışındaki yüzlerce dile çevrilmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında ABD donanma birlikleri, Pasifik'te gerçekleştirdikleri gizli haberleşmeyi Navaho yerlilerinin kendi dillerinden çeviri yapmasıyla yürütmüştür. Yani teolojik mesellerden, askerî emirlere dek herhangi bir önermeyi ifade etmek için herhangi bir dilin kullanılabileceği gerçeği, tüm dillerin aynı kumaştan dikildiğini akla getiriyor.

Chomsky, müstakil dillere ait yaratıcı dilbilgilerinin, Evrensel Dilbilgisi dediği bir örüntünün çeşitlemeleri olduğunu ileri sürmüştür. Örneğin, İngilizcede fiil nesneden önce gelir (*drink beer*) ve edat da ismin önündedir (*from the bottle*). Japoncadaysa nesne fiilden önce gelir (*beer drink*) ve isim de edattan önce gelir ya da aslında edat burada ek gibidir (*the bottle from*). Fakat başlangıç olarak, iletişim sistemlerine güç veren sayısız makul farklı aygıt yerine, her iki dilin de fiiller, nesneler, ön- veya son-eklere sahip olduğunun keşfedilmesi anlamlı bir

[14] Ayrıca bkz. Miller, Galanter ve Pribram, *Plans and the structure of behavior,* 1960; Pinker, *How the mind works,* 1997, 2. bölüm; Pinker, *Words and rules: The ingredients of language,* 1999, 1. ve 10 bölümler.

adımdır. Birbirleriyle ilgisiz dillerin cümlelerini, yüklem (fiil ya da edat gibi) ile tümleci (isim gibi) bir araya getirip bu ikisini tutarlı bir sırayla dizerek oluşturması daha da anlamlıdır. İngilizcede yüklem önce gelir, Japoncadaysa cümlenin arka tarafındadır. Fakat bu iki dildeki diğer cümle yapıları aşağı yukarı aynıdır. Bu duruma cümleden cümleye ve dilden dile rastlanır. Yüklem ve tümleçlerin yaygın türleri mantıklı olarak 128 farklı şekilde sıraya dizilebilir, fakat dünya dillerinin %95'i bu ikisinden birini kullanır: İngilizcedeki sıra ya da bunun ayna görüntüsü sayılabilecek Japoncadaki sıra. Bu birörnekliği anlamanın basit yolu, bütün dillerin "yüklem-önde" ya da "yüklem-arkada" konumuna getirilen bir şalter veya parametre dışında aynı dilbilgisine sahip olduğunu söylemektir. Dilbilimci Mark Baker, kısa süre önce bunun gibi, dünya dillerindeki bilinen farklılıkların çoğunu kısaca kapsayan yaklaşık on iki parametre özetledi.[15]

Evrensel şablonlardaki farklılıkları damıtmak, karmakarışık bilgilere çeki düzen vermek değildir sadece. Ayrıca öğrenmeyi mümkün kılan ve doğuştan sahip olunan devreler hakkında ipucu sağlar. Eğer bir kuralın evrensel parçası, henüz ilk dillerini öğrenen bebeklere rehberlik eden sinir sistemi devresinde cisimleşiyorsa, bu durum çocukların nasıl bu kadar kolay ve eğitime ihtiyaç duymaksızın dil öğrendiğine açıklama getirebilir. Annenin ağzından çıkan sesi, kelimesi kelimesine taklit edilecek veya isteğe göre kesilip biçilecek ilginç bir gürültü diye ele almak yerine, bebek, yüklem ve tümleçleri dinler, nasıl sıralandıklarına dikkat eder, bu sırayla tutarlılık gösteren bir dilbilgisi sistemi oluşturur.

Bu görüş, kültürler arasındaki diğer farklılıkları da anlamlı kılabilir. Toplumsal inşacılığa yakınlık duyan birçok antropolog, örneğin öfke gibi aşina olduğumuz kimi duyguların bazı kültürlerde olmadığını söyler.[16] (Birkaç antropolog hiçbir duygusu olmayan kültürlerin de var olduğunu söylemektedir!)[17] Örneğin, Catherine Lutz (bir Mikronezya halkı olan) Ifaluk halkının bizim hissettiğimiz şekliyle "öfke"yi yaşamadıklarını, bunun yerine *song* adını verdikleri bir deneyim yaşadıklarını yazmıştır. *Song* bir tabuyu bozmak veya kendini beğenmiş davranışlar sergilemek gibi ahlaki bir suç yüzünden tetiklenen bir hiddet durumudur. Kişiye, saldırgandan bilerek uzak durmak, ona kaşlarını çatmak, tehdit etmek veya arkasından konuşmak hakkını verir, gerçi fiziksel bir saldırıda bulunulamaz. *Song*'a maruz kalan kişi, Batılıların güya bilmediği başka bir duyguyu yaşar: Kişiyi, özür dileyerek, ceza ödeyerek veya hediye vererek *song* ile dolmuş kişiyi yatıştırmaya sevkeden korku durumu olan *metagu*'yu.

Chomsky ve diğer bilişsel bilimcilerden ilham alan Ron Mallon ve Stephen Stich adlı felsefeciler, Ifalukların *song*'unu ya da Batılıların *öfke*'sini aynı veya

---

[15] Baker, *The atoms of language,* 2001.

[16] Shweder, "You're not sick, you're just in love: Emotion as an interpretive system", 1994; tartışma için bkz. Ekman ve Davidson, *The nature of emotion,* 1994 ve Lazarus, *Emotion and adaptation,* 1991.

[17] Duygu kuramlarına dair bir derleme için bkz. Lazarus, *a.g.e.,* 1991.

farklı duygular olarak belirlemek meselesinin, duyguları gösteren kelimelerin anlamıyla ilgili bir konu olduğuna işaret ederler: Acaba bu kelimeler, yüzeysel davranışlar bağlamında mı yoksa temeldeki zihinsel hesaplar bağlamında mı tanımlanmalıdır?[18] Eğer bir duygu, davranışlarla tanımlanıyorsa, o zaman duygular kültürden kültüre kesinlikle farklılık göstermektedir. Ifaluklar âdet görürken taro bahçelerinde çalışmaya kalkan bir kadına ya da doğum yapılan eve girmeye çalışan bir erkeğe duygusal tepkiler gösterirken, biz Batılılar böyle davranmayız. Irkçı hakaretler savuran veya el hareketi çeken birisine duygusal tepkiler veririz, fakat bildiğimiz kadarıyla Ifaluk halkı bu tepkiyi vermez. Fakat bir duygu zihinsel mekanizmalarla –Paul Ekman ve Richard Lazarus gibi psikologların "etkileme programları" ya da "eğer-öyleyse" formülleri dediği mekanizmalarla– tanımlanırsa, Ifaluk halkıyla bizler o kadar da farklı sayılmayız.[19] Hepimiz çıkarlarımıza veya şerefimize yöneltilen bir hakarete hoş olmayan bir yanma hissiyle tepki göstererek, bizi karşı tarafı cezalandırmaya veya hakaretin tam karşılığını vermeye iten bir programla donanmış olabiliriz. Fakat neyin hakaret sayılacağı, belirli bir ortamda dik dik bakmanın mümkün olup olmadığı ve ne tür karşılıklar verilebileceği kültürümüze bağlıdır. Etkiler ve tepkiler farklı olabilir, fakat aynen bizim dilimizdeki kelimelerle tanımlansın ya da tanımlanmasın, zihinsel durumlar aynıdır.

Dil örneğinde olduğu gibi, zihinsel hesaplamaları yapacak doğuştan sahip olunan *kimi* mekanizmalar var olmasa, kültürün öğrenilmesi gereken taraflarını öğrenmenin bir yolu olmazdı. Ifaluk halkında *song* halini kışkırtan koşullara bir tabuyu ihlal etmenin, tembel veya saygısız olmanın, paylaşmayı reddetmenin dahil olması, fakat bir tabuya saygı göstermenin, nazik ve hürmetkâr davranmanın, birinin başına dikilmenin dahil olmaması tesadüf değildir. Ifaluklar ilk üçünü benzer davranışlar olarak anlar, çünkü aynı etkileme programını harekete geçirir ve hakaret olarak kabul edilir. Duygulanım programı, söz konusu davranışların aynı tepkiyi gerektirdiğini, bu üç davranışın tek duygunun tetikleyicisi olarak kabul edilecek bir küme oluşturduğunu öğrenmeyi kolaylaştırır.

O halde evlilik âdetleri, beslenme tabuları, batıl inançlar vesaire gibi bilindik davranış kategorilerinin kültürden kültüre değiştiğini ve bunların öğrenilmesi gerektiğini, fakat bu kategorileri yaratan, derinlerdeki zihinsel hesaplama mekanizmalarının evrensel olduğunu ve doğuştan sahip olunduğunu söyleyebiliriz. İnsanlar farklı giysiler giyebilir, fakat hepsi statülerini giyimleriyle göstermeye çabalayacaktır. Bilhassa klanlarının üyelerinin haklarına saygı gösterebilirler ya da bu saygının kapsamını bütün kabileyi, ulus-devleti ya da türü içine alacak şekilde genişletebilirler, fakat hepsi dünyayı, kendi grubuna dahil olanlar ve bu grubun dışında kalanlar diye ayırır. Bilinçli varlıkların niyetlerinin

---

[18] Mallon ve Stich, "The odd couple: The compatibility of social construction and evolutionary psychology", 2000.

[19] Ekman ve Davidson, *a.g.e.*, 1994; Lazarus, *a.g.e.*, 1991.

doğuracağı sonuçları değerlendirmek bakımından farklılık gösterebilirler; bazıları sadece maksatlı üretilen yapıtlara müsamaha gösterir, başkaları düşmanın yaptığı büyülerle hastalıkların geleceğine inanır, diğerleriyse tüm dünyanın bir yaratıcı tarafından yaratıldığına inanır. Fakat hepsi de belirli olayları, hedeflerini gerçekleştirmeye çalışan akıllı varlıklara bağlar. Davranışçılar bu olaya tersten yaklaşmıştı: Esas göz önüne alınması gereken davranışlar değil, zihindir.

Beşinci görüş: *Zihin, etkileşim içindeki birçok parçadan oluşan karmaşık bir sistemdir.* Farklı kültürlerdeki duygular üzerine çalışan psikologlar, önemli bir keşif yapmışlardı. Samimi yüz ifadeleri her yerde aynı görünüyordu, fakat bazı kültürlerde insanlar kibarlık adına aldatıcı bir yüz ifadesi takınmayı öğrenebiliyordu.[20] Basit bir açıklamaya göre, duygulanım programları yüz ifadelerini bütün insanlarda aynı şekilde harekete geçirir, fakat bu ifadelerin ne zaman gösterileceğine ayrı bir "sergileme kuralları" sistemi karar verir.

Bu iki mekanizma arasındaki fark, bilişsel devrimle ilgili başka bir anlayışı vurgular. Devrimden önce yorumcular "zekâ" veya "anlayış" gibi devasa kara kutulara başvuruyor; insan doğasıyla ilgili, bizler özünde soyluyuz veya özünde edepsiziz gibi genelleyici bildiriler ileri sürüyorlardı. Fakat artık biliyoruz ki zihin bölünmez güçler veya genelgeçer özellikler tarafından işletilen homojen bir alan değildir. Zihin modüllere ayrılmıştır ve bir düşünceler dizisi veya organize bir eylem üretmek için birçok bölümü işbirliği yapar. Çıkarımları süzmek, öğrenme becerileri sergilemek, bedeni kontrol etmek, olguları anımsamak, geçici bilgi depolamak ve kuralları barındırıp bunları uygulamak için farklı bilgi işleme sistemlerine sahiptir. Bu veri işleme sistemleriyle dil, sayılar, uzam, araçlar ve canlı varlıklar gibi farklı türde içeriklere adanmış zihinsel yetiler (bazen çoklu zekâ denir) kesişir. Doğu Kutbundaki bilişsel bilimciler, içerik temelli modüllerin genelde genler yüzünden farklılaştığını düşünürken;[21] Batı Kutbundakiler ise bu modüllerin, doğuştan gelen küçük ilgi eğilimleri olarak ortaya çıktığını ve ardından duyu girdilerindeki istatistik örüntüleriyle pıhtılaştıklarını söyler.[22] Fakat iki kutuptakiler de beynin birörnek bir et parçası olmadığı konusunda hemfikirdir. Yine de duygulanım programlarında, yani motivasyon ve duygu sistemlerinde başka bir enformasyon işleme sistemleri katmanı bulunabilir.

Sonuçta bir modülden kaynaklanan dürtü ya da alışkanlık, çeşitli yollarla davranışlara dönüştürülür ya da başka bir modül tarafından tamamen bastırılır. Basit bir örnek ele alalım: Bilişsel psikologlar "alışkanlık sistemi" denen bir modülün belirli tepkileri alışkanlıkla verme eğilimimizin altında yatan sebep

---

[20] Ekman ve Davidson, *The nature of emotion,* 1994

[21] Fodor, *The modularity of mind,* 1983; Gardner, *Zihin çerçeveleri: Çoklu zekâ kuramı,* 1983 [2004]; Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind ...,* 1994; Pinker, *The language instinct,* 1994 ve *How the mind works,* 1997.

[22] Elman ve diğerleri, *Rethinking innateness ...,* 1996; Karmiloff-Smith, *Beyond modularity: A developmental perspective on cognitive science,* 1992.

olduğuna inanır, örneğin yazılı bir kelimeyi gördüğümüzde onu sessizce telaffuz ederiz. Fakat "denetleyici gözetleme sistemi" denen başka bir modül bu sistemin üzerine basıp geçerek, ortadaki sorunla ilgili enformasyona odaklanabilir ve örneğin o kelimenin hangi renk mürekkeple yazıldığına dikkat edebilir ya da kelimenin belirttiği eylem üzerinde düşünebilir.[23] Daha genel bir açıdan bakarsak, zihinsel sistemlerin etkileşimi, insanların asla gerçekleştirmeyecekleri intikam hayalleri kurup nasıl bundan zevk aldıklarını ya da sadece kalben nasıl zina yaptıklarını açıklayabilir. Bilişsel devrimin getirdiği insan doğası kuramı bu bakımdan, davranışçılık, toplumsal inşacılık ve Boş sayfa kuramının diğer versiyonlarına kıyasla, insan doğası hakkında Musevi-Hıristiyan kuramı ve Sigmund Freud tarafından ileri sürülen psikanalitik kuramıyla daha çok ortak noktaya sahiptir. Davranışlar öylece dışarı salınmaz veya su yüzüne çıkmaz, ne de doğrudan kültürden veya toplumdan kaynaklanırlar. Onlar farklı gündemler ve hedefler barındıran zihin modülleri arasındaki iç mücadeleden ortaya çıkarlar.

Zihnin bir evrensel ve yaratıcı hesap modülleri sistemi olduğunu söyleyen bilişsel devrim görüşü, insan doğası tartışmalarının yüzyıllardır içinde seyrettiği çerçeveyi yok etti. Artık insanlar esnek mi yoksa programlanmış mı, davranışlar evrensel mi yoksa kültürden kültüre değişir mi, eylemler öğrenilir mi yoksa doğuştan mı gelir, özümüzde iyi miyiz yoksa kötü müyüz diye sormak yanıltıcıdır. İnsanların davranışları esnektir, *çünkü* böyle programlanmışlardır: Zihinlerinde sınırsız sayıda düşünce ve davranış yaratabilen kombinasyonlu yazılımlar vardır. Davranışlar kültürden kültüre değişebilir, fakat bunları yaratan zihinsel programların tasarımında farklılık bulunmasına gerek yoktur. Zekâ gerektiren davranışlar başarıyla öğrenilebilir, çünkü bizler öğrenme işini gerçekleştiren ve doğuştan edindiğimiz sistemlere sahibiz. Her insanda iyi ve kötü güdüler olabilir, fakat herkes bu güdüleri, davranışlar haline aynı şekilde dönüştürmez.

Zihin ile madde arasındaki ikinci köprü sinirbilimdir, özellikle de bilişsel yetiler ve duyguların beyinde nasıl işlediğini inceleyen bilişsel sinirbilimdir.[24] Francis Crick, beyin hakkında yazdığı *Şaşırtan Varsayım* adlı kitabında, tüm düşüncelerimizin ve duygularımızın, neşe ve acılarımızın, hayal ve dileklerimizin, beynin fizyolojik faaliyetiyle meydana geldiği görüşünü zikreder. Bu görüşü doğal addeden kaşarlanmış sinirbilimciler ise kitabın adıyla dalga geçtiler, fakat Crick

---

[23] Anderson, *Cognitive psychology and its implications,* 1995; Gazzaniga, Ivry ve Mangun, *Cognitive neuroscience: The biology of the mind,* 1998.

[24] Calvin, *The cerebral code,* 1996 ve *How brains think,* 1996; Calvin ve Ojemann, *Inside the brain: Mapping the cortex, exploring the neuron,* 2001; Crick, *Şaşırtan varsayım ...,* 1994 [2009]; Damasio, *Descartes'ın yanılgısı...,* 1994 [1999]; Gazzaniga, *Cognitive neuroscience: A reader,* 2000 ve *The new cognitive neurosciences,* 2000; Gazzaniga, Ivry ve Mangun, *a.g.e.,* 1998; Kandel, Schwartz ve Jessell, *Principles of neural science,* 2000.

haklıydı: Bu varsayım, konuyu ilk defa durup düşünen çoğu insan için şaşırtıcıydı. *Karamazov Kardeşler*'de, ziyaretine gelen bir akademisyenden öğrendiği şeye anlam vermeye çalışan mahpus Dimitri Karamazov'a, kim kendini yakın hissetmez?

> Düşün bir: içinde, sinir hücrelerinde, kafanda – yani beyindeki bu sinir hücrelerinde ... (lanet olsun onlara!) bir tür minik kuyruklar var, bu sinirlerin minik kuyrukları ve derken bunlar titreşmeye başladığında ... yani ben gözlerimle bir şeye bakıyorum ve ardından bunlar, bu minik kuyruklar titreşmeye başlıyor, anlıyorsun değil mi ... işte böyle titreştiklerindeyse bir imge beliriyor ... hemen ortaya çıkmıyor, fakat bir an, bir saniye geçiyor ... sonra bir an bir şey görünüyor gibi; yani, aslında bir an da değil –şeytan alsın o anı!– bir görüntü geliyor; bir nesneye, bir olaya ait, kahretsin! Eğer görüyor ve ardından düşünüyorsam, bu bir ruha sahip olduğum için ya da Tanrının sureti veya tasviri olduğum için değil, yalnızca bu kuyrukçuklar sayesinde oluyor, bunlar sayesinde düşünüyorum. Bunların hepsi saçmalık! Bunları bana dün Rakitin anlattı kardeşim ve anlattıkları beni allak bullak etti. Alyoşa, şu bilim muhteşem bir şey! Yeni bir insan doğuyor – bunu anlıyorum. ... Ama yine de Tanrıyı kaybettiğimiz için üzgünüm![25]

Dostoyevski'nin, bilimin seyrini böylesine önceden görebilmesi gerçekten şaşırtıcı; çünkü 1880 yılında sinirsel işlevlerin ancak ilkeleri anlaşılmıştı ve mantıklı bir insan tüm deneyimlerin aslında titreşen sinir kuyrukçuklarından kaynaklandığı konusunda şüphe duyardı. Fakat artık böyle bir şüpheye yer yoktur. Beyindeki bilgi işleme faaliyetinin, zihnin ortaya çıkmasına *sebep olduğu* ya da zihnin kendisinin *bu* olduğu söylenebilir; fakat her durumda, zihinsel yaşamlarımızın tamamen beyin dokularındaki fizyolojik olaylara bağlı olduğunu gösteren bulgular artık karşı çıkılamaz boyuttadır.

Bir cerrah, beyine elektrik akımı gönderdiğinde, kişi, hayattakine denk canlı bir deneyim yaşayabilir. Kimyasallar beyne sızdığında, kişinin algısını, ruh halini, kişiliğini ve muhakemesini değiştirebilirler. Beyin dokusunun bir parçası ölürse, zihinsel becerilerin bir bölümü ortadan kaybolabilir: Nöroloji hastaları eşyaları isimlendirme, yüzleri tanıma, davranışlarının sonucunu tahmin etme, başkalarıyla empati kurma, boşlukta bir bölgeyi veya kendi vücudunun bir yerini aklında tutma becerisini yitirebilir. (Bu yüzden de Descartes "zihin hiçbir şekilde bölünmez" diyerek bedenden tamamen farklı olması gerektiği sonucuna varırken yanılıyordu.) Her duygu ve düşünce fiziksel sinyaller gönderir ve bunları saptamaya yönelik yeni teknolojiler öyle gelişmiştir ki, gerçekten kişinin zihnini okuyup bilişsel sinirbilim araştırmacısına kişinin bir yerin mi yoksa bir yüzün mü hayalini kurduğunu söyleyebilirler. Sinirbilimciler, farenin bir genini devre dışı bırakıp (insanda da bulunan bir gen mesela) hayvanın öğrenme yetisini engelleyebilir veya genin fazladan kopyasını fareye

[25] Çeviren: C. B. Garnett, New York: Macmillan, 1948, s. 664.

sokup hayvanın daha hızlı öğrenmesini sağlayabilir. Mikroskopla bakıldığında beyin dokusu şaşırtıcı bir karmaşıklık gösterir: Yüz milyar sinir hücresi yüz trilyon sinapsla birbirine bağlıdır, yani ortada insan düşünceleri ve duygularının şaşırtıcı karmaşıklığına eş bir durum vardır. Sinir ağı modellemecileri, zihinsel hesaplamaların bir örüntüyü kaydedip depolamak ya da yeniden harekete geçirmek gibi yapıtaşlarının, sinir devrelerine nasıl yerleştirilebileceğini göstermeye başladılar. Ayrıca beyin öldüğünde kişinin varoluşu da sona ermektedir. Alfred Russell Wallace ve Viktorya dönemindeki diğer bilimcilerin ortaklaşa çabalarına rağmen, ölülerle iletişim kurmak açıkçası mümkün değil.

Eğitimli insanlar algı, biliş, dil ve duyguların beyinden kaynaklandığını elbette bilir. Fakat beyni, eski eğitim karikatürlerinde gösterildiği gibi bir operatör, yani benlik, ruh, hayalet, kişi ve "ben" tarafından idare edilen, göstergeler ve şalterlerle donatılmış bir kontrol paneli olarak düşünmek hâlâ caziptir. Fakat bilişsel sinirbilim, benliğin de sadece beyin sistemi içinde yer alan başka bir ağ olduğunu göstermektedir.

Bu konuda ilk ipucu Phineas Gage'den gelmişti. XIX. yüzyılda yaşamış bu demiryolu işçisine, birçok psikoloji öğrencisi nesli aşinadır. Gage bir gün, kayadaki bir kovuğa patlayıcı tozu tıkıştırmak için bir metrelik kol demiri kullanıyordu. Derken çıkan bir kıvılcım tozu tutuşturdu ve adamın çene kemiğine girip beyninden geçen demir çubuk kafatasının üstünden çıktı. Phineas hayatta kalmış, algı, dil, bellek ve devinim işlevlerinde bir bozulma olmamıştı. Fakat işçi arkadaşlarından birinin ünlü sözüyle "Gage artık Gage değildi." Bir demir parçası, onu kelimenin tam anlamıyla bambaşka bir insana dönüştürmüştü. Nazik, sorumlu ve hırslı bir insanken, kaba, güvenilmez ve kaygısız biri haline gelmişti. Ventromediyal prefrontal korteks bölgesine demir çubuk girdiği için bu hale dönüşmüştü ve gözlerin üzerindeki bu beyin bölgesinin başka insanlar hakkında akıl yürütme işlemine yaradığı artık bilinmektedir. Diğer prefrontal loblar ve limbik sistem (duyguların mekânı) ile birlikte, bu bölge kişinin eylemlerinin sonuçlarını öngörür ve kişinin hedefleriyle uyumlu davranışları seçer.[26]

Bilişsel sinirbilimciler, hayaleti makineden çıkarmakla kalmamış, ayrıca beyinde hayaletin yapması beklenen işi, yani tüm olguları değerlendirip beynin kalanının uyacağı kararları verme işini gerçekleştiren bir bölge olmadığını da göstermişlerdi.[27] Hepimiz tek bir "ben"in her şeyi kontrol ettiğini *hissederiz*. Fakat bu, beynin üretmek için çok sıkı çalıştığı bir yanılsamadır, tıpkı görsel alanımızın uçtan uca bütün ayrıntılar bakımından zengin olduğu izlenimini oluşturmak için çaba sarf etmesi gibi. (Aslında, odak noktası dışında kalan bölgelerdeki ayrıntıları görmeyiz. İlginç görünen her şeye çabucak gözlerimizi kaydırır ve böylece o ayrıntıyı uzun süredir gördüğümüz yanılgısına kapılırız.)

---

[26] Damasio, *Descartes'ın yanılgısı: Duygu, akıl ve insan beyni*, 1994 [1999].

[27] Damasio, *a.g.e.*, 1994 [1999]; Dennett, *Consciousness explained*, 1991; Gazzaniga, *The mind's past*, 1998.

Beyin, frontal loblar ile anterior cingulate korteksinde [ön kuşak korteksi] yer alan denetleyici sistemlere sahiptir. Bu sistemler, davranışları harekete geçiren düğmelere basıp alışkanlıkları ve güdüleri geçersiz kılabilir. Fakat bu sistemler belirli tuhaflıkları ve kısıtlamaları olan aygıtlardır; geleneksel olarak ruh veya öz kavramlarıyla tanımlanan, akıllı ve özgür etkenlerin uygulayıcıları değillerdir.

Birleşik ve tek benlik yanılgısının en önemli kanıtlarından biri Michael Gazzaniga ve Roger Sperry adlı sinirbilimcilerden gelir. Beynin iki yarıküresini birleştiren korpus kallosum kesildiğinde, benliğin, kelimenin tam anlamıyla ikiye bölündüğünü ve her yarıkürenin ötekinin tavsiyesini veya rızasını almaksızın kendi özgür iradesini ortaya koyabildiğini göstermişlerdir. Hatta daha da rahatsız edici olanı, sol yarıküre, kendi bilgisi olmadan sağ yarıküre tarafından seçilen davranışlar için tutarlı, fakat yanlış bir açıklama örgüsü dokur. Örneğin araştırmacı (aleti sadece sağ yarıkürenin görebileceği görsel alanda tutarak) sağ yarıküreye "YÜRÜ" şeklinde bir komut ışığı yakarsa, kişi bu isteğe itaat eder ve odadan dışarı çıkar. Fakat kişiye (aslında kişinin sol yarıküresine) neden ayağa kalktığı sorulduğunda "gerçekten bilmiyorum" veya "beni bir şey dürttü" ya da "ameliyat geçirdiğimden beri yıllardır üzerimde deney yapıyorsunuz, bazen de bana bir şeyler yaptırıyorsunuz, ama gerçekte benden ne yapmamı istediğinizi bilmiyorum" demek yerine, bütün samimiyetiyle "meşrubat almak için" kalktığını söyleyecektir. Benzer olarak kişinin sol yarıküresine tavuk, sağ yarıküresine kar yağışı gösterilip, iki yarıküreden de gördükleri şeyle ilgili bir resim seçmesi istenirse (her yarıküre farklı bir el kullanır), sol yarıküre bir pençe resmi (doğru), sağ yarıküre de kürek resmi seçer (bu da doğru). Fakat sol yarıküreye kişinin bu resimleri neden seçtiği sorulduğunda, neşeyle "çok basit; tavukta pençe vardır, tavuk kümesini temizlemek için de küreğe ihtiyaç duyarsınız" der.[28]

Hastanın sol yarıküresindeki palavra üreten yapının, beynimizin geri kalanından çıkan heveslere anlam kazandırmaya çabalayan *kendi* palavra jeneratörümüzden farklı davrandığını düşünmek için hiçbir sebebin olmaması ürkütücüdür. Bilinçli zihin –benlik veya ruh– başkomutan değil, bir akıl hocasıdır. Sigmund Freud pek alçakgönüllü olmayan bir tavırla "zamanın akışındaki insanlık, naif kendini beğenmişliğini yaralayan üç bilimsel gelişmeyi göğüslemek zorunda kalmıştır" diye yazmıştır: Bunlar dünyamızın göksel kürenin merkezi olmayıp geniş evrende bir nokta olduğunun keşfedilmesi, özellikle yaratılmayıp hayvanlardan türediğimizin keşfedilmesi ve bilinçli zihinlerimizin çoğunlukla davranışlarımızı kontrol etmeyip sadece eylemlerimiz hakkında bize hikâyeler anlattığının keşfedilmesiydi. Bunların toplu etkisi konusunda Freud haklıydı, fakat üçüncü darbeyi kesin şekilde vuran psikanaliz değil, bilişsel sinirbilimdi.

Bilişsel sinirbilim, Makinedeki Hayalet kuramının yanında Soylu Vahşi kuramının da altını oymuştur. Frontal lobların zarar görmesi sadece kişinin do-

[28] Gazzaniga, *Nature's mind ...*, 1992 ve *The mind's past,* 1998.

nuklaşması veya normal davranışlarının dışına çıkmasıyla sonuçlanmaz, aynı zamanda kişi, saldırgan tavırlar da sergileyebilir.[29] Bu durum, zarar görmüş loblar, limbik sisteme ait parçalar üzerinde, özellikle de stria terminalis yoluyla amigdalayı hipotalamusa bağlayan devre üzerinde frenleme görevini başaramadığı için gerçekleşir. Her yarıküredeki frontal loblar ve limbik sistem arasındaki bağlantılar, kişinin sahip olduğu bilgi ve hedeflerin, diğer mekanizmaları bastırmasını sağlayan bir manivela oluşturur. Bu mekanizmaların içinde diğer insanlara zarar verecek davranışları üreten mekanizmanın olduğu da görülüyor.[30]

Ayrıca beynin fiziksel yapısı da boş bir sayfa değildir. XIX. yüzyılın ortalarında sinirbilimci Paul Broca, beyin korteksinin kıvrım ve katmanlarının parmak izleri gibi gelişigüzel dağılmadığını ve belirgin bir geometri barındırdığını keşfetti. Aslında bu düzenleme beyinden beyine öyle bir tutarlılık gösterir ki her katman ve kıvrıma bir isim verilebilir. O zamandan bu yana sinirbilimciler beynin kaba anatomisinin –lobların ve merkezlerin boyut, şekil ve bağlantılarının yanı sıra beyin korteksinin temel planının– doğum öncesi normal gelişim esnasında büyük oranda genler tarafından şekillendirildiğini bulmuşlardır.[31] Dolayısıyla farklı insanların beyinlerinin farklı bölgelerindeki –dil ve muhakeme bölgeleri de dahil– gri madde miktarı da genlerle belirlenir.

Doğuştan sahip olunan bu geometri ve bağlantı dağılımının düşünme, hissetme ve davranışlar üstünde gerçek sonuçları vardır. Daha sonraki bir bölümde göreceğimiz gibi, beyinlerinin belirli bölgeleri hasar gören bebeklerin, büyüdüklerinde belirli zihinsel yetilerinde kalıcı kusurlar görülür. Tipik planın çeşitlemeleriyle doğan kişilerin zihinlerinin çalışma şekillerinde de farklılıklar bulunur. Tek ve çift yumurta ikizlerinin beyinleri üzerinde yürütülen yakın tarihli bir çalışmaya göre, frontal loblarındaki gri madde miktarı genetik yapıdan etkilenmekle kalmıyor, ayrıca zekâ farklılıklarıyla da büyük bir bağlantı gösteriyordu.[32] Beyni incelendiğinde, Albert Einstein'ın büyük ve sıra dışı şekilli inferior parietal lobüllere sahip olduğu anlaşıldı; ki bu yapılar, uzamsal muhakeme ve rakamlarla ilgili sezgilerde görev almaktadır.[33] Eşcinsel erkeklerin anterior hipotalamusunda daha küçük bir üçüncü interstisyel nükleusa sahip

---

[29] Anderson ve diğerleri, "Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex", 1999; Blair ve Cipolotti, "Impaired social response reversal: A case of 'acquired sociopathy'", 2000; Lykken, *The antisocial personalities,* 1995.

[30] Monaghan ve Glickman, "Hormones and aggressive behavior", 1992.

[31] Bourgeois, Goldman-Rakic ve Rakic, "Formation, elimination, and stabilization of synapses in the primate cerebral cortex", 2000; Chalupa, "A comparative perspective on the formation of retinal connections in the mammalian brain", 2000; Geary ve Huffman, "Brain and cognitive evolution ...", 2002; Katz, Weliky ve Crowley, "Activity and the development of the visual cortex ...", 2000; Rakic, "Setting the stage for cognition ...", 2000 ve "Neurocrationism – Making new cortical maps", 2001. Ayrıca bkz. 5. Bölüm.

[32] Thompson ve diğerleri, "Genetic influences on brain structure", 2001.

[33] Witelson, Kigar ve Harvey, "The exceptional brain of Albert Einstein", 1999.

olma ihtimali yüksektir ve bu nükleusun cinsiyet farklılıklarında rol oynadığı bilinmektedir.[34] Hüküm giymiş katillerin ve diğer şiddet yanlısı, antisosyal insanların prefrontal korteks bölgesi normalden küçüktür ve o kadar faal değildir; ki beynin bu bölgesi karar vermeyi yönlendirip dürtüleri engeller.[35] Beynin bu önemli özelliklerinin duyulardan gelen enformasyonla şekillenmediği neredeyse kesindir. Bu da zekâ, bilimsel deha, cinsel yönelim ve güdüsel şiddette görülen farkların tamamen öğrenme yoluyla gerçekleşmediği düşüncesini akla getirir.

Beyin yapısının doğuştan belirlenmesi, aslında yakın zamana dek sinirbilim için bir utanç kaynağıydı. Beynin bağlantıları, son sinapsına dek genler tarafından kurulmuş olamazdı, çünkü genomda bunu gerçekleştirecek kadar enformasyon yoktur. Ayrıca insanların yaşadıkça yeni şeyler öğrendiklerini biliyoruz ve öğrenme sonucu ortaya çıkan ürünler de beyinde bir şekilde depolanmalıdır. Makinedeki Hayalete inanmıyorsanız, kişinin öğrendiği her şeyin beynin bir parçasını etkilemesi gerektiğini düşünürsünüz; daha doğrusu, öğrenme, beyinde bir parçanın değişmesi demektir. Fakat doğuştan sahip olunan tüm bu yapının içinde, bu değişimleri yansıtan beyin özelliklerini bulmak zordu. Matematikte, kas hareketlerinin koordinasyonunda ya da görsel ayrımda güçlenmek beyin miktarını, ağırlık çalışarak kas yapmak gibi artırmaz.

Artık en azından sinirbilim, öğrenmenin altında yatan beyin değişikliklerini keşfedip psikolojiye yetişmeye başladı. Göreceğimiz gibi, korteks bölgelerinin arasındaki sınırlar, vücudun farklı bölgelerine, yeteneklere, hatta öğrenme ve tekrarlamayla ayar yapılabilen fiziksel duyulara adanmıştır. Kimi sinirbilimciler bu keşiflerden öyle heyecanlanmıştır ki sarkacı öteki yöne doğru itmeye çalışarak, beyin korteksinin esnekliğini vurgulamışlardır. Fakat 5. Bölümde ele alacağım sebeplerden ötürü, sinirbilimcilerin çoğu bu değişimlerin, genetik plan tarafından düzenlenmiş yapının kalıbı içinde gerçekleştiğine inanır. Gelişim sırasında beynin nasıl oluşturulduğuna dair anlamadığımız epey husus var, fakat deneyimlerin, beyni sınırsız boyutlarda şekillendirmediğini de biliyoruz.

Biyoloji ve zihin arasındaki üçüncü köprü, davranış genetiğidir ve bu bilim dalı genlerin davranışları nasıl etkilediğini inceler.[36] İnsanoğlunu diğer hayvanlardan ayıran düşünme, hissetme ve öğrenme potansiyellerinin tamamı döllenmiş

[34] LeVay, *The sexual brain,* 1993.

[35] Davidson, Putnam ve Larson, "Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation: A possible prelude to violence", 2000; Raine ve diğerleri, "Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder", 2000.

[36] Bouchard, "Genes, environment, and personality", 1994; Hamer ve Copeland, *Genlerimizle yaşamak,* 1998 [2000]; Lykken, *The antisocial personalities,* 1995; Plomin, *Genetics and experience: The interplay between nature and nurture,* 1994; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001; Ridley, *Genom,* 2000 [2007].

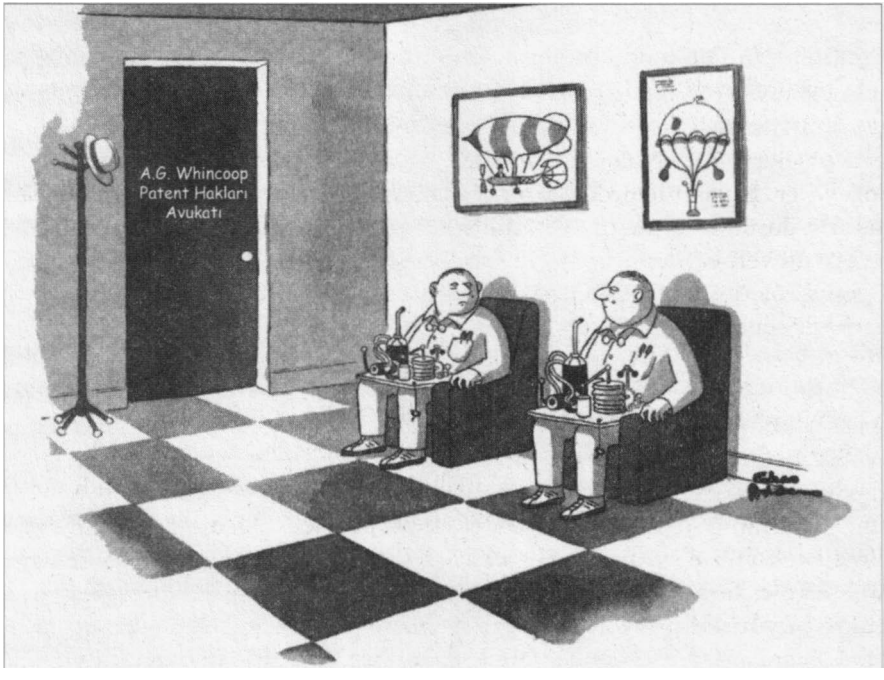
yumurtanın DNA'sının içerdiği enformasyonda saklıdır. Türleri karşılaştırdığımızda bunun aşikâr olduğunu görürüz. İnsanların yanında büyüyen şempanzeler konuşmaz, düşünmez veya insan gibi davranmaz, bu da aramızdaki on megabitlik DNA'daki enformasyon farkından kaynaklanır. Genomları yalnızca binde bir iki farklılık gösteren iki şempanze türü bile, yani bildiğimiz şempanzeler ile bonobolar bile, davranışları bakımından birbirlerinden ayrılır. Hayvanat bahçesi bakıcıları bu ayrımı ilk olarak, farkında olmadan bunları aynı yere koyduklarında anlamıştı. Şempanzeler zoolojinin bildiği en saldırgan memeliler arasındayken, bonobolar en barışçıl memeli türlerinden biridir; şempanzelerde erkekler dişiler üstünde hâkimiyet kurarken, bonobolarda üstünlük dişilerdedir; şempanzeler çoğalmak için çiftleşir, bonobolar ise eğlence için. Genlerdeki minik farklılıklar, davranışlarda büyük farklara yol açabilir. Bu minik gen farklılıkları, beynin farklı bölgelerinin boyutunu ve şeklini, bağlantılarını, hormonları, hatta nörotransmiterleri salgılayıp bunlara bağlanan ve geri dönüşümlerini sağlayan beyin nanoteknolojisini bile etkileyebilir.

Beynin normal düzenlenmesinde genlerin önemi, standart dışı genlerin standart dışı zihinlere yol açmasının sayısız yönteminden bellidir. Lisans öğrencisiyken Anormal Psikoloji dersinde karşılaştığım bir sınav sorusu şöyleydi: "Kişinin şizofren olacağını gösteren en sağlam belirti nedir?" Yanıt şuydu: "Şizofren bir tek yumurta ikizine sahip olmak." O zamanlar hileli bir soruydu, çünkü şizofreni hakkındaki tüm geçerli kuramlar toplumsal baskıya, "şizofrenojenik anneler"e, çözümsüz açmazlara ve diğer yaşam deneyimlerine işaret ediyor (sonradan bunların büyük oranda etkisiz veya küçük bir etkiye sahip olduğu anlaşıldı); ama genleri olası bir sebep olarak gören pek bulunmuyordu. Oysa kanıtlar o zamanlar bile ortadaydı: DNA'sının tamamı ortak olan ve çoğunlukla aynı ortamda bulunan tek yumurta ikizlerinde şizofreni konusunda çok yüksek uyum vardır; DNA'sı yarı yarıya ortak olup çoğunlukla aynı ortamlarda yaşayan çift yumurta ikizlerindeyse şizofreni konusundaki uyum çok daha sınırlıydı. Bu tuzak soru, aslında gözlemlenebilen her bilişsel ve duygusal hastalık veya farklılık için sorulabilir, ki yanıtı aynı olacaktır. Aile içinde nesilden nesile aktarılan otizm, disleksi, konuşma gecikmesi, dil bozukluğu, öğrenme bozukluğu, solaklık, majör depresyonlar, çift kutuplu hastalık, saplantılı-zorlanımlı rahatsızlık, cinsel yönelim ve diğer birçok durum için çift yumurta ikizlerine kıyasla tek yumurta ikizlerinde çok büyük bir uyum görülür; ortaya çıkışlarını tahmin etme bakımından biyolojik akrabalar, üvey akrabalardan çok daha güvenilirdir ve ölçülebilir herhangi bir çevre özelliği tarafından öngörülmeleri zordur.[37]

Genler bizi sadece sıra dışı zihinsel işlevlere doğru itelemez, ayrıca normal yelpaze içinde dağılmamızı ve çevremizdeki insanlarda gördüğümüz beceri veya mizaç farklılıklarının ortaya çıkmasını da sağlar. *The New Yorker*'dan aldığım

[37] Hyman, "Introduction to the complex genetics of mental disorders", 1999; Plomin, *a.g.e.*, 1994.

Chas Addams'ın şu ünlü karikatürü olayı sadece birazcık abartmıştır:

Doğumda ayrılan Mallifert ikizleri, tesadüfen buluşur.

Tek yumurta ikizlerinin düşünce ve duyguları öylesine aynıdır ki bazen birbirleriyle telepati kurduklarından şüphelenirler. Doğdukları anda ayrılıp yetişkinliğe ulaştıktan sonra bir araya gelen ikizler, birbirlerini hayat boyu tanıyormuş gibi hissettiklerini söylerler. Araştırmalar gösterir ki, doğumda ayrılmış olsun olmasın, tek yumurta ikizleri ölçülebilecek herhangi bir özellik bakımından birbirlerine ürkütücü biçimde benzerler (ama özdeş değillerdir). Sözel, matematiksel, genel zekâ, hayattan alınan doyumun ölçüsü, içe dönüklük, yumuşak başlılık, nevroz, dürüstlük, deneyimlere açık olmak gibi kişilik özellikleri bakımından benzeşirler. İdam cezası, din, modern müzik gibi tartışmalı konularda benzer tavırlar takınırlar. Sadece kâğıt kalemle yapılan testlerde değil, aynı zamanda kumar, boşanma, cinayet işleme, kazalara karışma, televizyon izleme gibi dolaylı davranışlar açısından da benzeşirler. Sürekli kıkırdamak, basit sorulara uzadıkça uzayan yanıtlar vermek, tereyağlı ekmeği kahveye bandırmak ve Abigail van Buren ile Ann Landers örneğinde olduğu gibi gazetelerin tavsiye köşelerinde benzer yazılar yazmak gibi kişiye özgü düzinelerce ortak davranış sergilerler. Elektroensefalogram şemalarındaki (beyin dalgaları) uçurumlar ve vadiler, sanki aynı kişi iki kere kaydedilmiş gibi aynıdır, ayrıca beyinlerinin kıv-

rımları ve gri maddenin korteks bölgelerindeki dağılımı da benzerdir.[38]

Genlerdeki farklılıkların, zihindeki farklılıklar üzerindeki etkisi ölçülebilir, ayrıca –sıfırdan oldukça büyük, yüzde yüzden oldukça düşük olmak üzere– aynı kaba tahmine de, ne tür bir ölçüm yöntemi kullanılmış olursa olsun, eldeki verilerden ulaşılır. Birlikte veya ayrı büyütülseler bile tek yumurta ikizleri, çift yumurta ikizlerine kıyasla birbirlerine daha fazla benzer; birlikte veya ayrı büyütülseler bile, biyolojik kardeşler, evlat edinilmiş kardeşlerden çok daha benzeşirler. Bu sonuçlardan birçoğu, İskandinav ülkelerinde yürütülen devasa araştırmalardan çıkmıştır. Bu ülkelerde hükümetler, vatandaşları hakkında çok büyük veri bankaları oluşturmuştur ve bunlar da psikoloji biliminin bildiği en geçerli ölçüm aygıtlarıdır. Şüpheciler, genlerin etkisini sıfıra indirmek adına alternatif açıklamalar önermiştir; doğumda ayrılan tek yumurta ikizlerinin yerleştirildikleri evlerin ortamının benzer olabileceğini, araştırmaya katılmadan önce birbirleriyle temas etmiş olabileceklerini, benzer göründükleri için aynı davranışlara maruz kalmış olabileceklerini, onların genlerden başka rahmi de paylaşmış olduklarını söylemişlerdir. Fakat çocuklarla ilgili bölümde göreceğimiz gibi, bu açıklamaların hepsi sınanıp reddedilmiştir. Kısa süre önce, bulgular yığınının üzerine yeni bir tür kanıt daha eklendi. "Sanal ikizler" ayrı büyütülen tek yumurta ikizlerinin ayna görüntüsüdür: Onlar kan bağı olmayan kardeşlerdir, biri veya ikisi birden evlat alınmış ve bebekliklerinden itibaren birlikte büyütülmüşlerdir. Aynı yaşta olup aynı ailede büyüseler de, psikolog Nancy Segal'in araştırmasına göre IQ puanları birbiriyle pek uyumlu değildir.[39] Araştırmaya katılan babalardan biri, onlara aynı davranmaya uğraştıkları halde sanal ikizlerin "gece ve gündüz" kadar farklı olduğunu söylemiştir.

İkizler ve evlatlık alınan çocuklar, insanoğlunun zihnindeki farklılıkların genlerindeki farklardan kaynaklandığı yönünde güçlü ve dolaylı bulgular sağlayan doğal deneylerdir. Bir süre önce genetikçiler, bu farklara sebep olabilecek genlerden bazılarını saptadı. *FOXP2* adlı gende bulunan kararsız bir nükleotit, konuşma ve dilde kalıtsal bir hastalığa sebep oluyordu.[40] Aynı kromozomdaki başka bir gen olan *LIM-kinase1*, üç boyutlu kavrama yetisinin oluşmasına yardım eden ve büyüme nöronlarında bulunan bir protein üretir: Bu gen si-

---

[38] Bouchard, "Genes, environment, and personality", 1994 ve "Genetic and environmental influences on intelligence and special mental abilities", 1998; Damasio, "The lesion method in cognitive neuroscience", 2000; Lykken ve diğerleri, "Emergenesis: Genetic traits that may not run in families", 1992; Plomin, *Genetics and experience: The interplay between nature and nurture,* 1994; Thompson ve diğerleri, "Genetic influences on brain structure", 2001; Tramo ve diğerleri, "Surface area of human cerebral cortex and its gross morphological subdivisions ...", 1995; Wright, "Double mystery", 1995.

[39] Segal, "Virtual twins: New findings on within-family environmental influences on intelligence", 2000.

[40] Lai ve diğerleri, "A novel forkhead-domain gene is mutated in a severe speech and language disorder", 2001; Pinker, "Talk of genetics and vice-versa", 2001.

lindiğinde, kişinin zekâsı normal olur, fakat parçalanmış bir nesneyi yeniden toplayamaz, parçaları düzenleyemez, şekilleri kopyalayamaz.[41] *IGFR2* geninin bir versiyonu, yüksek genel zekâyla bağlantılıdır, dört IQ puanı kadar büyük bir etkisi vardır ve normal bireyler arasındaki zekâ varyasyonlarının %2'sinden bu gen sorumludur.[42] *D4DR* dopamin reseptör geninin ortalama versiyonundan daha uzun bir haline sahipseniz, macera peşinde koşturan biri olma ihtimaliniz artar, yani uçaklardan atlayıp donmuş şelalelere tırmanan, tanımadığı kişilerle sevişen türde biri olabilirsiniz.[43] 17. kromozomdaki serotonin transport genini durduran DNA parçasının kısa bir versiyonuna sahipseniz, nevrotik, endişeli biri olma ihtimaliniz artar, birine hakaret edeceği veya kendini aptal yerine koyacağı korkusuyla sosyal ortamlarda pek öne çıkmayan biri olabilirsiniz.[44]

Büyük sonuçlara yol açan tekil genler, genlerin zihin üzerindeki etkisinin en çarpıcı örnekleridir, fakat bunlar en sık rastlanan örneklerdir diyemeyiz. Çoğu psikolojik özellik, büyük bir etkiye sahip tek genin kendini göstermesiyle doğabilecek sonucun değil, faaliyetleri başka genler tarafından düzenlenen ve küçük küçük etkilere sahip birçok genin ortak ürünüdür. İncelenen özellik için tek gen arayışı başarısız olsa da, tek yumurta ikizleriyle yürütülen çalışmaların, bakılan özellikte tutarlı bir şekilde güçlü genetik etkiye işaret etmesinin sebebi budur; çünkü bütün genleri aynıdır.

2001 yılında insan genomunun tam dizisi yayımlandı, böylece beyinde faal olanlar da dahil, genler ve onların ürünlerini tanımlamak için yeni ve güçlü bir araç elde edilmiş oldu. Önümüzdeki on yılda genetikçiler, bizi şempanzelerden farklılaştıran genleri tanımlayacak; atalarımızın insana doğru evrimleştiği milyonlarca yıllık dönemde hangi genlerin doğal seçilime maruz kaldığını belirleyecek; genlerin hangi kombinasyonlarının normal, anormal ve sıra dışı zihinsel yeteneklerle bağlantılı olduğunu gösterecek; öğrenmemizi, hissetmemizi, eyleme geçmemizi sağlayan ve genlerin şekillendirdiği beyin sisteminin rahimdeki gelişimi sırasında geçirdiği zincirleme olayları ortaya çıkaracaklar.

Bazen insanlar, genler zihni etkiliyorsa, tüm ayrıntılarına dek zihni şekillendireceklerini zannedip korkarlar. Ama bu görüş, iki sebep yüzünden yanlıştır: İlk sebep, genlerin etkisinin genelde bir olasılık meselesi olmasıdır. Tüm genomu aynı olsa bile, tek yumurta ikizlerinden birinin sahip olduğu özelliği ikizinin de göstermesi çoğunlukla şans meselesidir. Davranış genetikçileri, be-

---

[41] Frangiskakis ve diğerleri, "LIM-Kinase1 hemizygosity implicated in impaired visuospatial constructive cognition", 1996.

[42] Chorney ve diğerleri, "A quantitative trait locus (QTL) associated with cognitive ability in children", 1998.

[43] Benjamin ve diğerleri, "Population and familial association between the D4 dopamine receptor gene and measures of novelty seeking", 1996.

[44] Lesch ve diğerleri, "Association of anxiety-related traits with a polymorphism in the serotonin transporter gene regulatory region", 1996.

lirli çevre şartları içindeki psikolojik özellik varyasyonlarının ancak yarısının genlerle bağlantılı olduğunu tahmin etmekte. Çocuklarla ilgili bölümde, bunun anlamını ve varyasyonların diğer yarısının nereden geldiğini inceleyeceğiz.

Genlerin her şey olmamasının ikinci sebebi, etkilerinin çevre şartlarına göre değişkenlik göstermesidir. Herhangi bir genetik ders kitabında basit bir örnek bulunabilir. Aynı tarlada büyüyen farklı mısır soyları genleri yüzünden farklı yüksekliklere ulaşırken, farklı tarlalarda (biri kuru, öteki sulak) büyütülen aynı mısır soyu, çevre şartları yüzünden farklı yüksekliklere ulaşır. İnsanlardan örnek olarak Woody Allen'ı gösterebiliriz. Şöhreti, serveti ve güzel kadınları cezbetme yeteneği, mizah anlayışını artıran genlere bağlı olabilir, fakat *Stardust Memories* filminde, kıskanç bir çocukluk arkadaşına çevre etkeninin önemini anlatır: "Şakalara büyük değer veren bir toplumda yaşıyoruz. ... Ama Apaçi olsaydım, onlar komedyenlere ihtiyaç duymadığı için işsiz kalırdım."

İnsan doğasını anlamamız adına, davranış genetiği bulgularının ne anlama geldiği her örnek için iyice incelenmelidir. Hastalığa yol açan anormal bir gen, o genin normal versiyonunun normal bir insan zihni oluşturmak için gerekli olduğunu gösterir. Fakat standart versiyonun gerçekte ne işe yaradığı hemen anlaşılmaz. Dişlerinden biri kırılmış bir dişli, her dönüşünde *gümlüyorsa*, o dişin kırılmamış halinin güm sesini önleme görevini üstlendiğini söylemeyiz. Aynı şekilde, zihinsel bir beceriye zarar veren bir genin, o "beceriyi" oluşturan genin kusurlu bir versiyonu olması gerekmez. Kusurlu versiyon, normal beyin gelişimine müdahale eden bir toksin üretebilir, bağışıklık sistemini delerek patojenlerin beyne bulaşmasını kolaylaştırabilir ya da kişinin aptal veya güvenilmez bir görüntü çizmesini sağlayarak başkalarının ona davranma şeklini etkileyebilir. Geçmişte genetikçiler sıkıcı olasılıkları (beynin işleviyle doğrudan ilgisi olmayan ihtimalleri) devre dışı bırakamazlardı, şüpheciler de bu durumu, beynin karmaşık yapısını kazanmasına yardımcı olan bir genin etkisiz versiyonu yerine, salt boş bir sayfayı büken veya tahrif eden bir etkene bağlayarak *tüm* genetik etkilerin sıkıcı kapsamına girebileceğini ima etmişlerdi. Fakat araştırmacılar, genlerin beyinle olan bağlantılarını gittikçe daha çok ortaya koymayı başarmıştır.

FOXP2 geni umut vaat eden bir örnektir. Bu gen, büyük bir ailedeki konuşma ve dil bozukluğuyla bağlantılı.[45] Anormal nükleotit, ailenin tüm özürlü fertlerinde bulunmuş (ayrıca bu ailenin akrabası olmayan, fakat aynı sendroma sahip bir kişide de görülmüştür), fakat ne ailenin özürlü olmayan fertlerinde ne de bu aileyle akrabalığı bulunmayan normal kişilerden gelen 364 kromozomda o nükleotite rastlanmıştır. Söz konusu gen, bir transkripsiyon faktörü –genleri faaliyete geçiren proteinler– işlevi üstlenen gen ailesine mensuptur ve bu gen ailesinin, cenin gelişiminde önemli roller oynadığı biliniyor. Mutasyon, bu proteinin DNA'ya belirli bir bölgeden tutunan parçasını bozmak-

[45] Lai ve diğerleri, "A novel forkhead-domain gene is mutated in a severe speech and language disorder", 2001; Pinker, "Talk of genetics and vice-versa", 2001.

tadır ve bu tutunma aşaması, doğru zamanda doğru geni harekete geçirmek için kilit bir adımdır. Fetal beyin dokusunda, bu genin son derece faal olduğu görülüyor, ayrıca farede bulunan çok yakın bir versiyonu da gelişim esnasında beyin korteksinde faaldir. Bu çalışmayı gerçekleştiren araştırmacılara göre ulaşılan bulgular, genin normal versiyonunun, aslında gelişim sırasında beynin bir parçasının düzenlenmesine yardımcı olan zincirleme olayları tetiklediğinin belirtisidir.

(Bozukluğa yol açan genetik kusurların tersine) normal bireylerde rastlanan genetik varyasyonların sebebi de dikkatli şekilde değerlendirilmeli. İnsanların sahip olduğu doğuştan gelen *farklılıklar*, bütün tür için *evrensel* sayılan ve doğuştan gelen insan doğasıyla aynı şey değildir. İnsanların değişkenlik gösterdiği mecraları belgelemek, insan doğasının faaliyetlerini doğrudan gün ışığına çıkarmaz, tıpkı arabaların farklarını belgelemenin motorun nasıl çalıştığını anlatmaması gibi. Yine de, genetik varyasyonlar aracılığıyla insan doğasına yönelik çıkarımlar kesinlikle yapılabilir. Eğer zihnin genetik varyasyonlar göstermesinin birçok yolu varsa, bu varyasyonu mümkün kılan zihin parçaları ve özelliklerinin, genetik yapıdan etkilenmiş olmaları gerekir. Ayrıca biyoloji kökenli ve insan doğasına dair herhangi bir modern anlayış (felsefe, din ya da sağduyu kökenli ve geleneksel insan doğası anlayışlarının tersine), insan doğasını oluşturan özelliklerin temel tasarımları (çalışma şekilleri) evrensel olsa bile, bu özelliklerin nicel bir varyasyon gösterdiğini öngörmek zorundadır. Doğal seçilim, genetik varyasyona dayanır ve nesiller boyunca organizmayı şekillendirerek bu varyasyonların sayısını azaltsa bile, asla sonuna kadar tüketmez.[46]

Davranış genetiğinin ulaştığı bulguların kesin yorumu nasıl olursa olsun, bunlar Boş Sayfa kuramına ve onun yandaş öğretilerine çok zarar vermiştir. Farklı genler insanı çok ya da az zeki, konuşkan, maceraperest, utangaç, mutlu, vicdanlı, nevrotik, dışa dönük veya içine kapalı, oynak ve üç boyutlu kavramaya daha yatkın yapıyor ya da kahveye tereyağlı ekmek banma ihtimalini artırıyorsa, sayfa boş olamaz. Genlerin, zihni, tüm bu şekillerde etkilemesi için zihnin birçok parçası ve özelliği bu genlerden etkilenmeye uygun olmalı. Benzer olarak, bir genin mutasyona uğraması ya da silinmesi, üç boyutlu algılama gibi özel bir bilişsel yetiyi ya da duyarlılık aramak gibi özel bir kişilik özelliğini hedef alabiliyorsa, bu özellik, karmaşık bir zihnin müstakil bir bileşeni olabilir.

Üstelik, genler tarafından etkilenen birçok özellik, soylu olmaktan uzaktır. Psikologlar, kişiliğimizin beş ana biçimde farklılık gösterdiğini keşfettiler: Değişen ölçülerde içe kapanık veya dışa dönüğüz, nevrotik veya dengeliyiz, kayıtsız veya deneyimlere açığız, yumuşak veya dik başlıyız, vicdanlı veya başıboşuz.

---

[46] Charlesworth, "The heritability of fitness", 1987; Miller, "Sexual selection for indicators of intelligence", 2000; Mousseau ve Roff, "Natural selection and the heritability of fitness components", 1987; Tooby ve Cosmides, "On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation", 1990.

Tam teşekküllü bir sözlükteki kişilik özelliklerine dair 18.000 sıfatın [İngilizcede] çoğu bu beş boyuttan birine dahil edilebilir. Ayrıca bu sıfatlar arasına *amaçsız, kaygısız, tutucu, sabırsız, sığ, kaba, kendine acıyan, bencil, kuşkucu, aksi, güvenilmez* gibi günah veya kusurlar da girmektedir. Bu beş ana kişilik boyutunun tümü de kalıtsaldır; belki de tipik bir topluluktaki varyasyonların %40 ila 50'si genlerdeki farklılıklara bağlanabilir. İçine kapanık, nevrotik, sığ, bencil, güvenilmez olan talihsiz ve zavallı kişi, muhtemelen kısmen genleri yüzünden böyledir; ayrıca geri kalanımıza kıyasla bu özelliklerden herhangi birine eğilimi olan kişiler de muhtemelen genleri yüzünden bu durumdadır.

Sadece hoş olmayan mizaçlar kısmen kalıtsal değildir, aynı zamanda gerçek sonuçları olan fiili davranışlar da kalıtsaldır. Birbirini izleyen araştırmalar göstermiştir ki yalan söyleme, çalma, kavga başlatma ve mülke zarar verme gibi antisosyal eylemler işleme isteği kısmen kalıtsaldır (tüm kalıtsal özelliklerde olduğu gibi, kimi ortamlarda, diğer ortamlara kıyasla daha fazla araştırma yapıldığı da söylenmeli).[47] Yaşlıları kandırıp ömür boyu biriktirdiklerini ellerinden almak, bir dizi kadına tecavüz etmek, soygun sırasında zemine yatırdığı çalışanı vurmak gibi gerçekten iğrenç eylemleri gerçekleştiren insanlara çoğunlukla "psikopati" ya da "antisosyal kişilik bozukluğu" teşhisi konur.[48] Çoğu psikopat, çocukluğundan itibaren kötülük belirtileri göstermiştir. Çoğunlukla normal bir ailede yetişip onlar için kaygılanan anne babalarının ellerinden gelen her şeyi yapmasına karşın, kendilerinden küçüklere kabadayılık taslamış, hayvanlara eziyet etmiş, yalan söylemeyi alışkanlık haline getirmiş ve empati ya da pişmanlık duymayı beceremememişlerdir. Psikopati konusunda çoğu uzman, bunun genetik bir yatkınlıktan kaynaklandığına inanır, gerçi kimi örneklerde küçük yaşta gerçekleşen bir beyin hasarı da psikopatlığa yol açabilir.[49] İki durumda da genetikçiler ile sinirbilimciler, kötülüğün kaynağı olarak her zaman ailelerin veya toplumun suçlanamayacağını göstermişlerdir.

Genler hiçbir şekilde kaderimizi mühürlemiyor olsa bile, onları, bizlerin makinedeki hayaletler olduğumuz sezgisiyle aynı kefeye koyamayız. Diyelim ki zor bir seçim yapacaksınız; hangi meslekî kariyere devam etmeli, acaba ev-

---

[47] Bock ve Goode, *The genetics of criminal and antisocial behavior*, 1996; Lykken, *The antisocial personalities*, 1995; Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995.

[48] Blair ve Cipolotti, "Impaired social response reversal: A case of 'acquired sociopathy'", 2000; Hare, *Vicdansızlar: Antisosyal kişilik bozukluğu*, 1993 [2006]; Kirwin, *The mad, the bad, and the innocent: The criminal mind on trial*, 1997; Lykken, *a.g.e.*, 1995; Mealey, *a.g.e.*, 1995.

[49] Anderson ve diğerleri, "Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex", 1999; Blair ve Cipolotti, *a.g.e.*, 2000; Lalumière, Harris ve Rice, "Psychopathy and developmental instability", 2001; Lykken, "The causes and costs of erime and a controversial cure", 2000; Mealey, *a.g.e.*, 1995; Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.

lenmeli mi, kime oy vermeli, bugün ne giymeli gibi. Sonunda zar zor bir karar verdiğinizde telefon çalar ve daha önce hiç tanışmadığınız tek yumurta ikiziniz aramaktadır. Tadına doyamadığınız muhabbet sırasında, benzer bir meslekî kariyer seçtiği, sizinle yaklaşık aynı tarihte evlenmeye karar verdiği, aynı adaya oy vereceği, sizinkiyle aynı renkte bir gömlek giydiği ortaya çıkar – tıpkı izinizi süren davranış genetikçilerinin de böyle olacağını öngördüğü gibi. Yıllar, yıllar önce annenizin fallop tüplerinde olup biten olaylara dayanılarak, seçimlerinizin sonuçları, en azından olasılık dahilinde, önceden tahmin edilebiliyorsa, "sizin" yaptığınız seçimler, gerçekte ne kadar sizin takdirinizdir?

Biyolojik yapı ile kültür arasındaki dördüncü köprü evrim psikolojisidir. Bu bilim dalı, zihnin filogenetik [evrimsel gelişim] tarihini ve adaptif [uyumsal] işlevlerini inceler,[50] zihnin *tasarımını* veya *amacını* anlama umuduna tutunur; burada zihin tasarımı veya amacı sözüyle, mistik veya teolojik bir anlam değil, doğal dünyanın içine işleyen mühendisliğin temsil edilmesi anlamı kastedilmektedir. Bu mühendisliğin belirtilerini her yerde görüyoruz: Görüntülere şekil vermek üzere tasarlanmış gözlerde, kan pompalamak üzere tasarlanmış kalpte ve kuşların uçması için tasarlanmış kanatlarda.

Darwin, doğal dünyadaki tasarım yanılsamasının doğal seçilimle açıklanabileceğini elbette göstermiştir. Göz, şans eseri ortaya çıkamayacak kadar karmaşık bir mühendislik ürünüdür. Hiçbir siğil, tümör veya büyük bir mutasyon ürünü; bir göz merceği, iris, retina, göz yaşı kanalı vesaire üretecek kadar şanslı olamaz; üstelik bunların hepsi bir de görüntü oluşturmak için mükemmel bir düzene sahip olacaktır. Ayrıca göz, insanları kendi suretinde yaratmış olan kozmik tasarımcının şekil verdiği bir mühendislik başyapıtı da değildir. İnsan gözü, başka organizmaların gözüne esrarengiz bir biçimde benzer, üstelik gözümüzde, nesli tükenmiş atalarımızdan özgün eserler kalmıştır, örneğin ters yerleştirilmiş gibi duran bir retina. Bugünün organları, tasarımları diğer alternatiflere kıyasla daha düzgün çalışan ve böylece atalarımız *olmayı* başaran atalarımızın organlarının kopyasıdır.[51] Doğal seçilim, mühendislik yerine geçebilecek bildi-

[50] Barkow, Cosmides ve Tooby, *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture,* 1992; Betzig, *Human nature: A critical reader,* 1997; Buss, *Evolutionary psychology: The new science of the mind,* 1999; Cartwright, *Evolution and human behavior,* 2000; Crawford ve Krebs, *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues, and applications,* 1998; Evans ve Zarate, *Introducing evolutionary psychology,* 1999; Gaulin ve McBurney, *Evolutionary psychology,* 2000; Pinker, *How the mind works,* 1997; Pope, *The biological bases of human behavior,* 2000; Wright, *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life,* 1994.

[51] Dawkins, "Universal Darwinism", 1983 ve *Kör Saatçi,* 1986 [2002]; Gould, *Pandanın başparmağı ...,* 1980 [2010]; Maynard Smith, *Evrim kuramı,* 1975/1993 [2002]; Ridley,

ğimiz tek fiziksel süreçtir, çünkü bir şey ne kadar düzgün çalışıyorsa, o yapının vücut bulmasının o nispette etkilendiği tek süreç doğal seçilimdir.

Evrim, insan hayatı da dahil, yaşamın anlaşılmasında merkezî öneme sahiptir. Bütün canlılar gibi bizler de doğal seçilim ürünüyüz; bu noktaya kadar ulaştık, çünkü atalarımızın hayatta kalmasını ve eş bulup üremesini sağlayan özelliklerini miras aldık. Çok önemli olan bu olgu, en derin çatışmalarımızı açıklar: Örneğin, neden kıymet bilmeyen çocuk, yılan dişinden daha sivridir; neden parasını kazanmış bekâr bir erkeğin artık kendisine eş arayacağı evrensel bir gerçek olarak kabul edilir; neden elektrik kesildiğinde, kibarca gecenin tadını çıkaracağımıza öfkeye kapılırız, ışığın sönmesi karşısında öfkeleniriz.

Evrim, kendimizi anlamada da merkezî bir öneme sahiptir, çünkü insanoğlundaki tasarım izleri göz veya kalp ile sınırlı kalmaz. Zarif bir mühendislik eseri olmasına rağmen, beyin olmaksızın göz hiçbir işe yaramaz. Gözün gönderdiği çıktılar, bir bilgisayar ekran koruyucusunun manasız resimler dizisi gibi değildir; göz aslında dış dünyanın suretini çıkaran bir devre için hammadde yollar ve oluşturulan temsilî sinyal diğer devreleri besler. Bu devreler de sebepler yüklediği olayları faydalı öngörüler yapmayı mümkün kılan sınıflara sokarak, dünyadan bir anlam çıkarır. Sonra da bu anlam çıkarma süreci açlık, korku, aşk, merak, statü ve saygı peşinde koşmak gibi dürtülere hizmet eder. Daha önce bahsetmiştim –olayları sınıflandırmak, sebep ve etki çıkarımları yapmak, çelişkili hedefler peşinde koşmak gibi– bize üzerlerinde çaba harcamıyormuşuz gibi görünen beceriler, akıllı bir sistemin tasarımındaki en büyük zorluklardır. Robot tasarımcıları bu sistemlerin eşini yapmak için uğraşıyor olsa da hâlâ onu kopyalamayı başaramamışlardır.

İnsan zihnindeki mühendislik izleri en üst noktaya kadar gider ve psikolojinin ta en başından beri evrimsel bir nitelik olmasının sebebi de budur. Bilişsel ve duygusal yetiler her zaman gelişigüzel olmayan, karmaşık ve faydalı olarak kabul edilmiştir. Bu da, bunların ilahi bir tasarımcının veya doğal seçilimin ürünü olması gerektiği anlamına gelir. Fakat kısa süre öncesine kadar, psikolojide evrime nadiren açıkça başvurulurdu, çünkü birçok konuda, neyin adaptif olduğuyla ilgili halk inancı sorunları çözmek için yeterliydi. Evrim biyoloğunun gelip de üç boyutlu görsel algının hayvanları uçurumlardan düşmek ve ağaçlara toslamaktan koruduğunu, susama duygusunun hayvanın kurumasını engellediğini ya da neyin işe yarayıp neyin işe yaramadığını hatırlamanın hafıza kaybına uğramaktan daha iyi olduğunu söylemesi gerekmez.

Fakat zihinsel yaşantımızın diğer yanlarında, özellikle de sosyal âlemde bir yetinin işlevini öngörmek bu kadar kolay değildir. Doğal seçilim, belirli bir çevre şartında üreme konusunda başarılı olan hayvanların lehine işler. Ortamda kayalar, otlar ve yılanlar varsa hangi stratejilerin işe yaradığını hangilerinin beş para etmeyeceğini anlamak çok kolaydır. Fakat söz konusu ortam aynı türün

---

The problems of evolution, 1986; Williams, *Adaptation and natural selection ...*, 1966.

diğer bireylerinden meydana geliyor ve bunlar da kendi stratejilerini evrimleştiriyorsa, hangi stratejilerin işe yaradığını belirlemek o kadar kolay olmaz. Evrim oyununda tek eşli olmak mı daha iyidir yoksa çok eşli mi? Kibar mı saldırgan mı? Dayanışmacı mı bencil mi? Çocuklara hoşgörülü mü davranmalı yoksa katı mı? İyimser mi, yararcı mı, karamsar mı?

Bu tür sorularda önseziler işe yaramaz ve bu yüzden evrimsel biyoloji gittikçe daha fazla psikolojinin içine girmiştir. Evrim biyoloğu, grup dayanışması, şiddetten kaçmak, tek eşlilik, estetik tat ve özsaygı gibi insanların refahına katkıda bulunan herhangi bir şeyi "adaptasyon" olarak düşünmenin yanlış olduğunu söyler. Gündelik hayatta "adaptif" olan bir şeyin teknik anlamda adaptasyon olmasına gerek yoktur, yani illa türün evrimsel geçmişinde doğal seçilim tarafından tercih edilen bir özellik olması gerekmez. Doğal seçilim, ahlaki kaygı gütmeyen bir süreçtir; yani en etkin üreyiciler çoğalarak rakiplerini ezer ve toplulukta baskın hale gelirler. Seçilimi başarıyla atlatan genler bu yüzden, Richard Dawkins'in metaforuyla söylersek "bencil" genler olacaktır; daha doğrusu, kendilerinden en çok kopyayı ürettikleri için megalomanyak genler demeliyiz.[52] Adaptasyon, bu metaforik saplantının tatmin edilmesine en çok yardım eden genlerin yarattığı bir şeydir, bunun ayrıca insanların emellerine uyup uymaması önemli değildir. Bu anlayış, yeteneklerimizin ne amaçla tasarlandığına yönelik gündelik önsezilerimizden çarpıcı şekilde farklı bir kuramdır.

Genlerin megalomanisi, cömertlik ve dayanışmanın evrimleşemeyeceği anlamına gelmez, tıpkı yerçekimi yasasının uçmanın evrimleşmesini engellemeyişi gibi. Bu sadece, uçmak gibi cömertliğin de öylesine gerçekleşen bir şey değil, açıklanması gereken özel bir hal olduğu anlamına gelir. Bu güdü ancak belirli koşullarda evrimleşebilir, ayrıca birtakım bilişsel ve duygusal yeti tarafından da desteklenmelidir. Bu yüzden cömertliğe (ve diğer sosyal güdülere de) dekorun bir parçası olarak bakmak yerine üstlerine spot ışıklarını çevirmemiz gerekir. 1970'lerin sosyobiyoloji devrimi sırasında evrim biyologları, organizmaların yüce bir amaç uğruna evrimleşmesi gerektiği yönündeki belirsiz duygunun yerine, yavruları, eşleri, kardeşleri, arkadaşları, yabancılar ve rakipleriyle etkileşime girdiğinde ne tür dürtülerin organizmalarda evrimleşmesinin muhtemel olduğuna dair çıkarımları koydular.

Öngörüler, insanların evrimleştiği avcı-toplayıcı yaşam tarzıyla ilgili bazı temel olgularla birleştirildiğinde, daha önce anlaşılmaz olduğu düşünülen ruhun kimi kısımlarının, derinlik algısı ve susama hissinin düzenlenmesindeki kadar okunaklı gerekçeleri olduğu görülmüştür. Örneğin, gözün güzelliğe takılması, doğurganlık ve sağlık belirtileri taşıyan yüzlere kilitlenmektir; kişinin en uygun eşi seçmesi uğruna bu algının evrimleştiğini herkes tahmin edebilir.[53]

---

[52] "Megalomanyak gen" metaforu felsefeci Colin McGinn tarafından önerilmiştir.

[53] Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty*, 1999.

Karşısındaki insanın duygularını anlamak, şükran duymak, suçlu hissetmek, öfkelenmek gibi duygular ise insanların, yalancılar ve dolandırıcılar tarafından kandırılmadan dayanışmanın faydalarını görmesini sağlar.[54] Sert biri olarak nam salmak ve intikam hevesi duymak, yardım etmesi için telefonla polis çağrılamayan bir dünyada saldırganlığa karşı en iyi savunmalardı.[55] Çocuklar konuşma dilini içgüdüsel olarak kazanırken, yazılı dili öğrenmek için alınlarından ter akıtmaları gerekir, çünkü konuşma dili on binlerce veya yüz binlerce yıldır insan yaşamının bir özelliği olmuşken, yazılı dil yakın geçmişe ait ve yavaş yayılan bir icattır.[56]

Bunların hiçbiri, insanların genlerini kopyalamak için mücadele ettiği anlamına gelmez. Çünkü zihin böyle çalışsaydı, erkekler sperm bankasının önünde kuyruğa girer, kadınlar da yumurtalarının toplanıp kısır çiftlere verilmesi için para ödemek zorunda kalırlardı. Bunlar sadece, kalıtımla aktarılmış öğrenme, düşünme ve hissetme sistemlerinin, atalarımızın evrimleştiği çevrede ortalama yaşama ve üreme şanslarının artmasıyla sonuçlanan bir tasarıma sahip olduğu anlamına gelir. İnsanlar yemekten hoşlanır; abur cuburun olmadığı bir dünyada, kendilerini beslemenin yollarını aramak zorunda kalmış ve yiyeceklerin besin değeri akıllarına asla gelmemiştir. İnsanlar cinselliği ve çocukları sever; doğum kontrolünün olmadığı bir dünyada, genlerin kendi işlerini görmesi için bu kadarı yeterlidir.

Organizmaları içinde bulunulan gerçek zamanda eyleme geçmeye sevkeden mekanizmalar ile evrim süresince organizmanın tasarımını şekillendiren mekanizmalar arasındaki fark, buna uygun bir jargon geliştirilmesini hak edecek kadar önemlidir. Bir davranışın *en yakın* sebebi, gerçek zamanda o davranışı harekete geçiren mekanizmadır. Örneğin, insanları yemeye ve sevişmeye sevkeden açlık ve şehvet gibi sebeplerdir. *Nihai sebep* ise en yakın sebebin evrimleşmesine yol açan adaptasyonun gerekçesidir. Örneğin beslenme ve üreme ihtiyacı, bize açlık ve şehvet dürtülerini kazandırmıştır. En yakın sebepler ve nihai sebepler arasındaki ayrım, kendimizi anlamak söz konusu olunca vazgeçilmez bir unsurdur, çünkü söz konusu ayrım "bu insan neden böyle davrandı?" biçimindeki tüm soruların yanıtlarını belirler. Basit bir örnek ele alalım: Nihayetinde insanlar üremek için cinselliği arzular (çünkü cinselliğin nihai sebebi çoğalmaktır), fakat fiiliyatta üretmemek için ellerinden geleni yapabilir (çünkü cinselliğin en yakın sebebi zevk almaktır).

En yakın sebepler ile nihai sebepler arasındaki fark, boş sayfa olmadığımızın başka bir kanıtıdır. Ne zaman insanlar sağlık ve mutluluk gibi aşikâr ödüller için mücadele etse, ki bu hem nihai hem de en yakın sebep bağlamında an-

---

[54] Frank, *Passions within reason: The strategic role of the emotions,* 1988; Haidt, "The moral emotions", 2003; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971.

[55] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Frank, *a.g.e.,* 1988.

[56] McGuinness, *Why our children can't read,* 1997; Pinker, *The language instinct,* 1994.

lamlıdır; zihnin sadece sağlıklı ve mutlu olmak arzusunun yanı sıra insanların istediklerini elde etmelerine yardımcı olacak sebep-sonuç hesabıyla donandığını söylemek makuldur. Fakat insanlar sık sık o anki refahlarını alt üst edecek arzulara, dillendiremedikleri ve başarısız bir şekilde yok etmeye çalıştıkları arzulara (yaşadıkları toplum da bu arzuları yok etmeye çalışabilir) sahip olabilir. Komşusunun eşine göz koyabilir, kendi kendilerini yiyip genç yaşta mezara girebilir, en ufak olayla patlayabilir, üvey evlatlarını sevmekte başarısız olabilir, savaşamadıkları veya kaçamadıkları bir baskı etkenine tepki olarak bedenlerini harap edebilir, komşularına ayak uydurmak veya şirkette yükselmek adına kendilerini tüketebilir, renksiz fakat güvenilir bir eş yerine seksi fakat tehlikeli bir eş tercih edebilirler. Kafa karıştırıcı bu kişisel dürtülerin, şeffaf evrimsel gerekçeleri vardır, bunlar da zihnin, kişisel refaha dair sosyal bir arzuyla değil, doğal seçilim tarafından şekillendirilmiş arzularla dolu olduğunu akla getirir.

Evrim psikolojisi ayrıca sayfanın *neden* boş olmadığını da açıklamıştır. Zihin, Darvinci bir rekabet içinde şekil kazanmış, kendilerini geliştirmeyen zihinler de yüksek teknoloji barındıranlar tarafından devre dışı bırakılmıştır; keskin algı sistemleri, sorun çözücüler, kurnaz stratejistler ve hassas geribildirim devreleriyle donanmış zihinler başarılı olmuştur. Daha kötüsü, zihinlerimiz tamamen şekillendirilebilir olsaydı, rakiplerimiz tarafından idare edilebilirdi, böylece kendi çıkarlarımız yerine onlarınkine hizmet edecek şekilde eğitilir veya koşullanırdık. Biçimlendirilebilir bir zihin, seçilim sürecinde hızla elenirdi.

Beşeri bilimler alanındaki araştırmacılar, zihnin karmaşık bir evrensel tasarımla evrimleştiğini söyleyen varsayımı ete kemiğe büründürmeye başlamıştır. Bazı antropologlar, kültürler arasındaki farkların borazancılığını yapan etnografik kayıtlara geri dönüp, bütün kültürlerde ortak olan eğilimlerin ve tatların şaşırtıcı ölçüde ayrıntılı bir listesini oluşturdular. Düşünme, hissetme ve yaşamadaki bu ortaklık, hepimizin tek bir kavim olarak görünmesini sağlıyor; ki antropolog Donald Brown, Chomsky'nin Evrensel Dilbilgisi teriminden esinlenip, buna Evrensel Halk demiştir.[57] Yılan korkusundan mantık işlemcilerine, romantik sevgiden alaycı hakaretlere, şiirden yiyecek tabularına, mal değiştokuşundan ölünün yasını tutmaya dek yüzlerce özelliğe, kayıtlara geçen tüm toplumlarda rastlanabilir. Her evrensel davranışın, doğrudan insan doğasının evrensel bir bileşenini yansıttığı söylenemez; bunların çoğu, zihnin evrensel özellikleri, bedenin evrensel özellikleri ve dünyanın evrensel özellikleri arasındaki etkileşimden doğabilir. Bununla birlikte Evrensel Halkın belirlenmesinde görülen katışıksız zenginlik ve ayrıntı, kültürün boş sayfa olduğu ya da kültürlerin sınırsız değişkenliği yönündeki herhangi bir kanaatte şok etkisi yaratır, ayrıca bu listede öyle bir şey vardır ki, bu kanaatlerden çıkan herhangi bir kuramı çürütebilir. Brown'ın listesinin bütününü görmenin yerini hiçbir şey tutamaz; ve bu liste onun da izniyle ek bölüm olarak kitabın sonuna konulmuştur.

---

[57] Brown, *Human universals,* 1991 ve "Human universals and their implications", 2000.

Doğal seçilimin insanları evrensel bir karmaşık zihinle donattığı görüşü, başka dallardan da destek görmüştür. Çocuk psikologları, bebeklerin dünyasının parlayan ve vızıldayan bir kafa karışıklığı dünyası olduğuna artık inanmıyor, çünkü küçük bebeklerde temel zihin kategorilerinin (nesneler, insanlar, aletler kategorileri) varlığına dair belirtiler bulmuşlardır.[58] Arkeologlar ve paleontologlar, tarihöncesi insanların kaba saba mağara adamları olmadığını, zihinlerini sanat, ayinler, ticaret, şiddet, dayanışma, teknoloji ve simgelerle meşgul ettiklerini keşfetmişlerdir.[59] Primatologlar da bizim kıllı akrabalarımızın koşullandırılmayı bekleyen laboratuvar fareleri gibi olmadığını, kavramlaştırma, boyut algılama, alet kullanma, kıskançlık, anne baba sevgisi, karşılık verme, barışma, cinsiyetler arasındaki farklılıklar gibi sadece insanlara özgü olduğu düşünülen birçok karmaşık yetiyle donatıldıklarını ispatlamıştır.[60] Tüm insan kültürlerinde, kültüre maruz kalmadan önce çocuklarda ve neredeyse hiç kültürü olmayan yaratıklarda görünen bunca zihinsel beceriyle birlikte, zihin, kültür tarafından dövülerek şekillendirilen biçimsiz bir yığın gibi görünmüyor.

Fakat yeni evrimsel düşüncenin, kirli çamaşırlarını en acımasızca ortaya serdiği kuram, Soylu Vahşi kuramı olmuştur. Bütünüyle soylu olan *hiçbir şey* doğal seçilimin ürünü olamaz, çünkü genler arasında yaşanan bu bir sonraki nesilde temsil edilme yarışını, soylu kişilerin sonuncu bitirmesi beklenir. Canlılar arasında çıkar çatışmasına her yerde ve her zaman rastlanır, çünkü iki hayvan birlikte, aynı balığı yiyemez ya da aynı eşi tekellerine alamaz. Toplumsal güdüler, kendilerini üreten genlerin kopyalarının sayısını azamiye çıkaran adaptasyonlar olacak ölçüde, bu çatışmalarda üstün gelmek üzere tasarlanmalıdır ve üstün gelmenin bir yolu da rekabeti etkisiz kılmaktır. Biraz gösterişli bir şekilde olsa da, William James'in dediği gibi: "Ardı ardına sahnelenen kıyım oyunlarındaki başarılı aktörler soyunun temsilcileri olan bizler, ne tür barışçıl erdemlere sahip olsak da, atalarımızın bu kıyımlar sayesinde birçok katliamı atlatıp kendileri zarar görmeden başkalarına zarar verdikleri bu için için yanan ve tekinsiz karakter özelliklerini, her an alevlenmeye hazır bir şekilde, hâlâ içimizde taşımak zorundayız."[61]

1. Bölümde bahsettiğim gibi, Rousseau'dan Şükran günü yazısının editörüne dek birçok aydın, barışçıl, eşitlikçi ve doğa dostu yerli imgesini kucakla-

---

[58] Baron-Cohen, *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind,* 1995; Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture,* 1994; Spelke, "Initial knowledge: Six suggestions", 1995.

[59] Boyd ve Silk, *How humans evolved,* 1996; Calvin ve Bickerton, *Lingua ex machina: Reconciling Darwin and Chomsky with the human brain,* 2000; Kingdon, *Self-made man: Human evolution from Eden to extinction?,* 1993; Klein, *The human career: Human biological and cultural origins,* 1989; Mithen, *Aklın tarihöncesi,* 1996 [1998].

[60] Gallistel, *Animal cognition,* 1992; Hauser, *The evolution of communication,* 1996 ve *Wild minds: What animals really think,* 2000; Trivers, *Social evolution,* 1985.

[61] James, *The principles of psychology,* 1890/1950, 2. cilt, 24. bölüm.

mıştır. Fakat son yirmi yıl içinde antropologlar, bu ılımlı ve belirsiz stereotipleri kabul etmek yerine, devletler kurulmadan önceki toplumlarda görülen hayat ve ölüm hakkında veriler topladılar. Acaba ne bulmuşlardı? Özetlemek gerekirse: Hobbes haklıydı ve Rousseau yanılmıştı.

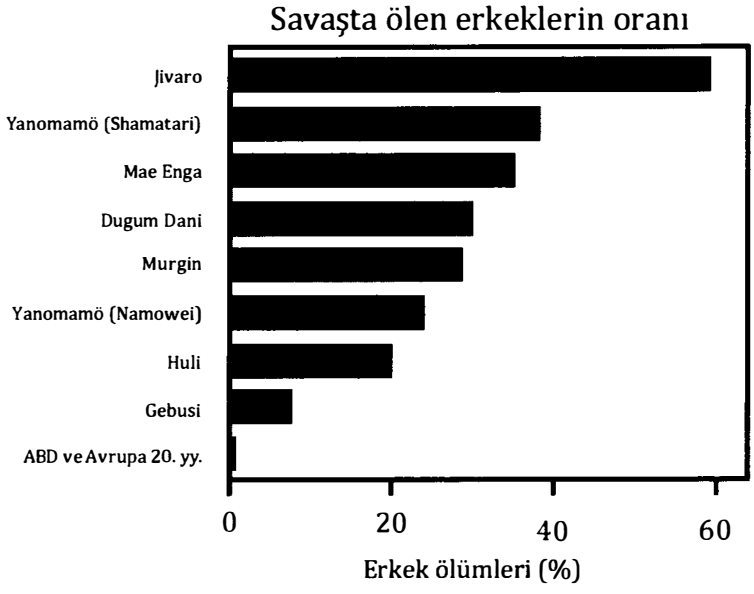
Başlangıç olarak şunu belirtmeliyim ki şiddetin adını bile duymayan kabilelerle ilgili hikâyelerin şehir efsanesi olduğu anlaşılmıştır. Margaret Mead'in kaleme aldığı barışçıl Yeni Gineliler ile cinsel konulara kayıtsız Samoalılar betimlemeleri, baştan savma bir araştırmaya dayanıyordu ve neredeyse sapkınlık derecesinde hatalı olduğu anlaşılmıştır. Antropolog Derek Freeman'ın daha sonra belgelediği gibi, gerdek gecesi kızlarının bakire olmadığı anlaşılırsa Samoalılar kızlarını dövebilir veya öldürebilir, bir bakireye kur yapacak durumda olmayan genç erkekler kendisiyle kaçmaya zorlamak için kızlara tecavüz edebilir ve aldatılan kocanın ailesi ise zinacıya saldırıp öldürebilirdi.[62] Kalahari Çölü'deki !Kung San halkı, Elisabeth Marshall Thomas tarafından "zararsız insanlar" olarak betimlenmiş ve kitabına aynı başlığı uygun görmüştü. Fakat antropologlar veri toplamak için yanlarında yeterince uzun süre kamp kurduklarında !Kung San halkının arasındaki cinayet oranının ABD'nin iç bölgelerindeki şehirlerden yüksek olduğunu keşfettiler. Antropologlar bir San grubunun, daha önce işlenmiş bir cinayetin öcünü almak için kısa süre önce katilin grubuna gizlice sızıp bütün erkek, kadın ve çocukları uykularında öldürdüklerini de öğrenmişlerdi. Fakat en azından !Kung San diye bir halk vardı. 1970'lerin başında *New York Times Magazine*, Filipinler'deki yağmur ormanlarında, dillerinde çatışma, şiddet veya silah kelimesi bulunmayan "nazik Tasaday" halkının keşfedildiğini bildirmiş; ama sonrasında Tasaday halkının fotoğraf çektirme fırsatı yakalamak için yapraklar giyinen yerel çiftçiler olduğu anlaşılmıştı. Ferdinand Marcos'un bu eski dostları "anavatan"larını koruma altına aldırıp özel mineral çıkarma ve ağaç kesme haklarından faydalanmak istemişlerdi.[63]

Antropologlar ve tarihçiler cesetleri de saymışlardır. Birçok aydın, devlet öncesi toplumların savaşlarda daha az sayıda kayıp vermesini, ilkel savaşların genelde ayinsel bir şekilde yapıldığının kanıtı olarak duyurmuştur. Elli kişilik çetede iki kişinin ölümünün, ABD boyutundaki bir ülkede on milyon kişinin ölmesine denk geldiğini fark etmemişlerdi. Arkeolog Lawrence Keeley, elde veri olan toplumlar için savaşın yol açtığı erkek ölümlerinin oranını özetlemiştir:

Değerleri yaklaşık %10 ila 60'a dek değişen ilk sekiz sütun, Güney Amerika ve Yeni Gine'nin yerli halklarını gösteriyor. En altta, neredeyse göremediğimiz sütun ise XX. yüzyıldaki Avrupa ve ABD'yi temsil ediyor, üstelik iki dünya savaşının istatistikleri hesaplamalara dahil edilmiştir. Üstelik hem Keeley hem de diğerleri savaşan yerlilerin ölümüne ciddi olduğunu belirtirler. Birçoğu teknolojilerinin izin verdiği en ölümcül silahları yapar ve yanlarına kâr kalacaksa

---

[62] Freeman, *Margaret Mead and Samoa,* 1983 ve *Fateful hoaxing of Margaret Mead,* 1999.
[63] Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence,* 1996.

düşmanlarını tamamen yok ederlerdi; tutsaklara işkence ederek ve hatıra olsun diye vücutlarından parçalar kesip düşman etiyle ziyafet çekerek deneyimlerini artırırlardı.[64]

Cesetler yerine toplumları saymak da gözümüzün önüne yine aynı kasvetli rakamları getirir. 1978 yılında antropolog Carol Ember, avcı-toplayıcı toplumların %90'ının savaştığının bilindiğini, %64'ünün de her iki yılda bir savaşa girdiğini hesapladı.[65] %90 rakamı bile gerçek değeri yansıtmayabilir, çünkü antropologlar bir kabile üzerinde çoğunlukla, yaklaşık on yılda bir çıkan olayları ölçmeye yetecek kadar uzun süre çalışamaz (1918 ila 1938 arasındaki barışçıl Avrupalıları inceleyen bir antropoloğu düşünün). 1972'de 37 kültüre ait 99 avcı-toplayıcı grubu inceleyen antropolog W. T. Divale, bunların 68 tanesinin o anda savaşta olduğunu, 20 tanesinin 5 ila 25 yıl öncesinde savaştığını ve geri kalanlarının da daha uzak geçmişteki savaşlardan bahsettiklerini buldu.[66] Bu

[64] Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage*, 1996, grafik 90. sayfadaki 6.2 numaralı şekilden Ed Hagen tarafından uyarlanmıştır. Ayrıca bkz. Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü*, 1999 [2002]; Wrangham ve Peterson, *a.g.e.*, 1996.

[65] Ember, "Myths about hunter-gatherers", 1978. Ayrıca bkz. Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü*, 1999 [2002] ; Keeley, *a.g.e.*, 1996; Knauft, "Reconsidering violence in simple human societies", 1987; Wrangham ve Peterson, *a.g.e.*, 1996.

[66] Divale, "System population control in the middle and upper Paleolithic: Inferences based on contemporary hunter-gatherers", 1972. Ayrıca bkz. Eibl-Eibesfeldt, *Human ethology*, 1989, s. 323.

bulgulara ve diğer etnografik araştırmalara dayanan Donald Brown ise çatışma, tecavüz, intikam, kıskançlık, egemenlik kurma ve erkeklerin birlikte şiddet uygulamasını da insan evrensellerine dahil eder.[67]

Devlet öncesi toplumlarda şiddet yaşandığını kabul etmeyi insanların midesi kaldırmaz ve insanların bu tepkisi elbette anlaşılabilir bir şeydir. Yüzyıllar boyunca bu insanları vahşi olarak bir stereotipe sokmak, yerlileri yeryüzünden silmenin ve topraklarını çalmanın bahanesi olarak kullanıldı. Fakat soykırım, sanki kurbanlar ancak iyi insanlar olduğunda yanlış bir şeymiş gibi, bir halka karşı işlenen büyük suçları lanetlemek için, bu halkı barışçıl ve ekolojik duyarlılığa sahip gösteren sahte bir resim çizmek kesinlikle gereksizdir.

İçinde evrimleştiğimiz türdeki çevre şartlarında şiddetin yaygın görülmesi, türümüzün öldürme isteği veya içinden gelen bir kana susamışlık barındırdığı ya da bunun bölgesel bir zorunluluk olduğu anlamına gelmez. Akıllı bir türün üyelerinin barış içinde yaşaması için geçerli evrimsel sebepler de vardır. Birçok bilgisayar simülasyonu ve matematik modeli göstermiştir ki dayanışma içine giren bireylerin beyinleri, bilişsel ve duygusal yetilerin doğru kombinasyonunu içerdiği sürece dayanışmak eylemi evrimde işe yarar.[68] Bu yüzden çatışmak, insani bir evrensel nitelik olsa bile, çatışmalara çözüm bulmak da evrenseldir. Sahip olduğu tüm edepsiz ve hayvansı dürtülerine rağmen, insanlar nazik ve kibar dürtüler de sergilemişlerdir: Ahlak anlayışı, adalet, toplum, davranışlarının sonucunu önceden kestirmek, çocuk, eş ve arkadaş sevgisi gibi şeyler de insan evrenselleridir.[69] Bir insan grubunun şiddete mi kayacağı yoksa barışı sağlamak için mi çalışacağı, hangi dürtülerin işe karıştığına bağlıdır. İleriki bölümlerde bundan uzun uzun bahsedeceğim.

Gerçi herkes bu tür teminatlarla avunmaz, çünkü bu teminatlar modern entelektüel yaşantının üçüncü varsayımını aşındırır. Sevgi, irade, vicdan, ruhun geleneksel iş tanımına girer ve her zaman için katıksız "biyolojik" işlevlere karşıt olarak görülmüşlerdir. Bu yetiler de "biyolojik" ise, yani beyin devrelerine girmiş evrimsel adaptasyonlarsa, o zaman hayalete yapacak pek bir iş kalmıyor demektir, belki de hayalet artık sonsuza kadar huzur evine çekilmelidir.

---

[67] Bamforth, "Indigenous people, indigenous violence ...", 1994; Chagnon, "Chronic problems in understanding tribal violence and warfare", 1996; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Divale, *a.g.e.,* 1972; Edgerton, *Sick societies: Challenging the myth of primitive harmony,* 1992; Ember, *a.g.e.,* 1978; Ghiglieri, *a.g.e.,* 1999 [2002]; Gibbons, "Archaeologists rediscover cannibals", 1997; Keeley, *a.g.e.,* 1996; Kingdon, *Self-made man: Human evolution from Eden to extinction?,* 1993; Knauft, *a.g.e.,* 1987; Krech, "Genocide in tribal society", 1994 ve *The ecological Indian: Myth and history,* 1999; Wrangham ve Peterson, *a.g.e.,* 1996.

[68] Axelrod, *The evolution of cooperation,* 1984; Brown, *Human universals,* 1991; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation,* 1997; Wright, *NonZero: The logic of human destiny,* 2000.

[69] Brown, *a.g.e.,* 1991.

4 | KÜLTÜR AKBABALARI

> Babil'deki her erkek gibi konsüllük yaptım; hepsi gibi köle de oldum. Bakın – sağ elimin işaret parmağı yok. Bakın – pelerinimdeki kesikten midemin üstündeki kızıl dövmeyi görebilirsiniz; ikinci harf, yani *Bet*. Dolunaylı gecelerde bu harf, Gimel işareti taşıyan insanlar üzerinde güç sahibi olmamı sağlıyor, fakat Alef işareti taşıyanlara boyun eğiyorum, bunlar da ayın olmadığı geceler Gimel işaretlilere itaat eder.[1] Şafağın yarı aydınlığında, bir mahzende, siyah bir sunak taşının önünde durup kutsal boğaların boğazını kestim. Bir keresinde, bütün bir kamerî yıl boyunca görünmez ilan edilmiştim – haykırsam kimse önemsemeyecek, ekmek çalsam kafam kesilmeyecekti. ...
>
> Bu neredeyse korkunç çeşitliliği bir kuruma, Piyangoya borçluyum. Başka milletler bunu bilmez ya da oralardaki piyango noksandır veya gizli saklı yapılır.

Jorge Luis Borges'in "Babil Piyangosu" adlı öyküsü, kültürün edilgen bireylere gizemli bir şekilde düşen roller ve simgeler dizisi olduğu görüşünün belki de en iyi tasviridir. Anlattığı piyango, kazanan biletin büyük ödülle ödüllendirildiği bildik oyun yöntemiyle başlar. Fakat heyecanı artırmak için piyangocular, bilet sahibine ödülden çok ceza olabilecek birkaç numara daha eklemiştir. Sonra da cezaları ödemeyenlere hapis cezası dayatırlar ve sistem para dışında cezalar ile ödüllerin olduğu bir çeşitliliğe doğru kayar. Özgürleşen, zorlayıcı ve sınırsız bir güce sahip olan piyangonun gizemi de gittikçe artmaktadır. İnsanlar sistemin nasıl çalıştığı, hatta hâlâ var olup olmadığı hakkında atıp tutmaktadır.

İlk bakışta insan kültürlerinin, Borges'in piyangosu gibi korkunç bir çeşitliliğe sahip olduğu görünür. *Homo sapiens* türünün bireyleri kurtçuklardan solucanlara, inek idrarından insan etine dek her şeyi mideye indirir. Bedenlerini delik deşik etmiş Batılı gençleri ürkütecek boyutlara varana dek vücudun belli yerlerini bağlar, keser, yaralar ve gererler. Acayip cinsel uygulamalara onay verirler, örneğin küçük oğlanların her gün genç erkeklerin cinsel organlarını ağızlarıyla uyarması ve anne babaların beş yaşındaki çocuklarını evlendirmesi gibi. Kültürel varyasyonların bu bariz kaprisli hali, kültürün beyinden, genlerden ve evrimden farklı bir evrende yaşadığını söyleyen öğretiyi doğal olarak güçlendirmektedir. Bu ayrım da biyoloji tarafından boş bırakılıp kültür tarafından yazılan sayfa anlayışına dayanır. Şimdiye dek sizi sayfanın boş olmadığına ikna etmeye çalıştım ve artık kültürü resme tekrar yerleştirme zamanıdır. Bu işlem hayata

---

[1] *Alef, bet* ve *gimel:* İbrani alfabesinin ilk üç harfi. —*çev. notu*

dair bilimlerden insan doğası bilimlerine, sosyal bilimlere, beşerî bilimlere ve sanat dallarına uzanan bilgi birliğini (*consilience*) tamamlayacaktır.

Bu bölümde, kültürün piyangoya benzediğini söyleyen inanca seçenek oluşturabilecek bir görüş sunacağım. Kültür bunun yerine, insan fenotipinin bir parçası olarak görülebilir: Kültüre, hayatta kalıp gelişmemizi ve soyumuzu devam ettirmemizi mümkün kılan farklı tasarımın bir parçası olarak bakılabilir. İnsanoğlu, bilgiyi kullanan ve işbirliği yapan bir türdür, kültür de doğal olarak bu yaşam tarzından doğar. İlk ağızda şunu söyleyebiliriz: "Kültür" dediğimiz fenomen, insanlar keşiflerini bir havuzda toplayıp biriktirdikçe, emek gücünü koordine edip çatışmaları karara bağlayan gelenekleri kurumsallaştırdıkça ortaya çıktı. İnsan toplulukları zaman ve coğrafya tarafından birbirlerinden ayrılmalarının ardından farklı keşifler ve geleneklerini biriktirdiklerinde, artık çoğul ekini kullanarak bunlara kültürler deriz. Yani farklı kültürler, farklı genlerden gelmez –Boas ve takipçileri bu konuda haklıydı– fakat bu kültürler ayrı bir dünyada yaşamaz ya da biçimsiz zihnimizi şekillendirip mühürlemez.

Kültür ile insan doğasına ait bilimlerin arasında bağlantı kurmak için atılacak ilk adım, bütün önemine rağmen kültürün, insanlara derilerinden sızan bir tür gaz olmadığını anlamaktır. Kültür, bizim öğrenme dediğimiz meziyeti gerçekleştiren sinir sistemi devrelerine dayanır. Bu devreler bizi, birbirinden ayırt edilemez taklitler haline getirmez, fakat söz konusu devreler, kültür iletimini mümkün kılmak için şaşırtıcı ölçüde incelikli yollarla çalışmak zorundadır. Dolayısıyla, zihnin doğuştan sahip olunan yetilerini irdelemeye yoğunlaşmak, öğrenmek, kültür ve sosyalleşmeyi araştırmak için alternatif bir yol değil, bunların nasıl çalıştığını açıklamaya yönelik bir girişimdir.

Örnek olarak bir kişinin ana dilini ele alalım; ana dil kusursuz bir şekilde öğrenilen kültürel bir beceridir. Konuşmalara maruz kaldıklarında papağanlar da çocuklar da *bir şeyler* öğrenir, fakat ses dalgalarından kelimeler ve kurallar damıtıp bunlardan sonsuz sayıda yeni cümle kurmak ve bunları anlamak için kullanılan zihin algoritmasına sadece çocuklar sahiptir. Dilin doğuştan sahip olduğu donanımı, aslında dil *öğrenmek* için doğuştan gelen bir mekanizmadır.[2] Aynı şekilde, çocukların kültür öğrenmesi için, salt sesleri ve görüntüleri kaydeden bir video kamera olmaları yetmez. Başka insanların davranışlarının temelindeki inanç ve değerleri süzecek zihinsel mekanizmayla donatılmış olmaları gerekir, böylece çocukların kendisi de o kültürün ehil üyeleri olabilir.[3]

---

[2] Pinker, *Language learnability and language development*, 1984.

[3] Boyer, "Cognitive constraints on cultural representations: Natural ontologies and religious ideas", 1994; Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*, 1994; Norenzayan ve Atran, "Cognitive and emotional processes

Kültürel öğrenmenin en alçakgönüllü eylemi –anne babanın veya bir akranın davranışlarına öykünmek– bile göründüğünden daha karmaşıktır. Başka insanlardan çaba harcamaksızın bir şeyler öğrenirken zihnimizde olup biteni kavrayabilmek için, *başka* türlü zihnimiz olsaydı nasıl olurdu diye kafamızda canlandırmamız gerekir. Ama şanslıyız ki bilişsel bilimciler, robotların, hayvanların ve zekâ özürlü insanların zihinlerini inceleyerek bizim için bunu hayal ettiler.

Taklit yoluyla öğrenen bir robot yapmak isteyen yapay zekâ araştırmacısı Rodney Brooks, bu amaç için bilgisayar biliminde yaygın olan öğrenme tekniklerini kullanmayı düşünürken şu sorunla karşılaştı:

> Robot, cam bir kavanozu açan kişiyi gözlemler. Kişi robota yaklaşır ve kavanozu robota yakın masaya koyar. Kişi ellerini ovuşturur ve sonra kapağı açmaya hazırlanır. Bir eliyle cam kavanozu, diğer eliyle kapağı tutar ve ardından kapağı saat yönünün aksine çevirerek açmaya başlar. Kavanozu açarken alnını silmek için duraklar, ne yapıyor diye robota bakar ve açma işine geri döner. Sonra robot bu eylemi tekrarlamaya kalkışır. Fakat taklit edilecek eylemin hangi kısımları önemlidir (kapağı saat yönünün aksine çevirmek gibi), hangileri değildir (alnını silmek gibi)? ... Robot, bu deneyimden edindiği bilgiyi nasıl soyutlayacak ve benzer bir durumda nasıl uygulayacaktır?[4]

Yanıt, robotun taklit edilecek insanın aklını okuma becerisiyle donatılmasıdır, böylece onun hedeflerini bilir ve hedefine ulaşmak için yaptığı davranışın gerekli taraflarını alabilir. Bilişsel bilimciler, bu beceriye sezgisel psikoloji, halk psikolojisi ya da zihin kuramı derler. (Burada "kuram" kelimesi, bilimcilerin açık inançlarına değil, kişinin, hayvanın veya robotun zımnî inançlarına yapılan bir göndermedir.) Var olan hiçbir robot, bu becerinin yakınına bile ulaşamamıştır.

Başkalarının hedeflerini anlamakta zorlanan zihinlerden biri de şempanzelerinkidir. Psikolog Laura Petitto, Nim Chimpsky olarak bilinen hayvanın işaret dili başeğitmeniydi ve onunla birlikte üniversite tesislerinde bir yıl boyunca yaşamıştır. İlk bakışta Nim, sanki Petitto'nun bulaşıkları yıkamasını "taklit ediyor"du, fakat arada önemli bir fark vardı. Nim'in süngerle ovduğu tabaklar illa ki temizlenmiyordu, ayrıca Nim'e temiz bir tabak verildiğinde onu da kirliymiş gibi "yıkıyor"du. Nim "yıkama" kavramını, yani bir şeyi temizlemek için sıvı kullanma fikrini anlamamıştı. Yalnızca parmaklarının üzerinde ılık suyu hissetmenin keyfini sürerken, Petitto'nun ovma hareketini taklit etmişti. Birçok laboratuvar deneyi benzer sonuçlar vermiştir. Şempanzeler ve diğer primatlar taklitçilikleriyle ünlü olsalar bile, insanların yaptıklarını aynı yolla taklit etme

---

in the cultural transmission of natural and nonnatural beliefs", 2003; Schaller ve Crandall, *The psychological foundations of culture,* 2003; Sperber, "The modularity of thought and the epidemiology of representations", 1994; Talmy, "The cognitive culture system", 2000; Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992.

[4] Adams ve diğerleri, "Humanoid robots: A new kind of tool", 2000.

becerileri –hareketleri tekrarlamak yerine kişinin *niyetini* kopyalamak yetileri– gelişmemiştir, çünkü sezgisel psikolojileri gelişmiş değildir.[5]

Kendi dışındaki insanların inançlarını ve niyetlerini fark etme becerisinden yoksun bir zihin, başka türlü öğrenme yöntemlerine sahip olsa bile, kültür aktaran bir öğrenme türünü becerme kabiliyetine sahip değil demektir. Otistikler bu tür bir bozukluktan mustariptir. Haritalar ve diyagramlar gibi fiziksel simgeleri kavrayabilirler, fakat *zihinsel* simgeleri kavrayamazlar – yani insanların aklını okuyamazlar.[6] Taklit yeteneğine kesinlikle sahip olsalar bile tuhaf yollarla taklit ederler. Bazıları ses taklidine yatkındır ve kendi cümlelerini kurmalarını mümkün kılacak dilbilgisi yapılarını süzmek yerine, insanların söylediklerini sözlü olarak kelimesi kelimesine tekrar ederler. Konuşmayı kendi başlarına öğrenen otistikler *sen* kelimesini genellikle kendi adlarıymış gibi kullanır, çünkü başkaları onlara sen diye seslenir ve onlar da bu kelimenin kimin kime seslendiğine göre anlam kazandığını hiçbir zaman fark etmezler. Anne veya babası cama vurup "Kahretsin!" derse, otistik çocuk *kahretsin* kelimesini cam için kullanabilir – bu olgu, normal çocukların kelimeleri, zaman bakımından örtüşen sesler ve olayları bağdaştırarak öğrendiklerini söyleyen deneyci kuramı çürütmektedir. Yukarıda bahsedilenlerden hiçbiri düşük zekânın göstergesi değildir. Otistik çocuklar başka sorunları çözmekte ustalık (hatta üstatlık) gösterebilir, otistik olmayan zekâ özürlü çocukların da dil ve taklit konularında bu zaafları yoktur. Otizm güçlü genetik köklere sahip, doğuştan gelen bir nörolojik durumdur.[7] Robot ve şempanzelerin yanı sıra otistikler bize, kültürel öğrenmenin ancak normal bir sinir sistemi olan insanların bu işi başaracak donanıma doğuştan sahip oldukları için mümkün olduğunu anımsatıyor.

Çoğunlukla bilimciler, *Homo sapiens* bireylerinin uzun bir çocukluk dönemi geçirmesini, yetişkin olarak bu bilgileri kendi başlarına dışa vurmalarından önce, kültürlerinden gelen engin bilgiyi öğrenmelerine imkân sağlayacak bir adaptasyon dönemi diye yorumlar. Kültürel öğrenme, özel bir psikolojik donanıma dayanıyorsa, bu donanımın varlığını çocukluğun ilk dönemlerinde görmeli, ayrıca çalışır durumda olduğunu da fark etmeliyiz. Aslında bunu görüyoruz.

Deneyler, bir buçuk yaşındaki bebeklerin, birbirleriyle örtüşen olayları çağrıştıramadıklarını göstermiştir. Bebekler sezgisel psikolojiye başvurur ve insanların yaptıklarını kopyalamadan önce niyetlerini sezerler. Yetişkin, bebeğe bir kelimeyi ilk defa söylerken, örneğin "bak bu bir *vak vak*" dediğinde, bebek bunu kendi baktığı oyuncağın adı olarak değil, *yetişkinin* o esnada gözünü dik-

---

[5] Tomasello, *The cultural origins of human cognition*, 1999.

[6] Baron-Cohen, *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind*, 1995; Karmiloff-Smith ve diğerleri, "Is there a social module? Language, face processing and Theory of Mind in individuals with Williams syndrome", 1995.

[7] Rapin, "An 8-year-old boy with autism", 2001.

tiği oyuncağın adı olarak hatırlayacaktır.[8] Yetişkinin ayağı bir nesneye takılıp bu hareketin bir kaza olduğunu belli ederse ("hay allah!" diyerek) bebek onu taklit etme zahmetine bile girmez. Fakat yetişkin aynı şeyi yapıp bunun kasıtlı bir hareket olduğunu gösterirse, bebek onu taklit *edecektir*.[9] Yetişkin bir işi başarmaya çalışır, ama başaramazsa (zilin düğmesine basmaya çalışmak veya çivinin etrafına tel sarmak gibi), bebek, yetişkinin yapmaya çalıştığı şeyi taklit eder, başarısızlığını değil.[10] Çocukların dil edinmesi üzerine çalışan biri olarak, dilin mantığını ne kadar erken yaşta "kaptıklarına" her zaman şaşırmışımdır. Konuşma dilinin çoğunu üç yaşına geldiklerinde anlıyor olurlar.[11] Bu da genomun, kültür-edinme aygıtımızı, büyümekte olan beynin başa çıkabileceği kadar hayatın erken bir döneminde devreye sokma girişimi olabilir.

O halde zihnimiz, başkalarının niyetlerini okumak üzere tasarlanmış mekanizmalara sahiptir ve böylece onların maksatlı eylemlerini kopyalayabiliriz. Fakat bunu niye isteyelim ki? Bizler kültür edinmeyi iyi bir şey olarak kabul etsek de, kültür edinme eylemi genelde aşağılanır. Hem liman işçisi hem de felsefeci olan Eric Hoffer şöyle yazmıştır: "İnsanlar istediklerini yapmakta özgür olduklarında, çoğunlukla birbirlerini taklit ederler." Bizler, her anlamıyla insanlara ait olan bu beceriye denk gelen, hayvan davranışlarının oluşturduğu bir metaforlar bahçesi kurmuşuzdur: Örneğin *maymun gibi taklit etmek, papağan gibi tekrarlamak, koyun gibi güdülmek* ifadelerini kullanırız.

Sosyal psikologlar, insanlarda komşularının yaptıklarını yapma konusunda güçlü bir dürtü olduğunu fazlasıyla belgelemiştir. Durumdan habersiz deneklerin etrafı, tuhaf şeyler yapmaları için araştırmacılardan para almış işbirlikçiler tarafından sarıldığında, deneklerin çoğu bunların hareketlerine uymuştur. Gözleriyle gördüklerini inkâr ederek, uzun bir sıraya "kısa" veya kısa bir sıraya uzun derler, ısıtıcının menfezinden dumanlar çıkarken kayıtsız bir şekilde anket doldurmaya devam eder ya da (bir gizli kamera şakası sahnesinde) ortada hiç sebep yokken iç çamaşırlarına kadar soyunurlar.[12] Fakat

---

[8] Baldwin, "Infants' contribution to the achievement of joint reference", 1991.

[9] Carpenter, Akhtar ve Tomasello, "Fourteen through eighteen month old infants differentially imitate intentional and accidental actions", 1998.

[10] Meltzoff, "Understanding the intentions of others: Re-enactment of intended acts by 18-month-old children", 1995.

[11] Pinker, *The language instinct*, 1994, "Language learnability and language development revisited", 1996 ve *Words and rules ...*, 1999.

[12] Campbell ve Fairey, "Informational and normative routes to conformity: The effect of faction size as a function of norm extremity and attention to the stimulus", 1989; Frank, *Choosing the right pond: Human behavior and the quest for status*, 1985; Kelman, "Compliance, identification and internalization: Three processes of attitude chan-

sosyal psikologlar, bu yapay deneylerde ne kadar komik görünürse görünsün, insanların uyum göstermesinin sosyal hayatta sağlam bir mantıksal gerekçesi olduğunu söyler; aslında iki gerekçesi vardır.[13]

İlk gerekçe, başkalarının bilgisi ve yargılarından yararlanmak için duyulan arzuya dayanan *bilgi toplama* amaçlıdır. Komitelerin yorgun duayenleri, bir grubunun IQ'sunun, gruptaki kişiler içindeki en düşük IQ'nun insan sayısına bölümü olduğunu söyler, fakat bu çok karamsar bir yaklaşımdır. Dil, sezgisel psikoloji ve dayanışma isteğiyle donatılmış bir türe ait olan grup, üyelerinin geçmişte ve şimdiki zamanda ter akıtarak ortaya çıkardığı keşifleri bir havuzda toplayabilir ve böylece münzevilerden oluşan bir ırka kıyasla çok daha akıllı hale gelebilir. Avcı-toplayıcılar alet yapma, ateşi kontrol etme, avı tuzağa düşürme ve bitkilerin zehrini akıtma teknolojilerini bir araya toplayabilir, grubun hiçbir üyesi tüm bunları baştan yaratamasa bile bu kolektif yaratıcılık ürünleri sayesinde yaşamlarını sürdürebilirler. Ayrıca, davranışlarında eşgüdüm sağlayarak (diğerleri yiyecek toplarken, geyik kovalamak veya çocuklara sırayla bakmak gibi) çok kafalı ve çok uzuvlu büyük bir yaratık gibi davranabilir, böylece ölümüne bireyci olanların başaramayacağı işler başarırlar. Birbiriyle bağlantılı gözler, kulaklar ve kafalardan meydana gelen bir düzenek, zayıflıklar ve kişisel davranışlara sahip tekli bir yapıdan çok daha sağlamdır. Hoşnutsuzların ve komplo kuramcılarının gerçeklerden kopmaması için önerilmiş bir Yiddiş sözü vardır: Bütün dünya delirmiş değildir.

Kültür dediğimiz şeyin büyük kısmı, sadece bir araya toplanmış yerel bilgilerdir: Alet yapma, yiyecek seçme, meyve paylaşma, vesaire usulleri bir havuzda biriktirilir. Marvin Harris gibi kimi antropologlar, piyango gibi keyfî uygulamaların bile aslında ekolojik sorunlara çözüm olabileceğini ileri sürmüştür.[14] İneklerin Hindistan'da gerçekten kutsal sayılması gerektiğini söyler; yiyecek (süt, tereyağ), yakıt (tezek), güç (saban çekerek) kaynağıdırlar ve dolayısıyla gelenekler altın yumurtlayan tavuğun kesilmesini engelleyerek onları korur. Başka kültürel farkların üremeyle ilgili bir gerekçesi olabilir.[15] Bazı toplumlarda erkek, baba tarafının ailesiyle birlikte yaşayıp karısı ve çocuklarına bakar; başka toplumlarda anne tarafının ailesiyle yaşayıp kız kardeşlerine ve yeğenlerine destek olur. Bu ikinci düzenlemeye, erkeklerin evin dışında uzun zaman geçirmek zorunda olup zinanın nispeten yaygın görüldüğü ve dolayısıyla karılarının doğurduğu çocukların kendilerinden olduğuna emin olamadıkları toplumlarda rastlanır. Erkeğin annesinin kızlarının çocukları, kim kimle yatarsa yatsın bu erkeklerin, biyolojik

---

ge", 1958; Latané ve Nida, "Ten years of research on group size and helping", 1981.

[13] Deutsch ve Gerard, "A study of normative and informational social influence upon individual judgment", 1955.

[14] Harris, *Good to eat: Riddles of food and culture,* 1985.

[15] Cronk, *That complex whole: Culture and the evolution of human behavior,* 1999; Cronk, Chagnon ve Irons, *Adaptation and human behavior,* 2000.

akrabası olduğu için, böyle bir aile yaşamı, erkeklerin kendi genlerinden bazılarını taşıdığı kesin olan çocuklara yatırım yapmasını olanaklı kılar.

Elbette sadece Prokrustes[16] tüm kültürel uygulamaların doğrudan ekonomik veya genetik getirisi olduğunu ileri sürebilirdi. İnsanların uyum göstermesinin ikinci gerekçesi, *kurallara uymakla* ilgilidir; çünkü bu kurallar ne olursa olsun, toplumsal kurallara uymak için arzu duyulur. Fakat bu da, ilk anda göründüğü gibi, yapılanı sonuçlarına aldırmaksızın salakça tekrarlamak anlamına gelmez. Birçok kültürel uygulamanın aldığı özel biçim keyfîdir, fakat ortaya çıkış sebepleri öyle değildir: İnsanların arabalarını yolun sol yerine sağ yanından sürmelerinin geçerli bir sebebi yoktur, fakat herkesin aynı taraftan sürmesi için her türlü sebep mevcuttur. Dolayısıyla hangi taraftan sürüleceğine dair keyfî bir seçim yaparak bu seçime yaygınlıkla uyum gösterilmesi çok anlamlıdır. Ekonomistlerin "işbirliksel dengeler" dediği, keyfî fakat eşgüdümlü diğer seçimlere örnek olarak para, tatil günleri, bir dildeki sözcükleri oluşturan ses ve anlam eşleşmeleri de gösterilebilir.

Ayrıca ortak keyfî uygulamalar insanların, birçok şeyin bir devamlılık hali içinde düzenlendiği hayatta, kararların sıklıkla ikili karaktere sahip olmak zorunda kaldığı gerçeğiyle başa çıkmasına da yardımcı olur.[17] Çocuklar birdenbire yetişkin hale gelmez ya da randevulaşan çiftler öylece tek eşli bir hayat sürmeye başlamazlar. Yetişkinliğe geçiş törenlerinin modern karşılığı olan evlilik cüzdanı ve nüfus cüzdanı gibi kâğıt parçaları, görüş farklılıkları üzerine sonu gelmez çekişmelere bulaşmadan, üçüncü kişilerin belirsiz vakaları nasıl ele alması gerektiğine karar vermesini kolaylaştırır; karşılarındaki insana çocuk olarak mı yoksa boşta veya başı bağlı bir yetişkin olarak mı muamele edecekler diye tereddüt etmelerine gerek kalmaz.

En belirsiz kategori de başkalarının niyetleridir. Koalisyonun sadık bir üyesi mi (kendi çöplüğümde onu ister miyim), yoksa zor zamanlarda güvenemeyeceğim bir işbirlikçi mi? Kalbini babasının klanına mı yoksa kayınbabasının klanına mı vermiştir? Gerçekten şen bir dul mu, yoksa sadece hayatına mı devam ediyor? Benimle aynı fikirde mi, yoksa sadece acele mi ediyor? Üyeliğe kabul törenleri, kabile nişanları, belirli yas süreleri ve âdet haline gelmiş söylev biçimleri bu sorulara kesin yanıtlar vermeyebilir, fakat insanların kafasında dolanan kuşku bulutlarını dağıtabilir.

Gelenekler yeterince yaygınlaşıp derinleştiğinde, sadece insanların zihinlerinde var olsalar bile bir tür gerçekliğe dönüşürler. *Toplumsal Gerçekliğin İnşası* adlı kitabında (gerçekliğin toplumsal inşasıyla karıştırılmamalı) felsefeci John Searle, sırf insanlar bunlar gerçekmiş gibi davrandığı için belirli olguların nesnel bir gerçeklik olduğuna işaret eder. Örneğin George W. Bush'un ABD'nin

---

[16] *Prokrustes*: Yunan mitolojisinde hırsızlık yapan, cinayet işleyen ve insanları gererek boylarını yataklarına uydurmaya çalışan, Posedion'un oğlu dev haydut. —*çev. notu*

[17] Pinker, *Words and rules: The ingredients of language,* 1999, 10. Bölüm.

43. başkanı olduğu, O. J. Simpson'ın cinayetten suçlu bulunmadığı, Boston Celtics takımının 1986 yılında NBA şampiyonluğunu kazandığı, bir Big Mac'in (bu yazının yazıldığı dönemde) 2,62 $ olduğu bir kanaat değil, gerçektir. Fakat bunlar nesnel gerçekler olsa da, kadmiyum elementinin atom numarası veya balinaların memeli olarak sınıflandırılması gibi fiziksel dünyayla ilgili olgular değillerdir. Yukarıda sıraladığım gerçekler, bir toplumun üyelerinin çoğunun zihnindeki ortak anlayışa, genelde belirli insanlara güç veya statü bahşetme (ya da reddetme) konusundaki uzlaşmalara bağlıdırlar.

Karmaşık toplumlarda hayat, sosyal gerçekler üzerine kurulmuştur. Para ve hukuk ilkeleri bunun en bariz örnekleridir. Fakat sosyal bir gerçek, tamamen insanların onu gerçek olarak ele alma iradesi göstermesine dayanır. Bunun topluma özgü bir durum olduğunu görüyoruz, örneğin insanlar yabancı bir para birimine itibar etmez veya kendi kendine hak iddiasında bulunan bir önderin egemenliğini tanımazlar. Ayrıca sosyal bir gerçek, kolektif psikolojideki değişimlerle de yok olabilir: Örneğin hiperenflasyon yüzünden bir para birimi değerini tamamen kaybedebilir ya da insanlar polise ve orduya topluca karşı koydukları için bir yönetim çökebilir. (Searle, "siyasal güç silah namlusunun ucunda büyür" diyen Mao'nun ancak yarı yarıya haklı olduğunu belirtir. Hiçbir yönetim bütün vatandaşlara silah yetiştiremeyeceği için, siyasal güç, yönetimin, aynı anda yeterince insanın korkusunu yönetme becerisiyle büyür.) Sosyal gerçeklik yalnızca bir insan grubu içinde var olur, fakat bu aynı zamanda o grubun her bireyinin sahip olduğu bilişsel bir beceriye dayanır: Gücün veya statünün kime bahşedildiği konusundaki kamusal uzlaşmayı anlama ve diğer insanlar vazgeçmediği sürece buna değer verme becerisine.

Psikolojik bir olay –bir icat, yapmacık bir şey, belirli insanlara belirli şekillerde davranma kararı gibi– nasıl sosyokültürel bir olgu, gelenek, âdet ve hayat tarzına dönüşür? Bilişsel antropolog Dan Sperber'a göre, kültürü, zihinsel temsillerin *epidemiyolojisi* olarak görmemiz ve ona, düşüncelerin ve uygulamaların kişiden kişiye yayılması olarak bakmamız gerekir.[18] Günümüzde birçok bilimci, kültür evriminin modelini oluşturmak için epidemiyolojinin (hastalıklar nasıl yayılır) ya da popülasyon biyolojisinin (genler, organizmalar nasıl yayılır) matematiksel yöntemlerini kullanmaktadır.[19] Onlar insanların başkalarına ait yenilikleri uyarlama eğiliminin, salgın, dizginlenemez yangın, çığ ve domino etkisi gibi metaforları kullanarak anladığımız etkilere nasıl yol açabileceğini göstermişlerdir. Bireysel psikoloji, kolektif kültüre dönüşmektedir.

---

[18] Sperber, "Anthropology and psychology: Towards an epidemiology of representations", 1985 ve "The modularity of thought and the epidemiology of representations", 1994.

[19] Boyd ve Richerson, *Culture and the evolutionary process,* 1985; Cavalli-Sforza ve Feldman, *Cultural transmission and evolution: A quantitative approach*, 1981; Durham, "Interactions of genetic and cultural evolution: Models and examples", 1982; Lumsden ve Wilson, *Genes, mind and culture,* 1981.

O halde kültür, insanların yaşamalarına yardımcı olan teknolojik ve sosyal yeniliklerin toplandığı bir havuzdur; insanların başına öylesine gelen keyfî roller ve simgeler koleksiyonu değildir. Bu görüş, kültürleri neyin farklı ve benzer kıldığını açıklıyor. Kabileden ayrılan bir grubun, ayrıldığı bölgeyle irtibatı tamamen kopsa, örneğin araya okyanus, sıradağlar ya da ıssız bir bölge girse, bir taraftaki yeniliğin öteki tarafa sızmasının hiç yolu yoktur. Her grup zaman içinde keşiflerini ve geleneklerini geliştirip değiştirdiğinde, bu bağlamda gruplar uzaklaşacak ve kültürleri farklılaşacaktır. İki topluluğun arası bağırma mesafesini geçmese bile, ilişkileri düşmanlığın kıyısındaysa, kimliklerini belirleyen özgün davranışlar geliştirebilirler ve böylece kimin hangi tarafta olduğu anlaşılır, ayrıca bu tutum küçük farkların abartılmasını da tetikler. Bu dallanma ve farklılaşma, dillerin evriminde de açıkça görülür, kültürel evrimin en net örneği belki de dil evrimidir. Darwin'in belirttiği gibi, bu durumun türlerin kökeniyle yakın bir paralelliği vardır; yani türler çoğunlukla, toplum ikiye bölünüp bu gruplar farklı yönlerde evrimleştiğinde doğar.[20] Diller ve türler örneklerinde olduğu gibi, daha yakın zamanda ayrılmış olan kültürlerin benzerlikleri daha fazladır. Örneğin, İtalya ile Fransa'nın geleneksel kültürleri, Maori veya Hawaii'nin kültürlerine benzediklerinden daha çok benzeşir.

Kültürün psikolojik kökleri, bazı kültür parçaları değişirken bazılarının neden olduğu gibi kaldığını da açıklar. Kimi kolektif uygulamaların muazzam bir durağanlığı vardır, çünkü bunu değiştirmeye çalışacak ilk kişi, büyük bedeller ödemek zorunda kalacaktır. Arabaların gidiş yönünün yolun sol tarafından sağ tarafına kayması, cüretli bir muhalif hareket veya siyasal partilerin tabanı tarafından başlayamaz, onun yukarıdan aşağıya dayatılması gerekir (3 Eylül 1967, pazar günü sabah saat 5'te İsveç'te olan şey buydu). Düşman komşunuz tepeden tırnağa silahlanmışken silahlarınızı bırakmak, Q klavyeden vazgeçmek veya kralın çıplak olduğunu haykırmak bu durumla ilgili başka örneklerdir.

Fakat geleneksel kültürler de değişebilir, hem de birçok insanın düşündüğünden daha köklü değişimler geçirebilirler. Kültürel çeşitliliğin korunması günümüzde önemli bir erdem olarak kabul ediliyor, fakat farklı kültürlerin üyeleri olaya her zaman bu gözle bakmaz. İnsanların istek ve ihtiyaçları vardır; kültürler birbirleriyle temas etmeye başladığında, bir kültürdeki insanlar diğer kültürdekilerin arzularının daha iyi tatmin edilip edilmediğini fark etmek durumunda kalır. Tarih bize anlatır ki bunu fark ettikleri an, en çok işe yarayan şeyi utanmadan alırlar. Kültür, kendini soyutlamış yekpare bir yapı olmaktan uzaktır, bunun yerine gözenekli ve sürekli akışkandır. Buna açık bir örnek olarak bir kez daha dil gösterilebilir. Dilde arılığa inananların

[20] Cavalli-Sforza, "Genes, people and languages", 1991; Cavalli-Sforza ve Feldman, *a.g.e.*, 1981.

bitmek tükenmek bilmeyen feryatlarına, dil akademilerinin tüm koruma çabalarına rağmen, hiçbir dil yüzyıllar önceki haliyle aynı değildir. Günümüz İngilizcesi ile Shakespeare'in İngilizcesini karşılaştırın veya Shakespeare'in diliyle Chaucer'ın dilini kıyaslayın. Başka birçok "geleneksel" uygulama ise şaşırtıcı ölçüde kısa bir geçmişe sahiptir. Hasidik Yahudilerinin ataları, gezindikleri çöllerde siyah ceket ve kürk şeritli şapka giymezdi ya da Amerikan Yerlileri, Avrupalılar gelmeden önce at sürmezdi. Ulusal mutfakların da kökleri kısadır. İrlanda'da patates, Macaristan'da biber, İtalya'da domates, Hindistan ve Çin'de acı biber, Afrika'da manyok Yeni Dünya kökenlidir ve "geleneksel" vatanlarına Kolomb'un Amerika'ya varmasından yüzyıllar sonra getirilmişlerdir.[21]

Kültürün yaşam için bir araç olduğu düşüncesi, Boas'ın en başta aksini savunduğu olguyu, yani kültürün özerk bir düşünceler sistemi olduğu fikrini bile açıklayabilir. Gezegendeki en bariz kültürel fark, kimi kültürlerin diğerlerine kıyasla maddeten daha başarılı olmasıdır. Geçmiş yüzyıllarda Avrupa ve Asya'dan yayılan kültürler, Afrika, Amerika, Avustralya ve Pasifik kültürlerinin büyük bölümünü yok etmiştir. Hatta Avrupa ve Asya içinde bile kültürlerin talihi büyük değişkenlik gösterir, kimileri sanat, bilim ve teknoloji zengini yayılmacı uygarlıklar geliştirirken, kimileri de fakirliğe hapsolmuş ve fetihlere karşı direnememiştir. Küçük İspanyol gruplarının Atlantik'i aşıp büyük İnka ve Aztek imparatorluklarını yenmesini, fetihlerin Amerika'dan Avrupa'ya doğru gerçekleşmemesini mümkün kılan şey neydi? Neden Afrika kabileleri Avrupa'yı sömürgeleştirmedi de kendileri sömürgeleştirildiler? Akla ilk gelen yanıt, zengin fatihlerin daha iyi teknolojiye, daha karmaşık siyasal ve ekonomik örgütlenmeye sahip olmasıdır. Fakat bu yanıt da bizi, bazı kültürlerin neden daha karmaşık bir yaşam tarzı geliştirdiği sorusuna götürür.

Boas, bu farklılıkları ırkların biyolojik evrim farklarına bağlayan XIX. yüzyılın berbat ırkçı biliminin tahtından indirilmesine yardımcı olmuştur. Boas'ın ardılları, davranışların kültür tarafından belirlendiğini ve kültürün de biyolojiden özerk olduğunu söylemişlerdir.[22] Maalesef ki, bu yaklaşım kültürler arasındaki büyük farkları açıklayamaz, sanki kültürler, Babil'deki piyangodan rastgele çıkmışlardır. Aslında bu farklar açıklanamıyor değildi, fakat bahsi geçmiyordu; çünkü bazı kültürlerin teknolojik bakımından daha sofistike olmasını insanların yanlış yorumlayacağından ve bu durumun ileri toplumların ilkel toplumlardan daha iyi olduğunu söyleyen ahlaki bir yargı olarak kabul edileceğinden korkuluyordu. Fakat bazı kültürlerin herkesin istediği şeyleri (sağlık ve refah gibi) sağlamak konusunda daha başarılı olduğunu herkes bilir. Kültürlerin tahmin edilemez şekilde değişkenlik gösterdiği dogması, kimi kültürlerin bilim, teknoloji ve devlet idaresi geliştirmek için gerekli özelliklere sahip oldu-

[21] Toussaint-Samat, *History of food,* 1992.
[22] Degler, *In search of human nature* .., 1991.

ğunu, kimi kültürlerdeyse bu özelliklerin bulunmadığını söyleyen herhangi bir kişisel kanaate yönelik, zayıf bir yalanlamadır.

Fakat kısa süre önce, bağımsız çalışan iki akademisyen, kültürler arasındaki farkları açıklamak için ırk kavramına başvurmanın gerekli olmadığını kanıtladılar. İkisi de bu sonuca Standart Sosyal Bilim Modelinden sakınarak ulaşmıştı. Bu modele göre kültürler, bireylerin zihinlerinde ayrı ayrı var olan keyfî simge sistemleridir. Ekonomist Thomas Sowell *Race and Culture* [Irk ve kültür], *Migrations and Cultures* [Göçler ve kültür] ve *Conquests and Cultures* [Fetihler ve kültür] adlı kitap üçlemesinde, kültürel farkların çözümlenmesi için başlangıç noktasını açıklar:

> Kültür simgesel bir şablon değildir ve kehribar içindeki kelebek gibi korunamaz. Onun yeri müzeler değil, gündelik hayattaki faaliyetlerdir. Burada birbiriyle rekabet eden hedeflerin ve diğer rekabetçi kültürlerin baskısı altında evrimleşirler. Kültürler, durağan "farklılıklar" olarak var olamaz, bunun yerine işleri halletmenin daha iyi ve daha kötü yolları aracılığıyla birbirleriyle yarışırlar. Burada, bir gözlemcinin bakış açısıyla daha iyi veya daha kötü yollardan bahsedilmiyor, insanların kendi bakış açısı önemlidir. Çünkü hayatın sert gerçekleri içinde boğuşan ve bir şeylerin peşinde şiddetle koşanlar onlardır.[23]

Fizyolog Jared Diamond, evrim psikolojisindeki fikirlerin, doğa bilimleri ile beşerî bilimler ve özellikle tarih arasındaki bilgi birliğinin savunucusudur.[24] *Tüfek, Mikrop ve Çelik* adlı kitabında, tarihin art arda dizilmiş lanet olaylardan oluştuğu yönündeki varsayımı reddetmiş, on binlerce yılı aşkın insanlık tarihinin akışını, insan evrimi ve ekoloji bağlamında açıklamaya çalışmıştır. Sowell ve Diamond, insan topluluklarının kaderini ne şansın ne de ırkın çizdiğini, bunun yerine coğrafya ve ekolojideki farklılıklarla birlikte insanların yenilikleri kabul etme dürtüsüyle belirlendiğini yetkin bir şekilde savunmuştur.

Diamond en baştan başlar. İnsanoğlunun evrim tarihinin büyük bölümünde avcı-toplayıcı olarak yaşadık. Yerleşik hayat, şehirler, iş bölümü, hükümetler, profesyonel ordular, yazı ve metalurji gibi uygarlık süsleri, yaklaşık on bin sene önce tarımın gelişmesiyle filizlendi. Tarım evcilleştirilip sömürülebilen hayvanlar ve bitkilere bağlıdır, buna ancak birkaç tür uygundur. Bu türler Mezopotamya, Çin, Orta Amerika, Güney Amerika gibi dünyanın birkaç bölgesinde toplanmıştı ve ilk uygarlıklar bu bölgelerde doğmuştur.

O zamandan bu yana coğrafya kadere denktir. Diamond ve Sowell, dünyanın en büyük kara parçası olan Avrasya'nın, yerel yenilikler için devasa bir toplanma havzası olduğunu belirtir. Tacirler, gezginler ve fatihler bu yenilikleri toplayıp yayabilir, kavşak bölgelerinde yaşayan halklar da bunları yüksek

---

[23] Sowell, *Migrations and cultures: A world view,* 1996, s. 378.

[24] Diamond, *The third chimpanzee: The evolution and future of the human animal,* 1992 ve *Seks neden keyiflidir?: İnsanın cinsel evrimi,* 1998.

teknoloji paketi olarak biriktirebilir. Ayrıca Avrasya doğu/batı eksenlidir, oysa Afrika ve Amerika kuzey/güney eksenlidir. Bir bölgede evcilleştirilen tahıllar ve hayvanlar benzer iklime sahip enlem çizgisi boyunca diğer bölgelere hızla yayılır. Fakat boylam çizgisini izleyerek yayılmaları o kadar kolay değildir; bu doğrultuda birkaç yüz mil ilerlemek ılıman iklimden tropikal iklime geçmek anlamına gelebilir. Örneğin, Asya bozkırlarında evcilleştirilen atlar, batıda Avrupa ve doğuda Çin'e yayılabildi, fakat And dağlarında evcilleştirilen lamalar ve alpakalar, asla kuzeye gidip Meksika'ya giremedi, bu yüzden Maya ve Aztek uygarlıkları yük hayvanlarından mahrum kaldı. Yakın zamana dek ağır yükleri (bunlarla birlikte tacirleri ve fikirlerini) uzun mesafelere taşımak ancak su yollarıyla mümkündü. Avrupa'ya ve Asya'nın bazı bölgelerine, birçok doğal liman ve içinde seyredilecek nehirler bahşeden girintili çıkıntılı bir coğrafya bahşedilmiştir. Avustralya ve Afrika ise bundan nasibini almamıştır.

Böylece Avrasya dünyayı, Avrasyalılar daha zeki olduğu için değil, çoklu zekânın tekil zekâdan daha iyi olduğunu söyleyen ilkeden en iyi şekilde faydalandıkları için fethetti. Avrupa'nın fatih uluslarından herhangi birinin, örneğin Britanya'nın "kültür"ü, binlerce mil ve binlerce yıl boyunca toplanmış yeniliklerin en iyilerinin koleksiyonu gibidir. Bu koleksiyon, Orta Doğu'dan tahıl bitkilerini ve alfabeli yazıyı, Çin'den barut ve kâğıdı, Ukrayna'dan evcilleştirilmiş atları ve bunlar gibi daha nicelerini içerir. Fakat ada gibi tek başlarına kalan Avustralya, Afrika ve Amerika'nın yalıtılmış kültürleri, kendi buldukları birkaç teknolojiyle idare etmek zorundaydılar, sonuçta da çoğulcu fatihlerinin dengi olamadılar. Avrasya ve hatta daha sonraki dönemde Amerika'nın içinde, Apalaş dağları, Balkanlar, İskoçya gibi dağlık coğrafyalar yüzünden yalıtılmış ve etraflarındaki insanların engin iletişim ağına kıyasla, yüzyıllar boyunca geride kalmış kültürler vardır.

Diamond, Tazmanya'nın uç bir örnek olduğunu belirtir. XIX. yüzyılda Avrupalılar tarafından neredeyse tamamen yok edilen Tazmanyalılar, kaydedilmiş tarihte teknolojik bakımdan en ilkel insanlardı. Avustralya ana kıtasındaki Aborjinlerin aksine, Tazmanyalıların ateş yakmalarının, bumerang, mızrak, özelleşmiş taş aletler, saplı baltalar, kano ve dikiş iğnesi yapmalarının, balık tutma becerisi geliştirmelerinin yolu yoktu. Arkeolojik kayıtlar göstermiştir ki, on bin yıl önce Avustralya'dan gelen atalarının elinde bu teknolojiler vardı; fakat sonrasında Tazmanya'yı ana kıtaya bağlayan köprü sular altında kalmış ve adayla dünyanın geri kalanı arasındaki irtibat tamamen kesilmişti. Diamond, tarihinin bir noktasında her kültürün teknoloji kaybına uğrayabileceğini söyler. Belki hammadde kıtlığı yaşanmış ve insanlar bu hammaddeye dayalı ürünleri yapmayı kesmiştir. Belki bir nesildeki tüm becerikli zanaatkârlar, tuhaf bir fırtınada ölmüştür. Belki o tarihöncesine ait bir gerici lider, bir uygulamanın anlamsız yere tabu olmasını dayatmıştır. Böyle bir kültür başka kültürlerle karşılaştığında ve o insanlar komşularının sefasını sürdüğü yüksek yaşam

standartını gürültülü bir şekilde talep ettiklerinde, kaybettikleri teknolojiyi tekrar kazanabilirler. Fakat tek başına kalmış Tazmanya'da, ortadan her kaybolduğunda tekerleğin tekrar icat edilmesi gerekirdi ve dolayısıyla hayat standartları aşağı doğru gitmiştir.

Standart Sosyal Bilim Modeli'nin nihai ironisi, uğruna oluşturulduğu amaca ulaşmamış oluşudur; yani ırk kavramına başvurmadan insan topluluklarının talih farklarını açıklayamamıştır. Günümüzdeki en iyi açıklama bütünüyle kültürel bir açıklamadır, fakat bu açıklama da kültürü insan arzularına şekil veren bir olgu olarak değil, bu arzuların bir ürünü olarak görür.

O halde tarih ve kültür psikolojiye dayanabilir, psikoloji de bilişim, sinirbilim, genetik ve evrime dayandırılabilir. Fakat bu tür konuşmalar, bilimci olmayan birçok kişinin kafasında alarm zilleri çalar. Bu bilgi birleşmesinin (consilience) beşerî bilimleri, hümanist disiplinleri ve sosyal bilimleri beyaz önlüklü görgüsüzlerin ele geçirme niyetini gizlediğinden korkarlar. Konuşma konularının zenginliği sinir hücreleri, genler ve evrimsel güdülerle ilgili palavralar yüzünden kısılacaktır. Bu senaryoya genelde "indirgemecilik" denir, ben de bilim dallarının işbirliği yapmasının neden bu senaryoyla alakası olmadığını kanıtlayarak bu bölümü bitireceğim.

Tıpkı kolesterol gibi, indirmeciliğin de iyisi ve kötüsü vardır. Aynı zamanda "açgözlü indirgemecilik" veya "yıkıcı indirgemecilik" de denen kötü indirgemecilik, bir fenomeni onun en küçük veya en basit bileşenleri bağlamında açıklamaya çalışır. Açgözlü indirgemecilik güçsüz bir düşman değildir. Sinir hücresi zarlarının biyofiziğini veya sinapsın moleküler yapısını inceleyerek eğitimde, çatışmaların çözümünde ve diğer sosyal meselelerde ilerlemeler kaydedeceğimize inanan (veya en azından ödenek almak için bunu söyleyen) bilimciler tanıyorum. Fakat çoğunluk, azgözlü indirgemecilik üzerine kafa yormuyor, ayrıca bu indirgemeciliğin neden yanlış olduğunu göstermek kolay. Felsefeci Hilary Putnam'ın belirttiği gibi, kare şekilli bir çivinin yuvarlak bir deliğe girmemesi gibi basit bir gerçek bile moleküller ve atomlar bağlamında açıklanamaz; bunu açıklamak için sertliği (çiviyi neyin sert yaptığına bakmadan) ve geometriyi içeren daha yüksek seviyeli bir çözümleme yapılmalıdır.[25] Biyolojinin sosyoloji, edebiyat veya tarihin yerini alabileceğini gerçekten düşünen biri olmuşsa, neden orada dursun ki? Çünkü biyoloji de kimya temelinde açıklanabilir, kimya ise fizikle, böylece I. Dünya Savaşı'nın nedenlerini elektronlar ve kuarklar bağlamında açıklamaya çalışırız. I. Dünya Savaşı sadece çok ama çok karmaşık bir hareket örüntüsüne sahip, çok ama çok fazla sayıda kuarktan meydana gelmiş bile olsaydı, onu bu şekilde betimleyerek hiçbir yere varılamazdı.

[25] Putnam, "Reductionism and the nature of psychology", 1973.

İyi indirgemecilik (hiyerarşik indirgemecilik de denir) ise bir bilim dalının yerine *başkasını geçirmek* değil, bu bilim dallarının *bağlantılandırılması* veya *birleştirilmesidir*. Bir bilim dalının yapıtaşları, başka bir bilim dalı tarafından mercek altına alınır. Adeta kara kutular açılır ve vadeli senetler nakit paraya çevrilir. Coğrafyacı, kıtaların bir zamanlar birleşik olduğunu ve ayrı kıta sahanları üzerinde bulunmalarından ötürü ayrıldıklarını söyleyerek, Afrika sahil şeridinin Amerika sahil şeridine nasıl şeklen oturduğunu açıklayabilir. Kıta sahanlarının neden hareket ettiği sorusu jeoloğa geçer ve o da magmanın yukarı çıkışının kıta sahanlarını ittiğini anlatır. Magmanın nasıl bu kadar sıcaklaştığını açıklaması için fizikçiyi çağırdıklarındaysa, o da Yerküre'nin merkezindeki ve yerkabuğundaki tepkimeleri açıklar. Bu bilimcilerin hiçbirinden vazgeçilemez. Tek başına coğrafyacı, kıtaları hareket ettirmek için büyüye başvuracaktır, tek başına kalan fizikçi ise Güney Amerika'nın şeklini öngöremezdi.

Biyoloji ile kültür arasındaki köprü için de aynısı geçerlidir. İnsan doğası bilimlerinin büyük düşünürleri, zihinsel hayatın sadece en alt seviyede değil, ancak birkaç çözümleme seviyesinde anlaşılması gerektiği konusunda ısrarcı olmuşlardır. Dilbilimci Noam Chomsky, bilişimsel sinirbilimci David Marr ve etolog[26] Niko Tinbergen, zihin yetilerini anlamak için, birbirlerinden bağımsız şekilde farklı çözümleme seviyeleri oluşturmuşlardır. Bu seviyelere zihnin işlevi (nihai ve evrimsel anlamda başardığı şey nedir), gerçek zamanlı işletimi (andan ana nasıl çalışır), sinir dokularından nasıl meydana geldiği, bireyde nasıl geliştiği ve türde nasıl evrimleştiği meseleleri de dahildir.[27] Örneğin dil, sınırsız sayıda düşüncenin aktarılması için tasarlanmış kombinasyonlu bir dilbilgisine dayanır. İnsanlar tarafından dil, gerçek zamanlı olarak bellek tarama ve kural uygulamalarının etkileşimi aracılığıyla kullanılmıştır. Ayrıca dil bellek, planlama, kelime anlamı ve dilbilgisinin eşgüdümünü sağlıyor olması gereken beynin sol yarıküresinin merkezindeki bölgelerden oluşan bir ağda yürütülmektedir. Hayatın ilk üç senesinde bebekçe sözler, kelimeler ve kelime kombinasyonları doğrultusunda bir sırayla gelişir, bu gelişim sürecinde kuralların aşırı uygulanmasıyla oluşan hatalar da görülür. Dil, daha önceki primatlarda başka işlere yarayan gırtlaktaki ve beyin devrelerindeki değişiklikler aracılığıyla evrimleşmiştir, çünkü bu değişiklikler, atalarımızın toplumsal bağların kurulduğu ve bilginin zenginleştiği bir yaşam tarzında yetişmesini mümkün kılmıştır. Bu çözümleme seviyeleri asla birbirlerinin yerini alamaz ve aynı şekilde hiçbiri de diğerlerinden yalıtılarak anlaşılamaz.

---

[26] *Etoloji*: Hayvan davranışlarını inceleyen zooloji alt dalıdır. Etoloji, özellikle evrim, nöroanatomi ve ekoloji gibi bazı bilim dallarıyla sıkı bir işbirliği içinde yürütülen, laboratuvar ve alan çalışmalarını kapsar. —*çev. notu*

[27] Chomsky, *Rules and representations,* 1980, s. 227; Marr, *Vision*, 1982; Tinbergen, "Derived activities: Their causation, biological significance, origin, and emancipation during evolution", 1952.

Chomsky tüm bu seviyeleri başka bir çözümleme seviyesinden ayrı tutar; kendisinin fazla kullanmadığı, fakat diğer akademisyenlerin başvurduğu bir seviyeden. Şimdi bahsedeceğim bakış açısı, dili içsel ve bireysel bir olgu olarak ele alır, örneğin kafamın içinde sakladığım Kanada İngilizcesi gibi. Fakat dil aynı zamanda dışsal bir olgu olarak da anlaşılabilir: 1500 yıllık geçmişi, dünyaya yayılmış sayısız lehçesi, melez dilleri ve *Oxford English Dictionary*'de yer alan yarım milyon kelimesiyle birlikte bir bütün olarak "İngilizce dili" halinde görülebilir. Dışsal dil, farklı yerler ve zamanlarda yaşamış yüz milyonlarca insanın içsel dillerini aynı havuzda toplayan bir soyutlamadır. Birbiriyle sohbet eden gerçek insanların zihinlerinde içsel dil olmaksızın dışsal dil var olamaz; fakat dışsal dil, bu insanlardan herhangi birinin bildiği bir şeye de indirgenemez. Örneğin "İngilizcenin sözcük dağarcığı Japoncanınkinden büyüktür" ifadesi, İngilizce konuşan hiçkimsenin sözcük dağarcığı Japonca konuşan herhangi birinin sözcük dağarcığından büyük olmasa bile, doğru olabilir.

İngilizce dili, tek bir kafanın içinde gerçekleşemeyecek sayısız tarihsel olay tarafından şekillendirilmiştir. Ortaçağdaki İskandinav ve Norman istilaları, Anglosakson kökenli olmayan kelimelerin bu dile bulaşmasına sebep olmuştur; XV. yüzyıldaki Büyük Ses Kayması uzun seslerin telaffuzunu bozmuş ve telaffuz sistemini karışıklığa itmiştir; Britanya İmparatorluğunun yayılmasıyla birlikte Amerikanca, Avustralyaca, Singapurca gibi çeşitli İngilizce dilleri ortaya çıkmıştır; küresel elektronik ortamın gelişmesi, hepimiz aynı internet sayfalarını okuyup aynı televizyon programlarını seyrettiğimiz için İngilizcenin yeniden homojenleşmesini sağlayabilir.

Öte yandan, yaşayan insanların düşünce süreçleri hesaba katılmaksızın bu güçlerden hiçbiri anlaşılamaz. Britonlar, Fransızca kelimeleri yeniden değerlendirip İngilizceye sokmuştur; çocuklar fiillerin kural dışı geçmiş zaman çekimlerini (*writhe-wrote*; *crow-crew*) anımsayamayıp bunları kurallı fiillere dahil etmiştir; aristokratlar ise kendilerini güruhtan ayırmak için kibar telaffuzlara başvurmuştur; mırıltıyla konuşanlar sesli harfleri yutup bazı sözcüklerin değişmesine yol açmıştır (orijinalinde *maked* ve *haved* olan kelimeler *made* ve *had* olmuştur); akıllı konuşmacılar belirli ifadeleri dönüştürüp (örneğin *I had the house built* ifadesini *I had built the house* diye söyleyerek) istemeyerek de olsa İngilizceye yeni bir zaman kavramı (*perfect tense*) kazandırmıştır. Sonuçta dil, her nesilde onu konuşan insanların zihninden geçtikçe yeniden yaratılmıştır.[28]

Dışsal dil, elbette sosyal bilimciler ve beşerî bilim akademisyenlerinin alanı olan kültür için iyi bir örnektir. Dilin, beyin ve evrimden kişinin bilişsel süreçlerine ve engin kültürel sistemlere kadar birbiriyle bağlantılı yarım düzine çözümleme seviyesiyle anlaşılabilmesi, biyoloji ve kültürün nasıl bağlantılı olabileceğini gösterir. Başka bilimlerin de birbirleriyle bağlantılı olma ihtimallerinin sayısı boldur ve elinizdeki kitap boyunca bunlarla da karşılaşacağız.

[28] Pinker, *Words and rules: The ingredients of language*, 1999.

Vicdan anlayışı, yasal ve ahlaki kanunları aydınlatır. Akrabalık psikolojisi ise sosyopolitik düzenlemeleri anlamamızı sağlar. Saldırganlık zihniyeti savaş ve çatışmaların çözüme kavuşmasını anlamlı kılar. Cinsiyet farklılıkları da toplumsal cinsiyet siyasetleriyle tutarlılık gösterir. İnsanların estetik anlayışı ve duyguları, hümanist disiplinler anlayışımızı aydınlatır.

Sosyal ve kültürel çözümleme seviyeleri ile psikolojik ve biyolojik seviyeler arasında bağlantı kurmanın sonucu nedir? Bunun sonucu, tek disiplinin sınırları dahilinde kalınsaydı gerçekleştirilemeyecek keşiflere ulaşmanın heyecanıdır; örneğin evrensel güzellik değerlerinin, dilin mantığının ve ahlak anlayışı bileşenlerinin keşfedilmesi gibi. Ayrıca, ancak bilim dallarının birleşmesiyle zevkini çıkarabileceğimiz bir anlayış ortaya çıkar; örneğin kasların minik mıknatıslar, çiçeklerin sinek kapanı, gökkuşağının ise normalde karışımı beyaz renk veren dalgaboylarının ayrılması olarak açıklanması gibi. Burada, pul koleksiyonculuğu ile dedektifliğin, lafı dolandırmak ile yeni bir anlayış getirmenin, bir şeyin sadece olduğunu söylemek ile neden böyle olup başka türlü olmadığını açıklamanın arasındaki fark vardır. *Monty Python's Flying Circus* adlı komedide yer alan bir sohbet programı parodisinde, bir dinozor uzmanı brontosauruslarla ilgili yeni kuramını duyurur: "Tüm brontosaurusların bir ucu incedir, orta kısımları çok ama çok kalındır ve diğer uçta yine incelirler." Bu sözlere güleriz, çünkü konuyu daha derin ilkeler bağlamında açıklamamış, yani iyi anlamda "indirgememiştir". *Anlamak* (*understand*) kelimesinin kendisi bile, daha derin bir çözümleme seviyesine inmekten bahseder.

Hayata dair anlayışımız, canlı etin titreşen protoplazma yerine moleküler mekanizmalardan oluştuğunu ya da kuşların fizik yasalarına meydan okumak yerine bundan yararlanarak havada süzüldüğünü keşfetmemizle zenginleşmiştir. Aynı şekilde, kendimiz ve kültürlerimiz hakkındaki anlayışımız da sadece, zihnimizin boş sayfa, şekilsiz bir yığın veya gizemli bir hayalet olmak yerine düşünmek, hissetmek ve öğrenmeye yarayan karmaşık sinir devrelerinden oluştuğunun keşfedilmesiyle zenginleşebilir.

5 | SAYFANIN SON DİRENİŞİ

İnsan doğası bilimsel bir konudur ve yeni olgular anlaşıldıkça bununla ilgili görüşümüz de değişecektir. Olgular bazen bir kuramın zihnimize gereğinden fazla doğuştan sahip olunan yapı bahşettiğini kanıtlayabilir. Örneğin, belki de dil yetilerimiz isimler, fiiller, sıfatlar ve edatlarla değil de konuşmanın isme benzeyen kısımları ile fiile benzeyen kısımlarını birbirinden ayırt edebilme yeteneğiyle donatılmıştır. Bazen de bir kuram sayesinde zihnimize bahşedilen doğuştan gelen mekanizma sayısının gerekenden az olduğu anlaşılır. Günümüzde, kişilikle ilgili hiçbir kuram, ayrı büyütülmüş bir tek yumurta ikizi çiftinin iki üyesinin de neden bileklerini lastik bantla sarmaktan hoşlandığını ve kalabalık asansörlerde burunları akıyormuş gibi yapmayı sevdiklerini açıklayamaz.

Zihnimizin duyulardan gelen bilgileri nasıl kullandığı da anlaşılması gerekenler arasındadır. Dil ve sosyal etkileşim yetilerimiz işe koyuldukları anda, bazı öğrenme türleri, bilginin ileride kullanılmak üzere kaydedilmesinden ibaret olabilir; örneğin bir kişinin ismini ya da yeni yasal mevzuatın içeriğini öğrenmek gibi. Diğer öğrenme çeşitleri de telefon numarası çevirmeye, şalter açmaya veya ortalama zorlukta bir hesaplamaya benzeyebilir. Bu durumda öğrenme aygıtı iş başındadır, ama parametrenin yeri boş bırakılmıştır, böylece zihin yerel koşullardaki çeşitliliğe uyabilir. Başka öğrenme çeşitleriyse duyumotor sistemlerine ince ayar yapmak için normal çevreden gelen bilgileri kullanabilir, örneğin yerçekiminin varlığı ya da görsel alandaki renklerin ve çizgilerin sayısı gibi. Daha başka öğrenme çeşitlerindeyse insanın doğası ile yetiştirme koşulları etkileşime girebilir ve bu ikisi arasındaki ayrım bulanıklaşabilir.

Bu kitap, gerçek tablo ne olursa olsun, karmaşık evrensel insan doğasının bu tablonun bir parçası olacağı öngörüsüne dayanıyor. Zihnin muhakeme ve iletişim yetileriyle, duygular ve dürtülerle donatıldığına, tüm kültürlerde bunların ortak bir mantığının bulunduğuna, bunların baştan tasarlanmasının veya silinmesinin hiç kolay olmadığına, insan evrimine müdahale etmiş doğal seçilim ile şekillendirildiğine ve temel tasarımlarının bir parçasını (kimi varyasyonları da) genomdaki bilgilere borçlu olduğumuza inanmak için geçerli sebepler olduğunu düşünüyorum. Bu genel tablonun amacı, günümüzdeki ve gelecekteki çeşitli kuramları, ayrıca öngörülebilir bilimsel keşifleri kucaklamaktır.

Fakat bu tablo *her* kuramı veya keşfi kucaklamaz. Bilim insanlarının, genomda doğuştan sahip olunan bir devreyi belirleyecek yeterlilikte bilgi taşınmadığını keşfetmesi ya da bu devreyi beyine bağlayacak hiçbir mekanizma keş-

fetmemesi mantığa aykırı değildir. Ya da belki beyin dokusunun herhangi bir duyu girdisini soğurabilen ve herhangi bir hedefi gerçekleştirecek şekilde kendisini örgütleyebilen çok amaçlı bir malzemeden yapıldığını keşfedeceklerdir. İlk keşif doğuştan sahip olunan örgütlenmeleri imkânsız, ikinci keşif ise gereksiz kılar. Bu keşifler, insan doğası kavramının sorgulanmasını gerektirirdi. İnsan doğası kavramına yöneltilen ahlaki ve siyasal itirazların aksine (bunlar kitabın geri kalanında bahsedeceğim türde itirazlardır) bu keşiflerden doğacak olan itirazlar *bilimsel* nitelikli olurdu. Eğer ufukta bu tür keşifler görünüyor olsaydı, onlara daha dikkatli bakmam gerekirdi.

Bu bölüm, üç bilimsel gelişme hakkındadır; ki bu gelişmeler bazen karmaşık insan doğası ihtimalinin altını oyuyormuş gibi yorumlanır. İlk gelişme İnsan Genomu Projesi'nden gelmektedir. İnsan genomu dizisi 2001 yılında yayımlandığında genetikçiler gen sayısının öngörülerin altında kaldığını görüp şaşırmışlardı. Hesaplar 34.000 çevresinde dolanıyordu, oysa daha önceki rakam tahminleri 50.000 ila 100.000 arasında değişiyordu.[1] Kimi yazarlar, gen sayısının öngörülerin altında kalmasının, doğuştan sahip olunan yetenekler veya eğilimlerle ilgili herhangi bir iddiayı çürüteceği sonucuna vardılar; çünkü sayfa, üzerinde fazla yazı bulunduramayacak kadar küçüktü. Hatta bazıları bu durumu, özgür irade kavramının hakkını korumak olarak gördü: makine ne kadar küçükse, içinde hayalete de o kadar yer vardı.

İkinci meydan okuma biliş süreçlerini açıklamak için kullanılan sinir sistemi ağlarına dair bilgisayar modellemelerinden gelir. Bu yapay sinir ağları, kendilerine verilen istatistik örüntülerini öğrenmek konusunda oldukça becerikli olabilir. Bağlaşımcılık denen bilişsel bilim ekolüne ait kimi modellemeciler, genel nitelikli sinir ağlarının, insanların bilişsel yetilerinin tümünü açıklayabileceğini, sosyal çıkarım veya dil gibi özel yetiler için çok az miktarda doğuştan sahip olunan yapı bulunduğunu veya hiç bulunmadığını ileri sürdüler. 2. bölümde bağlaşımcılık ekolünün kurucuları David Rumelhart ve James McClelland ile tanışmıştık. Rumelhart ve McClelland, insanların farelerden daha zeki olmasını sadece çağrışımcı beyin kortekslerinin daha büyük olmasına ve insanların çevresinde bu korteksin örgütlenmesini yaratacak bir kültür bulunmasına bağlamıştı.

Üçüncü gelişme sinirsel esneklik üzerine yürütülen –beynin rahimde ve çocukluğun erken dönemlerinde nasıl geliştiğini, bir şeyler öğrenen hayvanların deneyimlerinin nasıl kaydedildiğini inceleyen– araştırmalardan geliyor. Kısa süre önce sinirbilimciler, beyindeki değişikliklerin öğrenmeye, öğrenilenleri tekrarlamaya ve duyulardan gelen girdilere nasıl tepki verdiğini gösterdiler. Bir yoruma göre bu keşifler aşırı esneklik olarak da adlandırılabilir. Bu yaklaşıma göre beyin korteksi –algı, düşünmek, dil ve bellekten sorumlu olan kıvrımlı gri

[1] Venter ve diğerleri, "The sequence of the human genome", 2001.

madde– çevrenin yapısı ve taleplerine göre neredeyse sınırsız biçimde şekil verilebilen proteinli bir maddedir. Burada boş sayfa, esnek sayfaya dönüşmüştür.

Bağlaşımcılık ve aşırı esneklik yaklaşımları, Batı Kutbu bilişsel bilimcileri arasında popülerdir; ki onlar sayfanın tamamen boş olduğunu kabul etmez, fakat doğuştan sahip olunan örgütlenmeleri, dikkat ve bellekteki basit eğilimlerle kısıtlamayı isterler. Aşırı esneklik görüşü ayrıca, eğitim ve toplumsal siyaset mecralarında kendi alanlarının önemi artırmak isteyen sinirbilimcilere, bebek gelişimini hızlandıran ve öğrenme zorluklarını tedavi eden ya da yaşlanmayı yavaşlatan ürünler satmak isteyen girişimcilere de cazip gelmektedir. Doğa bilimlerinin dışında, bu üç gelişme de, biyolojinin ilerlemesini püskürtmek isteyen kimi beşerî bilim akademisyenleri tarafından da hoş karşılanmıştır.[2] Sıska genom, bağlaşımcılık ve aşırı esneklik, Boş Sayfa kuramının son direnişidir.

Bu bölümün konusu, yukarıdaki iddiaların Boş Sayfa öğretisini haklı çıkarmadığını, aslında bu kuramın *ürünleri* olduğunu anlatır. Birçok insan (birkaç bilimci de dahil) kanıtları seçici bir gözle, hatta bazen tuhaf bir bakış açısıyla okumuş; bunları zihnin doğuştan sahip olunan bir yapı barındıramayacağı görüşüyle ya da doğuştan gelen yapıların –var olsalar bile– nasıl olup da genlerde şifrelenip beyinde ortaya çıkacağını söyleyen basit kanaatlerle bağdaştırmıştır.

En başından belirteyim ki, bu son moda ve en başarılı boş sayfa kuramlarını inandırıcılıktan fazlasıyla uzak buluyorum; aslında tutarlılık gösterdiklerini de söyleyemem. Hiçlikten yalnızca hiçlik doğar, oysa beynin bir şekilde karmaşık bir yapıya kavuşması da gerekmektedir. Tek başına çevre buna sebep olamaz, çünkü beyin sahibi olmanın tek amacı belirli hedefleri gerçekleştirmektir ve bu hedeflerin ne olabileceği konusunda çevrenin hiçbir fikri olamaz. Belirli bir çevre, baraj inşa eden, yıldızları izleyerek göç eden, dişileri etkilemek için şarkı söyleyip dans eden, ağaçlara koku işaretleri bırakan, soneler yazan ve benzeri şeyler yapan organizmaların isteklerini uzlaştırabilir. İnsan sesi duymak bir tür için kaçması için uyarı anlamına gelirken, başka bir tür için ses repertuvarına eklenebilecek yeni ve ilginç bir parça olabilir; üçüncü bir türe de dilbilgisel çözümleme yapması için öğütülecek malzeme verir. Dünyada bulunan bilgi, onunla ne yapmanız gerektiğini söylemez.

Ayrıca beyin dokusu, sahibine işe yarar bir güç sunan bir tür cin falan değildir. O fiziksel bir mekanizmadır, girdileri belirli yollarla çıktılara dönüştüren maddesel bir düzendir. Tek bir soysal maddenin derinlikli görmek, elleri kontrol etmek, eş cezbetmek, çocukları büyütmek, yırtıcılardan sakınmak, avları tuzağa düşürmek ve benzeri işleri bir *parça* bile uzmanlaşma olmaksızın becermesi fikri, pek de inanılır değildir. Beynin bu sorunları "esnekliği" sayesinde çözdüğünü söylemek, bu sorunları büyüyle çözdüğünü söylemekten daha doğru değildir.

Yine de bu bölümde, insan doğasına yöneltilen son bilimsel itirazları da

---

[2] Örneğin bkz. Rose ve Rose, *Alas, poor Darwin! Arguments against evolutionary psychology,* 2000 kitabına katkı yapanlar.

dikkatli bir şekilde inceleyeceğim. Bu keşiflerden her biri, keşfin kendisinden çıkartılan abartılı sonucu destekliyor olmasa bile, kendi bağlamında önemlidir. Boş Sayfa öğretisinin son destek noktalarını değerlendirdikten sonra, alternatif öğretinin bilimsel savunmasını özetleyebilirim.

İnsan genomu çoğunlukla türümüzün özü olarak görülmüştür; dolayısıyla 2001 yılında genom dizisi yayımlandığında, yorumcuların insan ilişkileri bakımından genomu doğru şekilde yorumlamak adına acele etmesi hiç şaşırtıcı değildi. Şirketi, genom okuma yarışında bir kamu ortaklığına karşı rekabet eden Craig Venter, bir basın konferansında, gen sayısının beklenenden az oluşunun, "biyolojik belirlenimcilik görüşünün doğru olduğunu ileri sürecek kadar genimizin olmadığını" gösterdiğini söylemiş ve şunu eklemişti: "İnsan türünün harika çeşitliliği, genetik şifremize kazılı değildir. Belirleyici etken yaşadığımız çevredir." Birleşik Krallık'ta *The Guardian* gazetesi bu hikâyeyi manşete taşıdı: "İnsan davranışlarının sırrı aydınlatıldı: Eylemlerimizin anahtarı genler değil çevre."[3] Aynı gün *The Observer* adlı başka bir Britanya gazetesinde "Anlaşılan sandığımızdan daha özgürmüşüz" diye yazan bir gazeteciye göre bu buluş "solcuları rahatlattı, çünkü onlar insanların potansiyeline inansalar da bir dayanaktan yoksundular. Fakat bu iş ilk günah fikrinden ve yönetici sınıflardan hoşlanan sağcılar için hiç iyi olmadı."

Tüm bunlar 34.000 sayısından çıkarılmıştır! Bu da şu soruyu doğuruyor: Türümüzün çeşitliliğinin genetik şifrede yazılı olduğunu veya düşündüğümüz kadar özgür olmadığımızı ya da sağcıların haklı ve solcuların haksız olduğunu kanıtlamak için kaç gen gereklidir? 50.000 mi 100.000 mi? Bunun aksine sadece 20.000 genimiz olduğu anlaşılsaydı, bu bizi daha mı özgür kılacak veya çevreyi daha mı önemli yapacak ya da solcular daha çok mu rahatlayacaktı? Gerçek şu ki, bu sayıların ne anlama geldiğini kimse bilmiyor. Doğuştan sahip olunan modüller veya çok amaçlı öğrenme programlarından oluşan bir sistemi ya da bunların ortasında bir yapının inşası için, ilk günahın veya yönetici sınıfların üstünlüğüne dair konuşmak için kaç gen gerektiği hakkında kimsenin en ufak bir fikri yoktur. Genlerin beyni nasıl inşa ettiğiyle ilgili bugünkü cehaletimiz söz konusu olunca, insan genomundaki gen sayısı, sadece bir rakamdır.

Buna inanmıyorsanız, yassı solucan *Caenorhabtidis elegans* canlısını düşünün. Yaklaşık 18.000 geni vardı; yani bu genom yorumcularının mantığına göre, insanoğluna kıyasla iki kat özgür, iki kat çeşitliliğe sahip ve iki kat potansiyel barındıran bir canlı olması gerekir. Ama aslında, katı bir genetik program tarafından büyütülmüş 959 hücreden oluşan mikroskobik bir solucandır ve

[3] R. McKie, *The Guardian*, 11 Şubat 2001. Ayrıca bkz. S. J. Gould, "Humbled by the genome's mysteries", *New York Times*, 19 Şubat 2001.

sabit bir bağlantı diyagramı aracılığıyla yönetilen tam 302 sinir hücresinden oluşan bir sinir sistemine sahiptir. Davranışlar bakımından incelendiğindeyse bu hayvan yer, çiftleşir ve belirli kokulara doğru gidip belirli kokulardan kaçar; yapabildikleri hepi topu bu kadardır. Tek başına bu kadarı bile, davranış çeşitliliği ve özgürlüğümüzün aslında basit değil, karmaşık bir biyolojik yapıya sahip olmamızdan kaynaklandığını açıklığa kavuşturmalıdır.

Yüz trilyon hücresi ve yüz milyar sinir hücresiyle insanların, mütevazı küçük bir solucana kıyasla neden sadece iki kat gene ihtiyaç duyduğu gerçek bir bilmecedir. Birçok biyolog, insan genlerinin sayısının var olandan daha düşük sayıldığına inanıyor. Bir genomdaki genlerin sayısı ancak tahmin edilebilir ve şimdiye dek kelimenin tam anlamıyla sayılmış değillerdir. Gen tahmin programları, DNA'daki bilinen genlere benzeyen ve bir protein üretirken saptanacak kadar faal olan diğer dizileri arar.[4] Yalnızca insanlara özgü olan genlerin ya da sadece fetusun gelişen beyninde faal olanların –bunlar insan doğasıyla en ilgili genlerdir– yanı sıra diğer gösterişsiz genler de bu yazılımların dikkatinden kaçıp tahminlerin dışında kalabilir. 57.000, 75.000 ve hatta 120.000 gibi alternatif gen sayısı tahminleri de günümüzde etrafa yayılmaktadır.[5] Yine de, insanlar bir yassı solucana kıyasla iki kat yerine altı kat fazla gene sahip olsalardı bile, bu bilmece ortadan kaybolmazdı.

Bu bilmece üzerinde düşünen çoğu biyolog, insanların sandığımız kadar karmaşık olmadığı sonucunu çıkarmamış; bunun yerine, genomdaki gen sayısının, organizmanın karmaşıklığıyla fazla ilgisi olmadığı sonucuna varmıştır.[6] Tek bir gen, tek bir bileşene denk gelmez, örneğin 20.000 gene sahip organizmanın 20.000 bileşeni, 30.000 gene sahip organizmanın 30.000 bileşeni vardır denilemez. Genler proteinleri belirler; bazı proteinler organizmanın eti veya sıvısı olurken, diğer proteinler genleri açıp kapar, gen faaliyetlerini hızlandırıp yavaşlatır veya başka proteinleri yeni kombinasyonlar oluşturmak üzere kesip parçalar. James Watson gen sayısının ne yapabileceği hakkındaki sezgilerimizi baştan ayarlamamız gerektiğine dikkat çeker: "Otuz bin aktörlü bir oyun seyrettiğinizi düşünün. Kafanız epey karışırdı."

Genlerin nasıl bir etkileşime girdiğine bağlı olarak, montaj süreci de bir organizma için, aynı gen sayısına sahip diğer bir organizmaya kıyasla daha dolambaçlı olabilir. Basit bir organizmada, birçok gen sadece bir protein inşa edip onu pişmeye bırakır. Karmaşık bir organizmadaysa bir gen başka bir geni

---

[4] E. Pennisi, "The human genome", 2001, s. 1178-1179.

[5] "Gene count", *Science, 295*, 2002, s. 29; R. Mishar, "Biotech CEO says map missed much of genome", *Boston Globe*, 9 Nisan 2001; Wright ve diğerleri, "A draft annotation and overview of the human genome", 2001.

[6] Claverie, "What if there are only 30.000 human genes?", 2001; Szathmáry, Jordán ve Pál, "Can genes explain biological complexity?", 2001; Venter ve diğerleri, "The sequence of the human genome", 2001.

açabilir, bu da üçüncü bir genin faaliyetini hızlandırır (fakat sadece dördüncü bir gen faalse), bu da ilk geni kapatır (ancak beşinci bir gen faal değilse) vesaire. Bu örüntü, aynı gen sayısından daha karmaşık bir organizma üretmenin reçetesini tanımlıyor. Bu yüzden bir organizmanın karmaşıklığı sadece gen sayısına değil, aynı zamanda her genin diğer genlerin faaliyetine nasıl etkide bulunduğunu gösteren şemanın karmaşıklığına da bağlıdır.[7] Ortama bir gen eklemek, sadece bir malzeme eklemek değil, ayrıca genlerin birbirleriyle etkileşime girme yollarını artırmak anlamına da geldiği için, organizmaların karmaşıklığı genomlarındaki faal ve faal olmayan genlerin olası *kombinasyonlarının* sayısına bağlıdır. Genetikçi Jean-Michel Claverie bu sayının, iki rakamın (faal ve faal olmayanların) gen sayısı kadar üstüyle tahmin edilmesi gerektiğini ileri sürer. Bu ölçüye göre, insan genomu, yassı solucan genomunun iki katı değil, $2^{16.000}$ (1 rakamının arkasına 4.8000 sıfır koyun) katı kadar karmaşıktır.[8]

Genomun karmaşıklığının, içerdiği gen sayısında yansıtılamayışının iki sebebi daha vardır. İlk olarak, belirli bir gen birden fazla protein üretebilir. Genler genelde DNA bölgelerine ayrılır ve protein parçaları şifreleyen bölgeler (eksonlar) protein şifresi barındırmayan DNA bölgeleri (intron) tarafından kesilir. Bu da birazcık, araya reklamların girdiği bir dergi makalesine benzer. O halde gen parçaları birçok şekilde birleştirilebilir. A, B, C ve D eksonlarından oluşan bir gen, ABC, ABD, ACD, vesaireye denk gelen proteinler üretebilir, yani bu gen tek başına on farklı protein üretilebilir. Bu olguya, basit organizmalara kıyasla karmaşık organizmalarda daha sık rastlanır.[9]

İkinci olarak, 34.000 gen, insan genomunun ancak %3'lük bir kısmını kaplar. Gerisi, protein şifrelemeyen ve "çöp" denerek çoğunlukla görmezden gelinen DNA'dan oluşur. Fakat kısa süre önce bir biyoloğun dediği gibi, "çöp DNA terimi, cehaletimizin yansımasıdır."[10] Şifre barındırmayan DNA'nın boyutu, yeri ve içeriği, etraftaki genlerin protein üretmek için faaliyete geçirilmesini büyük oranda etkileyebilir. Genomun şifre barındırmayan bu bölgelerindeki milyarca bazın içerdiği enformasyon, insanoğlunun ayrıntılarıyla belirlenmesinde 34.000 genin içindeki bilginin üzerinde ve ötesinde rol oynar.

O halde, insanların neredeyse solucanlar kadar basit olmasının nasıl da harika olduğu yönündeki tuhaf açıklamalara rağmen, insan genomu bütünüyle karmaşık bir beyin inşa edecek beceriye sahiptir. *Elbette* "insan türünün muhteşem çeşitliliği genetik şifremizde yazılı değildir", fakat bunu ortaya çıkarmak için genleri saymamız gerekmez – bunu Japonya'da büyüdüğü için Japonca konuşan çocuğun, İngiltere'de büyüseydi İngilizce konuşacak olmasından zaten biliyoruz. Bu, elinizdeki kitabın başka yerlerinde de rastlayacağınız bir

---

[7] Szathmáry, Jordân ve Pál, "Can genes explain biological complexity?", 2001.

[8] Claverie, "What if there are only 30.000 human genes?", 2001.

[9] Venter ve diğerleri, "The sequence of the human genome", 2001.

[10] Evan Eichler, aktaran: G. Vogel, "Objection #2: Why sequence the junk?", 2001, s. 1184.

sendroma örnektir: Bilimsel buluşlar, ahlaki bir konuya dikkat çekmek için tanınmayacak hale getirilip sunulur, oysa bilim dışında başka alanlar aracılığıyla ahlaki konulara dikkat çekmek çok daha kolay olabilir.

Boş Sayfa öğretisinin ikinci bilimsel savunması bağlaşımcılıktan gelir. Bağlaşımcılık kuramına göre, beyin, istatistiksel örgüleri öğrenmek için bilgisayarlara benzetilen yapay sinir ağları gibidir.[11]

Bilişsel bilimciler, bir bağlantıyı kaydedip tekrar faaliyete sokmak, öğeleri sıralamak ve ilgiyi odaklamak gibi beyin talimatlarını oluşturan temel süreçlerin, beyinde birbirleriyle yoğun bağlantı içindeki nöronlardan (beyin hücreleri) yaratılmış ağlar aracılığıyla oluşturulduğu konusunda hemfikirdir. Ama mesele şudur: Çevre tarafından şekillendirildikten sonra, soysal nitelikli bir ağ acaba insan psikolojisini bütünüyle açıklayabilir mi; yoksa dil, görme, vicdan, korku, şehvet, sezgisel psikoloji vesaire gibi belirli alanların taleplerine göre genom ortaya farklı ağlar mı çıkarır? Bağlaşımcılar boş sayfaya elbette inanmaz, fakat bu görüşün en yakın mekanik muadiline, yani genel amaçlı bir öğrenme aygıtına inanırlar.

Bir sinirsel ağ nedir? Bağlaşımcılar bu terimle beyindeki gerçek sinirsel devreleri değil, sinir hücreleri ve sinirsel devreler metaforuna dayanan bir tür bilgisayar programını kastederler. En yaygın yaklaşıma göre "sinir hücresi" [nöron], faaliyetinin azalması veya artması sayesinde bilgi taşır. Faaliyet seviyesi, basit bir dünyevi özelliğin varlığını veya yokluğunu (ya da gizliliğinin yoğunluğunu veya derecesini) gösterir. Söz konusu özellik, bir renk, eğik bir çizgi, alfabenin bir harfi veya dört ayağa sahip olmak gibi bir hayvan niteliği de olabilir.

Sinir hücrelerinden oluşan bir *ağ*, hangi sinir hücrelerinin faal olduğuna göre, farklı kavramları temsil edebilir. "Sarı", "uçmak" ve "şarkı söylemek" kavramlarına denk düşen sinir hücreleri faal ise, bu ağ bir kanarya hakkında düşünüyordur; "gümüş", "uçmak" ve "homurdanmak" kavramlarına denk düşen sinir hücreleri faal ise bir uçak hakkında düşünüyordur. Yapay bir sinirsel ağ, aşağıdaki gibi hesaplama yapar. Sinir hücreleri birbirlerine sinapslara benzer bağlantılarla bağlıdır. Her sinir hücresi, diğer sinir hücrelerinden gelen girdileri sayar ve karşılık olarak faaliyet seviyesini değiştirir. Bir sinirsel ağ, girdilerin bağlantıların *gücünü* değiştirmesini mümkün kılarak bir şeyler öğrenir. Bir bağlantının gücü, girdi gönderen sinir hücresinin, bu girdiyi alan sinir hücresini harekete geçirme veya yavaşlatma ihtimalini belirler.

[11] Elman ve diğerleri, *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development,* 1996; McLeod, Plunkett ve Rolls, *Introduction to connectionist modeling of cognitive processes,* 1998; Pinker, *How the mind works,* 1997, s. 98-111; Rumelhart, McClelland ve PDP Araştırma Grubu, *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition,* I. cilt: *Foundations* ve II. cilt: *Psychological and biological model*, 1986.

Sinir hücrelerinin neyi temsil ettiğine, onların bağlantılarının doğuştan nasıl kurulduğuna ve eğitim aracılığıyla bu bağlantıların nasıl değiştiğine bağlı olarak, bağlaşımcı bir ağ çeşitli şeyleri hesaplamayı öğrenebilir. Her şey birbirine bağlıysa, bağlaşımcı ağ birtakım nesnelerin özelliklerinin arasındaki bağıntıları bünyesine alabilir. Örneğin, birçok kuşun betimlenmesine maruz kaldıktan sonra, tüylü ve öten şeylerin uçmaya meyilli olduğunu ya da tüylü ve uçan şeylerin ötmeye meyilli olduğunu ya da öten ve uçan şeylerin tüylü olabileceğini tahmin edebilir. Eğer bir ağ, çıktı katmanıyla bağlantılı bir girdi katmanına da sahipse, düşünceler arasındaki ilişkileri öğrenebilir; örneğin küçük, yumuşak ve uçan şeylerin hayvan, büyük, metal ve uçan şeylerin araç olduğunu öğrenebilir. Eğer o ağın çıktı katmanı, kendinden önceki katmanlara bilgi dönüşü de sağlıyorsa, tıpkı seslerin kelime oluşturması gibi, düzenli seriler oluşturabilir.

Sinirsel ağlara yöneltilen itiraz, onların edindikleri bilgileri benzer öğeler için otomatik olarak genelleştirme eğilimlerinedir. Bir sinirsel ağa, kaplanların Frosted Flakes[12] yediği öğretilirse, bunu genelleştirip aslanların da Frosted Flakes yediği sonucunu çıkarmaya meyillidir, çünkü "Frosted Flakes yemek" "kaplan"larla değil "kükremek" ve "bıyıkları olmak" gibi basit özelliklerle bağdaştırılmıştır, ki bu özellikler de aslanların özelliklerinin bir kısmını oluşturur. Bağlaşımcılık ekolü –Locke, Hume ve Mill'in savunduğu çağrışımcılık ekolü gibi– bu genellemeler zekânın en önemli noktasıdır, der. Eğer böyleyse, iyi eğitilmiş, ama soysal olan sinirsel ağlar zekâyı açıklayabilir.

Bilgisayar modellemecileri çoğunlukla modellerini önce basitleştirilmiş sorunları çözmek üzere kurarlar, ki çalışma ilkelerinin geçerli olduğunu kanıtlayabilsinler. Sonra olay, modeller daha gerçekçi sorunlara göre "ölçeklerini büyütebilecek mi" yoksa şüphecilerin dediği gibi modellemeci, "Aya ulaşmak için ağaca mı tırmanıyor" meselesine gelir. Burada bağlaşımcılıkla ilgili bir sorunumuz var. Basit bağlaşımcı ağlar, bir kelime listesini okumak veya hayvan stereotiplerini öğrenmek gibi koşullu sorunlar karşısında etkileyici bellek ve genelleme gösterileri yapabilir. Fakat bunlar bir cümleyi anlamak veya canlılar hakkında muhakeme yürütmek gibi insan zekâsının daha gerçekçi uğraşlarını kopyalama konusunda fazlasıyla zayıf kalır.

İnsanlar birbirine benzeyen veya birlikte bulunmaya meyilli nesneleri sadece gevşek bir şekilde ilişkilendirmez. İnsanlar hangi konudaki gerçek nedir, kim kime nerede, ne zaman, ne yapmış ve bunu neden yapmış gibi önermelerle haşır neşir olan kombinasyonlu bir zihne sahiptir. Bu da bağlaşımcı soysal ağlarda kullanılan birörnek sinir hücresi bağlantılarından çok daha sofistike bir hesaplayıcı mimari gerektirir. Kurallar, değişkenler, önermeler, amaçlar ve farklı türde veri yapıları gibi mantık aygıtlarıyla donatılmış ve çok daha büyük sistemler olarak örgütlenmiş bir mimari gerektirir. Gary Marcus, Marvin Minsky, Seymour Papert, Jerry Fodor, Zenon Pylyshyn, John Anderson, Tom Bever ve

[12] *Frosted Flakes*: Kutusunda kaplan çizimi olan bir mısır gevreği markası. —*çev. notu*

Robert Hadley dahil birçok bilişsel bilimci bu konuya değinmiş; ayrıca John Hummel, Lokendra Shastri ve Paul Smolensky gibi bağlaşımcı ekolünde yer almayan sinirsel ağ modellemecileri de bunu kabul etmiştir.[13] Bağlaşımcılığın sınırları üzerine hem akademik makalelerde hem de popüler bilim kitaplarında uzun uzadıya yazmıştım; benim görüşümün bir özeti şöyledir.[14]

How the Mind Works [Zihin nasıl çalışır] adlı kitabımın "Connectoplasm" başlıklı kısmında, bütünlüklü düşünce anlayışımızın (bir cümlenin anlamı gibi) temelini oluşturan kimi basit mantıksal ilişkileri göstermiştim (s. 112-131), fakat bunları soysal ağlarda betimlemek zordur. Bunlardan biri, tür ile birey arasındaki ayrımdır: genelde ördekler ile şuradaki özel bir ördek arasındaki fark gibi. İkisi de aynı özelliklere sahiptir (yüzmek, vak vaklamak, tüyler vesaire) bu yüzden ikisi de standart bir bağlaşımcı modelde aynı faal birimler tarafından temsil edilir. Fakat insanlar farkı bilir.

İkinci bir yetenek de düzenleyiciliktir: bu, sadece düzenlenmiş basit düşüncelerin toplamı olmanın ötesinde, onlar arasındaki ilişkilere dayanan yeni ve karmaşık düşüncelerin keyfini sürme yeteneğidir. Örneğin, kedilerin fareleri kovaladığı düşüncesi, sadece "kedi", "fare" ve "kovalamak" birimlerinin faaliyete geçirilmesiyle yakalanamaz, çünkü bu örüntü kolaylıkla kedileri kovalayan fareler haline de geçebilir.

Üçüncü bir mantıksal yetenek de nicelik belirlemektir (veya değişkenlerin bağlayıcılığı): Bazı insanları her zaman kandırmak ile tüm insanları bazen

---

[13] Anderson, *Rules of the mind,* 1993; Fodor ve Pylyshyn, "Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis", 1988; Hadley, "Systematicity in connectionist language learning", 1994 ve "Systematicity revisited: Reply to Christiansen and Chater and Niklasson and Van Gelder", 1994; Hummel ve Holyoak, "Distributed representations of structure: A theory of analogical access and mapping", 1997; Lachter ve Bever, "The relation between linguistic structure and associative theories of language learning – A constructive critique of some connectionist learning models", 1988; Marcus, "Rethinking eliminative connectionism", 1998 ve *The algebraic mind: Reflections on connectionism and cognitive science,* 2001; McCloskey ve Cohen, "Catastrophic interference in connectionist networks: The sequential learning problem", 1989; Minsky ve Papert, "Epilogue: The new connectionism", 1988; Shastri ve Ajjanagadde, "From simple associations to systematic reasoning: A connectionist representation of rules, variables, and dynamic bindings using temporal synchrony", 1993; Smolensky, "Reply: Constituent structure and explanation in an integrated connectionist/symbolic cognitive architecture", 1995; Sougné, "Connectionism and the problem of multiple instantiation", 1998.

[14] Berent, Pinker ve Shimron, "Default nominal inflection in Hebrew: Evidence for mental variables", 1999; Marcus ve diğerleri, "German inflection: The exception that proves the rule", 1995; Pinker, *How the mind works,* 1997, *Words and rules ...,* 1999 ve "Four decades of rules and associations, or whatever happened to the past tense debate?", 2001; Pinker ve Prince, "On language and connectionism: Analysis of a Parallel Distributed Processing model of language acquisition", 1988.

kandırmak arasındaki fark. X'ler, y'ler, parantezler ve "bütün x'ler için" gibi ifadelerin hesapsal bir muadili olmaksızın, bir model, aradaki farkı söyleyemez.

Dördüncüsü özyinelemedir: bir düşünceyi başka bir düşüncenin içine iliştirme yeteneği. Yani yalnızca Elvis'in yaşadığı düşüncesine değil, *National Enquirer* dergisinin Elvis'in yaşadığını bildirdiği düşüncesine, ayrıca bazı insanların *National Enquirer*'ın Elvis'in yaşadığını bildirmesine inandığı düşüncesine, bazı insanların *National Enquirer*'ın Elvis'in yaşadığını bildirmesine inanmasının şaşırtıcılığına kafa yorarız ve bu böylece sürüp gider. Bağlaşımcı ağlar bu önermeleri üst üste koyar, böylece çeşitli özneler ve yüklemleri birbirine karıştırır.

Beşinci kolay bulunmaz yeteneğimiz ise, bulanık muhakemenin tersine sınıflandırmacı muhakemelerde bulunma becerimizdir: Örneğin dede gibi görünmese de Bob Dylan'ın dede olduğunu anlamak ya da fare gibi görünseler de sorekslerin kemirgen olmadığını bilmek gibi. Bir nesnenin özelliklerini karşılamak için bir sinir hücresi çorbasından başka bir şey olmayan ve kurallar, değişkenler, tanımlar için hiçbir karşılık bulundurmayan ağlar, sırtlarını stereotip örneklere dayandırır ve atipik örnekler tarafından da aldatılırlar.

Words and Rules [Kelimeler ve kurallar] adlı kitabımda, soysal çağrışımcı ağların dilin özünü oluşturma yeteneklerini sınayabilecek tek bir dil fenomenini, yani kelimelerden veya kelime parçalarından yeni kombinasyonlar kurma meselesini mercek altına almıştım. İnsanlar dili sadece kısım kısım ezberlemez, aynı zamanda yeni parçalar da yaratırlar. İngilizcedeki geçmiş zaman bu duruma basit bir örnek oluşturur. *Spam* [istenmeyen e-posta göndermek] ya da *snarf* [araklamak] gibi son dönemlerde anlam kazandırılmış sözcüklerle karşılaşıldığında, bunların geçmiş zaman çekimlerine bakmak için insanların sözlüğe koşmasına gerek yoktur; geçmiş zaman çekimlerini (*spammed* ve *snarfed*) içgüdüsel olarak bilirler. Yeni kombinasyonlar kurma yeteneği, iki yaş gibi hayatın çok erken bir döneminde ortaya çıkar. Bu yaştaki bebekler, geçmiş zaman ekini yerli yersiz kullanır ve kuraldışı fiillerin sonuna eklerler (örneğin: *We holded the baby rabbits* ve *Horton heared a Who*).[15]

Bu yeteneği açıklamanın bariz yolu, zihinde gerçekleşen iki hesaplama sürecine başvurmaktır. *Held* ve *heard* gibi kural dışı fiillerin geçmiş zaman çekimleri bellekte saklanır ve gerektiğinde oradan alınır, tıpkı herhangi bir kelime gibi. Kurallı fiiller (*walk-walked* gibi) ise "fiilin sonuna *-ed* takısını ekle" diyen dilbilgisi kuralının zihindeki karşılığı tarafından yaratılır ve belleğin yetersiz kaldığı durumlarda bu kural devreye girer. Kelime kulağa aşina gelmiyor ve geçmiş zaman çekimi belleğe kaydedilmemişse bu kural kullanılır – *spam* örneğinde olduğu gibi. Ayrıca çocuklar kelimenin kural dışı çekimini hatırlamıyor ve za-

[15] Pinker, *Words and rules ...*, 1999. Ayrıca bkz. Clahsen, "Lexical entries and rules of language: A multidisciplinary study of German inflection", 1999. Marcus, *The algebraic mind ...*, 2001; Marslen-Wilson ve Tyler, "Rules, representations, and the English past tense", 1998; Pinker, "Rules of language", 1991.

manı da belirtmeleri gerekiyorsa, bu kuralı kullanabilirler. Bir fiilin arkasına ek koymak, insanlara özgü önemli bir yeteneğin basit bir örneğidir: Yeni cümleler yaratıp yeni düşünceler ifade etmek için kelimeleri ve yan cümleleri birleştirmek. 3. Bölümde tanıtılan bilişsel devrimin getirdiği yeni düşüncelerden ve ayrıca bağlaşımcılığa yöneltilen mantıklı itirazlardan biri de budur.

Bağlaşımcılar dilbilgisindeki geçmiş zamanı, insan yaratıcılığının ders kitaplarına girmiş bu örneğini, herhangi bir kural kullanılmaksızın ve bu iş bir bellek sistemi ile bir dilbilgisel kombinasyon sistemi arasında paylaştırılmaksızın acaba taklit edilebilir mi diye görmek için deneme alanı olarak kullandılar. Bir dizi bilgisayar modeli, basit örüntü ilişkilendirici ağlar kullanarak geçmiş zaman çekimleri yaratmaya çalıştı. Ağlar, fiillerdeki sesler ile geçmiş zaman çekimleri arasında tipik bağlantılar kuruyordu: *--am* ile *–ammed*, *–ing* ile *–ung* vesaire. Böylece modeller benzeşme yöntemiyle yeni biçimler yaratabilirdi, tıpkı kaplanlardan aslanlara yapılan genelleme gibi: *crammed* üzerine eğitilen model *spammed* çekimini tahmin edebilir; *folded* üzerine eğitilen model ise *holded* demeye eğilimlidir [oysa doğrusu *held* olmalı].

Fakat insanlar, sesleri seslerle çağrıştırmaktan daha fazlasını yapar ve bu yüzden modeller bu işi hakkıyla gerçekleştiremez. Hatalar mantıksal ilişkileri kullanacak bir mekanizmanın eksikliğinden kaynaklanır. Modellerin çoğu, kulağa tanıdık kelimelerden farklı gelen ve bu yüzden benzeşme yoluyla genelleştirilemeyen yeni kelimeler yüzünden afallamaktadır. Örneğin *frilg* diye yeni bir fiili, insanlar gibi *frilged* olarak çekmez, bunun yerine *freezled* gibi bir tuhaflık yumurtlarlar. Bunun sebebi, örneğin cebirdeki *x* ya da dilbilgisindeki "fiil" gibi bir kategorinin herhangi bir üyesine (o üyenin özellikleri ne kadar tanıdık gelirse gelsin) uygulanabilecek, bir değişkenlik aygıtından yoksun olmalarıdır. (İnsanların bulanık muhakeme yerine sınıflandırmacı muhakemeyi yürütmelerini sağlayan aygıt budur.) Ağlar sadece ses parçalarını ses parçalarıyla eşleştirir, bu yüzden daha önce gördükleri hiçbir şeye benzemeyen bir fiille karşılaştıklarında, kendi yapıları içinde bulabildikleri, ona en çok benzeyen seslerden bir potpuri oluştururlar.

Modeller ayrıca, aynı sesleri barındıran fakat farklı geçmiş zaman çekimlerine sahip fiilleri de adam gibi ayıramazlar; örneğin *ring the bell – rang the bell* ile *ring the city – ringed the city* gibi. Bunun sebebi, standart modellerin sadece sesleri temsil etmesi, farklı çekimler gerektiren fiiller arasındaki dilbilgisi farklarına karşı kör olmasıdır. Buradaki anahtar farklılık "tınlamak" anlamında *ring* kelimesi gibi (geçmiş zaman çekimi *rang*) basit bir kök ile bu isimden türetilmiş "çevresinde bir halka oluşturmak" anlamındaki karmaşık fiiller (geçmiş zaman çekimi *ringed*) arasında geçmiş zaman çekimi farkları olmasıdır. Bu farkı anlamak için, dil kullanan sistemin, sadece birimlerden dizildiği bir bozuk para kesesi olmaması ve karmaşık anlamları gösteren veri yapılarıyla (örneğin "*ring* isminden türetilmiş bir fiil" gibi ifadelerle) donanmış olması gerekir.

Başka bir sorun ise, bağlaşımcı ağların, girdilerin istatistiğini yakından iz-

lemesidir: Her ses örüntüsünde kaç fiille karşılaştıklarını sayarlar. Bu yüzden ağlar, küçük çocukların fiil çekimi kuralını (fiilin sonuna *–ed* takısı eklemeyi) keşfedip kural dışı fiilleri de hatalı çekmesindeki (*holded* ve *heared* gibi) sırrı hesaplamaktan uzaktırlar. Bağlaşımcı modellemeciler, bu hataları yalnızca ağı bir kurallı fiiller bombardımanına tutarak bastırabilirler, oysa çocuklar gerçekte böyle bir deneyim yaşamaz. Sonuç olarak, bilişsel sinirbilimden gelen yığınla kanıt göstermektedir ki dilbilgisi kombinasyonları (kurallı fiiller de dahil) ve sözcükleri arayıp taramak (kural dışı fiiller dahil) işi tek bir çağrışımlı ağ yerine beyindeki farklı sistemler tarafından halledilmektedir.

Sinirsel ağların, cümlelerin anlamları veya dilbilgisi çekimiyle başa çıkamayacağı söylenemez. (Başa çıkabilmeleri gerekir, çünkü düşünmenin sinirsel bir hesaplama olduğu fikri, bir *tür* sinirsel ağın, zihnin yapabildiklerini taklit etmesini gerektirir.) Buradaki sorun, yeterince eğitildiği takdirde soysal bir modelle her şeyin yapılabileceği inancında yatmaktadır. Birçok modellemeci, ağları daha karmaşık ve daha güçlü sistemlerle takviye etmiş, bunlara göre uyarlamış veya bu sistemlerle birleştirmiştir. Bunları, karmaşık anlamları ifade edebilen, özyineleme yapabilen simgesel sistemlere denk hale getirmek için, sinirsel donanıma "yüklem öbeği" ve "önerme" gibi soyut simgeler tahsis edip ek mekanizmalar (senkronize sinyal gönderme örüntüleri gibi) yerleştirmişlerdir. Kelimeler, İngilizcedeki takılar ya da önemli dilbilgisi ayrımları için sıra sıra sinir hücreleri yerleştirmişlerdir. Melez sistemler kurmuşlardır; örneğin ağlardan bir tanesi bellekten kural dışı çekimleri alırken, başka bir ağ da bir fiil ile eki birleştirir.[16]

Takviye edilmiş alt-ağlardan oluşturulmuş bir sistem, tüm eleştirileri bertaraf edebilir. Fakat bu durumda elimizdeki artık soysal bir sinirsel ağ değildir! Bu artık insanların rahatça becerdiği işleri hesaplamak üzere en başından (doğuştan) özel olarak hazırlanmış karmaşık bir sistemdir. "Taş Çorbası" adlı bir çocuk masalında, aylağın teki görünüşte taş parçasından çorba yapmak üzere bir kadından mutfağını kullanma izni alır. Fakat tadını tutturmak adına gittikçe daha çok malzeme ister, sonuçta kadının malzemeleriyle zengin ve kıvamlı bir yemek yapar. Soysal sinirsel ağlar ile zekâ inşa edebileceğini iddia eden ve bu iş için doğuştan sahip olunan hiçbir yapıya ihtiyaç duymadığını söyleyen bağlaşımcı modellemecilerin yaptığı şey de aynen budur. Bir sinirsel ağ sistemine zekâ kazandıran tasarım seçimleri –her sinir hücresinin neyi temsil edeceğini, hücrelerin birbirleriyle nasıl bağlanacaklarını ve hangi tür ağların birleştirilip daha büyük sistemleri nasıl oluşturacaklarını belirleyen seçimler– aslında zihnin modellenen parçasının (doğuştan sahip olunan) içsel örgütlenmesini somutlaştırır. Bunlar modellemeci tarafından elle seçilmiştir, tıpkı transistör ve diyod kutusunu didikleyen mucit gibi; oysa gerçek beyinde

[16] Örnekler için bkz. Marcus ve diğerleri, "German inflection: The exception that proves the rule", 1995 ve Marcus, *The algebraic mind: Reflections on connectionism and cognitive science*, 2001.

bunlar doğal seçilimle evrimleşir (aslında, bazı ağlarda, modelin mimarisi bir doğal seçilim simulasyonu aracılığıyla oluşturulmuştur).[17] Tek alternatif, öğrenme sürecinin bazı başlangıç kısımlarını, o anki öğrenme için hazır durumdaki ağa bırakmaktır, fakat buradaki mesele elbette öğrenme sürecini başlatan ilk ağların, doğuştan sahip olunan *bazı* özelliklerini yok etmektir.

Yani, sinirsel ağların istatistiksel öğrenmeyle zihinsel yapının yerini alabileceği söylentisi doğru değildir. Basit, soysal ağlar, insanoğlunun sıradan düşünme ve konuşma işlemlerinin taleplerini karşılayamaz; karmaşık ve özelleşmiş ağlar ise taş çorbası gibidir, ki işe yarar kısımlarının çoğu ağın içine doğuştan yerleştirilmiş bağlantılardır. Bu olgu bir kez anlaşıldığında, sinirsel ağ modellemesi, karmaşık insan doğası kuramının yerini almak yerine, onu zorunlu bir şekilde övmek demek olacaktır.[18] Bu, beynin bilişsel yetileri ile fizyolojik faaliyetinin temel aşamaları arasındaki boşluğu doldurur, bu yüzden biyoloji ile kültür arasındaki uzun açıklamalar zincirinde önemli bir halka olarak hizmet eder.

—

Geçmişinin büyük kısmında sinirbilim bir utançla yüz yüze kalmıştır: Beynin tüm ayrıntıları sanki doğuştan belirlenmiş gibi görünmektedir. İş bedene gelince, kişinin deneyimlerinin etkilerini görebiliyoruz: Cilt, güneş yanığı veya solgun, kösele gibi veya yumuşak, sıska veya balık eti ya da delik deşik olabilir. Fakat beyin için böyle ayrımlar yapılamaz. Şimdi, bu resimde bir şeyler yanlış olmalı. İnsanlar öğrenir, hem de çok şey öğrenir: Dillerini, kültürlerini, teknik bilgileri, gerçeklerle ilgili veritabanlarını öğrenirler. Ayrıca, beyindeki yüz trilyonluk bağlantı, 750 megabitlik bir genom tarafından tek başına belirlenmiş olamaz. Beyin, kendi girdilerine cevaben bir şekilde değişmek zorundadır ve tek soru da bunun nasıl olduğudur.

Ama nihayet nasıl olduğunu anlamaya başlıyoruz. Sinirsel esneklik, istim üzerinde olan bir konudur. Neredeyse her hafta, rahimdeki gelişimi sırasında beynin nasıl bağlantılar oluşturduğu ve bunların dışarıdan nasıl harekete geçirildiği konusunda keşif yapılıyor. Kimsenin beyinde değişen *bir şey* bulamadığı onlarca yılın sonrasında, esnekliğin keşfedilmesinin insan doğası/yetiştirme sarkacına ivme vermesi hiç şaşırtıcı değildir. Bazı insanlar esnekliği, insan potansiyelinin genişlemesinin habercisi olarak tarif eder, böylece beyin güçleri çocuk büyütme, eğitim, tedavi ve yaşlanmada devrim yapmak için kullanılacaktır.

---

[17] Hinton ve Nowlan, "How learning can guide evolution", 1987; Nolfi, Elman ve Parisi, "Learning and evolution in neural networks", 1994.

[18] Örnekler için bkz. Hummel ve Biederman, "Dynamic binding in a neural network for shape recognition", 1992; Marcus, *a.g.e.*, 2001; Shastri, "Advances in SHRUTI: A neurally motivated model of relational knowledge representation and rapid inference using temporal synchrony", 1999; Smolensky, "Tensor product variable binding and the representation of symbolic structures in connectionist systems", 1990.

Birkaç manifesto da esnekliğin, beynin doğuştan sahip olunan ve önemli hiçbir organizasyon barındıramayacağını kanıtladığını iddia etmiştir.[19] *Rethinking Innateness* [Doğuştancılığın yeniden düşünülmesi] adlı kitapta Jeffrey Elman ve Batı Kutbu bağlaşımcılarından bir ekip, farklı şeyleri (dil, insanlar, nesneler vs) farklı yollarla düşünmeye dair yatkınlıkların, organizmanın "izleyen öğrenme sürecinden önce yığınla girdi almasını" sağlayan "dikkat-yöneltici" aygıtlar olarak beyne yerleştirildiğini yazmıştır (s. 108). "Yapılanmacı bir manifesto"da kuramsal sinirbilimciler Stephen Quartz ve Terrence Sejnowski "korteks bir tabula rasa olmasa da ... ilk aşamalarda her kısmı eşit potansiyele sahiptir" ve bu yüzden doğuştancı kuramlar "makul görünmez" diye yazmışlardır.[20]

Sinirsel gelişim ve esneklik, insanoğlunun bilgi birikiminin en önemli keşif alanlarından birisidir. Doğrusal bir DNA zincirinin düşünmemizi, hissetmemizi, öğrenmemizi sağlayan girift ve üç boyutlu bir organın oluşturulmasını nasıl yönlendirdiği konusu, hayal gücünün başına bela olacak, sinirbilimcileri uzun yıllarca meşgul edecek ve "bilimin sonu"na yaklaştığımız önermesini yalancı çıkaracak bir meseledir.

Üstelik keşifler de çarpıcı ve kışkırtıcıdır. Beyin korteksi (çeperdeki gri madde) farklı işlevlere sahip bölgelere ayrılmıştır ve bunu uzun süredir biliyoruz. Bazı bölgeler belirli beden kısımlarını temsil ederken, bazıları da görsel alanı veya ses dünyasını temsil eder; diğerleriyse dil veya düşünmek üzerine yoğunlaşır. Bu bölgelerin sınırlarının bazılarının öğrenme ve çalışmayla yer değiştirebildiğini de biliyoruz. (Bu, beyin dokusunun büyüdüğü veya küçüldüğü anlamına gelmez, korteks elektrotlarla incelenmiş veya tarayıcılarla görüntülenmişse, bir yeteneğin başlayıp diğerinin bittiği yerin sınırı kaymış olabilir sadece.) Örneğin, kemancıların sol el parmaklarını temsil eden korteks bölgesi genişler.[21] Bir insan veya maymun, şekilleri tanımak veya boşlukta bir yere dikkat etmek gibi basit alıştırmalar üzerine çalıştırıldığında, sinirbilimciler, belirli korteks bölgelerinin, hatta tekil sinir hücrelerinin o işi bizzat ele aldığını görebilir.[22]

Beyin dokusunun yeni görevlere yönlenmesi, insanların bir duyularını ya da vücutlarından bir parçayı kaybettiği durumlarda özellikle çarpıcıdır. Doğuştan kör olan insanlar, Braille sistemiyle okumak için görsel kortekslerini kul-

---

[19] Deacon, *The symbolic species: The coevolution of language and the brain,* 1997; Elman ve diğerleri, *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development,* 1996; Hardcastle ve Buller, "Evolutionary psychology, meet developmental neurobiology: Against promiscuous modularity", 2000; Panksepp ve Panksepp, "The seven sins of evolutionary psychology", 2000; Quartz ve Sejnowski, "The neural basis of cognitive development: A constructivist manifesto", 1997.

[20] Quartz ve Sejnowski, *a.g.e.*, 1997, s. 552, 555

[21] Maguire ve diğerleri, "Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers", 2000.

[22] E. K. Miller, "The prefrontal cortex and cognitive control", 2000.

lanır.[23] Doğuştan sağır kişiler işaret dilini işleme koymak için işitme korteksini kullanır.[24] Uzvunu kaybetmiş kişiler ise önceden bu uzva hizmet eden korteks bölgesini, vücudun başka bölgelerini temsil etmek için kullanır.[25] Yetişkinleri elden ayaktan kesebilecek beyin travmaları geçiren küçük çocuklar nispeten normal gelişim gösterebilir – hatta yetişkinlerde dili ve akıl yürütmeyi idare eden sol yarıküre bütünüyle çıkarılsa bile bu çocuklar normal büyüyebilir.[26] Tüm bunlar beyin dokusunun algısal ve bilişsel süreçlere kalıcı olarak veya dokunun kafatasındaki tam yerine göre atanmadığını; bu atamanın beynin bilgileri nasıl işlediğine bağlı olduğunu gösteriyor.

Dokulara görev atanmasıyla ilgili bu dinamik süreç, aynı zamanda beynin kendini rahimde monte etmesi olarak da görülebilir. Montajı fabrikada yapılıp tamamlandığında açılan bilgisayarların aksine, beyin *montajlanırken* de faal durumdadır ve bu faallik montaj sürecine katkı yapabilir. Kediler ve diğer memeliler üzerinde yapılan deneyler göstermiştir ki, cenin gelişimi sırasında beyin kimyasallarla susturulursa, sonuçta ortaya önemli anormallikler çıkabilmektedir.[27] Korteksin farklı bölgeleri, aldığı girdinin türüne göre başka şekilde de gelişebilir. Adeta gövde gösterisi yapılan bir deneyde, sinirbilimci Mriganka Sur, dağ gelinciklerinin beyin bağlantılarını kelimenin tam anlamıyla *yeniden düzenler*, öyle ki, bu hayvanların gözlerinden gelen sinyaller, normalde kulaklardan sinyal alan beyin bölgesi olan birincil işitsel korteksi besler olmuştu.[28] Sonrasında işitsel korteksi elektrotlarla incelediğinde birçok bakımdan görsel korteks gibi davrandığını bulmuştur. Görsel alan içindeki mekânlar bir harita gibi dizilmişti, tekil sinir hücreleri de çizgiler ve şeritlere belirli bir konum ile hareket yönünde

---

[23] Sadato ve diğerleri, "Activation of the primary visual cortex by Braille reading in blind subjects", 1996.

[24] Neville ve Bavelier, "Specificity and plasticity in neurocognitive development in humans", 2000; Petitto ve diğerleri, "Speech-like cerebral activity in profoundly deaf people while processing signed language: Implications for the neural basis of all human language", 2000.

[25] Pons ve diğerleri, "Massive cortical reorganization after sensory deafferentation in adult macaques", 1991; Ramachandran ve Blakeslee, *Phantoms in the brain: Probing the mysteries of the human mind.* 1998.

[26] Curtiss, de Bode ve Shields, "Language after hemispherectomy", 2000; Stromswold, "The cognitive neuroscience of language acquisition", 2000.

[27] Catalano ve Shatz, "Activity-dependent cortical target selection by thalamic axons", 1998; Crair, Gillespie ve Stryker, "The role of visual experience in the development of columns in cat visual cortex", 1998; Katz ve Shatz, "Synaptic activity and the construction of cortical circuits", 1996; Miller, Keller ve Stryker, "Ocular dominance and column development: Analysis and simulation", 1989.

[28] Sharma, Angelucci ve Sur, "Induction of visual orientation modules in auditory cortex", 2000; Sur, "Visual plasticity in the auditory pathway ...", 1988; Sur, Angelucci ve Sharma, "Rewiring cortex ...", 1999.

tepki veriyordu; sıradan görsel kortekste de sinir hücreleri benzer şekilde çalışır. Dağ gelincikleri, sadece görerek saptayabilecekleri nesnelere doğru hareket etmek için bile yeniden düzenlenmiş beyinlerini kullanabiliyordu. Duyu korteksine gelen girdiler, bu örgütlenmeye yardım ediyor olmalıdır: Görsel duyudan gelen girdiler işitsel korteksin görsel korteks gibi çalışmasını sağlar.

Bu keşiflerin anlamı nedir? *Esnek* kelimesinin sözlük anlamına uygun şekilde beynin "şekillendirilme, yoğrulma, modellenme ve yontulmaya açık olduğunu" mu gösterir? Bu bölümün geri kalanında size yanıtın hayır olduğunu kanıtlayacağım.[29] Beynin deneyimlerle değiştiğine dair keşifler, öğrenmenin düşündüğümüzden daha güçlü olduğunu, öğrenme girdileriyle beynin şeklinin büyük değişikliklere uğrayabileceğini ve genlerin beyni şekillendirmediğini göstermez. Beynin esnekliğine dair deliller, ilk bulundukları duruma göre pek radikal değiller: Korteksin güya esnek bölgeleri hiç değiştirilmeseler de yapacakları işi yapıyor aslında. Ayrıca beyin gelişimiyle ilgili son keşifler, beynin büyük oranda esnek olduğu görüşünü çürütmüştür. Bunlara sırayla değineceğim.

Bir şeyler öğrendikçe beynimizin değiştiği olgusu, bazılarının dediği gibi insan doğa ve yetiştirme ya da insan potansiyeli tartışmalarına muazzam açılımlar getirecek köklü bir keşif değildir. XIX. yüzyılda hapishane hücresindeki Dimitri Karamazov, düşünmenin maddesel olmayan bir ruh yerine, sinir hücresi kuyruklarının titreşmesinden kaynaklandığı üstünde derin düşüncelere dalmışken bu çıkarımı yapabilirdi. Düşünce ve eylem beynin fiziksel faaliyetinin ürünleriyse, düşünce ve eylem deneyimlerden etkilenebiliyorsa, o halde deneyimler beynin fiziksel yapısında iz bırakmalı.

O halde, deneyim, öğrenme ya da çalışmanın beyni etkileyip etkilemediğine dair bilimsel bir soru yoktur; bunlar beyni kesinlikle etkiler, doğru yolda ilerlediğimize dair şüpheler olsa bile. Keman çalabilenlerin çalamayanlara ya da işaret dilini veya Braille dilini ustaca kullanabilenlerin konuşan veya okuyan insanlara göre farklı beyinleri olması şaşırtıcı değildir. Yeni bir insanla tanıştığınızda, bir dedikodu duyduğunuzda, Oskar törenini seyrettiğinizde veya golf sopanızı cilaladığınızda, uzun lafın kısası, deneyimlerin zihninizde iz bıraktığı her an, beyniniz değişir. Tek soru, öğrenmenin beyni *nasıl* etkilediğidir. Hatıralar protein dizilerinde mi, yeni sinir hücreleri veya sinapslarda mı, yoksa

---

[29] İlintili savlar için bkz. Geary ve Huffman, "Brain and cognitive evolution: Forms of modularity and functions of mind", 2002; Katz ve Crowley, "Development of cortical circuits: Lessons from ocular dominance columns", 2002; Katz ve Shatz, "Synaptic activity and the construction of cortical circuits", 1996; Katz, Weliky ve Crowley, "Activity and the development of the visual cortex: New perspectives", 2000; Marcus, "Plasticity and nativism: Towards a resolution of an apparent paradox", 2001.

mevcut sinapsların gücündeki değişikliklerde mi saklanır? Yeni bir beceri öğrenildiğinde, bu beceri (beyincik ve bazal gangliyonlar gibi) sadece öğrenmeye adanmış organlarda mı saklanır, yoksa aynı zamanda korteksi de düzenler mi? El maharetindeki bir artış, kullanılan korteks alanının artmasına mı yoksa aynı alan içinde daha çok sinaps kullanılmasına mı bağlıdır? Bunlar önemli bilimsel sorunlardır, fakat acaba insanlar öğreniyor mu, öğreniyorsa ne kadar öğreniyor gibi sorular hakkında hiçbir şey söylemezler. Eğitimli kemancıların yeni başlayanlardan daha iyi çaldığını biliriz, yoksa daha işin başında kafalarını beyin tarayıcılarının içine sokmazdık. Sinirsel esneklik, öğrenme ve gelişimin farklı bir çözümleme seviyesinde betimlenmiş başka bir adıdır.

Tüm bunlar yeterince açık olmalı, fakat günümüzde öğrenmeye dair sıradan bir bilgi, sinir sistemine dair laflarla süslenip bilimde büyük bir ilerleme olarak sunulabilir. *New York Times*'da atılan bir manşete göre "bir psikiyatrist konuşma tedavisinin, hastanın beynini değiştirebileceğini söyledi."[30] Öyle olduğunu umuyorum, yoksa o psikiyatrist müşterilerini dolandırıyor demektir. Pediyatri nöroloğu Harry Chugani, *Boston Globe*'a "çevresel etkenler, çocuğun beyninin gelişim şeklini değiştirebilir" açıklamasını yaptı. "Etrafı saldırganlık ve şiddetle çevrilmiş, beyni uyarıcı etkilerden yoksun kalmış bir çocuk, bunları beynindeki bağlantılara ve davranışlarına yansıtacaktır."[31] Evet, doğrudur; çevresel etkenler çocuğu etkileyecekse, bunu beyindeki bağlantıları değiştirerek yapacaktır. *Educational Technology and Society* dergisinin özel bir sayısının konusu, "öğrenmenin, kişinin beynindeki konumunu incelemek ve öğrenci beynindeki etkileri temelinde pedagoji ile teknolojinin değerlendirilip tasarlanması"ydı. Misafir editör (bir biyolog), öğrenmenin vücudun pankreas gibi başka bir organında veya maddesel olmayan ruhta gerçekleşmesi gibi bir seçenekten zaten bahsetmemişti. Bazen sinirbilim profesörleri bile ancak Makinedeki Hayalet görüşüne inananlara haber gibi gelebilecek "keşifler" duyurur: "Araştırmacılar, beynin bağlantılarını değiştirme yeteneği olduğunu buldu. ... Beyin içindeki sinaps bağlantılarını değiştirme yeteneğiniz var."[32] Aman ne iyi, çünkü diğer türlü zaten kalıcı hafıza kaybına uğrardık.

Bu sinirbilimci, "insanların öğrenme kapasitesi ve performansını artırmayı amaçlayan ürünler geliştirmek için beyin araştırma teknolojisi kullanan" bir şirkette yöneticidir ve aynı amacı güden birçok yeni şirket vardır. Müşterilerine "sinirsel örüntülerini haritalandıran" şemalar çizmeyi öğreten bir danışman, "yeterince ilgi gösterilip beslenirse, insanoğlunun yaratıcılığı sonsuzdur" demektedir. Tatmin olmuş bir müşteri "yaşlandıkça beyninizdeki bağlantılar ve

---

[30] R. Restak, "Rewiring" (S. C. Vaughan'ın *The talking cure* adlı eserinin incelemesi), *New York Times Book Review*, 22 Haziran 1997, s. 14-15.

[31] D. Milmore, "'Wiring' the brain for life", *Boston Globe*, 2 Kasım 1997, s. N5-N8.

[32] William Jenkins, aktaran: A. Ellin, "Can 'neurobics' do for the brain what aerobics do for the lungs?" *New York Times*, 3 Ekim 1999.

çağrışımların sayısı artar, bu yüzden de beyninizde daha fazla bilginin saklı olması gerekir. Ortaya dökülmesi için tek yapmanız gerek biraz silkelemektir" der.[33] Birçok insan, sinirbilim savunucularının, eve dönerken farklı yollardan geçmenin yaşlanma etkilerini durdurabileceğini ileri süren, fakat hiçbir bulguya falan dayanmayan kamu bildirileriyle ikna olmuştur.[34] Ayrıca küpler, toplar ve diğer oyuncakların "görsel ve dokunsal bir uyarıcı etki yaptığını", "hareket etme ve iz sürme becerisini artırdığını" fark eden bir pazarlama dahisi de var. Bu görüş aslında "beyin temelli" bir çocuk yetiştirme ve eğitim hareketinin bir parçasıdır. Çocuklarla ilgili bölümde bu konuya tekrar döneceğiz.[35]

Bu şirketler beyni etkileyen herhangi bir öğrenme türünün (beyni etkilemeyen bir öğrenme türü varmış gibi) beklenmedik ölçüde gerçek, derin ya da güçlü olduğunu ima ederek, insanların Makinedeki Hayalet inançlarının sırtını sıvazlar. Fakat bu yanıltıcıdır. Tüm öğrenme olayları beyni etkiler. Bilimcilerin öğrenmenin beyni *nasıl* etkilediğine dair keşifleri şüphesiz heyecan vericidir, fakat bu, öğrenmeyi olduğundan daha geniş kapsamlı veya önemli yapmaz.

Sinirsel esneklikle ilgili ikinci yanlış yorum, duyulardan gelmemiş hiçbir şeyin beyinde olmadığı inancına dayandırılabilir. Korteks esnekliğine dair, halkın önüne en çok serilmiş keşifler, birincil duyu korteksini, yani duyulardan gelen sinyalleri ilk olarak alan (talamus ile öteki altkorteks organlarından geçtikten sonra) gri madde bölgelerini ilgilendirir. Boş Sayfa kuramını desteklemek için esneklik kartını oynayan yazarlar, birincil duyu korteksi esnek ise beynin geri kalanının *daha* esnek olması gerektiğini ileri sürer, çünkü zihnin, duyuların deneyimleriyle inşa edildiğini varsayarlar. Örneğin, bir sinirbilimcinin, Sur'un beyin bağlantılarının yeniden düzenlenmesiyle ilgili deneyi hakkında "son zamanlarda genlerin gücüne yapılan vurguya meydan okuyacağını ve insanları normal beyin örgütlenmesinin yaratılmasında çevresel etkenlere daha çok dikkat edecekleri bir konuma geri iteceği"ni söylediği aktarılmıştır.[36]

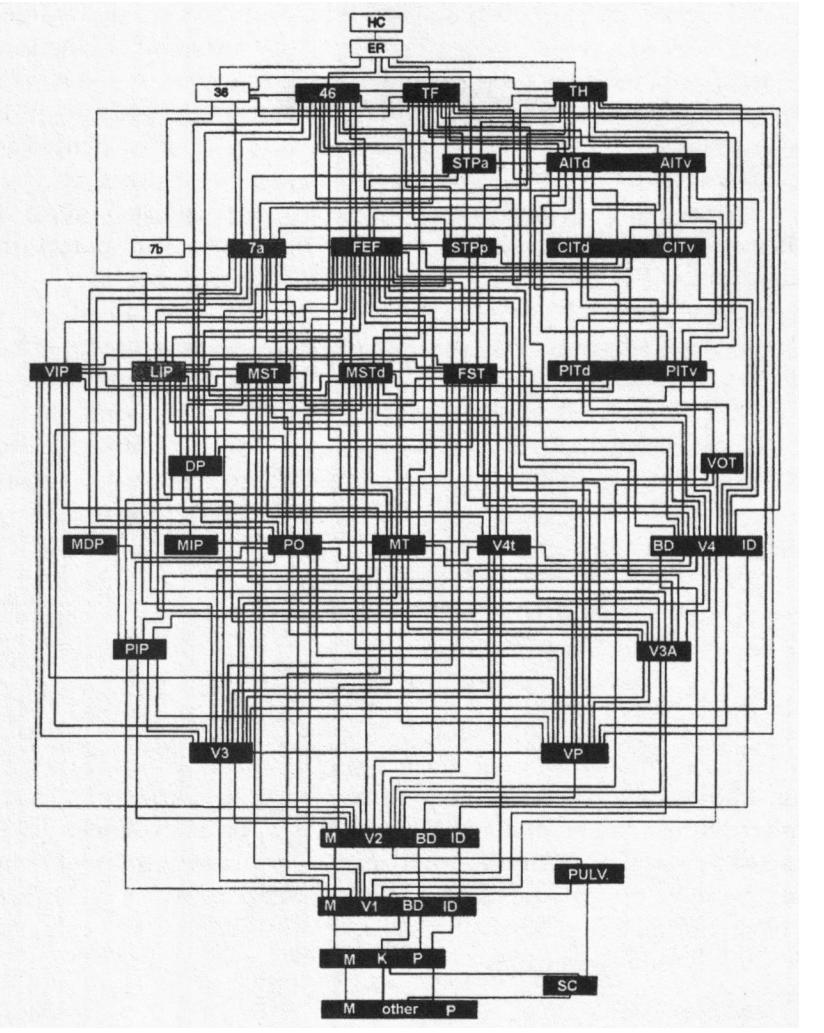
Fakat beyin birçok parçadan oluşan karmaşık bir organsa, buradan çıkarılan ders havada kalıyor. Birincil duyu korteksi, zihnin temeli değil, duyu çözümlemesinin ilk aşamalarında belirli tür sinyallerin işlenmesinde uzmanlaşmış, beyindeki birçok aygıttan biridir. Varsayalım ki birincil duyu korteksi gerçekten doğuştan biçimlendirilmemiş olsun ve bütün yapısını girdilerle kazansın. Bu, beynin bütününün doğuştan biçimsiz olduğu, yapısını girdilerle

[33] Aktaran: A. Ellin, *a.g.e.*, *New York Times*, 3 Ekim, 1999.

[34] G. Kolala, "Muddling fact and fiction in policy", *New York Times*, 8 Ağustos 1999.

[35] Bruer, "Education and the brain: A bridge too far", 1997 ve *The myth of the first three years: A new understanding of brain development and life long learning*, 1999.

[36] R. Saltus, "Study shows brain adaptable", *Boston Globe*, 20 Nisan 2000.

kazandığı anlamına mı gelir? Hayır. Her şey bir yana, birincil duyu korteksi devasa, muğlak bir sistemin sadece bir parçasıdır. Olaya bir anlam kazandırmak adına, primatlardaki görsel sisteminin bağlantılarıyla ilgili ve son zamanlarda çizilmiş yukarıdaki şemaya bakalım:[37]

Birincil duyu korteksi, şemanın alttan dördüncü sırasında V1 etiketli kutudur. Görsel verileri işlemeye adanmış en az elli ayrı beyin bölgesinden biridir ve bu bölgeler birbirleriyle kesin bir şekilde bağlantılıdır. (Şema karmakarışık görünse de her şey birbiriyle bağlantılı değil; bileşenler arasında mantıken olası

[37] Van Essen ve Deyoe, "Concurrent processing in the primate visual cortex", 1995, s. 388.

bağlantıların ancak üçte biri beyinde gerçekten vardır.) Birincil duyu korteksi, görmek için tek başına yeterli olmaz. Aslında, görsel sistemde öyle derinlere gömülüdür ki Francis Crick ve sinirbilimci Christof Koch, bu korteksin içinde olup biten hiçbir şeyin bilinçli bir şekilde farkında olmadığımızı ileri sürmüşlerdir.[38] Algıladığımız görüntü, yani bir sahne içinde düzenlenmiş ya da belirli şekillerde hareket eden ve aşina olduğumuz renklerle bezenmiş nesneler koca bir mekanizmanın ürünüdür. V1 kutusunun içeriği, bütünüyle girdiler tarafından belirlenmiş bile olsa, görsel sistemin geri kalanının, diğer elli kutuyla bağlantılarının mimarisini de açıklamak zorundayız. Şemanın tamamen genetik yapı tarafından belirlendiğini ima etmiyorum, fakat büyük kısmı kesinlikle öyle.[39]

Elbette görsel sistemin kendisine geniş bir açıyla bakılmalı, çünkü beynin sadece bir parçasıdır. Görsel sistem, anatomileri ve bağlantılarıyla ayırt edilen elliden fazla ana korteks bölgesinin yaklaşık yarım düzinesine hâkimdir. Diğer korteks bölgelerinin çoğu dil, muhakeme, planlama ve sosyal beceriler gibi farklı işlevlere sahiptir. Bölgelerin bu rollere hangi ölçüye dek genetik yapı tarafından hazırlandığını kimse bilmese de, genetik etkinin büyük olduğuna dair ipuçları var.[40] Gelişim sırasında kortekse gelen duyu girdisi kesilse bile, farklı bölgeler rahimde belirginleşir. Gelişim ilerledikçe farklı bölgelerde farklı genler faaliyete geçer. Beyin, sinir hücrelerini birbirine bağlamak için eksiksiz bir alet çantasına sahiptir; örneğin aksonları (sinir hücrelerinin çıktı kablolarını) hedeflerine ulaştırmak için iten veya çeken moleküller, aksonları olduğu yere yapıştıran veya onları koruyan moleküller vardır. Korteks bölgelerinin sayısı, boyutu ve bağlantıları memeli türleri içinde değişkenlik gösterir, ayrıca insanlar ve diğer pri-

---

[38] Crick ve Koch, "Are we aware of neural activity in primary visual cortex?", 1995.

[39] Bishop, Coudreau ve O'Leary, "Regulation of area identity in the mammalian neocortex by *Emx2* and *Pax6*", 2000; Bourgeois, Goldman-Rakic ve Rakic, "Formation, elimination, and stabilization of synapses in the primate cerebral cortex", 2000; Chalupa, "A comparative perspective on the formation of retinal connections in the mammalian brain", 2000; Katz, Weliky ve Crowley, "Activity and the development of the visual cortex: New perspectives", 2000; Levitt, "Molecular determinants of regionalization of the forebrain and cerebral cortex", 2000; Miyashita-Lin ve diğerleri, "Early neocortical regionalization in the absence of thalamic innervation", 1999; Rakic, "Setting the stage for cognition: Genesis of the primate cerebral cortex", 2000 ve "Neurocrationism – Making new cortical maps", 2001; Verhage ve diğerleri, "Synaptic assembly of the brain in the absence of neurotransmitter secretion", 2000; Zhou ve Black, "Development of neural maps: Molecular mechanisms", 2000.

[40] Bkz. Bir önceki notun referansları; ayrıca Geary ve Huffman, "Brain and cognitive evolution: Forms of modularity and functions of mind", 2002; Krubitzer ve Huffman, "A realization of the neocortex in mammals: Genetic and epigenetic contributions to the phenotype", 2000; Preuss, "What's human about the human brain?", 2000 ve "The discovery of cerebral diversity ...", 2001; Tessier-Lavigne ve Goodman, "The molecular biology of axon guidance", 1996.

matlar arasında bu açıdan fark vardır. Bu çeşitlilik evrimin akışındaki genetik değişimler yüzünden doğmuştur ve bu değişimler yavaş yavaş anlaşılmaktadır. Örneğin, kısa süre önce genetikçiler, insanlar ile şempanzelerin gelişmekte olan beyinlerinde farklı genlerin faaliyette olduğunu keşfetti.[41]

Korteks bölgelerinin farklı görevler için özelleşmiş olma ihtimali, korteksteki farklı parçaların mikroskop altında benzer görünmesi yüzünden belirsizlik kazanmıştır. Fakat beyin bir bilgi işlem sistemi olduğu için bu olgunun fazla bir anlamı yoktur. CD üzerindeki mikroskobik oyuklar, içlerine ne kaydedilmiş olursa olsun aynı görünür, ayrıca farklı kitaplardaki yazılar, onları okuyamayan biri için aynı gibidir. Bilgi taşıyan bir ortamda içerik, fiziksel görünüşte değil, öğeler arasındaki kombinasyonal *örgülerde* yatar. Beyindeyse içeriği, mikrodevrelerin ayrıntıları belirler.

Korteks beynin bütünü değildir. Korteksin altına, insan doğasının önemli kısımlarını belirleyen başka beyin organları tıkılmıştır. Bunlar arasında belleği pekiştirip zihinsel haritaları destekleyen hipokampüs, deneyimleri belirli duygularla renklendiren amigdala, cinsel arzuları ve başka açlıkları ortaya çıkaran hipotalamus vardır. Birçok sinirbilimci, korteksin esnekliğinden etkilense bile, altkorteks yapılarının pek esnek olmadığını kabul eder.[42] Bu, anatomiyle ilgili önemsiz bir itiraz değildir. Kimi yorumcular, sinirsel esnekliğin evrim psikolojisi dalını öldürdüğünü, çünkü korteksin değişebilir oluşunun, evrim sürecinde ortaya çıkabilecek özelleşmiş bölgeleri beynin destekleyemeyeceğini gösterdiğini söyler.[43] Fakat evrim psikolojisindeki çoğu önerme korku, cinsellik, aşk ve saldırganlık gibi dürtülerle ilgilidir, bunlar da genelde altkortekste yer alan devrelerde bulunur. Genel olarak herhangi bir kuramda, doğuştan biçimlendirilmiş bir insan becerisi, tek bir duyu korteksine değil, korteks ile altkorteks bölgelerinden oluşan bir *ağa* oturtulmalıdır.

Beyinle ilgili başka bir temel konuysa esneklik için duyulan heyecan yüzünden gözden kaçmıştır. Sinirsel faaliyetin beyin gelişimi için çok önemli olduğunun keşfi, ne beynin şekillenmesinde öğrenmenin önemli olduğunu, ne de genlerin beyni şekillendirmediğini gösterir.

Sinirsel gelişim araştırmaları çoğunlukla insan doğası/yetiştirme bağlamında çerçevelendirilir, fakat bunu daha çok gelişim biyolojisine, yani özdeş hücrelerden oluşan bir kümenin nasıl işlevsel bir organa dönüştüğünü incele-

[41] Normile, "Gene expression differs in man and chimp brains", 2001, s. 44-45.

[42] Kaas, "The reorganization of sensory and motor maps after injury in adult mammals", 2000, s. 224.

[43] Hardcastle ve Buller, "Evolutionary psychology, meet developmental neurobiology: Against promiscuous modularity", 2000; Panksepp ve Panksepp, "The seven sins of evolutionary psychology", 2000.

yen bilim dalına ait bir sorun olarak ele almak daha verimli sonuçlar doğurur. Bu yaklaşım da çağrışımcılığın geleneksel varsayımlarını baş aşağı eder. Birincil duyu korteksi, beynin en sağlam ve değişmez yeri olmak yerine, düzgün gelişimi için girdilere *en çok* bağlı olan beyin bölgesi olabilir.

Beynin montajında, eksiksiz bir genetik planın yokluğu iki sebepten ötürü tartışılamaz. İlk olarak, gen, çevrenin tüm ayrıntılarını önceden bilemez, ki buna genomdaki diğer genlerden oluşan çevre de dahildir. Gen, besin maddelerinin, diğer genlerin, ömre kıyasla büyüme hızının, rastgele çıkacak sorunların, fiziksel ve sosyal çevrenin varyasyonlarına karşı, organizmanın bir bütün olarak işlev görmesini sağlayacak adaptif bir gelişim programı belirlemelidir. Bunun için organizmanın geri kalanının gelişime dair geribildirimler alması gerekir.

Bedenin gelişimine bakalım. Uyluk kemiğini oluşturan genler, üstteki yumrunun şeklini tam olarak belirleyemez, çünkü bu yumru kalça kemiğindeki yuvaya oturmalıdır; bu yuva ise başka genler, beslenme, yaş ve tesadüfler tarafından şekillenir. Yani yumru ve yuva, şekillerini, bebek henüz anne karnında tekmeler atarken birbirleri üzerinde dönerek ayarlarlar. (Bunu, gelişim sırasında felç edilmiş deney hayvanlarının deforme eklemlerle doğmasından biliyoruz.) Aynı şekilde, gelişen gözdeki merceği şekillendiren genler, retinanın ne kadar arkaya gideceğini veya öne geleceğini bilemez. Dolayısıyla bebeğin beyni bir geribildirim devresiyle donatılmıştır. Bu devre, retinadaki görüntünün netliğiyle ilgili sinyalleri göz küresinin fiziksel büyümesini yavaşlatmak veya hızlandırmak için kullanır. Bunlar "esneklik"le ilgili güzel örneklerdir, fakat esnek malzeme metaforu yanıltıcıdır. Bu mekanizmalar, değişken çevre şartlarının, değişken organları şekillendirmesini mümkün kılmak üzere tasarlanmamıştır. Bunun tam aksini yaparlar: değişken çevre şartlarına rağmen işini yapmaya muktedir ve *sabit* bir organın gelişmesini sağlarlar.

Beden gibi, beyin de çalışan bir sistem haline gelmek için geribildirim devreleri kullanmak zorundadır. Bu durum özellikle, gelişen duyu organlarıyla boğuşması gereken duyu bölgeleri için geçerlidir. Sırf bu sebepten, uyluk kemiği ile göz küresi örneklerinde olduğu gibi, beynin ulaşacağı son durum bir anlamda genetik yapı tarafından belirlenmiş olsa bile, beyin faaliyetinin kendi gelişiminde rol oynamasını bekleriz. Bunun nasıl olduğu hâlâ büyük oranda sır, fakat sinirsel uyarıların bir genin faaliyetini tetikleyebileceğini, bu genin de diğer genleri harekete geçirebileceğini biliyoruz.[44] Her beyin hücresi eksiksiz bir genetik programa sahip olduğu için, farklı bölgelerden herhangi birinde, doğuştan düzenlenmiş bir sinirsel devrenin gelişimini tetikleyecek sinirsel faaliyet mekanizması ilkesel olarak vardır. Eğer öyleyse, beyin faaliyetleri beyni şekillendiriyor denemez; sadece genoma, belirli bir sinirsel devrenin beyinde

[44] Gu ve Spitzer, "Distinct aspects of neuronal differentiation encoded by frequency of spontaneous Ca2+ transients", 1995.

nereye gitmesi gerektiğini söylüyordur.

Yani aşırı doğuştancı görüşe sahip kişinin bile, beynin kendisini kafatasında GPS koordinatlarına uygun şekilde farklılaştırdığına, "sol şakak ile sol kulak arasındaysan dil devresi ol" (korku devresi veya yüzleri tanıma devresi) gibi kurallara uyduğuna inanması gerekmez. Gelişim programı, gelişen beynin bir bölümünde uyarıcı kaynak, ateşleyici sinyaller, kimyasal ortam ve başka uyarıcıların birleşmesi sayesinde tetiklenebilir. Sonuçta farklı insanlarda farklı bölgeleri kaplayan bir yeti ortaya çıkabilir. Her şeyden önce beyin bir hesaplama organıdır ve enformasyon akışı aynı olduğu sürece aynı hesaplama beynin farklı yerlerinde yapılabilir. Bilgisayarınızda, bir dosya veya program belleğin farklı yerlerinde bulunabilir ya da sabit diskin farklı kısımlarına dağılmış olabilir, yine de daima aynı şekilde çalışır. Gelişen beynin de, sinirsel kaynaklarını hesaplama işlemlerinin taleplerine göre paylaştırırken, en azından bu kadar dinamik olması şaşırtıcı olmamalı.

Beynin, eksiksiz bir genetik plana bağlı olmayışının diğer sebebi, genomun kısıtlı bir kaynak oluşudur. Evrimsel zaman akışında, genler sürekli mutasyona uğrar ve doğal seçilim de kötü genleri ancak yavaş yavaş temizler. Çoğu evrim biyoloğu, doğal seçilimin ancak bu büyüklükte bir genomu destekleyebileceğine inanır. Bu, karmaşık bir beyne dair genetik planların, beynin gelişimi ve çalışmasıyla tutarlılık gösterecek asgari bir boyuta sıkıştırılması gerektiği anlamına gelir. Genomun yarısından fazlası öncelikle veya özellikle beyin için ayrılmış olsa da, beynin bağlantı şemasını belirlemek için bu kadarı hiç yeterli değildir.

Beynin gelişim programı becerikli olmak zorundadır. Gözlerden gelen her aksonun (çıktı kablosu) beyne düzgün bağlanması meselesine bakalım. Gözdeki komşu noktalar, beyinde komşu noktalara bağlanmalı (topografik haritalandırma denen bir düzenleme) ve iki gözde birbirinin muadili olan konumlar, beyinde birbirlerine yakın noktalara ulaşmalı fakat birbirlerine karışmamalıdır.

Bir memelinin beyni, her aksona genetik yapı tarafından belirlenmiş bir adres vermek yerine, bu bağlantıları daha akılcı bir yolla düzenleyebilir. Kedi beyninin gelişimine dair yaptığı araştırmalarda sinirbilimci Carla Shatz, her retinada yayılan etkinlik dalgalarının önce bir yöne, sonra başka bir yöne doğru aktığını keşfetti.[45] Bu, aynı gözde yan yana duran sinir hücrelerinin yaklaşık aynı zamanda sinyal göndereceği, çünkü bunlara çoğunlukla aynı dalga cephesinin çarpacağı anlamına gelir. Fakat farklı gözlerden ya da aynı gözün farklı yerlerinden çıkan aksonların faaliyetleri birbirlerinden bağımsızdır, çünkü birinin üzerinden geçen dalga diğerini ıskalayacaktır. Stadyumda taraftarlar farklı yönlere doğru "Meksika dalgası" yaptığında, kimin ne zaman ayağa kal-

[45] Catalano ve Shatz, "Activity-dependent cortical target selection by thalamic axons", 1998; Crair, Gillespie ve Stryker, "The role of visual experience in the development of columns in cat visual cortex", 1998; Katz ve Shatz, "Synaptic activity and the construction of cortical circuits", 1996.

kacağını bileceğiniz için (çünkü aynı anda ayağa kalkacak kişiler çok yakın oturmalı) oturma şemasını yeniden oluşturabilmeniz gibi, beyin de girdi getiren sinir hücrelerinden hangilerinin aynı zamanda sinyal gönderdiğini dinleyerek gözlerin uzamsal tertibini düzenleyebilir. İlk olarak psikolog D. O. Hebb'in ortaya çıkardığı, sinirsel ağlarda öğrenmeyle ilgili kurallardan biri, "birlikte sinyal gönderen sinir hücrelerinin birlikte bağlantı oluşturacağını, uyum göstermeyen sinir hücrelerinin de birlikte bağlanmayacağını" söyler. Dalgalar retinada günlerce ve haftalarca gidip geldikçe, sinyal akışının ucundaki görsel talamus, kendi içinde her biri tek bir göze bağlanan katmanlar oluştururken, yan yana duran sinir hücreleri de retinanın yan yana duran bölgelerine tepki verir. Kuramsal olarak, korteks kendi bağlantılarını benzer bir şekilde düzenleyebilir.[46]

Aslında beynin hangi bölgelerinin bu kendi başına kurulum tekniğini kullandığı başka bir meseledir. Görsel sistem, topografik düzenlemeye sahip bağlantıları oluşturmak için bu tekniğe ihtiyaç duyar gibi görünmez; genlerin doğrudan kontrolü altında kaba bir topografik harita oluşturur. Ama kimi sinirbilimciler birlikte sinyal gönderenlerin birlikte bağlanması tekniğinin, haritaları daha doğru şekilde oluşturmak ya da iki gözden gelen girdileri ayırmak için kullanılabileceğine inanıyor.[47] Bu görüşe de karşı çıkılmıştır, fakat gelin doğru olduğunu varsayalım ve ne anlama geldiğine bakalım.

Birlikte sinyal gönderip birlikte bağlanma süreci, kuramsal olarak, göz kürelerinin dünyayı izlemesiyle devreye sokulabilir. Dünyada retinanın komşu bölgelerini aynı zamanda uyaran çizgiler ve sınırlar vardır, ki bu da beynin düzenli bir haritaya ince ayar yapmak için gereksinim duyduğu enformasyonu sağlar. Fakat Schatz'ın kedilerinde bu ayar sistemi *hiçbir çevresel girdi olmaksızın* çalışır. Görsel sistem, hayvanın gözleri açılmadan, hatta çubuk ve koni hücreleri yerine bağlanıp işlemeye başlamadan önce, zifiri karanlık rahimde gelişir. Retina dalgaları, görsel beynin kendi bağlantılarını oluşturduğu bir dönemde retina dokularının içinde yaratılır. Başka bir deyişle, gözler bir *test örüntüsü* üretir ve beyin de bunu kendi montajını tamamlamak için kullanır. Normalde, gözden gelen aksonlar dünyada olup bitene dair enformasyon taşımaktadır, fakat gelişim programı, hangi sinir hücrelerinin aynı gözden veya gözdeki aynı bölgeden geldiğine dair bilgi taşımak için bu aksonları bünyesine alır. Evime gelen bir kablo tv kurucusunun, bodrumdaki hangi kablonun hangi odaya gittiğini belirlemesini izlerken, aklıma kaba bir analoji geldi. Kablonun yatak odasındaki ucuna "çığlıkçı" denen bir ses jeneratörü bağlayıp duvardan çıkan kablo demetlerinin hangisinden sinyal geldiğini dinlemek için alt kata indi. Kablolar, alt kata deneme sesi değil, üst kata televizyon sinyali taşımak için tasarlanmış olsalar bile, kurulum aşamasında bu kullanıma da hizmet ettiler, çünkü bilgi iletimi iki

[46] Catalano ve Shatz, *a.g.e.*, 1998; Crair, Gillespie ve Stryker, *a.g.e.*, 1998; Katz ve Shatz, *a.g.e.*, 1996; Stryker, "Precise development from imprecise rules", 1994.

[47] Catalano ve Shatz, *a.g.e.*, 1998; Stryker, *a.g.e.*, 1994.

amaç için de faydalıdır. Buradan çıkarılması gereken ders şu: Beyin gelişiminin beyin faaliyetine bağlı olduğunu gösteren bir keşif, öğrenme veya deneyimlere dair hiçbir şey söylemez, sadece beynin kendi bağlantılarını oluştururken kendi bilgi aktarım becerilerinden faydalandığını gösteriyor olabilir.

Birlikte sinyal gönderip birlikte bağlanma süreci, aslında özel bir bağlantı sorununu, reseptörlerden oluşan bir yüzeyin, kortekstеki haritamsı temsiline bağlanma sorununu çözen bir hiledir. Bu sorun sadece görsel sistem için değil, dokunmak gibi diğer üç boyutlu duyular için de vardır. Bunun sebebi, retinanın iki boyutlu yüzeyinden bilgi alan birincil duyu korteksinin parsellere ayrılma sorununun, derinin iki boyutlu yüzeyinden bilgi alan birincil somatosensori korteksinin parsellere ayrılma sorununa benzemesidir. İşitme sistemi bile bu hileyi kullanabilir, çünkü farklı ses frekanslarını (kabaca ses perdelerini) temsil eden girdiler, iç kulaktaki tek boyutlu bir zarda ortaya çıkar ve beyin de ses perdelerine, görme veya dokunma duyularında uzayı ele aldığı gibi davranır.

Fakat bu hile, beynin başka yerlerinde hiçbir işe yaramayabilir. Örneğin olfaktif (koku) sistem, bağlantılarını tamamen farklı teknikle kurar: Duyu korteksine ulaştıkları yere göre düzenlenen görüntüler, sesler ve dokunuşların aksine, kokular karışık biçimde gelir ve her biri burunda farklı bir reseptör tarafından saptanan kokular, kimyasal maddeler bağlamında tahlil edilir. Her reseptör, beyne sinyal götüren bir sinir hücresine bağlıdır. Bu örnekte genom, her aksonu beyindeki yerine ulaştırmak için gerçekten farklı bir gen ayırır, ki toplamda bin gen söz konusudur. Genleri çarpıcı biçimde tasarruflu kullanır. Her gen tarafından üretilen proteinden iki kere faydalanılır: aynı proteini hem havada uçuşan bir kimyasalı saptamak için burunda hem de doğru aksonu koku soğancığındaki uygun yere yönlendirmek için sonda olarak beyinde kullanır.[48]

Bağlantı sorunları beynin diğer bölgelerinde de farklıdır. Örneğin, yutma refleksi ve bu tür sabitlenmiş eylem kalıplarını yaratan medula; korkuyu ve diğer duyguları yöneten amigdala; sosyal muhakeme işine katılan ventromediyal frontal korteks gibi. Birlikte sinyal gönderip birlikte bağlanma tekniği, dünyada ya da –görme, dokunma, işitme işlerini üstlenen birincil duyu korteksleri gibi– beynin bazı bölgelerinde, birbirinin yerini alabilecek olayları tekrar oluşturmak zorundaki duyu haritaları veya başka yapılar için ideal yöntem olabilir. Fakat koklama veya yutma, tehlikeden kaçma veya arkadaş kazanma gibi farklı işlevler evrimleştirmiş diğer bölgelerin, daha girift tekniklerle bağlantı oluşturması gerekir. Bu, bölümün başında bahsettiğim genel konunun doğal sonucudur: Çevre, organizmanın farklı kısımlarına amaçlarının ne olduğunu söyleyemez.

Aşırı esneklik öğretisi, birincil duyu korteksinde keşfedilen esnekliği, beynin başka yerlerinde olup bitenler için *metafor* olarak kullanmıştır; ama sonuç bu metaforun pek geçerli olmadığıdır. Duyu korteksinin esnekliği, bütün olarak

[48] Wang ve diğerleri, "Odorant receptors govern the formation of a precise topographic map", 1998.

zihinsel yaşamın esnekliğini simgeliyorsa, kendimizde veya insanlarda hoşlanmadığımız yönleri değiştirmek kolay olmalı. Konuyu başka bir yerden, cinsel yönelimden ele alalım. Çoğu eşcinsel erkek, ergenliği haber veren ilk hormonal değişimler sırasında erkekleri cazip bulup heyecanlandığını hisseder. Erkek çocukların bir kısmının neden eşcinsel olduğunu kimse bilmiyor; genler, rahim hormonları, diğer biyolojik nedenler ve tesadüfler gibi unsurların hepsinin rolü olabilir. Fakat benim değindiğim konu, eşcinsel olmaktan çok heteroseksüel olmakla ilgili. Hoşgörüsüzlüğün daha yaygın olduğu geçmişte, mutsuz eşcinsel erkekler, cinsel yönelimlerini değiştirmek için bazen psikiyatristlere başvururdu (bazen de zorla yaptırılırdı bu). Günümüzde bile kimi dinsel gruplar, heteroseksüelliği "seçmeleri" için eşcinsel üyelerine baskı yapar. Onlar üzerinde birçok teknik denenmiştir: Psikanaliz, kendini suçlu hissettirme ve birlikte sinyal gönderip birlikte bağlanmanın kusursuz mantığını kullanan koşullandırma teknikleri (örneğin, cinsel olarak tahrik olduklarında *Playboy* güzellerine bakmaları isteniyordu). Tüm bu teknikler başarısız olmuştur.[49] Şüpheli birkaç istisna dışında (muhtemelen arzuların değişmesi değil, kendini bilinçli şekilde kontrol etme olaylarıydı) çoğu eşcinsel erkeğin cinsel yönelimi, deneyimlerle tersine çevrilemez. Yani zihnin bazı kısımları esnek değildir, ayrıca duyu korteksinin nasıl bağlantı oluşturduğunu gösteren hiçbir keşif bu gerçeği değiştiremez.

Esneklik dediğimiz bu değişimleri geçiren beyin, aslında ne yapmaktadır? Bir yorumcu "Beynin, suyu şaraba dönüştüren İsa'ya denk bir iş yaptığını" ve bu yüzden de beynin herhangi bir parçasının kendi işlevini görmek üzere evrim sayesinde özelleştiğini söyleyen kuramların çürütüldüğünü söyler.[50] Mucizelere inanmayan kişiler şüphecidir. Sinirsel doku, kendisinden talep edilen her biçime girebilen büyülü bir madde değil, sebep sonuç yasalarına uyan bir mekanizmadır. Esneklikle ilgili öne çıkan örneklere yakından baktığımızda, bu değişimlerin hiç de mucizevi olmadığını görürüz. Tüm örneklerde, değişen korteks bölgesi normalde yaptığından çok da farklı bir iş yapmaz.

Esnekliğe dair kanıtların çoğu, birincil duyu korteksinin yeniden haritalandırılmasını içerir. Kesilmiş veya hareket edemeyen bir parmaktan sorumlu beyin bölgesi, yan parmak tarafından ele geçirilebilir ya da uyarılan bir parmağın beyin bölgesi, komşusunun zararına sınırlarını genişletir. Beynin, girdileri yeniden tartma becerisi aslında çok çarpıcıdır, fakat devralınan korteks tarafından gerçekleştirilen bilgi işleme sürecinin türü, temelde değişmemiştir: Korteks hâlâ derinin yüzeyi ile eklemlerin açılarına dair bilgiyi işlemektedir. Ama ne kadar

[49] Brown, *Social psychology,* 1985; Hamer ve Copeland, *The science of desire: The search for the gay gene and the biology of behavior,* 1994.

[50] J. R. Skoyles, 7 Haziran 1999, evrim psikolojisine dair bir e-posta tartışma listesinden.

uyarılırsa uyarılsın, bir parmağın veya görsel alanın bir kısmının beyindeki temsili hudutsuz büyüyemez; beynin iç bağlantıları bunu engeller.[51]

Körlerde görsel korteksin Braille tarafından devralınmasına ne demeli? İlk başta gerçekten özde bir şeyler değişmiş gibi görünüyor. Fakat belki de öyle değildir. Kortekste herhangi bir boşluğun, herhangi bir yetenek tarafından ele geçirildiğine tanıklık ediyor değiliz. Belki de Braille tarzı okuma, görsel korteksin anatomisini, görmenin yaptığı şekilde kullanıyor olabilir.

Sinir-anatomicileri, beynin başka bölgelerinden görsel kortekse bilgi getiren kablo sayısının, gözlerden bilgi getiren kablo sayısı kadar olduğunu uzun süredir bilmektedir.[52] Aşağıyla yukarıyı birleştiren bu bağlantıların farklı kullanımları olabilir. Bunlar, dikkati görsel alanın belirli kısımlarına yöneltebilir, görüş ile diğer duyular arasında eşgüdüm sağlayabilir, pikselleri bölgeler halinde gruplayabilir ya da zihin gözünde bir şeyler canlandırmak anlamına gelen zihinsel imgeleri hayata geçirebilir.[53] Körler, Braille tarzı okumak için belki de sadece bu önceden döşenmiş yukarı-aşağı doğrultulu bağlantıları kullanıyordur. Nokta dizilerine dokunduklarında –tıpkı gözleri bağlanmış kişilerin ellerine konan nesneleri hayal edebilmesi gibi, ama çok daha hızlı olarak– bu noktaları belki de "hayal güçleriyle canlandırıyorlardır". (Önceki araştırmalar körlerin, uzamsal bilgi de içeren zihinsel imgeler –hatta belki görsel imgeler– oluşturabildiğini göstermiştir.)[54] Görsel korteks, Braille için gereken türde işlemlere çok uygundur. Gören kişilerde gözler sahneyi tarar ve ince ayrıntıları retinanın yüksek çözünürlük merkezi olan ağtabakası çukuruna (*fovea*) gönderir. Bu, elleri bir Braille satırında gezdirip ince ayrıntıları parmak uçlarının yüksek çözünürlüklü derisinin altına denk getirmeye benzer. Böylece, gözden girdi gelmediği halde, körlerdeki görsel sistem, gören insanlardaki gibi işleyebilir. Dokunuşlar dünyasını hayalde canlandırmak ve Braille yazısını ayrıntılarıyla benimsemek için yıllarca süren alıştırmalar, görsel korteksin, beynin diğer bölgelerinden gelen içsel girdileri azami ölçüde kullanmasına yol açmıştır.

Sağırlıkta da boş bir bölgeye gitmek yerine, uygun devrenin kontrolünü ele alan, duyulardan biridir. Laura Petitto ve meslektaşları, sağırların –tıpkı duyan kişilerin konuşma dillerinde konuşma seslerini kullanması gibi– işaret dilinin öğelerini tanımak için şakak lobundaki superior gyrus bölgesini (birincil duyu korteksine yakın bir bölge) kullandığını buldular. Ayrıca sağırların, bu işaretleri bellekten çağırmak için lateral prefrontal korteksi kullandığını da buldular;

---

[51] Recanzone, "Cerebral cortical plasticity: Perception and skill acquisition", 2000, s. 245.

[52] Van Essen ve Deyoe, "Concurrent processing in the primate visual cortex", 1995.

[53] Kosslyn, *Image and brain: The resolution of the imagery debate,* 1994.

[54] Kennedy, *Drawings in the blind,* 1993; Kosslyn, *a.g.e.,* 1994, s. 334-335; Zimler ve Keenan, "Imagery in the congenitally blind ...", 1983. Ayrıca bkz. Arditi, Holtzman ve Kosslyn, "Mental imagery and sensory experience in congenital blindness", 1988.

duyan kişiler bu bölgeyi belleklerinden kelimeleri çağırmak için kullanır.[55] Bu, şaşırtıcı bir sonuç olmamalı. Dilbilimcilerin uzun süredir bildiği gibi, işaret dilleri de konuşma dilleri gibi örgütlenmiştir. Onlar da kelimeler ve dilbilgisinden faydalanır, –konuşma dillerinde anlamsız sesleri anlamlı kelimelere dönüştüren fonoloji kuralları gibi– anlamsız jestleri anlamlı işaretlere dönüştüren fonoloji kuralları kullanır.[56] Üstelik konuşma dilleri kısmen bölmelidir: kelimeler ve kuralları temsil eden öğeler, bunları kulaklara ve ağıza bağlayan girdi-çıktı sistemlerinden ayırt edilebilir. Petitto ve meslektaşlarının benimsediği en basit yoruma göre, işaret dili konuşanların korteks bölgeleri, gerçekte konuşma için değil *lisan* (kelimeler ve kurallar) için özelleşmiştir. Sağırlarda bu bölgelerde olup bitenler, tıpkı duyan kişilerin bu bölgelerinde olan bitenlerin aynısıdır.

Şimdi de en şaşırtıcı esnekliğe bakalım: Sinir bağlantıları gözleri işitsel talamus ile korteksi besleyen ve bu alanların görsel talamus ile korteks gibi çalışmasını sağlayacak şekilde düzenlenmiş dağ gelinciklerine dönelim. Burada bile, su şaraba dönüştürülmemiştir. Sur ve meslektaşları, yeniden düzenlenen girdinin, işitsel beynin gerçek bağlantılarını değiştirmediğini, sadece sinapsların güç dağılımını değiştirdiğini belirttiler. Sonuçta, yeni bir görev verilmiş işitsel beyin ile normal görsel beyin arasında birçok fark bulmuşlardı.[57] Görsel alanın, işitsel beyindeki temsili, daha belirsiz ve daha düzensizdi, çünkü bu doku görsel değil işitsel tahlil için uygundu. Örneğin, görsel alanın haritası, yukarı-aşağı doğrultusundan çok sol-sağ doğrultusunda daha doğrudur. Bunun sebebi, sol-sağ doğrultusunun, normal hayvanlarda farklı ses frekanslarını temsil eden ve bu yüzden frekans sırasına göre dizilmiş iç kulak girdileri alan işitsel korteksin eksenine eşlenmesidir. Fakat aşağı-yukarı doğrultusu, düzenli olarak aynı frekansa sahip yığınla girdi alabilen işitsel korteksin dikey eksenine eşlenir. Sur ayrıca birincil duyu korteksi ve işitmeye dair diğer beyin bölgeleri (daha önce verdiğim görsel sistemin bağlantılar şemasının muadili) arasındaki bağlantıların yeni girdilerle değişmediğini de belirtmiştir.

Dolayısıyla girdi örüntüleri, duyu korteksi bölgelerine bu girdiyle bir ağ oluşturacak şekilde ayar yapabilir, fakat bunu ancak mevcut bağlantıların sınırları içinde kalarak gerçekleştirebilirler. Sur, bağlantıları baştan düzenlenen dağ gelinciklerindeki işitsel korteksin görsel bilgiyi işlemesinin sebebini, belirli

---

[55] Petitto ve diğerleri, "Speech-like cerebral activity in profoundly deaf people while processing signed language: Implications for the neural basis of all human language", 2000.

[56] Klima ve Bellugi, *The signs of language,* 1979; Padden ve Perlmutter, "American Sign Language and the architecture of phonological theory", 1987; Siple ve Fischer, *Theoretical issues in sign language research,* 1990.

[57] Cramer ve Sur, "Activity-dependent remodeling of connections in the mammalian visual system", 1995; Sharma, Angelucci ve Sur, "Induction of visual orientation modules in auditory cortex", 2000; Sur, "Visual plasticity in the auditory pathway ...", 1988; Sur, Angelucci ve Sharma, "Rewiring cortex ...", 1999.

sinyal işleme süreçlerinin, ister görsel, ister işitsel veya dokunsal ilgili olsun, ham duyu girdileri üzerinde çalışmasının yararlı olabilme ihtimaline bağlar:

> Bu bakış açısıyla, duyu talamusunun ya da korteksinin işlevlerinden biri, tarzından [görme, işitme veya dokunma] bağımsız olarak girdiler üzerinde stereotipleşmiş işlemler yürütmektir; o tarza özgü duyu girdisi tipleri, aktarılıp işlenecek maddesel bilgiyi temin eder. ... Merkezî işitsel yapıların normal düzenlenişleri, görsel girdiler yüzünden değişmemişse veya en azından önemli bir değişiklik söz konusu değilse, ameliyatlı dağ gelinciklerinin görsel girdilerinde gözlemlediğimiz işlemlere benzer işlemlerin, normal dağ gelinciklerinin işitsel sisteminde de yürütülmesini bekleyebiliriz. Başka bir deyişle, görsel girdiler aracılığıyla işitsel sistemleri harekete geçirilen hayvanlar, normalde işitsel talamus ile kortekste gerçekleşmesi gereken aynı işlemlerden bazıları için farklı bir pencere açarlar.[58]

İşitsel korteksin kendi bünyesinde görsel girdileri değerlendirmeye uygun olduğu yorumu, zorlama bir yorum değildir. İşitme duyusunda frekansın (ses perdesi) görme duyusunda mekânın yarattığına benzer bir etkisi olduğundan bahsetmiştim. Zihin, farklı perdelerden ses üreten etkenleri, farklı yerlerde bulunan nesneler gibi ele alır ve perdeden perdeye geçişleri de mekândaki hareketler gibi algılar.[59] Bu, görüntüler üzerinde yapılan kimi analizlerin, sesler üzerinde yapılan analizlerle aynı olabileceği, ayrıca en azından kısmen benzer devreler üzerinden işlem yapılabileceği anlamına gelir. Bir kulaktan gelen girdiler, farklı frekansları temsil ederken; bir gözden gelen girdiler farklı yerlerde bulunan noktaları temsil eder. Duyu korteksindeki (hem görsel hem işitsel) sinir hücreleri, komşu girdi kablolarından enformasyon alıp bunlardan basit örüntüler üretir. Bu yüzden, yükselen veya alçalan ses kaymalarını, zengin veya saf tonları ve belirli yerlerden gelen sesleri saptayan işitsel kortekstaki sinir hücreleri, beyin içi bağlantıların yeniden düzenlendiği dağ gelinciklerinde belirli eğimleri, mekânları ve hareket yönlerinin çizgilerini otomatik olarak saptayabilir.

Bu, birincil işitsel korteksin, görsel girdiyi paketinden çıktığı haliyle ele alabildiğini söylemek anlamına gelmez. Korteksin hâlâ girdi şablonlarına tepki vererek sinaps bağlantılarını ayarlaması gerekir. Beyin içi bağlantıları yeniden düzenlenmiş dağ gelincikleri, gelişmekte olan duyu korteksinin, işleyen bir sistem olarak kendini nasıl düzenleyebileceğinin çarpıcı ispatıdır. Fakat esneklikle ilgili diğer örneklerde olduğu gibi bu vaka da, duyulardan gelen girdilerin, biçimsiz bir beyni işe yarar bir şeye dönüştürdüğünü göstermez. Korteksin iç yapısı, belirli türdeki işlemleri yapmasını mümkün kılar. "Esneklik"le ilgili birçok örnek, korteksin ve girdilerin oluşturduğu dolaşık yapıdan meydana geliyor olabilir.

---

[58] Sur, *a.g.e.*, 1988, s. 44, 45.

[59] Bregman, *Auditory scene analysis: The perceptual organization of sound,* 1990; Bregman ve Pinker, "Auditory streaming and the building of timbre", 1978; Kubovy, "Concurrent pitch segregation and the theory of indispensable attributes", 1981.

Discovery Channel seyretmiş herhangi biri, yaban öküzü veya zebra yavrularının doğum anında yere düştüğünü, birkaç dakika titrek bacakları üzerinde yalpalayıp ardından da tüm duyuları, güdüleri, istemli kas kontrolleri çalışır halde annelerinin etrafında hoplayıp zıpladıklarını gösteren çekimleri izlemiştir. Bunlar, deneyimlerin beyinlerini düzenleyemeyeceği kadar kısa bir süre içinde olup biter, yani doğumdan önce beyni şekillendiren genetik mekanizmalar var olmalı. Esneklik rağbet görmeden önce, sinirbilimciler bu olgunun farkındaydı. Görsel sistemin gelişimine dair ilk çalışmaları yürüten David Hubel ve Torsten Wiesel, maymunlardaki mikrodevrelerin doğumdan önce neredeyse tamamlandığını gösterdiler.[60] Gelişimin kritik dönemlerinde kedilerin görsel sisteminin deneyimlerle değişebileceğini gösteren ünlü deneyleri bile (karanlıkta ve şeritli silindir içinde büyütülmeleri veya gözlerinden birinin dikilmesi gibi), deneyimlerin sadece görsel sistemin *korunması* ve hayvan büyürken bu sisteme ayar yapılması için gerekli olduğunu göstermiştir. Bu deneyler, beyin bağlantılarının bütünüyle deneyimler tarafından baştan kurulduğunu göstermez.

Beynin kendisini genlerin rehberliği sayesinde nasıl montajladığını genel hatlarıyla biliyoruz.[61] Korteks oluşmadan önce bile, farklı bölgeleri yaratacak sinir hücreleri "ön-harita" halinde düzenlenir. Ön-haritadaki her bölge, farklı özelliklere sahip nöronlar, farklı girdi kablolarını kendine çeken molekül mekanizmaları ve girdilere verilecek farklı tepki şablonlarından oluşur. Aksonlar çevre sıvıda çözünmüş ya da komşu hücrelerin zarlarına yapışmış birçok molekül türü tarafından çekilir veya itilir. Büyüyen korteksin farklı bölgelerinde farklı gen takımları tanımlanır. Sinirbilimci Lawrence Katz, birlikte sinyal gönderip birlikte

---

[60] Hubel, *Eye, brain and vision,* 1988.

[61] Bishop, Coudreau ve O'Leary, "Regulation of area identity in the mammalian neocortex by *Emx2* and *Pax6*", 2000; Bourgeois, Goldman-Rakic ve Rakic, "Formation, elimination, and stabilization of synapses in the primate cerebral cortex", 2000; Chalupa, "A comparative perspective on the formation of retinal connections in the mammalian brain", 2000; Geary ve Huffman, "Brain and cognitive evolution: Forms of modularity and functions of mind", 2002; Katz, Weliky ve Crowley, "Activity and the development of the visual cortex...", 2000; Krubitzer ve Huffman, "A realization of the neocortex in mammals: Genetic and epigenetic contributions to the phenotype", 2000; Levitt, "Molecular determinants of regionalization of the forebrain and cerebral cortex", 2000; Miyashita-Lin ve diğerleri, "Early neocortical regionalization in the absence of thalamic innervation", 1999; Preuss, "What's human about the human brain?", 2000 ve "The discovery of cerebral diversity ...", 2001; Rakic, "Setting the stage for cognition: Genesis of the primate cerebral cortex", 2000 ve "Neurocrationism – Making new cortical maps", 2001; Tessier-Lavigne ve Goodman, "The molecular biology of axon guidance", 1996; Verhage ve diğerleri, "Synaptic assembly of the brain in the absence of neurotransmitter secretion", 2000; Zhou ve Black, "Development of neural maps: Molecular mechanisms", 2000.

bağlanma sürecinin, sinirbilimcilerin bu genetik mekanizmaların tam olarak nereye vardığını incelemesini engelleyen bir "dogma" haline gelmesine hayıflanır.[62]

Fakat bu gidişat yön değiştirmeye başladı, son zamanlardaki keşifler beyin bölgelerinin duyulardan gelen bilgi akışı olmadan kendilerini nasıl örgütlediğini gösteriyor. *Science* dergisinin "sapkınlık" diye nitelediği deneylerde, Katz'ın ekibi gelişmekte olan bir dağ gelinciğinin bir veya iki gözünü birden çıkarıp görsel korteksi tüm girdilerden mahrum bırakmış, ama görsel korteks, iki gözle de standart plana uyan bağlantılar kurarak gelişmiştir.[63]

Genetik mühendislik ürünü fareler, özellikle önemli ipuçları sağlamıştır, çünkü tek bir geni devre dışı bırakma yöntemi, sinir hücrelerini zehirlemek veya beyinden parça kesmek gibi geleneksel tekniklerden daha kesin sonuçlar verir. Bir araştırma ekibi, sinapsları bütünüyle kapatılıp sinir hücrelerinin birbirlerine sinyal göndermesi engellenmiş bir fare yaratmıştı. Beyni oldukça normal şekilde gelişti, katmanlı yapılar, kablolar, sinapslar eksiksiz ve doğru yerlerdeydi.[64] (Ama doğumdan sonra beyin hızla dejenere oldu, bu da sinir sistemi faaliyetinin beyni kurmaktan çok koruma işinde etkin olabileceğini gösteren başka bir bulgudur.) Başka bir ekip işe yaramayan talamusa sahip bir fare tasarladı, korteksin bütünü girdi almaktan mahrum edilmişti. Fakat korteks, her biri farklı faal genlere sahip normal katmanlar ve bölgeleri oluşturacak şekilde farklılaştı.[65] Üçüncü bir araştırma ise bunun tersini yaptı; belirli yerlerdeki genleri tetikleyerek beynin örgütlenişine yardımcı olan molekül derecesini kuran genlerden birinin silindiği fareler yarattılar. Eksik gen büyük bir fark yarattı: korteks bölgelerinin arasındaki sınırlar feci şekilde çarpılmıştı.[66] O halde *knock-out* fareler[67] ile yapılan araştırmalar, korteksin düzenlenmesinde genlerin sinirsel faaliyetten daha önemli olabileceğini gösterir. Sinirsel faaliyet şüphesiz rol oynar; oynadığı rol türe, gelişimin aşamasına ve beynin hangi bölgesinde olduğuna bağlıdır, fakat sinir sistemi faaliyeti, beyin yapısının kaynağı olmak yerine beynin yapabildiği şeylerden sadece biridir.

Kendi türümüz hakkında ne demeli? Kısa süre önce ikizlerle yapılan bir çalışmanın, korteks anatomisindeki farklılıkların, özellikle de farklı korteks bölgelerindeki gri madde miktarıyla ilgili farkların genetik kontrol altında olduğunu, ayrıca zekâ ve diğer psikolojik farklılıklarla paralellik gösterdiğini anımsayın.[68] İnsan beyninin esnekliğini gösteren deneyler, beyindeki büyük çaplı genetik örgütlenmeyi dışlamaz. Hem insanlar hem de maymunlardaki esneklikle ilgili

---

[62] Katz, Weliky ve Crowley, *a.g.e.*, 2000, s. 209.

[63] Crowley ve Katz, "Early development of ocular dominance columns", 2000.

[64] Verhage ve diğerleri, *a.g.e.*, 2000.

[65] Miyashita-Lin ve diğerleri, *a.g.e.*, 1999.

[66] Bishop, Coudreau ve O'Leary, *a.g.e.*, 2000. Ayrıca bkz. Rakic, *a.g.e.*, 2001.

[67] *Knock-out fareler*: Hedeflenen bir genin silindiği fare soyları. —*çev. notu*

[68] Thompson ve diğerleri, "Genetic influences on brain structure", 2001.

en çok konuşulan örneklerden biri, kesilen veya hissizleşen vücut parçasından sorumlu olan korteks bölgesinin, başka bir vücut parçasına yeniden atanabilmesidir. Fakat inşa edilmiş bir beyni, girdilerin değiştirebileceği gerçeği, beyni en başta girdilerin şekillendirdiği anlamına gelmez. Vücudunun bir parçası kesilmiş çoğu insan, hayalet uzuvlar hisseder: Eksik vücut parçasıyla ilgili canlı ve ayrıntılı sanrılar yaşarlar. Bir uzvu *doğuştan* eksik olanların büyük kısmının da bu duyguyu hissetmesi hayret vericidir.[69] Bu insanlar, hayalet uzuvlarının anatomisini betimleyebilir (örneğin, var olmayan ayaklarında kaç parmak hissettiklerini söylerler), hatta sohbet sırasında hayalet elleriyle jestler yaptıklarını hissedebilirler. Bir kız çocuğu, hayalet parmaklarını sayarak aritmetik problemleri çözmüştür! Bu tür birçok vakayı kaydetmiş psikolog Ronald Melzack, beynin, çeşitli korteks ve altkorteks bölgeleri boyunca uzanan ve vücudun temsiline adanmış, doğuştan sahip olunan bir "nöromatris" içerdiğini ileri sürer.

İnsan beyninin sınırsız bir esnekliğe sahip olduğu izlenimi, çocuklarda küçük yaşta görülen beyin hasarlarının zaman zaman iyileşmesi olaylarından da kaynaklanır. Fakat beyin felcinin varlığı beyinde küçük yaşta görülen hasar veya kusurların sebep olduğu, ömür boyu süren hareket kası kontrolü ve konuşma zorlukları, çocuk beyni esnekliğinin bile ciddi sınırları olduğunu gösterir. İnsanlarda aşırı esnekliğin en ünlü örneği, bebeklikte yarıkürelerinden biri bütünüyle alınmış çocukların bazılarının görece normal gelişim göstermesidir.[70] Fakat bu, primat beyninin temelde simetrik bir organ olduğu gerçeğinden kaynaklanan özel bir durum olabilir. Dil yetisinin daha çok solda, derinlik hissi ve bazı duyguların sağda olması gibi tipik insan asimetrileri, büyük oranda simetrik olan bir tasarımda üst üste biner. Küçük yatkınlıkların her yarıkürenin bazı yeteneklerde uzmanlaşmasını sağlayıp kimi yeteneklerin körelişiyle sonuçlanmasıyla birlikte, yarıkürelerin az çok aynı becerileri barındıracak şekilde bir genetik tasarımı olması, pek şaşırtıcı olmazdı. Yarıkürelerden biri kaybedildiğinde, kalan yarıküre tüm yeteneklerini kullanmak zorunda kalırdı.

Peki, çocuk bir korteks bölgesini *iki* yarıkürede de kaybetse, yani birindeki eksik parçanın görevini diğeri üstlenemese ne olur? Eğer korteks bölgeleri değiştokuş edilebilir, esnek ve girdilerle düzenlenir nitelikteyse, o zaman beynin sağlam bir parçası eksik bölgelerin görevini devralmalıdır. Çocuğun işlevleri biraz yavaşlayabilir, çünkü daha az beyin dokusunu kullanarak çalışmaktadır; fakat insana ait yetilerin hepsini geliştirmesi gerekir. Fakat, sanki böyle

---

[69] Brugger ve diğerleri, "Beyond re-membering: Phantom sensations of congenitally absent limbs", 2000; Melzack, "Phantom limbs and the concept of a neuromatrix", 1990; Melzack ve diğerleri, "Phantom limbs in people with congenital limb deficiency or amputation in early childhood", 1997; Ramachandran, "Behavioral and magnetoencephalographic correlates of plasticity in the adult human brain", 1993.

[70] Curtiss, de Bode ve Shields, "Language after hemispherectomy", 2000; Stromswold, "The cognitive neuroscience of language acquisition", 2000.

olmuyor. Onlarca yıl önce, nörologlar beyinde geçici oksijen kaybı yaşayıp hem sol yarıküredeki standart dil bölgelerini hem de sağ yarıkürede bunların tam karşısına gelen ayna görüntülerini kaybetmiş bir çocuğu incelediler. Bu hasara maruz kaldığında sadece on günlük bir bebekti ve büyüdüğünde hem konuşma hem de anlama konularında kalıcı zorluklar yaşayan bir çocuk olmuştu.[71]

Çocuk nörolojisi alanındaki birçok vaka gibi, bu örnek vaka da tamamen bilimsel değildir, fakat iki zihin yetisiyle ilgili yakın tarihli araştırmalar, bebek beyninin insanların düşündüğü kadar esnek olmadığı fikrini yansıtır. Kısa süre önce psikolog Martha Farah ve çalışma arkadaşları, bir günlükken menenjite yakalanıp beyninin iki yanında da görsel korteksi ve şakak loblarının alt tarafı zarar görmüş on altı yaşında bir oğlanın vakasını bildirdiler.[72] Yetişkinler böyle bir hasara uğradığında yüzleri tanıyamaz, ayrıca hayvanları tanımakta da bazı zorluklar yaşarlar; ama çoğunlukla kelimeler, alet edavat, mobilyalar ve başka şekilleri tanıyabilirler. Oğlan da aynı sendromdan mustaripti. Büyüdüğünde normal bir sözlü iletişim kurabilse de, yüzleri tanıma yeteneğinden tamamen yoksundu. En sevdiği televizyon programı olan *Sahil Güvenlik* dizisinin oyuncularının fotoğraflarını bile tanıyamıyordu. Oysa bu diziyi bir buçuk yıl boyunca günde bir saat seyretmişti. Beyinde uygun donanım olmadığında, on altı yıllık yüz görme deneyimi ve bol miktarda korteks bölgesi, diğer insanları görüntülerinden tanıma gibi temel bir insan yeteneğini kazanmasına yetmemişti.

Sinirbilimciler Steven Anderson, Hannah ve Antonio Damasio ile meslektaşları, çocukluklarında ventromediyal ve orbital prefrontal korteksleri hasar görmüş iki genç yetişkini testlerden geçirdiler.[73] Beynin gözlerin üzerinde bulunan bu bölgeleri (beynine bastırma demiri giren demiryolu işçisi Phineas Gage'in vakasından bildiğimiz gibi) empati, sosyal beceriler ve kendini idare etmek gibi özellikler için önemlidir. İki çocuk da iyileşmiş, normal kardeşleriyle üniversite mezunu anne babalarının yanında düzgün evlerde büyümüş ve sonuçta ortalama bir IQ'ya sahip olmuşlardı. Beyin gerçekten homojen ve esnek olsaydı, beynin sağlıklı bölgeleri, normal sosyal çevre tarafından şekillendirilip hasarlı bölgelerin işlevlerini üstlenirdi. Fakat iki çocukta da olan şey bu değildi. On beş aylıkken üzerinden araba geçen bebek, büyüdüğünde söz dinlemez bir çocuk olmuştu; verilen cezaları önemsemiyor ve kendini yalan söylemekten alıkoyamıyordu. Daha da büyüyüp genç bir kız olduğundaysa artık mağazalarda hırsızlık yapıyor, anne babasından para çalıyor, arkadaş edinemiyor, ne empati kuruyor ne de pişmanlık hissi yaşıyordu; sonrasında kendi öz bebeğine bile tehlike yaratacak şekilde ilgisizdi. Diğer hasta, üç aylıkken benzer beyin bölgelerini tümör yüzünden kaybetmiş olan küçük bir erkek bebekti. O da bü-

---

[71] Aktaran: Stromswold, *a.g.e.*, 2000.

[72] Farah ve diğerleri, "Early commitment of neural substrates for face recognition", 2000.

[73] Anderson ve diğerleri, "Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex", 1999.

yüdüğünde arkadaşsız, uyuşuk, hırsızlık yapan, fevri biri olmuştu. Kötü davranışlarının yanı sıra, IQ'ları normal sınırlar içinde olsa da, her ikisi de basit vicdan sorunları ve bunların sonuçları hakkında düşünmekte zorlanıyordu. Örneğin, hangi tv kanalını izleyecekleri konusunda anlaşamayan insanların ne yapması gerektiğini söyleyemiyor ya da ölmekte olan karısını kurtarmak için insan ilaç çalmalı mı çalmamalı mı karar veremiyorlardı.

Bu vakalar, aşırı esneklik öğretisini çürütmenin ötesine geçerek ortaya XXI. yüzyılın genetik ve sinirbilimin dallarının yanıtlaması gereken bir iddia koymaktadır. Genom, gelişmekte olan beyne, bir yüzü tanımak veya başka insanların çıkarları hakkında düşünmek gibi soyut hesaplamalar gerektiren sorunlara hazırlıklı olan sinir ağları halinde farklılaşmasını nasıl söylüyordu?

Boş Sayfa kuramı son direnişini yaptı, fakat gördüğümüz gibi, son bilimsel tahkimatları hayal ürünüdür. İnsan genomu, biyologların önceden tahmin ettiğinden daha az gene sahip olabilir, fakat bu sadece genomdaki gen sayısının organizmanın karmaşık yapısıyla pek ilgisi olmadığını gösterir. Bağlaşımcı ağlar, bilişsel yetilerin kimi yapıtaşlarını açıklayabilir, fakat bunlar dil ve düşünceyi kendi başlarına yaratamayacak kadar güçsüzdür; bu görevleri yerine getirmek için doğuştan işlenip biçimlendirilmeli ve montajlanmalıdır. Sinirsel esneklik beyne ait çok yönlü bir sihir gücü değil, genomdaki megabitlerce bilginin, beyindeki terabitlerce bilgiye dönüşmesini sağlayan, duyu korteksinin girdilerle uyuşmasını mümkün kılan ve öğrenme denen süreci gerçekleştiren bir araçtır.

Bu yüzden genom araştırmaları, sinirsel ağlar ve sinirsel esneklik, son yıllarda karmaşık insan doğasıyla ilgili ortaya çıkan tabloya uygundur. Elbette insan doğası katı bir şekilde programlanmış, girdilerden etkilenmez, kültürden mahrum ya da her kavram ve duyguya dair minicik ayrıntılarla donatılmış bir şey değildir. Fakat yine de insan doğası görme, hareket etme, planlama, konuşma, hayatta kalma, çevreden bir anlam çıkarma ve başka insanların dünyasıyla uzlaşma taleplerini karşılayacak kadar zengindir.

Boş Sayfanın son direnişinin ardından yapılacak hesaplaşma, alternatif öğretiyi gündeme getirmek için uygun bir zamandır. Aşağıda, karmaşık insan doğasına dair bulguların bir özetini yaptım. Bunlardan bazıları önceki bölümlere ait savların tekrarlanışıdır ve bazılarını da önümüzdeki bölümlerde göreceğiz.

Yalın mantık, öğrenmeyi gerçekleştirecek doğuştan gelen mekanizmalar olmaksızın öğrenme diye bir şey olmayacağını söyler. Bu mekanizmalar, insanların başarabileceği tüm öğrenme türlerini açıklayacak kadar güçlü olmalıdır. Öğrenilirlik kuramı –öğrenmenin çalışma şekline dair ilkelerin matematiksel analizi– öğrenen kişinin sonlu sayıda girdiden sonsuz sayıda genelleme çıkarabileceğini söyler.[74] Örneğin, bir çocuğun duyduğu cümleler, bunların o çocuk tarafından

[74] Anderson, *Language, memory and thought,* 1976; Pinker, "Formal models of language

kelimesi kelimesine tekrarlanmasına, benzer isim fiil oranına sahip herhangi bir kelimeler kombinasyonu üretilmesine, cümlenin dilbilgisinin çözümlemesine ve bu dilbilgisine uyan cümleler kurulmasına zemin oluşturur. Bulaşık yıkayan birini görmek, aynı mantıksal gerekçelendirme ile kişide tabakları temizleme veya ılık suyun parmaklarından akıp gitmesine izin verme isteği uyandırabilir. O zaman öğrenme konusunda başarılı olacak kişi, girdilerden belirli sonuçları çıkarıp belirli sonuçlarıysa çıkarmamak üzere kısıtlanmış olmalıdır. Yapay zekâ bu bakış açısını destekler. İnsanların yaptıklarını yapmaya programlanmış bilgisayarlar ve robotlar birçok karmaşık modülle donatılmıştır.[75]

Evrim biyolojisi, karmaşık bilişsel ve davranışsal adaptasyonların da dahil olduğu adaptasyonlara canlılar âleminin her yerinde rastlandığını ve doğal seçilimin bunları evrimleştirebileceğini gösterir.[76] Doğal ortamlarındaki hayvanların davranışlarıyla ilgili çalışmalar, türlerin dürtüleri ve yetenekleri bakımından doğuştan farklılıklar barındırdığını, bu dürtüler ve yeteneklerden –yön bulma duygusunu gökyüzüne göre ayarlama, besin saklama gibi– bazılarının karmaşık ve uzmanlaşmış bir sinir sistemi gerektirdiğini gösterir.[77] İnsanoğlunun evrimsel açıdan incelenmesi, birçok psikolojik yetinin (yağlı besinler, sosyal statü ve tehlikeli cinsel ilişkilere duyduğumuz iştah vb) mevcut çevrenin gereklerinden çok atalarımızın yaşadığı çevrenin gereklerine daha iyi uyum sağladığını gösteriyor.[78] Antropoloji araştırmaları, her bakımdan deneyimlerle ilgili yüzlerce evrenselin (tümel), bütün dünya kültürlerinde örtüştüğünü göz önüne sermiştir.[79]

Bilişsel bilimciler, farklı temsil ve işlem türlerinin, farklı bilgi alanlarında kullanıldığını keşfetmiştir, örneğin dil için kelimeler ve kurallardan, fiziksel dünyayı anlamak için dayanıklı nesne kavramından ve başka insanları anlamak için zihin kuramından faydalanılır.[80] Gelişim psikolojisi ise deneyimleri yorumlayan bu farklı usullerin hayatın erken bir aşamasında ortaya çıktığını gösterir: Bebeklerde nesneler, sayılar, yüzler, aletler, dil ve insana ait diğer bilişsel yetiler için temel bir kavrayış vardır.[81]

---

learning", 1979 ve *Language learnability and language development,* 1984; Quine, "Natural kinds", 1969.

[75] Adams ve diğerleri, "Humanoid robots: A new kind of tool", 2000.

[76] Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992; Williams, *Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought,* 1966.

[77] Gallistel, "The replacement of general-purpose theories with adaptive specializations", 2000; Hauser, *Wild minds: What animals really think,* 2000.

[78] Barkow, Cosmides ve Tooby, *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture,* 1992; Burnham ve Phelan, *Mean genes: From sex to money to food: Taming our primal instincts,* 2000; Wright, *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life,* 1994.

[79] Brown, *Human universals,* 1991.

[80] Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture,* 1994; Pinker, *How the mind works,* 1997, 5. bölüm.

[81] Baron-Cohen, *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind,* 1995; Gopnik,

İnsan genomu, hem genlerde hem de protein şifrelemeyen bölgelerinde, karmaşık bir organizmanın inşa edilişini yönlendirmek üzere muazzam miktarda bilgi içerir. Belirli genlerin bilişsel yetiler, dil ve kişilikle bağdaştırıldığı örneklerin sayısı günbegün artmaktadır.[82] Psikolojik özelliklerin gösterdiği değişkenlik varyasyonlarının çoğu genlerdeki farklılıklarından kaynaklanır: İster birlikte ister ayı büyütülmüş olsunlar, tek yumurta ikizleri, çift yumurta ikizlerine göre birbirlerine daha çok benzerken; biyolojik kardeşler de üvey kardeşlere göre birbirlerine daha çok benzer. Ayrıca hem kişilik hem de zekâda, çocukların dahil oldukları kültürlerdeki ev ortamlarının etkisi ya çok az görünür ya da hiç görünmez: Aynı ailede büyüyen çocuklar, genelde genleri ortak olduğu için birbirlerine benzer.[83] Kişinin mizacı ve kişiliği, yaşamının başlarında ortaya çıkar ve ömrü boyunca da aşağı yukarı aynı kalır.[84]

Üstelik sinirbilim de beynin temel mimarisinin genetik kontrol altında olduğunu ispatlamaktadır. Öğrenme ve esnekliğin önemine rağmen, beyin sistemleri doğuştan sahip olunan özelleşmenin belirtilerini taşır ve bu özelleşmiş yapılar birbirinin yerine keyfî olarak geçemez.

Son üç bölümde, karmaşık insan doğasının günümüzdeki bilimsel durumunu özetledim. Kitabın geri kalanıysa karmaşık insan doğasından yapabileceğimiz çıkarımlar hakkındadır.

Meltzoff ve Kuhl, *The scientist in the crib: Minds, brains, and how children learn,* 1999; Hirschfeld ve Gelman, *a.g.e,* 1994; Leslie, "ToMM, ToBY, and agency: Core architecture and domain specificity", 1994; Spelke, "Initial knowledge: Six suggestions", 1995; Spelke ve diğerleri, "Origins of knowledge", 1992.

[82] Baron-Cohen, *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind,* 1995; Fisher ve diğerleri, "Localisation of a gene implicated in a severe speech and language disorder", 1998; Frangiskakis ve diğerleri, "LIM-Kinase1 hemizygosity implicated in impaired visuospatial constructive cognition", 1996; Hamer ve Copeland, *Genlerimizle yaşamak*, 1998 [2000]; Lai ve diğerleri, "A novel forkhead-domain gene is mutated in a severe speech and language disorder", 2001; Rossen ve diğerleri, "Interaction between language and cognition: Evidence from Williams syndrome", 1996.

[83] Bouchard, "Genes, environment, and personality", 1994; Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001; Turkheimer, "Three laws of behavior genetics and what they mean", 2000.

[84] Caspi, "The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood", 2000; McCrae ve diğerleri, "Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development", 2000.

II. KISIM

KORKU VE NEFRET

XX. yüzyılın ikinci yarısının ortalarına gelindiğinde, yüzyılın ilk yarısındaki sosyal bilimcilerinin düşünceleri, hak edilmiş bir zaferin sefasını sürüyordu. Artık öjenizm, Sosyal Darvincilik, sömürgesel fetihler, çocuklara yönelik Dickensvari tedbirler, toplumun eğitimli kesiminde ırkçılık ve cinsiyetçilik yaklaşımlarının çekinilmeden açıkça ifade edilmesi, kadınları ve azınlıkları hedef alan resmî ayrımcılık gibi yaklaşımlar, Batı yaşamının ana damarlarından silinip gitmişti ya da en azından büyük bir hızla ortadan kayboluyordu.

Aynı zamanda, yüzyılın büyük bölümünde eşitlik ve ilerleme ideallerinin ardına saklanıp kendi görüntüsünü bulanıklaştıran Boş Sayfa kuramında da çatlaklar oluşuyordu. İnsan doğasıyla ilgili yeni bilimler yeşermeye başlamıştı ve artık düşünmenin fiziksel bir süreç olduğu, insanların psikolojik klonlar olmadığı, cinsiyetlerin belin altında olduğu kadar omuzların üstünde de farklılaştığı, insan beyninin evrim sürecinden muaf tutulamayacağı, bütün kültürlerdeki insanların, evrim biyolojisindeki yeni düşüncelerle aydınlatılabilecek zihinsel özellikleri paylaştığı anlaşılıyordu.

Bu gelişmeler, aydınlara bir seçim şansı sunmuştu. Serinkanlı dimağlar, bu keşiflerin eşit fırsatlar ve eşit haklar gibi siyasal ideallerle pek ilgisi bulunmadığını; söz konusu siyasal ideallerin insanların neye benzediğini anlatan bilimsel varsayımlar değil, insanlara nasıl davranmamız gerektiğini söyleyen ahlaki öğretiler olduğunu artık açıklayabilirdi. Aklı başında bir bilimcinin önerebileceği bir kuram ya da öngörülebilir herhangi veri ne söylerse söylesin, insanları köleleştirmek veya öldürmek, üzerlerinde baskı kurmak veya aralarında ayrım yapmak kesinlikle yanlıştır.

Fakat o zamanlar serinkanlı dimağların sesinin dinlenebileceği bir zaman değildi. Ahlaki öğretileri bilimsel öğretilerden ayırıp koparmak yerine –ki bu yaklaşım, laboratuvarlar veya alan araştırmalarından ne tür sonuçlar çıkarsa çıksın kazanımlardan asla geri adım atılmayacağını temin ederdi– dünyanın en ünlü bilimcilerden bazılarının da dahil olduğu birçok aydın, bu iki öğreti arasında bağlantı kurmak için ellerinden geleni artlarına koymadılar. İnsan doğasına dair keşifler korku ve nefretle karşılandı, çünkü bu keşiflerin iler-

lemeci idealleri tehdit ettiği düşünülüyordu. Bir zamanlar kendilerini radikal diye isimlendiren bu aydınlar artık merkezî bir konumda olmasaydı, insan doğasına dair ektikleri korku tohumları eğer modern entelektüel yaşantıda kök salmamış olsaydı, bütün bunlar rahatlıkla sadece tarih kitaplarına havale edilebilirdi.

Elinizdeki kitabın bu kısmı, insan doğasını inceleyen yeni bilim dallarına karşı ortaya çıkmış siyasal güdümlü tepkiler hakkındadır. Bu karşıtlık aslında siyasal solun çocuğu olsa bile, sağcılar arasında da gittikçe yaygınlaşmaktadır. Sağ kanadın sözcüleri de benzer ahlaki itirazlardan bazılarıyla harekete geçmiştir. 6. Bölüm'de, insan doğasına dair yeni düşüncelere tepki olarak adeta volkan gibi patlayan dalavereleri nakledeceğim. 7. Bölüm'deyse bu tepkilerin, Boş Sayfa, Soylu Vahşi ve Makinedeki Hayalet kuramlarını desteklemeye yönelik, ahlaki bir zorunluluktan kaynaklandığını göstereceğim.

6 | POLİTİK GÖRÜŞLÜ BİLİMCİLER

1976'da Harvard Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencisi olarak girdiğim ilk ders, meşhur bilgisayar bilimcisi Joseph Weizenbaum'un dersiydi. Yapay zekâya katkıda bulunan ilk insanlardan biriydi ve adı en çok Eliza adlı programla hatırlanır. Bu program, insanları bilgisayarla sohbet ettiklerini düşündürterek kandırıyordu, oysa bilgisayar yalnızca önceden hazırlanmış bir repertuvarı ezberden okuyordu. Weizenbaum *Bilgisayar Gücü ve İnsan Aklı* (1976) adlı kitabını yeni yayımlamıştı; yapay zekâ ve bilişe dair bilgisayar modellerini eleştiren bu kitap ayrıca "bilgisayar üzerine son on yılda yazılmış en önemli kitap" diye övülüyordu. Kitap hakkında kuşkular taşıyordum, bana kalırsa yaklaşımını savunmak konusunda yetersizdi ve içinde fazla yalan dolan vardı. (Örneğin, sinir sistemleri ve bilgisayarlardan oluşturulacak melez bir yapıya dair bilim kurgusal bir öneri gibi belirli yapay zekâ görüşlerinin "müstehcenlikten başka bir şey olmadığını" yazmıştı: "Bunlar her uygar insanda düşünmesi bile tiksinti uyandırması gereken uygulamalardır. ... İnsan, bu öneriyi yapanların yaşam algısına ne olduğunu merak ediyor, çünkü kendilerini yaşamın sürekliliğinin bir parçası olarak algılamalarına rağmen, böyle bir şeyi bile düşünebiliyorlar.") Yine de hiçbir şey beni, o öğleden sonra Bilim Merkezindeki derslikte gerçekleşen gösteriye hazırlayamazdı.

Weizenbaum, Alan Newell ve Herbert Simon adlı bilgisayar bilimcilerinin hazırladığı ve kıyaslamaya dayalı bir yapay zekâ programından bahsetti: Bu program, bir sorunun çözümünü biliyorsa, aynı çözümü benzer mantık yapısına sahip başka sorunlara da uyguluyordu. Weizenbaum bize bu programın, aslında Vietnam'daki isyancılara karşı strateji oluşturması için Pentagon'a yardımcı olmak üzere tasarlandığını anlattı. Vietkonglar için "ormanlarda, balıkların suda hareket ettiği gibi hareket ediyorlar" deniyordu ve Weizenbaum, eğer programa bu bilgi verilirse, balığı açığa çıkarmak için gölü kurutmanız gerektiği çıkarımını yapacağı gibi, Vietkongları açığa çıkarmak için ormanları yok etmek gerektiği çıkarımını da yapacaktır, demişti. Bilgisayarların konuşmaları tanımasıyla ilgili araştırmadan bahsederken ise konuşmaların algılanması üzerinde çalışmanın tek makul sebebinin, CIA'in milyonlarca telefon konuşmasını aynı anda dinlemesini mümkün kılmak olduğunu söyleyip, kendisini dinleyen öğrencilerden bu araştırmaları boykot etmelerini istemişti. Fakat onun tavsiyesini dinlemesek de bir önemi olmadığını eklemişti; çünkü 2000 yılına gelindiğinde hepimizin ölmüş olacağına emindi – aklında en ufak şüphe kırıntısı yoktu. Genç

nesile bıraktığı bu ilham verici yükümlülükle birlikte konuşmasını bitirdi.

Öleceğimizle ilgili söylentinin büyük bir abartı olduğu anlaşılmıştır, o öğleden sonra dile getirilen diğer kehanetlerin de sonu iyi olmadı. Şeytan işi olmanın ötesinde, muhakemede kıyaslamanın kullanılması, bilişsel bilimin ana araştırma konusudur ve bizi akıllı yapan şeyin anahtarı olarak kabul edilir. Ses tanıma yazılımı telefonla bilgi verme hizmetlerinde rutin olarak kullanılır, ev bilgisayarlarının içinde bulunur, ayrıca özürlüler ve bilgisayar kullanmak yüzünden kas incinmesi yaşayanlar için tanrının bir armağanı gibidir. Weizenbaum'un suçlamalarıysa artık yalnızca 1970'lerde üniversite hayatını karakterize eden politik paranoya ve vicdan teşhirciliğini anımsatıyor. İnsan doğasıyla ilgili bilimlere günümüzde gösterilen muhalefet de o dönemde şekillenmişti.

Amerika'nın Atina'sında akademik tartışmaların böyle yürütüldüğünü hayal etmemiştim, fakat belki de şaşırmamam gerekirdi. Fikir çatışmaları tarih boyunca gürültülü ahlak iddiaları, karşı tarafı şeytanlaştırmak ve abartmalarla sürdürülmüş, iş giderek berbatlaşmıştı. Bilimin, insanlara değil fikirlere saldırması ve kanıtlanabilir gerçeklerin politik kanaatlerden ayrıldığı bir köprübaşı olması gerekiyordu. Fakat bilim, insan doğası meselesine doğru ilerlemeye başladığında, seyirciler, diyelim ki kuyrukluyıldızların kökeninin keşfine ya da kertenkelelerin sınıflandırılmasına verecekleri tepkiden daha farklı tepki verdiler ve bilimciler türümüze çok doğal gelen ahlakçı kafa yapısına döndüler.

İnsan doğası araştırmaları hangi dönemde ortaya çıksa ihtilaflar doğurmuştu, fakat yeni bilimler tarafından üzerine spotların çevrildiği dönem özellikle talihsiz bir zamanlamaydı. 1970'lerde birçok aydın, politik radikallere dönüşmüştü. Marksizm doğruydu, liberalizm karaktersizlere göreydi ve Marx da "her çağın hâkim düşüncelerinin, daima hâkim sınıfın düşünceleri olduğunu" söylemişti. İnsan doğasıyla ilgili geleneksel kuşkular, sıkı solcuların ideolojisi olarak devşirilmişti ve insan zihnini biyolojik bağlamda inceleyen bilimciler de gerici yerleşik düzenin aygıtları olarak değerlendiriliyordu. Eleştirmenler bir "radikal bilim hareketi"nin parçası olduklarını ilan etmişlerdi, dolayısıyla elimizde bu grup için kullanacağımız uygun bir etiket vardı.[1]

Weizenbaum zihin ve mekanizmayı, yapay zekâ ve bilişsel bilimin sınırları içinde birleştirme girişimini itici bulmuştu, fakat insan doğasına dair diğer bilimler de acı tartışmalar doğurmuştur. Psikolog Richard Herrnstein 1971'de *Atlantic Monthly* dergisinde "IQ" adlı bir makale yayımladı. Aslında Herrnstein'ın tezi sıradan bir fikir sayılmalıydı ve bunu belirten ilk kişi de kendisi olmalıydı: Irk, soy ve aileden kalan servet gibi keyfi mirasların toplumsal statüyü belirleme gücü azaldıkça, toplumsal statünün yetenekler ve özellikle de zekâyla (modern bir ekonomide) daha güçlü bir şekilde belirleneceğini yazmıştır. Zekâdaki farklılıklar kısmen kalıtımla aktarıldığı ve zeki kişiler birbirleriyle evlenme eğili-

[1] Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes,* 1984, s. x.

minde olduğu için, bir toplum daha adil olduğunda genetik soylar bakımından daha çok katmanlaşma olacaktır. Akıllı insanlar üst katmanlarda toplanacak, çocukları da muhtemelen bu katmanlarda kalacaktır. Bu temel tez, sıradan kabul edilmeliydi, çünkü matematiksel bir gerekliliğe dayanır: Toplumsal statüde genetik dışı etkenlerin yol açtığı değişkenlik oranı azaldıkça, genetik etkenlerin sebep olduğu oran yükselir. Bu önerme ancak toplumsal statüde entelektüel yeteneklere dayalı hiçbir varyasyon yoksa (bunun için insanların tercihen yetenekli insanları işe almayıp onlarla iş yapmaması gerekir) ya da zekâda genetik varyasyon yoksa (bunun için insanların boş sayfa ya da birbirinin klonu olması gerekir) ancak o zaman bütünüyle yanlış olurdu.

Herrnstein'ın tezi, ırklar arasındaki ortalama zekâda görülen herhangi bir farkın doğuştan geldiğini ima etmez (bu, Arthur Jensen tarafından iki yıl önce ortaya atılmış ayrı bir varsayımdır[2]), üstelik böyle bir iddiada bulunduğunu açıkça reddeder. Siyahlar ve beyazların okullarının birleştirilmesinin üstünden henüz bir nesil bile geçmemiş ve yurttaşlık hakları mevzuatı yürürlüğe gireli on yıl olmamıştı, o yüzden siyahlar ve beyazların ortalama IQ'larındaki belgelenmiş farklılıkları, fırsat farklarıyla açıklamak mümkündü. Aslında Herrnstein'ın mantığından siyahların genetik açıdan katmanlaşmış toplumun en altında yer alacağı sonucunun çıktığını söylemek ve siyahların ortalamada genetik olarak pek zeki olmadığı hakkında asılsız bir varsayımda bulunmak anlamına gelir; ki Herrnstein böyle bir yorumdan kaçınmak için elinden geleni yapmıştı.

Bununla birlikte sözü geçen bir psikiyatrist olan Alvin Poussaint, Herrnstein'ın "siyah halka düşmanlık yaptığını ve söylediklerinin ABD'deki her siyah için tehdit oluşturduğunu" yazdı. Ayrıca "Herrnstein'ın konuşma özgürlüğünü savunmak için de mi pankartlar açmalıyız?" diye sorarken, aslında bu sorusuna yanıt beklemiyordu. Boston bölgesindeki üniversitelerde broşürler elden ele dağıtılırken öğrenciler "Harvard Profesörünün Faşist Yalanlarına Karşı Savaşmaya" çağrılıyordu; Harvard Meydanı da üstünde IRKÇILIKTAN ARANIYOR yazan ve makalesinden alıntılanırken kasten çarpıtılmış beş cümlenin bulunduğu Herrnstein'ın fotoğraflarıyla donatılmıştı. Herrnstein ölüm tehdidi almış ve araştırma konusu olan güvercinlerde öğrenme hakkında daha fazla konuşamayacağını anlamıştı, çünkü nereye giderse gitsin derslikler slogan atan gruplarla doluyordu. Örneğin Princeton'da öğrenciler, onu IQ tartışmasıyla ilgili soruları yanıtlamaya zorlamak için anfinin kapılarını tutacaklarını ilan etti. Ev sahibi üniversiteler güvenliğini sağlamak konusunda söz veremeyeceklerini bildirdiği için bazı dersler iptal edilmişti.[3]

İnsanlar arasında doğuştan sahip olunan farklar konusunun siyasal içerimleri olduğu aşikârdır ve bunu daha sonraki bölümlerde ele alacağım. Fakat

---

[2] Jensen, "How much can we boost IQ and scholastic achievement?", 1969; Jensen, *Genetics and education,* 1972.

[3] Herrnstein, "On challenging an orthodoxy", 1973.

kimi akademisyenler, insanların doğuştan gelen *benzerlikleri* olduğuna dair hararetli ama muğlak iddia yüzünden öfkelenmişti. 1960'ların ikinci yarısında, psikolog Paul Ekman gülümseme, kaş çatma, alaycı bir şekilde dudak bükme, yüz ekşitme ve diğer yüz ifadelerinin dünyanın her yerinde sergilendiğini ve anlaşıldığını keşfetti, hatta Batıyla daha önce hiç temas etmemiş ve toplayıcılıkla geçinen halklar bile bunları biliyordu. Ekman bu bulguların Darwin'in 1872 tarihli kitabı *İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi*'nde ileri sürdüğü iki iddiayı da haklı çıkardığını söyledi. İddialarından biri, insanların evrim süreci sayesinde duygusal yüz anlatımlarıyla donatılmış olduğudur; Darwin'in zamanına göre radikal bir iddia olan ikincisiyse bütün ırkların ortak bir atadan geldiğini ve bu kopmanın kısa süre önce gerçekleştiğini söylemişti.[4] Margaret Mead, bu yüce mesajlarına rağmen Ekman'ın araştırmasını "edebe aykırı", "korkunç" ve "kepazelik" olarak niteledi; aslında bu sözler ılımlı tepkiler arasındaydı.[5] Amerikan Antropoloji Birliği'nin yıllık toplantısında, Alan Lomax Jr. dinleyiciler arasından ayağa kalktı ve faşist düşüncelere sahip olduğu için Ekman'ın konuşmasına izin verilmemesi gerekir diye bağırdı. Başka bir olayda, Afrika kökenli Amerikalı bir eylemci, siyahların yüz ifadelerinin beyazlarınkinden farklı olmadığını söylediği için onu ırkçılıkla suçlamıştı. (Bazen ne yapsanız kazanamazsınız.) Radikallerde öfke uyandıran şey sadece insanoğlunun doğuştan sahip olunan yetilerine dair iddialar değildi, herhangi bir türün doğuştan sahip olunan yetileriyle ilgili her tür iddia kızgınlık yaratıyordu. Sinirbilimci Torsten Wiesel, kedilerin görsel sisteminin doğduklarında neredeyse tamamlanmış olduğunu gösteren tarihî çalışmasını David Hubel'le birlikte yayımladığında, başka bir sinirbilimci bu çalışmaya kızıp ona faşist dedi ve çalışmasını çürüteceğine ant içti.

Bu itirazların bazıları o günlere özgüydü ve radikallerin modası geçince sönmeye yüz tuttu. Fakat evrim konulu iki kitaba gösterilen tepki onlarca yıl sürecek ve bu tepki, entelektüel ana damarın bir parçası haline gelecekti.

Bu kitaplardan ilki E. O. Wilson'ın 1975'te yayımlanan *Sociobiology* adlı kitabıdır. Bu kitap George Williams, William Hamilton, John Maynard Smith ve Robert Trivers'ın doğal seçilime dair yeni görüşlerini kullanarak hayvan davranışları üzerine engin bir literatürü sentezlemiş; iletişim, özgecilik, saldırganlık, cinsellik, çocuk bakımı gibi konuların evrimine dair ilkeleri gözden geçirmiş, bunları böcekler, balıklar ve kuşlar gibi temel sosyal hayvan sınıflarına uygulamıştır. Kitabın 27. bölümü aynı şeyi *Homo sapiens* için yapar ve türümüzü hay-

[4] Darwin, *İnsan ve hayvanlarda duyguların ifadesi*, 1872/1998 [2001]; Pinker, "Still relevant after all these years", 1998.

[5] Ekman, "A life's pursuit", 1987 ve "Afterword: Universality of emotional expression?", 1998.

vanlar âlemindeki herhangi bir dal gibi inceler. Evrensel değerler ve topluluklar arasındaki varyasyonlarla ilgili literatüre dair bir derlemeyi, dil ve dilin kültür üzerine etkilerinin incelenmesini içeren kitap, bazı evrensel değerlerin (ahlak anlayışı da dahil) doğal seçilim tarafından şekillendirilmiş bir insan doğasından gelmiş olabileceğini söyleyen bir varsayım sunar. Wilson bu görüşün biyolojiyi sosyal bilimler ve felsefeye bağlayacağına yönelik umudunu –bu tartışmanın öncüsü olacak– daha sonraki kitabı *Consilience*'de [Bilgi birliği] dile getirmiştir.

Sociobiology'ye yapılan ilk saldırı, kitaptaki temel sapkınlığı hedef almıştı. Kitap uzunluğundaki eleştirisinde antropolog Marshall Sahlins "bayağı sosyobiyoloji"yi Durkheim ve Kroeber'in süperorganizma öğretisine, yani kültür ve toplumun bireylerden, bireylerin düşünce ve duygularından farklı bir âlemde yaşadığı inancına meydan okuyuş olarak tanımladı. Sahlins şöyle yazmıştır: "Bayağı sosyobiyoloji, insanoğlunun sosyal davranışlarının, insan organizmasının ihtiyaç ve güdüleriyle açıklanmasına bağlı bulunduğunu, örneğin yatkınlıkların insan doğasında biyolojik evrim tarafından inşa edildiğini söyler." Akademik çöplüğüne saldırılacağından korkan Sahlins şunu da eklemiştir: "Esas entelektüel sorun kültürün özerkliğine ve kültür çalışmalarına gelip dayanır. *Sociobiology*, kültürün kendi özerkliğinden ötürü sahip olduğu bütünlüğüne meydan okuyor, onu tipik ve simgesel bir insan yaratımı yerine koyuyor."[6]

Sahlins'in kitabının adı *The Use and Abuse of Biology* [Biyolojiyi kullanmak ve suiistimal etmek] idi ve sözde suiistimalin örneği, Hamilton'un kapsayıcı evrimsel zindelik kuramının insan yaşantısında aile bağlarının öneminin açıklanmasına yardımcı olabileceği düşüncesiydi. Hamilton, bireyin akrabaları için fedakârlık yapma eğiliminin evrimleşmiş olabileceğini göstermişti. Akrabaların ortak genleri vardır, o halde organizmayı akrabalarına destek olması için itekleyen herhangi bir gen dolaylı bir şekilde kendi kopya sayısının artmasını sağlıyordur. İyilik yapmanın bedeli, akrabaya sağlanan faydadan düşükse, gen bu işten kârlı çıkar; akrabalık derecesine göre (öz kardeşler ya da çocuklar için yarım, birinci dereceden kuzen için sekizde bir vesaire) bu bedel azalır. Sahlins bunun doğru olmayacağını, çünkü çoğu kültürdeki insanların hizip veya fraksiyon anlamına gelebilecek kelimeleri bilmediğini yazdı. Bu yüzden akrabalıklarının yakınlığını anlayamaz, hangi akrabaya ne kadar ve ne ölçüde yardım etmek gerektiğini belirleyemezler, demiştir. Bu itiraz, en yakın sebep ile nihai sebebi adeta ders olarak okutulacak bir biçimde birbirine karıştırmaktadır. Muhtemelen insanların üç boyutlu göremeyeceğini, çünkü çoğu kültürde üç boyutlu görüşün temelindeki trigonometrinin anlaşılmadığını söylemeye benzer.

Her halükârda "bayağı" nitelemesiyle yetinilmedi. *New York Review of Books*'da kitabın seçkin biyolog C. H. Waddington tarafından övülmesinin ar-

---

[6] Sahlins, *The use and abuse of biology: An anthropological critique of sociobiology,* 1976, s. 3, x.

dından "Sosyobiyoloji Çalışma Grubu" (Wilson'ın meslektaşlarından paleontolog Stephen Jay Gould ve Richard Lewontin de dahildi) "*Sociobiology*'ye Karşı" adlı bir bildiri yayımladılar, geniş çevrelere yayılmış bir bildiriydi bu. Wilson'ı öjenizm, Sosyal Darvincilik ve Jensen'in zekâdaki doğuştan gelen ırksal farklılıklarla ilgili varsayımının savunucularıyla aynı kefeye koyan imzacılar şunu yazmıştı:

> Tekrar ortaya çıkan bu belirlenimci kuramların bir türlü yok olmayışının sebebi, onların statükoya ve belirli grupların sınıf, ırk veya cinsiyetlerine göre bahşedilmiş ayrıcalıklarına genetik gerekçeler sağlama eğilimidir. ... Bu kuramlar kısırlaştırma yasalarının yürürlüğe konması, 1910 ila 1930 yılları arasında ABD'nin göçleri kısıtlayan yasalar çıkarması, Nazi Almanyası'nda gaz odalarının kurulmasına yol açan öjenizm siyasetinin vücut bulması için önemli bir temel oluşturmuştur.
> ... Wilson'ın kitabının bize gösterdiği şey, çevre etkilerini (kültürel aktarım gibi) süzmenin muazzam zorluğunun yanı sıra araştırmacının kişisel önyargılarını ve sosyal sınıf önyargılarını elemenin de çok zor olduğudur. Wilson çalışmalarıyla toplumlarının kurumlarına destek olup bu kurumları sosyal sorunlar konusunda temize çıkarmaya hizmet eden biyolojik belirlenimcilerin geçit törenine katılmıştır.[7]

Onlar ayrıca Wilson'ı "soykırımın faydalı yanları"ndan bahsetmek ve "biyoloji âlemindeki 'evrensel' mevcudiyeti yüzünden kölelik gibi kurumların ... insan toplumlarında normal bir şeymiş gibi görünmesini" sağlamakla da suçladı. Şayet bu bağlantı yeterince açık değilse diye, imzacılardan birisi başka bir yerde şunu yazmıştır: "son tahlilde, Nazi Almanyasında öjenizm kuramının soykırım uygulamasına dönüşmesini sağlayan kavramsal çerçeve ... sosyobiyolojinin akademik katkılarıyla gerçekleşmiştir."[8]

Sociobiology'nin son bölümünde eleştirilebilecek şeyler gerçekten vardır. Wilson'ın ortaya koyduğu evrensellerden bazılarının doğru olmadığını veya fazlasıyla kabaca ifade edildiğini artık biliyoruz; ayrıca bir gün evrim biyolojisinin, ahlaki muhakemenin yerini alacağına dair iddiası kesinlikle hatalıdır. Fakat "*Sociobiology*'ye Karşı" bildirisindeki eleştirilerin yanlışlığı da açıktır. Wilson'a "belirlenimci" denmiş, yani insan toplumlarının katı bir genetik formüle uyduğuna inanan biri olduğu söylenmişti. Fakat Wilson'ın yazdığı şuydu (s. 548):

> [İnsan toplumlarıyla ilgili] ilk ve en kolay doğrulanabilecek özgün özellik, bu toplumların istatistiksel bir doğası olmasıdır. Toplumsal örgütlenmenin parametreleri ... herhangi bir primat türüne kıyasla insan toplumlarında çok daha fazla değişkenlik gösterir. ... İnsan toplumları neden bu kadar esnektir?

---

[7] Allen ve diğerleri, "Against 'sociobiology'", 1975, s. 43

[8] Chorover, *From genesis to genocide: The meaning of human nature and the power of behavior control,* 1979, s. 108-109.

Wilson insanların ırk, sınıf, cinsiyet ve bireysel genom tarafından belirlenen kastlara mahkûm olduğuna inanmakla da suçlanmıştı. Fakat aslında "statünün kalıtımla kemikleştiğini gösteren çok az bulgu vardır" (s. 555) ve "insan toplulukları birbirlerinden genetik olarak çok farklı değildir" (s. 550) diye yazmıştır. Üstelik (s. 554):

> İnsan toplumları aşırı bir karmaşıklık seviyesine ulaşmıştır; çünkü bu toplumların bireyleri tüm ayrıntılarıyla bir role bürünebilecek, üstelik rolünü içinde bulunduğu durumun taleplerine göre değiştirebilecek zekâ ve esnekliğe sahiptir. Modern insan çok yönlü bir oyuncudur ve çevrenin sürekli değişen talepleri yüzünden sınırlarını fazlasıyla zorlayabilir.

Wilson'ın suçlandığı başka bir düşünce de saldırganlığın kaçınılmazlığı üstüne söylediği şeydir: İnsan evriminin akışında "saldırganlığın kısıtlandığını ve primatların birbirleri üzerinde egemenlik kurmasına dair eski yöntemlerin yerini karmaşık sosyal becerilerin aldığını" söylemiştir (s. 569). Hayatı boyunca liberal demokrat olan Wilson'ın ırkçılık, cinsiyetçilik, eşitsizlik, kölelik ve soykırımı savunmak için kişisel önyargılarla hareket ettiği suçlaması özellikle haksız bir iddia ve sorumsuzca bir hareketti; çünkü Wilson, manifestoyu okuyan, ama kitabı okumayan kişilerin iftira ve tacizlerinin hedefi olmuştu.[9]

Harvard'da broşürler dağıtılıp öğrenci oturumları yapıldı, elinde megafonla Wilson'ın okuldan atılması için çağrı yapan bir protestocu ortaya çıktı, slogan atan öğrenciler ders verdiği sınıfı bastı. Başka üniversitelerde konuştuğunda onu "Ataerkil Düzenin Sağcı Kahini" diye isimlendiren ve öğrencilerin Wilson'ın derslerine gürültü çıkarıcı aletler götürmesini isteyen posterler asıldı.[10] Wilson Amerikan Bilimsel İlerleme Birliği'nin 1978 yılı toplantısında konuşmak üzereyken, pankartlar (bir tanesinde gamalı haç vardı) taşıyan ve sahneye doğru ilerleyen bir grup, "ırkçı Wilson saklanamazsın, seni soykırımla suçluyoruz" diye bağırdılar. Protestoculardan biri mikrofonu kapıp seyircilere nutuk çekerken, o esnada başka bir tanesi de Wilson'ın üzerine bir sürahi su boşalttı.

İlerleyen yıllarda *Sociobiology*'nin kötü ünü arttıkça, oradaki görüşlerin çoğunun fikir babası olan Hamilton ve Trivers da protestocuların hedefi oldular; tıpkı görüşlerini öğretmeye çalıştıklarında protestolara maruz kalan Irven DeVore ve Lionel Tiger adlı antropologlar gibi.[11] Trivers'ın ırkçılığa ve sağcıların baskısına alet olduğu iması özellikle sinir bozucuydu; çünkü Trivers'ın kendisi bir politik radikaldi, Kara Panter hareketini destekliyordu ve Huey Newton[12] ile

---

[9] Segerstråle, *Defenders of the truth: The battle for sociobiology and beyond,* 2000; Wilson, *Naturalist,* 1994.

[10] Wright, *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life,* 1994.

[11] Trivers ve Newton, "The crash of Flight 90: Doomed by self-deception?", 1982.

[12] *Huey Newton* (1942-1989): Kara Panter Partisinin kurucularından biri ve aynı zamanda önderi. *—çev. notu*

dayanışma içindeydi. Trivers, sosyobiyolojinin ancak siyasal ilerleme yönünde bir güç olabileceğini ileri sürmüştü. Sosyobiyolojinin kök saldığı anlayış şuydu: Organizmalar ailelerine, gruplarına veya da türlerine fayda sağlayacak şekilde evrimleşmez; çünkü bu grupları oluşturan bireyler birbirleriyle genetiksel olarak çıkar çatışması içindedir ve bireyler bu çıkarların savunulması yolunda seçilime uğrar. Bu yaklaşım, gücü elinde tutanların iktidarı herkesin iyiliği için ele geçirdiklerine dair rahatlatıcı inancı altüst ediyor, spotları sosyal dünyadaki kadınlar ve genç nesil gibi gizli oyunculara çeviriyordu. Aynı zamanda özgecilik için evrimsel bir temel bulan sosyobiyoloji, adalet anlayışının insanların zihinlerinde derin bir temeli olduğunu ve organik doğamıza karşı çıkmaya gerek olmadığını gösteriyordu. İnsanoğlunun kendini aldatma özelliğinin evrimleşmesinin muhtemel olduğunu gösteren sosyobiyoloji (çünkü en iyi yalancı kendi yalanlarına inanandır), insanları önce kendilerine bakmaları için yüreklendirirken, ikiyüzlülük ve rüşvetin temelini dinamitler.[13] (Trivers ve diğer "Darvinci solcular"ın politik inançlarına, siyasetle ilgili bölümde değineceğim.)

Daha sonra Trivers sosyobiyolojiye yapılan saldırılar hakkında şöyle der:

> "Saldıranlardan bazıları önde gelen biyologlar olsa da, saldırının kendisi entelektüel açıdan güçsüz ve uyuşuk görünüyordu. Mantığındaki ağır hatalar, politik mücadelede taktiksel avantaj sağladığı sürece bu saldırılara göz yumuluyor. ... Çünkü egemen çıkarların kiralık askerleri olup onların ağzından konuştuğumuz ve yönetici seçkinlerin haksız avantajlarını sürdürmesi için aldatmacaları derinleştirmek üzere tutulduğumuz söyleniyordu, ki bu lafları söyleyen o arkadaşlar, aynı çıkarların kiralık askerleriydiler. Bireylerin nihayetinde kendilerinin işine yarayacak şekilde (bazen bilinçsizce) tartışma eğilimi içinde olduğu fikri, evrimsel muhakeme gereği makul görünse de, bazı kiralık adamların tamamen kötücül olması ve diğer kiralıkların erdemle dolup taşması pek olası değildir."[14]

Trivers'ın ima ettiği "önde gelen biyologlar" Gould ve Lewontin'di. Bu ikisi Britanyalı bilimci Steven Rose ile birlikte radikal bilim hareketinin öncü aydınları oldu. Cinsiyet farkları ve zihinsel hastalıklar gibi politik hassasiyete sahip konularda davranış genetiği, sosyobiyoloji (sonradan evrim psikolojisi) ve sinirbilimin hücumlarına karşı yirmi beş yıl boyunca, yorulmadan artçı mücadele verdiler.[15] Onların saldırılarının Wilson dışındaki ana hedefi Richard Dawkins olmuştur. Dawkins *Gen Bencildir* (1976) adlı kitabında Wilson'ın görüşlerine

---

[13] Trivers, "Sociobiology and politics", 1981.

[14] Trivers, *a.g.e.*, 1981, s. 37.

[15] Gould, "Biological potential vs. Biological determinism", 1976; *The mismeasure of man*, 1981 ve "The Diet of Worms and the defenestration of Prague", 1998. Lewontin, *Biology as ideology: The doctrine of DNA*, 1992; Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes*, 1984; Rose ve Rose, *Alas, poor Darwin! Arguments against evolutionary psychology*, 2000; Rose, *Lifelines: Biology beyond determinism*, 1997.

benzer birçok düşünceyi yazmış, fakat zoolojik ayrıntılardan çok yeni evrim kuramlarının mantığına odaklanmış, insanlarla ilgili neredeyse hiçbir şey söylememiştir.

Radikal bilim hareketinin Wilson ve Dawkins'e karşı yaptığı savunma taktiği iki kelimeyle özetlenebilir: "belirlenimcilik" ve "indirgemecilik."[16] Radikallerin yazıları bu kelimelerle süslenmişti ve bunları teknik bir bağlamda değil, taciz terimleri olarak kullanıyorlardı. Örneğin aşağıda Lewontin, Rose, psikolog Leon Kamin'in birlikte yazdığı, küstah bir Boş Sayfacı başlığa sahip *Not in our Genes* [Genlerimizde değil] kitabından alınmış iki örnek paragraf var:

> Sosyobiyoloji indirgemeciliktir, insanın varoluşunu biyolojik belirlenimci bir yaklaşımla açıklar. Geçmişteki ve günümüzdeki toplumsal düzenlemelerin ayrıntılarının, belirli gen faaliyetlerinin kaçınılmaz tezahürü olduğu iddialarına ... yandaştır (s. 236).

> [İndirgemeciler] bir insan toplumunun özelliklerinin ... o toplumu oluşturan bireylerin bireysel davranışlarının ve eğilimlerinin toplamından başka bir şey olmadığını ileri sürer. Örneğin, toplumlar "saldırgandır", çünkü bunları oluşturanlar "saldırgandır" der (s. 5).

Daha önce Wilson'dan yaptığım alıntılar, bu saçma inançlara yakın sayılabilecek hiçbir görüş belirtmediğini gösteriyor; elbette Dawkins'in görüşleri de bu inançlara yakın değildir. Örneğin, memeli erkeklerindeki cinsel eş arama eğiliminin dişilere kıyasla büyüklüğünden bahsettikten sonra Dawkins, *Gen Bencildir* adlı eserinde bir paragrafı insan toplumlarına ayırıp şunu yazmıştır:

> Bu şaşırtıcı çeşitlilik, insanın yaşam tarzının genlerden çok kültür tarafından belirlendiğine işaret ediyor. Bununla birlikte, insan türünün erkeklerinin rastgele cinsel ilişki kurmaya genelde daha eğilimli, dişisinin ise tekeşliliğe eğilim göstermesi hâlâ olasıdır ve evrimsel zeminde de böyle olacağını öngörebiliriz. Belirli toplumlarda bu eğilimlerden hangisinin kazanacağı, kültürel koşulların ayrıntılarına bağlıdır; tıpkı farklı hayvan türlerinde bu durumun ekolojik ayrıntılara bağlı olması gibi (s. 164 [271]).

"Belirlenimcilik" ve "indirgemecilik" tam olarak ne anlama gelir? Matematikçiler bu kelimeyi tam anlamıyla kullanır; "belirlenimci" bir sistem, girdiği haller tesadüfen değil, önceki hallerin sebep olmasıyla mutlak kesinlik içinde ortaya çıkan sistemdir. Ne Dawkins ne de aklı başında başka bir biyolog, insan davranışlarının belirlenimci olduğunu, sanki insanların her fırsatta saldırganlık, gelişigüzel cinsellik veya bencillik eylemlerinde bulunmak *zorunda* kaldığını düşünür. Radikal bilimciler ve bunların etkilediği birçok aydın için "belirlenimcilik" ger-

---

[16] Sırf başlıklarda "belirlenimcilik" kelimesini bulduğumuz yerler: Gould, *a.g.e.*, 1976; Rose, *a.g.e.*, 1997; Rose ve the Dialectics of Biology Group, *Against biological determinism*, 1982; ayrıca *Not in our genes* (1984) kitabındaki dokuz bölümün dördünde.

çek anlamına tamamen ters bir anlam kazanmıştır. Bu kelime artık insanların belirli koşullarda belirli şekillerde davranma *eğilimine* sahip olduğunu söyleyen herhangi bir iddiaya atıfta bulunmak için kullanılıyor. Bu yaklaşım, yüzde sıfırdan büyük her olasılığı yüzde yüz olasılığa denk tutan Boş Sayfa inatçılığının belirtisidir. Doğuştan hiçbir şeyin gelmediği kabul edilebilecek tek inançtır ve bu oranın tüm sapmalarına da eşit muamele edilir.

Genetik belirlenimciliğe bu kadar yer ayırdığımız yeter. Peki, "indirgemecilik" (4. Bölümde incelediğimiz kavram) hakkında, Dawkins'in "en indirgemeci sosyobiyolog" olduğunu ve her özelliğin bir geni bulunduğuna inandığını söyleyen iddia hakkında ne demeliyiz? Lewontin, Rose, Kamin "diyalektik biyoloji" dedikleri kendi alternatif indirgemeciliklerine göre, canlıların aslında nasıl çalıştığı konusunda okuyucularını eğitmeye çalışırlar:

> Örneğin, kek pişirmeyi ele alalım: Ürünün tadı, farklı sürelerle yüksek sıcaklıklara maruz bırakılan –tereyağ, şeker ve un gibi– bileşenlerin karmaşık etkileşimiyle ortaya çıkar; kekin tadı yüzde şu kadar un, şu kadar tereyağ vesaire gibi parçalara ayrılamaz, gerçekte her bileşen ... nihai ürüne katkı yapmıştır.[17]

Dawkins'in yorumuna göz atalım:

> Bu şekilde anlatıldığında, diyalektik biyoloji anlamlıdır. Belki *ben* bile bir diyalektik biyolog olabilirim. Gelin düşünelim, bu kekte tanıdık bir şeyler yok mu? Evet, var. En indirgemeci sosyobiyoloğun 1981'de yayımladığı yazısına bakalım:
>
> > "... Kelimesi kelimesine yemek kitabındaki belirli bir tarife uyarsak, fırından çıkacak olan şey bir kektir. Bu keki kırıntı bileşenlerine ayırıp şunu diyemeyiz: Bu kırıntı tarifteki ilk kelimeye denk gelir, şu kırıntı ikinci kelimeye denk gelir vesaire. Kekin üzerindeki vişne tanesi gibi ufak ayrıntılar dışında, tarifteki kelimeler ile kekin 'parçaları' arasında bire bir eşleşme yoktur. Tarifin bütünü, kekin bütünüyle eşleşir."
>
> Elbette kek benzetmesi için öncelik hakkı iddia etmekle ilgilenmiyorum. ... Fakat bu küçük tesadüfün, en azından Rose ve Lewontin'in duraksamaları için bir fırsat olacağını umuyorum. Acaba bön bir atomcu indirgemeci olmasını büyük bir iştahla isteyip hedef aldıkları kişi, öyle olmayabilir mi?[18]

Aslında, indirgemecilik suçlaması baş aşağı olmuştur; çünkü Lewontin ve Rose kendi araştırmalarında fenomenleri genler ve moleküller seviyesinde açıklayan ve indirgemecilik yaptıkları kayıtlara geçmiş biyologlardı. Dawkins ise bunun aksine eğitimli bir etologdu ve doğal ortamlarındaki hayvan davranışları üzerine yazmaktaydı. Kendi payına Wilson da ekoloji araştırmalarının öncülerinden biriydi ve moleküler biyologların küçümseyerek "börtü böcek" biyolojisi diye

---

[17] Lewontin, Rose ve Karnin, *Not in our genes,* 1984, s. 11.

[18] Dawkins, "Sociobiology: The debate continues" (Lewontin, Rose ve Kamin'in *Not in our genes* adlı kitabının incelemesi), 1985.

adlandırdığı bir alanın tutkulu savunucusuydu.

Geri kalan her teşebbüste başarısız olan Lewontin, Rose ve Kamin nihayetinde Dawkins'i mahkûm edecek bir alıntı ortaya çıkardılar: "[Genler] bizi, vücudu ve zihni kontrol eder."[19] Bu ifade kulağa oldukça belirlenimci gelmektedir. Fakat gerçekte yazdığı şuydu: "[Genler] bizi, vücudu ve zihni *yaratmıştır*"[20] ve bu, ilkinden epey farklı bir ifadedir. Lewontin üstünde oynanmış bu alıntıyı beş farklı yerde kullanmıştı.[21]

Trivers'ın "ağır hatalar" dediği bu yanlışların anlayış gösterilebilecek bir açıklaması var mıdır? Dawkins ve Wilson'ın özgecilik, tek eşlilik ve saldırganlık gibi sosyal davranışların evriminden bahsederken "X için bir gen" ifadesini kullanması belki bir olasılık olabilir. Lewontin, Rose ve Gould bu söylemin üzerine durmadan çullanmışlardır; onlara göre bu ifade, *her zaman* belirli bir davranışa sebep olan bir geni, o davranışın *tek* sebebi olarak göstermektedir. Fakat Dawkins bu ifadenin, aynı yerde başka genlerle kıyaslandığında bir davranışın ortaya çıkma *olasılığını artıran* bir gene gönderme yaptığını açıklığa kavuşturmuştur. Bu olasılık da evrim süresince bu gene eşlik eden diğer genler ve bu geni taşıyan organizmaların içinde yaşadığı çevre şartları üzerinden hesaplanan bir ortalamadır. "X geni" ifadesinin indirgemeci ve belirlenimci olmayan bu kullanımına, genetikçiler ve evrim biyologları tarafından hep başvurulur, çünkü yaptıkları iş için vazgeçilmez bir ifadedir. *Kimi* davranışlar *kimi* genler tarafından etkileniyor olmalı; yoksa aslanların neden kuzulardan farklı davrandığını, tavukların yumurtalarını yemek yerine neden kuluçkaya yattığını, erkek geyikler birbirine tos vururken gerbillerin [çöl sıçanı] bunu neden yapmadığını ve bunun gibi davranışları asla açıklayamayız. Evrim biyolojisinin amacı, farklı etkilere sahip genlerden bahsetmek yerine, bu hayvanların o genlere nasıl sahip olduğunu açıklamaktır. Belirli bir gen, her türlü çevre şartında veya her genomda *aynı* etkiyi yaratmayabilir, fakat *ortalama* bir etkisi olmalı. Doğal seçilimin seçtiği şey de bu *ortalama* etkidir (her şey eşit olduğu takdirde), "X geni" ifadesinin özü de budur. Evrim biyoloğu olan Gould ve Lewontin'in bu kullanım yüzünden kafalarının karışabileceğine inanmak zordur; fakat öyle olmuşsa, demek ki yirmi beş yıl süren anlamsız saldırıların bir açıklaması varmış.

İnsan ne kadar alçalabilir? Rakibin cinsel yaşantısıyla alay etmek, akademik hayatla ilgili kötü ve iğneleyici bir romandan fırlamış bir enstantane gibidir. Fakat Lewontin, Rose ve Kamin, sosyolog Steven Goldberg'in başka insanların duygularını yönlendirmek konusunda kadınların becerikli olduğu-

---

[19] Lewontin, Rose ve Kamin, *a.g.e.*, 1984, s. 287.

[20] Dawkins, *Gen Bencildir*, 1976/1989 [2007], s. 20 [39], vurgu eklenmiştir.

[21] Levins ve Lewontin, *The dialectical biologist*, 1985, s. 88, 128; Lewontin, "The organism as the subject and object of evolution", 1983, s. 68; Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes*, 1984, s. 287. Lewontin, *Human diversity* (1982) kitabının 18. sayfasında bu alıntıyı "genlerimiz tarafından yönetilir" şeklinde özetlemiştir.

nu söyleyen önermesini ele alıp "Goldberg'in kolayca baştan çıktığını ortaya koyan ne dokunaklı bir tablo ama!" yorumunu yapmışlardır.[22] Daha sonra Donald Symons'ın çığır açan kitabı *The Evolution of Human Sexuality*'de [İnsanda cinselliğin evrimi] tüm toplumlarda cinselliğin, dişilerin bir hizmeti veya iyiliği olarak algılandığını gösteren bir bölümden bahsedip şu yorumu yaptılar: "Sosyobiyoloji okurken, insan bir röntgenci olduğu hissine kapılıyor ve sanki sosyobiyoloji yandaşlarının anılarını gizlice gözetliyormuş gibi geliyor."[23] Rose bu şakadan o kadar hoşlanmıştır ki, aynısını on dört yıl sonra yayımladığı kitabı *Lifelines: Biyology Beyond Determinism*'de [Yaşam çizgileri: Belirlenimciliğin ötesindeki biyoloji] tekrarlamıştır (s. 211).

Bu taktiklerin geçmişte kaldığına dair tüm umutlar, 2000 yılındaki olaylar yüzünden tuzla buz oldu. Antropologlar, insan saldırganlığını biyoloji bağlamında tartışan herhangi birine uzun süredir düşmanca davranmaktadır. 1976'da Amerikan Antropoloji Birliği az daha *Sociobiology* kitabını sansürleyen ve bu konuyla ilgili iki sempozyumu yasaklayan bir önerge geçiriyordu. 1983'te Derek Freeman'ın *Margaret Mead and Samoa* adlı kitabını "kötü yazılmış, bilimsel değil, sorumsuzluk eseri ve yanlış yönlendirici" diye yeren bir önergeyi kabul ettiler.[24] Fakat sonradan olacakların yanında bu tavırlar masum kalıyordu.

2000 Eylülünde Terence Turner ve Leslie Sponsel adlı antropologlar, birliğin yöneticilerine bir mektup yollayıp (sanal alemde hızla yayıldı) onları gazeteci Patrick Tierney'in kitabında göz önüne serilecek bir antropoloji skandalı olduğu konusunda uyardılar.[25] Bu skandalın sözde failleri, insan genetiği biliminin kurucusu genetikçi James Neel ile Amazon yağmur ormanlarında yaşayan Yanomamö halkı üzerindeki otuz yıllık çalışmasıyla ünlenmiş antropolog Napoleon Chagnon'du. Turner ve Sponsel şöyle yazmıştı:

> Bu kâbus gibi bir öykü –Josef Conrad'ın bile (gerçi Josef Mengele'nin değil) hayalgücünün ötesine geçecek gerçek bir antropolojik karanlık yuvası– birçok antropolog gibi kamu tarafından da (bizce haklı olarak) tüm bir disiplinin okka altına gitmesi gibi görülecek. Kitap taslağını okuyan birinin söylediği gibi, bu kitap antropolojiyi temelinden sarsacaktır. Bu kitap, bütün Batı Dünyasında büyük saygıyla anılan, yalanlarını nesiller dolusu lisans öğrencisinin antropolojinin temel bilgisi olarak kabul ettiği, yozlaşmış ve ayartıcı elebaşıların zehirlerini bu kadar uzun süre nasıl yaymış olduğunu anlamasını sağlayabilir. Bunun tekrarlanma-

[22] Lewontin, Rose ve Kamin, *a.g.e.*, 1984, s. 149.

[23] *A.g.e.*, 1984, s. 260.

[24] Freeman, *The fateful hoaxing of Margaret Mead ...*, 1999.

[25] Turner ve Sponsel'in mektubu için bkz. chief.anth.uconn.edu/gradstudents/dhume/darkness_in_el_dorado.

sına asla izin verilmemelidir.

Bu suçlamalar gerçekten sarsıcıydı. Turner ve Sponsel, Neel ve Chagnon'u Yanomamö halkına kasten kızamık (yerli halklar için çoğunlukla ölümcüldür) bulaştırmak, sonrasında da Neel'in "öjenizm eğilimli genetik kuramları"nı sınamak adına bu insanları tıbbi olanaklardan mahrum bırakmakla suçluyorlardı. Turner ve Sponsel'in bu kuramlarla ilgili yorumuna göre, toplayıcı kabilelerde çok eşli şefler, nazlı Batılılara kıyasla biyolojik bakımdan daha başarılıdır, çünkü "doğuştan sahip olunan beceri" için "baskın genlere" sahiptirler ve bu genler de şeflerin eşleri için girdiği şiddetli rekabetler sayesinde seçilimden geçmiştir. Turner ve Sponsel'in söylediğine göre, Neel "kitleleri bedavaya beslemesi ve zayıfları duygusal olarak desteklemesi yüzünden demokrasinin bir hata olduğuna" inanıyordu. Şöyle bir akıl yürütmüşlerdi: "Bu faşist öjenizm nitelikli çalışmanın politik çıkarımları, toplumun genetik üstünlüğe sahip erkeklerin egemen olacağı küçük üreme hücrelerine bölünmesi, önderlik ve kadınlara dair bu yarışını kaybeden erkeklerin elenmesi veya ikinci dereceye düşürülmesi, damızlık kadınlardan haremler kurulmasıdır."

Chagnon'a yöneltilen suçlamalar da bu kadar korkunçtu. Yanomamö halkına dair kitapları ve makalelerinde Chagnon, bu insanların sık sık savaşıp akınlar düzenlediğini belgelemiş, bu cinayetlerde yer alan erkeklerin yer almayanlara kıyasla daha fazla karısı ve çocuğu olduğunu ileri süren veriler sunmuştu.[26] (Bu bulgunun kışkırtıcı bir etkisi vardır, çünkü insanların evrimleştiği devlet öncesi toplumlarda bu sonuca yaygınlıkla rastlanıyorsa, şiddetin stratejik kullanımı evrim sırasında seçilimden geçmiş olabilir.) Turner ve Sponsel, onu veriler üzerinde tahrifat yapıp Yanomamö halkı arasında şiddete *yol açmak* (bu insanlara verdiği çanak çömlek ve bıçaklarla çılgınlık nöbeti geçirmelerini sağlayarak) ve belgesel filmleri için ölümcül sahneler düzenlemekle suçladılar. Chagnon'un çizdiği Yanomamö portresinin, onların bölgelerini istila eden altın madencilerini haklı çıkarmak için kullanıldığını ve Chagnon'un "sinsi" Venezuelalı siyasetçilerle gizlice anlaşıp bu istilayı teşvik ettiğini söylediler. Yanomamö halkının büyük bölümü şüphesiz madencilerin getirdiği hastalıklar ve yaptıkları yağmalar sonucunda ölmüştür. Bu trajedi ve suçları Chagnon'a yüklemek, onu soykırımla itham etmek anlamına gelir. Turner ve Sponsel ne olur ne olmaz diye, Tierney'in kitabının "Chagnon'un köylülerden kendisine sevişmek için kız getirmelerini istediğine dair söylentileri" de içerdiğini eklemişlerdir.

Tierney'in kitabının bir bölümünün *The New Yorker*'da yayımlanıp ardından *Darkness in El Dorado: How Scientist and Journalist Devastated the Amazon* [El Dorado'da karanlık: Bilimciler ve gazeteciler Amazon'u nasıl harap etti] adıyla basılmasından sonra "Irk Kuramını Sınamak İçin Amazon Yerlilerini Öl-

[26] Chagnon, "Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population", 1988 ve *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992.

düren Bilimci" gibi haber manşetleri kısa süre içinde tüm dünyada ortaya çıktı. Yayınevine açılabilecek hakaret davalarına bakan avukatların baskısı altında, kitaptaki daha sansasyonel suçlamaların bir kısmı kesilip atıldı, sulandırıldı ya da Venezuelalı gazetecilerin veya izi sürülemeyecek muhbirlerin ağzına sakız edildi. Fakat suçlamaların özü olduğu gibi duruyordu.[27]

Turner ve Sponsel, Neel'e yönelttikleri suçlamaların "o anki bilgilerinden yaptıkları çıkarımlara dayandığını" kabul etmişlerdir: "Neel tarafından yazılmış bir metin veya kaydedilmiş bir konuşma gibi kesin kanıtlar yoktur." Bunun yetersiz bir ifade olduğu sonradan anlaşıldı. Birkaç gün içinde olaylar hakkında doğrudan bilgi sahibi olan akademisyenler –tarihçiler, epidemiyologlar, antropologlar ve filmciler– tüm suçlamaları tek tek yerle bir ettiler.[28]

Ahlaksız bir öjenizm yanlısı olmakla ilgisi bulunmayan James Neel (suçlamalar ortaya çıkmadan kısa süre önce ölmüştü) öjenistlere sürekli *saldıran* saygın ve sevilen bir bilimciydi. Aslında insan genetiğini eski öjenizm kuramlarından temizleyip saygın bir bilim haline getirmekle anılıyordu. Turner ve Sponsel'in ona atfettikleri aptallık kuramı, anlamsızlığı ilk bakışta anlaşılan ve bilimsel açıdan yetersiz bir kuramdı (örneğin, "baskın gen" kavramını, baskınlık geniyle karıştırmışlardı). Her halükârda, Neel'in bu kurama yakın bir inanca sahip olduğuna dair en ufak bir kanıt yoktur. Kayıtlar, Neel ve Chagnon'un zaten can almakta olan kızamık salgınına şaşırdıklarını, salgını kontrol altında tutmak için kahramanca çaba sarf ettiklerini gösterir. Tierney, onların kullandığı aşıyı salgının sebebi olarak suçlamıştı; oysa bu aşı dünyanın her yerinde yüz milyonlarca insana yapılmış ve kimsede bulaşıcı kızamık hastalığına

---

[27] Neel-Chagnon iddialarıyla ilgili Michigan Üniversitesi Raporu (www.umich.edu/~urel/darkness.html); John J. Miller, "The Fierce People: The wages of anthropological incorrectness", *National Review*, 20 Kasım 2000.

[28] John Tooby, "Jungle fever: Did two U.S. scientists start a genocidal epidemic in the Amazon, or was The New Yorker duped?" *Slate*, 24 Ekim 2000; Neel-Chagnon iddialarına dair süregiden soruşturma hakkında Michigan Üniversitesi Raporu: www.umich.edu/~urel/darkness.html); John J. Miller, "The Fierce People: The wages of anthropological incorrectness", *National Review*, 20 Kasım 2000; "A statement from Bruce Alberts", *National Academy of Sciences*, 9 Kasım 2000, www.nas.org; John Tooby, "Preliminary Report", California Üniversitesi Antropoloji Bölümü, Santa Barbara, 10 Aralık 2000: www.anth.ucsb.edu/ucsbprelimnaryreport.pdf, ayrıca bkz. www.anth.ucsb.edu/chagnon.html; Lou Marano, "Darkness in anthropology", UPI, 20 Ekim 2000; Michael Shermer, "Spin-doctoring the Yanomamö", *Skeptic*, 2001; Virgilio Bosh ve sekiz imza daha, "Venezuelan response to Yanomamö book", *Science*, *291*, 2001, s. 985-986; "The Yanomamö and the 1960s measles epidemic": J. V. Neel, Jr., K. Hill ve S. L. Katz'dan mektuplar, *Science*, *292*, 8 Haziran 2001, s. 1836-1837; "Yanomamö wars continue", *Science*, *295*, 4 Ocak 2002, s. 41; yahoo.com/group/evolutionarypsychology/files/aaa.html. Kasım 2001. Tierney olayıyla ilgili belgelerin geniş bir koleksiyonu için bkz. www.anth.uconn.edu/gradstudents/dhume/index4.htm.

yol açmamıştı, ayrıca Neel ve Chagnon'un çabaları nereden baksanız yüzlerce Yanomamö yerlisinin hayatını kurtarmıştır.[29] Epidemiyologların halk önünde iddialarını çürüttüklerini gören Tierney'in "konuştuğum uzmanların kanaati, şimdi kamuoyu önünde konuşanlarınkinden çok farklıydı" demesi de pek inandırıcı değildir.[30]

Neel ve Chagnon'un sırf varlıklarıyla hastalığı bu ortama getirmediklerini kimse kanıtlayamamış olsa bile, ihtimaller bunun kuvvetle karşısındadır. On binlerce mil karelik bir alana yayılmış olan Yanomamö halkı, Chagnon ve Neel'e kıyasla başka Avrupalılarla çok daha fazla temas etmekteydi; çünkü binlerce misyoner, tacir, madenci ve serüven meraklısı bu bölgeye girip çıkıyordu. Aslında Chagnon bir Katolik Sales[31] misyonerliğinin, daha önceki bir salgının muhtemel kaynağı olduğunu belgelemişti. Bunun yanı sıra Chagnon'un misyonerliği Yanomamö halkına silah vermekle eleştirmesi, misyonerlerin bitmek tükenmek bilmeyen düşmanlığını kazanmasına yol açmıştı. Tierney'in Yanomamö muhbirlerinin çoğunun misyonerlikle bağlantılı olması tesadüf değildir.

Chagnon'a karşı doğrudan yöneltilen suçlamalar, Neel'e yönelik suçlamalar kadar hızla tuz buz oldu. Tierney'in suçlamalarının aksine Chagnon, Yanomamö şiddetini abartmamış ya da hayat tarzlarının diğer unsurlarını umursamazlık etmemiş; aslında çatışmaları çözüme bağlama tekniklerini titiz bir şekilde betimlemişti.[32] Şiddeti onlara Chagnon'un *tanıttığını* ima etmek inanılmaz bir iddiadan başka bir şey değildir. Yanomamö halkı içinde akınlar ve savaşların yapıldığı 1800'lerin ortasından beri bilinmektedir. Bu olaylar Chagnon Amazon'a ayak basmadan uzun süre önce, XX. yüzyılın ilk yarısı boyunca belgelenmiştir. (Bu işi göz önüne seren bir anlatı, ilk elden sunulan *Yanoáma: The Story of Helena Valero, a Girl Kidnapped by Amazonian Indians* [1965; Yanoâma: Amazon yerlileri tarafından kaçırılan bir kızın, Helena Valero'nun hikâyesi] adlı öyküdür.) Chagnon'un başlıca deneyci iddiaları da bilimin altın standartına uyuyordu: Bağımsız bir kaynak tarafından tekrarlanabilmiştir. Devlet öncesi toplumlarda savaş yüzünden ölenlerin oranıyla ilgili araştırmalarda, Chagnon'un Yanomamö için yaptığı tahminler 3. Bölümdeki grafikte gördüğümüz sınırlar içinde kalıyordu.[33] En ihtilaflı iddiası, yani katillerin daha

---

[29] Edward Hagen, "Chagnon and Neel saved hundreds of lives", The Fray, *Slate*, 8 Aralık 2000: www.anth.uconn.edu/gradstudents/dhume/dark/darkness.0250.html; "The Yanomamö and the 1960s measles epidemic" (S. L. Katz'ın mektubu), *Science, 292*, 8 Haziran 2001, s. 1837.

[30] *Pittsburgh Post-Gazette* gazetesinde, aktaran: John J. Miller, "*a.g.e.*, 20 Kasım 2000.

[31] *Aziz Francis de Sales Cemiyeti*; XIX. yüzyılda Peder John Bosco tarafından İtalya'da kurulmuş ve sanayi devriminin fakir çocuklarına yardım etme amaçlı dernek. Güney Amerika'ya XIX. yüzyılın son kısmında gelmiştir. —*çev. notu*

[32] Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden*, 1992, bölümler 5-6.

[33] Ember, "Myths about hunter-gatherers", 1978; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage*, 1996; Knauft, "Reconsidering violence in simple human

fazla karısı ve çocuğu olduğu iddiası bile başka gruplar tarafından doğrulanmıştı, gerçi verilerin yorumlanması konusunda uyuşmazlık vardır. Chagnon'u güya çürüten bir kitabın, Tierney'in yazdığı özeti ve yazarın kendi kelimelerini karşılaştırmak fikir vermesi açısından yararlı olacaktır. Tierney şöyle yazar:

> Jivaro halkı arasında kelle avcılığı tüm erkeklerin katılması zorunlu olan bir törendi, ayrıca gençlerin erkekliğe giriş ayini olarak da gerekliydi. Orada da çoğu erkek savaşta ölmüştür. Bununla birlikte, en çok kelle kesen Jivaro önderlerinin eş sayısı azdır ve en çok karısı olanlar en az kafayı ele geçirenlerdir.[34]

Oysa kitabın yazarı antropolog Elsa Redmond, aslında şöyle yazmıştı:

> İnsan öldürmüş olan Yanomamö erkeklerinin genelde daha fazla karısı olur. Saldırdıkları köylerden kaçırarak ya da daha cazip eş olarak görüldükleri için olağan evlilik sözleşmeleri sayesinde eş sayıları artar. Aynısı Jivaro savaş şefleri için de geçerlidir. Bunların eş sayısı dört ila altı arasında değişebilir; aslında 1930'larda Upano Nehrinde bir kabilenin Tuki veya José Grande adlı büyük bir savaş şefinin on bir karısı vardı. Seçkin savaşçıların çocuk sayısı da fazla olur, bunun sebebi daha çok kadınla evlenmeleridir.[35]

Turner ve Sponsel, uzun süredir Chagnon'u en şiddetli eleştiren kişiler arasındaydılar (içeriğini öğrendiklerinde şaşırmış gibi yapmalarına rağmen Tierney'in kitabının ana kaynaklarının onlar olması tesadüf değildir). İdeolojik niyetleri konusunda açık davranıyorlardı ve amaçları Soylu Vahşi öğretisini savunmaktı. Sponsel "şiddetten uzak, barışçıl bir dünyaya" ulaşmak için kendisini "barışın antropolojisi"ne adadığını yazmıştı ve bunun "insan doğasında saklı" olduğuna inanıyordu. "Şiddet ile rekabet üzerine yapılan Darvinci vurgu"ya karşıydı, kısa süre önce de "şiddetten uzak durmak ve barışın uygarlıklar tarihinin öncesinde kural olduğunu, insanların birbirini öldürmesine nadiren rastlandığını" duyurmuştu.[36] Chagnon'la ilgili eleştirilerinin çoğunun insan davranışlarına biyolojik açıklama getirmeye, biyolojik indirgemecilik ihtimaline ve bunlarla çağrışımlı siyasal çıkarımlara karşı neredeyse otomatik bir tepkiden" kaynaklandığını bile kabul etmiştir.[37]

Kurtarımcı solculuk da radikal bilim günlerinden aşina olduğumuz bir şeydi ve bu yaklaşım ılımlı ve liberal görüşleri bile gericilik olarak değerlendiriyordu. Tierney'e göre, Neel, "demokrasinin, kitleleri bedavaya beslemesi ve za-

---

societies", 1937.

[34] Tierney, *Darkness in El Dorado ...*, 2000, s. 178.

[35] Redmond, *Tribal and chiefly warfare in South America,* 1994, s. 125; aktaran: John Tooby, *Slate*, 24 Ekim 2000.

[36] Sponsel, "The natural history of peace: The positive view of human nature and its potential", 1996, s. 115, 99, 103.

[37] Sponsel, "Yanomami: An area of conflict and aggression in the Amazon", 1998, s. 114.

yıfları duygusal olarak desteklemesi yüzünden doğal seçilimi ihlal ettiğine ikna olmuştu"[38] ve bu yüzden demokrasi "öjenizm açısından bir hataydı." Fakat Neel aslında liberal görüşlüydü ve fakir çocuklara ayrılan paranın yaşlanma araştırmalarına kaydırılmasına itiraz etmişti, çünkü bunun sadece zenginlere faydalı olacağını düşünüyordu. Ayrıca doğum öncesi bakımı, çocuklar ve ergenlerin tıbbi bakımını, eğitimin genel kalitesinin yükseltilmesine yapılan yatırımların artırılması gerektiğini de savunuyordu.[39] Tierney, Chagnon'a dediği gibi Neel'e de "anti-Komünist ve serbest piyasa savunucusu bir militan" sıfatlarını takmıştı. Peki, delili var mıydı? İddiasını dayandırdığı delil, Chagnon'un "solcu olduğunu düşündüğü insanlara karşı paranoyak tavır takınan sağcı bir kişilik olduğunu" yazan Turner'dan yaptığı alıntıydı. Tierney, Chagnon'un bu sağcı eğilimleri nasıl edindiğini açıklamak için okuyucuları, onun "farklılıkların hoş karşılanmadığı, anti-Komünist duyguyla bağlantılı yabancı düşmanlığının sık görüldüğü ve Senatör Joseph McCarthy'nin güçlü bir şekilde desteklendiği" Michigan kırsalında büyüdüğü gibi konularda bilgilendirmişti. Bahsettiği şeydeki ironinin farkında olmayan Tierney, Chagnon'un McCarthy'nin "soyundan" geldiği ve McCarthy'nin ruhundan kocaman bir parça taşıdığı sonucuna varmıştı. Oysa Chagnon tam tersine her zaman Demokratlara oy vermiş ve politik olarak ılımlı bir insandı.[40]

Tierney'in önsözünde yer alan otobiyografik bir yorumu, meselenin özünü göz önüne sermek adına faydalıdır: "Yavaş yavaş gözlemci olmaktan çıkıp avukat postuna büründüm. ... geleneksel ve nesnel gazetecilik artık benim için bir seçenek değildi."[41] Tierney, Yanomamö halkının şiddeti hakkındaki anlatıların, istilacıların onları, kendi iyilikleri için oradan atılması ya da asimile edilmesi gereken ilkel vahşiler olarak tasvir etmesine yarayabileceğine inanmaktadır. Bu bakış açısıyla, Chagnon gibi elçileri yalancı çıkarmak ulvi bir sosyal etkinlik ve yerli halkların kültürel hayatlarını sürdürebilmesi için atılmış bir adımdır (Yanomamö halkının çıkarlarını korumak için Chagnon'un fazlasıyla uğraşmış olmasına rağmen).

Amerikan yerlilerinin, 500 yıldan uzun süre boyunca Avrupalıların getirdiği hastalıklar ve uyguladıkları soykırım yüzünden kırılması, tarihteki en büyük suçlardan biridir. Fakat yerlilerin hayat tarzını, asimilasyon baskısı altında tamamen kaybolmadan önce belgelemek için mücadele eden bir avuç çağdaş bilimciyi bu suçla itham etmek tuhaf kaçmaktadır. Ayrıca tehlikeli bir taktiktir bu. Tüm insan toplumları gibi, yerli halkların da, –savaşa ve şiddete eğilimli olsun ya da olmasınlar– kendi topraklarında yaşamaya hakları vardır. Yerli halkların devamını, Soylu Vahşi öğretisine bağlayan ve kafasına göre gelin güvey olmuş "avukatlar"

---

[38] Tierney, *a.g.e.*, 2000, s. 38.

[39] Neel, *Physician to the gene pool: Genetic lessons and other stories,* 1994.

[40] John J. Miller, *a.g.e.*, 20 Kasım 2000.

[41] Tierney, *a.g.e.*, 2000, s. xxiv.

kendilerini daima köşeye sıkıştırmıştır. Çünkü gerçekler tersini gösterdiğinde ya istemeden yerli haklarının savunmasını zayıflatmış olurlar ya da gerçeklerin üzerini örtmek için her türlü yönteme başvurmak zorunda kalırlar.

İnsan doğasıyla ilgili iddiaların ihtilaflı olmasına kimse şaşırmamalı. Herhangi bir bilimsel varsayıma yapıldığı gibi, bu tür iddialar da gözden geçirilmeli, herhangi bir mantıksal veya deneysel hataya sahipse de belirtilmelidir. Fakat insan doğasıyla ilgili yeni bilimlere yöneltilen eleştiriler, sıradan akademik tartışmaların çok ötesine geçmiş; taciz, iftira, yalan beyan ve çarpıtılmış alıntılara, en sonunda da insan kurban etmeye dönüşmüştür. Bana kalırsa, bu bilgisizce davranışın iki sebebi vardır.

Bunlardan biri, Boş Sayfa kuramının XX. yüzyılda kutsal bir öğreti haline gelmesidir. Bu öğretiyi savunanlara göre, Boş Sayfa kusursuz bir sadakatle kabul edilmeli ya da her yönüyle reddedilmeliydi. Olaylara ancak böyle siyah-beyaz bir gözlükle bakmak, davranışların *bazı* yönlerinin doğuştan geldiği fikrinin, davranışların *tüm* yönlerinin doğuştan sahip olunduğu fikrine dönüştürülmesine ya da genetik özelliklerin insan ilişkilerini *etkilediği* önermesinin, bunların insan ilişkilerini *belirlediği* önermesine çevrilmesine sebep olabilirdi. Zekâ farklılıklarının yüzde yüzüne çevrenin sebep olduğu bir tür sıradan matematiksel gerçek haline gelirse, işte ancak o zaman, genetik dışı sebepler yüzünden ortaya çıkmış farkların oranı azaldığında genetik yapı kaynaklı farkların oranının yükselmesine kızılabilir. Eğer zihnin üstü kazılmış bir tablet olması şartsa, işte ancak o zaman, memnun olduğumuzda surat asmak yerine gülümsememizi sağlayan şeyin insan doğası olduğu iddiası, insanları öfkelendirebilir.

İkinci sebep de bu "radikal" düşünürlerin kendi ahlak iddialarının tuzağına düşmesidir. Kendilerini ırkçılık, cinsiyetçilik, savaş ve siyasal eşitsizliğin insan doğasında böyle şeyler olmadığı için yanlış olduklarını söyleyen tembel teze bağladıklarında (insan doğasının ayrıntıları ne olursa olsun, bu sayılanların ahlaken aşağılık olması yerine), onların bu muhakemesine göre, insan doğasıyla ilgili her keşif, bu belaların aslında o kadar da kötü olmadığını söylemeye denktir. Bu yüzden de keşifleri yapan kâfirlerin gözden düşürülmesi zorunluluk haline gelmiştir. Bilimsel tartışmanın sıradan standartları bu işi yerine getiremiyorsa, başka taktiklerin devreye sokulması gerekirdi, çünkü toplumun iyiliği tehlike altına girmiştir.

7 | KUTSAL ÜÇLÜ

Davranış bilimi çıtkırıldımlara göre değildir. Araştırmacılar seçtikleri araştırma alanı veya topladıkları veriler yüzünden halkın nefret ettiği kişiler haline gelebilir – çocuk bakımı, cinsel davranışlar, çocukluk anıları ve taciz meselesi gibi belirli alanlara dair bulgulara ulaşmak yergilere, hakaretlere, siyasetçilerin müdahalesine, hatta fiziksel saldırılara bile yol açabilir.[1] Sol eli kullanmak gibi zararsız bir konu bile bubi tuzağına dönüşebilir. 1991'de Stanley Coren ile Diane Halpern adlı psikologlar bir tıp dergisinde, solakların sağ elini kullananlara kıyasla ortalamada daha fazla sayıda doğum öncesi ve doğum sonrası komplikasyon geçirdiğini, daha fazla kazaya kurban gidip daha genç yaşta öldüğünü gösteren istatistikler yayımladılar. Kısa süre sonra öfkeli solaklar ve avukatlarının tacizlerine maruz kaldılar, mahkemeye verilmekle tehdit edildiler, sayısız ölüm tehdidi aldılar ve bir akademik dergide bu konuya yasak getirildi.[2]

Bir önceki bölümde bahsedilen pis numaralar, insanların, davranışlar hakkında kendilerini rahatsız eden iddialara hakaret etmesinin örneği mi? Yoksa biraz çıtlattığım gibi, bunlar sistemli bir entelektüel akımın parçası mı: Ahlak ve anlamın kaynağı olarak Boş Sayfa, Soylu Vahşi ve Makinedeki Hayalet kuramlarını koruma çabasının bir parçası mı? Radikal bilim hareketinin önde gelen kuramcıları, boş sayfaya inandıklarını inkâr ederler ve adil olmak adına, onların görüşlerinin de dikkatli bir şekilde incelenmesi gerekir. Ayrıca bunların siyasal karşıtlarından, yani sağcılardan gelen, insan doğasına dair bilimlere yöneltilmiş saldırıları da ele alacağım.

Radikal bilimciler Boş Sayfa kuramına gerçekten inanıyor mu? Dayanaktan yoksun görüşler âleminde yaşayan bazı akademisyenler için bu kuram makul görünebilir. Fakat sinir hücreleri ve genlerin mekanik âleminde yaşayan zeki araştırmacılar, kendini çevreleyen kültürden gelen bir ruhun insanın beynine sızdığını gerçekten düşünür mü? Genelde bunu yadsırlar; fakat belirli durumlar söz konusu olduğunda görüşleri XX. yüzyılın başındaki sosyal bilimlerin

[1] Hunt, *The new know-nothings: The political foes of the scientific study of human nature*, 1999.

[2] Halpern, Gilbert ve Coren, "PC or not PC? Contemporary challenges to unpopular research findings", 1996.

tabula rasa geleneğine uygundur. Stephen Jay Gould, Richard Lewontin ve "*Sociobiology*'ye Karşı" manifestosunu imzalayan diğerleri şöyle yazmıştır:

> İnsan davranışlarında genetik bileşenler olduğunu yadsımıyoruz. Fakat insanların biyolojik evrensellerinin savaşmak, kadınların cinsel sömürüsü, paranın değiştokuş aracı olarak kullanılması gibi özel ve değişken alışkanlıklardan çok, yeme, boşaltım ve uyuma gibi genel özelliklerde keşfedileceğini sanıyoruz.

Meseleyi nasıl çarpıttıklarına dikkat edin. Paranın genetik olarak şifrelenmiş bir evrensel olması fikri (Wilson'ın kazara bile önerdiği bir şey değildir) öyle saçmadır ki, buna alternatif oluşturabilecek *herhangi bir* düşünce insana daha makul gelir. Fakat bu fikrin alternatifini, sahte bir dikotominin [çatallanma, ikiye bölünme] uzantısı olarak değil de kendi bağlamında ele alırsak, Gould ve Lewontin'in insan davranışlarının genetik bileşenlerinin esasen "yeme, boşaltım ve uyuma gibi genel özelliklerde" keşfedileceğini söylediklerini görürüz. Muhtemelen sayfanın geri kalanı boştur.

Bu tartışma taktiği, yani önce Boş Sayfayı reddedip sonra da hayalî bir düşmanın karşısında onu makul göstermek, radikal bilimcilerin başka yazılarında da bulunabilir. Örneğin Gould şöyle yazar:

> Bu yüzden, Wilson'a yönelttiğim eleştiriler, biyolojik olmayan bir "çevreselciliğe" başvurmaz; benim eleştirim, bütün insan davranışlarını gerçekleştirebilecek fakat hiçbirine yatkınlık göstermeyen bir beyinden bahseden biyolojik potansiyel kavramını belirli davranış özellikleri için belirli genleri uygun gören biyolojik belirlenimcilik görüşünün karşısına çıkarır.[3]

"Biyolojik belirlenimcilik" görüşü, yani genlerin yüzde yüz kesinlikle davranışları belirlemesi ve her davranış özelliğinin kendi genine sahip olduğu düşüncesi, açıkça deliliktir (Wilson'ın bu görüşleri asla benimsemediğini belirtmeye gerek yok). O halde Gould'un ortaya koyduğu dikotomi "biyolojik potansiyel" kavramını tek seçenek olarak belirliyor. Fakat bunun anlamı nedir? Beynin "bütün insan davranışlarını gerçekleştirebileceği" iddiası neredeyse bir totolojidir: Beyin nasıl olur da bütün insan davranışlarını gerçekleştiremez? Ayrıca, beynin *herhangi bir* insan davranışına yatkınlık göstermediği iddiası, Boş Sayfa kuramının bir versiyonudur. "Herhangi bir davranışa özel bir yatkınlık göstermemesi" bütün insan davranışlarının ortaya çıkmak için aynı olasılığa sahip olduğu anlamına gelir. Yani, gezegenin herhangi bir yerinde, herhangi bir insan, belirli koşullar altında belirli bir eylemde bulunmuşsa –yemekten veya cinsellikten vazgeçmek, kendine kazık saplamak, çocuğunu öldürmek gibi– o zaman yemek ve cinselliğin tadını çıkarmak, kendi vücudunu korumak, çocuğunu neşelendirmek gibi alternatiflerle karşılaştırıldığında, beynin bu eylem-

[3] Gould, "Biological potential vs. Biological determinism", 1976.

den kaçmaya eğilimi yok demektir.

Lewontin, Rose ve Kamin *Not in Our Genes*'te insanların boş sayfa olduğunu söylediklerini de inkâr eder, fakat insan doğasına yalnızca iki tane ayrıcalık bahşederler. Birincisi, kanıtlardan ya da mantıktan değil, güttükleri siyasetten gelir: "Eğer boş sayfa olsaydık, sosyal evrim diye bir şey olmazdı." Bu "tez"e verdikleri desteği de Marx'ın otoritesine dayandırıp şu sözlerinden alıntı yaparlar (s. 267): "İnsanların koşullar ve büyütülme tarzlarının ürünü olduğunu, bu yüzden farklı insanların farklı koşullar ve değişik büyütülme tarzlarının ürünü olduğunu söyleyen materyalist öğreti, koşulları değiştiren etkenin insan olduğunu ve eğitimcinin eğitilmesi gerektiğini unutmaktadır." Kendi görüşleri ise şöyleydi (s. 14): "İnsan doğası hakkında söylenebilecek tek mantıklı şey, kendi tarihini oluşturmak üzere bu doğanın 'içinde' yer aldığıdır". Bu söylemden yapılacak çıkarıma göre –dil kapasitemiz, aile sevgimiz, cinsel arzularımız, tipik korkularımız gibi– türümüzün psikolojik yapısına dair diğer söylemler "makul" değildir.

Lewontin, Rose ve Kamin biyolojik yapıya bir ayrıcalık daha tanır – beyin ve zihnin örgütlenişini değil, ama bedenin boyutunu önemserler. "İnsanoğlu yirmi santim boyunda olsaydı, bizim anladığımız şekliyle bir insan kültürü olamazdı" diye belirtirler, çünkü bir Lilliputlu ateşi kontrol edemez, baltayla taş kıramaz veya dili destekleyecek boyutta bir beyne sahip olamazdı. İnsan biyolojisinin insanın sosyal hayatını etkilemesine dair kabul ettikleri tek ihtimal budur.

Lewontin insanların doğuştan sahip olduklarıyla ilgili bu kuramı sekiz yıl sonra yineledi: "İnsan genleriyle ilgili en önemli olgu, bizi bugünkü boyutlarımıza ulaştırmaları ve tüm bağlantılarıyla birlikte merkezî bir sinir sistemi kurmalarıdır."[4] Buradaki retoriği açıklarken yine dikkatli davranmak gerekir. Cümleyi olduğu gibi alırsak, Lewontin sadece insan genleriyle ilgili "en önemli olgu"ya atıfta bulunmaktadır; yani cümle bu haliyle yine anlamsızdır. Çünkü insan, genlerin varoluşumuz için hepsi de önemli olan binlerce etkisini nasıl hiyerarşik bir sıraya koyar ve listenin üstündeki bir iki tanesine işaret edebilir? Boyumuz kalp, akciğerler veya gözlere sahip olmaktan daha mı önemli? Sinaps sayımız sodyum pompalarımızdan daha mı önemli? Bu pompalar olmasa, sinir hücrelerimiz artı yüklü iyonlarla dolup işlemez hale gelirdi. Yani cümleyi kelimesi kelimesine almak anlamsızdır. Makul ve bağlama uyan okumaya göre, bunlar zihni oluşturan genlere dair *tek* önemli olgulardır. Öncelikle veya sadece beyinde ifade edilen on binlerce gen, birçok bağlantı meydana getirmek dışında hiçbir işe yaramaz; bağlantıların *kalıbı* ve beynin *organizasyonu* (hipokampüs, amigdala, hipotalamus ve bölgelere ayrılmış bir korteks gibi yapılar) gelişigüzeldir ya da öyle olabilir. Genler beyne çoklu bellek sistemleri, karmaşık görsel ve motor devreleri, dil öğrenme yetisi ya da bir duygu repertuvarı kazandırmaz (ya da genler bu yetilerin temin edilmesini sağlar, ama bunlar "önemli" değildir).

---

[4] Lewontin, *Biology as ideology: The doctrine of DNA,* 1992, s. 123.

John Watson'ın herhangi bir bebeği, "yetenekleri, eğilimleri, yatkınlığı, becerileri, atalarının mesleği ya da ırkına bakmaksızın doktor, avukat, sanatçı, tacir, evet hatta dilenci veya hırsız" yapabileceği iddiasını güncelleme çabasına giren Lewontin bir de kitap yazdı. Kitabın kapağındaki özette şu iddia vardı: "Genetik donanımımız ruhsal ve fiziksel gelişime bir esneklik kazandırır, böylece hayatlarımızın akışında doğumdan ölüme dek her birimiz ırk, cinsiyet veya sosyal sınıftan bağımsız olarak, insani sınırların içinde yer alan herhangi bir kimliğe sahip olabiliriz."[5] Watson "elindeki gerçeklerin ötesine geçtiğini" kabul etmişti; gerçi bu affedilebilir bir şeydi, çünkü onun yazdığı dönemde hiçbir gerçek bilinmiyordu. Fakat Lewontin'in davranış genetiğinin altmış yıllık araştırmalarını görmezden gelip herhangi birinin herhangi bir kişiliği geliştirebileceği iddiasında bulunması (hatta ırklar, cinsiyetler ve sosyal sınıflara eşitlik bahşetmesi) saflığı konusunda şüpheler bulunan bir inancın kabul edilmesi anlamına gelir. Durkheim'ın biyolojik ile kültürel olgular arasına koyduğu duvarı yeniden diken bir paragrafta Lewontin, 1992 tarihli bu kitabın sonunu şunu yazarak bağlar: "Genlerin yerini bütünüyle yeni bir nedensellik seviyesi almıştır; kendi hukuku ve kendi doğası bulunan sosyal etkileşime dayalı bu nedensellik, sadece deneyimlerin o eşsiz biçimiyle, sosyal etkinlikle anlaşılabilir ve incelenebilir."[6]

O halde Gould, Lewontin ve Rose boş sayfaya inandıklarını reddetseler de, evrim ve genetiğe tanıdıkları ayrıcalıklar –bunların yemek, uyumak, işemek, dışkılamak ve sincaptan daha büyük bir boyuta ulaşmamıza izin verdiğini ve sosyal değişimi mümkün kıldığını söylemeleri– Locke'ın kendisinden bile daha aşırı deneycilik yanlısı olduklarını su yüzüne çıkartıyor. En azından Locke "anlık" için doğuştan sahip olunan bir yetinin bulunması gerektiğini fark etmişti.

Soylu Vahşi de, insan doğasına dair bilimleri eleştirenlerin bağrına bastığı bir öğretidir. Wilson, *Sociobiology*'de tarihöncesi çağda kabile savaşlarının yaygın olduğundan bahsetmişti. Sosyobiyoloji karşıtlarıysa bu görüşün "hem tarih hem de antropoloji çalışmalarıyla güçlü bir şekilde çürütüldüğünü" ilan etti. Ashley Montagu'nun *Man and Aggression* [1973; İnsan ve saldırganlık] kitabında toplanmış bu "çalışmalar"a göz attım. Aslında, etolog Konrad Lorenz, oyun yazarı Robert Ardrey ve romancı William Golding'in (*Sineklerin Tanrısı*'nın yazarı) yazdığı kitaplara yöneltilmiş düşmanca eleştirilerinden ibaretti. Bazı eleştiriler kesinlikle hak edilmişti: Ardrey ve Lorenz, saldırganlığın hidrolik bir basıncın boşalması gibi olduğu ya da evrimin türlerin iyiliği için çalıştığı gibi arkaik kuramlara inanıyordu. Fakat Ardrey ve Lorenz, bizzat sosyobiyologlar tarafından çok daha şiddetli bir şekilde eleştirilmişti. (Örneğin *Gen Bencildir*'in

[5] Lewontin, *Human diversity*, 1982.

[6] Lewontin, *Biology as ideology: The doctrine of DNA*, 1992, s. 123.

ikinci sayfasında Dawkins şöyle yazar: "Bu kitaplardaki sorun, yazarlarının konuyu baştan aşağı yanlış ele almalarıdır.") Her halükârda, Montagu'nun kitabındaki eleştiriler kabile savaşlarıyla ilgili hiçbir veri içermiyordu. Montagu'nun özet metninde de bununla ilgili bir şey yoktu; sadece davranışçıların onlarca yıl öncesinden kalmış "içgüdü" kavramına yaptıkları saldırıları tekrar gündeme taşıyordu. Lorenz'in savaşla ilgili iddialarını, Ute yerlilerinin saldırılarıyla ilgili savlarını bulgu göstererek "çürüten" tek bölümde, onlar diğer yerli gruplarının yaptığından fazlasını yapmıyordu deniyordu!

Yirmi yıl sonra Gould "*Homo sapiens* kötücül veya yıkıcı bir tür değildir" diye yazdı. Bu yeni tezi, Büyük Asimetri adını verdiği bir olgudan kaynaklanıyordu. Şöyle yazmıştır: "İyi ve nazik insanların ötekilerden bin katı fazla olması temel bir gerçektir."[7] Üstelik "fevkalade nadir gerçekleşen, fakat maalesef bunca iyiliğe denk olan her zalimlik anı için, ufak tefek ve kaydedilmeyen 10.000 iyilik eylemi yapıyoruz."[8] Söz konusu "temel gerçeği" oluşturan bu rakamlar havadan gelmiştir ve elbette yanlıştır: "İyi ve nazik insanlar" arasında kesinlikle sayılamayacak psikopatlar, erkek nüfusunun %3 veya 4'ünü oluşturur, ki bu yukarıdaki kadar küçük bir oran değildir.[9] Ama eğer bu rakamları kabul etsek bile, teze göre, bir türün "kötücül ve yıkıcı" sayılması için, her zaman kötücül ve yıkıcı olması gerekir; örneğin kalıcı bir öfke yüzünden aklını kaybeden posta çalışanı gibi. Bunun sebebi "kötücül" dediğimiz bir eylemin on bin nazik eylemi dengelemesidir. Ayrıca bütün türümüz hakkında, sanki topluca sırat köprüsünden geçiyormuşuz gibi hüküm vermek anlamlı mıdır? Mesele *türümüzün* "kötücül ve yıkıcı" olması değildir; mesele kötücül ve yıkıcı *güdüleri*, faydalı ve yapıcı dürtülerle birlikte barındırıp barındırmadığımızdır. Eğer hepsine birden sahipsek, bunların ne olduğunu ve nasıl çalıştıklarını anlamaya çabalayabiliriz.

Gould, savaş güdülerini insan evrimi bağlamında anlamaya yönelik tüm girişimlere karşıydı; çünkü "her bir soykırım olayına karşılık sosyal faydaya sahip sayısız olay düştüğünü ve her cinayet çetesinin barışçı bir klanla eşleştirilebileceğini" düşünüyordu.[10] Bir kez daha durup dururken ortaya bir oranın çıktığını görüyoruz; üstelik 3. Bölümde gözden geçirdiğimiz veriler, "barışçı klanlar"ın var olmadığını ya da "cinayet çeteleri" tarafından sayıca ezildiğini gösteriyordu.[11] Fakat Gould için bu tür olgular konuyla ilgisizdir, çünkü ahlaki

---

[7] Gould, "A time of gifts", *New York Times*, 26 Eylül 2001.

[8] Gould, "The great asymmetry", 1998.

[9] Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995.

[10] Gould, "The Diet of Worms and the defenestration of Prague", 1998, s. 262.

[11] Bamforth, "Indigenous people, indigenous violence ...", 1994; Chagnon, "Chronic problems in understanding tribal violence and warfare", 1996; Daly ve Wilson, *Homicide*, 1988; Divale, "System population control in the middle and upper Paleolithic: Inferences based on contemporary hunter-gatherers", 1972; Edgerton, *Sick societies: Challenging the myth of primitive harmony*, 1992 Ember, "Myths about hunter-gatherers", 1978; Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü*, 1999 [2002]; Gibbons, "Archaeologists redis-

kaygılar güderek barışçı klanların varlığına inanmayı gerekli saymaktadır. Ancak insanların iyilik, kötülük ya da başka herhangi bir şeye yatkınlığı olmadığı takdirde, soykırıma karşı duracak zeminimizin olabileceğini ileri sürer. Uyuşamadığı evrim psikoloğunun görüşünü şöyle hayal etmektedir:

> Belki de soykırım yapma kapasitemizle ilgili açıklamaların en popüleri, evrim biyolojisine talihsiz bir kaynak olarak atıfta bulunur – ve ahlaki sorumluluktan tamamen kaçmanın yolu olarak da evrim biyolojisini gösterir. ... Yabancı düşmanlığını bilmeyen ve cinayet eğitiminden geçmemiş bir grup, bu tür sınıflandırmalar yapıp yıkımlar gerçekleştirme eğilimini şifreleyen genlere sahip diğer grupların karşısında tutunamayarak yok olur. En yakın akrabalarımız olan şempanzeler, çeteler oluşturup komşu grupların üyelerini sistemli bir şekilde öldürürler. Belki biz de böyle davranmak üzere programlanmışızdır. Bu tür dehşet verici eğilimler, bir zamanlar sivri dişler ya da taşlardan daha öldürücü silahları olmayan grupların hayatta kalmasını da sağlamıştır. Nükleer bombaların olduğu bir dünyada, değişime uğramamış (belki de değişemez) bu tür bir miras, yok oluşumuzu dile getirebilir (veya en azından yaşadığımız trajedileri sürdürecektir) – fakat bizler bu ahlaki düşkünlükler yüzünden suçlanamayız. Melun genlerimiz bizi gece yaratıkları haline getirmiştir.[12]

Bu paragrafta Gould, bilimcilerin, şiddetin evrim tarafından aydınlatılabileceğini düşünebilecek olmasının sebebi hakkında az çok makul bir özet sunuyor. Fakat sanki bilimcilerin bunlara inanmaktan başka seçeneği yokmuş gibi, dili teklifsizce insafsız saçmalıklara –"ahlaki sorumluluktan tamamen kaçmanın yolu" ve "suçlanamayız"– kayıyor. Yazısını şöyle bitirir:

> 1525 yılında binlerce Alman köylüsü katledildi ... Michelangelo ise Medici Kilisesi üzerinde çalışıyordu. ... Bu dikotominin her iki tarafı da evrimleşmiş ve ortak insanlığımızı temsil eder. Ama nihayetinde hangi tarafı seçmeliyiz? Soykırım ve yıkımın potansiyel yoluyla karşılaştığımızda, bırakın da taraf tutalım. O yoldan gitmeye gerek yok. Diğer yola sapabiliriz.[13]

Bu ifadeden yapılan çıkarım, soykırımın nedenlerinin insanoğlunun evrimleşmiş yapısının anlaşılmasıyla aydınlatılabileceğine inanan herhangi birinin, aslında soykırımın *tarafını* tuttuğudur!

---

cover cannibals", 1997; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage,* 1996; Kingdon, *Self-made man: Human evolution from Eden to extinction?,* 1993; Knauft, "Reconsidering violence in simple human societies", 1987; Krech, "Genocide in tribal society", 1994 ve *The ecological Indian: Myth and history*, 1999; Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence,* 1996.

[12] Gould, "The Diet of Worms and the defenestration of Prague", 1998, s. 262.

[13] Gould, *a.g.e.*, 1998, s. 265.

Teslisin üçüncü üyesi olan Makinedeki Hayalet hakkında ne demeliyiz? Radikal bilimciler sonuna dek materyalisttir ve maddesel olmayan bir ruha pek inanmazlar. Fakat açıkça ifade edilmiş herhangi bir alternatif görüş de onları aynı şekilde rahatsız eder, çünkü böyle bir şey, seçtiğimiz herhangi bir toplumsal düzenlemeyi topluca hayata geçirebileceğimize yönelik politik inançlarına ters düşecektir. Descartes'ın ikileminin Ryle tarafından betimlenişini yeniden güncelleyelim: Bilimsel kavrayışa sahip kişiler olarak, onların elinden biyolojinin iddialarını onaylamaktan başka bir şey gelmez; ama politik insanlar olarak bu iddiaların cesaret kırıcı çıkarımlarını kabul edemez, yani insan doğasının bir saat gibi çalışmaya göre yalnızca bir karmaşıklık derecesiyle farklılaştığı görüşüne sıcak bakamazlar.

Akademisyenlerin akademik meseleleri tartışırken politik inançlarını gündeme getirmesi normalde haksızlıktır, ama bilimsel inançlarının politik inançlarından ayrı tutulamayacağında ısrar edenler de Lewontin ile Rose olmuştur. Lewontin ve biyolog Richard Levins *The Dialectical Biologist* [Diyalektik biyolog] adlı bir kitap yazmış ve bu kitabı Friedrich Engels'e ("birçok şeyde hatalıdır, fakat gerektiği zaman haklıdır") adamışlardı. Orada şöyle yazarlar (s. 165): "Evrim genetiği ve ekoloji alanlarında çalışan bilimciler olarak, araştırmalarımızı Marksist felsefenin bilinçli uygulanışıyla birtakım başarılar sağlayarak yürütmeye çalışıyoruz". Lewontin, Rose ve Kamin *Not in Our Genes* kitabında da "daha fazla sosyal adaletin sağlandığı sosyalist bir toplum oluşması umudu için aynı bağlılığı paylaştıklarını" ve "eleştirel bilimlerini bu toplumu yaratmak için verilen mücadelenin ayrılmaz bir parçası" olarak gördüklerini ilan etmişlerdi (s. ix). Bir noktada "indirgemecilik" ile olan uyuşmazlıklarını şöyle çerçevelendirirler (s. 76):

> Bütün insan davranışlarının altındaki açıklayıcı ilke olarak sunulan bu ekonomik indirgemeciliğe karşı, dünyayı hem yorumlamak hem de değiştirmeye dair insan bilincinin gücü konusunda ... Mao Zedung gibi devrim uygulamacıları ve kuramcılarını denge unsuru olarak kullanabilirdik. Söz konusu güç için biyolojik unsurlar ile toplumsal unsurların diyalektik birliği anlayışı hayatidir; bu unsurlar, iki farklı alan ya da birbirinden ayrılabilir eylem bileşenleri olarak ele alınmaz, onlar ontolojik açıdan bitişiktir.

Marx, Engels ve Mao'nun "diyalektik" yaklaşımına, Lewontin ve Rose'un bağlılık göstermesi, insan doğasını neden inkâr ettiklerini, ayrıca bunu inkâr ettiklerini neden yadsıdıklarını da açıklar. Çevreyle ilişkisinin sürekli değişmesinden ayrı olarak sabit bir insan doğası olduğu görüşü, onlara göre anlaşılamayacak bir hatadır. Hata sadece çevreyle olan ilişkinin yok sayılmasından kaynaklanmaz – Lewontin ve Rose bu hatayı yapan hayalî düşmanı zaten yere sermişti. Onlara göre daha derin olan hata, davranışları en başta insan doğası ile insanın çevresi

(toplum da dahil) arasındaki etkileşim olarak çözümlemeye çalışmaktır.[14] Bu ikisinin nasıl bir etkileşim içinde olduğunu anlama maksadıyla bile olsa, kişinin zihninde bunları birbirinden ayırması "organizma ve çevrenin yabancılaşmasını getirir." Bu durum da diyalektik anlayışın ilkeleriyle çelişir. Bu anlayış ikisinin "ontolojik açıdan bitişik" olduğunu söyler – burada hiçbir organizmanın boşlukta yaşamadığını söylemek gibi saçma bir anlam değil, varoluşlarının her yönüyle birbirlerinden ayrılmaz oldukları kastedilir.

Organizma ile çevre arasındaki diyalektik, tarihin akışı esnasında sürekli değiştiği ve biri diğerine doğrudan sebep olmadığı için, organizmalar bu diyalektiği değiştirebilir. Bu yüzden Rose "belirlenimciler"e şu duyuruyla sürekli karşı çıkar: "Kendimizin seçmediği koşullar içinde olsak bile, kendi geleceğimizi inşa etme yeteneğine sahibiz"[15] – muhtemelen Marx'ın "insanlar kendi tarihlerini yapar, fakat bunu istedikleri şekilde değil; doğrudan karşı karşıya kaldıkları ve geçmişten aktarılmış koşullar altında yaparlar" ifadesini yansıtıyordu. Fakat Rose "biz" derken, yapısını kısmen genler ve evrimden almış sinir devrelerinden bahsetmiyorsa bile kimi kastettiğini asla açıklamaz. Bu öğretiye Makinedeki Zamir ismini verebiliriz.

Gould ise Rose ve Lewontin'in aksine öğretilerle uğraşmaz; fakat o da, sanki bunu yapmak genler ve evrimin insan ilişkileriyle alakasını bir şekilde çürütecekmiş gibi, birinci çoğul şahıs zamirlerini kullanır: "Hangi tarafı ... seçmeliyiz? ... Bırakın da taraf tutalım ... Diğer yola sapabiliriz." O da kendi tarihimizi yazmakla ilgili Marx'ın "muhteşem aforizması"na atıfta bulunur, ayrıca Marx'ın özgür irade kavramını haklı çıkardığına inanır:

> Marx, çağdaşlarının çoğuna kıyasla, insan ile doğa tarihi arasındaki farklar üzerine incelikli bir görüşe sahipti. Bilincin evrimleşmiş olmasının, ardından da sosyal ve ekonomik örgütlenmenin gelişmesinin, genelde "özgür irade" olarak etiketlediğimiz istem ve farklılık unsurlarını ortaya çıkardığını anlamıştır.[16]

Özgür irade kavramını eşanlamlısı olan "istem" kelimesiyle açıklayan ("farklılık unsurları" olmasa da olur, artık bu ne anlama geliyorsa), ayrıca bunu aynı şekilde gizemli bir ifade olan "bilincin evrimleşmesi"ne bağlayan sav gerçekten inceliklidir. Temelde Rose ve Gould icat ettikleri dikotominin bir anlam kazanması için mücadele ediyorlardı. Bunun bir yanında doğal seçilimden geçmiş ve genetik örgütlenişe sahip bir beyin, diğer yanındaysa barış, eşitlik ve adalet arzusu vardır. III. Kısımda bunun sahte bir dikotomi olduğunu göreceğiz.

Makinedeki Zamir öğretisi radikal bilimcilerin dünya görüşünde tesadüfen ortaya çıkmış bir kusur değildir. Radikal politik değişim arzuları ve "burjuva" demokrasisine duydukları nefretle tutarlıdır. (Lewontin "burjuva" kelimesini

---

[14] Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes*, 1984, s. 270.
[15] Rose, *Lifelines: Biology beyond determinism*, 1997, s. 7, 309.
[16] Gould, "Life in a punctuation", 1992.

sürekli aşağılayıcı bir lakap olarak kullanmıştır.) Eğer "biz"im dizginlerimiz biyoloji tarafından gerçekten salınmışsa, o zaman "biz" ışığı gördüğümüz an doğru olduğunu düşündüğümüz radikal değişim görüşünü yürürlüğe koyabiliriz. Fakat "biz" evrimin kusurlu ürünleriysek –bilgi ve bilgelik açısından kısıtlı, statü ve güce tav olan, kendini aldatma ve ahlaki üstünlük hayalleri tarafından körleştirilmiş kişilersek– o zaman bütün bu tarihi inşa etmeden önce "biz"im durup iyice düşünmemiz gerekir. Siyasetle ilgili bölümde açıklanacağı gibi, anayasal demokrasi, "biz"im kibir ve yozlaşmaya her zaman açık olduğumuzu söyleyen taraflı bir insan doğası kuramına dayanmaktadır. Demokratik kurumların sigorta ve dengelerinin kusurlu insanın çoğunlukla tehlikelere yol açan hırslarına gem vurmak üzere tasarlanmış olduğu açıktır.

Makinedeki Hayalet öğretisi elbette ki politik soldan çok sağın hoşuna gider. Psikolog Morton Hunt *The New Know-Nothings: The Political Foes of the Scientific Study of Human Nature*'da [Yeni dangalaklar: İnsan doğası araştırmalarının politik düşmanları] adlı kitabında bu düşmanların solcular, sağcılar ve arada kalmış nevi şahsına münhasır fanatiklerden oluşan bir mozaik içerdiğini göstermiştir. Şimdiye dek aşırı solcuların öfkesinden bahsettim, çünkü bu öfke, üniversiteler ve ana akım basınındaki düşüncelerin savaş meydanına konuşlanmıştır. Ama son zamanlara dek farklı hedeflere saldırıp farklı arenalarda savaşmış olsalar bile aşırı sağcılar da öfkelenmişti.

İnsan doğasına dair bilimlere karşı en uzun soluklu sağcı muhalefet, koalisyonun dindar kısmından ve özellikle de Hıristiyan köktendincilerden gelmiştir. Evrime inanmayan biri, zihnin evrimine de elbette inanmayacak, ayrıca maddesel olmayan bir ruha inanan kişi de, düşünceler ve duyguların beyin dokularındaki bilgi işleme süreciyle oluştuğuna kesinlikle inanmayacaktır.

Evrime karşı yönelen dinsel muhalefet bazı ahlaki korkulardan kaynaklanır. Evrim olgusunun, Kitabı Mukaddes'teki yaratılış öyküsüne meydan okuduğu ve dolayısıyla bundan türemiş dinin otoritesini sarstığı açıktır. Yaratılışçı bir bakanın söylediği gibi: "Kitabı Mukaddes biyoloji konusunda yanılmışsa, o zaman ahlak ve ruhun kurtuluşundan bahsederken Kitabı Mukaddes'e neden güveneyim?"[17]

Fakat evrim karşıtlığı, Kitabı Mukaddes'i savunma arzusunun ötesine geçmektedir. Modern dindarlar, Kitabı Mukaddes'te anlatılan her mucizenin kelimesi kelimesine doğru olduğuna inanmayabilir, fakat insanların, Tanrının suretinde yaratıldığına ve dünyaya yüce bir amaç için – Tanrının emirleri uyarınca ahlaki bir yaşam sürmek üzere gönderildiğine inanırlar. Ama insanoğlu

[17] Aktaran: J. Salamon, "A stark explanation for mankind from an unlikely rebel" (PBS'deki "Evrim" dizisinin eleştirisi), *New York Times*, 24 Eylül 2001.

eğer kimyasal eşleyicilerin mutasyonu ve seçilimi sonucunda tesadüfen ortaya çıkmış ürünler ise, insanlar ahlakın temelinin olmadığı ve biyolojik zorunluluklara hiç düşünmeksizin uyduğumuz konusunda endişelenirler. ABD Temsilciler Meclisi Adli Kurulu'nun huzurunda, bu tehlikenin varlığından bahseden bir yaratılışçı, konuşmasında bir rock şarkısının sözlerini alıntılamıştı:

> "Sen ve ben bebeğim, madem ki memeliden başka bir şey değiliz
> O zaman gel de Discovery Channel'da gördüklerimiz gibi yapalım."[18]

1999'da Columbine Lisesi'nde iki gencin gerçekleştirdiği saldırının ardından Temsilciler Meclisi Cumhuriyetçi Parti Denetçisi Tom Delay "okul sistemimiz bu çocuklara muzaffer maymunlardan başka bir şey olmadıklarını ve ilksel bir tür çamur çorbasından evrimleştiklerini" öğrettiği sürece bu tür şiddet olaylarının kaçınılmaz olacağını söylemiştir.[19]

Sağcıların evrim karşıtlığının en zararlı etkisi, Amerikan bilim eğitiminin, yaratılışçı hareketin eylemcileri tarafından yozlaştırılmasıdır. 1968'de verilen bir Yüce Mahkeme hükmüne dek, eyaletler evrimin öğretilmesini tamamen yasaklama hakkına sahipti. Ama o zamandan beri yaratılışçılar, evrimin öğretilmesine çelme takmak için anayasal çoğunluğu atlatmayı umdukları yollar denediler. Bunlar arasında evrimi bilimsel yeterlik ölçütlerinden çıkarmak, öğretmenlerden "sadece bir kuram" olduğunu söylemelerini istemek, müfredatı sulandırmak, evrime iyi yer ayırmış ders kitaplarına karşı çıkmak ve yaratılışçılıktan bahseden ders kitaplarını dayatmak vardır. Son yıllarda Ulusal Bilim Eğitimi Merkezi'nin önüne bu taktikler kırk eyaletten haftada bir geliyor.[20]

Dindar sağ, sadece evrimden değil, sinirbilimden de rahatsızlık duymaktadır. Makinedeki hayaletten kurtulan beyin bilimi, buna bağlı olan iki ahlaki öğretinin altını da elbette oymuştur. Bu öğretilerden birine göre, her insanın ruhu vardır, özgür iradenin kaynağı olan bu ruh kendi erdemini bulur ve kendi seçimlerinden sorumludur. Eğer bunun yerine davranışlarımız kimya yasalarına uyan beyin devreleri tarafından kontrol ediliyorsa, kendi seçimlerini yapmak ve erdem sahibi olmak bir efsaneye dönüşürken, ahlaki sorumluluk olanağı da buharlaşıp kaybolacaktır. Yaratılışçılığın savunucularından John

---

[18] D. Wald, "Intelligent design meets congressional designers", *Skeptic, 8*, 2000, s. 13. Şarkı sözü Bloodhound Gang grubunun "Bad Touch" adlı parçasından.

[19] Aktaran: D. Falk, "Design or chance?" *Boston Globe Magazine*, 21 Ekim 2001, s. 14-23, 21. sayfadan alıntı.

[20] National Center for Science Education, www.ncseweb.org/pressroom.asp?branch=statement. Ayrıca bkz. Berra, *Evolution and the myth of creationism,* 1990; Kitcher, *Abusing science: The case against creationism,* 1982; Miller, *Finding Darwin's God: A scientist's search for common ground between God and evolution,* 1999; Pennock, *Tower of Babel: The evidence against the new creationism,* 2000 ve *Intelligent design: Creationism and its critics,* 2001.

West'in söylediği gibi: "Eğer insanoğlu (ve inançları) maddesel varlığının akılsız ürünüyse, o zaman din, ahlak ve güzellik gibi insan hayatına anlam kazandıran her şeyin nesnel bir temelden yoksun olduğu ortaya çıkar."[21]

Diğer ahlaki öğretiyse (bazı Hıristiyan mezheplerinde bulunur, hepsinde değil) ruhun vücuda döllenmeyle birlikte girdiğini ve ölümle bedeni terk ettiğini, yaşama hakkına sahip insanların bu şekilde tanımlandığını söyler. Bu öğreti kürtaj, ötenazi ve blastokistlerden kök hücre toplamayı cinayete denk sayar. İnsanlarla hayvanlar arasına temel bir ayrım koyar. İnsan klonlanmasını ilahi düzenin çiğnenmesi sayar. Bütün bunlar da sinirbilimciler tarafından tehdit ediliyor gibi görünmektedir; çünkü sinirbilimciler benlik ya da ruhun, embriyonun beyninde aşamalı şekilde gelişen sinirsel faaliyetlerin yapısında bulunduğunu, aynı şeyin hayvan beyninde de görülebileceğini, üstelik yaşlanma ve hastalıklarla yavaş yavaş çökebileceğini söyler. (Bu meseleye 13. Bölümde tekrar değineceğiz.)

Fakat sağcıların insan doğasına dair bilimlere olan karşıtlığı, sadece Kitabı Mukaddes üzerine nutuklar atanlar ve televizyonda vaaz veren evangelistlerle ilişkilendirilemez. Günümüzde laik neo-muhafazakâr hareketin en zeki ve entelektüel kuramcılarının bir kısmı da evrime meydan okuyor. Bunlar Akıllı Tasarım dedikleri bir varsayıma sarılır ve bu varsayımı biyokimyacı Michael Behe oluşturmuştur.[22] Behe, hücrelerin moleküler mekanizmalarının daha basit bir şekilde işleyemeyeceğini ve bu yüzden doğal seçilim tarafından parça parça evrimleşmiş olamayacağını ileri sürer. Bunun yerine, akıllı bir tasarımcının bu mekanizmayı işe yarar bir icat şeklinde tasarlamış olması gerekiyordu. Kuramsal olarak bu tasarımcı, dış uzaydan gelen ileri bir uzaylı olabilir, fakat herkes bilir ki bu kuramın altmetni tasarımcının Tanrı olduğunu söylemektedir.

Biyologlar Behe'nin kuramını birçok sebepten ötürü reddediyor.[23] Biyokimyanın "indirgenemez karmaşıklığı" hakkındaki Behe'nin belirli iddiaları çürütülmüştür veya hatalıdır. Evrimsel geçmişi henüz ortaya konmamış her fenomeni alıp olayı tasarımcıya atfeden Behe, mesele bu akıllı tasarımcıya geldiğinde birden tüm bilimsel şüphelerden arınır ve tasarımcının nereden geldiğini veya nasıl çalıştığını sorgulamaz. Evrim sürecinin akıllı ve maksatlı olmaktan çok uzak bir şekilde savurgan ve zalim olduğunu gösteren onca kanıtı da görmezden gelir.

Bununla birlikte, Akıllı Tasarım kuramı Irving Kristol, Robert Bork, Roger Kimball, Gertrude Himmelfarb gibi önde gelen neo-muhafazakârlar tarafından kucaklanmıştır. Başka muhafazakâr aydınlar da ahlaki sebepler yüzünden ya-

---

[21] Aktaran: L. Arnhart, M. J. Behe ve W. A. Dembski, "Conservatives, Darwin and design: An exchange", *First Things, 107*, Kasım 2000, s. 23-31.

[22] Behe, *Darwin's black box: The biochemical challenge to evolution,* 1996.

[23] Behe, *a.g.e.,* 1996; Crews, "Saving us from Darwin", 2001; Dorit, "Review of Michael Behe's *Darwin's black box*", 1997; Miller, *a.g.e.,* 1999; Pennock, *a.g.e.,* 2000 ve *a.g.e.,* 2001; Ruse, *Taking Darwin seriously: A naturalistic approach to philosophy,* 1998.

ratılışçılığa yakınlık duymuştur; örneğin hukuk profesörü Philip Johnson, yazar William F. Buckley, gazeteci Tom Bethell gibi. Ayrıca biyoetikçi Leon Kass'ın da bu gruba dahil olması rahatsız edici bir durumdur; çünkü Kass, George W. Bush'un kurduğu Biyoetik Konseyi'nin başkanıdır, dolayısıyla da ülkenin biyoloji ve tıp politikalarına şekil verenlerden biridir.[24] "Darwin'i Yadsımak" adlı bir yazının *Commentary* dergisinin bir sayısında basılması şaşırtıcıdır;[25] bu da bir zamanlar laik Yahudi aydınların önemli bir tartışma alanı olan derginin, artık evrim konusunda Papa'dan bile daha şüpheci olduğu anlamına geliyor!

Bu tecrübeli düşünürler Darvinciliği gerçekten yanlış mı buluyorlar yoksa başka insanların yanlış olduğuna inanmasını önemli mi görüyorlar, pek net değildir. Scopes-Maymun Davasını[26] konu alan *Inherit the Wind* adlı oyundan bir sahnede, mahkemede bir günün ardından savcı ve savunma avukatı (gerçek hayatta William Jennings Bryan ile Clarence Darrow) dinlenir. Savcı Tennessee sakinleri için şöyle konuşur:

> Bunlar basit insanlar, Henry; fakir insanlar. Çok çalışıyorlar ve bir şeye de inanmaları gerekiyor, güzel bir şeye. Neden bunu ellerinden almak istiyorsun? Sahip oldukları tek şey bu.

Bu, neo-muhafazakârların tavrından pek de uzak değildir. Kristol söyle yazar:

> Eğer insanlık durumuyla ilgili tartışılmaz bir gerçek varsa, bu da üyelerinin anlamsız bir evrende anlamsız bir hayat sürdüklerine ikna olan, –hatta bundan sadece şüphelenen– hiçbir toplumun yaşayamayı sürdüremeyeceğidir.[27]

Ahlaki gerekçeyi de dile getirir:

> Farklı insanlar için farklı gerçekler vardır. Çocuklara uygun olan gerçekler, öğrencilere uygun olan gerçekler, eğitimli yetişkinlere uygun olan gerçekler ve yüksek eğitimli yetişkinlere uygun olan gerçekler başkadır. Herkes için aynı ve tek gerçek olması gerektiği kanısıysa modern demokrasilerin bir aldatmacasıdır. Böyle bir şey yoktur.[28]

Bilim yazarı Ronald Bailey'in gözlemlediği gibi "günümüzde birçok modern muhafazakârın, dinin 'halkların afyonu' olduğunu söyleyen Karl Marx ile aynı

---

[24] Bailey, "Origin of the specious", *Reason*, Temmuz 1997.

[25] D. Berlinski, "The deniable Darwin", *Commentary*, Haziran 1996. Bkz. R. Bailey, *a.g.e.*, Temmuz 1997. Papa'nın evrimle ilgili görüşleri için bkz. 11. Bölüm.

[26] *Scopes Davası*: 1926 yılında ABD'nin Tennessee eyaletinde yasaya karşı gelip Charles Darwin'in fikirlerini öğreten John Scopes adlı öğretmene açılan dava. Scopes Maymun davası olarak da bilinir. Mahkeme sonucunda Scopes suçlu bulunup para cezasına çarptırılmıştır. —*çev. notu*

[27] 1991 tarihli metnin aktarıldığı yer: Bailey, *a.g.e.*, Temmuz 1997.

[28] Aktaran: R. Bailey, *a.g.e.*, Temmuz 1997.

fikirde olması ironiktir; üstelik samimi bir 'Tanrıya Şükür' nidası da eklerler."[29]

Sinirbilim ve evrim psikolojisinden şikâyetçi olmak konusunda Hıristiyan köktendincilere katılan birçok muhafazakâr aydın, bu bilim dallarının ruhu, ölümsüz erdemleri ve özgür iradeyi başka şeylerle açıklayacağını düşünmektedir. Kass şöyle yazar:

> Modern rasyonalizmin öncü kanadı olan bilimle birlikte, dünyadaki gizemin yavaş yavaş çözülmesi gündeme gelmiştir. Hâlâ âşık olunsa bile, âşık olmak modern düzende, güzelliğin (Afrodit) ruhu mahveden gülümsemesinden doğan şeytani bir delilik (Eros) şeklinde açıklanmaz; bunun yerine henüz tanımlanmamış bir polipeptit hormonu derişiminin hipotalamusta artmasıyla açıklanır. Dinsel hassasiyetler ve anlayışların da gücü azalmaktadır. Amerikalıların çoğunun hâlâ Tanrı inancı taşıdığı doğru olsa bile, pek azımız için huzurunda huşuyla titreyip hükmünü beklediğimiz bir Tanrıdır bu.[30]

Gazeteci Andrew Ferguson da okuyucularını benzer bir dille uyarır ve evrim psikolojisinin onların içlerine "kesinlikle dehşet salacağını" söyler; çünkü "belirli bir davranışın ahlaka uyduğuna ve bir erdemi ifade ettiğine, bu yeni bilimler ya da genel olarak materyalizm artık karar veremez."[31] Yeni bilimlerin insanların "et kuklalar"dan başka hiçbir şey olmadığını iddia ettiğini; bunun "insanoğlunun en baştan itibaren ruhla donatılıp Tanrı tarafından yaratıldığını ve sonsuz bir kıymeti olduğunu" söyleyen geleneksel Musevi-Hıristiyan görüşten korkutucu bir sapma anlamına geldiğini yazar.[32]

Solcuları cezbeden yazar Tom Wolfe bile sinirbilim ve evrim psikolojisini takdir etmesine rağmen, bu bilimlerin ahlaki çıkarımları için endişelenmektedir. "Üzgünüm, ama ruhunuz az önce öldü" adlı denemesinde, bilimin en sonunda ruhu ("erdemlerin son sığınağını") öldürdüğünde "ortaya çıkan korkunç karnavalın, Nietzsche'nin 'tüm erdemlerin topyekün kararması' ifadesinin bile fazlasıyla uysal görünmesini sağlayabileceğini" yazmıştır:[33]

> Bu esnada, öz disiplin uygulayan, hazları erteleyen, cinsel iştahı dizginleyen, saldırganlığa ve suç davranışlarına başvurmayan bir benlik kavramı – kendi zekâsını giderek artıran, çalışma, egzersizler ve azimle, şansı az olduğunda bile vazgeçmeyerek kendi çabalarıyla hayatın doruklarına çıkan bir benlik – girişimcilik ruhu

---

[29] Bailey, *a.g.e.*, Temmuz 1997.

[30] L. Kass, "The end of courtship", *Public Interest, 126*, Kış 1997.

[31] A. Ferguson, "The end of nature and the next man" (F. Fukuyama'nın *The great disruption* adlı eserinin incelemesi), *Weekly Standard*, 28 Haziran 1999.

[32] A. Ferguson, "How Steven Pinker's mind works" (S. Pinker'ın *How the mind works* adlı eserinin incelemesi), *Weekly Standard*, 12 Ocak 1998.

[33] Wolfe, "Sorry, but your soul just died", *Forbes ASAP*, 2 Aralık 1996; Wolfe, *Hooking up* adlı (2000) kitabında ufak tefek değişikliklerle yeniden basılmıştır. Aynı yerler orijinalinde de çıkartılmıştır.

> ve gerçek cesaret sayesinde başarıya ulaşmaktan bahseden, bu eski moda kavram elimizden kayıp gidiyor, kayıp gidiyor ... kayıp gidiyor ...

Aynı yazısında "Bu, özdenetimi ne hale sokar?" diye de sorar Wolfe. "Eğer insanlar bu hayaletimsi benliğin var olmadığına inanırsa ve beyin görüntüleme teknikleri bunu sağlam bir şekilde kanıtlarsa, özdenetime ne olacak?"

İnsan doğasının modern çağda inkârının bir ironisi de politik yelpazenin karşıt uçlarında yer alan ve birbirini görmeye bile dayanamayan partizanların, bu konuda kendilerini birden tuhaf yoldaşlar konumunda bulmasıdır. "*Sociobiology*'ye Karşı" bildirisine imza atanların, Wilson'ınki gibi kuramların "Nazi Almanyasında gaz odalarının kurulmasına yol açan öjenizm politikasına ... önemli bir zemin sağlayacağını" yazdığını anımsayın. 2001 Mayısında Louisiana Temsilciler Meclisi Eğitim Komitesi "Adolf Hitler ve bazı insanların, güya aşağı ırktan milyonlarca bireyi yok etmelerini haklı çıkarmak adına ... Darwin ve Darwin'in etkilediği kişilerin ırkçı görüşlerini sömürüp kullandıklarını" kararlaştıracaktı.[34] Bu tasarıyı sunan kişi (en nihayetinde mağlup olmuştur), görüşünü Gould'dan yaptığı bir alıntıya dayandırmıştı; üstelik bu da Gould'un yaratılışçı propagandaya ilk defa alet oluşu değildi.[35] Gould, yaratılışçılığın yorulmak bilmeyen bir karşıtı olsa da, evrimin zihin ve ahlakı açıklayabileceği görüşünün de yorulmaz bir karşıtıydı. Bu görüş de yaratılışçıların en çok korktuğu Darvinci çıkarımdır.

Hem sol hem de sağ, insan doğasıyla ilgili yeni bilimlerin ahlaki sorumluluk kavramını tehdit ettiği konusunda da uzlaşır. Wilson, birçok memelide olduğu gibi, insanlarda da erkeklerin dişilere kıyasla çok sayıda eşe sahip olmak için daha büyük bir istek taşıdığını söylediğinde, Rose, Wilson'ı gerçekte şunu söylemekle suçladı:

> Hanımlar, eşlerinizi önüne gelenle yattığı için suçlamayın, bu onların hatası değil, genetik programları bunu gerektiriyor.[36]

Bu sözleri Tom Wolfe ile karşılaştıralım; onun kullandığı dil ancak bir parçacık farklıdır:

> İnsan türünde erkeğin genetik programı çok eşli olmak yönündedir, yani yasal eşine sadakatsizlik edecektir. Dergileri okuyan herhangi bir erkek, bu fikri kısa süre içinde kapacaktır: Ben bunu üç milyon yıllık evrim yüzünden yaptım![37]

---

[34] Holden, "Darwin's brush with racism", 2001, s. 1295. Hüküm HLS 01-2652, Olağan Oturum, 2001, Eş Temsilciler Meclisi Kararı No. 74, Temsilci Broome tarafından.

[35] Robert Wright, "The accidental creationist", *New Yorker,* 13 Aralık 1999. Yaratılışçı Discovery Ensitütüsü, Lewontin'in evrim psikolojisine yaptığı saldırıları 2001 tarihli PBS'nin tv belgeseli "Evrim"i eleştirmek için kullanmıştır: www.reviewevolution.com.

[36] Rose, "Pre-Copernican sociobiology?", 1978.

[37] Wolfe, "Sorry, but your soul just died", 1996.

Bir kanatta Gould, aslında yanıt beklemediği bir soru sorar:

> Sahip olduğumuz şiddet duygusunun ve cinsiyetçiliğin sorumluluğunu neden genlerin üzerine atmaya çalışıyoruz?[38]

Diğer kanattaki Ferguson da aynı konuya değinir:

> "Bilimsel inanç"ın ... herhangi bir özgür irade, kişisel sorumluluk ya da evrensel ahlak kavramı için aşındırıcı olacağı görülüyor.[39]

Rose ve Gould için Makinedeki Hayalet, istediğinde tarihi inşa eden ve dünyayı değiştiren bir "biz" kavramıdır. Kass, Wolfe ve Ferguson için o, dinsel hükümlere göre ahlaki yargılar veren bir "ruh" kavramıdır. Fakat bu insanların hepsi, genetik, sinirbilim ve evrime dair bilimleri, özgür seçimin küçültülemez konumu için bir tehdit olarak görmektedir.

Bu durum, günümüzdeki entelektüel hayatı ne hale getirmiştir? Dindar sağcıların insan doğasına dair bilimlere olan düşmanlığı yükselme eğilimi içindedir; fakat sağın etkisi, entelektüel iklimdeki değişimlerden çok doğrudan siyasetçilere yöneltilen itirazlarda hissedilecektir. Dindar sağ kesimin entelektüel hayatın ana akımına yapacağı herhangi bir baskın, onların evrim kuramı karşıtlıkları yüzünden kısıtlı olacaktır. İster yaratılışçılık olarak bilinsin, isterse göz boyamak adına Akıllı Tasarım densin, doğal seçilim kuramının inkârı, bu kuramın doğru olduğunu gösteren kanıtların ağırlığı altında çökecektir. Ama bu çöküş gerçekleşmeden önce, bu inkârın bilim eğitimine ve biyomedikal araştırmalara daha ne kadar zarar verecekleriyse bilinmiyor.

Öte yandan, radikal solun düşmanlığıysa modern entelektüel hayatta büyük iz bırakmıştır, çünkü güya radikal bilimci denen kişiler merkezî bir konuma gelmişlerdir. Tüm biyoloji bilgilerini Gould ve Lewontin'den öğrendiklerini gururla söyleyen birçok sosyal bilimci ve bilişsel bilimciyle tanıştım.[40] Birçok aydın, Lewontin'i evrim ve genetik hakkında şaşmaz bir piskopos bilip onun fikirlerine rağbet ederken, ayrıca birçok biyoloji felsefecisi de sanki onun çırağıymış gibi davranmıştır. İnsan evrimi veya genetik hakkında basılan her kitabı Rose'un kibirli bir tavırla gözden geçirmesi, artık Britanya yayıncılığının demirbaşı olmuştur. Gould'a gelince, Isaac Asimov bir kitap tanıtım yazısında "Gould hata yapamaz" diye yazarken, muhtemelen ironi yapmaya niyetlenmemiştir, fakat bu birçok gazeteci ve sosyal bilimcinin tavrıdır. *New York* dergisinde ga-

---

[38] Gould, "Criminal man revived", 1976.

[39] A. Ferguson, "The end of nature and the next man"" (F. Fukuyama'nın *The great disruption* adlı eserinin incelemesi), *Weekly Standard*, 1999.

[40] Benzer bir rapor için bkz. Dennett, *Darwin's dangerous idea ...*, 1995, s. 263.

zeteci Robert Wright üzerine çıkan yakın tarihli bir makalede ona "hayta" ve "penis kompleksi" olan "genç serseri" denmiştir, çünkü Wright kendi mantığı ve gerçekler üzerinden Gould'u eleştirme cüretini göstermişti.[41]

Radikal bilimcilere gösterilen saygı kısmen hak edilmiştir. Bilimsel başarılarının yanı sıra Lewontin birçok bilimsel ve sosyal meseleyi keskin bir şekilde tahlil ederken, Gould da doğa tarihi üzerine yüzlerce fevkalade yazı yazmış, Rose ise belleğin sinirbilimi üzerine harika bir kitap ortaya çıkarmıştır. Fakat onlar da kurnazlık edip kendilerine entelektüel alanda bir konum belirlemişlerdi. Biyolog John Alcock'un açıkladığı gibi "Stephen Jay Gould şiddetten nefret eder, cinsiyetçilik aleyhine konuşur, Nazilerden tiksinir, soykırımı korkunç bulur ve her zaman yanılmaz bir şekilde meleklerin tarafını tutar. Böyle bir kişiyle kim tartışabilir?"[42] Bu tartışılamama dokunulmazlığı, radikal bilimcilerin başkalarına yönelttikleri haksız saldırıların geleneksel fikir âleminin bir parçası haline gelmesini mümkün kılmıştır.

Günümüzde birçok yazar, davranış genetiğini iyice irdelemeden öjenizmle aynı kefeye koyuyor ve sanki davranışların genetik bağıntıları üzerinde çalışmak, insanları çocuk sahibi olmakla ilgili kararları konusunda zorlamakla aynı şeymiş gibi tavır takınıyor. Birçokları da evrim psikolojisini Sosyal Darvincilik ile bir tutuyor ve sanki evrimsel köklerimizi araştırmak, fakirliğin varoluşunu haklı çıkarmakla aynı şeymiş gibi davranıyor. Bu kafa karışıklığına sadece bilimsel açıdan cahil olanlarda rastlanmaz, aynı zamanda *Scientific American* ve *Science* gibi prestijli yayınlarda da denk gelinebilir.[43] Wilson *Consilience* adlı kitabında, bilim dalları arasındaki ayrımın iyice mutlak hale geldiğini ileri sürdükten sonra, tarihçi Tzvetan Todorov alaylı bir üslupla şunu yazmıştır: "Wilson'ın bir sonraki kitabı için bir önerim var ... Hitler tarafından uygulanmış bir öğreti olan Sosyal Darvinciliğin tahlili ve bunun sosyobiyolojiden ayrıldığı noktalar."[44] 2001 yılında İnsan Genomu Projesi tamamlandığında projenin liderleri "genetik belirlenimciliği", yani "kişinin tüm özelliklerinin genomumuza sıkı sıkıya bağlandığını" söyleyen görüşü, törensel bir havayla itham ettiler, fakat aslında kimse bu inancı taşımamaktadır.[45]

Birçok bilimci, radikallerin toplumsal inşacılık görüşünden son derece hoşnut olsa bile, bunun sebebi, aynı fikri paylaşmaları değil, laboratuvarlarındaki çalışmalarla meşgul olup kapılarının önünde eylem yapan göstericilerden uzak durmayı ve başlarını belaya sokmamayı istemeleridir. Antropolog John

---

[41] E. Smith, "Look who's stalking", New York, 14 Şubat 2000.

[42] Alcock, "Unpunctuated equilibrium in the *Natural History* essays of Stephen Jay Gould", 1998.

[43] Örneğin Horgan, "Eugenics revisited", 1993 ve "The new Social Darwinists"; Allen, "Is a new eugenics afoot?", 2001.

[44] *New Republic*, 27 Nisan 1998, s. 33.

[45] *New York Times*, 18 Şubat 2001, Haftalık Bakış, s. 3.

Tooby ve psikolog Leda Cosmides'in belirttiği gibi, biyolojinin beşerî sosyal düzenle bağlantısının olmadığı dogması, bilimcilere "modern akademik yaşantının politikleşmiş mayın tarlasından güvenli bir geçiş" sağlamaktadır.[46] Göreceğimiz gibi, Boş Sayfa veya Soylu Vahşi kuramlarına meydan okuyan insanlar günümüzde bile, zaman zaman göstericiler tarafından susturuluyor ya da Nazi olmakla suçlanıyor. Bu tür saldırılar gelişigüzel gerçekleştirilse bile, akademisyenliği fazlasıyla bozan bir göz korkutma atmosferi yaratmaktadır.

Fakat entelektüel iklim bir yandan da değişim belirtileri veriyor. İnsan doğasına dair görüşler kimi akademisyenlerin ve bilginlerin aforoz edilmesine yol açsa bile, artık bu fikirlere kulak verenler de çıkmaya başladı. Bilimciler, sanatçılar, beşerî bilim akademisyenleri, hukuk kuramcıları ve düşünmeyi seven sade insanlar, biyolojik ve bilişsel bilimlerden gelen, zihinle ilgili yeni anlayışlara duydukları susuzluğu ifade ediyor. Radikal bilim hareketi, tüm belagat başarısına rağmen, artık bir deneyler çölüne dönüşmüştür. Yirmi beş yıldır toplanan veriler, bu verilerle ilgili öngörüleri boşa çıkarmıştır. Montagu'nun ileri sürdüğü gibi, ne şempanzeler barışçıl vejetaryenlerdir, ne zekânın kalıtımı sıfırdır, ne IQ beyinle alakasız bir "cisimleştirme"dir, ne kişilik ve sosyal davranışların genetik temeli yok denebilir, ne toplumsal cinsiyet farkları sadece "psikokültürel beklentilerin" ürünüdür, ne de cinayetler işleyen klanların sayısı barışçıl çetelerin sayısına eşittir.[47] Günümüzde artık bilimsel araştırmaların "Marksist felsefenin bilinçli bir şekilde uygulanmasıyla" yürütülmesi fikri utanç vericidir, ayrıca evrim psikoloğu Martin Daly'nin belirttiği gibi "*Dialectical Biology*'nin ilk sayısını doldurmaya yetecek kadar araştırma henüz gerçekleştirilmemiştir."[48]

Bunun tam aksine, Sahlins'in tahmin ettiği gibi sosyobiyoloji geçici bir moda olmamıştır. Alcock'un 2001'de yayımladığı kitabının adı olan *The Triumph of Sociobiology* [Sosyobiyolojinin zaferi] aslında her şeyi anlatmaktadır: Hayvan davranışlarına dair çalışmalarında, artık kimse "sosyobiyoloji" veya "bencil genler"den bahsetmez, çünkü bu görüşler artık bilimin parçası ve alanıdır. İnsanlar hakkındaki çalışmalar artık güzellik, annelik, akrabalık, ahlak, dayanışma, cinsellik ve şiddet gibi insan deneyimlerinin temel alanlarını içermektedir. Üstelik evrim psikolojisi, bu alanlar için tek tutarlı kuramı sağlarken bir yandan da diğer deneysel araştırmalar için yeni ve parlak alanlar da aç-

---

[46] Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992, s. 49.

[47] Şempanzeler: Montagu, "The new litany of 'innate depravity' or original sin revisited", 1973, s. 4. IQ'nun kalıtsallığı: Kamin, *The science and politics of IQ,* 1974; Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes,* 1984, s. 116. Cisimleşen IQ: Gould, *The mismeasure of man,* 1981. Kişilik ve sosyal davranışlar: Lewontin, Rose ve Kamin, *a.g.e.,* 1984, bölüm 9. Cinsiyet farklılıkları: Lewontin, Rose ve Kamin, *a.g.e.,* 1984, s. 156. Barışçı klanlar: Gould, "The Diet of Worms and the defenestration of Prague", 1998, s. 262.

[48] Daly, "Natural selection doesn't have goals, but it is the reason organisms do", 1991.

mıştır.[49] Davranış genetiği ise kişilik araştırmalarını canlandırmıştır ve İnsan Genomu Projesi'nden gelen bilgilerin uygulamaya geçirilmesiyle de iyice genişleyecektir.[50] Bilişsel sinirbilim yeni yöntemlerini zihin ve davranışların –duygusal ve politik suçlamalara maruz kalanlar da dahil olmak üzere– her yönüne uygulamaktan geri adım atmayacaktır.

Zihin, beyin, genler ve evrimle ilgili bilimler, insan doğasını gittikçe daha etraflı bir şekilde açıklayacaktır elbette; fakat esas mesele, bu bilgiyle ne yapacağımızdır. Eşitlik, ilerleme, sorumluluk ve kişinin değeri gibi ideallerimiz için geçerli olan çıkarımlar nelerdir? Soldan sağa doğru uzanan politik yelpazede, insan doğasına dair bilimlerin karşıtları bir konuda haklıdır: Bunlar gerçekten hayati sorunlardır. Fakat söz konusu bilimlerin korku ve nefret yerine, muhakemeyle karşılanması gerekliliğinin sebebi budur. Kitabın bir sonraki kısmının amacı da bunu gerçekleştirmektir.

---

[49] Buss, "Evolutionary psychology: A new paradigm for psychological science", 1995; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; ve *The truth about Cinderella: A Darwinian view of parental love,* 1999; Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty,* 1999; Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998; Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection,* 1999; Ridley, *The red queen: Sex and the evolution of human nature,* 1993 ve *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation,* 1997; Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979; Wright, *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life,* 1994.

[50] Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001.

III. KISIM

İNSAN DOĞASININ İNSANİ YÜZÜ

Galileo 1633 yılında Engizisyonun istenmeyen ve korkutucu ilgisini üzerine çektiğinde, söz konusu olan ve büyük sorun yaratan şey astronomi meselelerinden çok daha fazlasıydı. Güneş'in dünyamızın çevresinde değil, aslında Yerküre'nin Güneş'in çevresinde döndüğünü söylediğinde Galileo, Kitabı Mukaddes'in söylediği gerçeklerle çelişmişti; örneğin bu iddia, Yeşu'nun "Güneş, olduğun yerde dur" emrini verip güneşin de itaat etmesi gibi öykülere ters düşüyordu. Daha da kötüsü, evrenin manevi düzeniyle ilgili kurama meydan okumuştu.

Ortaçağda geliştirilmiş olan bu kurama göre Ayküre, evreni yukarıdaki değişmez mükemmelliğe sahip gökler [cennet] ile aşağıdaki yozlaşan Yerküre olarak ikiye bölmüştü (Samuel Johnson'ın "Ay'ın altındaki doğayı değiştiremeyeceğine" dair ifadesi de buradan çıkmaktadır). Ayküre'nin etrafını iç gezegenler, güneş, dış gezegenler ve her biri yüce bir melek tarafından döndürülen sabitlenmiş yıldızlar çeviriyordu. Bütün bunların üzerindeyse Tanrı'nın tahtı, yani cennet uzanmaktaydı. İnsanoğlunun ruhu Ayküre'nin içinde yer alıyordu ve bu yüzden meleklerden biraz aşağıydı; sonra da sırasıyla insan bedeni, hayvanlar (sırasıyla dört ayaklı hayvanlar, kuşlar, balıklar ve böcekler), bitkiler, mineraller, cansız elementler, dokuz katlı iblisler âlemi ve en altta da Yerküre'nin merkezindeki cehenneminde yaşayan Lucifer bulunuyordu. Evren bu şekilde hiyerarşik bir düzene sahipti ve buna da Büyük Varoluş Zinciri deniyordu.

Büyük Varoluş Zinciri kavramı, ahlaki çıkarımlarla zenginleştirilmişti. Örneğin, yuvamızın evrenin merkezinde yer alışının aslında bizim varoluşumuz ve davranışlarımızın önemini yansıttığı düşünülüyordu. İnsanlar yaşamlarını uygun mevkilerinde yaşıyor (kral, dük veya köylü olarak) ve ölümlerinin ardından ruhları ya yüce bir yere yükseliyor ya da dibe batıyordu. Herkesin sahip olduğu aklı kullanarak, bütün bu nesneler düzeninde insanoğlunun tuttuğu mütevazı konumun farkında olması ve cennetsi mükemmellikten bir görüntü yakalamak için gözlerini dört açması gerekiyordu. Her zaman kıtlığın ve barbarlığın eşiğinde gezinen bir dünyada, Büyük Zincir nesnelerin doğası-

nın düzenli olduğunu bilmenin rahatlığını sunuyordu. Eğer gezegenler kendi konumlarını terk ederlerse kaos doğardı, çünkü kozmik düzende her şey birbirine bağlıydı. Alexander Pope'un yazdığı gibi: "Doğanın zincirinde hangi halkaya vurursan vur / Zincirin onuncu ya da on bininci halkadan kopması fark etmez."[1]

Galileo kendi payına düşen halkayı kırmakla meşgulken, bunlardan hiçbiri elbette ki dikkatinden kaçmamıştı. Güneş lekeleri, novalar ve Jüpiter'in etrafında dönen uydulara dair deneysel bulgulara dayanarak, yozlaşmış Yerküre ile yukarıdaki değişmez cennet arasında olduğuna inanılan ayrımın aslında yanlış olduğunu ileri süremeyeceğini biliyordu. Yerküre'yi merkeze koyan kuramda yer alan ahlaki tuzakların, bu kuramın deneysel iddiaları kadar kuşkulu olduğunu ileri sürmüştür, yani kuramın yanlış olduğu anlaşılırsa, bu hiç kimsenin eskisinden daha kötü bir insan olacağı anlamına gelmezdi. Galileo'nun *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog* adlı eserinde, değişmez ve farklılaşmaz olmanın neden bu kadar muhteşem olduğunu merak eden altbenliği şöyle der:

> Kendi payıma, durmaksızın gerçekleşen değişimler, farklılaşmalar ve yaratımlardan ötürü dünyayı çok asil ve takdir edilesi buluyorum. Herhangi bir değişime tabi olmasaydı, engin bir kum çölü veya jasper taşından bir dağ olsaydı ya da tufan sırasında her yanı basan sel suları donup kaldığı için hiçbir şeyin yetişmediği, değişmediği ve başkalaşmadığı devasa bir buz küresi olarak kalsaydı; işte o zaman dünyaya evrende yararsız, eylemden mahrum, tek kelimeyle gereksiz ve aslında var olmayan bir yığın gibi bakmam gerekirdi. Bu tıpkı canlı bir hayvan ile ölü bir hayvan arasındaki farktır; aynı şeyi Ay için, Jüpiter için ve diğer bütün dünya küreleri için söylerim.
>
> ...Yozlaşmamayı, değişmemeyi vesaireyi o kadar yüceltenler, inanıyorum ki, yaşamaya devam etmek için duydukları arzu ve ölümden duydukları dehşet yüzünden böyle konuşacak kadar küçülmüşlerdir. İnsanlar ölümsüz olsaydı, kendileri asla dünyaya gelemezdi, işte bunu düşünmezler. Bu tür insanlar Medusa'nın başıyla karşılaşmayı gerçekten hak ediyor, böylece jasper ya da elmastan heykellere dönüşüp olduklarından daha mükemmel bir biçime kavuşurlardı.[2]

Bizler artık günümüzde olayları Galileo'nun bakış açısından görüyoruz. Bir kaya ve gaz kütlesinin uzaydaki üç boyutlu düzenlenişinin, doğrular ve yanlışlar ile veya hayatlarımızın anlamı ve amacıyla herhangi bir ilgisinin olması gerektiğini düşünmek, bugün bizim için çok zordur. Galileo'nun çağındaki ahlaki hassasiyetler, nihai olarak astronominin gerçeklerine göre düzenlenmiştir; bunun sebebi gerçeklik önünde baş eğmek değil, aynı zamanda ahlakın ta en başta

---

[1] Drake, *Galileo studies: Personality, tradition and revolution,* 1970; Koestler, *The sleepwalker: A history of man's changing vision of the universe,* 1959.

[2] Galileo, *İki büyük dünya sistemi hakkında diyalog,* 1632/1967 [2008], s. 58-59.

Büyük Varoluş Zinciri'yle bir ilişkisi olduğu fikrinin biraz çılgınca olmasıdır.

Sanırım şimdi de benzer bir geçiş dönemi yaşıyoruz. Boş Sayfa kuramı günümüzün Büyük Varoluş Zinciri'dir: Anlam ve ahlakın gerekçesi olarak geniş çevrelerce benimsenen ve günümüz bilimlerinin saldırısı altında olan bir öğretidir. Galileo'dan sonraki yüzyılda olduğu gibi, ahlaki hassasiyetlerimiz biyolojik gerçeklere uyum gösterecektir, bunun sebebi sadece gerçeklerin gerçek olması değil, ayrıca Boş Sayfa kuramının ahlak sertifikasının da sahte oluşudur.

Kitabın bu kısmı sizlere, anlam ve ahlaka dair yenilenmiş bir kavrayışın, Boş Sayfa kuramının ölümüne rağmen neden hâlâ hayatta kalacağını gösterecek. Ben, sizlere yeni bir tarikatın ruhsal lideri gibi yepyeni bir hayat felsefesinden bahsediyor değilim. Bu kısımda ortaya koyacağım iddialar aslında yüzyıllardır varlıklarını sürdürmektedir ve tarihteki bazı büyük düşünürler tarafından daha da geliştirilmiştir. Amacım hepsini bir yerde toplamak ve ardından da insan doğasına dair bilimlerin gündeme getirdiği bariz ahlaki zorluklar ile bunlar arasında bağlantı kurmaktır, böylece bilimin çalışmalarının neden erdemlerin Nietzschevari toplu yok oluşuna yol açmayacağını anımsatmaya hizmet etmiş olacağım.

İnsan doğasıyla ilgili endişeler dört korkuya indirgenebilir:

- İnsanlar doğuştan farklıysa, sergiledikleri zalimlik ve ayrımcılık mazur görülebilir.
- İnsanlar doğuştan ahlaksızsa, insanlığın durumunu iyileştirmeye yönelik umutlar boşunadır.
- İnsanlar biyoloji ürünüyse, özgür irade bir efsaneye dönüşür ve insanları eylemlerinden sorumlu tutamayız.
- İnsanlar biyoloji ürünüyse, sürdürülen hayatın yüce bir anlamı ve amacı kalmaz.

Buradaki her madde için bir bölüm ayırdım. İlk önce korkunun temelini açıklayacağım: İnsan doğasıyla ilgili hangi iddialar tehlikededir ve neden bunlardan güvenilmez çıkarımlar yapılacağı düşünülmektedir. Ardından her madde için bu mantığın hatalı olduğunu göstereceğim; çünkü söz konusu çıkarımlar hiç de söylendikleri gibi değildir. Fakat burada durmayıp daha da ötesine geçeceğim. İnsan doğasıyla ilgili iddialar, birçok insanın düşündüğü kadar tehlikeli değildir demekle yetinmeyeceğim. İnsan doğasının *inkârı*, insanların düşündüğünden *daha* tehlikeli olabilir. Bu da insan doğasıyla ilgili iddiaların, terazinin iki kefesinden birine ahlak parmağı bastırılıp denge bozulmaksızın tamamen nesnel bir şekilde incelenmesini ve eğer bu iddiaların doğruluğu anlaşılırsa, bunları yaşamımıza nasıl sokacağımızın netleştirilmesini zorunlu kılar.

8 EŞİTSİZLİK KORKUSU

Boş Sayfa öğretisinin en büyük ahlaki çekiciliği, basit bir matematiksel olgudan kaynaklanır: Sıfır, sıfıra eşittir. Bu, Boş Sayfa öğretisinin politik eşitliğin teminatçısı olarak hizmet etmesini mümkün kılar. Boş olan boştur, yani bu mantığa göre, eğer hepimiz boş sayfalarsak, bu hepimizin eşit olmasını gerektirir. Fakat yeni doğmuş bir bebeğin sayfası boş değilse, farklı bebeklerin sayfalarında farklı şeyler yazılmış olabilir. Bireyler, cinsiyetler, sınıflar ve ırklar doğuştan farklı yetenekler, beceriler, ilgiler ve eğilimlere sahip olabilir. Bu durumun da üç farklı kötülüğe yol açacağı düşünülmektedir.

İlk kötülük önyargıdır: Eğer insan grupları biyolojik açıdan farklılarsa, bazı grupların üyelerine karşı ayrımcılık yapmak makul olabilir. İkinci kötülük Sosyal Darvinciliktir: Gruplar arasında hayat durumuyla ilgili olan farklar –örneğin gelir, statü ve suç oranı vb– eğer doğuştan sahip olunan yapılara dayanıyorsa, ayrımcılığın sebebi olarak bu farklar sorumlu tutulamaz, ayrıca kurbanı suçlamak ve eşitsizliği hoşgörmek kolaylaşır. Üçüncü kötülük öjenizmdir: Eğer bir halk, diğer bir halkın değer verdiği ya da hoşlanmadığı biçimde, biyolojik bir farklılık gösteriyorsa, söz konusu bu biyolojik yapıya müdahale edilmesine davetiye çıkarılmış olur – yani bu kişilerin çocuk sahibi olmalarını yüreklendirerek veya çocuk yapma heveslerini kırarak, bu kararı verme durumu onların elinden alarak ya da ta en başta bu insanları doğrudan öldürerek duruma müdahale edilebilir. Naziler "son çözümde" karar kılmıştı, çünkü onlar, Yahudilerin ve diğer etnik grupların biyolojik açıdan aşağıda olduğunu düşünüyordu. Doğuştan sahip olunan farkların keşfedilmesiyle doğabilecek dehşet verici sonuçların korkusu, birçok aydını bu tür farkların var olmadığı konusunda ısrar etmeye itti – hatta insan doğası diye bir şey olmadığını, olsaydı doğuştan gelen farkların mümkün olabileceğini savunanlar da oldu.

Bu muhakeme çizgisi göz önüne serildiğinde, uyarı çanlarının hemen çalmaya başlayacağını umuyorum. İnsanlarla ilgili öngörülebilir *herhangi* bir keşfin böylesi korkunç açılımlar yaratabileceğini kabul etmemeliyiz. Halkların birbirinden farklı olabilmesi ihtimalinde bir sorun yoktur ve bu, bir şekilde ortaya çıkabilir olgusal bir sorudur. Sorun, insanların farklı olduğu anlaşılırsa, o zaman ayrımcılık, baskı ya da soykırımın normalleşeceğini söyleyen muhakeme çizgisindedir. Temel değerlerimiz (eşitlik ve insan hakları gibi) belki de yarın çürütülebilecek boş sayfa kuramıyla ilgili birtakım olgusal varsayımlar tarafından rehin alınmamalıdır. Bu bölümde, bu değerlerin daha güvenli bir

zemine nasıl oturtulabileceğini göreceğiz.

Bizi endişeye sürükleyebilecek ne gibi farklar olabilir? Bu kitabın toplumsal cinsiyet ve çocuklar hakkındaki bölümlerinde, cinsiyetler ve bireyler arasındaki farklara dair günümüzdeki bulguları ve bu farklardan çıkarılabilecek veya çıkarılamayacak sonuçları gözden geçireceğim. Ama bu bölümdeki amacım daha genel bir niteliğe sahip: Araştırmaların uzun vadede ortaya çıkarabileceği türdeki insan evrimi ve genetik anlayışımızla ilgili farkları gözler önüne sermek ve bu farkların doğurduğu ahlak meselelerini sergilemek.

Elinizdeki kitap öncelikle insan doğasıyla ilgilidir – bir de *Homo sapiens* türünün sağlıklı bireylerinin, evrensel olan bilişsel ve duygusal yetilerle donatılması hakkındadır. Samuel Johnson şöyle yazmıştır: "Hepimiz aynı dürtülerle harekete geçiyor, aynı aldatmacalara kanıyor, tehlikelerden korkuyor, umut sayesinde canlanıyoruz, arzular aklımızı karıştırıyor ve hazlar bizi baştan çıkarıyor."[1] Ortak bir insan doğasını paylaştığımıza yönelik bol miktarda bulgu olması, bireyler, ırklar veya cinsiyetler arasındaki *farkların* da doğamızda olduğu anlamına gelmez. Konfiçyus *Analektler*'de şöyle derken haklı olabilirdi: "İnsanların doğası birbirine benzer; onları birbirlerinden ayıran alışkanlıklarıdır."

Modern biyoloji, insanları benzer kılan güçlerin, onları farklı kılan güçlerle aynı olmadığını söyler.[2] (Aslında bu konularda farklı bilimciler çalışır: benzerlikler evrim psikolojisinin, farklar davranış genetiğinin işidir.) Doğal seçilim, etkin genlere –iyi işleyen organlar inşa edenleri– yoğunlaşıp etkisiz kalanları ayıklayarak canlı türünü homojenleştirmek ve türün genel bir standart tasarımını yaygınlaştırmak için çalışır. Mesele bizim düzgün çalışmamızı sağlayan şeyi açıklamaya geldiğinde, bir kuşun tüyleri kadar birbirimize benzeriz. Aynı fiziksel organlara sahip olduğumuz gibi (iki göz, karaciğer, dört odacıklı kalp) zihinsel organlarımız da aynıdır. Bu en çok dil örneğinde bellidir; sinir sisteminde eksiklik bulunmayan her çocuk, dil edinecek donanıma sahiptir ve bu durum zihnin başka bölümleri için de geçerlidir. Boş Sayfa kuramını çöpe atmak, herhangi bir farklılıktan çok, insanoğlunun psikolojik birliğine ışık tutmuştur.[3]

Hepimiz aşağı yukarı birbirimize benzeriz, fakat birbirimizin klonu değiliz. Tek yumurta ikizleri dışında, her kişi benzersiz bir genetik yapıya sahiptir. Bu-

---

[1] Johnson, *The Rambler*, No. 60.

[2] Charlesworth, "The heritability of fitness", 1987; Lewontin, *Human diversity*, 1982; Miller, "Sexual selection for indicators of intelligence", 2000; Mousseau ve Roff, "Natural selection and the heritability of fitness components", 1987; Tooby ve Cosmides, "On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation", 1990.

[3] Tooby ve Cosmides, *a.g.e.*, 1990.

nun nedeni rastgele mutasyonların genoma sızması ve bunların temizlenmesinin zaman alması, insanlar eşeyli ürerken bu mutasyonların yeni kombinasyonlar oluşturacak şekilde karılmasıdır. Doğal seçilim, mikroskobik seviyedeki genetik heterojenliği, proteinler arasında küçük ve gelişigüzel varyasyonlar biçiminde bir dereceye kadar korumaya eğilimlidir. Bu varyasyon organizmanın moleküler kilidinin şifresini sürekli değiştirir, böylece o organizmadan türeyenler, bu kilitleri kırmak için devamlı evrim geçiren mikropların bir adım önünde olur.

Bütün türler genetik çeşitliliğini korur, fakat *Homo sapiens* en az çeşitlilik gösterenler arasındadır. Genetikçiler bize "küçük" tür der. Bu, kulağa kötü bir şaka gibi geliyor, özellikle de hamamböcekleri gibi gezegeni istila ettiğimiz düşünülürse. Onların kastettiği, insanlar arasındaki genetik varyasyon miktarının, biyologların az sayıda ferde sahip bir türde bulmayı beklediği varyasyon miktarıyla aynı olmasıdır.[4] Örneğin şempanzeler arasındaki genetik farklar, insanların arasındakinden fazladır, üstelik biz onlardan çok daha kalabalığız. Bunun sebebi, atalarımızın, evrimsel tarihimizde çok kısa bir süre önce (yüz bin yıldan daha kısa süre önce) sıkı bir nüfus darboğazından geçmesi, yani nüfusumuzun küçük miktarda genetik varyasyona sahip az sayıda bireyden oluşacak şekilde nüfusun azalmış oluşudur. Ama türümüz hayatta kalıp yeniden toparlandı ve yaklaşık on bin yıl önce tarımın keşfiyle birlikte nüfus patlaması yaşandı. Bu patlama, sayımız azken mevcut genlerin birçok kopyasını üretti; o zamandan beri de genlerin yeni versiyonlarının birikebileceği kadar zaman geçmemiştir.

Nüfus darboğazından sonra çeşitli noktalarda, ırklar arasındaki farklar ortaya çıktı. Fakat başka ırklardan insanlara baktığımızda hemen göze çarpan deri ve saç farklılıkları, aslında sezgilerimizi aldatan bir hiledir. Irksal farklılıklar genelde büyük oranda iklim adaptasyonlarıdır. Deri pigmenti tropik iklimler için bir güneş koruyucusuydu ve göz kapağı katmanları da tundra ikliminde gözlük işlevi görüyordu. Bu unsurlarla karşı karşıya gelen vücut kısımları aynı zamanda insanların gözüne ilk çarpan beden parçalarıdır. Bu da insanların ırksal farklılıkları, aslında olduğundan daha derin sanmasına yol açar.[5] Yerel iklim adaptasyonları, insanların farklı derilere sahip olmasına yol açtı; fakat bunun aksi yönünde işleyen ve komşu grupları içten birbirine benzetmeye çalışan evrimsel bir güç de vardır. Nadir genler, yerel hastalıklara karşı bağışıklık kazandırabilir, böylece mürekkebin kâğıtta yayılması gibi, gruplar arası evlilikler sık gerçekleşmese bile, bu genler diğer gruplarca komşu gruptan emilir.[6] Örneğin, yakın zamana dek sadece kendi içlerinde evlenme eğilimi göstermiş olsalar bile, tüm dünyada Yahudilerin, Yahudi olmayan komşularıyla genetik benzerlik göstermesinin sebebi budur. Her nesilde Yahudi olmayan yalnızca bir kişinin karıştığı din değiştirme, ilişki veya tecavüz olayı bile genetik sınırların

---

[4] Lander ve diğerleri, "Intitial sequencing and analysis of the human genome", 2001.
[5] Bodmer ve Cavalli-Sforza, "Intelligence and race", 1970.
[6] Tooby ve Cosmides, *a.g.e.*, 1990.

zamanla bulanıklaşması için yeterlidir.[7]

Bütün bu süreçleri hesaba katarak, alttaki tabloyu elde ediyoruz. İnsanlar nitelik olarak aynıdır, fakat nicelik açısından farklılık gösterebilirler. Nicel farklar biyolojik bağlamda küçüktür, ayrıca bu farklar ırklar ve etnik grupların *arasında* olmaktan çok, ırk veya etnik grup içindeki bireylerin *arasında* daha büyük ölçekte görülür. Bunlar güven uyandırıcı bulgulardır. Bir etnik grubun bireylerinin birbirine benzediğini ya da bir etnik grubun başka bir etnik gruptan temelden farklı olduğunu söyleyen herhangi bir ırkçı ideoloji, biyolojik yapımıza dair yanlış varsayımlara dayanıyor demektir.

Fakat biyoloji, bizi bu zor durumdan tamamen kurtarmaz. Bireylerin genetik yapısı özdeş değildir, ayrıca bu farklılıkların beyin dışında vücudun her yerini etkilemesi pek olası değildir. Irklar ve etnik gruplar arasındaki genetik farklar, bireyler arasındaki farklardan çok daha küçük olsa bile, bu farkların var olmadığı söylenemez (bu farkların fiziksel farklılıklar doğurduğunu, insanlarda Tay-Sachs ve orak hücre anemisi gibi genetik hastalıklara farklı hassasiyetler oluşturduğunu görüyoruz). Günümüzde aslında ırkların var olmadığını, bunların tamamen toplumsal yapılar olduğunu söylemek epey rağbet görmekte. Bu söylem "renkli", "Hispanik", "Doğu Asyalı/Pasifik Adalı" gibi bürokratik sınıflandırmalar ve "siyahlar"la ilgili ırkçı kanaatler için kesinlikle doğrudur; fakat iş insanların genel farklarına geldiğinde abartılı bir söylemdir. Biyoloji antropoloğu Vincent Sarich, ırkın çok geniş ve soyu kısmen saf olan bir aile sayılabileceğine işaret eder. Bu yüzden bazı ırksal farkların –her ne kadar bu farklar, sabitlenmiş kategoriler arasındaki kesin sınırlar olmasa da–bir dereceye kadar biyolojik gerçekliği vardır. Kısa bir süre ölçeğinde ve tek bir çekirdek nüfustan evrimleşmiş insanların hepsi akrabadır; fakat binlerce yıldır çoğunlukla kendi aralarında birleşip üremiş olan Avrupalılar, Afrikalılara veya Asyalılara kıyasla birbirlerine daha yakın akrabadır, aynı şey Afrikalılar ve Asyalılar için de geçerlidir. Okyanuslar, çöller ve sıradağlar insanların geçmişte gelişigüzel eş seçmesini engellediği için, bizim ırk diye adlandırdığımız aynı soydan gelen ve her birinde gen frekansı dağılımı bir parça farklı olan geniş aileler hâlâ ayırt edilebilir durumdadır. Kuramsal olarak, değişkenlik gösteren bu genlerin bazıları kişiliği veya zekâyı etkileyebilir (gerçi bu tür farklar çoğunlukla ortalamalara etki eder, grup üyeleri de büyük oranda örtüşür). Bu, söz konusu genetik farklılıkların olmasının beklendiğini veya buna dair kanıtlar bulunduğunu söylemek anlamına gelmez, sadece biyolojik olarak böyle bir ihtimal vardır.

(Bu arada kendi görüşüm, en çok tartışılan ırksal farklılığın, yani ABD'de siyahlar ile beyazlar arasındaki IQ farkının, eldeki bulgular ışığında genetik bir açıklamasının olmadığı yönündedir. Thomas Sowell, XX. yüzyılın büyük bölümünde ve tüm dünyadaki etnik gruplar arasında IQ farklarının bulunma-

[7] Patai ve Patai, *The myth of the Jewish race*, 1989.

sının istisna değil, kural olduğunu belgelemiştir.[8] Kültürel ana akımın dışında kalan azınlık grupları üyelerinin ortalama IQ'su, çoğunluğun ortalamasının altında kalır. Bu azınlık gruplarına doğu ve güney Avrupa'dan ABD'ye göçenler, ABD'deki dağlarda yaşayan beyazların çocukları, Britanya'da kanal teknelerinde büyüyen çocuklar, Hebrides'te [İskoç adaları] Galce konuşan çocuklar da dahildir. Bu farklar, en azından günümüzdeki siyah beyaz farkı kadar büyüktü, fakat birkaç nesil içinde ortadan kayboldular. Birçok sebep yüzünden –ABD'deki Afrika kökenli Amerikalıların kölelik ve ayrımcılığa maruz kaldıklarında yaşadıkları, göçmenlerin veya kırsal alanda tecrit edilmiş grupların yaşadığı deneyimlerle kıyaslanacak gibi değildir– bunların kültürel ana akım modellerine geçişleri daha uzun sürebilir.)[9]

Şimdi de cinsiyetlere bakalım. Farkların biyolojik olarak minik ve gelişigüzel olduğu etnik gruplar ve ırkların aksine, iki cinsiyet arasında en azından büyük ve sistemli bir fark vardır: Onların üreme organları farklıdır. Evrimsel zeminden bakıldığında, kişi, kadınlar ve erkeklerin bu organları nasıl kullanacaklarını kontrol eden sinir sistemlerinde –örneğin cinsellikleri, ebeveyn içgüdüleri, eş bulma taktikleri gibi– biraz farklılık olmasını bekleyebilir. Aynı mantığı kullanarak kişi, her iki cinsiyetinde karşılaştığı zorluklarla uğraşan sinir sistemlerinin –genel zekâyı ilgilendiren sorunlar gibi (toplumsal cinsiyetle ilgili bölümde göreceğiz)– o kadar da farklı olmamasını bekleyebilir.

Öyleyse biyolojideki keşifler, ırkçılık ve cinsiyetçiliği haklı çıkartabilir mi? Kesinlikle hayır! Bağnazlığa karşı çıkmak, insanların biyolojik açıdan ayırt edilemez olduğu iddiasına dayanmaz. Bu, bireyin ait olduğu belirli *grupların* ortalama özelliklerine göre yargılanmasını ayıplayan ahlaki bir tutumdur. Aydınlanmış toplumlar bir insanı işe alırken, mevkilerini yükseltip maaşlarını belirlerken, okullara alırken ve mahkemelerde, onun ırkını, cinsiyetini ve etnik kökenini görmezden gelmeyi seçer, çünkü bu seçimin alternatifi ahlaken çirkindir. İnsanlara ırk, cinsiyet ve etnik kökeni temelinde ayrımcılık yapmak haksızlık olur ve kontrol edemedikleri özellikleri yüzünden onları cezalandırmak anlamına gelir. Böyle bir tutum, geçmişte yapılmış adaletsizlikleri, yani Afrika kökenli Amerikalıların, kadınların ve diğer grupların köleleştirilmesini veya baskı altına alınmasını devam ettirmek olurdu. Bu tavır, toplumu birbirine düşman hiziplere bölüp korkunç zulümlere yol açabilir. Fakat ayrımcılık karşıtı olan bu tezlerden hiçbiri, insan gruplarının genetik yapılarının farklı veya benzer olmasına dayanmaz.

---

[8] Sowell, *Race and culture: A world view,* 1994; Sowell, "Ethnicity and IQ", 1995.

[9] Patterson, "For whom the bell curves", 1995 ve "Taking culture seriously: A framework and an Afro-American illustration", 2000.

İnsan doğası kavramı, ayrımcılığa vesile olmaktan çok uzaktır, üstelik ayrımcılığa karşı sesimizi yükseltmemizin sebebi bu kavramdır. Bu noktada, doğuştan gelen varyasyonlar ile doğuştan gelen evrenseller arasındaki ayrım önemlidir. IQ'sunu, fiziksel kuvvetini veya değişkenlik gösteren herhangi bir özelliğini umursamaksızın, tüm insanların belirli özellikleri paylaştığı kabul edilebilir. Kimse köleleştirilmek ve aşağılanmaktan hoşlanmaz. Kimse kendisine haksızlık yapılmasından hazzetmez, yani kontrol edemediği özelliklerine göre muamele görmek istemez. Ayrımcılık ve kölelik için duyduğumuz tiksinti (birçok insan bazı özellikler açısından farklılık gösterse bile) insanların bu özellikler bakımından farklılık göstermediğine dair inancımızdan kaynaklanır. Bu arada, söz konusu inanç, insanların doğuştan gelen tasaları olmadığını, yani kölelik veya aşağılanmadan hoşlanacak şekilde koşullandırılabileceklerini söyleyen sözüm ona ilerici öğretiyle zıtlık oluşturur.

Politik eşitliğin, deneyci bir varsayım değil, ahlaki bir tutum olduğu görüşü, tarihin en ünlü eşitlik savunucularının bir bölümü tarafından ifade edilmiştir. Bağımsızlık Bildirisi şunu duyurur: "Biz şu gerçeklerin açık olduğu görüşündeyiz: bütün insanlar eşit yaratılmıştır." Bildirinin yazarı Thomas Jefferson, biyolojik eşitliğe değil, hakların eşitliğine atıfta bulunduğunu açıkça söyler. Örneğin 1813'te John Adams'a gönderdiği bir mektupta şöyle yazar: "İnsanlar arasında doğal bir aristokrasi olduğu konusunda seninle hemfikirim. Bunun temeli erdem ve yeteneklerdir. ... Çünkü deneyimler gösteriyor ki, iyi veya kötü olsun, insanın ahlaki ve fiziksel nitelikleri belirli bir ölçüde babadan oğula geçebilmektedir."[10] (Bildiri'nin aslında sadece beyazlar için geçerli oluşu ve Jefferson'ın kendi hayatında eşitlikçi bir tavrının olmayışı bu savı değiştirmez. Jefferson, beyazlar arasında doğuştan sahip olunan farkların bulunduğunu kabul etmesine rağmen, beyazlar arasındaki politik eşitliği savunmuştur – ki bu dönemine göre yeni bir fikirdi.) Benzer şekilde, Abraham Lincoln de, Bildiri'yi imzalayanların "herkesin renk, boyut, zekâ, ahlaki gelişim veya sosyal yetenekler" açısından değil, sadece "devredilemez belirli haklar" bakımından eşit olduğunu kastettiklerini düşünüyordu.[11]

Biyoloji ve insan doğası konularında en etkin çağdaş düşünürlerin bazıları da aynı ayrımı belirlemiştir. Modern evrim kuramının kurucularından biri olan Ernst Mayr, 1963'te şöyle yazarken neredeyse kırk yıl sürecek tartışmayı önceden görmüş gibiydi:

> Sırtını hiçbir kimlik anlayışına dayandırmayan eşitlik, biraz karmaşık bir kavramdır ve birçok kişinin elinden gelmediği görülen ahlaki bir duruş gerektirir. Bu kişiler insan çeşitliliğini yadsır ve eşitliği kimlik sahibi olmakla bir tutarlar. Ya da insan türünün –sadece morfolojik karakterlerin genlerle kontrol edilmesi, diğer

[10] Cappon, *The Adams-Jefferson letters*, 1959, s. 387-392.

[11] Lincoln-Douglas tartışmalarının yedincisi, 15 Ekim 1858.

> zihin veya kişilik özelliklerinin "koşullanma"ya ya da başka genetik dışı etkenlere bağlı oluşu bakımından– organik dünyada bir istisna olduğunu iddia ederler. Bu yazarlar, ikizlerle yapılan çalışmaların ve hayvanlardaki morfolojik olmayan özelliklerin genetik çözümlemesinin sonuçlarını rahatlıkla görmezden gelirler. Yanlışlığı bu kadar açık olan önermelere dayanan bir ideoloji, sadece felakete yol açabilir. Bu ideolojinin insan eşitliğini savunması, bir kimlik iddiasına dayanır. Böyle bir şeyin olmadığı kanıtlandığı an, eşitliğe verilen destek de ortadan kaybolur.[12]

Noam Chomsky "Psikoloji ve İdeoloji" adlı makalesinde aynı konuya dikkat çeker. Herrnstein'ın IQ'ya dair tezine (6. Bölüm'de bahsedilmişti) katılmasa da Herrnstein'ın ırkçı diye suçlanmasına karşı çıkmış ve gerçekleri tehlikeli olmakla itham eden radikal bilimci arkadaşlarıyla arasına mesafe koymuştur:

> Irk ile IQ arasındaki ilinti (var olduğu ispat edilirse) sosyal sonuçlar doğurmaz. Bunun istisnası ırkçı bir toplumdur ve böyle bir toplumda her birey bir ırk sınıfına dahil edilir, kişiye kendi hakları olan bir birey gibi değil, dahil olduğu sınıfın temsilcisi olarak muamele edilir. Herrnstein, boy ile IQ arasında olası bir bağıntıdan bahsediyor. Bunun ne tür bir sosyal önemi olabilir? Elbette bir önemi yoktur, çünkü bizim toplumumuz boy ayrımcılığının baskısı altında inlemiyor. İnsanların ne tür bir eğitim alması gerektiğini veya nerede yaşayacağını ya da nasıl bir işte çalışacağını belirlerken, onları "boyu 1.80'in altında olanlar" ya da "boyu 1.80'in üstünde olanlar" diye sınıflandırmıyoruz. Bunun yerine, kişi neyse odur, yani kendi boyundaki insanların ortalama IQ'sundan bağımsız olarak değerlendirilir. Irkçı olmayan bir toplumda, ırksal sınıflandırmaların büyük bir önemi olmaz. Belirli bir ırksal altyapıdan gelen insanların ortalama IQ'su, belirli bir bireyin durumuyla ilgisizdir ve o birey, neyse odur. ...
>
> Aklıma gelmişken söyleyeyim, IQ'nun kalıtsal olabileceğini ve belki de öyle olduğunu bu kadar çok yorumcunun rahatsız edici bulması beni şaşırtıyor. Göreli boyun veya müzikal yeteneğin ya da yüz metre yarışında alınan derecenin kısmen genetik yapı tarafından belirlendiğinin keşfedilmesi de bu kadar rahatsız edici olur muydu? Neden insanların bu sorulara karşı, yanıtların soruları nasıl etkileyeceğine, bu yanıtların ne olacağına ve yanıtların ciddi bilimsel meselelerle (elimizdeki bilgi kapsamında) ya da iyi bir toplumdaki toplumsal uygulamalarla nasıl ilgisi olduğuna dair o ya da bu şekilde bir önyargısı var?[13]

Bazı okuyucular, bu mağrur duruşu güven verici bulmayabilir. Eğer tüm etnik gruplar ve cinsiyetlerin yetenekleri eşit olsaydı, ayrımcılık zaten kendiliğinden ortadan kalkar ve gerçekler ortaya çıkar çıkmaz insanlar ayrımcılık yapmayı bırakırdı. Fakat insanlar özdeş değilse, bu farkları hesaba katmak *akılcı* ola-

---

[12] Mayr, *Animal species and evolution,* 1963, s. 649. Bu savın bir evrim genetikçisi tarafından daha yakın tarihli bir dillendirilişi için bkz. Crow, "Unequal by nature: A geneticist's perspective on human differences", 2002.

[13] Chomsky, "Psychology and ideology", 1973, s. 362-363. Ayrıca bkz. Segerstråle, *Defenders of the truth: The battle for sociobiology and beyond,* 2000.

caktır. Her şey bir yana, Bayes kuramına göre, öngörüde bulunması gereken bir karar makamı (örneğin kişi seçtiği meslekte başarılı olacak mı diye karar verecek olan) önceki olasılıkları göz önüne almalıdır, örneğin o gruptaki insanların temel başarı oranına bakılmalıdır. Irklar ve cinsiyetler ortalamada farklıysa, ırk profili çıkarmak ya da toplumsal cinsiyeti stereotiplere sokmak matematiksel olarak makul gibidir; ayrıca ırk ve cinsiyet hakkındaki bilgilerin önyargılı niyetlerle kullanılmayacağını ummak da safdilliktir. Dolayısıyla insanlara birey olarak muamele etme siyaseti, üzerine ayrımcılığı azaltmaya yönelik hiçbir umudun asılamayacağı kadar ince bir pamuk ipliğine benzemektedir.

Bu endişeye ilk anda verilebilecek bir karşılık, gruplar arasındaki farkların genetik kökenli mi yoksa çevre kökenli mi olduğunun sorgulanmasının doğurduğu tehlikedir. Ortalama ortalamadır ve matematiksel bir karar verecek makam da bu ortalamanın sebebiyle değil, bizzat ortalamayla ilgilenmelidir.

Üstelik, ayrımcılığın ekonomik açıdan akılcı olabileceği gerçeği, ancak uyguladığımız siyasetler tüm bedelleri göz ardı ederek acımasız bir ekonomik optimizasyonu desteklerse gerçekten tehlikeli hale gelebilir. Ekonomik verimliliğin önünde tuttuğumuz birçok siyaset vardır. Örneğin oyunuzu, organlarınızı veya çocuklarınızı satmanız yasadışıdır; gerçi ekonomistler, gönüllü değiştokuşun iki tarafın da işine yarayabileceğini söyleyebilir. Bu kararlar modern demokrasilerde doğal olarak ortaya çıkar, ayrıca ırk ve toplumsal cinsiyet önyargılarına izin vermeyen kamu siyasetleri ve şahsi çabaları aynı kararlılıkla seçebiliriz.[14]

Olası grup farklılıklarıyla karşılaşıldığında, ayrımcılığı azaltmanın tek yolu ahlaki ve yasal yasaklar değildir. Bireyin nitelikleriyle ilgili ne kadar çok bilgiye sahip olursak, o kişiyi ilgilendiren istatistiksel bir kararda ırk veya cinsiyet ortalamalarının etkisi daha az olur. O halde, ayrımcılığın en iyi tedavisi, zihinsel yeteneklerin daha doğru ve etraflıca sınanmasıdır, çünkü kişi hakkında o kadar belirleyici bilgi elde edilir ki kimse kişinin ırkını veya toplumsal cinsiyetini hesaba katmaz. (Bununla birlikte, bu görüşün politik bir geleceği yoktur.)

Birey hakkında karar vermek için onun dahil olduğu grubun istatistiklerle tahmin edilebilecek bir özelliğini kullanmak anlamındaki ayrımcılık, her zaman ahlakdışı değildir veya en azından biz buna daima ahlakdışı muamelesi yapmayız. Herhangi birinin davranışlarını hatasız tahmin etmek için ruhu okuyan bir röntgen makinesine ihtiyaç vardır. Testler, birebir görüşmeler, özgeçmiş ve tavsiye mektupları gibi sahip olduğumuz araçlarla bile kişinin davranışlarını öngörmek, sonuna dek kullanabilecek olsak dahi, sınırsız kaynaklar gerektirirdi. Kısıtlı zaman ve kısıtlı kaynaklarla verilmesi gereken ve belirli hataların yüksek bedellere yol açacağı bir karar, kişinin hakkında hüküm vermek için *bazı* özellikleri dayanak noktası olarak kullanmalıdır. Bu yaklaşım da, kişi

[14] Daha fazla tartışma için bkz. Tribe, "Trial by mathematics: Precision and ritual in the legal process", 1971.

hakkında illa bir stereotipe göre yargıda bulunulmasını getirir.

Bazı durumlarda iki grup o kadar az örtüşür ki, gruplardan birine ayrımcılık yapmak konusunda mutlak bir rahatlık hissederiz. Örneğin, gezegendeki tüm şempanzeleri sınayarak okuyup yazabilen bir tanesini bulma ihtimalimiz bile olsa, şempanzelerin okullara alınmamasına kimse itiraz etmez. Şempanzelerin insan eğitiminden faydalanamayacağına yönelik türcü bir stereotipe dayanırız ve bir istisna bulma ihtimalinin, tek tek her birini incelemenin bedeline ağır basmadığını düşünürüz.

Daha gerçekçi koşullar söz konusu olduğunda, ayrımcılık haklı mı değil mi diye anlamak için her olayı kendi başına ele alıp karar vermemiz gerekir. Gençlere oy verme ve sürücü olma haklarını tanımamak bir yaş ayrımcılığı biçimidir, ki bu durumda sorumluluk sahibi gençlere de haksızlık yapılmaktadır. Fakat arabasıyla ağaca çarpan gençlerle karşılaşmamak için, ne psikolojik olgunluğu belirleyen bir test geliştirmenin finansal bedelini ne de sınıflandırma yanlışlarının ahlaki bedelini ödemek istiyoruz. Neredeyse herkes ırksal sınıflandırma yüzünden dehşete düşer, örneğin "hem siyah olup hem de araba süren"[15] sürücüyü kenara çekmek ifadesinin tüyler ürpertmesi gibi. Fakat 2001 yılında Dünya Ticaret Merkezi ve Pentagon'a gerçekleştirilen terörist saldırılardan sonra, anketlere katılan Amerikalıların yarısı etnik sınıflandırmaya karşı olmadığını söyledi: "hem Arap olup hem de uçağa binen" yolcuların iyice incelenmesine karşı değillerdi.[16] Bu iki ifade arasında ayırım yapan insanlar, bir marihuana tacirinin yakalanmasının masum siyah sürücülere verilen zarara ağır basmadığı, fakat bir intihar eylemcisinin durdurulmasının masum Arap yolculara verilen zarara ağır bastığı mantığını yürütmüş olmalılar. Bedel-fayda hesapları bazen de ırka dayalı tercihleri haklı çıkarmak için kullanılabilir: Irk açısından çeşitlilik gösteren işyerleri ve kampüslerin faydasının, beyazlara karşı ayrımcılık yapılmasının bedeline ağır bastığı düşünülmüştür.

Erkekler ve kadınların tüm açılardan aynı olmama ihtimali de siyasetleri belirleyen makamlara seçenekler sunmuştur. Bir bankanın müdür konumu için, bir kadın çalışan yerine, çocuk sahibi olduktan sonra işi bırakmaz gerekçesiyle erkek çalışan tercih edilmesi anlaşılabilir bir durumdur. Bir çiftin kızlarına bakıcılık yapması için erkek yerine, çocuklarına cinsel taciz yapma ihtimali daha düşük diye kadın bakıcı seçmesi de anlaşılır bir durumdur? Çoğu insan, bir suçun cezasının, suçu kimin işlediğine bakmadan herkes için aynı olması gerektiğine inanır. Fakat iki cinsiyetin tipik cinsel arzularını biliyoruz, yine de on altı yaşında bir kızı baştan çıkaran bir erkek ile on altı yaşında bir oğlanı baştan çıkaran kadına aynı ceza mı verilmelidir?

Bunlar demokratik toplumlarda yaşayan insanların ayrımcılıkla ilgili ne

---

[15] "*Driving while black*": Alkollü haldeki sürücüyü kenara çekmek gibi, sürücünün siyah olması halinde polis tarafından kenara çekilmesine yönelik bir şaka. —*çev. notu*

[16] *Los Angeles Times* anketi, 21 Aralık 2001.

yapılması gerektiği konusunda karar verirken karşısına çıkan meselelerden bazılarıdır. Önemli olan, gruplar arasındaki farkların ayrımcılığın temeli olarak *asla* kullanılmayabilecek olmasıdır. Önemli olan, gruplar arasındaki farkların bu şekilde kullanılmak zorunda olmamasıdır, ayrıca bazen ahlaki bir zemine dayanarak bu şekilde kullanılmaması gerektiğine de karar verebiliriz.

O halde Boş Sayfa kuramı ırkçılık ve cinsiyetçilikle savaşmak için şart değildir. Zenginler ve fakirlerin bulundukları yeri hak ettikleri, dolayısıyla aşırı liberal siyaset uğruna ekonomik adaleti sağlayacak her ilkeden vazgeçmemiz gerektiğine yönelik inançla, yani Sosyal Darvincilikle mücadele etmek için de bu kuram gerekli değildir.

Sosyal Darvincilik korkusu yüzünden, sosyal sınıfların genlerle bir ilgisi olabileceği fikrine modern aydınlar öcü muamelesi yapmıştır, gerçi bunun kısmen doğru olduğu düşünmemek biraz zordur. Felsefeci Robert Nozick'in verdiği bir örnekten yola çıkıp, bir milyon kişinin Pavarotti'yi şarkı söylerken dinlemek için on dolar vermeye hazır olduğunu, fakat beni dinlemek için on dolar vermek istemediklerini varsayalım. Bunun sebebi kısmen aramızdaki genetik farktır. Pavarotti benden on milyon dolar fazla kazanacak ve bütünüyle adil bir toplumda bile, genlerimin beni uzağında tuttuğu bir ekonomik katmanda yaşayacaktır.[17] İnsanlar büyük yeteneklerin meyvelerine daha fazla para ödemek istiyorsa, büyük ödüllerin doğuştan büyük yeteneklere sahip olanlara gitmesi acı bir gerçektir. Bunu engellemenin tek yolu, insanların keyfî oluşturulmuş kastlara mahküm edilmesi, tüm ekonomik işlemlerin devlet tarafından kontrol edilmesi ya da boş sayfa olduğumuz için bizde doğuştan sahip olunan bir yetenek olmamasıdır.

Şaşırtıcı sayıda aydın, özellikle de solcular, yeteneklerin ve özellikle de zekânın doğuştan geldiği meselesini reddeder. Stephen Jay Gould'un 1981 tarihli çok satan kitabı *The Mismeasure of Man* "zekânın tekil bir varlık olarak soyutlanmasının, beyinde belirli bir yere atfedilmesinin ve her bireyde bir rakamla nicelik kazandırılmasının, bu rakamların insanları bir değer hiyerarşisinde dizmek için kullanılmasının, ezilmiş ve dezavantajlı grupların –ırklar, cinsiyetler veya sınıflar– daima doğuştan aşağı sayılıp dolayısıyla statülerini hak ettikleri fikri"nin kirli çamaşırlarını ortaya dökmek için yazılmıştı.[18] Felsefeci Hilary Put-

[17] Nozick, *Anarşi, devlet ve ütopya*, 1974 [2006].

[18] Gould, *The mismeasure of man*, 1981, s. 24-25. Eleştiriler için bkz. Blinkhorn, "Review of S. J. Gould's *The mismeasure of man*", 1982; Davis, "Neo-Lysenkoism, IQ, and the press", 1983; Jensen, "The debunking of Scientific fossils and straw persons: Review of *The mismeasure of man*", 1982; Rushton, "Race, intelligence, and the brain: The errors and omissions of the "revised" edition of S. J. Gould's *The mismeasure of man*", 1996;

nam, zekâ kavramının kapitalist toplumlara özgü "seçkincilik" denen bir sosyal kuramın parçası olduğunu ileri sürmüştü:

> Toplumsal örgütlenmenin daha az rekabetçi bir biçiminde, seçkincilik kuramının yerini başka bir kuram alabilir – eşitlikçilik kuramı. Bu kuram, sıradan insanların ilgi alanlarına giren her şeyi yapabileceğini; (1) sıkı motive olduklarında ve (2) uyum içinde topluca çalıştıklarında el attıkları işi harika yapacaklarını söyleyebilir.[19]

Başka bir deyişle, yeterince motive olur ve topluca çalışırsak, içimizden herhangi biri Richard Feynman ya da Tiger Woods olabilirdi.

Zekânın varlığını yadsıyan akademisyenleri okuduğumda, söylenenleri gerçeküstü buluyorum. Zekâ, akademisyenlerde *saplantı* halindedir. Öğrenci kabul ederken ve yeni bir akademi üyesi alırken bunun üzerine bitmek tükenmek bilmeyen tartışmalara girerler; özellikle de birbirleri hakkında dedikodular yaparken varsa yoksa zekâdan bahsederler. Ne vatandaşlar ne de hangi siyaseti güderlerse gütsünler politikaları belirleyen makamlar, bu kavramı görmezden gelebilir. IQ'nun anlamsız olduğunu söyleyenler, mesele IQ'su 64 olan bir katilin idam edilmesini, çocukların IQ'sunu beş puan düşüren bir kurşun boyanın ortadan kaldırılmasını veya George W. Bush'un başkanlık niteliklerini tartışmaya geldiğinde hemen IQ kavramına başvurur. Her halükârda, zekânın bireyler için taşınmaz bir mülk olduğu, beynin özellikleriyle (toplam boyut, frontal lobların gri madde miktarı, sinir hücrelerinin iletim hızı, beyin glukozunun metabolizması gibi) bağlantılı olabileceği, bireyler arasındaki zekâ farklarının kısmen kalıtsal olduğu, zekânın gelir veya sosyal statü gibi hayata dair meselelerdeki varyasyonun bir kısmını öngördüğüne dair bol bol kanıt vardır.[20]

Bununla birlikte, doğuştan sahip olunan yeteneklerin varlığı, Sosyal Darvinciliğin ortaya çıkmasını *gerektirmez.* Birinin ötekine yol açacağına yönelik bu endişeye iki yanlış inanış yol açmaktadır. İlki ya hep ya hiç zihniyetidir; ki genetiğin sosyal açılımlarına dair tartışmalarda sık görülür ve bu tartışmaları

Samelson, "Intelligence and some of its testers", 1982.

[19] Putnam, "Reductionism and the nature of psychology", 1973, s. 142.

[20] Bu konuda görüş birliğine varmış açıklamalar için bkz. Neisser ve diğerleri, "Intelligence: Knowns and unknowns", 1996; Snyderman ve Rothman, *The IQ controversy: The media and public policy,* 1988; Gottfredson, "Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history, and bibliography", 1997; ayrıca Andreasen ve diğerleri, "Intelligence and brain structure in normal individuals", 1993; Caryl, "Early event-related potentials correlate with inspection time and intelligence", 1994; Deary, *Looking down on human intelligence: From psychometrics to the brain,* 2000; Haier ve diğerleri, "Intelligence and changes in regional cerebral glucose metabolic rate following learning", 1992; Reed ve Jensen, "Conduction velocity in a brain nerve pathway of normal adults correlates with intelligence level", 1992; Thompson ve diğerleri, "Genetic influences on brain structure", 2001; Van Valen, "Brain size and intelligence in man", 1974; Willerman ve diğerleri, "In vivo brain size and intelligence", 1991.

saptırır. Doğuştan gelen farkların, sosyal statüye katkıda bulunan unsurlardan biri olma ihtimali, katkıda bulunan *tek* unsurun o olduğu anlamına gelmez. Salt şans, miras kalan servet, ırksal ve sınıfsal önyargılar, eşit olmayan fırsatlar (okul ve bağlantılar gibi), kültürel sermaye ve benzeri diğer unsurlar, yani ekonomik başarıyı getiren alışkanlıklar ve değerler vardır. Yeteneğin önemli olduğunu söylemek, önyargılar ve fırsat eşitsizliği önemsizdir anlamına gelmez.

Fakat daha önemlisi, miras alınan yetenekler sosyoekonomik bir başarı getirse bile, bu durum, gelen başarının ahlaki anlamda *hak edildiği* anlamına gelmez. Sosyal Darvincilik, Spencer'ın neyin doğru olduğunu keşfetmek için evrime bakabileceğimizi söyleyen varsayımına dayanır, yani ona göre "iyi" olmak "evrimsel açıdan başarılı" olmaya indirgenebilir. Bu yaklaşım "doğalcılık yanılgısı"na örnek vaka olarak bir rezillik içinde hayatını sürdürmekte: Yani doğada olan her şey iyidir inancında yaşamaktadır. (Spencer ayrıca insanların zenginlik, güç ve statü gibi toplumsal başarılarını, yaşayan evlatlarının sayısı gibi evrimsel başarılarıyla karıştırmıştır.) Doğalcılık yanılgısı terimi 1903'te ahlak felsefecisi G. E. Moore tarafından *Principia Ethica* [Ahlak ilkeleri] adlı eserinde uyduruldu, ki bu kitap Spencer'ın bahsettiği ahlakın canına okumuştur.[21] Moore "Hume'un Giyotini" ilkesini devreye sokmuştu: Bir şeyin doğru olduğunu ne kadar ikna edici şekilde gösterirseniz gösterin, bu durum mantıksal açıdan o şeyin doğru *olduğunu* kanıtlamaz. Moore "bu davranış evrimsel açıdan daha başarılıdır, fakat iyi bir davranış mı?" diye sormanın akla yatkın olduğunu belirtir. Bu sorunun bir anlam taşıması, evrimsel başarı ve iyiliğin aynı şey olmadığını gösterir.

Biyolojik farklılıklar, bir sosyal adalet kavramıyla gerçekten uzlaştırılabilir mi? Mutlaka. Felsefeci John Rawls, meşhur adalet kuramında bizden, cahillik perdesi altında pazarlıklar yapan ve doğuştan miras aldıkları yetenekler veya statüden habersiz bencil unsurların, yani musallat oldukları makinelerden habersiz hayaletlerin belirlediği bir toplum sözleşmesi düşlememizi ister. Ellerine kötü sosyal veya genetik kartların gelebileceğini bilen bu bedensiz ruhların, içinde doğmayı kabul edeceği toplumun, adil bir toplum olacağını ileri sürer.[22] Eğer bunun adalet üzerine makul bir kavram olduğunu düşünüyorsanız, söz konusu unsurların geniş bir sosyal güvence ağı ve halka geri verilmeye açık bir vergilendirme (herkese verilebilecek teşvikler yetmezse) konusundaki ısrarlarıyla da hemfikirseniz, *sosyal statüdeki farkların %100 genetik olduğunu düşünseniz bile*, halkı kollayan toplumsal siyasetleri haklı bulabilirsiniz. Bu siyasetler, bireylerin birbirlerinden ayırt edilememesinin bir sonucu değil, kelimenin tam anlamıyla bir adalet meselesi olacaktır.

Aslında, doğuştan sahip olunan yetenek farklılıklarının varlığı, Rawls'ın

---

[21] Moore ve Baldwin, *Principia ethica,* 1903/1996; Rachels, *Created from animals: The moral implications of Darwinism,* 1990.

[22] Rawls, *A theory of justice,* 1976.

sosyal adalet kavramını özellikle işe yarayan ve konuyla sonuna kadar ilgili bir olgu haline getirir. Eğer bizler boş sayfalar olsaydık ve eğer ayrımcılığı tamamen ortadan kaldıran bir toplum var olsaydı, fakirlerin bulundukları yeri hak ettikleri söylenebilirdi, çünkü standart yetenekleriyle başarısız olmayı seçmiş olurlardı. Fakat insanların yetenekleri farklılık gösteriyorsa, yeteneklerini sonuna dek kullansalar bile, insanlar önyargısız bir toplumda fakir düşebilir. Rawlsçılar bu haksızlığın düzeltilmesi gerektiğini ve insanların yetenekleri bakımından farklılık gösterdiğini anlamazsak, bu adaletsizliğin gözden kaçabileceğini söyler.

Bazı insanlar bana bu tumturaklı tezlerin, içinde yaşadığımız tehlikeli dünyaya göre fazla süslü olduğunu ima etti. Kabul edilmelidir ki insanların farklı olduğuna yönelik veriler mevcuttur, fakat sosyal bilimlerdeki veriler her zaman kusursuz olmadığı için, eşitsizliğe işaret eden bir sonuç bağnazlar ve Sosyal Darvinciler tarafından kötü amaçlarla kullanılabileceği için, temkinli davranmak adına bile bile hata yapmamız, insanların özdeş olduğunu söyleyen ve çürüttüğümüz o varsayıma sarılmamız gerekmez mi? Bazıları, insanların genetik farklılıklar gösterdiğine *emin* olsak bile, aynı olduklarını söyleyen kurguyu yaymamız gerektiğine inanır, çünkü bu öykü, suiistimale pek olanak tanımaz.

Bu iddia, Boş Sayfa kuramının iyi ahlaka dair çıkarımlardan başka bir şeyi olmadığı, insan doğası kuramının ise kötü çıkarımlara sahip olduğu aldatmacasına dayanır. İnsan farkları söz konusu olunca, evrensellerin durumunda olduğu gibi, iki yönlü tehlike vardır. Farklı konumlardaki insanların doğuştan gelen yeteneklerinin farklılığı düşünülürse, ki bu düşünce hatalıdır, o zaman buradaki ayrımcılık ve fırsat eşitsizliğini gözden kaçırabiliriz. Darwin'in kelimeleriyle söylersek: "Fakirlerin sefaletinin sebebi doğa kanunları değil de, bizim kurumlarımız ise günahımız çok büyüktür." Fakat farklı konumdaki insanların aynı olduğu yanlışlıkla düşünülürse, o zaman dürüstçe kazandıkları ödülleri kıskanabilir ve diklenmeye yeltenecek kişilerin başını ezecek zorlayıcı siyasetleri uygulayabiliriz. Ekonomist Frederick Hayek şöyle yazar: "İnsanların eşit doğduğu doğru değildir; ... onlara eşit davranırsak ortaya onları gerçek konumlarında fiilen bir eşitsizlik çıkar; ... (bu yüzden) onları eşit bir konuma yerleştirmenin tek yolu onlara farklı davranmaktır. Dolayısıyla kanun önünde eşitlik ile maddi eşitlik hem birbirlerinden farklıdır hem de çatışırlar."[23] Isaiah Berlin, Karl Popper ve Robert Nozick gibi felsefeciler de benzer konulara dikkat çekmiştir.

Eşitlik adına eşit olmayan muamele birçok şekle girebilir. Bazı uygulamaları hem savunanlar hem de karalayanlar çıkar; örneğin zenginlerden fazla para alan vergilendirmeler, ağır emlak vergileri, okullarda yeteneğe göre değil yaşa göre ilerleme, belirli ırklara veya bölgelere avantaj sağlayan kotalar ve tercih-

[23] Hayek, *The constitution of liberty*, 1960/1978.

ler, özel tıbbi bakım veya başka gönüllü işlemlere getirilen yasaklamalar gibi uygulamalar ihtilaflar doğurur. Fakat bazı uygulamalar kesinlikle tehlikeli olabilir. İnsanların başlangıçta eşit olduğu varsayılıp sonuçta bazıları daha zengin oluyorsa, gözlemciler zenginlerin daha açgözlü olduğuna karar verebilir. Konulan teşhis yetenek kapsamından çıkıp günaha kaydığında, sunulan tedavi de zenginliklerin yeniden dağıtılması fikrinden çıkıp intikama kayar. XX. yüzyıldaki birçok zulüm eşitlikçilik adına gerçekleştirilmiş ve başarıları suç olarak gösterilen birçok insan hedef alınmıştır. Sovyetler Birliği'nde kulaklar ("köylü burjuvası") Lenin ile Stalin tarafından imha edildi; Çin'de Kültür Devrimi sırasında öğretmenler, eski toprak ağaları, "zengin köylüler" aşağılandı, işkence görüp katledildi; Kamboçya'da Kızıl Khmer yönetimi sırasında şehir sakinleri ve eğitimli profesyoneller ölümüne çalıştırıldı veya idam edildi.[24] Doğu Afrika ve Okyanusya'daki Hintliler, Nijerya'daki Ibolar, Türkiye'deki Ermeniler, Endonezya ve Malezya'daki Çinliler ve neredeyse her yerdeki Yahudiler gibi eğitimli ve girişimci azınlıklar evlerinden edildiler veya tertiplenen katliamlarla öldürüldüler; çünkü bu azınlıkların başarıları apaçık ortada olan bireyleri, asalak ve sömürücü olarak görüldü.[25]

Boş olmayan sayfa, özgürlük ve maddi eşitlik arasındaki takasın bütün siyasal sistemlerin yapısında var olması anlamına gelir. Büyük siyasal felsefeleri bu takası ele alış şekline göre tanımlanır. Sosyal Darvinci sağ, eşitliğe hiç değer vermezken totaliter sol ise özgürlüğe hiç değer vermez. Rawlsçı sol, eşitlik uğruna özgürlükten biraz feragat ederken; liberal sağ, özgürlük için eşitlikten biraz feragat eder. Makul insanlar en iyi takas şekli konusunda hemfikir olamasa bile, ortada böyle bir takasın olmadığını söylemek hiç de makul değildir. Bu durumda, bireyler arasında doğuştan sahip olunan farklarla ilgili herhangi bir keşif, üzeri örtülmesi gereken bir bilgi değil, bu takaslar hakkında zekice ve insanca bir karar vermemize yardım edebilecek bir bilgidir.

Öjenizm hayaleti, ayrımcılık ve Sosyal Darvinciliğin hayaletleri kadar kolayca yok edilebilir. Kilit rol burada da biyolojik gerçekleri insani değerlerden ayırt etmektir.

İnsanların zekâsı ve kişiliği genetik farklılıklar gösteriyorsa, daha zeki ve daha hoş insanlar olmak için seçici bir şekilde üreyebilir miyiz? Muhtemelen bunu yapabiliriz, gerçi genetik ve gelişimin karmaşık yapısı, bu işi, öjenizm yandaşlarının düşündüğünden daha zor kılar. Seçici üreme aditif (eklemeli) etkiye sahip genler – yani genomdaki diğer genlerden bağımsız olarak aynı et-

[24] Chirot, *Modern tyrants,* 1994; Courtois ve diğerleri, *The black book of communism ...,* 1999; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999 [2003].

[25] Horowitz, *The deadly ethnic riot,* 2001; Sowell, *Race and culture: A world view,* 1994; Sowell, *Migrations and cultures: A world view,* 1996.

kiyi uyandıran genler için basittir. Fakat bilimsel deha, atletik hüner ve müzikal yetenek gibi bazı özelliklere davranış genetikçileri emergenik özellikler der: Yani onlar genlerin belirli *kombinasyonlarıyla* vücut bulurlar, bu yüzden "saf soylar" oluşturmazlar.[26] Üstelik, belirli bir gen farklı çevre şartlarında farklı davranışlara yol açabilir. Biyokimyacı (ve radikal bilimci) George Wald, William Shockley'in Nobel ödülü kazanan bilimciler sperm bankası için kendisinden meni rica edildiğinde şu yanıtı vermişti: "Nobel ödüllü kişiler üreten sperm istiyorsanız, fakir bir göçmen terzi olan babam gibi insanlarla temasa geçmelisiniz. Benim spermlerin dünyaya ne verdi ki? İki gitarist!"[27]

Belirli özelliklere sahip bireyler üretebilsek, bunu yapmalı mıyız? Bu iş için hangi özelliklerin seçileceğini bilecek kadar bilge, üreme işini nasıl hayata geçireceğini bilecek kadar bilgili ve insanları en samimi kararları konusunda cesaretlendirecek veya zorlayacak kadar sert bir hükümet gerekirdi. Gelecekte daha iyi bir toplumun oluşacağı sözünü verse bile, hükümetin eline böyle bir güç vermeyi demokratik bir toplumda çok az kişi kabul eder. Bireylerin özgürlüklerinden ödeyeceği bedel ve yetkililerin olası suiistimali kabul edilemez.

Radikal bilimcilerin yaydığı inancın aksine, XX. yüzyılın büyük kısmında öjenizm, sağın değil solun gözde davasıydı.[28] Öjenizm Theodore Roosevelt, H. G. Wells, Emma Goldman, George Bernard Shaw, Harold Laski, John Maynard Keynes, Sidney ve Beatrice Webb, Margaret Sanger ve Marksist biyologlar J. B. S. Haldane ile Hermann Muller gibi birçok ilerici, liberal ve sosyalist tarafından savunuldu. Safların neden böyle oluştuğunu anlamak zor değil. Muhafazakâr Katolikler ve Kitabı Mukaddes Kuşağı[29] Protestanları öjenizmden nefret etti, çünkü bu, aydınlar ve seçkin bilimcilerin Tanrı rolüne büründüğü bir girişimdi. İlericiler öjenizmi seviyordu, çünkü öjenizmi statüko yerine reform, liberallik yerine aktivistlik ve bencillik yerine toplumsal sorumluluktan yana görüyorlardı. Üstelik, toplumsal bir hedefi gerçekleştirmek için devlet müdahalesinin artması konusunda bir dertleri yoktu. Ama öjenizmin ABD ve Batı Avrupa'da zorla kısırlaştırmaya, sonra da Nazi Almanyasının politikalarına yol açtığını görünce, çoğu kişi bundan yüz çevirecekti. Öjenizm tarihi, insan doğasıyla ilgili ahlaki sorunların, o bildik sağ-sol tartışmaları kapsamına sığmayan, ama tehlikeli zıt değerler bağlamında yeniden çözümlenmesi gereken birçok olaydan biridir.

---

[26] Lykken ve diğerleri, "Emergenesis: Genetic traits that may not run in families", 1992.

[27] 1970'lerin sonunda *Boston Phoenix*'de yayımlanan bu söyleşiden yapılan alıntı belleğe dayanılarak yapılmıştır. İroniktir ki Wald'ın oğlu Elijah, tıpkı babası ve biyolog annesi Ruth Hubbard gibi radikal bir bilim yazarı olmuştur.

[28] Degler, *In search of human nature* .., 1991; Kevles, *In the name of eugenics: Genetics and the uses of human heredity,* 1985; Ridley, *Genom,* 2000 [2007].

[29] *Bible Belt*: ABD'de evanjelik Protestanların sosyal hayatta egemen olduğu, ülkenin güneydoğu eyaletlerini içine alan bölgeye halk arasında verilen ad. —*çev. notu*

Biyolojik insan doğası kavramının Nazilik ile olan ilişkisi, en hastalıklı çağrışımdır. İnsan doğası görüşüne olan karşıtlık onlarca yıl önce başlamış olsa da, Nazi Soykırımının acı anılarının II. Dünya Savaşı sonrası entelektüel hayatta insan doğası kavramının tabu haline gelmesinin ana sebebi olduğu konusunda tarihçiler hemfikirdir.

Hitler XX. yüzyılın başında çok popüler olan Darvinciliğin yozlaştırılmış versiyonlarından ve genetik biliminden kuşkusuz etkilenmişti; zehirli öğretisini açıklarken de özellikle doğal seçilim ve en uygun bireyin hayatta kalması kavramlarına atıfta bulunmuştu. Grupların seçilim birimi sayıldığı, ulusal güç ve canlılık için gruplar arasındaki mücadelenin gerekliliğinin öngörüldüğü aşırı bir Sosyal Darvincilik görüşüne inanıyordu. Grupların anayasalarla ayrılmış farklı ırklar olduğunu, bu grupların üyelerinin ise kendilerini diğer grupların bireylerinden ayıran biyolojik bir altyapıyı paylaştığını, grupların arasında güç, cesaret, dürüstlük, zekâ ve uygarlık zihniyeti farkı bulunduğunu düşünüyordu. Aşağı ırkların neslinin tükenmesinin doğanın faziletlerinden biri olduğunu, üstün ırkların canlılık ve erdemlerini genetik saflıklarına borçlu bulunduğunu, ayrıca üstün ırkların aşağı ırklarla üreyerek yozlaşma tehlikesi altında olduğunu yazmıştır. Yürüttüğü istila savaşını, Yahudiler, Çingeneler, Slavlar ve eşcinsellere uyguladığı soykırımı gerekçelendirmek için bu inançlardan faydalanmıştır.[30]

Biyolojinin Naziler tarafından kötüye kullanılması, sapkın fikirlerin korkunç sonuçlar doğurabileceğine, ayrıca aydınların da fikirlerinin kötü amaçlar için kullanılmamasına dikkat etme sorumluluğu taşıdığına dair bir hatırlatmadır. Bu sorumluluğun bir kısmı da Nazizmin yaşattığı dehşeti, akademik itiş kakışlarda ortaya çıkan söz düellolarında kullanmak adına önemsizleştirmemektir. Uzlaşamadığınız insanları Nazizmle bağdaştırmak, Hitler'in kurbanlarına veya başka soykırımları engelleme çabalarına hiçbir fayda getirmez. Tam da bu olaylar çok vahim olduğu için, bunların sebeplerini eksiksizce tanımlama sorumluluğunu taşıyoruz.

Nazilerin kötüye kullanması, bir görüşü yanlış veya şeytani yapmaz. Tarihçi Robert Richards'ın Nazizm ve evrim biyolojisi arasındaki sözde bağlantı hakkında yazdığı gibi "bu tür muğlak benzerlikler kafi gelecekse, hepimizin darağacını boylaması gerekir."[31] Aslında, Nazilerin suiistimal ettiği görüşleri yasaklarsak, insan davranışlarına evrim ve genetik penceresinden bakmanın çok daha fazlasından vazgeçmemiz gerekirdi. Evrim ve genetik araştırmalarını sansürlemek zorunda kalırdık. Ayrıca Hitler'in Nazizmi kurarken faydalandığı

---

[30] Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel lives,* 1991; Chirot, *Modern tyrants,* 1994; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999 [2003]; Gould, *The mismeasure of man,* 1981.

[31] Richards, *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behavior,* 1987, s. 533.

birçok görüşü de baskı altına alıp sindirmemiz gerekirdi:

- *Hastalık mikrobu kuramı*: Naziler, Yahudilerin bulaşıcı bir mikrop gibi olduğunu, salgın hastalığı kontrol altında tutmak için yok edilmeleri gerektiğini söylerken tekrar tekrar Pasteur ve Koch'a atıfta bulunmuştur.
- *Romantizm, çevrecilik ve doğa sevgisi*: Naziler Alman kültürünün romantik damarını kabarttı. Bu akım *volk*'un [halk], kaderleri doğa ve toprağa gizemli bir bağla bağlanmış insanlardan oluştuğuna inanırdı. Bunun aksine Yahudiler ve diğer azınlıklar yozlaşmış şehirlerde kök salmıştı.
- *Filoloji ve dilbilim*: Aryan ırk kavramı, dilbilimcilerin tarihöncesinde yaşadığını varsaydığı bir kavme dayanır. Hint-Avrupa kökenli bu kavmin binlerce yıl önce anavatanlarından etrafa yayıldığı, Avrupa ve Asya'nın büyük kısmını ele geçirdikleri düşünülüyordu.
- *Dinsel inanç*: Hitler Hıristiyanlıktan hoşlanmasa da, ateist değildi ve kutsal bir planı yerine getirdiği inancıyla cesaret bulmuştu.[32]

Nazilerin çarpıtmaları yüzünden kendi bilimimizi çarpıtma tehlikesi, hayali bir tehlike değildir. Bilim tarihçisi Robert Proctor, Amerikalı kamu sağlığı görevlilerinin sigara içmenin kansere yol açtığını kabul etmekte birlikte bu bağıntıyı ilk kuranların Naziler olması sebebiyle yavaş davrandığını göstermiştir.[33] Bazı Alman bilimciler, belli belirsiz de olsa Nazizmi çağrıştırdığı için ülkelerinde biyomedikal araştırmalarının engellendiğini ileri sürer.[34]

Hitler inançları, biyolojiyi (veya dilbilimi, doğayı, sigara içmeyi ya da Tanrı'yı) kaynak gösterdiği için değil, otuz milyon insanın kanına eli bulaştığı ve sayısız insanın akıl almaz acılar çekmesine sebep olduğu için kötüdür. Eylemlerinin suçunu, inançlarının akla gelen her tarafına bulaştırmak, ancak geri tepecek bir hareket olabilir. Fikirler diğer fikirlere bağlıdır ve Hitler'in görüşlerinden birinin herhangi bir gerçeklik payı taşıdığı –ırkların biyolojik bir gerçekliği olduğu veya Hint-Avrupalıların gerçekten istilacı bir kavim olduğu– anlaşılsa bile, Nazizmin aslında o kadar yanlış olmadığını kabul etmek istemeyiz.

Nazi Soykırımı, sayısız siyasal ve bilimsel konunun ele alınış şeklini değiştiren münferit bir olaydır. Fakat XX. yüzyıldaki ideolojik temelli tek soykırım o değildi ve aydınlar diğer soykırımlardan –Sovyetler Birliği, Çin, Kamboçya ve diğer totaliter devletlerde Marksizm adına işlenen toplu cinayetlerden– çıkardıkları dersleri özümsemeye ancak başlamıştır. Sovyet arşivlerinin açılması, Çin ve Kamboçya devrimlerine dair bilgiler ve anıların ortaya çıkması, bu ideolojinin sonuçlarını, II. Dünya Savaşı'nın sonuçları kadar acı verici olarak tek-

---

[32] Glover, *İnsanlık: Yirminci yüzyılın ahlaki tarihi*, 1999 [2003]; Murphy, "Hitler was *not* an atheist", 1999.

[33] Proctor, *The Nazi war on cancer*, 1999.

[34] Laubichler, "Frankenstein in the land of *Dichter* and *Denker*", 1999.

rar değerlendirme zorunluluğunu gündeme getiriyor. Günümüzde tarihçiler, Komünistlerin toplu katliamları, zorunlu sürgünleri, işgücünü köleleştirmeleri ve yapay kıtlıklarının 100 milyon ölüme mi yoksa "sadece" 25 milyon ölüme mi yol açtığını tartışıyor. Bu zulümler Nazi Soykırımından ahlaken daha mı kötü, yoksa "sadece" ona denk mi diye tartışıyorlar.[35]

Dikkate değer bir gerçek şudur: Hem Nazi hem de Marksist ideolojiler büyük ölçekte ölümlere yol açmış olsalar da, *onların biyolojik ve psikolojik kuramları birbirinin zıttıydı.* Marksistler ırk kavramını kullanmıyordu, genetik miras fikrine karşıydılar ve insan doğasının insanın biyolojisinde kök saldığı görüşüne düşmandılar.[36] Marx ve Engels yazılarında Boş Sayfa kuramını açıkça benimsememişlerdi, fakat insan doğasında kalıcı özellikler olmadığı konusunda kaya gibi serttiler. Onlara göre insan doğası, tarihsel geçmişlerinde insan gruplarının maddesel çevreleriyle gerçekleştirdiği etkileşimden oluşur ve insanlar çevreyi değiştirip aynı anda çevre tarafından değiştirildikleri için insan doğası sürekli değişim içindedir.[37] Bu yüzden zihinde doğuştan sahip olunan bir yapı bulunmaz; zihin, tarih ve toplumsal etkileşimin diyalektik süreçlerinden ortaya çıkar. Marx'ın söylediği gibi:

> Tarih, insan doğasının sürekli dönüşümünden başka bir şey değildir.[38]

---

[35] Marksist soykırımlara dair tartışmalar ve Nazi Soykırımıyla karşılaştırma için bkz. Besançon, "Forgotten communism", 1998; Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel lives,* 1991; Chandler, *Brother number one: A political biography of Pol Pot,* 1999; Chirot, *Modern tyrants,* 1994; Conquest, *Reflections on a ravaged century,* 2000; Courtois ve diğerleri, *The black book of communism ...,* 1999; Getty, "The future did not work", 2000; Minogue, "Totalitarianism: Have we seen the last of it?", 1999; Shatz, "The guilty party", 1999; Short, *Mao Zedong: Bir Yaşam,* 1999 [2007].

[36] Marksizmin entelektüel kökenine dair tartışmalar ve Nazizmin entelektüel kökeniniyle karşılaştırılması için bkz. Berlin, *The sense of reality: Studies in ideas and their history,* 1996; Besançon, *The intellectual origins of Leninism,* 1981 ve *a.g.e.,* 1998; Bullock, *a.g.e.,* 1991; Chirot, *a.g.e.,* 1994; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999 [2003]; Minogue, *Alien powers: The pure theory of ideology,* 1985 ve *a.g.e.,* 1999; Scott, *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition failed,* 1998; Sowell, *Marxism: Philosophy and economics,* 1985. İnsan doğasıyla ilgili Marksist kuramına dair tartışmalar için bkz. Archibald, *Marx and the missing link: Human nature,* 1989; Bauer, *The new man in Soviet psychology,* 1952; Plamenatz, *Man and society: A critical examination of some important social and political theories from Machiavelli to Marx* ,1963 ve *Karl Marx's philosophy of man* 1975; Singer, *A Darwinian left: Politics, evolution and cooperation,* 1999; Stevenson ve Haberman, *Ten theories of human nature,* 1998; Venable, *Human nature: The Marxian view* , 1945.

[37] Örneğin bkz. Venable, *a.g.e.,* 1945, s. 3.

[38] Marx, *Felsefenin sefaleti,* 1847/1995 [1992], 2. bölüm.

> İnsanın koşulları oluşturması kadar, koşullar da insanı oluşturur.[39]
>
> Maddesel hayatın üretilmesinin biçimi, toplumsal, siyasal ve entelektüel yaşantıların genel süreçlerini koşullandırır. İnsanın varoluşunu belirleyen kendi bilinci değildir, bunun aksine, toplumsal varoluşu insanın bilincini belirler.[40]

Durkheim ve Kroeber'in bireysel insan aklının ilgilenmeye değmeyeceği konusundaki ısrarlarının öncesinde Marx şunları yazmıştı:

> İnsan, dünyanın dışında bulunan ve soyut bir varlık değildir. İnsan bir *insanlar dünyasıdır,* Devlet ve Toplumdur. İnsanın özü, her bireyin içinde yer alan soyut bir olgu değildir. İnsanın gerçek doğası toplumsal ilişkilerinin bütünüdür.[41]
>
> Bireyler elden geldiğince ekonomik sınıflandırmanın kişileştirilmiş hali, belirli sınıf ilişkilerinin ve sınıf çıkarlarının vücut bulması olarak ele alınır.[42]
>
> (Ölüm) türün *her bir* birey üzerinde acı bir zaferi ve bireylerin birliğine muhalif gibi görünür. Fakat birey sadece *belirli bir tür-varlığıdır* ve aynı şekilde ölümlüdür.[43]

Marx'ın XX. yüzyıldaki takipçileri, Boş Sayfa kuramını ya da en azından bununla ilgili olan dövülebilir malzeme metaforunu benimsemiştir. Lenin, Nikolay Buharin'in "kapitalist çağın insan malzemesinden Komünist insanlar üretme" idealini kabul etmiştir.[44] Lenin'in hayranı olan Maksim Gorki "bir madenbilimci için mineraller neyse, Lenin için de emekçi sınıflar odur"[45] ve "insan hammaddesini işlemek, oduna şekil vermekten çok daha zordur"[46] diye yazmıştır (ikinci cümleyi köle işçilerle inşa edilen bir kanalı överken yazmıştır). Boş sayfa metaforundan yola çıkıp 65 milyon insanın ölümünden sorumlu olabilecek bir kişinin yazdıklarına kadar geldik:

> Boş bir kâğıt yaprağın üzerinde mürekkep lekesi olmaz, dolayısıyla en yeni ve en güzel kelimeler bu yaprağın üzerine yazılabilir, en yeni ve en güzel resimler bu yaprağın üzerine çizilebilir.
>
> — Mao Zedung[47]

Vatandaşlarının dörtte birini öldüren bir siyasal hareketin söyleminde de bunu görüyoruz:

---

[39] Marx ve Engels, *Alman ideolojisi*, 1846/1963 [1992], kısım I.
[40] Marx, *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*, 1859/1979 [1993], önsöz.
[41] Marx, "Theses on Feuerbach", 1845/1989; Marx ve Engels, *a.g.e.,* 1846/1963 [1992].
[42] Marx, *Kapital*, 1867/1993 [1975], 1. cilt, s. 10.
[43] Marx ve Engels, *1844 Elyazmaları ekonomi politik ve felsefe*, 1844/1988 [1993].
[44] Glover, *İnsanlık: Yirminci yüzyılın ahlaki tarihi,* 1999 [2003], s. 254.
[45] Minogue, "Totalitarianism: Have we seen the last of it?", 1999.
[46] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 275.
[47] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 297-298.

Sadece yeni doğmuş bebekler lekesizdir.

— Kızıl Khmer sloganı[48]

Hükümetlerin arka çıktığı toplu katliamlara dair bu yeni fark ediş, davranışlarla ilgili biyolojik yaklaşımların emsalsiz bir kurnazlığı olduğunu ileri süren savaş sonrası anlayışı ters yüz eden doğuştancı bir inanç sisteminden kaynaklanabileceği gibi, anti-doğuştancı bir inanç sisteminden de kaynaklanabilir. Devlet soykırımının nedenlerinin doğru anlaşılması için Nazizm ve Marksizmi birbirine paralel yollara sokan ortak inançlar ile Marksizm adına işlenen benzersiz zulümlere yol açan Marksizme özgü inançlara bakılmalıdır. Yeni bir tarihçi ve felsefeci dalgası da tam olarak bunu yapmaktadır.

Nazizm ve Marksizmin ortak arzusu insanlığı baştan şekillendirmekti. Marx "İnsanların kitlesel değişimi şarttır" diye yazarken, Hitler "insanoğlunu baştan yaratma isteği" Nasyonal Sosyalizmin özüdür, diye yazar.[49] Onlar bu hayalin peşindeyken bir devrimci idealizmi ve tiranca bir kesinliği paylaşıyor, siyasetlerinin insani sonuçları uyarınca gerekli olan aşamalı reformlara veya düzenlemelere sabır göstermiyorlardı. Tek başına bu yaklaşım bile felaket için davetiyedir. Aleksander Soljenitsin'in *Gulag Takımadaları*'nda yazdığı gibi: "Machbeth'in kendini haklı çıkarma gerekçeleri zayıftı; vicdanı onu yedi bitirdi. Evet, Iago bile biraz masumdu. Shakespeare'in kötü karakterlerinin hayalgücü ve ruh kuvveti bir düzine cesetle sınırlı kalmıştı. Çünkü onların bir *ideolojisi* yoktu."

Marksist sosyalizm ile Nasyonal Sosyalizm arasındaki ideolojik bağlantı hayal ürünü değildir.[50] Hitler 1913'te Münih'te yaşarken Marx'ı dikkatle okumuştu, iki ideolojinin paylaşacağı önemli bir önermeyi ondan almış olabilir.[51] Bu önerme, tarihin halk grupları arasındaki önceden belirlenmiş çatışmalar silsilesi olduğu ve insanoğlunun ilerlemesinin gruplardan birinin diğerlerine üstünlük sağlamasıyla mümkün olacağı inancıdır. Naziler için bu gruplar ırklara, Marksistler için sınıflara denk geliyordu. Naziler için bu çatışma Sosyal Darvincilik, Marksistler için sınıf mücadelesiydi. Naziler için zafer kazanacak ırk Aryandı, Marksistlere göre proletarya muzaffer olacaktı. Bu ideolojiler hayata geçirilince zulümlere birkaç adımda yol açtılar: mücadele (şiddete bu ad takılmıştır) kaçınılmaz ve faydalıdır; belirli gruplar (Aryan olmayan ırklar veya burjuva) ahlaken aşağıdır; insanın refah durumunun gelişmesi için bu gruplara boyun eğdirilmesi veya yok etmesi gerekir. Gruplar arası mücadeleyi öngören ideoloji, şiddet içeren çatışmalar için doğrudan bir gerekçe sunmaktan uzaktır, üstelik insanın sosyal psikolojisinin çirkin bir özelliğini harekete geçirir: İnsanları gruplara bölmek ve ötekileştirilen

---

[48] Courtois ve diğerleri, *The black book of communism ...*, 1999, s. 620.

[49] Marx alıntısını aktaran: Stevenson ve Haberman, *Ten theories of human nature*, 1998, s. 146; Hitler alıntısını aktaran: Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 315.

[50] Besançon, "Forgotten communism", 1998.

[51] Watson, *The idea of liberalism*, 1985.

insanlara sanki daha az insanlarmış gibi muamele etmek. Bu grupların biyolojik yapıları veya tarihsel geçmişleriyle tanımlanması fark etmez. Psikologlar, insanları yazı tura atmak da dahil, herhangi bir bağlamda ayırarak, gruplar arası düşmanlık yaratılabileceğini bulmuştur.[52]

Gruplar arası mücadele ideolojisi, Marksizm ve Nazizmin doğurduğu benzer sonuçları açıklar. Boş Sayfa ideolojisi de Marksist devletlere özgü özelliklerden bazılarını açıklamaya yardımcı olur:

- İnsanların yetenek veya güdü gibi psikolojik özellikleri farklılık göstermiyorsa, o zaman refaha ulaşmış kişiler ya paragözdür ya da hırsızlığa bulaşmıştır (daha önce bahsettiğim gibi). Kulaklar ve "zengin" ya da "burjuva" köylülerin topluca öldürülüşü, Lenin ve Stalin'in Sovyetler Birliği, Mao'nun Çin'i ve Pol Pot Kamboçyasının bir özelliğiydi.
- Zihinde doğuştan gelen bir yapı yoksa ve deneyimlerle şekilleniyorsa, toplum kendi istediği türde zihinler yaratmak için deneyimleri kontrol altında tutmalıdır ("En güzel şiirler boş yaprağa yazılır").[53] XX. yüzyılın Marksist devletleri sadece diktatörlük değil, *totaliter* diktatörlüklerdi. Hayatın her yönünü kontrol altına almaya çalıştılar: çocuk yetiştirme, eğitim, giyim, eğlence, mimari, sanat, hatta yiyecekler ve cinsellik. Sovyetler Birliği'ndeki yazarlara "insan ruhu mühendisleri" olmaları emredilmişti. Çin ve Kamboçya'da zorunlu toplumsal yemekhaneler, haremlik-selamlık yetişkin yatakhaneleri, çocukların anne babalarından ayrılması tekrar tekrar gerçekleştirilen (ve iğrenilen) deneylerdi.
- İnsanlar sosyal çevreleri tarafından şekilleniyorsa, o zaman burjuva olarak büyümek kalıcı bir psikolojik iz bırakabilir ("sadece yeni doğmuş bebekler lekesizdir"). Devrim öncesi yönetimlerdeki toprak ağalarının ve "zengin köylülerin" soyundan gelenler kalıcı bir işaret taşıyor ve sanki burjuva soyundan olmak genetik bir özellikmiş gibi bunlara zulmediliyordu. Daha kötüsü, soy göze görünmediği, fakat üçüncü kişiler tarafından keşfedilebilir olduğu için insanları "kötü altyapıları"ndan ötürü dışlamak, toplumsal rekabette bir silah haline gelmişti. Dolayısıyla bu yönetimler altındaki hayatı Orwell-vari bir kâbusa çeviren bir suçlama, paranoya havası oluştu.
- İnsanların, ailelerinin çıkarlarını "toplumun" çıkarlarından üstün tutmasına yol açacak bir doğası yoksa, kendi topraklarında mahsulüne devletin el koyduğu kolektif çiftliklerden daha fazla mahsül üreten insanlar ya açgözlü ya da tembel olmalı ve bu yüzden cezalandırılmalılar. Dolayısıyla çalışmayı teşvik eden unsur, kişinin kendi çıkarını gözetmesi yerine korku olmuştur.
- Bireylerin zihinleri toplum denen süperorganizmanın birbirinin yerini alabilen bileşenleriyse, o halde sağlık ve refahın birimi birey değil toplumdur, in-

---

[52] Tajfel, *Human groups and social categories,* 1981.

[53] Aslı *Kızıl Bayrak* (Pekin), 1 Haziran 1958; Aktaran: Courtois ve diğerleri, *The black book of communism ...,* 1999.

sanların emeğinden faydalanması gereken de odur. Birey haklarına yer yoktur.

Bunların hiçbiri, Boş Sayfayı şeytani bir kuram diye karalamaz, tıpkı insan doğasına inanmanın şeytani bir kuram olmayışı gibi. İki kuram, bunların bayraktarlığını yapan kişilerin işlediği kötücül eylemler bakımından epey ayrılmıştır, ikisi de somut temellere dayanılarak değerlendirilmelidir. Fakat amaç, insan doğası bilimleri ile XX. yüzyılın ahlaki felaketleri arasındaki yanıltıcı bağlantıyı yok etmektir. Bu yüzeysel ilişki, kendimizi anlama çabamızın ve bu felaketlerin nedenlerini çözme zorunluluğumuzun önünde duruyor. Eğer bu nedenlerin, tam anlayamadığımız kendimizle bir ilgisi varsa, söz konusu nedenleri anlamanın önündeki en büyük engel de budur.

9 | KUSURLU OLMA KORKUSU

Fakat Doğa o zamanlar zihnimde egemendi,
Ve kudretli biçimler, yakalıyor taptaze bir hayali,
Bir kapı açıyordu olur olmaz umutlara.
Olaysızca geçen dinginlikler çağında,
Ulusların yanı sıra, şüphesiz benim kalbim de,
Aynı arzu tarafından ele geçirecekti;
Fakat o zamanlar Avrupa titriyordu neşeyle,
Fransa yaşıyordu altın saatlerinin zirvesinde,
Ve insan doğası yeniden doğmuş gibiydi.

— William Wordsworth[1]

Wordsworth'un hatıratında, doğuştan sahip olunan ruh anlayışının doğurduğu ikinci korkuya rastlıyoruz. Romantik şair, insan doğasının yeniden doğabileceği fikriyle coşmuştu ve canını sıkan tek şey yalnızca ölümcül hatalarımızı ve günahlarımızı sonsuza dek sırtımızda taşıyacak olmamız ihtimaliydi. Romantik siyasal düşünürler de aynı tepkiyi verirler; çünkü değişmez bir insan doğası fikri, tüm reform umutlarını yerle bir ederdi. Eğer insanlar özlerine kadar çürümüşlerse ve ne yaparsanız yapın dünyayı kirleteceklerse, o zaman dünyayı daha iyi bir yer yapmak için neden uğraşılsındı ki? Rousseau'nun yazılarının hem edebiyatta Romantik akıma hem de tarihte Fransız Devrimi'ne ilham vermesi ya da 1960'larda romantizm ve radikal siyasetlerin yan yana gün ışığına çıkması tesadüf değildir. Felsefeci John Passmore yeni ve gelişmiş bir insan doğası aracılığıyla ulaşılacak daha iyi bir dünyanın özlemini çekmenin, Batı düşüncesinde tekrar tekrar ortaya çıkan bir motif olduğunu göstermiş ve D. H. Lawrence'ın bir sözüyle bu durumu özetlemiştir: "İnsanoğlunun Mükemmelleşebilmesi! Tanrım, nasıl da kederlendirici bir konu!"[2]

İnsan doğasının sonsuza dek günahkâr kalacak olmasına dair korku iki biçimde var olmuştur. Bunlardan biri tatbiki bir korkudur: Yani toplumsal reformlar zaman kaybıdır, çünkü insan doğası değiştirilemez. Diğeriyse daha derin bir kaygıdır ve doğal olan her şeyin iyi olduğunu söyleyen Romantik inançtan kaynaklanır. Bu endişeye göre, bilimciler zina, şiddet, etnik ayrımcılık ve bencilliğin "doğal", yani insan doğasının bir parçası olduğunu söylerse, bu özelliklerin

---

[1] *The Prelude,* VI. Kitap, "Cambridge and the Alps", I. 1799-1805 arasında yayımlandı.
[2] Passmore, *The perfectibility of man,* 1970, epigraf.

sadece kaçınılmaz değil, aynı zamanda *iyi* olduğunu da ima etmiş olurlardı.

Boş Sayfa kuramının etrafında kümelenmiş diğer inançların yanı sıra kusurlu olma korkusu, XX. yüzyılın tarihsel bağlamında bir parça anlamlıdır. İnsanların doğal olarak savaşmayı seven veya yabancı düşmanı varlıklar olduğu düşüncesine duyulan tiksinti, savaşı yücelten bir ideolojiye karşı verilen ve anlaşılır bir tepkidir. Yüksek lisans öğrencisi olarak karşılaştığım en unutulmaz görüntülerden biri, çamurlu tarlada yatan ölü bir askeri tasvir eden bir tabloydu. Cesedin üzerinde yükselen üniformalı hayalet, kollarından birini, paltosunun altına gizlenmiş yüzsüz adamın omzuna atmışken diğer kolu da çıplak göğüslü sarışın bir valkiriyi[3] sarmıştı. Tablonun altında "ölümü ve zaferi aynı anda kucaklayan inançlı kişilere ne mutlu" yazıyordu. Savaşa giden askerleri emperyalist sömürünün aleti olarak betimleyen ve ucuz sanata kaçmış bir poster miydi bu? Prusyalı bir askerî aristokratın şatosunda bulunan şovenist bir abide mi miydi? Hayır; *Ölüm ve Zafer* adlı bu tablo 1922'de büyük Amerikalı sanatçı John Singer Sargent tarafından çizilmiştir ve dünyanın en ünlü akademik kütüphanelerinden birinde, Harvard Üniversitesi'nin Widener Kütüphanesi'nde herkesin görebileceği bir yerde asılıdır.

Ölüm lehindeki bu resmin, eğitimin kutsanmış salonlarından birini süslemesi, onlarca yıl önce savaş kışkırtıcılığı yapan zihniyetin bir mirasıdır. Savaşın insanı zinde tutup kişiye soyluluk kazandırmasının yanı sıra insanlar ve ulusların savaşa doğal bir yatkınlığı olduğu da düşünülüyordu. Bu inanç dünya önderlerinin uyurgezer gibi I. Dünya Savaşı'na girmesine, milyonlarca insanın hevesle askere yazılmasına ve yaklaşan kıyıma kayıtsız kalmasına yol açtı. Bu savaşın ardından gelen düş kırıklığıyla şekillenen Batı hassasiyetlerinin savaşın yüceltilmesinden düzenli olarak elini çekişi, Vietnam Savaşı'na geniş çevrelerce gösterilen muhalefetle doruğuna yükselecekti. *Er Ryan'ı Kurtarmak* filmi gibi, savaşan askerleri onurlandırmayı amaçlayan yakın tarihli eserler bile, savaşmayı, cesur askerlerin kendilerini muhtemelen "mutlu" hissedebileceği bir yer değil, tanımlanmış bir kötülüğü yok etmek adına korkunç bedellere katlandıkları bir cehennem olarak gösterir. Günümüzde gerçek savaşlar, kayıp sayısını asgariye indirmek için uzaktan kontrol edilen aygıtlarla yürütülür ve bazen savaşın hedeflerini düşürmek gibi bir bedele bile razı olunur. Bu düşünce ikliminde, savaşın "doğal" olduğuna yönelik herhangi bir ima, aksini iddia eden öfkeli bildirilerle karşılanacaktır. Örneğin, insanların saldırganlık eğilimi taşıdığını söylemenin "bilimsel açıdan yanlış" olduğunu iddia eden sosyal bilimciler tarafından defalarca Şiddet Üzerine Bildiri yayımlanması gibi.[4]

Bencil cinsel dürtülerin doğamızda kök salmış olabileceği fikrine gösterilen düşmanlık ise feminizm kaynaklıdır. Kadınlar binlerce yıl boyunca cinsi-

---

[3] *Valkiri*: Kuzey mitolojisinde, evrenin hakimi olan Odin'in bakireleri; savaşta ölecek kahramanları belirler ve onları Valhalla'ya götürürler. —*çev. notu*

[4] Örneğin Şiddet Üzerine Seville Bildirisi, 1990.

yetler arası farklara dair varsayımları temel alan çifte standart yüzünden acı çekmiştir. Yasalar ve gelenekler hovardalık yapan kadınları, çapkın erkeklere kıyasla daha sert cezalandırmıştır. Babalar ve kocalar, kadınların görünüş ve hareketlerini kısıtlayarak, cinselliklerine dair kontrollerini kadınların ellerinden almıştır. Hukuk sistemleri tecavüzcüleri temize çıkarmış ya da eğer kurbanın giysisiyle veya davranışlarıyla failde karşı konulamayacak bir dürtü uyandırdığı düşünülmüşse suçlunun cezası hafifletilmiştir. Yetkililer, taciz, gizli takip veya dayak kurbanı kadınları başlarından savmış; çünkü ilişkilerde veya evliliklerde bu suçları normal saymışlardır. Bu zulümleri "doğal" veya kaçınılamaz kılar gibi gösterecek herhangi bir görüşü kabul etme korkusu yüzünden, bazı feminizm akımları, erkeklerin daha büyük cinsel arzu veya kıskançlık duygusuyla doğduğunu söyleyen herhangi bir görüşü reddetmiştir. 7. Bölümde, erkeklerin kadınlara kıyasla gelişigüzel cinselliği daha çok istediği iddiasını hem sağcıların hem de solcuların suçladığını görmüştük. *A Natural History of Rape* [2000; Tecavüzün doğal tarihi] adlı kitaplarında, tecavüzün erkek cinselliğinin bir sonucu olduğunu ileri sürmeleri yüzünden Randy Thornhill ve Craig Palmer'a her iki taraftan da büyük bir yaylım ateşi açıldı. Feminist Çoğunluk Vakfı'nın sözcüsü, kitabı "korkutucu" ve "gerici" olarak niteledi, çünkü "neredeyse suçu onaylıyor ve kurbanı suçlu çıkartıyordu."[5] Yaratılışçı bir örgüt olan Keşif Enstitüsü'nün sözcüsü ise bir ABD kongre oturumunda bu kitabın Amerika'yı dokuyan ahlaki kumaşı tehdit ettiğine yönelik ifade vermiştir.[6]

Politik çıkarımları olan üçüncü bir kötülük de bencilliktir. Hayvanlar gibi insanlar da bencil genler tarafından yönetiliyorsa, bencillik kaçınılmaz bir olgu, hatta bir erdem gibi görülebilir. Bu tez en başından itibaren aldatıcıdır, çünkü bencil genler illa bencil organizmalar yaratmaz. Yine de kavmin, toplumun veya türün çıkarları yerine insanların kendi çıkarlarına, ailelerinin ve arkadaşlarının çıkarlarına daha çok değer verme eğiliminde olma ihtimalini değerlendirelim. Bu ihtimalin politik çıkarımları, toplumların nasıl örgütlenmesi gerektiğini anlatan iki büyük felsefe tarafından dile getirilmiştir. Bu felsefeler insanların doğuştan gelen bencilliği hakkında karşıt varsayımlarda bulunur:

> Akşam yemeğimizi kasabın, bira üreticisinin veya fırıncının iyilikseverliğinden beklemez ve onların kendi çıkarlarını gözettiklerini kabul ederiz. Kendimizi onların insaniyetine bırakmayız ve kendilerini sevmeleri bizim işimize yarar.
>
> — Adam Smith

> Herkesten yeteneğine göre ve herkese ihtiyacına göre.
>
> — Karl Marx

Kapitalizmi açıklayan kişi olan Smith, insanların bencillik yaparak emeğini ihtiyaçlarına göre kendi çıkarlarını gözeterek vereceğini ve yeteneklerine göre

---

[5] "Study says rape has its roots in evolution", *Boston Herald,* 11 Ocak 2000, s. 3.

[6] Thornhill ve Palmer, "Rape and evolution: A reply to our critics", 2001.

para alacaklarını varsayıyor (çünkü ödeme yapanlar da bencildir). Komünizm ve sosyalizmin mimarı olan Marx ise geleceğin sosyalist toplumunda kasabın, bira üreticisinin ve fırıncının bize akşam yemeğimizi hayırseverliklerinden veya da kendi iyilik potansiyellerini fark etmelerinden ötürü vereceğini varsayar – yoksa neden kendilerini yeteneklerine göre değil de ihtiyaçlarına göre coşkuyla çalışmaya versinler ki?

Komünizmin veya sosyalizmin en akılcı toplumsal örgütlenme olduğuna inananlar, insanın aslında bencil olan doğasına karşı mücadele verdikleri imaları karşısında korkudan donakalmıştır. İş buraya geldiğinde, siyasetten bağımsız olarak herkes, kendi kişisel çıkarlarının peşinde koşarken ortaya çıkan bedelleri topluma ödetmeye kalkan insanlar yüzünden dehşete düşmelidir –yok olma tehlikesi altındaki türleri avlayan, nehirleri kirleten, alışveriş merkezi kurmak için tarihî mekânları yok eden, kamu anıtlarına grafiti yapan, metal dedektörleri atlatan silahlar icat eden kişilere hoş bakılmaz. O eylemi seçen birey için anlamlı olan, fakat herkes o eylemi seçtiğinde topluma zarar veren eylemlerin sonuçları da aynı şekilde rahatsız edicidir. Bir limanda aşırı balık avlanması, bir otlakta aşırı hayvan otlatılması, herkesin çevre yolunu kullanmasıyla trafiğin tıkanması ya da diğer herkes spor araç kullandığı için kazalarda kendini korumak adına spor araç satın alınması buna örnektir. Birçok kişi, insanların bencilliğe eğilimli olduğu iddiasından hoşlanmaz, çünkü bu iddia kendine zarar veren bu davranış kalıplarının kaçınılmaz olduğu ya da bunların en azından kalıcı cebrî önlemler sayesinde azaltılacağı fikrini uyandırır.

Kusurlu olma korkusu ve bunun sonucunda Boş Sayfa öğretisinin benimsenmesi, iki yanılgıda kök salmıştır. Doğalcılık yanılgısını, yani doğada ne olursa olsun iyidir diyen görüşü zaten anlattık. Bu görüşün Sosyal Darvincilik tarafından silinmez şekilde lekelendiği düşünülebilir, fakat yine de bu görüş 1960'lar ve 1970'lerin romantizmiyle tekrar hayat bulmuştur. Bilhassa çevreci hareket, doğal ortamların korunmasını sağlamak için her yerindeki onca kanlı vahşete rağmen doğanın iyiliğini sık sık öne çıkarır. Örneğin kurtlar, ayılar, köpekbalıkları gibi yırtıcılara ölmek üzere olan yaşlı ve sakatlanmış yaratıklar makyajı yapılmış, bu yüzden korunup doğaya tekrar kazandırılmaya değecekleri izlenimi uyandırılmıştır. Bunun ardından da bu cennetten miras aldığımız her şeyin sağlıklı ve uygun olduğu görüşü gelir, yani evrim tarafından kollanmak anlamında saldırganlık veya tecavüzün "doğal" olduğu" iddiası, bunların iyi şeyler olduğunu söylemekle aynıdır.

Doğalcılık yanılgısı büyük bir hızla kendi karşıtına, ahlakçı yanılgıya yol açar: Yani bir özellik ahlaki ise doğada bulunmalıdır. Yani bir kesinlik bir gerekliliği akla getirdiği gibi, bir gereklilik de bir kesinliği akla getirmektedir. İnsan doğası da dahil, doğanın sadece erdemli özellikleri barındırdığı (gereksiz öldür-

meler yoktur, açgözlülük veya sömürü yoktur) ya da hiçbir özellik barındırmadığı düşünülmüştür, çünkü bunun alternatifi kabul edilemeyecek kadar korkunçtur. Doğalcı ve ahlakçı yanılgıların Soylu Vahşi ve Boş Sayfa kuramlarıyla bu kadar çok bağdaştırılmasının sebebi de budur.

Doğalcı ve ahlakçı yanılgıların savunucuları hayalî kişiler değildir. Bunlar arasında önde gelen akademisyenler ve yazarlar vardır. Örneğin Thornhill'in tecavüzle ilgili ilk yazılarına tepki olarak, feminist akademisyen Susan Brownmiller şunu yazmıştır: "Açıktır ki tecavüzün biyoloji kapsamında değerlendirilmesi, toplumsal veya 'ahlaki' etkenleri yok sayıp ... tecavüzü meşrulaştırma eğilimi taşır. ... Tecavüzü şiddet içeren diğer antisosyal davranışlardan ayırmak ve ona adaptif bir önem bahşedip yüceltmek, olayı küçümsemek ve gericilik yapmaktır."[7] Buradaki yanılgıya dikkat edin: Herhangi bir şey biyolojiyle açıklandığında "meşruluk" kazanır; bir şeyin adaptif olduğu gösterilirse "yüceltilmiş" olur. Stephen Jay Gould, hayvanlarda tecavüzle ilgili başka bir tartışmadan bahseder: "Kuşlardaki kalıtsal bir davranışı, sapık bir insan eyleminin eski bir adıyla anarak, gerçek tecavüzün, yani bizim türümüzdeki tecavüzün de belirli kişilere Darvinci avantajlar sağlayan doğal bir davranış olduğunu ima etmiş oluyoruz."[8] Buradaki üstü örtülü azarlama, bir eylemin "doğal" veya "Darvinci açıdan avantajlı" olarak betimlenmesinedir, çünkü bu betimleme bir şekilde o eyleme göz yumulmasını getirmektedir.

Doğalcılık yanılgısı gibi ahlakçı yanılgı da pekâlâ bir yanılgıdır. Alttaki Arlo ve Janis karikatüründen bunu öğreniyoruz:

Biyoloji bilimi bu çocuğun yanındadır.[9] Saygın evrim biyoloğu George Williams doğal dünyayı "kaba bir ahlaksızlık" olarak betimler.[10] İhtiyatlı veya şefkatli davranmaksızın dürüstçe söylendiğinde, doğal seçilim "dar görüşlü bencilli-

---

[7] Brownmiller ve Merhof, "A feminist response to rape as an adaptation in men", 1992.

[8] Gould, "Ordering nature by budding and full-breasted sexuality", 1995, s. 433.

[9] Şey, bu neredeyse doğrudur. Karikatürist Jim Johnson, morslara iftira atmış olabileceğini söyledi bana, çünkü daha sonra penguenleri eğlence olsun diye öldüren hayvanın leopar foku olduğunu öğrenmiş.

[10] Williams, "Huxley's evolution and ethics in sociobiological perspective", 1988.

ği azamileştiren bir süreç olarak tasvir edilebilir." Bir türün üyelerinin kendi akranlarına hiç acıma göstermemesi, yırtıcıların ve asalakların yol açtığı tüm sefaletlerin üzerine çıkabilir. Bebek katilliği, kardeş katilliği ve tecavüz birçok hayvan cinsinde görülebilir; güya çiftler halinde yaşayan türlerde bile aldatma eylemi yaygındır; katı vejetaryen olmayan tüm türlerde yamyamlığa rastlanabilir; birçok hayvan türü için kavga sonucu gerçekleşen ölümler, şiddetin en çok yaşandığı Amerikan şehirlerindeki ölümlerden bile yaygındır.[11] Eski günlerde biyologların, açlık çeken bir geyiğin bir dağ aslanı tarafından öldürülmesini bir merhamet eylemi olarak nasıl tanımladığı hakkında yorum yapan Williams şöyle yazar:

> Hem açlık çekmenin hem de bir yırtıcı tarafından avlanmanın, geyik için acı dolu olasılıklar olduğu basit bir gerçektir. Aslanın durumuysa daha iyi değildir. Biyoloji ilmi Musevi-Hıristiyan ilahiyatının veya Romantik geleneğin hüküm sürmediği bir kültürde belki daha hızlı olgunlaşabilirdi. Buda'nın Banaras nehrinde verdiği vaazın İlk Kutsal Gerçeği, biyoloji ilmine daha çok hizmet edebilirdi: "Doğum sancılıdır, yaşlılık sancılıdır, hastalık sancılıdır ve ölüm sancılıdır ..."[12]

Evrim ürünlerinde ahlaken suçlanabilecek bir şey olmadığını fark ettiğimiz an, insan psikolojisini dürüstçe betimleyebiliriz ve "doğal" bir özelliği tanımlamanın ona göz yummakla aynı şey olmasından korkmamıza gerek kalmaz. *Afrika Kraliçesi* filminde Katharine Hepburn'ün Humphrey Bogart'a dediği gibi: "bu dünyaya, Bay Allnut, doğanın üstesinden gelmek için gönderildik."

Bu yaklaşımın hem iyi hem de kötü etkileri vardır. Dindar veya kültürel sağ görüşe mensup birçok yorumcu eşcinsellik, çocuk yapmama ve toplumda erkek rolüne bürünen kadınlar gibi biyolojik bakımdan onlara göre alışılmışın dışında kalan davranışların lanetlenmesi gerektiğine, çünkü bunların "doğal olmadığına" inanır. Örneğin televizyonda sohbet programı sunan ünlü Laura Schlesinger şöyle buyurmuştur: "İnsanları yanlışlarından döndürüp doğru yola sevkediyorum." Bu haçlı seferinin bir parçası olarak, eşcinsellere cinsel yönelimlerini değiştirmek için tedaviye başlama çağrısı yapmıştır, çünkü eşcinsellik "biyolojik bir hata"dır. Bu tür ahlaksal usavurumlar, ancak biyoloji hakkında hiçbir şey bilmeyenlerden gelir. Aslında ahlakçı kişilerin yücelttiği eşe sadık olmak, diğer yanağı dönmek, bütün çocuklara kıymet vermek ve komşunu kendini sever gibi sevmek dahil birçok davranış "biyolojik hata"dır ve canlılar dünyasının geri kalanında hiç doğal değildir.

Doğalcılık yanılgısının farkında olmak, insan doğasıyla ilgili olguların bizim seçimlerimizle *ilgisiz olduğu* anlamına gelmez.[13] Siyaset bilimcisi Roger Mas-

---

[11] Jones, "Sex, culture and the biology of rape: Toward explanation and prevention", 1999; Williams, *a.g.e.*, 1988.

[12] Williams, *Adaptation and natural selection ...*, 1966, s. 255.

[13] İnsan doğası ve ahlak için geçerliliği üzerine bkz. McGinn, *Evil, ethics and fiction,*

ters, biyolojinin insan meseleleriyle ilgili olaylar olan bağını inkâr için doğalcılık yanılgısına çok yüzeysel bir şekilde başvurulabileceğini belirterek, şuna işaret eder: "Doktor, hastasının ameliyat olmasını, çünkü eldeki bulguların apandisit hastalığı gösterdiğini söylediğinde, hastanın aldatıcı bir mantık çıkarımından şikâyetçi olması pek beklenmez."[14] Doğalcılık yanılgısının farkında olmak sadece insan doğasıyla ilgili keşiflerin kendi başlarına bizim tercihlerimizi *dikte ettirmediğini* ifade eder. Gerçekler, değerlerin ortaya konmasıyla birleştirilmeli ve gerçekler ile değerler arasındaki sürtüşmeyi çözecek bir yöntem geliştirilmelidir. Apandisit hastalığı gerçeği, sağlıklı olmanın değeri, sağlığa kavuşturacak ameliyatın getireceği acıya ve masrafa ağır basacağı inancı geçerliyse, kişi bu ameliyata girmelidir.

Diyelim ki tecavüz, insan doğasının bir özelliğinde kök salmış olsun ve örneğin erkeklerin kadınlara kıyasla daha çeşitli koşullarda cinsel ilişki istemeleri özelliğinden kaynaklansın. Kadınların kimle ve ne zaman cinsel ilişkiye gireceklerini kontrol etme isteği de insan doğasının bir özelliğidir; yani evrim sürecimizde bu özelliğin kökü de aynı şekilde derinlere gider. Kadınların çıkarlarının erkeklerin çıkarları altında ezilmesine izin vermemesi ve kişinin kendi bedeni üstündeki kontrolünün temel bir hak olarak başkalarının arzularına üstün tutulması kavramları da değerler sistemimizin içinde yer alır. O halde, erkeklerin cinselliğinin doğalarıyla olası herhangi bir bağlantısından bağımsız olarak tecavüz hoşgörülmez. Bu matematiğin, insan doğasıyla ilgili "belirlenimci" ve "özcü" bir iddiayı, yani kadınların tecavüzden iğrendiği iddiasını nasıl gerektirdiğine dikkat edin. Bu iddia olmadan, tecavüzü caydırmak ile tecavüzü kabullenmelerini sağlayacak şekilde kadınları sosyalleştirmek arasında seçim yapmamızın bir yolu olmazdı; bu tür bir sosyalleşme, dövülebilir hammadde olduğumuzu söyleyen sözde ilerici öğretiyle mükemmel bir uyum göstermektedir.

Başka örnekler söz konusu olduğunda, çatışmaları çözümlemek bu kadar kolay değildir. Martin Daly ve Margo Wilson adlı psikologlar, üvey anne babaların biyolojik anne babalara kıyasla çocuklarına daha kötü davranıp taciz ettiklerini belgelediler. Bu keşif hiçbir şekilde sıradan değildir: Birçok çocuk yetiştirme uzmanı, tacizci üvey anne baba efsanesinin Külkedisi masalından çıktığını ve çocuk yetiştirmenin herkesin üstlenebileceği bir "rol" olduğunu söylüyordu. Daly ve Wilson aslında evrim psikolojisinin bir öngörüsünü sınamak için taciz istatistiklerini incelemişlerdi.[15] Anne babaların çocuk sevgisi, evrimsel

---

1997; Petrinovich, *Human evolution, reproduction and morality,* 1995; Rachels, *Created from animals: The moral implications of Darwinism,* 1990; Richards, *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behavior,* 1987; Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981; Wilson, *The moral sense,* 1993.

[14] Masters, *The nature of politics,* 1989, s. 240.

[15] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988 ve *The truth about Cinderella: A Darwinian view of parental love,* 1999.

zamanda seçilimden geçmiştir, çünkü bu sevgi türü, anne babaları çocuklarını koruyup onları beslemeye zorlar ve çocuklar da muhtemelen kendi çocuklarını sevmelerini sağlayacak genler taşımaktadır. Başka birine ait yavrunun aile içine alınmasının mümkün olduğu türlerde, seçilim kişinin kendi çocuğunu tercih etmesi yönünde işleyecektir, çünkü doğal seçilimin duygu yoksunu hesaplamasına göre, akraba olmayan bir çocuğa yapılan yatırım boşa gidecektir. Anne babanın üvey evlada gösterdiği sabır, öz evlada gösterilen sabra kıyasla çabuk tükenir, aşırı uç örneklerdeyse iş tacize dek varır.

Bu, sosyal hizmetler kurumun üvey anne babaları biyolojik anne babalardan daha yakından izlemesi gerektiği anlamına mı gelir? O kadar hızlı davranmalıyım. Hem üvey hem de öz anne babaların büyük çoğunluğu, asla tacizde bulunmaz; bu yüzden üvey anne babaları şüphe altında bırakmak ve milyonlarca masum insana haksızlık yapmak anlamına gelir. Hukuk akademisyeni Owen Jones'un işaret ettiği gibi, üvey anne babalığın veya herhangi başka bir şeyin evrimsel açıdan incelenmesinin siyasette otomatikman bir açılımı olmaz. Bu incelemeler, bir tür değiştokuş resmeder ve bizi de en uygun olanı seçmeye zorlar. Söz konusu örnekteki değiştokuş, çocuk tacizini asgariye indirirken üvey anne babaları lekelemek ile çocuk tacizi olaylarında bir artışı hoş görerek üvey anne babalara son derece adil davranmak arasındadır.[16] Eğer insanların öz çocuklarına kıyasla üvey çocuklarına karşı sabırlarını daha kolay kaybettiklerini bilmezsek, üvey anne baba olmayı bir risk etkeni diye görmez ve ekstra çocuk tacizi olaylarını sineye çekerek bu değiştokuşta hiç sorgulamadan, hatta farkında bile olmadan taraflardan birini seçerdik.

İnsan doğasını tüm zayıflıklarıyla anlamak, sadece toplumsal tutumlarımızı değil, aynı zamanda kişisel hayatlarımızı da zenginleştirir. Üvey çocukları olan aileler, biyolojik çocuklu aileler kadar mutlu değildir ve daha kırılgandırlar; bunun sebebi de büyük oranda üvey anne babaların harcayacakları zaman, sabır ve para miktarıyla ilgili gerilimdir. Bununla birlikte, birçok üvey anne baba –kısmen eşine duyduğu sevgi yüzünden– eşinin çocuğuna karşı nazik ve cömert davranır. Yine de, anne babaların öz çocuklarına kendiliğinden müsrifce dağıttığı içgüdüsel sevgi ile düşünceli üvey anne babaların üvey çocuklarına sunduğu kasıtlı kibarlık ve cömertlik arasında fark vardır. Daly ve Wilson bu farkı anlamanın evliliği yücelteceğini ileri sürerler.[17] Kesin bir karşılıklılığa dayanan evlilikler genelde bedbaht olsa da, iyi evliliklerde her eş, uzun yolculukları boyunca diğer eşin yaptığı fedakârlıkları takdir eder. Kendi çocuğuna karşı eşinin bilinçli bir şekilde iyilik göstermesini takdir eden kişi, karşısındaki insanda, bu iyiliği doğal bir şeymiş gibi *talep eden* kişi kadar gücenme ve anlayışsızlık doğurmaz, eşinin yaşadığı kararsızlığa haset etmez. Sahip olduğumuz

---

[16] Jones, "Evolutionary analysis in law: An introduction and application to child abuse", 1997.

[17] Daly ve Wilson, *a.g.e.*, 1999, s. 58-66.

kusurlu duyguların gerçekliğinin, sahip olmayı dilediğimiz ideal duygulara dair yanılsamadan daha çok mutluluk getirmesinin yollarından biri budur.

Bu dünyaya doğanın üstesinden gelmek için gönderildiysek, bunu nasıl yapacağız? Sinir sistemi bilgisayarını inşa eden evrimleşmiş genlerin nedensel zincirinin neresinde bir çatlak bulabiliriz ki, mekanik nitelik taşımadığı görülen "değerlerimizi seçme" olgusunu yerleştirebilelim? Bu seçimin yapılmasına izin vererek, hayaleti tekrar makineye davet etmiş olmuyor muyuz?

Bu sorunun kendisi, Boş Sayfa kuramının bir belirtisidir. Kişi, sayfanın boş olduğunu düşünmeye başlarsa, birisi doğuştan sahip olunan bir arzudan bahsettiğinde bu görüş, o kişinin hayalgücünün çıplak yüzeyine çarpar ve o da bunun kaçınılmaz bir dürtü olduğuna sonucuna varır; çünkü sayfada bu görüşü karşılayacak başka hiçbir şey yoktur. Bencil düşünceler bencil davranışlar doğurur, saldırganlık dürtüleri katiller yaratır, çok sayıda cinsel eşle birlikte olmaktan haz duymak ise erkeklerin zina yapmaktan vazgeçememesi anlamına gelir. Örneğin, primatalog Michael Ghiglieri şiddet hakkındaki kitabı üzerine konuşmak için 7 Mayıs 1999 günü National Public Radio'nun [Ulusal kamu radyosu] *Science Friday* adlı programına çıktığında programın sunucusu şunu sormuştu: "Basite indirmem gerekirse, tecavüz, cinayet, savaş ve erkeklerin yaptığı bütün kötü şeyleri, ellerinde olmadan yaptığını söylüyorsunuz, çünkü bunlar onun evrimsel genlerine tıkılmış durumdadır, öyle mi?"

Bununla birlikte, eğer zihin birçok parçası olan bir sistemse, o zaman doğuştan sahip olunan arzu, sadece bileşenlerden biridir. Bazı yetiler bizi açgözlülük, şehvet veya kötülükle donatabilir, fakat diğer yetiler de anlayış, ihtiyat, özsaygı, başkalarından saygı görme isteği ve kendi deneyimlerimizin yanı sıra komşularımızın deneyimlerinden bir şeyler öğrenme yeteneği sağlayacaktır. Bunlar prefrontal korteks ile beynin başka yerlerini mesken tutmuş fiziksel devrelerdir, yani bir hayaletin sihirli güçleri değildir; ayrıca ilkel dürtülerde olduğu gibi bunların da genetik temelleri ve evrimsel geçmişleri vardır. İnsanlara dürtülerin "biyolojik", fakat düşünme ve karar vermenin ise başka bir şey olduğunu düşündürten şey sadece Boş Sayfa ve Makinedeki Hayalet kuramlarıdır.

Empati, ihtiyat ve özsaygı özelliklerinin temelini oluşturan yetiler, verileri toplayan, beynin ve bedenin diğer bölgelerini yöneten bilgi işleme süreçleridir. Dil yetisinin temelindeki zihinsel dilbilgisi gibi, bunlar da sayısız düşünce ve eylem üretebilme yeteneklerine sahip kombinasyonlu sistemlerdir. Her ne kadar bencil genlerin yarattığı et kuklalar, görkemli bir düzenek veya hantal robotlardan başka bir şey olmasak da, insanlar bu mekanizmaları etkileyebilecek bilgi alışverişinde bulunduğunda kişisel ve sosyal bir değişim söz konusu olabilir.

İnsan doğasını kabul etmek sadece sosyal ve ahlaki ilerlemeyle uyumlu değildir, aynı zamanda binlerce yıldır süren bariz bir süreci de açıklamaya yar-

dımcı olur. Kölelik, kötürümleştirme cezaları, işkenceyle idam, fırsat bulunca soykırım yapmak, sonu gelmez kan davaları, yabancıları yargılamaksızın öldürmek, savaş ganimeti olarak tecavüz, doğum kontrolü olarak bebek katli, kadınlara gayrı meşru yollarla sahip olmak gibi tarih ve tarihöncesi dönemde yaygın olan kimi gelenekler, dünyanın büyük kısmında ortadan kalkmıştır.

Felsefeci Peter Singer, sabit bir ahlak anlayışından kesintisiz bir ahlaki ilerlemenin nasıl ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Diyelim ki kendimizi başka insanların yerine koyup onlara zarar vermemizi veya sömürmemizi engelleyen bir vicdana sahibiz. Yine diyelim ki canlı bir varlığı, bir kişi olarak sınıflandırılmaya yarayan bir mekanizmamız olsun. (Ama bitkileri kişi olarak sınıflandırmak istemeyiz, çünkü onları yemezsek açlıktan ölürüz.) Singer, ahlaki ilerlemeyi kitabının başlığında açıklar: *The Expanding Circle* [Genişleyen çember]. İnsanlar ahlaki kaygılara değer buldukları varlıkları kucaklayan, zihinlerindeki kesikli çizgiyi sürekli genişletir. Bu çizginin çevrelediği alan aile ve köyden, klana, kavme, ulusa ve kısa süre önce tüm insanlığa (Evrensel İnsan Hakları Bildirisi'nde olduğu gibi) ulaşmıştır. Kraliyet aileleri, aristokrasi ve mülk sahiplerini kapsayan daire gevşetilip tüm erkekleri içine almıştır. Sadece erkekleri içerirken genişletilip tüm kadın, çocuk ve yeni doğanları da kapsamıştır. Hatta suçluları, savaş tutsaklarını, düşman sivilleri, ölüm döşeğindekileri ve zihinsel özürlüleri kucaklayacak kadar büyümüştür.

Ayrıca ahlaki gelişme sürecinin kesilme ihtimali yoktur. Günümüzde bazı insanlar bu çemberin büyük kuyruksuz maymunları, sıcak kanlı yaratıkları veya merkezî sinir sistemine sahip hayvanları kapsamasını istiyor. Bazılarıysa zigotları, blastositleri, ceninleri ve beyin ölümü gerçekleşmiş kişileri dahil etmek peşinde. Daha başkalarıysa türleri, ekosistemleri veya tüm gezegeni kucaklar. Hassasiyetlerdeki bu akışkan değişim, türümüzün ahlak tarihindeki bu itici güç Boş Sayfa veya Makinedeki Hayalete gereksinim duymaz. Bu değişim, çıkarlarını kendi çıkarlarımıza eş tuttuğumuz varlıkları kucaklayan çemberin boyutunu ayarlamak için bir düğme veya sürgü içeren bir ahlak aygıtından doğabilir.

Ahlak çemberinin genişlemesi, iyiliğe doğru yönelen gizemli bir güçle hareket etmek zorunda değildir. Evrimin bencil süreci ile karmaşık sistemlere ait bir yasanın etkileşiminden kaynaklanabilir. John Maynard Smith ve Eörs Szathmáry adlı biyologlar ile gazeteci Robert Wright, evrimin, derecesi gittikçe artan bir dayanışmaya nasıl yol açacağını açıklamıştır.[18] Yaşam tarihinde, replikatörler defalarca takımlar oluşturmuş, işbölümü yapmak için özelleşmiş ve davranışlarında eşgüdüm sağlamıştır. Bunun gerçekleşmesinin sebebi, replikatörlerin sık sık kendilerini "toplamı sıfır etmeyen oyunlar"ın içinde bulmalarıdır; yani iki oyuncunun birlikte uyguladığı belirli stratejiler sayesinde ikisi

[18] Maynard Smith ve Szathmáry, *The major transitions in evolution,* 1997; Wright, *NonZero: The logic of human destiny,* 2000.

de durumdan kazançlı çıkabilir (bir oyuncunun kârının, diğerinin zararı anlamına geldiği toplamı sıfır eden oyunların aksine). Buna uygun bir örnek, William Butler Yeats'ın bir tiyatro oyununda bulunabilir. Bu oyunda kör bir adam omuzlarında bir topalı taşır ve böylece ikisi de etrafta gezinebilir. Bu dinamik, yaşamın evrimi sırasında replikatör moleküllerin kromozom takımlarını, organellerin hücreleri, hücrelerin karmaşık organizmaları oluşturmasını sağladı ve organizmalar toplumlarda vakit geçirir oldu. Bağımsız etkenler, kendi yazgılarını daha büyük sistemlere defalarca emanet etmiştir; bunun sebebi içten gelen bir uygarlık zihniyetine sahip olmaları değil, işbölümünden faydalanmaları ve sistemi oluşturan etkenler arasındaki çatışmaları azaltacak yollar geliştirmeleridir.

Canlılar gibi insan toplumları da gittikçe karmaşıklaşmış ve işbirliğine dayanır olmuştur. Bunun sebebi yine bilgi değiştokuş etme ve hilekârları cezalandırma sorunlarını çözdükleri sürece, takım oluşturan ve kendi çıkarları doğrultusunda uzmanlaşan etkenlerin daha başarılı olmasıdır. Yiyebileceğimden fazla meyvem var ve karşımdaki kişinin de yiyebileceğinden fazla eti varsa, bu fazlalıkları takas etmek ikimizin de işine gelir. Ortak bir düşmanla karşılaştığımızdaysa, Benjamin Franklin'in dediği gibi "işe hepimizin birlikte asılması gerekir, yoksa kuşkusuz hepimizi ayrı ayrı asarlar."

Wright insan doğasına dair üç özelliğin, insan dayanışması çemberini durmadan genişlettiğini ileri sürer. Bu özelliklerden biri dünyanın nasıl işlediğini anlamaya yarayan bilişsel araçlardır. Böylece paylaşmaya değer teknolojileri, bilgiyi ve malları daha geniş bölgelere yayma yeteneği ortaya çıkar, dolayısıyla da ticaretteki kazanç fırsatları artar. İkinci özellik dildir. Dil, teknolojinin paylaşılmasını, pazarlık yapılmasını ve anlaşmaya varılmasını mümkün kılar. Üçüncüsü duygular repertuvarıdır; anlayış, güven, suç, kızgınlık ve özsaygı gibi duygular dayanışmada bulunmak için başka insanlar aramamıza önayak olur, onlarla ilişkilerimizi sürdürmemizi sağlar, ayrıca olası sömürülere karşı bu ilişkilerin güvencesidirler. Çok uzun zaman önce bu yetenekler bizi bir ahlak asansörüne bindirdi. Saygın kişileri belirleyen zihinsel çemberimiz, müttefiklerimizin ve ticaret ortaklarımızın dahil olduğu fiziksel çember ile kol kola genişledi. Teknoloji biriktikçe ve dünyanın farklı yerlerindeki insanlar birbirlerine daha muhtaç hale geldikçe, bunların arasındaki nefret azalma eğilimine girer, çünkü aynı anda bir insanla hem ticaret yapıp hem de onu öldüremezsiniz.

Toplamı sıfır etmeyen oyunlar, salt insanların birbirlerine yardım etme yeteneğinden doğmaz, birbirlerine zarar vermekten sakınabildikleri için de ortaya çıkar. Birçok tartışmada, taraflar kavga etmek yerine oluşturulan birikimleri paylaşmakla yetinmiş ve bu da çatışmaları çözmek için teknolojiler –arabuluculuk, kişinin itibarını koruyan önlemler, ölçülü tazminatla karşılık, yasal hukuk gibi teknolojiler– üretmek için teşvik olmuştur. Primatalog Frans de Waal, çatışmaları çözüme kavuşturma yeteneğinin kalıntılarına, birçok primat

türünde rastlanabileceğini ileri sürmüştür.[19] Bunun insanlara ait biçimlerine tüm kültürlerde rastlanır, tıpkı bu uzlaşma biçimlerinin etkisiz hale getirmek için tasarlandığı çıkar çatışmaları kadar evrenseldirler.[20]

Genişleyen çemberin evrimleşmesi (nihai amacı) kulağa pragmatik hatta alaycı gelse de, genişleyen çemberin psikolojisi (en yakın amacı) böyle olmak zorunda değildir. Dayanışma ve değiştokuştan yararlanılmasını sağlamak üzere evrimleşen duygudaşlık düğmesi, dışardaki insanların kişinin kendisine benzediğini bildiren yeni bir bilgi türüyle de harekete geçebilir. Bir zamanlar düşman olanların sözleri ve imgeleri, anlayış göstermek tepkisini tetikleyebilir. Geçmişle ilgili kayıtlar tutmak, kini yatıştıran döngüler konusunda uyarıcı olabilir. Kozmopolit bir bilinç, insanları, "talihimi denemeye gidiyorum"[21] diye düşünmeye itebilir. İnsanlara daha çok anlayış göstermek ve başka insanların belirli şekillerde davranmasının istenmesiyle mantıksal tutarlılık gösteren şu gereklilik kadar temel bir görüşten kaynaklanabilir: İnsanlar, kendilerinin hürmet etmediği kurallara başkalarını riayet etmeye zorlayamayacaklarını anlamıştır. Benmerkezci, cinsiyetçi, ırkçı ve yabancı düşmanı tutumlar, herkesin tek bir davranış hukukuna saygı göstermesi talebiyle mantıksal tutarsızlık gösterir.[22]

O halde, barışçıl bir birlikte yaşam, bencil duyguları insanların içinden söküp atarak gerçekleştirilmek zorunda değildir. Güvenlik arzusu, dayanışmanın faydaları ve evrensel davranış yasalarını formüle edip anlama yeteneği gibi kimi arzuların, çabuk kazanç sağlamak arzusunun karşısına çıkarılmasıyla bu yaşam tarzına ulaşılabilir. Bunlar ahlaki ve toplumsal ilerlemenin diş atlamasının birkaç yolundan biridir, hem de bu ilerleme, sabit insan doğasına rağmen değil, bunun sayesinde gerçekleşir.

Durup düşündüğünüzde, esnek insan doğası fikrinin iyimserlik kokan ve yüce ününü hak etmediğini görürsünüz. Öyle olsaydı, B. F. Skinner toplumun doğum kontrolü yapmak, enerji tasarrufunda bulunmak, barışı sağlamak, kalabalık şehirlerden kurtulmak için insanları şekillendirmesi ve insanlara koşullandırma teknolojilerini uygulaması gerektiğini ileri sürdüğünde en büyük hümanist olarak göklere çıkarılırdı.[23] Skinner, sağlam bir boş sayfacı ve tutkulu bir ütopyacıydı.

---

[19] de Waal, *Chimpanzee politics: Power and sex among the apes,* 1998; Fry, "Conflict management in cross-cultural perspective", 2000.

[20] Axelrod, *The evolution of cooperation,* 1984; Brown, *Human universals,* 1991; Fry, *a.g.e.*, 2000; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation,* 1997; Wright, *NonZero: The logic of human destiny,* 2000.

[21] Folk şarkıcısı Philip David Ochs'un "There but for Fortune" şarkısından. —*çev. notu*

[22] Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981.

[23] Skinner, *Walden Two,* 1948/1976; *Beyond freedom and dignity,* 1971; *About behavior-*

Onun sıra dışı saflıktaki görüşü, insan doğasının "iyimserlik" ile inkârının getirilerini incelememizi mümkün kılıyor. İstenmeyen davranışların genlerde olmadığını ve çevre şartlarından kaynaklandığını söyleyen önermesini düşünürsek, çevre şartlarını kontrol etmemiz gerektiğini görürüz; çünkü bütün yaptığımız, gelişigüzel yapılan eğitimlerin yerine planlı eğitim programlarını geçirmek olacaktır.

Neden bu görüş çoğu insana itici gelir? Skinner'ın *Beyond Freedom and Dignity* [Özgürlük ve itibarın ötesinde] kitabını eleştirenler, davranışların kontrol edilebileceği konusunda kimsenin şüphesi olmadığını belirtir; kişinin başına silah dayamak veya işkenceyle tehdit etmek, zaman sınavını başarıyla vermiş davranış kontrolü teknikleridir.[24] Skinner'ın tercih ettiği operan koşullandırma yöntemi bile, organizmayı normal ağırlığını %80'ini kaybedecek kadar aç bırakmayı ve eğitim programlarının özenli bir şekilde kontrol edildiği bir kutuya hapsetmeyi gerektirir. Buradaki asıl mesele insan davranışlarını değiştirmek değil, bunun neye mal olacağıdır.

Bizler sadece çevremizin ürünü olmadığımız için, bazı bedeller ödemek gerekecektir. İnsanların, geçmişleri ve aldıkları eğitimden bağımsız olarak, rahatlık, sevgi, aile, saygı, özerklik, estetik ve kendini ifade etmek gibi içten gelen arzuları vardır; ayrıca bu arzuları hayata geçirecek özgürlüklerini kaybederlerse acı çekerler. Aslında, insan doğasına dair bir anlayış yoksa psikolojik acıyı *tanımlamak* zordur. (Genç Marx, yabancılaşma kuramının temeli olarak, bir yaratıcılık itkisiyle davranıp "tür karakteri" açıklamasına başvurmuş olsa bile.) Bazen davranışları kontrol etmek için acı çekilmesini dayatabiliriz; örneğin başka insanlarda iyileştirilemez acılara sebep olan insanları cezalandırmak gibi. Fakat insanların bir şekilde özgürlük ve mutluluğuna tecavüz etmeden davranışlarını şekillendirdiğimiz numarasına yatamayız. Özgürlüğümüzü davranış mühendislerine teslim etmememizin sebebi insan doğasıdır.

Doğuştan sahip olunan insan arzuları ütopyacı ve totaliter görüşlerin başına beladır; üstelik hem ütopyacı hem de totaliter hayaller çoğunlukla aynı sonucu verir. Çoğu ütopyanın yolunu kesen şey, salgınlar veya kuraklıklar değil, insan davranışlarıdır. Ütopyalar davranışları kontrol etmenin yollarını düşünmek zorundadır, propaganda işe yaramayınca da empatiye daha çok yaslanan teknikler denenir. XX. yüzyılın Marksist ütopyaları, gördüğümüz gibi, bencillik ve aile bağlarından yoksun bir tabula rasa ihtiyacı içindeydiler; bu yüzden de tabletlerin üstünü kazıyıp temizlemek veya yenileriyle işe başlamak için totaliter önlemlere başvurdular. Bertold Brecht'in Doğu Almanya hükümeti için söylediği gibi "İnsanlar daha iyisini yapmazsa, hükümet halkı kovar ve yerine yenisini seçer." Son zamanlarda "yıkımlarla dolu yüzyılımız üzerine kafa patlatmış" olan Isaiah Berlin, Kenneth Minogue, Robert Conquest, Jonathan Glover, James Scott, Daniel Chirot gibi siyaset felsefecileri ve tarihçiler, ütopyacı ha-

---

ism, 1974.

[24] Chomsky, "Psychology and ideology", 1973.

yalleri XX. yüzyılda yaşanan kâbusların ana sebebi olarak göstermiştir.[25] Hatta insan doğası "yeniden doğarken" neşeyle titreyen Wordsworth'ün devrimci Fransa'sının da bir piknik sayılamayacağı anlaşılmıştır.

İnsan doğasının inkârının özgürlük ve mutluluğa bedel ödeteceğini unutan sadece davranışçılar ve Stalinciler değildi. XX. yüzyıl Marksizmi Otoriterci Yüksek Modernizm denen geniş bir entelektüel akımın parçasıydı; ki bu akım, planlamacıların toplumu yukarıdan aşağıya "bilimsel" ilkelerle yeniden tasarlayabileceğini söyleyen garip bir fikirdi.[26] Örneğin mimar Le Corbusier, şehir planlamacılarının elinin kolunun gelenekler ve zevklerle bağlanmaması gerektiğini, çünkü bunların sadece günümüz şehirlerinin kalabalık kaosunu yaygınlaştırdığını ileri sürdü. "İnsanlığın yeniden doğacağı yerler inşa etmeliyiz" diye yazmıştır. "Her insan, bütünle düzenli bir ilişki içinde yaşayacaktır."[27] Le Corbusier'in ütopyasında planlamacılar "temiz bir masa örtüsüyle" (bu terim size tanıdık geldi mi?) işe başlayıp tüm binalar ve kamu alanlarını "insanların ihtiyaçlarına" göre tasarlayacaktı. Bu ihtiyaçlarla ilgili minimalist bir anlayışa sahiptiler: Her insan için sabit bir hava, sıcaklık ve ışık miktarı, ayrıca yemek, uyumak, çalışmak, muhabbet etmek ve etkinliklerde bulunmak için belirli bir alan uygun görülmüştü. Aile ve arkadaşlarla samimi toplantılar için bir araya gelmek Le Corbusier'e bir insan ihtiyacı olarak görünmemişti, dolayısıyla mutfakların yerini büyük yemekhanelerin almasını önerdi. İhtiyaçlar listesinde başka bir eksik madde de kamuya açık alanlarda küçük gruplar halinde sosyalleşme arzusuydu; bu yüzden şehirlerini çevre yolları, büyük binalar, geniş açık meydanlar etrafında planlamış ve insanların kendini rahat hissedeceği, havadan sudan konuşacağı, boş boş gezineceği meydanlar veya kavşaklar eklememiştir. Evler "yaşam makineleri"ydi, bahçeler veya heykeller gibi eski ve işe yaramaz şeylerden kurtulunmuştu, böylece büyük ve dört köşe yerleşim projelerinde verimli bir şekilde paketlenmişlerdi.

Le Corbusier'in Paris, Buenos Aires ve Rio de Janeiro'yu düzleyip kendi bilimsel ilkelerine göre yeniden inşa etme emelleri dehşetle karşılandı. Fakat 1950'lerde Pencap'taki Chandigarh kentini tasarlaması için kendisine tam yetki sağlandı; ayrıca öğrencilerinden birine Brezilya'nın başkenti Brasil için temiz bir masa örtüsü verilmişti. Bugün iki şehir de burada yaşayan kamu hizmetlilerinin nefret ettiği itici çorak arazileriyle kötü üne sahiptir. Otoriterci Yüksek Modernizm 1960'lar sırasında birçok Amerikan şehrinde "kentsel dönüşüm"

---

[25] Berlin, *The sense of reality: Studies in ideas and their history,* 1996; Chirot, *Modern tyrants,* 1994; Conquest, *Reflections on a ravaged century,* 2000; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999 [2003]; Minogue, *Alien powers: The pure theory of ideology,* 1985 ve "Totalitarianism: Have we seen the last of it?", 1999; Scott, *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition failed,* 1998.

[26] Scott, *a.g.e.,* 1998.

[27] Aktaran: Scott, *a.g.e.,* 1998, s. 114-115.

projelerinin hayata geçirilmesine yol açtı. Bu projeler kanlı canlı mahallelerin yerine çevre yolları, kule binalar ve rüzgârların cirit attığı boş meydanlar koydu.

Sosyal bilimciler de zaman zaman toplum mühendisliği düşleriyle kendilerinden geçmiştir. Çocuk psikiyatristi Bruce Perry, gettolardaki annelerin, çocukların esnek beyinlerinin ihtiyaç duyduğu zengin ortamı sağlayamadığından endişe eder ve "kültürümüzü dönüştürmek" zorunda olduğumuza inanır: "Çocuk büyütme uygulamalarımızı değiştirmemiz lazım, çocukların biyolojik anne babalarının mülkü olduğunu söyleyen habis ve yıkıcı görüşü değiştirmemiz lazım. İnsanoğlu bireyler halinde değil, komünler halinde evrimleşmiştir. ... Çocuklar topluma *aittir*, anne babalarına *emanet* edilmişlerdir."[28] Kimse çocukları boşlayan veya zulmeden muamelelerden kurtarmaya karşı çıkamaz, fakat Perry'nin dönüşümüne uğramış kültürü hayat bulsa, eli silahlı adamlar, çocuk yetiştirme kuramının bu son modasına uymayan aileleri parçalayabilirdi. Çocuklarla ilgili bölümde göreceğimiz gibi, bu modaların çoğu anne babalar ile çocuklar arasındaki her tür bağıntıyı belirli sonuçların kanıtı olarak ele alan hatalı çalışmalara dayanır. Asya kökenli Amerikalı ve Afrika kökenli Amerikalı aileler, çoğunlukla çocuk büyütme gurularının tavsiyelerini hiçe sayarak daha geleneksel ve otoriter çocuk büyütme tarzlarına başvurur. Bütün olasılıklar dahilinde bu yöntemler, çocuklara hiçbir kalıcı hasar vermemektedir.[29] Aile polisleri herhalde bu insanları çocuklarından ayırırdı.

İnsan doğası kavramındaki hiçbir unsur, feminizm idealleriyle tutarsızlık göstermez. En azından toplumsal cinsiyetle ilgili bölümde bu iddiayı ileri sürüyorum. Fakat bazı feminizm kuramcıları Boş Sayfa kuramı ve otoriter bir siyaset felsefesini benimsemiştir. Bu felsefeye göre devlete, toplumsal cinsiyetten azade zihinler öngören feminist görüşleri hayata geçirme gücü bahşedilmelidir. 1975'te geçen bir diyalogta Simone de Beauvoir şöyle der: "Hiçbir kadının evde oturup çocuk bakmasına izin verilmemeli. Toplum tamamen farklı olmalı. Kadınların bu seçeneği olmamalı, çünkü böyle bir seçenek olursa, çok fazla kadın tercihini bu seçenekten yana kullanacaktır."[30] Gloria Steinem biraz daha liberal bir yaklaşım gösterir ve 1970'te *Time* dergisine yazdığı bir makalede şöyle der: "Feminist devrim, ev kadını olma seçeneğini ortadan kaldırmayacaktır. Kocasının hizmetçisi ve/ya da konsomatrisi olmayı tercih eden kadınlar, kocalarının maaşlarından, yerel ilişkiler mahkemelerinin belirlediği bir yüzde alacaktır."[31] Betty Friedan, iki yaşındaki bebekler için "zorunlu okul öncesi eğitim"in uygulanması lehine konuşmuştur.[32] Catharine MacKinnon (Andrea Dworkin'le

---

[28] Perry, "Incubated in terror: Neurobiological factors in the 'cycle of violence'", 1997.

[29] Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*, 1998.

[30] Betty Friedan ile yapılan bir söyleşiden: *Saturday Review*, 14 Haziran 1975, s. 18, aktaran: Sommers, *Who stole feminism?*, 1994, s. 18.

[31] Aktaran: Elizabeth Powers, *Commentary*, 1 Ocak 1997.

[32] Cornell Üniversitesi, Emek ve Kadın Enstitüsünde yapılan bir konuşmadan, aktaran:

birlikte muzır neşriyata karşı yasa çıkarılması için bastıran) şöyle demiştir: "İhtiyacımız olan şey, edebiyata Andrea Dworkin gibi, hukuka benim gibi sanat üzerinden bakan ve taviz vermez kadınların görsel kelime dağarcığını yaratan insanlardır."[33] Bunu yazarken, toplumun hangi sanat ve edebiyattan hoşlanacağını birkaç kibirli aydının belirlemesinde saklı olan tehlikeye ilgisiz görünmekte.

New York Times Magazine'de yayımlanan bir söyleşide Carol Gilligan, oğlan çocuklarında görülen kekemelik ve hiperaktiflik gibi davranış sorunlarının, üstlerinde annelerinden ayrılma baskısı yaratan kültürel normlardan kaynaklandığını söyleyen kendi (gülünç) kuramının çıkarımlarını açıklamıştı:

> Soru: Erkek biyolojisinin o kadar güçlü olmadığını ve dolayısıyla erkeklerin kültürünü değiştiremeyeceğimizi mi söylüyorsunuz?
> Yanıt: Doğru. Erkeklerin, kendilerini büyüten kişiden ayrılmalarını ödüllendirmeyen bir kültür inşa etmemiz gerekir.
> Soru: Söylediklerinizden şu çıkıyor: Erkekler kökten değişmediği sürece, kültürde muazzam bir dönüşüm gerçekleşmeyecektir.
> Yanıt: Bana kalırsa öyle.[34]

Toplum mühendisliğiyle "yeni sosyalist insan" üretme girişiminin bu yankısını duyan kuşkucu bir okuyucu "akademisyen bile olsa, bu tür şeylerin iyi sonuç verdiğine inanan birileri hâlâ var mı?" diye sormuştu.[35] Endişelenmekte haklıydı. Birçok okulda öğretmenlere, çocuğun toplumsal cinsiyet kimliğine biçim vermenin mümkün olduğu bir "fırsat penceresi"nin varlığından bahsedilmiştir, ki böyle bir şey aslında yoktur. Bu pencere yaklaşımını oğlanlığı bastırmak için kullandılar: Kızlar ve oğlanların ayrı ayrı oynadıkları oyunları ve ayrı ayrı katıldıkları doğum günü partilerini yasakladılar, çocukları toplumsal cinsiyetlerine aykırı etkinliklere katılmaya zorladılar, dinlenme saatinde koşan veya hırsız/polis oyunları oynayan oğlanları cezalandırdılar.[36] *The War Against Boys* [Oğlanlara karşı savaş] adlı kitabında felsefeci Christina Hoff Sommers, bu yapılanları haklı olarak şöyle niteler: "İşgüzârca, tacizkâr ve özgür bir toplumdaki eğitimcilerin yapmakla yükümlü olduğu şeylerden oldukça uzak."

Feminizm boş bir sayfaya değil, bunun tam aksine, yani net bir insan doğası kavramına gereksinim duyar. Günümüzde feminizmin en acil davalarından biri gelişmekte olan ülkelerdeki kadınların durumudur. Birçok yerde, bilhassa dişi fetuslar kürtajla alınıyor, yeni doğan kız bebekler öldürülüyor,

---

C. Young, "The mommy wars", *Reason*, Haziran 2000.

[33] Liza Mundy, "The New Critics", *Lingua Franca, 3*, Eylül/Ekim 1993, s. 27.

[34] "From Carol Gilligan's chair", Michael Norman söyleşisi, *New York Times Magazine*, 7 Kasım 1997.

[35] Bruce Bodner'dan mektup, *New York Times Magazine*, 30 Kasım 1997.

[36] C. Young, "Where the boys are", *Reason*, 2 Şubat 2001.

kız çocukları yetersiz besleniyor ve okula gönderilmiyor, genç kızların cinsel organları kesiliyor, genç kadınlar tepeden tırnağa çarşafa sokuluyor, zina yapanlar taşlanarak öldürülüyor ve ölen kocalarının cesetleri yakılırken dulların da ateşe atlaması isteniyor. Birçok akademik ortamda yaşanan rölativist iklim, bunların başka kültürlerin uygulamaları olduğunu söyleyip –insanlar gibi kültürler de vazgeçilemez hakları bulunan süperorganizmalar olduğu için– bu dehşet olaylarının eleştirilmesine izin vermiyor. Bu tuzaktan kurtulmak adına, feminist felsefeci Martha Nussbaum, fiziksel bütünlük, ahlak özgürlüğü ve siyasal katılım gibi tüm insanların icra etme hakkı olan "merkezî işlevsel kabiliyetler" kavramına başvurdu. Bunun üzerine, kibirli Avrupalıların dünyanın fakir halklarına kendi istediklerini öğrettikleri sömürgeci "uygarlaştırma görevi"ni veya "beyaz kadının yükünü" üstlendiği için eleştirildi. Fakat bahsettiği "kabiliyetler" doğrudan veya dolaylı bir şekilde insan doğası zeminine oturtulursa, Nussbaum'un ahlaki iddiası savunulabilir. İnsan doğası, türümüzün herhangi bir üyesinin çektiği acıyı tanımlamak için bir kıstas sunmaktadır.

İnsan doğasının varlığı, bizi sonsuza dek baskı, şiddet ve açgözlülüğe mahkûm edecek gerici bir öğreti değildir. *Elbette* zararlı davranışları azaltmaya çalışmalıyız – tıpkı kıtlık, hastalıklar ve doğa güçlerinin yaratığı felaketler misali ıstıraplarını dindirmeye çalıştığımız gibi. Fakat bu ıstıraplarla savaşırken doğayla ilgili sinir bozucu gerçekleri yadsımıyor ve bu gerçekleri doğanın başka gerçeklerine karşı kullanıyoruz. Etkin bir toplumsal değişim gerçekleştirme çabası için kimi değişim türlerini mümkün kılacak bilişsel ve ahlaki kaynakların tanımlanması gerekir. İnsancıl olma çabası için de bazı değişim türlerini istenir kılan evrensel hazların ve acıların kabul edilmesi gerekir.

10 | BELİRLENİMCİLİK KORKUSU

Bu bölüm evrim veya genetikten dem vuran bir davranış eğiliminin açıklamasında sık sık (ve yanlış olarak) savrulan o öcü sözcük hakkında değildir. Asıl anlamıyla belirlenimcilikten, yani felsefeye giriş derslerinde anlatılan "özgür iradenin" zıddı olan kavramdan söz eden bir bölümdür. Bu anlamda belirlenimcilik korkusu, şu esprili şiirde geçer:

> Genç bir adam vardı ve dedi ki:
> "Kahretsin! Kederlendiriyor beni
> Buradan gitmenin kaderim olduğunu
> Dört yanı kapalı bir kutunun içinde:
> Aslında otobüsle değil, bir trenle."

Geleneksel Makinedeki Hayalet kavramına göre, bedenimizin gerçekleştireceği davranış tercihlerini seçen bir benlik veya ruh, vücudumuzu mesken tutmuştur. Bu tercihler, daha önce gerçekleşmiş fiziksel bir olayın zorlamasıyla yapılmaz; örneğin bilardo topunun başka bir topa çarpıp onu köşedeki deliğe sokması gibi. Ama davranışlarımızın, genetik tarafından biçimlendirilmiş beynimizin fizyolojik etkinliğiyle gerçekleştiği fikri, bu geleneksel görüşü çürütüyor gibidir. Üstelik bu yaklaşım, davranışlarımızı hareket halindeki moleküllerin ortaya çıkardığı otomatik bir sonuç haline getirirken, davranış tercihlerini yapan ve kendiliğinden vücut bulmuş bir yapıyı da gereksiz kılar.

Belirlenimciliğe dair korkulardan biri de varoluşçu bir endişenin –tercihlerimizin kendi kontrolümüzde olmadığı kaygısı– su yüzüne çıkmasıdır. Yani doğru şeyi yapmak konusunda o kadar kafa patlatıp acı çekmemizin anlamı yoktur; çünkü her şey beynimiz tarafından önceden planlanmıştır. Eğer böyle bir endişe taşıyorsanız, şimdi söyleyeceğim şu deneyi yapmanızı öneririm: Önümüzdeki birkaç gün boyunca eylemlerinizi tartmakla hiç uğraşmayın. Sonuçta bu zaman kaybıdır; çünkü nasıl olsa zaten belirlenmiş durumdalar. Aklınıza eseni yapın ve anı yaşayın, kendinizi iyi hissedeceksiniz. Hayır, gerçekten bunu yapmanızı önermiyorum! Fakat karar vermekten vazgeçmeye çalışsanız ne olurdu diye bir an için düşünmek, varoluşçu endişeye Valyum etkisi yapmış olmalıdır. Beynin nasıl çalıştığından bağımsız bir şekilde, tercih yapma deneyimi hiç de kurmaca bir şey değildir. Tercih yapmak gerçek bir sinirsel işlemdir ve öngörülebilir sonuçlar ışığında davranış tercihinde bulunmak, bu işlemin açık bir işlevidir. Bu işlem, başka insanların öğütleri de dahil olmak üzere,

duyulardan gelen bilgilere göre tepki verir. Siz bu işlemden dışarı adım atamaz veya işlemin sizsiz devam etmesini bekleyemezsiniz, çünkü bu sizsiniz. Eğer belirlenimciliğin en sağlam biçimi gerçekse, bu konu hakkında zaten bir şey yapamazsınız, çünkü belirlenimcilikle ilgili kaygınız ve bu kaygıyla nasıl başa çıkacağınız da belirlenmiştir. Gerçekten zaman kaybı olan şey, belirlenimcilik için varoluşçu bir korku taşımaktır.

Belirlenimciliğe dair gündelik hayatla ilgili bir korku A. A. Milne'nin bir sözünde görülebilir: "Karındeşen Jack, şüphesiz insan doğasını suçlayarak kendi kendini mazur görmüştür." Buradaki korku, insan doğası anlayışının, kişisel sorumluluk kavramını bitireceğidir. Geleneksel görüşte, benlik veya ruh ne yapacağını seçer ve işler sarpa sarınca sorumluluğu üstlenir. Harry Truman'ın masasındaki plakette yazdığı gibi, sorumluluk başkasına yıkılmaz. Fakat bir eylemi kişinin beynine, genlerine ve evrimsel geçmişine atfettiğimizde, o eylemin hesabını o kişiden soramayız gibi görünüyor. Yani biyoloji mükemmel bir mazerete, hapisten çıkış kartına ve doktor raporuna dönüşüyor. Hatırlarsınız, bu suçlama, ruhun varlığını korumak isteyen dindar ve kültürel sağcılar ile kendi seçimimiz olmayan koşullarda kendi geleceğimizi inşa edecek bir "biz" kavramını korumak isteyen akademisyen solcular tarafından yapılmıştı.

Özgür irade kavramı sorumluluk kavramına nasıl bu kadar sıkı bir şekilde bağlıdır, ayrıca biyolojinin her ikisini de tehdit ettiği neden düşünülür? Bunun mantığı şöyledir. Bizim insanları kötücül bir eylemden ya da kötü kararlar yüzünden suçlamamız için, ancak onların bu sonucu almaya niyet etmeleri ve başka bir tercih yapacak durumda olmaları gerekir. Geyiği vurmak isterken yanlışlıkla arkadaşını vuran avcıyı ya da John F. Kennedy'yi ateş hattına doğru götüren sürücüyü mahkûm etmeyiz; çünkü eylemlerinin sonuçlarını önceden göremezlerdi ve niyetleri de bu sonuçlara ulaşmak değildir. Yoldaşına ihanet eden işkence kurbanına, hemşireye bağırıp çağıran delirmiş hastaya veya yırtıcı hayvan olduğuna inandığı bir kişiye vuran deliye merhamet gösteririz, çünkü kendi yetilerinin kontrolünün onlarda olmadığını düşünürüz. Ölüme sebebiyet veren küçücük çocuğu mahkeme önüne çıkarmaz, bir hayvanı veya cansız nesneleri yargılamayız; çünkü onların bilinçli bir tercih yapabilme yeteneğinden temelde yoksun olduğuna inanırız.

İnsan doğası hakkındaki biyoloji, sanki artık daha fazla insanı suçsuzların saflarına alacakmış gibi görünüyor. Bir katil kelimenin tam anlamıyla gözü dönmüş bir deli olmayabilir, fakat son moda cihazlarımız adamın amigdalasının büzülmüş olduğunu veya frontal loblarındaki metabolizmanın yavaş çalıştığını ya da monoamin oksidaz A geninin kusurlu olduğunu, dolayısıyla adamın kontrolden çıktığını saptayabilir. Belki de bilişsel psikoloji laboratuvarının yaptığı test, onun kronik şekilde kısıtlanmış bir önseziye sahip olduğunu ve bu yüzden yaptıklarının sonuçlarının farkında olmadığını ya da zihninin kusurlu çalıştığı için başka insanların çektiği acıları anlayamadığını gösterecektir. Sonuçta, Makinedeki Hayalet öğretisi doğru değilse, suçlunun donanımındaki *bir şey* onu, aynı

şartlarda kimseye zarar vermeyecek veya öldürmeyecek çoğunluktan ayırıyor demektir. Pek yakında bu unsuru bulacağımız için delileri ve küçük çocukları cezalandırmadığımız gibi, katillere de ceza veremeyeceğimizden korkulmakta.

Üstelik daha da kötüsü, biyoloji *hepimizin* suçlanamaz nitelikte olduğunu bile gösterebilir. Evrim kuramı, güdülerimiz için nihai mantıksal gerekçenin, evrimleştiğimiz çevre şartları içinde atalarımızın genlerini yaymak olduğunu söyler. Hiçbirimiz bu gerekçenin farkında olmadığımız için, bu güdülere uymaktan ötürü de suçlanamayız – tıpkı delirmiş bir köpeğe boyun eğdirdiğini düşünürken aslında hemşireye saldırmakta olan akıl hastasını suçlayamayacağımız gibi. Ruhsuz varlıkları cezalandıran kadim gelenekleri duyduğumuzda bunları anlamakta zorlanırız: Bir kişinin ölümüne sebep olan öküzü taşlayarak öldürmeyi söyleyen İbrani yasası, bir kişinin yaralanmasına sebep olan baltanın yargılanmasını gerektiren Atina geleneği (suçluysa şehir surlarından atılıyordu), bir çocuğu ezmekten suçlu bulunan sabanı parçalanmaya mahkûm eden ortaçağ Fransa'sından bir dava, Fransız din sapkınlarına yardım ettiği gerekçesiyle 1685'te bir kilise çanının kamçılanıp gömülmesi gibi örnekleri anlamak zordur.[1] Fakat evrim biyologları bizim hayvanlardan temelde farklı olmadığımız konusunda ısrarcıdır; moleküler genetikçiler ve sinirbilimciler de cansız maddelerden temelde farklı olmadığımızı söyler. Ama insanlarda ruh yoksa bile, insanları cezalandırmak aptalca olduğu gibi neden adil de olmasın? Çocuklara hayvan olduklarını öğretirseniz, hayvan gibi davranırlar diyen yaratılışçıları önemsememeli miyiz? Ulusal Ateşli Silahlar Birliği'nin bir araba çıkartmasında yazan SİLAHLAR ÖLDÜRMEZ, İNSANLAR ÖLDÜRÜR lafını daha ileri götürüp insanlar da öldürmez, çünkü insanlar da silahlar gibi mekaniktir mi demeliyiz?

Bu endişeler hiçbir şekilde akademik değildir. Bazen savunma avukatları, beyin taramasında çıkacak sıra dışı bir görüntünün suçlanan müvekkillerini beraat ettirmesi umuduyla bilişsel sinirbilimcilere başvurur (Richard Dooling'in *Brain Storm* adlı romanında nükteyle sergilenen bir senaryo). Bir genetikçi ekibi, bir ailedeki erkeklerin şiddet patlamalarına yatkınlık göstermesine yol açan nadir bir gen bulduğunda, bu aileyle akrabalığı olmayan bir cinayet sanığının avukatı, müvekkilinin de aynı gene sahip olabileceğini ileri sürmüştü. Öyleyse "eylemleri bütünüyle özgür bir iradenin ürünü olamaz" demişti avukat.[2] Randy Thornhill ve Craig Palmer, tecavüzün erkeğin üreme stratejisinin bir sonucu olduğunu iddia ettiklerindeyse başka bir avukat, tecavüz şüphelilerini savunmak için onların kuramına başvurmuştu.[3] (Buraya en sevdiğiniz avukat fıkra-

---

[1] Kaplan, *Criminal justice: Introductory cases and materials,* 1973, s. 10.

[2] E. Felsenthal, "Man's genes made him kill, his lawyers claim", *Wall Street Journal*, 15 Kasım 1994. Bu savunma başarısız olmuştur, bkz. "Mobley versus The State", Georgia Yüce Divanı, 17 Mart 1995, 265 Ga. 292, 455 S.E.2d61.

[3] "Lawyers may use genetics study in rape defense", *National Post* (Kanada), 22 Ocak 2000, s. A8.

sını ekleyebilirsiniz.) Owen Jones gibi biyoloji konusunda bilgili hukuk akademisyenleri "tecavüz geni" savunmasının büyük ihtimalle işe yaramayacağını, fakat günahkârları temize çıkarmak için biyolojik açıklamaların kullanılmasının genel bir tehdit olarak kalacağını ileri sürdü.[4] İnsan doğasına dair bilimlerin vaat ettiği parlak gelecek bu mudur? İnsanlar suçlu ben değilim, benim amigdalamdır mı diyecek? Darwin'in yaptırdığını mı söyleyecekler? Ev ödevimi genler yedi bahanesine mi sığınacaklar?

Kendiliğinden vücut bulmuş bir ruhun kendilerini kişisel sorumluluktan kurtaracağını uman insanları hayalkırıklığı beklemekte. *Elbow Room: The Varieties of Free Will Worth Wanting* (Bir dirseklik yer: İstemeye değer özgür irade çeşitlemeleri) adlı kitabında felsefeci Dan Dennett, arzuladığı her şeyi yapan bir ruh özgürlüğünü asla istemeyeceğimizi belirtir.[5] Davranışlara bütünüyle özgür olan bir irade karar verseydi, o zaman insanları eylemlerinden *gerçekten* sorumlu tutamazdık. Bu varlık, cezalandırma tehdidinden caymaz veya yüz karasından utanmaz, hatta gelecekteki günahkâr eğilimlerini engelleyebilecek bir vicdan azabı duymazdı, çünkü bu davranışların nedenlerine karşı koymayı her zaman tercih edebilirdi. Ahlaki ve yasal kuralları yürürlüğe sokarak kötücül eylemlerin önüne geçmeyi bekleyemezdik, çünkü sebep-sonuç oklarından ayrı bir düzlemde uçan özgür bir etken, kurallardan etkilenmez. Bu durumda ahlak ve hukuk anlamsızlaşır. Bir günahkârı cezalandırabilirdik, fakat bu bütünüyle kindarca olurdu, çünkü bu ceza, ne günahkârın gelecekteki davranışlarını ne de bu cezanın farkında olan insanların davranışlarını öngörülebilir bir şekilde etkilerdi.

Öte yandan bir ruh, saygı ve utanç ya da ödül ve ceza beklentileriyle öngörülebilir şekilde etkileniyorsa, o zaman bütünüyle özgür değildir; çünkü bu şartlara saygı göstermeye zorlanmıştır (en azından olasılık kuramına göre). Sorumluluk standartlarını, davranış olasılıklarındaki değişimlere dönüştüren her neyse, algoritma olarak programlanıp sinir sistemi donanımına yerleştirilebilir, örneğin "şu hareketi yaptığın için toplum senin hödük olduğunu düşünecekse, o hareketi yapma" kuralı gibi. Ruh gereksizdir.

Savunmacı tavır takınan bilimciler, bazen de en dik kafalı materyalistlerin hayallerinde bile davranışların asla hatasız öngörülemediğine ve her zaman olasılıklara dayandığına işaret ederek, belirlenimcilik suçlamasını savuşturmaya çalışır. (Skinner davranışçılığının en parlak günlerinde, öğrencileri, Hayvan Davranışları Harvard Yasası'nı formüle etmişti: "Isı, zaman, ışık, beslenme ve

---

[4] Jones, "Reconsidering rape", 2000; Jones, "Sex, culture, and the biology of rape: Toward explanation and prevention", 1999.

[5] Dennett, *Elbow room ...*, 1984. Ayrıca bkz. Kane, *The significance of free will,* 1998; Nozick, *Philosophical explanations,* 1981, s. 317-362; Ridley, *Genom,* 2000 [2007]; Staddon, "On responsibility in science and law", 1999.

eğitimin kontrol edildiği deney şartlarında, organizma canı ne istiyorsa yapacaktır.") Birlikte büyümüş tek yumurta ikizlerinin bile –bütün genleri ve yaşadıkları ortamın büyük kısmı ortaktır– kişilik ve davranışları özdeş değildir, sadece çok benzeşirler. Belki beyin, moleküler veya kuantum seviyesindeki gelişigüzel olayları makro seviyeye büyütüyor. Belki beyin, doğrusal olmayan dinamik bir sistemdir ve tahmin edilemez bir kaosa tabidir. Belki de genler ve çevrenin iç içe geçmiş etkileri öyle karmaşıktır ki hiçbir ölümlü, davranışları tam olarak öngörmeye yetecek bir doğrulukla bunların yapısını çözemez.

Davranışların mükemmele varmayan öngörülebilirliğinin, insan doğası bilimlerinin matematiksel anlamda "belirlenimci" olduğu klişesine yol açtığı kesindir. Fakat bu, bilimin özgür irade ve kişisel sorumluluk kavramlarını yozlaştırdığı korkusunu yatıştırmakta başarılı olamaz. Genlerinin (veya beyninin ya da evrimsel geçmişinin) kişiye ev sahibini %100 olasılıkla değil %99 olasılıkla öldürttüğünü söylemek züğürt tesellisidir. Davranışlar kesinlikle önceden belirlenemez, fakat tersini yapması için elinde olan %1 olasılık kişiyi birdenbire neden "sorumlu" kılsın ki? Aslında, sorumluluğa kendi başına kapı açacak bir olasılık değeri *yoktur*. Raskolnikov'un beynindeki kimi moleküllerin şu yana gidip onu cinayet işlemeye itmesinin %50 ihtimal, diğer yana gidip ona cinayet işletmemelerinin de %50 ihtimal olduğu her zaman düşünülebilir. Yine de elimizde özgür iradeye veya zararlı eylemleri azaltma vaadinde bulunan bir sorumluluk kavramına benzer bir şey olmaz. Hume, ahlaki sorumluluk meselesini, acaba davranışların fiziksel bir nedeni var mıdır meselesiyle bir tutmanın barındırdığı çelişkiyi belirtmiştir: Eylemlerimiz ya önceden belirlenmiştir, ki o zaman bunlardan sorumlu değilizdir ya da bunlar tesadüfî olayların ürünüdür, ki o durumda da bunlardan sorumlu değilizdir.

Biyolojik açıklamalara getirilecek bir yasağın kişisel sorumluluk kavramını onaracağını umut eden kişileri karşılaşacakları en büyük hayalkırıklığı beklemekte. Son yıllarda kötü davranışlar için öne sürülen en gülünç bahane, biyolojik belirlenimcilikten değil, *çevresel* belirlenimcilikten gelmiştir: taciz mazereti, Twinkie savunması,[6] kara öfke, pornografinin zehirleyiciliği, toplumsal hastalık, medya şiddeti, rock parçaların sözleri, farklı kültürel töreler (Çingene bir dolandırıcıyı savunan bir avukat ile erkek arkadaşını öldüren Kanada Yerlisi bir kadını savunan başka bir avukat tarafından gündeme getirilmiştir.)[7]

---

[6] Ceza sanığının biyolojik bir etkene dayanılarak savunulması. 1979'da bir davada Dan White adlı cinayet sanığının savunması, Twinkie adlı abur cuburdan aşırı miktarda tüketip vücuduna yüksek miktarda şeker alması üzerinden yapılmıştı. —*çev. notu*

[7] Dershowitz, *The abuse excuse*, 1994; J. Ellement, "Alleged con man's defense: 'Different' mores", *Boston Globe*, 25 Şubat 1999; N. Hall, "Metis woman avoids jail term for

Tam da bu paragrafı yazdığım hafta içinde, gazetelerde iki yeni örnek daha boy gösterdi. Bir tanesi, defalarca cinayet işleyen katiller ile "diyalog kurmanın yolunu" arayan bir klinik psikoloğuyla ilgili; ki böylece onların cezalarının hafifletilmesine, affedilmelerine ya da davanın temyize gitmesine yardım edebilecekmiş. Boş Sayfa, Soylu Vahşi, ahlakçı yanılgı ve çevresel belirlenimciliği tek bir paragrafa sığdırmayı başarmıştı:

> Çoğu insan, başına kötü bir olay gelmediği sürece korkunç suçlar işlemez. İnsanlar doğuştan canavar olmaz. Çocuklar doğar, korkunç şeylere maruz kalır ve sonuçta korkunç şeyler yaparlar. Canavarların doğuştan dünyaya geldiği bir dünyadansa, bu dünyada yaşamayı tercih ederim.[8]

Diğer haber ise Manhattan'dan bir sosyal hizmetler öğrencisi hakkında:

> Wisconsin Madison'lı 25 yaşındaki Tiffany F. Goldberg'in kafasına bu ay içinde yabancı biri tarafından beton parçasıyla vuruldu. Bayan Goldberg olaydan sonra saldırgan için endişelerini dile getirdi ve kötü bir çocukluk yaşamış olması gerektiğini söyledi.
> Columbia sosyal hizmetler bölümü yüksek lisans öğrencileri, Bayan Goldberg'in tavrının, şiddete bakışlarıyla tutarlılık gösterdiğini belirttiler. Öğrencilerden biri olan 27 yaşındaki Kristen Miller "Toplum bireyleri suçlamaya hazır" dedi. "Şiddet, nesilden nesile aktarılıyor."[9]

Evrim psikolojisi taraftarları, atalarımızın gözünün dışarda oluşunun arkalarında daha çok döl bırakmakla ödüllendirildiğini söyleyen kuram sayesinde, erkeklerin rastgele cinsel ilişkiye girişi "mazur gösterdikleri" için azarlanırlar. Bruce Springsteen hakkında "kendi hakkındaki şüpheleri, onu sık sık şefkati grupla dolaşan kızlarda aramaya itiyordu" diyen bir biyografiden;[10] Woody Allen'ın cinsel hoyratlığının "travma"dan ve annesiyle arasındaki "tacizkâr" ilişkiden kaynaklandığını söyleyen bir kitap eleştirisinden;[11] Hillary Clinton'ın *Talk* dergisindeki meşhur söyleşide kocasının libidosuna getirdiği açıklamadan cesaret alabilirler:

> Çok küçükken, henüz dört yaşındayken şahit olduğu bir olaydan öyle korkmuş ki bunu ortaya dökemiyordu bile. Annesi ve büyükannesi korkunç bir kavgaya

---

killing her husband", *National Post* (Kanada), 20 Ocak 1999.

[8] B. English, "David Lisak seeks out a dialogue with murderers", Boston Globe, 27 Temmuz 2000.

[9] M. Williams, "Social work in the city: Rewards and risks", *New York Times*, 30 Temmuz 2000.

[10] S. Morse, C. Sandford'un *Springsteen point blank* adlı eserinin incelemesi, *Boston Globe*, 19 Kasım 1999.

[11] M. Udovich, M. Meade'ın *The unruly life of Woody Allen* adlı eserinin incelemesi, *New York Times*, 5 Mart 2000.

> tutuşmuşlar. Bir zamanlar bir psikolog bana, bir oğlan çocuğu için iki kadının kavgası arasında kalmak en kötü durumdur demişti. Her birini memnun etme arzusu olurmuş daima.[12]

Bayan Clinton'ın, kocasının cinsel kaçamaklarını mazur göstermeye çalıştığı söylenmişti, gerçi beyin, genler ve evrimle ilgili tek bir kelime etmiş değildi. Bu suçlamanın mantığı şöyledir: Eğer bir eylem, bir sebebin etkisi olarak açıklanmaya çalışılırsa, açıklayan kişi diyordur ki eylem özgürce tercih edilmemiştir ve faili o eylemden sorumlu tutulamaz.

Çevresel belirlenimcilik o kadar yaygındır ki bunun etrafında bir hiciv tarzı bile oluşmuştur. *New Yorker*'da çıkan bir karikatürde, tanık kürsüsündeki kadın şunu söyler: "Doğru, kocam beni çocukluğunda yaşadıkları yüzünden dövdü; fakat ben de onu kendi çocukluğumda yaşadıklarım yüzünden öldürdüm." *Non Sequitur* adlı bir çizgi roman bantının bir karesinde, akıl sağlığı kliniğinin giriş tabelasında şu yazar: "Birinci Kat: Annenin Hatası. İkinci Kat: Babanın Hatası. Üçüncü Kat: Toplumun Hatası." *Batı Yakası Hikâyesi*'ndeki Jetler çetesini kim unutabilir ve bir polis çavuşuna "muhtaç olduğumuz için çalıp çırptık" açıklamasını yapmayı kim düşünebilir?

> Sevgili nazik Çavuş Krupke,
> Bunu anlaman gerek,
> Biz böyle yetiştirildik,
> Budur bizi yoldan çıkaran.
> Annelerimiz hep keş,
> Babalarımız hep sarhoş,
> N'apacaksın, elbette hepimiz serseriyiz.

Burada korkunç bir yanlışlık var. Bu da *açıklama* ile *aklama* kavramlarının birbirine karıştırılmasıdır. Davranışların sebepleriyle ilgili biyolojik veya çevreci kuramların eleştirilerinde ima edilen şey bu olsa bile, bir davranışın sebebini açıklamak, o davranışın failini temize çıkarmak anlamına gelmez. Hillary Clinton psikoloji tarihindeki en aptalca açıklamayı ileri sürmüş olabilir, fakat başkanın davranışını mazur göstermeye çalıştığı suçlamasını hak etmiyor. (*New York Times*'da çıkan bir yazı, insanların karısını eleştirmesine Bay Clinton'ın tepkisini şöyle betimler: "... 'Ben mazur görülemeyecek bir şey için mazeret göstermedim ve eşim de bunu yapmadı, inanın bana,' dedi ve bunu vurgulamak için kaşlarını oynattı.")[13] Eğer bir davranış tamamen raslantısal değilse, o

---

[12] L. Franks, Hillary Clinton ile söyleşi, *Talk*, Ağustos 1999.

[13] K. Q. Seelye, "Clintons try to quell debate over interview", *New York Times*, 5 Ağustos 1999.

davranışın bir açıklaması olmalıdır; çünkü tamamen raslantısal olsalardı, her halükârda kişiyi davranışlarından sorumlu tutamazdık. İnsanları davranışlarından sorumlu tutacaksak, geçerli olduğunu düşündüğümüz sebep sonuç ilişkisine dayanan herhangi bir açıklamaya rağmen bu yapılmalıdır –genlere, beyne, evrime, medya imgelerine, kendinden şüphe etmeye, büyütülme tarzına ya da dalaşan kadınlar tarafından yetiştirilmeye başvursun veya başvurmasın. Bir davranışı açıklamak ile onu mazur görmek arasındaki fark, "anlamak affetmeye yetmez" deyişinde görülebilir; ayrıca bu fark Hume, Kant ve Sartre gibi birçok filozof tarafından farklı yollarla vurgulanmıştır.[14] Çoğu filozof, kişi gerçekten bir işe zorlanmadığı sürece (yani kafasına silah dayanmadıkça) eylemleri kafatasının içinde olup bitenler yüzünden meydana gelse bile, bunları özgürce seçilmiş eylemler olarak değerlendirmemiz gerektiğine inanır.

Fakat aynı anda hem meşru bir sebep sonuç ilişkisi gerektiren bir açıklamaya hem de özgür seçim şartıyla birlikte sorumluluğa *nasıl* sahip olabiliriz? İkisine birden sahip olmak için özgür irade ve belirlenimcilik arasındaki kadim ve belki de çözülemez karşıtlığı çözümlememiz gerekmez. Sadece sorumluluk kavramının neyi başarmasını istediğimiz konusunda düşüncelerimizi netleştirmemiz gerekir. İçindeki soyut değer ne olursa olsun, sorumluluk kavramının hemen ortaya çıkan pratik bir işlevi vardır: Zararlı davranışları caydırır. Birini yanlış bir eylemden sorumlu tuttuğumuzu söylediğimizde, onun kendisini cezalandırmasını bekleriz –kurbanın zararını telafi etmeli, aşağılanmayı kabul etmeli, ceza ödemeli veya pişmanlığını göstermelidir– ve suçluyu cezalandırma hakkımızı da saklı tutarız. Kişi hoş olmayan (bu yüzden caydırıcı) sonuçların cefasını çekmeye gönüllüyse, sorumluluk iddialarının içi boş demektir. Richard Nixon baskıya boyun eğip sonunda Watergate meselesinin "sorumluluğunu üstlendiğinde", ama özür dilemek, istifa etmek veya danışmanlarını kovmak gibi bedelleri kabul etmediğinde, onunla dalga geçilmişti.

Kişiyi sorumlu tutma sebeplerinden biri, onu ileride benzer eylemler gerçekleştirmekten caydırmaktır. Fakat hikâyenin hepsi bu olamaz, çünkü bu önlem, davranışçıların hayvan davranışlarını değiştirmek için kullandığı cezalandırma şartlarından ancak nicelik olarak farklıdır. Dil kullanan ve akıl yürüten sosyal bir organizma için söz konusu önlem, bu şartları öğrenen ve cezaya maruz kalmamak için davranışlarını kontrol eden *diğer* organizmaların benzer eylemlerini de caydırabilir. Savaş suçlusu yaşlı Nazileri cezalandırmak için kendimizi zorunlu hissetmemizin nihai sebebi budur, yoksa Bolivya'daki yataklarında ölmelerine izin versek, başka bir soykırım daha gerçekleştirme tehlikeleri çok düşüktü. Onları sorumlu tutarak – kötülük nerede ve ne zaman ortaya çıkarsa çıksın, toplumun bunu kökünden söküp cezalandırma siyasetini gütmesiyle–

[14] Dennett, *Elbow room ...*, 1984; Kane, *The significance of free will*, 1998; Nozick, *Philosophical explanations*, 1981, s. 317-362; Ridley, *Genom*, 2000 [2007]; Staddon, "On responsibility in science and law", 1999.

başkalarını gelecekte benzer kötülükler yapmaktan caydırmayı umuyoruz.

Bu, sorumluluk kavramının, zararlı eylemlerin azami miktarının en az bedelle önlemek için gayretli siyasetçiler tarafından tavsiye edildiği anlamına gelmez. Uzmanlar, Nazileri cezalandırmanın ileriki zalimlikleri engellemeyeceğini ya da bu emek gücünü sarhoş şoförleri yakalamaya ayırsak daha çok hayat kurtarabileceğimizi belirlemiş olsaydı bile, Nazileri adaletin önüne getirmeyi yine de isterdik. İnsanların eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmesine yönelik talep, belirli eylemleri caydırmak için yapılan hesapların yanı sıra adalet anlayışı ateşinden de kaynaklanabilir.

Fakat cezalandırmak, katıksız bir adalet anlayışıyla da olsa, *nihayetinde* bir caydırma siyasetidir. Cezalandırma, caydırıcılık mantığının içinde yer alan bir paradokstan gelir: Cezalandırma *tehdidi* belirli bir davranışı caydırsa da, o davranış gerçekleştiğinde, ceza sadece katıksız bir sadizmdir ya da caydırma tehdidini, olay olup bittikten sonra güvenilir kılmaya yönelik mantıksız bir arzuya hizmet eder. İdam cezası karşıtları, bu ceza için "kurbanı geri getirmez" der, fakat *her* ceza biçimi için bu söylenebilir. Filmi, cezalandırmanın yürürlüğe konacağı anda başlatırsak, kindarca bir eylem gibi görünür, çünkü cezalandıran taraf için masraflıdır ve cezalandıran kişiye zarar verir üstelik o ana hiç kimseye de bir faydası dokunmaz. XX. yüzyılın ortalarında, cezalandırmayla ilgili bu paradoksun yanı sıra psikoloji ve psikiyatrinin de yükselişiyle birlikte, bazı aydınlar, suçluları cezalandırmanın barbarların zamanından kaldığını, bunun yerine tedavinin ve ıslah etmenin geçmesi gerektiğini söylediler. George Bernard Shaw'ın *The Crime of Imprisonment* [Hapsetme suçu], Karl Menninger'in *The Crime of Punishment* [Cezalandırma suçu] gibi kitaplarının adlarından bile yazarların görüşü anlaşılabilir. Bu görüş, William O. Douglas, William Brennan, Earl Warren ve David Bazelon gibi önde gelen hukukçular tarafından da dile getiriliyordu. Bu radikal Krupkeciler belirlenimcilik korkusu çekmiyor, iki kolları ardına kadar açık bir şekilde belirlenimciliği karşılıyorlardı.

Her ne kadar kısa vadede anlamsız olduğunu kabul etseler bile (bazı azılı suçluları etkisiz hale getirmek dışında kalanlar için) günümüzde çok az insan suçluları cezalandırmanın gereksiz olduğunu ileri sürer. Çünkü cezalandırma konusunda karar verirken, kısa vadeli etkileri hesaba katmış olsaydık, potansiyel günahkârlar bu hesabı *önceden sezebilir* ve kendi davranışlarını buna göre yönlendirebilirlerdi. Suçu engellemekte geç kaldığımızdaysa cezalandırmaya değer bulmayacağımızı tahmin edebilir ve blöfümüzü görüp adeta dokunulmazlıkla hareket ederlerdi. Tek çözüm, o andaki etkilerinden *bağımsız olarak* günahkârları cezalandıran kararlı bir siyaset yürütmektir. Cezalandırma tehdidi blöf değil sahiciyse, ortada görülecek bir blöf de kalmaz. Oliver Wendell Holmes'un açıkladığı gibi: "Astıracağım (veya elektrikli sandalyeye oturtacağım) kişiyle felsefî bir konuşma yapıyor olsaydım şöyle derdim: Yaptığın işin senin açından kaçınılmaz olduğuna şüphem yok, fakat başkalarının bunu tekrarla-

maması için seni toplumun iyiliği adına kurban etmemiz gerekiyor. İstersen kendini ülkesi için ölen bir asker gibi görebilirsin. Fakat hukuk bir söz verdi mi tutmalıdır.'"[15] İlk anda ödenen bedellerden, hatta ortak anlayış ile gösterdiği tutarsızlıktan bağımsız şekilde bir "ilke meselesi" olarak adaleti uygulamanın temelinde işte bu sözün tutulması vardır. İdama mahkûm kişi intihar girişiminde bulunursa onu acil servise yetiştirmeye ve kurtarmaya uğraşır, sağlığına yeniden kavuşması için tıbbın en modern imkânlarını hizmetine sunar, sonra da onu öldürürüz. Bunu "adaleti yanıltma" yollarını kapatan siyasetin bir parçası olarak yaparız.

İdam cezası, caydırıcılığın paradoksal mantığının renkli bir canlandırmasıdır, fakat bu mantık daha hafif cezalar, şahsi intikam eylemleri, aşağılamak ve horgörmek gibi manevi sosyal cezalar için de geçerlidir. Evrim psikologları ve oyun kuramcıları, caydırıcılık paradoksunun, adalet arzusuna destek veren duyguların evrimine yol açtığını ileri sürer: Amansız bir karşılık verme ihtiyacı, kötücül bir eylemin evreni dengeden çıkardığı ve ancak suçla orantılı bir cezanın bu durumu düzelteceği hissini doğurmuştur. Bir bedel ödemek zorunda kalsalar bilê kendilerine karşı gelen insanlara misilleme yapma duygusuyla hareket eden kişiler çok daha güvenilir rakiplerdir ve sömürülme ihtimalleri daha düşüktür.[16] Birçok hukuk kuramcısı ceza hukukunun, insanların karşılık verme arzusunun kontrollü şekilde hayata geçirilmesiyle ortaya çıktığını ve bu duygunun kan davasına dek tırmanmasını engellemek için tasarlandığını ileri sürer. Viktorya dönemi hukukçusu James Stephen "ceza hukuku ile intikam güdüsü arasındaki ilişki, evlilik ve cinsel dürtü arasındaki ilişkiyle aynıdır" demiştir.[17]

Dindeki günah ve sorumluluk kavramları, insanlarca keşfedilemeyip cezalandırılmayan tüm günahların, Tanrı tarafından keşfedilip cezalandıracağını söyleyerek işin kapsamını daha da büyütür. Martin Daly ve Margo Wilson, sorumluluk ve ilahi adalet hakkındaki sezgilerimizin esas gerekçelerini şöyle özetlemişlerdir:

> Evrim psikolojisinin bakış açısına göre, neredeyse mistik ve sadeleştirilemez olan bu ahlaki zorunluluk, basit bir adaptif işleve sahip zihinsel bir mekanizmanın ürünüdür: adaleti hesaba katmak ve haksızlıklar bunu yapanın yanına kalmasın diye belirli bir hesap kitapla ceza vermek. Tazminat, kefaret, ilahi adalet ve benzeri konular hakkındaki mistik-dinsel ve kafa karıştırıcı sözlerin muazzam hacmi, dünyevi ve pragmatik meseleler için yüce ve bağımsız bir makama başvurmak anlamına gelir: Kârlılıklarını sıfıra indirerek, bencillik kokan rekabetçi eylemlerin önü alınmak istenmektedir.[18]

---

[15] Aktaran: Kaplan, *Criminal justice: Introductory cases and materials,* 1973, s. 16.

[16] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Frank, *Passions within reason: The strategic role of the emotions,* 1988; Pinker, *How the mind works,* 1997; Schelling, *The strategy of conflict,* 1960.

[17] Aktaran: Kaplan, *Criminal justice: Introductory cases and materials,* 1973, s. 29.

[18] Daly ve Wilson, *a.g.e.,* 1988, s. 256.

Caydırıcılık paradoksu, sorumluluk mantığının bir kısmının da temelini oluşturur. Bu mantık, kişinin akıl durumunu öğrendiğimizde söz konusu paradoksu esnetmemize veya daraltmamıza sebep olur. Modern toplumlar, günahkârları caydırmanın en etkin yolu diye önlerine gelen her siyaseti uygulamıyor. Örneğin, kişinin değer verdiği tek şey suç oranını azaltmaksa, buna yönelik cezalar özellikle zalimce olabilir. Yakın zamana dek çoğu toplumda böyleydi. İnsanlar suçlandıkları veya suçlu tavırları görüldüğü ya da zorla itiraf ettirildikleri için mahkûm edilebilir. Bir suçlunun tüm ailesi veya bütün klanı ya da köyü idam edilebilir. *Baba* filminde Vito Corleone'nin diğer mafya ailelerinin başlarına söylediği gibi, kişi rakiplerine şunu söyleyebilir: "Ben batıl itikatları olan bir adamım; oğlumun başına talihsiz bir kaza gelecek olsa, yıldırım bile çarpsa, buradaki bazı insanları suçlayacağım."

Bu uygulamaların bize barbarca gelmesinin sebebi, gelecekteki kötülükleri caydırmak için gerekli olandan daha fazla zarar vermeleridir. Siyaset yazarı Harold Laski şöyle der: "Uygarlığın anlamı, her şeyden önce, gereksiz acılar yaratmaya gösterilen gönülsüzlük demektir." Geniş yelpazeli caydırıcılık önlemlerinin asıl meselesi, ağlarıyla masum insanları da yakalamasıdır (örneğin tetiği çeken kişinin akrabaları ve Baba'nın oğluna yıldırım çarptığında orada duran masum bir seyirci gibi). Bu masumların cezalandırılması, onlar gibi olan insanları muhtemelen caydırmayacağı için, verilen zararın uzun vadede bile telafi yerine geçen bir faydası yoktur, ayrıca bu hareketi haksızlık olarak değerlendiririz. Cezalandırma siyasetimize sürekli ince ayar yapmaya çalışırız, ki sadece bu cezalarla caydırılabilecek kişiler için geçerli olsun. Bu kişiler "sorumlu tuttuğumuz" ve cezalandırılmayı "hak ettiğini" düşündüğümüz insanlardır.

İnce ayar yapılmış caydırıcılık siyaseti, zarara yol açan bazı insanları neden cezadan muaf tuttuğumuzu açıklar. Eylemlerinin zarar verdiğinin bilincinde olmayanları cezalandırmayız; çünkü bu durumda ceza, ileride o kişinin veya başkalarının aynı eylemi tekrarlamasını engellemez. (Ateş edileceğini bilmelerinin yolu yoksa, şoförler başkanı ateş hattına götürmekten caydırılamaz.) Delileri, akıl sağlığı yerinde olmayanları, küçük çocukları, hayvanları veya cansız nesneleri cezalandırmayız; çünkü bunların ve benzeri varlıkların, söz konusu siyaset hakkında kendilerine bilinç kazandıracak ve buna göre davranışlarını engelleyebilecek bir bilişsel mekanizmadan mahrum olduğuna hükmederiz. Bu varlıkları sorumluluktan muaf tutmamızın sebebi, herkes için özgür iradenin gizemli hukuksuzluğu geçerliyken, bunların biyolojinin öngörülebilir kanunlarına bağlı olması değildir. Onları muaf tutarız, çünkü çoğu yetişkinin aksine, cezalandırmanın toplumsal zorunluluklarına tepki verecek işlevsel bir beyin sisteminden yoksundurlar.

Bu durum, neden tüm erkeklerin veya taciz kurbanlarının ya da bütün insanlığın, onları böyle davranmaya itenin ne olduğunu açıklayabileceğimizi

düşünsek bile, sorumluluktan muaf tutulamayacağını anlatıyor. Söz konusu açıklama, bir davranışı cezbedici kılan beyin bölgelerini anlamamıza yardımcı olabilir, fakat beynin –toplumun nasıl tepki vereceğini sezip o davranışı engelleyebilecek– *diğer* kısımları (öncelikle prefrontal korteks) için hiçbir şey söylemez. Bu toplum biziz ve bizim başlıca etki aygıtımız da bu engelleyici beyin sistemine başvurmaktır. Yatkınlıkları yaratan sistemleri anlamaya başladık diye bu engelleyici sistem aygıtımızı neden çöpe atalım? Atmamamız gerektiğine inanıyorsanız, insanları eylemlerinden sorumlu tutmak için bu kadarı yeterlidir; irade, ruh, benlik ya da makinedeki herhangi bir hayalete başvurmaya gerek yoktur.

Bu iddia, sorumluluğu sıfırlayan psikolojik bir açıklamanın en bariz örneğine, yani delilik savunması hakkında uzun süredir devam eden tartışmaya paralellik gösterir.[19] İngilizce konuşulan dünyada birçok hukuk sistemi, XIX. yüzyıldan kalan M'Naughten kuralına uyar:

> ... jüri üyelerine, aksi kanıtlanana dek, her insanın aklının başında olduğunu ve işlediği suçlar için yeterli derecede muhakemeye sahip olduğunu varsaymaları söylenmelidir; delilik üzerine bir savunma kurmak için, suçlanan tarafın eylemin işlendiği esnada zihinsel bir hastalık yüzünden muhakemesiz hareket ettiği, gerçekleştirdiği eylemin doğasını ve niteliğini bilmediği ya da biliyorsa bile, yaptığının yanlış olduğunu bilmediği çok açık bir şekilde kanıtlanmalıdır.

Bu tanım, caydırılamayacak durumda olan insanın mükemmel bir tarifidir. Kişi, bir eylemin insanlara zarar verebileceğini bilemeyecek kadar muhakemesini yitirmiş haldeyse, "insanlara zarar verme, yoksa!" emriyle durdurulamaz. M'Naughten kuralı, kindar cezalandırmalardan vazgeçilmesini hedefler; yani faili veya benzeri kişileri caydırma umudu olmaksızın faile zarar verilmesini engellemeyi amaçlar.

Delilik savunması, caydırıcılığa tepki veren bilişsel sistemin çalışıp çalışmadığını gösteren kullanışlı bir testten çıkıp, bu davranışı neyin üretmiş olabileceğini söyleyen daha belirsiz bir teste dönüşünce, kiralık deli doktorlarının düelloları ve akıllıca öne sürülen taciz bahaneleriyle birlikte günümüzdeki kötü şöhretine ulaştı. 1954'teki *Durham* hükmünde,[20] Bazelon, delilik savunması için yeni bir dayanak yaratmak uğruna "psikiyatri bilimi" ve "psikoloji bilimi"ne başvurdu:

> Şimdi ele aldığımız kural açıktır. Sanığın yasadışı eylemi zihinsel bir hastalığın ya da zihinsel bir özrün ürünüyse, sanık bu eylemden sorumlu değildir.

---

[19] Dershowitz, *The abuse excuse,* 1994; Faigman, *Legal alchemy: The use and misuse of science in the law,* 1999; Kaplan, *Criminal justice: Introductory cases and materials,* 1973; Kirwin, *The mad, the bad, and the innocent: The criminal mind on trial,* 1997.

[20] *Durham hükmü*: 1954 yılında ABD mahkemesi, suçlanan kişinin akıl sağlığı yerinde değilse mahkûm edilemeyeceği kararını vermişti. —*çev. notu*

Eğer kişi, sıradan eylemlere Makinedeki Hayalet tarafından karar verildiğine inanmıyorsa, bütün eylemler beyindeki bilişsel ve duygusal sistemlerin ürünüdür. Suç eylemleri nispeten az görülür –sanığın yerinde olan herkes onun gibi davranmış olsaydı sanığın yaptığı şeyi engellemeye çalışan yasalar feshedilirdi– dolayısıyla canavarca eylemler, normalden *bir şekilde* farklı olan bir beyin sisteminin ürünü olacaktır ve davranışlar da "zihinsel bir hastalığın ya da zihinsel bir özrün ürünü" olarak yorumlanabilir. *Durham* hükmü ve benzeri delilik kuralları, beyinsel bir hastalığın ürünü olan davranışlar ile başka bir şeyin ürünü olan davranışları farklı kefelere koyarak, zihnin anlaşılması için yaptığımız her ilerlemeyi, sorumluluk kavramını erozyona uğratan bir unsura dönüştürmekle tehdit ediyor.

Zihin ve beyne dair kimi keşiflerin, sorumluluk anlayışına karşı tavrımızda gerçekten etkisi olabilir – fakat bunlar sorumluluklar kapsamının daraltılması yerine genişletilmesini de gerektirebilir. Kadınların zaman zaman tacize uğrayıp dayak yemesiyle sonuçlanan arzuların birçok erkekte var olduğunu düşünelim. Bu arzuya uymak ellerinde olmadığı için, söz konusu suçların cezası verilirken erkeklere daha hoşgörülü davranılması anlamına mı gelir bu? Yoksa güçlü ya da yaygın bir dürtüyü engellemek için daha kesin ve daha ciddi cezalar mı verilmelidir? Diyelim ki azılı bir psikopatın şefkat duygusundan yoksun olduğu, dolayısıyla kurbanlarının acılarını anlamakta zorlandığı anlaşıldı. Aksayan bir kabiliyeti olduğu için cezasını hafifletmeli miyiz? Yoksa anladığı tek dilde bir ders vermek için daha kesin ve ciddi şekilde mi cezalandırmalıyız?

Neden insanların sezgileri aksi yönlere gider; hem "kendini kontrol etmekte zorlanıyorsa daha yumuşak bir ceza verilmeli" hem de "kendini kontrol etmekte zorlanıyorsa daha sert cezalandırılmalı" derler? Bunun kökeni, caydırıcılık paradoksuna dek gitmektedir. Diyelim ki bazı insanların yangın musluğunun önüne park etmekten caydırmak için ıslak havluyla bir kere vurma tehdidinde bulunulması yetiyor. Diyelim ki kötü bir gene, beyne veya kötü bir çocukluğa sahip kişilerin ise on havlu darbesiyle tehdit edilmesi gerekiyor. Yasadışı şekilde park edenleri dokuz darbeyle tehdit etmek hem gereksiz acılara yol açacak hem de sorunu çözmeyecektir: çünkü dokuz darbe sıradan insanları caydırmak için gerekenden fazla ve kusurlu kişileri caydırmak için gerekenden azdır. Hem yasadışı park etmenin hem de havlu cezasının önüne sadece on darbe cezası geçer: herkes cayacak ve kimse yangın musluklarının önüne park etmeyecek, sonuçta kimse kamçılanmayacaktır. O halde iki uçta yer alan siyasetler (sertlikle cezalandırmak ve ceza vermemek) savunulabilir, ama aralarında kalan siyasetler savunulamaz, ki bu da paradoksal bir durumdur. Elbette gerçek hayatta insanların cayma eşikleri iki değere indirgenmiş değildir, geniş bir yelpazeye yayılmıştır (bazıları için bir darbe, bazıları için iki vesaire). Bir günahı caydırmanın faydalarının, cezalandırılan kişiye zarar vermenin bedeli karşısında nasıl tartıldığına bağlı olarak, arada kalan birçok cezalandırma se-

viyesi savunulabilir konuma gelebilir.

Frontal lobda oluşan hasar, psikopatlık genleri veya başka bir olası sebep yüzünden *tamamen* caydırılamayacak durumda olan kişilerin bile, bizimle aralarındaki bağın avukatlar tarafından epeyce gevşetilmesine izin vermemiz gerekmez. Kendilerine ya da başkalarına zarar vermesi muhtemel, fakat adalet sisteminin uygun gördüğü ödüller ve cezalara tepki vermeyen bu kişiler için elimizde zaten bir mekanizma mevcuttur: Kişinin medeni haklarının zorla elinden alınması. Bu uygulamada, medeni özgürlüklerinin bazı güvencelerini, olası yırtıcılardan korunma güvenliğine karşı takas ederiz. Tüm bu hükümlerde, insan doğasına dair bilimler, kişilerin caydırılabilme dağılımını tahmin etmeye yardımcı olabilir, fakat bu bilimler, boş yere cezalandırmanın büyük çoğunluğundan sakınmak ve ileride yapılacak kötülüklerin büyük bölümünü engellemenin birbiriyle çatışan değerlerini tartamaz.[21]

Özgür irade sorununu çözdüğümü iddia etmiyorum, sadece davranışların sebeplerini gittikçe daha çok anladığımız şu günlerde, kişisel sorumluluk kavramını korumak için bu meseleyi çözmemiz gerekmediğini gösterdiğimi söylüyorum. Erdemli olmayı cesaretlendiren tek unsurun, caydırıcılık olduğunu da ileri sürmüyor; sadece caydırıcılığı, sorumluluktan vazgeçmemeyi değerli kılan faal bir öğe olarak anlamamız gerektiğini söylüyorum. Hepsinin ötesinde, umarım ki insan doğası bilimlerinin gereksiz korkular ekmesine izin veren iki yanlış inanışı bertaraf etmişimdir. Bunlardan ilki, biyolojik açıklamaların bir şekilde sorumluluk kavramını aşındırdığı, fakat çevreci açıklamaların bunu yapmadığıdır. İkinci yanlış inanış ise sebep sonuç ilişkisine dayanan açıklamaların (hem biyolojik hem de çevresel) bir şekilde sorumluluk kavramını aşındırdığı, fakat tesadüfî iradeye veya ruha duyulan inancın bunu yapmadığıdır.

[21] Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.

11 | NİHİLİZM KORKUSU

Zihnin biyolojik açıklamalarına karşı duyulan korkulardan sonuncusu, bu açıklamaların hayatımızı anlam ve amaçtan mahrum bırakabilecek olmasına yöneliktir. Eğer bizler, genlerimizin kendilerini kopyalamak için kullandığı alelade makinelersek, sevinçlerimiz ve memnuniyetlerimiz sadece günün birinde dışarı fışkıracak biyokimyasal olaylarsa, yaşam yüce bir amaç için yaratılmamışsa ve soylu bir amaç taşımıyorsa, yaşamaya neden devam edelim ki? Değer verdiğimiz hayat bu durumda yapmacık bir şey, sadece görünüşte erdemli ve değerli olan bir Potemkin köyü[1] olurdu.

Bu korkunun iki biçimi vardır: dinî ve dünyevi. Dinî kaygının sofistike bir versiyonu, Papa II. John Paul'un 1996 yılında Papalık Bilim Akademisi'ne verdiği söylevde dile getirilmiştir: "Gerçek, Gerçekle Çelişemez."[2] Papa, Darwin'in evrim kuramının "bir varsayımdan fazlası" olduğunu kabul etmişti, çünkü birbirinden bağımsız birçok alandan gelen ve "ne maksatlı ne de yapmacık" olan keşifler bu kuramın lehineydi. Fakat çizgiyi "manevi ruh"un önünden geçecek şekilde çizdi ve insan evriminde bilim tarafından gözlemlenemez "ontolojik sıçramaya" denk gelen bir dönüşümden bahsetti. Ruh "canlı maddelerin güçlerinden" ortaya çıkmış olamazdı, çünkü bu güçler "kişinin itibarının temeli" olamaz:

> İnsan, Tanrı'nın dünyada kendi adına istediği tek yaratıktır. ... Başka bir deyişle, birey, türün ya da toplumun katıksız bir amacı veya katıksız bir aygıtı olarak önemsizleştirilemez; onun kendinden gelen bir değeri vardır. Birey bir kişidir. Kendi zekâsı ve iradesiyle birlikte, akranlarıyla arasında birliktelik, dayanışma ve fedakârlık ilişkisi kurar. ... İnsan, Tanrının kendisiyle bir bilgi ve sevgi ilişkisine girmeye çağrılır, ki bu ilişkinin bütün gereklerinin yerine getirilmesiyse zamanın ötesine ve sonsuzluğa taşar. ...
>
> Kişinin bütün olarak, bedeninde bile böyle bir itibar taşıması, manevi ruhunun bir erdemidir. ... Eğer insan bedeni kökenini önceden var olan canlı bir maddeden

---

[1] *Potemkin*: Çariçe II. Katerina'nın gücü ele geçirmesine yardım eden Prens Potemkin, 1787 tarihli Kırım ziyareti sırasında çariçesini etkilemek ve etraftaki sefaleti görmesini engellemek için sadece dekorlardan oluşan taklit köyler kurulması emrini vermişti; Potemkin köyü deyişi, etkileyici görünen fakat içi boş olan şeyleri nitelemek için kullanılan bir ifadedir. —*çev. notu*

[2] 22 Ekim 1996; *L'Osservatore Romana*'nın İngilizce versiyonunda 30 Ekim 1996'da yeniden basılmıştır.

> almışsa, manevi ruh da derhal Tanrı tarafından yaratılmıştır. ... Sonuçta, evrim kuramlarıyla birlikte bunlara ilham veren felsefelerin, ruh olgusunu, canlı maddelerin gücünden ortaya çıkmış ya da bu maddenin yan ürünü olan bir fenomen olarak değerlendirmesi, insan hakkındaki gerçeklere uymaz. Bu görüşler, kişinin itibarına bir temel kazandırmaktan da acizdir.

Başka bir deyişle söylenirse, eğer bilimciler zihnin canlı maddeden ortaya çıktığı konusunda haklıysa, bireyin değeri ve itibarından, başka insanlarla gösterdiğimiz dayanışma ve fedakârlıklardan, Tanrıyı sevmek ve onun planlarını bilmek sayesinde bu değerleri anlamaya dair yüce amacımızdan vazgeçmek zorunda kalırız.

Söylemeye gerek yok, Papayla tartışmak dünyanın en yararsız işi olurdu. Bu bölümün amacı, Papanın öğretilerini çürütmek veya dini suçlamak ya da Tanrının varlığına karşı bir şeyler söylemek değildir. Dinler sayısız insana huzur vermiş, toplumları bir arada tutmuş ve onlara ahlaki rehberlik yapmıştır; ayrıca bazı biyologlar, birçok dinin evrimleşmesiyle ortaya çıkan sofistike bir tanrıcılığın, zihin ve insan doğasını evrim penceresinden anlamakla uyum gösterebileceğini ileri sürmektedir.[3] Benim amacım savunmaya yönelik: Zihne materyalist bir açıdan bakmanın ahlaktan yoksun olduğu suçlamasını ve dinsel kavramların daha insancıl oldukları için öne çıkarılmaları gerektiği iddiasını çürütmek niyetindeyim.

En ateist bilimciler bile, duygu yoksunu bir ahlaksızlığın savunuculuğunu elbette yapmazlar. Beyin sıradan bir malzemeden meydana gelmiş fiziksel bir sistem olabilir, fakat bu malzeme öyle düzenlenmiştir ki acı ve zevk duyma kabiliyetine sahip duygulu bir organizmaya can vermiştir. Dolayısıyla ahlakın ortaya çıkması için sahne kurulmuş olur. Bunun sebebi *Calvin ve Hobbes* adlı bir çizgi roman bantında kısaca açıklanmıştır (bkz. sonraki sayfa).

Hobbes adlı kedigil –tıpkı insan adaşı gibi– ahlak yoksunu bir bencilliği savunmanın neden olanaksız olduğunu bize göstermektedir. Karikatürdeki bencil delikanlı çamura itilmeseydi kendisi için daha iyi olurdu, fakat başkalarını çamura itmekten çekinmiyorsa, başkalarının da onu çamura itmekten kaçınmasını talep etmeye pek hakkı yoktur. İtmeyip itilmemek, itip itilmekten daha çok işine geldiği için kişi, bir ahlak yasasında ısrarcı olur, her ne kadar bunun bedeli o yasaya uymak olsa bile. Çağlar boyunca ahlak felsefecilerinin belirttiği gibi, kişi nesnel bir bakış açısından kendini diğer insanlar gibi gördüğü anda, "herkes değil, sadece ben!" anlayışına dayanan bir yaşam felsefesi yerle bir olacaktır. Bu felsefe "burada", uzayın bu noktasında, kişinin o an kapladığı alanın

---

[3] Macnamara, *Through the rearview mirror: Historical reflections on psychology,* 1999; Miller, *Finding Darwin's God: A scientist's search for common ground between God and evolution,* 1999; Newsome, "Life of faith, life of science", 2001; Ruse, *Can a Darwinian be a Christian? The relationship between science and religion,* 2000.

sanki evrende özel bir yer olduğunu söylemek gibidir.[4]

Calvin ve Hobbes adlı çizgi roman kahramanlarının arasındaki dinamik, sosyal organizmalarda da mevcuttur ve bu dinamiğe getirilen çözümün –bir ahlak anlayışının– kendimizi çamurdan çıkardıktan sonra, her birimizde bir anda ortaya çıkmış olmasına inanmak yerine, türümüzde evrimleştiğine inanmamızı gerektirecek sebepler vardır.[5] Bir buçuk yaşındaki bebekler, sıkıntılı olduğu açıkça görülen yetişkinlere veya başka çocuklara, kendiliklerinden oyuncaklarını verir, yardım önerir ya da onları rahatlatmaya çalışır.[6] Her kültürden

[4] Bkz. Nagel, *The possibility of altruism,* 1970; Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981.

[5] Cummins, "Evidence for the innateness of deontic reasoning", 1996; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971; Wright, *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life,* 1994.

[6] Zahn-Wexler ve diğerleri, "Development of concern for others", 1992.

insanlar doğru ve yanlışı ayırt edebilirler, adalet anlayışına sahiptirler, birbirlerine yardım eder, haklar ve yükümlülüklerin yürürlüğe konmasını dayatır, yanlışların düzeltilmesi gerektiğine inanır, tecavüz, cinayet ve bazı şiddet olaylarını yasaklarlar.[7] Bu duyguların normal oluşu, psikopat dediğimiz anormal insanların bunlardan yoksun olmasından bellidir.[8] O halde, erdemin kaynağına dair dinsel kuramın alternatifi, evrimin bizi ahlak anlayışıyla donatmış olması ve bizim de tarihin akışında bu anlayışın etkinlik çemberini muhakeme (kendi çıkarlarımızla başkalarının çıkarlarının mantıken takas edebileceğini kavramak), bilgi (işbirliği yapmanın uzun vadeli avantajlarını öğrenmek) ve diğer insanlara anlayış göstermek (başka insanların acısını hissetmemizi sağlayacak deneyimler yaşamak) ile genişletmiş olmamızdır.

Hangi kuramı tercih etmemiz gerektiğini nasıl anlayacağız? Bir düşünce deneyi bunları karşı karşıya getirebilir. Tanrı insanların kibar ve cömert olmak yerine bencil ve zalimce davranmasını emretmiş olsaydı, yapılacak doğru şey ne olurdu? Erdemlerinin kökenini dine dayandıranlar, bencil ve zalimce davranmamız gerektiğini söylemek zorunda kalırdı. Ahlak anlayışına başvuranlar ise Tanrının emrini reddetmemiz gerektiğini söylerdi. Umarım ki bu yaklaşım, önceliği ahlak anlayışımızın hak ettiğini kanıtlamıştır.[9]

Bu düşünce deneyi, on üç yaşındaki ateistlerin sevdiği cinsten, örneğin Tanrı geleceği görebiliyor ve ne olacağını zaten biliyorsa, nasıl davrandığımızı neden umursasın ki türünden basit bir beyin jimnastiği değildir. Dinler tarihi göstermiştir ki Tanrı insanlara her türlü bencillik ve zalimliği yapmayı da buyurmuştur: Midianlıları katledip kadınlarını alın, fahişeleri taşlayın, eşcinselleri öldürün, cadıları yakın, sapkınları ve kâfirleri boğazlayın, Protestanları pencerelerden atın, ölen çocuklara ilaç vermeyin, kürtaj kliniklerine ateş edin, Salman Rushdie'yi avlayın, kendinizi kalabalık pazar yerlerinde patlatın, uçakları gökdelenlere çarpın. Unutmayın ki Hitler bile Tanrının iradesini yerine getirdiğini düşünüyordu.[10] Tanrının adına gerçekleştiren kötücül eylemlerin tekrarlanması, bunların gelişigüzel sapıklıklar olmadığını gösteriyor. Kimsenin göremediği ve her şeye kadir bir güç, kutsal savaşçıları askere almak isteyen kötü niyetli önderler için sırtlarını dayayabileceği faydalı bir duvardır. Doğruluğu kanıtlanamaz inançların keşfedilmek yerine, insanlara aileler ve akranlar aracılığıyla aktarılması gerekir, dolayısıyla bu inançlar, gruptan gruba değişir ve her grubu ötekilerden ayıran bir kimlik alametine dönüşür.

---

[7] Brown, *Human universals,* 1991.

[8] Hare, *Vicdansızlar: Antisosyal kişilik bozukluğu,* 1993 [2006]; Lykken, *The antisocial personalities,* 1995; Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995; Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.

[9] Rachels, *Created from animals: The moral implications of Darwinism,* 1990.

[10] Murphy,"Hitler was *not* an atheist", 1999.

Ayrıca ruhun varlığından bahseden öğretinin, zihni fiziksel bir organ olarak kabul eden anlayıştan daha insancıl olduğunu da kim söylemiş? Kök hücre araştırmalarıyla tedavisi bulunabilecekken, insanları hepatit hastalığından ölmeye veya Parkinson hastalığının yıkımına uğramaya terk etmekte hiçbir yücelik göremiyorum; oysa dinsel hareketler, sırf araştırmalarda kullanılan hücrelerin "manevi ruhlara" doğru "ontolojik bir sıçrama" gerçekleştirmiş olduğunu ileri sürerek, bu araştırmaları yasaklamaya çalışıyor. Hızlı bir şekilde büyük acılara yol açan Alzheimer hastalığı, depresyon ve şizofreni gibi keder verici hastalıklar, düşünce ve duyguların, manevi bir ruhun tezahürleri olarak ele alınmakla değil, ancak fizyoloji ve genetiğin tezahürleri olarak düşünüldüğünde kurutulabilir.[11]

Son olarak, yaşamdan sonra bedeni terk eden ruh öğretisi kesinlikle haksızlıktır, çünkü bu dünyada yaşadığımız hayatın değerini düşürmektedir. Susan Smith,[12] iki küçük oğlunu gölün dibine yolladığında, vicdanını, "çocuklarım en iyisini hak ediyor ve şimdi buna kavuşacaklar" düşüncesiyle yatıştırmıştı. Ölümden sonra mutlu bir hayatın olduğu iması, önce evlatlarını sonra kendilerini öldüren anne babaların veda mektuplarında tipik bir unsurdur;[13] ayrıca bu tür inançların intihar bombacılarını ve kamikaze pilotlarını nasıl cesaretlendirdiğini yakın tarihimizden hatırlıyoruz. İnsanlar ilahi adalete inanmaktan vazgeçerse, cezalardan muaf olarak kötülük yapacaklardır tezini, bu yüzden reddetmemiz gerekir. Evet, inançsız kişiler yasal sistemden ve dahil oldukları toplumlarda yaşayacakları utançtan, ayrıca kendi vicdanlarından paçayı sıyırabileceğini sanıyorsa, sonsuza kadar cehennemde yanma tehdidi de onlar için caydırıcı olmaz. Fakat aynı zamanda, sonsuza kadar cennette yaşama vaadine kanarak binlerce insanı katletmeye de yeltenmezler.

Ölümden sonraki hayata inanmanın getireceği duygusal rahatlık bile iki farklı yöne çekilebilir. Beynimiz öldüğünde varoluşumuz sona eriyorsa, hayat amacını kaybetmez mi? Öte yandan hiçbir şey, öznel bir bilince sahip olmanın her saniyesinin kıymetli bir hediye olduğu anlayışı kadar hayata anlam katamaz. Bazen "hayatın kısa olduğunu" anımsadığımız için, kaç kavganın önüne geçildi, kaç arkadaşlık tazelendi, kaç saat boşa harcanmadı ve duygular kaç kere dışa vuruldu?

---

[11] Damewood, "Ethical implications of a new application of preimplantation diagnosis", 2001.

[12] *Susan Smith*: İki oğlunu öldürmekten suçlu bulunup 1995 yılında ömür boyu hapse mahküm edilen Amerikalı kadın. Çocuklardan biri üç yaşındaydı, öbürü on dört aylıktı. *—çev. notu*

[13] Ron Rosenbaum, "Staring into the heart of darkness", *New York Times Magazine*, 4 Haziran 1995; Daly ve Wilson, *Homicide*, 1988, s. 79.

Laik düşünürler, biyolojinin, hayatın anlamını yok edeceğinden korkar? Bunun sebebi, biyolojinin bağrımıza en çok bastığımız değerleri küçültüyor gibi görünmesidir. Çocuklarımızı sevmemizin nedeni, beyinde yükselen oksitosin miktarının bizi genetik yatırımlarımızı korumaya zorlamasıysa eğer, anne baba olmanın asaleti fikrinin altı oyulmaz mı, çocuklar için yapılan fedakârlıkların değeri azalmaz mı? Anlayış göstermek, güven ve adalet isteği, iyilik yapmanın ve hilekârları caydırmanın yolu olarak evrimleşmişse, özgecilik gibi, adalet gibi şeylerin gerçekten kendi uğurlarına var olmadıkları anlamına gelmez mi bu? Vergi indirimi sayesinde yaptığı bağıştan kâr eden iyilikseveri, günah işleyenlere karşı televizyonda esip gürleyen fakat kendisi fahişelere dadanan evangelisti, ezilmişleri ancak kamera karşısında savunan siyasetçiyi, feminizmi kadınları cezbetmenin iyi bir yolu diye destekleyen yeni çağ erkeğini küçümseriz. Evrim psikolojisi *hepimizin* daima bu tür ikiyüzlüler olduğunu söyler gibidir.

Bilimsel bilginin insan değerlerinin altını oymasından duyulan korku, bana *Annie Hall* filminin açılış sahnesini anımsatır. Bu sahnede genç Alvy Singer, aile doktoruna götürülür:

> ANNE: Oğlum çok üzgün. Durup dururken bir şey yapamaz oldu.
> DOKTOR: Neden üzgünsün, Alvy?
> ANNE: Dr. Flicker'a anlat. [Kendisi yanıtlar.] Okuduğu bir şey yüzünden.
> DOKTOR: Okuduğu bir şey mi?
> ALVY: [Boynunu büker.] Evren genişliyormuş.
> DOKTOR: Evren genişliyor demek?
> ALVY: Şey, evren her şeydir ve her şey genişliyorsa, günün birinde parçalara ayrılır; bu da her şeyin sonu olur!
> ANNE: Bundan sana ne? [Doktora döner] Artık ev ödevlerini yapmıyor.
> ALVY: Neye yarar ki?

Bu sahne komiktir, çünkü Alvy iki çözümleme seviyesini birbirine karıştırmıştır: evrenin yaşını ölçtüğümüz milyarlarca yıl ile kendi hayatlarımızın süresini ölçtüğümüz yılları ve günleri aynı kefeye koymuştur. Alvy'nin annesinin belirttiği gibi: "Bunun evrenle ne alakası var? Sen burada, Brooklyn'desin! Brooklyn genişlemiyor!"

Bütün güdülerimizin bencil olduğunu düşünüp üzülen insanların Alvy gibi aklı karışmıştır. Nihai nedenleri (neden bir varlık doğal seçilimle evrimleşir), en yakın sebepler ile (bu varlık şu anda burada nasıl çalışıyor) karıştırmışlardır. Bunları birbirine karıştırmak doğaldır, çünkü iki açıklama da birbirine benzer.

Richard Dawkins, genleri bencil dürtülere sahip etkenler olarak hayal etmenin, doğal seçilimin mantığını açıklamanın iyi bir yolu olduğunu göstermiştir. Kimse sırf Dawkins'e kin güttüğü için bu metaforu reddetmemeli; fakat bu metafor, işin farkında olmayan insanlar için bir tuzak içeriyor. Genlerin metaforik dürtüleri vardır, yani kendi kopyalarını üretmek isterler deriz; oysa tasarladıkları

organizmaların dürtüleri gerçektir. Fakat bu dürtüler iki taraf için *aynı* değildir. Bazen bir genin yapabileceği en büyük bencillik, insan beynine *bencil olmayan* dürtüler yerleştirmektir – insana yürekten gelen, kimseden esirgemediği ve iliklerine kadar hissettiği bir özveri kazandırmaktır. Çocuklara (kişinin genlerini geleceğe taşır), sadık bir eşe (eşin genetik kaderi, kişininkiyle aynıdır), dostlara ve müttefiklere (güvenilir bir kişiyseniz size güvenirler) duyulan sevgi, biz insanlar söz konusuysak (en yakın sebep) dipsiz ve kusursuz bir sevgi olabilir, oysa genler söz konusu olduğunda bu sevgi metaforik bir bencilliktir (nihai sebep).

Bu açıklamaların neden bu kadar kolayca birbirlerine karıştırıldıklarına dair başka bir sebebin olmasından şüpheleniyorum. Hepimiz biliriz ki bazen insanların açığa vurmadıkları dürtüleri vardır. İnsanlar kamu önünde cömert ve kişisel hayatında açgözlü, kamu önünde dindar ve kişisel hayatında alaycı, kamu önünde duygusal görünüp kişisel hayatında şehvet düşkünü olabilir. Freud bizi, üstü örtülü dürtülerin davranışlara da sirayet ettiği ve etkilerini zihnin ulaşılmaz bir katmanında gösterdikleri fikrine alıştırmıştır. Bu görüşü genlerin bir tür kişinin özü olduğunu söyleyen yaygın yanlış anlamayla birleştirirseniz, Dawkins ve Freud melezi bir görüş elde edersiniz: yani genlerin metaforik dürtülerinin, kişinin derindeki bilinçsiz ve üstü örtülü dürtüleri olduğu fikrine ulaşırsınız. Bu hatalı bir görüştür. Brooklyn genişlemiyor.

İnsanları ve genleri zihinlerinde ayrı yerlere koyabilen kişiler bile, bu konuda karamsarlığa düşebilir. Psikoloji bize, deneyimlerimizin farklı yönlerinin, bilginin beyinde işlenme şeklinden ortaya çıkan uydurmalar ve yapaylıklar olabileceğini öğretti. Kırmızı deneyimimiz ile yeşil deneyimimiz arasındaki nitel farklılık, dünyadaki ışık dalgalarının farklılık türünü yansıtmaz; renk algımızı doğuran ışık dalgaları, aslında yumuşak bir süreğenlik meydana getirir. Nitel olarak farklı özellikler diye algılanan kırmızı ve yeşil, kimyasal yapımız ve sinir sistemi devremizin eserleridir. Farklı fotopigmentlere veya sinirsel bağlantılara sahip bir organizmada bu renk algıları olmayabilir; aslında, en yaygın renk körlüğü biçimine sahip insanlar böyle organizmalardır. Ayrıca bir nesnenin duygusal olarak renklendirilmesi, en az fiziksel renklendirilmesi kadar uydurmadır. Meyvenin tatlılığı, yüksekliğin korkutuculuğu veya cesedin sefilliği, bu nesnelere adaptif tepkiler vermek için evrimleşmiş olan bir sinir sisteminin tasavvurlarıdır.

İnsan doğasına dair bilimler, aynı şeyin doğru ve yanlış, değerli ve değersiz, güzel ve çirkin, kutsallık ve avamlık için de geçerli olduğunu söylemektedir sanki. Bunlar da en fazla yeşil ve kırmızı arasındaki farkın gerçekliğine sahiptir, yani sinir sisteminin eserleridir, kafatasımızın içinde oynattığımız filmler ve beynin haz merkezlerini gıdıklamanın değişik biçimleridir. Marley'in hayaleti Scrooge'a[14] duygularından neden kuşku duyduğunu sorunca şu yanıtı alır:

[14] Charles Dickens'ın *Bir Yılbaşı Hikâyesi* adlı eserinden. Scrooge'un iş ortağı olan Mar-

"Çünkü ufak bir şey bile onları etkiliyor. Midenin biraz bozulması bile onları sahtekârlık yapmaya itiyor. Sindirilmemiş bir biftek parçası, bir hardal lekesi, peynir kırıntısı, az pişmiş bir patates dilimi olabilirsin. İnsan her neyse, kasvetten çok yemek sosuyla ilgili bir şeydir!" Bilim de, değer biçtiğimiz her şey için bunun geçerli olduğunu söylüyor gibi görünmektedir.

Fakat sırf beyinlerimiz belirli şekillerde düşünmeye hazırlıklı diye, bu düşüncelerin amaçlarının kurgusal olduğu anlamı çıkmaz. Yetilerimizden birçoğu, dünyadaki gerçek şeylerle uyum içinde çalışmak üzere evrimleşmiştir. Derinlik algımız, beyindeki karmaşık bir devrenin ürünüdür ve bu devre başka türlerde yoktur. Fakat bu, dışarıda gerçek ağaçların ve uçurumların olmadığı ya da dünyanın krep gibi düz olduğu anlamına gelmez. Daha soyut varlıklar için de aynısı geçerli olabilir. Birçok hayvan gibi insanların da içten gelen bir sayı duygusu vardır, bu da evrimsel geçmişimizde sayılar hakkında akıl yürütmenin faydası olmasıyla açıklanabilir. (Örneğin, mağaraya üç ayı girer ve ikisi dışarı çıkarsa, mağaraya girmek güvenli midir?) Fakat sayı yetisinin evrimleşmiş olması, sayıların bir yanılsama olduğu anlamına gelmez. Birçok matematikçi ve filozofun gözdesi olan Platoncu sayı kavramına göre; sayılar ve şekiller gibi varlıkların zihinden bağımsız bir varoluşu mevcuttur. Üç rakamı şapkadan çıkmamıştır; keşfedilip irdelenebilecek gerçek özelliklere sahiptir. "İki" kavramı ve toplama kavramını anlayacak devrelerle donatılmış bütün akıllı yaratıklar, iki artı birin sadece üçe eşit olduğunu keşfedebilirdi. Farklı kültürler, hatta farklı gezegenlerde benzer matematiksel sonuçlarına ulaşılmasını beklememizin sebebi budur. Bu doğruysa, sayı duygusu, dünyadaki soyut olguları kavramak için evrimleşmiştir, ki bu soyut olguların varlığı, kendilerini kavrayan bir zihinden bağımsızdır.

Belki de aynı iddia ahlak için bile öne sürülebilir. Ahlaki gerçekçilik kuramına göre, doğru ve yanlış vardır, ayrıca bunlar kimi ahlaki savları onaylayan ve kimilerini onaylamayan içkin bir mantığa da sahiptirler.[15] Dünya bize toplamı sıfır olmayan oyunlar sunmaktadır; ki bu oyunlarda, iki tarafın da özverili davranması, bencilce hareket etmelerinden çok daha iyi sonuç verir (itmeyip itilmemek, itip itilmekten daha iyidir). Amaç refaha ermekse, belirli koşullara illa uyulmalıdır. Bana zarar vermenin sizin için ahlak dışı bir eylem olduğunu anlamayı sağlayan bir devreyle donatılmış yaratık, benim de size zarar vermemin ahlak dışı olduğunu keşfedebilir. Sayılar ve sayı duygusunda olduğu gibi, ahlak sistemlerinin de farklı kültürler, hatta farklı gezegenlerde bile benzer sonuçlara ulaşacak şekilde evrimleşmesini bekleriz. Aslında Altın

---

ley öldükten sonra, hayaleti Scrooge'u ziyaret etmeye gelir. —*çev. notu*

[15] Antonaccio ve Schweiker, *Iris Murdoch and the search for human goodness,* 1996; Brink, *Moral realism and the foundations of ethics,* 1989; Murdoch, *Metaphysics as a guide to morals,* 1993; Nozick, *Philosophical explanations,* 1981; Sayre-McCord, *Essays on moral realism,* 1988.

Kural defalarca keşfedilmiştir: Leviticus ve Mahabharata kitaplarının yazarları tarafından; Hillel,[16] İsa ve Konfiçyus tarafından; Roma İmparatorluğunun Stoacı filozofları tarafından; Hobbes, Rousseau ve Locke gibi toplum sözleşmesi kuramcıları tarafından; Kant'ın bahsettiği kesin zorunluluklardan dem vuran ahlak felsefecileri tarafından.[17] Ahlak anlayışımız, kafamızın içinde durup dururken içsel bir ahlak mantığı uydurmak yerine, bununla uyum içinde çalışmak üzere evrimleşmiş olabilir.

Fakat ahlak mantığının Platoncu varoluşu size fazla gelmiş olsa bile, ahlakı toplumsal bir gelenek veya dinsel dogmaların üstünde bir şey olarak görebilirsiniz. Ontolojik statüsü ne olursa olsun, ahlak anlayışı insan aklının standart donanımıdır. *Elimizdeki tek zihin budur* ve bunun sezgilerini ciddiye almaktan başka seçeneğimiz yoktur. Ahlak bağlamında düşünmemek elimizden gelmeyecek şekilde oluşturulmuşsak (en azından bazı zamanlarda ve bazı insanlara karşı), o zaman ahlak *bizim için* sanki Kadiri Mutlak tarafından buyurulmuş veya evrene yazılmış gibi gerçektir. Sevgi, dürüstlük ve güzellik gibi diğer insan değerleri için de aynısı geçerlidir. Onların gerçekten "dışarda bir yerlerde" olduklarını bilebilir miyiz, yoksa insan beyni bunların olmadığını düşünmeyi imkânsız kıldığı için mi dışarda bir yerlerde olduklarını düşünüyoruz? İnsanın düşünme tarzıyla ilgili şeyler olsalar, ne kadar kötü olabilirdi ki? Belki de insanlık durumu hakkında düşünürken Kant'ın *Pratik Aklın Eleştirisi* kitabında söylediklerini örnek almalıyız: "İki şey, haklarında daha sık ve daha muntazam düşündükçe, aklımızı gittikçe artan bir takdir ve şaşkınlıkla doldurur: Üzerimizdeki yıldızlı gökyüzü ve içimizdeki ahlak yasası."

Son dört bölümde, insan doğasına dair bilimlerden gelen yeni görüşlerin insan değerlerinin altını neden oymadığını gösterdim. Tam tersine, bu bilimler, ahlak mantığımızı bilemek ve bu değerlere daha sağlam bir temel kazandırmak için fırsatlar sunmaktadır. Sözün kısası:

- Sırf insan özelliklerinin ayırt edilemez olmasına dayanıp, ayrımcılığın yanlış olduğunu söylemek kötü bir fikirdir.
- Sırf insanların şiddet ve sömürüye doğal eğilimleri olmadığını ileri sürüp, şiddet ve sömürünün yanlış olduğunu söylemek kötü bir fikirdir.
- Sırf insan eylemlerinin sebeplerinin gizemli olduğunu ileri sürüp, insanların kendi eylemlerinden sorumlu olduğunu söylemek kötü bir fikirdir.
- Sırf biyolojik bağlamda açıklanamamalarına dayanıp, niyetlerimizin ki-

[16] Hillel: Yahudi tarihindeki en önemli dinsel önderlerden birisidir. Kral Herod ve İmparator Augustus zamanında Kudüs'te yaşamıştır. —*çev. notu*

[17] Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981.

şisel açıdan manalı olduğunu söylemek kötü bir fikirdir.

Bunlar kötü fikirlerdir, çünkü değerlerimizi talihin eline emanet eder ve günün birinde somut keşiflerin bunları geçersiz kılacağı hissini uyandırırlar. Bunlar kötü fikirlerdir, çünkü insan doğasını inkârın yarattığı olumsuzlukları gizlerler: başarılı kişilere zulmedilmesi, saldırgan toplum mühendisliği ve diğer kültürlerdeki acıları olduğundan küçük göstermek, adaletin mantığının anlaşılmaması ve dünyadaki insan hayatının değerini düşürmek gibi olumsuzlukları göz ardı ederler.

IV. KISIM

KENDİNİ TANI

İnsan doğası fikrini saygın bir konuma getirme girişiminde bulunduğuma göre, insan doğasının ne olduğu, toplumsal ve kişisel hayatlarımızda nasıl bir fark yarattığı hakkında bir şeyler söylemenin zamanı geldi. IV. Kısımdaki bölümlerinde, temel insan yetilerinin tasarım ayrıntıları hakkındaki bazı güncel görüşlerden bahsedeceğim. Bunlar salt psikolojinin ilgilendiği konular değildir, kamuyu ilgilendiren birçok alanda açılımları vardır. Bilişin içeriğine dair görüşler –kavramlar, kelimeler ve tasvirler– önyargıların köklerine, medyayla ve hümanist disiplinlerle ilgili köklerine ışık tutmuştur. Muhakeme kapasitesi hakkındaki görüşler, eğitim alanındaki tutumlarımıza ve teknolojilerin uygulama alanlarına girebilir. Toplumsal ilişkilerle ilgili görüşler ise aile, cinsellik, toplumsal örgütlenme ve suçla ilintilidir. Ahlak anlayışıyla ilgili görüşler, siyasal hareketleri değerlendirme şeklimiz ve ahlaki değerlerden birini yeğlerken bir başkasından nasıl feragat ettiğimiz hakkında bilgi verir.

Bu alanların her birinde, insanlar fark etsinler veya etmesinler, her zaman insan doğasına ait kavramların bazılarına başvururlar. Mesele, bu kavramların genellikle sezgiler, halk kuramları ve biyolojinin çok eski versiyonlarına dayandırılmasıdır. Amacım bu kavramları açıklamak, bunlarda neyin yanlış, neyin doğru olduğunu göstermek ve çıkarımlarından bazılarını gündeme getirmektir. İnsan doğası hakkındaki görüşler tek başına, zorlu ihtilafları çözemez ya da kamu siyasetini belirleyemezler. Fakat bu tür görüşler olmazsa, eksik desteyle iskambil oynuyor sayılırız, ayrıca gereksiz yere kolayca sersemleyebilir hale geliriz. Biyolog Richard Alexander'ın belirttiği gibi "evrim, hâlâ bunun farkında olmayanlar için kesinlikle son derece belirlenimcidir."[1]

[1] Alexander, 1987, *The biology of moral systems,* s. 40.

12 | GERÇEKLİKLE TEMAS ETMEK

Ne şaheserdir insan!
Nasıl soylu bir akıl!
Meziyetleri nasıl da sonsuz!
Davranışları, hareketleri nasıl kusursuz, nasıl fevkalade!
Eylemlerinde nasıl bir melek!
Sezgilerinde, nasıl da tanrı gibi!
— William Shakespeare

İnsan doğasını kabul etmenin başlangıç noktası, bunun kaynağı olan beynin şaşırtıcı karmaşıklığı karşısında saf bir huşu ve alçakgönüllülük duymaktır. Genomumuzdaki üç milyar baz tarafından örgütlenmiş ve yüz milyonlarca yıldır süren bir evrimle şekillenmiş olan beyin hayal edilemez bir karmaşıklık ağıdır: Yüz trilyon bağlantıyla birbirine bağlanan yüz milyar sinir hücresi, üç boyutlu sarmal bir mimari yapı dokur. Yaptığı işin karmaşıklığı, insanı onun karşısında gerçekten mütevazı olmaya iter. Primatlarla paylaştığımız yürümek, elle kavramak ve tanımak gibi sıradan yetenekler bile, yapay zekâ araştırmalarının ancak sınırlarında veya ötesinde çözüm bulunabilecek mühendislik sorunlarıdır. İnsanların doğuştan hakkı olan konuşup anlamak, sağduyuya başvurmak, çocukları eğitmek ve başkalarının niyetleri fark etmek gibi yetenekler, ömrümüz boyunca hiçbir makinenin taklit edemeyeceği yeteneklerdir ve belki de hiçbir zaman taklit edilemeyeceklerdir. Bütün bunlar, zihnin biçimsiz bir hammadde olduğu tasvirini ve insanların önemsiz atomlar olarak "toplum" dediğimiz yapıyı oluşturduğu fikrini dengelemeye hizmet edebilir.

Beynimiz; nesnelerin, canlıların ve diğer insanların olduğu bir dünyada mücadele etmemiz için bize gerekli olan donanımı sağlar. Bütün bu varlıkların bizim refahımıza büyük etkisi vardır; beynimizin de bu varlıkları ve onların güçlerini saptamaya uygun olması beklenir. Sarp bir kayalığı, aç bir panteri veya kıskanç bir eşi fark edememek, kibarca söylemek gerekirse, biyolojik başarımız için epey olumsuz sonuçlar doğurabilir. Beynin fantastik karmaşıklığı, kısmen çevremizdeki dünyanın önemli olgularının anlaşılması içindir.

Fakat bu açık gerçek, modern entelektüel hayatın birçok kesimi tarafından inkâr edilmiştir. Akademilerin çoğunda hüküm süren rölativizm anlayışına göre gerçeklik; dilin, stereotiplerin ve medya imgelerinin kullanımıyla oluşturulmuş sosyal bir yapıdır. Toplumsal inşacılık, bilim ve kültür çalışmaları, eleştirel kuram, postmodernizm ve dekonstrüktivizm yandaşlarıysa, insanların dünyaya

dair gerçeklere erişebildiği fikrinin safdillik olduğunu söyler. Onlara göre, gözlemler daima kuramlardan etkilenir, kuramlar da ideolojiler ve siyasal öğretilerle doludur, dolayısıyla gerçeklere erişebildiğini ya da işin doğrusunu bildiğini iddia eden biri, diğer insanlar üzerinde tahakküm kurmaya çalışıyordur.

Rölativizm ve Boş Sayfa öğretisi birbirlerine iki şekilde dolanmıştır. İlki rölativistlerin, zihnin gerçeği kavramak üzere tasarlanmış mekanizmalara sahip olmadığını söyleyen cimri bir psikoloji kuramı ileri sürmesi yoluyladır; zihnin tek yaptığı çevresindeki kültürden edilgen bir şekilde kelimeler, imgeler ve stereotipleri kendine almaktır. İkincisi, rölativistlerin bilime karşı takındığı tutumdur. Çoğu bilimci kendi çalışmalarını dışımızda her gün olup biten şeyleri ve bunların nasıl işlediğini anlama yeteneğimizin uzantısı olarak görür. Teleskoplar ve mikroskoplar görsel sistemi büyütür; kuramlar sebep ve sonuçlara dair önsezilerimizi formüle eder; deneyler doğrudan tanık olmadığımız olaylara dair kanıt toplama dürtümüze incelik kazandırır. Rölativist hareketler, bilimin mercekle büyütülmüş algı ve biliş iradesi olduğu konusunda hemfikirdirler, fakat bunun aksi bir sonuca varırlar: yani bilimciler, jüri üyeleri gibi, nesnel bir gerçekliği kavrama yetisinden yoksundur sonucunu çıkarırlar. Rölativist görüşün avukatları şöyle der: "Batı bilimi, gerçekliği, doğayı ve nesnelerin nasıl çalıştığını betimlemenin yollarından biridir; emtia ve kâr üretmek için kesinlikle çok etkin bir yoldur, fakat diğer bakımlardan pek tatmin edici değildir. Başka kültürler ve başka zamanların bilimlerini ve anlayışlarını çoğunlukla görmezden gelen emperyalist bir kibirliliktir."[1] Bu yaklaşım ırk, toplumsal cinsiyet, şiddet, toplumsal örgütlenme gibi politik unsurlarla yüklü konulara dair bilimsel çalışmalarda en belirgin halindedir. Bu konularla bağlantılı şekilde "olgulara" veya "gerçeğe" başvurmak sadece bir hiledir, der rölativistler, çünkü kültürel ve politik önyargılardan bağımsız nesnel bir kıstas bağlamında "gerçek" diye bir şey ***yoktur***.

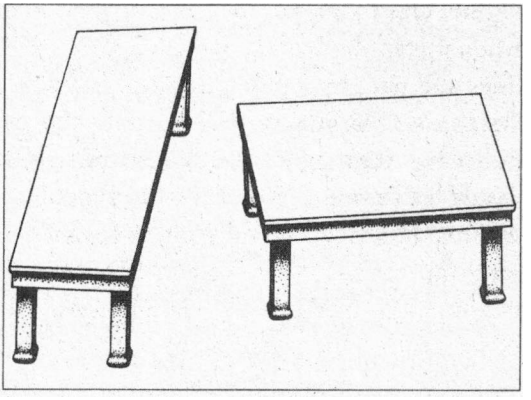
İnsanların zihinsel yetilerinin sağlamlığı hakkındaki şüphecilik, ayrıca sıradan insanların zevk ve kanaatlerine (çok hoşlanmadıklarımıza bile) saygı mı duyulacağını, yoksa bu insanlara sinsi bir ticaret kültürünün kurbanları gibi mi muamele edileceğini de belirler. "Yanlış bilinçlenme", "aldatıcı tercihler" ve "içselleştirilmiş yetki" gibi rölativist öğretilere göre, insanlar kendi arzuları konusunda yanılıyor olabilir. Bu doğruysa, toplumun çoğunluğunun tercihlerine nihai bir yetki veren demokrasinin ardındaki varsayımlar ile insanlara kendi kaynaklarını nasıl kullanacağına dair en yüksek karar makamı muamelesi yapan pazar ekonomisi anlayışının altı oyulmuş olur. Bu yaklaşımın, toplumda dil ve imgelerin kullanımını çözümleyen akademisyenler ve sanatçıları yüceltmesi belki de tesadüf değildir, çünkü sadece onlar bu tür ortamların yanıltıcı ve yozlaştırıcı etkilerinin maskesini düşürebilir.

Bu bölüm bilişe dair –özellikle kelimeler, kavramlar, görüntülerle ilgili– var-

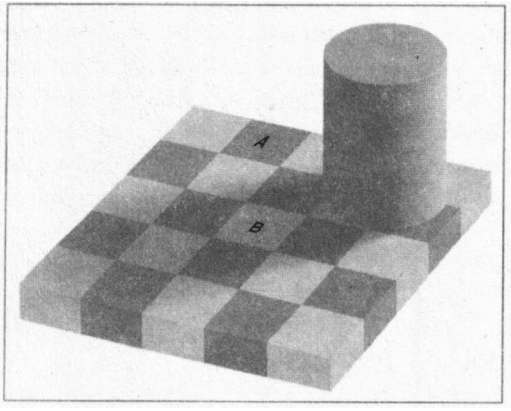
[1] Aktaran: Cartmill, "Oppressed by evolution", 1998.

sayımlar hakkındadır; entelektüel hayattaki yakın tarihli rölativist hareketlerin temelinde bu yetiler vardır. Tartışmaya giriş yapmanın en iyi yolu, dünyayla en doğrudan bağlantımız, yani algı üzerine yapılmış araştırmalardan örnekler vermektir. Bu örnekler, acaba gerçeklik toplum tarafından mı yapılandırıldı yoksa doğrudan var mıdır meselesinin uygun şekilde çerçevelendirilmediğini hemen gösterecektir; bu iki alternatif de doğru değildir.

Rölativistler –sanki algı, ruhun içinden bakıp dünyayı izlediği, bir pencereymiş gibi– gerçekliği kavramak için sadece gözümüzle bakmamız yetmez derken, haklıdırlar. Nesneleri oldukları gibi gördüğümüzü söyleyen görüşe naif gerçekçilik denir ve binlerce yıl önce şüpheci filozoflar basit bir fenomenin, görsel yanılsamaların yardımıyla bu görüşü çürütmüştür. Görsel sistemimiz bizi kandırabilir, bu da onun bir aygıt olduğunu ve gerçeğe uzanan bir boru hattı olmadığını kanıtlamak için yeterlidir. Burada en sevdiğim iki yanılsamayı görüyorsunuz. Roger Shepard'ın "Masaları Döndürmek"[2] adlı yanılsamasında (yanda) iki paralel dikdörtgenin hem boyutu hem de şekli aynıdır. Edward Adelson'ın "Satranç Gölgesi Yanılsaması"[3] adlı yanılsamasında (aşağıda) gölgenin ortasındaki açık renkli kare (B), gölgenin dışında kalan koyu renkli karelerle (A) aynı gri tonuna sahiptir.

Fakat tanıyıp bildiğimiz dünyanın beynimizin bir eseri oluşu, onun *keyfi* bir eser –sosyal şartlar veya beklentilerle yaratılan bir fantazya– olduğunu göstermez. Algı sistemlerimiz nesnelerin boyut, şekil ve materyalleri gibi hayatta kalmamız için önemli olan dış dünya özelliklerini anlamak için tasarlanmıştır. Bu görevi başarmak için karmaşık bir tasarım gereklidir, çünkü retinada oluşan görüntü, dünyanın tam eşi değildir. Nesnenin retinaya düşen görüntüsü, nesne etrafta hareket ettikçe büyür, küçülür, bükülür; hava açıp kapadıkça,

[2] Shepard, *Mind sights: Original visual illusions, ambiguities, and other anomalies* 1990.
[3] www-bcs.mit.edu/persci/high/gallery/heckershadow illusion.html.

iç mekân dış mekân ışıkları farklılaştıkça nesnelerin renkleri ve parlaklığı dalgalanır. Fakat beyin, bu çıldırtıcı sorunların üstesinden bir şekilde gelir. Sanki beyin, retina görüntüsünden yola çıkıp geometri, optik ve olasılık kuramlarını kullanarak gerçeklikle ilgili varsayımlara, dünyaya dair varsayımlara ulaşacak şekilde akıl yürütür gibi çalışmaktadır. Çoğu zaman sistem işe yarar: insanlar genelde ağaçlara çarpmaz veya taşları dişlemez.

Fakat arada sırada beyin aldanır. Ayaklarımızın altında uzanan zemin, görsel alanımızın alt kısmından merkezine doğru bir görüntü oluşturur. Sonuçta beyin, görsel alanda aşağı/yukarı ekseninde bulunan görüntüleri, dünyada yakın/uzak ekseninde diye yorumlar, özellikle de görüntü, örtülü parçalar gibi perspektif ipuçlarıyla (örneğin gizlenmiş masa ayağı gibi) desteklendiğinde. Bakan kişiden uzakta duran nesnelerin boyutu, retinaya düşen görüntüde küçülmüştür, dolayısıyla beyin bunu telafi eder ve böylece görsel alanda yukarı/aşağı eksenindeki belirli bir mesafeyi, sağ/sol eksenindeki aynı mesafeye kıyasla daha uzun bir nesneden geliyor gibi görürüz. Şekilde döndürülmüş masaların enlerini ve boylarını farklı görmemizin sebebi budur. Aynı mantıkla, gölgedeki nesneler, tam aydınlanan nesnelere kıyasla retinamıza daha az ışık gönderir. Beynimiz bunu telafi eder ve gölgedeki gri tonu, güneş ışığındaki renk tonuna göre daha açık renkli görmemizi sağlar. Her durumda sayfa üzerindeki çizgi ve lekeleri yanlış görebiliriz; fakat bunun tek sebebi, görsel sistemlerimizin bunları gerçek dünyadan geliyormuş gibi görmeye çalışmasıdır. Polisin şüpheliyi oyuna getirmesi gibi, Shepard ve Adelson akılcı fakat şüphe duymayan bir gözlemcinin yanlış sonuçlar çıkarmasına yol açabilecek bulgular ortaya atmıştır. Bu görüntüleri retinamıza düşüren, üç boyutlu sıradan nesnelerin dünyasında olsaydık, algısal deneyimimiz doğru olurdu. Adelson şöyle açıklar: "Birçok sözde yanılsama gibi, bu etki de görsel sistemin kusurunu değil, başarısını gösterir. Görsel sistem fiziksel bir ışık ölçme cihazı olarak iyi değildir, fakat amacı da bu değildir zaten. Önem verdiği görev, görüntü bilgisini anlamlı bileşenlere ayırmak ve böylece nesnelerin doğasını görüntü olarak algılamaktır."[4]

Geçmiş deneyimlerle oluşan beklentilerin, algıyla ilintili olmadığını söyleyemeyiz. Fakat bunların etkisi, algı sistemimizin daha keyfî değil, daha doğru çalışmasını sağlamaktır. Aşağıdaki iki kelimeye baktığımızda, aynı şekli ilk kelimede "H" ikinci kelimede "A" olarak algılıyoruz:[5]

[4] www-bcs.mit.edu/persci/high/gallery/heckershadow illusion.html.

[5] Bilgisayar bilimcisi Oliver Selfridge'ten; aktaran: Neisser, *Cognitive psychology,* 1967.

Şekilleri böyle görmemizin sebebi, sıra dışı bir durumda geçerli olmasa bile, deneyimlerimizin bize ilk kelimenin ortasındaki şeklin gerçekten "H", ikinci kelimedeki şeklin "A" olmasının yüksek olasılık taşıdığını söylemesidir. Algı mekanizmaları, gördüğümüz şeyin gerçekten orada olan şeye uymasını sağlamak için çok uğraşır.

Böylece naif gerçekçiliği çürüten deliller, ayrıca beynin gerçeklikten kopuk olduğu görüşünü de kesin şekilde çürütür. Üçüncü bir seçenek vardır: Beyin yanılabilen, fakat yine de zeki mekanizmalar evrimleştirmiştir; ki bunlar bizi gerçekliğin çeşitli yönleriyle temas ettirir ve bu yönler de atalarımızın hayatta kalıp üremesi için önemliydi. Ayrıca bu, sadece algısal yetilerimiz için değil, bilişsel yetilerimiz için de geçerlidir. Bilişsel yetilerimizin (algısal yetilerimiz gibi) gerçek dünyaya göre ayarlanmış olduğu olgusu, yanılsamalara verdikleri tepkilerden bellidir: Gerçeklikteki bir hata ihtimalini fark eder ve yanlış izlenimin ardından gerçeğe ulaşmak için bir yol ararlar. Suyun yüzeyinde bir küreğin kırıldığını gördüğümüzde, gerçekten mi kırıldığını yoksa sadece öyle mi göründüğünü nasıl anlayabileceğimizi biliyoruz: küreğe dokunabilir, üzerinde düz bir nesne kaydırabilir veya sudan çıkarıp kırık görünen kısmına bakabiliriz. Bu testlerin ardındaki doğruluk ve gerçeklik kavramlarının evrensel olduğu görünmektedir. Bütün kültürlerden insanlar doğru ve yanlışı, zihnin iç dünyası ile dışarıdaki gerçekliği birbirinden ayırt eder, gözlenemez nesnelerin varlığınıysa arkalarında bıraktıkları algılanabilir ipuçlarından çıkarmaya çalışırlar.[6]

Görsel algı, dünyaya dair bilgilerin en ilgincidir, fakat rölativistler, nesneleri nasıl gördüğümüzden çok, onları nasıl *sınıflandırdığımızla* ilgilenir; deneyimlerimizi kuşlar, aletler ve insanlar gibi kavramsal sınıflar halinde nasıl dizdiğimizi ele alırlar. Zihinsel sınıflandırmaların gerçeklikte bir şeylere denk geldiğini söyleyen ve görünüşte zararsız olan düşünce, XX. yüzyılda ihtilaflı bir görüş halini aldı; çünkü ırk, toplumsal cinsiyet, etnik köken ve cinsel yönelim stereotipleri gibi bazı sınıflandırmalar, ayrımcılık veya tahakküm için kullanılırsa zarar verirler.

Stereotip kelimesi, aslında basım işleminde kullanılan bir kalıp türü için söylenirdi. Bugünkü anlamında, yani bir insan sınıfını gösteren aşağılayıcı ve yanlış bir imge olarak ise gazeteci Walter Lippmann tarafından 1922'de kullanıldı. Lippmann önemli bir aydındı; imza attığı birçok işin arasında *The New Republic* dergisinin kurulmasına yardımcı olmak, I. Dünya Savaşı'nın sonunda Woodrow Wilson'ın yürüttüğü siyaseti etkilemek ve IQ testlerine yönelik ilk saldırılardan birini kaleme almak vardır. *Public Opinion* [Halk kanaati] adlı kitabında Lippmann, sıradan vatandaşların günümüzde kısa alıntılar dediğimiz şeylerle yüzeysel bilgilendiği için, kamu meselelerinde akılcı yargılara varamadıkları

[6] Brown, *Human universals,* 1991.

bir çağda gerçek demokrasiye ulaşmanın zorluğundan ötürü kızgın olduğunu göstermişti. İddiasının bir parçası olarak Lippmann, sıradan vatandaşların sahip olduğu sosyal grup kavramlarının stereotip –eksik, taraflı ve çeşitliliğe karşı hassasiyet göstermeyen zihinsel imgeler– ve rahatsız edici bilgilere karşı dirençli olduğunu ileri sürmüştü.

Bu yaklaşım, sosyal bilimleri hemen etkiledi (gerçi Lippmann'ın asıl iddiasının incelikleri ve nitelikleri unutulmuştu). Psikologlar insanlara etnik grup listelerinin yanı sıra çeşitli özellikleri sıralayan listeler verip bunları eşleştirmelerini istediler. Tabii ki Yahudiler "kurnaz" ve "paragöz", Almanlar "verimli" ve "nasyonalist", Zenciler "batıl inançlı" ve "gamsız" özellikleriyle eşleştirilmişti.[7] İş bireylere gelince bu tür genellemeler zararlıdır. Eğitimli insanlar ve halkın gözü önündeki kişiler bunlardan kaçınsalar bile bu genellemeler maalesef hâlâ dünyanın birçok yerinde yaygındır.

1970'lere gelindiğinde, birçok düşünür insan sınıflarıyla ilgili stereotiplerin yanlış olabileceğini belirtmekten pek memnun değildi. Bırakın stereotipleri, sınıfların var olmadığı konusunda ısrar etmeye başladılar. Bu görüş uyarınca ırkçılık, cinsiyetçilik ve diğer önyargı türlerine karşı savaşmanın en etkin yolu, insanlarla ilgili kavramsal sınıflandırmaların, nesnel gerçekliklerle herhangi bir bağı olabileceği iddialarını inkâr etmekti. Eşcinseller, siyahlar veya kadınlar gibi sınıflandırmalar olmasa, eşcinsellerin efemine, siyahların batıl inançlı ve kadınların edilgen olduğuna inanmak mümkün olmazdı. Örneğin felsefeci Richard Rorty şöyle yazmıştır: "Eşcinsel, zenci ve dişi kavramları, bu şekilde belirlenmesi kaçınılmaz olan insan sınıfları olarak değil, yarardan çok zarar getirmiş icatlar olarak görülmelidir."[8]

Pekâlâ, neden burada duralım ki, der birçok düşünür. *Bütün* sınıfların toplumsal yapılar ve bu yüzden uydurma şeyler olduğunu söylemek daha da iyidir, çünkü bu yaklaşım insanları birbirine düşüren stereotipleri *gerçekten* uydurma şeyler yerine koyacaktır. Rorty bunu onaylayarak, günümüzdeki birçok düşünürün "kuarklar ve genlerin de muhtemelen icat olduğunu" söylediğini belirtir. Postmodernistler ve diğer rölativistler, ontoloji ve epistemolojinin felsefi sorunlarıyla ilgilendikleri için değil, ırkçılar, cinsiyetçiler ve homofobiklerin ayağını kaydırmanın en iyi yolu olduğunu düşündükleri için gerçeğe ve nesnelliğe saldırıyorlar. Felsefeci Ian Hacking son zamanlarda "toplumca inşa edildiği" öne sürülen ve neredeyse kırk maddeden oluşan bir liste sunar. Öne çıkan örnekler ırk, toplumsal cinsiyet, erkeklik, doğa, olgular, gerçeklik ve geçmiş zaman olarak görünüyor. Fakat liste giderek büyümekte; artık yazarlık, AIDS, kardeşlik, seçim, tehlike, bunama, hastalık, Hindistan ormanları, eşitsizlik, Landsat uydu

---

[7] Brown, *Social psychology,* 1985; Lee, Jussim ve McCauley, *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences,* 1995.

[8] "Phony science wars" (Ian Hacking'in *The social construction of what?* adlı eserinin incelemesi), *Atlantic Monthly,* Kasım 1999.

sistemi, göçmenleri tıbbi kontrole tabi tutmak, ulus devlet, kuarklar, okul başarıları, seri cinayetler, teknolojik sistemler, beyaz yakalıların işlediği suçlar, kadın mülteciler ve Zulu milliyetçiliği gibi maddeleri de içermektedir. Hacking'e göre, bu maddelerin ortak bağı, sınıflandırmanın, eşyanın doğası tarafından belirlenmediği ve bu yüzden ortaya çıkmasının kaçınılmaz olmadığına yönelik kanaattir. Buradan da ileri götürülebilecek çıkarım, bu liste ortadan kalksa veya kökten dönüştürülse daha iyi bir duruma geleceğimizdir.[9]

Bütün bu girişim, insanların kavram oluşturmasıyla ilgili dile getirilmemiş bir kurama dayanır: Kavramsal sınıflandırmalar, dünyadaki nesnelerle sistemli bir ilişki kurmaz, fakat toplum tarafından ortaya çıkarılırlar diyen kuramı temel alır (yani yeni baştan inşa edilebilirler). Bu kuram doğru mudur? Bazı durumlarda bir doğruluk payı vardır. 4. Bölümde gördüğümüz gibi, bazı sınıflandırmalar gerçekten toplumsal inşalardır: bunlar, insanlar arasında zımnî bir uzlaşma olduğu için varlıklarını devam ettirir. Örnekler arasında para, imtiyazlar, vatandaşlık, cesaret madalyaları ve ABD başkanlığı vardır.[10] Fakat bu, *bütün* kavramsal sınıfların toplumsal inşa olduğu anlamına gelmez. Kavram oluşturma olgusu bilişsel psikologlar tarafından onlarca yıldır incelenmekte ve onlar da çoğu kavramın, biz fark etmesek bile, bir tür gerçekliği olan nesnelerin sınıflarını saptadığı sonucuna varmışlardır.[11]

Evet, her kar tanesi eşsizdir, ayrıca hiçbir sınıflandırma, bireylerinin her birine bütünüyle adil davranmayacaktır. Fakat zekâ, ortak özelliklere sahip nesneleri aynı kümelere sokmaya bağlıdır ve böylece her gördüğümüz yenilikle afallamayız. William James'in yazdığı gibi: "Poliplerin aklından 'Hayda! Yine mi zamazingo!' düşüncesi geçmiş olsa, kavramsal düşünürler olurlardı." Yeni nesnenin bazı özelliklerini kavrayıp onu zihinsel bir sınıfa sokar ve algılayamadığımız özellikleri için bu sınıfın diğer tipik özelliklerine sahip olduğu çıkarımını yaparız. Ördek gibi yürüyor ve vakvaklıyorsa, muhtemelen bir ördektir. Bir ördekse muhtemelen yüzecek ve uçacak, su tüylerinin üstünden akıp gidecek, taze soğanlı ve hoisin soslu kreple dürüm yapılan eti çok lezzetli olacaktır.

Bu tür bir çıkarım işe yarar, çünkü dünyada ördekler gerçekten vardır ve bunların kimi özellikleri gerçekten ortaktır. Yürüyüp vakvaklayan nesnelerin, et içermelerinden başka benzerlikleri olmasa "ördek" sınıfı gereksiz olur ve muhtemelen bu sınıfı asla evrimleştirip oluşturmazdık. Dev bir çizelge oluşturulsa, yatay ve dikey sütunları insanların fark ettiği özellikleri gösterse, kutucuklar bu özelliklerin kombinasyonlarını taşıyan nesnelerle doldurulsa, doldurulan kutucukların dağılımı topak topak olacaktır. "Vakvaklamak" yatay

---

[9] Hacking, *The social construction of what?*, 1999.

[10] Searle, *Toplumsal gerçekliğin inşası*, 1995 [2005].

[11] Anderson, *The adaptive character of thought*, 1990; Pinker, *How the mind works*, 1997, bölümler 2, 5 ve *Words and rules ...*, 1999, 10. bölüm; Pinker ve Prince, "The nature of human concepts: Evidence from an unusual source", 1996.

sütunu ile "paytak yürümek" dikey sütununun kesiştiği yerde birçok girdi ismi yazılı olacaktır, fakat "vakvaklamak" yatay sütunu ile "dört nala koşmak" dikey sütunun kesiştiği yere hiçbir girdi yazılmaz. Yatay ve dikey sütunlar belirlendikten sonra, özelliklerin öbeklenmesi toplumdan veya dilden değil, dünyadan kaynaklanır. Aynı canlıların, Avrupa kültürlerindeki kelimeler tarafından, diğer kültürlerdeki (yazıya geçmemiş kültürler de dahil) hayvan ve bitki kelimeleri tarafından, ayrıca boyut ölçüm cihazları, kesip biçme aletleri ve DNA dizisi okuyan aygıtlarla donatılmış profesyonel biyologların kullandığı Linnaeus sistemi tarafından benzer şekilde sınıflandırılma eğiliminde bulunması tesadüf değildir. Biyologlar der ki ördekler, Anatinae alt-ailesinde birkaç düzine türdür, her birinin anatomisi farklıdır, kendi türlerinin diğer bireyleriyle çiftleşip üreyebilirler ve evrim geçmişinde ortak bir ataya sahiptirler.

Çoğu bilişsel psikolog, kavramsal sınıflandırmanın iki zihinsel süreçten kaynaklandığına inanır.[12] Bunlardan ilki, zihin çizelgesindeki bilgi girişi yığılmalarını fark eder, bunları muğlak sınırları olan sınıflar, prototip bireyler ve örtüşen benzerlikler olarak ele alır, tıpkı bir ailenin fertleri gibi. Zihinsel "ördek" sınıfımızın, prototip ördeğe uymayan tuhaf ördekleri kucaklamasının sebebi budur; örneğin uçamayan veya yüzemeyen kusurlu ördekler, ayaklarında pençeler ve mahmuzlar olan Moskova ördekleri, konuşup elbise giyen Donald Duck aynı sınıfa dahil edilir. Diğer zihinsel süreç ise kesin kurallar ve tanımlamaları arayıp bunları mantık yürütme zincirlerine dahil eder. İkinci sistem, gerçek ördeklerin bir mevsimde iki kez tüy döktüğünü, bacaklarında üst üste binen pullar olduğunu, bu yüzden kaz gibi görünüp kaz denilen bazı kuşların aslında ördek olduğunu öğrenebilir. İnsanlar bu olguları akademik biyolojiden bilmese bile, türlerin görünür özelliklerini ortaya çıkaran içsel bir öz veya saklı bir özellikle tanımlandığı konusunda güçlü sezgileri vardır.[13]

Sınıflandırma psikolojisini öğreten herkes, kafası karışmış bir öğrenciden şu soruyu duyar: "Nesneleri sınıflandırmanın akılcı olduğunu ve bizi akıllı yaratıklar yaptığını söylüyorsunuz. Fakat bize *insanları* sınıflandırmanın mantıksız olduğu, bizi ırkçı ve cinsiyet ayrımcısı yapacağı da öğretildi. Ördekleri ve sandalyeleri ele aldığımızda sınıflandırma bu kadar muhteşem ise toplumsal cinsiyetler ve etnik grupları değerlendirirken neden o kadar korkunçtur?" Öğrencilerin sorduğu birçok samimi soruda olduğu gibi, bu soru öğrencilerin anlayışındaki bir kusuru değil, konuyla ilgili literatürdeki bir noksanı gün ışığına çıkarır.

Stereotiplerin özünde mantıksız olduğu görüşü, psikoloji araştırmaların-

---

[12] Armstrong, Gleitman ve Gleitman, "What some concepts might not be", 1983; Erikson ve Kruschke, "Rules and exemplars in category learning", 1998; Marcus, *The algebraic mind: Reflections on connectionism and cognitive science,* 2001; Pinker, *How the mind works,* 1997, bölümler 2,5 ve *Words and rules ...,* 1999, 3. bölüm; Sloman, "The empirical case for two systems of reasoning", 1996.

[13] Ahn ve diğerleri, "Why essences are essential in the psychology of concepts", 2001.

dan çok, sıradan insanlara tepeden bakılmasına dayanır. Deneklerinin kafasında stereotiplerin olduğunu gösteren birçok araştırmacı, stereotiplerin akla aykırı olduğunu varsaydı, çünkü kimi özelliklerin bazı gruplar için istatistiksel olarak doğru olma ihtimalinden rahatsızdılar. Asla gerçekten kontrol etmediler. 1980'lerde bu yaklaşım değişmeye başladı, şimdi de stereotiplerin doğruluğu hakkında epey bilgi bulunmaktadır.[14]

Bazı önemli istisnalar dışında, nüfus sayımı rakamları veya stereotiplere sokulan insanların kendilerinden alınan raporlar gibi nesnel değerlendirmeler incelendiğinde, stereotiplerin aslında hatalı *olmadığı* görülür. Afrika kökenli Amerikalıların beyazlara kıyasla sosyal yardım işlerinde daha çok yer aldığına, Yahudilerin ortalama gelirinin beyaz Anglosakson Protestanların gelirinden yüksek olduğuna, işletme öğrencilerinin sanat öğrencilerine göre muhafazakâr davrandığına, kadınların kilo vermeyi erkeklerden daha çok istediğine ve erkeklerin kadınlara kıyasla çıplak elle sinek avlamaya yatkınlık gösterdiğine inanan insanlar, mantıksız veya bağnaz değildir. Bu inançlar doğrudur. İnsanların kafasındaki stereotipler, genelde istatistiklerle tutarlılık gösterir, ayrıca insanlar birçok durumda cinsiyetler veya etnik gruplar arasındaki gerçek farkları *önemsememek* eğilimindedir.[15] Bu, stereotipleşmiş özelliklerin değişmeyeceği veya insanların böyle düşündüğü anlamına gelmez elbette, sadece zamanında insanların özellikleri oldukça doğru bir şekilde algıladıklarını gösterir.

Üstelik insanlar etnik grupların karakteristik özellikleri olduğuna inansa bile, gruplardaki herkesin o özelliklere uyduğunu düşünen akılsız stereotipçiler değildir. İnsanlar, Almanların Alman olmayanlara göre ortalamada daha verimli çalıştığını düşünebilir, fakat kimse her bir Almanın Alman olmayan herkesten verimli çalışacağına inanmaz.[16] Ayrıca insanlar, bir birey hakkında yeterince bilgiye sahiplerse stereotipleri çiğnemekte tereddüt etmezler. Yaygın suçlamanın aksine, öğretmenlerin tek tek öğrencileriyle ilgili izlenimlerine ırk, toplumsal cinsiyet veya sosyoekonomik statü stereotipleri bulaşmamıştır. Öğretmenlerin izlenimleri öğrencilerin nesnel testlerle ölçülen performanslarını yansıtır.[17]

Şimdi de önemli istisnalara bakalım. Kişi, stereotipleştirilmiş grupla az temas etmiş veya ilk elden hiç temas etmemişse ya da hakkında hüküm verilen gruba düşmanlık besleyen bir gruba dahilse, stereotipler tamamen hatalı olabilir. II. Dünya Savaşı sırasında, Ruslar ABD ile müttefik, Almanlarla düşmanken,

---

[14] Lee, Jussim ve McCauley, *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences*, 1995.

[15] McCauley, "Are streotypes exaggerated? A sampling of racial, gender, academic, occupational, and political stereotypes", 1995; Swim, "Perceived versus meta-analytic effect sizes: An assessment of the accuracy of gender stereotypes", 1994.

[16] Jussim, McCauley ve Lee, *a.g.e.*, 1995; McCauley, *a.g.e.*, 1995.

[17] Jussim ve Eccles, "Are teacher expectations biased by students' gender, social class, or ethnicity?", 1995.

Amerikalılar, Rusların Almanlardan daha çok olumlu özelliği olduğuna hükmetmişti. Kısa süre sonra ittifaklar tersine dönünce Amerikalılar bu kez Almanların Ruslardan daha fazla olumlu özelliğe sahip olduğuna hükmettiler.[18]

Ayrıca, insanların bir birey hakkında karar verirken stereotipleri bir yana bırakabilme yeteneği, bilinçli ve maksatlı muhakeme kabiliyetleri sayesinde ortaya çıkmıştır. İnsanların dikkati dağıldığında veya hemen karşılık vermeleri için baskı altına alındıklarında, bir etnik grubun üyesinin o grubun tüm stereotip özelliklerine sahip olduğuna hükmetme ihtimalleri yüksektir.[19] Bu, daha önce bahsettiğim, insanların sınıflandırma sisteminin iki kısımlı tasarımından kaynaklanıyor. Bir bireyle ilk defa karşılaştığımızda, o bireyin uyandırdığı muğlak çağrışımlar haliyle bir stereotipe uygun görülür. Fakat kurallara bağlı sınıflandırma sistemimiz, bu çağrışımları engeller ve bu kişiyle ilintili gerçeklere dayanan çıkarımlar yapar. Bunu ya pratik sebeplerden yüzünden, yani grup ortalaması hakkındaki bilgi, birey hakkındaki bilgi kadar işe yaramayacağı zaman yapar; ya da toplumsal ve ahlaki sebepler yüzünden, yani birey hakkında karar verirken belirli grup ortalamalarının görmezden gelinmesine yönelik zorunluluğa duyulan saygıdan ötürü gerçekleştirir.

Bu araştırmadan çıkan sonuç, stereotiplerin daima doğru olduğu değil, daima hatalı olmadığı, hatta çoğunlukla hatalı olmadığıdır. Zihnin diğer yetenekleri gibi sınıflandırma yeteneği de, dünyadaki uzun vadeli refahımız için anlamlı unsurlardan haberdar olmayı sağlayan bir adaptasyon olsaydı, böyle bir sonuç beklerdik. Sosyal psikolog Roger Brown'ın belirttiği gibi, insan sınıfları ile nesne sınıfları arasındaki temel fark, nesne sınıfı için prototip bir örnek seçtiğinizde kimsenin alınmamasıdır. Webster sözlüğü tüm kuşları temsilen serçeyi seçtiğinde emular, devekuşları, penguenler veya kartallar saldırıya geçmemişti. Fakat Webster'ın *kadın* maddesine futbol oynayan bir kadın ve *erkek* maddesine de bir iş adamı resmini konsa ne olacağını düşünün. Brown şöyle der: "Elbette insanlar alınmakta haklıdır, çünkü prototipler doğal sınıflardaki mevcut varyasyonu asla temsil edemez. Kuşlar bunu umursamaz, ama insanlar umursar."[20]

Birçok stereotipin istatistiksel olarak doğru oluşunun getirileri nelerdir? Bir tanesi, günümüzde cinsiyet farklılıkları üzerine yürütülen bilimsel araştırmaların, sırf bulgulardan bazıları kadınlar ve erkeklere dair geleneksel stereotipler ile tutarlılık gösteriyor diye çöpe atılamayacak olmasıdır. Bu stereotiplerin bazı kısımları hatalı olabilir, fakat stereotip olmaları her yönüyle hatalı olduk-

---

[18] Brown, *Social psychology,* 1985; Jussim, McCauley ve Lee,"Why study Stereotype accuracy and inaccuracy?", 1995; McCauley, "Are streotypes exaggerated? A sampling of racial, gender, academic, occupational, and political stereotypes", 1995.

[19] Gilbert ve Hixon, "The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs", 1991; Pratto ve Bargh, "Stereotyping based on apparently individuating Information: Trait and global components of sex stereotypes under attention overload", 1991.

[20] Brown, *Social psychology,* 1985, s. 595.

larını kanıtlamaz.

Birçok stereotipin kısmen doğru oluşu ırkçılık, cinsiyetçilik ve etnik önyargıların kabul edilebilir olduğu anlamına gelmez elbette. Kamu ortamında insanlara birey olarak davranılmasını gerektiren demokratik ilkenin dışında, stereotiplerle ilgili endişe duymak için geçerli sebepler vardır. İlk elden yaşanmış deneyimler yerine düşmanca tasvirlere dayanan stereotipler hatalı olmaya mahkûmdur. Ayrıca kimi stereotipler de ancak onları yaratan kehanetler ölçüsünde doğrudur. Kırk yıl öncesi için, az sayıda kadının veya Afrika kökenli Amerikalının hükümet başkanlığı ya da başkan adaylığı için yeterli nitelikte olduğu somut bir gerçek olabilir. Fakat bunun sebebi, onların bu nitelikleri kazanmasının önündeki engellerdi; yeterli niteliklere sahip olmadığı inancıyla bu insanları kabul etmeyen üniversite siyasetleri gibi. Bu olgunun değişmesi için önce kurumsal engellerin tasfiye edilmesi gerekmişti. Olgular değiştiğinde insanların stereotip görüşlerinin de değişiyor olması iyi bir haberdir.

Daha ileri gidip, stereotip önyargılarını telafi eden siyasetlere, örneğin azınlık grupları öne çıkaran kotalar ve tercihlere ne demeli? Bu siyasetleri savunan bazı kişiler, önemli konumlardaki insanların tedavi edilemez ve dayanaksız önyargılar taşıdığını, bu etkilerin bertaraf edilmesi için kotaların sonsuza dek açık tutulması gerektiğini varsayar. Stereotiplerin doğruluğuyla ilgili araştırma bu tezi çürütür. Bununla birlikte, söz konusu araştırma kotalar, toplumsal cinsiyet ve ırk siyasetleriyle ilgili farklı bir tezi destekler. Stereotipler doğru bile olsa, kendilerini gerçekleştiriyor olabilir, hem de sadece kadınları ve Afrika kökenli Amerikalıları üniversiteler ve belirli mesleklerden uzak tutan kurumsal engeller örneğinde olduğu gibi değil. Birçok insan Pigmalyon etkisini duymuştur: İnsanlar diğerlerinin (öğretmenler gibi) onlardan beklentileri kadar performans gösterir. Bu olurken, Pigmalyon etkisi küçükmüş veya yokmuş gibi görünür, fakat kendi kendini gerçekleştiren kehanetlerin daha incelikli biçimleri de vardır.[21] Okula veya işe almak, kredi vermek, maaş bağlamak gibi nesnel kararlar, kısmen grup ortalamalarına dayanılarak veriliyorsa, bu kararlar zenginin daha zengin, fakirin daha fakir olmasına yol açmaktadır. Kadınlar akademilerde kenara itilir, etkinlikleri fiilen düşer ve dolayısıyla daha da kenara itilirler. Afrika kökenli Amerikalılar kredi riski yüksek kişiler olarak muamele görüp kredi alamamışlar, böylece başarı olasılıkları azalmış ve gerçekten kredi riski yüksek kişiler olarak görülmüşlerdir. Psikolog Virginia Valian, ekonomist Glenn Loury ve felsefeci James Flynn'in iddialarına göre, ırk ve toplumsal cinsiyet duyarlılığı gösteren politikalar, bu kusurlu döngüyü kırmak için gerekli olabilir.[22]

---

[21] Jussim ve Eccles, "Are teacher expectations biased by students' gender, social class, or ethnicity?", 1995; Smith, Jussim ve Eccles,"Do self-fulfilling prophesies accumulate, dissipate, or remain stable over time?", 1999.

[22] Flynn, "Searching for justice: The discovery of IQ gains over time", 1999; Loury, *The anatomy of racial inequality: Stereotypes, stigma, and the elusive quest for racial justice*

Acımasız bir rekabet içindeki bireylerin birbirinin kuyusunu kazdığı bir koalisyona ait olduklarında, stereotiplerin pek doğru olmadığını gösteren bulgu ise olayın farklı bir yönüdür. Bu durumda kimlik siyaseti konusunda endişelenmeliyiz, çünkü bu siyasette kamu kurumları üyelerini ırk, toplumsal cinsiyet ve etnik grup bağlamında tanımlar, ayrıca her siyaseti, gruplardan birine fayda sağlayacak mı diye tartar. Örneğin birçok üniversitede azınlık öğrencileri, özel yönlendirme seanslarına tabi tutulur ve akademik deneyimlerine kendi gruplarının gözünden bakmaya ve gruplarının nasıl kurban yerine konduğunu görmeye cesaretlendirilirler. Alttan alta grupları birbirine düşüren bu tür siyasetler, her grubun diğer gruplar hakkında stereotipler oluşturmasına ve bunların kişisel karşılaşmalarda oluşacak stereotiplere kıyasla daha aşağılayıcı olmasına yol açabilir. Bu kitapta incelediğim öteki siyaset meselelerinde olduğu gibi, laboratuvardan gelen veriler, toplumsal cinsiyet ve ırk bilinci taşıyan siyasetler için olumlu ya da olumsuz bir hüküm önermez. Fakat farklı siyasetlerin çatıştığı psikolojik özelliklerimizin altını çizen bu buluşlar, değiştokuşların daha net, tartışmaların daha bilinçli yapılmasını sağlayabilir.

İnsan denen sanat eserinin içerdiği tüm meziyetlerden en çok hayranlık uyandıranı dil olabilir. Henry Higgins, Eliza Doolittle'dan şunu rica etmişti: "Unutmayın ki siz ruhu olan ve güzel konuşma gibi ilahi bir hediyeye sahip olan bir insansınız." Galileo'nun altbenliği, o günün sanatı, icatları önünde saygıyla eğilmiş, dilin yazılı biçimiyle ilgili şu yorumu yapmıştı:

> Fakat bütün bu muazzam icatlara üstün gelen şey, zaman ve mekânın güçlü engellerine rağmen, en derin düşünceleri başkalarına iletmenin aracını bulmayı hayal eden kişinin aklının yüceliğidir! Hindistan'daki insanlarla konuşmayı; henüz doğmamış, bin veya onbin yıl daha doğmayacak olan kişilerle konuşmayı hayal eden; hem de nasıl bir imkânla, bir sayfanın üstünde yirmi şeklin farklı düzenlemeleri sayesinde iletişim kurmayı düşleyen akıl ne yücedir![23]

Fakat entelektüel hayatta dilin başına komik bir şey geldi. Düşünceleri nakletme yeteneği için takdir göreceği yerde, düşünceleri *kısıtlama* gücü yüzünden lanetlendi. İki felsefeciden yapılan ünlü alıntılar bu endişeyi içerir: Friedrich Nietzsche "dilin hapishanesinde düşünmeyi reddediyorsak, düşünmekten vazgeçmemiz gerekir" diye yazmış; Ludwig Wittgenstein ise "dilimin sınırları, dünyamın sınırlarını belirler" demiştir.

Dil bu boğucu hâkimiyeti nasıl hayata geçirebilir? Sanki kelimeler ve cümlecikler düşüncenin beslendiği yerdir. Bu görüş, elbette Boş Sayfa kuramının

---

in the United States, 2002; Valian, *Why so slow? The advancement of women,* 1998.

[23] Galileo, *İki büyük dünya sistemi hakkında diyalog,* 1632/1967 [2008], s. 105.

kapsamına girmez. Zekâda bulunan bir unsurun önce duyularda bulunması gerekiyorsa, o halde görüntü, koku veya başka seslere indirgenemeyecek herhangi bir soyut düşüncenin kaynağı, kulakların duyduğu kelimelerdir. Watson düşünme işini ağız ve boğazın mikroskobik hareketleri olarak açıklamaya çalışmış; Skinner ise dili, ödüllendirici davranışlar repertuvarı olarak açıkladığı 1957 tarihli kitabı *Verbal Behavior*'ın [Sözlü davranışlar] güvercinler ile insanlar arasındaki boşluğu dolduracağını ummuştu.

Diğer sosyal bilimler de dili düşünceyle bir tutmaya eğilimlidir. Boas'ın öğrencisi Edward Sapir, dillerin dünyayı nasıl sınıflara ayırdığına dikkat çekmiş; Sapir'in öğrencisi Benjamin Whorf da bu gözlemleri ünlü Dilbilimci Belirlenimcilik varsayımına uyarlamıştı: "Doğayı parçalara ayırıyor, kavramlar halinde örgütlüyor ve bunlara önem atfediyoruz, bunun sebebi büyük oranda doğayı bu şekilde örgütlemeye yönelik bir anlaşmanın taraflarından biri olmamızdır – bu anlaşma, aynı dili konuştuğumuz tüm toplumda kabul görür, ayrıca bunun şifreleri dilimizin örüntülerine yerleşmiştir. Elbette bu anlaşma gizlidir ve dile getirilmez, *ama şartlarına uymak kesinlikle zorunludur.*"[24] Daha yakın bir tarihteyse antropolog Clifford Geertz şunları yazdı: "Düşünmek 'kafada olan bitenler'den meydana gelmez (gerçi ortaya çıkması için kafada ve başka yerlerde bu olan bitenler gereklidir), bunun yerine ... önemli simgeler –çoğunlukla kelimeler– dediğimiz şeylerden meydana gelen bir trafiktir."[25]

Sosyal bilimlerdeki birçok görüş gibi, dilin merkezîliği görüşü de dekonstrüktivizm, postmodernlik ve diğer rölativist öğretiler tarafından aşırı uçlara çekilmiştir. Jacques Derrida gibi kâhinlerin yazıları şöyle aforizmalarla doludur: "Dilden kaçmak mümkün değildir", "yazı kendine atıfta bulunan bir olgudur", "dil güçtür", "yazının dışında hiçbir şey yoktur". Benzer şekilde J. Hillis Miller da şöyle yazacaktı: "Dil insanların elindeki bir alet veya enstrüman ya da düşünmenin uysal bir yöntemi değildir. Bunun yerine dil eğer insan izin verirse ... insanı ve insanın 'dünya'sını düşünür."[26] En aşırı uç ifade ödülünü Roland Barthes hak etmiştir ve şunu ilan etmiştir: "Dilden önce insan ne tür ne de birey olarak var olmuştur."[27]

Bu düşüncelerin kökünün dilbilime dayandığı söylenir, ama dilbilimcilerin çoğu dekonstrüktivistlerin kuytu uçlarda saklandığına inanır. Birçok kelimenin kısmen başka kelimelerle olan ilişkileri üzerinden tanımlanması orijinal bir gözlemdi. Örneğin, *o* sözcüğü *ben, sen* ve *onlar* kelimeleriyle olan zıtlığıyla tanımlanırken, *büyük* sözcüğü de ancak *küçük* sözcüğünün zıddı olarak bir anlam ifade eder. Bir sözlükteki sözcüklere bakacak olursanız, bunların baş-

---

[24] Whorf, *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf,* 1956.

[25] Geertz, *The interpretation of cultures,* 1973, s. 45.

[26] Aktaran: Lehman, *Signs of the times: Deconstructionism and the fail of Paul de Man,* 1992.

[27] Barthes, "To write: An intransitive verb?", 1972, s. 135.

ka sözcüklerle tanımlandığını ve bu sözcüklerin de daha başka sözcüklerle tanımlandığını ve orijinal sözcüğü içeren bir tanıma ulaşıldığında bu dairenin tamamlandığını görürsünüz. Bu yüzden, der dekonstrüktivistler, dil kendine yeten, içine kapanık bir sistemdir ve kelimelerin gerçeklikle illa bir bağlantısı yoktur. Ayrıca dil, düşünceleri nakletmek veya gerçekliği tanımlamanın ortamı değil de keyfî bir enstrüman olduğu için, güçlü olan taraf, dili, başkalarını baskı altına alıp yönlendirmek için kullanabilir. Bu da dilbilim reformlarını gündeme getiren kışkırtmalara yol açar: Toplumsal cinsiyet açısından tarafsız zamirler olarak hizmet verecek yeni kelimeler türer, ırksal azınlıklar için yeni terimler ortaya çıkar, eleştiriler ve akademilerde berraklık getirecek standartlar reddedilir (çünkü dil artık düşüncelere açılan bir pencere değil de düşüncenin malzemesiyse, "berraklık" metaforunun kendisi geçerli olamaz).

Bütün komplo teorileri gibi, dilin hapishane olduğu görüşü de, öznesinin gücünü küçümseyerek ona leke sürmüştür. Dil, düşünceleri kafadan kafaya aktarma konusunda muhteşem bir meziyettir, ayrıca kendi düşüncelerimize katkısı olması için dilden farklı şekillerde yararlanabiliriz. Fakat dil, düşünceyle aynı şey, insanlar ve hayvanları ayıran tek unsur, tüm kültürlerin temeli, kaçılamaz bir hapishane, uyulması zorunlu bir anlaşma, dünyamızın sınırları ya da düşlenebilecek şeylerin belirleyicisi değildir.[28]

Algının ve sınıflandırmanın bize dünyayla temas etmemizi sağlayan kavramlar sunduğunu gördük. Dil, söz konusu kavramları kelimelere bağlayarak bu hayat damarını uzatmış olur. Çocuklar, aile ferdinin ağzından çıkan sesleri duyar ve konuşan kişinin ne söylemeye çalıştığını anlamak için sezgisel psikolojilerini ve kavrama yeteneklerini kullanır; bunun için de zihinlerinde kelimeler ile kavramları bağdaştırır ve bunların arasındaki ilişkileri dilbilgisi kurallarına bağlarlar. Karabaş sandalyeyi alaşağı eder ve abla "köpek sandalyeyi devirdi!" diye bağırdığında, ufaklık da *köpek* sözünün köpek, *sandalye* sözünün sandalye anlamına geldiğini ve *devirmek* fiilinin öznesinin de devirmek işini gerçekleştiren etken taraf olduğu çıkarımını yapar.[29] Artık Ufaklık, diğer köpekler, sandalyeler ve devirme fiilleri hakkında da konuşabilir. Burada kelimelerin kendine referans olması veya hapsedici nitelikli bir şey yoktur. Romancı Walker Percy'nin şakayla söylediği gibi, yazılı metinlerin bir şeye referans olmadığını iddia edip karısının telesekreterine bıraktığı mesajda akşam yemeği için salamlı pizza ısmarlamasını isteyen akademisyene dekonstrüktivist denir.

Dilin, düşüncelerimizi sadece etiketlemek adına etiketlemek yerine, bunları etkilediği kesindir. Açıktır ki dil, insanların düşünce ve niyetlerini birbirleriyle paylaştığı bir kanaldır, böylece insanlar, etraflarındaki kişilerin bildiklerini, geleneklerini ve değerlerini edinebilir. "Christmas" adlı rock opera tarzı şarkı-

---

[28] Pinker, *The language instinct*, 1994, 3. bölüm.

[29] Pinker, *Language learnability and language development*, 1984.

larında The Who grubu, konuşamayan bir çocuğun kötü durumunu betimler: "Tommy günlerden hangisi olduğunu bilmiyor; İsa'nın kim olduğunu veya dua etmenin anlamını bilmiyor."

Dil, düşünceleri paylaşmamızı hem düz anlamlı içeriğiyle doğrudan hem de dinleyicilerin daha önce fark edemediği bağlantıları kavramaya iten metaforlar ve metonimlerle[30] dolaylı olarak mümkün kılabilir. Örneğin *zaman kaybı, zaman harcamak, değerli zaman, vakit nakittir* gibi birçok ifade, zamana değerli bir kaynak muamelesi yapar.[31] Muhtemelen bu ifade ilk dillendirildiğinde, bunu duyanlar o kişinin parayla ilgili bir kelimeyi neden zamana atfen kullandığını merak etmiştir; her şey bir yana, zamanı altın para harcar gibi harcayamazsınız. Sonra konuşmacının saçmaladığını varsayarak, parayla zamanın ortak noktalarının farkına varmış ve konuşmacının bundan bahsettiğini varsaymışlardır. Dilin düşünceyi etkilediği bu açık örnekte bile, dilin düşünceyle *aynı şey* olmadığına dikkat edin. Bu metaforu yürürlüğe ilk sokan kişi, İngilizcedeki ifadelerin yardımı olmaksızın bu kıyaslamayı anlamak zorundaydı, ilk dinleyiciler de konuşmaların tipik niyetleri, zaman ve paranın ortak özellikleri hakkında tarif edilemez bazı düşünceler zincirini kullanarak bir anlam çıkarmalıydı.

Bir iletişim aracısı olarak kullanılmanın dışında dil, beyin tarafından bilgiyi depolayıp yönlendirmek için kullanılan aracılardan biri olarak hizmete sunulabilir.[32] Psikolog Alan Baddeley'in insanlarda işler belleğe dair önemli kuramı, bu görüşü hoş bir şekilde yakalamıştır.[33] Zihin "fonolojik bir ilmek"ten, birkaç saniye süren ve zihnin kulağı tarafından algılanan kelimeler veya rakamların sessiz bir şekilde art arda eklenmesi olayından faydalanır. Bu ilmek "merkezî bir yönetici"nin hizmetinde çalışan bir "köle sistemi" gibi davranır. Nesneleri kendimiz için betimlerken dilsel ifadeler kullanarak, zihinsel bir hesaplamanın sonuçlarını geçici olarak depolayabilir ya da sözlü ifadeler olarak depolanmış veri yığınlarına erişebiliriz. Örneğin, büyük sayıları ilgilendiren zihinsel aritmetik "yedi kere sekiz elli altı" gibi sözlü formüllere erişilerek yapılıyor olabilir.[34] Fakat kuramın teknik terimlerinin açıklığa kavuşturduğu gibi dil, yöneticiye hizmet eden köledir, bütün düşüncenin beslendiği bir ortam değildir.

Neden aslında bütün bilişsel bilimciler ve dilbilimciler, dilin düşünceler için bir hapishane olmadığına inanır?[35] Öncelikle, birçok deney, bebekler ve

---

[30] *Metonim*: Kendi anlamı dışında başka bir kavramı çağrıştıran kelime; örneğin Ankara, Türkiye hükümetinin metonimidir. —*çev. notu*

[31] Lakoff ve Johnson, *Metaforlar: Hayat, anlam ve dil*, 1980 [2005].

[32] Jackendoff, "How language helps us think", 1996.

[33] Baddeley, *Working memory*, 1986.

[34] Dehaene ve diğerleri, "Sources of mathematical thinking: Behavioral and brain-imaging evidence", 1999.

[35] Pinker, *a.g.e.*, 1994, 3. bölüm; Siegal, Varley ve Want, "Mind over grammar: Reasoning in aphasia and development", 2001; Weiskrantz, *Thought without language*, 1988.

insan dışındaki primatlar gibi dil kullanmayan yaratıkların zihinlerini inceleyip aralıksız işleyen düşüncenin temel sınıflarını buldular: Nesneler, uzay, sebep ve sonuç, sayılar, olasılık, etkenlik (davranışların bir kişi veya hayvan tarafından başlatılması) ve aletlerin işlevleri gibi sınıfları ortaya çıkardılar.[36]

İkinci olarak, bizim engin bilgi depomuz bireysel olguları öğrendiğimiz kelimeler ve cümlelerle çerçevelendirilmez. Bir önceki sayfada ne okumuştunuz? Bu soruya makul ölçüde doğru bir yanıt verebildiğinizi düşünmek isterim. Şimdi de bu sayfada okuduğunuz kelimelerin aynısı yazmayı deneyin. Büyük olasılıkla tek bir cümleyi, hatta cümleciği bile kelimesi kelimesine hatırlayamazsınız. Hatırladığınız şey, dilin kendisi değil, burada yazanların *özüdür* – içeriği, anlamı veya duygusu. İnsan belleği üzerine yapılmış birçok deney, uzun vadede hikâyeler ve sohbetlerin kelimelerini değil içeriğini hatırladığımızı kanıtlamıştır. Bilişsel bilimciler bu "semantik bellek" modelini, beyinde birbirleriyle bağlantı kuran mantıklı önermeler, görüntüler, motor programları ve ses perdeleri gibi veri yapılarının oluşturduğu bir ağ olarak modelleştirirler.[37]

Dili yerine oturtmanın üçüncü bir yolu da onu nasıl kullandığımızı düşünmekten geçer. Yazmak ve konuşmak içsel bir monoloğu kâğıda dökmek ya da mikrofonda dillendirmekten meydana gelmez. Bunun yerine, nakletmeye çalıştığımız düşünceler ile dilin bunları nakletmek için önerdiği yöntemler arasında sabit bir alışverişle karşılaşırız. Kendimizi düzgün ifade etmek için konuşurken sık sık kelime ararız, söylemek istediğimizi tam ifade etmediği için yazdıklarımızdan tatmin olmayız ya da ne söylemek istediğimizi tam olarak bilmediğimizde kelimelerin bütün kombinasyonlarının yanlış olduğunu keşfederiz. Düşüncelerimiz ile dilimiz arasındaki uyumsuzluk yüzünden hayal kırıklığına uğradığımızda bu işten vazgeçmez, yenilip sinmeyiz, bunun yerine başka bir dile geçeriz. Yeni terimler uydurur (*kuark, klon, mem, derin mimari*), argo icat eder (*internette sörf yapmak, çöp e-posta, hayvanlaşmak, deli doktoru, haşlamak*), başka dillerden faydalı kelimeler alır (*joie de vivre, schleimel, angst, machismo*) ya da yeni metaforlar yaratırız (*zamanı boşa harcamak, kabına sığmamak, sınırları alt üst etmek*). Her dilin değişmez bir hapishane olmayışının ve sürekli yenilenmesinin sebebi budur. Dil severlerin feryatlarına ve dil polislerinin zorlamalarına rağmen, insanlar yeni şeyler hakkında konuşmak ve yeni tavırlar takınmak zorunda kaldığı müddetçe, diller de durmadan değişir.[38]

Son olarak dil, dünya ve başka insanların niyetleri hakkındaki zımnî bilgiden oluşan bir altyapının üzerine kurulu değilse, işlev göremez. Dili anladığımızda belirsiz bir cümlenin kastedilmemiş anlamlarını ayıklamak için satır

---

[36] Gallistel, *Animal cognition,* 1992; Gopnik, Meltzoff ve Kuhl, *The scientist in the crib: Minds, brains, and how children learn,* 1999; Hauser, *Wild minds: What animals really think,* 2000.

[37] Anderson, *The architecture of cognition,* 1983.

[38] Pinker, *a.g.e.,* 1994.

aralarını dinlemeli, parçalı ifadeleri bir araya getirmeli, dil hatalarının üzerinden kaymalı ve koca bir düşünce silsilesi ifade edilirken arada söylenmeyen sayısız basamağı doldurmalıyız. Şampuan şişesinin üzerinde "köpürt, durula, tekrarla" yazdığını okuduğumuzda hayatımızın geri kalanını duşta geçirmiyor ve bunun "bir kez tekrarla" anlamına geldiğini çıkarıyoruz. "Çocuklar Besleyici Abur Cubur Yer", "Hayat Kadınları Papaya Başvurdu", "Britanyalılar Falkland Adalarına Demir Külçeler Attılar" gibi belirsiz manşetleri nasıl yorumlamak gerektiğini biliyoruz, çünkü sahip olduğumuz bilgi birikimini, insanların gazetelerde nakletmeye eğilim gösterdiği türdeki şeylere hiç çaba sarf etmeden uygulayabiliyoruz. Aslında muğlak cümlelerin varlığı, yani aynı kelime zinciriyle iki düşüncenin ifade edilmesi bile düşünce ve dilin aynı şey olmadığını kanıtlar.

Dil, çoğunlukla haberlere bir kesinlik kazandırır; çünkü dil, düşünce ve tavırlara eşlik edebilir. 1998'de Bill Clinton, Monica Lewinsky'yle ilişkisi hakkında savcıları yanlış yönlendirmek için sıradan anlayışın ardındaki beklentilerden faydalandı. *Yalnız* ve *seks* gibi kelimeleri, teknik olarak savunulabilir anlamlarda kullandı; fakat bu anlamlar insanların söz konusu terimlerle kastettiği şeyler hakkındaki cömert tahminlerden epey saptırılmıştır. Örneğin, Lewinsky ile "yalnız" kalmadığını ima etmiştir; her ne kadar odada ikisinden başkası olmasa da, aynı anda Oval Ofis bölümünde başka insanlar da vardı. Onunla "seks" yapmadıklarını söylemişti, çünkü cinsel bir birleşme olmamıştı. Tüm kelimeler gibi Clinton'ın kelimelerinin de sınırları belirsizdi. Kişinin yalnız olarak değerlendirilmesi için en yakın insanın tam olarak ne kadar uzakta olmalı veya saklanmalı mı? Asansörde kazara çarpışmaktan tantrik mutluluğa kadar, vücut teması yelpazesinin hangi noktasından itibaren buna seks yapmak deriz? Normalde bu belirsizliği çözmek için sohbet ettiğimiz kişinin kelimeleri hangi bağlamda yorumladığını tahmin eder ve kelimelerimizi ona göre seçeriz. Clinton'ın bu tahminleri yönlendirmekteki mahareti, ne yaptığını açıklamaya zorlandığında sergilediği kızgınlığı, insanların kelimeler ile kelimelerin nakletmek için tasarlandığı düşünceler arasındaki farkı kesin biçimde anladığını gösterir.

Dil sadece kelimelerin anlamlarını değil, aynı zamanda konuşan kişinin tavrını da nakleder. *Şişman* ile *balık eti*, *ince* ile *sıska*, *tutumlu* ile *cimri*, *yılışık* ile *konuşkan* arasındaki farkı düşünün. Küçük görücü bir tavırla yakıştırılan ırkçı lakaplar, sorumlu insanlar tarafından haklı olarak yasak bölge kabul edilir, çünkü bunları kullanmak, bu lakapla atıfta bulunulan insanların horgörülüşünün kabul edilir olduğu mesajını verir. Fakat mağdur kesimler için yeni terimler uydurma dürtüsü, bu temel saygı belirtisinin çok daha ötesine gider; bu güdü, kelimeler ve tavırların birbirlerinden ayrılamayacağını varsayar, öyle ki kelimeleri kabaca onararak insanların tavırlarının yeniden düzenlenebileceği düşünülür. 1994'te *Los Angeles Times*, kendileri için 150 kelimeyi yasakladıkları bir liste

yayımladı. Bu kelimeler arasında *doğum kusuru, Canuck* [genelde Kanadalılar, bilhassa Fransız Kanadalılar için kullanılır], *Çinlilerin yangın talimi, kara kıta, dul, Felemenk hesabı, sakat, gayrı meşru, geçersiz, insan işi, Yeni Dünya, üvey evlat* ve *Galli* vardır. Editörler bu kelimelerin beyinde gerçek anlamıyla kayıtlı olduğunu, dolayısıyla *geçersiz* kelimesinin "geçerli olmayan kişi" ve *Felemenk hesabı*'nın da günümüz Felemenklerinin ödediği hesap gibi anlaşıldığını varsaymışlardı. (Aslında İngiliz dilinde Felemenk kelimesinin "taklit" anlamında kullanıldığı birçok deyiş vardır: *Felemenk fırını, Felemenk kapısı, Felemenk amca, Felemenk cesareti, Felemenk müzayedesi* gibi ifadeler, İngilizler ile Hollandalılar arasındaki ve uzun süre önce unutulmuş rekabetin kalıntılarıdır.)

Fakat dilbilimci reformlardaki daha mantıklı girişimler bile, şüpheli bir dilbilim kuramına dayanmaktadır. Daha önce kabul edilemeyen terimlerin yerini yenilerinin alması birçok insanın kafasını karıştırmıştır: *negro* yerine *siyah* sonra *Afrika kökenli Amerikalı*, *İspanyol-Amerikalı* yerine *Hispanik* sonra *Latino*; *sakat* yerine *özürlü* sonra *engelli*, *kenar mahalle* yerine *getto* sonra *gecekondu mahallesi* ve (*Times*'a göre) tekrar *kenar mahalle* kullanılmaya başlanmıştır. Yeni türetilen terimler için arada sırada anlamlarıyla ilgili gerekçeler sunulur. 1960'larda *negro* kelimesi *siyah* kelimesiyle değiştirilmişti, çünkü siyah ile beyaz arasındaki koşutluğun, ırkların eşitliğinin altını çizdiği düşünülmüştü. Benzer olarak, *Amerikan Yerlisi* terimi, bize daha önce Amerika'da olan insanları hatırlatır. Coğrafi açıdan yanlış bir terim olan *Indian* [hem yerli hem Hintli anlamındadır] kelimesinden de uzak durulmuş olur. Fakat çoğunlukla yeni terimler, kendi zamanlarında son derece cana yakın bulunan terimlerin yerini alır, örneğin isimlerinin geçtiği insanlara son derece sevimli gelen eski kurumların adlarında bunu görebiliyoruz: Birleşmiş Zenci Kolej Vakfı (United Negro College Fund), Renkli İnsanların Gelişimi Ulusal Derneği (National Association for the Advacement of the Colored People), Kötürüm Çocuklar Mason Hastanesi (Shriners Hospitals for Crippled Children). Bazen de bir ismin küçük bir varyantı hoş karşılanırken kendisi kusurlu veya modası geçmiş bulunabilir: *renkli insanlar* ile *renk insanları*'nı, *Afro-Amerikalılar* ile *Afrikalı Amerikalılar*'ı, *negro* ("siyah"ın İspanyolcası) ile *siyah*'ı düşünün. Kelimelerin asıl anlamlarına saygı duyuluyorsa, Avrupalıların soyundan gelenler için yeni bir kelime bulmalıyız, çünkü onlar ne beyazdır ne de Kafkasyalı. Kelimelerin yer değiştirmesinin altında başka bir itici güç olmalı.

Dilbilimciler için bu fenomen yabancı değildir, belki buna, edebikelam[39] değirmeni denebilir. İnsanlar, duygusal ağırlığı olan nesneler ve kavramlar için yeni kelimeler icat eder, fakat kısa süre sonra aradaki bağ yüzünden bu örtmece söz, kusurlu hale gelir ve yeni bir kelimenin bulunması gerekir, kısa süre

[39] *Edebikelam* (euphemism): Söylenmesi çirkin ya da sakıncalı görülen nesne ve kavramların başka kelimelerle daha uygun ve edepli anlatılması; örtmece. —*çev. notu*

sonra da bu kelimenin kendi çağrışımı ortaya çıkar vesaire. *WC* (water closet) sözü *tuvalet* kelimesine dönüşür (aslında her türlü vücut bakımıyla ilgili bir terimdir), sonra bu kelime *banyo* kelimesine, ardından da *lavabo*'ya. *Ölü gömücü* önce *cenaze kaldırıcı* olur, sonra da *cenaze merasimcisi* halini alır. *Çöpçülük* ise *temizlik hizmetleri*'ne ve o da *çevre hizmetleri*'ne dönüşür. *Jimnastik* (aslında lise anlamındaki *gymnasium*'dan gelir) *beden eğitimi* olur ve bunun yerine de (Berkeley'de) *insan biyodinamiği* kelimesi geçer. Sadece göreli sayıya atıfta bulunduğu için en tarafsız etiket olan *azınlık* kelimesi bile 2001 yılında San Diego Şehir Konseyi tarafından yasaklandı (Boston Şehir Konseyi de neredeyse yasaklıyordu), çünkü beyaz ırktan olmayanlar için alçaltıcı bir terim olarak görülmüştü. Anlam konusunda zorluk yaşayan, Boston Koleji'nden bir yetkili "ne kadar ince dilimlemeniz fark etmez, azınlık bundan daha azı anlamındadır" demişti ve bu kolejde tercih edilen terim AHANA'ydı (Afrika kökenli Amerikalı, Hispanik, Asyalı, Amerikan Yerlisi kelimelerinin kısaltması).[40]

Edebikelam değirmeni, insanların zihinlerinde kelimelerin değil kavramların öncelikli olduğunu kanıtlıyor. Bir kavrama yeni bir isim verirseniz, o kavram sayesinde o isim renk kazanır; kelime sayesinde kavram tazelenmez, tazelenmiş olsa bile en azından bu durum uzun süre devam etmez. İnsanlar azınlıklara karşı olumsuz tavırlar takındığı sürece azınlıklara verilen isimler değişecektir. İsimler sabitlik kazandığındaysa ortak bir saygıya ulaştığımızı biliriz.

—

"İmaj hiçbir şeydir, susuzluk her şey." Bir meşrubat markasının reklamı böyle haykırıyor ve böylece ürünleri için imaj yaratmaya çalışan meşrubat reklamlarıyla dalga geçerek kendi ürününe yeni bir imaj yaratmaya çalışıyordu. Kelimeler gibi imgeler de zihinsel yaşantımıza dair belirgin işaretlerdir. Kelimeler gibi imgelerin de bilincimiz üzerinde sinsi bir gücü olduğunu söylenir ve bunun sebebi muhtemelen imgelerin doğrudan boş sayfa üzerine yazılmasıdır. Postmodernist ve rölativist düşüncede imgelerin bizim gerçekliğe bakışımızı şekillendirdiği veya gerçeklik görüşümüz *oldukları* ya da gerçekliğin ta kendisi oldukları kabul edilir. Bu özellikle ünlüleri, siyasetçileri, kadınları ve AHANAları temsil eden imgeler için geçerlidir. Oysa dil konusunda olduğu gibi, imgeler üzerine yapılan bilimsel çalışmalar da bu korkunun yersiz olduğunu göstermiştir.

Kültürel araştırmalar ve ilgili disiplinlerdeki imge kavramına standart bakışa dair güzel bir betimleme *A Concise Glossary of Cultural Theory*'de [Kültürel kuramların özlü terimler sözlüğü] bulunabilir; *imge* şöyle tanımlanmıştır: "Bir nesnenin veya olayın zihin, tablo, fotoğraf ya da filmde tasvir edilişi olarak zihinsel veya görsel temsili." Böylece dünyadaki imgeler (örneğin tablolar) ile zi-

[40] "'Minority' a bad word in San Diego", *Boston Globe*, 4 Nisan 2001; S. Schweitzer, "Council mulls another word for 'minority'", *Boston Globe*, 9 Ağustos 2001.

hindeki imgeleri bir tutan bu sözlük maddesi, imgelerin postmodernlik, kültürel çalışmalar ve akademik feminizmdeki merkezî konumunu sergilemiş oluyor.

Öncelikle imgelerin gerçekliği yanlış temsil edebileceğini, bu yüzden de bir ideolojinin çıkarlarına hizmet edebileceğini belirtiyor, ki bu yaklaşım makuldür. Irkçı bir karikatür, muhtemelen bu görüşe uygun bir örnek olabilir. Fakat sonra kavram daha ileri taşınıyor:

> Postmodernizmle birlikte "temsiliyet krizi" denen şeyin gündeme gelmesi, acaba bir imge, güya öncel ya da dışsal, imge yoksunu bir gerçekliği temsil edebilir mi, yoksa yanlış mı temsil eder diye sık sık sorgulanmıştır. Bunun yerine gerçeklik, temsil biçimlerine bağımlı veya bu biçimlerin ürünü olarak görülmekte. Buna göre, kaçınılmaz olarak bir imgeler veya temsiliyetler dünyasında yaşıyoruz, "gerçek dünyada" ve bunun doğru veya yanlış imgelerinde yaşamıyoruz.

Başka bir deyişle, eğer ormanda bir ağaç yere devrilir, ama etrafta bunu resmedecek bir sanatçı yoksa, ağaç yalnızca ses çıkarmamakla kalmamış, aslında devrilmemiştir bile, hatta daha en başta ortada ağaç falan yoktur.

> Daha ileri bir aşamada ... HİPERGERÇEKLİK dünyasında var olduğumuz düşünülür. Hipergerçeklikte imgeler kendi kendilerini yaratır, herhangi bir sözde gerçeklikten bütünüyle kopukturlar. Bu yaklaşım, özsel içerik yerine bir "imaj" veya dış görünüş meselesi olan çağdaş eğlence ya da siyaset dünyasının genel görüşüyle uyumludur.

Aslında hipergerçeklik öğretisi bir "imaj" ve dış görünüş meselesi olarak çağdaş siyaset ile eğlence dünyasının genel görüşüyle *çelişmektedir*. Genel görüşün esası, imgelerden ayrı bir gerçeklik olmasıdır ve yanlış yönlendirici olan imgeleri kınamamızı mümkün kılan şey de budur. Örneğin, kölelerin mutlu bir hayat sürdüğünü veya rüşvet yiyen bir siyasetçinin çevreyi koruyor numarası yaptığını gösteren eski bir filmi eleştirebiliriz. Özsel içerik diye bir şey olmasaydı, kölelik için özür mahiyetinde ve o sistemle ilgili gerçekçi bir belgesel filmi ya da yüzeysel bir kampanya reklamı yapan siyasetçinin teşhir edilmesini tercih etmemizin bir dayanağı olmazdı.

Sözlükteki bu madde, imgelerin ünlüler, reklam ve moda dünyasıyla, bu yüzden iş ve kâr âlemiyle ilintili olduğunu belirtir. Bu yüzden bir imge "dayatılan bir stereotip veya alternatif bir öznellik ya da kültürel kimlik" ile bağlantılı olabilir. Medya, imgeleri zihinsel imgelere dönüşür: İnsanlar kadınların, siyasetçilerin veya Afrika kökenli Amerikalıların filmler ve reklamlardaki tasvirlerine uyduklarını düşünmek zorunda kalır. Bu da kültürel çalışmalar ve postmodern sanatı yüceltip bunları kişisel ve siyasal özgürleşmeyi getirecek güçlere dönüştürür:

> "Kadınların imajı" ya da "kadın imajları" üzerine çalışmalar bu alanı, kadınlar hakkındaki stereotiplerin desteklendiği, parodileştirildiği ya da eleştirel çözümlemeler, alternatif tarih, yazı dünyası ve medyanın olumlu bir karşıt imgeler üretme işine adanmış yaratıcı bir çalışma sayesinde faal olarak karşı çıkıldığı bir alan

olarak görür.[41]

Bu muhakemenin kavramsal bir keşmekeş olduğu yönündeki görüşümü saklayacak değilim. Politikacıların veya reklamcıların bizi nasıl yönlendirdiğini anlamak istiyorsak, yapacağımız son şey dünyadaki varlıkların arasındaki farkları, bu varlıklar gözümüzün önündeyken onları algılayışımızı ve o varlıkların belleğin yardımıyla oluşturduğumuz zihinsel imgelerini, fotoğraflar ve çizimler gibi fiziksel imgelerini bulandırmaktır.

Bu bölümün başında gördüğümüz gibi, görsel beyin son derece karmaşık bir sistemdir. Bu sistem, önümüzdeki önemli varlıkları doğru okuyabilmemiz için evrim güçleri tarafından tasarlanmıştır. Bir algı psikoloğunun dediği gibi, "akıllı göz" önümüzdeki insanların sadece şekillerini ve hareketlerini hesaplamaz. Aynı zamanda gözlerini nasıl diktiklerine, nasıl yaklaştıklarına, kaçındıklarına ve diğer nesneler ile insanlara nasıl yardım ettiklerine ya da bunları nasıl engellediklerine dikkat ederek düşüncelerini ve niyetlerini de tahmin eder. Bu tahminler, insanlar hakkında başka bildiğimiz her şeyle – dedikodular, kişinin sözleri ve işlerinin yanı sıra Sherlock Holmes türü çıkarımlardan elde ettiğimiz bilgilerle kıyaslanır. Sonuçta ortaya çıkan şey, bizim de dil kullanımımızın temelini oluşturan bilgi tabanı ya da semantik bellektir.

Fotoğraf ve tablo gibi fiziksel görüntüler ışığı, gerçek nesnelerin yansıtmasına benzer şekilde yansıtan cihazlardır; böylece görsel sistem sanki gerçek bir nesne görüyormuş gibi tepki verir. Gerçi insanlar çok uzun süre beyni *bütünüyle* yanıltan yanılsamaların hayalini kurmuşlardır –Descartes'ın kötücül şeytanı, kişinin fıçıdaki bir beyinden ibaret olduğunu fark etmediği filozofun düşünce deneyi ya da bilimkurgu yazarının *The Matrix* filmindekine benzer mükemmel bir sanal gerçeklik kehaneti gibi hayaller– fakat aslında fiziksel imgeler ile bize yutturulan yanılsamalar ancak kısmen etkindir. Algı sistemlerimiz bir imgenin (fırça darbelerinin, piksellerin veya çerçevenin) kusurunu anlarken, kavram sistemlerimiz de gerçek dünyadan ayrı bir varsayımsal dünyayla meşgul olduğumuzu fark eder. Bu, insanların kurgu ile gerçeği birbirinden daima ayırdığı anlamına gelmez: kendilerini bir kurguda kaybedebilir, gazetede okudukları veya arkadaşlarının başına gelen bir şeyi yanlış hatırlayabilecekleri gibi romanda okudukları bir şeyi de yanlış hatırlayabilir, bir mekân ve zamanın stilize edilmiş tablosunun doğru tablo olduğuna inanabilirler. Fakat hepimiz, kurmaca dünyayla gerçeğini ayırt edecek *yetenekteyiz*. Örneğin iki yaşındaki bir çocuğun eğlence olsun diye elindeki muzu telefon yerine koyduğunu görürüz, fakat muzun gerçekte bir telefon olmadığının da farkındadır.[42] Bilişsel bilimciler, örneğin "John, Noel Babanın var olduğuna inanıyor" ile "Noel Baba vardır" ifadeleri arasındaki fark gibi, illa söylediğine inanmadan önerme-

[41] Brooker, *A concise glossary of cultural theory,* 1999, s. 115-116.

[42] Leslie, "Pretending and believing: Issues in the theory of ToMM", 1995.

lerde bulunma yeteneğinin, insan biliş yetilerinde temel bir beceri olduğuna inanırlar.[43] Birçokları, şizofreni denen düşünce bozukluğunda bu yeteneğin sekteye uğramasının ana etken olduğunu düşünüyor.[44]

Son olarak, zihinsel imgelere, yani nesneler ile sahnelerin zihin gözüyle görüntülenmesine geldik. Psikolog Stephen Kosslyn, beyinde algı deneyimlerinin anılarını yeniden faaliyete geçirip yönlendiren bir sistem olduğunu göstermiştir; bu sistem, imgeleri bir araya getirme, döndürme ve renklendirme olanaklarına sahip bir Photoshop yazılımına benzer biraz.[45] Dil gibi hayal gücü de beynin merkezî yöneticisi tarafından bir köle sistemi, bir "görsel uzaysal yap boz tahtası" olarak kullanılır ve hayal gücü, zihinsel temsiliyetin değerli bir biçimi haline getirilir. Zihinsel imgeleri, örneğin bir sandalye oturma odasına sığacak mı veya bir kazak akrabamızın üzerine olacak mı diye, gözümüzde sahneler canlandırırken kullanırız. Hayal gücü aynı zamanda yazarlar ve bilimciler için de değerli bir araçtır. Yazar kelimelerle betimlemeden önce sahneleri gözünün önüne getirirken; bilimci de hayalinde molekülleri kendi etraflarında döndürür ya da kafasında güçler ve güdülerle oynar.

Zihinsel imgeler, asıl nesne ortadan kaybolduktan çok uzun süre sonra bile, deneyimlerimizin düşünce ve tavırlarımızı etkilemesini mümkün kılsa bile, ham imgelerin zihnimize önce kaydedilip sonra da zihin dünyamızı oluşturduğunu düşünmek bir hatadır. Zihinde imge depolamak ayakkabı kutusunda fotoğraf saklamaya benzemez; öyle olsaydı istediğiniz imgeyi nasıl bulurdunuz? Bunun yerine imgeler etiketlenmiştir ve muazzam bir bilgi veritabanıyla bağlantılıdır. Bu veritabanı imgelerin değerlendirilmesini ve temsil ettikleri şeyin bağlamında yorumlanmalarını mümkün kılar.[46] Örneğin satranç ustaları oynanmakta olan oyunları hatırlama yetenekleriyle ünlüdür, fakat zihinlerindeki satranç tahtası imgeleri ham fotoğraflar değildir. Bunun yerine oyuna dair soyut bilgilerle doludur – hangi taş hangisini tehdit ediyor, hangi taşlar sağlam savunma yapıyor gibi. Bu biliniyor, çünkü satranç tahtasına taşlar rastgele yerleştirildiğinde, satranç ustalarının dizilişleri hatırlama yeteneği amatörlerinkinden daha iyi değildir.[47] İmgeler sıradan satranç taşlarını değil gerçek insanları temsil ettiğinde insanların hedefleri ve niyetleri hakkındaki bilgiyle birlikte bu imgeleri düzenleyip yorumlamanın daha çok sayıda olasılığı mevcuttur – örneğin, imgedeki kişi samimi mi yoksa sadece oynuyor mu diye değerlendirme yapılabilir.

İmgelerin, düşüncelerimizin içeriğini oluşturamamasının sebebi, kelimeler

---

[43] Abbott, "Imagination and the adapted mind ...", 2001; Leslie, *a.g.e.*, 1995.

[44] Frith, *The cognitive neuropsychology of schizophrenia,* 1992.

[45] Kosslyn, *Image and mind,* 1980 ve *Image and brain: The resolution of the imagery debate,* 1994; Pinker, "Visual cognition: An introduction", 1984b; Pinker, *How the mind works,* 1997, 4. bölüm.

[46] Kosslyn, *a.g.e.,* 1980; Pinker, *a.g.e.,* 1997, 5. bölüm.

[47] Chase ve Simon, "Perception in chess", 1973.

gibi imgelerin de özünde belirsiz olmasıdır. Bir Lassie imgesi, colly cinsi köpekler, bütün köpekler, hayvanlar, televizyon yıldızları ya da aile değerleriyle özdeşleştirilebilir. Bunların dışında daha soyut bilgi türleri, bir imgenin örnek olarak gösterildiği bir kavramı ortaya çıkarmak zorundadır. Ya da şu cümleyi değerlendirelim: *Dün amcam avukatını kovdu* (Dan Dennett'in önerdiği bir örnektir). Cümleyi anlamaya çalışan Brad, geçen gün yaşadığı zorlu deneyimi gözünün önüne getirir, aile ağacındaki "amca" dalına göz atar, sonra mahkeme merdivenleri ve kızgın bir adamı gözünde canlandırır. Irene'nin "dün" ile ilgili kafasında hiçbir imge olmayabilir, fakat amcası Bob'un yüzünü, çarpılan bir kapıyı ve iyi giyimli bir kadını gözünde canlandırabilir. Bu farklı imge dizilerine rağmen, iki kişi de cümleyi aynı şekilde anlamıştır. Onları sorguladığımızda veya cümleyi özetlemelerini istediğimizde bunu görebiliriz. Dennett şöyle belirtir: "Hayal gücü, anlamanın anahtarı *olamaz*, çünkü bir amcanın veya dünün ya da kovmanın veya avukatın resmini çizemezsiniz. Palyaço ve itfaiyeci imgelerinin aksine, amca imgesi görsel olarak temsil edilecek karakteristik bir nitelik taşımaz, dün kavramıysa hiçbir şeye benzemez."[48]

İmgeler, insanlar ve ilişkileri hakkındaki daha derin bir anlayış bağlamında yorumlandığı için, medya imgelerinin zihnimizi yönlendirdiği paranoyasıyla birlikte "temsiliyet krizi" şişirilmiş bir görüştür. İnsanlar çaresizce imgelerle programlanmamıştır; insanlar bildikleri her şeyi kullanarak gördüklerini değerlendirebilir ve yorumlayabilir, örneğin muhatap oldukları kaynağın güvenirliğini ve niyetlerini sorgulayabilirler.

Postmodernizmin imgeleri düşüncelerle bir tutması, birkaç akademik disiplini berbat etmekle kalmadı, aynı zamanda çağdaş sanat dünyasını da harap etti. İmgeler hastalıksa sanat tedavidir, diye bir mantık yürütülmüştür. Sanatçılar medya imgelerinin gücünü, bunların şeklini çarpıtarak veya tuhaf bağlamlarda tekrar yaratarak etkisiz hale getirebilir denmiştir (*Mad* dergisindeki veya *Saturday Night Live* programındaki reklam parodileri gibi, ama komik olmayanından). Çağdaş sanata aşina olan herhangi biri kadınlara, azınlıklara ya da eşcinsellere dair stereotiplerin "desteklendiği, parodileştirildiği veya faal olarak karşı çıkıldığı" sayısız çalışma görmüştür. Prototip olabilecek bir örnek New York Whitney Müzesi'ndeki 1994 tarihli sergidir; serginin adı şuydu: "Siyah Erkek: Çağdaş Sanatta Erkeklik Tasvirleri." Serginin amacı, Afrika kökenli Amerikalı erkekleri cinsellik simgesi, atlet, Sambo ve bir "aranıyor" posterindeki fotoğraf gibi canavarlaştıran ve marjinalleştiren görsel stereotipler aracılığıyla kültürel kimlik sağlama yollarını yok etmekti. Katalog yazısına göre "gerçek mücadele, imgeleri kontrol etme gücü üzerinedir." Sanat eleştirmeni Adam Gopnik (annesi ve kız kardeşi bilişsel bilimcidir) bu usandırıcı formülün ardındaki yüzeysel biliş kuramına dikkat çekmiştir:

---

[48] Dennett, *Consciousness explained,* 1991, s. 56-57.

> Bu gösterinin niyeti toplumu tedavi etmektir; hedefiyse toplum tarafından siyah erkeklere biçilen imgeyle sizi yüzleştirmektir, böylece bu imgeyle karşılaştığınızda –veya sizin adınıza bununla yüzleşen sanatçıları gördüğünüzde– bu imgenin yok olmasını da sağlarsınız. Buradaki sorun "toplumsal imgeleri yok etme" serüveninin "imge" kelimesini kullanma şeklimizdeki belirsizliğe dayanıyor olmasıdır. Zihinsel imgeler, gerçekte imge değildir; bunun yerine karmaşık kanaatler, görüşler, şüpheler, tutkuyla sarınılan inançlardan meydana gelmiş ve deneyimlerde kök salmışlardır, ama tartışmalarla ve daha çok deneyimle veya zor yoluyla ıslah edilebilirler. Siyah erkekler, beyaz yargıçlar ve basına dair zihinsel imgelerimiz, müze duvarına asabileceğiniz (veya sökebileceğiniz) türde bir resim değildir. ... Hitler'in Yahudilerden nefret etmesinin sebebi, beyinciğinde, Sami ırka mensup esmer ve büyük burunlu insanların resimlerinin çizili olması değildi; ABD'de ırkçılığın sebebi, O. J. Simpson'ın *Time* dergisinin kapağındaki resminin fazlasıyla koyu renkli olması değildir. Görsel klişelerin inançları şekillendirdiği görüşü hem fazla karamsardır – çünkü insanların gördükleri stereotiplere çaresizce mahkûm olduğunu ima eder, hem de fazla iyimserdir – çünkü imgeleri değiştirerek inançları değiştirebileceğinizi ima eder.[49]

Gerçeklikle temas etmemizi sağlayan sofistike yetilerle donatılmış olduğumuzu fark etmek, bu yetilerin bize karşı dönmesinin yollarını göz ardı etmemizi gerektirmez. İnsanlar yalan söyler, bazen cesurca, bazen de imalarla ve laf dokundurarak ("karınızı dövmeyi ne zaman bıraktınız?" sorusunda olduğu gibi). İnsanlar etnik gruplarla ilgili yanlış bilgiler yayarlar, sadece aşağılayıcı stereotiplerden bahsetmez, ayrıca onlara karşı ahlakçı bir öfke körüklemek için sömürü ve ihanet masalları anlatırlar. İnsanlar kendilerini iyi göstermek veya ürünlerini satmak için statü (sahibinin zihninde mevcuttur) gibi toplumsal gerçekleri yönlendirmeye çalışır.

Fakat bu tür yönlendirmelere karşı kendimizi korumanın en iyi yolu sınıflandırma, dil, hayalgücü gibi yetilerimizin hassas noktalarını ve bunların karmaşıklığını yadsımadan belirlemektir. İnsanların stereotipler, kelimeler ve imgeler için edilgen bir kap olduğu görüşü, sıradan insanları küçümserken, kültürel ve akademik seçkinlerin gösterişlerine hak edilmemiş bir önem atfeder. Yetilerimizin sınırlarına dair –yazılı metinlerin dışında hiçbir şey olmadığı veya gerçek bir dünya yerine imgeler dünyasında yaşadığımız gibi– egzotik bildiriler yalanları ve yanlış sunumları fark etmeyi bile imkânsız hale getirir, kaldı ki bunların nasıl yürürlüğe konduğu anlaşılsın.

---

[49] A. Gopnik, "Black studies", *New Yorker*, 5 Aralık 1994, s. 138-139.

13 | ÇARESİZLİKLERİMİZ

Bir adam kendi sınırlarını bilmeli.
— Clint Eastwood, *Magnum Force* filminden

Çoğu insan çektiğimiz çilelerin bir kısmının, evrimsel geçmişimizdeki tutkularımızın kaynağı ve günümüzde kendimiz için belirlediğimiz hedefler arasındaki uyumsuzluktan kaynaklandığı görüşüne aşinadır. İnsanlar asla gelmeyen bir kıtlığı öngörmüş gibi tıkınır, istemedikleri bebeklerin dünyaya gelmesini sağlayacak tehlikeli ilişkilere girerler ve kaçamadıkları birtakım baskı etkenlerine tepki olarak bedenlerinin çalışmasını hızlandırırlar.

Duygular için geçerli olan, zekâ için de geçerli olabilir. Kafa karışıklıklarımızdan bazıları, bilişsel yetilerimizin uğruna evrimleştiği amaçlar ile bugün onlara dayattığımız amaçlar arasındaki uyumsuzluktan kaynaklanıyor olabilir. Ham veri işlemek söz konusu olunca, bu durum yeterince aşikârdır. İnsanlar altı basamaklı sayıları kafalarından çarpmaya veya tanıdıkları her insanın telefon numarasını hatırlamaya çalışmaz, çünkü zihinlerinin bu iş için tasarlanmadığını bilirler. Fakat iş dünyayı kavramsallaştırma yolumuza gelince, bu durum o kadar aşikâr değildir. Zihnimiz gerçekliğin görünüşleriyle –örneğin nesneler, hayvanlar ve insanlarla– temas etmemizi sağlar; ki atalarımız bu işle milyonlarca yıl uğraşmıştır. Fakat bilim ve teknoloji yeni ve gizli dünyaların kapısını araladıkça eğitimsiz sezgilerimiz sudan çıkmış balığa döner.

Bu sezgiler nedir? Birçok bilişsel bilimci, insanlarda mantık yürütmenin kafadaki genel amaçlı ve tek bir bilgisayar tarafından gerçekleştirilmediğine inanıyor. Dünya heterojen bir yer; bizler de her biri gerçekliğin bir bölümüne uygun olan farklı türlerde sezgi ve mantıklarla donatılmışızdır. Bilgi edinmenin bu yolları sistemler, modüller, bakış açısı, yetiler, zihin organları, çoklu zekâ ve muhakeme motorları diye adlandırılmıştır.[1] Bunlar hayatın erken bir aşamasında ortaya çıkar, her normal insanda bulunur ve beyindeki kısmen ayrı sinir sistemi

[1] Caramazza ve Shelton, "Domain-specific knowledge systems in the brain: The animate-inanimate distinction", 1998; Gallistel, "The replacement of general-purpose theories with adaptive specializations", 2000; Gardner, *Zihin çerçeveleri: Çoklu zekâ kuramı*, 1983 [2004]; Hirschfeld ve Gelman, *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*, 1994; Keil, *Concepts, kinds and cognitive development*, 1989; Pinker, *How the mind works*, 1997, 5. bölüm; Tooby ve Cosmides, "Psychological foundations of culture", 1992.

ağlarında işlev görürler. Genlerin farklı kombinasyonlarıyla beyne yerleştirilmiş olabilir ya da beyin dokusu, çözülmesi gereken farklı sorunlar ve farklı duyu girdilerine yanıt olarak kendi yapısını düzenlerken ortaya çıkmış olabilirler. Tüm bu güçlerin kombinasyonuyla gelişiyor olmaları kuvvetle muhtemeldir.

Muhakeme yetilerimizi üniversite bölümlerinden farklı kılan şey, bunların en iyi araçlarla çözümlemeler yapan, geniş kapsamlı bilgi alanları olmamasıdır. Her yeti, evrimleştiğimiz dünyayı çözümlemeye uygun temel bir sezgiye dayanır. Bilişsel bilimciler zihnin anatomisi hakkında hemfikir olmasalar da, bilişsel yetiler ve bunların dayandığı temel sezgilerin sıralandığı kuşkulu fakat savunulabilir bir liste vardır:

- Nesnelerin nasıl düştüğünü, sektiğini, büküldüğünü izlemek için kullandığımız bir fizik sezgisi. Buradaki temel sezgi; yer kaplayan, süreğen zamanda var olan, hareket ve güç kanunlarına uyan bir nesne kavramıdır. Bu kanunlar Newton'ın kanunları değildir, fakat nesneyi hareket ettiren, aşamalı bir biçimde ortadan kaybolan ve ortaçağdaki itici güç kavramına yakın bir "kudrettir."[2]
- Canlılar dünyasını anlamak için kullandığımız, biyolojinin veya doğa tarihinin sezgisel bir versiyonu. Bunun temel sezgisi, canlıları gizli bir özün mesken tutmasıdır. Bu öz, canlılara biçimlerini ve güçlerini verir, onların büyümelerini ve beden işlevlerini yönlendirir.[3]
- Aletleri başka eserleri yapıp anlamak için kullandığımız sezgisel bir mühendislik. Bunun temel sezgisi, aletlerin amaçlı nesneler olmasıdır, yani bir hedefi başarmak için insanlar tarafından tasarlanmış nesnelerdir.[4]
- Diğer insanları anlamak için kullandığımız sezgisel bir psikoloji. Bunun temel sezgisi, diğer insanların nesne veya makine olmadığı, zihin veya ruh dediğimiz görünmez varlık sayesinde canlı olduklarıdır. Zihin inançları ve arzuları içerir, davranışların başlıca sebebidir.
- Dünyada yönümüzü bulmak ve nesnelerin nerede olduğu bilmek için kullandığımız mekân algısı. Kabaca pusula gibidir. Bu pusula, beden hareket edip döndükçe bulunduğu yerin koordinatlarını, zihinsel haritayı günceller. Her harita farklı bir referans çerçevesi tarafından düzenlenmiştir: gözler, kafa, vü-

---

[2] Spelke, "Initial knowledge: Six suggestions", 1995.

[3] Atran, "Causal constraints on categories and categorical constraints on biological reasoning across cultures", 1995 ve "Folk biology and the anthropology of science: Cognitive universals and cultural particulars", 1998; Gelman, Coley ve Gottfried, "Essentialist beliefs in children: The acquisition of concepts and theories", 1994; Keil, "The growth of casual understandings of natural kinds", 1995.

[4] Bloom, "Intention, history, and artifact concepts", 1996; Keil, *Concepts, kinds and cognitive development*, 1989.

cut, çevrede göze çarpan nesneler ve yerler gibi referanslar temel alınır.[5]

- Nicelikler ve miktarlar hakkında düşünmek için kullandığımız sayı anlayışı. Küçük sayıların veya nesnelerin tam sayısını anlama yeteneğine (bir, iki, üç) daha büyük sayılar için kabaca göreli tahminler yapabilmeye dayanır.[6]
- Belirsiz olayların gerçekleşme ihtimalleri hakkında akıl yürütmek için kullandığımız olasılık anlayışı. Olayların göreli frekanslarını, yani belirli olayların o veya bu şekilde gerçekleşme oranını izleme yeteneğine dayanır.[7]
- Mal ve iyilik takası yapmak için kullandığımız sezgisel bir ekonomi. Karşılıklı değişim kavramına dayanır. Taraflardan birinin karşı tarafa faydası dokunur, bunun karşılığında diğer taraftan fayda görmeye hakkı vardır.
- Fikirler temsil edip eski fikirlerden yenilerini çıkarmak için kullandığımız zihinsel bir veritabanı ve mantık. Ne nedir, ne nerededir, kim kime ne zaman, nerede, neden ve ne yaptı gibi değerlendirmelere dayanır. Bu değerlendirmeler zihnin geneline yayılan ağlarda birbirlerine bağlıdır; ayrıca VE, YA DA, DEĞİL, HEPSİ, KİMİ, ŞART, OLASI, SEBEP gibi mantıksal ve nedensel işlemcilerle kombinasyonlar oluşturabilirler.[8]
- Zihinsel mantığımızdan çıkan fikirleri paylaşmak için kullandığımız dil. Ezberlenmiş kelimelerin zihinsel sözlüğüne ve kombinasyonlu kuralların zihinsel dilbilgisine dayanır. Kurallar sesli ve sessiz harflerden kelimeler üretir, kelimelerden daha büyük kelimeler ve cümlecikler türetir, cümlecikler ile cümleler oluştururlar, öyle ki ortaya çıkan yapının anlamı, bu yapıyı oluşturan parçaların anlamlarından ve bunların düzenlenme şeklinden çıkarılabilir.[9]

Ayrıca zihinde bilişsel yetilerin nerede bitip duyguların nerede başladığını söylemenin zor olduğu bileşenler de vardır. Bunlara tehlike durumunu değerlendiren ve korku denen duyguyla birlikte çalışan bir sistem, kirlilik durumunu değerlendiren ve iğrenme denen duyguyla birlikte çalışan bir sistem,

---

[5] Gallistel, *The organization of learning,* 1990; Kosslyn, *Image and brain: The resolution of the imagery debate,* 1994.

[6] Butterworth, *The mathematical brain,* 1999; Dehaene, *The number sense: How the mind creates mathematics,* 1997; Devlin, *The math gene: How mathematical thinking evolved and why numbers are like gossip,* 2000; Geary, *Children's mathematical development,* 1994; Lakoff ve Nunez, *Where mathematics comes from: How the embodied mind brings mathematics into being,* 2000.

[7] Cosmides ve Tooby, "Are humans good intuitive statisticians after all? Rethinking some conclusions from the literature on judgment under uncertainty", 1996; Gigerenzer, "Ecological intelligence: An adaptation for frequencies", 1997; Kahneman ve Tversky, "On the study of statistical intuitions", 1982.

[8] Braine, "Mental logic and how to discover it", 1994; Jackendoff, *Semantic structures,* 1990; Macnamara ve Reyes, *The logical foundations of cognition,* 1994; Pinker, *Learnability and cognition ...,*1989.

[9] Pinker, *The language instinct,* 1994 ve *Words and rules ...,* 1999.

hakkında ayrı bir bölüm yazılmasını hak eden karmaşıklıktaki ahlak anlayışı da dahildir.

Bu bilgi edinme yolları ve temel sezgiler toprağa bağlı yaşayan, yaşamlarını kendi zekâlarıyla sürdüren ve yanlarında taşıyabildikleri kadarına bağımlı olan, okuma yazma bilmeyen, devletsiz küçük gruplar için uygundur. Atalarımız bu yaşam tarzını yalnızca birkaç bin yıl önce terk edip yerleşik hayata geçti. Bu süre, evrimin beyinlerimizde büyük etkilerde bulunması için çok kısadır, belki de hiçbir etkisi olmamıştır. Bilim ve teknolojinin şekillendirdiği dünyaya dair çarpıcı yeni anlayışa uygun yetilerin eksikliği göze çarpmaktadır. Birçok bilgi dalı için, zihin o bilgi dalına adanmış bir mekanizma evrimleştiremedi; beyin ve genom uzmanlaşmanın ipuçlarını göstermezken, insanlar da bebek karyolasında veya sonrasında kendiliğinden ortaya çıkan sezgisel bir anlayış göstermezler. Bu bilgi dallarına modern fizik, kozmoloji, genetik, evrim, sinirbilim, embriyoloji, ekonomi ve matematik de dahildir.

Mesele sadece bu konuları öğrenmek için okula gitmek veya kitap okumak zorunda oluşumuz değil. Sorun bunları sezgisel olarak kavrayacak zihinsel araçlardan yoksun olmaktır. Eski bir zihinsel yetiyi göreve çağıran kıyaslamalara veya çeşitli yetilerin parçalarını birbirine bağlayan derme çatma zihinsel aygıtlara bağımlıyız. Söz konusu bilgi dallarındaki anlayışımız dengesiz ve sığ olmaya meyillidir, ayrıca ilkel sezgilerin bu anlayışa bulaşması da olası. Bu durum bilim ve teknolojinin gündelik hayata temasıyla doğan sınır anlaşmazlıkları üzerine yapılan tartışmaları şekillendirebilir. Bu bölümün konusu, bu tartışmalara dahil olan tüm ahlaki, deneysel ve politik etkenlere, bilişsel etkenleri de eklememiz gerektiğidir: zihnimizin meseleleri doğal olarak çerçevelendirme şekli de göz önüne alınmalıdır. Kendi bilişsel telafimiz eğitim, biyoetik, beslenme güvenliği, ekonomi ve bizzat insan anlayışı gibi birçok yapbozun eksik parçasıdır.

Düşünmenin doğal yollarıyla yüzleştiğimiz en bariz arena okuldur. Eğitimle ilgili herhangi bir kuram, insan doğası kuramına dayanmak zorundadır. XX. yüzyılda çoğunlukla Boş Sayfa veya Soylu Vahşi kuramı temel alınmıştır.

Geleneksel eğitim büyük oranda Boş Sayfa kuramı üzerine kuruludur: Çocuklar okula boş olarak gelir, okulda onlara bilgi depolanır ve bunu sınavlarda kullanabilirler. (Geleneksel eğitimi eleştirenler buna "tasarruf ve kredi" modeli der.) Boş Sayfa kuramı aynı zamanda okuldaki ilk yılların hayatta geçerli olacak sosyal değerlerin şekillendiği bir fırsat alanı olduğunu söyleyen yaygın felsefenin de temelini oluşturur. Günümüzde birçok okul, küçük sınıflardaki eğitimi, çevreye, toplumsal cinsiyete, cinsellik ve etnik çeşitliliğe karşı takınılması istenen tutumların telkin edilmesi için kullanmaktadır.

İlerici eğitim uygulamasıysa kendi adına Soylu Vahşi öğretisine dayanır. A. S. Neill'in etkili kitabı *Summerhill*'de yazdığı gibi "Bir çocuk doğuştan bil-

ge ve gerçekçidir. Yetişkinler müdahale etmeden kendi başlarına bırakılsalar, kapasitelerinin onları götüreceği yere kadar gelişirler."[10] Neill ile 1960'lar ve 1970'lerin diğer ilerici eğitim kuramcıları, okulların sınavlar, notlar, müfredatlar, hatta kitaplardan vazgeçmesi gerektiğini ileri sürdüler. Çok az okul bu kadar ileri gitmiş olsa da, bu hareket eğitim uygulamalarında iz bırakmıştır. Dilin Bütünü diye bilinen bir okuma alıştırması yönteminde, çocuklara hangi harfin hangi sese ait olduğu öğretilmez, bunun yerine çocuklar kitapça zengin bir ortama sokulur ve okuma yeteneğinin kendiliğinden yeşermesi beklenir.[11] Konstrüktivizm olarak bilinen matematik öğretme felsefesinde, çocuklar aritmetik tablosuyla çalıştırılmaz, bunun yerine problemleri gruplar halinde çözerek matematiksel gerçekleri kendi başlarına keşfetmeleri beklenir.[12] Öğrencilerin öğrendikleri bilgiler, nesnel bir değerlendirmeye tâbi tutulduğunda, iki yöntem de kötü sonuçlar vermektedir, fakat bu yöntemlerin savunucuları standartlaştırılmış sınavları küçümsemeye meyillidir.

Zihni, evrim tarafından şekillendirilmiş karmaşık bir sistem olarak gören anlayış ise bu felsefelerin karşısındadır. Bu felsefelerin alternatifi Susan Carey, Howard Gardner, David Geary gibi bilişsel bilimcilerin çalışmalarıyla ortaya çıkmıştır.[13] Eğitim ne boş sayfaya yazı yazmak ne de çocuğun soyluluğunun çiçek açmasını mümkün kılmaktır. Aksine eğitim, insan zihninin doğuştan beceremediği şeyleri telafi etmeye çalışan bir teknolojidir. Yürümek, konuşmak, nesneleri tanımak ya da arkadaşlarının kişiliklerini hatırlamayı öğrenmek için çocukların okula gitmesine gerek yoktur; her ne kadar bu işler okumaktan, aritmetikten veya tarihteki olayların günlerini hatırlamaktan daha zor olsa da. Yazılı dili, aritmetiği ve bilimi öğrenmek için okula gitmek zorundalar, çünkü bu bilgi dalları ve beceriler, bunların bütün türde bir maharet olarak evrimleşemeyeceği kadar kısa süre önce icat edilmiştir.

O halde çocuklar, boş kaplar olmadıkları ya da evrensel öğreniciler olmadıkları gibi, belirli yollarla öğrenmelerini ve akıl yürütmelerini mümkün kılan bir alet kutusuna sahiptir; ki bu aletler de aslında tasarımlarında bulunmayan esaslı sorunlarla başa çıkmak için zekice kullanılmalıdır. Bu durum, çocukların zihinlerine hem yeni olgular ve beceriler sokmayı hem de eskilerini kaldırmayı gerektirir. Öğrencilerin Newton fiziği öğrenmesi için önce sezgisel

---

[10] Aktaran: Ravitch, *Left back: A century of failed school reforms,* 2000, s. 388.

[11] McGuinness, *Why our children can't read,* 1997.

[12] Geary, *Children's mathematical development,* 1994 ve "Reflections on evolution and culture in children's cognition", 1995.

[13] Carey, "Cognitive science and science education", 1986; Carey ve Spelke, "Domain-specific knowledge and conceptual change", 1994; Gardner, *Zihin çerçeveleri: Çoklu zekâ kuramı,* 1983 [2004] ve *Intelligence reframed ...,* 1999; Geary, *Children's mathematical development,* 1994, "Reflections on evolution and culture in children's cognition", 1995 ve "Principles of evolutionary educational psychology", 2002.

itici güç ilkesine dayalı fizik bilgileri kafalarından silinmelidir.[14] Önce yaşamsal öz düşüncesine dayanan sezgisel biyolojiyi unutmalıdırlar ki modern biyolojiyi öğrenebilsinler. Evrimi öğrenmek için de sezgisel mühendisliği unutmaları gerekir; çünkü bu anlayış, tasarımları bir tasarımcının niyetine atfeder.[15]

Okula gitmek, çocukların aynı zamanda bilinç dışı kara kutulara gömülü olan yeteneklerini gün ışığına çıkarıp güçlendirmesini gerektirir. Okumayı öğrenen çocuğun, konuşma esnasında birbirlerinden ayırt edilmeyen sesli ve sessiz harfleri fark etmesi sağlanmalı ki eğri büğrü çizgilerle bu harfleri sayfaya birlikte geçirmesin.[16] Etkin eğitim, eski yetilerin yeni talepler uyarınca iş görmesini de gerektirebilir. Kısa cümleler aritmetiğin hizmetine sunulabilir, örneğin "beş kere beş yirmi beş" gibi sözlerden faydalanılabilir.[17] Dilbilgisi mantığıysa büyük sayıları kavramak için kullanılabilir: *dört bin üç yüz elli yedi* ifadesi *şapka, ceket ve eldiven* gibi isim öbeklerinin dilbilgisi yapısına sahiptir. Öğrenci rakamsal bir ifadeyi kısımlarına ayrıştırırken, matematiksel toplama işlemiyle ilintili olan zihinsel kümelendirme işlemini aklına getirebilir.[18] Mekânları kavrama yeteneği, matematiksel ilişkilerin anlaşılmasına, verileri ya da denklemleri şekillere dönüştüren grafiklerin kullanımı aracılığıyla hizmet eder.[19] Sezgisel mühendislik, anatomi ve fizyolojinin öğrenilmesini desteklerken (organlar işlevleri olan aletler olarak anlaşılır), sezgisel fizik, kimyanın ve biyolojinin öğrenilmesini destekler (canlılar da dahil, maddeler minik, kıpır kıpır ve yapışkan nesnelerden oluşur).[20]

Geary son bir açılımdan bahseder. Eğitim içeriğinin büyük kısmı bilişsel yetiler için doğal olmadığından, öğrenmek eğlencelidir deyişine bakılmaksızın eğitimle uzmanlaşmak her zaman kolay ve zevkli olmayabilir. Arkadaş edinmek, statü kazanmak, atletik yeteneklerini bilemek, fiziksel dünyayı keşfetmek çocukların içinden gelebilir, fakat bilişsel yetilerini, matematik öğrenmek gibi doğal olmayan işlere uyarlamak konusunda pek istekli davranmayabilirler. Çocuğun, ödülleri ancak uzun vadede ortaya çıkacak olan zahmetli öğrenme işine katlanma isteğini duyması için belki de okul başarısına yüksek statü biçen bir aileye, yaşıt grubuna ve kültüre ihtiyacı vardır.[21]

---

[14] Carey, *a.g.e.*, 1986; McCloskey, "Intuitive physics", 1983.

[15] Gardner, *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century,* 1999.

[16] McGuinness, *Why our children can't read,* 1997.

[17] Dehaene ve diğerleri, "Sources of mathematical thinking: Behavioral and brain-imaging evidence", 1999.

[18] Bloom, "Generativity within language and other cognitive domains", 1994.

[19] Pinker, "A theory of graph comprehension", 1990.

[20] Carey ve Spelke, "Domain-specific knowledge and conceptual change", 1994.

[21] Geary, "Reflections on evolution and culture in children's cognition", 1995 ve "Principles of evolutionary educational psychology", 2002; Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998.

Sıradan insanların sezgisel psikoloji ya da "zihin kuramı" dediği şey, beynin en çarpıcı yeteneklerinden biridir. Bizler kendi dışımızdaki insanlara sanki kurma bebeklermiş gibi davranmayız, onları zihinlerinin can verdiği varlıklar olarak görürüz: Zihin görüp dokunamadığımız bir varlıktır, fakat bizim için bedenler veya nesneler kadar gerçektir. İnsanların inanç ve arzularından davranışlarını tahmin etmemizi mümkün kılması bir yana, zihin kuramımız, empati kurma yeteneğimiz ile hayat ve ölüm kavramımıza tâbidir. Ölü ve canlı beden arasındaki fark, ölü bedenin zihin dediğimiz yaşamsal güce artık sahip olmayışıdır. Zihin kuramımız, ruh kavramının kaynağıdır. Makinedeki Hayalet bizim insanlar hakkındaki düşünme şeklimizin derinlerine kök salmıştır.

Ruh inancı, ahlaki kanaatlerimizle iç içe geçer. Ahlakın özü, diğer insanların da bizim gibi çıkarlarının olmasıdır – Shakespeare'in dediği gibi: "Arzu duyar, acı çeker ve arkadaşa gereksinim duyarlar"; bu yüzden yaşamak, özgürlük ve çıkarlarının peşinden koşmak onların da hakkıdır. Fakat kimdir bu "diğerleri"? Taşlara ve bitkilere karşı vurdumduymaz davranmamızı mümkün kılan, fakat bizi, diğer insanlara devredilemez haklara sahip "kişiler" olarak muamele etmeye zorlayan bir sınıra ihtiyacımız var. Yoksa kendimizi kaygan bir zeminde buluruz ve bu da bizi uygunsuz saydıklarımızı bertaraf etmeye ya da bireysel hayatların değeri hakkında tuhaf tartışmalara götürür. Papa II. John Paul'un belirttiği gibi, ruha sahip olduğu için her insanda sonsuz bir değer olduğu kanaati, bize bu sınırı sağlıyor gibi görünmektedir.

Sezgisel bir kavram olan ruh, kısa süre öncesine dek bize oldukça iyi hizmet etti. Canlı insanların ruhları vardı, ruhun varoluşu döllenme anıyla birlikte meydana geliyordu ve insan öldüğünde bedeni terk ediyordu. Hayvanların, bitkilerin ve cansız nesnelerin ruhu yoktur. Fakat bilim, ruh dediğimiz şeyin –bilinç, muhakeme ve iradenin mesken tuttuğu yerin– biyoloji yasalarının hüküm sürdüğü bir organ olan beyindeki bilgi işleme faaliyetlerinden oluştuğunu göstermektedir. Beyin, bireyin tek bir hücreden büyüyen dokularının başkalaşmasıyla aşamalı olarak hayat bulur. Türlerdeyse beyin, daha basit hayvanların beyinlerinin evrim güçleri tarafından aşamalı olarak geliştirilmesiyle ortaya çıkar. Ruh kavramımız doğal fenomenlere –bir kadın hamiledir ya da değildir, kişi ölüdür ya da canlıdır– eskiden uygunluk göstermiş olsa bile, biyomedikal araştırmalar artık bu iki önermenin de devre dışı kaldığı durumlar yaratmıştır. Bu durumlar sadece bilimsel merak konusu değildir, ayrıca döllenme, kürtaj, bebek katli, hayvan hakları, klonlama, ötenazi, insan embriyoları araştırmaları ve özellikle kök hücre gibi zorlu meselelerle birbirine dolanmışlardır.

Bu zorlu seçimlerin eşiğinde, biyolojiye bakıp "hayatın ne zaman başladığına" dair sınırlar bulmak veya belirli sınırları kabul etmek cazip geliyor. Fakat bu tutum sadece yaşam ve zihni algılamanın kıyaslanamaz iki yolunun arasındaki çarpışmayı öne çıkarır. Sezgisel, ahlaken faydalı ve manevi ruh kavramı,

ontojeni ile filojeniyle yavaş yavaş su yüzüne çıkan, beyin faaliyetine dair bilimsel kavramla uzlaşamaz. Hayat ile hayat dışı, zihin ile zihin dışı arasındaki çizgiyi nereden çizmeye çalışırsak çalışalım, ahlaki sezgilerimize meydan okuyan muğlak durumlar bir yerden çıkıverecektir.

Ruhun dünyaya gelişi olarak kabul edilmeye en yakın an, yumurta ile spermin döllenme anıdır. Bu aşamada yeni bir insan genomu belirlenmiştir, ayrıca elimizde emsalsiz bir birey olarak gelişecek bir varlık vardır. Katolik Kilisesi ve diğer belirli Hıristiyan mezhepleri döllenmeyi ruhun hayat bulduğu ve yaşamın başladığı an olarak belirlerler (bu yüzden de kürtajı cinayet sayarlar). Fakat mikroskop nasıl düz yüzeylerin aslında pürüzlü olduğunu göstermişse, insanın üremesi üzerindeki araştırmalar da "döllenme anı"nın aslında bir an olmadığını gösterdi. Bazen yumurtanın dış zarına birkaç sperm birden girer ve yumurtanın fazla kromozomları atması da zaman alır. İşte bu esnada ruh nedir ve nerededir? Tek bir sperm girse bile, genleri yumurtanın genlerinden yaklaşık bir gün süresince ayrı durur, ayrıca yeni oluşan genomun hücreyi kontrol etmesi için bir günün daha geçmesi gerekir. Dolayısıyla döllenme "anı" aslında 24 ila 48 saat süren bir zaman aralığıdır.[22] Döllenmiş yumurtanın bebek olacağı da kesin değildir. Üçte ikisi ila dörtte üçü, asla rahime yerleşmez ve anında imha edilir; bazıları genetik kusur yüzünden yok edilirken, bazılarının yok edilmesinin ise özel bir sebebi yoktur.

Yine de genom, bu ara faslının hangi aşamasında oluşturulmuş olursa olsun, benzersiz yeni bir insan hayat bulmuştur, denebilir. Bu mantığa göre, ruhun varlığı genomla ilintilidir. Fakat sonraki birkaç gün içinde, embriyo hücreleri bölünmeye başladığında birkaç embriyoya ayrılabilirler ve bunlar da tek yumurta ikizlerini, üçüzlerini vesaireyi meydana getirir. Tek yumurta ikizleri aynı ruha mı sahiptir? Dionne beşizleri bir ruhun beşte birini mi taşır? Öyle değilse, diğer dört ruh nereden gelmiştir? Aslında büyüyen embriyodaki her hücre, doğru yönlendirmeyle, bir insana can verecek yeni bir embriyo olma kapasitesine sahiptir. Çok hücreli bir embriyoda her hücrenin bir ruhu mu vardır, eğer öyleyse hücreler bu yeteneklerini kaybettiklerinde ruhları nereye gider? Tek embriyodan iki kişinin dünyaya gelebilmesinin yanı sıra iki embriyodan tek bir kişi de oluşabilir: Arada sırada normalde çift yumurta ikizi olması gereken, döllenmiş iki yumurta kaynaşıp tek bir embriyo oluşturur ve ortaya çıkan kişi de genetik bir kimeradır:[23] bazı hücreleri bir genoma, diğerleriyse öbür genoma sahiptir; yani bu kişinin bedenini iki ruh mu mesken tutmuştur?

Hatta insan klonlamak mümkün olursa (teknik bir engel yok görünüyor), kişinin bedenindeki her hücre, sadece döllenmiş yumurtaya ait olduğu söylenen bir yeteneğe kavuşur, yani yeni bir insan olma yeteneğine. Doğrudur, yanak

---

[22] Green, *The human embryo research debates* ..., 2001, 2. bölüm.

[23] *Kimera*: Yunan mitolojisinde aslan kafalı, keçi bedenli, yılan kuyruklu yaratık. —*çev. notu*

hücresindeki genlerden yeni bir insan yaratmak doğal olmayan bir müdahaledir, fakat laboratuvar ortamında döllenmiş bir yumurta için de aynısı geçerlidir. Yine de bu yöntemle doğan çocukların ruhu olduğunu kimse yadsımaz.

Ruh kazanmanın döllenme sırasında gerçekleştiği düşüncesinin biyolojiyle uzlaşması hem zordur hem de söz konusu düşünce biyolojiye karşı ahlaken üstün değildir. Bu düşünce gebeliği önleyici aygıtlar ve doğum kontrol hapları kullanan kişiler hakkında cinayet kovuşturması yapılmasını ima eder, çünkü bu kişiler döllenmiş yumurtanın rahme yerleşmesini engellemişlerdir. Bu düşünce, kanser tedavisi ve kalp hastalığı araştırmalarından vazgeçilmesini söyler, çünkü bu araştırmalar çok sayıda mikroskobik yumurtanın kendiliğinden ortaya çıkmasını engelleme amaçlıdır. Döllenme kliniklerinin dondurucularında bekleyen ve yapay döllenme artığı sayısız embriyo için taşıyıcı anneler bulmaya zorlar bizi. Bu düşünce kısırlık, doğum hataları, pediyatrik kanseri azaltma vaadi taşıyan döllenme ve embriyo gelişimi araştırmalarını, Alzheimer, Parkinson, şeker hastalığı ve omurilik hasarlarına tedavi bulabilecek kök hücre araştırmalarını da yasa dışı sayar. Ayrıca insanların hepsi de düzgün işleyen bir sinir sistemine bağımlı olan, sevme, düşünme, plan yapma, zevk alma ve acı çekme gibi yetenekleri sayesinde ahlaken değerli sayılmalarına yönelik kilit ahlaki sezgiye de karşı koyarlar.

Kişiyi, döllenmiş yumurtayla bir tutmanın muazzam ahlaki bedeli ile modern biyolojinin karşısında bu inancı devam ettirmek için gerekli olan beyin jimnastiği, derinlere kök salmış inançların bazen acılı bir şekilde tekrar değerlendirilmesine yol açabilir. 2001 yılında Utah senatörü Orrin Hatch, kürtaj karşıtı hareketiyle uzun süredir devam eden ittifakını bozdu, üreme bilimi üzerine biraz çalıştıktan ve kendi Mormon inancı hakkında biraz düşündükten sonra kök hücre araştırmalarından yana çıkmaya başladı. Şunu demiştir: "Vicdanımı dinledim, kıpırdanan parmakları ve atan kalbiyle rahimdeki bir çocuğu, dondurucudaki bir cenine eş tutamam."[24]

Bedenin ruhla dolu olduğu inancı, sadece dinsel öğretinin ürünü değildir, aynı zamanda insanların psikolojisinde de yer alır. Biyolojinin buluşlarını içlerine sindirmedikçe de bu inanç ortaya çıkma eğilimindedir. Halkın klonlamaya tepkisi örnek bir vakadır. Bazı insanlar klonlamanın bize ölümsüz olma seçeneğini sunacağından korkuyor, başkalarıysa itaatkâr zombilerden kurulu bir ordu meydana getirilebileceğinden veya ihtiyaç anında asıl kişi için kullanılabilecek bir organ kaynağı olarak kullanılmasından çekiniyor. Arnold Schwarzenegger'in oynadığı *Altıncı Gün* filminde klonlara "boş" denir, ayrıca DNA'ları sadece fiziksel biçimlerini verir, onlara zihin bahşetmez: orijinal kişinin sinir sistemi kayıtları yüklendiğinde klonlar bir zihne kavuşur. Koyun Dolly 1997'de klonlandığında *Der Spiegel* dergisinin kapağında Claudia Schiffer'lar, Hitler'ler ve Einstein'lardan oluşan bir geçit töreni resmedilmişti – sanki bir süpermodel, faşist diktatör ve

[24] S. G. Stolberg, "Reconsidering embryo research", *New York Times*, 1 Temmuz 2001.

bilim dahisi olma özelliği DNA ile birlikte kopyalanabilirmiş gibi.

Aslında klonlar sadece farklı zamanlarda doğmuş tek yumurta ikizleridir. Einstein'ın bir ikizi olsaydı zombi olmazdı; Einstein ondan önce ölseydi onun bilinç akışını sürdürmez, mücadele etmeden yaşamsal organlarından vazgeçmez ve muhtemelen Einstein da olmazdı (çünkü zekâ ancak kısmen kalıtsaldır). Aynısı Einstein'ın küçük bir parçasından klonlanacak insan için de geçerli olurdu. Klonlamanın böyle tuhaf bir şekilde yanlış anlaşılmasının izi bedenin ruhla kaplı olduğunu söyleyen tutarlı inançta bulunabilir. Klonlamanın anlaşılma yollarından biri, bu süreci ruhsuz bir bedenin kopyalanması olarak hayal etmekten geçer; zombi ordusu, boş kişiler veya organ çiftliği korkularına da bu anlayış sebep olur. Başka bir anlayış ise bedenin ruhla *birlikte* kopyalanması yönündedir – Faustvari bir ölümsüzlük veya Hitler'in dirilmesi korkularını yaratan anlayış da budur. Bu anlayış anne babaların ölen çocuklarının klonlamasını istemesinin temelinde de yatabilir, sanki klonlamak çocuğu hayata döndürebilir. Aslında klon hem ölen kardeşinin dünyasından farklı bir dünyada büyüyecek, hem de farklı bir beyin dokusuna sahip olacağı için farklı bir bilinç çizgisinde ilerleyecektir.

"Kişi" dediğimiz canlının aşamalı gelişen beyin dokusundan parça parça oluştuğunun keşfedilmesi, bizi biyoetik sorunlarına yeni bir çerçeve çizmeye itmektedir. Biyologlar beynin montajının bütünüyle bitip fişinin takıldığı ve ilk defa faaliyete geçtiği bir noktayı keşfetmiş olsalardı, işler daha kolay olurdu, fakat beyin böyle çalışmamakta. Sinir sistemi embriyoda basit bir tüp olarak belirir, sonra başkalaşarak beyin ve omuriliği oluşturur. Beyin fetusta çalışmaya başlar, fakat çocuklukta hatta erginlikte bile hâlâ gelişmektedir. Hem dinî hem de dünyevî ahlakçıların "kişilik kriterlerini" tanımlamamıza yönelik talepleri, beyin gelişiminde ayırıcı bir çizginin bulunabileceğini varsayar. Fakat bu tür bir çizginin görüldüğüne dair herhangi bir iddia ahlaki saçmalıklara yol açar.

Kişilik sınırını doğum anına koyarsak, her ne kadar yeni doğan bebek ile iyice gelişmiş bir fetus arasında belirgin bir fark olmasa da doğumdan dakikalar öncesinde bile kürtaja izin vermemiz gerekir. Çizgiyi yaşama kabiliyetinin kazanılmasından itibaren çekmemiz daha makul görünüyor. Fakat yaşama kabiliyeti, o anki biyomedikal teknolojisinin gelişmişliğine ve anne babaların çocuklarında göze aldığı sakatlık risklerine bağlı olan bir süreklilik halidir. Bu durumda akla hemen bir karşı soru geliyor: 24 haftalık bir fetusu kürtajla kazımak hakkı varsa, bundan çok da farklı olmayan 24 hafta artı bir günlük fetusu kürtajla kazımak hakkı neden olmasın? Eğer buna izin verilebiliyorsa, 24 hafta artı iki günlük ya da artı üç günlük fetusları ve bu şekilde doğuma kadar hepsini neden kürtajla almayalım? Öte yandan doğumdan önceki gün fetusu kürtajla almaya izin yoksa, ondan önceki güne, üç gün öncesine, ta döllenmeye dönene dek bütün günlere ne demeli?

Ötenazi ile hayatın sonundaki yaşama isteği arasındaki meseledeyse aynı

sorunla, ama ters açıdan karşılaşırız. Çoğu insan bu dünyayı bir anda terk etmez, beyin ve bedenin çeşitli parçalarının aşamalı ve dengesiz yıkımının acısını çekerler. Canlı ile ölü arasında varoluşun birçok türü ve derecesi bulunmaktadır, tıp ilerledikçe bu durum daha da gerçeklik kazanacaktır.

Hayvan hakları talepleriyle uğraşırken aynı sorunla yine karşılaşırız. Bütün bilinçli varlıklara yaşam hakkı bahşeden aktivistler, hamburger yiyenlerin cinayet sanığı, kemirgen itlaf edenlerin de toplu katliam faili olduğu sonucuna varmak zorundadır. Birkaç fareyi feda edip bir milyon çocuğu acılı bir ölümden kurtaran tıp araştırmalarını yasadışı ilan etmeleri gerekir (çünkü kimse bu tür deneyler için insan kullanmayı kabul etmez ve bu görüşe göre de fareler normalde insanlara tanıdığımız haklara sahiptir). Öte yandan, kişiliğin *Homo sapiens* türüne mensup olanlarda bulunduğunu söyleyen bir hayvan hakları karşıtı da sadece tür bağnazlığı yapmaktadır ve bu yaklaşım beyaz ırkın hayatına siyahların hayatından fazla değer veren ırk bağnazlarının tutumundan daha düşünceli bir yaklaşım değildir. Her şey bir yana, diğer memeliler de hayatta kalmak için savaşırlar, yaşamsal varlıkları zora girdiğinde acı, korku, baskı duyguları yaşarlar ve mutluluk hissine sahip oldukları bellidir. Büyük kuyruksuz maymunlar ayrıca bizim gibi sıkıntı ve yalnızlık çekip hüzünlenirler, merak zevkine ve akraba sevgisine sahiptirler. Bizim türümüzdeki bu ilgi alanlarına saygı gösterilirken, neden diğer türlerinkine de saygı gösterilmesin?

Bazı ahlak felsefecileri, insanlarda bulunan bilişsel yetiler ile kişiliği bir tutarak bu güvenilmez arazide bir tür sınır örmeye çalışırlar. Bu yetiler arasında kişinin kendisini bilinç sürekliliği gösteren bir makam olarak yansıtma yeteneği, gelecek için planlar yapıp bundan keyif almak, ölümden korkmak ve ölmeme tercihini ifade etmek de vardır.[25] İlk bakışta bu sınır çekicidir, çünkü insanları bir yana, hayvanları ve döllenmiş yumurtaları diğer tarafa koymaktadır. Fakat aynı zamanda istenmeyen bebek doğumlarını, bunamış insanların ve zekâ özürlülerinin gerekli nitelikleri barındırmadığı için öldürülmesinde bir yanlışlık olmadığı fikrini uyandırır. Bu tür açılımlar getiren kriterleriyse neredeyse kimse kabul etmek istemez.

Bu açmazların çözümü yoktur, çünkü bunlar temelde birbirleriyle kıyaslanamazlar: Kişi veya ruha dair ya hep ya hiç kavramını barındıran sezgisel psikolojimiz ile bize insan beyninin aşamalı evrimleşip aşamalı geliştiğini ve aşamalı ölebileceğini söyleyen biyolojinin zalim gerçekleri birbirleriyle karşılaştırılamaz. Ayrıca bu durum kürtaj, ötenazi ve hayvan hakları gibi ahlaki muammaların tatmin edici ve nihai bir şekilde çözülmeyeceği anlamına da gelir. Bu, hiçbir siyasetin savunulamayacağı, tüm meselenin kişisel düşünceler, siyasal güç veya dinsel dogmaya bırakılması gerektiği demek değildir. Biyoetikçi Ronald Green'in

---

[25] Brock, *Life and death: Philosophical essays in biomedical ethics*, 1993, s. 372, n. 14 s. 385; Glover, *Causing death and saving lives*, 1977; Tooley, "Abortion and infanticide", 1972; Warren, "On the moral and legal status of abortion", 1984.

belirttiği gibi, sadece sorunu tekrar kavramsallaştırmamız gerekiyor: Doğada bir sınır *bulmaktan*, her siyasal çelişkide çatışan iyiler ve kötülerin en iyi değiş-tokuşunu sağlayan bir sınır *seçmeye* gidilmelidir.[26] Tek tek her vaka için uygulamaya geçirilebilecek ve mutluluğu azamiye çıkaracak, şu anki ve ilerideki acıları en aza indirecek kararlar vermeliyiz. Güncel siyasetlerimizin çoğu zaten bu tanıma uymaktadır: Hayvanlar üzerinde yapılan araştırmalara izin vardır, fakat bunlar bir yönetmeliğe bağlanmıştır; gelişmiş bir fetusa kişi statüsünün hakları bahşedilmemiştir, fakat annenin hayatı veya sağlığını korumak için gerekli olmadığı sürece bir fetusun kürtajla kazınmasına izin verilmez. Green, sınır bulmaktan sınır seçmeye geçişin, Kopernik devrimi ölçüsünde bir kavramsal devrim olduğunu belirtir. Fakat hayaletin makineye ne zaman girdiğini belirlemeye çalışan eski kavramsallaştırma yaklaşımı, bilimsel açıdan savunulamaz, ayrıca XXI. yüzyılda iş sahalarının yürütülmesi için hiçbir siyaset ortaya koymaz.

Tek tek vakalara bakılarak verilen pragmatik kararlara karşı çıkan geleneksel sav, bunların kaygan bir zemin oluşturduğunu söylüyor. Kürtaja izin verirsek kısa süre sonra bebek katline de izin veririz; kök hücre araştırmalarına izin verirsek, hükümetin ürettiği insanlardan kurulu bir Cesur Yeni Dünya oluştururuz. Fakat bana kalırsa, insanın bilişsel doğası burada bizi açmazlara itmek yerine bu açmazlardan kurtarır. Kaygan zemin, kavramsal sınıfların kesin sınırları olduğunu, kararların bu sınırların içinde olduğunu ya da dışında kaldığını varsayar. Fakat insan kavramları böyle çalışmaz. Gördüğümüz gibi, birçok gündelik kavramın sınırları belirsizdir, ayrıca zihin de belirsiz bir sınır ile hiç sınır olmayışını ayırt edebilir. "Yetişkin" ile "çocuk" sınıfları belirsiz sınıflandırmalardır. İçki içme yaşını yirmi bire yükseltmemizin ya da oy verme yaşını on sekize düşürmemizin sebebi budur. Fakat bu durum bizi kaygan bir zemine oturtmaz, çünkü içki içme yaşını elliye çıkarmış ya da oy verme yaşını beşe indirmiş değiliz. Bu siyasetler, sınırları muğlak olsa bile "çocuk" ile "yetişkin" kavramlarımızı gerçekten ihlal ederdi. Aynı şekilde hayat ve zihin kavramlarımızı illa kaygan bir zemine oturtmadan da biyolojik gerçekliğin siciline geçirebiliriz.

1999'da Hindistan'da bir kasırga sonrası milyonlarca insan açlıktan ölme tehlikesiyle karşılaştığında, bazı aktivistler yardım götüren cemiyetleri, dağıttıkları tahıllar arasında genetiği değiştirilmiş mısır ve soya fasulyesi de bulunduğu için suçladılar (bu bitkiler görünür hiçbir zararı olmadan ABD'de yenmekte). Bu aktivistler aynı zamanda "altın pirinç" karşıtıydı. Genetik yapısı değiştirilmiş bu pirinç varyasyonu, gelişmekte olan ülkelerdeki milyonlarca çocukta körlüğü engelleyebilecek, ayrıca çeyrek milyar çocukta da A vitamini yetersizliğine

[26] Green, *The human embryo research debates ...*, 2001.

çare olabilecek bir bitkidir.[27] Kimi aktivistler, genetiği değiştirilmiş besinlerin test edildiği, yeni varyasyonların denendiği araştırma tesislerini tahrip etti. Bu insanlar için, söz konusu besinlerin güvenli olma *ihtimali* bile kabul edilemez.

Avrupa Birliği'nin 2001 tarihli bir raporunda, genetiği değiştirilmiş tahılların insan sağlığına veya çevreye herhangi bir yeni tehlike oluşturduğunu saptamayı başaramamış, on beş yılı aşkın bir süre boyunca gerçekleştirilen 81 araştırma projesinden bahsedilmiştir.[28] Bu bir biyolog için şaşırtıcı değildir. Genetiği değiştirilmiş besinler "doğal" besinlerden daha tehlikeli değildir, çünkü temelde doğal besinlerden farklı değillerdir. Aslında sağlıklı yiyecek dükkânlarında satılan her hayvanın, her bitkinin, seçici üreme ve melezleştirme aracılığıyla binlerce yıl boyunca "genetiğiyle oynanmıştır". Havucun yabanıl atası ince, acı ve, beyaz bir köktü; mısırın atası iki üç santimetre büyüklüğünde, kolayca dağılan, küçük ve taş gibi sert birkaç tanesi bulunan bir koçandı. Bitkiler, yenmek için özel bir istek duymayan Darvinci yaratıklardır, dolayısıyla başlangıçta esas niyetleri bizim için lezzetli, sağlıklı ve kolay yetişen varlıklar olmak değildi. Bunun aksine amaçları tahriş edici maddeler, zehirler ve kötü tatlar evrimleştirip, bizi onları yemekten *caydırmaktı*. Dolayısıyla, doğal yiyeceklerde özellikle güvenli olan bir durum yoktur. Zararlılara karşı direnç kazandırmanın "doğal" yöntemi olan seçici üreme, bitkinin zehir derişimini artırır; örneğin bir doğal patates varyasyonun piyasadan çekilmesi gerekmişti, çünkü insanlar için zehirli olduğu kanıtlanmıştı.[29] Benzer olarak, bir gıda mühendisi tarafından "modası geçmiş teknolojilerle elde edilen çeşni" olarak tarif edilen doğal çeşniler, yapay muadillerinden ayırt edilemez, ayırt edilebildiklerindeyse bazen doğal çeşni daha tehlikeli olabilir. "Doğal" badem çeşnisi olan benzaldehid, şeftali çekirdeklerinden saflaştırıldığında az miktarda siyanür de içerir; "yapay çeşni" olarak sentezlediğindeyse siyanür bulundurmaz.[30]

Yapay olarak değiştirilmiş, genetiğiyle oynanmış tüm besinleri kapsayan bir korku, sağlık göz önüne alındığında mantıklı değildir, ayrıca bu korku yüzünden yiyecekler pahalılaşabilir ve fakirlerin beslenmesi daha da zorlaşabilir. Bu temelsiz korku nereden kaynaklanmakta? Bunun sebebi kısmen, kanserojen maddeleri gündeme taşıyan gazetecilik ekolüdür. Bu ekol, aşırı dozlarda kimyasalla beslenen sıçanlarda yükselen kanser oranlarını gösteren çalışmaları iyice irdelemeden halka bildirir. Fakat bu korku ayrıca, ilk olarak 1890'da antropolog James George Frazer tarafından tanımlanan, yakın bir zamandaysa Paul Rozin, Susan Gelman, Frank Keil, Scott Atran ile başka bilişsel bilimcilerin

---

[27] R. Bailey, "Dr. Strangelunch, or: Why we should learn to stop worrying and love genetically modified food", *Reason*, Ocak 2001.

[28] "EC-sponsored research on safety of genetically modified organisms – A review of results." EUR 19884, Ekim 2001 Raporu, European Union Office for Publications.

[29] Ames, Profet ve Gold, "Dietary pesticides (99.9% all natural)", 1990.

[30] E. Schlosser, "Why McDonald's fries taste so good", *Atlantic Monthly*, Ocak 2001.

laboratuvarlarında çalışılan, canlı varlıklarla ilgili bir önseziden kaynaklanır.[31]

İnsanların sezgisel biyoloji anlayışı, canlı varlıkları mesken tutmuş, onlara şekillerini ve güçlerini veren, görülmez bir öz kavramından yola çıkar. Bu özcü inançlar çocukluğun erken safhalarında ortaya çıkar, geleneksel toplumlardaysa bitkiler ve hayvanlarla ilgili akıl yürütmeye egemendirler. Bu sezgiler çoğunlukla insanlara iyi hizmet eder. Okul öncesi çağdaki çocukları, kokarcaya benzeyen bir rakunun rakun bebekleri olacağı, elmadan alınan çekirdeğin çiçek saksısına ekildiğinde elma ağacı olarak gelişeceği ve hayvanların davranışlarının görünüşe değil, iç organlarına bağlı olduğu çıkarımını yapmalarını mümkün kılar. Geleneksel tarzda yaşayan insanların, farklı görünen varlıkların (tırtıl ile kelebek gibi) aynı türe ait olabileceği çıkarımını yapmalarını sağlar; ayrıca onları canlıların suyunu ve özütünü çıkarıp ilaç, zehir, gıda takviyesi olarak kullanmaya zorlar. Bu sezgiler; dışkı, hasta insanlar ve çürümüş et gibi hastalıklı maddelerle temas etmiş şeylerin yenmesini engelleyerek, insanların bu sebeplerden hastalanmasının önüne geçer.[32]

Fakat sezgilere dayanan özcülük anlayışı insanları hatalara da sürükleyebilir.[33] Çocuklar, İngilizce konuşan anne babanın çocuklarının, Fransızca konuşan bir ailede büyüseler bile İngilizce konuşacağına, çocukların kendi cinsiyetinden biriyle birlikte büyümeyip bu alışkanlıkları öğrenmeseler bile, oğlanların saçlarını kısa kestirip kızların elbise giyeceğine inanarak yanılırlar. Geleneksel toplumlarda insanlar vudu gibi büyülerle başka insanların ve hayvanların davranışlarının kontrol edilebileceğine inanır. Görünüşleri benzeyen nesnelerin benzer güçleri olduğunu ve dolayısıyla toz haline getirilmiş gergedan boynuzunun, erkek cinsel organının sertleşme sorununu tedavi edeceğini düşünürler. Hayvanların vücut parçalarının kendi güçlerini, temas ettikleri nesnelere aktardığını, dolayısıyla vahşi bir hayvanın bedeninden bir parçayı yemenin veya giymenin onları da vahşileştireceğini düşünürler.

Eğitimli Batılılar hemen kendini beğenmişlik yapmasın. Rozin, bizim de vudu benzeri sezgilerimizin olduğunu göstermiştir. Çoğu Amerikalı steril bir hamamböceğine, hatta plastik oyuncağına bile dokunmaz ve hamamböceğinin bir

---

[31] Ahn ve diğerleri, "Why essences are essential in the psychology of concepts", 2001; Frazer, *Altın dal*, 1890/1996 [1991]; Rozin, "Towards a psychology of food and eating: From motivation to module to model to marker, morality, meaning and metaphor", 1996; Rozin, Markwith ve Stoess, "Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitment of disgust", 1997; P. Stevens, "Magical thinking in complementary and alternative medicine", 2001. Ayrıca bkz. M. Stevens, "Only causation matters: Reply to Ahn et al", 2001.

[32] Rozin ve Fallon, "A perspective on disgust", 1987.

[33] Ahn ve diğerleri, "Why essences are essential in the psychology of concepts", 2001.

saniyeden kısa süre değdiği suyu içmez.[34] Hatta Ivy League[35] [Sarmaşık birliği] öğrencileri, ne yerseniz o olduğunuza inanır. Eti için kaplumbağa, sert kılları için yaban domuzu avlayan bir kabilenin mensuplarının iyi yüzücüler olduğuna, kabuğu için kaplumbağa ve eti için yaban domuzu avlayan bir kabilenin mensuplarınınsa sıkı savaşçılar olduğuna hükmederler.[36] Yazdığı biyoloji tarihinde Ernst Mayr, birçok biyoloğun başta doğal seçilim kuramını reddettiğini, çünkü türlerin bir öz tarafından tanımlanan saf bir soy olduğuna inandıklarını belirtir. Türlerin çeşitliliğe sahip bireylerden oluşan toplumlar olduğu ve evrimsel zaman içinde birbirlerine karışabilecekleri kavramını akılları almamıştı.[37]

Bu bağlamda, insanların genetiği değiştirilmiş organizmalardan korkması kulağa o kadar tuhaf gelmez; her canlının bir özünün olduğunu düşünmek standart bir insan sezgisidir. Doğal besinlerin, bitki veya hayvandaki saf özü taşıdığı ve bu canlıların içinde büyüdükleri kır ortamının tazeleyici güçlerini yanlarında getirdikleri düşünülür. Genetiğiyle oynanmış ya da yapay takviye maddeleri içeren besinlereyse laboratuvarlar veya fabrikalarda kasten ek maddeler katılıp bunların kökenlerinden koparıldığı düşünülür. Genetik, biyokimya, evrim ve risk analizine başvuran tezler, kökleri derine uzanan bu düşünceyle karşılaşınca muhtemelen boşa kürek çekmiş olacaktır.

Özcü anlayışı içeren sezgiler, tehlike algısının yanlış olmasının tek sebebi değildir. Risk analizcilerinin, insanların korkularının nesnel beklentiler çizgisinin çok dışında olduğunu keşfetmeleriyle akılları karışmıştır. Birçok insan uçakla seyahat etmekten çekinir, oysa arabayla gitmek 11 kat daha tehlikelidir. Köpekbalığı tarafından yenilmekten korkarlar, oysa kendi küvetlerinde boğulma ihtimalleri 400 kat fazladır. İçme suyunda kloroform ve trikloretilen'in ortadan kaldırılması adına pahalı önlemler alınması için avaz avaz bağırırlar, oysa fındık ezmesi sandviçi yüzünden kansere yakalanma olasılığı yüzlerce kat daha fazladır (çünkü fındıkta kanserojen küfler olabilir).[38] Bu tehlikelerden bazıları insanın gözüne abartılı görünür, çünkü bunlar yükseklik, kapalı yerde kalmak, yırtıcı saldırısına maruz kalmak ve zehirlenmek gibi içsel korkularımızı gıdıklar.[39] Fakat insanlara tehlike hakkında nesnel bilgi sunulduğunda bile, beynin olasılıkları değerlendirme şekli yüzünden bu bilgiyi kabul etmeyebilirler.

---

[34] Rozin, *a.g.e.*, 1996; Rozin ve Fallon, *a.g.e.*, 1987; Rozin, Markwith ve Stoess, *a.g.e.*, 1997.

[35] *Ivy League*: ABD'nin kuzey doğusundaki üniversiteler ile kolejlerin meydana getirdiği birlik; akademik başarıları, sosyal prestijleriyle ünlüdürler. —*çev. notu*

[36] Rozin, *a.g.e.*, 1996.

[37] Mayr, *The growth of biological thought*, 1982.

[38] Ames, Profet ve Gold, "Dietary pesticides (99.9% all natural)", 1990; Lewis, *Technological risk*, 1990; G. Gray ve D. Ropeik, "What me worry?" *Boston Globe*, 11 Kasım 2001, s. E8.

[39] Marx ve Nesse, "Fear and fitness: An evolutionary analysis of anxiety disorders", 1994; Seligman, "Phobias and preparedness", 1971.

"Bozuk konserve zehirlenmesi yüzünden ölme ihtimali yılda 0,000001'dir" ifadesi aslında anlaşılmaz bir ifadedir. Başta veya sonda birçok sıfır barındıran rakamlar bizim sayı anlayışımızın ötesindedir. Psikolog Paul Slovic ile meslektaşları, insanlara emniyet kemeri takmadıklarında ölme ihtimallerinin 3,5 milyon kişide bir olduğu söylendiğinde, insanların umursamayıp emniyet kemeri takmadığını buldular. Fakat olasılıklar yeniden hesaplanıp hayatları boyunca çarpışmadan ölme ihtimalinin yüzde bir olduğu söylendiğinde, emniyet kemerini takmaya başladılar.[40]

Birçok istatistiğin anlaşılmamasının başka bir sebebi, tek bir olayın, örneğin *benim* bir uçak kazasında ölmemin aslında kafa karıştırıcı bir kavram olmasıdır (olayların, kazada tüm yolcuların ölme ihtimali gibi, başka olaylara kıyasla görülme sıklığını anlatmanın aksine); matematikçiler için bile bu böyledir. Bahis oranlarını belirleyen uzmanların, Canterbury Piskoposu'nun ikinci zuhuru bir yıl içinde onaylayacağı (bire 1.000), İngiltere Luton'dan Bay Braham'ın bir daimi hareket makinesi icat edeceği (bire 250) ya da Elvis Presley'in hayatta ve iyi olduğu (bire 1.000) gibi belirli olaylar için ileri sürdükleri olasılıklardan nasıl bir anlam çıkarabiliriz?[41] Elvis ya hayatta ya da ölüdür, o halde 0,001 olasılıkla yaşadığını söylemek ne anlama gelir? Benzer olarak, havacılık güvenliği analistinin, ticari bir havayolu uçağının alana her inişinde kişinin yaşam süresini ortalama on beş dakika kısalttığını söylemesi ne anlama gelmekte? Uçak inerken, hayatım ya on beş dakikadan çok daha uzun bir süre kısalacaktır ya da hiç kısalmayacaktır. Bazı matematikçiler, tek bir olayın olasılığının, anlamlı bir matematiksel nicelik olmaktan çok, 0 ile 1 rakamları arasında ifade edilen ve tahminin güvenilirliğine dair bir içgüdü olduğunu söyler.[42]

Zihin olasılıkları hatırlanan veya hayal edilen olayların göreli frekansları bağlamında daha rahat hesaplar.[43] Bu, gazetelerin pek bakılmayan sayfalarında alt kısımlara basılan araba kazaları, merdiven devrilmesi gibi daha sık görülen ve daha sıkıcı olaylara kıyasla uçak kazası, köpekbalığı saldırısı, şarbon bulaşması gibi yakın tarihli ve kolay hatırlanabilir olayları kişinin kaygıları listesinde daha üst sıralara çıkartabilir. Bu yüzden risk uzmanları ayrı bir dil konuşur, sıradan insanlar ise ayrı bir şey duyar. Nükleer atık için önerilen yer

---

[40] Slovic, Fischof ve Lichtenstein, "Facts versus fears: Understanding perceived risk", 1982.

[41] Sharpe, *William Hill's bizarre bets*, 1994.

[42] Cosmides ve Tooby, "Are humans good intuitive statisticians after all? Rethinking some conclusions from the literature on judgment under uncertainty", 1996; Gigerenzer, "How to make cognitive illusions disappear: Beyond heuristics and biases", 1991 ve "Ecological intelligence: An adaptation for frequencies", 1997; Pinker, *How the mind works*, 1997, 5. bölüm.

[43] Hoffrage ve diğerleri, "Communicating statistical information", 2000; Tversky ve Kahneman, "Availability: A heuristic for judging frequency and probability", 1973.

hakkındaki oturumlarda bir uzman radyoaktivitenin sızabileceği olaylar zincirini gözler önüne seren bir hatalar şeması sunabilir. Örneğin erozyon, kaya yatağında çatlaklar, alanı kazara kazıp delmek veya atık bölgesini düzgün mühürlememek, radyoaktivitenin yeraltı sularına karışmasına sebep olabilir. Sonra da yeraltı sularının hareketleri, volkanik faaliyetler, büyük meteor çarpmaları ve radyoaktif atıkların biyosfere karışmasına yol açabilir. Her olaylar silsilesine bir olasılık atfedilebilir, dolayısıyla tüm sebeplerin ortaya çıkarabileceği bir kazanın toplam olasılığı öngörülebilir. Bununla birlikte, insanlar bu çözümlemeleri duyduğunda, kendileri güvende hissetmek yerine daha çok korkarlar, çünkü bir şeylerin ters gitmesi için bir sürü yoldan geçmesi gerektiğini fark etmemişlerdir! Felaket senaryoları *olasılıklarını* akıllarında toplamak yerine, zihinlerinde sayısız felaket *olasılığını* peş peşe sıralamışlardır.[44]

Bu durum, insanların aptal olduğu ya da "uzmanların" bu istenmeyen teknolojileri zorla kabul ettirmesi gerektiği anlamına gelmez. Riskler tamamen anlaşılsa bile, mantıklı insanlar belirli teknolojik ilerlemelerden vazgeçmeyi seçebilir. Demokrasi, insanların duygularına ters gelen bir şey varsa, psikolojimize ters gelen kimi kriterlere göre "akılcı" mı diye bakmaksızın insanların onu reddetmesini mümkün kılmalıdır. Birçok kişi temizlenmiş insan atıklarıyla yetiştirilen bitkileri reddedecek ve cam tabanı olan bir asansöre binmekten kaçınacaktır; sebep bunların tehlikeli olduklarını düşünmeleri değil, bu düşüncenin kendilerini rahatsız hissettirmesidir. Genetiği değiştirilmiş besinleri yemek veya bir nükleer tesisin yanında yaşamak konusunda aynı tepkiyi veriyorlarsa, tercihlerini başkalarına dayatmayıp bunun bedelini onlara yüklemeye kalkmadıkça, bunları reddetme seçenekleri de olmalıdır.

Ayrıca, teknokratlar riskle ilgili makul bir öngörüde bulunabilseler bile (bu, kuşkulu bir girişimdir), insanların hangi risk seviyesini kabul etmesi gerektiğini onlar dikte ettiremez. İnsanlar, erime olasılığı çok düşük bir nükleer güç tesisine, bu riski abarttıkları için değil, ne kadar uzak olursa olsun ortaya çıkabilecek bir felaketin sonuçlarının fazlasıyla korkunç oluşu yüzünden itiraz edebilir. Ayrıca insanlar, sefasını zenginler ve güçlülerin süreceği, cefasınıysa kendilerinin çekeceği bir alışverişi elbette kabul etmezler.

Bununla birlikte, bilim ile kadim düşünme yollarımız arasındaki farkı anlamak, bireysel ve toplu kararlarımızı daha bilinçli vermemizi sağlar. Bu farkı bilmek, yaygın yanlış anlaşılmalarla karşılaşıldığında, bilimciler ve gazetecilerin yeni teknolojileri anlatmasına yardımcı olacaktır. Ayrıca bu teknolojileri hepimizin anlamasına, böylece onları haklı gerekçelerle kabul etmemize veya reddetmemize de yardım edebilir.

---

[44] Slovic, Fischof ve Lichtenstein, *a.g.e.*, 1982.

Ulusların Zenginliği kitabında Adam Smith, insan doğasında taşımaya, pazarlık yapma ve değiştokuş etmeye yönelik "belirli bir eğilim" olduğunu yazmıştı. Mal değiştokuşu yapmak ve karşılıklı iyilikte bulunmak insanların evrensel değerlerindendir ve bunun tarihi muhtemelen çok eskilere dayanmaktadır. On binlerce yıllık arkeolojik kazı alanlarında, kaynaklarından yüzlerce mil uzaklıkta hoş deniz kabukları ve sivri çakmaktaşları bulunmuştur; ki bu durum oraya bir ticaret ağı sayesinde ulaştıklarını akla getiriyor.[45]

Etnografik literatürü inceleyen Antropolog Alan Fiske aslında insanlar arasındaki tüm işlerin dört örüntü izlediğini, her birinin farklı bir psikolojisi olduğunu buldu.[46] İlki Toplu Paylaşmadır: aile üyeleri gibi insan grupları, kimin ne aldığının çetelesini tutmadan nesneleri paylaşırlar. İkincisi Yetki Sıralamasıdır: baskın kişiler düşük rütbelilerden istediklerini alır. Geri kalan iki örüntüyse değiştokuşla tanımlanır.

En yaygın değiştokuş türü Fiske'nin Karşılıklı Eşitlik dediği şeydir: İki kişi farklı zamanlarda mal değiştokuşu yapar veya karşılıklı iyilikte bulunurlar, alınıp verilen mallar da özdeştir veya en azından çok benzer ya da mukayese edilmeleri kolaydır. Ticaret ortakları borçlarını basit toplama çıkarma işlemleriyle değerlendirir ve iki taraf da eşit çıkarsa tatmin olurlar. Ortaklar bu değiştokuşun aralarında bir ilişki kurduğunu hisseder ve insanlar çoğunlukla da bu ilişkiyi sürdürmek için alışveriş yaparlar. Örneğin, Pasifik adalarının ticaret döngülerinde hediyeler şeften şefe aktarılır ve hediye nihayetinde ilk veren kişiye dönebilir. (Birçok Amerikalı, Noel'de yapılan meyveli keklerin de başına aynısının geldiğinden şüpheleniyor.) Karşılığı verilmeden bir fayda sağlanmasından ötürü Karşılıklı Eşitlik ilişkisi ihlal edilirse, haksızlığa uğrayan taraf kendini dolandırılmış hisseder ve saldırgan bir karşılık verebilir. Karşılıklı Eşitlik, çoğu avcı-toplayıcı toplumdaki tek ticaret mekanizmasıdır. Fiske bunun kısasa kısas ilkesinin zihinsel modeliyle desteklendiğini belirtirken; Leda Cosmides ve John Tooby, bu düşünme şeklinin Amerikalılara da kolay geldiğini göstermişlerdir.[47] Sezgisel ekonomimizin temeli bu özellikmiş gibi görünüyor.

Fiske, Karşılıklı Eşitliğin çok farklı bir sistem olan Piyasa Fiyatlandırmasıyla zıtlık gösterdiğinden de bahseder. Bu sistem, modern ekonomilerin temelini oluşturan kira, fiyat, ücret ve faiz oranları kavramlarının sistemidir. Piyasa Fiyatlandırması çarpma, bölme, kesirler ve büyük sayılar matematiği ile para, kredi, yazılı sözleşmeler ve karmaşık iş bölümü gibi sosyal kurumlara dayanır. Piyasa Fiyatlandırması avcı-toplayıcı toplumlarda yoktur, ayrıca evrimsel geçmişte de hiçbir rol oynamadığını biliyoruz, çünkü sadece kısa süre önce ortaya

[45] Tooby ve DeVore, "The reconstruction of hominid evolution through strategic modeling", 1987.

[46] Fiske, "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", 1992.

[47] Cosmides ve Tooby, "Cognitive adaptations for social exchange", 1992.

çıkmış olan yazı, para ve matematik gibi teknolojilere dayanmaktadır. Piyasa Fiyatlandırmasıyla gerçekleştirilen alışverişler bugün bile herhangi bir bireyin bütünüyle kavramasının imkânsız olduğu nedensel olaylar zincirleri içerebilir. Bugün önümdeki kitap taslağına birkaç yazı karakteri eklemek için klavyenin tuşlarına basıyor, böylece yıllar boyunca marketlerden alışveriş yapma olanağı kazanıyorum. Bunun sebebi bir muz yetiştiricisine kitabımın bir kopyasını vermem değil, ne yaptıklarını tamamen anlamasam da bağımlı olduğum üçüncü, dördüncü ve beşinci kişilerin (yayıncılar, kitapçılar, kamyoncular ve simsarlar) oluşturduğu arapsaçı bir ağdır.

İnsanlar bu dört etkileşim biçiminden günümüzdeki ilişkilerde hangisinin geçerli olduğuna dair farklı düşüncelere sahip olduğunda hiçbir şey anlamamaktan, sürekli rahatsız duymaya ya da düpedüz düşmanlığa dek uzanan farklı sonuçlar ortaya çıkabilir. Ev sahibine akşam yemeğinin parasını ödemeyi teklif eden misafiri, arkadaşına emir veren kişiyi ya da patronunun tabağından pervasızca karides alan bir çalışanı düşünün. Bir alışverişte taraflardan birinin Karşılıklı Eşitlik bağlamında, diğer tarafın Piyasa Fiyatlandırması bağlamında düşündüğü yanlış anlaşılmalar ise daha yaygın, hatta daha tehlikeli olabilir. Bunlar farklı psikolojilere hitap eder; bir tanesi sezgisel ve evrenseldir, diğeriyse inceliklidir ve öğrenilmesi gerekir, bu anlayışlar arasındaki çarpışmalar da ekonomi tarihinde sıklıkla görülmüştür.

Ekonomistler "fiziksel yanılgı"ya atıfta bulunur: belirli bir zaman ve belirli bir mekânda herhangi birinin ödemek istediği değerin aksine, bir nesnenin gerçek ve değişmez bir değeri olduğuna yönelik inancı kastederler.[48] Karşılıklı Eşitlik ile Piyasa Fiyatlandırması arasındaki fark basitçe budur. Üç tavuk bir bıçakla takas edildiğinde bu durum fiziksel yanılgıya yol açmayabilir, fakat takaslara para, kredi ve üçüncü bir kişi aracılık ettiğinde bu yanılgının çirkin sonuçları olabilir. Malların "adil bir fiyatı" olduğu inancı, bir şeye yüksek fiyat biçmenin açgözlülük olduğunu söyler, sonuçta ortaçağda, komünist yönetimler ve birçok Üçüncü Dünya ülkesinde zorunlu fiyatlandırma uygulanmıştır. Arz talep yasalarının etrafından dolanmaya çalışan bu girişimler çoğunlukla malların israf edilmesine, kıtlıklar ve karaborsalara yol açmıştır. Fiziksel yanılgının başka bir sonucuysa faizi yasadışı ilan etmekteki yaygın çabalardır. Bu çabalar, borç aldığı parayı eksiksiz ödeyen birinden fazla para talep etmenin açgözlülük olacağı sezgisinden kaynaklanır. Elbette, insanların borç alıp daha sonra ödemesinin tek sebebi, paranın onlar için, borç aldıklarında geri ödeyecekleri zamana kıyasla daha değerli olmasıdır. Dolayısıyla hükümetler, faizcilik yasalarını temizlemeye başladığında, üretime para yatırabilmiş kişiler paralarını geri alamaz ve böylece herkesin yaşam standardı düşer.[49]

Bir şeyin değerinin zamanla değişmesi, değerli şeylerin dolaşımını sağla-

---

[48] Sowell, *Knowledge and decisions,* 1980.

[49] Sowell, *a.g.e.,* 1980 ve *Migrations and cultures: A world view,* 1996.

yan, ödünç veren kişiler için bir yaşam alanı yaratır, benzer şekilde bu değer mekâna göre de değişebilir ve o zaman değerli malların farklı yerler arasındaki dolaşımını sağlayan aracılar için bir yaşam alanı yaratılmış olur. Muz benim için yüz mil ötedeki depoda olduğunda değil, caddemdeki dükkânda olduğunda değerlidir, dolayısıyla ithalatçıya para vermekten çok dükkân sahibine para ödemek istiyorum; gerçi "aracıyı ortadan kaldırsam" muz başına daha az para ödeyebilirdim. Benzer sebeplerden ötürü, ithalatçı da dükkân sahibinden, benden talep ettiği paraya kıyasla daha az para ister.

Fakat ödünç verenler ile aracılar, dokunulabilir bir şey vücuda getirmedikleri için onların katkısını anlamak zordur, çoğunlukla da asalak olarak düşünülürler. İnsan tarihinde tekrarlanan bir olay, aracıların gettolara tıkılması, mallarına el konulması, kovulmaları ve çetelerin bunlara şiddet uygulamasıdır; bu davranışa maruz kalanlar çoğunlukla aracılık alanında uzmanlaşmayı öğrenmiş etnik azınlıklardır.[50] Avrupa'daki Yahudiler en bilindik örnektir, fakat göçmen Çinliler, Lübnanlılar, Ermeniler, Hindistan'da Gujaratlılar ve Çetyarlılar da tarihte benzer zulümleri yaşamıştır.

Sıra dışı konumdaki bir ekonomist, fiziksel yanılgının herhangi bir benzersiz tarihsel şarta dayanmadığını ve insan psikolojisinden doğduğunu kanıtlamıştır. II. Dünya Savaşı sırasında savaş esiri kampındayken bu sendromun ortaya çıkışını baştan sona izlemiştir. Her ay, tutsaklar Kızıl Haç'tan aynı paketleri alıyordu. Birkaç tutsak bütün kampı dolaşıp bazı maddelere diğerlerinden daha fazla değer veren veya ay sonu gelmeden önce kendi payını bitiren tutsaklarla çukulata, sigara ve öte beri alışverişi yapıyordu. Aracı her işlemden ufak bir kâr sağlıyor ve sonuçta onlara karşı derin bir nefret duyuluyordu; bu örnek, aracı azınlığı trajedisinin mikrokozmosu gibiydi. Ekonomist şöyle yazar: "Aracının işlevi, satıcı ile alıcıyı bir araya getirmek için böylesine uğraşması göz ardı ediliyordu; elde ettiği kâr, emeğinin ödülü olarak değil, dürüst olmayan bir uygulama olarak görülüyordu. Varlığı bunun aksini kanıtlasa da, aracılık gereksiz olarak görülüyordu."[51]

Yüksek teknoloji dünyasında, insan sezgilerinin trajik noksanları için en net tedavi eğitimdir. Bu da eğitim siyasetinde bazı önceliklerin varlığını açığa çıkarır: Öğrencinin modern dünyayı anlaması için çok önemli görünen bilişsel yetileri sağlamak önceliklerden biridir, üstelik bu yetiler doğuştan sahip olunan bilişsel yetilere hiç benzemez. Örneğin bu bölümde gördüğümüz tehlikeli yanlış inanışlar, lise veya kolej müfredatlarında ekonomi, evrim biyolojisi, olasılık ve istatistiğe öncelik tanırdı. Maalesef, ortaçağdan beri çoğu müfredat pek değişmemiştir ve değişime de açık değildir, çünkü kimse yabancı dil, edebiyat klasikleri veya trigonometri öğrenmenin önemli olmadığını söyleyerek cahilin

[50] Sowell, *Race and culture* ..., 1994 ve *Migrations and cultures* ..., 1996.

[51] R. Radford (1945 tarihli yazı), aktaran: Sowell, *a.g.e.*, 1994, s. 57.

teki sayılmayı istemez. Fakat bir konu ne kadar değerli olursa olsun, günde sadece yirmi dört saat vardır, dolayısıyla bir konuyu öğretmek, aynı zamanda başka bir konuyu da öğretmemek anlamına gelir. Mesele, trigonometrinin önemli olup olmaması değildir, acaba istatistikten daha mı önemlidir; eğitimli bir kişinin klasikleri bilmesi meselesi de değildir, fakat eğitimli bir kişinin klasikleri bilmesi, acaba temel ekonomiyi bilmesinden daha mı önemlidir. Dünyanın karmaşıklığı sezgilerimize sürekli meydan okumakta ve bu değiştokuşlardan kaçınmak sorumsuzluk olur.

Şair Wallace Stevens 1951'de şöyle yazmıştı: "Doğamız sınırsız bir mekândır ve zekânın bu mekânda bir sonu yoktur."[52] Zekânın sınırsızlığı kombinasyonlu sistemin gücünden kaynaklanır. Sadece birkaç notanın türlü türlü melodiler ortaya çıkarması, birkaç harfin sayfalarca yazıyı meydana getirmesi gibi, KİŞİ, YER, ŞEY, NEDEN, DEĞİŞİM, HAREKET, VE, VEYA, DEĞİL benzeri birkaç fikir de sınırsız düşünceye hayat verebilir.[53] Fikirlerin sonsuz sayıda kombinasyon oluşturabilmesi insan zekâsının motoru ve tür olarak başarımızın anahtarıdır. On binlerce yıl önce atalarımız geyik gütmek, zehir saflaştırmak, hastalık tedavi etmek ve ittifak kurmak gibi yeni eylem türleri geliştirdiler. Modern zihin de artık maddeyi atomların kombinasyonu, canlılık planını DNA nükleotitlerinin kombinasyonu, niceliklerin arasındaki ilişkiyi ise matematiksel simgelerin kombinasyonu olarak kavrayabilir. Dilin kendisi kombinasyonlu bir sistemdir ve zihnin meyvelerini paylaşmamızı sağlar.

İnsan zihninin kombinasyonlu güçleri, türümüzün gezegendeki yerine dair bir paradoksu açıklamaya yardımcı olabilir. İki yüzyıl önce ekonomist Thomas Malthus (1766-1834) insan doğasının iki değişmez özelliğine dikkat çekmişti. Bunlardan biri "yiyeceğin insan varlığı için gerekli olmasıdır." Öteki özellik ise "cinsiyetler arasındaki tutkunun gerekli oluşudur ve şu anki durumu da pek değişmeyecektir." Şu çıkarımı meşhurdur:

> İnsanoğlunun geçinmesi konusunda nüfusun gücü, toprağın gücünden kesinlikle daha büyüktür. Nüfus dizginlenmezse geometrik oranda büyürken geçim kaynaklarıysa ancak aritmetik bir artış gösterir. Sayılarla biraz haşır neşir olmak, ikinciye kıyasla birinci gücün şiddet yoğunluğunu gösterecektir.

Malthus insanoğlunun giderek daha büyük bir oranının açlık çekeceği ve fakirlerin çocuklarının talihinin yine açlık olduğu için onlara yardım etme çabalarının sefalete yol açacağı sonucuna vardı. Yakın tarihte ortaya çıkan birçok fela-

[52] "The figure of the youth as virile Poet": Stevens, *The necessary angel*, 1965.

[53] Jackendoff, *Consciousness and the computational mind,* 1987; Pinker, *How the mind work,s* 1997 ve *Words and rules ...,* 1999.

ket tellalı bu savı tekrar canlandırdı. 1967'de William Paddock ve Paul Paddock *Famine 1975!* [Kıtlık 1975!] adlı bir kitap yazarken; 1970'te *The Population Bomb* [Nüfus bombası] kitabının yazarı biyolog Paul Ehrlich, 1980'lere gelindiğinde altmış beş milyon Amerikalı ve dört milyar insanın açlıktan öleceğini öngördü. 1972'deyse Roma Kulübü olarak bilinen bir grup büyük düşünür ileriki on yıllarda doğal kaynakların felaket yaratacak şekilde azalacağını ya da dünyanın boğazına dek kirlilik getiren etkenlere batacağını tahmin etmişti.

1970'lerdeki bu Malthusvari öngörüler boş çıkmıştır. Hem dört milyar açlık kurbanı hem de tükenen kaynaklar hakkında yanılan Ehrlich, 1980'de ekonomist Julian Simon ile on yıl içinde beş stratejik metalin epey azalacağına, bu yüzden fiyatlarının yükseleceğine dair bahse girdi ve beş bahsin beşini de kaybetti. Hem dünya nüfusunun artmasına (şu an altı milyar, artmaya da devam ediyor) hem de kişi başına tüketilen enerji ve kaynak miktarının yükselmesine rağmen, açlıktan ölümler ve yokluklar asla gerçekleşmemiştir.[54] Elbette korkunç kıtlıklar hâlâ oluyor, fakat bunun sebebi dünyadaki ağız sayısı ile besin miktarı arasındaki tutarsızlık değildir. Ekonomist Amartya Sen, bu kıtlıkların genelde kısa ömürlü olaylar olduğunu veya yiyeceğin ihtiyaç içindeki insanlara ulaşmasını engelleyen siyasal ya da askerî ayaklanmalardan kaynaklandığını göstermiştir.[55]

Gezegenimizin durumuna ilgi göstermek hayati bir öneme sahiptir ve dolayısıyla çabalarımızı yanlış yöne sevketmemek adına sorunun nerede olduğunu açıklığa kavuşturmamız gerekir. Basit Malthusvari düşüncelerin sürekli başarısız olması, çevresel zorlukları çözümlemenin en iyi yolunun bu olmadığını göstermiştir. Yine de Malthus'un mantığı hatasız görünüyor. Öyleyse bu mantık nerede yanılıyordu?

Malthusvari kehanetlerin başlıca sorunu, refah içindeki hayatı destekleyecek kaynakların artmasını sağlayan teknolojik değişimleri küçümsemeleridir.[56] XX. yüzyılda yiyecek arzı doğrusal bir artış göstermedi, tam tersine katlanarak arttı. Çiftçiler aynı araziden daha fazla mahsül almaya başladılar ve mahsulün işlenmesi sırasında ürünün daha büyük kısmı yenilebilir hale getirildi. Zararlı organizmalar tüketmeden veya besinler çürümeden önce kamyonlar, uçaklar ve gemiler yiyeceklerin daha büyük kısmını insanlara ulaştırdı. Petrol ve mineral yataklarının sayısı azalacağına arttı, çünkü mühendisler yeni kaynaklar bulup bu kaynaklara nasıl ulaşılacağı sorununu çözmenin yeni yollarını keşfettiler.

Birçok insan teknolojiye bu mucizevi rolü bahşetmekte çekimser davranır. Teknoloji gelişimi, kulağa daha çok dünya fuarında gelecekten çizgiler taşıyan bir sergide yankılanan metalik ses gibi geliyor. Teknolojinin bize geçici bir kurtuluş sağladığı, fakat büyüsünün tükeneceği düşünülebilir. Teknoloji

---

[54] Bailey, "The law of increasing returns", 2000.

[55] Sen, *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation,* 1984.

[56] Simon, *The ultimate resource 2,* 1996.

matematik yasalarını çürütemez; bu yasalara göre geometrik nüfus artışının karşısında sınırlı veya en iyi ihtimalle aritmetik oranda artan kaynaklar vardır. Bu çevrimin dengelenmesi için iyimserliğin inançlı olmasına ihtiyaç var gibi.

Fakat kısa süre önce ekonomist Paul Romer, döngünün nasıl dengelenebileceğini göstermek adına bilişsel bilgileri işlemenin kombinasyonlu doğasına başvurdu.[57] İnsanın maddi varlığının maddelerle değil *fikirler* ile sınırlı olduğunu belirterek işe başladı. İnsanlar gerçekte kömüre, bakır tele ya da kâğıda ihtiyaç duymaz; onlar evlerini ısıtma, diğer insanlarla iletişim kurma ve bilgi depolama yöntemlerine ihtiyaç duyarlar. Bu ihtiyaçlar fiziksel kaynakların mevcudiyetini artırarak karşılanmak zorunda değildir. Mevcut kaynakları istediğimiz şeylerden daha fazla üretmek adına yeniden düzenlemek için yeni fikirler, yani tarifler, tasarımlar veya teknikleri kullanarak bu gereksinimler karşılanabilir. Örneğin petrol önceleri su kuyularını kirletmek için kullanılıyordu, sonra yakıt kaynağı olup tükenmekte olan balina yağının yerini aldı. Kum bir zamanlar cam yapmakta kullanılırdı; şimdi kumla mikroçipler ve optik kablolar yapılıyor.

Romer'ın değindiği ikinci konu, fikirlerin aslında ekonomistlerin "rakip olmayan mallar" dediği şey olmasıdır. Besin, yakıt ve alet gibi birbirine rakip mallar, enerji ve maddeden üretilir. Bunları bir kişi kullanıyorsa diğerleri kullanamıyor demektir; bu düşünceye "ne yardan geçiyorsun ne de serden" deyişinden de aşinayızdır. Fakat fikirler *enformasyon* üzerine kuruludur ve bunlar neredeyse bedavaya çoğaltılabilir. Ekmek tarifi, bina imar planı, pirinç yetiştirme tekniği, ilaç formülü, faydalı bir bilimsel yasa veya bilgisayar yazılımı ve benzerleri bunları bulan kişiler bir kayba uğramadan etrafa dağıtılabilir. Rakip olmayan malların görünüşte sihirli bir şekilde yayılması, karşımıza entelektüel mülkiyeti ilgilendiren yeni sorunlar çıkarmıştır; örneğin internet üzerinden rahatlıkla paylaşılan müzik kayıtları gibi bilgilerin mülkiyeti meselesine ve mal mülkiyetini temel almış bir yasal sistemi uyarlamaya çalışırken sorunlar yaşanıyor.

Rakip olmayan malların gücü, belki de evrim tarihi boyunca var olmuştur. John Tooby ve Irven DeVore adlı antropologlar, milyonlarca yıl önce atalarımızın Yerküre'nin ekosisteminde "bilişsel bir niş" işgal ettiğini ileri sürdüler. Çevrenin nedensel dokusunu modelleyebilen zihinsel hesaplamalar evrimleştiren hominidler (insansılar), zihin gözleriyle çeşitli senaryoları gözden geçirebiliyor, etraflarındaki taşları, bitkileri ve hayvanları sömürmenin yeni yollarını bulabiliyorlardı. İnsanın pratik zekâsı, dil (teknolojinin ucuz maliyetle paylaşılmasını sağlar) ve sosyal biliş yetileriyle (insanların aldatılmadan işbirliği yapmasını sağlar) birlikte evrimleşmiş, dolayısıyla da tam anlamıyla fikir gücüyle yaşayan bir tür ortaya çıkmış olabilir.

---

[57] Bailey, *a.g.e.*, 2000; Romer, "Increasing returns and new developments in the theory of growth", 1991; Romer ve Nelson, "Science, economic growth, and public policy", 1996; P. Romer, "Ideas and things", *Economist*, 11 Eylül 1993.

Romer, yeni fikir üretmenin kombinasyonlu sürecinin Malthus mantığını atlatabileceğini belirtir:

> Her nesil, yeni tarifler ya da fikirler bulunmazsa, kısıtlı kaynakların ve istenmeyen yan etkilerin büyümeye dayatacağı sınırları hissetmiştir. Ayrıca her nesil, yeni tarifler ve fikirler bulma potansiyelini küçümsemiştir. Keşfedilecek daha ne kadar yeni fikir kaldığını anlamakta hep çuvallıyor ve bu fikirleri birleştirmekte de aynı zorluğu yaşıyoruz. Olasılıklar toplanmaz, onlar çarpılır.[58]

Örneğin, bir kerede dört tanesi on farklı oranla birleştirilen yüz tane kimyasal element 330 milyar farklı bileşik ortaya çıkarabilir. Bilimciler bu bileşiklerden bin tanesini bir günde değerlendirse, tüm olasılıkları incelemek bir milyon yıl sürerdi. Bilgisayar programlarına veya makine parçalarına talimatları yerleştirmenin farklı yollarının sayısı da bu kadar devasadır. En azından ilke olarak, insan bilişsel yetilerinin çalışma hızı, insan nüfus artışıyla aynı ölçektedir, dolayısıyla asla gerçekleşmemiş olan Malthusvari felaket paradoksunu çözebiliriz. Bunlardan hiçbiri, doğal kaynakları gönül rahatlığıyla kullanmamıza yetki vermez elbette. Olası fikirlerin muazzam büyüklükteki sayısı, her soruna bu fikirlerle veya gerekli zamanda bir çare bulunacağı anlamına da gelmez. Sadece insanların maddi dünyayla olan ilişkisine dair anlayışımızın, bedenlerimiz ve kaynakların yanı sıra zihinlerimizi de hesaba katması gerektiği anlamına gelir.

Bütün iyi şeylerin hem bedeli hem de faydası olduğu gerçeği, insan zihninin kombinasyonlu güçleri için de geçerlidir. Zihin gerçekliğe açılan bir pencere yerine biyolojik bir organsa, bazı gerçekleri kavrayamıyor olmalıyız ve ayrıca bilimin keşiflerini anlamamızın bir sınırı olmalıdır.

Bilişsel halatımızın sonuna gelmiş olma ihtimalimiz, modern fizik kaynaklı bir görüştür. Fizikteki en iyi kuramların doğru olduğuna inanmakta son derece haklıyız, fakat bu kuramların bize gerçeğe dair sundukları resim; uzay, zaman ve maddeyle ilgili orta boyutlu primat beyninin sezgileri için bir anlam ifade etmemektedir. Örneğin zamanın Büyük Patlamayla var olduğu, evrenin dört boyutlu eğri yapısının muhtemelen sınırsız olmadığı, maddenin dalga gibi hareket edebileceği ve benzeri tuhaf fizik görüşleri üzerinde düşündükçe sadece başımız ağrır. Gerçekte tutarsız olan düşünceler hakkında kafa yormamak imkânsızdır; örneğin "Büyük patlamanın öncesi nasıldı?", "evrenin ötesinde ne var?" veya "lanet parçacık aynı anda iki yarıktan birden geçmeyi nasıl başarıyor?" gibi. Gerçekliğin doğasını keşfeden fizikçiler bile kendi kuramlarını anlamadıklarını iddia ediyor. Murray Gell-Mann, kuantum mekaniğini betimlerken "aslında hiçbirimizin anlamadığı, fakat nasıl kullanılacağını bildiğimiz

[58] Romer ve Nelson, "Science, economic growth, and public policy", 1996.

şu gizemli ve kafa karıştırıcı disiplin" demiştir.[59] Richard Feynman şöyle yazmıştır: "Sanırım kimsenin kuantum mekaniğini anlamadığını söylesem hata yapmış olmam. ... Eğer bunu sormadan durabiliyorsanız, kendinize 'fakat bu nasıl olabilir?' diye sormaktan vazgeçin. ... Kimse bunun nasıl bir şey olduğunu bilmiyor."[60] Bir başka söyleşideyse şunu eklemiştir: "Kuantum kuramını anladığınızı düşünüyorsanız, kuantum kuramını anlamamışsınız demektir!"[61]

Madde ve uzam hakkındaki sezgilerimiz gibi, hayat ve zihin hakkındaki sezgilerimiz de bilimin şekillendirdiği tuhaf bir dünyaya karşı bayrak açmış olabilir. Büyülü bir ruhun bedenlerimizle birleşmesi olarak düşündüğümüz hayat kavramımızın, zihnin aslında aşamalı gelişen bir beyin olduğunu söyleyen anlayışımıza nasıl uymadığını gördük. Zihinle ilgili diğer sezgilerimiz de bilişsel sinirbilimin ilerleyen keşif sahasının peşinden giderken hazırlıksız yakalandılar. Bilinç ve karar verme mekanizmasının beyindeki sinirsel ağların elektrokimyasal faaliyetiyle meydana geldiğine inanmak için sağlam sebeplerimiz var. Fakat hareketli moleküllerin öznel duyguları nasıl atlattığını (akla dayalı hesapların yerine) ve özgürce yaptığımız seçimleri nasıl yarattıkları (seçimlerin, sebep sonuç ilişkisiyle ortaya çıkan davranışlar olması yerine) Pleistosen döneminden kalma ruhlarımız için derin bir muammadır.

Bu bilmecelerin korkunç bir bütüncü niteliği vardır. Bilinç ve özgür iradenin her aşamadaki nörobiyolojik fenomenleri kapladığı ve parçalar arasındaki herhangi bir kombinasyonda veya etkileşimde belirlenemeyeceği görülmektedir. Kombinasyonlu zekâmızın en iyi çözümlemeleri, bu tuhaf varlıkları, yani bilinç ve özgür iradeyi asabileceğimiz bir çengel vermez, düşünürler de ya bunların varlığını inkâr etmekle ya da gizemciliğe başvurmakla lanetlenmiştir. İyi midir kötü müdür bilmiyorum, dünyamızda her zaman bir tutam gizem olabilir, torunlarımız da din ve felsefenin ezelden beri var olan muammaları üzerinde sonsuza kadar düşünebilir; nihayetinde bu muammalar madde ve zihin kavramlarına bağımlıdır.[62] Ambrose Bierce'ın *Şeytanın Sözlüğü* adlı kitabı şu maddeyi içerir:

> **Zihin**, *isim.* Beyin tarafından salgılanan gizemli bir madde biçimi. Başlıca faaliyeti kendi doğasını anlama çabasıdır. Ama bu girişim boşunadır, çünkü kendini anlamak için elinde kendinden başka hiçbir şey yoktur.

---

[59] Aktaran: M. Kumar, "Quantum reality", *Prometheus, 2,* 1999, s.20-21.

[60] Aktaran: M. Kumar, *a.g.e.*, 1999.

[61] Aktaran: Dawkins, *Unweaving the rainbow* ..., 1998, s. 50.

[62] McGinn, *Problems in philosophy: The limits of inquiry,* 1993 ve *The mysterious flame: Conscious minds in a material world,* 1999; Pinker, *How the mind works,* 1997, 8. bölüm.

14 | ACILARIMIZIN KÖKLERİ

Richard Dawkins'in *Gen Bencildir* kitabının ilk baskısı, bu kitaptaki bazı kilit görüşlerin sahibi olan biyolog Robert Trivers'in önsözünü içeriyordu. Önsözün sonunu gösterişli bir şekilde getirir:

> Darvinci sosyal kuram, sosyal ilişkilerin altında yatan simetri ve mantığın bir an için gözümüze ilişmesini sağlar. Bu kuramın tam anlamıyla kavranılmasıysa, politik anlayışımızı yeniden canlandıracak ve psikoloji bilimi ile tıbbi uygulamalarına entelektüel bir destek sağlayacaktır. Süreç içindeyse, acılarımızın köklerini daha derinden anlamamızı sağlayacaktır.

Bunlar bir biyoloji kitabı için fazlasıyla dikkat çekici iddialardı, fakat Trivers yeni bir şeyler keşfetmeye yaklaştığını biliyordu. İnsanların birbirlerine nasıl davrandığını inceleyen bilim dalı olan sosyal psikoloji, süslü isimler vererek "açıkladığı" ilginç fenomenlerden oluşan bir karışımdır. Diğer bilimlerin zengin çıkarımlara dayanan yapısı bu bilimde eksiktir, bunun yerine birkaç derin ilke sayesinde incelikli öngörülerden oluşan bir servet yaratılmakta – bilimcilerin "güzel" veya "şık" diye övdüğü kuramlar oluşturulmaktadır. Trivers şık sözünü hak eden ilk sosyal psikoloji kuramını oluşturmuştur. Basit gibi görünen bir ilkenin –genleri izlemek– başlıca insan ilişkisi türlerinin mantığını açıklayabileceğini kanıtlamıştır: Anne babamız, çocuklarımız, kardeşlerimiz, sevgililerimiz, arkadaşlarımız ve kendimize karşı ne hissettiğimizi açıklamak için genlerden faydalanılabilir.[1] Fakat Trivers, bu kuramın başka bir işe daha yaradığının farkındaydı. İnsanlık durumunun trajedisine de bilimsel bir açıklama getirebilirdi.

Eski bir deyişe göre "doğa idamcı bir yargıçtır." Birçok trajedi fiziksel ve bilişsel yapımızdan kaynaklanır. Bedenimiz, kendi başına ortaya çıkma ihtimali neredeyse imkânsız olan maddesel bir düzendir; işlerin ters gitmesinin birçok olanağı varken, sorunsuz devam etmesinin pek yolu yoktur. Öleceğimiz kesindir, ayrıca bunu bilecek kadar akıllıyız. Zihnimiz, artık var olmayan bir dünyaya göre uyarlanmıştır, ancak zorlu bir eğitimle düzeltilebilecek yanlış anlamalara saplanmaya meyillidir ve üstelik karşılaşabileceğimiz en derin sorular zihnimizi allak bullak eder.

---

[1] Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971; "Parental investment and sexual selection", 1972; "Parent-offspring conflict", 1974; "Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabının önsözü", 1976 ve *Social evolution,* 1985.

Fakat en acı verici şoklardan bazıları sosyal dünyadan gelir – başka insanların yönlendirmeleri ve ihanetlerinden. Masala göre, akrep kendisini nehrin öteki yakasına geçirmesini rica eder kurbağadan ve iğnesini batırmayacağı konusunda da güvence verir, çünkü bunu yaparsa kendisi de boğulacaktır. Yarı yolda akrep kurbağayı sokar. Kurbağa dibe batarken neden diye sorar, akrep de yanıt verir: "bu benim doğamda var." Teknik açıdan, bu doğaya sahip bir akrep evrimleşemezdi, fakat Trivers insan doğasının neden bazen masaldaki akrebin doğası gibi, anlamsız çatışmalarla lanetlenmiş gibi göründüğünü açıklamıştır.

Organizmaların neden bazen birbirlerine zarar verdiği sır değildir. Evrimin vicdanı yoktur. Bir yaratık kendisine yarar sağlamak için başka bir yaratığa zarar veriyorsa, örneğin o hayvanı yemek, ona asalak olarak tutunmak, boynuzunu geçirmek veya gözünü korkutmak gibi şeyler yapıyorsa, bu çirkin alışkanlıklara sahip dölleri tür içinde hâkim konuma geçecektir. "Darvinci" ifadesinin "zalimce" ifadesiyle eşanlamlıymış gibi bir tutulması, Tennyson'ın doğayı dişleri ve pençesi kırmızıya boyanmış olarak betimlemesi sayesinde bunlar kulağımıza tanıdık gelir. İnsanlık durumunun evrimi bundan ibaret olsaydı, o rock şarkısıyla aynı fikirde olmamız gerekirdi: "Hayat berbat, o halde öl."

Fakat hayat elbette daima berbat değildir. Birçok yaratık işbirliği yapar, evlatlarını besler ve barış içinde yaşar; bilhassa da insanlar aileleri, arkadaşları ve ait oldukları toplulukların içinde huzur ve neşe bulur. Bu da *Gen Bencildir* kitabıyla o zamandan bu yana özgeciliğin evrimini ele alan diğer kitapların okuyucularına tanıdık gelmiş olmalı.[2] Organizmaların iyilik yapma isteğini evrimleştirmesinin çeşitli sebepleri vardır. Bir yandan kendi çıkarlarını gözetirken diğer yandan başka yaratıklara yardım edebilirler. Örneğin yırtıcıların kafasını karıştırmak için sürü oluşturabilir veya birbirlerinin yan ürünleri sayesinde yaşayabilirler. Buna mutualizm, ortakyaşam veya işbirliği denir. İnsanlarda ortak zevkler, uğraşlar ya da düşmanlara sahip arkadaşlar bir tür ortakyaşam çifti oluşturur. Çocuk sahibi anne babalar ise daha iyi bir örnektir. Genleri aynı pakete, yani çocuklarına konmuştur, dolayısıyla biri için iyi olan şey diğeri için de iyidir, ayrıca birbirlerini hayatta ve sağlıklı tutmakta çıkarları vardır. Bu ortak çıkarlar tutkulu aşk ve evlilik aşkının evrimleşmesi için sahneyi hazırlamıştır.

Bazı durumlardaysa organizmalar kendileri *bedel ödeme* pahasına başka organizmalara fayda sağlayabilir. Biyologlar buna özgecilik der. Teknik bağlamda özgecilik iki ana yolla evrimleşebilir. İlk olarak, akrabaların ortak genleri olduğu için organizmayı akrabasına yardım etmeye iten herhangi bir gen –her ne kadar yardım eden taraf kendi başarısından cömertçe feragat etmiş olsa da– bu akrabada bulunan kendi kopyasının hayatta kalma şansını yükseltmiş olur. Yardım eden tarafın masrafı, yardım alan tarafın sağladığı faydadan az

---

[2] Alexander, *The biology of moral systems*, 1987; Cronin, *The ant and the peacock*, 1992; Dawkins, *Gen Bencildir*, 1976/1989 [2007]; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997; Wright, *The moral animal ...*, 1994.

olduğu sürece ortalamada bu tür genler egemenlik kuracaktır – gerçi burada sağlanan fayda bu yaratıkların akrabalık derecesine göre değişir. Çocuklar, kardeşler, anne baba, dede, nine, amcalar, teyzeler, halalar, dayılar, kuzenler ve yeğenleri bağrına basma duygusu olan aile sevgisi böylece evrimleşebilir. Buna akraba özgeciliği denir.

Organizmalar karşılıklı iyilik yaptıklarında da özgecilik evrimleşebilir. Birbirlerini tımar ederek, besleyerek, koruyarak ve destekleyerek karşılıklı iyilikte bulunurlar. Buna karşılıklı özgecilik denir, taraflar birbirini tanıdığında, tekrar tekrar birbirlerini etkilediklerinde, kendilerine ucuza mal olacak bedellerle karşı taraftan büyük iyilik gördüklerinde, yapılan veya yapılmayan iyilikleri bellekle-rinde saklayıp uygun şekilde karşılık vermeye itildiklerinde bu özgecilik türü evrimleşebilir. İşbirliğine yanaşanlar münzevilerden ve insanlardan kaçan kişilerden daha başarılı olduğu için karşılıklı özgecilik evrimleşebilir. Fazla malları karşılığında kazançlarının, birbirlerinin kıllarından kene ayıklamanın, birbirlerini boğulmak veya açlıktan kurtarmalarının, birbirlerinin çocuklarına bakmanın getirilerinden faydalanırlar. İşbirliği yapanlar gördükleri iyiliğin karşılığını vermeyen hilekârlardan uzun vadede daha başarılı olabilir, çünkü işbirliği yapanlar sonunda hilekârları tanıyarak onları dışlayacak veya cezalandıracaktır.

Karşılıklı özgeciliğin gerekleri sosyal ve ahlaki duyguların neden evrimleştiğine açıklama getirebilir. Karşıdakini anlamak ve güven duygusu insanları ilk iyiliği yapmaya iter. Müteşekkir olmak ve sadakat hissi, onları iyiliğin karşılığını vermeye yönlendirir. Suçluluk ve utanç duyguları, insanları başkalarına zarar vermek ve insanların hakkını yemekten caydırır. Öfkelenmek ve horgörmek, onları hilekârlardan sakınmaya veya hilekârları cezalandırmaya iter. Ayrıca insanlar için bireyin işbirliği yapma veya hileyle kandırma eğilimine ilk elden tanıklık edilmesine gerek yoktur, çünkü dil bu bilgiyi nakledebilir. Bu durum, insanların dedikoduyla aktarılan bilgiler aracılığıyla, toplumun onayladığı veya kınadığı ünlerine ilgi duyulmasına ve kişinin kendi ünü için kaygılanmasına yol açar. Bu duygular ve kaygıların çimento görevi gördüğü ortaklıklar, arkadaşlıklar, ittifaklar ve toplumlar ortaya çıkabilir.

Birçok insan bu noktada sinirlenmeye başlar, fakat bu rahatsızlık Trivers'in açıkladığı trajediler yüzünden değildir. Bunun sebebi iki yanlış anlamadır, bunların ikisiyle de daha önce karşılaştık. İlk olarak, davranışları etkileyen genler hakkındaki bütün bu sözler bizim guguklu saat veya mekanik piyano olduğumuz ve DNA'nın dayattıklarını düşünmeden yaptığımız anlamına gelmez. Söz konusu genler bize bilinç, değerlendirme ve irade özellikleriyle ilgili sinir sistemi ağlarını da kazandırır; ayrıca bu tür genlerin seçilimi hakkında konuştuğumuzda bu yetilerin evrimleşmiş olabileceği türlü türlü yollardan bahsediyoruz demektir. Bu konudaki hata Boş Sayfa ile Makinedeki Hayalet kuramlarından kaynaklanıyor: Eğer bizim o yüce zihin yetilerimizin toplum tarafından damgalanmadığı veya bu yetilerin bir ruh tarafından taşınmadığı düşünülmeye baş-

landığında ve ardından biyologlar genetik etkiden bahsettiğinde, akla ilk gelen seçenekler kukla ipleri ve tramvay rayları olur. Fakat öğrenme, mantık, seçim yapmak gibi yüce yetiler, beynin gelişigüzel olmayan düzeninin ürünüyse, bu düzenin kurulmasını sağlayan genler var olmalıdır ve bu da insan evriminin akışında bu genlerin seçilimden nasıl geçtiği sorusunu akla getirir.

İkinci yanlış anlamaysa bedel ve fayda hakkındaki bahsin, insanların Makyavelci müstehziler olduğu, arkadaş edinme ve evlenmenin genetik avantajlarını soğukkanlılıkla hesapladıklarını ima ettiğinin düşünülmesidir. Çirkin göründüğü için bu tabloya sinirlenmek veya bunu suçlamak, en yakındaki sebepler ile nihai sebepleri birbirine karıştırmak demektir. İnsanlar genlerini umursamaz; mutluluk, sevgi, güç, saygı ve diğer tutkuları umursarlar. Bedel/yarar hesaplaması, insan beyninde gerçek zamanlı olarak neler olup bittiğinin betimlemesi değil, alternatif genlerin binlerce yıl süren seçiliminin metaforik bir tasviridir. Ahlaktan bağımsız doğal seçilim sürecinin samimi ve soylu duygular barındıran bir beyin evrimleştirmesini hiçbir şey engelleyemez. Yasamaya ve suçuğa değer veren kişinin, bunların nasıl yapıldığını hiç görmemesi gerektiği söylenir. Aynısı insan duyguları için de geçerlidir.

Yani sevgi ve vicdan evrimleşebiliyorsa, trajedi bunun neresinde? Trivers sosyal duyguları dünyaya getiren genetik çıkarların sadece *kısmen* bir araya toplandığını belirtir. Klon veya sosyal böcek (bunlarda genlerin dörtte üçü ortak olabilir) olmadığımız için bir kişinin faydasına olan şey, başka biri için o kadar iyi olmayabilir. Bu yüzden her insan ilişkisi, hatta bağlılığın en kuvvetli olduğu ve en samimi ilişkiler bile çatışma tohumları taşır. *Karınca Z* adlı filmde Woody Allen'ın seslendirdiği karınca, psikanalistine şöyle söylenir:

> Bu süperorganizma teranesini bir türlü *anlamıyorum*. Deniyorum ama olmuyor. Nedir bu, her şeyi koloni için yapmam gerek falan ... peki *benim* ihtiyaçlarım?

Burada mizah, işçi karıncaları yavrularından çok birbirlerine yakın akraba kılan genetik sistemde ortaya çıkmış karınca psikolojisi ile, ayrık genetik yapımızın bize "ya *benim* ihtiyaçlarım" sorusunu sorduran insan psikolojisi arasındaki zıtlıktan kaynaklanır. William Hamilton ve George Williams'ın bir çalışmasını takip eden Trivers, insanların bu soruyu nereye kadar kendilerine sorması gerektiğini öngören birtakım hesaplamalar yapmıştır.[3]

Bu bölümün geri kalanı, basit görünerek insanları aldatan bu matematik ve bunun açılımlarının insan doğasıyla ilgili birçok kavramı nasıl altüst ettiği hakkındadır. Söz konusu matematik, Boş Sayfa kuramını gözden düşürür, ki bu kuram insanların etrafındakilerine bakışının onların "rolleri" ile belirlen-

---

[3] Hamilton, "The genetical evolution of social behaviour (I ve II)", 1964; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971, "Parental investment and sexual selection", 1972 ve "Parent-offspring conflict", 1974; Williams, *Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought*, 1966.

diğini öngörür, sanki bu rol keyfî olarak bir oyuncuya verilmiştir. Fakat aynı zamanda bu matematik, Boş Sayfa kuramına *inanmayan* insanlar arasında yaygınlıkla görülen kimi safça evrim görüşlerini de gözden düşürür. Çoğu insan, ilişkilerin doğal durumuyla ilgili bazı sezgilere sahiptir. Bu insanlar doğanın "istediği" gibi davransak, ailelerin uyumlu bir birim gibi iş göreceğine, bireyi türün iyiliği için çalışacağına, insanların sosyal maskelerinin ardındaki gerçek kişiliklerini göstereceğine ya da Newt Gingrich'in 1995'te söylediği gibi, türümüzün erkeklerinin zürafa avlayıp minik domuzcuklar gibi çamurlu hendeklerde yuvarlanacağına inanır.[4] Bizi bağlayan ya da ayıran genetik kesişim kümelerini anlamak, insanlık durumu hakkındaki bütün yüzeysel görüşlerin yerine daha incelikli bir anlayış koymayı sağlayabilir. Aslında bu bilimsel yaklaşım, insanlık durumunu, binlerce yıl boyunca sanatçılar ve filozofların ortaya koyduğu anlayışı tamamlayacak şekilde aydınlatabilir.

İnsanın en bariz trajedisi, akrabalara karşı duygularımız ile akraba olmayanlara karşı duygularımız arasındaki farktan kaynaklanır; ki canlılar dünyasındaki en derin ayrımlardan biri budur. İş, insanlar arasındaki sevgi ve dayanışmaya gelince, kan bağının ağırlığı, geleneksel toplumların klanları ve hanedanlarından, tatil dönemini aileleriyle beraber geçirmek için dünyanın bir ucuna seyahat eden insanların tıka basa doldurduğu hava limanlarına dek her yerde hissedilir.[5] Aynı sonucu nicel çalışmalar da göstermiştir. Geleneksel toplayıcı toplumlarda, genetik akrabaların birlikte yaşama, birbirlerinin bahçelerinde çalışma, birbirlerini koruma, birbirlerinin muhtaç veya yetim çocuklarını evlat alma eğilimi bulunurken; birbirlerine saldırmalarına, düşman olmalarına ve birbirlerini öldürmelerine pek rastlanmaz.[6] Akrabalık bağlarını parçalamaya meyilli olan modern toplumlarda bile, iki insan genetik olarak ne kadar yakınsa birbirlerinin yardımına o kadar çok koşar, özellikle de hayat memat meselelerinde.[7]

---

[4] "Renewing American Civilization", Reinhardt College'de yapılan bir konuşma, 7 Ocak 1995.

[5] Chagnon, "Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population", 1988; Daly, Salmon ve Wilson, "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", 1997; Fox, *Kinship and marriage: An anthropological perspective,* 1984; Mount, *The subversive family: An alternative history of love and marriage,* 1992; Shoumatoff, *The mountain of names: A history of the human family,* 1985.

[6] Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992; Daly, Salmon ve Wilson, *a.g.e.,* 1997; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Gaulin ve McBurney, *Psychology: An evolutionary approach,* 2001, s. 321-329.

[7] Burnstein, Crandall ve Kitayama, "Some neo-Darwinian decision rules for altruism: Weighing cues for inclusive fitness as a function of the biological importance of the decision", 1994; Petrinovich, O'Neill ve Jorgensen, "An empirical study of moral intui-

Fakat sevgi ve dayanışma görelidir. İnsanların akrabalarına daha çok itina ettiğini söylemek, akraba olmayan kişilere daha soğuk davrandıklarını söylemek anlamına gelir. Robert Wright'ın evrim psikolojisi üzerine yazdığı kitabın başındaki alıntı, Graham Greene'in *The Power and the Glory* [Güç ve zafer] kitabından yapılmıştır; burada kitabın kahramanı kız kardeşi hakkında kara kara düşünmektedir: "'Yüce Tanrım, ona yardım et. Beni lanetle istersen, bunu hak ediyorum, ama o sonsuza kadar yaşasın,' dedi kardeşi. Dünya üzerindeki her ruh için aynı sevgiyi hissetmiş olması gerekirdi: bir çocuğun içinde haksız yere yoğunlaşan bütün korkuları duymalı ve onu kurtarmayı dilemeliydi. Ağlamaya başladı. ... Düşündü: Her zaman herkes için böyle hissetmeliyim."

Aslında aile sevgisi, dünya üzerindeki her ruh için aynı şeyi hissetmemiz gerektiği idealini altüst eder. Ahlak felsefecileri, varsayımsal bir açmazla eğlenirler: Yanan bir binada soldaki kapıdan girerseniz belirli sayıda çocuğu kurtaracaksınız, sağdaki kapıdan girerseniz kendi çocuğunuzu.[8] Eğer çocuğunuz varsa, şu soru hakkında düşünün: Soldaki kapıyı seçmenizi sağlayacak *herhangi bir* sayı var mı? Aslında hepimiz gelişmekte olan ülkelerde yaşayan ve akrabamız olmayan çocukların hayatını kurtarmak için yardım kurumlarına bağışlar yapmak yerine kendi çocuklarımıza ıvır zıvır (bisiklet, ortodontist, özel okul veya üniversitede eğitim) satın almak için para harcayarak tercihimizi cüzdanımızla belli etmiş oluruz. Benzer olarak, anne babaların servetlerini çocuklarına miras bırakma uygulaması bile, ekonomik eşitlik hayali güden bir toplum için en sarp engellerden biridir. Yine de çok az kişi hükümetin mülklerinin hepsine el koymasına izin verirdi, çünkü çoğu insan çocuklarını kendi uzantısı gibi görür ve dolayısıyla hayat boyu verdiği mücadelenin gerçek imtiyaz sahibi çocuklarıdır.

Akrabaları kollamak evrensel bir insan eğilimidir, ama büyük ölçekli kuruluşlar için de evrensel bir beladır. Akraba kayırmacılığının, hanedanların yönettiği ülkelerin imkânlarını tüketmekten, Üçüncü Dünya ülkelerindeki hükümetleri ve iş âlemini batırmaktan dolayı kötü bir şöhreti vardır. Bu durum için tarihte sık sık önümüze çıkan çözüm yolu hadımlar, bekârlar ve köleler gibi aile bağları olmayan veya evinden çok uzak olanlara yerel güç makamlarını teslim etmek olmuştur.[9] Daha sonraki çözüm yoluysa akraba kayırmacılığını yasa dışı ilan etmek veya yasal bir düzenleme getirmektir, gerçi yasal düzenlemelerde her zaman istisnalar ve kitabına uydurmalar olabilir. Küçük işlerde –veya genellikle dendiği gibi "aile işletmeleri" ya da "ana baba işleri"nde– akraba kayırmacılığına çok sık rastlanır, dolayısıyla bu tür işler eşit fırsat ilkesiyle çatışabilir ve toplumun nefretini kazanabilir.

Her zaman bir Maocu olan B. F. Skinner, 1970'te evde aileleriyle yemek

---

tions: Toward an evolutionary ethics", 1993.

[8] Petrinovich, O'Neill ve Jorgensen, *a.g.e.*, 1993; Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981.

[9] Masters, *The nature of politics,* 1989, s. 207-208.

yerine, büyük yemek salonlarında yemek yiyen insanların ödüllendirilmesi gerektiğini, çünkü büyük tencerelerin küçük tencerelere kıyasla daha küçük bir yüzey/hacim oranına sahip olduğunu ve dolayısıyla bu tencerelerle enerji tasarrufu yapılabileceğini yazmıştır. Bu mantık kusursuzdur ve XX. yüzyılda bu zihniyet insan doğasıyla defalarca çarpışmıştır – Sovyetler Birliği ve Çin'in zorunlu kolektifleştirmesinde korkunç bir şekilde, İsrail'deki kolektif çiftliklerdeyse (kibbutz) tehlikeye mahal vermeden çarpışmışlardı. Ama kibbutzlarda çocukların anne babalarından ayrı büyütülmesi siyasetinden çabuk vazgeçildi. İsrailli yazar Batya Gur'un romanındaki bir karakter bu değişime yol açan duyguyu yakalar: "Gece çocuklarımın üstünü kendim örtmek isterim ... kâbus gördüklerinde dahili telefondan aramasınlar, hemen yanıma, yatağıma gelsinler isterim. Gecenin karanlığında dışarı çıkıp odalarımızı ararken taşlara takılmalarına, her gölgeyi canavar sanmalarına ve sonunda kapalı bir kapının önünden dikilmelerine ya da çocukların kaldığı eve geri sürüklenmelerine gönlüm razı olmaz."[10]

Akraba dayanışması yüzünden altüst olan sadece kollektivizm rüyası değildi. Gazeteci Ferdinand Mount, ailenin tarih boyunca yıkıcı bir kurum olduğunu belgelemiştir. Aile bağları yoldaşları ve dindaşları bağlayan bağlara ters düşer, bu yüzden de hükümetler, tarikatlar, çeteler, devrimci hareketler, yerleşik dinler için baş belası bir kurumdur. Fakat Noam Chomsky gibi insan doğasına anlayışla yaklaşan bir düşünür bile, insanların çocuklarına farklı, tanıdıkları ve yabancılara farklı duygular beslediğini anlamaz. Rap metal gurubu Rage Against the Machine'nin başgitaristiyle yapılmış söyleşiden bir alıntıya bakalım:

> RAGE: Sorgulanamayacak başka bir görüş de insanların doğasında rekabetçi olduğudur, bu yüzden kapitalizm toplumu örgütlemeye uygun tek yoldur. Buna katılır mısınız?
>
> CHOMSKY: Çevrenize bakın. Örneğin bir ailede anne babalar açsa çocuklarından yiyecek çalarlar mı? Rekabetçi olsalardı bunu yaparlardı. Çoğu sosyal gruplaşmada yarı akıllı insanlar bile birbirlerine destek olur, anlayış gösterir, yardımcı olur, başkalarını umursar vesaire. Bunlar normal insan duygularıdır. Bu hisleri insanın kafasından atmak için bol miktarda eğitim gerekir, ayrıca bu hisler her yerde kendini belli ediyor.[11]

İnsanlar toplumun diğer bireylerine kendi çocuklarına davrandıkları gibi davranmadığı sürece, Chomsky'nin yanıtı mantıksızdır; insanlar çocuklarını içten umursar, fakat toplumu oluşturan milyonlarca insan hakkında farklı duygular beslerler. Yukarıdaki soru ve yanıtın çerçevesi, insanların tamamen rekabetçi ya da anlayışlı olduğunu varsayar, oysa genetik akrabalık derecesine göre farklı

---

[10] Aktaran: J. Muravchick, "Socialism's last stand", *Commentary*, Mart 2002, s. 47-53, alıntılar: s. 51.

[11] Radio Free LA radyo yayını, Ocak 1997, www.radiofreela.com. Yazılı metin için bkz. www.zmag.org/chomsky/rage.

insanlar için farklı duygular beslediklerini göz önüne almaz.

Chomsky, insanların sosyal gruplarına karşı doğuştan kardeşçe hislere sahip olduğunu ve bu hislerin eğitimle kafalarından silindiğini ima eder. Fakat gerçek bunun tersiymiş gibi görünüyor. Tarih boyunca, önderler bir sosyal grubu birleştirmeye çalıştıklarında grup üyelerini, grubu bir aile olarak düşünmeleri ve aileye karşı hissettikleri duyguları gruba yönlendirmeleri için eğitmişlerdir.[12] Dayanışma sağlamak için mücadele eden grupların isimleri –din kardeşliği, kardeşlik, kardeşlik örgütü, kız kardeşlik, kız kardeşler birliği, suç aileleri, insanlık ailesi– akrabalığın heves ettikleri bir paradigma olduğunu bu metaforlarla göstermiştir. (Hiçbir toplum aile kurumunu ticaret birliği, siyasal parti veya kilise grubuna benzeterek anlamını güçlendirmeye çalışmaz.) Bu taktik açıkçası etkilidir. Çeşitli deneyler göstermiştir ki politik bir nutukta, konuşmacı akrabalık metaforlarıyla insanların kalp ve zihinlerine hitap ediyorsa daha ikna edici olmaktadır.[13]

Sözlü metaforlar insanları tanıdıklarına aileden biriymiş gibi davranmaya itmenin yollarından biridir, fakat çoğunlukla daha güçlü taktikler gerekir. Yaptığı etnografik araştırmada Alan Fiske, Toplumsal Paylaşım (onun belirlediği dört evrensel sosyal ilişkiden biri) ruhunun aile fertlerinde kendiliğinden doğduğunu, fakat diğer gruplara ancak incelikli gelenekler ve ideolojilerin yardımıyla sirayet ettiğini göstermiştir. Akraba olmayıp da bir aile gibi paylaşımda bulunmak isteyen insanlar ortak et, ortak kan, ortak ata ve toprağa gizemli bir bağlılık (anavatan ve benzeri isimlerle anarak) efsaneleri yaratırlar. Ayinsel yemekler, kan kurban etmeler ve tekrarlanan ayinlerle bu efsaneleri güçlendirirler; böylece kişilik grupla kaynaşır ve bireyler federasyonu yerine tek bir organizma olduğu izlenimi uyandırılır. Bu insanların dinleri, kişinin ruhlar tarafından ele geçirilmesinden ve başka çeşitli zihin karışıklıklarından da bahseder; Fiske'ye göre bu "insanların sıradan kişilerle birlikteyken hissettiklerinden daha yoğun ya da daha saf Toplumsal Paylaşım ilişkileri yaşamak istediği izlenimi uyandırmaktadır."[14] Bu bağlılığın karanlık tarafı grubun çıkarlarını düşünmek, tarikat zihniyeti ve ırksal saflık efsaneleri – yabancıların grubun kutsallığını bozan pislikler olduğu anlayışıdır.

Bunların hiçbiri akraba olmayan kişilerin birbirleriyle acımasızca rekabet ettiği anlamına gelmez, sadece akrabalar ölçüsünde kendiliklerinden işbirliği

---

[12] Daly, Salmon ve Wilson, "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", 1997; Mount, *The subversive family: An alternative history of love and marriage,* 1992.

[13] Johnson, Ratwik ve Sawyer, "The evocative significance of kin terms in patriotic speech", 1987; Salmon, "The evocative nature of kin terminology in political rhetoric", 1998.

[14] Fiske, "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", 1992.

yapmadıklarını gösterir. Dayanışma, anlayış gösterme ve kan bağına dair tüm bu konuşmalara rağmen, ailelerin çok uyumlu birimler olmadığını göreceğiz.

Tolstoy'un bütün mutlu ailelerin birbirine benzediği, fakat her mutsuz ailenin kendine özgü olduğunu söylediği ünlü sözü, nihai (evrimsel) sebepler bağlamında doğru değildir. Trivers, her ailedeki mutsuzluk tohumlarının nasıl aynı kaynaktan geldiğini göstermiştir.[15] Gerçi ortak genleri yüzünden akrabaların ortak çıkarları vardır, fakat genetik örtüşme aile üyelerinin bütün kombinasyonları ve permütasyonları için özdeş değildir. Anne babalar çocuklarına aynı yüzdeyle, yani yüzde elliyle akrabadır, oysa çocuk kendisine yüzde yüz akrabadır. Aile yaşantısı para biriminde, anne babaların çocuklarına yaptığı yatırımlarda bu durumun incelikli, fakat muazzam bir getirisi vardır.

Anne babanın yatırım gücünün kaynağı sınırlıdır. Bir günde sadece yirmi dört saat bulunur ve kısa süreli bellek sadece dört bilgi yığınını barındırabilir, üstelik hem fiziksel hem de duygusal olarak tükenmiş birçok annenin belirttiği gibi "insanın sadece iki eli vardır!" Hayatlarının bir noktasında çocuklar, annelerinin sonsuz bir kaynaktan süt vermediğini öğrenir ve diğer bir noktasında anne babalarının artlarında sonsuz bir miras bırakmadığını anlarlar.

Trivers, insanlar arasındaki duyguların tipik genetik akrabalıklarını yansıttığı ölçüde, aile fertlerinin yatırımlarda nasıl bir paylaşıma gidileceği konusunda uzlaşamaması gerektiğini ileri sürer. Anne babalar yatırımlarını çocuklar arasında eşit dağıtmak istemelidir; hisseler mutlak bir eşitlik içermese de, her çocuğun yatırımdan faydalanma yeteneğine göre paylaştırılmalı. Fakat her çocuk anne babanın yatırımdan kendisine, kardeşine verilenin iki katı kadar pay vermesini istemelidir, çünkü çocuklar öz kardeşleriyle genlerinin yarısını paylaşır, fakat kendileriyle bütün genleri aynıdır. Bir ailede iki çocuk ve bir pasta varsa, her çocuk pastanın üçte ikiye üçte bir oranında bölünmesini istemeli, oysa anne babalar pastayı yarı yarıya paylaştırmayı tercih etmelidir. Sonuçta hiçkimse herhangi bir paylaşımdan mutlu olmaz. Elbette anne babalar ve çocuklar tam olarak pasta, süt veya miras (gerçi bunun için olabilir) üzerine kavga etmez, ayrıca genler üzerine hiç kavga etmezler. Evrimsel geçmişimizde, anne babanın yatırımı çocukların hayatta kalmasını etkilemiştir; bu durum ise anne babalar ve çocuklardaki çeşitli aile içi duygulara dair genlerin, bugün bize geçmiş olma ihtimalini etkilemiştir. Aile fertlerinin birbirlerinden beklentilerinin kusursuz bir uyum içinde olmadığı öngörülmektedir.

Anne baba/çocuk çatışması ile bunun karşıtı kardeş/kardeş çatışması bütün hayvanlar âleminde görülebilir.[16] Aynı batında doğan veya aynı yuvayı

[15] Trivers, "Parent-offspring conflict", 1974 ve *Social evolution,* 1985.

[16] Agrawal, Brodie ve Brown, "Parent-offspring coadaptation and the dual genetic control

paylaşan yavrular süt, besin ve bakıma erişmek için kendi aralarında kavga ederler, bu kavgalar bazen ölümcüldür. Ayrıca anneleriyle de kavga edebilirler. (*Karınca Z*'de Woody Allen'ın seslendirdiği karakterin belirttiği gibi "beş milyon kişilik bir ailede ortanca çocuksan, fazla ilgi görmezsin.") Bu çatışma aynı zamanda doğum öncesi insan gelişiminde de sahneye konur. Fetuslar mümkün mertebe en çok besini almak için annelerinin kan damarlarına hafifçe vurur, bu esnada annenin vücudu, gelecekteki çocukları için şekli bozulmasın diye bu uyarıya direnç gösterir.[17] Bu çatışmayı doğumdan sonra da görürüz. Yakın zamana dek çoğu kültürde anneler, yeni doğan bebeklerin olgunluğa erişmesini pek beklemiyorsa onunla ilişkisini keser ve bebeği ölmeye terk ederdi.[18] Çocuğun dolgun yanakları ve yüz ifadesindeki olgunluk emareleri, kararı bebeğin lehine çevirmek adına yapılan bir sıhhat reklamı olabilir.[19]

Fakat en ilginç çatışmalar, aile dramlarında sergilenen psikolojik çatışmalardır. Trivers "sosyal ilişkilerin altında yatan simetri" ile "sosyal dünyaya gömülmüş oyuncular" ifadelerine başvurarak sosyobiyolojinin kurtarıcı doğasının çığırtkanlığını yapmıştır.[20] Toplumsal cinsiyetle ilgili bölümde göreceğimiz gibi kadınlara ve çocuklara gönderme yapıyordu. Anne baba/çocuk çatışması kuramı der ki, aileler son derece güçlü ve her şeyi bilen anne babalar ile onların edilgen ve müteşekkir çocuklarını içermez. Doğal seçilim, çocukları anne babalarıyla girdikleri mücadelede ayakta kalmalarını sağlayacak ve herhangi bir tarafın üstünlük kurmasını engelleyecek psikoloji taktikleriyle donatmış olmalı. Anne babalar kas güçlerinden ötürü kısa ömürlü bir avantaja sahiptir, fakat çocuklar şirinleşerek, ağlayarak, öfke nöbeti geçirerek, karşısındakine kendini suçlu hissettirerek, kardeşlerine işkence ederek, anne babalarını birbirlerine düşürerek ve kendilerine zarar verme tehdidi savurup kendilerini rehine alarak karşılık verebilir.[21] Denildiği gibi, delilik kalıtsaldır: Bunu çocuklarınızdan alırsınız.

Daha önemlisi, çocuklar anne babalarının azarlaması, yaltaklanması veya örnek olma girişimleriyle kişiliklerinin şekillenmesine izin vermezler.[22] Çocuk-

---

of maternal care", 2001; Godfray, "Evolutionary theory of parent-offspring conflict", 1995; Trivers, *a.g.e.*, 1985.

[17] Haig, "Genetic conflicts in human pregnancy", 1993.

[18] Daly ve Wilson, *Homicide*, 1988; Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection*, 1999.

[19] Hrdy, *a.g.e.*, 1999

[20] Trivers, "Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabının önsözü", 1976 ve "Sociobiology and politics", 1981.

[21] Trivers, *a.g.e.*, 1985.

[22] Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*, 1998; Plomin ve Daniels, "Why are children in the same family so different from one another?", 1987; Rowe, *The limits of family influence: Genes, experience, and behavior*, 1994; Sulloway, *Born to rebel*, 1996; Turkheimer, "Three laws of behavior genetics and what they mean", 2000.

larla ilgili bölümde göreceğimiz gibi, bir kültür içinde belirli bir anne baba tarafından büyütülmenin etkisi şaşırtıcı ölçüde küçüktür: Aynı evde büyüyen çocukların kişilikleri birbirlerine, doğumda ayrılan çocukların kişiliklerine kıyasla daha çok benzemez; üvey kardeşler birbirlerine ancak yabancılar kadar benzer. Bu bulgular, psikoloji tarihindeki bir kuram dışında tüm kuramların öngörüleriyle çelişmektedir. Şunu sadece Trivers öngörmüştür:

> Çocuk, kendi çıkarına uymayan rehberlikleri yüzünden anne babasına güvenemez. Evladın, anne babadan gelen yönlendirmelere karşı direnç göstermek için önceden programlanmış, fakat başka yönlendirme biçimlerine açık olması beklenir. Anne babalar, çocuğun kendi çıkarı aksine hareket etmesi için onu yönlendirmek adına keyfî bir eğitim (ceza ve ödül) sistemi uyguladığında, seçilim bu tür eğitim şemalarına direnç gösteren dölleri öne çıkaracaktır.[23]

Çocukların anne babaların istediği kişi olmaması, birçok insan için anne babalığın en acı tatlı derslerinden biridir. Şair Halil Cibran şöyle yazmıştır: "Çocuklarınız sizin çocuklarınız değildir. Onlara sevginizi verebilir, ama düşüncelerinizi geçiremezsiniz, çünkü onların kendi düşünceleri vardır."[24]

Anne baba/çocuk çatışması kuramının en bariz öngörüsü anne babalar ile evlatların, anne babaların evlatlara davranma şekliyle ilgili farklı algılara sahip olması gerektiğidir. Aslında, ailelerin yetişkinliğe ulaşmış fertleriyle yapılan çalışmalar gösterir ki çoğu anne baba çocuklarına eşit davrandığını iddia ederken, evlatların çoğu kendilerine eşit davranılmadığını iddia etmektedir.[25] Araştırmacılar buna Smothers Biraderler etkisi der; bir komedi çifti olan bu ekibin donuk üyesinin ağzına "annem seni daha çok severdi" cümlesi sakız olmuştu.

Fakat anne baba/çocuk çatışmasının mantığı sadece yaşları yakın olan kardeşler için geçerli değildir. Her yaştan evlatlar, anne babalarının zaman ve enerji bulsalar dünyaya getirecekleri kardeşlerine karşı zımnî bir mücadele verir. Erkekler her zaman çocuk yapabileceği (özellikle de yakın zamana dek birçok toplumda bulunan çokeşlilik sisteminde), ayrıca iki cinsiyet de torunlarına yatırımda bulunabileceği için, anne babalar ile evlatları arasındaki potansiyel çıkar çatışması hayatları boyu onları takip eder. Anne baba, çocuklarından birini evlendirdiğinde, bir çocuğun gelecek kaygılarıyla ilgili çıkarlarını kardeşinin veya babasının yararına feda eden bir anlaşmaya imza atmış olur. Çocuklar ve yetişkinler, iş çocuğun aileye yardım etmek için yuvada kalması veya kendi ailesini kurmak için uzaklaşmasına gelince farklı fikirlere sahip olabilir. Evlenen çocuklar, zaman ve enerjiyi kendi yarattıkları çekirdek aile ile uzantısı oldukları asıl aileleri arasında nasıl dağıtacaklarına karar vermek zorunda kalır. Anne babalar, ellerindeki kaynakları eşit mi dağıtacaklarını yoksa bunları en

---

[23] Trivers, *Social evolution,* 1985, s. 159.

[24] Judith Rich Harris'in *The nurture assumption* eserinde epigraf olarak kullanılmıştır.

[25] Dunn ve Plomin, *Separate lives: Why siblings are so different,* 1990.

iyi şekilde faydalanacak çocuğa mı vereceklerini kararlaştırmak zorundadır.

Anne baba/çocuk ve kardeş/kardeş çatışmalarının mantığı, günümüzdeki dindar sağ ile kültürel sağ akımlarında öne çıkan "aile değerleri" öğretisine yeni bir ışık tutmaktadır. Bu öğretiye göre, aile bir bakım ve iyilikseverlik cennetidir, ayrıca anne babaların çocukların çıkarına en çok hizmet edecek değerleri onlara aktarmasını mümkün kılar. Modern kültürel güçler, kadınların küçük çocuklarla daha az vakit geçirmesini ve yaşı büyük çocukların, dünyalarını aile çemberinin dışına taşırmasını olanaklı kılarak, bu yuvaya sözde bir el bombası atmış ve hem çocuklara hem de topluma aynı şekilde zarar vermiştir. Bu kuram kısmen doğrudur; anne babalar ve akrabaların üçüncü kişilere kıyasla çocuğun refah bulmasında daha büyük çıkarları vardır. Fakat anne baba/çocuk çatışması bu tabloda başka şeyler de olduğu izlenimini uyandırıyor.

Küçük çocuklara ne istediği sorulabilse şüphesiz günde yirmi dört saat annelerinin kendilerine kesintisiz ilgi göstermesini isteyeceklerdir. Fakat bu hiç ara vermeden annelik yapmanın biyolojik bir norm olduğunu göstermez. Çocuğa yatırım yapmak ile sağlıklı kalmak arasında denge kurma ihtiyacı (nihayetinde başka çocuklara da yatırım yapılacaktır) bütün canlılarda var olan bir olgudur. İnsan türünün anneleri istisna değildir, dolayısıyla kendi yaşamlarını ve diğer çocuklarının veya doğmamış çocuklarının yaşamlarını tehlikeye atmamak için bu minik tiranların taleplerine çoğunlukla direnmeleri gerekir. Antropolog Sarah Blaffer Hrdy, çalışmak ile çocuk bakmak arasındaki seçimin 1980'lerin takım elbiseli Yuppileri tarafından icat edilmediğini gösterir. Toplayıcı toplumlardaki kadınlar, hem çocuklarına bakmak hem de bu esnada açlıktan ölmemek için türlü türlü önlemlere başvurmuşlardır; örneğin grup içinde statü kazanmaya çalışmak (böylece çocuğun refahı artar) ve çocuk bakımı işini topluluktaki diğer kadınlarla paylaşmak gibi. Anneden sonra esas tedarikçiler elbette babalardır; fakat ölmek, bırakıp gitmek ve yeterince kazanamamak gibi kötü alışkanlıkları vardır, dolayısıyla anneler sırtlarını asla sadece babalara dayamamışlardır.[26]

Anne babaların büyük çocuklarının üzerindeki hâkimiyetlerinin zayıflaması bu yıkıcı güçlere verilmiş son kurban değildir. Batıda kapsamı uzun süredir genişlemekte olan özgürlüğün bir parçasıdır; ki böylece çocukların, anne babaların vermeye yanaştığından daha fazla özerk olma isteklerini gerçekleştirmesi mümkün olmuştur. Geleneksel toplumlarda, çocuklar ailelerinin toprağına zincirlenmişti, görücü usulü evliliklerle, aile büyüğünün onay vermesiyle dünya evine giriyorlardı.[27] Bu durum ortaçağ Avrupasında değişmeye başladı; kimi tarihçiler, Aydınlanmayla bağdaştırdığımız, derebeylik ve köleliğin kalkmasıyla sonuçlanan hakların elde edilmesinde bunun bir basamak taşı olduğunu ileri sürer.[28] Günümüzde bazı çocukların kötü arkadaş çevresi

---

[26] Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection,* 1999.

[27] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Wilson, *The moral sense,* 1993.

[28] Wilson, *a.g.e.,* 1993.

ya da popüler kültür yüzünden yoldan çıktığı şüphesiz doğrudur. Fakat bazı çocuklar tacizkâr ya da baskıcı ailelerinden akranları, komşuları, öğretmenleri tarafından kurtarılır. Birçok çocuk zorunlu eğitim verilmesi ve görücü evliliğin yasaklanması gibi yasalardan faydalanmıştır, oysa bu önlemler anne babaların tercihlerine uymayabilir. Bazı çocuklar ise doğum kontrolü ya da kariyer yapmak gibi bilgilerden faydalanmıştır, anne babalar bunları da reddetmeye çalışır. Bazılarının da modern dünyanın kozmopolit nimetlerini tatmak için baskıcı kültürel gettolardan kaçması gerekir. Isaac Bashevis Singer'in romanı *Shosha*, kitabın kahramanının XX. yüzyıl başında Varşova'nın Yahudi mahallesinde geçen çocukluğunu anmasıyla başlar:

> Üç ölü dille –İbranice, Aramca, Yiddiş dilleri– ve Babil'de filizlenmiş bir kültürle, Talmud uyarınca yetiştirildim. Çalıştığım cheder [derslik] öğretmenin uyuyup yemek yediği, karısının yemek pişirdiği bir odaydı. Orada aritmetik, coğrafya, fizik, kimya ya da tarih çalışmadım. Dinsel bayramlarda yumurtayı nasıl taşımam gerektiğini, iki bin yıl önce yok edilmiş bir mabette nasıl kurban kesildiğini öğreniyordum. Atalarımdan bazıları ben doğmadan altı veya yedi yüzyıl önce Polonya'ya gelmiş olsalar da, Leh dilinden sadece birkaç kelime biliyordum. ... Her yanımla zaman dışı bir varlıktım, fakat bunun farkında değildim.

Singer'in geçmişini anması acı olmaktan çok nostaljik tınılar taşır, ayrıca çoğu aile de baskı kurmaktan çok çocuğa ilgi gösterir. En yakındaki sebep bağlamında Tolstoy, mutlu aileler ile mutsuz ailelerin var olduğu, genetik ve kaderin bir araya getirdiği insanların kimyasına bağlı olarak, mutsuz ailelerin türlü sebepler yüzünden mutsuzluğa düştüğü konusunda haklıydı. Aile içindeki çatışmalar, aile bağlarının insan varoluşundaki merkezî yerini sarsmaz. Sadece bütün insan ilişkilerini yönlendiren çıkar uyumsuzluklarını dengelenmenin, aile yuvasının kapılarında sona ermediğini ima eder.

Trivers'ın değerlendirdiği insan kombinasyonları arasında kadın ve erkekten oluşan çift de vardır. Bu çiftin ilişkilerinin mantığını, cinsiyetler arasındaki en temel farka oturtmuştur: Bu farkın kökeni kadın ile erkeğin kromozomlarında ve tesisatlarında değil, çocuk bakımına ayırdıkları yatırımdadır.[29] Memelilerde erkekler ile dişilerin asgari çocuk yatırımı arasında büyük fark vardır. Birkaç dakikalık cinsel birleşme ve bir çorba kaşığı dolusu meni sonrasında erkek çekip gidebilir, fakat dişi aylar boyunca çocuğu bedeninde taşır, doğumun öncesinde ve sonrasında yavruyu besler. Tavuk ve domuzların yumurta ve domuz pastırmasına yaptıkları katkı için söylendiği gibi, birincisi olaya dahil olmuş, ikincisiyse kendini olaya adamıştır. Bebek yapmak için iki cinsiyete de ihtiyaç vardır,

[29] Trivers, "Parental investment and sexual selection", 1972 ve *Social evolution,* 1985.

dolayısıyla erkek için sınırlayıcı olan kaynak dişilere erişmektir. Erkeğin yavru sayısını en fazlaya çıkarmak için mümkün olan en çok sayıda dişiyle çiftleşmesi gerekir; dişinin kendi soyundan türeyen canlı sayısını azamiye çıkarması için mevcutlar arasında en nitelikli erkekle çiftleşmesi gerekir. Bu fark, hayvanlar âleminin birçok türünde bulunan yaygın cinsiyet farklılıklarına açıklama getirir: Erkekler yarışır dişiler seçer ve erkekler niceliğe bakar dişiler niteliğe.

İnsan memeli bir hayvandır ve cinsel davranışlarımız da bu sınıflandırmaya denk düşer. Donald Symons, cinsellik alanındaki cinsiyet farklılıklarının etnografik kaydını özetlemiştir: "İnsanlarda kur yapan, karşısındakinin kalbini kazanmaya çalışan, ilişki önerisinde bulunan, baştan çıkaran, aşk süsleri takıp cazibeli âşık tavrı takınan, cinsellik karşılığı hediye veren ve fahişelik hizmetinden faydalananlar öncelikle erkeklerdir."[30] Batı toplumlarında erkeklerin kadınlara kıyasla daha fazla cinsel eş aradığını, kısa süreli eş seçimlerinde daha az seçici olduğunu ve görsel pornografiye daha çok ilgi gösterdiğini araştırmalar gözler önüne sermiştir.[31] Fakat *Homo sapiens* erkekleri, diğer memeli erkeklerinin çoğundan bir yerde ayrılır: Bütün işi dişilere bırakmak yerine kendileri de çocuklara yatırım yaparlar. Çocuklarına doğrudan besin aktaracak organlardan yoksun olmasına rağmen, erkek, çocukların beslenmesi, korunması ve yetişmesine dolaylı olarak yardımcı olur. Ama yine de erkekler ve dişilerin asgari yatırımı denk değildir, çünkü çocuk, babanın kaçıp yalnız bıraktığı annenin kucağına doğabilir, fakat annenin kaçıp yalnız bıraktığı babanın kucağına doğamaz. Fakat erkeğin yatırımı sıfırdan büyüktür ve bu, eş pazarında kadınların da rekabet etmesi gerektiği anlamına gelir. Gerçi eşleşmeyi isteyen erkekler için değil, yatırım yapması en muhtemel erkekler (bir de en kaliteli genetik yapıya sahip olanlar) için rekabet edeceklerdir.

Cinselliğin genetik ekonomisi, iki cinsiyetin de zina işlemek için genetik yapı tarafından teşvik edildiğini de öngörür, gerçi sebepleri farklıdır. Önüne gelenle yatan erkek, karısından başka kadınları da hamile bırakarak fazladan çocuk sahibi olabilir. Önüne gelenle yatan kadın, kocasından daha iyi genlere sahip bir erkekle birlikte olarak daha kaliteli çocuklar doğurabilir, bu esnada kocası da çocukları yetiştirmek için kendisine yardım edecektir. Fakat kadın bu ilişki sayesinde iki açıdan da avantajlıyken, koca iki açıdan da dezavantajlıdır; çünkü kendi genlerinin yerine başka bir adamın genlerine yatırım yapmaktadır. Bu

---

[30] Blum, *Sex on the brain: The biological differences between men and women,* 1997; Buss, *The evolution of desire,* 1994; Geary, *Male, female: The evolution of human sex differences,* 1998; Ridley, *The red queen: Sex and the evolution of human nature,* 1993; Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979.

[31] Buss, *a.g.e.,* 1994; Kenrick ve diğerleri, "Integrating evolutionary and social exchange perspectives on relationships: Effects of gender, self-appraisal and involvement level on mate selection criteria", 1993; Salmon ve Symons, *Warrior lovers,* 2001; Symons, *a.g.e.,* 1979.

yüzden baba duygularının evriminin öfkeli yüzünü görüyoruz: Karısının başka bir adamdan çocuk yapmasını engellemek için tasarlanır ve erkeklerin cinsel kıskançlığının evrimi ortaya çıkar. Kadının kıskançlığı ise erkeğin ilgisinin yabancılaşmasını engellemeye yöneliktir, çünkü bu durum kadının zararına, erkeğin başka bir kadının çocuklarına yatırım yapma isteğinin belirtisidir.[32]

Cinsiyetlerin biyolojik trajedisi, erkek ve kadının genetik çıkarlarının aslında onların tek bir organizma sayılabilecek kadar yakın olabilmesi, fakat çıkarlarının ayrışma olasılığının asla yok olmayışıdır. Biyolog Richard Alexander şayet bir çift ömür boyunca evli kalıp bütünüyle tek eşli yaşar ve kurdukları çekirdek aileyi eşlerin asıl ailelerinden önde tutarlarsa, genetik çıkarlarının özdeş olacağını ve çocuklarını içeren tek bir sepette toplanacağını belirtir.[33] Böyle idealleştirildiğinde erkek ile kadının arasındaki aşkın, canlılar âlemindeki en güçlü duygusal bağ olması –"iki kalbin birlikte atması"– gerekir ve elbette bazı şanslı çiftler için bu durum gerçekleşir. Maalesef, bu çıkarımdaki şayet cümleleri, göz ardı edilemeyecek koşulları belirtmekte. Akraba kayırmacılığının gücü, eşlerin daima kayınları ve eğer varsa üvey çocukları tarafından ayrı yönlere çekileceği anlamına gelir. Ayrıca zinayı teşvik eden durumlar da yuva yıkan insanların eşleri ayırabileceği anlamına gelir. Bir evrim biyoloğu için aldatmanın, üvey çocukların ve kayınların, kötü giden evliliklerin sebebi olması şaşırtıcı değildir.

Aşk eyleminin de çatışmalarla dolu oluşu şaşırtıcı değildir. Cinsellik, sinir sistemimizin bize sunduğu en yoğun fiziksel haz kaynağıdır; öyleyse duygusal bakımdan neden dikenli bir çalı gibidir? Bütün toplumlarda cinsellik en azından bir parça "pis"tir. Özel ortamlarda yapılır, saplantılı bir şekilde kafaya takılır, gelenekler ve tabular tarafından düzenlenir, dedikodu ve alay malzemesidir, öfkeli kıskançlığı tetikleyebilir.[34] 1960'lar ve 1970'lerde kısa bir dönem için insanlar, kadınlar ve erkeklerin kafaya takmadan ve inkâr etmeye gerek duymadan sevişebilecekleri bir erotopyanın hayalini kurdular. Erica Jong'un *Uçuş Korkusu* romanının kahramanı, "fermuarsız sevişmeler" fantezileri kuruyordu: yani birbirini tanımadan, gelişigüzel, suç ve kıskançlık duygularından bağımsız sevişmeler düşlüyordu. Stephen Stills bir şarkısında "sevdiğinle birlikte olamıyorsan, birlikte olduğunu sev" derken; Sting'in şarkısı ise "Birilerini seviyorsan, onları özgür bırak" diyecektir.

Fakat Sting bir başka şarkısında da "Yaptığın her harekette, seni izliyor olacağım" da demişti. Isadora Wing de bağlanma duygusu olmadan gerçekleştirilen cinsel birleşmelerin "tekboynuzdan daha nadir" görüldüğü sonucuna varmıştır. Her şeyin mübah göründüğü anlarda bile, çoğu insan yemek yemek ile sohbete katılmak eylemleri kadar gelişigüzel sevişmez. Buna günümüzün üniversite kampüsleri de dahildir, oysa kampüsler "takılmak" denen kısa cinsel

---

[32] Buss, *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex,* 2000.

[33] Alexander, *The biology of moral systems,* 1987.

[34] Brown, *Human universals,* 1991; Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979.

birleşmelerin en çok görüldüğü yerler olarak bilinir. Psikolog Elizabeth Paul bu fenomenle ilgili araştırmasını şöyle özetler: "Gelişigüzel cinsellik aslında gelişigüzel değildir. Bundan yaralanmadan çıkan insan sayısı çok azdır."[35] Bunun sebepleri de biyolojideki her şey gibi derinlerdedir. Cinselliğin beklentilerinden biri bebektir. Evrimsel bakış açısından, bebek üç buçuk kiloluk bir nesne değil, varoluşumuzun sebebidir. Bir kadın ne zaman bir erkek ile cinsellik yaşasa, kendini yıllarca anneliğe mahkûm etme olasılığını üstlenmekte; üstelik eşinin kaprislerinin, anne olarak onu *tek başına* bırakma kumarı da bu olasılığa eklenmektedir. Kadın, sınırlı üreme kaynaklarının önemli bir kısmını bu erkeğin genlerine ve niyetlerine adamaktadır, ayrıca bu imkânlarını hem genleri hem niyeti daha iyi olan bir erkeğe tahsis etme fırsatından da vazgeçiyordur. Kendi payına erkek, ya teri ile zahmetini gerçekten müstakbel çocuğuna adamaktadır ya da bu tür niyetler üzerinden eşini kandırmaktadır.

Bu, sadece mevcut katılımcılar için geçerlidir. Jong'un bir yerde hayıflanarak söylediği gibi, yatakta asla yalnızca iki kişi olmaz. Anne babalar, eski sevgililer, gerçek ve hayalî rakipler onlara zihinlerinde eşlik eder. Boynuzlanan, bekâr ya da sevgiden mahrum kalmış rakiplerinin, onların yerinde olmak için sebepleri vardır. Üçüncü kişilerin çıkarları, cinselliğin neden neredeyse her yerde gözlerden uzakta yapıldığını anlamamıza yardımcı olur. Symons, erkeğin üreme başarısının kesinlikle kadına erişmesi şartıyla sınırlı olduğu için, erkeklerin zihninde cinselliğin her zaman nadir bulunan bir meta olduğunu belirtir. İnsanların gizli gizli sevişmesi ile kıtlık zamanlarında bir şeyler yerken gözlerden uzak olmayı istemeleri aynı sebepten olabilir: Tehlikeli bir kıskançlık duygusu uyandırmaktan kaçınmak isteği.[36]

Yatak yeterince kalabalık değilmiş gibi, kadın erkek çiftinin her çocuğu aynı zamanda ikişer erkek ve kadının da torunudur. Anne babalar çocuklarının üremesine ilgi gösterir, çünkü uzun vadede bu onların da üremesi anlamına gelir. Daha kötüsü, dişi üreme kapasitesinin kıymetli oluşu, ataerkil toplumlarda kadını kontrol eden erkekler, yani baba ve erkek kardeşler için bu kapasiteyi değerli bir kaynak haline getirir. Kızlarını veya kız kardeşlerini fazladan eş ya da başka bir deyişle kendileri için yeni bir kaynakla değiştokuş edebilirler, bu yüzden, yatırım yapmış oldukları kadını, satmak istediklerinin dışındaki erkeklerin hamile bırakmasını engelleyerek çıkarlarını korumuş olurlar. Kadının cinsel faaliyetleriyle özel olarak ilgilenen sadece kocası veya erkek arkadaşı değildir, aynı zamanda babası ve erkek kardeşleri de ilgi gösterir.[37] Batılılar, 1995 ila 2001 arasında Afganistan'daki Taliban yönetimi altında ka-

---

[35] K. Kelleher, "When students 'hook up,' someone inevitably gets let down", *Los Angeles Times*, 13 Ağustos 2001.

[36] Symons, *a.g.e.*, 1979.

[37] Daly, Salmon ve Wilson, "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", 1997.

dınlara yapılan muameleyi görünce dehşete kapılmıştır. Bu yönetim altında kadınlar burka denen çarşafların içine sokulmuştu; çalışmaları, okula gitmeleri ve yanlarında birisi olmadan evden dışarı çıkmaları yasaktı. Wilson ve Daly aynı niyeti taşıyan, –erkeklere eşlerinin ve kızlarının cinselliğini kontrol etme fırsatı veren– gelenekler ve yasalara tarihte çok sık rastlandığını, Batı da dahil birçok toplumda bu geleneklerin görüldüğünü kanıtladılar.[38] Birçok genç kız babası, burkanın o kadar da kötü bir fikir olmadığını düşünmüştür.

Bütünüyle akılcı bir zeminde, cinselliğin böylesine değişken ve oynak oluşu bir paradokstur, çünkü doğum kontrolü ve kadın haklarının olduğu bir çağda, çok eskiye dayanan bu tuzakların duygularımıza sözünün geçmemesi gerekir. Birlikte olduğumuz kişiyi fermuarsız sevebilmeliyiz, üstelik cinsellik de tıkınmak ya da konuşmaktan daha fazla dedikodu, müzik, kurmaca, açık saçık mizah veya güçlü duygular ilham etmemeli. İnsanların artık doğurtmadıkları çocuklar için Darvinci bir ekonominin işkencesini çekiyor oluşu, insan doğasının elinin ne kadar uzun olduğuna dair bir delildir.

Aralarında kan ya da çocuk bağı olmayan insanlar için ne demeliyiz? İnsanların aslında akraba olmadığı kişiler için de fedakârlıklarda bulunduğu su götürmez. Fakat bunu iki farklı şekilde yapabilirler.

Karıncalar gibi insanları da her şeyi koloni için yapmaya teşvik eden bir süperorganizma teranesi olabilirdi. İnsanların içgüdüsel olarak topluluklar halinde yaşamaya meyilli olduğu fikri, romantik Soylu Vahşi kuramının önemli bir hükmüdür. Bu fikir Engels ile Marx'ın "ilkel komünizm"in ilk sosyal sistem olduğunu söyleyen kuramlarında, Peter Kropotkin'in anarşizminde ("karıncalar ve termitlerin 'Hobbesvari savaş'tan vazgeçmeleri, onlar için daha iyi olmuştur" diye yazmıştı), 1960'ların insanlık ailesi ütopyacılığı ve Lewontin ile Chomsky gibi günümüzün radikal bilimcilerinin yazılarında da resmedilmiştir.[39] Bazı radikal bilimciler bu görüşe tek alternatifin, Ayn Rand'ın her insanın bir ada olduğunu söyleyen bireyciliği olduğunu düşünüyor. Örneğin Steven Rose ve sosyolog Hilary Rose, evrim psikolojisini "sağcı liberallerin kollektivizme saldırısı" olarak nitelemişlerdir.[40] Fakat bu suçlama hem somut delillere göre yanlıştır –siyasetle ilgili bölümde göreceğimiz gibi birçok evrim psikolojisi taraftarı solcudur– hem de kavramsal olarak yanlıştır. Romantik kollektivizmin gerçek alternatifi "sağcı bir liberallik" değil, sosyal cömertliğin *karşılıklılık* mantığına kök salmış duygular ve düşüncelerin karmaşık bir yığınından kaynaklandığını anlamaktır. Bu

[38] Wilson ve Daly, "The man who mistook his wife for a chattel", 1992.

[39] Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997. Ayrıca bkz. Lewontin, "How much did the brain have to change for speech?", 1990

[40] Rose ve Rose, *Alas, poor Darwin! Arguments against evolutionary psychology*, 2000.

durum ortaya sosyal böcekler, insan aileleri ve aile olduğunu varsayan tarikatların toplumsal paylaşımından çok daha farklı bir psikoloji çıkarır.[41]

Trivers kendi savlarını, Williams ile Hamilton'ın, toplumu öne alan özgeciliğin –kendini harcamak pahasına gruba veya türe faydalı olmak arzusu– akraba olmayan bireyler arasında evrimleşmesinin pek muhtemel olmadığını, çünkü bu özgeciliğin, kendisi katkı yapmadan başkalarının iyiliğinin sefasını süren hilekârlara karşı kırılgan olduğunu söyleyen savlarının üzerine inşa etti. Fakat daha önce bahsettiğim gibi, Trivers ölçülü bir karşılıklı özgeciliğin evrimleşebileceğini de göstermiştir. Kendilerine yardım edenlere yardım eden, kendilerine yardım etmeyenleri dışlayan ve cezalandıran işbirliği yanlıları, kazanımlarından faydalanacak, bireyciler, hilekârlar ve katıksız özgecilere üstün geleceklerdir.[42] İnsanlar karşılıklı özgeciliğin talepleri doğrultusunda iyi donanımlıdır. Birbirlerini birey olarak anımsarlar (belki de beynin bu işe adanmış bir bölgesi sayesinde), hilekârlara karşı kartal gözleri ve yapışkan bellekleri vardır.[43] Hoşlanmak, anlayış göstermek, müteşekkir olmak, suçluluk, utanç, kızgınlık duymak gibi ahlaki duygular hissederler. Bu duygular bilgisayar simülasyonları ve matematik modellerinde karşılıklı özgecilik stratejileri yaratılırken uygulamaya konan sıra dışı unsurlardır. Eğer bu yardım pahalıya patlamayacaksa –yabancı muhtaç durumda ve karşılık verecek konumdaysa– insanların yabancılara yardım etmeye meyilli olduğu öngörüsünü deneyler kanıtlamıştır.[44] İnsanlar kendilerine iyilik yapan kişileri sever ve sevdiklerine iyilik yaparlar, yapabilecek durumdayken iyilik yapmamışlarsa suçluluk hisseder ve kendilerine iyilik yapmaktan kaçınanları cezalandırırlar.[45]

Karşılık verme ruhu, bire bir değiştokuşların yanı sıra kamu yararına yapılan katkıları – örneğin avcının tek başına yiyemeyeceği kadar büyük hayvanları avlamak, kimsenin gemisi kayalara çarpmasın diye deniz feneri inşa etmek, komşu bölgeyi işgal etmek veya işgali püskürtmek için gruplaşmak gibi

---

[41] Fiske, "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", 1992.

[42] Axelrod, *The evolution of cooperation,* 1984; Dawkins, *Gen Bencildir*, 1976/1989 [2007]; Ridley, *a.g.e.*, 1997; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971.

[43] Cosmides ve Tooby, "Cognitive adaptations for social exchange", 1992; Frank, Gilovich ve Regan, "The evolution of one-shot cooperation: An experiment", 1993; Gigerenzer ve Hug, "Domain specific reasoning: Social contracts, cheating and perspective change", 1992; Kanwisher ve Moscovitch, "The cognitive neuroscience of face processing: An introduction", 2000; Mealey, Daood ve Krage, "Enhanced memory for faces of cheaters", 1996.

[44] Yinon ve Dovrat, "The reciprocity-arousing potential of the requestor's occupation, its status, and the cost and urgency of the request as determinants of helping behavior", 1987.

[45] Gaulin ve McBurney, *Psychology: An evolutionary approach,* 2001, s. 329-338; Haidt, "The moral emotions", 2003; Trivers, *a.g.e.*, 1971, s. 49-54.

eylemleri de yönlendirir. Kamu yararına dair bir sorunu Ezop'un "Çanı Kediye Kim Takacak?" adlı fablında görürüz: Evdeki fareler, kedinin boynunda yaklaştığını belli eden bir çan olsa, kendileri için daha iyi olacağına karar verirler; fakat hiçbir fare çanı takmak uğruna hayatını veya uzuvlarından birini kaybetmeyi göze alamaz. Tehlikeyi göğüsleyenleri ödüllendiren ya da bu görevden kaçan hilekârları cezalandıran bir irade eşlik ederse, kediye çan takma arzusu, yani kamunun yararına katkı yapma isteği yine de evrimleşebilir.[46]

Karşılıklı özgeciliğin trajedisi, akraba olmayan kişilerin adına yapılan fedakârlıkların, endişe, güvensizlik, suç, utanç ve kızgınlık gibi hoşlanılmayan duygular olmadan varlığını sürdüremeyecek olmasıdır. Gazeteci Matt Ridley'in, dayanışmanın evrimiyle ilgili araştırmasında ortaya koyduğu gibi:

> Karşılıklılık her insanın başı üzerinde Demokles'in kılıcı gibi sallanıyor. Beni partisine davet etti, öyleyse kitabı hakkında iyi bir şeyler yazayım. Bize iki kere akşam yemeğine geldiler, ama asla kendi evlerine davet etmediler. Onun için tüm yaptıklarımdan sonra, bunu bana nasıl yapar? Benim için bunu yaparsan, söz veriyorum ki daha sonra karşılığını alırsın. Bunu hak edecek ne yaptım? Bana borçlusun. Yükümlülük, borç, iyilik, pazarlık, sözleşme, değiştokuş, anlaşma. ... Karşılıklılığa dair birçok düşünce dilimize ve hayatımıza nüfuz etmiştir.[47]

Davranış ekonomistlerinin özgecilik araştırmaları, insanların ne klasik ekonomi kuramı uyarınca ahlaksız benciller, ne de hepimiz birimiz birimiz hepimiz için görüşünü benimseyen ve ütopyacı fantezilerin peşinde koşturan toplumcular olduğunu göstererek Demokles'in bu kılıcı üzerine ışık tutmuştur. Örneğin, Ültimatom Oyunu'nda oyunculardan birine büyük miktarda para verilir, bunu kendisi ve diğer oyuncu arasında paylaştırması istenir, diğer katılımcıysa parayı alıp almamakta serbesttir; ama eğer parayı almazsa, kimse bir şey elde edemeyecektir. Teklif edecek oyuncu bencilse, aslan payını kendisine saklayacak ve teklifi değerlendirecek oyuncu bencil ise ne kadar küçük olursa olsun kırıntıları bile kabul edecektir, çünkü hiç olmaması yerine bir parça ekmek yemek daha iyidir. Oysa gerçekte teklif eden oyuncu toplam paranın neredeyse yarısını önerir ve ikinci oyuncu da –düşük hisseyi reddetmek iki tarafı da paradan mahrum bırakan kindarca bir eylem olsa bile– paranın yarısından çok küçük bir miktara razı olmaz. Teklifi değerlendiren oyuncu haklı bir kızgınlıkla harekete geçmekte ve teklif eden bencil oyuncuyu cezalandırıyor görünmektedir; sonuçta teklif eden oyuncu bunu öngörür ve kabul edilmeye yetecek cömertlikte bir teklif yapar. Teklif eden oyuncunun cömertliğinin aslında kindar bir tepkiye du-

---

[46] Fehr ve Gâchter, "Fairness and retaliation: The economics of reciprocity", 2000; Gintis, "Strong reciprocity and human sociality", 2000; Price, Cosmides ve Tooby, "Punitive sentiment as an anti-free rider psychological device", 2002.

[47] Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997, s. 84.

yulan korkudan kaynaklandığını, bu deneyin iki türevinin sonuçlarından ötürü biliyoruz. Diktatör oyunundaysa, teklif eden oyuncu parayı diğer oyuncuyla arasında paylaştıracak ve diğer oyuncunun bu konuda yapabilecek hiçbir şeyi olmayacaktır. Misilleme korkusu ortadan kalktığında teklif eden oyuncu daha cimri bir teklifte bulunur; ama teklif yine de olması gerekenden daha cömerttir, çünkü bu oyuncu uzun vadede kendisine zararı olabilecek bir cimrilik yaftası üstüne yapışsın istemez. *Bunu* Çifte-Kör Diktatör oyunundan biliyoruz. Burada birçok oyuncudan kapalı teklifler alınır, üstelik ne teklife cevap verecek kişiler ne deneyi yürütenler kimin ne kadar teklif ettiğini bilmeyecektir. Bu oyunda cömertlik dibe vurur; teklif edenlerin çoğu her şeyi kendilerine almıştır.[48]

Kamu Yararı adlı oyundaysa: Ortada toplanan paraya herkes gönüllü katkı yapar, deneyci toplanan miktarı ikiye katlar ve kimin ne kadar koyduğuna bakılmaksızın ortadaki para herkese eşit dağıtılır. Bireysel davranan her oyuncu için en uygun strateji tek başına hareket etmek, ortaya hiç para koymayıp diğerlerinin bir şeyler koymasını ummak ve böylece ortadaki paradan pay kapmaktır. Tüm oyuncular aynı düşünürse, elbette ortaya kimse para koymaz ve bir kuruş bile kazanamazlar. Grup açısından en uygun stratejiyse tüm oyuncuların ellerindeki her şeyi ortaya koyup paralarını ikiye katlamalarıdır. Fakat oyun defalarca oynandığında, herkes tek başına hareket etmeye çalıştı ve ortada toplanan para sıfıra kadar düştü. Öte yandan, oyuna ek bir madde konularak insanlara hem katkı yapma hem de katkı yapmayanları cezalandırma hakkı tanındığında, vicdanları hepsini korkağa çevirdi ve neredeyse herkes kamu yararına katkı yaptı, böylece hepsi kâr edebildi.[49] Aynı fenomen bu deneylerden bağımsız olarak sosyal psikologlar tarafından da belgelenmiştir. Onlar buna "sosyal aylaklık" der. İnsanlar bir grubun parçasıysa halata çok sıkı asılmaz, pek heyecanlı alkışlamaz, beyin cimnastiği yapılan oturumlarda daha az fikir üretirler – fakat gruba katkılarının izlendiğini düşünürlerse bu tavırları değişir.[50]

Bu deneyler yapay olabilir, fakat inceledikleri dürtüler, ütopyacı topluluklar adıyla bilinen gerçek hayat deneylerinde kendilerini göstermişlerdir. XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın başlarında toplumsal paylaşım felsefesi temelinde ve kendine yeterli komünler ABD'nin her yerinde mantar gibi bitmişlerdi, ama sonra hepsi iç gerilimler yüzünden çöktü: Sosyalist ideolojiye dayananlar ortalama iki yıl, dinsel ideolojinin rehberlik ettikleriyse ortalama yirmi yıl dayandı.[51] As-

---

[48] Fehr ve Gächter, *a.g.e.*, 2000; Gaulin ve McBurney, *Psychology: An evolutionary approach*, 2001, s. 333-335.

[49] Fehr ve Gächter, *a.g.e.*, 2000; Ridley, *a.g.e.*, 1997.

[50] Williams, Harkins ve Latané, "Identifiability as a deterrent to social loafing ...", 1981.

[51] Klaw, *Without sin: The life and death of the Oneida community,* 1993; McCord, *Voyages to Utopia: From monastery to commune: The search for the perfect society in modern times,* 1989; Muravchik, *Heaven on Earth: The rise and fail of socialism,* 2002; Spann, *Brotherly tomorrows: Movements for a cooperative society in America, 1820-1920,* 1989.

lında sosyalizm ve Siyonizmin harekete geçirdiği İsrail kibbutzçuluğu kollektivist felsefesini yıllar içinde yavaş yavaş terk etti. Bu felsefenin altını üyelerinin aileleriyle birlikte yaşama, istedikleri gibi giyinme, küçük lükslere veya kibbutz dışında kazanılan paralara sahip olma arzusu oymuştur. Kibbutzçuluk da insanların bireysel davranma güdüsü yüzünden ortaya çıkan verimsizlik yüzünden yerlerde süründü; bir kibbutzçunun kelimeleriyle söylemek gerekirse, kibbutzlar bir "asalaklar cenneti" olmuştu.[52]

Diğer kültürlerde de cömertlik, karmaşık zihinsel hesaplamalar uyarınca yapılır. Fiske'nin etnografik araştırmasını hatırlayalım: Toplumsal Paylaşım ahlakının çoğunlukla aileler içinde (ve ziyafetler gibi sınırlı olaylarda) kendiliğinden doğduğunu göstermiştir. Karşılıklı Eşitlik, yani karşılıklı özgecilik ise uzak akrabalar ve akraba olmayanlar arasındaki sıradan ilişkilerin normudur.[53] Toplayıcı gruplarının et dağıtımı yapması olası bir istisnadır; bunlar avlarını paylaşarak büyük av hayvanı avlamanın tehlikelerini (büyük, fakat öngörülemeyen kazançlarla birlikte) paylaşıyordu.[54] Burada bile ahlak, yüce cömertlikten uzaktır ve paylaşımın bile "bir ucunun düşmanlığa" dayandığı söylenir.[55] Avcıların yakaladıkları avlara diğer insanları yaklaştırmamaları genelde kolay değildir; dolayısıyla yakaladıkları avları *paylaşmaktan* çok diğerlerinin el koyması için kenara çekilirler. Avlanmaları, kamu yararına bir çaba olarak ele alınır, avlarına el konulmasına direnirlerse dedikodu ve dışlanmakla cezalandırılır, ama el koymayı hoşgörürlerse prestijle ödüllendirilirler (böylece cinsel eş bulabilirler) ve şartlar değiştiğinde haklarını geri almaya yetkileri olur. Benzer bir psikoloji bizim kültürümüzdeki son avcı-toplayıcılarda, yani ticari balıkçılıkla geçinen insanlarda görülebilir. *Kusursuz Fırtına* romanında Sebastian Junger şöyle yazar (s. 76):

> Kılıçbalığı teknesi kaptanları açık denizde ellerinden geldiğince birbirlerine yardım ederler; birbirlerine motor yedek parçası verir, teknik danışmanlık yapar, yakıt veya yiyecek gönderirler. Her an bozulabilecek mallarını aceleyle piyasaya yetiştirmeye çalışan bir düzine teknenin arasındaki rekabet, içlerindeki birbirini umursama duygusunu öldürmemiştir. Son derece soylu bir erdem gibi görünebilir bu, fakat öyle değildir; ya da en azından tamamen öyle değildir. Aynı zamanda şahsi çıkar da söz konusudur. Her kaptan bilir ki enjektörü donan veya hidrolik sistemi sızıntı yapan bir sonraki tekne kendisininki olabilir.

---

[52] Muravchik, "Socialism's last stand", *Commentary*, Mart 2002, s. 47-53, alıntı: s. 53.

[53] Fiske, "The four elementary forms of sociality ...", 1992.

[54] Cashdan, "Hunters and gatherers: Economic behavior in bands", 1989; Cosmides ve Tooby, "Cognitive adaptations for social exchange", 1992; Eibl-Eibesfeldt, *Human ethology*, 1989; Fiske, *a.g.e.*, 1992; Hawkes, O'Connell ve Rogers, "The behavioral ecology of modern hunter-gatherers, and human evolution", 1997; Kaplan, Hill ve Hurtado, "Risk, foraging, and food sharing among the Ache", 1990; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997.

[55] Ridley, *a.g.e.*, 1997, s. 111.

1952'de Ashley Montagu'yla başlayan bir akımda, kollektivizme yakınlık duyan düşünürler grup seçilimine, yani tek tek organizmalar yerine gruplar arasında cereyan eden Darvinci seçilime başvurarak ölçüsüz cömertlik davranışına bir yer bulmaya çalıştılar. Kamu yararına kendi çıkarlarından feragat eden üyelerden meydana gelen grupların, herkesin kendi çıkarını kolladığı gruplara üstünlük sağlamasını, sonuçta tür içinde cömert dürtülerin baskınlık kurmasını umuyorlardı. Williams bu rüyayı 1966'da bozdu: Bir grubun genetik yapısı sabitlenmemiş ve grup dışarıdan hava sızdırmayacak şekilde mühürlenmemişse, mutantların veya göçmenlerin sürekli içeri sızacağını göstermişti.[56] Yeni gelen bencil bireyin dölleri kısa süre içinde grupta baskın olur. Çünkü bunlar grubun cömert üyelerinin yaptığı fedakârlıklardan kendileri hiçbir karşılık vermeden faydalandıkları için kalabalıklaşırlar. Grup iç birliğini komşu gruplara karşı bir zafere dönüştüremeden ya da aynı süreci tekrarlayacak yeni gruplara tomurcuk vermeden çok önce bu durum gerçekleşecektir.

"Grup seçilimi" terimi evrim biyolojisinde hâlâ canlıdır, fakat genelde Montagu'nun aklındakinden farklı anlamlarda kullanılır. Gruplar evrim ortamımızın kesinlikle bir parçasıdır, ayrıca atalarımız, kişinin kendi ününü dert etmesi gibi grup içinde refaha ermelerini sağlayacak özellikler de evrimleştirmiştir. Bazen bireyin çıkarları ile grubun çıkarları örtüşür; örneğin grubun düşmanları tarafından yok edilmemesi ikisinin de işine gelir. Bazı kuramcılar, kamu yararına katkı yapmayan özgür ruhları cezalandırma iradesini açıklamak için grup seçilimine başvururlar.[57] Biyolog David Sloan Wilson ile felsefeci Elliot Sober "grup" kavramını, karşılıklı işbirliğine yanaşan kişilerin bir araya gelmesi olarak yeniden tanımladılar; böylece Trivers'in kuramını betimlemek için alternatif bir dil meydana getirdiler ancak kuramın kendisine bir seçenek yaratmış olmadılar.[58] Fakat kimse, gruplar arası seçilimin cömert özveri duygusunu evrimleştirdiğini söyleyen orijinal görüşe inanmaz. Williams'ın açıkladığı kuramsal zorlukları bir kenara bıraksak bile, deneyimlerden biliyoruz ki bütün kültürlerdeki insanlar, gruplarının *zararına* bile olsa kendi refahlarını sağlayacak şeyler yapmaktadır –yalan söylemek, eş için rekabet etmek, gizli ilişkiler yaşamak, kıskançlık yapmak, baskınlık kurmak için kavga etmek gibi.

Her halükârda grup seçilimi, insanlara kendilerini iyi hissettirmek konusundaki ününü hak etmiyor. Grubumuzun üyelerine karşı bizi cömertlik yap-

---

[56] Williams, *Adaptation and natural selection ...*, 1966, s. 116.

[57] Fehr, Fischbacher ve Gâchter, "Strong reciprocity, human cooperation and the enforcement of social norms", 2002; Gintis, "Strong reciprocity and human sociality", 2000.

[58] Nunney, "Are we selfish, are we nice, or are we nice because we are selfish?", 1998; Reeve, "Review of Sober & Wilson's *Unto others*", 2000; Trivers, "As they would do to you: A review of E. Sober ve D. S. Wilson's 'Unto others'", 1998; Wilson ve Sober, "Reintroducing group selection to the human behavior sciences", 1994.

makla donatmış olsun veya olmasın, grup seçilimi bizi *diğer* grupların üyelerinden nefret etmekle donatmıştır, çünkü grubun diğer gruplara üstünlük kurması sağlayan her türlü özelliği öne çıkarır. (Grup seçiliminin, Naziliğin içine sıkıştırılmış bir Darvincilik versiyonu olduğunu anımsayalım.) Bu, grup seçiliminin yanlış olduğu anlamına gelmez, sadece siyasal kabul göreceği belli olduğu için bilimsel bir kuramı onaylamanın geri tepebileceğini gösterir. Williams'ın ortaya koyduğu gibi: "Birbirleriyle rekabet eden gruplar düzlemindeki doğal seçilimin, birbirleriyle rekabet eden bireyler düzlemindeki doğal seçilimden üstün olduğu iddiası, insanlara uygulandığında, soykırımın rastgele cinayetlerden ahlaken üstün olduğu izlenimini uyandırır."[59]

İnsanlar aslında iyiliğe karşılık vermek ve hilekârları cezalandırmaktan daha fazlasını yaparlar. Karşılığını almak konusunda en ufak bir umudun olmadığı durumlarda, bir daha uğramayacakları bir lokantada bahşiş bırakmaktan, silah arkadaşlarını kurtarmak için el bombasının üzerine atlamaya dek uzanan bir yelpazede cömertlik eylemlerinde bulunurlar. Robert Frank ve Jack Hirshleifer adlı ekonomistlerle birlikte Trivers, katıksız yücegönüllülüğün, ılımlı arkadaşlarını sadık müttefiklerinden ayırt etmeye çalışan insanların oluşturduğu bir ortamda evrimleşebileceğini belirttiler.[60] Samimi bir sadakat ve cömertliğin belirtileri, kişinin verdiği sözlerin güvencesidir ve ortağınızın sözünü tutmayacağınız konusunda endişelenmemesini sağlar. Şüpheci birini sizin güvenilir ve cömert olduğunuza ikna etmenin en iyi yolu, güvenilir ve cömert *olmaktır*.

Böyle bir erdem, insan ilişkilerinde elbette baskın bir hal olamaz, yoksa alışverişlerin adilce yapılması için para, yazarkasalar, bankalar, sigorta şirketleri, muhasebe bölümleri ve mahkemeler gibi unsurlardan oluşan devasa aygıtı çöpe atıp ekonomimizi verilen şeref sözlerine dayandırabilirdik. Diğer uçtaysa insanlar hırsızlık, dolandırıcılık, zorbalık, cinayet veya bunlar gibi başkasının zararına insana fayda sağlayan ve bütünüyle hainçe eylemlerde de bulunurlar. Vicdandan eser taşımayan psikopatlar en aşırı uç örnektir, fakat sosyal psikologlar, psikopat denemeyecek birçok bireyde Makyavelvari özellikler dedikleri unsurlar belgelemiştir.[61] Elbette çoğu insan bu yelpazenin ortasındadır; karşılıklılık, saf cömertlik ve hırsın bir karışımını sergilerler.

---

[59] Williams, "Huxley's evolution and ethics in sociobiological perspective", 1988, s. 391-392.

[60] Frank, *Passions within reason: The strategic role of the emotions,* 1988; Hirshleifer, "On the emotions as guarantors of threats and promises", 1987; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971.

[61] Hare, *Vicdansızlar: Antisosyal Kişilik Bozukluğu,* 1993 [2006]; Lykken, *The antisocial personalities,* 1995; Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995.

İnsanlar neden bu kadar geniş bir yelpazeye dağılmıştır? Mevcut ayartmalar ve tehlikelere göre, belki de hepimiz aziz veya günahkâr olma potansiyeli taşıyoruz. Belki de bu yollardan birine hayatımızın erken bir aşamasında büyütülme şeklimiz veya akran grubumuzun değerleri yüzünden girdik. Belki de bu yollardan birini hayatımızın başında *seçmemizin* sebebi, şartlara göre tepki veren kişilik geliştirme stratejileriyle donatılmış olmamızdır: Çekici ve cazibeli olduğunu keşfedersen yönlendirici bir kişilik olmayı dene, iriysen ve sözünü geçiriyorsan zorbalık yap, etrafın cömert insanlarla çevriliyse, sen de kibar ve cömert ol vesaire. Ama belki de daha edepsiz veya daha nazik olma yatkınlığımız genlerimiz tarafından belirleniyor. Belki de insan gelişimi bir piyangodur ve kader, kişiliklerimizi tesadüfen belirliyordur. En olası durum, sahip olduğumuz farklılıkların, bu güçlerin birkaçından birden ya da hepsinin karışımından kaynaklandığıdır. Örneğin, arkadaşlarımız ve komşularımız arasında yeterli sayıda cömert insan varsa bir cömertlik anlayışı geliştiriyor olabiliriz; fakat bu fonksiyonun eşiği ya da çarpanı, herkeste genetik yapı yüzünden veya gelişigüzel bir şekilde farklı olabilir: Bazı insanlara sadece birkaç nazik komşu yeterken, bazıları için çoğunluğun böyle olması gerekecektir.

Genler kesinlikle bir etkendir. Vicdanlı olmak, uzlaşmacılık, sinir bozukluğu, psikopatlık, suç davranışları önemli ölçüde (ama bütünüyle değil) kalıtsaldır ve özgecilik de pekâlâ kalıtsal olabilir.[62] Fakat bu durum sadece asıl sorunun –Neden bencillik insandan insana farklılık gösterir?– yerine başka bir soru koymuş olur. Doğal seçilim, grup üyelerinin adaptif özelliklerini birbirine benzetme eğilimi taşır, çünkü özelliğin hangi versiyonu alternatiflerinden iyiyse, o versiyon seçilecek ve ötekiler yok olup gidecektir. Çoğu evrim psikoloğunun insanlar arasındaki sistemli farkları *çevre* şartlarından bilip, genlere sadece rastgele farkları uygun görmesinin sebebi budur. Bu genetik parazit, en az iki kaynaktan geliyor. Genomun içinde "su uyur düşman uyumaz" hali yaşanmaktadır: Rastgele mutasyonlar sürekli içeri sızarlar ve bunların seçilim tarafından elenmeleri ancak yavaş ve dengesiz bir şekilde olur.[63] Ayrıca seçilim, bizi, hücrelerimize ve dokularımıza girmeye çalışırken sürekli evrimleşen asalakların bir adım önünde tutmaya çalışmak uğruna, moleküler seviyede-

---

[62] Antisosyal özelliklerin kalıtsallığı için bkz. Bock ve Goode, *The genetics of criminal and antisocial behavior,* 1996; Deater-Deckard ve Plomin, "An adoption study of the etiology of teacher and parent reports of externalising behavior problems in middle childhood", 1999; Krueger, Hicks ve McGue, "Altruism and antisocial behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies", 2001; Lykken, *a.g.e.,* 1995; Mealey, *a.g.e.*, 1995; Rushton ve diğerleri, "Altruism and aggression: The heritability of individual differences", 1986. Özgecilik konusunda yapılan bir çalışma onun kalıtsal olduğunu saptayamadı (Krueger, Hicks ve McGue, *a.g.e.*, 2001), ama iki katı denek kullanan başka bir çalışmada kalıtsal olduğu bulundu (Rushton ve diğerleri, *a.g.e.*, 1986).

[63] Miller, "Sexual selection for indicators of intelligence", 2000.

ki çeşitliliği destekleyebilir. Beden ve beynin bütünündeki işlevler arasındaki farkları, protein dizilerinin bu şekilde çalkalanmasının yan ürünü olabilir.[64]

Fakat karşılıklı özgecilik kuramı, başka bir olasılık daha doğurmaktadır: İnsanların sosyal duygularındaki genetik farklardan bazılarının sistemli olma ihtimali. Seçilimin çeşitliliği azalttığını söyleyen kuralın istisnalarından biri, en iyi stratejinin *diğer* organizmaların ne yaptığına bağlı olduğu durumlardır. Çocukların makas-kâğıt-taş oyunu buna bir benzetme olabilir; başka bir benzetmeyse işe giderken hangi yolun seçileceğidir. Banliyölerden şehre gelenler, tıkanan bir otobandan kaçıp daha az kullanılan bir yolu tercih etmeye başladığında yeni yol artık az kullanılan bir yol olmaktan çıkar, dolayısıyla birçok insan bu yolu seçer, sonra burası da tıkanmaya başlar, böylece insanlardan otobanı seçmeye başlayanlar olur vs. Nihayetinde insanlar, iki yol arasında belirli bir oranda dağılır. Aynı şey evrimde de olabilir ve buna frekansa bağlı seçilim denir.

Karşılıklı özgeciliğin, birçok simülasyonda gösterilmiş sonuçlarından biri, frekansa bağlı seçilimin, stratejilerden geçici veya kalıcı *karışımlar* üretebilmesidir. Örneğin, bir toplumda işbirliğine yanaşanlar baskın durumda olsa bile, bazen bir hilekârlar azınlığı da o toplumda yaşayabilir, diğer hilekârlar ile sık sık karşılaşacak veya işbirliği yapanlar tarafından tanınıp cezalandırılacak kadar sayıları artmadığı sürece, işbirliği yapanların cömertliğinden faydalanabilirler. Bir nüfusun homojenleşeceği mi, yoksa stratejilerin bir karışımı mı olacağı, hangi stratejilerin rekabet ettiğine, başlangıçta hangisinin daha kalabalık olduğuna, stratejilerin topluma ne kadar kolay girip çıktığına, işbirliğinin ya da işbirliğinin çiğnenemesinin bedeline bağlıdır.[65]

Buna paralel ve ilginç bir durum vardır. Gerçek dünyada insanlar, bencil eğilimleri bakımından genetik farklılık gösterir. Özgeciliğin evrimi modellerinde, oyuncuların bencil eğilimlerinde farklılıklar evrimleşebilir. Bazı biyologlar, psikopatlığın frekansa bağlı seçilimle evrimleşmiş bir aldatma stratejisi olduğuna dair bulgular ileri sürmüştür.[66] İstatistiksel çözümlemeler psikopatların, yelpazenin ucundaki bir iki özellik bakımından farklılık göstermek yerine ayrı bir özellikler kümesine (yüzeysel cazibe, içten geldiği gibi davranmak, sorumsuzluk, soğukkanlılık, kendini suçlu hissetmemek, yalancılık, aniden patlamak) sahip olduğu-

---

[64] Tooby ve Cosmides, "On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation", 1990.

[65] Axelrod, *The evolution of cooperation*, 1984; Dawkins, *Gen Bencildir*, 1976/1989 [2007]; Nowak, May ve Sigmund, "The arithmetic of mutual help", 1995; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997.

[66] Dugatkin, "The evolution of the con artist", 1992; Harpending ve Sobus, "Sociopathy as an adaptation", 1987; Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995; Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.

nu, bunun da onları toplumun geri kalanından ayırdığını göstermiştir.[67] Hiçbir psikopatın, biyolojik parazit yüzünden hep oluşabilecek incelikli fiziksel anormallikleri göstermemesi, psikopatlığın daima biyolojik bir hata olmayabileceği izlenimi uyandırıyor.[68] Psikolog Linda Mealey, frekansa bağlı seçilimin en azından iki psikopat türü yarattığını ileri sürmüştür. Bir tür, nasıl büyüdüklerinden bağımsız olarak psikopatlığa genetik yatkınlık gösteren insanlardan oluşur. Diğer tür ise psikopatlığa ancak belirli şartlarda –toplumda rekabet açısından dezavantajlı olduklarını düşündüklerinde– ve başka antisosyal akranlarıyla bir arada bulunduklarında yatkınlık gösteren insanlardan oluşur.

Bazı bireylerin zayıf bir vicdanla doğmuş olma ihtimali, Soylu Vahşi öğretisine tamamen zıt bir olgudur. Bu görüş, doğuştan suçlu ve kötü tohum gibi eski moda kanıları akla getiriyor; bu kanaat XX. yüzyıl aydınları tarafından örtbas edilip yerine tüm günahkârların, fakirlik veya kötü yetiştirilmenin kurbanı olduğu inancı konulmuştur. 1970'lerin ikinci yarısında Norman Mailer, Jack Henry Abbott adlı mahkûmdan bir mektup aldı. Bu adam ömrünün çoğunu parmaklıklar ardında geçirmişti, suçları geçersiz çek kullanmaktan hücre komşusunu öldürmeye dek uzanıyordu. Mailer, katil Gary Gilmore hakkında bir kitap yazmaktaydı, Abbott da hapishane günlüklerini ve suç/ceza sistemine dair radikal eleştirisini onunla paylaşarak bir katilin zihnine girmesine yardımcı olmayı teklif etti. Mailer, Abbott'ın yazı tarzından etkilenmişti, onu parlak bir yeni bir yazar ve düşünür olarak ilan etti: "Bir aydın, bir radikal, potansiyel bir önder, devrimin şekil verebileceği daha iyi bir dünyadaki yüce insan ilişkilerine dair görüşe tutkuyla bağlı bir kişi." Abbott'ın mektuplarının *New York Review of Books* dergisinde yayınlanmasını ayarladı, sonra da 1980 yılında bu mektupları *In the Belly of the Beast* [Canavarın karnında] adıyla kitaplaştırdı. Aşağıdaki alıntıda Abbott'ın birini öldürene dek bıçaklamayı betimleyişini görebiliriz:

> Adamın hayatının, elinde tuttuğun bıçağın ucunda titreştiğini hissedebilirsin. Cinayet gibi kaba bir eylemin merkezindeki bu duygunun güzelliği seni neredeyse ele geçirir. ... İşini bitirmek için onunla birlikte yere düşersin. Sıcak tereyağ kesmek gibidir, hiç dirençle karşılaşmazsın. Sonunda her zaman bir kelime fısıldarlar: "Lütfen." Sanki ona zarar vermemen için yalvarmıyor, işini doğru düzgün yapmanı istiyormuş gibi tuhaf bir izlemine kapılırsın.

Abbott'ın her halinden psikopat olduğunu gören hapishane psikiyatristlerinin itirazına rağmen, Mailer ve diğer New Yorklu edebiyatçılar, erken şartlı tahliye alması için ona yardım ettiler. Kısa süre sonra da Abbott, edebiyat yemeklerine katılır oldu, Soljenitsin ve Jacobo Timerman ile tanıştı, televizyonda *Good Morning America* programına çıktı, *People* dergisiyle söyleşi yaptı. İki hafta sonra, lokantada garson olarak çalışan ve Abbott'tan çalışanların tuvaletini kullan-

---

[67] Rice, *a.g.e.*, 1997.

[68] Lalumière, Harris ve Rice, "Psychopathy and developmental instability", 2001.

mamasını rica eden hırslı ve genç bir oyun yazarıyla tartıştı. Abbott ondan kendisiyle birlikte dışarı çıkmasını istedi ve göğsünden bıçakladığı genci kaldırımda kan kaybından ölmeye bırakıp gitti.[69]

Psikopatlar zeki ve cezbedici olabilir. Mailer 1960'lar ve 1970'lerde üçkâğıda getirilen her tür siyasal görüşten aydının oluşturduğu zincirin son halkalarından biriydi. 1973'te William F. Buckley, Edgar Smith'in erken salınmasını sağladı. Smith on beş yaşında bir amigo kıza tecavüz edip kafasını taşla ezmekten mahkûm olmuştu. Suçunu itiraf etmesi karşılığında özgürlüğünü kazandı, ama sonrasında Buckley kendi ulusal televizyon programında onunla söyleşi yaparken Smith bu itirafı kabul etmeyecekti. Üç yıl sonra başka bir genç kadını taşla dövmekten tutuklandı ve şimdi cinayete teşebbüsten ömür boyu hapse mahkûm.[70]

Fakat herkes üçkâğıda gelmiş değildi. Komedyen Richard Pryor, *Stir Crazy* filminin çekimleri sırasında Arizona Devlet Hapishanesi'nde yaşadığı olayı betimler:

> Bütün o güzelim siyah adamların kodeste olduğunu görmek, bilirsin işte, kalbimi acıtmıştı. Kahretsin; bu savaşçılar dışarda olmalı ve *kitlelere* yardım etmeliydi. Öyle *düşünüyordum*, saftım. Altı hafta orada kaldım ve bu kardeşlerimle *konuştum*. Onlarla konuştum ve ... [korkuyla etrafına bakar] ... *Tanrıya şükür ki hapishanelerimiz var!* Birine "neden *evdeki herkesi* öldürdün?" diye sordum. "Evdeydiler" dedi. ... *Dört kez* adam kaçırıp cinayet işlemiş biriyle tanıştım. Üç kere düşündüm ve bu senin sonuncusuydu, değil mi? dedim. "Ne olmuş ki?" [sesini yükseltip adamı taklit eder] "Bu boku bir türlü adam gibi yapamıyorum! Fakat iki sene içinde şartlı tahliyem var."

Pryor orantısız sayıda Afrika kökenli Amerikalıyı hapishanelere tıkmaya devam eden eşitsizlikleri elbette yadsımıyordu. Tek yaptığı, sıradan insanların sağduyusu ile aydınların romantizmi arasındaki zıtlığı öne çıkarmaktı; belki de fakirlerin cinayet işlemesinin engellenemeyeceği ve aralarındaki canilere karşı uyarılmamaları gerektiğine dair aydınların küçümseyici tutumunu açığa çıkarıyordu.

Bütün suçluların yoksunluk çektiği için yoldan çıktığını söyleyen romantik kanaat, hem aydınlar hem de sıradan insanlar için aşınmıştır. Elbette birçok psikopatın zor bir hayatı olmuştur, fakat bu, zor bir hayat yaşamanın insanı psikopata çevireceği anlamına gelmez. Sorunlu bir çocuk hakkında konuşan iki sosyal hizmetliye dair eski bir şaka vardır: "Johnny mutsuz bir aileden gelmiş." "Evet, Johnny her aileyi mutsuz edebilir." Makyavelvari kişilikler bütün toplumsal sınıflarda –büyük hırsızlar, suç baronları, askerî diktatörler, kanlı

---

[69] M. Kakutani, "The strange case of the writer and the criminal", *New York Times Book Review*, 20 Eylül 1981.

[70] S. McGraw, "Some used their second chance at life; others squandered it", *The Record* (Bergen County, N.J.), 12 Ekim 1998.

zenginler– bulunabilir; yamyam Jeffrey Dahmer gibi kimi psikopatlar nezih ve ortanın üstü sınıf yuvalardan çıkmıştır. Bu söylenenlerden hiçbiri suça veya şiddete başvuran herkesin psikopat olduğunu kastetmez, sadece en kötülerinden bazıları psikopattır, der.

Bildiğimiz kadarıyla psikopatlar "iyileştirilemez." Aslında psikolog Marnie Rice, salakça bazı tedavi fikirlerinin, örneğin psikopatların özsaygılarını tavana çıkarmak, onlara sosyal beceriler kazandırmak gibi yaklaşımların, bu insanları daha da tehlikeli yapabileceğini göstermiştir.[71] Fakat bu, onlar için yapacak hiçbir şeyimiz olmadığı anlamına gelmez. Örneğin Mealey, iki tür olarak tanımladığı psikopatlardan kronik olanların, yaptıkları şeyin zararlı olduğunu öğretmeye çalışan programlara tepkisiz kaldıklarını, fakat kesin cezaların uygulanmasıyla sırf kendi çıkarları tehlikeye girdiği için daha sorumlu davranabildiklerini göstermiştir. Şartlara göre psikopatlaşanlar, toplumun çatlaklarına kaymalarını engelleyen sosyal değişimlere daha çok tepki verebilirler. Bunlar en iyi reçeteler midir bilmiyorum, fakat XX. yüzyılda birçok aydının inkâr ettiği, fakat din, felsefe ve edebiyatın uzun süredir dert ettiği bir sorunla – kötülüğün varoluşuyla bilim ve siyasetin nasıl başa çıkabileceğinin örnekleridir.

Trivers'a göre, her insan ilişkisinin –anne babamız, evlatlarımız, sevgililerimiz, arkadaşlarımız ve komşularımıza olan bağlarımızın– ayrı bir psikolojisi vardır ve bu psikoloji örtüşen veya çatışan çıkarlarla şekil alır. Peki, ama pop şarkısına göre "dünyanın en büyük aşkı" olan ilişki – kişinin kendi benliğiyle olan ilişkisi– hakkında ne demeli? Özlü ve artık ünlü bir paragrafta Trivers şöyle yazmıştır:

> Eğer ... aldatmaca hayvanlar arası iletişimde temel nitelikteyse (ki Dawkins böyle düşünüyor), o zaman bunu saptamak için güçlü bir seçilim olmalı ve bu da, söz konusu aldatmacayı ele vermemek için bazı güdüleri ve gerçekleri açığa çıkarmayacak –kendini tanımanın kurnazca yöntemleriyle– bir kendini aldatma düzeyi benimsenmesine yol açmalı. Bu nedenle, doğal seçilimin, sinir sisteminin evrimleşmesi lehine çalıştığı ve bunun da dünyaya ilişkin daha doğru görünümler üreteceği yolundaki geleneksel bakış açısı zihinsel evrime dair pek naif bir yaklaşım olarak karşımıza çıkıyor.[72]

Konu fiziksel dünya olunca, geleneksel bakış açısı büyük oranda doğru olabilir. Fiziksel dünya, çok sayıda gözlemcinin gerçekliği test etmesini olanaklı kılar ve bu dünyayı yanlış anlamak kişiye zarar verebilir. Fakat Trivers'ın belirttiği gibi, konu kişinin özü olunca bu görüş doğru olmayabilir. Kişi kendi benliğine, başka insanların erişemeyeceği şekilde erişebilir; ayrıca kişinin kendisini yanlış anlaması ona faydalı da olabilir. Bazen anne babalar yaptıkları şeyin kendisinin iyi-

[71] Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.
[72] Trivers, "Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabının önsözü", 1976.

liği için olduğuna çocuğu ikna etmeye çalışır, çocuklar anne babalarını açgözlü değil muhtaç olduklarına ikna etmeye çalışır, âşıklar birbirlerine daima doğruyu söyleceklerine ikna olmak isteyebilir ve birbirleriyle akraba olmayan insanlar birbirlerini işbirliği yapmaya değer olduklarına ikna etmek isteyebilirler. Bu tür kanaatler çoğunlukla abartılı süslerdir ve bazen yalanlara dönüşebilirler; konuşan kişi bunları eşinin radarından kaçırmak istiyorsa, söylediklerine kendi inanmalıdır ki kekeleyip terlemeden, çelişkilerden uzak bir öykü kurabilsin. Soğukkanlı yalancılar, yabancıları cesur ve küçük yalanlarıyla kandırabilir, fakat aynı zamanda arkadaş edinmeleri de zordur, çünkü verdikleri sözler asla ciddiye alınmaz. Güvenilir kişi olmanın bedeli, ifadesiz bir çehreyle yalan söyleme becerisinden yoksun olmaktır, bu da zihnin bir bölgesinin kendi propagandasına inanmak üzere tasarlanmış olması gerektiği anlamına gelir; başka bir bölgeyse gerçeklikle teması yitirmemek için yeterli sayıda gerçeği kaydediyor olmalıdır.

Kendini aldatma kuramının, sosyolog Erving Goffman'ın 1959 tarihli kitabı *Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu*'nda ilk belirtileri görülmüştür. Bu kitap, diğer insanlara gösterdiğimiz maskeler ardında gerçek benliğimizi sakladığımızı söyleyen romantik kanaate karşı çıkmaktadır. Hayır, der Goffman; sonuna kadar her şey maske. Sonraki yıllarda yapılan birçok keşif onu doğrulamıştır.[73]

Modern psikologlar ve psikiyatristler, ortodoks Freudçu kuramı inkâr eğilimi içinde olsalar da, birçoğu benliğin savunma mekanizmaları konusunda Freud'u haklı bulur. Herhangi bir terapist size, insanların çok fazla itiraz ettiğini, hoşlarına gitmeyen gerçekleri inkâr ettiklerini veya bastırdıklarını, kendi hatalarını başkalarına yüklediklerini, kendi rahatsızlıklarını soyut entelektüel sorunlara çevirdiklerini, zamanı boşa harcayan etkinliklerle dikkatlerini dağıttıklarını ve kendi niyetlerine haklılık kazandırmak için gerekçeler uydurduklarını söyleyecektir. Randolph Nesse ve Alan Lloyd adlı psikiyatristler, bu alışkanlıkların benliği tuhaf cinsel arzular ya da korkulardan (örneğin kişinin kendi annesiyle sevişmesi gibi) korumaya yaramadığını ve kendini aldatma taktikleri olduğunu ileri sürdüler: bu alışkanlıklar, düşünmekten hoşlandığımız kadar faydalı ya da rekabetçi olmadığımızı gösteren bulguları örtbas etmektedir.[74] *The Big Chill* filminde Jeff Goldblum'un söylediği gibi: "Bahaneler sevişmekten daha önemlidir." Arkadaşları karşı çıktığındaysa şunu sorar: "hiç bahane uydurmadan bir hafta geçirdiğiniz oldu mu?"

---

[73] Goleman, *Hayati yalanlar, basit Gerçekler: Kendini aldatmanın psikolojisi,* 1985 [1999]; Greenwald, "Self-knowledge and self-deception", 1988; Krebs ve Denton, "Social illusions and self-deception: The evolution of biases in person perception", 1997; Lockard ve Paulhaus, *Self-deception: An adaptive mechanism,* 1988; Rue, *By the grace of guile: The role of deception in natural history and human affairs,* 1994; Taylor, *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind,* 1989; Trivers, *Social evolution,* 1985; Wright, *The moral animal ...,* 1994.

[74] Nesse ve Lloyd, "The evolution of psychodynamic mechanisms", 1992.

3. Bölüm'de gördüğümüz gibi, kişinin sinir sisteminde bir hasar oluştuğunda, hasarlı bölge yüzünden doğan zaafların önemsiz olduğunu anlatmak adına sebepler icat etmek (benlik için bunlar görünmezdir, çünkü benliğin *parçasıdırlar*) ve kişinin bütününü yetenekli, makul bir oyuncu olarak sunmak için beynin sağlıklı kısımları sıra dışı bir şekilde uydurulmuş ve hayalî bir bellek oluşturur. Karısını gördüğünde onu duygusal olarak tanıyamayan, fakat gördüğü kişinin karısına benzeyip onun gibi davrandığını kabul eden hasta, evinde inanılmaz bir sahtekârın yaşadığı sonucuna varabilir. Evinde yaşadığına inanan bir hasta, kendisine hastanenin asansörü gösterildiğinde, bir an bile duraksamadan "bunu yaptırmak bize kaça mal oldu inanamazsın" diyebilir.[75] Yüksek Mahkeme yargıcı William O. Douglas felç geçirip bir tarafı tutmadığı için tekerlekli sandalyeye mahkûm olduktan sonra, haber muhabirlerini yürüyüşe davet edip Washington Redskins'in [Amerikan futbolu takımı] denenmelerine girmek istediğini anlatmıştı. Yanlış bir karar verdiğini kabul etmeyince, tekerlekli sandalyeden inmesi için zorlanmıştı.[76]

Sosyal psikoloji deneylerinde insanlar, tutarlı olarak kendi beceri, dürüstlük, cömertlik ve özerkliklerine olduğundan fazla değer biçerler. Ortak çabayla yapılmış bir işte kendi katkılarını abartır, kazanılan başarıyı becerilerine ve başarısızlığıysa şanssızlığa bağlar, pazarlıklarda diğer tarafın daima daha iyi bir anlaşma yaptığını düşünürler.[77] İnsanlar, doğru çalıştığını düşündükleri bir yalan makinesine bağlı olduklarında bile, kendilerine yarayan bu yanılgıları sürdürür. Bu da araştırmacıya değil, kendilerine yalan söylediklerini gösteriyor. Onlarca yıl boyunca her psikoloji öğrencisi "bilişsel uyumsuzluk daralması"nı öğrenmiştir; insanlar kendilerine olumlu görünmek için her tür kanaat değişikliğine gider.[78] Çizgi romancı Scott Adams bunu güzel bir şekilde yansıtmıştır:

Bu çizgi bant tamamen doğru olsaydı, hayat bir "pink"ler kakafonisi olurdu.

---

[75] Gazzaniga, *The mind's past*, 1998.

[76] Damasio, *Descartes'ın yanılgısı: Duygu, akıl ve insan beyni*, 1994 [1999], s. 68.

[77] Babcock ve Loewenstein, "Explaining bargaining impasse: The role of self-serving biases", 1997; Rue, *a.g.e.*, 1994; Taylor, *a.g.e.*, 1989.

[78] Aronson, *Toplumsal Hayvan*, 1980; Festinger, *A theory of cognitive dissonance*, 1957; Greenwald, *a.g.e.*, 1988.

Kendini aldatma, insanların mücadelesinin ve çılgınlığının en derin kökleri arasındadır. Farklılıklarımız konusunda uzlaşmayı –gerçeği arayıp bunun üzerinde akıl yoluyla konuşmayı– mümkün kılacak yetilerimize yanlış ayar yapıldığı ve herkesin kendini olduğundan daha akıllı, daha yetenekli, daha soylu gördüğü fikrini uyandırır. Bir tartışmada tüm taraflar mantık ve kanıtların kendi yanında olduğuna, rakiplerinin yanıldığına veya yalan söylediğine ya da hem yanılıp hem yalan söylediğine *içtenlikle* inanır.[79] İnsanın kendini aldatması, ahlak anlayışının sıklıkla iyiliğe vesile olmaktan çok, zarar vermesinin sebeplerinden biridir ve insanoğlunun bu talihsizliğini sonraki bölümde inceleyeceğiz.

Trivers'ın aydınlattığı şey, yani acılarımızın kökleri, ağlayıp feryat etmek için bir sebep değildir. Bizi yer yer birleştirip yer yer ayıran genetik kesişim kümeleri, bildiğimiz felaket anlamında trajik değil, insanlık durumuna dair düşünmemiz için bizi cesaretlendiren bir etkinin çarpıcı anlamında trajiktir. *Cambridge Encyclopedia*'daki bir tanıma göre, "Aristoteles tarafından trajedinin temel amacı ... merhamet ve korku duygularının, acı çekme potansiyeli de dahil insan potansiyeli için, hayranlık ve şaşkınlık duyma anlayışının uyandırılması olarak ilan edilmiştir; trajedi, düşman bir evren karşısında insanın değeri üzerine bir değerlendirme yapar." Trivers'ın aileler, çiftler, toplumlar ve benliğin içindeki içsel çatışmalara dair getirdiği açıklamalar bu amaca destek olabilir.

Doğa aynı kan ve aynı ete sahip insanların duygularına hafif bir yanlış ayar yaparak zalimce bir oyun oynamış olabilir, fakat bunu yaparak yazarlar ve oyun yazarlarına nesiller boyunca sürekli bir iş sağlamıştır. İki insanın birbirlerine canlılar dünyasındaki en güçlü duygusal bağla bağlanıp, aynı zamanda birbirleri için daima en iyisini dilememeleri olgusundaki çarpıcı olasılıkların sayısı sonsuzdur. Belki de Aristoteles, trajik öykülerin aile ilişkilerine odaklandığını belirten ilk kişiydi. Ölümüne savaşan iki yabancının öyküsünün, ölümüne savaşan iki *kardeşin* öyküsü kadar ilginç olamayacağına dikkat çekmiştir. Kabil ile Habil, Yakup Peygamber ve ikiz kardeşi Esav, Oedipus ve babası Laius, Michael ile Fredo [*Baba* filmindeki Corleone kardeşler], JR ve Bobby [ünlü tv dizisi *Dallas*'tan], Frasier ve Niles [*Frasier* adlı tv dizisindeki kardeşler], Joseph ve erkek kardeşleri, Lear ve kızları, Hannah ve kız kardeşleri ... Çarpıcı entrikaları kataloglayan kişilerin yüzyıllar boyunca belirttiği gibi "akraba düşmanlığı" ve "akraba rekabeti" ölmeyen formüllerdir.[80]

Antigones adlı kitabında edebiyat eleştirmeni George Steiner, Antigone ef-

[79] Haidt, "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment", 2001.

[80] Dutton, "Aesthetic universals", 2001, s. 209; Fox, *The search for society* ..., 1989; Hogan, "Literary universals", 1997; Polti, *The thirty-six dramatic situations,* 1921/1977; Storey, *Mimesis and the human animal,* 1996, s. 110, 142.

sanesinin Batı edebiyatında istisnai bir yeri olduğunu göstermiştir. Antigone, Oedipus ile [Oedipus'un bilmeden evlendiği annesi] İokaste'nin kızıydı, fakat babasının ağabeyi olması ve kız kardeşinin de annesi oluşu [*sic*] ailesiyle ilgili sorunlarının sadece başlangıcıydı. [Dayısı] Kral Kreon'un buyruğuna rağmen, katledilmiş kardeşi Polyneikes'i toprağa verdi ve bunu öğrenen kral, Antigone'nin canlı canlı gömülmesini emretti. Erken davranıp kendini öldürerek kralı aldatmış oldu; [nişanlısı olan] Antigone'yi delice seven, ama tüm uğraşlarına rağmen affedilmesini sağlayamayan kralın oğlu da Antigone'nin mezarı başında kendi canına kıydı [oğlunun intiharına dayanamayan annesi de intihar edecekti]. Steiner *Antigone*'nin "en harika Yunan trajedilerinden biri olmasının yanı sıra insan ruhunun ürettiği eserler arasında mükemmele en yakın sanat yapıtı" olarak kabul edildiği tespitini yapar. İki bin yıldan uzun süre boyunca sahnelenmiştir, sayısız çeşitlemeye ve yeni oyunlara ilham kaynağı olmuştur. Steiner bu oyunun kaybolmayan tınısını açıklar:

> Bu eserin, insanlık durumuna dair çatışmaların temel sabitlerinin hepsini tek bir edebiyat metninde topladığına inanıyorum. Bu sabitler beş katmanlıdır: kadın ve erkeğin, genç ve yaşlının, toplum ve bireyin, canlı ve ölünün, insanlar ve tanrı(lar) ın yüzleşmesi. Bu beş tür yüzleşmeden kaynaklanan çatışmalar devredilemez niteliktedir. Kadınlar ve erkekler, yaşlı ve genç, birey ve toplum veya devlet, canlı ve ölü, ölümlüler ve ölümsüzler kendilerini tanımlarken, bir yandan da birbirlerini tanımlamalarının çatışmalı sürecinden faydalanırlar. ...
> Çünkü Yunan mitolojisi, insanlık tarihinde önceliğe sahip belirli biyolojik ve sosyal yüzleşmeler ile benlik algısını barındırdığı için, bu öyküler toplu bellek ve toplu anlayışta canlı efsaneler olarak yaşamlarını sürdürmektedir.[81]

Kendimizi başkalarıyla girdiğimiz çatışmalar bağlamında tanımlamanın acı tatlı süreci, sadece edebiyat konusu değildir, aynı zamanda duygularımızın doğasını ve bilincimizin içeriğini de aydınlatabilir. Eğer bir cin, kusursuz bir eşitlik ve dayanışmaya ulaşabilecek bir türe ait olmak ile anne babalar, kardeşler ve çocuklarla ilişkilerin eşsiz bir şekilde kıymetli olduğu bizimki gibi bir türe ait olmak arasında seçim hakkı tanısaydı, ilk tercihi seçeceğimiz pek açık değildir. Yakın akrabalarımız kalbimizde özel bir yer tutar, çünkü geri kalan insanların kalbimizdeki yeri –tanım gereği– o kadar özel değildir, ayrıca birçok sosyal adaletsizliğin bu ilişkinin dışında kaldığını da gördük. Dolayısıyla sosyal sürtüşmeler bireyliğimiz ve mutluluk arayışımızın bir ürünüdür. Karınca kolonilerindeki uyumu kıskanabiliriz, fakat Woddy Allen'ın öteki benliği Z, psikayatristine kendisini değersiz hissettiği konusunda şikâyet ederken, psikiyatrist şu yanıtı verir: "Gerçek bir buluş yaptın Z; zaten değersizsin."

Donald Symons diğer insanlara karşı bir şeyler hissetmemizi, genetik ça-

---

[81] Steiner, *Antigones: How the Antigone legend has endured in Western literature, art, and thought,* 1984, s. 1, 231, 300-301.

tışmaya borçlu olduğumuzu ileri sürmüştür.[82] Bilinç, ihtiyaç duyduğumuz nadir ve öngörülemez şeyleri nasıl elde edeceğimizi anlamak için gerekli olan sinir sistemi hesaplamalarının tezahürüdür. Açlık hissederiz ve yemekten zevk alırız; ayrıca sayısız muhteşem tat için ağzımızda bir tat dokumuz vardır, çünkü evrimsel geçmişimizin büyük kısmında yiyecek bulunması zor bir şeydi. Yaşamımız için oksijen çok önemli bir madde olmasına rağmen, normalde oksijeni arzulamaz, ondan zevk almaz ya da oksijenle büyülenmeyiz, çünkü elde etmesi asla zor olmamıştır. Oksijene sadece nefes alarak ulaşabiliriz.

Aynısı akraba, eş ve arkadaş çatışmaları için de geçerli olabilir. Çiftin birbirine sadık kalacağı, birbirlerini akrabalarının önünde tutacağı ve aynı anda ölecekleri güvencesi verilse, ortak çocuklarında paketlenmiş özdeş genetik çıkarlara sahip olacaklarından bahsetmiştim. Çiftlerin ömür boyu bir adaya hapsedildiği ve yavrularının olgunlaşınca dönmemek üzere adayı terk ettiği bir tür bile düşlenebilir. Eşlerin genetik çıkarları özdeş olduğu için kişi en başta evrimin bunları cinsellik, romantizm ve tutkulu aşk bakımından mutlu bir mükemmellikle donatacağını düşünebilir.

Fakat Symons, böyle bir şey olmayacağını söyler. Eşler arasındaki ilişki, bedendeki hücreler arasındaki ilişki gibi evrimleşir; bu hücrelerin de genetik çıkarları özdeştir. Kalp ve akciğer hücrelerinin uyum içinde hareket etmek için birbirlerine âşık olmaları gerekmez. Benzer olarak, bu türün çiftleri sadece yavrulamak amacıyla çiftleşir (enerji neden boşa harcansın?) ve cinsellik de hormon salgılanması veya gamet oluşumu gibi üreme fizyolojisinin geri kalan unsurlarından daha zevkli bir olay olmaz:

> Âşık olunmayacaktır, çünkü aralarından seçim yapılacak başka eş adayları yoktur, bu yüzden âşık olmak büyük bir israftır. Eşinizi gerçekten kendinizi sever gibi seversiniz, fakat mesele de budur: metaforik anlam dışında, kendinizi gerçekten seviyor *olmazsınız*; siz kendinizsinizdir. İkiniz de, evrim bakımından, bir beden gibi olursunuz, aranızdaki ilişki de zihin oyunlarından yoksun bir fizyoloji tarafından idare edilir. ... Eşinizin kendini kestiğini gördüğünüzde acı hissedebilirsiniz, fakat düzgün giden bir ilişkiyi harika kılan (düzgün gitmezse bize acı çektiren) eşimize karşı hissettiğimiz bütün o duygular asla evrimleşmeyecektir. Bir tür, bu hayat yoluna girdiğinde, bu duygulara sahip olsa bile, bunlar seçilimde kaybolacaktır, tıpkı mağara balıklarının gözlerinin seçilimle körelmesi gibi, çünkü o duygular hiçbir yarar sağlamadığı gibi masraflı da olurlardı.[83]

Aynısı ailemiz ve arkadaşlarımıza beslediğimiz duygular için de geçerlidir: Zihnimizdeki duyguların zenginlik ve yoğunluğu, hayattaki bu bağların kıymetini ve kırılganlığını kanıtlar. Özetle, acı ihtimali olmadan, ulaşacağımız şey ahenkli bir mutluluk değil, tam bir bilinçsizlik olur.

---

[82] Symons, *The evolution of human sexuality*, 1979, s. 271.

[83] D. Symons, kişisel iletişim, 30 Temmuz 2001.

15 | KUTSALLIK TASLAYAN HAYVAN

Zihin hakkındaki biyolojik yaklaşımla karşılaştığında insanların duyduğu en derin korkulardan biri, bu yaklaşımın ahlaki nihilizme yol açabilme ihtimalidir. Eğer bizler Tanrı tarafından yüce bir amaç adına yaratılmamışsak, der sağcı eleştirmenler ya da eğer bizler sadece bencil genlerin ürünüysek, der solcu eleştirmenler, o halde yalnızca kendini umursayan, ahlaksız benciller olmamızı ne engelleyecektir ki? Kendimizi, talihsiz insanlara yardım etmesi beklenmeyen ve rüşvet yiyebilen paralı askerler olarak görmek zorunda kalmayacak mıyız? Bu sözlerle birlikte her iki taraf da, insan doğasına dair biyolojik kuramları kabul etmenin Nazizme yol açacağına dikkat çekmektedir.

Önceki bölüm bu korkunun yersiz olduğunu göstermiştir. Çünkü hiçbir şey, Tanrı ve ahlak kavramlarıyla herhangi bir ilgisi bulunmayan doğal seçilimin incelikli bir ahlak anlayışına sahip büyük beyinli sosyal türler evrimleştirmesini engellemez.[1] Aslında *Homo sapiens*'in sorunu yeterince vicdanlı olmaması değil, gereğinden fazla vicdanlı olmasıdır.

İnsanları bir eylemi hoşlanılmayan ("brokoliden nefret ediyorum"), modası geçmiş ("ekose kumaş giyme") ya da düşüncesiz ("uzun uçuşlarda şarap içmekten sakınmalısın") yerine ahlakdışı ("Öldürmek yanlıştır") olarak değerlendirmeye iten şey nedir? İnsanlar ahlak kurallarının evrensel olduğuna inanırlar. Örneğin tecavüz ve cinayete getirilen yasaklar, bir zevk ya da moda meselesi değildir, çok açık ve her yerde geçerli kurallardır. İnsanlar, ahlakdışı eylemlerde bulunan kişilerin cezalandırılması gerektiğini düşünürler: Ahlaki bir suç işleyen kişiye zarar vermenin hak olmasının yanı sıra ona herhangi ceza *vermemek*, yani "yaptığını yanına bırakmak" hatadır. "Ben brokoli sevmiyorum, fakat senin yemen umrumda bile değil" demek kolaydır; fakat hiç kimse "ben öldürmeyi sevmiyorum, ama senin birilerini öldürmeni de umursamam" diyemez. Kadınların istedikleri gibi kürtaj yaptırmasını savunanların, araba çıkartmalarına yakışacak bir üslupla "Eğer kürtaja karşıysan, sen yaptırma" derken meseleyi ıskalamalarının sebebi budur. Eğer bir insan kürtajın ahlaksızlık olduğuna inanıyorsa, o zaman başka insanların bunu yaptırmasına izin vermek gibi bir seçeneği yoktur, tıpkı insanların tecavüz etmesine

---

[1] Alexander, *The biology of moral systems,* 1987; Haidt, "The moral emotions", 2003; Krebs, "The evolution of moral behaviors", 1998; Trivers, "The evolution of reciprocal altruism", 1971; Wilson, *The moral sense,* 1993; Wright, *The moral animal: Evolutionary pschology and everyday life,* 1994.

veya cinayet işlemesine izin verme seçeneğinin olmaması gibi. Bu yüzden de insanlar, cezaları yürürlüğe koyması için ilahi adalete ya da devletin zorlayıcı gücüne başvurulmasını haklı bulurlar. Bertrand Russell şöyle yazmıştır: "zalimlik yapmayı vicdanlarına sığdırmak ahlakçılar için keyiftir – cehennemi icat etmelerinin sebebi de budur."

Ahlak anlayışımız, ahlakdışı eylemleri engellemenin ya da cezalandırmanın bir yolu olarak başka insanlara saldırganca davranmamıza yetki verir. Tecavüz ya da cinayet gibi, ahlakdışı görülen bir eylem, gerçekten bütün standartlara göre ahlakdışıysa, saldırganlık eylemi hakça yerine getiriliyor ve caydırma amacına da hizmet ediyorsa, burada bir sorun yoktur. Bu bölümün değinmek istediği konu, insan ahlak anlayışının ve haklı öfkesinin hedefi olarak bu eylemleri ortaya çıkarma garantisinin olmamasıdır. Ahlak anlayışı bir aygıttır, tıpkı ikili görüş ya da sayılarla ilgili sezgiler gibi. Primat beyninin eski kısımlarındaki sinirsel devrelerin birlikte döşenmesiyle meydana getirilmiş ve işini yapması için doğal seçilim tarafından şekillendirilmiş bir montaj ürünüdür. Ama bu durum, ahlakın hayal gücümüz tarafından uydurulduğu anlamına da gelmez, tıpkı derinlik algısının evrimleşmesinin üç boyutlu uzamın hayal gücümüzün bir uydurması olmayışı gibi. (9. ve 11. Bölümlerde gördüğümüz gibi, ahlakın kendine özgü içsel bir mantığı, hatta muhtemelen dışsal bir gerçekliği de vardır ve derin düşünürler bu durumu bizlere açıklayabilirler – tıpkı matematikçilerin sayılar ve şekiller hakkındaki gerçekleri açıklayabilmeleri gibi.) Fakat bu, ahlak anlayışı da diğer yetilerimiz gibi tuhaflıklarla dolu olmasının yanı sıra sistemli hatalara –örneğin ahlak yanılsamalarına– açıktır, anlamına gelmez.

Şu hikâyeye bakalım:

> Julie ile Mark kardeştir. Okulları yaz tatiline girdiğinde birlikte Fransa'da seyahate çıkarlar. Bir gece plajın yakınındaki bir kabinde yalnız kalırlar. Sevişseler, bunun ilginç ve eğlenceli olabileceğine karar verirler. En azından ikisi için de yeni bir deneyim olacaktır. Julie zaten doğum kontrol hapı almaktadır, Mark da emin olmak için prezervatif kullanır. Her ikisi de sevişmelerinden hoşlanır, fakat bir daha yapmamaya karar verirler. Bu geceyi özel bir sır olarak saklarlar, bu da onları iyice birbirlerine yaklaştıracaktır. Şimdi siz bunun hakkında ne düşünürsünüz; sevişmeleri uygun mudur?

Psikolog Jonathan Haidt ve meslektaşları bu hikâyeyi birçok insana okuttular.[2] Çoğu anında Mark ve Julie'nin yaptığı şeyin yanlış olduğunu söylemiş, sonra da *neden* yanlış olduğunu açıklamak için çeşitli sebepler ileri sürmüşlerdir. Çocukları olmasının tehlikelerinden bahsettiklerinde, ikisinin de gebeliği önleyici önlemler aldığı anımsatılmıştır. Julie ve Mark'ın duygularının incineceğini söylemişlerdir, oysa öykü bunun olmadığını açıkça göstermektedir. Bu eylemin

---

[2] Haidt, Koller ve Dias, "Affect, culture and morality, or Is it wrong to eat your dog?", 1993.

topluma hakaret edeceğini söyleme girişiminde bulunduklarındaysa, onların bunu bir sır olarak sakladıkları hatırlatılmıştır. İlerideki ilişkilerini etkileyebileceğini düşünmüşler, fakat Julie ve Mark'ın bunu bir daha tekrarlamama konusunda anlaştıklarını kabul etmişlerdir. Tüm bu konuşmaların nihayetinde birçok kişi şunu itiraf etmiştir: "Evet, bilmiyorum ve açıklayamıyorum, sadece bunun yanlış olduğunu biliyorum." Haidt bu duruma "manevi şaşkınlık" der. Kabul görmeyen, fakat kurbanın da olmadığı başka senaryolar da bu duyguyu harekete geçirmiştir:

> Bir kadın dolabını temizlemektedir ve orada eskiden kalma bir ABD bayrağını bulur. Bayrağı artık istememektedir, dolayısıyla parçalara böler ve tuvaleti temizlemek için bez olarak kullanır.
>
> Bir ailenin köpeği evlerinin önünde araba çarpması yüzünden ölür. Köpeğin sahibi olan aile, köpek etinin aslında lezzetli olduğunu duymuştur, dolayısıyla köpeğinin bedenini parçalara ayırır, pişirir ve akşam yemeğinde yerler.
>
> Adamın biri haftada bir markete gitmekte ve çiğ tavuk satın almaktadır. Fakat tavuğu pişirmeden önce onunla cinsel birleşmede bulunmakta ve sonra da tavuğu pişirip yemektedir.

Birçok ahlak felsefecisi, bu eylemlerde herhangi bir yanlışlık olmadığını söyleyecektir; çünkü diğer bilinçli varlıklara zarar vermeyen ve yetişkinlerin kendi aralarında anlaşarak gerçekleştirdikleri kişisel eylemler ahlaksızlık değildir. Bazıları, meseleyi ilkelere adanmış olmaya bağlayıp daha incelikli iddialar ileri sürerek bu eylemleri eleştirebilir, fakat bu tür sapkınlıklar insanların yapabileceği korkunç eylemlerle karşılaştırıldığında gerçekten çok ufak görünebilir. Ama bu felsefecilerin dışında kalan hiç kimse, bu şekilde mantık yürütmez. İnsanlarda, onlara güçlü ahlaki kanaatler kazandıran birtakım içgüdüler vardır ve karşılaştıkları olguları da bu kanaatler çerçevesinde gerekçelendirmek için uğraşırlar.[3] Bu kanaatlerin, mutluluğa ya da mutsuzluğa etkileri bağlamında kişinin başkalarının gözünde haklı çıkarabileceği ahlaki hükümlerle pek bir ilgisi yoktur aslında. Bunun yerine söz konusu kanaatler, bizim ahlaki duygular diye adlandırdığımız organların, nörobiyolojik ve evrimsel tasarımından doğmuşlardır.

Haidt kısa bir süre önce, ahlak anlayışını meydana getiren duyguların doğal tarihi üzerine bir derleme gerçekleştirdi.[4] Trivers'in karşılıklı özgecilik kuramı ve

[3] Haidt, "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment", 2001.

[4] Haidt, "The moral emotions", 2003.

onu izleyen işbirliğinin evrimleşmesine dair bilgisayar modelleri uyarınca, bu duyguların oluşturduğu dört ana duygu ailesi, beklentilerimize tam oturmaktadır. Başkalarını suçlamamızı sağlayan –horgörme, kızgınlık ve tiksinme gibi– duygular, kişinin hilekârları cezalandırmasını sağlar. Başkalarını övmemize yarayan –müteşekkir olma, yüceltme, hayranlık ve aşka gelme gibi– duygular sayesindeyse kişi, özgecileri ödüllendirir. Başkaları için acı çekmemizi sağlayan –duygudaşlık, şefkat ve empati gibi– duygular, kişiyi muhtaç durumdakilere yardım etmeye itecektir. Benliğe bilinç kazandıran –suçluluk, utanç ve utanma gibi– duygular, kişiyi hilekârlıktan kaçınmaya veya açtığı zararı bir şekilde telafi etmeye yönlendirir.

Bu duygular arasında dolaşırken, üç ahlak kümesi oluşturacak şekilde bir ayrım yaratabiliriz; ki bu kümelerden her biri ahlaki hükümleri farklı yollarla çerçevelendirmektedir. *Özerklik* etiği kişinin çıkarlarına ve haklarına mahsustur. Bu etik, en büyük erdem olarak adil olmanın altını çizer ve ayrıca Batı kültürlerinde eğitimli ve laik kişilerin anladığı şekliyle ahlakın özüdür. *Toplum* etiği sosyal grupların taahhütlerine mahsustur; görev, saygı, sözleşmeye bağlılık ve hiyerarşiye riayet etme gibi değerler içermektedir. Yüceltilmiş bir saflık ve kutsallığa mahsus olan *kutsallık* etiği ise bozulma ve çürüme anlayışının tam tersidir.

Özerklik/toplum/kutsallık üçlüsü, ilk olarak antropolog Richard Shweder tarafından geliştirilmiştir. Shweder, Batı haricindeki geleneklerin ahlakın bütün belirtilerini taşıyan inançlar ve değerler bakımından zengin sistemler barındırdığını, fakat bir Batı kavramı olan birey haklarından yoksun olduklarını belirtmiştir.[5] Arınmaya dair incelikli Hindu inançları bu konuda önemli bir örnek oluşturmaktadır. Haidt ve psikolog Paul Rozin de çalışmalarını, Shweder'ın çalışması üzerine kurmuşlardı; fakat onlar ahlak kümelerini keyfî kültürel çeşitlemeler olarak değil, farklı evrimsel kökenler ve işlevlere sahip evrensel zihin yetileri olarak yorumladılar.[6] Onlar sonuçta ahlak kümelerinin, bilişsel yetilerin içeriği, diğer hayvanlardaki kökendeş (homolog) yapıları, fizyolojik muhatapları ve temellerindeki sinir sistemi tesisatı bakımından farklı olduğunu göstermişlerdir.

Örneğin kızgınlık, özerklik kümesinde yer alan, başkalarını suçlama duygusudur, saldırganlık sistemlerinden evrimleşmiştir ve karşılıklı özgeciliğin gerektirdiği hilekârları cezalandırma stratejisini yürürlüğe sokma görevini üstlenmiştir. Kutsallık kümesinde yer alan ve başkalarını suçlama duygusu olan tiksinme hissi, aslında hastalık ve çürüme gibi biyolojik pisliklerden uzak

---

[5] Shweder ve diğerleri, "The 'big three' of morality (autonomy, community and divinity) and the 'big three' explanations of suffering", 1997.

[6] Haidt, "The moral emotions", 2003; Rozin, "Moralization", 1997; Rozin, Markwith ve Stoess, "Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitrnent of disgust", 1997.

durmaya yarayan sistemlerden evrimleşmiştir. Bu his, ahlakımızla ele aldığımız varlıkları (akranlarımız gibi), faydalandığımız varlıklardan (hayvanlar gibi) ve faal olarak kaçtığımız varlıklardan (bulaşıcı hastalık taşıyan insanlar gibi) ayıran ahlak çemberini net sınırlarla ayırma görevini üstlenmiş olabilir. Utanma duygusu ise toplum kümesinde yer alan benlik bilinci duygusudur; diğer primatlarda bulunan, karşısındakini yatıştırma ve ona teslim olma jestlerinin adeta hık demiş burnundan düşmüştür. Her şeyden önce, onun baskınlık niteliğinin ahlakla kaynaşmasının sebebi, karşılık verme durumunun, kişinin iyilik yapıp iyilik görme isteğinin yanı sıra kişinin bunu yapma yeteneğine de bağlı olmasıdır ve baskın kişilerde bu yetenek vardır.

Rölativistler bu üç ahlak kümesini, birey haklarının Batı geleneklerine ait yerel bir unsur olduğunu gösteriyor diye yorumlayabilir, ayrıca diğer kültürlerin toplum ve kutsallık etiklerine de aynı şekilde geçerli alternatifler olarak saygı duymamız gerektiğini söyleyebilirler. Ama ben bunun yerine, ahlak anlayışı tasarımının, yersiz tutkular ve önyargılar oluşturarak bütün kültürlerdeki insanları savunulabilir ve kafa karıştırıcı ahlaki hükümlere karşı kırılgan kıldığı sonucuna varıyorum. Özerklik ya da adillik etiği aslında Batıya özgü değildir: Amartya Sen ve hukuk akademisyeni Mary Ann Glendon bizlere bu ahlak anlayışının Asya düşüncesinde de derin köklere sahip olduğunu göstermişlerdir.[7] Bunun aksine, toplum etiği ve kutsallık etiği Batıya yayılmıştır. Ahlakı yerel normlarla bir tutan toplum etiği, kolej kampüslerinde adeta kanun haline gelen kültürel rölativizmin temelindeki unsurdur. Bazı akademisyenler öğrencilerinin Nazizmin neden yanlış olduğunu açıklayacak donanımdan yoksun olduğunu fark ettiler; çünkü öğrenciler kendilerine başka bir kültürün değerlerini eleştirmeye izin verilmediğini düşünmekteydiler.[8] (Günümüzdeki öğrencilerin kendi ahlaki hükümlerini refleks olarak sakladığını ve "toplumumuz diğer halklara karşı iyi davranmaya büyük değer veriyor" türünden şeyler dediklerini bizzat onaylayabilirim.) Donald Symons, insanların özerklik ahlakından toplum temelli ahlak geçtiğinde, yargılarının eskiye göre ters bir istikamet alması üzerine şu yorumu yapmıştır:

> Dünyada yalnızca tek bir kişi korkmuş, çırpınan ve çığlıklar atan küçük bir kızı zorla alıkoysa ve cinsel organını mikroplu bir bıçakla kesse, ardından da hem âdet görmesi hem de işemesi için sadece minicik bir açıklık bırakacak şekilde yarayı dikse; bu durumda sorulacak tek soru, bu kişinin ne kadar ciddi cezalandırılması gerektiği, hatta ölüm cezasının yeterli olup olmadığıdır. Fakat milyonlarca insan bu işi yaptığında, doğan öfke milyonla çarpılacağı yerde, bu uygulama "kültür" adını alır, dolayısıyla sanki sihirli bir değnek dokunmuşçasına bütün

[7] Glendon, *A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights,* 2001; Sen, "East and West: The reach of reason", 2000.

[8] Cronk, *That complex whole: Culture and the evolution of human behavior,* 1999; Sommers, "Why Johnny can't tell right from wrong", 1998; Wilson, *The moral sense,* 1993.

> korkunçluğunu yitirir, hatta feministler de dahil olmak üzere bazı Batılı "ahlak düşünürleri" tarafından savunulacaktır; oysa yarattığı dehşetin çok daha fazla artması gerekiyordu.[9]

Toplum ahlakı aynı zamanda yerleşik hiyerarşiye saygı duyulmasını içerir ve zihin (Batılı zihin dahil), prestij ile ahlakı birbirleriyle birleştirip bir bütün oluştururken fazlasıyla rahat davranır. Bu durumu, statüyle erdemi gizlice bir tutan –*şövalyece, klas, centilmence, şerefli* ve *soylu* gibi– kelimeler ile hiyerarşinin alt taraflarını günahla bir tutan –*alt sınıf, düşük gelirli, aşağılık, çirkin, kılıksız, süprüntü, alçak, köylü* ve *bayağı* gibi– kelimelerde görürüz. Soylu Soylu Efsanesi, günümüzde ünlülerin yüceltilmesi işleminde de açıkça görülmektedir: Prenses Diana gibi kraliyet ailesi mensupları ile onun Amerikalı muadili olan John F. Kennedy Jr. ahlaken sıra dışı bir hayat yaşasalar da azizlik payesiyle ödüllendirilirler (evet, Diana vakıflara yardım etmiştir, fakat çağımızda prenseslerin işi zaten budur). Güzel görünmeleri, başlarının üstündeki haleleri iyice parlatır, çünkü insanlar, çekici kadınlar ve erkeklerin daha erdemli olduğuna hükmeder.[10] Oysa [Diana'nın kocası] Prens Charles da yardım kuruluşlarını desteklemektedir ve trajik bir şekilde ölse bile asla azizlik mertebesine yükseltilmeyecektir.

Ayrıca insanlar, laik Batıda bile, ahlak ile saflığı birbirine karıştırır. 1. Bölümden anımsayın; temizlik ve kirlilikle ilgili birçok kelime aynı zamanda erdem ve günahı tanımlayan kelimelerdir (*saf, lekesiz, kirlenmiş* vesaire). Haidt'in denekleri köpek yemeyi, çiğ tavukla cinsel birleşme gerçekleştirmeyi ve rızaya dayalı ensest ilişkiyi (kardeşlerle yatmanın içgüdüsel olarak itici gelmesini yansıtır, ama ayrıca soyun genetik saflaşmasını caydırmak için evrimleşmiş bir duygudur) suçlarken sanki kirlilik ve günah kavramlarını birleştirmiş gibidirler.

İyi ile temiz kavramlarının zihinde birbiriyle karıştırılmasının da birtakım çirkin sonuçları olabilir. Irkçılık ile cinsiyetçilik çoğunlukla etrafı kirletenlerden kurtulma arzusu olarak ifade edilmiştir – tıpkı Hindistan'daki "dokunulmazlar" kastının dışlanması, Ortodoks Yahudilikte âdet gören kadınların tecrit edilmesi, eşcinsel erkeklerle kazara temas edince AIDS kapma korkusu, Jim Crow[11] ve apartheid siyasetleri uyarınca yemek yenip içilen, banyo yapılan ve uyunan yerlerin birbirinden ayrılması, Nazi Almanyasındaki "ırk temizliği" yasaları gibi. XX. yüzyıl tarihine dair can sıkıcı sorulardan biri, onca sıradan insanın savaşlardaki zalimlikleri nasıl yaptığıdır. Felsefeci Jonathan Glover ortak bir

---

[9] D. Symons, kişisel iletişim, 26 Temmuz 2001.

[10] Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty,* 1999.

[11] *Jim Crow Yasaları*: Amerika Birleşik Devletleri'nde bir zamanlar (1880'lerden 1960'ların ortalarına değin süren ve ırklar arası evlilik yasağından istasyonlarda ayrı bekleme odalarının oluşturulmasına dek) siyahları beyazlardan ayıran ırkçı yasalara verilen ad. —*çev. notu*

paydanın da aşağılama olduğunu göstermiştir: Bu, kurbanın statüsünün veya temizlik durumunun ya da ikisinin birden değersizleştirilmesidir. Kişinin acılarıyla alay ederek, onu aşağılayıcı bir görüntüyle resmederek (huniden şapka, biçimsiz hapishane giysisi, üstünkörü tıraşlanmış kafa) ya da pis şartlarda yaşamaya zorlayarak şerefi iki paralık edilirse, sıradan insanların şefkati birden buharlaşabilir ve kişiye kolaylıkla sanki bir nesne ya da hayvanmış gibi muamele ederler.[12]

Ahlak anlayışını meydana getiren adillik, statü ve saflığın o tuhaf karışımı, zorlu ahlaki meselelerin çözümünde ham hislere başvurmak konusunda bizi kuşkulandırmalıdır. "İğrenmenin Bilgeliği" adlı etkili bir makalesinde Leon Kass (George W. Bush'un Biyoetik Konseyi'nin başkanlığını yürütmüştür), klonlama meselesinde ahlaki muhakeme yöntemini bir kenara bırakıp içgüdülerimize güvenmemiz gerektiğini ileri sürer:

> İnsanoğlunun klonlanması düşüncesi bize itici geliyor. Bu hissin tek sebebi de klonlama işleminin tuhaflığı ya da yeni bir şey olması değildir. Daha meseleyi tartışmaya bile gerek kalmadan seziyor ve hissediyoruz ki, son derece haklı olarak yücelik bahşettiğimiz şeyler ayaklar altında çiğnenmektedir. Burada ve her yerde, iğrenme duygusu, insanoğlunun itaatsizliğinin aşırılıklarına karşı başkaldırır ve yüceliğinin önünde dilimizin tutulduğu şeylere karşı günah işlemememiz için bizi uyarır. Yaşadığımız çağda aslında özgürce yapıldığı müddetçe her şeye izin vardır; insan doğamıza artık saygı duyulmamakta, bedenlerimiz özerk ve akılcı irademizin bir enstrümanı olarak görülmektedir; işte bu çağda insanlığın esas özünü savunmak için elimizdeki tek haykırabilecek ses iğrenme olabilir. Nasıl titreyeceğini unutmuş olan ruhlar sığdır.[13]

İnsan klonlanmasına karşı sağlam tezler ortaya konabilir, fakat titreme ölçütü bunlardan biri değildir. İnsanlar, kültürlerindeki saflık standartlarının ahlaken her türlü yersiz ihlaliyle karşılaştığında titremişlerdir: dokunulmaza dokunmak, renkli bir insanla aynı musluktan su içmek, Yahudi kanının Arî kanla karışmasına izin vermek, kendi istekleriyle anal seks yapan erkekleri hoşgörmek gibi. 1978 gibi yakın bir tarihte, birçok insan (Kass da dahil) yeni bir teknolojinin, yani canlı dışında döllenmenin (tüp bebeklerin) geliştirilmesi ya da o zamanki adıyla "deney tüpü bebekleri" yüzünden sarsılmıştır. Fakat bu yöntem artık günümüzde ahlaken kabul edilebilir bir uygulama konumuna gelmiştir, ayrıca yüzbinlerce insan için ölçüsüz bir mutluluk kaynağı ya da hayatın ta kendisidir.

Savunulabilir bir ahlak görüşü ile ilkel bir içgüdü arasındaki fark, ahlak görüşünde kanaatimizin neden geçerli olduğuna dair *sebepler* gösterebilmemizdir. İşkence, cinayet ve tecavüzün neden yanlış olduğunu ya da ayrımcılık

---

[12] Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, 1999 [2003].

[13] L. Kass, "The wisdom of repugnance", *New Republic*, 2 Haziran 1997.

ve haksızlığa neden karşı çıkmamız gerektiğini açıklayabiliriz. Ama öte yandan, eşcinselliğin neden bastırılması ya da ırkların neden birbirlerinden ayrı tutulması gerektiğine dair hiçbir sağlam sebep gösterilemez. Ayrıca ahlaki bir durum için öne sürülen sağlam sebeplerinin altı boş değildir: İnsanların durumunu iyileştiren ya da kötüleştiren şeylerle her zaman için ilintilidir, aynı zamanda kendimize nasıl davranılmasını istiyorsak başkalarına da öyle davranmak zorunda olduğumuz mantığına dayanmaktadır.

Ahlaki duyguların başka bir tuhaf özelliği de şalter gibi açılıp kapanabilmeleridir. Zihindeki bu "ping sesleri"ne ahlakileştirme ya da ahlakdışılaştırma denir ve kısa bir süre önce bu mesele Rozin'in laboratuvarında araştırılmıştı.[14] Bu duyguların açılıp kapanması, davranışları *tercih* terimleriyle yargılayan bir zihniyet ile davranışları *değer* terimleriyle yargılayan bir zihniyet arasındaki geçişlere bağlı bulunur.

İki tür vejetaryen vardır: Sağlık sebeplerinden ötürü et yemeyenler –yani beslenmeden aldıkları yağı ve toksinleri azaltmak isteyenler– ile ahlaki sebeplerden ötürü et yemeyenler –yani hayvan haklarına saygı duyanlar. Rozin göstermiştir ki sağlıkçı vejetaryenler ile karşılaştırıldıklarında ahlaki vejetaryenler et yememelerini daha çok sebeple açıklar, ete daha büyük bir duygusal tepki verir ve ona bulaşıcı hastalık muamelesi yaparlar – örneğin içine bir damlacık et suyu eklenmiş bir kâse çorbayı içmeyi bile reddederler. Ahlaki vejetaryenler aslında herkesin vejetaryen olması gerektiğini düşünmeye eğilim göstermelerinin yanı sıra sürdürdükleri bu beslenme alışkanlıklarına tuhaf erdemler yüklemeye de yatkındırlar – örneğin et yemenin insanları daha saldırgan ve daha hayvansı yaptığına inanırlar. Fakat yeme alışkanlığını ahlaki değerlerle bağdaştıran sadece vejetaryenler değildir. Üniversite öğrencilerinin önüne çeşitli insan tasvirleri konulup bunların karakterlerini değerlendirmeleri istendiğinde, "cheeseburger ve milkshake" yiyen bir insanın, tavuk ve salata yiyen insana göre daha kaba ve saygısız olduğuna hükmetmişlerdi!

Rozin, sigara içmenin de yakın bir tarihte ahlakileştirildiğini belirtiyor. Sigara içmeye karar vermek, uzun yıllar boyunca bir tercih ya da ihtiyat meselesi olarak ele alınmıştı: Bazı insanlar sigara içmekten hoşlanmıyordu ya da sağlığa zararlı olduğu için uzak duruyorlardı. Fakat sigaranın pasif içicilerin üzerinde zararlı etkileri olduğu keşfedildiğinde sigara içmeye artık ahlakdışı bir eylem muamelesi yapılmaya başlandı. Tiryakiler toplum içinde kenara itildiler ve öcü gibi gösterildiler; ayrıca bulaşma korkusu ve iğrenme psikolojileri de sahne aldı.

[14] Rozin, "Moralization", 1997; Rozin, Markwith ve Stoess, "Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitrnent of disgust", 1997.

Sigara içmeyenler sadece sigaradan değil, sigaranın temas ettiği her şeyden kaçar olmuşlardı: Otellerde sigara içilmeyen odalar, hatta sigara içilmeyen katlar istemeye başladılar. Benzer şekilde, intikam alma arzusu da uyanacaktı: Mahkeme jürileri, tütün şirketlerini çok büyük meblağlarda para cezaları vererek adeta tokatladılar; aslında bunlara "cezalandırıcı tazminat" denmesi duruma uygundur. Ben bu kararların haksız olduğunu söylemiyorum; bahsettiğim şey sadece bunları harekete geçiren duygulardan haberdar olmamız gerektiğidir.

Aynı zamanda, birçok davranış da (birçok insanın gözünde) artık ahlakdışı kapsamından çıkarılmış ve ahlaki kusur statüsünden yaşam tarzı tercihine geçirilmiştir. Bir zamanlar ahlakdışı sayılan bu tür eylemler için boşanma, gayrı meşru çocuklar, çalışan anneler, marihuana kullanımı, eşcinsellik, mastürbasyon, oğlancılık, oral seks, ateizm ve Batılı olmayan bir kültürün herhangi bir âdeti gibi örnekler sayılabilir. Benzer şekilde, birçok ıstırap da günahların bedeli olma statüsünden çıkarılarak kötü talihin kaprisi olma statüsüne atanmış ve bu statüye göre yeniden isimlendirilmiştir. Evsizlere eskiden serseri veya otlakçı denirdi; cinsel yollarla bulaşan hastalıklar eskiden zührevî hastalıklar olarak bilinirdi. Uyuşturucu bağımlılığı üzerinde çalışan çoğu uzman, bu durumun kötü bir tercih değil, aslında bir tür hastalık olduğu konusunda ısrarcıdır.

Kültürel sağcılara göre, bütün bunlar bize ahlakın kültür seçkinlerinin saldırısı altında olduğunu göstermektedir; örneğin bu yaklaşımı kendilerine Ahlak Çoğunluğu[15] diyen hizipte görebiliyoruz. Solculara göreyse kişisel davranışları damgalama arzusu çağdışıdır ve gericiliktir. Örneğin H. L. Mencken, Püritanizmi "birisinin, bir yerde mutlu olabileceğinden sürekli korkmak" şekilde tanımlamıştır. Bununla birlikte her iki taraf da hatalıdır. Sanki geçmiş yıllarda ahlakdışılık kapsamına getirilen davranışları telafi etmek için, birtakım yeni davranışları ahlakileştirme kampanyasının ortasındayız. Artık Babbitt'lerin ve maviburunların[16] yerini 'dadı devlet' ve dış politikası olan üniversite şehirleri yanlısı aktivistler almıştır, fakat ahlakileştirme psikolojisi hâlâ aynıdır. Çok kısa bir süre önce ahlaki bir renk kazandırılmış şeylerden bazı örnekler şunlardır:

> çocuklara reklam yapmak – araba güvenliği – Barbie bebekler – büyük mağazalar zinciri – yarı çıplak kadın fotoğrafları – Üçüncü Dünya ürünlerinden giyinmek –

---

[15] *Moral Majority*: Rahip Jerry Falwell tarafından, ABD'de 1979 yılında kurulan sağcı evanjelik Hıristiyan grubu. Kürtaj ve eşcinsel haklarına karşı çıkılması gibi politik konulardan, okullarda yaratılışçılık öğretisinin anlatılması gibi dinsel meselelerde faaliyet gösterdiler. 1989 yılında kendini resmen feshetmesinin ardından bu isim ABD'deki dinsel sağ kanat grupları kapsayan bir şemsiye anlamında kullanılacaktır. —*çev. notu*

[16] *Babbitt*: Sinclair Lewis'in yazdığı ve aynı adı taşıyan 1922 tarihli bir romandan ötürü, orta sınıf Amerikan yaşam tarzını sürdürenlere verilen ad. *Maviburun* (bluenose): Kanada'da bir bölge olan Nova Scotia sakinlerine takılan isim. —*çev. notu*

> tüketici için ürün güvenliği – şirketlerin mülkiyetindeki çiftlikler – savunma bakanlığının finanse ettiği araştırmalar – atılabilir bebek bezleri – atılabilir paketler – etnik şakalar – yönetici maaşları – hamburger türü hazır yiyecekler – işyerinde flört – gıdalara konulan katkı maddeleri – kürk – hidroelektrik barajlar – IQ testleri – kerestecilik – madencilik – nükleer güç – petrol kuyusu kazmak – belirli hisselere sahip olmak – kümes hayvanı çiftlikleri – resmi tatiller (Columbus günü, Martin Luther King günü) – AIDS araştırmaları – göğüs kanseri araştırmaları – insanlara kıçlarını tokatlayarak disiplin vermek – banliyöler (siteler) – şeker – vergi kesintileri – oyuncak silahlar – televizyonda şiddet – mankenlerin vücut ağırlığı

Bunlardan birçoğunun zararlı sonuçları olabilir ve kimse bunları önemsizleştirmek istemez elbette. Mesele, bunların ahlakileştirme psikolojisiyle mi (kötülerin aranması, bunları suçlayanların yüceltilmesi ve cezalandırma için yetkilileri harekete geçirmek) yoksa getiri ve götürü, ihtiyat ve risk, zevksizlik ve zevklilik terimleriyle mi ele alınacağıdır. Örneğin "kirlilik" çoğunlukla kutsal olanın pisletilmesi suçu biçiminde ele alınmıştır; tıpkı rock grubu Traffic'in bir şarkısında söylediği gibi: "Neden bu toprağı kurtarmaya çalışmıyor ve bu kutsal yere bir daha zarar vermeyeceğimize ant içmiyoruz." Robert Frank gibi ekonomistlerin tutumuysa bu yaklaşımla çelişebilir. Frank (temizleme işleminin bedelini kastederek) şöyle demişti: "Çevrede optimum bir miktarda kirlilik vardır, tıpkı evinizde optimum miktarda toz olması gibi."

Üstelik bütün insan etkinliklerinin farklı taraflara ve çeşitli derecelerde zarar ve yarar getiren birtakım sonuçları vardır, fakat bunların hepsine ahlakdışı olarak bakılmaz. Yangın alarmının pillerini değiştirmeyen, ailesini arabayla seyahate çıkaran (kazada ölme risklerini çoğaltır) ya da kırsal bölgeye taşınan (işe veya alışverişe giderken kullandığı yakıt miktarıyla çevre kirliliğini artırır) kişiyi ayıplamayız. Adeta benzin içen spor bir cip kullanmak ahlaken kuşkulu olarak görülürken, aynı şekilde benzin tüketen Volvo sürmekte sorun yoktur; Big Mac yemek de aynı şekilde ahlaken şüphelidir, fakat ithal peynir ya da tiramisu yemek değildir. Ahlakileştirme psikolojisinden haberdar olmak, bizi illa ahlaken duyarsız birisi haline getirmez. Aksine bunun farkında olmak, bir eylemi bedel ve fayda yerine erdem ve günah bağlamında ele alma kararının ahlaksal açıdan yersiz bir temeli olma ihtimaline karşı bizi uyanık tutar – özellikle de, kimin aziz veya günahkâr sayılacağına, kişinin dahil olduğu tarafta ya da başka bir tarafta bulunmasına göre karar veriliyorsa. Günümüzde "sosyal eleştiri" denen olgunun büyük bölümü, alt sınıfların zevklerini (müstehcen eğlenceler, hazır gıdalar ve bol tüketim malı) itham ederken, kendilerini eşitlikçi sayan üst sınıf üyelerinden meydana gelmektedir.

İlkel düşünceyle bağdaştırılan, fakat günümüzde yaşamını hâlâ sürdüren ve modern zihinlerde kendine yer bulmayı başarmış başka bir tür ahlak psikolo-

jisi daha vardır: Kutsal ve tabu kavramları. Bazı değerler muteber kabul edilmenin yanı sıra kutsal olarak da görülmektedir. Sonsuz ya da aşkın bir değere sahiptir ve bütün kaygılara üstün gelirler. Bu değerlerin başka değerlerle takas edilmesinin *düşünülmesine* bile izin verilmez, çünkü bu düşüncenin kendisi günahtır, sadece lanetlenmeyi ve nefreti hak etmektedir.

Psikolog Philip Tetlock ABD üniversitelerindeki öğrencilerde tabu ve kutsallık psikolojisini aydınlığa çıkarmıştır.[17] Öğrencilere, nakil için organ alınıp satılmasına, yetimleri evlat edinme lisanslarının satılmasına, vatandaş olma hakkının parayla verilmesine, seçimlerde oy satılmasına, hapishanede yatacak veya askere gidecek kişinin yerine parayla geçilmesine izin verilmeli mi diye çeşitli sorular sordu. Çoğu öğrencinin bu uygulamaları ahlakdışı bulup yasadışı ilan edilmeleri gerektiğini söylemesi elbette şaşırtıcı değildir. Fakat tepkileri bu uygulamalarla aynı fikirde olmamanın ötesine geçmişti: Bunların yasallaştırılmasını düşünen birileri var diye öfkelendiler, kendilerine sorulduğu için kendilerini hakarete uğramış hissettiler ve bu tür şeyleri hoşgören kişileri cezalandırmak istediler. Ama fikirlerini gerekçelendirmeleri istendiğinde hepsinin söyleyebildiği tek şey bu uygulamaların "aşağılık, insanlık dışı ve kabul edilemez" olduğuydu. Hatta öğrenciler, evlat edinme haklarının satılmasını yasallaştırmaya yönelik (kurgusal) bir harekete karşı kampanya yürütmek için gönüllü olarak kendi vicdanlarını arıtmaya bile çalıştılar. Örneğin yetim piyasasının daha fazla çocuğa sıcak yuva kazandıracağı ve düşük gelirli insanlara bu satış olayına katılmaları için kefil olunacağı gibi, tabu siyasetlerin lehinde söylenen bazı tezleri duyduktan sonra nefretleri bir parça azalmıştı, fakat yine de güçlüydü.

Başka bir çalışmada, bir milyon doları bir çocuğun karaciğer nakline harcamak ile hastanenin başka ihtiyaçlarına harcamak arasında seçim yapmak zorunda kalan hastane yöneticisi konu edildi. (Yöneticiler bu tür kararlarla sürekli karşılaşır, çünkü hayat kurtaran bazı tedavilerin fiyatı astronomiktir ve bunlara ihtiyaç duyan insanların hepsi de bu bedeli karşılayabilecek durumda değildir.) Soruya cevap verenler, parayı hastaneye harcamayı seçen yöneticinin cezalandırılması istemekle kalmadılar, ayrıca çocuğu kurtarmayı seçen, ancak bunu *uzun süre düşündükten sonra* yapan yöneticileri de cezalandırmak istediler (bir kapkaççı, tutumluluğuyla tanınan komedyen Jack Benny'ye "ya paran ya canın" dediğinde o da uzun süre düşünmüştü).

Temel değerler hakkında düşünme tabusu bütünüyle mantık dışı değildir. İnsanları sadece ne yaptıklarıyla değil, ne olduklarıyla da yargılarız; sadece kişinin aldığından daha çoğunu vermesine bakmayız, aynı zamanda çıkarına gelirse bizi satacak ya da arkamızdan bıçaklayacak türde bir kişi olup olmadığına da karar veririz. Kişinin bir ilişkiye duygusal olarak bağlanıp bağlanmadığına,

---

[17] Tetlock, "Coping with tradeoffs: Psychological constraints and political implications", 1999; Tetlock ve diğerleri, "The psychology of the unthinkable: Taboo tradeoffs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals", 2000.

sözlerinin arkasında durup durmayacağına karar vermek adına, onun nasıl düşündüğü anlaşılmalıdır: acaba sizin çıkarlarınızı kutsal mı sayıyor yoksa sizi satarsa elde edeceği kârla mı tartıyor. *Kişilik* kavramı ahlaki resme eklenir, bununla birlikte ahlaki kimlik de işe dahil olur: yani kişinin içinde bulunan ve diğerlerine yansıtılan öz kişilik kavramı hesaba katılır.

Tetlock, başka insanlara duyduğumuz bağlılığa fiyat biçilebileceğini reddetmenin, bu bağların doğasından kaynaklandığını belirtir: "Bu kurallı sınırları aşmak, dostluk, çocuklar ve ülkeye duyulan sadakate parasal bir değer biçmek kişinin kendisini toplumdaki belirli rollerden elemesi ve "hiçbir şey anlamadığını" göstermesi anlamına gelir; gerçek bir dostun, anne babanın ya da vatandaşın ne demek olduğunu anlamamaktadır."[18] Tabu takasları, kutsal bir değer ile dünyevî bir değeri (para gibi) karşı karşıya getirir; üstelik bu takaslar "ahlaken yıpratıcıdır: kişi edepsiz önerileri ne kadar uzun süre gözden geçirirse, kişinin ahlaki kimliğinden verilen ödünler o kadar onarılamaz olacaktır."[19]

Bazı ihtiyaçlara sonsuz değer biçen bir psikoloji, maalesef saçmalıklara da yol açabilir. Tetlock kimi örneklerden bahseder. 1958 Besin ve İlaç Akti'nin Delaney Maddesi, kanserojen riski taşıyan bütün yeni gıda katkı maddelerini yasaklayarak kamu sağlığını iyileştirmeye çalışmıştı. Bu kulağa hoş geliyor, fakat sonuç öyle olmadı. Bu siyaset yüzünden, insanlar piyasada zaten bulunan daha tehlikeli katkı maddelerine maruz kaldılar; bu önlem, üreticileri kanserojen olmadığı sürece daha tehlikeli yeni katkı maddeleri kullanmaları yönünde teşvik etti, ayrıca tehlikeye attıkları hayatlardan çok daha fazlasını kurtarabilecek ürünleri yasakladı, örneği şeker hastalarının kullandığı sakarin gibi. 1978 yılında Love Canal mahallesinde gömülü zehirli atığın keşfedilmesinin ardından Kongre Süper Ödenek Akti'ni hayata geçirdi; bu akit, bütün zehirli atık bölgelerinin tamamen temizlenmesini gerektiriyordu. Belirli bir alandaki atıkların son %10'luk kısmını temizlemenin milyonlarca dolara patladığı anlaşıldı, oysa bu parayla başka bölgeler temizlenebilir ya da sağlığı tehdit eden başka unsurlar ortadan kaldırılabilirdi. Böylece cömert bir ödenek, hedeflenen alanların bir kısmı bile temizlenmeden sıfırı tüketti; üstelik bunun, Amerikan halkının sağlığına etkisi de tartılışır boyutta kalacaktı. *Exxon Valdez* petrol tankeri kazasında denize petrol akmasından sonra bir ankete katılanların beşte dördü, ülkenin "bedeline bakmadan" çevreyi korumaya yönelik daha büyük önlemler alması gerektiğini söyledi. Kelime anlamıyla alırsak, çevreyi korumanın bedeli bu olacaksa, okullar, hastaneler, polis karakolları ve itfaiyelerin kapanmasına; sosyal programlar, tıp araştırmaları, yabancı ülkelere gönderilen yardımlar ve ulusal savunmaya ödenek ayrılmamasına ya da gelir vergisinin epeyce yüksel-

---

[18] Tetlock, "Coping with tradeoffs: Psychological constraints and political implications", 1999.

[19] Tetlock ve diğerleri, "The psychology of the unthinkable: Taboo tradeoffs, forbidden base rates and heretical counterfactuals", 2000.

tilmesine de hazırdılar.

Tetlock, bu fiyaskoların meydana geldiğini, çünkü bu acımasız ödünleri dürüstçe gündeme getirecek herhangi bir siyasetçinin, bir tabuyu çiğnemek yüzünden tefe konacağı gözlemini dile getirmiştir. "Yemeğimiz ve suyumuzdaki zehri hoşgörmekle" ya da daha kötüsü "insan hayatına parasal bir değer biçmekle" suçlanacaktır. Siyaset analizcileri savurgan ve eşitlikçi olmayan yürütme programlarına sıkıştığımızı, çünkü bunlarda reform yapmaya kalkan herhangi bir siyasetçinin, siyaseten intihar edeceğini belirtmektedirler. Durumun farkında olan rakipleriyse yapılacak bir reformu tabu diliyle çerçevelendirecektir: "Atalarımıza olan bağlılığı kırmak", "ülkeleri için hayatlarını tehlikeye atan gazilerin kutsal güvenine ihanet etmek", "gençlerin bakımı ve eğitiminden para kesintisi yapmak."

Önsözde, Boş Sayfa kuramına kutsal öğreti, insan doğasına da modern tabu demiştim. Bu artık teknik bir varsayım olarak ifade edilebilir. Radikal bilim hareketinin itici gücü, zihinle ilgili bilimsel çalışmaları ahlakileştirme ve işe tabu zihniyetini bulaştırmaktı. Şiddetli öfkeyi, aykırı görüşlerin cezalandırılması, ortaya konan iddiaları değerlendirmeye almanın reddedilmesi, gösteriler, manifestolar ve halk önünde aşağılamalar aracılığıyla ahlaki temizlik yapılmasınıysa II. Kısımdan anımsayacaksınız. Weizenbaum "düşünmesi bile insanı iğrendiren" düşünceleri lanetlemiş ve "böyle bir şeyi düşünebilen" insan olamayacak bilimcileri horgörmüştü. Fakat akademisyenlerin işi, amaçları sadece neden yanlış oldukları göstermek bile olsa, elbette bu tür şeyler üzerinde düşünmektir. Bu yüzden ahlakileştirme ile akademisyenlik birbirlerinin yoluna sık sık çıkmışlardır.

İnsanın ahlak duygusunun böyle zalimce parçalara ayrılması, ahlakın yapmacık bir şey ve her ahlakçının da ikiyüzlü bir domuz olduğu anlamına gelmez. Ahlak psikolojisi duyguların içinde demleniyor olabilir, dolayısıyla birçok felsefeci ahlakın tek başına muhakemeye dayandırılamayacağını ileri sürmüştür. Hume'un yazdığı gibi "Parmağımın çizilmesi yerine bütün dünyanın mahvolmasını tercih etmek, akla aykırı değildir."[20] Duygudaşlık, müteşekkirlik ve suç duyguları büyüklü küçüklü sayısız nezaket eyleminin kaynağıdır; ölçülü ve haklı bir kızgınlık ile ahlaki kesinlik, tarih boyunca büyük ahlak önderlerini beslemiş olmalıdır.

Glover, XX. yüzyılda gerçekleştirilen birçok zorbalığın, ahlaki duyguların felç edilmesiyle harekete geçirildiğini belirtir. İyi insanlar, çeşitli sebepler sayesinde ahlak kapsamından çıkartılan korkunç eylemler yapacak kadar uyuşturuldular. Örneğin ütopyacı ideolojiler, aşamalı kararlar (fabrikaları bombalama

[20] Hume, *İnsan doğası üzerine bir inceleme*, 1739/2000 [2009].

kararı, yerleşim yerlerinin yakınlarını bombalamaya, buradan da yerleşim yerlerini bombalamaya kayabilir), bürokraside sorumluluğun yayılıp seyrelmesi gibi sebepler söz konusudur. İnsanları zulmün ortasında durduran genelde ham ahlaki duygulardı – kurbanlarla empati kurmak ya da kendine "ben bunları yapabilecek bir insan mıyım?" gibi ahlak kimliğine dair sorular sormak gibi duygular. Akıl yürütme ve tarih bilgisiyle büyüyüp kapsamı genişleyen ahlak duygusu, zalim psikopatların meydana getireceği *Mad Max* dünyası kâbusu ile aramızda duran şeydir.

Fakat yine de ahlakileştirme meselesinde ihtiyatlı olunması gereken çok şey vardır: Ahlakın statü ve saflıkla karıştırılması, akılla yargılanması gereken meseleleri fazla ahlakileştirip aynı fikirde olmadığımız kişilere şiddet uygulanmasına yetki çıkarma eğilimi, kaçınılmaz ödünler hakkında düşünme tabusu, her yerde mevcut olan kendini aldatma bozukluğu –ki bunun sayesinde insan kendisini her zaman meleklerin tarafında görür– gibi unsurlar konusunda dikkatli olunmalıdır. Hitler bir ahlakçıydı (aslında ahlakçı bir vejetaryendi) ve anlatılanlara göre davasının doğruluğuna inanmıştı. Tarihçi Ian Buruma'nın yazdığı gibi: "Bu, gerçekten inançlı kişilerin alaycı yetkililerden daha tehlikeli olabileceğini gösteren bir durumdur. Alaycı kişi işi yarıda kesebilir, ama inançlı kişi sonuna kadar gitmek ve gerekirse dünyayı da kendisiyle aşağı çekmek zorundadır."[21]

[21] I. Buruma, "Ian Kershaw'un *Hitler 1936-45: Nemesis* adlı eserinin incelemesi" *New York Times Book Review*, 10 Aralık 2000, s. 13.

V. KISIM

HASSAS MESELELER

Bazı tartışmalar insanların ahlaki kimliğiyle öylesine birbirine dolanmıştır ki insan bunların asla akıl yürütme ve kanıtlama yoluyla çözülemeyeceği gibi bir çaresizlik hissedebilir. Sosyal psikologlar, görüş ayrılıklarına yol açan ahlaki meselelerde –özellikle de liberaller ve muhafazakârların fikir ayrılığına düştüğü konularda– çarpışan tarafların kendilerinin haklı olduğu konusunda sezgilerinden emin olduğunu, ayrıca rakiplerinin çirkin art niyetler taşıdıklarını düşündüklerini göstermişlerdir. Toplum sözleşmesine saygı gereği kişinin fikirleri için akılcı gerekçeler göstermesi gerektiğini ileri sürerler, fakat savundukları bir sav çürütüldüğünde fikirleri değişmez, tan tersine, eskisinin yerine koyabilecekleri bir tez bulabilmek için daha sıkı çalışırlar. Ahlaki tartışmalar düşmanlıkları sona erdirmekten uzaktır, aksine düşmanlıkları iyice tırmandırabilirler; çünkü karşı taraftaki insanlar hemen teslim olmuyorsa, bu onların mantık yürütmeye ve akıla karşı duyarsız olduklarını göstermektedir.[1]

Yukarıdaki tablo, kitabın bu kısmında inceleyeceğim konularda çok belirgindir. İnsanların siyaset, şiddet, toplumsal cinsiyet, çocuklar ve hümanist disiplinler konusundaki kanıları, olduklarını düşündükleri ve aslında olmayı istedikleri insan türünü tanımlamaya yardımcı olur. Bu kanılar insanın baskı, şiddet, cinsiyetçilik, bilgisizlik ve çocukların taciz edilmesine veya göz ardı edilmesine karşı olduğunu kanıtlamaktadır. Maalesef, bu kanaatlerin içinde *Homo sapiens*'in psikolojik yapısına dair varsayımlar saklıdır. Bu yüzden vicdanlı insanlar kendilerini biyoloji ya da psikolojideki deneyci görüşlere istemeyerek sıkışmış bulabilirler. Bilimsel gerçekler ise beklentilerimizi nadiren tam olarak karşılar; eğer beklentilerimizi karşılasalardı, bilimle uğraşmamıza gerek kalmazdı. Bilimsel gerçekler kutsal ineği yerinden oynattığında, insanlar gerçeklerin üzerini örtmeye ve tartışmanın kontrolünü ele geçirmeye meyil gösterir; çünkü gerçekler, insanların kutsal bildiği her şeyi tehdit etmektedir. Bu tutum

[1] Haidt ve Hersh, "Sexual morality: The cultures and emotions of conservatives and liberals", 2001; Tetlock, "Coping with tradeoffs: Psychological constraints and political implications", 1999; Tetlock ve diğerleri, "The psychology of the unthinkable: Taboo tradeoffs, forbidden base rates and heretical counterfactuals", 2000.

bizi, çözülmesi için yeni bulgular ve tahlillerin en çok gerektiği sorunlarla uğraşacak araçlardan yoksun bırakır.

İnsan doğasıyla ilgilenen bilimlerin arazisini bu elektrikli raylar, sıcak bölgeler, kara delikler ve Çernobiller kaplamıştır. Önümüzdeki birkaç bölümde incelemek üzere bunlardan beş tanesini seçtim ve böylece birçoğunu kitabın dışında bırakmış oldum (örneğin ırk, cinsel yönelim, eğitim, ilaç bağımlılığı ve akıl hastalıkları). Sosyal psikologlar, hararetli ideolojik kapışmalarda bile zaman zaman ortak bir zemin bulunabileceğini keşfetmişlerdir. Her taraf, karşı tarafın da bir ilkeye dayanarak tartıştığını, belirli değerleri paylaştıklarını ve çatıştıkları konulardan hangilerinin vurgulanması gerektiğinde anlaşmazlığa düştüklerini kabul etmek zorundadır. Bundan sonraki bölümlerde amacım, bu tür bir ortak zemin bulmaktır.

16 | SİYASET

Çoğunlukla komik bulurum,
Doğanın hep yaptığı şu işi;
Doğarak dünyaya gelen,
Her oğlanı ve her kızı
Ya küçük bir Liberal
Ya da küçük bir Muhafazakâr yapmasını![1]

Gilbert ve Sullivan, 1882'de söyledikleri şeyde büyük oranda haklıydılar: Liberal ve muhafazakâr siyasal tutumlar, bütünüyle olmasa da genelde kalıtsaldır. Doğduktan sonra birbirlerinden ayrılan tek yumurta ikizleri yetişkinliklerinde karşılaştırıldıklarında, politik tutumlarının 0,62'lik bir bağıntı katsayısıyla (-1 ile +1 arasındaki bir ölçekte) benzer olduğu anlaşıldı.[2] Liberal veya muhafazakâr tutumların kalıtsal olma sebebi elbette doğrudan DNA tarafından sentezlenmeleri değildir, bunun yerine farklı mizaçlara sahip insanlarda doğal olarak ortaya çıkarlar. Örneğin muhafazakârlar daha otoriter, maneviyatçı, gelenekçi ve kurallara bağlı olmaya meyillidir. Fakat esas kaynağı ne olursa olsun, siyasal tutumların kalıtsallığı liberaller ve muhafazakârlar bir araya gelince havada uçuşan kıvılcımları açıklayabilir. İş kalıtsal tutumlara gelince insanlar daha hızlı, daha duygusal tepkiler verirler, fikirlerini değiştirmeleri de pek söz konusu olmaz ve kendileriyle aynı düşünen insanlara sempati duyarlar.[3]

Liberallik ve muhafazakârlığın kökleri sadece genetik değildir, aynı zamanda tarihsel ve entelektüel kökleri de vardır. Bu iki siyasal felsefe XVIII. yüzyılda, günümüz başyazı sayfalarının okuyucularına tanıdık gelecek bir bağlamda dile getirildi ve bunların temelleriyse binlerce yıl geride, kadim Yunanistan'daki siyasal çatışmalarda bulunabilir. Son üç yüzyılda bu felsefelerin etrafında birçok

---

[1] Gilbert ve Sullivan, *Iolanthe.*

[2] Kişisel iletişim, D. Lykken, 11 Nisan 2001. Muhafazakâr tutumlara dair diğer kalıtsallık tahminleri 0,4 ila 0,5 arası değerlerdedir: Bouchard ve diğerleri, "Sources of human psychological differences: The Minnesota Study of Twins Reared Apart", 1990; Eaves, Eysenck ve Martin, *Genes, culture and personality: An empirical approach,* 1989; Holden, "The genetics of personality", 1987; Martin ve diğerleri, "Transmission of social attitudes", 1986; Plomin ve diğerleri, *Behavioral genetics,* 1997, s. 206; Scarr ve Weinberg, "The transmission of authoritarian attitudes in families: Genetic resemblance in social-political attitudes?", 1981.

[3] Tesser, "The importance of heritability in psychological research ...", 1993.

devrim ve ayaklanma yapıldı; şimdiyse bu kavga modern demokrasilerde seçimler bağlamında sürmektedir.

Bu bölüm, insan doğasına dair bilimler ile siyasal sağ ve sol kanat felsefelerinin siyasal çatlağı arasındaki entelektüel bağlantılar hakkındadır. Arada bir bağlantı olduğu sır değildir. Felsefecilerin uzun süredir belirttiği gibi, bu ikisi sadece siyasal inanç sistemleri değildir; onlar aynı zamanda, farklı insan doğası kavramlarında kök salmış deneyci inanç sistemleridir. İnsan doğası bilimlerinin böyle patlaması hiç şaşırtıcı değildir. Evrim psikolojisi, davranış genetiği ve bilişsel sinirbilimin bazı kısımları geniş çevrelerce sağcılara yakın olarak görülür; ki bu da modern bir üniversitede söylenebilecek en kötü şeylerden biridir. Kadim siyasal fay hatları boyunca nasıl dizildiklerini anlamadan hiç kimse, zihin, beyin, genler ve evrimin etrafındaki ihtilaflardan bir anlam çıkaramaz. E. O Wilson bunu çok geç öğrenmişti:

> *Sociobiology* kitabıma yapılan saldırılara hazırlıksız yakalanmıştım. Sosyal bilimcilerin öncelikle somut zemine dayanarak cepheden ateş açmasını beklerken, kanattan bir yaylım ateşi aldım. Ama buna şaşırmama çok az gözlemci şaşırdı. Britanya'nın kıdemli evrim biyologlarından, eski Marksist John Maynard Smith, *Sociobiology*'nin son bölümünü beğenmediğini söyledi, ayrıca şunu eklemişti: "Kitabın Amerikalı Marksistler, hatta her yerdeki Marksistlerde düşmanlık uyandıracağı benim için çok açıktı – Wilson'ın bunu bilmediğine inanamıyorum." Fakat bu doğruydu. ... 1975'te politik açıdan çok saftım: Marksizm hakkında, siyasal bir inanç olarak da, bir çözümleme yöntemi olarak da hiçbir şey bilmiyordum, aktivist solcuların dinamizmine pek dikkat etmemiş ve Halk İçin Bilim kavramınıysa hiç duymamıştım. Avrupa ya da New York-Cambridge anlayışına göre bir aydın bile değildim.[4]

Göreceğimiz gibi, insan doğasına dair bu yeni bilimler gerçekten de tarih bağlamında solculardan çok sağcılara yakınlık gösterir. Fakat günümüzde hangi konumda oldukları eskisi kadar kolay tahmin edilemez. Bu bilimlerin düzeltilemeyecek kadar tutucu olduğu suçlamaları Sol Kutuptan, bütün yönlerin sağı gösterdiği o hayalî yerden gelmektedir. İnsan doğası inancının politik bağlantıları liberal/muhafazakâr boyutu kestirmeden giderek aşar, birçok siyaset kuramcısı da sol politikalar lehine konuşmak için evrim ve genetiğe başvurur.

İnsan doğasına dair bilimler, siyaseten hassas bir değil iki meseleye parmak basmaktadır. İlki "toplum" dediğimiz varlığı nasıl kavramlaştırmamız gerektiğiyle ilgili meseledir. Siyaset felsefecisi Roger Masters, sosyobiyolojinin (evrim, genetik ve beyin bilimlerine başvuran ilintili kuramların), sosyal düzen anlayı-

[4] Wilson, *Naturalist,* 1994, s. 338-339.

şına dair iki farklı geleneğin arasındaki kadim tartışmada istemeden nasıl taraf tuttuğunu göstermiştir.[5]

Sosyolojik gelenekte, toplum birleştirici bir organik varlıktır, vatandaş bireyler ise sadece bunun parçalarıdır. İnsanların doğası gereği sosyal olduğu ve büyük bir süperorganizmanın bileşenleri gibi işlev gördükleri düşünülür. Platon, Hegel, Marx, Durkheim, Weber, Kroeber, sosyolog Talcott Parsons ve antropolog Claude Levi-Strauss ve beşerî bilimler ile sosyal bilimlerdeki postmodernizmin geleneği budur.

Ekonomik veya *toplumsal sözleşme* geleneğinde toplum, akılcı ve kendi çıkarını güden bireylerin üzerinde pazarlık yaptığı bir düzenlemedir. İnsanlar, *kendi* özerkliklerini kullanan başka kişilerin soygunculuğuna karşı korunmanın karşılığında kendi özerkliklerinin bir kısmından feragat etmekte anlaştığında toplum ortaya çıkar. Platon'un *Devlet*'indeki Trasymakhos'un, ayrıca Makyavel, Hobbes, Locke, Rousseau, Smith ve Bentham'ın geleneği budur. XX. yüzyılda bu yaklaşım ekonomi, siyaset ve kamu harcamalarındaki bedel/fayda çözümlemelerinde akılcı oyuncu ya da "ekonomik insan" modelinin temeli olmuştur.

Modern evrim kuramı, toplum sözleşmesi geleneğine şamar indirir. Davranış stratejileri de dahil karmaşık adaptasyonların, bireye yarar sağlamak için (aslında bu özelliklerin bireyin genlerine yarar sağlamak için) evrimleştiğini, topluluk, tür ya da ekosistem için evrimleşmediğini ortaya koyar.[6] Bireyin uzun vadede göreceği fayda, ilk anda ödeyeceği bedeli aşıyorsa, toplumsal düzen evrimleşebilir. Darwin, Adam Smith'ten etkilenmişti ve Darwin'in birçok takipçisi de ekonominin sunduğu araçları kullanarak toplumsallığın evrimini incelemiş; örneğin oyun kuramı veya da başka optimizasyon teknikleri gibi yöntemlerden faydalanmışlardır.

Bilhassa karşılıklı özgecilik, geleneksel toplum sözleşmesi kuramının biyolojik terimleriyle yeniden ifade edilişinden başka bir şey değildir. Elbette insanlar asla yalnız olmamıştır (Rousseau ve Hobbes bu konuda yanlış bir tahmin yapmışlardı) ve grup halinde yaşamaya da belirli bir yer ve zamanda bir sözleşme üzerinde pazarlık yaparak başlamamışlardır. Çeteler, klanlar, kabileler ve diğer sosyal gruplar insan varoluşunun merkezindedir; ki bir tür olarak varoluşumuzdan bu yana hep böyle olmuştur. Fakat toplum sözleşmesi *mantığı*, bizi bu gruplar içinde tutan zihinsel yetilerin evrimini hızlandırmış olabilir. Toplumsal düzenlemeler evrimde şartlara bağlı olarak ortaya çıkar ve grup halinde yaşamanın faydası, bedeli aştığında bu düzenleme hayat bulur.[7] Biraz farklı

---

[5] Masters, "Is sociobiology reactionary? The political implications of inclusive-fitness theory", 1982; Masters, *The nature of politics,* 1989.

[6] Dawkins, *Gen Bencildir,* 1976/1989 [2007]; Williams, *Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought,* 1966.

[7] Boyd ve Silk, *How humans evolved,* 1996; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation,* 1997; Trivers, *Social evolution,* 1985.

bir ekosistemde ve farklı bir evrimsel geçmişle sonumuz, kuzenlerimiz orangutanlarınkine benzeyebilirdi. Orangutanlar neredeyse bütünüyle yalnız yaşarlar. Ayrıca evrim biyolojisine göre, bütün toplumlar –hayvanlar ve insanlarda– çıkar çatışmaları yüzünden fokur fokur kaynamaktadır, ki bu toplumlar baskınlık ve işbirliğinin değişken karışımları sayesinde bir arada kalırlar.

Kitap boyunca, insan doğasına dair bilimlerin sosyolojik gelenekle nasıl çarpıştığını gördük. Sosyal bilimler, sosyal olguların bireylerin zihninden ayrı olarak ve kendi evreninde yaşadığını söyleyen bir öğreti tarafından ele geçirilmiştir. 4. Bölümde alternatif bir kavram gördük. Buna göre kültürler ve toplumlar, bireylerin keşiflerini bir havuzda toplaması ve toplumsal gerçekliğin temelini oluşturan zımnî anlaşmalar üzerinde pazarlık yapmalarıyla doğar. Sosyolojik paradigmadan ayrılması yüzünden Wilson'ın *Sociobiology* kitabının nasıl büyük bir küfür olduğunu, toplumun üstünlüğünün Marksizmin temeli olduğunu, ayrıca toplumun üstünlüğü anlayışının, Marksizmin bireylerin çıkarlarını küçümsemesinde önemli bir rol oynadığını da gördük.

Sosyolojik ve ekonomik gelenekler arasındaki bölünme, siyasal sol ve sağ arasındaki bölünmeye paraleldir, fakat bu paralellik sadece üstünkörüdür. Marksizm açıkça sosyolojik geleneğe aittir, serbest pazar muhafazakârlığı da açıkça ekonomik gelenekten gelir. 1960'ların liberal yıllarında ABD başkanı Lyndon Johnson, Refah Toplumu yaratmak isterken, Kanada başbakanı Pierre Trudeau Adil Toplum yaratmak istiyordu. 1980'lerin muhafazakâr yıllarındaysa Margaret Thatcher şöyle demiştir: "Toplum diye bir şey yoktur. Kadın ve erkek bireyler ile aileler vardır."

Fakat Masters'ın belirttiği gibi, Durkheim ve Parsons sosyolojik gelenekten gelmelerine rağmen, muhafazakârdı. Muhafazakâr inançların toplumu bir varlık olarak nasıl üstün tuttuğu ve dolayısıyla bireylerin arzularını hafifsediği kolayca anlaşılabilir. Bu inancın aksine, Locke toplum sözleşmesi geleneğinden geliyordu, fakat liberalizmin baş azizidir; ayrıca "toplum sözleşmesi" ifadesine *can vermiş* olan Rousseau da liberal ve devrimci düşünürler için ilham kaynağıydı. Toplum sözleşmesi –herhangi bir sözleşme gibi– imzalayanlardan bazıları için adil olmayabilir ve geliştirmek adına üzerinde yeniden pazarlık edilebilir ya da devrimle en baştan çizilebilir.

Sosyolojik ve ekonomik gelenekler arasındaki çarpışma, insan doğası bilimlerinin bu tartışmanın hararetini artırışına açıklama getirebilir, fakat bu durum, siyasal sol ve sağ arasında yaşanan savaşla özdeş değildir. Bölümün geri kalanında, bu ikinci ve daha hassas mesele gözden geçirilecektir.

Sağ ve sol ekseni, ilk bakışta hiç ortak noktası yokmuş görünen inançların şaşırtıcı bir toplamını peş peşe sıralamaktadır. Örneğin birinin güçlü bir ordudan yana olduğunu öğrenirseniz, o kişinin aynı zamanda hukuksal aktivizm

yerine hukuksal kısıtlama yanlısı olduğuna bahse girebilirsiniz. Eğer biri dinin önemine inanıyorsa, muhtemelen suça karşı sert önlemler alınmasına ve vergilerin düşürülmesine taraftardır. Serbest piyasa ekonomisi yandaşları, vatanseverlik ve aile kurumuna değer verme eğilimindedir; muhtemelen genç yerine yaşlı, idealist yerine pragmatik, müsamahalı yerine yasakçı, eşitlikçi yerine meritokratik,[8] devrimci yerine reformcudurlar, ayrıca üniversite veya devlet memurluğu dışında bir işleri vardır. Karşıt görüşler de aynı şekilde kümelenir: Eğer biri, saldırganların ıslah edilmesi, pozitif ayrımcılık, cömert sosyal programlar veya eşcinselliğin hoşgörülmesine sıcak bakıyorsa, muhtemelen barışçı, çevreci, aktivist, eşitlikçi ve laiktir, ayrıca profesör veya öğrencidir.

İnsanların cinsiyet hakkındaki inançlarının, ordunun boyutuna dair inançları için neden bir gösterge olması gerekiyor? Dinin vergilerle ne ilgisi var? Anayasanın katı bir şekilde uygulanması ile sarsıcı sanatın küçümsenmesi arasındaki bağlantı nereden geliyor? Doğuştan sahip olunan insan doğasıyla ilgili inançların liberal veya muhafazakâr inançlarla neden aynı kümeye girdiğini anlamadan önce, liberal inançların diğer liberal inançlarla ve muhafazakâr inançların diğer muhakazakâr inançlarla kümelenişinin sebebini anlamalıyız.

Kelimelerin anlamları bu konuda yardımcı olmaz. Sovyetler Birliği'nde de ve Sovyetler yıkıldıktan sonra da, oradaki Marksistlere muhafazakâr denirdi; Reagan ve Thatcher ise devrimci diye nitelenirdi. Liberaller cinsel davranışlar konusunda liberaldir, ekonominin idaresi konusunda değil; muhafazakârlar ise toplumu ve gelenekleri muhafaza etmek ister, fakat aynı zamanda bu yapıları altüst eden serbest piyasa ekonomisini de tercih ederler. Kendine "klasik liberal" diyen kişilere, solculuğun bir versiyonu olan siyasal dürüstlük yandaşları tarafından "muhafazakâr" da denir.

Günümüzde çoğu liberal ve muhafazakâr, inanç sistemlerinin esasını ifade edemez. Liberaller, muhafazakârların ahlaksız plütokratlar olduğunu düşünürken; muhafazakârlar da yirmi yaşından önce liberal değilseniz kalpsiz ve yirmi yaşından sonra hâlâ liberalseniz beyinsiz olduğunuzu düşünür (Georges Clemenceau, Dean Inge, Benjamin Disraeli ve Maurice Maeterlinck gibi farklı insanlara atfedilmiş bir sözdür). Sağ kanatta kökten dinciler ve serbest piyasa teknotratlarının ya da sol kanatta kimlik siyasetçileri ve sivil özgürlükçülerin kurduğu ittifaklar gibi stratejik ittifaklar, entelektüel düzlemde ortak bir payda arayışında bulunanların gözünü korkutabilir. Örneğin vergi oranları olduğu gibi mi kalsın yoksa birkaç puan yüksek veya düşük mü olsun gibi günlük siyasal tartışmalar, aynı şekilde bilgilendirici değildir.

Temeldeki boyutun araştırılması yolunda en geniş kapsamlı girişim Thomas Sowell'in *A Conflict of Visions* [Görüşlerin çatışması] adlı kitabıdır. Her ideolojik mücadele Sowell'in çizdiği şemaya oturmaz; fakat o, sosyal bilimlerde dediğimiz gibi, değişkenliğin büyük kısmını açıklayacak bir faktör tanımlamıştır. Sowell

[8] *Meritokrasi*: Gücün üstün zekâlıların elinde olduğu sosyal sistem biçimi. —*çev. notu*

insan doğasıyla ilgili iki "görüş" açıklamıştır ve bu görüşlerin en saf halini laik muhafazakârlığın babası Edmund Burke (1729-1797) ile Rousseau'nun Britanyalı muadili William Godwin (1756-1836) ifade etmiştir. Eskiden olsa bunlara insanın kusursuzluğuyla ilgili iki farklı görüş olarak bakılabilirdi. Sowell bunlara Kısıtlanmış Görüş ile Kısıtlanmamış görüş der; ben ise Trajik Görüş (daha sonraki bir kitabında kullandığı terim) ile Ütopyacı Görüş diyeceğim.[9]

Trajik Görüş, insanların bilgisi, hikmeti, erdemi sınırlıdır ve bütün toplumsal düzenlemeler de bu sınırları kabul etmek zorundadır, der. Pindar "ölümlülere, ölümlü şeyler yaraşır" diye, Kant ise "insanlığın eğri kerestesinden, gerçekten düz hiçbir şey yapılamaz" diye yazar. Trajik Görüş Hobbes, Burke, Smith, Alexander Hamilton, James Madison, hukukçu Oliver Wendell Holmes Jr., ekonomistler Friedrich Hayek ve Milton Friedman, felsefeciler Isaiah Berlin, Karl Popper ve hukuk akademisyeni Richard Posner ile bağdaştırılır.

Ütopyacı Görüşte, psikolojik sınırlar toplumsal düzenlemelerden *kaynaklanan* yapaylıklar sayılır ve bunların daha iyi bir dünyaya dair olasılıkları görmemizi engellemesine izin vermememiz gerektiği söylenir. Amentüsü şöyle özetlenebilir: "Bazı insanlar etrafındaki şeyleri görüp "neden?" diye sorar, ama ben asla görülmemiş şeyleri hayal edip "neden olmasın?" diyorum." Bu alıntı sık sık 1960'lardaki liberalizm simgesi Robert F. Kennedy'ye atfedilir, fakat aslında Fabiancı[10] sosyalist Bernard Shaw'a aittir (şunu da yazmıştır: "İnsan doğası kadar bütünüyle değiştirilebilecek hiçbir şey yoktur, yeter ki yeterince erken bir zamanda işe başlansın").[11] Ütopyacı Görüş aynı zamanda Rousseau, Godwin, Condorcet, Thomas Paine, hukukçu Earl Warren, ekonomist John Kenneth Galbraith ve daha az ölçüde siyaset felsefecisi Ronald Dworkin ile bağdaştırılır.

Trajik Görüşte, ne kadar faydalı olurlarsa olsunlar, ahlaki duygularımızın altında bir bencillik yatağı vardır. Bu bencillik, psikopatların zalimliği veya saldırganlığı gibi değildir, fakat refahımız için duyulan bir kaygıdır, bu kaygı yapımızın öyle bir parçasıdır ki bunun üzerine nadiren düşünürüz, ayrıca bu bencilliğe hayıflanmak veya onu yok etmeye çalışmak bütünüyle zaman kaybıdır. Adam Smith *The Theory of Moral Sentiments* [Ahlaki duygular kuramı] adlı kitabında şöyle belirtmiştir (s. 233-34):

> Diyelim ki onca sakiniyle büyük Çin imparatorluğu, bir deprem tarafından aniden yutulmuş olsun. Avrupa'da insaniyetli bir kişinin, ki dünyanın o bölgesiyle hiçbir bağlantısı olmadığını düşünelim, bu korkunç felaketi duyduğunda nasıl tepki vereceğine bakalım. İlk önce o mutsuz insanların talihsizliği için duyduğu üzüntüyü

---

[9] Sowell, *The vision of the anointed: Self-congratulation as a basis for social policy,* 1995.

[10] *Fabiancılık*: Britanyalı aydınların XIX. yüzyıl sonunda başlattığı bir sosyalist hareket; yasaların kapsamından çıkmadan aşamalı reformlarla sosyalizme ulaşmak hedeflenmiştir. —*çev. notu*

[11] Bernard Shaw, *On the rocks: A political fantasy in two acts'ın* önsözünden.

> güçlü bir şekilde ifade edeceğini hayal ediyorum; insan hayatının değerinden ve insanların yaptıkları şeylerle kibirlenişinden melankoliyle bahsedecektir, çünkü bunlar bir anda yok olabilir. Aynı zamanda zihninde tartıp düşündüğünde, belki bu felaketin Avrupa ticareti, hatta dünyadaki iş âlemi ve ticareti üzerindeki muhtemel etkileri hakkında akıl yürütebilir. Bütün bu incelikli felsefe sona erip bütün bu insancıl duygular hakkıyla ifade edildiğinde, sanki böyle bir felaket hiç olmamış gibi aynı rahatlık ve sükunetle işinin veya zevklerinin peşinde koşmaya geri dönecek, tatile çıkacak veya eğlenmeye gidecektir. Kendi başına gelebilecek önemsiz bir felaket ise ona gerçek bir rahatsızlık verecektir. Ertesi gün serçe parmağını kaybedecek olsa gece uyku tutmaz; fakat hiç görmemesi sağlanırsa, yüz milyon kardeşinin yıkıntıları üzerinde kendini güvende hissederek horul horul uyur.

Trajik Görüş, üstelik insan doğasının değişmemiş olduğunu söyler. Buna göre din, aile, toplumsal âdetler, cinsel töreler, siyasal kurumlar gibi gelenekler, insan doğasının yetersizliklerini aşmamızı sağlayan ve zaman sınavından damıtılarak geçmiş tekniklerdir. Bu teknikler, geliştikleri dönemlerde olduğu gibi, günümüz insanları için de geçerlidir, her ne kadar günümüzde hiç kimse bunların gerekçesini açıklayamasa da. Bununla birlikte toplum kusurlu olsa bile, onu hayalî bir gelecekteki ahenk ve zenginlikle kıyaslamak yerine geçmişteki zalimlikler ve haksızlıklara karşı tartmalıyız. Az çok işe yarayan bir toplumda yaşadığımız için talihliyiz ve ilk önceliğimiz de bunu yok etmek olmamalı, çünkü insan doğası her zaman barbarlığın eşiğinde yalpalamamıza sebep olur. Kimse, bırakın bir toplumdaki milyonlarca insanı, tek bir insanın bile davranışlarını öngörecek kadar zeki olmadığı için, toplumu yukardan aşağı değiştirmeye kalkan hiçbir formüle güvenmemeliyiz, çünkü böyle bir sistemin düzeltmeye çalıştığı sorunlardan daha vahimlerine yol açacak, düşünülmeyen sonuçlar doğurması muhtemeldir. Umabileceğimizin en iyisi, aşamalı değişimlerdir; bu değişimler yarattıkları iyi ve kötü sonuçların toplamına dair bilgiye göre sürekli ayarlanabilir. Aynı zamanda buradan, suç veya fakirlik gibi toplumsal sorunları *çözmeyi* amaçlamamamız gerektiği sonucu çıkıyor, çünkü rekabet eden bireylerin olduğu bir dünyada birinin kazancı, başka birinin kaybı olabilir. Yapabileceğimizin en iyisi, ödenen bedelleri birbirleriyle değiştokuş etmektir. Fransız Devrimi'nin ardından Burke'un yazdığı ünlü sözü şöyledir:

> Devletin kusurlarına, bir babanın yaralarına yaklaştığımız gibi yaklaşmalıyız, yani dindar bir huşu ve endişeli bir itinayla. Bu bilge önyargı bize, kendi ülkelerinde yaşlı babasını aceleyle parçalara ayıran ve bu parçaları büyücü kazanına atıp zehirli otlar ve yabanıl mırıltılarla baba düzeninin yenilenmesini ve babanın yeniden hayat bulmasını umut eden o çocuklara dehşetle bakmamızı öğretmiştir.[12]

Ütopyacı Görüşte insan doğası toplumsal şartlarla değişir, dolayısıyla gelenek-

[12] Burke, *Reflections on the revolution in France,* 1790/1967, s. 93.

sel kurumların hiç değeri yoktur. Eskiden de öyleydi, şimdi de öyledir. Gelenekler geçmişin ölü eli ve mezardan hüküm sürme teşebbüsüdür. Gelenekler açıkça ifade edilmeli ki bunların gerekçeleri gözden geçirilebilsin ve ahlaki statüleri değerlendirilebilsin. Kadınların eve hapsedilişi, eşcinsellik ve evlilik öncesi cinselliğe kötü gözle bakılması, dindeki batıl inançlar, ırk ve azınlık ayrımcılığının adaletsizliği, "haklı veya haksız sonuçta benim ülkem" gibi akılsız bir slogan örneğinde olduğu gibi vatanseverliğin tehlikeleri gibi birçok gelenek bu sınavı geçemez. Mutlak monarşi, kölelik, savaş, ataerkillik gibi uygulamalar bir zamanlar kaçınılmaz şeyler olarak görülüyordu, fakat eskiden kökünün insan doğasından geldiği düşünülen kurumların değişmesiyle birlikte dünyanın birçok bölgesinde bu uygulamalar ortadan kaybolmuş veya kaybolmaya yüz tutmuştur. Üstelik acıların ve adaletsizliğin varlığı önümüze yadsınamayacak ahlaki bir zorunluluk koymakta. Çabalamazsak ne başarabileceğimizi bilemeyiz, ayrıca bunun tersini yapmak, yani kendimizi bu kötülüklere dünyanın bir parçası diye teslim etmek vicdansızlık olur. Robert Kennedy'nin cenazesinde, kardeşi Edward, onun daha önceki bir konuşmasından şu alıntıyı yapmıştır:

> Nihayetinde hepimiz, yeni bir dünya kurma çabasına yaptığımız katkıyla, ideallerimiz ve hedeflerimizin bu çabayı ne kadar şekillendirdiğiyle yargılanacağız, yıllar geçip giderken de kesinlikle kendi kendimizi yargılayacağız.
> Gelecek, bugün halinden memnunluk duyanlara, ortak sorunlara, yoldaşlarına kayıtsız kalanlara, yeni fikirler ve cesur tasarılar karşısında cesur olamayıp korkaklık edenlere ait değildir. Bunun yerine gelecek, Amerikan toplumunun ideallerine ve girişimlerine duyulan kişisel bir bağlılık kapsamında görüş ufkunu, aklı ve cesareti harmanlayabilenlere ait olacaktır.
> Geleceğimiz, görüş ufkumuzun ötesinde olabilir, fakat kontrolümüz dışında değildir. Kaderimizi belirleyecek olan, ne kader ne doğa ne de tarihin karşısında durulamaz dalgalarıdır; kaderimizi Amerikalıların yön verme arzusu, akıl, ilkeler ve kendi emeğimizle belirleyecektir. Bu duruşta bir gurur, hatta kibir vardır, fakat aynı zamanda deneyim ve gerçek de vardır. Her halükârda, yaşayabilmemizin tek yolu budur.[13]

Trajik Görüşten yana olanlar *biz, bizim, bize* gibi birinci çoğul şahısa atfen yapılan heyecanlı söylevlere kayıtsız kalırlar. Onlar bu zamiri daha çok çizgi karakter Pogo gibi kullanır: Düşmanla tanıştık ve düşman biziz. Hepimiz aynı kusurlu türün bireyleriyiz. Ahlaki görüşümüzü fiiliyata dökmek, bunu başkalarına dayatmak demektir. İnsanların güç ve itibar arzusu, kendini aldatma ve kendini haklı görmeyle birleştiğinde felakete davetiye çıkarır, en kötüsü de bu güç, insan fırsatçılığını yok etmek gibi Donkişotvari hedeflere yönlendirildiğinde ortaya çıkar. Muhafazakâr felsefeci Michael Oakshott'ın yazdığı gibi, "Özünde imkânsız olan bir şeyi yapmaya çalışmak, daima yozlaşmaya açık bir girişim olmuştur."

---

[13] Aktaran: E. M. Kennedy, "Tribute to Senator Robert F. Kennedy", 8 Haziran 1968.

Dolayısıyla bu iki görüş, birbiriyle ilgisiz birçok meselede karşıt konumlarda yer alır. Ütopyacı Görüş toplumsal hedefleri dile getiren ve doğrudan bu hedefleri gözüne kestiren siyasetler tasarlar; fakirlikle savaşta ekonomik eşitsizliğe, çevresel düzenlemelerle kirliliğe, pozitif ayrımcılıkla ırk dengesizliklerine, yiyecek katkı maddelerine getirilen yasaklarla kanserojenlere saldırılır. Trajik Görüş ise bu siyasetleri yürürlüğe koyacak, yani bürokratik derebeyliklerini genişletecek kişilerin kendi çıkarlarını kollayan niyetlerine ve bu politikaların sayısız sonucunu öngörmekteki beceriksizliklerine işaret eder; özellikle de kendi çıkarının ardını kovalayan milyonlara karşıt, toplumsal hedefler ortaya konduğunda. Bu yüzden, der Trajik Görüşçüler, Ütopyacılar refahın bağımlılık yaratabileceğini ya da kirlilik yaratan bir maddeyi yasaklamanın insanları başka bir madde kullanmaya iteceğini öngöremez.

Bunun yerine Trajik Görüş arzulanır sonuçlar doğuran sistemler arar, sistemin hiçbir üyesi bilhassa bilge veya erdemli olmasa bile. Bu görüşe göre piyasa ekonomileri bu hedefe ulaşmaktadır: Smith'in bahsettiği, iyilikseverlik yerine kendi çıkarlarını gözettikleri için bize akşam yemeği veren kasabı, bira üreticisini ve fırıncıyı hatırlayın. Kimin neye, nerede ve ne zaman ihtiyacı olacağını öngörmek adına, ekonomiyi oluşturan malların ve hizmetlerin iç akışını bilmesi gereken bir ana tasarımcıya gerek yoktur. Mülkiyet hakları insanları çalışıp üretmeye teşvik eder; sözleşmeler ticari kazançlarının keyfini sürmelerini mümkün kılar. Fiyatlar, üreticiler ile tüketicilere malın miktarı ve piyasanın talebi hakkında bilgi verir, böylece birkaç basit kural uyarınca hareket edebilirler –kâr getiren şeyden daha çok üret, pahalı şeyden daha az satın al– ve gerisini de "görünmez el" halledecektir. Sistemin zekâsı, illa zeki olması gerekmeyen milyonlarca üretici ve tüketici arasında dağılmıştır, ayrıca belirli bir kişi tarafından da dile getirilemez.

Ütopyacı Görüşe sahip insanlar, serbest pazarlardaki başına buyrukluktan kaynaklanabilecek piyasa kusurlarına işaret eder ve serbest piyasanın oluşturabileceği servetin eşit dağılmaması durumuna da dikkat çekerler. Trajik Görüş karşıtları, adalet kavramının hukuk çerçevesi içindeki insan kararlarına uygulandığında bir anlamı olduğunu, "toplum" denen bir soyutlama için geçerli olmayacağını ileri sürer. Friedrich Hayek şöyle yazmıştır: "Sağlanan faydalar ve ödenen bedellerin piyasa mekanizması tarafından paylaştırılma biçimi, bunların sürekli belirli insanlara paylaştırılışıyla sonuçlandığı durumlarda adaletsizlik olarak değerlendirilmelidir." Fakat toplumsal adalet kaygısının bir kafa karışıklığına dayandığını ileri sürer, çünkü "kendiliğinden seyreden bir düzende belirli insanların bir kenara ayrılması, haklı ya da haksız olarak değerlendirilemez."[14]

Sol ile sağ arasındaki günümüz çarpışmalarının bir kısmı bu farklı felsefelerin doğrudan dışında kalır: Büyük hükümet mi küçük hükümet mi, yüksek vergi mi düşük vergi mi, korumacılık mı serbest ticaret mi, istenmeyen sonuç-

[14] Hayek, *Hukuk, yasama ve özgürlük (Sosyal adalet serabı)*, 1976 [1995], s. 64, 33.

ların (fakirlik, eşitsizlik, ırksal dengesizlik vb) önüne geçecek önlemler mi oyun sahasını eşitleyip ve kuralları yürürlüğe koyan önlemler mi gibi tartışmalar. İnsan potansiyeline dair karşıt görüşleri konu alan başka çatışmalar bu kadar belirgin değildir. Trajik Görüş, her ne kadar bu görevleri yerine getiren kişi ilk anda faydalarını göremese de, mütevelli görevlerin üzerinde durur; çünkü kendi değerleri veya öngörülerinden emin olamayan kusurlu varlıkların, sınanmış bir sisteme katılmasını mümkün kılacaktır. Ütopyacı Görüş, toplumsal sorumluluğu vurgular ve insanların yüce bir ahlaki standarta göre eylemde bulunması gerektiğinden bahseder. Lawrence Kohlberg'in meşhur ahlaki gelişim kuramında, soyut ilkeler lehine kuralları görmezden gelme isteği "yüce aşama" olarak tanımlanmıştır (belki çoğu insanın bu noktaya erişemeyeceği kastediliyordur).

En açık örnek, bir tarafta katı bir inşacılık ve hukuksal sınırlamanın, diğer tarafta toplumsal adalet peşinde koşan hukuksal aktivizmin bulunduğu tartışmadır. ABD Yüksek Mahkemesi'nin 1954'ten 1969'a dek başyargıçlığını yapan Earl Warren, bir hukuksal aktivizm yanlısı prototipiydi. Mahkemeyi ayrımcılığı kaldırıp zanlıların haklarını genişletmeye yöneltti. Sorgulamalarının ortasında avukatlara müdahale edip "bu *doğru* mu? bu *iyi* mi?" diye sormasıyla tanınır. Karşıt görüş Oliver Wendell Holmes tarafından dile getirildi. Kendisi görevinin "kuralları sevsin sevmesin, oyunun kurallara göre oynandığına dikkat etmek olduğunu" söylemiş; "Hayat ve rekabetin koşullarını iyileştirmenin asıl hedef olduğunu" kabul edip şöyle eklemişti: "fakat bazı yerlerde bu şartları daha da aşağıya çekmediğimi nereden bileceğim?"[15] Trajik Görüş yandaşları, hukuksal aktivizmin bencillik ve kaprise bir davet, oyunu kamu kurallarına göre oynayanlara bir haksızlık olarak görür. Ütopyacı Görüş yandaşlarıysa hukuksal kısıtlamayı keyfî adaletsizliklerin aptalca korunması olarak kabul eder; Dickens'ın Bay Bumble karakterinin dediği gibi "Hukuk bir eşektir."[16] Ünlü bir örnek 1856 tarihli Dred Scott hükmüdür. Bu davada Yüksek Mahkeme dar bir hukuksal zemine yaslanarak azat edilmiş bir kölenin özgürlüğünü resmîleştirmek için dava açamayacağı ve Kongrenin federal bölgelerde köleliği yasaklayamayacağı kararını vermişti.

Radikal hukuksal reform gibi, radikal siyasal reform da, kişinin insan zekâsı ve bilgeliğine güvenmesine bağlı olarak daha çekici veya daha itici görünecektir. Ütopyacı Görüşte, toplumsal sorunların çözümü hemen gündeme taşınır. Lyndon Johnson, 1967'de şiddeti doğuran şartlar hakkında konuşurken "hepimiz bu koşulların ne olduğunu biliyoruz: cahillik, ayrımcılık, varoşlar, fakirlik, hastalık ve işsizlik" demiştir.[17] Çözümleri zaten biliyorsak, tek yapmamız gereken bunları hayata geçirmektir, bunun için de sadece samimiyet ve karar-

---

[15] Aktaran: Sowell, *The vision of the anointed: Self-congratulation as a basis for social policy*, 1995, s. 227, 112.

[16] "Yasa bunu uygun görüyorsa... o zaman yasa eşektir – budaladır" (*Oliver Twist*).

[17] Aktaran: Sowell, *a.g.e.*, 1995, s. 11.

lılık gerekir. Aynı mantıkla, bu çözümlere karşı olan kişi körlük, sahtekârlık ve vurdumduymazlıkla hareket ediyor olmalıdır. Bunun yerine Trajik Görüş yandaşları, toplumsal sorunların çözümünü betimlemenin zor olduğunu söyler. İnsanlar arasındaki çıkar çatışmaları elimizde fazla seçenek bırakmaz ve bütün seçenekler kusurludur. Radikal reform karşıtları, insan kibrine karşı temkinli bir güvensizlik göstermektedir.

Üniversitelerin siyasal yönelimi, insan potansiyeline dair zıt görüşlerin başka bir tezahürüdür. Trajik Görüş yandaşları, süslü kelimeler ve dil oyunlarıyla dolu önermelerle ifade edilen bilgilere güvenmez; bu ifade tarzı akademisyenler ve siyasal analistlerin nişanı gibidir. Bunun yerine bir sistemin (piyasa ekonomisi veya toplumsal töreler gibi) bütününe nüfuz eden ve dünyadan alınan tepkiler uyarınca birçok basit etkenin katkısıyla ayar yapılan bilgiye güvenirler. (Bilişsel bilimciler simgesel temsiller ile dağıtımlı sinir ağları arasındaki ayrımı hatırlayacaktır ve bu da tesadüf değildir: toplumlarda dağıtımlı zekânın önde gelen avukatı Hayek, ilk dönemlerinde bir sinir ağı modellemecisiydi.)[18] XX. yüzyılın büyük kısmında siyasal muhafazakârlığın üzerine anti-entelektüel yaftası yapışmıştır, sonra muhafazakârlar, kalplere, zihinlere hitap etme savaşında geride kalmamaya karar verdi, üniversitelerdeki ağırlığını dengelemek için siyasal düşünce kuruluşlarına finansal destek sağladılar.

Son olarak, suç ve savaş hakkındaki uzlaşmazlık, birbirleriyle çarpışan insan doğası kuramlarının dışında kalır. Savaşın yol açtığı zalimlikler ve zarar düşünüldüğünde, Ütopyacı Görüştekiler savaşı yanlış anlamalar, dar görüşlülük ve akıl dışı tutkulardan doğan bir patoloji olarak görür. Savaş, halkın barışçıl duygularını ifade etmesi, düşmanlar arasında sağlıklı bir iletişimin sağlanması, kılıçların karşılıklı daha az çekildiği bir dil, daha az silah, askeri ittifakların azalması, vatanseverliğe vurgu yapılmaması ve bedel ne olursa olsun savaştan kaçınmakla engellenecektir. Trajik Görüş yanlıları, insan doğasına dair olumsuz kanılarıyla birlikte, savaşı, kendileri veya ulusları için bir şeyler kazanabileceğini düşünen insanlar için akılcı ve çekici bir strateji olarak görürler. Belirli durumlarda hesaplar yanlış yapılabilir ve kaybedenlerin acılarına ağırlık vermedikleri için bu hesaplar ahlaken kötü olabilir, fakat bunlar kelime anlamıyla patolojik veya akıl dışı değildir. Buna göre barışı güvence altına almanın tek yolu, silah geliştirerek potansiyel saldırganlar için savaşın maliyetini yükseltmek, vatanseverlik duygularını uyandırmak, cesareti ödüllendirmek, kişinin güç ve kararlığını sergilemesi, şantajı caydırmak için güç üzerinden pazarlık yapmaktır.

Aynı iddialar, suçla ilgili görüşleri de böler. Ütopyacı Görüştekiler, suçu özünde akıl dışı görür ve kökündeki sebepleri tanımlayarak engellemeye çalışır. Trajik Görüş yanlıları, suçu özünde akılcı bir eylem olarak görür ve esas sebebin çok açık olduğuna inanır: İnsanlar banka soyar, çünkü orada para vardır. Suçun önüne geçmek için en etkin programın, akılcı teşviklere doğrudan

[18] Hayek, *Hukuk, yasama ve özgürlük (Sosyal adalet serabı)*, 1976 [1995].

darbe indirmek olduğunu söylerler. Ağır ceza ihtimali, suçun öngörülebilir bedelini artıracaktır. Kamu düzeyinde kişisel sorumluluğa vurgu yapmak, hukuk tarafından açık bırakılan fare deliklerini kapayarak bu teşviklerin yürürlüğe konulmasına yardımcı olur. Anne babaların çocuklarını katı bir disiplinle yetiştirmeleri de, çocukların bu zorunlulukları hayatlarının erken bir aşamasında içselleştirmesini mümkün kılar.[19]

Bu savaş alanına bir masum olan E. O. Wilson da sürülmüştür. 1970'lerde yayımlanan evrim biyolojisi ve davranış genetiği görüşleri, Ütopyacı Görüş yandaşlarınca hakaret olarak görülmüştür. Nihayetinde bu görüş, Boş Sayfa (kalıcı insan doğası yoktur, der), Soylu Vahşi (bencil veya kötücül içgüdüler yoktur, der), Makinedeki Hayalet (daha iyi bir toplumsal düzenleme seçebilecek ve zincirlerinden bağımsız bir "biz" kavramından bahseder) kuramlarına dayanıyordu. Oysa bilimciler *bencil genlerden* bahsediyordu! Üstelik adaptasyonların türün iyiliğini değil, birey ve akrabalarının iyiliğini hedeflediğini söylüyorlardı (sanki Thatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur" iddiasını doğrular gibi). İnsanların özgeciliğe temkinli yaklaştığını, çünkü özgeciliğin hilekârlara karşı kırılgan olduğunu söylüyorlardı. Devlet öncesi toplumlarda erkeklerin besin kıtlığı yaşanmasa bile savaştığını, çünkü statü ve kadınların daima Darvinci teşvikler olduğunu söylüyorlardı. Ahlak anlayışının belirli eğilimlerle delik deşik olduğunu ve kendini aldatma eğiliminin de buna dahil olduğunu söylüyorlardı. Ayrıca genetik çıkar çatışmasının sosyal hayvanlarda bulunduğunu ve bunun da bizi daimi bir trajedi içinde bıraktığını söylüyorlardı. Sanki bilimciler Trajik Görüş yandaşlarına şöyle diyordu: Siz haklısınız, onlar yanılıyor.

Ütopyacılar, bilhassa da radikal bilim hareketindekiler, insan zekâsı ve niyetlerine dair güncel bulguların yersiz olduğu yanıtıyla karşılık verdi. Bu bulgular, bize sadece günümüz toplumunda ne başarabileceğimizi söyleyebilir, yarın neye ulaşacağımızı söyleyemez. Değiştirmeye karar verirsek, toplumsal düzenlemelerin değişebildiğini bildiğimiz için, insan doğasının sınırları hakkında konuşan her bilimci, baskı ve adaletsizliğin sürmesi *istiyor* demektir.

Benim görüşüm, insan doğasına dair yeni bilimlerin, Trajik Görüşün kimi versiyonlarını gerçekten haklı çıkardığı ve yakın bir zamana dek entelektüel hayatın büyük kısmına hükmetmiş olan Ütopyacı bakışın temelini oyduğu yönündedir. Elbette bu bilim dalları, belirli sağcı veya solcu görüşlerle bağlantılı değerlerin farklarına dair hiçbir şey söylemez (işsizlik ile çevre koruması, çeşit-

[19] Dilbilimci George Lakoff'a göre bu nokta, sağ/sol bölünmesinin psikolojik zemininde bir temas yeridir: sol görüş, hükümetin destekleyici bir aile büyüğü gibi davranmasını öngörürken, sağ görüş katı bir aile büyüğü olarak hareket etmesi gerektiğine inanır; bkz. Lakoff, *Moral politics: What conservatives know that liberals don't,* 1996.

lilik ile ekonomik verim, birey özgürlüğü ile toplumun bölünmezliği arasındaki ödünler gibi). Ne de bunlar doğrudan, dünyayla ilgili varsayımların girift bir karışımına dayanan siyasetlerden bahseder. Fakat bu bilimler, zihnin nasıl çalıştığıyla ilgili genel iddialar olan bu görüşlerin belirli kısımlarına hitap eder. Bu iddialar, mevcut olgular ışığında değerlendirilebilir, tıpkı herhangi bir deneyci varsayım gibi. İnsan doğasının uzak bir geleceğin hayalî toplumunda kökten değişebileceğini söyleyen ütopyacı düşünce, elbette tamamen yanlış değildir, fakat bana kalırsa, önceki bölümlerde söz ettiğim keşiflerin çoğu bunun pek olası olmadığını gösterir. Bu keşiflerin arasına aşağıdakileri dahil edebilirim:

- Bütün insan toplumlarında aile bağlarının önceliği ve sonuçta akraba kayırmacılığı ile miras uygulamalarına başvurulması.[20]
- İnsan gruplarında toplumsal paylaşmanın dar kapsamı, karşılık verme ruhunun daha yaygın olması, sonuçta ortaya çıkan toplumsal aylaklık fenomeni ve karşılık verme kurumunun hayata geçirelemediği durumlarda kamu yararına katkı yapma mekanizmasının çökmesi.[21]
- İnsan toplumlarındaki baskınlık ve şiddetin evrenselliği (sözde barışsever olan avcı-toplayıcılar da dahil), bunların temelindeki genetik ve sinirsel

---

[20] Bkz. 14. Bölüm. Ayrıca Burnstein, Crandall ve Kitayama, "Some neo-Darwinian decision rules for altruism: Weighing cues for inclusive fitness as a function of the biological importance of the decision", 1994; Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992; Daly, Salmon ve Wilson, "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", 1997; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Fox, *Kinship and marriage: An anthropological perspective,* 1984; Gaulin ve McBurney, *Psychology: An evolutionary approach,* 2001, s. 321-329; Mount, *The subversive family: An alternative history of love and marriage,* 1992; Petrinovich, O'Neill ve Jorgensen, "An empirical study of moral intuitions: Toward an evolutionary ethics", 1993; Shoumatoff, *The mountain of names: A history of the human family,* 1985.

[21] Bkz. 14. Bölüm. Ayrıca Bowles ve Gintis, *Recasting egalitarianism: New rules for communities, states and markets*, 1999; Cosmides ve Tooby, "Cognitive adaptations for social exchange", 1992; Fehr, Fischbacher ve Gächter, "Strong reciprocity, human cooperation and the enforcement of social norms", 2002; Fehr ve Gächter, "Fairness and retaliation: The economics of reciprocity", 2000; Fiske, "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", 1992; Gaulin ve McBurney, *Psychology: An evolutionary approach,* 2001, s. 333-335; Gintis, "Strong reciprocity and human sociality", 2000; Klaw, *Without sin: The life and death of the Oneida community,* 1993; McCord, *Voyages to Utopia: From monastery to commune: The search for the perfect society in modern times,* 1989; Muravchik, *Heaven on Earth: The rise and fail of socialism,* 2002; Price, Cosmides ve Tooby, "Punitive sentiment as an anti-free rider psychological device", 2002; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997; Spann, *Brotherly tomorrows: Movements for a cooperative society in America, 1820-1920,* 1989; Williams, Harkins ve Latané, "Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments", 1981.

mekanizmaların varlığı.[22]

- Toplumlarda etnik merkezciliğin ve gruplar arası düşmanlığın başka biçimlerinin evrenselliği, bu düşmanlığın kendi toplumumuz içindeki insanlara karşı yönelmesinin kolaylığı.[23]
- Zekâ, vicdan ve antisosyal eğilimlerin kısmi kalıtsallığı tamamen adil olan ekonomik sistemlerde bile bir dereceye dek eşitsizliğin doğacağını akla getirir, bu yüzden eşitlik ile özgürlük arasında içkin bir takasla yüzleşiriz.[24]
- Savunma mekanizmaları, olayları kendine yontma ve bilişsel uyumsuzluk daralmasının hüküm sürmesi, böylece insanların özerklikleri, bilgelikleri ve dürüstlükleri hakkında kendilerini aldatması.[25]
- İnsan ahlak anlayışının önyargıları. Bunlara akrabalar ve arkadaşları tercih etmek, tabu zihniyetine duyarlılık, ahlaki tutuculuk, mevki, temizlik ve güzellikle bir tutmak dahildir.[26]

---

[22] Bkz. 3. ve 17. Bölümler. Özellikle Blair ve Cipolotti, "Impaired social response reversal: A case of 'acquired sociopathy'", 2000; Bock ve Goode, *The genetics of criminal and antisocial behavior,* 1996; Buss ve Duntley, "Why the mind is designed for murder: The coevolution of killing and death prevention strategies"; Davidson, Putnam ve Larson, "Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation: A possible prelude to violence", 2000; Divale, "System population control in the middle and upper Paleolithic: Inferences based on contemporary hunter-gatherers", 1972; Eibl-Eibesfeldt, *Human ethology,* 1989, s. 323; Ember, "Myths about hunter-gatherers", 1978; Geary, *Male, female: The evolution of human sex differences,* 1998, s. 226-227; Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü,* 1999 [2002]; Hare, *Vicdansızlar: Antisosyal kişilik bozukluğu,* 1993 [2006]; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage,* 1996; Kenrick ve Sheets, "Homicide fantasies", 1994; Kirwin, *The mad, the bad, and the innocent: The criminal mind on trial,* 1997; Knauft, "Reconsidering violence in simple human societies", 1987; LeVay, *The sexual brain,* 1993; Lykken, *The antisocial personalities,* 1995; Mealey, "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", 1995; Renfrew, *Aggression and its causes: A biopsychosocial approach,* 1997; Sherif, *Group conflict and cooperation: Their social psychology,* 1966; Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence,* 1996.

[23] Brown, *Human universals,* 1991; Brown, *Social psychology* 1985; Sherif, *a.g.e.,* 1966; Tajfel, *Human groups and social categories,* 1981.

[24] Bkz. 3. ve 19. Bölümler. Ayrıca Bouchard, "Genes, environment and personality", 1994; Neisser ve diğerleri, "Intelligence: Knowns and unknowns", 1996; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001.

[25] Bkz. 14. Bölüm. Ayrıca Aronson, *Toplumsal Hayvan,* 1980; Festinger, *A theory of cognitive dissonance,* 1957; Gazzaniga, *The mind's past,* 1998; Greenwald, "Self-knowledge and self-deception", 1988; Nesse ve Lloyd, "The evolution of psychodynamic mechanisms", 1992; Wright, *The moral animal ...,* 1994.

[26] Bkz. 15. bölüm. Ayrıca Haidt, "The moral emotions", 2003; Haidt, Koller ve Dias, "Affect, culture and morality, or Is it wrong to eat your dog?", 1993; Petrinovich, O'Neill ve Jorgensen, "An empirical study of moral intuitions: Toward an evolutionary ethics",

Bize zihnin sınırsız bir şekilde dövülüp şekillenemeyeceğini yalnızca geleneksel bilimsel veriler söylemez. 1960'larda aydınlar arasındaki yaygın inançlara –demokrasilerin eskidiği, devrimin arzulandığı, polis ve silahlı güçlerden vazgeçilebileceği, toplumun yukardan aşağıya tasarlanabileceği– günümüzde nadir rastlanmasının tesadüf olduğunu düşünmüyorum. Trajik Görüş ve Ütopyacı Görüş, yorumlanmaları onlarca yıl öncesine göre günümüzde daha açık olan tarihsel olaylara ilham vermişlerdir. Bu olaylar, söz konusu görüşlerin insan psikolojisiyle ilgili iddialarını sınamak için ek veri şeklinde hizmet edebilir.

Bu görüşler, can verdikleri siyasal devrimler bağlamında en keskin şekilde çelişir. Ütopyacı Görüşün ilk devrimi Fransız Devrimi'ydi – Wordsworth'un o zamanları nasıl betimlediğini ve "insan doğası yeniden doğmuş gibiydi" dediğini anımsayın. Devrim eski rejimi tahttan indirdi; sonra da özgürlük, eşitlik, kardeşlik, idealleriyle, ahlaken üstün önderler soyuna yetki verilmesiyle kurtuluşun geleceğine dayayan inançla işe en baştan başladı. Ama devrim elbette ardı ardına önderlerini giyotine yolladı; hiçbir önder bilgelik ve erdeme daha güçlü sahip çıktığını iddia eden gaspçılarla boy ölçüşemedi. Kadroları devrilen hiçbir siyasal yapı yaşayamamıştır; sonuçta bırakılan boşluğu Napoleon dolduracaktı. Rus Devrimi de Ütopyacı Görüşle can bulmuş ve Stalin'in kişisel tarikatı haline gelene dek bu devrim de birbiri ardına önderlerinin başını yakmıştır. Çin Devrimi de kaderini baskınlık, şehvet ve kendini aldatma gibi zaafları büyük miktarda sergileyen bir adamın hayırseverliği ve bilgeliğine bırakmıştı. İnsan doğasının daimi sınırları, sırf devrimcilerin vicdanî emellerine dayanan siyasal devrimlerin faydasızlığını kanıtlar. The Who grubunun devrimle ilgili bir şarkısının sözleriyle ifade edersek: Yeni patronla tanış; eski patronla aynı.

Sowell, Marksizmin, bu iki görüşün melezi olduğunu belirtir.[27] Geçmişi, eski üretim biçimlerinin feodalizm ve kapitalizmden başka toplumsal düzenlerden başka bir tercih yaratmadığı zamanları yorumlamak için Trajik Görüşe başvurur. Gelecek içinse Ütopyacı Görüşe başvurur; gelecekte madde ve sosyal ortamla birlikte doğamızı diyalektik bir ilişkide biçimlendirebiliriz, der. Bu yeni dünyada insanlar çıkarları yüzünden değil kendilerini gerçekleştirmek sayesinde harekete geçecektir; böylece "herkesten yeteneğine göre ve herkese ihtiyacına göre" idealini gerçekleştirmek mümkün olacaktır. Marx komünist bir toplumun şöyle olacağını yazmıştır:

> İnsan ile doğa, insan ile insan arasındaki karşıtlığın gerçek çözümü olacaktır;

1993; Rozin, Markwith ve Stoess, "Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitrnent of disgust", 1997; Shweder ve diğerleri, "The 'big three' of morality (autonomy, community, and divinity) and the 'big three' explanations of suffering", 1997; Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981; Tetlock, "Coping with tradeoffs ...", 1999; Tetlock ve diğerleri, "The psychology of the unthinkable ...", 2000.

[27] Sowell, *A conflict of visions: Ideological origins of political struggles,* 1987.

> varlık ile öz, nesnellik ile öznellik, özgürlük ile gereklilik, birey ile tür arasındaki çatışmanın gerçek çözümüdür. Tarih muamması çözülecektir.[28]

Bundan daha az trajik veya daha ütopyacı bir biçime kavuşamaz. Marx bencillik ve baskınlık duygularının genel iradeyi yürütenleri yozlaştıracağına yönelik kaygıyı defterden silmiştir. Örneğin, anarşist Mikhail Bakunin'in görev başındaki işçilerin despotlaşacağına yönelik korkusunu hafifsemiştir: "Bay Bakunin işçi kooperatifindeki bir yöneticinin konumuna aşina olsaydı, yetkiyle ilgili tüm kâbuslarını cehenneme yollayabilirdi."[29]

Radikal bilimin şaşaalı günlerinde, insan doğasına dair Marksist görüşle çelişecek herhangi bir önerme, kendiliğinden yanlış kabul edilir ve yok sayılırdı. Fakat tarih –kontrollü bir deney olmasa da– bir tür deneydir ve ortaya çıkardığı veriler, radikal değerlendirmenin olayı yanlış anladığı izlenimini uyandırmaktadır. Marksizm artık neredeyse herkes tarafından, en azından dünyada hayata geçtiği yerlerde başarısızlığa uğramış bir deney olarak kabul edilmekte.[30] Marksizmi benimseyen uluslar ya çöktü, ya bundan vazgeçti veya ruhunu kaybedip diktatörlüğe dönüştü. Daha önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, insan doğasını yeniden yaratmak hırsı, bu ulusların önderlerini totaliter despotlara ve kitle katliamcılarına dönüştürdü. Ayrıca merkezî planlamacıların bütün bir ekonomiyi yönetecek kadar ahlaken tarafsız ve bilişsel yetileri yeterli olduğu varsayımı, ciddi sonuçlar doğuran komik verimsizliklere yol açtı. Avrupa sosyalizminin daha insancıl biçimleri bile, öyle bir noktaya sürüklendi ki bu noktada sözde komünist partinin sahip olduğu ilkelere daha kısa süre önce gerici denirdi. Karıncalar konusunda dünya çapında uzman olan Wilson, Marksizm hakkındaki hükmüyle son noktayı koydu: "Harika kuram, yanlış tür."[31]

E. M. Forster "demokrasi için iki kere alkış" istemişti. Winston Churchill "demokrasi, denenmiş olan diğer tüm yönetim biçimleri dışında, en kötü yönetim biçimidir" demişti. Bunlar Trajik Görüşe yakışan methiyelerdir. Bütün hatalarına rağmen liberal demokrasiler, hüzünlü türümüzün şimdiye dek ulaşabildiği büyük ölçekli toplumsal örgütlenmelerin en iyi biçimi gibi görünüyor. Alternatiflerine kıyasla daha fazla refah, özgürlük, sanatsal ve bilimsel hareketlilik, daha uzun ve daha sağlıklı hayatlar sağlar, daha az hastalık ve kirliliğe yol

---

[28] Marx ve Engels, *1844 Elyazmaları Ekonomi Politik ve Felsefe*, 1844/1988 [1993].

[29] Aktaran: Singer, *A Darwinian left: Politics, evolution and cooperation*, 1999, s. 4.

[30] Bullock, *Hitler and Stalin: Parallel lives*, 1991; Chirot, *Modern tyrants*, 1994; Conquest, *Reflections on a ravaged century*, 2000; Courtois ve diğerleri, *The black book of communism ...*, 1999; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, 1999 [2003].

[31] Aktaran: J. Getlin, "Natural wonder: At heart, Edward Wilson's an ant man", *Los Angeles Times*, 21 Ekim 1994, s. E1

açar. Modern demokrasilerde asla kıtlık olmamış ve birbirleriyle neredeyse hiç savaşmamışlardır, dünyanın her yerindeki insanlar bu ülkelerde yaşamanın ilk tercihleri olduğunu sınırları yürüyerek veya teknelerle geçmeye çalışarak göstermiştir. Radikal devrimler ve Marksist hükümetlerin başarısızlığı gibi, demokrasilerin mütevazı başarısı da, insan doğasına dair rakip kuramlar için başka bir deney alanı olabilecek kadar geniş kabul görmüştür.

XVII. ve XVIII. yüzyıl İngiltere'sinde doğan modern demokrasi kavramı Amerikan bağımsızlık hareketinin kuramsallaştırma çılgınlığı sırasında rafineleştirildi. Toplum sözleşmesinin Hobbes, Locke, Hume gibi büyük kuramcılarının aynı zamanda koltuk psikoloğu oluşu tesadüf değildir. Madison'ın yazdığı gibi "Hükümet, insan doğasına dair en büyük düşünce olmaktan başka nedir?"[32]

Amerikan Devrimi'nin (bazen "muhafazakâr devrim" olarak yaftalanır) ardındaki beyinler, Hobbes ve Hume gibi düşünürlerin Trajik Görüşünü miras almıştır.[33] (Kurucuların Rousseau'dan hiç etkilenmedikleri görünüyor, ayrıca demokrasi fikrini Iroquois Federasyonu'ndan aldıkları inancı, sadece 1960'ların uydurmasıdır.)[34] Hukuk akademisyeni John McGinnnis, kurucuların insan doğası kuramı, doğrudan modern evrim psikolojisinden gelmiş gibidir, der.[35] Söz konusu insan doğası kuramı, bireylerin kendi çıkarlarını "hayat, özgürlük, mutluluk arayışına" dair vazgeçilemez haklar biçiminde kovalamasını kabul eder. Devlet, özerk bir süperorganizmanın vücut bulması yerine, bu hakların korunması için oluşturulmuş bir anlaşmayla ortaya çıkar. Hakların korunması gerekir; çünkü insanlar bir arada yaşarken, farklı yetenekler ve koşullar, kimilerinin, başkalarının da istediği şeylere sahip olmasına yol açar. ("Mülk edinme konusunda insanların farklı ve eşit olmayan yetileri vardır" diye belirtir Madison.)[36] İnsanlardan istediğiniz şeyi almanın iki yolu vardır: Çalarsanız ya da karşılığında bir şey verirsiniz. İlki baskınlık psikolojisine girer, ikincisi karşılıklı özgeciliğe. Barışçıl ve müreffeh bir toplumun amacı şiddet ve tahribata yol açan baskınlığın uygulanmasını azaltmak, karşılıklı ticareti, kazancı ve herkesin durumunun iyileşmesine yol açan karşılıklı özgeciliği azamiye çıkartmaktır.

McGinnis, ABD Anayasasının bu hedefleri hayata geçirmek için bilinçli olarak tasarlandığını gösterir. Kongreye eyaletler tarafından dayatılan ticaret engellerini kaldırma yetkisi veren Ticaret Maddesi karşılıklı alışveriş yapılmasını cesaretlendirmiş. Eyaletlerin yürürlükteki sözleşmeleri sekteye uğratmasını

---

[32] Rossiter, *The Federalist Papers,* 1961, s. 322, Federal Belgeler No. 51.

[33] Bailyn, *The ideological origins of the American revolution,* 1967/1992; Maier, *American scripture: Making the Declaration of Independence,* 1997.

[34] Lutz, "The relative influence of European writers on late eighteenth-century American political thought", 1984.

[35] McGinnis, "The original constitution and our origins", 1996 ve "The human constitution and constitutive law: A prolegomenon", 1997.

[36] Rossiter, *The Federalist Papers,* 1961, s. 78, Federal Belgeler No. 10.

engelleyen Sözleşmeler Maddesi onları hilekârlara karşı korumuştur. Hükümetin bedelini ödemeden kişisel mülkiyetleri kamulaştırmasını yasaklayan İstimlak Maddesi, yöneticilerin daha üretken vatandaşların meyvelerine el koymasını engelledi.

Anayasa yapıcılarını en çok etkileyen insan doğası özelliği, baskınlık ve itibar kazanma güdüsüydü; bu dürtünün her tür hükümet biçimini tehlikeye atmasından korkuyorlardı. Kararları verip yasaları yürütmek için birilerine güç verilmesi gerekiyordu ve bu birileri de doğaları gereği yozlaşmaya açıktı. Bu yozlaşmanın nasıl öngörüp sınırlandırılacağı, anayasa yapıcılarında saplantı haline gelmişti. John Adams şöyle yazmıştır: "Başka insanların saygısını kazanma arzusu, insan *doğasının* açlık gibi gerçek bir isteğidir. Hükümetin başlıca amacı bu tutkuyu düzenlemektir."[37] Alexander Hamilton "Şöhret sevgisi, soylu zihinlerin önde gelen tutkusudur" diye yazarken, James Madison ise şunu yazmıştı: "İnsanlar melek olsaydı, hükümete gerek olmazdı. İnsanları melekler yönetecek olsaydı, hükümetin üzerinde ne iç ne de dış kontrol gerekli olurdu."[38]

Dolayısıyla hem iç hem dış kontrol öğeleri olmalıydı. Madison "parşömen engellerinin" yeterli olmadığını söylemiş, bunun yerine "hırsın karşısına başka bir hırs çıkarmak gerekir" demişti.[39] Fazlasıyla güçlenen herhangi bir kesimi kıpırdayamaz hale getirmek için kontrol ve denge kurumları kuruldu. Buna yetkinin federal hükümet ile eyalet hükümetleri arasından bölünmesi, yürütme, yasama, yargı arasında güç ayrılığı ve yasamanın iki kola ayrılması dahildir.

Madison, Anayasanın insan doğasının savaşı cesaretlendiren kısmını dizginlemesi konusunda özellikle katıydı. Bunun ilkel bir kan arzusu değil, itibar kazanma arzusu olduğunu ilan etmişti:

> Savaş aslında itibar yükseltmenin gerçek ilacıdır. Savaşta fiziksel güç yaratılır, bunu yönlendirmek de yöneticinin iradesine kalmıştır. Savaşta kamu hazineleri açılır, bunları harcayacak olan da yöneticinin elidir. Savaşta devlet görevlilerin hem şerefi hem de maaşı artar; bunların keyfi, yöneticinin idaresi altında sürülür. Nihayetinde, savaşta zaferle birlikte defne bir çelenk kazanılır ve bu çelenk yöneticinin başına konur. Hırs, tamahkârlık, kibir, şerefli ya da bulaşıcı şöhret aşkı gibi insan göğsünden çıkan en güçlü tutkular, en tehlikeli zayıflıklar, barış sağlama arzusu ve görevine karşı komplo içindedir.[40]

Bu düşünce de savaş ilan etme gücünü başkana değil Kongre'ye veren Savaş Güçleri Maddesine ilham verdi. (Vietnam savaşı sırasında bu maddenin etrafın-

---

[37] Aktaran: McGinnis, "The human constitution and constitutive law: A prolegomenon", 1997, s. 236.

[38] Rossiter, *The Federalist Papers,* 1961, Hamilton: Federal Belgeler No. 72, s. 437 ve Madison: Federal Belgeler No. 51, s. 322.

[39] Rossiter, *The Federalist Papers,* 1961, Federal Belgeler No. 51, s. 331-332.

[40] *Helvedius No. 4*'ten; aktaran: McGinnis, "The human constitution and constitutive law: A prolegomenon", 1997, s. 130.

dan dolaşılmıştır; Johnson ile Nixon asla resmen savaş ilan etmediler.)

McGinnis konuşma, toplanma ve basın özgürlüklerinin bile insan doğası özelliklerine göre hayata geçirildiğini belirtir. Anayasacılar bu özgürlükleri tiranlığı önlemenin bir yöntemi olarak gerekçelendirmişti: Özgürce haberleşen vatandaşların oluşturduğu ağ, hükümetteki bireylerin gücüne karşı çıkabilir. Şimdi dediğimiz gibi halk "güce gerçeği anlatabilir." Bu haklarla korunan güç paylaşımı dinamiği örneğine evrimsel geçmişimizde de rastlayabiliriz. Frans de Waal, Robin Dunbar ve Christopher Boehm adlı primatologlar alt rütbeli primatlardan oluşan bir koalisyonun tek başına bir alfa erkeğini nasıl alaşağı edebileceğini göstermişlerdir.[41] McGinnis gibi onlar da bunun siyasal demokrasinin kaba bir benzeri olabileceğini söylemişlerdir.

Bunlardan hiçbiri ABD Anayasasının mutlu ve ahlaklı bir toplumun güvencesi olduğu anlamına gelmez. O günün dar boyutlu ahlaki kapsamı içinde çalışan Anayasa, yerli halkların soykırıma uğraması, Afrika kökenli Amerikalıların köleleştirilip ayrımcılığa uğraması, kadınlara oy hakkı verilmemesi gibi sorunları engelleyememiştir. Dış ilişkilerin yürütülmesi hakkında pek bir şey söylememiştir; dış politikaya (stratejik ittifaklar haricinde) genelde kötücül güç siyaseti kılavuzluk etmiştir. Bahsi geçen ilk zayıflıklar için hukuksal kapsamın genişletilmesine yönelik önlemlere başvurulmuştur, örneğin 14. Ek Kanunun Eşit Koruma maddesi gibi; dış politikadaki zayıflık ise çözülmemiştir, belki de çözülemez; çünkü diğer ülkeler ulusal bir belgenin çizdiği çemberin illa ki dışındadır. Anayasa aynı zamanda meritokrasinin dibindekilere şefkat gösterme ilkesinden yoksundur, çünkü zenginliğin dağıtılmasının tek mekanizması olarak fırsat eşitliğini kabul etmiştir. Ayrıca demokrasinin fiilen işlemesi için gerekli olduğu görünen değerleri ve gelenekleri güvence altına alma kabiliyeti de yoktur.

Anayasal demokrasinin göreli başarısını kabul etmek için koyu bir vatansever olmaya gerek yoktur. Fakat bunun kabulü, anayasanın mimarlarını yönlendirmiş olan insan doğası kuramında doğru bir şeyler olduğu fikrini uyandırır.

> Sol yeni bir paradigmaya ihtiyaç duyuyor.
> — Peter Singer, *A Darwinian Left* (1999, s. 5)

> Muhafazakârların Charles Darwin'e ihtiyacı var.
> — Larry Arnhart ("Muhafazakârlar, Darwin ve Tasarım" (2000)

Bu da ne? Çağdaş sağ ve çağdaş soldan yükselen bu seslerin, bunca yıldır sövdükleri evrim psikolojisini kucaklaması iki şey gösterir. İlki, biyolojik

---

[41] Boehm, *Hierarchy in the forest: The evolution of egalitarian behavior,* 1999; de Waal, *Chimpanzee politics: Power and sex among the apes,* 1998; Dunbar, *Grooming, gossip, and the evolution of language,* 1998.

gerçeklerin makul politik felsefeler içinde toplanmaya başlamasıdır. İnsan doğasının isteğe göre şekillendirebileceğine yönelik solcu inanç ile ahlakın Tanrının bahşettiği manevi ruha dayandığına yönelik sağcı inanç, bilimin eziciliğine karşı birlikte mücadele edip birbirlerinin arkalarını kollar oldular. 1990'ların popüler bir araba çıkartması YETKEYİ SORGULA diyor; bunu yanıtlayan bir başka araba çıkartmasındaysa YERÇEKİMİNİ SORGULA yazıyordu. Tüm siyasal felsefeler, tezlerinin ne zaman yerçekim sorgulamasına dönüştüğüne karar vermek zorundadır.

Ikinci gelişme, insan doğasının kabulünün artık siyasal sağla bağdaştırılamayışıdır. Ütopyacı Görüş kızağa çekildikten sonra, siyasal görüşlerin alanı son derece genişlemiştir. Her şey bir yana Trajik Görüş, en melakolik biçimi dışında pek de haklı çıkmamıştır. Tüm bencilliğine rağmen, insan zihninde bir ahlak anlayışı vardır. Bu anlayışın uygulama alanları düzenli olarak genişlemiştir ve dünyada dayanışma yayıldıkça daha da genişleyebilir. Tüm kısıtlamalarına rağmen, insanın bilişsel yetileri ucu açık bir kombinasyonlu sistemdir; bu sistem, ilkesel olarak insan ilişkileri konusundaki ustalığını artırabilir, tıpkı fiziksel dünya ve canlılar dünyası üzerindeki ustalığını artırdığı gibi.

Kendi paylarına gelenekler, yalnızca insan doğasına uyum göstermemişlerdir, aynı zamanda teknoloji ve ekonomik değiştokuş bağlamında da insan doğasıyla uyumludurlar (Marx'ın bu görüşünü kabul etmek için Marksist olmaya gerek yoktur). Aile ve hukuk ilkesi gibi bazı geleneksel kurumlar, insan psikolojisinin sonsuza dek değişmeyecek özelliklerine uyum sağlamış olabilir. Her şeyin ilk doğan erkek çocuğa miras kalması gibi diğer gelenekler ise açıkça derebeylik sisteminin taleplerine uygundu, çünkü derebeylik sisteminde aile toprağının bölünmemesi gerekiyordu; ama endüstriyelleşmenin şafağında ekonomik sistem değiştiğinde bu gelenek de kaybolmuştur. Daha yakın bir zamanda, feminizm kısmen gelişkin üreme teknolojilerine ve hizmet ekonomisine geçişe karşı bir tepkiydi. Toplumsal gelenekler sırf insan doğasına uyarlanmadıkları için insan doğasına saygı duymak, tüm gelenekleri korumayı gerektirmez.

Bu sebeplerle, siyasal inançların Trajik Görüş ile Ütopyacı Görüş arasında yüzyıllardır var olan ayrımı kısa yoldan aşacağını düşünüyorum. Bu inançlar, insan doğasının farklı yönlerini ele alarak, birbiriyle çatışan hedeflere farklı ağırlık vererek ya da belirli eylemlerin olası sonuçlarını farklı şekillerde değerlendirerek birbirlerinden uzaklaşacaklardır.

Bu bölümü, insan doğası ve sağ siyaset arasındaki geleneksel dizilişte parazit yapan bazı solcu düşünürlere göz atarak kapayacağım. Adının da gösterdiği gibi *A Darwinian Left* [Darvinci sol] kitabı, yeni dizilişin haritasını çizmeye çalışan en sistemli girişimdir.[42] Singer bu eserinde şöyle der (s. 6): "Sol görüşün, ev-

[42] Singer'ın tezlerinin benzerleri için bkz. Brociner, "Utopianism, human nature and the left", 2001.

rimleşmiş hayvanlar olduğumuz ve kalıtımın izini sadece DNA ile anatomimizde değil davranışlarımızda da taşıdığımız gerçeğini ciddiye alma zamanı gelmiştir." Singer için bunun anlamı, insan doğasının sınırlarını kabul etmek demekti; bu durum da insanın kusursuzluğa erme hedefini imkânsız bir hale getirir. Ayrıca insan doğasının özgün bileşenlerini kabul etmek anlamına gelir. Bu bileşenlere, rekabetçi ekonomik sistemlerin devlet tekelinden daha iyi çalışacağını ima eden fırsatçılık özelliği; güçlü hükümetleri aşırı kibirli otokratlara karşı hassaslaştıran baskınlık güdüsü; ulusal hareketleri ayrımcılık ve soykırım tehlikesi içine sokan etnik merkezcilik; hayatın tüm yönlerinde toplumsal cinsiyet eşitliğine dair katı önlemlerin yumuşatılmasını gerektiren cinsiyetler arası farklar dahildir.

O halde sola ne kaldı? diye sorulabilir. Singer şu yanıtı verir (s. 8-9): "Zayıflar, fakirler, sömürülüp soyulan insanlar ya da iyi bir hayat sürecek imkânlardan yoksun olanların, yok edebileceğimiz acılarına omuz silkersek, solcu değiliz demektir. Dünyanın böyle olduğunu, hep böyle kalacağını ve bu konuda yapacak hiçbir şeyimizin olmadığını söyleyip geçersek, solculuk hareketinin bir parçası sayılmayız." Geleneksel solculuk gibi Singer'ın da solculuğu, bozguncu Trajik Görüşe karşı zıtlığıyla tanımlanır. Fakat bu solculuğun "bir şeyler yapmak" amacı, Robert Kennedy'nin 1960'larda "yeni bir dünya toplumu" kurmak hedefine kıyasla kapsamını epeyce daraltmıştır.

Darvinci solun, değerlerin belirsizce ifade edilişinden siyasal inisiyatifin aşırı kullanımına dek uzanan bir yelpazesi vardır. Daha belirsiz olan uçta duran iki kuramcıyla zaten tanıştık. Chomsky doğuştan sahip olunan dil yetisi üzerine tezini, 1950'lerin ikinci yarısında davranışçıların kapısına çivilemesinden bu yana, doğuştan bilişsel yetilerle donatıldığımız görüşünün sesi en çok çıkan savunucusu olmuştur. Aynı zamanda Amerikan toplumunu ateşli bir sol dille eleştirmiştir, üstelik kısa süre önce de yeni bir radikal kampüs nesline ilham vermiştir (Rage Against the Machine söyleşisinde gördük). Chomsky yaptığı bilim ile siyaset arasındaki bağlantıların kâğıt gibi ince fakat gerçek olduğunu söyler:

> Gelecek toplum düzenine dair görüş, insan doğası kavramına dayanır. Aslında insan, sınırsız bir ölçekte şekillendirilebiliyorsa, bütünüyle esnek bir varlıksa, doğuştan sahip olunan zihin yapıları bulunmuyorsa, kültürel veya sosyal kişiliğinin içsel gereksinimleri yoksa, o zaman insan, Devlet yetkesi, şirket yöneticisi, teknokrat ya da merkezî komite tarafından "davranışları biçimlendirilmesi" için uygun bir denektir. İnsan türüne bir parça güvenen kişiler, böyle olmadığını umar, ayrıca entelektüel gelişimin büyüyen ahlaki vicdan, kültürel edimler ve özgür bir toplumda katılımcı olmanın çerçevesini oluşturan iç özelliklerini belirlemeye çalışırlar.[43]

Siyasal görüşünü "özgürlükçü sosyalist" ve "anarko-sendikalist" olarak betimler; bahsettiği anarşizm, kendiliğinden oluşan işbirliğine değer vermektedir

[43] Chomsky, "Language and freedom", 1970, s. 22

(anarko-kapitalizmin aksine; bu anarşizm bireyciliğe değer verir).[44] Bu görüşün Descartes'çı bir gelenekten geldiğini, bu geleneğin "Rousseau'nun tiranlık, baskı ve yerleşik düzene karşı çıkışını, Kant'ın özgürlük savunuculuğunu, Humboldt'un gönüllü birliktelik şartlarında insanların özgürce yaratma ihtiyacını vurgulayan kapitalizm öncesi liberalizmini, Marx'ın yabancılaşmış parçalı işbölümünün insanları makineleştirdiğini, "türün özellikleri" olan ve yoldaşlarıyla birlikte yürüttüğü "özgür bilinçli etkinlikler" ile "üretici yaşantı"dan mahrum bıraktığını söyleyen eleştirisini" içerdiğini belirtmiştir.[45] Dolayısıyla Chomsky'nin siyasal inançları, insanların haberleşmek için doğuştan sahip olunan bir arzu ve yaratıcı özgür ifade dürtüsüyle donatıldığını söylediği bilimsel inancıyla, ki dil bunun paradigma emsalidir, aynı titreşime sahiptir. Bu yaklaşım, toplumun hiyerarşik kontrol ile kâr güdüsü yerine işbirliği ve doğal üretimle örgütlenebileceği umuduna sarılır.

Chomsky'nin insan doğası kuramı güçlü bir doğuştancı esinti taşısa da, her noktada genetik çıkar çarpışmalarını gösteren modern evrim biyolojisinin yanında masum kalır. Bu çarpışmalar insan doğasına dair karanlık bir görüş ortaya çıkarmış ve bu görüş, anarşizm rüyaları görenlerin başını daima ağrıtmıştır. Fakat bu çatışmaları ilk açıklayan düşünür Robert Trivers de solcu bir radikaldi, ayrıca nadir görülen *beyaz derili* Kara Panterler'den biriydi. 6. Bölümde gördüğümüz gibi, Trivers sosyobiyolojiyi devrimci bir disiplin olarak görüyordu. Çıkar çatışmalarına gösterilen hassasiyet, örneğin kadınlar ve genç nesiller gibi baskılanmış unsurların çıkarlarını aydınlatabilir, ayrıca seçkin kesimlerin kendi hakimiyetlerini haklı çıkarmak için kullandığı yanıltmacayı ve kendilerini aldatma yollarını gözler önüne serebilir.[46] Böylece sosyobiyoloji, yönetici sınıfın gerekçelerini çırılçıplak bırakmak için bilim ve muhakemeyi kullanarak, Locke'ın özgürlükçü geleneğini izler. Locke'ın zamanında muhakeme, kralların ilahi haklarını sorgulamak için kullanılırdı; belki de günümüzde, güncel siyasal düzenlemelerin herkesin çıkarına hizmet ettiği yalanını sorgulamak için muhakemeden faydalanılabilir.

Birçok insanı hayrete düşürecek olsa da, IQ testlerinin kullanımı ve zekâda doğuştan sahip olunan farkların tanınması, solcu siyasal hedefleri desteklemektedir; ki geçmişte de böyle olmuştur. Gazeteci Adrian Wooldridge, IQ testlerinin Britanyalı solcular tarafından –bu testin soylu üst sınıf avanaklarının yönettiği bir kast sistemine sahip toplumda devrim yapacağını düşündükleri için– hoş karşılandığını belirtir.[47] Diğer liberaller ve sosyalistlerle birlikte Sidney ve Beatrice Webb de eğitim sistemini "yetenekli fakirleri dükkânlar ya da sabanlardan kurtarıp" onları yönetici seçkinlerin arasına yönlendirecek bir "kabiliyet yakala-

---

[44] Bkz. Barsky, *Noam Chomsky: Bir muhalifin yaşamı*, 1997; Chomsky, 1988a

[45] Chomsky, *Reflections on language*, 1975, s. 131.

[46] Trivers, "Sociobiology and politics", 1981.

[47] A. Wooldridge, "Bell Curve liberals", *New Republic*, 27 Şubat 1995.

ma makinesi"ne dönüştürmeyi umuyorlardı. T. S. Elliot gibi muhafazakârlar onlara karşı çıktı; insanları yeteneklerine göre sıralayan bir toplumun iki uçta da sınıf ve gelenek bağlarını parçalayarak sivil toplumun örgütlenişini bozmasından endişeleniyorlardı. Bir yanda –onları yeteneklerine göre ayırarak– işçi sınıfı toplumunu parçalayacaktı. Öte yanda, üst sınıfların soylulara özgü yükümlülüklerini ellerinden alacak – dolayısıyla bu sınıflar, yükümlülüklerini miras alıp talihsiz insanlara yardım etme sorumluluğu hissetmek yerine başarılarını "hak etmek" zorunda kalacak ve kimseye karşı sorumluluk duymayacaktı. Wooldridge "Solun IQ testlerini görmezden gelmeye tahammül edemeyeceğini, bütün yetersizliklerine rağmen bu yöntemin yeteneği varoşlar, lüks evler veya nerede olursa olsun belirlemek için şimdilik en iyisi olduğunu, yeteneğin kendisine uygun eğitim ve iş fırsatlarına kavuşma güvencesini sağladığını" ileri sürmüştür.

Kendi paylarına Richard Herrnstein ve Charles Murray (*The Bell Curve* adlı kitabın yazarları) zekânın kalıtsallığının bütün solu, Rawlsçı sosyal adalet anlayışına bağlılıkla lehimlemesi gerektiğini söylemişlerdi.[48] Zekâ bütünüyle sonradan edinilen bir şey olsaydı, o zaman eşit fırsat siyasetleri, zenginlik ve gücün eşit dağılımının güvencesi olmaya yetebilirdi. Fakat bazıları daha az yetenekli beyinlerle doğma talihsizliği yaşıyorsa, ekonomik rekabetin mükemmel bir adillik ile yapıldığı bir sistemde bile, kendilerinin kusuru olmadan fakirlik batağına saplanabilir. Sosyal adalet, en kötü durumdaki kişilerin refahını gözetmeyi içeriyorsa, o zaman genetik farklılıkların farkında olmak, zenginliklerin fiilen dağıtılmasını gerektirir. Aslında Herrnstein bir muhafazakâr, Murray ise sağ eğilimli bir özgürlükçü ve toplumcu olmasına rağmen, asgari ücretlilerden eksi gelir vergisi alınması gibi zenginliklerin yeniden dağıtımına yönelik önlemlere karşı değillerdi; bu önlemler, kurallara göre oynayan, ama yine de tutunamayan insanlara nefes alma fırsatı veriyordu. Murray'ın özgürlükçülüğü, bundan daha aktivist olan hükümet programlarına karşı çıkmasına yol açıyordu, fakat o ve Herrnstein, kalıtımcı solun doldurulması gereken boş bir alan olduğunu belirtmişlerdir.

Muhafazakâr siyasal kurama karşı önemli bir meydan okuma da Richard Thaler ve George Akerlof gibi davranış ekonomistlerinden gelmiştir; onlar Herbert Simon, Amos Tversky, Daniel Kahneman, Gerd Gigerenzer ve Paul Slovic'in evrimsel bilişsel psikolojisinden etkilenmişti.[49] Bu psikologlar, insanlarda düşünme ve karar vermenin saf mantık motorları olmak yerine biyolojik adaptasyonlar olduğunu ileri sürmüştü. Bu zihinsel sistemler sınırlı bilgi mik-

---

[48] Herrnstein ve Murray, *The bell curve: Intelligence and class structure in American life* 1994, 22. bölüm. Ayrıca bkz. 1996 edisyonunda Murray'ın yazdığı sonsöz.

[49] Gigerenzer ve Selten, *Bounded rationality: The adaptive toolbox,* 2001; Jones, "Time-shifted rationality and the Law of Law's Leverage: Behavioral economics meets behavioral biology", 2001; Kahneman ve Tversky, "Choices, values, and frames", 1984; Thaler, *The winner's curse,* 1994; Tversky ve Kahneman, "Judgment under uncertainty: Heuristics and biases", 1974.

tarıyla çalışır ve sınırlı zaman içinde karar vermek zorundadır, nihayetinde de statü ve güvenlik gibi evrimsel hedeflere hizmet ederler. Muhafazakârlar, toplumu yeniden tasarlamak adına toplumsal davranışları yeterince anlayabiliyoruz bahanesini dizginlemek için daima insan mantığının sınırlı olduğu görüşüne başvurmuştur. Fakat bu sınırlamalar aynı zamanda klasik ekonomi ve laik muhafazakârlığın temelini oluşturan akılcı fırsatçılığın da altını oyar. Adam Smith'ten bu yana klasik ekonomistler, dış müdahalenin yokluğunda kendi çıkarları doğrultusunda kararlar alan bireylerin, hem kendileri hem de toplumları için en iyisini yapacağını ileri sürmüşlerdir. Fakat insanlar kendileri için en iyi olanı hesaplamanın altından her zaman kalkamıyorsa, klasik ekonomistlerin sapıklık olarak gördüğü vergiler ve düzenlemelerle durumları iyileşebilir.

Örneğin, faiz oranları ve hayat beklentileri konusunda bilgilendirilmiş akıllı kişiler, maaşlarının uygun bir oranını yaşlılıklarında rahat etmek için bir kenara ayırmalıdır. Sosyal güvenlik ve zorunlu tasarruf planları gereksiz ve aslında zararlı sayılmalı; çünkü insanların seçim hakkını, yani şimdiki harcamaları ile ilerisi için yaptıkları tasarruf arasında denge bulma fırsatını ellerinden almaktadır. Fakat ekonomistler defalarca gördüler ki insanlar paralarını ayyaş gemiciler gibi harcar. Sanki birkaç yıl içinde öleceklerini düşünüyorlarmış ya da geleceği tahmin etmek bütünüyle imkânsızmış gibi para harcarlar; bu yaklaşım günümüzdeki hayattan çok evrimsel atalarımızın gerçekliğine yakındır.[50] Durum buysa, o zaman insanların kendi tasarruflarını yönetmelerine izin vermek (örneğin tüm maaşlarını ellerine verip istedikleri gibi yatırım yapmalarına izin vermek) onların çıkarlarına ters düşebilir. Sirenlerin adasının yanından geçen Odysseus gibi, insanlar da işveren veya hükümetin kendilerini zorunlu tasarruf direğine bağlamasıyla mantıken hemfikir olabilir.

Ekonomist Robert Frank, akıllı oyuncu kuramı ve onun uzantısı olan serbest piyasa ekonomisinin diğer yetersizliklerine dikkat çekmek için, statünün evrim psikolojisine başvurmuştur.[51] Akıllı oyuncular, sadece zorunlu emeklilik tasarrufundan değil, görünürde onları koruyan tüm siyasetlerden – zorunlu sağlık yardımları, işyeri güvenliği yönetmeliği, işsizlik sigortası, sendika aidatları vb– kaçınmalıdır. Tüm bunlar normalde maaşlarına yansıyacak paradan kesilen giderlerdir, ayrıca işçiler korumacı siyaset güden bir şirket için maaşlarından kesinti yapılmasına veya daha riskli bir işte çalışıp daha çok maaş almaya kendileri karar verebilir. En iyi çalışanları elde etme rekabetindeki şir-

---

[50] Akerlof, *An economic theorist's book of tales: Essays that entertain the consequences of new assumptions in economic theory,* 1984; Daly ve Wilson, "Evolutionary psychology of male violence", 1994; Jones, "Time-shifted rationality and the Law of Law's Leverage: Behavioral economics meets behavioral biology", 2001; Rogers, "Evolution of time preference by natural selection", 1994.

[51] Frank, *Luxury fever: When money fails to satisfy in an era of excess,* 1999; Frank, *Choosing the right pond: Human behavior and the quest for status,* 1985.

ketler de istedikleri çalışanların talep ettiği dengeyi tutturmalıdır.

Frank, sürtüşmenin, insanların statü elde etme isteğinden çıktığını belirtir. Parayı ilk önce sadece kendilerinin haberdar oldukları şeyler (sağlık sigortası, iş güvenliği, emeklilik tasarrufu) yerine, komşularının önüne geçebilecekleri şeylere (ev, araba, giysi, prestijli eğitim) harcarlar. Maalesef statü, sıfır toplamlı bir oyundur, dolayısıyla herkesin ev ve arabalara harcayacak daha çok parası olursa, yalnızca ev ve arabaları büyür, fakat insanlar daha mutlu olmaz. Ancak rakiplerin de kask takmasını zorunlu kılan bir kuralın varlığında kask takmaya razı olan hokey oyuncuları gibi, insanlar da, kendilerini uzun vadede daha mutlu edecek sağlık sigortası gibi gizli menfaatler için, herkesi ödeme yapmaya zorlayacak düzenlemelere rıza gösterebilir – her ne kadar bu düzenlemeler göz ardı edilebilecek bir paraya patlasa da. Aynı sebeple, der Frank, şimdiki dereceli gelir vergisi yerine, dik bir dereceyle yükselen tüketim vergisi konsa durumumuz daha iyi olur. Tüketim vergisi daha pahalı arabalar, evler ve saatler almayı gerektiren bu yersiz silahlanma yarışını dindirebilir, bunlar yerine insanların mutluluğunu bariz artıracak boş vakitler, daha güvenli sokaklar, daha hoş işe gitme ve çalışma koşulları konabilirdi.

Son olarak, Darvinci solcular ekonomik eşitsizliğin evrim psikolojisini de incelemektedir. Eskiden Marksist, şimdi Darvinci olan Samuel Bowles ve Herbert Gintis adlı ekonomistler, etnografi ve davranış genetiği literatürünü incelemişlerdir; bu dallar, insanların ne karınca benzeri özgeciler ne de benmerkezci cimriler olduğu izlenimini uyandırıyor.[52] 14. Bölümde gördüğümüz gibi, insanlar paylaşmaya hazır olduğunu düşündüğü insanlarla paylaşır ve paylaşmak istemeyenleri de cezalandırır. (Gintis buna "güçlü karşılıklılık" der; karşılıklı özgeciliğe veya "zayıf karşılıklılık"a benzer, fakat birebir değiştokuş yerine insanların kamu yararına katkı yapmayı istemesini hedefler).[53] Bu psikolojinin, insanları refahın ayrımcılık güdülmeksizin dağıtılmasına ve sosyal programın genişlemesine karşıt yapmasının sebebi, insanların açgözlü veya vurdumduymaz olması değil, bu tür programların aylakları ödüllendirip çalışkanları cezalandırdığını düşünmeleridir. Bowles ve Gintis, günümüzün güya refah karşıtı ikliminde bile, anketlerin, çoğu insanın bir tür evrensel sosyal sigorta için daha yüksek vergi ödemeye istekli olduğunu gösterdiğini belirtiyorlar. Yiyecek, barınak, sağlık gibi temel ihtiyaçları güvence altına almak, kötü talihin kurbanlarına yardım etmek, kendilerine yetemedikleri için düşmüş ve dışlanmış insanlara el uzatmak için para ödemeye hazırlar. Başka bir deyişle, insanlar battaniye gibi herkesin üstünü örten bir refah devletine, *açgözlülükleri* yüzünden değil, *adalet* duyguları yüzünden karşıdır. Kamu vicdanını yeniden yazmaya çabalamayan ve yardımı

---

[52] Bowles ve Gintis, "Is equality passé? Homo reciprocans and the future of egalitarian politics", 1998 ve *Recasting egalitarianism: New rules for communities, states and markets*, 1999.

[53] Gintis, "Strong reciprocity and human sociality", 2000.

hak eden fakirler ile hak etmeyen fakirleri ayırt eden bir refah sisteminin insan doğasına mükemmel uyum göstereceğini ileri sürerler.

Ekonomik eşitsizlik siyasetleri, önünde sonunda ekonomik özgürlük ile ekonomik eşitlik arasındaki karşılıklı ödünlere bağlıdır. Bilim insanları bu ihtiyaçların nasıl tartılacağını dikte ettiremeseler de, ahlaken uygun düşen bedellerin değerlendirilmesinde yardımcı olup daha bilinçli bir tercih yapmamızı mümkün kılabilirler. Baskınlık ve statü psikolojileri bir kez daha bu değerlendirmede rol oynar. Mutlak koşullara bakarsak, günümüz fakirlerinin durumu, aristokrasinin sadece bir yüzyıl önceki durumundan maddi olarak daha iyidir. Daha uzun yaşayıp daha iyi besleniyorlar, merkezî ısıtma, buzdolabı, telefon, zamanın su gibi akmasını sağlayan televizyon ve radyo eğlencesi gibi eskiden hayal bile edilemeyen lükslere sahipler. Muhafazakârlar, bu durumun alt gelire mensup kişilerin hayatının her türlü bedele rağmen taşınması gereken haklı bir öfke yarattığını ileri sürmeyi zorlaştırdığını söyler.

Fakat insanların refah anlayışı, sosyal statülerinin değerlendirilmesinde dayanıyorsa –ki sosyal statü görelidir– o durumda aşırı eşitsizlik hali, alt basamaktaki insanların durumları insanlığın çoğundan daha iyi bile olsa, kendilerini yenilmiş hissetmesine sebep olabilir. Bu sadece incinmek meselesi değildir: aşağı statüdeki insanlar daha sağlıksızdır ve genç ölürler, ayrıca eşitsizliğin daha büyük olduğu toplumlarda genel sağlık daha kötü ve ortalama yaşam süresi daha kısadır.[54] Tıp araştırmacısı Richard Wilkinson, bu durumu belgelemiştir, ayrıca aşağı bir statünün eski bir baskı tepkisini tetiklediğini, bu tepkinin de doku onarımı ve bağışıklık işlevini feda edip vücudu ani bir "kaç ya da savaş" tepkisine hazırladığını ileri sürmüştür. Martin Daly ve Margo Wilson ile birlikte Wilkinson, ekonomik eşitsizliğin ölçülebilir başka bir bedeline işaret etmişlerdir. Varlık eşitsizliğinin daha yüksek olduğu bölgelerde (mutlak seviyedeki varlık değerlerine bakıldığı durumlarda bile) suç oranı daha yüksektir, bunun sebebi kısmen, aşağı statünün insanlarda yükselmeyi saplantı haline getirmesi ve birbirlerini ipe sapa gelmez hakaretler yüzünden öldürmelerine yol açmasıdır.[55] Wilkinson, ekonomik eşitsizliğin azaltılışının milyonlarca insanın daha mutlu, güvenli ve uzun yaşamasını sağlayacağını ileri sürer.

İnsan doğası, yüzyıllar boyunca sağcıların korumasında kalmış olsa da solcu doğuştancılardan oluşan bu kalabalık koridor şaşırtıcı değildir. Hem tarih hem de bilimden haberi olan Darvinci sol, istenmeyen felaketler getirmiş olan Ütopyacı Görüşü terk etmiştir. Ütopyacı olmayan bu sol, günümüz laik sağından farklı mıdır veya kendilerine özgü siyasetleri, mal oldukları bedele de-

---

[54] Wilkinson, *Mind the gap: Hierarchies, health and human evolution,* 2000.

[55] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Daly, Wilson ve Vasdev, "Income inequality and homicide rates in Canada and the United States", 2001; Wilson ve Daly, "Life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighborhoods", 1997.

ğer mi diye burada tartışacak değilim. Esas mesele, insanoğlu hakkında daha çok şey öğrendikçe, geleneksel siyasal dizilişlerin değişmesi gerektiğidir. Solcular ve sağcıların ideolojileri Darwin'den, Mendel'den ve daha hiç kimse gen, sinir hücresi ya da hormon ne demektir bilmeden önce şekillenmiştir. Her siyaset bilimi öğrencisine, siyasal ideolojilerin insan doğası kuramlarına dayandığı öğretilir. Neden bu ideolojiler, üç yüzyıl geride kalmış kuramlara dayanmak zorunda olsun ki?

17 | ŞİDDET

> İnsan ırkının öyküsü savaştır. Kısa süreli ve istikrarsız aralar dışında, dünyada asla barış olmamıştır; tarihten çok önce başlamış olan cinai çekişme evrenseldir ve sonu gelmemiştir.[1]

Winston Churchill'in türümüzü böyle özetlemesi, dünyanın en korkunç savaşında yer almış ve insanlığı yeryüzünden silebilecek soğuk savaşın doğumunda hazır bulunmuş bir adamın karamsarlığı olarak görmezden gelinebilir. Ama bu özetin zaman sınavını başarıyla vermesi, kederlendirici bir öyküdür. Soğuk savaş anılarda kalmış olsa ve artık büyük uluslar arasında nadiren savaş çıksa bile, dünyada barış hâlâ sağlanmış değil. ABD'nin o korkunç terörist saldırının sonrasında Afganistan'da savaştığı o meşhur 2001 yılından önce bile, Dünya Çatışmalar Listesi, Arnavutluk ve Cezayir'den, Zambiya ve Zimbabve'ye dek sistemli şiddetin uygulandığı 68 bölge listelemiştir.[2]

Churchill'in tarihöncesine dair spekülasyonu da kanıtlanmıştır. Tarihöncesi toplumların yaşantısına pencere açan modern toplayıcılar, bir zamanlar sadece törensel nitelikli çarpışmalar yapıldığını ve ilk adam ölür ölmez bu çarpışmaların durduğu düşünüyordu. Oysa artık biliniyor ki, onlar birbirlerini dünya savaşı oranlarının yanında minicik kaldığı bir oranla öldürmüşlerdir.[3] Arkeolojik kayıtlar da bundan daha iç açıcı değildir. Toprak altında ve mağaraların kuytularında, yüz binlerce yıl öncesine uzanan kanlı tarihöncesine ait tanıklar sessizce yatıyor. Kesik izleri, balta şekli verilmiş dişler ve saplanmış ok uçları taşıyan iskeletler; avlanmaya yaramayan fakat cinayet işlemek için uygun olan savaş baltası veya gürz gibi silahlar; ucu sivri kazıklardan oluşan

---

[1] Aktaran: R. Cooper, "The long peace", *Prospect*, Nisan 1999.

[2] National Defense Council Foundation, Alexandria, VA., www.ndcf.org/index.htm.

[3] Bamforth, "Indigenous people, indigenous violence ...", 1994; Chagnon, "Chronic problems in understanding tribal violence and warfare", 1996; Daly ve Wilson, *Homicide*, 1988; Ember, "Myths about hunter-gatherers", 1978; Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü*, 1999 [2002]; Gibbons, "Archaeologists rediscover cannibals", 1997; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage*, 1996; Kingdon, *Self-made man: Human evolution from Eden to extinction?*, 1993; Knauft, "Reconsidering violence in simple human societies", 1987; Krech, "Genocide in tribal society", 1994 ve *The ecological Indian: Myth and history*, 1999; Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence*, 1996.

çitler gibi berkitilmiş savunma yapıları; birbirine ok, mızrak ya da bumerang atan ve bu silahlar yüzünden can veren insanların resmedildiği farklı kıtalarda bulunmuş resimler bu tanıklar arasındadır.[4] Onlarca yıl boyunca "barış antropologları" herhangi bir insan grubunun yamyamlık yaptığını kabul etmedi, fakat aksini gösteren bulgular üst üste yığılmaktadır, artık suç üstü bile yapılmıştır. Amerika'nın güneybatısında 850 yıllık bir kazı alanında, yenen hayvanların yarılan kemikleri gibi yarılmış insan kemikleri de bulundu. Ayrıca kırık çanaklarda ve fosilleşmiş insan dışkısı öbeğinde maalesef insan myoglobini (kas proteini) izine bile rastladılar.[5] Neandertaller ve modern insanların ortak atasının akrabası olan *Homo antecessor* türünün üyeleri de birbirlerini vuruyor ve kesiyorlardı. Bu durum, şiddet ve yamyamlığın en azından 800.000 yıl öncesine uzandığı izlenimini uyandırır.[6]

Savaş, insanların birbirini öldürme yollarından sadece biridir. Dünyanın birçok yerinde savaş; etnik mücadele, çete savaşları, kan davaları ve bireysel cinayetler gibi düşük yoğunluklu şiddet halinde seyreder. Yadsınamaz gelişmeye rağmen, bu sahada da barışa benzer bir şeye ulaşılmamıştır. Batı toplumlarında cinayet oranları son bin yılda on ila yüz kat arasında düşmüş olsa bile, XX. yüzyılda ABD bir milyon kişiyi cinayetler yüzünden kaybetti, ayrıca bir Amerikalının hayatı boyunca cinayete kurban gitme ihtimali %1,5'tur.[7]

Tarih, türümüzü sadece öldürmelerin sayısından değil, öldürme şeklinden ötürü de suçlar. Yüz milyonlarca Hıristiyan evlerini ve bedenlerini, Romalı siyasetçiler için küçük bir ayrıntı olan ve üzerinde insanların inanılmaz acılarla can verdiği bir aletin suretiyle süsler. Bu, binlerce yıl boyunca insan zihninin tasarladığı sayısız işkence yöntemi örneklerinden sadece biridir. Bu işkencelerden çoğu o kadar yaygındır ki sözlüklerimize kelime olarak girmiştir: *çarmıha germek, atlarla parçalamak, derisini yüzmek, sıkıştırmak, taşlamak; boğmak, germek, kazık, başparmak sıkacağı.* Dostoyevski'nin İvan Karamazov'u, Türklerin Bulgaristan'da yaptığı zulümleri duyunca şöyle demişti: "Hiçbir hayvan, insan kadar zalim ve zalimlik konusunda onun kadar maharetli ve yaratıcı olamaz." Uluslararası Af Örgütü'nün yıllık raporları gösterir ki yaratıcı zalimlik geçmişte kalmış durumda değildir.

Büyüklü küçüklü şiddet olaylarının azaltılması, en büyük ahlaki kaygılarımızdan biridir. İnsan zihni ve toplumsal düzenlemelerde, insanları böyle zarar ve-

[4] Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage,* 1996; Walker, "A bioarchaeological perspective on the history of violence", 2001.

[5] Gibbons, "Archaeologists rediscover cannibals", 1997; Holden, "Molecule shows Anasazi ate their enemies", 2000.

[6] Fernández-Jalvo ve diğerleri, "Evidence of early cannibalism", 1996.

[7] FBI Suç Raporları 1999: www.fbi.gov/ucr/99cius.htm.

rip öldürmeye iten şeyin ne olduğunu anlamak için var olan her entelektüel imkândan faydalanmamız gerekir. Fakat kitabın bu kısmında incelenen diğer ahlaki kaygılarda olduğu gibi, ne olduğunu anlama çabası, doğru cevabı yasallaştırma uğraşı tarafından zorla alıkonulmuştur. Şiddet için doğru cevap, şiddetin insan doğasıyla hiç ilgisi olmadığı ve dışımızdaki hastalıklı unsurların bize bulaştırdığı bir patoloji olduğudur. Buna göre şiddet, kültür tarafından öğretilen bir davranış veya belirli çevre şartlarına özgün bulaşıcı bir hastalıktır.

Bu varsayım, laik inancın ana dogması olmuştur. Günlük dualar veya ülkeye bağlılık söylevleri gibi halk önünde yapılan konuşmalarda sürekli selamlanır. Ashley Montagu'nun UNESCO kararını anımsayın: Biyolojinin "evrensel kardeşlik" ahlakını ve "tarihöncesi insanlarının çoğu için şiddete başvurmayıp barış içinde yaşamanın norm olduğuna" inanan antropologları desteklediği söylenmişti. 1980'lerde birçok sosyal bilim örgütü Seville Bildirisi'ni onaylamıştı. Bu bildiri insanlarda "şiddete yatkın bir beyin" olduğu veya beynin şiddet seçiliminden geçtiğini söylemenin "bilimsel bir yanlış" olacağını ilan etmişti.[8] "Savaş bir içgüdü değil, icattır" diye yazmıştır Ortega y Gasset, ki bu sözü insanın doğası değil yalnızca tarihi olduğu şeklindeki iddiasıyla paraleldir.[9] Kadınlara Uygulanan Şiddetin Yok Edilişi hakkında yakın tarihli bir Birleşmiş Milletler Bildirisi "şiddet, tarihsel sürecin bir parçasıdır, doğal değildir veya biyolojik belirlenimcilikten doğmamıştır" diye duyurdu. Ulusal Fon Birliği'nin 1999'da Şiddetin Engellenmesi hakkında hazırladığı ilanda, "şiddet öğrenilmiş bir davranıştır" yazıyordu.[10]

Şiddete böyle inanç temelli yaklaşımın başka bir belirtisi, belirli çevreci açıklamaların doğru olduğunu güçlü bir şekilde dile getirmektir. Şiddetin sebebini ve nasıl yok edeceğimizi de biliyoruz, sadece kendimizi bu işe adamadığımız için bunu başaramıyoruz, denir. Anımsarsanız Lyndon Johnson, şiddeti besleyen koşulların cahillik, ayrımcılık, fakirlik, hastalık olduğunu "hepimiz biliyoruz" demişti. Bir popüler bilim dergisinde 1997'de yayımlanan ve şiddet üzerine bir makalede LBJ'yi tekrarlayan bir klinik genetikçiden alıntı yapılmıştı:

> Toplumumuzda şiddete neyin yol açtığını biliyoruz: Fakirlik, ayrımcılık ve eğitim sistemimizdeki kusurlar. Toplumumuzdaki şiddete neden olan şey genler değil, bizim toplumsal sistemimizdir.[11]

Makaleyi yazan Betty ve Daniel Kevles adlı tarihçiler de onunla hemfikirdi:

> Daha iyi eğitim ve beslenmeye ihtiyacımız var, ayrıca görevini hakkıyla yerine ge-

---

[8] "The Seville Statement on Violence", *American Psychologist, 45,* 1990.

[9] Ortega y Gasset, *Kitlelerin ayaklanışı,* 1932/1985 [1968], sonsöz.

[10] *New York Times,* 13 Haziran 1999.

[11] Paul Biggins, aktaran: B. H. Kevles ve D. J. Kevles, "Scapegoat biology", *Discover,* October 1997 *New York Times,* 13 Haziran 1999.

> tiremeyen evlere ve taciz edilen çocukların hayatına müdahale edilmeli, belki de yetersiz kalan anne babalardan bu çocukların alınması gereklidir. Fakat bu tür tepkiler pahalıya patlar, ayrıca toplumsal ihtilaflara yol açar.[12]

Şiddetin öğrenilmiş bir davranış olduğu inancı, çoğunlukla Amerikan kültüründeki belirli öğeleri şiddetin sebebi olarak gösterir. Oyuncakları denetleyen bir grubun üyelerinden biri, kısa süre önce bir muhabire şöyle konuştu: "Şiddet öğrenilen bir davranıştır. Her oyuncağın eğitici bir yönü vardır. Mesele şu: Çocuklarınızın ne öğrenmesini istiyorsunuz?"[13] Medya şiddeti de başka bir olağan şüphelidir. İki kamu sağlığı uzmanının yakın bir tarihte yazdığı gibi:

> Çocukların sorunlarını çözmek ve zorlu duygularla baş etmek için şiddete değer verip onu kullandığı bir gerçekliktir. Bunu aileleri ve toplumdaki örnek şahsiyetlerden öğreniyorlar. Bunu televizyon, sinema filmleri ve bilgisayar oyunlarında önlerine çıkardığımız kahramanlardan öğreniyorlar.[14]

Richard Rhodes'in *Why They Kill* [Neden öldürüyorlar] kitabı sayesinde bir süre önce işe dahil ettiği, çocukken taciz edilmek de varsayılan üçüncü sebeptir. Suç Adaleti Siyasetleri Kurumu başkanı "kendileri kurban olan insanların başkalarını kurban edişi trajedidir" demişti. "Bu, kırabileceğimiz bir döngü, fakat bedel ödenmesi gerekiyor. Toplum olarak kaynaklarımızı bu işe yönlendirmiyoruz."[15] Bu ifadelerde sorunun nasıl çözüleceğinin bilinmeyişinden çok, inancın ("şiddet öğrenilen bir davranıştır"), bu inancın doğruluğuna duyulan güvenin ("gerçek budur") ve kendimizi adamadığımız için bu işin acısı çektiğimize yönelik suçlamanın ("kaynaklarımızı bu işe yönlendirmiyoruz") dile getirilişine dikkat edin.

Birçok açıklama "kültür"ü –öğreten, emirler veren, ödüller ve cezalar dağıtan bir süperorganizma olarak kabul edilen kültürü– suçlar. *Boston Globe* gazetesi yazarlarından biri, şunu yazarken yürüttüğü mantığın daireselliğinden habersiz olmalıdır:

> Amerika, endüstrileşmiş diğer Batı demokrasilerinden neden daha çok şiddet içerir? Birbirimizi yumruklar, hırpalar, bıçaklar ve vururuz, çünkü bunu yapmak kültürel zorunluluğumuzdur.[16]

Kültür inançları ve arzuları olan bir varlık gibi görüldüğünde, gerçek insanların inançları ve arzuları önemsiz addedilir. Timothy McVeigh 1995'te Oklahoma City'de bir devlet binasını havaya uçurup 168 kişiyi öldürdükten sonra, gazeteci

---

[12] B. H. Kevles ve D. J. Kevles, "Scapegoat biology", *Discover*, October 1997, s. 59-62.

[13] Daphne White, aktaran: M. Wilkinson, "Parent group lists 'dirty dozen' toys", *Boston Globe*, 5 Aralık 2000, s. A5.

[14] H. Spivak ve D. Prothrow-Stith, "The next tragedy of Jonesboro", *Boston Globe*, 5 Nisan 1998.

[15] C. Burrell, "Study of inmates cites abuse factor", Associated Press, 27 Nisan 1998.

[16] G. Kane, "Violence as a cultural imperative", *Boston Sunday Globe*, 6 Ekim 1996.

Alfie Kohn "bireysel sorumluluk konusunda sızlanan" Amerikalılarla alay etmiş ve bu bombalama olayını Amerikan bireyciliğine atfetmişti: "Bu ülkede rekabete kültürel bir bağımlılık sergiliyoruz. Okul sınıfları ve oyun sahalarında bize, diğer insanların başarımız önündeki engeller olduğu öğretiliyor." Bombalama olayına dair, bu yaklaşımla ilintili bir açıklama da suçu Amerikan simgelerine –pençesinde oklar tutan kartal vb– ve eyalet sloganlarına –"Özgür yaşa ya da öl" (New Hampshire), "Elimizde kılıç, özgürlükçü bir barış arıyoruz" (Massachusetts)– yüklemişti.[17]

Yakın tarihli popüler bir kuram, Amerikan şiddetini, çocuklukta telkin edilen zehirli ve Amerika'ya özgü bir erkeklik kavramına atfeder. Sosyal psikolog Alice Eagly, etrafa rastgele ateş etme vakalarını şöyle açıklamıştır: "Bu tip davranışlar, sınır bölgelerine yerleşmiş öncüler geleneğinden bu yana Amerikan kültüründe yorumlandığı şekliyle erkek rolünün bir parçası olmuştur."[18] Dan Kindlon'ın *Raising Cain* [Kabil'i büyütmek] ve William Pollack'ın *Harbi Delikanlılar* adlı çok satan kitapları sayesinde popülerleşen kurama göre "Amerika'da erkek çocukların ulusal çaplı bir krizden geçtiğine" tanıklık ediyoruz, çünkü erkek çocuklar annelerinden ayrılmaya ve duygularıyla mücadele etmeye zorlanıyor. *Boston Globe Magazine*'de çıkan bir makale "bu erkeklerin derdi nedir?" diye sormuş ve "Şiddet davranışları, duygusal mesafe ve uyuşturucu bağımlılığının artması hormonlarla açıklanamaz" yanıtını vermiştir: "Uzmanlar sorunun erkeklikle ilgili kültürel inançlar ve içine 'gerçek erkek' sözünün sıkıştırılmış her türlü şeyden kaynaklandığını söylüyor."[19]

"Şiddet öğrenilmiş bir davranıştır" söylemi, makul insanlar tarafından sürekli tekrarlanan bir sözdür ve niyetleri şiddetin azaltılabileceğine inandıklarını göstermektir. Bu iddia herhangi bir sağlıklı araştırmaya dayanmaz. Tekrar tekrar dile getirilen "şiddeti doğuran koşulları biliyoruz" teminatlarına rağmen, aslında bu konuda pek fikrimizin olmayışı üzücü bir gerçektir. Suç oranlarındaki çılgın dalgalarımalar –1960'lar ve 1980'lerin sonunda artması, 1990'ların ikinci yarısında düşmesi– basit açıklamaları defetmeye devam ediyor. Şiddeti anlama yolundaki olağan şüpheliler ise bütünüyle kanıtlanmış değildir ve bazen yanıltıcı olabilirler. Bu durum en çok "beslenme" ve "hastalık" gibi etkenler için aşikârdır. Bu etkenler, şiddet doğurduğu söylenen sosyal hastalıklar listesine yüzeysel bir mantıkla eklenir. Yumuşak bir şekilde söylemek gerekirse, şiddete sebep olan bir vitamin eksikliği veya bakteri enfeksiyonuna dair bir kanıt yok-

[17] Aktaran: A. Flint, "Some see bombing's roots in a US culture of conflict", *Boston Globe*, 1 Haziran 1995.

[18] M. Zuckoff, "More murders, more debate", *Boston Globe*, 31 Temmuz 1999.

[19] A. Diamant, "What's the matter with men?" *Boston Globe Magazine*, 14 Mart 1993.

tur, fakat diğer sözde sebepler de kanıtsızlıktan mustariptir.

Saldırgan anne babaların çoğunlukla saldırgan çocukları olur, fakat saldırganlığın bir "şiddet döngüsü" içinde anne babadan öğrenildiği sonucuna varan insanlar, şiddet eğiliminin öğrenme yoluyla olduğu kadar kalıtımla da geçme ihtimalini değerlendirmeye almamıştır. *Evlat alınmış* çocuklar incelenip bunların biyolojik anne babalarından çok birlikte yaşadıkları anne babaları gibi davrandıkları gösterilene dek, şiddet döngüsü hiçbir şeyi kanıtlamaz. Benzer olarak, erkeklerin kadınlardan daha fazla şiddet olayına karıştığını belirtip bunun suçunu erkeklik kültürüne yükleyen psikologlar da kadın ve erkeklerin toplumsal rolleri bakımından olduğu kadar biyolojik açıdan da farklılık gösterdiğini fark etmelerini önleyen entelektüel at gözlükleriyle olaya bakmaktadır. Amerikalı çocuklar, elbette şiddet sergileyen örnek şahsiyetlere maruz kalıyor, fakat aynı zamanda palyaçolar, vaizler, folk şarkıcıları ve travestilere de maruz kalmakta; burada mesele, çocukların neden bazılarını taklit etmeye değer bulduğu.

Amerikan kültürüne özgü kimi temaların şiddete yol açtığını göstermek için, bu temaları barındıran kültürlerin daha çok şiddet göstermeye eğilimi olduğunu gösteren asgari bulgular olsaydı, bu bulgular bir bağıntı sayılabilirdi. Eğer böyle bir bağıntı varsa bile, kültürel temaların şiddet doğurduğunu, ama şiddetin kültürel temalar doğurmadığını kanıtlamaya yeterli olmayacaktır. Fakat böyle bir bağıntı hiç olmayabilir de.

En başta söylemek gerekir, şiddet sadece Amerikan kültüründe yoktur. Şiddet tüm toplumlarda vardır ve Amerika tarihte, hatta günümüz dünyasında şiddetin en çok göründüğü toplumlardan biri değildir. Çoğu Üçüncü Dünya ülkesi ve eski Sovyetler Birliği mensubu birçok cumhuriyet hatırı sayılır ölçüde daha çok şiddet içerir, üstelik bu ülkelerde Amerikan bireycilik geleneğine benzer bir şey yoktur.[20] Erkeklik ve cinsiyetçilik türü kültürel normlar olarak, İspanya'da maçoluk, İtalya'da *braggadocio* (böbürlenme) ve Japonya'da toplumsal cinsiyetlerin katı rolleri vardır; yine de bu ülkelerdeki cinayet oranları, feminizmin daha etkili olduğu ABD'deki oranların ancak küçük bir yüzdesine denktir. Haklı bir davada şiddet kullanmaya hazır erkek kahraman arketipi, mitolojide en yaygın desenlerden biridir, üstelik bu desene, şiddet içeren suç oranının çok düşük olduğu birçok kültürde rastlanabilir. Örneğin, gerçek bir *öldürme yetkisi* olan James Bond Britanyalıdır, ayrıca dövüş sanatı filmleri endüstrileşmiş birçok Asya ülkesinde çok sevilir. Ancak bir Amerikan filmi veya televizyon programını asla seyretmemiş kitap kurtları, Amerikalıların Timoty McVeigh gibi cani fanatikleri veya lise yemekhanelerinde sınıf arkadaşlarını rastgele ateş ederek vuran gençleri göklere çıkardığına inanabilir. Geniş kitlelere ulaşan medyadaki erkek kahramanlar epey ahlakçıdır: Onlar kötü adamlarla savaşır.

Muhafazakâr siyasetçiler ve liberal sağlık uzmanlarının, Amerika'daki şid-

[20] Mesquida ve Wiener, "Human collective aggression: A behavioral ecology perspective", 1996.

det içeren suçların ana sebebi olarak medyadaki şiddeti görmesi inançları gereğidir. Amerikan Tıp Birliği, Amerikan Psikoloji Birliği ve Amerikan Pediyatri Akademisi 3.500'den fazla çalışmanın bu bağlantıyı araştırıp sadece 18 tanesinin bunu gösteremediğine Kongre önünde tanıklık etmişlerdir. Herhangi bir sosyal bilimci buradaki rakamlardan şüphelenirdi; dolayısıyla psikolog Jonathan Freedman bunu kendisi kontrol etmeye karar verdi. Aslında sadece *200* çalışma medya şiddeti ile şiddet arasındaki bağıntıyı incelemiş ve *yarısından fazlası* böyle bir bağlantı bulamamıştı.[21] Diğer çalışmaların bulduğu bağlantılar da ya küçüktü ya da başka yollarla da açıklanabilecek gibiydi –örneğin, şiddet eğilimli çocukların şiddete yönelik eğlencelere yönelmesi ve aksiyon dolu sahnelerde çocukların geçici olarak heyecanlanması gibi (fakat kalıcı bir etki görülmüyordu). Freedman ve konuyla ilgili literatürü gözden geçiren başka psikologlar, medyada şiddet gösterilmesine maruz kalmanın, dünyadaki şiddet davranışlarına hiç etkisi olmadığı veya çok az etki ettiği sonucuna vardılar.[22] Yakın tarihli gerçek olaylar da aynı fikri veriyor. Televizyon ve sinemanın icat edilişinden *önceki* yüzyıllarda, insanlar şiddete daha çok başvuruyordu. Kanadalılar da Amerikalılarla aynı televizyon programlarını seyrederler, fakat oradaki cinayet oranı ABD'nin dörtte biri kadardır. Britanya sömürgesi St. Helena, ilk kez 1995'te televizyon izlemeye başladıktan sonra, oradaki insanlar şiddete daha yatkın olmadılar.[23] Şiddet içerikli bilgisayar oyunları 1990'larda patlama yaptı, oysa bu yıllar suç oranlarının keskin bir düşüş gösterdiği yıllardır.

Peki diğer olağan şüpheliler hakkında ne demeli? Ateşli silahlar, fakirlik ve ayrımcılık şiddette bir rol oynar, fakat hiçbir durumda bu rol ne belirleyicidir ne de basittir. Hiç şüphesiz ateşli silahlar insanların birbirini öldürmesini kolaylaştırır, ayrıca ölüme sebebiyet vermeden önce kavganın gerilimini azaltması pek muhtemel değildir, dolayısıyla irili ufaklı çatışmalarda ölüm oranlarını yükseltirler. Bununla birlikte ateşli silahların icadından önce birçok toplumda şiddet oranı hastalık derecesine çıkmıştı; üstelik insanlar sırf ateşli silahları var diye birbirlerini öldürmez. İsrailliler ve İsviçreliler tepeden tırnağa silahlanmıştır, fakat kişisel suç oranları yerlerde sürünüyor; ayrıca Maine ve Kuzey Dakota adlı ABD eyaletleri en düşük cinayet oranlarına sahip oldukları halde neredeyse her evde ateşli silah vardır.[24] Ateşli silahların ölümle sonuçlanan suçları artırdığı fikri kesinlikle makul olsa bile, bunun kanıtlanması o kadar

---

[21] Freedman, *Media violence and aggression: No evidence for a connection,* 2002.

[22] Fischoff, "Psychology's quixotic quest for the media-violence connection", 1999; Freedman "Effect of television violence on aggressiveness", 1984, "Violence in the mass media and violence in society: The link is unproven", 1996 ve *a.g.e.*, 2002; Renfrew, *Aggression and its causes: A biopsychosocial approach,* 1997.

[23] Charlton, "The inception of broadcast television: A naturalistic study of television's effects in St. Helena, South Atlantic", 1997.

[24] J. Q. Wilson, "Hostility in America", *New Republic,* 25 Ağustos 1997, s. 38-41.

zordur ki 1998'te hukuk akademisyeni John Lott tam ters bir sonucu gösteren adıyla birlikte istatistiksel çözümlemelerle dolu bir kitap yayımladı: *More Guns, Less Crime* [Çok silah, az suç]. Yanılıyor bile olsa, ki yanıldığına pek emin değilim, çok silahın *çok* suç anlamına geldiğini göstermek kolay değildir.

Ayrımcılık ve fakirlik için de doğrudan bir sebep/sonuç ilişkisi göstermek zordur. XIX. yüzyılda Çin'den California'ya gelen göçmenler ve II. Dünya Savaşı sırasında Japon kökenli Amerikalılar şiddetli bir ayrımcılıkla karşılaştılar, fakat buna yüksek şiddet oranlarıyla tepki vermediler. Kadınlar erkeklerden daha fakirdir, ayrıca çocuklarını beslemek için paraya daha çok ihtiyaç duyarlar, fakat güç kullanarak hırsızlık eğilimleri daha azdır. Aynı fakirliği yaşayan farklı altkültürlerde şiddet olaylarının oranı epey değişkenlik gösterebilir, üstelik gördüğümüz gibi, birçok kültürde maddi durumu nispeten iyi olan insanlar, karşısındakini güç kullanarak öldürmekte tereddüt etmeyebilir.[25] Suç oranını düşüreceği kanıtlanmış düzgün bir tasarıya kimse itiraz etmese bile, kimse suç oranlarının yüksekliğini sosyal programların yürütülmüyor oluşuna bağlayamaz. Sosyal programlar ilk kez 1960'larda filizlendi, oysa bu on yıllık dönem içinde suç oranları göğe ermiştir.

Şiddete bilimsel açıdan yaklaşan araştırmacılar, başka bir ezgi mırıldanır: "Şiddet, toplum sağlığıyla ilgili bir sorundur." Ulusal Akıl Sağlığı Kurumu'na göre "şiddet davranışlarını anlayıp engellemenin en iyi yolu, bunları savunmasız insanlar ve kaynak sıkıntısı çeken mahallelerde yeşeren bir bulaşıcı hastalık gibi ele alıp üstüne gitmektir." Kamu sağlığı kuramı Amerikan Psikoloji Topluluğu ve Hastalık Kontrol Merkezleri gibi birçok profesyonel örgütün yanı sıra Clinton'ın yönetiminde Askerî Tıp Kurumu'nun başı ve Cumhuriyetçi senatör Arlen Specter gibi çeşitli siyasi şahsiyetler tarafından dile getirilmiştir.[26] Kamu sağlığı yaklaşımı varlıklı mahallelerden çok, fakir mahallelerdeki "risk etkenleri"ni tanımlamaya çalışır. Bu etkenlere çocuklukta ihmal edilmek, tacize uğramak, katı ve tutarsız disiplin, boşanma, yetersiz beslenme, kurşun zehirlenmesi, baş yaralanmaları, dikkat eksikliğine yol açan hiperaktivite bozukluğunun tedavi edilmeyişi ve hamilelik sırasında alkol ya da taş kokain (crack) kullanılması dahildir.

Bu geleneğe mensup araştırmacılar yaklaşımlarının hem "biyolojik" –vücut sıvılarını ölçer, beynin resmini çekerler– hem de "kültürel" – kamu sağlığı önlemlerine denk önlemlerle çözülebilecek ve beyin hastalıklarına yol açan çevresel sebepler ararlar– olmasından gurur duyar. Maalesef bu benzetmede anında göze çarpan bir kusur vardır. Bir hastalığın veya bozukluğun düzgünce betimlenmesi için bireyin vücudundaki bir mekanizmanın işlevsizliği yüzünden kişinin çektiği acıdan bahsedilmesi gerekir.[27] Bir *Science* yazarının kısa süre önce

---

[25] Nisbett ve Cohen, *Culture of honor: The psychology of violence in the South,* 1996.
[26] E. Marshal, "The shots heard 'round the world", *Science, 289,* 2000, s. 570-574.
[27] Wakefield, "The concept of mental disorder ...", 1992

belirttiği gibi "çoğu hastalığın aksine, saldırganlığı sorun olarak tanımlayan taraf, bu eylemin faili değildir; bu tanımı koyan failin çevresidir. Şiddet uygulayan insanlar normal işlevlerini yerini getirdiğini düşünebilir, hatta bazıları arada sırada gerçekleşen bu patlamalardan hoşlanıp tedaviye direnebilir."[28] Şiddetin bazı insanlar ve bazı yerlerde daha yaygın olduğu gerçeğinden başka –ki bunu herkes bilmektedir– kamu sağlığı kuramının tavsiye edebileceği bir nokta yoktur. Göreceğimiz gibi, şiddet tıbbi anlamda bir hastalık değildir.

Şiddeti sadece çevresel etkilerle açıklayan kuramlar, bir inanç meselesi olarak kalır; çünkü Boş Sayfa ve Soylu Vahşi kuramlarını içerirler. Bu kuramlara göre şiddet, insan repertuvarında doğal bir strateji değildir; öğrenilen bir davranış, toksik bir madde tarafından zehirlenmenin veya bulaşıcı bir hastalığın belirtisidir. İlk bölümlerde, bu tür öğretilerin ahlaki itirazını görmüştük: Öğreti yanlılarını önceki dönemlerin şovenlerinden ve farklı sınıflara mensup kabadayılardan ayırmak; şiddetin "iyi" anlamda "doğal" olmadığı yönünde dinleyicilere teminat vermek; şiddetin özellikle caydırıcı cezalar yerine sosyal programlarla yok edebileceğine dair iyimserlik sergilemek; bazı bireyler, sınıflar ya da ırkların diğerlerine kıyasla şiddete doğuştan daha yatkın olduğunu söyleyen radyoaktif görüşe kilometrelerce uzak durmak gibi yaklaşımlara başvurmuşlardır.

Her şeyin ötesinde, öğrenilmiş davranış ve kamu sağlığı kuramları ahlaki bildirilerdir; bunu söyleyen kişi, şiddete karşı olduğunu halk önünde ilan etmiş olur. Şiddeti lanetlemek elbette iyidir, fakat bu lanetlemenin psikolojik yapımız hakkında deneyci bir iddia kılığına girmemesi gerekir. Bu iyi niyetli kafa karışıklığına dair en saf örnek belki de Ramsey Clark'tan gelir. Clark, Johnson yönetiminde adalet bakanıydı, ayrıca 1970'te yayımlanan *Crime in America* [Amerika'da suç] adlı çok satan kitabın da yazarıdır. Kitabında ceza sisteminin, cezalandırma yerine ıslahı koyması hakkında tartışırken Clark şöyle bir açıklama getirmiştir (s. 220):

> Islah etme kuramı sağlıklı ve mantıklı insanların başkalarına zarar vermeyeceği, birey ile topluma en iyi ve zararsız davranışların hizmet ettiğini anlayacakları adil bir toplumun tüm vatandaşlarına sağlık, amaç ve fırsat sağlayabilecek kabiliyete sahip olduğu inancına dayanır. Islah edilmiş kişi başka birini yaralayacak, başkasının mülkünü alacak veya mülke zarar verecek kabiliyete sahip olmaz, olamaz.

Keşke böyle olsaydı! Bu kuram, ahlakçı yanılgı için güzel bir örnektir: bu fikir doğru olsa ne hoş olurdu, öyleyse doğru olduğuna hepimizin inanması gerekir. Sorun şu ki doğru değildir. Tarih bize göstermiştir ki yığınla sağlıklı ve akılcı insan başkalarını yaralayıp mülklere zarar vermiştir, çünkü trajiktir ama bazen

[28] M. Enserink, "Searching for the mark of Cain", *Science, 289*, 2000, s. 575-579.

başkalarını incitmek kişinin çıkarınadır (özellikle de başkalarına zarar verenler cezalandırılmıyorsa; Clark bu ironiyi gözden kaçırmışa benziyor). Çıkar çatışmaları insanlık durumunun özünde mevcuttur, ayrıca Martin Daly ve Margo Wilson'ın belirttiği gibi "Kişinin rakibini öldürmesi, çatışma çözme tekniğinin ulaşabileceği nihai noktadır."[29]

Kabul etmek gerekir ki sağlık ve mantığı ahlakla denk tutmak kolaydır. Günahkârlara *deli, yozlaşmış, sütü bozuk, aklını yitirmiş, çılgın, habis, psikopat, hasta* ya da *dengesiz* dediğimizde metaforlar dilimizin içine işlemiş olur. Fakat şiddetin sebeplerini, dolayısıyla şiddeti azaltmanın yollarını ararken metaforlar bizi yanlış yönlendirebilir. Termitler evlerdeki ahşap kirişleri yerken yanlış bir iş yapıyor değiller, ne de kurbanını ısırıp sıtma mikrobu yayan sivrisinekler işlev bozukluğu gösteriyor. Evrimin onları yapmaları için tasarladığı şeyi yapmaktalar – her ne kadar sonuçları, insanların acı çekmesine yol açsa da. Bilimcilerin, bu yaratıkların davranışlarını ahlak kapsamına sokması veya davranışlarına patolojik demesi, bizi çıkmaz sokaklara sokar – örneğin bu yaratıklarda "toksik" etki yaratan maddeler aramak veya onları sağlığına kavuşturmak için "iyileştirmek" gibi arayışlara gireriz. Aynı sebeple, insanlarda şiddet, savaşılması gereken bir hastalık olmak zorunda değildir. Esas tehlikeli olan, şiddetin bir zihin bozukluğu olduğu inancıdır, çünkü bu inanç bizi, sükunetin olduğu yerlerde şiddetin nasıl kolayca patlayabileceğini unutma tuzağına düşürür.

Boş Sayfa ve Soylu Vahşi kuramları, gördükleri desteği sadece ahlaki itirazlarına değil, aynı zamanda ideoloji polisinin zorlamasına da borçludur. Yanomamö'ler arasındaki savaşı belgelediği için Napoleon Chagnon'u hedef alan hakaret kampanyası, aykırı seslerin cezalandırmasına yönelik en canlı örnektir ve tek örnek değildir. 1992'de Alkol, İlaç Bağımlılığı ve Akıl Sağlığı Kurumu'nun Şiddet İnisiyatifi –varoş gençlerini uysallaştırmak amaçlı araştırmanın, onların şiddete genetik yatkınlıkları olduğunu belirterek bu gençleri karaladığını söyleyen– haksız suçlamalar yüzünden iptal edilmişti. (Aslında bu araştırma kamu sağlığı yaklaşımını benimsemişti.) Şiddetin biyolojisini çevreleyen yasal ve ahlaki meseleler hakkında yapılacak bir konferans ve yazılacak bir kitaptan, Ulusal Sağlık Enstitüleri'nin yöneticisi olan Bernadine Healey tarafından vazgeçilmişti. Healey "önerilen konferansın geçerliliği ve duyarlılığıyla ilintili" kaygılardan ötürü oybirliğiyle alınan hakem kararını veto etmişti.[30] Konferansın masraflarını karşılayan üniversite, bu karara itiraz edip kazandı, fakat üç yıl sonra konferans yapılırken, salona protestocular doluştu ve sanki komedyenlere malzeme çıkarmaya çalışır gibi katılımcılarla itişmeye başladılar.[31]

Neden herkes bu kadar hassasiyet gösteriyordu? Dile getirilen korku, hükümetin eşit olmayan sosyal koşullar yüzünden oluşacak siyasal kaynaşmayı

---

[29] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988, s. ix.

[30] Shipman, *The evolution of racism,* 1994, s. 252.

[31] E. Marshal, "A sinister plot or victim of politics?" *Science, 289*, 2000, s. 571.

psikiyatrik bir hastalık diye tanımlamasına ve protestocuları ilaç vererek veya daha kötü yöntemlerle susturacağına yönelikti. Radikal psikiyatrist Peter Breggin, Şiddet İnisiyatifi'ni "hayal edilebilecek en korkunç, en ırkçı ve iğrenç şey ... insanın Nazi Almanyasıyla bağdaştırabileceği bir plan" olarak nitelemişti.[32] Bu tepkinin sebepleri arasında "sosyal meselelerin tıbbileştirilmesi ve baskı kurbanlarının –ki bu örnekte Yahudilerdi– aslında hem genetik hem de biyolojik açıdan kusurlu kişiler ilan edilmesi, devletin öjenizm ve biyolojik amaçlarla harekete geçirilmesi, toplumsal kontrol programlarının gelişiminde psikiyatrinin yoğun kullanılması" vardı.[33] Bu yaklaşım, olayın gerçeklerden kopuk, hatta paranoyakça bir yorumudur, fakat Breggin bu fikrini yorulmaksızın yineleyecek, özellikle de Afrika kökenli Amerikalı siyasetçiler ve basına dert yanacaktı. "Şiddet" ve "biyoloji" kelimelerini aynı paragraf içinde kullanan herhangi birinin üstünde ırkçılık şüphesi bulutları gezinebilirdi, bu durum da şiddetin incelenmesi bakımından entelektüel iklimi etkilemiştir. Ama hiç kimsenin başı, şiddetin bütünüyle öğrenilmiş bir davranış olduğunu söylediği için derde girmemiştir.

Şiddetin aslında bir hastalık veya zehirlenme değil, tasarımımızın bir parçası olduğuna inanmak için sürüyle sebep vardır. Bunlardan bahsetmeden önce, iki korkuyu yatıştırmam gerekiyor.

İlki, insan doğasında şiddetin köklerini incelemenin, şiddeti, onu yapan bireylerin kötü genlerine indirgeyip yüksek şiddet oranı görülen etnik gruplarda bu genlerden daha fazla olduğunu söyleyen çirkin çıkarımlarda bulunulması korkusudur.

Bazı bireylerin yapıları gereği başkalarına kıyasla şiddete daha yatkın olduğuna şüphe yoktur. Başlangıç olarak erkeklere bakalım: Bütün kültürler göz önüne alındığında, erkeklerin erkekleri öldürme oranı, kadınların kadınları öldürme oranından 20 ila 40 kat fazladır. Katillerin aslan payı da 15 ila 30 yaş arası *genç* erkeklerindir.[34] Üstelik bazı genç erkekler, şiddete diğerlerden daha yatkındır. Bir tahmine göre, genç erkeklerin %7'si, tekrarlanan şiddet saldırılarının %79'unu gerçekleştirmektedir.[35] Psikologlar, şiddete eğilimli bu bireylerin farklı bir kişilik profili olduğunu görmüştür: Düşünmeden hareket etmeye eğilim gösterirler, muhtemelen zekâları düşüktür, hiperaktiftirler ve dikkatlerini toparlayamazlar. "Muhalif bir mizaca" sahip oldukları söylenir: Kincidirler, kolay öfkelenirler, kontrol edilmeye karşı direnç gösterirler, kasten sinir bozucu

[32] Shipman, *a.g.e.*, 1994, s. 243.

[33] Aktaran: Robert Wright, "The biology of violence", *New Yorker*, 13 Mart 1995, s. 68-77.

[34] Daly ve Wilson, *a.g.e.*, 1988; Rogers, "Evolution of time preference by natural selection", 1994; Wilson ve Herrnstein, *Crime and human nature*, 1985.

[35] Frederick Goodwin; aktaran: Robert Wright, *a.g.e.*, 1995, s. 70

davranır ve tüm suçu başkalarına atma eğilimi taşırlar.[36] Bunlar arasında en vurdumduymazları psikopatlardır; psikopatlarda vicdan yoktur, ayrıca katillerin önemli bir yüzdesini psikopatlar oluşturur.[37] Bu özellikler çocukluğun başlarında ortaya çıkar, bir ömür devam eder ve büyük oranda kalıtsaldır, gerçi tamamen kalıtsal oldukları da söylenemez.

Sadistler, bela arayanlar ya da diğer doğuştan katiller, şiddet sorununun bir parçasıdır. Bunun tek sebebi verdikleri zarar değildir; ayrıca *diğer insanları* da caydırma veya kendini koruma amaçlı saldırgan bir duruş sergilemeye zorlarlar. Fakat burada esas söylemek istediğim şey, sorunun ana parçası olmadıklarıdır. Savaşlar başlar biter, suç oranları yoyo gibi iner çıkar, toplumlar bir nesil içinde savaşçı ruh halinden barışçıl ruh haline gider gelir, fakat yerel genlerin frekanslarında hiçbir değişiklik olmaz. Günümüzde etnik gruplar, ortalama suç oranları açısından farklılık gösterse de, bu farklar genetik bir açıklama gerektirmez, çünkü belirli bir tarih dönemindeki bir etnik grubun suç oranı, başka bir dönemdeki başka bir grubun suç oranına denk olabilir. Günümüzün uslu İskandinavları, kana susamış Vikinglerin torunlarıdır, sömürgeciliğin çökmesinden sonra birbiri ardına çıkan savaşlarla harabeye dönen Afrika da Roma İmparatorluğu'nun çöküşünden sonraki Avrupa'ya benzemektedir. Günümüze ulaşmayı başarabilmiş herhangi bir etnik grup, muhtemelen çok uzak olmayan bir geçmişte hırçın atalara sahipti.

İkinci korku, eğer insanlar şiddet güdüleriyle donatılmışsa, şiddet uygulamaktan kendilerini alamaz ya da *Looney Tunes* çizgi filmlerinde, arkasında enkaz bırakarak ilerleyen Tazmanya Canavarı karakteri gibi daima şiddet uygular korkusudur. Bu korku, katil maymunlar, kana susamışlık, öldürme içgüdüsü, bölgeci yaklaşım ve şiddete yatkın beyin gibi kadim fikirlere bir tepkidir. Aslında, beyin şiddet stratejileriyle donatılmışsa, bunlar *şartlara göre* hayata geçirilecek stratejilerdir, ne zaman ve nerede yürürlüğe konacaklarını hesaplayan karmaşık bir devreye bağlıdır. Hayvanların saldırganlaşması birçok seçici aşamadan geçtikten sonra gerçekleşir; limbik sistemleri anormal büyüklükteki frontal loblarla iç içe geçen insanlardaysa saldırganlık olayı, çok daha fazla hesaplama gerektirir. Günümüzde çoğu insan, şiddet düğmelerine asla basmadan yetişkinlik hayatlarını sürmektedir.

O halde türümüzün duruma göre şiddet uygulamaya yönelik mekanizmalar evrimleştirmiş olma ihtimalinin kanıtı nedir? Akılda tutulması gereken ilk şey, saldırganlığın örgütlü ve amaç güden bir etkinlik olması, rastgele bir işlevsizlikten kaynaklanmamasıdır. Çim biçme makineniz kolu bıraktığınız halde çalışmaya devam edip ayağınızı incitirse, düğmesinin tutukluk yaptığından veya

---

[36] Holden, "The violence of the lambs", 2000, s. 580-581.

[37] Hare, *Vicdansızlar: Antisosyal Kişilik Bozukluğu*, 1993 [2006]; Lykken, *The antisocial personalities*, 1995; Rice, "Violent offender research and implications for the criminal justice system", 1997.

başka bir bozukluktan şüphelenirsiniz. Fakat çim biçme makineniz siz garajda görünene dek bekler ve bütün bahçe boyunca sizi arkanızdan kovalarsa, bunu yapması için birisinin makineye çip yerleştirdiği sonucuna varırsınız.

Şempanze kuzenlerimizin de kasıtlı şempanze katliamları yapması, bizi şiddete insan kültürüne özgü özelliklerin değil, evrim güçlerinin hazırlamış olduğu ihtimalini doğuruyor. Ayrıca tarih boyunca ve tarihöncesinde şiddetin tüm insan toplumlarında görülmesi, bu konuda güçlü bir ipucudur.

İnsan bedeni ve beynini incelersek, saldırganlık tasarımına yönelik doğrudan belirtiler buluruz. Erkeklerin daha iri, daha güçlü ve üst bedeninin daha kütleli oluşu, erkekler arasındaki şiddetli rekabetin zoolojik göstergesidir.[38] Başka belirtiler arasında testosteronun baskınlık duygusu ve şiddete etkileri (toplumsal cinsiyetle ilgili bölümde bu etkileri göreceğiz), kızgınlık duygusu (köpek dişinin refleksle gösterilmesi ve yumrukların sıkılmasıyla tamamlanır), özerk sinir sisteminin dövüş veya kaç tepkisi, beynin engelleyici sistemlerinin bozulmasının (frontal lob veya amigdalanın alkol veya hasar yüzünden engellenmesi ya da serotonin metabolizmasında yer alan genlerin kusurlu olması) limbik sistemdeki devrelerin başlattığı saldırgan davranışlara yol açması vardır.[39]

Tüm kültürlerde erkek çocukları itiş kakışlı oyunlar oynar, açıktır ki bu bir dövüş alıştırmasıdır. Aynı zamanda saldırganca rekabet eden gruplara ayrılırlar (Wellington Düküne atfedilen "Waterloo Savaşı Eton tarlalarında oynanan oyunlar sayesinde kazanılmıştı" sözü akla geliyor).[40] Çocuklar bu hastalığı savaş oyuncakları veya kültürel stereotiplerden kapmadan çok önce şiddete eğilim gösterirler. Şiddete en çok başvurdukları yaşları yetişkinlik değil, yürümeyi yeni öğrendikleri çağlarıdır; yakın tarihli büyük bir araştırmada iki yaşını yeni geçmiş erkek çocukların yarısı ve kız çocuklarının biraz daha az bir yüzdesi, sıklıkla vuruyor, ısırıyor ve tekme atıyordu. Araştırmanın yöneticisinin belirttiği gibi: "Bebekler birbirini öldürmez, çünkü ellerine bıçak veya tabanca vermeyiz. Son otuz yıldır cevaplamaya çalıştığımız soru, çocukların saldırganlığı nasıl öğrendiğidir. Fakat yanlış bir soru bu. Doğru soru, saldırganlaşmamayı nasıl öğreniyorlar olmalıdır."[41]

Şiddet, zihni ömür boyunca meşgul eder. Douglas Kenrick ve David Buss adlı psikologlar tarafından farklı ülkelerde yürütülmüş bağımsız araştırmalara göre, kadınların %80'den fazlası ve erkeklerin %90'ı hoşlanmadıkları insanları

---

[38] Ghiglieri, *Erkeğin karanlık yüzü*, 1999 [2002]; Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence*, 1996.

[39] Davidson, Putnam ve Larson, "Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation: A possible prelude to violence", 2000; Renfrew, *Aggression and its causes: A biopsychosocial approach*, 1997.

[40] Geary, *Male, female: The evolution of human sex differences*, 1998, s. 226-227; Sherif, *Group conflict and cooperation: Their social psychology*, 1966.

[41] R. Tremblay, aktaran: Holden, "The violence of the lambs", 2000, s. 580-581.

öldürmeyi hayal eder, özellikle de aşk konusunda rakipleri olan kişileri, üvey anne babalarını ve onları halk içinde aşağılamış insanları haklamayı düşlerler.[42] Gizemli cinayetler, suç dramları, casus maceraları, Shakespeare-vari trajediler, dinsel öyküler, kahramanlık efsaneleri ve epik şiirlerin popülerliğine göre karar vermemiz gerekiyorsa, bütün kültürlerdeki insanların öldürme üzerine düşünmekten haz aldığını söyleyebiliriz. (Tom Stoppard'ın *Rosencratz ile Guildenstern Öldüler* adlı tiyatro oyunda bir karakter şöyle sorar: "Antik dönemin büyük trajedilerini bilirsiniz değil mi? Büyük cinayet klasiklerini?") İnsanlar ayrıca "spor" dediğimiz stilize edilmiş çarpışmaları izlemekten keyif alır. Spor nişan alma, kovalama ve dövüşme yarışlarıdır, yenilenler ve muzaffer olanlar vardır. Dile bir rehber gibi bakarsak, birçok etkinliğin saldırganlık biçimi olarak kavramsallaştırıldığını görürüz: Entelektüel tartışma (bir fikri veya savunucusunu *yenmek, devirmek, yerle bir etmek*), sosyal reform (*suçla savaş, önyargılarla çarpışmak, Fakirlikle Savaş, Uyuşturucuyla Savaş*), tıbbi tedavi (*kanser ve AIDS ile savaş*).

Aslında, kişi şiddet uyguladığında yanlış giden şey (sosyolojik veya biyolojik olarak) nedir diye sormak tamamen yersiz bir sorudur. Neredeyse herkes kendini, ailesini veya masum kurbanları savunurken şiddetin gerekli olduğunu bilir. Ahlak felsefecileri işkencenin bile haklı sayıldığı koşullar olduğunu belirtmektedir: Diyelim ki yakalanan bir terörist, kalabalık bir yere daha önceden zaman ayarlı bomba yerleştirmiş, yerini söylemeyi de reddediyor. Daha genel açıdan bakalım: Şiddete eğilimli bir zihniyete kahraman ya da patolojik denmesi, işin ucunun kime dokunduğuna göre değişiyor. Özgürlük savaşçısı veya terörist, Robin Hood veya hırsız, Koruyucu Melek veya kabadayı, soylu veya diktatör, şehit veya kamikaze, general veya çete reisi – bunlar kişilerin kendi değerlerine göre verdiği hükümlerdir ve bilimsel sınıflandırmalar değildir. Övülen kahramanların beyinleri veya genlerinin, yerden yere vurulan karşıtlarınınkinden çok farklı olacağını sanmam.

Böylece, şiddeti sadece şiddet eğilimli insanların genlerine veya beynine bakarak anlayamayız diyen radikal bilimcilerle aynı fikirde olduğumu görüyorum. Şiddet sadece biyolojik ve psikolojik değil, aynı zamanda sosyal ve politik bir meseledir. Bununla birlikte "sosyal" ve "politik" dediğimiz fenomenler, insan ilişkilerini gizemli bir şekilde etkileyen, güneş lekeleri türünden dış olaylar değildir; bunlar belirli bir yer ve belirli bir zamanda bireylerin ortak anlayışıdır. Dolayısıyla, insan zihni bütünüyle anlaşılmaksızın, şiddet anlaşılamaz.

Bölümün geri kalanında şiddet mantığını, şiddete adanmış olan duygu ve düşüncelerin neden evrimleşmiş olabileceğini inceleyeceğim. Şiddeti böylesine kafa karıştırıcı yapan, biyolojik ve kültürel sebeplerin oluşturduğu öbeği çözmek için bu yaklaşım gereklidir. Şu soruların cevaplanmasında bu yaklaşım yardımcı olabilir: İnsanlar neden şiddete hazırlıklı olup da ancak belirli şartlar-

[42] Buss ve Duntley, "Why the mind is designed for murder: The coevolution of killing and death prevention strategies"; Kenrick ve Sheets, "Homicide fantasies", 1994.

da buna başvurur? Şiddet ne zaman, en azından birazcık akılcı ve ne zaman açıkça yersizdir? Şiddet, oyuncuları arasında hiçbir genetik farklılık olmasa da neden bazı yerlerde ve kimi zamanlar daha belirgindir? Şiddeti nasıl azaltabilir ya da engelleyebiliriz?

Şiddeti anlamanın ilk adımı –kişisel veya evrimsel bağlamda neden bazen işe yaradığını incelemek adına– şiddet için duyduğumuz tiksinme duygusunu bir kenara bırakmaktır. Bunun için sorunun ifade ediliş şekli tersine çevrilmeli, yani neden şiddet meydana gelir diye sormak yerine neden şiddetten kaçılır diye sorulmalı. Sonuçta ahlak, evrene Büyük Patlama ile gelip zemin radyasyonu gibi evrenin içine işlemedi. Ahlaken tarafsız olan ve milyarlarca yıllık doğal seçilim sürecinden sonra atalarımız tarafından keşfedildi.

Bana kalırsa, arka plandaki bu ahlaktan bağımsız olma durumunun sonuçları, en iyi şekilde Hobbes tarafından *Leviathan* kitabında incelenmiştir. Maalesef, Hobbes'un "kötü, vahşi ve kısa" gibi özlü ifadeleri, bizi birbirimizin boğazına sarılmaktan alıkoyan her şeye kadir bir leviathan tasviri, insanların Hobbes'un tezini yanlış anlamasına yol açtı. Hobbes yorumlanırken, doğal durumundaki insanın akıldışı bir nefret ve yıkım dürtüsü taşıdığını ileri sürdüğü söylenir genelde. Aslında onun çözümlemesi daha incelikli, hatta daha trajiktir; çünkü şiddet dinamiklerinin akıllı ve kendini düşünen varlıklar arasındaki etkileşimin dışında nasıl kaldığını göstermiştir. Hobbes'un çözümlemesi evrim biyolojisi, oyun kuramı ve sosyal psikoloji tarafından yeniden keşfedilmiştir; ben de bu çözümlemeden –insanların şiddet içgüdülerine karşı barışçıl içgüdülerini devreye sokma yollarına eğilmeden önce– şiddetin mantığı bahsini düzene sokmak için faydalanacağım.

İşte, ünlü "insan hayatı" paragrafından önceki söz konusu çözümlemesi:

> Bu durumda, insan doğasında üç temel kavga nedeni buluyoruz. Birincisi rekabet, ikincisi güvensizlik, üçüncüsü de şan ve şeref.
> Birincisi, insanları kazanç için, ikincisi güvenlik için, üçüncüsü ise şöhret için mücadele etmeye iter. Birincisi, başka insanların kişiliklerine, karılarına, çocuklarına ve hayvanlarına egemen olmak için şiddet kullanır; ikincisi, kendilerini korumak için; üçüncüsü ise, kendi kişiliklerine yönelik olarak doğrudan doğruya veya hısımları, arkadaşları, milletleri, meslekleri veya adları dolayımıyla, bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş ve başka bir aşağılama işareti gibi küçümsemelere karşı şiddet kullanır.[43]

Önce rekabeti inceleyelim. Doğal seçilimin yakıtı rekabettir; doğal seçilimin ürünleri –Richard Dawkins'in metaforuyla söylemek gerekirse yaşamkalım ma-

[43] Hobbes, *Leviathan*, XIII. Bölüm, 1651/1957 [1993], s. 185 [94].

kineleri– yaşamlarını sürdürmek ve üremek için ne gerekliyse yapmalıdır. *Gen Bencildir*'de şöyle açıklar:

> Bir yaşamkalım makinesi için, başka bir yaşamkalım makinesi (kendi çocuğu ya da başka bir yakın akrabası olmayan) tıpkı bir kaya, nehir veya bir yiyecek parçası gibi, çevresinin parçasıdır. Yoluna çıkan bir şeydir ya da yararlanılabilecek bir şey. Bir kayadan veya nehirden tek bir önemli farkı vardır: Tepki vermeye eğilimlidir. Çünkü o da kendi ölümsüz genlerini gelecek güvencesi olarak taşıyan ve onları korumak için her şeyi göze alan bir makinedir. Doğal seçilim, yaşamkalım makinelerini denetleyerek, onların çevrelerini en iyi biçimde kullanmalarını sağlayan genlerin yararına çalışır. Buna ister aynı türden ister farklı türden olsun, diğer yaşamkalım makinelerini en iyi biçimde kullanabilmek de dahildir (s. 66 [113]).

Organizmanın ihtiyaç duyduğu bir şeyin önünde engel varsa, organizma bu engeli etkisiz hale getirerek ya da yok ederek ortadan kaldırmalıdır. Bu engellere başka insanlar da dahildir; örneğin verimli toprakları veya yiyecek kaynaklarını tekeline almış kişiler engel oluşturabilir. Modern ulus devletlerde bile, kişisel çıkarlar en büyük savaş etkenidir. Siyaset bilimcisi Bruce Bueno de Mesquita son iki yüzyılda gerçekleşen 251 çatışmayı kışkırtan sebepleri inceledi, çoğu durumda saldırgan tarafın, başarılı bir istilanın ulusal çıkarlarına hizmet edeceğini hesapladığı sonucuna vardı.[44]

İnsanların oluşturduğu başka bir engel ise normalde başkalarına eş olabilecek kadınları tekellerine alan erkeklerdir. Hobbes, evrimsel sebebi bilmeden bu fenomene dikkat çekmiştir, ki evrimsel sebebi de yüzyıllar sonra Robert Trivers açıklamıştır: Erkekler ve dişilerin çocuklara yapılan en az yatırım konusundaki farklılıkları, dişilerin üreme kapasitesini, erkeklerin uğruna rekabet ettiği değerli bir meta haline getirir.[45] Bu durum, erkeğin neden şiddet eğilimli cinsiyet olduğunu ve yaşamsal ihtiyaçlarını karşılamış olsalar bile neden daima kavga edecek bir sebep bulduklarını açıklar. Devlet öncesi toplumlara dair yapılan araştırmalar, erkeklerin savaşmak için toprak veya yiyecek kıtlığı çekmesinin gerekmediğini göstermiştir.[46] Kadın kaçırmak için, geçmişteki kaçırma olaylarına misilleme olsun diye veya evlenilecek kadın değiştokuşuna dair çıkan anlaşmazlıklarda çıkarlarını savunmak için başka köylere sık sık akınlar düzenlerlerdi. Kadınların bu meselelerde daha çok sözünün geçtiği toplumlarda, erkekler kadınların ilgisi çeken statü ve servete ulaşmak için yarışarak yine rekabet eder. Bu rekabette şiddet uygulanabilir; Daly ve Wilson'ın belirttiği gibi: "Üreme konusunda başarısızlık yoluna giren herhangi bir varlık, hayatının gidişatını iyileştirmek için çaba harcar, hatta ölüm tehlikesini göze alır."[47] Bu yola

---

[44] Bueno de Mesquita, *The war trap,* 1981.

[45] Trivers, "Parental investment and sexual selection", 1972.

[46] Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage,* 1996.

[47] Daly ve Wilson, *a.g.e.,* 1988, s. 163.

girmiş fakir gençlerin statü, servet ve eş piyangosunda şanslarını artırmak için ölme veya sakat kalma riskine girmesi muhtemeldir.[48] Bütün toplumlarda kışkırtıcılar, suçlular ve askerlerin yoğunlaştığı bir nüfus kesimi vardır. 1960'larda suç oranlarının yükselişinin sebeplerinden biri, bebek patlamasının yaşandığı yıllarda doğan erkek çocukların suça eğilim gösterdikleri yaşlara girmiş olmalarıdır.[49] Gerçi ülkelerin savaşa girme isteklilikleri birçok sebeple değişebilir, fakat etkenlerden biri de 15 ila 29 yaş arasındaki erkek nüfusunun toplam nüfusa oranıdır.[50]

Bu karamsar çözümleme modern okuyuculara doğru gelmeyebilir, çünkü diğer insanları çevrenin bir parçası ve bahçedeki ayıklanması gereken ayrık otları gibi düşünemeyiz. Psikopat olmadığımız sürece, diğer insanlara *anlayış gösterir*, hiç umursamadan onlara engel veya av muamelesi yapmayız. Ama böyle bir duygudaşlık, insanların tarih boyunca ve tarihöncesinde her tür zulmü yapmasını engellemedi. İnsanlarda, tüm insanlığı kucaklamayan sadece kendi klan, köy veya kavimlerinin bireylerini kapsayan bir ahlak çemberi bulunabileceğini anımsamak, bu çelişkiyi çözebilir.[51] Bu çemberin içindeki dost insanlara anlayış gösterilir; dışında kalanlaraysa taş, nehir veya yemek parçası gibi davranılır. Daha önceki bir kitapta Amazon'da yaşayan Wari halkının dilinde yenebilecek ve yenilmeyecek şeyleri ayırt eden zamirler olduğundan bahsetmiştim. Yenebilecek şeyler sınıfına kabilenin üyesi olmayan herhangi biri de girer. Bu durum, psikolog Judith Rich Harris'in şu gözlemi yapmasına sebep olmuş:

> Wari sözlüğünde yiyecek,
> "Wari olmayanlar" diye tanımlanır.
> Yemekleri çok eğlenceli geçer,
> Fakat Wari olmayanlar için değil.

Yamyamlık bize öyle itici gelir ki antropologlar bile, yamyamlığın tarihöncesinde yaygın olduğunu yıllarca kabul edemediler. Şunu düşünmek kolaydır: Başka insanlar bu kadar sapıkça bir eyleme gerçekten kalkışabilir mi? Fakat hayvan hakları aktivistleri, et yiyenler içinde benzer kötü düşüncelere sahiptir: Etobur insanlar önüne geçebilecek milyonlarca ölüme sebep olmakla kalmıyor, bunu tamamen vurdumduymaz bir şekilde yapıyorlar – estetik duygudan yoksun bir şekilde sığırları iğdiş edip damgalıyor, balıkların ağızlarını parçalayıp kayığın güvertesinde havasızlıktan ölüme terk ediyor, ıstakozları canlı canlı

---

[48] Rogers, "Evolution of time preference by natural selection", 1994; Wilson ve Daly, "Life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighborhoods", 1997.

[49] Wilson ve Herrnstein, *Crime and human nature,* 1985.

[50] Mesquida ve Wiener, "Human collective aggression: A behavioral ecology perspective", 1996.

[51] Singer, *The expanding circle: Ethics and sociobiology,* 1981.

haşlıyorlar. Amacım vejetaryenliği ahlaken savunmak değil, insan şiddeti ve zalimliği zihniyetine ışık tutmaktır. Tarih ve etnografi, insanların bir zamanlar yabancılara şimdi bizim ıstakozlara yaptığımızı yapmış olabileceği izlenimi uyandırıyor; bu tür eylemlere anlam veremeyişimiz de hayvan hakları aktivistlerinin bizim eylemlerimize anlam veremeyişiyle kıyaslanabilir. *The Expanding Circle* kitabının yazarı Peter Singer'ın aynı zamanda *Hayvan Özgürleşmesi* adlı bir kitap da yazmış olması tesadüf değildir.

İnsanların, zihinsel bir çemberin dışında kalan diğer insanlara karşı ahlaken kayıtsız kaldığına yönelik gözlem, akla hemen şiddeti azaltma çabasına dair bir imkânın varlığını getirir: Bu çemberin psikolojisi yeterince anlaşılırsa, tüm insanlığı içermesi için insanlar cesaretlendirilebilir. Önceki bölümlerde, bu ahlak çemberinin binlerce yıl boyunca nasıl büyüdüğünü ve karşılıklılık ağlarının genişleyip insanların canlısının ölüsünden daha değerli hale gelmesiyle bu çemberin sınırlarının dışa doğru nasıl itildiğini gördük. Robert Wright'ın söylediği gibi: "Japonları bombalamamamız gerektiğini düşünmemin birçok sebebi arasında, minivanımı onların yapmış olması da var."[52] Başka teknolojiler de insanların birbirleriyle yer değiştirmeyi hayal etmesini kolaylaştıran kozmopolit görüşe katkı yapmıştır. Bunlar arasında yazı, seyahat, tarih bilgisi ve gerçekçi sanat vardır. Bunlar sayesinde insanlar kendilerini normalde ölümcül düşmanları olabilecek başka insanların günlük yaşamlarına yansıtabilir.

Bu çemberin nasıl daralabileceğini de gördük. Jonathan Glover'ın zulme çoğunlukla küçük düşürücü isimler, kötü koşullar, aşağılayıcı ünvanlar ve çekilen acıları hafife alan "soğuk şakalar" gibi insanlıktan çıkarma taktiklerinin eşlik ettiğini gösterdiğini anımsayın.[53] Bu taktikler, insanda zihinsel bir şalteri indirip karşısındaki bireyi "kişi" sınıfından "kişi değil" sınıfına aktarmasına yol açabilir, böylece o bireyi öldürmek veya işkence yapmak ıstakozları canlı canlı haşlamak kadar kolay gelebilir. (Ben de dahil etnik azınlıklara konmuş, siyaseten doğru isimleri alaya alanlar unutmamalıdır ki, bu isimlerin aslında insani bir gerekçesi vardı.) Sosyal psikolog Philip Zimbardo, seçkin bir üniversitenin öğrencileri arasında bile, insanlıktan çıkarma taktiklerinin bireyi başkalarının ahlak çemberinden kolayca dışarı itebileceğini göstermiştir. Zimbardo, Stanford Üniversitesi psikoloji bölümünün bodrum katında sahte bir hapishane kurmuş, öğrencilere de rastgele gardiyan veya mahpus rolü vermişti. "Mahpus" hapishane giysisi giymek, zincir takmak, başına naylon çoraptan kep geçirmek zorundaydı ve onlara numaralarıyla sesleniliyordu. "Gardiyanlar" çok geçmeden mahpuslara eziyete başladı – sınav çekerken sırtlarına bastırmış, üstlerine yangın söndürücü sıkmış, tuvaletleri çıplak elle temizlemeye zorlamışlardı ve Zimbardo deneklerin güvenliği adına deneye son verdi.[54]

---

[52] Wright, *NonZero: The logic of human destiny*, 2000.

[53] Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, 1999 [2003].

[54] Zimbardo, Maslach ve Haney, "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Gene-

Diğer yönden bakarsak, kurbanın insaniyet belirtileri göstermesi, bu zinciri bazen kırar ve şalteri yine anlayış gösterme konumuna getirir. George Orwell, İspanyol İç Savaşı'nda savaşırken yarı çıplak halde ve pantolonunu tek eliyle tutarak canını kurtarmak için koşan bir adam görmüştü. Orwell şöyle yazmıştır: "Ona ateş etmedim. Kısmen pantalonuyla ilgili bu ayrıntı yüzünden. Buraya 'Faşistlere' ateş etmek için gelmiştim; fakat eliyle düşmesin diye pantalonunu tutan adam faşist değildir, açıkça dost bir yaratıktır, sana benzer."[55] Başka bir örnek daha veren Glover, Güney Afrikalı bir gazetecinin yaptığı bir haberden bahseder:

> 1985 yılında Güney Afrika'da hâlâ apartheid siyaseti güdülürken, Durban'da bir gösteri yapılıyordu. Polis alışılmış şiddetiyle göstericilere saldırdı. Polislerden biri siyah bir kadını kovalıyordu ve belli ki niyeti copuyla kadını dövmekti. Kadın kaçarken ayakkabısı ayağından çıktı. Zalim polis aynı zamanda iyi yetiştirilmiş bir beyaz Afrikalıydı ve biliyordu ki bir kadının ayakkabısı çıkmışsa ayakkabıyı onun için yerden alırsın. Ayakkabıyı kadına uzatırken gözleri karşılaştı. Sonra kadını bıraktı, çünkü onu sopayla dövmek artık bir seçenek olamazdı.[56]

Bununla birlikte, Orwell (XX. yüzyılın en büyük ahlaki seslerinden biri) ve "iyi yetiştirilmiş" bir beyaz Afrikalının tepkilerinin tipik olduğunu düşünüp kendimizi kandırmayalım. Birçok aydın, askerlerin çoğunun çarpışmada silahlarını ateşleyecek gücü bulamadığına inanmaktadır. Bu iddia kulağa inanılmaz gelir, özellikle de geçen yüzyıldaki savaşlarda on milyonlarca askerin öldüğü düşünülürse. (Stoppard'ın *Akrobatlar* adlı tiyatro oyununda, Zeno'nun Paradokslarında olduğu gibi bir okun asla hedefine ulaşmayacağını söylediğini belirten profesör aklıma geldi, o halde Aziz Sebastian da korkudan ölmüş olmalı.) Bu inanç, II. Dünya Savaşı'ndaki piyadeler üzerine yapılmış tek ve üstelik tartışmalı bir araştırmaya dayanıyor. Daha sonra yapılan söyleşilerde askerler, silahlarını ateşlemediklerini kabul etmemeleri bir yana, silahlarını ateşleyip ateşlemediklerine dair bir soru bile sorulmadığını söylediler. Çarpışmalara katılmış askerlerle, etnik katliamlara bulaşmış isyancılarla yapılan yakın tarihli çalışmalar, bu adamların çoğunlukla haz alarak, bazen de "neşe" veya "coşkunluk" diye betimledikleri bir ruh haliyle insan öldürdüğünü bulmuştur.[57]

Glover'ın anlattığı anektodlar, insanların yabancıları şiddetin olmadığı ahlak çemberine dahil etme kabiliyetini gösterebileceklerine yönelik umudu des-

---

sis, transformations, consequences", 2000.

[55] Aktaran: Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 53.

[56] Aktaran: Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 37-38.

[57] Bourke, *Öldürmenin mahrem tarihi: Yirminci yüzyıl savaşlarında yüz yüze öldürme*, 1999 [2001], s. 63-64; Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003]; Graves, "'Naked truths for the asking': Twentieth-century military historians and the battlefield narrative", 1992; Horowitz, *The deadly ethnic riot*, 2001; Spiller, "S. L. A. Marshall and the ratio of fire", 1988.

tekliyor. Fakat aynı zamanda normal ayarın, yabancıları bu çemberin dışında bırakmaya göre yapıldığını da hatırlatıyor.

İkinci olarak da "güvenmeme" anlamında özgüven eksikliğine bakalım. Hobbes, Tukidides'in *Peloponnes Savaşları Tarihi* adlı eserini tercüme etmiş ve kitaptaki "Savaşı kaçınılmaz kılan şey Atina'nın güçlenişinin Sparta'da yol açtığı korkuydu" gözlemiyle çarpılmıştı. Komşularınız varsa, elinizdekilere gıptayla bakabilir ve bu durumda onların arzuladığı şeyin önünde bir engel haline gelirsiniz. Bu yüzden kendinizi savunmaya hazırlıklı olmanız gerekir. Surlar, Maginot hattı, anti-balistik füze savunması gibi teknolojiler olsa bile, savunma size tam bir güvence sağlamaz, üstelik bu teknolojiler olmadan hiçbir güvenceniz yoktur. Kendini korumanın tek seçeneği, potansiyel düşman olan tüm komşulara önleyici bir saldırıyla ilk darbeyi vurarak onları yeryüzünden silmek olabilir. Yogi Berra'nın tavsiye ettiği gibi: "En iyi savunma sağlam bir hücum ve en iyi hücum sağlam bir savunmadır."

Aklınızda saldırganlıktan eser olmasa bile bu sonuca ulaşabilecek olmanız işin trajik yönüdür. Bunun için tek gereken, başkalarının size imrenerek bakabileceğini anlamak ve katledilmemek yönündeki güçlü bir istektir. Komşularınızın da aynı çıkarımı yapabilecek olması daha da trajiktir; böyle düşünürlerse, korkularınız daha zorlayıcı bir hal alır ve bu da *onların* önleyici saldırı yapmasını daha cazip kılar vesaire.

Günümüzde adlandırıldığı şekliyle bu "Hobbesçu tuzak" şiddetli çatışmaların her yerdeki sebebidir.[58] Siyaset bilimci Thomas Schelling, silahlı soyguncuyu şaşırtan silahlı ev sahibi benzetmesi yapar. Birbirlerini öldürmek istemeseler bile, ikisi de vurulmamak için ilk ateş eden olmaya meyil gösterebilir. İnsanları karşı karşıya getiren Hobbesçu tuzak, kurmaca yapıtlarda sık tekrarlanan bir konudur – Hollywood westernlerindeki kanun kaçakları, soğuk savaş macera filmlerinde karşılaşan casusların entrikaları, Bob Marley'in "Şerifi Vurdum" şarkısının sözleri gibi.

Fakat sosyal bir tür olduğumuz için Hobbesçu tuzaklar genelde grupları karşı karşıya getirir. Sayıca çok olmak güvenlik sağlar, dolayısıyla ortak genlere sahip ve karşılıklı sözlerle birbirlerine bağlanmış insanlar, korunma için koalisyonlar kurar. Maalesef, Hobbesçu tuzağın mantığı, sayılarda da bir *tehlike* olduğu anlamına gelir; çünkü komşular sayıca ezildiklerinden korkup büyüyen bir tehdit haline gelmek için ittifaklar oluşturabilir. Bir insanın, karşısındakinin gücünü sınırlaması, diğerinin etrafının sarılması demek olduğu için, tehlike sarmalı giderek tırmanabilir. İnsanların sosyalleşmesi, aslında "karmaşık

[58] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi,* 1999 [2003]; Schelling, *The strategy of conflict,* 1960.

bir ittifaktır"; buna göre önceden aralarında husumet bulunmayan iki taraf, birinin müttefiği diğerinin müttefiğine saldırdı diye birbirleriyle savaşabilir. Cinayet ve savaşı aynı bölümde anlatmamın sebebi budur. Bireylerinin sadakat bağları kurduğu bir tür içinde, birbirleriyle ilgisiz kişiler düşman olabilir.

Bu tehlike insanlar için özellikle ciddidir, çünkü çoğu memeli türünün aksine, bizler patrilokal yaşamaya eğilim gösteririz, yani erkek akrabalar cinsel açıdan olgunluğa eriştiklerinde gruptan ayrılmak yerine, grupla birlikte yaşarlar.[59] (Şempanzeler ve yunuslarda da erkek akrabalar grupla birlikte yaşar, onlar da saldırgan koalisyonlar kurar.) "Etnik gruplar" dediğimiz şey, çok geniş bir ailedir; gerçi modern etnik gruplarda aile bağları akrabalığa dayalı özgeciliğin belirgin olamayacağı kadar kopuktur, fakat evrimleştiğimiz küçük koalisyonlarda durum böyle değildi. Günümüzde bile etnik gruplar kendilerini büyük aileler olarak *görür*, ayrıca gruplar arası şiddette, etnik gruba duyulan sadakatin rolü fazlasıyla bellidir.[60]

Homo sapiens'in tür olarak başka bir ayırıcı özelliğiyse alet yapmasıdır. Rekabet, alet yapımını silah yapımına kanalize edebilir ve güvensizlik hissi de silah yapımını silahlanma yarışına çevirebilir. İttifaklar gibi silahlanma yarışı da korku ve güvensizlik sarmalının tırmanmasını hızlandırarak savaş ihtimalini artırabilir. Türümüzde övündüğümüz alet yapma becerisi, birbirimizi öldürmek konusunda bu kadar becerikli olmamızın sebeplerinden biri olabilir.

Hobbesçu tuzağın kısırdöngüsü, sürtüşmelerin ani bir şekilde savaşa doğru tırmanmasının (arada sırada düşük yoğunluklu savaşa dönmesinin) sebebini anlamamıza yardımcı olabilir. Matematikçiler ve bilgisayar simülatörlerinin tasarladığı kimi modellerde, diğer oyuncuların ne yaptığına bağlı olarak bazı oyuncular silahlanır veya ittifak kurarlar. Bu modeller çoğunlukla kaotik bir davranış sergiler, dolayısıyla parametre değerlerindeki küçük farkların öngörülemez ve büyük sonuçları olabilir.[61]

Hobbes'un Peloponnes Savaşı bahsinden çıkarabildiğimize göre, gruplar arası Hobbesçu tuzak varsayımsal olmaktan uzaktır. Chagnon, Yanomamö köylerinin diğer köyler tarafından katledilme korkusunu nasıl saplantı haline getirdiğini (sağlam sebeplere dayanarak) ve arada sırada önleyici saldırılar düzenleyerek diğer köylere kendi önleyici saldırılarını yapmaları için nasıl gerekçe verdiklerini, ayrıca köy gruplarını ittifaklar kurmaya kışkırtarak, komşularını nasıl daha da endişelendirdiklerini betimler.[62] Sokak çeteleri ve mafya aileleri

---

[59] Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992; Daly ve Wilson, *a.g.e.,* 1988; Wrangham ve Peterson, *Demonic males: Apes and the origins of human violence,* 1996.

[60] van den Berghe, *The ethnic phenomenon,* 1981.

[61] Epstein, "On the mathematical biology of arms races, wars, and revolutions", 1994; Epstein ve Axtell, *Growing artificial societies: Social science from the bottom up,* 1996; Richardson, *Statistics of deadly quarrels,* 1960; Saperstein, "War and chaos", 1995.

[62] Chagnon, "Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population", 1988 ve

de benzer bir mekanizmadan geçer. Geçen yüzyılda, I. Dünya Savaşı, Altı Gün Arap-İsrail Savaşı, 1990'lardaki Yugoslavya savaşları kısmen Hobbesçu tuzaklar yüzünden çıkmıştır.[63]

Siyaset bilimci John Vasquez de konuyu sayılarla açıklamıştır. Geçen iki yüzyıla ait yüzlerce çatışmayı kapsayan veri tabanını kullanarak, Hobbesçu tuzağın malzemelerinden –güvenlik endişesi, karmaşık ittifaklar, silahlanma yarışı gibi unsurların– sürtüşmelerin savaşa dönüp dönmeyeceğini istatistiksel olarak öngörebileceği sonucunu çıkarmıştır.[64] Hobbesçu tuzağın mantığı en bilinçli şekilde, soğuk savaş sırasında nükleer savaş stratejilerini belirleyenler tarafından kullanıldı, o zamanlar dünyanın kaderi tam anlamıyla buna bağlıydı. Bu mantık, nükleer stratejinin bazı çıldırtıcı paradokslarını üretmiştir: düşmanı yok etmeye yetecek, fakat düşman bu füzelere saldırırsa, düşmanı yok etmeye yetmeyecek kadar füzeye sahip olmak neden aşırı tehlikelidir – çünkü düşman, önceden vurmak için teşvik edilmiş olur; düşman füzelerine karşı aşılmaz bir savunma inşa etmek neden dünyayı *daha* tehlikeli bir yer haline getirir – çünkü düşman savunma hattı tamamlanmadan önce saldırmaya teşvik edilmiş olur, yoksa keklik gibi açık hedef haline gelecektir.

Daha güçlü bir grup, sürpriz bir akınla zayıf gruba üstünlük kurarsa, Hobbesçu müstehzilere göre bu durum şaşırtıcı değildir. Fakat bir çarpışmada taraflardan biri diğerini yendiğinde, bu mantık o kadar net işlemez. Hem muzaffer hem de mağlup tarafın savaşta kaybedeceği çok şey olduğunu düşünürsek, insan, iki tarafın da birbirinin gücünü tartması aynı sonucu ortaya çıkaracağı için zayıf tarafın kan dökülmesini önlemek adına çatışmaya sebep olan kaynaktan vazgeçmesini bekler. Çoğu davranış ekoloğu, hayvanlardaki yatıştırma ve teslim olma gösterilerinin bu sebeple evrimleştiğine inanır (Lorenz'in varsaydığı gibi, türün iyiliği için değil). Bazen iki tarafın gücü o kadar denktir ve çarpışmanın getirileri o kadar yüksektir ki, kimin daha güçlü olduğunu bulmanın tek yolu bu olduğu için çarpışırlar.[65]

Fakat başka zamanlarda bir önder, üstün gelmeye dair en ufak bir makul umut olmaksızın ölüm vadisine doğru ilerleyecek veya adamlarını ilerletecektir. Askerî yetersizlikler uzun süre tarihçilerin kafasını karıştırmıştır, primatolog Richard Wrangham ise bunun blöf ve kendini aldatma mantığından kaynaklanıyor olabileceğini ileri sürer.[66] Karşı tarafı savaşa girmemesi için ikna etmek, güçlü olmaya değil güçlü görünmeye bağlıdır; bu durum blöf yapma ve blöfleri saptamada başarılı olmayı teşvik eder. En etkili blöfçü kendi blöfüne inanan

---

a.g.e., 1992

[63] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003].

[64] Vasquez, "The steps to war: Toward a scientific explanation of Correlates of War findings", 1992.

[65] Rosen, "War power and the willingness to suffer", 1992.

[66] Wrangham, "Is military incompetence adaptive?", 1999.

kişi olduğu için, düşmanlıkların tırmanmasında sınırlı ölçüde kendini aldatma evrimleşebilir. Sınırlı olmak zorundadır, çünkü karşı tarafın blöfünü görmek ilk elde blöfü artırmaktan daha kötü olabilir, fakat sınırlar yanlış ayarlandığı ve iki taraf da uçurumun kenarına geldiğinde sonuç insanlar için felaket olabilir. Tarihçi Barbara Tuchman *The Guns of August* [Ağustos silahları] (I. Dünya Savaşı hakkında) ve *The March of Folly: From Troy to Vietnam* (Ahmaklık geçidi: Truva'dan Vietnam'a) adlı kitaplarında tarih boyunca gerçekleşen karanlık felaketlerde kendini aldatma duygusunun sahip olduğu rolün altını çizmiştir.

Önceden saldırı düzenleme hevesi, iki ucu keskin bıçaktır, çünkü kişiye saldırılması için davetiye çıkarır. Dolayısıyla insanlar alternatif bir savunma icat etmiş, belki de evrimleştirmiştir: *lex talionis* [kısasa kısas] olarak bilinen caydırma siyaseti ve misilleme hukukuna Kitabı Mukaddes'teki "göze göz, dişe diş" sözünden aşinayız. Potansiyel karşıtlarınıza "önce biz saldırmayacağız, fakat saldırıya uğrarsak, bunu atlatır, sonra da saldırırız" deyip onları ikna ederseniz, Hobbes'un kapışma için belirlediği ilk iki dürtüyü, kazanç sağlamak ve güvensizlik dürtülerini yok etmiş olursunuz. Başkalarına, sana zarar verdikleri kadar zarar verme siyaseti, kazanç sağlamak için akın yapmanın getirilerini sıfırlar, ayrıca ilk saldırıyı yapmama siyaseti de karşı tarafın güvensizlik yüzünden saldırmasını engeller. Bu siyaset, misilleme yaparken açılan zarardan fazlasını vermemek sayesinde desteklenir, çünkü güçlü bir fırsatçı akın için zayıf bir bahane kullanılması korkusu teskin edilmiş olur.

"Karşılıklı Garantili Yıkım"a dair nükleer strateji, misilleme hukukunun en bariz çağdaş örneğidir. Fakat bu strateji, doğal seçilimle beynimize kazınmış olabilecek kadim bir dürtünün, intikam duygusunun aşikâr bir versiyonudur. Daly ile Wilson şu gözlemi yapar: "Dünyanın her köşesindeki toplumlarda, katledilmiş bir baba veya kardeşin öcünü almaya ant içildiğini ve bu antları kutsayan gelenekleri görebiliriz – bir anne küçüklüğünde babasını kaybetmiş oğlunu, ona mezar başında ant içirterek, ölen akrabanın kanını içirip ant verdirerek veya ölenin kanlı giysilerini yadigâr diye saklayarak babasının öcünü alması için büyütür."[67] Modern devletler sık sık vatandaşlarının intikam çığlıklarıyla karşı karşıya kalır. Vigilantların –"kanunu kendi elleriyle uygulayan" insanların– hakkında yasal kovuşturmalar açarlar; yakın tarihli birkaç istisna dışında, suç kurbanları ve akrabalarının kovuşturma, anlaşma veya ceza kararlarında söz sahibi olmak için kopardığı yaygarayı görmezden gelirler.

10. Bölümde gördüğümüz gibi, intikamın caydırıcılık vasfı kazanması için amansız olması gerekir. İntikam almak tehlikeli bir iştir, çünkü düşman en başta size zarar verecek kadar tehlikeliyse, büyük ihtimalle kurbanlık koyun

[67] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988, s. 225-226.

gibi kendisini cezalandırmanızı beklemez. Zarar zaten verildiği için, soğukkanlı ve akılcı bir kurban misilleme yapmayı çıkarına uygun görmeyebilir. Saldırgan bunu sezebileceği için, kurbanın blöfünü görüp, cezaya maruz kalmadan onu taciz edebilir. Öte yandan, potansiyel kurbanlar ve akrabaları, katledilmiş babanın oğlunu öç alması için yetiştirecek ve ölmüş akrabanın kanını içecek kadar karşılık verme hırsıyla yanıp tutuşuyorsa, saldırgan kişi saldırmadan önce iki kez düşünmek zorunda kalacaktır.[68]

Misilleme hukuku, intikam eylemini saldırıdan ayırt etmek için, bunun ahlaki bir bağlamı olmasını gerektirir. Öç alacak kişi, önce saldırgan bir eylem ya da başka bir adaletsizlikle kışkırtılmış olmak zorundadır. Kan davaları, savaşlar ve etnik şiddet üzerine araştırmalar, faillerin neredeyse hep bir haksızlık yüzünden hedeflerindeki kişilere karşı kışkırtıldığını gösterir.[69] Bu psikolojideki tehlike çok açıktır: iki taraf başlangıçtaki şiddet eyleminin haklı olduğu (belki meşru savunma, haksızca elde edilmiş kazançların geri alınması veya eski bir saldırıya verilen karşılıktır) ya da kışkırtılmamış bir saldırganlık eylemi olduğu konusunda anlaşamayabilir. Taraflardan biri misillemelerin eşit sayıda olduğunu söyleyip adalet ölçüsünün dengeye oturduğunu düşünebilir, oysa diğer taraf misillemeleri farklı sayar ve sayıları eşitlemek için daha misilleme yapması gerektiğini düşünebilir. Kendini aldatmak olgusu, her iki tarafın da davasının doğruluğuna olan inancını artırıp uzlaşmayı neredeyse imkânsız hale getirebilir.

İntikamın caydırıcı olarak işe yaraması için bunu herkese duyurma isteği de göstermelidir, çünkü caydırmanın anlamı, müstakbel saldırganların kafasında *önceden* şüphe uyandırmaktır. Bu da bizi Hobbes'un kapışma için belirlediği son sebebe getiriyor.

Üçüncü olarak "şeref" veya daha doğru bir kelimeyle söylersek "onur" unsuruna bakalım. Hobbes'un erkeklerin "bir söz, bir gülümseme, farklı bir görüş ve başka bir aşağılama işareti gibi küçümseme" belirtileri üzerine dövüştüğü gözlemi, XVII. yüzyıl için olduğu kadar günümüz için de geçerlidir. Şehirlerdeki suç istatistiklerinin kaydedilmeye başlanmasından bu yana, cinayetin en sık görülen sebebi "tartışma" olmuştur; polis raporları bunu "önemsiz sebeplerden ağız dalaşına girmek; hakaret, küfür, itiş kakış vesaire" olarak sınıflandırır.[70] Dallas'tan bir cinayet masası dedektifi şunu anımsar: "Cinayetlere boş yere çıkan küçük tartışmalar sebep olur. Birden öfkelenirler. Dövüş başlar, biri bıçaklanır veya vurulur. İnsanların müzik kutusuna atılan on sent ya da zar oyununda bir

---

[68] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Frank, *Passions within reason: The strategic role of the emotions,* 1988; Schelling, *The strategy of conflict,* 1960.

[69] Brown, *Social psychology,* 1985; Horowitz, *The deadly ethnic riot,* 2001.

[70] Daly ve Wilson, *a.g.e.,* 1988; Fox ve Zawitz, *Homicide trends in the United States,* 2000; Nisbett ve Cohen, *Culture of honor: The psychology of violence in the South,* 1996.

dolarlık kumar borcu için tartıştıkları davalar üzerinde çalıştığım olmuştur."[71]

Ulus devletleri arasındaki savaşlar, maddi getiri az olduğunda çoğunlukla ulusal onur yüzünden çıkar. 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında çoğu Amerikalı, ülkelerinin Vietnam'da savaşa girişiyle hayal kırıklığına uğramıştır. Bu savaşı ahlakdışı veya kazanılamaz olarak görüyorlardı, her ikisi birden olduğunu düşünenler de vardı. Fakat barışı savunduğu gibi Amerikan güçlerini koşulsuz çekme konusunda anlaşmak yerine, çoğunluk Richard Nixon ve onun "Onurlu Barış" sloganını desteklemişti. Bu anlayış fiiliyatta Amerikan birliklerinin yavaş çekilmesine sebep oldu; sonuçta Amerika'nın ülkedeki askerî varlığı 1973'e dek uzarken 20.000 Amerikalı ve daha fazla Vietnamlının ölmesine yol açtı; bunun yanı sıra Güney Vietnam hükümeti de yenilmiş oldu. Ulusal onurun savunulması, yakın tarihli başka savaşların da ardındaki nedendir – Britanya'nın 1982'de Falkland adalarını geri alışı ve 1983'te ABD'nin Grenada'yı istila etmesi gibi. 1969'da El Salvador ile Honduras arasındaki yıkıcı savaş, ulusal futbol takımlarının arasında oynanan tartışmalı bir maç yüzünden çıkmıştı.

Caydırıcılığın mantığından ötürü, kişisel veya ulusal onur yüzünden dövüşmek göründüğü kadar aptalca değildir. Düşman bir çevrede, insanlar ile ülkeler, onların zararına kâr etmeye niyetli herhangi birine misilleme yapmaya hazır olduklarını göstermek zorundadır; bu da ne kadar küçük olursa olsun herhangi bir ihlalin öcünün alınacağına yönelik ünün sürdürülmesi demektir. Jim Croce'un şarkısında söylediği gibi, şunun bilinmesini sağlamaları gerekir: "Süperman'ın sırtından pelerinini alamazsın; rüzgâra karşı işeyemezsin; yaşlı Lone Ranger'ın maskesini çıkaramazsın ve Jim'le dalaşmazsın."

Bu zihniyet, polis imdat hattını arayıp leviathan'ı yanlarına çağırabilecek kişiler için yabancıdır, fakat böyle bir seçenek her zaman olmaz. Devlet öncesi toplumlarda, Apalaş dağları ve Vahşi Batıdaki öncüler arasında, İskoçya, Balkanlar ve Hindiçini'deki ıssız dağlar için bu seçenek yoktur. İşlerinin doğası yüzünden polis çağıramayan insanların da bu seçeneği yoktur –İçki Yasağı dönemindeki içki kaçakçıları, varoşlardaki uyuşturucu satıcıları, Mafya üyeleri vb. Ayrıca ulus devletlerin birbirleriyle ilişkilerinde de polise başvurmak mümkün değildir. Daly ve Wilson tüm bu arenalarda geçerli olan zihniyeti yorumlarlar:

> Kan davaları ve savaşların kronikleştiği toplumlarda, erkek için önemli bir özellik de şiddet kapasitesidir; kafa avcılığı ve darbecilik bu durumda prestij kazanabilir, cinayet işlemek ise erkekliğe geçiş için zorunlu olabilir. Öbür yanağı çevirmek azizlik değil aptallık ya da horgörülen bir zayıflıktır.[72]

Dolayısıyla, daha önce atıfta bulunduğum toplumsal inşacılar, savaşçı erkek kültürünü şiddetin ana sebebi olarak göstermekle yanılmıyor. Fakat bunun

---

[71] Daly ve Wilson, *a.g.e.*, 1988, s. 127.
[72] *A.g.e.*, 1988, s. 229.

Amerika kültürüne özgü olduğu, kişinin annesinden ayrıldığı veya duygularını ifade edemediği için ortaya çıktığını ve sözlü telkinlerle "yapısı sökülebilecek" keyfî bir sosyal ürün olduğunu düşünmeleri hatalıdır. Kamu sağlığı yaklaşımı taraftarları da şiddet oranlarının sosyal koşullara göre değişkenlik gösterdiğini söylerken haklıdır, fakat şiddetin tıbbi anlamda bir patoloji olduğu konusunda yanılıyorlar. Onur kültürü dünyanın her yerinde vardır; çünkü bu kültür gurur, kızgınlık, intikam, dostlar ve akrabaları sevmek gibi evrensel insani duyguları besler, ayrıca yerel koşullara duyarlı tepkiler verileceği bir zamanda ortaya çıkar.[73] Aslında bu duygular, fiziksel şiddete dökülmediğinde bile, bütünüyle aşina olduğumuz duygulardır, örneğin trafikte, bürokratik işlemler sırasında, siyasal tartışmalarda birbirlerine çamur atanlarda, akademide arkadan bıçaklayanlar ve internette birbirini tahrik edenlerde bu duygulara tanıklık ederiz.

Culture of Honor [Onur kültürü] kitabında Richard Nisbett ve Dov Cohen adlı sosyal psikologlar, şiddete yatkın kültürlerin, hukukun insanlara ulaşamadığı ve kıymetli eşyaların kolayca çalındığı toplumlarda doğduğunu göstermiştir. Hayvan yetiştiriciliği yapan toplumlar bu iki koşula da uyar. Hayvan yetiştiricileri genelde tarım yapılamayacak ve hükümet merkezlerinden uzak bölgelerde yaşar. En değerli malları olan hayvanların, çiftçilerin en değerli malı olan toprağa kıyasla çalınması daha kolaydır. Hayvan yetiştiriciliği yapan toplumlarda kişi servetini göz açıp kapayıncaya kadar kaybedebilir (aynı şekilde servet edinme imkânına sahiptir). Böyle bir ortamdaki erkekler, en ufak şeye karşı şiddetli bir misilleme yapabilir, hem de sadece hayvan hırsızlarına değil, kendilerini hayvan hırsızlarına kolay av gibi gösterecek ve saygısızlık yaparak kararlılıklarını sınayan herkese karşı. İskoçyalı dağlılar, Apalaş dağlarındaki öncüler, Batı Amerika kovboyları, Masai savaşçıları, Sioux yerlileri, Dürzi ve Bedevi kabileler, Balkan klanları, Hindiçini Dağlıları bildik örneklerdir.

Bir insanın onuru, John Searle'ün anlayışıyla "sosyal bir gerçekliktir": bu onur vardır, çünkü herkes var olduğu konusunda hemfikirdir, fakat bundan daha az gerçek değildir, çünkü söz konusu onur, ortaklaşa bahşedilmiş bir gücü mesken tutar. İnsanların hayat tarzı değiştiğinde onur kültürleri uzun süre değişmeden kalır, çünkü kültürü ilk olarak reddetmek herkes için zordur. Koyunlar ve dağlar çok uzak hatıralar olsa bile, bu reddediş zayıflığı ve aşağı statüyü kabul etmek sayılabilir.

Uzun süredir ABD'nin güney eyaletlerinde, kuzey eyaletlerine göre daha yüksek şiddet oranları görülmekte. Örneğin Andrew Jackson gibi "onurlu adamlar"ın birbirleriyle düello yapma geleneği vardır. Nisbett ve Cohen, güney eyaletlerine ilk olarak çok sayıda İskoçyalı ve İrlandalı hayvan yetiştiricisinin, kuzey eyaletlerineyse İngiliz çiftçilerin yerleştiğini belirtirler. Aynı zamanda tarihinin büyük kısmında güney eyaletlerinin dağlı öncülerine hukukun eli ulaşa-

[73] Chagnon, *Yanomamö: The last days of Eden,* 1992; Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Frank, *Passions within reason: The strategic role of the emotions,* 1988.

mamıştır. Sonuçta ortaya çıkan Güney'in onur kültürü, XXI. yüzyılın dönümünde yasalar ve sosyal tutumlarda hâlâ canlılığını korumakta. Güney eyaletleri silah mülkiyetine daha az kısıtlama getirir, hırsız veya mütecavizlere kaçmayı denemelerinden önce ateş edilmesine izin verilir, anne babaların çocuklarını dövmesine ve okullarda fiziksel cezalar verilmesine hoşgörülü bakılır, ulusal savunma meselelerinde şahinleşirler ve birçok suçlu idam edilir.[74]

Bu tutumlar "kültür" denen bulutun içinde yüzmez, bunun yerine Güneyli bireylerin psikolojisinde görülürler. Nisbett ve Cohen liberal Michigan Üniversitesi'nde bir psikoloji deneyine dikkat çekerler: Laboratuvara ulaşmaya çalışan denekler, daracık koridorda dosya düzenleyen, fakat aslında deneycilerin adamı olan biri tarafından sıkıştırılıyordu. Denekler yanından geçerken bu adam çekmeceyi sertçe çarpıp "Pislik" diye mırıldanıyordu. Kuzey eyaletlerinden gelen öğrenciler adama gülerken, Güney eyaletlerinden gelenler açıkça rahatsız olmuştu. Güneylilerde testosteron ve kortizol (baskı hormonu) seviyeleri yükselmişti, deneyde özsaygı seviyeleri de düşük çıktı. Deneycilerin elini daha sert sıkarak ve onlara üsten bakan bir tavırla yaklaşarak abartılı davranışlar sergilediler, ayrıca laboratuvardan çıkarken dar koridorun karşısından gelen ve yine deneycilerin bir adamına yol vermeyi reddettiler, oysa geçilebilmesi için iki kişiden biri kenara çekilmeliydi. Bütün Güneyliler etrafta kızgınlıktan köpürmüş şekilde dolaşmıyorlardı; tacize uğramamış bir kontrol grubu Kuzeyliler kadar sakin ve kontrollüydü. Güneyliler mutlak şiddeti onaylamaz, sadece bir hakaret veya saldırıyla kışkırtılmış şiddeti onaylarlar.

Afrika kökenli Amerikalıların yaşadığı varoş mahalleleri, Batı demokrasilerinde dikkat çekici şekilde en çok şiddet yaşanan ortamlardan biridir ve onların da güçlendirilmiş bir onur kültürü vardır. "Sokak Kanunu" adlı açıklayıcı makalesinde sosyolog Elijah Anderson, genç erkeklerin saygı görmeye dair saplantılarını, sert adam ünü kazanmak için uğraştıklarını, herhangi bir saygısızlığa sert karşılık verme isteklerini ve bu kanunun kurallarının herkesçe kabul edilmesini betimler. "Biri sana yamuk yaparsa onu benzetmelisin" gibi bir ifadede siyahların lehçesi kendini belli eder, yoksa Anderson'ın sokak kanununu betimleyişi Güneyli beyazların onur kültürünü anlatan açıklamalardan ayırt edilemezdi.

Varoşlarda yaşayan Afrika kökenli Amerikalılar asla keçi çobanlığı yapmamıştır, o halde neden onur kültürü gelişmiştir? Bir ihtimal, iki dünya savaşından sonra güneyden büyük şehirlere göçerken bu kültürü de yanlarında getirmişlerdir; bu durum varoş şiddetini Afrika kökenli Amerikalılara özgü bir şey olarak gösteren Güneyli ırkçılar için hoş bir ironidir. Başka bir etken ise genç erkeklerin ellerindekinin kolayca çalınabilecek olmasıdır, çünkü genelde servetleri nakit para veya uyuşturucu biçimindedir. Üçüncü bir ihtimal, gettoların bir tür kanunsuz yerler olmasıdır, çünkü buralarda polis korumasına gü-

[74] Nisbett ve Cohen, *Culture of honor: The psychology of violence in the South,* 1996.

venilemez; mesela gangster rap grubu Public Enemy'nin "911 bir şakadır" diye şarkıları vardır. Dördüncü etken fakir insanların, özellikle de genç erkeklerin prestijli bir iş, güzel bir ev ya da mesleki başarılarla gururlanma olanağının olmayışıdır; bu durum, yüzlerce yıl süren kölelik ve ayrımcılıktan sonra Afrika kökenli Amerikalılar için iki kat geçerlidir. Sokaklardaki ünlerinden başka statü iddiaları yoktur. Son olarak Anderson, sokak kanununun kendi kendine yayıldığını belirtir. Varoşlarda yaşayan Afrika kökenli Amerikalı ailelerin çoğunluğu "nezih" olarak niteledikleri barışçıl orta sınıf değerlerini benimser.[75] Fakat bu, onur kültürünü sona erdirmek için yeterli değildir:

> Herkes bilir ki eğer kurallar çiğnenirse cezalar vardır. Bu yüzden sokak kanununu bilmek büyük oranda savunmaya yöneliktir; toplum içinde bir şeyler yapmak için kanunu bilmek gereklidir. Bu yüzden, nazik aileler çoğunlukla kanunun değerlerine ters düşseler de, genelde çocuklarını sokak kanununa aşina olmaları için yüreklendirirler, ki çocuklar varoş ortamında afallamasın.[76]

Getto şiddetinin dinamiklerine dair yapılan çalışmalar, Anderson'ın çözümlemesiyle tutarlıdır. 1985 ila 1993 arasında Amerikan şehirlerindeki suç oranlarında görülen sıçrama, kısmen taş kokain ile bunun yarattığı yeraltı ekonomisine bağlıdır. Ekonomist Jeff Grogger'in belirttiği gibi: "Şiddet, yasal yürütmenin olmadığı yerde mülkiyet haklarını korumanın yoludur." Uyuşturucu ekonomisinde ortaya çıkan şiddet, beklenen Hobbesçu tuzağı kurmuş olur. Kriminolog Jeffrey Fagan'ın belirttiği gibi "Normalde silah taşımayacak gençler, silahlı akranlarına kurban olmamak için silah bulundurma zorunluluğu hissedince" silah kullanımı bulaşıcı şekilde yayıldı.[77] Siyasetle ilgili bölümde gördüğümüz gibi, açık ekonomik eşitsizlik, şiddet doğacağının göstergesidir (yoksulluktan daha iyi bir göstergedir), muhtemelen bunun sebebi, statü kazanmanın meşru yollarından mahrum olan insanların, statü kazanmak için sokaklarda rekabet etmesidir.[78] Dolayısıyla, Afrika kökenli Amerikalı gençlerin alt sınıf mahallelerinden çıkarıldıklarında, beyaz gençlerden daha çok şiddet eğilimi göstermemeleri veya sabıka edinmemeleri şaşırtıcı değildir.[79]

Hobbes'un şiddetin sebeplerine dair çözümlemesi, suç ve savaşla ilgili modern veriler tarafından kanıtlanmıştır; bu çözümleme, şiddetin ilkel ve mantık dışı bir dürtü olmadığını, ayrıca herkesin kurtulmak istediği bir durum anlamı dışında

---

[75] Ayrıca bkz. Patterson, *The ordeal of integration*, 1997.

[76] Anderson, "The code of the streets", *Atlantic Monthly*, Mayıs 1994, s. 81-94.

[77] Helmuth, "Has America's tide of violence receded for good?", 2000, s. 583.

[78] Wilkinson, *Mind the gap ...*, 2000; Wilson ve Daly, "Life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighborhoods", 1997.

[79] Harris, *The nurture assumption ...*, 1998, s. 212-213.

bir "patoloji" olmadığını gösterir. Bunun yerine, kendi çıkarını gözeten, akıllı sosyal organizmaların dinamiklerinin neredeyse kaçınılmaz bir sonucudur.

Fakat Hobbes, sadece şiddetin sebeplerini sunmaz, aynı zamanda şiddeti engellemenin yollarından da bahseder: "İnsanların hepsini birden korku altında tutacak genel bir güç" gereklidir. Ona göre devlet şu ilkeyi yerleştirmenin bir vasıtasıydı: "Bir insan, başkaları da aynı şekilde düşündüğünde, barışı ve kendini korumak istiyorsa, her şey üzerindeki bu hakkını bırakmalı ve başkalarına karşı, ancak kendisine karşı onlara tanıyacağı kadar özgürlükle yetinmelidir." İnsanlar egemen bir kişi veya meclise yetke tanır, bu kişi veya kurum da sözleşmeye katılan herkesi anlaşmaya uymaya zorlar, çünkü "kılıcın zoru olmadıkça ahitler sözlerden ibarettir ve insanı güvence altına almaya yetmezler."[80]

Şiddetin meşru kullanımının tekelinin bahşedildiği yönetici kurum, Hobbes'un belirttiği kapışma sebeplerinden her birini etkisiz hale getirebilir. Saldırgan tarafları cezalandıran yönetici kurum, kazanç için yapılan saldırıları ortadan kaldırır. Bu da birbirine güvenmeyen insanların saldırıya uğramamak için önceden saldırma eğilimi gösterdiği Hobbesçu tuzağı devre dışı bırakır. İhlalleri ve suçları belirleyip çıkar gütmeksizin uygulanan bir yasa sistemi, en ufak olayda misilleme yapılması ve sonuçta onur kültürünün doğmasının önüne geçer. İnsanlar başka birinin düşmanlarını engelleyeceğine güvenebilir ve kum torbası olmadıklarını ispatlamak için savaş halini sürdürmelerine gerek kalmaz. Ayrıca ihlal ve cezaları ölçen üçüncü bir tarafın bulunuşu, insanların kendini aldatmasının zararlarını da bertaraf eder –çünkü kendini aldatma duygusu, iki taraftakileri de kendilerinin daha çok saldırıya uğradığına ikna edecektir. Üçüncü bir kişinin araya girmesinin avantajları, çatışmaları çözmenin hükümet dışı yollarında da görülebilir. Örneğin aracılar düşman tarafları uzlaştırmaya çalışır veya taraflar verilecek karar için hakem atar, fakat bu hakem kararını zorla uygulatamaz.[81] Yaptırım gücü olmayan bu önlemlerin sorunu, sonuç istedikleri gibi çıkmazsa tarafların anlaşmadan her zaman cayabilmesidir.

Silahlı bir yetkenin verdiği yasal hükümler, genel şiddeti azaltmak için icat edilmiş en etkili teknik gibi görünüyor. Suç siyasetinde, suçluları ömür boyu hapsetmek yerine idam etmek gibi ince ayarlar şiddeti biraz daha aşağı çekebilir mi diye tartışsak da, anarşi ortamında yaşamak yerine suç/adalet sistemine sahip olmanın muazzam etkileri tartışılamaz. Devlet öncesi toplumlarda cinayet oranlarının sarsıcı bir yükseklikte olması bir tür kanıttır – bu toplumlardaki erkeklerin %10 ila 60'ı başka erkekler tarafından öldürülüyordu.[82] Başka bir kanıt da, dünyada hukukun ulaşmadığı herhangi bir köşede şiddete açık onur kültürünün ortaya çıkmasıdır. Birçok tarihçi, ortaçağda ve diğer dönemlerde

---

[80] Hobbes, *Leviathan,* 1651/1957 [1993], s. 190 [97] ve 223 [127].

[81] Fry, "Conflict management in cross-cultural perspective", 2000.

[82] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988; Keeley, *War before civilization: The myth of the peaceful savage,* 1996.

insanların merkezî yönetimlere boyun eğmesini, kendilerine veya akrabalarına zarar verenlere karşı misilleme yapma yükünden kurtulmak istemelerine bağlar. Bu yetkelerin büyümesi, ortaçağdan bu yana Avrupa toplumlarında cinayet oranlarının *yüz kat* düşmesine açıklama getirebilir.[83] ABD şehirlerindeki suç oranı, XIX. yüzyılın ilk yarısından ikinci yarısına geçildiğinde büyük oranda düşmüştür ve bu düşüş, kentlerde profesyonel polis kuvvetlerinin kurulmasıyla eşzamanlıdır.[84] 1990'larda ABD'deki suç oranlarının düşme sebepleri ihtilaflı ve muhtemelen çok yönlüdür, fakat birçok kriminolog, bu düşüşü kısmen yoğun toplum siyasetine ve suçluların tutuklanma oranlarının artmasına bağlar.[85]

Bunun tersi de geçerlidir. Yasa yürütme ortadan kalkarsa her tür şiddet olayı patlak verir: yağmalama, eski hesapların görülmesi, etnik temizlik, çete savaşları, mafyalar. Bu durum 1990'larda Yugoslavya, Sovyetler Birliği'nin kalıntıları ve Afrika'nın belirli bölgelerinde görülüyordu, fakat aynı zamanda çok eski sivil geleneğe sahip ülkelerde de ortaya çıkabilir. Romantik 1960'lı yıllarda, barışçılığıyla gurur duyan Kanadalı bir genç olarak, Bakunin'in anarşizmine yürekten inanıyordum. Annem ve babam, hükümet silahlarını bırakırsa ortalık cehenneme döner dediğinde onlara gülerdim. 17 Ekim 1969 günü sabah saat 8:00'de Montreal polisi greve gittiğinde öngörülerimiz sınandı: Saat 11:20'de ilk banka soyuldu ve öğlen olduğunda şehir merkezindeki dükkânlar yağma olayları yüzünden kapanmıştı. Birkaç saat içinde taksi sürücüleri, havaalanına yolcu taşıma rekabetinde oldukları bir limuzin şirketinin garajını yaktı, bir keskin nişancı bir eyalet polisini öldürdü, isyancılar birkaç otel ve lokantaya zorla girdi, banliyöde yaşayan bir doktor evine giren hırsızı vurdu. Gün sona erdiğinde, şehir yetkilileri orduyu ve Kanada atlı polislerini göreve çağırmadan önce, 6 banka soyulmuş, 100 mağaza yağmalanmış, 12 yer kundaklanmış, 40 vagon dolusu dükkân camı kırılmış ve 3 milyon dolarlık maddi hasar verilmişti.[86] Bu deney siyasal görüşlerimi sarstı (ve yaşamdan bilimci olarak zevk almamı sağladı).

Hükümetin yokluğu durumunda anarşinin genelleşmesi ve şiddet içeren bir kaosa yol açması sıradan bir fikirmiş gibi görünebilir, fakat günümüzün hâlâ romantik olan ikliminde çoğunlukla görmezden gelinir. Birçok muhafazakâr, hükümeti lanetlerken birçok liberal de polisi ve hapishane sistemini lanetler. İdam cezasının ömür boyu mahkûmiyete kıyasla caydırıcı değerine atıfta bulunan birçok solcu, bu caydırıcılığın etkili olmadığını söyler. Birçokları da varoşların daha sıkı kontrol edilmesine karşı çıkar, her ne kadar bu mahallelerin nezih sakinlerinin sokak kanununu inkâr etmesinin en etkin yolu bu olsa da. Gereğinden fazla Afrika kökenli Amerikalıyı hapse gönderen ırk eşitsizlikleriyle

---

[83] Daly ve Wilson, *a.g.e.*, 1988; Nisbett ve Cohen, *Culture of honor ...*, 1996.

[84] Wilson ve Herrnstein, *Crime and human nature*, 1985.

[85] Helmuth, "Has America's tide of violence receded for good?", 2000; Kelling ve Sousa, *Do police matter? An analysis of the impact of New York City's police reforms*, 2001.

[86] *Time*, 17 Ekim 1969, s. 47.

kesinlikle mücadele etmeliyiz, fakat hukuk akademisyeni Randall Kennedy'nin söylediği gibi, gereğinden fazla Afrika kökenli Amerikalıyı suçlularla yüz yüze getiren ırk eşitsizlikleriyle de mücadele etmeliyiz.[87] Birçok sağcı uyuşturucu, fahişelik ve kumarın suç sayılmayışına karşıdır; fakat bu sağcılar, anarşi bölgelerinin kendi serbest piyasa mantığı uyarınca, yasaklama siyasetinin bu suçları doğurduğunu göz önüne almaz. Bir mala yüksek talep varsa, ortaya bu talebi karşılayan insanlar çıkacak ve bu insanlar kendi mülkiyet haklarını polisi çağırarak koruyamıyorsa, bunu şiddet içerikli onur kültürünü kullanarak yapacaklardır. (Şu anki uyuşturucu siyasetimizin şiddete başvurmayan yığınla insanı hapsettiğini söyleyen ahlaki iddia bundan ayrıdır.) Okul çocukları, Amerika Yerlileri ve devlet öncesi toplumların barışçıl olduğunu söyleyen yanlış bir bilgiyle besleniyor, dolayısıyla türümüzün en büyük icatlarından biri olan demokratik hükümet ve hukuk ilkesini yeterince takdir etmiyor, hatta bunları horgörüyorlar.

Hobbes'un yetersiz kaldığı nokta, polisin güvenlik sağlaması sorunudur. Ona göre, iç savaş öyle bir felakettir ki, monarşi, aristokrasi veya demokrasi olsun, herhangi bir yönetim şekli buna tercih edilir. Pratikte leviathan'ın öteki dünyadan gelen bir deniz canavarı olmadığını, bunun yerine hırs, güvensizlik ve onurun ölümcül günahlarını taşıyan insan veya insanlar olduğunu anlamamış görünüyor. (Bir önceki bölümde gördüğümüz gibi, bu yaklaşım, Hobbes'un ABD Anayasasını çerçevelendiren ardıllarında bir saplantı haline gelmiştir.) Silahlı adamlar daima bir tehdittir ve dolayısıyla sıkı bir demokratik kontrol altında olmayan polis, polisin yokluğunda cereyan eden suçlar ve kapışmalardan çok daha felaket getirici olabilir. Siyaset bilimci R. J. Rummel'in *Death by the Government* [Hükümet elinden ölüm] adlı kitabına göre, XX. yüzyılda 170 milyon kişi kendi hükümetleri tarafından öldürülmüştür. Hükümetlerin işlediği cinayetler, yüzyılın ortasındaki tiranlıklardan kalan yadigârlar değildir. 2.000 yılındaki Dünya Çatışmalar Listesi şunu bildirmektedir:

> *Bu yılın kayıtlarında en aptalca çatışma Kamerun'da görüldü.* Yılın başında Kamerun'un birçok yerinde şiddet suçları işleniyordu. Hükümet bu krize tepki olarak, suçluları yargıya intikal ettirmeden saf dışı bırakmak için silahlı milisler ve paramiliter gruplar kurdu. Şimdi şiddet suçları düşmüş olsa da, milisler ve paramiliter gruplar çok daha fazla kaos yarattılar. Aslında, yıl boyunca paramiliter gruplarla bağlantılı toplu mezarlar bulundu.[88]

Bu şablonu dünyanın başka bölgelerinde de görüyoruz (bizimki de dahil), ayrıca bu olaylar gösteriyor ki tacizkâr polis eylemlerinden kaygı duyan sivil özgürlükçüler, devlete bahşettiğimiz şiddet tekeli için vazgeçilmez bir dengeleyici unsurdur.

---

[87] Kennedy, *Race, crime, and the law,* 1997.

[88] National Defense Council Foundation, Alexandria, Va.: www.ndcf.org/index.htm.

Demokratik leviathanların şiddete karşı etkin bir önlem olduğu ispatlanmıştır, fakat her arzuya da yanıt veremezler. Şiddete karşı şiddetle veya şiddet tehdidiyle savaştıkları için, kendileri de bir tehlike olabilir. İnsanları cezalandırmak yerine şiddete başvurmaktan vazgeçirmenin bir yolunu bulsak çok daha iyi olurdu. En kötüsü de kimse saldırgan rekabeti cezalandıracak, Hobbesçu tuzakları saf dışı bırakacak ve en tehlikeli şiddet faillerinin, yani devletlerin arasındaki onur kültürünü ortadan kaldıracak dünya çapında demokratik bir leviathan kurmanın yolunu bulamadı. Kant'ın belirttiği gibi: "İnsan doğasının yozlaşmaya açık oluşu, çeşitli ulusların arasında seyreden kısıtlamasız ilişkilerde gizli saklısı olmadan sergilenmektedir."[89] İnsanlar ve ulusların, en baştan itibaren şiddeti kabullenmemesinin ve düşmanlıklar ortaya çıkmadan önce gerilimin tırmanmasının önüne geçmesinin nasıl sağlanacağı büyük bir sorundur.

1960'larda tüm bunlar öyle basit görünüyordu ki. Savaş çocuklar için de başka canlılar için de sağlıklı değildir. Peki, açılan savaşlara kimse gelmezse, savaş ne işe yarar ki? Bu düşüncelerin sorunu, karşı tarafın da aynı zamanda aynı şekilde düşünmesinin gerekmesidir. 1939'da Neville Chamberlain kendi savaş karşıtı sloganını önerdi: "Bizim zamanımızda barış." Bunun arkasından bir dünya savaşı ve Yahudi soykırımı geldi, çünkü Chamberlain'in hasmı savaşın hiçbir işe yaramadığını düşünmüyordu. Chamberlain'in ardılı Churchill ise barışın neden tek taraflı basit bir mesele olmadığını açıkladı: "Savaştan daha kötü bir şey var mı? Onurunu kaybetmek savaştan daha kötüdür. Kölelik savaştan daha kötüdür." Popüler bir araba çıkartması benzer bir duygu yakalar: BARIŞ İSTİYORSAN, ADALET İÇİN ÇALIŞ. Sorun şu ki bir tarafın adalet ve onur saydığı şeyi, başka bir taraf adaletsizlik ve onursuzluk sayabilir. Ayrıca "onur", hayatı ve özgürlüğü savunmak için övülecek bir isteklilik de olabilir, fakat aynı zamanda gerilimi yatıştırmayı kayıtsızca reddetmenin bir yolu da olabilir.

Bazen taraflar kılıçlarını eritip bundan saban yapmanın daha çok işlerine geleceğini görebilir. John Keegan ve Donald Horowitz gibi akademisyenler, son yarım yüzyılda çoğu Batı demokrasisinde anlaşmazlıkları sonuca bağlamak için yöntem olarak şiddete başvurma oranlarında genel bir düşüş olduğunu belirtirler.[90] Yüz yüze öldürmeyi gerektiren iç savaşlar, fiziksel cezalar, idam cezaları, ölümcül etnik ayaklanmalar, dış savaşlar azaldı veya ortadan kalktı. Daha önce bahsettiğim gibi, geçmiş yüzyıllarda bazı dönemlerde şiddet olayları sık görünmüş olsa da, suçun genel eğilimi aşağı doğru gitmektedir.

Olası sebeplerden biri, insanların ahlak çemberini genişletmeye çalışan kozmopolit güçlerdir. Başka bir olasılık da bir leviathan'la birlikte yaşamanın uzun vadeli etkileri olabilir. Günümüzün uygar Avrupası, sonuçta kafaların kesildiği, insanların darağacına asıldığı veya sömürgelere sürgüne gönderildi-

[89] Aktaran: Glover, *İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, 1999 [2003], s. 227.
[90] Horowitz, *The deadly ethnic riot*, 2001; Keegan, *The face of battle*, 1976.

ği yüzyıllardan geçmiştir. Kanada'nın komşusundan daha barışçıl olmasının sebebi kısmen hükümetin insanlarını daha çok toprağa bağlaması olabilir. Yerleşimcilerin iki boyutlu ıssız arazilere yayıldığı ABD'nin aksine, Kanada'da insanların yerleşebildiği bölge ABD sınırındaki tek boyutlu şerittir; onur kültürünün yeşerebileceği ıssız yerler ve kovuklar bulunmaz. Kanada araştırmaları akademisyeni Desmond Morton'a göre "Kanada'nın batısına yerleşim düzenli ve barışçıl olarak gerçekleşti, buraya yerleşimcilerden önce polis gelmişti."[91]

Fakat dolar, sent veya hükümetin kaba gücü gibi dış teşvikler olmazsa insanlar o kadar gaddarca davranmayabilir. Dünyanın her yerinden insanlar şiddetin yersizliği hakkında kafa yormuştur (en azından kimsenin üstünlük sağlayamayacağını söyleyen karşıtlarıyla sayıları eşittir). Yeni Gineli bir yerli şöyle yakınır: "Savaş kötüdür, kimse de sevmez. Tatlı patatesler gider, domuzlar gider, tarlalar harap olur, birçok akraba ve arkadaş ölür. Yine de savaşın çıkmasına kimse engel olamaz."[92] Chagnon, az sayıda Yanomamö erkeğinin kan davalarının saçma olduğunu düşündüğünden ve bazılarının akınlara katılmayacağını çevresindekilere bildirdiğinden bahseder.[93] Bu tür durumlarda iki taraf da farklılıkları üzerinden dövüşmektense bunları ayırmayı tercih eder. I. Dünya Savaşı'nda siperdeki yorgun Britanyalı ve Alman askerler, bombardımana bir süre ara vererek birbirlerinin niyetini tartardı. Karşı tarafta aynı şekilde ateşi keserse, savaşmayı seven komutanların haberi olmadan gayriresmi ve uzun bir barış dönemine girilirdi.[94] Bir Britanyalı askerin dediği gibi: "Biz sizi öldürmek istemiyoruz, siz bizi öldürmek istemiyorsunuz, o zaman neden ateş edelim?"[95]

İki tarafın da ölümcül kucaklaşmadan kaçınmak istediği, en ciddi sonuçları doğuran olay 1962 Küba Füze Krizidir. ABD Küba'da Sovyet nükleer füzeleri olduğunu keşfetmiş ve füzelerin oradan çekilmesini istemişti. Hem Kruşçev'e hem de Kennedy'ye, yaklaştıkları nükleer savaş uçurumunun mal olacağı insan hayatlarından bahsedilmişti. Kruşçev'e kendi topraklarında yaşanan iki dünya savaşının anıları anımsatılmış, Kennedy'ye ise atom bombasının ardından olabileceklerle ilgili grafikli bir bilgilendirme toplantısı sunulmuştu. İkisi de Hobbesçu bir tuzağın içinde olduklarını anladılar. Kennedy *The Guns of August* [Ağustos silahları] kitabını yeni okumuş ve büyük ulusların önderlerinin manasız savaşlara nasıl sürüklendiğini görmüştü. Kruşçev Kennedy'ye şunu yazdı:

> Sen ve ben, savaş düğümüyle bağladığınız bu halatın uçlarından daha fazla çekmemeliyiz, çünkü ne kadar sert çekersek düğüm o kadar sıkılaşacak. Zaman

---

[91] C. Nickerson, "Canadians remain gun-shy of Americans", *Boston Globe*, 11 Şubat 2001

[92] Aktaran: Wright, *NonZero: The logic of human destiny*, 2000, s. 61.

[93] Chagnon, "Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population", 1988 ve *Yanomamö: The last days of Eden*, 1992.

[94] Axelrod, *The evolution of cooperation*, 1984.

[95] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 159.

> gelir bu düğüm öyle sıkı olur ki bunu bağlayan kişi bile artık düğümü açamaz ve o düğümün kesilmesi gerekir.[96]

Tuzağı fark edebildikleri için bu tuzaktan uzak durmak gibi ortak bir amaç belirleyebildiler. Muhaliflerinin ve halklarının büyük kısmının karşı çıkmasına rağmen, her ikisi de felaketi ortadan kaldıracak adımlar attılar.

O halde şiddetin sorunu, uygulama veya vazgeçme avantajlarının karşı tarafın ne yaptığına bağlı olmasıdır. Bu tür senaryolar, oyun kuramının ilgi sahasına girer, oyun kuramcıları da tek tek bireyler için en iyi kararın bazen topluluk için en kötüsü olduğunu göstermiştir. En ünlü örnek Mahpus Açmazıdır: Suç ortakları ayrı hücrelere konur ve ortağını ilk ele verene özgürlük sunulur (öbürü ağır bir ceza alacaktır), birbirlerini ele vermezlerse ikisine de hafif cezalar verilecek ve ikisi de birbirini ele verirse ceza orta şiddette olacaktır. Her mahpus için en uygun strateji ortağını satmaktır, fakat ikisi de bunu yaparsa, ortaklığa sadık kalmalarına göre daha ağır bir ceza alacaklardır. Sonuçta ikisi de ortağının kendisini ele verip ağır ceza alacağı korkusuyla ortaklığa sadık kalamaz. Mahpus Açmazı, barışçının çelişkisine benzer: biri için iyi olan (saldırgan tutum) diğeri için kötüdür, fakat karşı tarafın ne yapacağına emin olunamıyorsa, ikisi için de iyi olana (barışçı tutum) ulaşılamaz.

Mahpus Açmazını kazanmanın tek yolu, kuralları değiştirmek veya oyundan çıkmanın bir yolunu bulmaktır. I. Dünya Savaşı'ndaki askerler, kuralları, evrim psikolojisinde çok tartışılmış bir yöntemle değiştirmişti: Defalarca oyna, karşılıklılık stratejisini uygula, diğer oyuncunun son hamlesini anımsa ve ona aynı şekilde karşılık ver.[97] Fakat birçok düşmanca karşılaşmada bu seçenek mevcut değildir, çünkü diğer oyuncu yanlış oynarsa seni yok edebilir veya Küba Füze Krizi örneğinde bütün dünya yok olabilirdi. Bu durumda oyuncular manasız bir oyunda olduklarını fark etmeli ve bırakmak için ortak karar almalıdır.

Glover, şiddet akılcı bir strateji gibi görünse bile, insan doğasının bilişsel bir bileşeninin, şiddeti azaltmayı nasıl mümkün kıldığına dair önemli bir çıkarım yapar:

> Bazen akılcı görünen benmerkezci stratejilerin (Mahpus Açmazında olduğu gibi), kişiye kaybettireceği anlaşılabilir. Mantığın kaybetmesi gibi görünebilir bu durum, ama öyle değildir. Mantık, ucunun açık olması sayesinde kurtulur. Kabul edilmiş, akılcı kurallara uyarak oynanan oyun kaybettiriyor gibi görünüyorsa, bu her şeyin sonu demek değildir. Bu durumu göze alarak kuralları yenileriz, böylece daha yüksek seviyede akılcı bir strateji üretiriz. Bu da başarısız olabilir, dolayısıyla bir seviye daha yukarı gidilir. Hangi seviyede kaybedersek kaybedelim, her zaman geri çekilip oyunu daha ileri seviyeye taşımak mümkündür.[98]

---

[96] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 202.

[97] Axelrod, *The evolution of cooperation*, 1984; Ridley, *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, 1997.

[98] Glover, *a.g.e.*, 1999 [2003], s. 231-232.

"Geri çekilip oyunu ileri seviyeye taşımak" süreci, barışın önündeki duygusal ve entelektüel engelleri ortadan kaldırmak için gerekli olabilir. Diplomatik uzlaştırmacılar, karşıt tarafların kendilerini ölümcül oyundan kurtarmayı istemeleri için mucize yaratmakta acele eder. Üzerinde tartışılan kaynaklar konusunda uzlaşma sağlayarak karşıtlar arasındaki rekabeti köreltmeye uğraşırlar. Askerî etkinlikleri şeffaflaştırmak" ve üçüncü bir tarafı garantör olarak devreye sokmak gibi "güven oluşturucu önlemler" alarak Hobbesçu tuzağı devredışı bırakmaya çabalarlar. Ticaret, kültürel değiştokuş ve insanlar arasındaki etkinlikleri kolaylaştırarak iki tarafı da birbirlerinin ahlak çemberlerine sokmaya çalışırlar.

Gittiği yere dek bu tutum iyidir, fakat bazen diplomatlar bütün bu çabaların ardından iki tarafın birbirlerinden ilk günkü kadar nefret ettiğini görüp yılabilir. Taraflar rakiplerini şeytan gibi göstermeye, gerçekleri bükmeye, uzlaşma sağlamaya çalışanları hain olarak damgalamaya devam eder. Kıbrıs konusunda Yunanlılar ve Türklere savaş baltalarını gömdürmeyi başaramayan diplomat Milton J. Wilkinson, barış sağlamak isteyenlerin, sadece o anki akılcı gerekçeleri etkisiz kılmasının yetmeyeceğini, rakiplerin duygusal melekelerini de anlamak zorunda olduğunu söylemiştir. Arabulucuların en iyi planları karşıt tarafların etnik merkezciliği, onur anlayışı, ahlakı ve kendini aldatması yüzünden yoldan çıkar.[99] Bu zihniyetler, geçmişte atalarımızın düşmanlıklarla başetmesi için evrimleşmiştir, günümüzde ise işimizi bunlara takılmadan çözmek istiyorsak, bu zihniyetlerin açığa çıkarılması gerekir.

İnsan mantığının ucunun açık olmasına yapılan vurgu, zihnin kombinasyonlu ve özyinelemeci bir sistem olduğunu gösteren bilişsel bilim bulgusuyla uyumludur.[100] Sadece düşüncelerimiz yoktur, ayrıca düşüncelerimiz hakkında düşüncelerimiz, düşüncelerimiz hakkındaki düşüncelerimiz hakkında düşüncelerimiz vardır. Bu bölümde gördüğümüz, çatışmaları çözme yolundaki ilerlemeler, örneğin hukuk ilkelerini kabul etmek, el kaybedilmeden önce iki tarafın da geri çekilmesi için bir yol bulmak, kişinin kendini aldatıyor olma ihtimalinin kabulü, kişinin kendi çıkarlarıyla başkalarının çıkarlarının denk olduğunu kabul etmesi gibi gelişmeler, bu yeteneğe bağlıdır.

Birçok aydın, şiddetin evrimsel mantığına bakmak istememiş; bunu takdir etmenin şiddeti kabullenmeye denk sayılacağı, hatta onaylamak anlamına geleceğinden korkmuş ve bunun yerine Soylu Vahşi'nin iç rahatlatıcı yanılsamasının peşine takılmıştır, çünkü bu kurama göre şiddet, öğrenmenin keyfî bir sonucu veya dışarıdan kaptığımız bir patojendir. Ama şiddet mantığını inkâr

---

[99] M. J. Wilkinson, kişisel iletişim, 29 Ekim 2001; Wilkinson, "The Greek-Turkish-American triangle", basım aşamasında.

[100] Bkz. 3. ve 13. Bölümler. Ayrıca Fodor ve Pylyshyn, "Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis", 1988; Miller, Galanter ve Pribram, *Plans and the structure of behavior,* 1960; Pinker, *How the mind works,* 1997, 2. bölüm; Pinker, *Words and rules: The ingredients of language,* 1999, 1. bölüm.

etmek, şiddetin nasıl kolayca alevleneceğini unutmamıza yol açar ve şiddet kıvılcımını çakan zihin parçalarını görmezden gelmek, bu yangını söndürecek zihin parçalarını da gözden kaçırmayı kolaylaştırır. Başka kaygılar gibi şiddet de insan doğasına dair bir sorundur, fakat insan doğası aynı zamanda bu sorunun çözümüdür.

18 | TOPLUMSAL CİNSİYET

2001: Uzay Yolculuğu filminin adaş yılı gelip geçtiğine göre, artık hayal gücü ve gerçekliği karşılaştırma fırsatına sahibiz demektir. Arthur C. Clarke'ın 1968 tarihli bilim kurgu klasiği türümüzün yazgısının izini, çayırlıktaki maymunlardan pek anlayamadığımız aşkın bir zaman, yer ve bedene kadar sürer. Clarke ve yönetmen Stanley Kubrick, üçüncü binyıldaki yaşama dair çok farklı bir bakış tasarlamışlardı ve bazı açılardan bu bakış gerçeklik kazanmıştır. Kalıcı bir uzay istasyonu kurulmuştur, ses postaları ve internet hayatımızın sıradan parçalarıdır. Ama başka bakımlardan Clarke ve Kubrick ilerleme konusunda fazla iyimserdiler. Hâlâ canlıları dondurabiliyor değiliz, Jüpiter'e uçuş gerçekleştirmiyoruz, dudak okuyan veya isyan çıkaran bilgisayarlarımız yok. Başka açılardan ise tahminleri hiç tutmamıştır. Onların 2001 yılıyla ilgili öngörülerinde insanlar sözlerini daktilolara kaydediyordu; Clarke ve Kubrick kelime işlemcilerini veya dizüstü bilgisayarları öngörememişlerdi. Ayrıca yeni binyıl tasvirlerinde Amerikalı kadınlar "asistan kız" konumundaydı: sekreter, resepsiyon görevlisi ve uçuş hostesliği gibi işler yapıyorlardı.

Bu öngörülerin kadınların statüsüyle ilgili 1970'lerdeki devrimi kapsamayışı, sosyal düzenlemelerin ne kadar hızlı değişebileceğini hatırlatır. Kadınların sadece ev kadını, anne ve cinsel eş olarak görüldüğü, bir erkeğin yerini alacakları için meslek edinme konusunda cesaretlerinin kırıldığı, ayrımcılık, aşağılanma ve cinsel istismara maruz kaldıkları zamanlar çok uzak bir geçmişe ait değildir. Binlerce yıllık baskıdan sonra kadınların özgürleşmeye başlaması, türümüzün en büyük ahlaki başarılarından biridir, ayrıca türümüzün en büyük zaferlerinden bazılarına tanık olduğum için kendimi şanslı sayıyorum.

Kadınların statüsündeki değişimin birkaç sebebi vardır. Bir tanesi, genişleyen ahlak çemberinin aman vermez mantığıdır; bu mantık despotizm, kölelik, derebeylik ve ırk ayrımcılığının tasfiyesine de yol açmıştır. Aydınlanma çağının ortasında, ilk feministlerden Mary Astell (1688-1731) şöyle yazmıştır:[1]

> Bir Devlet için mutlak Egemenlik gerekli değilse, aile için nasıl gerekli olabilir? Veya eğer aile için gerekliyse, neden Devlet için gerekli olmasın? Çünkü biri için geçerli olup diğeri için geçersiz olmasını gerektiren hiçbir sebep yoktur.
> *Eğer bütün erkekler özgür doğmuşsa*, bütün kadınlar nasıl köle doğmuş olabilir? Kadınlar sanki buna mecburmuş gibi *dengesiz, muğlak, bilinmeyen ve keyfî erkek*

[1] Aktaran: Jaggar, *Feminist politics and human nature,* 1983, s. 27.

iradesine maruz kalmaları kusursuz bir Kölelik Koşulu değil midir?

Bu değişimi mümkün kılan başka bir sebep teknolojik ve ekonomik ilerlemedir. Bu ilerlemeler sayesinde, annenin uyanık olduğu her anını çocuğun hayatta kalmasına adadığı acımasız iş bölümüne gerek kalmaksızın çiftler birlikte çocuk büyütebilir. Temiz su, sağlık koşulları ve modern tıp, çocuk ölümü oranlarını düşürmüş, böylece çok sayıda çocuk sahibi olma arzusu azalmıştır. Biberonlar, pastörize inek sütü, sonra göğüs pompası ve dondurucular, annelerin bebeği doyurmak için saatlerini harcamasını gereksiz kılmıştır. Toplu üretim eşyaların fiyatını el üretimine göre ucuzlatmış, ayrıca su tesisatı, elektrik ve ev aletleri gibi olanaklar ev işi yükünü epey azaltmıştır. Ekonomide beyin gücünün kas gücünden değerli hale gelmesi, insan ömrünün uzaması (çocuk büyütüldükten sonra onlarca yıl yaşama beklentisi) ve uzun bir eğitimin masraflarının karşılanabilmesi kadınların hayattaki seçeneklerinin değerini değiştirmiştir. Gebelikten korunma, amniyosentez, ultrason ve üreme teknolojileri, kadınların çocuk büyütme işini hayatlarının en uygun anlarına ertelemesini mümkün kılmıştır.

Kadınların ilerlemesinde başka bir ana sebep elbette feminizmdir: Yani bu ilerlemeleri siyasette ve kadınlara karşı tavırlarda somut değişimlere kanalize etmesini beceren politik, edebi ve akademik hareketlerdir. 1848 Seneca Falls sözleşmesi ve 1920'de Anayasada 19. Ek Yasanın geçerlilik kazanmasıyla, ABD'de yasal zeminde desteklenen ilk feminizm dalgası kadınlara oy kullanma, jüri hizmeti yapma, evlilikte mülk sahibi olma, boşanma ve eğitim alma hakkı kazandırmıştır. 1970'te çiçeklenen ikinci dalga, kadınların meslek edinmesini sağladı, evdeki iş bölümünü değiştirdi, iş âlemi, hükümet ve diğer kurumlardaki cinsiyetçi önyargıları gün ışığına çıkararak kadınların genel kariyerlerine ışık tuttu. Kadın haklarındaki son gelişmeler feminizmi veya feminizmin varoluş amacını kurutmuş değildir. Üçüncü Dünyanın büyük kısmında kadınların konumu ortaçağdan beri iyileşmiş değildir, bizim toplumumuzdaysa kadınlar hâlâ ayrımcılık, taciz ve şiddete maruz kalmaktadır.

Feminizmin insan doğası bilimlerine karşı olduğu görünüyor. Bu bilimcilerden çoğu, iki cinsiyetin zihinlerinin doğumdan itibaren farklılaştığına inanırken; feministler bu tür inançların kadınları ezmek için uzun süre boyunca kullanıldığını belirtir. Kadınların çocuk yetiştirme ve ev hayatına uygun olduğu, politika ve meslek yaşantısı için gerekli olan muhakemeden yoksun oldukları düşünülmüştü. Erkeklerin kadınları taciz etmek ve onlara tecavüz etmek için karşı koyamadıkları dürtüler barındırdıklarına inanılmış; bu inanç da tecavüz faillerinin affedilmesine, babalar ve kocaların kadınları koruma maskesi altında kontrol etmelerine hizmet etmişti. Bu yüzden kadınlara en dostça yaklaşan kuramlar, Boş Sayfa –doğuştan sahip olunan bir şey yoksa, cinsiyetler arası farklar doğuştan geliyor olamaz– ve Soylu Vahşi –soysuz olmayan dürtüler barındırıyorsak, kurumlarımızı değiştirerek cinsel sömürüyü eleyebiliriz– kuramları gibi görünüyor.

Feminizmin Boş Sayfa ile Soylu Vahşi kuramlarına gereksinim duyduğu inancı, yanlış bilgilendirmenin yaygınlaşması için sağlam bir itici güç oldu. Örneğin *New York Times*'ın bilim ekinde 1994'te atılan bir manşet "Güney Pasifik'teki Adada Cinsiyetler Eşit" diye duyurmuştu.[2] Bu haber antropolog Maria Lepowsky'nin bir çalışmasına dayanıyordu. Lepowsky (belki de Margaret Mead'in hayaletini çağırmıştı) Vanatinai adasındaki toplumsal cinsiyetler arası ilişkilerin, "kadınlara erkekler tarafından boyun eğdirilişinin, insanların evrensel bir özelliği olmadığını, hatta bu boyun eğişin kaçınılmaz olmadığını" ispatladığını söylemişti. Öykünün ilerleyen bölümünde öğrendik ki sözde "eşitlik" denen şey şuna denk geliyormuş: Erkekler kadınlar için başlık parası ödemek zorundaydı, savaşlar sadece erkekler tarafından yürütülüyordu (kız kaçırmak için komşu adalara akınlar düzenliyorlardı), kadınlar çocuk bakımı ve domuz pisliği temizlemeye daha çok vakit ayırırken, erkekler nam salmak ve yaban domuzu avlamak için (iki cinsiyet gözünde de prestij kazanmayı sağlar) daha çok zaman harcıyordu. Manşet ve gerçekler arasındaki benzer bir kopukluk, 1998'de *Boston Globe*'ta basılan bir haberde de görüldü: "Kızlar, Oğlanlar İle Aralarındaki Saldırganlık Uçurumunu Kapatmak Üzere". Peki, bu uçurumu "ne ölçüde kapatmışlardı?" Habere göre kızlar, artık erkeklerin onda bir oranında cinayet işliyorlardı.[3] *Ms.* dergisindeki "Kızlarımızı İş Yerimize Götürelim" adlı başyazı sayfasında, son zamanlarda görülen liselerdeki silahlı eylemleri Amerikalı oğlanların, "kızları taciz etmeyi, öldürmeyi, onlara saldırmayı, tecavüz etmeyi ailelerinden, diğer yetişkinlerden, kültürümüz ve medyadan öğrendiğini" söyleyen çarpıcı bir değerlendirmeyle açıklamıştı.[4]

Öte yandan, bazı muhafazakârların kadınların tercihlerini lanetlemek için su götürür cinsiyet farklılıklarına başvurması, feministlerin en büyük korkularını haklı kılmaktadır. *Wall Street Journal*'ın editör köşesinde siyaset bilimci Harvey Mansfield "Kadınların ev dışındaki işlere eşit erişime sahip olmasıyla erkekliğin koruyuculuk unsuru tehlike altına girmiştir" diye yazdı.[5] F. Carolyn Graglia'nın *Domestic Tranquility: A Brief Against Feminism* (Yerel sükunet: Feminizm karşıtı dilekçe) adlı kitabı, kadınların annelik ve cinsellik içgüdülerinin, kariyerin talep ettiği değerlendirmeci ve analitik zihin yüzünden bozulduğuna yönelik bir kuram ortaya attı. Wendy Shalit ve Danielle Crittenden adlı gazeteciler, kadınlara genç yaşta evlenmelerini, mesleki kariyerlerini ertelemelerini ve geleneksel evlilikler yaparak çocuk bakımını üstlenmelerini tavsiye ettiler; gerçi kendi tavsiyelerine kulak verseler, o kitapları yazamazlardı.[6] Leon Kass, genç

---

[2] J. N. Wilford, "Sexes equal on South Sea isle", *New York Times*, 29 Mart 1994.

[3] L. Tye, "Girls appear to be closing aggression gap with boys", *Boston Globe*, 26 Mart 1998.

[4] M. Zoll, "What about the boys?" *Boston Globe*, 23 Nisan 1998.

[5] Aktaran: Young, *Ceasefire!*, 1999, s. 247.

[6] Crittenden, *What our mothers didn't tell us: Why happiness eludes the modern woman,*

kadınların ne istediği konusunda onları bilgilendirme işini üstüne vazife bildi: "İnsan tarihinde ilk defa, on binlerce olgun kadın yirmili yaşlarını –en verimli çağlarını– ne babalarının ne de kocalarının evlerinde geçiriyor; korunmasız, yalnız, ahenkten yoksun ve doğuştan sahip olunan doğalarıyla birlikte yaşıyorlar. Bazı kadınlar bu tür ilişkileri hoş karşılasa da, çoğu kadın hoş karşılamaz."[7]

Aslında, feminizm ilkeleri ile kadınlar ve erkeklerin farklı psikolojilere sahip olma ihtimali arasında bir uyumsuzluk yoktur. Tekrarlamak gerekirse: Eşitlik, bütün insan gruplarının birbirinin yerini alabileceğini söyleyen deneyci bir iddia değil, bireylerin ait oldukları grubun ortalama özelliklerine göre yargılanmaması veya kısıtlanmamasını söyleyen ahlaki bir ilkedir. Toplumsal cinsiyetle ilgili durum için, pek açığı bulunamayacak Eşit Haklar Yasası taşı gediğine koyar: "Yasa gözetiminde bulunan Hakların Eşitliği, ABD veya herhangi bir devlet tarafından cinsiyet gerekçesiyle yadsınmamalı ya da daraltılmamalıdır." Bu ilkeyi kabul edersek, kimsenin eşitliği haklı çıkarmak için cinsiyetlerin birbirinden ayırt edilemezliği konusunda efsaneler uydurmasına gerek kalmaz. Ayrıca hiç kimse de ayrımcı siyasetleri haklı çıkarmak veya kadınlara istemedikleri şeyleri yaptırmak için cinsiyet farklılıklarına başvurmamalıdır.

Her halükârda, cinsiyetler hakkındaki bilgimiz, cinsiyetlerden herhangi birini cezalandırmamızı veya kısıtlamamızı gerektirmez. Genel zekâ gibi, kamu alanıyla ilintili birçok psikolojik özellik, kadınlar ve erkekler için ortalamada aynıdır, aslında tüm psikolojik özellikler de her cinsiyetin bireylerinde değişken ölçülerde bulunabilir. Bütün kadınlarla kıyaslandığında bütün erkekler için geçerli olan herhangi bir cinsiyet farklılığı şimdiye dek keşfedilmemiştir; dolayısıyla cinsiyetle ilgili genellemeler birçok birey için daima yanlış olacaktır. Ayrıca "uygun rol" ve "doğal konum" gibi kavramlar bilimsel olarak anlamsızdır ve özgürlüğü kısıtlamak için temel oluşturmazlar.

Bu ilkelere rağmen, birçok feminist cinsellik ve cinsiyet farkları üzerine yapılan araştırmalara hararetle saldırmakta. Evrim, genetik ve sinirbilim alanlarının insan zihnine uygulanmasının, modern entelektüel hayatta acı bir direnişle karşılaşmasının ana sebebi toplumsal cinsiyetle ilgili siyasetlerdi. Fakat herhangi bir biyolojik farkın küçük ve bilimsel açıdan önemsiz olduğu ırk ve etnisite gibi diğer insan ayrımlarının aksine, toplumsal cinsiyet unsuru insana dair bilimlerde görmezden gelinemez. Karmaşık hayat biçimleri kadar eski olan cinsiyetler evrim biyolojisi, genetik ve davranış ekolojisinde temel bir konu başlığıdır. Kendi türümüz söz konusu olduğunda bunları göz ardı etmek evrendeki yerimizi anlama işini berbat edebilir. Üstelik kadınlar ve erkekler arasındaki farklar, hayatımızın tüm yönlerini etkiler. Hepimizin annesi babası vardır, karşı cinsiyetten kişiler bizi cezbeder (veya onlarla zıtlıklarımızı fark edebiliriz), kardeşlerimiz, çocuklarımız ve arkadaşlarımızın cinsiyetlerine asla kayıtsız

1999; Shalit, *A return to modesty: Discovering the lost virtue*, 1999.

[7] L. Kass, "The end of courtship", *Public Interest*, *126*, Kış 1997.

kalmayız. Toplumsal cinsiyeti görmezden gelmek, insanlık durumunun büyük kısmını görmezden gelmek demektir.

Bu bölümün amacı, insan doğası biyolojisi ile cinsiyetlerin günümüzdeki ihtilafları arasındaki ilişkiyi netleştirmektir. Bu ilişkiye toplumsal cinsiyetler arası mesafe ve cinsel saldırı gibi en hararetli iki konu da dahildir. Bu iki hassas meseleyle birlikte, feminizm adına konuştuklarını iddia eden belirli insanlara atfedilen geleneksel anlayışa karşı çıkacağım. Bu yaklaşım, iddialarımın genelde feminizm karşıtı, hatta kadınların çıkarlarına karşı olduğu izlenimini uyandırabilir. İddialarım bu görüşlere karşı değildir ve işe, neden karşı olmadığını göstererek başlamam gerekir.

Örneğin bütün cinsel birleşmeler tecavüzdür ve bütün kadınların lezbiyen olması gerekir ya da nüfusun sadece %10'unun erkek olmasına izin verilmeli gibi, çılgınlığa varan aşırı görüşlerinden ötürü feminizmle çoğunlukla alay edilir.[8] Feministler ise kadın hakları yandaşlarının tek ses olmadığı, feministlerin birçok görüşü dile getirdiği ve bunların ayrı değerlendirilmesi gerektiği yanıtını verir.[9] Bu görüş tamamen meşrudur, fakat iki ucu keskin bıçak gibidir. *Belirli* bir feminist öneriyi eleştirmek feminizmin geneline saldırmak anlamına gelmez.

Akademiye aşina olan herkes bilir ki akademi dogmalaşmaya meyilli ve eleştiriye kapalı ideolojik tarikatlar yaratır. Birçok kadın, feminizmin başına da bunun geldiğine inanıyor. *Who Stole Feminism?* [Feminizmi kim çaldı?] adlı kitabında felsefeci Christina Hoff Sommers, iki düşünce ekolünü birbirinden ayırır. *Eşitlikçi feminizm* cinsiyet ayrımcılığı ve kadınlara yapılan her türlü haksızlığa karşı çıkar. Aydınlanmadan doğan klasik liberal ve insancıl geleneğin uzantısı olan bu yaklaşım, ilk feminizm dalgasına rehberlik etmiş ve ikinci dalgayı da başlatmıştır. *Toplumsal cinsiyetçi feminizm* ise her yere sinmiş erkek baskınlığı sistemi ve toplumsal cinsiyet sisteminin kadınları köleleştirmeye devam ettiğini söyler: "Çünkü çocuklar çift cinsiyetli olarak doğup sonradan erkek veya dişi toplumsal cinsiyet kişiliklerini kazanır, birinin kaderi emretmek, diğerinin kaderiyse itaat etmektir."[10] Klasik liberal geleneğe karşı olup Marksizm, postmodernizm, toplumsal inşacılık ve radikal bilimle müttefik olan bu yaklaşım, bazı kadın araştırmaları programları, feminist örgütler ve kadın hareketleri sözcülerinin amentüsü olmuştur.

Eşitlikçi feminizm eşit muameleyle ilgili ahlaki bir öğretidir. Bu öğretinin

---

[8] Patai, *Heterophobia: Sexual harassment and the future of feminism,* 1998.

[9] Grant, *Fundamental feminism: Contesting the core concepts of feminist theory,* 1993; Jaggar, *Feminist politics and human nature,* 1983; Tong, *Feminist thought: A more comprehensive introduction,* 1998.

[10] Sommers, *Who stole feminism?,* 1994, s. 22. Ayrıca bkz. Jaggar, *a.g.e.,* 1983.

psikoloji veya biyolojideki açık deneyci meselelere hiçbir bağlılığı bulunmaz. Toplumsal cinsiyetçi feminizm ise insan doğasıyla ilgili üç iddiaya bağlılık gösteren deneyci bir öğretidir. İlk iddia, kadınlar ve erkekler arasındaki farkların biyolojiyle hiçbir ilgisi olmadığı, bütünüyle sosyal yapı tarafından ortaya çıkarıldığıdır. İkinci iddia, insanların tek bir sosyal amacının –güç elde etmek– olduğu, sosyal hayatın da sadece bu amacın nasıl hayata geçirildiği bağlamında anlaşabileceğidir. Üçüncü iddia, insan etkileşiminin bireyler arasındaki ilişkinin dinamikleriyle değil *gruplar* arasındaki ilişki dinamikleriyle oluştuğudur, ki bu durumda erkek toplumsal cinsiyeti, dişi toplumsal cinsiyetine baskınlık kurar.

Bu öğretileri kucaklayan toplumsal cinsiyetçiler, feminizmi demiryolu rayına zincirlemiştir, üstelik tren yaklaşmaktadır. Göreceğimiz gibi, sinirbilim, genetik, psikoloji ve etnografi bilimleri insan biyolojisinde kesinlikle ortaya çıkan cinsiyet farklarını belgelemişlerdir. Evrim psikolojisi hem aynı hem karşıt cinsiyetlerin üyeleriyle bizi yer yer birleştirip yer yer ayıran gruplar arası baskınlık mücadelesinden (aşk, cinsellik, aile, güzellik gibi) başka dinamiklerin oluşturduğu ağı belgelemekte. Toplumsal cinsiyetçi feministler treni raydan çıkarmak veya diğer kadınları kendi davalarına katmak ister, fakat diğer kadınlar bunlarla işbirliği yapmaz. Göz önünde olmalarına rağmen, toplumsal cinsiyetçi feministler tüm feministler adına konuşamaz, kaldı ki tüm kadınları temsil etsinler.

Başlangıç olarak söylemek gerekirse, cinsiyet farklarının biyolojik temeline dair yapılan araştırmalara kadınlar öncü olmuştur. Bu araştırmaların kadınları aşağılamak için bir entrika olduğu söylendiği için bazı isimler vermek zorundayım. Cinsiyet farklarının biyolojisini araştıran kadınlara Raquel Gur, Melissa Hines, Doreen Kimura, Jerre Levy, Martha McClintock, Sally Shaywitz, Sandra Witelson adlı sinirbilimciler ile Camilla Benbow, Linda Gottfredson, Diane Halpern, Judith Kleinfeld ve Diane McGuinness adlı psikologlar dahildir. Zaman zaman "cinsiyetçi disiplin" olarak damgalanan sosyobiyoloji ve evrim psikolojisi, belki de bildiğim en iki cinsiyetli akademik alandır. Bu dalın ana şahsiyetleri arasında Laura Betzig, Elizabeth Cashdan, Leda Cosmides, Helena Cronin, Mildred Dickeman, Helen Fisher, Patricia Gowaty, Kristen Hawkes, Sarah Blaffer Hrdy, Magdalena Hurtado, Bobbie Low, Linda Mealey, Felicia Pratto, Marnie Rice, Catherine Salmon, Joan Silk, Meredith Small, Barbara Smuts, Nancy Wilmsen Thornhill ve Margo Wilson gibi kadınlar vardır.

Birçok feministe itici gelen şey, sadece toplumsal cinsiyetçi feminizmin bilimle çatışması değildir. Başka köklü ideolojiler gibi cinsiyet feminizmi de garip yollara sapmıştır, örneğin farklılık feminizmi diye bilinen görüş gibi. Carol Gilligan kadınlar ve erkeklerin ahlaki muhakemelerine farklı ilkelerin rehberlik ettiğini söylediği için toplumsal cinsiyetçi feminizmin simgesi olmuştur: Onun iddiasına göre, erkekler haklar ve adalet bağlamında düşünürken, kadınlardaysa şefkat, annelik ve barışçıl bir uyum duygusu vardır.[11] Bu doğruysa, kadınlar

[11] Gilligan, *In a different voice: Psychological theory and women's development,* 1982.

anayasa hukukçusu, Yüksek Mahkeme yargıcı ve ahlak felsefecisi olma niteliğine sahip değildir, çünkü bu meslekteki insanlar hayatlarını hak ve adalet üzerine muhakeme yürüterek kazanır. Fakat Gilligan'ın görüşü doğru değildir. Birçok araştırma Gilligan'ın varsayımını sınamış, kadınlar ve erkeklerin ahlaki muhakeme meselesinde ya çok az farklılık gösterdiğini veya hiç farklı olmadıklarını bulmuştur.[12] Dolayısıyla farklılık feminizmi, kadınlara iki âlemin en kötüsünü sunmakta: Bilimsel desteğin bulunmadığı ve kıskançlık uyandıran iddialar gündeme getirmekte. Benzer olarak, toplumsal cinsiyetçi feminizm klasiği olan *Women's Ways of Knowing* [Kadınların bilme yolları] adlı kitap, cinsiyetlerin muhakeme yollarının farklı olduğunu iddia eder. Erkekler entelektüel meselelerde mükemmellik ve ustalığa değer verir, iddiaları mantık ve deliller bağlamında şüpheci bir tavırla değerlendirirken; kadınlar ruhanidir, onlar için kişisel ilişkiler önemlidir, kapsayıcıdır ve her şeye inanırlar.[13] Böyle kız kardeşleri varken, kimin erkek şovenlere ihtiyacı olur ki?

Toplumsal cinsiyetçi feminizmin analitik gerçekleri ve klasik liberal ilkeleri küçük görmesi, eşitlikçi feministler tarafından şiddetle yerilmiştir. Yerenler arasında Jean Bethke Elshtain, Elizabeth Fox-Genovese, Wendy Kaminer, Noretta Koertge, Donna Laframboise, Mary Lefkowitz, Wendy McElroy, Camille Paglia, Daphne Patai, Virginia Postrel, Alice Rossi, Sally Satel, Christina Hoff Sommers, Nadine Strossen, Joan Kennedy Taylor, Cathy Young vardır. Bunlardan çok daha önce, Joan Didion, Doris Lessing, Iris Murdoch, Cynthia Ozick ve Susan Sontag gibi önde gelen kadın yazarlar, toplumsal cinsiyetçi feminizm ideolojisine itiraz etmişlerdi.[14] Aşk, güzellik, flört, erotizm, sanat ve heteroseksüellik gibi unsurların zararlı sosyal yapılar olduğuna yönelik toplumsal cinsiyetçi feminizm iddiasını genç neslin reddetmesi, bu hareket için kötü bir gelişme olmuştur. *The New Victorians: A Young Woman's Challenge to the Old Feminist Order* [Yeni Viktoryanlar: Genç bir kadının eski feminist düzene başkaldırısı] kitabının adı Rene Denfeld, Karen Lehrman, Katie Roiphe, Rebecca Walker gibi yazarların; Üçüncü Dalga, İsyancı Kızlar Hareketi, Cinsellik Yanlısı Feminizm, Ruj Lezbi-

---

[12] Jaffe ve Hyde, "Gender differences in moral orientation", 2000; Sommers, *Who stole feminism?,* 1994, 7. bölüm; Walker, "Sex differences in the development of moral reasoning: A critical review", 1984.

[13] Belenky ve diğerleri, *Women's ways of knowing,* 1986.

[14] Denfeld, *The new Victorians: A young woman's challenge to the old feminist order,* 1995; Kaminer, *A fearful freedom: Women's flight from equality,* 1990; Lehrman, *The lipstick proviso: Women, sex, and power in the real world,* 1997; McElroy, *Sexual correctness: The gender-feminist attack on women,* 1996; Paglia, *Sex, art and American culture,* 1992; Patai, *Heterophobia: Sexual harassment and the future of feminism,* 1998; Patai ve Koertge, *Professing feminism: Cautionary tales from the strange world of women's studies,* 1994; Sommers, *a.g.e.,* 1994; Taylor, *Reclaiming the mainstream: Individualist feminism rediscovered,* 1992; Young, *Ceasefire!,*1999.

yenleri, Kız Gücü, Özgür İfade Feministleri gibi hareketlerin isyanını yansıtır.[15]

Toplumsal cinsiyetçi feminizm ile eşitlikçi feminizm arasındaki fark, kadınların çoğunun kendini feminist saymadığı halde (1997'de %70 civarındaydı, oysa on sene önce %60'lardaydı), başlıca feminist görüşlerle hemfikir olmaları paradoksunu açıklar.[16] Açıklaması basittir: "Feminist" kelimesi çoğunlukla toplumsal cinsiyetçi feminizm ile bağdaştırılır, fakat anketlerdeki görüşler eşitlikçi feminizme aittir. Bu kaygan desteğin belirtileriyle yüzleşen toplumsal cinsiyetçi feministler, kadın haklarını sadece kendilerinin savunabileceği güvencesini vermeye çalışmıştır. Örneğin 1992'de Gloria Steinem, Paglia için "Onun kendine feminist demesi, bir Nazinin antisemitik olmadığını söylemesi gibidir" demiştir.[17] Ayrıca öyle bir sözcük dağarcığı icat ettiler ki normalde kavgacı bir dil diye görülebilir: "geri tepme", "anlamamak", "kadınları susturmak" ve "entelektüel taciz" sık kullanılan ifadelerdi.[18]

Tüm bunlar önümüzdeki tartışmalar için önemli bir zemin oluşturur. Kadın ve erkek zihinlerinin birbirinin yerini almadığını, insanların güçten başta arzular barındırdığını ve güdülerin tüm bir toplumsal cinsiyete değil bireylere ait olduğunu söylemek, –toplumsal cinsiyetçi feminizmin kadınlar adına konuştuğu yönündeki yanlış anlamaya rağmen– feminizme saldırmak veya kadınların çıkarları konusunda taviz vermeye çalışmak değildir. Bu bölümün geri kalanındaki bütün iddialar, en güçlü şekilde kadınlar tarafından gündeme taşınmıştır.

İnsanlar neden kadın ve erkek zihninin her bakımdan özdeş olmadığı düşüncesinden bu kadar korkar? Herkes *Saturday Night Live* programındaki çift cinsiyetli ve duygusuz Pat gibi olsa, durumumuz daha mı iyi olurdu? Elbette bu korku, farklı oluşun eşit olmamak izlenimi uyandırmasından kaynaklanır; cinsiyetler bir şekilde farklıysa, o zaman erkeklerin durumu daha iyi olacak veya daha baskın olacaklar ya da sadece onlar eğlenecekler korkusudur.

Bu düşüncenin biyolojik düşünme şekliyle yakından uzaktan ilgisi yoktur. Trivers "cinsiyetlerin genetik eşitliğini" kucaklayan "sosyal ilişkilerin altında yatan simetri"den bahsetmiştir.[19] Genlerin bakış açısından, erkeğin veya kadının bedeninde olmanın avantajları vardır ve en azından ortalamada iyi strateji-

---

[15] Denfeld, *a.g.e.*, 1995; Lehrman, *a.g.e.*, 1997; Roiphe, *The morning after: Sex, fear, and feminism on campus,* 1993; Walker, *To be real: Telling the truth and changing the face of feminism,* 1995.

[16] S. Boxer, "One casualty of the women's movement: Feminism", *New York Times*, 14 Aralık 1997.

[17] C. Paglia, "Crying wolf", *Salon*, 7 Şubat 2001.

[18] Patai, *a.g.e.*, 1998; Sommers, *a.g.e.*, 1994.

[19] Trivers, "Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabının önsözü", 1976, "Sociobiology and politics", 1981 ve *Social evolution,* 1985.

lerdir (koşullar avantajı bu iki yönden birine birazcık kaydırabilir).[20] Bu yüzden doğal seçilim her iki cinsiyete de eşit yatırım yapma eğilimindedir: Sayılarının eşit oluşu, beden ve beynin eşit derecede karmaşıklığı, hayatta kalmak için eşit etkinlikte tasarımlar. Erkek babun boyutunda olup on beş santimetrelik köpek dişlerine sahip olmak mı, yoksa dişi babun boyutunda olup böyle dişlere sahip olmamak mı daha iyidir? Sadece bu soruyu sormak bile, bunun ne kadar anlamsız bir soru olduğunu açığa çıkarır. Biyologlar derdi ki erkeklerin sorunlarıyla uğraşmak için erkek adaptasyonlarına, dişilerin sorunlarıyla uğraşmak için dişi adaptasyonlarına sahip olmak daha iyidir.

Dolayısıyla ne erkekler Mars'tan gelmiştir ne de kadınlar Venüs'ten. Kadınlar da erkekler de evrimimizin beşiği olan Afrika kökenlidir ve orada tek bir tür olarak evrimleşmişlerdir. Y kromozomdaki bir avuç dolusu dışında, erkekler ve kadınlar aynı genlere sahiptir; ayrıca beyinleri birbirine o kadar benzer ki aralarındaki ufak farkları bulmak için kartal gözlü bir sinir sistemi anatomicisi gerekir. En iyi psikometrik tahminlere göre, ortalama genel zekâları aynıdır,[21] fiziksel ve canlılar dünyasını söz konusu olduğunda dili aynı şekilde kullanır ve aynı şekilde düşünürler. Aynı temel duygulara sahiptirler; ikisi de cinsellikten zevk alır, evlenmek için zeki ve kibar eşler arar, kıskanır, çocukları için fedakârlıklar yapar, statü ve eş bulmak için rekabet eder, bazen de çıkarları uğruna saldırganca davranırlar.

Fakat kadın ve erkeklerin zihni elbette özdeş değildir. Cinsiyet farklarına dair son incelemeler bazı farklar üzerinde birleşir.[22] Bazen bu farklar büyüktür ve çan eğrilerinde sadece küçük bir örtüşme görülür. Erkekler çok sayıda veya tanımadıkları kadınla yükümlülük altına girmeden cinsellik yaşamaktan daha çok hoşlanır. Bu durumu erkek tüketimine yönelik fahişelik kurumu ve görsel pornografide görebiliyoruz.[23] Erkekler irili ufaklı getiriler uğruna birbirleriyle daha şiddetli rekabete meyillidir, bazen bu rekabet ölümcül bile olabilir (geçenlerde hasta, ameliyat masasında safra kesesinin alınmasını beklerken, ameliyat odasında birbirlerine giren cerrah ve anestezi uzmanı gibi).[24] Oğlan çocukları şiddetli çatışmalar için alıştırma yapmaya daha çok zaman harcar. Psikologlar

---

[20] Trivers ve Willard, "Natural selection of parental ability to vary the sex ratio of offspring", 1973.

[21] Jensen, *The g factor: The science of mental ability,* 1998, 13. bölüm.

[22] Blum, *Sex on the brain: The biological differences between men and women,* 1997; Eagly, "The science and politics of comparing women and men", 1995; Geary, *Male, female: The evolution of human sex differences,* 1998; Halpern, *Sex differences in cognitive abilities,* 2000; Kimura, *Sex and cognition,* 1999

[23] Salmon ve Symons, *Warrior lovers,* 2001; Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979.

[24] Daly ve Wilson, *Homicide,* 1988. Ameliyatla ilgili anektod: Barry, *Dave Barry's complete guide to guys,* 1995.

bu tür oyunlara kibarca "itiş kakış oyunu" der.[25] Zihinde üç boyutlu nesneler ve uzamı yönlendirme becerisi de erkeklerin lehine büyük farklılık gösteriyor.[26]

Başka özellikler bakımından farklar ortalamada küçüktür, fakat aşırı uç durumlarda büyük farklar görülebilir. Bunun iki sebebi var. İki çan eğrisi kısmen örtüştüğünde eğrinin kuyruğu yönünde ne kadar ileri giderseniz, gruplar arasındaki ayrılıklar o kadar büyük olur. Örneğin, ortalamada erkekler kadınlardan uzundur ve aşırı uç durumlarda bu uzunluk farkı çok daha büyük olur: 1,80 boyunda erkekler kadınlardan 30'e 1 oranında fazlayken; 1,85 boyunda erkekler ise kadınlardan 2.000'e 1 oranında fazladır. Ayrıca evrim psikolojisinin öngörüsünü doğrular şekilde birçok özellik için erkeklerin çan eğrisi kadınlarınkinden daha düz ve daha geniştir. Bu, uç noktalarda daha fazla erkeğin olduğu anlamına gelir. Eğrinin sol kuyruğunda oğlanların disleksi, öğrenme bozukluğu, dikkat eksikliği, duygusal bozukluk ve zihinsel gerilik (en azından bazı gerilik türleri) yaşaması daha olasıdır.[27] Sağ kuyrukta, SAT'ın (Okul Başarısı Değerlendirme Sınavı) matematik kısmında 700'den (800 üzerinden) fazla puan alan yetenekli öğrenciler kümesinde oğlanların sayısı kızlardan 13'e 1 oranında fazladır, oysa eğrinin orta kısmında oğlanlar ve kızların oranları birbirine benzer.[28]

Başka özelliklerdeyse iki cinsiyetin ortalama değerleri küçük farklar gösterir ve bu değerler farklı özellikler için farklı yönlere doğru gider. Erkekler nesneler ve haritaları zihinlerinde çevirmek konusunda ortalamada daha iyi olsa da, işaretleri ve nesnelerin konumları hatırlamak kadınların daha iyi yaptığı bir şeydir. Erkekler bir şeyler fırlatma konusunda daha başarılıyken; kadınların el marifeti daha yüksektir. Erkekler sözle ifade edilen matematik sorunları çözmekte daha iyidir, kadınlar matematik hesaplamalarında. Kadınlar koku ve seslere daha duyarlıdır, derinlik algıları daha iyidir ve şekilleri birbirleriyle daha hızlı eşleştirirler; beden dili ve yüz ifadelerini anlamakta daha başarılıdırlar. Kadınlar daha iyi konuşur ve kelimeleri daha akıcı bir şekilde anımsarlar, sözlü malzeme bellekleri daha iyidir. Kadınlar, belki kızgınlık dışında, temel duyguları daha yoğun yaşar.[29]

Kadınların sosyal ilişkileri daha samimidir, bu ilişkileri kendilerine daha çok dert edinir ve kendilerini arkadaşlarının yerine daha çok koyarlar, ama bunu yabancılar için yapmazlar. (Kadınların herkese empatiyle yaklaştığı yolundaki yaygın görüş, evrimsel açıdan mümkün değildir, zaten doğru da de-

---

[25] Geary, *a.g.e.*, 1998; Maccoby ve Jacklin, *The psychology of sex differences*, 1987.

[26] Geary, *a.g.e.*, 1998; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Kimura, *a.g.e.*, 1999.

[27] Blum, *a.g.e.*, 1997; Geary, *a.g.e.*, 1998; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Hedges ve Nowell, "Sex differences in mental test scores, variability, and numbers of high-scoring individuals", 1995; Lubinski ve Benbow, "Gender differences in abilities and preferences among the gifted: Implications for the math-science pipeline", 1992.

[28] Hedges ve Nowell, *a.g.e.*, 1995; Lubinski ve Benbow, *a.g.e.*, 1992.

[29] Blum, *a.g.e.*, 1997; Geary, *a.g.e.*, 1998; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Kimura, *a.g.e.*, 1999.

ğildir.) Daha fazla göz teması sağlar, daha sık gülümser ve gülerler.[30] Erkekler statü kazanmak için şiddet veya kariyer başarısı kullanarak birbirleriyle daha fazla rekabet eder, kadınlar rekabet için küçük görme veya başka bir sözlü saldırganlığı kullanır.

Erkekler acıya daha çok katlanabilir, statü kazanmak, ilgi çekmek veya başka bir kuşkulu ödül için ölme veya sakat kalma riskine girmeye daha isteklidirler. Her yıl "tamamen aptalca bir şekilde kendilerini gen havuzundan eleyip türümüzün uzun süre hayatta kalmasını güvence altına alan bireylere" verilen Darwin Ödüllerini neredeyse daima erkekler alır. Son yıllarda kazanlar arasında, bedava kutu kola alabilmek için kola makinesini öne eğip altında kalan adam, anti-tank mayınının üzerine kim ağırlığını daha çok vererek bastıracak diye rekabet eden üç adam, bahçe iskemlesine hava gözlem balonu bağlayıp havada iki mil boyunca sürüklenip denize düşen hevesli bir pilot vardır (sonuncusu helikopter tarafından kurtarıldığı için sadece Mansiyon Ödülü almıştır).

Kadınlar bebeklerinin gündelik ağlamalarına daha çok ilgi gösterir (gerçi aşırı bir sıkıntıdan kaynaklanan ağlamalara iki cinsiyet de eşit tepki verir) ve genelde çocuklarına karşı daha sorumlu davranırlar.[31] Kızlar evcilik veya sosyal rollere bürünülen oyunları daha çok oynarken; oğlanlar dövüşlü, kovalamacalı oyunları ve nesnelerle oynamayı sever. Kadın ve erkeklerin kıskançlık, eş seçimi ve aldatma dürtüsü şablonları da farklıdır.

Birçok cinsiyet farklılığının biyolojiyle elbette ilgisi yoktur. Saç kesim tarzları ve elbiseler yüzyıldan yüzyıla ve kültürden kültüre öngörülemez biçimde değişkenlik gösterir, ayrıca son zamanlarda üniversiteler, meslekler ve spora katılım erkek ağırlıklı olmaktan çıkıp cinsiyet yükünün yarı yarıya dağıldığı veya kadınların ağır bastığı bir konuma geldi. Yine de biliyoruz ki günümüzdeki kimi cinsiyet farklılıkları sadece kısa ömürlü farklar olabilir. Fakat toplumsal cinsiyetçi feministler, anatomik farklar dışındaki tüm cinsiyet farklarının anne babalar, oyun arkadaşları ve toplumun beklentilerinden kaynaklandığını ileri sürer. Radikal bilimci Anne Fausto-Sterling şöyle yazmıştır:

> Oğlanlar ve kızların farklı cinsel organlara sahip oluşu biyolojik bir olgudur; anne babaları, bezlerinin altına bakmamıza gerek kalmadan giysilerdeki pembe veya mavi renge göre toplumsal cinsiyetlerini anladığımız farklı bebeklere farklı davranmaya iten bu biyolojik farklılıktır.[32]

Fakat pembe-mavi kuramı güvenirliğini gittikçe kaybetmekte. Aşağıda, erkekler ve kadınların arasındaki farkın, cinsel organ sığlığından daha derin olduğu

---

[30] Provine, "Laughter punctuates speech: Linguistic, social, and gender contexts of laughter", 1993.

[31] Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection,* 1999.

[32] Fausto-Sterling, *Myths of gender: Biological theories about women and men,* 1985, s. 152-153.

izlenimini uyandıran bir düzine kanıt vardır.

• Cinsiyet farkları, sadece Batı kültürüne ait, arabayı sağ veya sol şeritten sürmek gibi keyfî bir özellik değildir. Bütün kültürlerde kadın ve erkeğin farklı bir doğaya sahip olduğu kabul edilir. Bütün kültürler işgücünü cinsiyete göre böler; kadınlar çocuk büyütme işinde daha çok sorumluluk alırken, erkekler kamusal ve siyasal alanları kontrol eder. (Bu işbölümü, insanların bundan zorla kurtulmaya çalıştığı bir kültürde, yani İsrail kibbutzlarında bile ortaya çıkmıştır.) Bütün kültürlerde erkekler daha saldırgan, hırsızlığa daha yatkın ve ölümle sonuçlanan şiddet olaylarına (savaş dahil) karışmaya daha meyillidir, kur yapmak, baştan çıkarma ve cinsellik karşılığı iyilik yapmaya daha eğilimlidir. Ayrıca tüm kültürlerde hem tecavüz hem de tecavüz yasağı vardır.[33]

• Cinsiyetler arası birçok psikolojik fark, cinsiyetlerin sadece fiziksel farklarını bilen bir evrim biyoloğu tarafından öngörülebilecek farklardır.[34] Hayvanlar âleminde, dişi, her yavrusuna daha çok kalori ve daha çok risk yatırımı yapmak zorunda kaldığında (memeliler bu yatırımı hamilelik ve çocuk bakımı aracılığıyla yapar) doğumdan sonra da yavrunun beslenmesine daha çok yatırım yapar, çünkü dişi için çocuğun yerine bir başka çocuk koymak erkeğe kıyasla daha masraflıdır. Yatırımdaki bu farka, çiftleşme fırsatı için erkeklerin daha zorlu bir rekabete girmesi eşlik eder, çünkü daha fazla eşle çiftleşmek, dişinin çocuk sayısına kıyasla, erkeğin sahip olacağı çocuk sayısını çoğaltma ihtimalini artırır. Ortalama erkek, ortalama dişiden iri olduğunda (ki kadın ve erkekler için bu doğrudur) evrimsel geçmişte erkeklerin çiftleşme fırsatı için daha şiddetli bir rekabete girdiği anlaşılır. Ergenliğe geç girmek, yetişkinlikte büyük fiziksel güce sahip olmak ve daha kısa yaşamak gibi diğer erkek özellikleri de ortaya konan bahisin yüksek olduğu bir seçilim geçmişini gösterir.

• Cinsiyet farklarının çoğuna başka primatlarda, aslında tüm memelilerde rastlanır.[35] Erkekler daha saldırganca rekabet edip çok eşli olmaya meyilliyken; dişiler çocuk bakımına daha çok yatırım yapmaya yatkındır. Birçok memeli türünde yaşam alanı menzilinin genişlemesine, nesnelerin yerleşim geometrisi içinde yön bulma becerisinin artması eşlik eder (tek tek işaretleri hatırlamanın yerine). Yaşam alanının menzili daha geniş olan genelde erkektir, avcı-toplayıcı toplumlar için de geçerlidir bu. Erkeklerin zihinsel haritaları kullanmak ve zihinlerinde üç boyutlu çevrimler yapmaktaki avantajları tesadüf olmayabilir.[36]

---

[33] Brown, *Human universals,* 1991.

[34] Buss, *Evolutionary psychology: The new science of the mind,* 1999; Geary, *a.g.e.,* 1998; Ridley, *The red queen: Sex and the evolution of human nature,* 1993; Symons, *a.g.e.,* 1979; Trivers, "Parental investment and sexual selection", 1972.

[35] Daly ve Wilson, *Sex, evolution and behavior,* 1983; Geary, *a.g.e.,* 1998; Hauser, *Wild minds: What animals really think,* 2000.

[36] Geary, *a.g.e.,* 1998; Silverman ve Eals, "Sex differences in spatial abilities: Evolutio-

• Genetikçiler, farklı insanların mitokondrilerindeki DNA çeşitliliğin (kadınlar ve erkekler bu DNA'yı annelerinden alır), Y kromozomu DNA'sının çeşitliliğinden (erkekler bu DNA'yı babalarından alır) çok daha büyük olduğunu bulmuştur. Bazı erkekler çok sayıda döl vermiş, kimi erkekler ise hiç döl verememiştir (dolayısıyla farklı Y kromozomu sayısı azdır), oysa çok sayıda kadın dengeli dağılmış bir sayıda döl vermiştir (dolayısıyla birbirinden farklı mitokondri genomu sayısı fazladır). Cinsel seçilime sebep olan koşullar tam da bunlardır. Bu seçilim türünde erkekler çiftleşme fırsatları için rekabet eder, dişiler de en kaliteli erkekleri seçer.[37]

• İnsan bedenindeki bir mekanizma, gelişim sırasında erkek ve kız çocuklarının beyinlerinin farklılaşmasına sebep olur. Y kromozomu, erkek ceninde testis gelişmesini tetikler, testisler de erkeklere özgü androjen hormonlarını (testosteron dahil) salgılar. Androjenler, cenin gelişimi sırasında, doğum sonrası aylar ve buluğ çağında beyinde kalıcı etkiler bırakırken; diğer zamanlarda geçici etkileri vardır. Dişilere özgü cinsiyet hormonları olan östrojenler de hayat boyunca beyni etkiler. Cinsiyet hormonlarının reseptörleri hem limbik sistemdeki hipotalamus, hipokampüs ve amigdalada hem de beyin korteksinde yer alır.

• Erkek beyni, kadın beyninden görünürde birkaç bakımdan farklıdır.[38] Erkek beyni daha büyük ve sinir hücresi sayısı fazladır (beden boyutuyla orantılı olarak), kadınlarda gri madde yüzdesi daha yüksektir. (Kadın ve erkek toplamda eşit zekâya sahip olduğu için bu farkların önemi henüz bilinmiyor.) Anterior hipotalamustaki interstisyel nükleuslar ve hipotalamustaki striya terminalis nükleusu erkeklerde daha iridir; bu bölgeler, cinsel davranışlarla ve saldırganlıkla bağdaştırılır. Beynin sol ve sağ yarıküresini birbirine bağlayan sinir demetlerinin bir kısmı kadınlarda daha büyük görünmekte ve beyinleri de erkek beynine kıyasla yarıkürelerden birine daha fazla ağırlık verecek şekilde çalışabilir. Öğrenmek ve sosyalleşmek insan beyninin mikroyapısı ve işleyişini elbette etkileyebilir, fakat görünür anatomik yapıların boyutunu muhtemelen etkileyemez.

• Farklı erkeklerde veya aynı erkekte –farklı mevsimler ya da günün farklı zamanlarında– testosteron seviyelerinin değişkenlik göstermesi cinsel istek, özgüven ve baskınlık güdüsüyle bağıntılıdır.[39] Şiddete yatkın suçluların testos-

---

nary theory and data", 1992.

[37] Gibbons, "Europeans trace ancestry to Paleolithic people", 2000.

[38] Blum, *a.g.e.*, 1997; Geary, *a.g.e.*, 1998; Gur ve Gur, "Gender differences in neuropsychological functions", basım aşamasında; Gur ve diğerleri, "Sex differences in brain gray and white matter in healthy young adults: Correlations with cognitive performance", 1999; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Jensen, *The g factor: The science of mental ability*, 1998; Kimura, *a.g.e.*, 1999; Neisser ve diğerleri, "Intelligence: Knowns and unknowns", 1996.

[39] Dabbs ve Dabbs, *Heroes, rogues and lovers: Testosterone and behavior*, 2000; Geary, *a.g.e.*, 1998; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Kimura, *a.g.e.*, 1999; Sapolsky, *The trouble with tes-*

teron miktarı şiddete yatkın olmayan suçlulara kıyasla fazladır; davalara girip çıkan avukatlardaki testosteron miktarı, sadece kırtasiye işiyle uğraşan avukatlarınkine kıyasla yüksektir. Sayısız sebepten ötürü bu bağıntılar karmaşıktır. Kandaki testosteron yoğunluğunun geniş bir değer yelpazesi içinde değişkenlik göstermesi fark yaratmaz. Derinlik algısı gibi kimi özellikler yüksek miktarlardan çok ortalama testosteron miktarlarında zirve yapar. Testosteronun etkileri hormonun yoğunluğuna değil, bu molekülün reseptörlerinin sayısı ve dağılımına bağlıdır. Ayrıca kişinin psikolojik durumu da testosteron seviyesini etkiler, tıpkı testosteron seviyesinin kişinin psikolojisini etkilemesi gibi. Fakat burada karmaşık da olsa nedensel bir bağıntı vardır. Cinsiyet değiştirme ameliyatına hazırlanan kadınlara androjen hormonları verildiğinde, nesneleri zihinde çevirme testlerinde başarıları artarken, sözlü akıcılık testlerindeki başarıları düşer. Tıbbi durumu yüzünden testosteron seviyesi düşen gazeteci Andrew Sullivan, vücuda testosteron şırınga etmenin etkilerini betimler: "T vurdurmanın heyecanı, ilk kez buluşmaya gitmenin ya da kalabalık önünde konuşmanın heyecanından farklı değil. Kendimi daha cesur hissediyorum. Bir şırıngadan sonra neredeyse hayatımda ilk kez sokakta birisiyle dalaşacaktım. Her zaman şehvet hissi zirveye çıkıyor ve her seferinde hazırlıksız yakalanıyorum."[40] Kadınlar ve erkeklerde testosteron seviyeleri örtüşmese bile, hormon seviyesindeki değişkenliklerin iki cinsiyette de benzer etkileri vardır. Yüksek testosteronlu kadınlar seyrek gülümser, evlilik dışı ilişkilere daha çok girer ve toplumsal konumları daha baskındır, hatta daha güçlü el sıkışırlar.

• Kadınların bilişsel zayıflıkları ve güçlü tarafları, âdet döngüsünde hangi aşamada olduklarına göre değişir.[41] Östrojen seviyesi yüksek olduğunda, normalde erkeklerden daha iyi yaptıkları işleri daha da iyi yapmaya başlarlar, örneğin sözel akıcılık gibi. Östrojen seviyesi düşükse, normalde erkeklerin daha iyi yaptığı işleri iyi yapmaya başlarlar, örneğin zihinde nesneleri çevirmek gibi. Erkekte hoşlandıkları özellikler gibi kimi cinsel güdüleri de âdet döngüsüyle değişkenlik gösterir.[42]

• Androjenlerin yetişkin beynindeki geçici etkilerinin yanı sıra gelişen beyinde kalıcı etkileri vardır.[43] Konjenital adrenal hiperplazi hastası olan kızlar aşırı miktarda androstenedion üretir. Bu, beyzbol oyuncusu Mark McGwire'ın meşhur ettiği bir androjen hormonudur. Bu kızların hormon seviyesi doğumdan kısa süre sonra normale dönse bile, erkeksi bir havaları olur, itiş kakış oyunlarına merak salar ve oyuncak bebeklerden çok kamyonlara ilgi göste-

tosterone ..., 1997.

[40] A. Sullivan, "Testosterone power", *Women's Quarterly*, Yaz 2000.

[41] Kimura, *a.g.e.*, 1999.

[42] Blum, *a.g.e.*, 1997; Gangestad ve Thornhill, "Menstrual cycle variation in women's preferences for the scent of symmetrical men", 1998.

[43] Blum, *a.g.e.*, 1997; Geary, *a.g.e.*, 1998; Halpern, *a.g.e.*, 2000; Kimura, *a.g.e.*, 1999.

rirler, derinlik algıları daha iyi olur, yaşça büyüyünce de cinsel fantezilerinde kızlara daha çok yer verip diğer kızlardan daha çok hoşlanırlar. Çocukluğun geç bir aşamasında hormon tedavisi görmüş kişiler, genç yetişkinler haline geldiklerinde erkeklerin cinsel davranışlarını sergiler – örneğin pornografik görüntülerle çabucak tahrik olur, cinsel organ uyarılmasına dayanan özerk bir cinsel güdüleri olur ve erkeklerdeki müstehcen rüyaların muadilini görürler.[44]

• Biyolojik yapı ve sosyalleşmeyi ayrı kefelere koymaya yönelik en uçuk fantezi deneyi, bir erkek bebeğin cinsiyetini ameliyatla değiştirip anne babası ve çevresindeki insanların ona bir kızmış gibi davranmasını sağlamak olurdu. Eğer toplumsal cinsiyet, toplumun oluşturduğu bir yapı ise çocuğun zihni normal bir kız zihni gibi olacak; ama eğer doğum öncesi hormonlarına dayanıyorsa, çocuk kendini kız bedeninde hapsolmuş bir oğlan gibi hissedecektir. İlginç ki bu deney gerçek hayatta yapılmıştır – elbette bilimsel merak yüzünden değil, bir hastalık veya kazanın sonucu olarak. Bir çalışmada, penisi olmadan doğan (kloak ekstrofisi olarak bilinen doğuştan gelen bozukluk) ve sonra testisleri alınarak kız gibi yetiştirilen 25 oğlan çocuğu incelenmişti. *Hepsi* de itiş kakış oyunları oynuyor, erkek tavırları takınıyor ve erkeklerin ilgi duyduğu şeylere ilgi gösteriyordu. Yarısından çoğu, kendi kendilerine erkek olduklarını ilan etmişti, hatta biri sadece beş yaşındaydı.[45]

Ünlü bir örnek, hatalı sünnet yüzünden penisini kaybetmiş sekiz aylık bir oğlan çocuğudur (hataya bir mohel'in [İbranice'de sünnetçi] değil de sakar bir doktorun sebep olduğunu öğrenince içim rahatlamıştı). Çocuğun ailesi ünlü cinsiyet araştırmacısı John Money'e danıştı. Money "insan doğasından bahsetmek, cinsiyet farkları statükosunu sürdürmeye kendilerini adamış kişilerin siyasal stratejisidir" diyordu. Anne babaya, çocuğun testislerinin de alınıp yapay bir vajina yapılmasını ve ona hiçbir şey anlatmadan kız gibi yetiştirmelerini tavsiye etti.[46] Bu olayı 1970'lerde lisans öğrencisiyken duymuştum. O zamanlar bu olay, bebeklerin cinsiyetsiz doğduğu ve büyütülme tarzına göre toplumsal cinsiyet kazandıklarına dair bir kanıt olarak sunuluyordu. O dönemde *New York Times*'ta yayımlanmış bir makale, Brenda'nın (aslında Bruce) "gerçek bir kız olarak halinden memnun bir şekilde çocukluk yolculuğunu sürdürdüğünü" bildirmişti. Gerçekler 1997'ye kadar hasır altı edildi, ama o yıl Brenda'nın küçük yaşlardan itibaren kendisini kız bedeninde hapsolmuş ve bu toplumsal cinsiyet rolüne mahküm edilmiş bir oğlan gibi hissettiği ortaya çıktı.[47] Fırfırlı giysiler giymeyi reddetmiş, bebek yerine silahlarla oynamıştı ve erkeklerin oyunlarına

---

[44] Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979, 9. bölüm.

[45] Reiner, "Cloacal exstrophy", 2000.

[46] Aktaran: Halpern, *Sex differences in cognitive abilities,* 2000, s. 9.

[47] Aktaran: Colapinto, *Doğanın yarattığı gibi: Kız gibi yetiştirilen bir erkeğin olağandışı yaşam öyküsü,* 2000 [2002]; Diamond ve Sigmundson, "Sex reassignment at birth: Long-term review and clinical implications", 1997.

katılmayı tercih ediyordu, hatta ayakta işemek konusunda ısrarcıydı. On dört yaşına geldiğinde öyle mutsuzdu ki yaşamına erkek olarak devam etmek ya da sona erdirmek istemişti, en sonunda babası ona gerçeği anlattı. Yeni ameliyatlara girdi, erkek kimliği aldı ve günümüzde bir kadınla mutlu bir evliliği var.

• Turner sendromlu çocuklar genetik bakımdan cinsiyetsizdir. Kızların çift X kromozomu (biri anne biri babadan) ya da oğlanların X ve Y kromozomları olmasının (X anne, Y babadan) aksine, babaları ya da annelerinden gelen tek bir X kromozomları vardır. Dişi vücut tasarımı memelilerde temel vücut yapısı olduğu için kız gibi görünüp kız gibi davranırlar. Genetikçiler, anne babaların bedenlerinin X kromozomundaki genleri moleküler olarak damgalayabildiğini ve dolayısıyla bu genlerin, çocukların gelişmekte olan bedenleri ve beyinlerinde daha faal veya daha durgun hale geldiğini keşfetmişlerdir. X kromozomunu babadan alan Turner sendromlu kızlar, evrimsel açıdan kızlara uygun olan genler taşıyabilir (çünkü babadan gelen X her zaman kızlara geçer). X kromozomunu annesinden almış Turner sendromlu kızlar, evrimsel açıdan oğlanlara uygun genler taşıyabilir (anneden gelen X kromozomu her iki cinsiyete geçiyor olsa da, sadece oğlanlarda bir muhalefetle karşılaşmadan hareket edebilir, çünkü çelimsiz Y kromozomunda X genlerinin muadilleri yoktur). Aslında Turner sendromlu bir kız X kromozomunun anne ya da babadan gelmesine göre psikolojik farklılık gösterir. Babadan X kromozomu alan kızlar (bu kromozomun kaderi kızlara gitmektir) beden dilini yorumlamak, duyguları okumak, yüzleri tanımak, kelimelerle haşır neşir olmak ve başka insanları idare etmek konularında anneden X kromozomu alan kızlara (bu X kromozomu sadece erkeklerde bütünüyle etkindir) göre daha başarılıdır.[48]

• Yaygın inancın aksine, günümüz Amerikasında anne babalar, oğul ve kızlarına pek farklı muamele etmezler.[49] 28.000 çocuğun incelendiği 172 çalışmanın yakın tarihli bir değerlendirmesinde, oğlanlar ve kızlara aynı oranda cesaret, sıcaklık, bakım, kısıtlama, disiplin ve ilgi gösterildiği bulunmuştur. Tek önemli fark, oğlanların üçte ikisinin bebeklerle oynama cesaretinin özellikle babaları tarafından eşcinsel olur korkusu yüzünden kırılmasıdır. (Kız oyuncaklarını tercih eden oğlanlar çoğunlukla eşcinsel olur, fakat onlara bu oyuncakları yasaklamak sonucu değiştirmez.) Oğlanlar ve kızlar arasındaki farklar, babaların erkeksi, annelerinin kadınsı davranışlarını gözlemlemekle de oluşmaz. Hunter'ın iki annesi vardı, fakat hem anne hem de babaya sahip normal bir

---

[48] Skuse ve diğerleri, "Evidence from Turner's Syndrome of an imprinted X-linked locus affecting cognitive function", 1997.

[49] Barkley ve diğerleri, "The effects of sex typing and sex appropriateness of modeled behavior on children's imitation", 1977; Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998; Lytton ve Romney, "Parents' differential socialization of boys and girls: A meta-analysis", 1991; Maccoby ve Jacklin, *The psychology of sex differences,* 1987.

oğlan gibi davranıyordu.

Cinsel organları dışında oğlan ve kızların eşit doğduklarını, diğer tüm farkların toplumun tutumundan kaynaklandığını söyleyen kuramın durumu pek iyi görünmüyor. Bu kuram doğru olsaydı, her toplumda cinsiyetlerin rollerini belirleyen yazı turanın hep aynı gelmesi inanılmaz bir tesadüf olurdu – veya türün şafağında belirleyici bir yazı tura atılmış, son yüzbin yıldaki tüm olaylara rağmen bu durum hiç müdahale görmeden devam etmiş olabilir. Bu, Mars'tan gelen bir biyoloğun türümüzün anatomisi ve genlerinin dağılımına bakarak cinsiyetlere öngördüğü rollerin, toplumdaki keyfî rol dağılımına denk düşmesi kadar inanılmazdır. Bizi erkek veya dişi yapan hormonların aynı zamanda hem beyin gelişimi sırasında kalıcı olarak hem de ömür boyunca ufak dokunuşlar ile erkek veya dişilere özgü zihinsel özellikleri ayarlaması insana tuhaf gelebilir. Cinsiyetleri farklılaştıran ikinci bir genetik mekanizmanın (genom damgalanması) erkekler ve kadınlara özgü yetenekleri ortaya çıkarması daha da tuhaf olabilir. Sonuçta, sosyal yapılanma kuramının iki öngörüsü –kız muamelesi gören oğlanların kız zihnine sahip olacağı ve kızlar ile oğlanlar arasındaki farkların anne babaların davranış tarzından kaynaklandığı– öngörüler yerle bir edilmiştir.

Birçok cinsiyet farklılığının biyolojik yapıdan kaynaklanması, cinsiyetlerden birinin üstün olduğu, tüm bu farkların bütün insanlar için her koşulda ortaya çıkacağı ve cinsiyete dayalı ayrımcılığın haklı olduğu ya da insanların cinsiyetlerine özgü şeyler yapmaya zorlanması gerektiği anlamına elbette gelmez. Fakat farkların da belirli sonuçları olmayacak değildir.

Artık günümüzde insanlar, birkaç yıl önce kibar bir sohbette söylenemeyecek şu cümleyi kurmaktan sakınmıyor: Erkek ve dişilerin zihinleri birbirlerinin yerini tutamaz. Çizgi roman bantları bile bu değişikliği yorumlamıştır. Örneğin serbest çağrışım yöntemiyle konuşan ve sağlıksız yiyecekleri seven Zippy ile çizerin öteki benliği Griffy arasındaki şu diyalogta gördüğümüz gibi:

Fakat birçok çalışan kadın için cinsiyet farklarının varlığı yine de rahatsızlık kaynağıdır. Meslektaşlarımdan biri bana şöyle demişti: "Bak, kadın ve erkeklerin özdeş olmadığını anlıyorum. Bunu çocuklarımda ve kendimde görüyor, araştırmalardan biliyorum. Sebebini açıklayamıyorum, ama cinsiyet farklarıyla ilgili iddiaları okuduğumda *kulaklarımdan duman çıkıyor.*" Bu arkadaşımın rahatsızlık duymasının muhtemel sebebini Ulusal Kadın Örgütü kurucularından olan ve 1963 tarihli *The Feminine Mystique* [Dişi karizması] kitabının yazarı Betty Friedan'ın yakın tarihli bir yazısı ele alır:

> Kadın hareketi ekonomik ve siyasal alanda kadınlara eşitlik kazandırmak için başlamış olsa bile bu hareketin zaferi eksik kalmıştır. En açık ve en basit iki göstergeye bakalım: Kadınlar hâlâ erkeklerin kazandığı her doların karşılığında 72 sent kazanıyor, ayrıca iş âlemi, hükümet ya da mesleklerin karar verme mekanizmalarında sayımız yarıya yakın bile değil.[50]

Friedan gibi birçok insan, maaşlardaki toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafe ile kadınları erkin en üst kademelerine tırmanmaktan alıkoyan "cam tavan"ın, bugünün Batı dünyasında kadınların karşılaştığı iki ana adaletsizlik olduğuna inanır. 1999'ta Kongreye Sesleniş bildirisinde Bill Clinton "bu ilerlemeden gurur duyabiliriz, fakat bir dolara karşı 75 sent yolun sadece dörtte üçlük bölümüdür ve hedefe varana dek Amerikalılar tatmin olamaz" demiştir. Toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafe ve cam tavan fikirleri, üst konumlarda az sayıda kadına yer veren şirketlere davalar açılmasına, kadın ve erkeklere "yaptıkları işin değerine göre" maaş verilmesini ayarlaması için hükümete baskı yapılmasına, kızların iş dünyasına bakışını değiştirmek için yılda bir kez Kızlarımızı İş Yerimize Götürelim gibi zorlama önlemlere ilham vermiştir.

Bilimciler ve mühendisler bu meseleyle "sızıntı yapan boru hattı" biçiminde karşılaşıyor. Üniversite öğrencilerinin %60'ı ve birçok bilim dalında yoğunlaşan öğrencilerin yaklaşık yarısı kadınlardan oluşsa da, akademik kariyerde bir sonraki aşamaya geçtikçe, yani lisanstan yüksek lisansa, ertesinde doktora sonrası eğitime, oradan doçentliğe ve sonra profesörlüğe ilerledikçe kadın yüzdesi düşmekte. Kadınlar bilim, mühendislik ve teknolojik gelişimdeki işgücünün %20'sinde azını, mühendislikteyse işgücünün yalnızca %9'unu oluşturuyor.[51] *Science* ve *Nature* gibi bilim dergiciliğinin amiral gemilerinin okuyucuları son yirmi yıldır şöyle başlıklar görmüşlerdir: "Çeşitlilik: Demesi Kolay Yapması Zor", "Çeşitliliği Artırma Çabaları İnatçı Sorunlarla Karşılaşıyor."[52] Sorunu in-

---

[50] B. Friedan, "The future of feminism", *Free Inquiry,* Yaz 1999.

[51] "Land of plenty: Diversity as America's competitive edge in science, engineering, and technology", Bilim, Mühendislik ve Teknoloji Geliştirme Alanlarında Kadınlar ve Azınlıkların İlerleyişiyle İlgili Meclis Komisyonu Raporu, Eylül 2000.

[52] J. Alper, "The pipeline is leaking women all the way along", *Science, 260,* 16 Nisan 1993; J. Mervis, "Efforts to boost diversity face persistent problems", *Science, 284,*

celemek üzere kurulan komisyonlara dair tipik bir yorum şöyledir: "Bu etkinliklerin uzmanlara göre ilkokuldaki olumsuz mesajlarla başlayan, en iyi adaylar dışındakilere finansal, akademik, kültürel engeller çıkaran lisans ve yüksek lisans programlarında devam edip oradan iş âlemine bulaşan bu sorunu yavaş yavaş ortadan kaldırması beklenmekte."[53] 2001'de dokuz seçkin ABD üniversitesinin başkanlarının katıldığı bir toplantı "önemli değişiklikler" yapmak için gerçekleştirilmişti – kadın fakültesi için burslar ve ödenekler ayırmak, kadınlara kampüste en iyi park yerlerini vermek, kadın akademisyenlerin sayısının kız öğrencilerin sayısına eşit olmasını sağlamak gibi.[54]

Fakat olumsuz mesajlar, gizli engeller ve toplumsal cinsiyete dair önyargılarla ilgili bu öyküde tuhaf bir şeyler var. Bilimsel yöntem, bir fenomeni açıklayabilecek her varsayımı sıralamak ve sonra doğru varsayım dışındakileri elemektir. Bilim, insanların alternatif açıklamalar düşünebilme yeteneğini ödüllendirir, ayrıca bir varsayımın yandaşlarının da olasılık dışı açıklamaları çürütmesi beklenir. Ama bilim âleminde sızıntı yapan boru hattı görüşüne dair tartışmalarda engeller ve tarafgirlik kuramına alternatif olabilecek bir açıklama bile nadiren konu edilir. Bu nadir istisnalardan biri, 2000'de *Science* dergisinde çıkmış bir yan sütun haberiydi ve bu haberde sosyal bilimci Patti Hausman'ın Ulusal Mühendislik Akademisi'nde yaptığı sunumdan bir alıntıya yer verilmişti:

> Neden daha fazla kadının mühendislik yapmayı seçmediği sorusunun nispeten açık bir yanıtı vardır: çünkü bunu yapmak istemezler. Nereye giderseniz gidin, kadınların erkekler kadar ohmlar, karbüratörler ya da kuarklardan etkilenmediğini görürsünüz. Müfredatı baştan yaratmak, bulaşık makinemin nasıl çalıştığını öğrenmeye daha fazla ilgi göstermemi sağlamaz.[55]

Dinleyiciler arasında bulunan güzide bir kadın mühendis bu çözümlemeyi anında "sahte bilim" olarak yaftaladı. Fakat mesleki tercihler yazınında uzman biri olan Linda Gottfredson, eldeki verilerin Hausman'ı desteklediğini belirtti: "Ortalamada kadınlar insanlarla, erkekler de nesnelerle haşır neşir olmaya daha çok ilgi gösteriyor." Aynı zamanda meslek testleri, erkeklerin "gerçekçi", "kuramsal" ve "araştırmaya dayalı" işler peşinde daha çok koşduğunu, kızların ise "sanatsal" ve "sosyal" işlere daha çok merak saldığını göstermekte.

Hausman ile Gottfredson yalnız bırakılmış seslerdir, çünkü toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafe her zaman aşağıdaki gibi çözümlenmiştir. Kadın ve

---

11 Haziran 1999; J. Mervis, "Diversity: Easier said than done", *Science, 289*, 16 Mart 2000; J. Mervis, "NSF searches for right way to help women" ve "Gender equity: NSF program targets institutional change", *Science, 291*, 21 Temmuz 2000.

[53] J. Mervis, "Efforts to boost diversity face persistent problems", *Science, 284*, 11 Haziran 1999, s. 1757.

[54] P. Healy, "Faculty shortage: Women in sciences", *Boston Globe*, 31 Ocak 2001.

[55] Holden, "Parity as a goal sparks bitter battle", 2000, s. 380.

erkeklerin meslekleri veya kazançları arasındaki herhangi bir dengesizlik, doğrudan toplumsal cinsiyet yanlılığına ait bir kanıttır – bu yanlılığın da eğer açık ayrımcılık biçiminde değilse, cesaret kırıcı mesajlar veya gizli engeller biçiminde olduğu düşünülür. Kadın ve erkeklerin birbirlerinden ayrılma biçimlerinin mesleklerini veya kazançlarını etkiliyor olma ihtimalinden ise halk önünde belki asla bahsedilmeyecektir; çünkü bu, iş yerinde eşitliği sağlama davasına ve kadınların çıkarlarına zarar verebilir. Friedan ve Clinton'a, kadınlar ve erkeklerin iş âleminde aynı şekilde temsil edilip aynı parayı kazanana dek toplumsal cinsiyet eşitliğini sağlamış olmayacağımızı söyleten şey bu inançtır. 1998'de bir televizyon söyleşisinde Gloria Steinem ve kongre üyesi Bella Abzug, cinsiyet farklılıkları fikrini "saçmalık" ve "Amerika karşıtı çılgın bir düşünce" olarak niteleldiler. Abzug'a toplumsal cinsiyet eşitliğinin her alanda eşit sayı anlamına mı geldiği sorulduğunda "kesinlikle yüzde elliye yüzde elli" yanıtını vermiştir.[56] Toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafeye dair çözümleme ayrıca üniversitelerin de resmî görüşü olmuştur. Ülkenin seçkin üniversite başkanlarının, alternatif açıklamalar (acaba kadınlar bu meslekleri istiyor mu gibi) üzerine bir an bile düşünmeksizin meslektaşlarını önyargılı olmakla suçlamaktan gocunmayışı, bu tabunun ne kadar derine kök saldığını gösterir.

Bu çözümlemenin sorunu şudur: Karşılaştırılan gruplar bütün psikolojik özellikler bakımından özdeş olmadıkları sürece, *sonuçtaki* eşitsizlik sunulan *fırsatların* eşitsizliğini kanıtlamaz; ki, psikolojilerin özdeş olması ancak boş sayfa olsaydık mümkün olabilirdi. Fakat toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafenin kısmen de olsa, cinsiyetler arası farklar yüzünden doğduğunu söylemek, şimşekleri üzerine çekecek bir söz olabilir. Bu ifadeyi gündeme taşıyacak herhangi birinin, "kadınların yerini bilmesini istemek" ya da "statükoyu haklı çıkarmak" ile suçlanacağı kesindir. Bu tavır, kadınların erkeklerden neden uzun yaşadığını araştıran bilimcinin "yaşlı adamların ölmesini istediğini" söylemekle aynı şeydir. Cam tavan kuramının hatalarını göz önüne seren çözümlemeler, erkeklerin kendi çıkarını gözetme manevrası değildir, aslında bu çözümlemeler büyük oranda kadınlar tarafından yapılır. Bu kadınlara Hausman, Gottfredson, Judith Kleinfeld, Karen Lehrman, Cathy Young, Camilla Benbow, ekonomistler Jennifer Roback, Felice Schwartz, Diana Furchtgott-Roth, Christine Stolba ve hukuk akademisyeni Jennifer Braceras dahildir. Ekonomist Claudia Goldin ile hukuk akademisyeni Susan Estrich ise daha korumacı davranırlar.[57]

---

[56] Aktaran: Young, *Ceasefire!,* 1999, s. 22, 34-35.

[57] Estrich, *Sex and power,* 2000; Furchtgott-Roth ve Stolba, *Women's figures: An illustrated guide to the economic progress of women in America,* 1999; Goldin, *Understanding the gender gap: An economic history of American workers,* 1990; Gottfredson, "Reconsidering fairness: A matter of social and ethical priorities", 1988; Hausman, *On the rarity of mathematically and mechanically gifted females,* 1999; Kleinfeld, *MIT tarnishes its reputation with gender junk science,* 1999; Lehrman, *The lipstick proviso: Women, sex,*

Bu yazarların toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafeye, standart açıklamaya kıyasla daha iyi bir açıklama getirdiğine sayısız sebepten dolayı inanıyorum. Bu insanların çözümlemesi, cinsiyetlerin farklı olma ihtimalinden korkmaz, dolayısıyla da bizi insan doğasına dair bilimsel bulgular ile kadınlara adil davranmak arasında seçim yapmak zorunda bırakmaz. Toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafenin sebeplerini anlamamız için daha sofistike bir anlayış getirir, ki bu anlayış sosyal bilimimizle tutarlılık gösterir. Kadınlara, tercihlerine daha saygılı bir bakış açısıyla yaklaşır. Sonuçta iş yerlerindeki toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin çözümü için daha insancıl ve daha etkin yollar vaat eder.

Eşitlikçi feministlerin toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafeye dair yeni çözümlemelerini sunmadan önce, tartışma konusu olamayacak üç noktayı tekrarlamalıyım. İlk olarak, kadınların hırslarının peşinden koşma konusunda cesaretlerini kırmak ve cinsiyetlerine göre onlara ayrımcılık yapmak, nerede ortaya çıkarsa çıksın, önüne geçilmesi gereken haksızlıklardır.

İkincisi, geçmişte kadınların birçok ayrımcılığa maruz kaldığı ve günümüzde de bazı sektörlerde de aynı ayrımcılığı yaşadıkları su götürmez. Erkeklerin kadınlardan daha fazla para kazandığını ya da iş alanındaki cinsiyet oranının yarı yarıyadan farklı olduğunu göstermek, bu ayrımcılığı kanıtlamaz, fakat bunu kanıtlamanın başka yolları vardır. Araştırmacılar, cinsiyet dışında her şeyin aynı olduğu sahte iş veya ödenek başvuruları gönderip bunlara farklı muamele ediliyor mu diye bakabilir. Ekonomistler, insanların niteliklerini ve ilgi alanlarını ölçüp *nitelikleri ve ilgi alanları sabit tutulduğunda* kadınlar ve erkekler farklı para kazanıyor mu ya da terfi etme hızları farklı mı diye inceleyen bir regresyon çözümlemesi yapabilir. Önemli olan şudur ki, konuyla ilişkili özellikler eşitlenmediği sürece, sonuçtaki farkların ayrımcılığı göstermemesi meselesi, sosyal bilimlerin temel olgularından biridir (sağduyudan bahsetmiyorum bile); üstelik bu yaklaşım, maaş ayrımcılığına dair bulgulara erişmek için veri çözümleyen tüm ekonomistler tarafından da kabul edilmiştir.[58]

Üçüncü olarak, kadınlar bilimci, yönetici, ulusal önder veya herhangi bir türde seçkin profesyonel olabilir mi diye akıllarda bir soru işareti yoktur. Yıllar önce bu soru, nihai olarak yanıtlanmıştır: Tıpkı bazı erkeklerin nitelikli olması ve bazılarının olmaması gibi, kimi kadınlarda bu nitelikler var, kimilerindeyse yoktur. Tek soru, acaba nitelikli erkek ve kadınların oranları özdeş olmak zorunda mıdır, sorusudur.

İnsan doğasıyla ilgili birçok konuda olduğu gibi, insanların istatistiksel

---

and power in the real world, 1997; Lubinski ve Benbow, "Gender differences in abilities and preferences among the gifted: Implications for the math-science pipeline", 1992; Roback, "Beyond equality", 1993; Schwartz, *Breaking with tradition: Women and work, the new facts of life,* 1992; Young, *a.g.e.,* 1999.

[58] Browne, *Divided labors: An evolutionary view of women at work,* 1998; Furchtgott-Roth ve Stolba, *Women's figures ...,* 1999; Goldin, *Understanding the gender gap ...,* 1990.

bağlamda düşünmeye isteksizlik göstermesi, anlamsız ve yanlış karşıtlıkların doğmasına yol açmıştır. "Kadınlar yeterli niteliğe sahip değil" ile "oranlar mutlaka yarı yarıya olacak" şeklindeki uç noktaları ya da "ayrımcılık yoktur" ile "ayrımcılık her yerdedir" şeklindeki uç noktaları arasında tercih yapmak zorunda kalmaksızın toplumsal cinsiyet dağılımları hakkında düşünmenin yolu aşağıdaki gibidir.

Serbest ve önyargısız bir emek pazarında, insanlar özellikleri ve işin talepleri arasındaki eşleşme uyarınca iş bulup para kazanırlar. Belirli işler, bilişsel yetilerin (örneğin matematik veya dilbilimsel beceri gibi), kişisel özelliklerin (risk alma veya işbirliği yapma gibi), hayat tarzının taleplerine gösterilen hoşgörünün (katı iş saatleri, yeni bir yere yerleşme veya yeni beceriler elde etme) bir karışımına sahip olmayı gerektirir. Ayrıca kişisel ödüllerin bir karışımı vaat edilir: insanlar, cihazlar, fikirler, evden dışarı çıkmak ve meslek sahibi olmanın gururu gibi. Maaşı etkileyen şeyler arasında arz talep meselesi de vardır: işi kaç kişi istiyor, bunların kaçı işi yapabilecek nitelikte ve işveren işin yapılması için ne kadar ödeyebilir. Hemen dolan işler daha az kazandırabilir; çalışanın bulunması daha zor olan işlerdeyse iyi maaş vardır.

İş bulmayla ilgili özellikler kişiden kişiye değişir. Çoğu insan mantıklı düşünebilir, insanlarla birlikte çalışabilir, çatışmalara veya nahoş ortama katlanabilir vesaire, fakat her insan bunu aynı ölçüde yapamaz; herkes zevkleri ve güçlü tarafları açısından eşsizdir. Cinsiyet farklılıklarına dair bütün bulgular göz önüne alındığında (bir kısmı biyolojik, bir kısmı kültürel, bir kısmında da iki etken de etkilidir) güçlü taraflar ile zevklerin, erkekler ve kadınlarda aynı istatistiksel dağılıma sahip olması muhtemel değildir. Kadın ve erkeklerin özelliklerinin dağılımı, ekonomideki iş dağılımıyla eşleştirilirse, her meslekte kadın ve erkeklerin aynı oranda olma ya da kadın ve erkeklerin ortalamada aynı maaşı alma şansı –engeller veya ayrımcılık olmasa bile– sıfıra epeyce yakındır.

Ama bunlardan hiçbiri kadınların kısa çöpü çekeceği anlamına gelmez. Bu, toplumun sunduğu fırsatlar menüsüne bağlıdır. Erkeklerin tipik güçlü yanlarına hitap eden yüksek maaşlı işler fazlaysa (diyelim ki kişinin kendisini tehlikeye atmasını ya da makinelere ilgi duymasını gerektiren işler) erkekler ortalamada daha fazla para kazanabilir; kadınların tipik güçlü yanlarına ihtiyaç duyan işler fazlaysa (diyelim ki dilde uzmanlık ya da insanlarla ilgilenilmesini gerektiren işler) kadınların ortalaması daha iyi olur. Her iki durumda da, iki cinsiyetin bireyleri de bu iki tür işte kendilerine yer bulurlar, sadece sayıları farklı olacaktır. Nispeten prestijli bazı işlerde kadınların çoğunlukta oluşunun sebebi budur. Benim alanım, yani çocuklarda dil gelişimini inceleme işi örneklerden biridir; bu alanda çalışan kadınların sayısı erkek sayısından çok daha fazladır.[59] *The*

[59] Uluslararası Çocuk Dili Çalışmaları Birliği'nin rastgele seçtiğim 100 üyesinin 75'i kadın 25'i erkekti. Stanford Çocuk Dili Araştırmaları Forumu geçmişteki 18 açılış konuşmacısını internet sitesinde sıralıyor (csli.stanford.edu/~clrf/history.html): 15 kadın ve 3 erkek.

First Sex: The Natural Talents of Women and How They Are Changing the World [İlk cinsiyet: Kadınların doğal yetenekleri ve dünyayı değiştirme şekilleri] adlı kitabında antropolog Helen Fisher, bilginin önemli olduğu küresel ekonomimizdeki iş kültürünün kısa süre içinde kadınları öne çıkaracağını ileri sürer. Kadınların ağzı daha çok laf yapar, işbirliğine açıktırlar, terfi kazanma saplantıları yoktur ve herkesin kazançlı çıkabileceği sonuçlar için pazarlık yapmaya daha yatkındırlar. Fisher, yeni yüzyılın işyerlerinin bu yetenekleri talep edeceğini ve kadınların da erkeklere statü ve kazanç bakımından üstün geleceğini öngörür.

Günümüz dünyasındaysa toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafe elbette erkeklerin lehinedir. Bu mesafenin sebeplerinden biri ayrımcılıktır. İşverenler, kadınların becerilerini küçümseyebilir, bütünüyle erkeklerden oluşan bir işyerinin daha verimli olduğunu düşünebilir, erkek çalışanların kadın denetleyicilerden nefret edeceğinden endişe duyabilir ya da önyargılı müşterilerin ve müvekkillerin tepkisinden korkabilir. Fakat bulgular gösteriyor ki iş alanlarındaki bu engellerin *tek* sebebi cinsiyet farkları değildir.[60] Örneğin, akademide matematikçilerin kadınlara karşı sıra dışı bir önyargı taşıması, gelişimsel psiko-dilbilimcilerin erkeklere karşı sıra dışı bir önyargı taşıması ve evrim psikologlarının sıra dışı bir şekilde önyargı taşımaması pek olası değildir.

Birkaç meslekte yetenek farklılıkları bir parça söz sahibi olabilir. Matematiksel akıl yürütme ve üç boyutlu nesneleri zihinde yönlendirme konusunda kadınlara göre daha fazla erkeğin istisnai yeteneklere sahip oluşu mühendisler, fizikçiler, organik kimyacılar ve bazı matematik dallarındaki profesörler arasında yarı yarıya oranından uzaklaşılmış olmasını açıklamaya yeterlidir (elbette bu, kadınların oranının herhangi bir dalda sıfıra yakın olması gerektiği anlamına gelmez).

Çoğu meslek için yetenekteki ortalama farklar anlamsızdır, fakat *tercihlerindeki* ortalama farklar cinsiyetleri ayrı yönlere sokabilir. En çarpıcı örnek, ülke çapında yapılan bir yetenek araştırmasında seçilen ve matematiği çok iyi yedinci sınıflardan oluşan bir topluluğa dair David Lubinski ve Camilla Benbow tarafından yapılmış çözümlemedir.[61] Bu gençler, feminizmin ikinci dalgası sırasında doğmuş, anne babaları tarafından yeteneklerini geliştirme konusunda cesaretlendirilmişti (hepsi bilim ve matematik eğitimi alacakları yaz okullarına gönderilmişti) ve yetenekleriyle neler başarabileceklerinin son derece farkındaydılar. Fakat yetenekli kızlar, araştırmacılara daha çok insanlar, "sosyal

---

[60] Browne, *Divided labors: An evolutionary view of women at work*, 1998; Furchtgott-Roth ve Stolba, *Women's figures ...*, 1999; Goldin, *Understanding the gender gap ...*, 1990; Gottfredson, "Reconsidering fairness: A matter of social and ethical priorities", 1988; Kleinfeld, *MIT tarnishes its reputation with gender junk science*, 1999; Roback, "Beyond equality", 1993; Young, *Ceasefire!*, 1999.

[61] Lubinski ve Benbow, "Gender differences in abilities and preferences among the gifted: Implications for the math-science pipeline", 1992.

değerler", insancıl ve özgecil hedeflerle ilgilendiklerini; yetenekli oğlanlar ise nesneler, "kuramsal değerler" ve soyut entelektüel merakla daha çok ilgilendiklerini söylediler. Üniversite eğitimleri sırasında bu genç kadınlar beşerî bilimlerden, sanat ve bilime kadar geniş bir yelpazeden dersler aldı, oysa oğlanlar kendilerini matematik ve bilime sıkıştıran bilgisayar delisi insanlardı. Araştırma grubundaki genç kadınların %1'i matematik, fizik bilimleri veya mühendislik alanında doktora yaparken, genç erkeklerde bu oran %8'di. Bunun yerine kadınlar tıp, hukuk, beşerî bilimler ve biyoloji gibi alanlara girmişlerdi.

Bu asimetri, işle ilgili değerler ve kariyer seçimleri üzerine yapılmış büyük ölçekli araştırmalarda iyice belirgindir; bu araştırmalarda, kadın ve erkekler aktivistlerin kendi adlarına konuşmasına izin vermek yerine gerçekten ne istediklerini söyler.[62] Ortalamada erkeğin özsaygısı, statüsüne, maaşına ve servetine daha bağlıdır, dolayısıyla cinsel eş veya evlenilecek kişi olarak cazibesi de bu unsurlara bağlıdır; ki insanların karşı cinste ne aradığını inceleyen araştırmalardan da bu sonuç çıkmıştır.[63] Erkeklerin çalıştıkları şirkette yükselmek veya alanlarında üne kavuşmak için daha uzun saatler çalışmaya, hayatlarının başka yönlerini iş için feda etmeye –yavan bir şehirde yaşamaya, yeni bir yere yerleşirken dostlarını ve ailelerini terk etmeye– daha hevesli olduklarını söylemesi şaşırtıcı değildir. Ortalamada erkekler fiziksel rahatsızlık verici ve tehlikeli işlere daha açıktır, bu yüzden fabrika cihazlarını onarmak, petrol kuyusunda çalışmak, petrol tanklarının içindeki tortuları kazımak gibi, pis ama parası iyi işlerde erkekler daha çok bulunur. Ortalamada kadınlar, daha az para veren, ama havalandırmalı iş ortamı sunan, idari destek işlerini tercih eder. Erkekler daha çok risk alır, bu da, nitelikleri aynı olsa bile kariyerlerinin girdiği yoldan anlaşılabilir. Erkekler özel şirketler için çalışmayı tercih ederken, kadınlar hükümet birimleri ve kâr amacı gütmeyen kuruluşlar için çalışmayı seçer. Erkek doktorlar uzmanlaşıp kendi muayenehanelerini açma eğilimindedir; kadın doktorlar ise hastaneler ve kliniklerde sözleşmeli genel pratisyen olmayı tercih eder. Erkeklerin fabrikalarda müdür olma ihtimalini yüksekken, kadınların insan kaynakları veya şirket içi iletişim bölümlerinde müdür olma ihtimali yüksektir.

Ortalamada anneler, babalara kıyasla çocuklarına daha düşkündür. Bu durum dünyadaki tüm toplumlar için geçerlidir, yaklaşık iki yüz milyon yıl

---

[62] Bkz. Browne, *a.g.e.*, 1998. Ayrıca bkz. Estrich, *Sex and power*, 2000; Furchtgott-Roth ve Stolba, *a.g.e.*, 1999; Goldin, *a.g.e.*, 1990; Gottfredson, *a.g.e.*, 1988; Hausman, *On the rarity of mathematically and mechanically gifted females*, 1999; Kleinfeld, *a.g.e.*, 1999; Lehrman, *The lipstick proviso: Women, sex, and power in the real world*, 1997; Lubinski ve Benbow, *a.g.e.*, 1992; Roback, *a.g.e.*, 1993; Schwartz, *Breaking with tradition: Women and work, the new facts of life*, 1992; Young, *a.g.e.*, 1999.

[63] Buss, "Mate preference mechanisms: Consequences for partner choice and intrasexual competition", 1992; Ellis, "The evolution of sexual attraction: Evaluative mechanisms in women", 1992.

önce ilk memeli evrimleştiğinden bu yana soyumuz için de muhtemelen geçerli olagelmiştir. Susan Estrich'in dediği gibi: "Toplumsal cinsiyet ve çocuk bakımı arasındaki bağın kopmasını beklemek Godot'yu beklemektir." Bu, herhangi bir toplumda kadınların iş hayatına daima kayıtsız kaldığını anlamına gelmez; avcı-toplayıcı kavimlerde, kadınlar toplama işinin çoğunu, avcılığın da bir kısmını yapıyorlardı, özellikle de avcılıkta taş ve mızrak fırlatmak yerine ağ kullanmak gerekiyorsa. Ayrıca erkeklerin herhangi bir toplumda çocuklarına karşı kayıtsız kaldığı anlamına da gelmez; *Homo sapiens* türünde erkeklerin çocuk bakımına katkısı hemen göze çarpar, zoolojik bakımdan ise sıra dışıdır. Fakat bu, çocuğa yatırım yapmakla sağlıklı kalmak (sonuçta yeni çocuklar dünyaya getirip onlara da yatırım yapmak için) arasındaki, biyolojik açıdan sürekli gündemde olan ödünleşmenin, kadın ve erkekler tarafından farklı noktalarda dengelendiği anlamına gelir. Kadınlar sırf bebek emziren cinsiyet değildir, fakat bebeklerinin sağlığıyla daha çok ilgilenirler, ayrıca araştırmalarda çocuklarıyla vakit geçirmeye daha çok değer verdikleri görülmüştür.[64]

İki cinsiyet de hem çalışmaya hem de çocuklara değer veriyor olsa bile, verdikleri değerin ağırlıkları arasındaki fark, erkeklere kıyasla kadınları düşük maaşlı ve az prestijli olması pahasına çocuklarıyla daha çok zaman geçirmelerine fırsat verecek işleri –kısa süreli, esnek çalışma saatleri olan, yeni bir yere yerleşmeyi gerektirmeyen, hemen eskiyecek beceriler istemeyen işleri– tercih etmeye itmiş olabilir. Ekonomist Jennifer Roback'ın belirttiği gibi, "insanların diğer keyif verici şeyler için parasal gelirlerini feda etmesini gözlemlediğimizde, kişilerin gelirini birbirleriyle kıyaslayarak hiçbir çıkarımda bulunamayız."[65] Ekonomist Garry Becker, başta ufak olsalar bile, evliliğin cinsiyet farklarını büyüteceğini göstermiştir, bunun da sebebi ekonomistlerin "göreli avantaj yasası" dedikleri olgudur. Kocanın karısından biraz daha fazla para kazandığı ve kadının da bebek bakımında kocasından bir parça daha iyi olduğu çiftler, kadın erkekten daha az çalışsa kendileri için daha iyi olacağına mantıken karar verebilir.[66]

Tekrar etmek gerekirse: Bu söylediklerimden hiçbiri cinsiyet ayrımcılığının ortadan kaybolduğu ya da ortaya çıktığı yerlerde haklı olduğu anlamına gelmez. Değindiğim şey: Kadınlar ve erkeklerin sayfası boş değilse, ki değildir, *yalnızca* toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafeyi incelemenin, ayrımcılığa dair hiçbir şey anlatmayacağıdır. Ayrımcılığı belirlemenin tek yolu, seçimler ve niteliklerin eşit olduğu durumlarda işleri ve maaşları karşılaştırmaktır. Kısa bir süre önce yapılan Ulusal Çapta Gençlik Araştırması adlı çalışmadan gelen veriler, 27 ila 33 yaş arası çocuksuz kadınların erkeklerin kazandığı her dolara karşı 98 sent kazan-

---

[64] Browne, *Divided labors: An evolutionary view of women at work,* 1998; Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection,* 1999.

[65] Roback, "Beyond equality", 1993.

[66] Becker, *A treatise on the family,* 1991.

dığını göstermiştir.[67] Amerikan işverenlerin niyetlerinden kuşku duyan insanlar bile buna şaşırmamalı. Kıyasıya rekabetin olduğu piyasada, nitelikli kadınları görmezden gelecek ve niteliksiz erkeklere fazla para verecek kadar aptal olan herhangi bir şirket, daha meritokrat bir rakibi tarafından saf dışı edilir.

Demokrasi, bunun değerli bir amaç olduğuna karar vermişse, cinsiyetler arasında işlerin ve maaşların yarı yarıya dağılımını sağlamaya çalışan siyasetleri devre dışı bırakacak hiçbir şey, bilimde ya da sosyal bilimlerde yoktur. Bulgular, bu tür siyasetlerin yararları gibi bedellerinin de olacağını gösteriyor. Eşitlik siyasetlerinin bariz faydası, kadınlara karşı yapılan ayrımcılığı bütünüyle etkisiz hale getirmek olacaktır. Fakat kadınlar ve erkekler birbirlerinin yerini tutmuyorsa, bu siyasetlerin bedeli de göz önüne alınmalıdır.

Erkeklerin veya her iki cinsiyetin birden ödeyeceği bedeller olur. En bariz ihtimaller erkeklere karşı bir ayrımcılık uygulandığı, iş başvuruları ile verilecek maaşları değerlendiren kadınlar ve erkeklerin cinsiyetçilik yapmakla boş yere suçlanmasıdır. İki cinsiyetin de ödeyeceği başka bir bedel, işin gerektirdikleri ile kişinin özellikleri arasında uyumsuzluk gösteren diğer etkenlere dayanarak işe insan alınırsa ortaya çıkabilecek verimsizliktir.

Fakat eşitlik siyasetlerinin birçok bedelini de *kadınlar* ödeyecektir. Birçok kadın bilimci, bilimde toplumsal cinsiyet kotalarına karşıdır; örneğin kadınlar için belirlenmiş akademik görevler veya federal araştırma fonunun eşit sayıda kadın ve erkeğe verilmesi siyaseti (bir aktivist bunu savunmuştu) gibi uygulamalara karşı çıkarlar. Bu iyi niyetli siyasetlerin sorunu, bundan faydalanan insanların niteliği hakkında şüphe uyandırmasıdır. Astronom Lynne Hillenbrand'ın dediği gibi: "Sırf kadın olduğunuz için size fırsat veriliyorsa, bunun kimseye faydası dokunmaz; insanlar sizin o konumda ne işiniz olduğunu sorgulamaya başlar."[68]

Kadınların ilerlemesine engel olan kurumsal engeller şüphesiz mevcuttur. İnsanlar memeli hayvandır, dolayısıyla kadınların çocukları taşıyıp emzirdiği ve büyümelerine daha çok katkı yaptığı olgusunun ahlaki açılımları uyarınca düşünmemiz gerekir. Standart insanın erkek olduğu, çocukların da düşkünlük yüzünden ya da kazara gerçekleşmiş normal dışı bir altküme olduğu varsayılmamalı. Bu yüzden cinsiyet farkları annelik izni, çocuk yardımı, esnek çalışma saatleri, iş yeri stajyerliği kesintileri veya stajyerliğin tamamen ortadan kaldırılması (Princeton Üniversitesi başkanı biyolog Shirley Tilghman'ın tartışmaya açtığı bir olasılıktır) gibi kadınlara dost siyasetleri tehlikeye atmak yerine, tam tersine haklı kılmaktadır.

Elbette kimseye bedava ekmek verilmez, yani aynı zamanda bu siyasetler, çocuksuz, çocuklarını büyütmüş ya da evde çocuklarıyla kalmayı seçen kadınlar ve erkekleri cezalandıran kararlardır – belki de böyle olması adildir.

---

[67] Furchtgott-Roth ve Stolba, *Women's figures ...*, 1999.

[68] Aktaran: C. Young, "Sex and science", *Salon*, 12 Nisan 2001.

Fakat iş, bu takası tartmaya geldiğinde, insan doğası hakkında düşünmek, çalışan kadınların durumunu iyileştirebilecek yeni ve derin sorular doğurabilir. Örneğin, kadınları ekonomik verimliliğe katkı yapmaktan caydıran külfetli iş talepleri hangileridir ve erkeklerin alfa statüsü için rekabet ettiği mecralar nelerdir? İşyerinde adaletten bahsederken, insanları yalıtılmış bireyler olarak mı değerlendirmeliyiz, yoksa hayatlarının bir noktasında çocuk sahibi olacak ve bir noktada yaşlı büyüklere bakması gerekecek bir ailenin üyesi olarak mı görmeliyiz? Ekonomik verimliliği, bütün işlerde daha hoş çalışma koşullarıyla bir parça takas edersek, mutlulukta net bir artış olur mu? Yanıtları bende yok, fakat bu sorular sorulmaya değer.

Cinsiyet farklarını kabul etmenin, reddetmekten daha insanca olmasının bir sebebi daha vardır. Refaha eren veya acı çekenler, erkek ve kadınların toplumsal cinsiyetleri değil, bizzat kadınlar ve erkeklerdir; bu kadın ve erkeklerin beyinleri –belki özdeş değildir, ama– onlara belirli değerler kazandırır ve seçim yapma becerisi verir. Bu seçimlere saygı duyulmalıdır. Dergilerde hayat tarzlarını anlatan sayfaların en sıradan özelliği, kadınların evde kalıp çocuk bakmaktan utanmasını sağlayacak öyküler sunmasıdır. Her zaman dedikleri gibi, "feminizmin kişisel seçimlerle ilgili olduğunu sanıyordum." Aynısı, çalışmayı seçen, fakat gelirinin bir kısmını "kendi hayatını yaşamak" için feda eden kadınlar için de geçerli olmalıdır (elbette bu seçimi yapan erkekler için de). Eşit sayıda kadın ve erkeğin, bir hukuk firmasında haftada seksen saat çalışmasını ya da soğuk bir petrol platformunda çelik borularla haşır neşir olmak için aylarca ailelerinden ayrı kalmasını istemek açıkçası ilericilik değildir. Ayrıca daha fazla genç kadının, sanki Skinner kutusundaki sıçanlarmış gibi "Mühendislik dalını seçmesi için koşullandırılmasını" talep etmek (toplumsal cinsiyet eşitlikçileri *Science* dergisinin sayfalarında bu isteklerini dile getirmişti) bir tuhaflıktır.[69]

Gottfredson şunu belirtir: "Eğer toplumsal cinsiyet eşitlikçiliğini sosyal adalet ölçüsü olarak kullanmakta ısrar ederseniz, birçok kadını ve erkeği hoşlandıkları işlerden çıkarıp hoşlanmadıkları işleri yapmaya zorlamış olursunuz."[70] Bu görüş, Kleinfeld'ın, bilimdeki sızıntı yapan boru hattı üzerine söyleminde yankı bulur: "Matematikçi yerine öğretmen, fizikçi yerine gazeteci, mühendis yerine hukukçu olmayı seçtiler diye yetenekli kadınlara değersiz insanlar oldukları, uygarlığımız için değer taşımadıkları, tembel veya düşük statülü oldukları mesajını vermemeliyiz."[71] Bunlar yok yere ortaya çıkan endişeler değildir: Ulusal Bilim Vakfı'nın bir süre önce yaptığı bir araştırma gösterdi ki kendi istekleri yerine, öğretmenlerinin veya ailesinin baskısı yüzünden bilim, matematik ya da mühendislik eğitimi aldıklarını söyleyen, ama sonuçta bu meslekleri yapmayan

[69] Aktaran: Holden, "Parity as a goal sparks bitter battle", 2000.

[70] Aktaran: Holden, *a.g.e.*, 2000.

[71] Kleinfeld, *MIT tarnishes its reputation with gender junk science,* 1999.

kadınların sayısı erkeklerden epeyce fazladır.[72] Son sözü Margaret Mead'e vereceğim. Kariyerinin başında toplumsal cinsiyetin şekillendirilebileceğini söylediğinde yanılmıştı, fakat şunu söylerken kesinlikle haklıydı: "Birbirine zıt değerlerin bol olduğu ve daha zengin bir kültüre ulaşacaksak, insan potansiyellerinin tümünü bilmemiz gerekir, böylece keyfî olmayan öyle bir sosyal doku dokuyabiliriz ki insana ait her yetenek burada kendine uygun bir yer bulabilir."

Toplumsal cinsiyetler arasındaki mesafe dışında, son zamanlarda cinsiyetlerle ilgili en hararetli mesele, tecavüzün doğası ve sebepleri olmuştur. Biyolog Randy Thornhill ile antropolog Craig Palmer 2000 yılında *A Natural History of Rape* [Tecavüzün doğal tarihi] adlı kitabı yayımladıklarında, yirmi beş yıldır entelektüel yaşantıda sağlam yere sahip olan bir uzlaşıyı tehdit etmiş, ayrıca evrim psikolojisinin yıllardır herhangi bir meselenin sebep olamadığı boyutta lanetlenmesini sağlamış oldular. Tecavüz, hakkında yazması zor ve acı bir konudur, fakat yazmamak da olmaz. Modern entelektüel yaşantıda insan doğasının bu kadar tutkuyla inkâr edildiği başka bir alan yoktur, ayrıca başka hiçbir alanda sunulan alternatif görüş böylesine derinden yanlış anlaşılmamıştır. Bu meselelerin açıklığa kavuşmasıyla, gereksiz yere tartışma içine çekilen üç ideal üzerinde uzlaşılmasında mesafe katedileceğine inanıyorum: söz konusu idealler kadın hakları, insan doğasının biyolojik bilinçle anlaşılması, sağduyudur.

Tecavüzün doğurduğu dehşet, erkek ve kadın psikolojisi anlayışımızda ona özel bir ağırlık kazandırır. Tecavüzün incelenmesinde her şeyi ezip geçen ahlaki bir zorunluluk vardır: Tecavüz olaylarının azaltılması zorunluluğu. Tecavüzün sebeplerini aydınlatan her bilimci hayranlığımızı hak eder, tıpkı hastalıkların sebeplerini bulan tıp araştırmacılarının bu hayranlığı hak etmesi gibi; çünkü bir ıstırabı yok etmenin ilk adımı onu anlamaktır. Gerçekler kimseye vahiy yoluyla gelmeyeceği için, sonradan yanlış olduğu anlaşabilecek kuramları inceleyen kişilere de saygı duymalıyız. Ahlaki eleştiri sadece dogmaları zorla dayatan, bulguları görmezden gelen veya araştırmaları durduranların amacına hizmet etmektedir; çünkü bu kişiler ünlerini, tecavüz fenomenini daha iyi anlamış olsak gerçekleşmeyecek tecavüzlerin kurbanları pahasına korumaya çalışmaktadır.

Maalesef günümüzdeki duyarlılık çok farklıdır. Tecavüzün çözümlenmesi sürecinde modern entelektüel hayatın her şeyin üstünde tuttuğu ahlaki zorunluluk, tecavüzün cinsellikle hiçbir ilgisinin olmadığını ilan etmektir. Ne zaman konu açılsa bu mantra tekrarlanmalıdır. Birleşmiş Milletler 1993'te şunu ilan etti: "Tecavüz, tecavüzcünün kurbanı aşağıladığı, utanca boğduğu, utandırdığı, horladığı, dehşete düşürdüğü bir güç ve tahakküm tacizidir. Onun başlıca

---

[72] National Science Foundation: *Women, Minorities, and Persons with Disabilities in Science and Engineering: 1998*, www.nsf.gov/sbe/srs/nsf99338.

amacı başka bir insan üzerinde güç uygulayıp tahakküm kurmaktır."[73] Bu görüş, 2001 yılında *Boston Globe*'un verdiği bir ekte yankı buldu: "Tecavüz cinsellikle ilgili değil, şiddetle ilgilidir; kişi üzerinde güç ve kontrol uygulamak için cinselliğin kullanılmasıdır. ... Yerel şiddet olayları ve cinsel saldırılar, benzer sosyal güçlerin tezahürleridir: yani cinsiyetçilik ve şiddetin yüceltilişinin tezahürleridir."[74] Putları kıran bir gazetecinin, tecavüz ve tartaklama hakkında yazdığı aykırı bir makaleye, bir okuyucu şu tepkiyi vermişti:

> On yılı aşkın süredir kadınlara uyguladıkları şiddeti kesmelerine yardımcı olmak için faal bir şekilde erkekleri eğiten ve onlara danışmanlık yapan bir erkek olarak, Cathy Young'un 15 Ekim tarihli makalesini rahatsız edici ve cesaret kırıcı buldum. Bayan Young, erkeklerin isterlerse kadınlara şiddet uygulamasını destekleyen ataerkil bir kültürde sosyalleştiklerini anlamayı beceremeyerek, meseleleri birbirine karıştırıyor.[75]

Bu danışman, egemen ideolojiye o kadar batmış ki kendisinin ispatlanmasını gereksiz saydığı dogmayı Young'un anlamayı beceremediğini değil, buna karşı çıktığını fark edememiş. Ayrıca "erkekler ataerkil bir kültürde sosyalleşmiştir" sözü de aşina olduğumuz bir sloganı tekrarlamaktadır.

Tecavüzle ilgili resmî kuramının kökeni, toplumsal cinsiyetçi feminist Susan Brownmiller'ın yazdığı *Against Our Will* [İstemediğimiz halde] adlı, 1975 tarihli önemli bir kitaba dayanmaktadır. Bu kitap, tecavüzün ele alınışında gerçekleşen devrimin amblemi olmuştur, ki ikinci dalga feminizminin en büyük başarısı budur. 1970'lere dek tecavüz, hukuk sistemi ve popüler kültür tarafından, kadınların çıkarlarına kısıtlı bir ilgi gösterilerek ele alınıyordu. Kurbanların saldırgana tamamen direndiğini kanıtlaması gerekiyordu, yoksa rıza gösterdikleri kabul ediliyordu. Sanki erkekler çekici bir kadının yanından geçtiklerinde kendilerini kontrol edemezlermiş gibi, kurbanların giyinme tarzı suçu hafifletici sebep olarak görülüyordu. Kadının cinsel geçmişi de hafifletici etkendi, sanki bir erkekle cinsel ilişkiye girmeyi seçmesi, her koşulda ve her erkekle olmayı kabul etmekle aynı şeydi. Şiddet içerikli diğer suçlarda gerekli olmayan, tanıklık gibi kanıt standartları da tecavüz suçlamalarında dayatılıyordu. Kadının kendi rızası, popüler medyada pek ciddiye alınmıyordu. İsteksiz bir kadının, erkeğin kaba muamelesine maruz kalıp sonra da kolları arasında erimesi filmlerde sık görülen bir sahneydi. Tecavüz kurbanlarının çektiği acılar da hafife alınıyordu; 1970'lerin başındaki cinsel devrimin şafağında genç kızların birbirlerine şakadan "tecavüz kaçınılmazsa, zevk almaya bak" dediğini hatırlıyorum. Evlilik içi tecavüz suç değildi, randevularda tecavüz diye bir kavram yoktu ve savaş zama-

---

[73] "Report on the situation of human rights in the territory of the former Yugoslavia", 1993. Birleşmiş Milletler Belgesi E/CN.4/1993/50.

[74] J. E. Beals, "Ending the silence on sexual violence", *Boston Globe*, 10 Nisan 2000.

[75] R. Haynor, "Violence against women", *Boston Globe*, 22 Ekim 2000.

nı tecavüzleriyse tarih kitaplarına girmiyordu. Her biri insanlığa hakaret olan bu unsurlar, Batı demokrasilerinde ya ortadan yok olmuştur ya da bitmeye yüz tutmuştur. Bu ahlaki ilerlemenin şerefini feminizm hak etmektedir.

Fakat Brownmiller'ın kuramı, kadınların cinsel saldırıya maruz kalmama hakkı olduğunu söyleyen ahlaki ilkenin çok ötesine geçmiştir. Tecavüzün, tek tek erkeklerin cinsel arzularıyla ilgisi olmadığını, erkek toplumsal cinsiyetinin kadın toplumsal cinsiyeti üzerinde baskı kurma taktiği olduğunu söylüyordu. Brownmiller'ın ünlü sözleriyle:

> Erkeğin, cinsel organının korku yaratan bir silah olarak hizmet edebileceğini keşfetmesi, tarihöncesi dönemlerde ateşin kullanımı ve ilk taş baltalarla birlikte en önemli keşiflerden biri sayılmalı. Tarihöncesi dönemden günümüze, tecavüzün kritik bir işlev gördüğüne inanıyorum ... tecavüz, erkeklerin *tüm* kadınları korku içinde tuttuğu bilinçli bir gözdağı verme sürecidir.[76]

Bu görüş, modern yaklaşımı doğurdu: Tecavüz cinsellikle ilgili değildir, bizim kültürümüz erkekleri tecavüz etmek üzere sosyalleştirir ve kadına karşı şiddet uygulamayı yüceltir. Bu çözümleme, doğrudan insan doğasıyla ilgili toplumsal cinsiyetçi feminist kuramdan gelir: İnsanlar boş sayfadır (bir şeyler istemeleri için eğitilmeleri veya sosyalleşmeleri gerekir); tüm güdüler ve çıkarlar da bireyler yerine gruplar içinde (erkek ve kadın cinsiyeti gibi) toplanmalıdır.

Brownmiller'ın kuramı, Soylu Vahşi öğretisi yüzünden, toplumsal cinsiyetçi feminist olmayan insanlara bile çekici gelir. 1960'lardan beri çoğu eğitimli insan, cinselliğin doğal karşılanması gerektiği, pis veya utanılacak bir şey olmadığı inancını edinmiştir. Cinsellik iyidir, çünkü doğaldır ve doğal şeyler de iyidir. Fakat tecavüz kötüdür ve bu yüzden tecavüz cinsellikle ilgili değildir. Tecavüz güdüsü, insanın doğasından değil sosyal yapılardan kaynaklanmış olmalıdır.

"Tecavüz cinsellik değil şiddettir" sloganı iki konuda doğrudur. İkisi de kurban için kesinlikle geçerlidir: Tecavüze uğrayan kadın, bunu cinsel eylem olarak değil, bir şiddet saldırısı gibi yaşar. Şiddet kısmı, tecavüz faili için de geçerlidir, çünkü tanım gereği şiddet veya zorlama olmazsa buna tecavüz demeyiz. Fakat tecavüzün şiddetle ilgili oluşu, cinsellikle hiçbir ilgisi olmadığı anlamına gelmez; tıpkı silahlı soygunun şiddet içermesinin, bunun açgözlülükle bir ilgisi olmadığı anlamına gelmeyeceği gibi. Kötü niyetli erkekler cinsellik için şiddete başvurabilir, tıpkı istedikleri diğer şeyleri elde etmek için de şiddete başvurmaları gibi.

Tecavüz cinsellikle ilgili değildir diyen öğretinin, sıra dışı toplu yanılsama ve kalabalıkların deliliğine dair bir örnek olarak tarihin sayfalarına karışacağına inanıyorum. Bu öğreti sağduyuya aykırıdır ve elde ettiği kutsallığı hak etmemektedir; aksini söyleyen yığınla bulgu vardır, ayrıca ahlaken geçerli tek amacın, yani tecavüzü saf dışı bırakmanın yolunu engellemektedir.

Bir düşünelim. Birinci açık delil: Çoğunlukla erkekler, kendileriyle yatmak

---

[76] Brownmiller, *Against our will: Men, women, and rape*, 1975, s. 14.

istemeyen kadınlarla birlikte olmak ister. İnsanın, karşısındakinin davranışlarını etkilemek için kullanabileceği tüm taktikleri kullanırlar: kur yapmak, gönül çelmek, övgüler düzmek, naz yapmak, para ödemek gibi. İkinci açık delil: Bazı erkekler istedikleri şeyi elde etmek için şiddete başvurur ve yol açtıkları acılara kayıtsız kalırlar. Erkeklerin fidye için çocuk kaçırdıkları (ciddi olduklarını göstermek için bazen anne babalara çocuğun kulağını veya parmağını gönderirler), mahkemede kendilerini tanımasın diye soygun sırasında kurbanlarını kör ettikleri, kendilerini polise ispiyonlayan ya da alanlarına giren iş ortaklarını dizlerinden vurdukları, üstlerindeki yeni spor giysilere el koymak için tanımadıkları insanları vurdukları biliniyor. Hiçbir erkek, cinsellik için şiddete *başvurmasa*, bu, insanlar hakkında bildiğimiz her şeye ters düşen, sıra dışı bir olgu olurdu.

Erkeklerin kendi toplumsal cinsiyetlerinin çıkarlarını kollamak için tecavüz ettiklerini söyleyen öğretiye sağduyuyla bakalım. Tecavüzcü, kendini savunan kadın tarafından yaralanma riskini her zaman taşır. Geleneksel bir toplumda tecavüzcü, kadının akrabaların elinde işkence görme, uzvunun kesilmesi ve öldürülme riskine girer. Modern toplumdaysa uzun süre hapiste kalmayı göze alır. Tecavüzcüler bu riskleri, erkek toplumsal cinsiyetini oluşturan milyarlarca yabancının hayrına özgeci bir fedakârlık olarak mı görmektedir? Tecavüzcülerin, hayatta kaybetmiş ve tutunamamış kişiler olduklarını, oysa ataerkilliğe gerçekten faydası dokunacak kişilerin zengin ve güçlü olması gerektiğini hatırlarsak, bu görüş daha da güvenilmez bir hale gelir. Erkekler yüce bir amaç için kendilerini savaş zamanı elbette feda eder, fakat ya zorla asker yazılmışlardır ya da yaptıkları iş kamuya yansıyınca halk tarafından itibar görecekleri sözü verilmiştir. Fakat tecavüzcüler çoğunlukla eylemlerini gizli yapıp bunları sır olarak saklar. Çoğu zaman ve çoğu yerde, kadına tecavüz etmiş bir erkek, toplum tarafından ciğeri beş para etmez biri olarak görülür. Bütün erkeklerin bütün kadınlara karşı zalimce bir savaş içinde olduğu görüşü, erkeklerin annelerini, kız kardeşlerini, kızlarını ve eşlerini çoğu erkekten daha üstün tuttuğu temel gerçeğiyle çelişir. Aynı konuyu biyolojik bağlamda açıklamak gerekirse, her kişinin genleri, başka insanların bedeninde taşınmaktadır ve bu insanların yarısı karşı cinstendir.

Evet, popüler kültürde kadınların özerkliğine bazen gelişigüzel muamele edilmesini onaylamamamız gerekir. Fakat kültürümüzün tam anlamıyla "erkeklere tecavüz etmeyi öğrettiği"ne veya "tecavüzcüleri yücelttiği"ne inanan biri çıkabilir mi? Geçmiş yıllarda tecavüz kurbanlarına hukuk sistemi tarafından yapılan duyarsız muamelenin bile, bütün erkeklerin tecavüzden fayda gördüğünü ileri süren açıklamadan daha basit bir açıklaması vardır. Yakın bir tarihe kadar tecavüz davasındaki jüri üyelerine XVII. yüzyıl hukukçusu Lord Matthew Hale'ın bir uyarısı tekrarlanıyordu. Bu uyarıya göre, jüri üyeleri kadınların tanıklığını dikkatli dinlemeliydiler; çünkü tecavüz suçlaması "suçlanan kişi

masum bile olsa, yöneltilmesi kolay ve savunulması zor bir suçlamadır."[77] Bu ilke, hukuk sistemimizde yer alan masumiyet kavramı ve bu kavram uyarınca bir masumu hapsetmek yerine on suçluyu serbest bırakmanın tercih edilişi söylemiyle tutarlıdır. Bununla birlikte, diyelim ki bu siyaseti tecavüz davaları için uygulayan erkekler, kendi toplu çıkarlarına uyacak şekilde bu siyaseti eğip büktüler. Diyelim ki tecavüzden yanlışlıkla suçlanmalarının (ya da belirsiz durumlarda suçlanmalarının) olasılığını en aza indirmek için adaletin ibresiyle oynadılar ve kendilerine saldıran kişinin cezalandırıldığını görmeyen kadınların yaşadığı haksızlığa yeterli değeri vermediler. Bu sadece adaletsiz bir durum olurdu, fakat yine de kadınları bilinçli olarak baskı altında tutmak için tecavüz taktiğinin uygulanmasını *yüreklendirmekle* aynı şey sayılamaz. Erkeklerin böyle bir taktiği olsa, o halde neden tecavüzü suç olarak kabul etsinler ki?

Tecavüzün cinsellikle ilgisi olmadığını söyleyen kuramın ahlaklılığına gelirsek, böyle bir şey olmadığını görürüz. Cinselliğin çatışma kaynağı olabileceğini ve bütünüyle ortak haz meselesi olmadığını kabul edeceksek, tarih boyunca insanlık durumunu gözlemleyenlerin belirttiği bir gerçeği yeniden keşfetmiş oluruz. Bir erkek cinsellik için tecavüz ediyorsa, bu "kendini tecavüz etmekten alıkoyamadığı" anlamına gelmez ve onu affetmemizi de gerektirmez – tıpkı kasasını soymak için içki dükkânı sahibini vuran ya da BMW'sini çalmak için şoförün kafasına darbe indiren kişiyi affetmek zorunda olmadığımız gibi. Feminizmin, tecavüz konusundaki ahlaka yaptığı büyük katkı, *rıza gösterme* ve *zorlama* meselelerini bu işin merkezine yerleştirmek olmuştur. Tecavüzcünün nihai güdüsü önemsizdir.

Son olarak, toplumsal cinsiyetçi feminist kuramın çizdiği insanlık resmine bir bakalım. Eşitlikçi feminist Wendy McElroy'un belirttiği gibi, bu kuram "en sevgi dolu ve kibar kocalar, babalar ve oğulların bile sevdikleri kadınların tecavüze uğramasından fayda gördüğünü söylüyor. Bir sınıf olarak bütün erkeklere karşı bu tür kötü niyetli suçlamaları yapan hiçbir ideoloji herhangi bir yarayı iyileştiremez. Tek yaptığı düşmanlığı kışkırtmak olur."[78]

Brownmiller, aslında yanıt beklemediği şu soruyu sorarken bir şeyleri açıklığa kavuşturmak istemişti:

> Ulusumuzun kültürel ürünlerine sızmış olan kadın karşıtı propagandanın, kadınlara yönelik cinsel düşmanlığı hoşgörmekle kalmayıp ideolojik bakımdan cesaretlendiren bir iklim yarattığı sonucuna varmak için, kişinin bilimsel yöntemlere ihtiyacı var mıdır?

[77] Young, *Ceasefire!*, 1999, s. 139.
[78] McElroy, *Sexual correctness: The gender-feminist attack on women*, 1996.

McElroy şu yanıtı vermiştir: "Bu sorunun cevabı basit ve açık bir evettir. Deneysel iddiaların doğrulanması için bilimsel yöntemlere gerek vardır." Aynı zamanda Brownmiller'ın tavrının sonuçlarına da dikkat çekti: "Tecavüzle ilgili bu yeni dogmanın kayıplarından biri araştırma olmuştur. Tecavüzün sebepleri hakkında araştırma yürütmek artık 'cinsel açıdan doğru' değildir, çünkü her aklıselim insanın bildiği gibi tecavüzün tek sebebi vardır, o da ataerkilliktir. Onlarca yıl önce, liberal feminizm ve cinsel merakın zirvede olduğu günlerde araştırma yaklaşımı daha sofistikeydi."[79] McElroy'un şüpheleri, yayımlanmış tecavüz "araştırmalarını" inceleyen bir çalışmanın, bu araştırmaların %10'undan azının bir varsayımı sınadığını veya bilimsel yöntemler kullandığını bulmasıyla doğmuştur.[80]

2000 yılında *A Natural History of Rape* kitabının yayımlanmasıyla spot ışıkları, tecavüz ve bunun insan doğasıyla bağlantıları üzerine yapılan bilimsel araştırmalara çevrildi. Thornhill ve Palmer, işe temel bir gözlemle başlamıştı: Tecavüz, kadını hamile bırakabilir, bu da tecavüze sebep olan genler de dahil tecavüzcünün genlerini sonraki nesile aktarma fırsatı yaratır. Bu yüzden tecavüz kapasitesine sahip erkek psikolojisi doğal seçilimle elenmek bir yana dursun, seçilimde avantaj bile sağlayabilir. Thornhill ve Palmer tecavüzün tipik bir çiftleşme stratejisi olamayacağını, çünkü tecavüzcünün kurban ve akrabalarının ellerine düşmenin yanı sıra toplum tarafından dışlanma riskine girdiğini ileri sürerler. Fakat kadının rızasını alamadığı ve toplum içinde yabancılaştığı (dolayısıyla dışlanmaktan korkmaz) için bulunup cezalandırılmasının mümkün olmadığı (savaşta veya katliamlarda) zamanlarda erkeğin başvurduğu *fırsatçı* bir taktik olabilir. Thornhill ve Palmer bununla ilgili iki kuram ileri sürdü. Fırsatçı tecavüz, seçilimden özellikle geçmiş Darvinci bir adaptasyon olabilirdi, örneğin belirli böceklerde zorla cinsel birleşme sırasında dişinin hareketlerini kısıtlamak dışında bir işe yaramayan bir vücut çıkıntısı vardır. Ya da tecavüz, insan zihninin başka iki özelliğinin yan ürünü olabilirdi: cinsellik arzusu ve bir amaca ulaşmak için fırsat bulunca şiddete başvurmak. Eldeki verilerin hangi varsayımı desteklediği konusunda anlaşamayan yazarlar, bu meseleyi çözüme kavuşturmadan bir kenara bırakmıştır.

Dürüst olan hiçbir okuyucu, bu yazarların tecavüzü hoş karşıladığı veya kaçınılmazlığı anlamında "doğal" bulduğu sonucunu çıkaramaz. Kitabın ilk kelimeleri şöyledir: "Tecavüzün insan yaşantısından silindiğini görmek isteyen bilimciler olarak..." Bu sözler kesinlikle tecavüzün kaçınılmaz olduğunu düşünen kişilerin sözleri değildir. Thornhill ve Palmer tecavüz ihtimalini etkileyen çevresel etkenlerden de bahseder ve bu etkenlerin etkisinin azaltılması için önerilerde bulunurlar. Çoğu erkeğin tecavüz kapasitesi olduğu görüşü, hiçbir şeye yaramasa bile kadınların çıkarına hizmet edecektir, çünkü arkadaşları-

---

[79] McElroy, *Sexual correctness: The gender-feminist attack on women*, 1996.
[80] Thiessen ve Young, "Investigating sexual coercion", 1994.

nın tecavüzüne, evlilik içi tecavüze, sosyal düzenin bozulduğu dönemlerdeki tecavüzlere karşı kadınların tetikte olmasını gerektirir. Aslında bu çözümleme Brownmiller'ın sunduğu verilerle, yani Vietnam'daki "nazik" Amerikalı erkekler de dahil sıradan insanların savaş zamanında tecavüz etmesi olgusuyla uyumludur. Bu bağlamda, Thornhill ve Palmer'ın tecavüzün erkek cinselliğinin bir uzantısı olduğu şeklindeki varsayımları, onları Catharine MacKinnon ve Andrea Dworkin gibi "gönül çelme ile tecavüzü birbirinden ayırmak kolay değildir, çünkü kadının gönlünü çelmeye yeltenen tecavüzcü bir şişe şarap satın almaktan kaçınmaz"[81] diyen en radikal toplumsal cinsiyetçi feministlerinin tuhaf bir müttefiki yapar.

En önemlisi, kitap, tecavüz kurbanlarının acılarına da aynı derecede eğilmektedir. (Taslağın başlığı "Neden Erkekler Tecavüz Eder ve Neden Kadınlar Acı Çeker" olarak düşünülmüştü.) Bütün hayvanlar âleminde dişilerin neden zorla cinselliğe karşı direndiklerini Darvinci bir bağlamda açıklayan Thornhill ve Palmer, tecavüz kurbanlarının hissettiği ıstırabın kökünün kadınların doğasının derinliklerinde olduğunu söylerler. Tecavüz, kadınların cinsel eşini seçme ihtimalini ortadan kaldırır, ki bu, cinsel seçilimin evrensel mekanizmasının özüdür. Erkeği ve cinsellik koşullarını seçen dişi, yavrularına iyi genlere sahip bir erkeğin babalık yapması ile yavruları büyütme sorumluluğuna sahip ve bu konuda istekli birini bulma ihtimallerini ayrı ayrı veya birlikte maksimuma çıkarabilir. John Tooby ve Leda Cosmides'in belirttikleri gibi, bu nihai (evrimsel) hesap kitap kadınların "kendi cinsellikleri, ilişkilerinin bağlamı ve çocuklarının babasının kim olacağına dair seçimleri üzerinde neden kontrol uyguladıklarına" açıklama getirir. Tecavüze direnirler ve direnişleri kırılırsa da acı çekerler; çünkü "cinsel tercihleri ve ilişkileri üzerindeki kontrolleri zorla ellerinden alınmıştır."[82]

Thornhill ve Palmer'ın kuramı, eşitlikçi feministlerin çözümlemesini birçok noktada desteklemektedir. Bu kuram, kadınların bakış açısından, tecavüz ve kendi istekleriyle yaşadıkları cinselliğin tamamen farklı olduğunu öngörür. Kadınların tecavüzden tiksinmesinin nevrotik bir savunma mekanizmasının belirtisi olmadığını, ayrıca farklı bir kültürde tersinin geçerli olabileceği sosyal bir yapı olmadığını da onaylar. Tecavüzün sebep olduğu acının, başka fiziksel travmalar ya da bedensel tacizlerin sebep olduğu acılardan derin olduğunu öngörür. Bu görüşler, diğer bedensel saldırılara kıyasla tecavüzü engellemek için daha sıkı çalışmamızı ve tecavüz faillerini daha sert cezalandırmamızı haklı çıkartır. Bu çözümlemeyi, tecavüzden iğrenmek, akla gelen her tür sosyal etkinlikle kadınların kafasına sokulmuş olmalıdır, diyen iki toplumsal cinsiyetçi feministin kuşkulu iddiasıyla karşılaştırın:

---

[81] Dworkin, "Sexual economics: The terrible truth", 1993.

[82] Tooby ve Cosmides, "Reply to Jerry Coyne": www.psych.ucsb.edu/research/cep/tnr.html.

> Kadınların korkuları, sadece kişisel geçmişlerinden değil, aynı zamanda tarih, din, kültür, sosyal kurumlar ve günlük sosyal ilişkilerden grup olarak damıttıkları şeylerden kaynaklanır. Küçük yaşlarda öğrenilen bu korkular okul, kilise, hukuk ve basın gibi sosyal kurumlar tarafından sürekli körüklenir. Anne babalar, kardeşler, öğretmenler ve arkadaşlardan da birçok korku öğrenilir.[83]

Fakat çözümlemeleri kadınların çıkarlarına denk düşmesine rağmen, Thornhill ve Palmer bir tabuyu yıkmıştır, tepki de tanıdık olmuştur: Gösteriler yapılmış, derslere müdahale edilmiş ve tüyler ürpertici hakaretler edilmiştir. Örneğin, "mide bulandırıcı son bilimsel kuram" demek tipik bir tepkiydi, radikal bilimciler de bu kuramı çürütmek için olağan doğruluk standartlarını uyguladılar. Kuramın başka bir biyolog tarafından sunulmasını konu eden Hilary Rose şöyle yazdı: "Sosyobiyolog David Barash'ın kadın düşmanı iddialarını savunmak için erkeklerin doğalarından ötürü tecavüze yatkın olduğu fikrine 'Doğa cinsiyetçiyse oğullarını suçlamayın' diyerek başvurması, nesnel olmak adına bilime hürmet gösterilmesiyle bağdaştırılamaz."[84] Elbette Barash böyle bir şey söylememiş ve tecavüzcüleri cezalandırılması gereken suçlular olarak nitelemişti. Bilim yazarı Margaret Wertheim, Thornhill ve Palmer'ın kitabı için yazdığı incelemeye Güney Afrika'daki tecavüz salgınına dikkat çekerek başlamıştı.[85] Tecavüzün "sosyal koşullanma ve kaosun yan ürünü" olduğunu söyleyen kuramın karşısına, tecavüzün evrimsel ve genetik kökeni olduğunu söyleyen kuramı çıkararak ve alaycı bir edayla, eğer ikinci şık doğruysa "Güney Afrika bu genlerin harman olduğu yer olmalı" diye yazdı. Bir taşla iki kuş vuruyordu: bu ifade Thornhill ile Palmer'ı sahte bir karşıtlığın basit tarafına koyuyordu (aslında tecavüz vakalarını artıran sosyal koşullara onca sayfa ayırmışlardı), ayrıca kuramlarının ırkçı olduğunu da ima ediyordu. Psikolog Geoffrey Miller, karma görüşlere yer verdiği kendi kitap incelemesinde, popüler tepkinin teşhisini koydu:

> *The Natural History of Rape* kitabı, popüler bir bilim kitabının yaşayabileceği en kötü kaderi yaşadı. *İnsanın Türeyişi* ve *Bell Curve* gibi kitaplar ideolojik bir mihenk taşı olmuştur. Tecavüz kurbanlarına ve genel olarak kadınlara duyduğu sempatiyi göstermek isteyenler, bu kitabı cinsiyetçi ve gerici bir sahte bilim kitabı olarak nitelemek zorunda olduklarını kavradılar. Bu kitabı şoven kültürel yozlaşmanın belirtisi olarak ele alan yeni yazılar ise kitabı bilimsel bir çalışma olarak değerlendiren incelemeleri sayıca ezmiştir. Sosyolojik açıdan bakacak olursak, kitapları ideolojik mihenk taşlarına dönüştürmek faydalı olabilir. İnsanlar okumak ve düşünmekle uğraşmadan kendilerini benzer düşüncelere sahip kliklere ayırabilir. Bununla birlikte, insani bir söylemde bulunmak için ideolojik reklamların ötesine geçilmelidir.[86]

---

[83] Gordon ve Riger, *The female fear: The social cost of rape,* 1991, s. 47

[84] Rose ve Rose, *Alas, poor Darwin! Arguments against evolutionary psychology,* 2000, s. 139.

[85] M. Wertheim, "Born to rape?" *Salon*, 29 Şubat 2000.

[86] G. Miller, "Why men rape", *Evening Standard*, 6 Mart 2000, s. 53.

Thornhill ve Palmer'ın, tecavüzün bir adaptasyon (özel olarak seçilmiş cinsellik stratejisi) olduğunu söyleyen kuram ile tecavüzün bir yan ürün (genel anlamda şiddet kullanımının bir sonucu) olduğunu söyleyen kuram arasında bir dikotomi yaratmaları talihsizlik olmuştur, çünkü bu dikotomi ilgiyi, tecavüzün cinsellikle ilgili olduğunu belirten temel iddiadan uzaklaştırmıştır. Bahsettikleri dikotominin çok kesin çizgilerle çizildiğini düşünüyorum. Erkek cinselliği, kadınların eşler ile cinsellik fırsatları konusunda erkeklere kıyasla daha ayrımcı olduğu bir dünyada evrimleşmiş olabilir. Bu durumda erkekler, kadınların isteksizliğini aşılması gereken bir engel olarak ele almak zorunda kalmıştır. (Başka bir şekilde anlatmak gerekirse, erkeğin dişiye cinsel ilgi duymak için dişinin kendisine ilgi duyduğunu gösteren işaretler saptaması gereken bir tür hayal edin, fakat insanoğlu böyle bir tür değildir.) Kadının isteksizliğinin nasıl aşılacağı, erkeğin psikolojisine ve şartları nasıl değerlendirdiğine bağlıdır. Olağan taktik kibar davranıp, kadını iyi niyetli olduğuna ikna etmek ve o meşhur şarap şişesini sunmaktır, fakat belirli risk etkenleri işe dahil oldukça, sergilediği tavır gittikçe sertleşebilir: Adam psikopat (bu yüzden başka insanların acılarına kayıtsızdır), toplumdan dışlanmış (bu yüzden dışlanmak ona koymaz), bir zavallı (cinsellik için başka yöntemi yoktur) ya da düşmanını insan kabul etmeyen, yaptığının yanına kalacağını düşünen bir asker veya etnik katliam yapan biri olabilir. Sıradan şartlarda çoğu erkek, içinde kesinlikle bir tecavüz tutkusu taşımaz. Araştırmalara göre, şiddet bazlı tecavüz pornografi ve cinsel fantezilerde sıra dışı bir unsurdur, erkeklerin cinsel açıdan tahrik olması üzerine yapılan laboratuvar araştırmalarına göre, kadına karşı şiddet uygulanmasının betimlenişi, kadınların acı çektiğine ve kendilerini aşağılanmış hissettiğine dair belirtiler, erkeklerin cinsel isteğini söndürmektedir.[87]

Acaba tecavüzcünün güdülerine cinsellik dahil mi gibi daha temel sorulara ne demeli? Tecavüzün cinsellikle ilgisi olmadığını söyleyen toplumsal cinsiyetçi feministler, yaşlı ve kısır kadınları hedef alan, tecavüz sırasında iktidarsızlık sorunu yaşayan, üremeyle sonuçlanmayacak tecavüze kalkışan ve prezervatif kullanan tecavüzcülere işaret eder. Bu iddia iki sebepten ötürü ikna edici değildir. Öncelikle bu örnekler, tecavüzlerin azınlıkta olan bir kısmına aittir ve dolayısıyla iddia tersine çevrilip çoğu tecavüzün cinsel bir dürtü uyarınca gerçekleştirildiği söylenebilir. Ayrıca bütün bu fenomenler normal cinsel ilişkilerde de görülebileceği için cinselliğin cinsellikle ilgisi olmadığı gibi saçma bir çıkarıma götürebilir bizi. Randevularda gerçekleşen tecavüz, olayın cinsellikle ilgisi olmadığını söyleyen kuram için bilhassa sorun yaratmaktadır. Çoğu insan, cinsel etkinlik sırasında kadının herhangi bir noktada hayır deme hakkı olduğu, erkek devam ederse tecavüzcü sayılması gerektiği konusunda hemfikirdir, fakat erkeğin dürtüsünün birdenbire cinsellik istemekten kadın üzerinde baskı

[87] Symons, *The evolution of human sexuality,* 1979; Thornhill ve Palmer, *A natural history of rape ...*, 2000.

kurma yönünde değiştiğine mi inanmalıyız?

Öte yandan, tecavüz dürtülerinin, cinsellik dürtüleriyle örtüştüğünü gösteren etkileyici miktarda bulgu vardır (hukuk akademisyeni Owen Jones, bu bulguları Thornhill ve Palmer'a kıyasla daha kapsamlı ele almıştır):[88]

• Zor kullanarak cinsel birleşme hayvanlar âlemindeki türlerde yaygındır ve bu, davranışın seçilimle elenmediği, bazen seçilimde avantaj sağladığı izlenimi bile uyanır. Birçok böcek, kuş, memeli türünde buna rastlamak mümkündür, bu türlere akrabalarımız orangutanlar, goriller, şempanzeler de dahildir.

• Tecavüz bütün insan toplumlarında bulunur.

• Tecavüzcüler genelde, kurbanın cinselliğe zorlamak için ne kadar güç gerekiyorsa o kadar güç kullanır. Nadiren ciddi veya ölümcül yaralanmalara sebep olurlar, ki bu tür yaralanmalar hamileliği ve doğumu engelleyebilir. Tecavüz kurbanlarından sadece %4'ü ciddi şekilde yaralanır, öldürülenlerin sayısıysa beş yüzde birden azdır.

• Tecavüz kurbanları çoğunlukla 13 ila 35 yaş arası, çoğu araştırmaya göre ortalama 24 yaşında kadınlardır, ki bu aralık üreme konusunda kadınların zirvede olduğu yıllardır. Birçok tecavüz kurbanı çocuk olarak sınıflandırılsa da (16 yaşın altı), bu çocukların çoğu, ortalama 14 yaşında ergenliğe ulaşmıştır. Yaş dağılımı, şiddet içeren başka suçların kurbanlarına göre çok farklıdır, eğer tecavüz kurbanları fiziksel kırılganlıklarına veya konum ya da güç sahibi olma ihtimallerine göre seçilseydi, yaş dağılımı bunun tersi olurdu.

• Tecavüz kurbanları en büyük travmayı, tecavüzün hamilelikle sonuçlandığı vakalarda yaşar. Kadınların doğurgan yıllarında bu olay psikolojileri için yıkıcı olur, ayrıca başka tecavüz biçimlerinin dışında cinsel birleşmeye zorlanmış kadınlar için de yıkıcı olur.

• Tecavüzcüler demografik olarak erkek toplumsal cinsiyetini temsil etmez. Ezici çoğunlukla genç erkeklerdir, ki bu yaşlar cinsel rekabetin en yoğun hissedildiği yaşlardır. Tecavüz etmek üzere güya "sosyalleşmiş" olan bu genç erkekler, yaşları ilerledikçe bu özelliklerini gizemli bir şekilde kaybeder.

• Çoğu tecavüz hamilelikle sonuçlanmasa da, bir kısmı hamileliğe yol açar. Üreme çağındaki tecavüz kurbanlarının yaklaşık %5'i hamile kalır, böylece ABD'de her yıl tecavüzle bağlantılı 32.000'den fazla gebelik görülür (tecavüz vakalarında kürtajın öneminin sebebi budur). Bu oran tarihöncesi dönemde daha da yüksek olmalıdır, çünkü o zaman kadınlar uzun erimli gebelik kontrolünden faydalanmıyordu.[89] Brownmiller, tecavüzle ilgili biyolojik kuramların

---

[88] Jones, "Sex, culture, and the biology of rape: Toward explanation and prevention", 1999. Ayrıca bkz. Check ve Malamuth, "An empirical assessment of some feminist hypotheses about rape", 1985; Ellis ve Beattie, "The feminist explanation for rape: An empirical test", 1983; Symons, *a.g.e.*, 1979; Thornhill ve Palmer, *a.g.e.*, 2000.

[89] Gottschall ve Gottschall, "The reproductive success of rapists: An exploration of the

hayalî olduğunu, çünkü "üreme stratejisi açısından bakılırsa, tecavüzcünün tek şansının olduğu durumda hedefi tutturması veya ıskalamasının, normal çiftleşmeye göre bir tür Rus ruleti" sayılacağını yazmıştır.[90] Fakat normal koşullarla eş bulma her erkeğin seçeneği değildir, ayrıca hedefi tutturduğu veya ıskaladığı bir cinsel birleşmeyle sonuçlanan düzen, cinselliğe hiç meydan vermeyen düzenden evrimsel olarak daha başarılıdır. Doğal seçilim %1 kadar düşük üreme avantajlarını bile etkin bir şekilde işleyebilir.

Tecavüzün gerçekler temelinde anlaşılmasının kazancı, bunun azaltılmasına veya ortadan kaldırılmasına yönelik umuttur. Elimizdeki kuramlara göz atacak olursak, olası etkisi bulunan unsurların şiddet, cinsiyetçi tavırlar ve cinsel arzu olduğunu görürüz.

Herkes tecavüzün bir şiddet suçu olduğunda hemfikirdir. Tecavüz olaylarını en çok abartan durum, muhtemelen hukukun ortadan kalktığı anlardır. Devlet yapısı olmayan toplumlarda gerçekleştirilen akınların amacı çoğunlukla kadınların kaçırılıp tecavüz edilmesidir, ayrıca tecavüz, devletler arası savaşlarda, etnik grupların arasındaki kargaşada yaygınlıkla görülür. Barış zamanı, tecavüz oranları diğer şiddet suçlarının izini takip eder. Örneğin ABD'de zorla tecavüz oranı 1960'larda yükseldi, 1990'larda düştü; aynı dönemde öteki şiddet suçları da benzer bir dalgalanma gösterdi.[91] Toplumsal cinsiyetçi feministler, uygarlığın ve sosyal kurumların kadına şiddet uygulamasını suçlar, fakat aslında bu ilişki tam ters yöndedir. Kadınlara karşı şiddet, uygarlığın temas etmediği toplumlarda yeşerir ve uygarlık ne zaman çökse bu şiddet patlar.

Konuyla ilgili rakam bildiren hiçbir çalışma bilmesem de, cinsiyetçi tavırları hedeflemek tecavüzü azaltmak için özellikle umut vaat eden bir yol gibi görünmemektedir, gerçi başka sebeplerden ötürü istenir bir durumdur. Japonya gibi toplumsal cinsiyet rollerinin ABD'den daha keskin çizgilerle belirlendiği ülkelerde, tecavüz oranları çok düşüktür, ayrıca ABD'de cinsiyetçi 1950'li yıllar, liberal 1970'ler ve 1980'lere kıyasla kadınlar için daha güvenliydi. Bu bağıntıdan bir sonuç çıkacaksa ters yönde bir sonuç çıkabilir. Kadınlar erkeklerden bağımsızlıklarını kazanıp hareket özgürlüğü buldukça, kendilerini tehlikeli durumlar içinde daha sık bulacaktır.

Tecavüzün cinsel bileşenlerine odaklanan önlemler hakkında ne demeli? Thornhill ve Palmer genç erkeklerin sürücü ehliyeti almak için tecavüzü engelleme kursuna katılmalarının şart koşulmasını, kadınlara cinsel çekicilik kazandıran giyim tarzının tecavüze uğrama ihtimalini artırdığının anımsatıl-

---

per-incident rape-pregnancy rate", 2001.

[90] Jones, *a.g.e.*, 1999, s. 890.

[91] Adalet İstatistikleri Bürosu: www.ojp.usdoj.gov/bjs.

masını önerdiler. Bu sınanmamış reçeteler, bilimcilerin neden siyasetten uzak durması gerektiğine mükemmel bir örnektir, fakat bu önerilerin arkasında gelen nefreti hak etmemişlerdi. Tecavüz konusunda uzman olarak tasvir edilen Mary Koss "Bu düşünce demokratik bir toplumda kesinlikle kabul edilir gibi değildir" demiştir. (Buradaki tabu psikolojisine dikkat edin; önerileri yanlış olmakla kalmıyor, sırf *düşünmek* bile "kesinlikle kabul edilir gibi değildir.") Koss şunu ekler: "Tecavüz bir toplumsal cinsiyet suçu olduğu için bu tür öneriler eşitlik ilkesine zarar verir. Erkeklerin özgürlüklerinden çok kadınların özgürlüklerini devre dışı bırakırlar."[92]

Çekici giyim tarzı olan bir kadının, karşı konulamaz bir tecavüz dürtüsü uyandırdığını söyleyen ya da herhangi bir suç eyleminin sorumluluğunu failden çok kurbana yükleyen her önerinin itici bulunmasını anlamak kolaydır. Fakat Thornhill ve Palmer'ın dedikleri bunlar değildi. İhtiyatlı olmaya dayalı bir öneri getirdiler, adalet zemininde suçun kime yüklenmesi gerektiğini söylemediler. Elbette kadınlar istedikleri tarzda giyinme hakkına sahiptir, fakat mesele, kusursuz bir dünyada kadınların hangi haklarının olduğu değil, gerçek dünyada güvenliklerini nasıl en yükseğe çıkaracaklarıdır. Tehlikeli durumlardaki kadınların, uyandırdığı tepkiler ya da farkında olmadan gönderdiği işaretler konusunda dikkatli olmalarını önermek, sadece sağduyulu bir davranıştır. Herhangi bir yetişkinin bunun aksini düşünmesine inanmak zordur; kadınlara "cinsel saldırı bir cinsel haz eylemi değildir", "görünüm ve çekiciliğin tecavüzle ilgisi yoktur" diyen standart tecavüzü engelleme programlarında kafasına bu tür fikirler aşılanmışsa o başka.[93] Eşitlikçi feministler, Thornhill ve Palmer'ın söyleyebileceği herhangi bir şeyden daha sert bir üslupla bu tür tavsiyelerin sorumsuzluğuna dikkat çekti. Örneğin Paglia şunu yazmıştır:

> On yıl boyunca feministler, kendi yandaşlarını "tecavüz cinsellik değil şiddet suçudur" diyerek eğitmiştir. Shirley Temple tarzı, şeker kaplı bu saçmalık genç kadınları felaketlere maruz bıraktı. Feminizm tarafından yanıltılan bu kadınlar, sınıfta yanlarında oturan iyi aile çocuklarının kendilerine tecavüz etmesini beklemiyordu. ...
>
> Bu kızlar "pekâlâ kulüp partisinde sarhoş olup üst kata bir erkeğin odasına girebilirim, hiçbir şey de olmaz" der. Ben de "gerçekten mi? New York'a gittiğinde anahtarları arabanın üzerinde mi bırakıyorsun?" diye sorarım. Demek istediğim şey, bu hareketi yaptıktan sonra arabanız çalınırsa, evet polis hırsızın peşine düşmeli ve adam da cezasını görmelidir. Fakat aynı zamanda hem polisin hem benim "seni budala, aklın ne cehennemdeydi?" deme hakkımız da olur.[94]

---

[92] Aktaran: A. Humphreys, "Lawyers may use genetics study in rape defense", *National Post* (Kanada), 22 Ocak 2000, s. A8.

[93] Aktaran: Jones, *a.g.e.*, 1999.

[94] Paglia, *Cinsel kimlikler: Nefertiti'den Emily Dickinson'a sanat ve dekadans*, 1990 [2004], s. 51, 57.

Benzer olarak McElroy, Koss'unki gibi "erkeklerin özgürlüklerinden çok kadınların özgürlüklerini devre dışı bırakan" pratik tavsiyelerin verilmemesi gerektiği söyleyen savların mantıksızlığına işaret etmiştir:

> Kadınların saldırıya karşı açık olması her şeyi yapamayacağımız anlamına gelir. Gecenin bir yarısı ışıklandırılmamış bir kampüste ya da ıssız bir sokakta gerçek bir tehlikeye maruz kalmadan yürüyemeyiz. Bunlar her kadının yapabilmesi gereken şeylerdir, fakat "olmalıdır" demek bir ütopya dünyasına aittir. Bu söylem kalabalıkta cüzdanınızı düşürdüğünüzde, cüzdanınızın size kredi kartlarınız, nakit paranız eksilmeden geri geldiği bir dünyaya aittir. Porsche arabaların varoşlarda kilitlenmeden bırakıldığı, çocukların parkta oynarken başında beklemek zorunda olmadığınız bir dünyaya aittir. Yüzleştiğimiz ve bizi kısıtlayan gerçeklik bu değildir.[95]

Tecavüz cinsellik değildir diyen öğretinin gerçeklikten kopmuş olması, sadece kadınlara verilen tavsiyeleri değil, aynı zamanda tecavüzcüleri caydıracak siyasetleri de yoldan çıkarıyor. Kimi hapishane sistemleri, cinsel tacizcileri çocuklukta yaşanan tacizlerin köklerine inmek üzere tasarlanmış grup terapilerine veya psikodrama seanslarına sokar. Amaç, bu tacizcileri anne babalarına ve topluma karşı duydukları öfke yüzünden kadınlara saldırdıklarına ikna etmektir. (*Boston Globe*'de çıkan bir haberde "bu tedavinin başarı oranını bilmenin yolu yok" denmiştir.)[96] Başka bir program, tecavüzcüleri ve dayakçıları "profeminist tedaviyle" yeniden eğitir. Bu eğitime ataerkillik, eşcinsel karşıtlığı, mahalli şiddet ve ırkçı baskı arasındaki bağlar konulu dersler dahildir. "Bana Bunu Ataerkillik Yaptırdı" adlı bir makalede, psikiyatrist Sally Satel şu yorumda bulunur: "Şiddete yatkın erkelerin profeminist 'tedavi'yi hak ettiğini düşünmek çekici gelse de, kocaları yararsız bir tedavi sürecinden geçerken, gerçekten kurban durumundaki kadınların yaşadığı tehlikenin artması da trajik bir gerçektir."[97] Doğru psikolojik veya feminist sloganları dile getirmeyi öğrenen uyanık tacizcilerin başarıyla tedavi edildiği düşünülüp dolayısıyla erken salınabilirler, böylece onlara yeniden kadın avlama fırsatı sunulmuş olur.

Entelektüel derinliğe sahip incelemesinde Jones, tecavüz meselesini sarmalayan yasal konuların, cinsel bileşenleri saf dışı bırakmadan sofistike bir anlayışla nasıl açıklığa kavuşturulabileceğini gözler önüne serer. "Kimyasal kısırlaştırma", örneklerden biridir; gönüllülere Depo-Provera isimli ilaç şırınga edilir. Bu ilaç, androjen hormonlarının salgılanmasını azaltır ve böylece saldırganın cinsellik dürtüsü güdükleştirilmiş olur. Cinselliği delilik derecesinde saplantı haline getirmiş, tecavüz, çocuk tacizi ve teşhircilik gibi suçları takıntı

---

[95] McElroy, *Sexual correctness: The gender-feminist attack on women,* 1996.

[96] J. Phillips, "Exploring inside to live on the outside", *Boston Globe,* 21 Mart 1999.

[97] S. Satel, "The patriarchy made me do it", *Women's Freedom Newsletter, 5,* Eylül/Ekim 1998.

haline getirmiş kişilere de bazen bu ilaç verilir. Kimyasal kısırlaştırma suç alışkanlığı oranlarını büyük miktarda düşürebilir; bir çalışmada %46'dan %3'e düşmüştü. Elbette bu ilacın kullanımı, mahremiyet ve ceza hakkında ciddi anayasal sorunlar doğurur. Bu meseleler hakkında biyoloji bilimi tek başına karar veremez. Fakat yorumcular önceden "kısırlaştırma işe yaramaz, çünkü tecavüz cinsellikle ilgili değil şiddet ve güçle ilgili bir suçtur" derse, mesele berraklaşacağına bulanıklaşır.

Jones kimyasal kısırlaştırmanın avukatlığını yapmaz (ben de yapmıyorum). İnsanlardan, tecavüz olaylarını azaltmanın bütün imkânlarını gözden geçirip bunları açık bir zihinle ve dikkatlice değerlendirmelerini istemektedir. Tecavüz ve cinselliğin aynı hamurdan yoğrulduğu fikrine katlanamayan kişiler, rakamlara tekrar bakmalıdır. Tecavüz olaylarını on beş kat azaltabilecek bir önlem elden çıkarılırsa, normalde tecavüze uğramayacak birçok kadına tecavüz edilecektir. İnsanların hangisine daha çok değer verdiklerine karar vermeleri gerekebilir, dişi toplumsal cinsiyetinin çıkarlarını kolladığını söyleyen bir ideolojiye mi yoksa dünyada gerçek kadınların başına gelenlere mi.

Cinsiyetlerle ilgili modern tartışmalarda insanların bu kadar öfkelenmesine rağmen, ortak zeminde büyük bir genişleme de olmuştur. Kimse cinsiyet ayrımcılığı ya da tecavüzü kabul etmek istemez. Kimse zamanı tersine çevirip, mümkün olsa bile, üniversitelerdeki ve meslek hayatındaki kadınları yerinden etmek istemez. Aklı başında hiçbir insan, geçen yüzyılda kadınların özgürlüğüne dair ilerlemelerin, insanlık durumunu hesapsız biçimde zenginleştirdiğini inkâr edemez.

Duygusal bakımdan yüklü fakat vicdanen yersiz sapmalar yüzünden yoldan çıkmamak mantık gereğidir. İnsan doğası bilimleri, konuyla ilgisiz bu tezleri, gerçekten önemli olan hedeflerden ayırarak, kadınların çıkarlarını güçlendirebilir. Siyasal ve sosyal eşitlik hareketi olarak feminizm önemlidir, fakat kendisini insan doğasıyla ilgili tuhaf öğretilere adamış akademik bir klik olarak feminizm önemli değildir. Kadınlara yapılan ayrımcılığı ortadan kaldırmak önemlidir, fakat kadınlar ve erkeklerin birbiriyle aynı zihinlerle doğduklarına inanmak önem taşımaz. Seçim yapma özgürlüğü önemlidir, fakat kadınların tüm mesleklerde %50 oranında yerleşmesini sağlamak önemli değildir. Cinsel saldırıları ortadan kaldırmak önemlidir, fakat tecavüzcülerin büyük bir erkek komplosunda kendi paylarına düşen işi yaptığını söyleyen bir kuram ileri sürmek önemsizdir.

19 | ÇOCUKLAR

"Doğa/yetiştirme tartışması sona ermiştir." Yakın tarihli bir makale bu cümleyle başlıyordu ve adı da –"Davranış genetiğinin üç yasası ve bunların anlamları"– en az açılış cümlesi kadar cüretkârdı.[1] Bütün insanlarda ortak olan donanımın tanımlanması ve bu donanımın bir şeyler öğrenmemizi nasıl sağladığına gelirsek –önceki bölümlerin konusu buydu– doğa/yetiştirme tartışması sona ermekten elbette uzaktır. Fakat mesele toplumun ana akımında insanları birbirlerinden farklı kılan şeylerin ne olduğuna, yani insanları zeki veya yavaş, kibar veya edepsiz, cesur veya utangaç yapan şeylere geldiğinde, binlerce yıldır sahnelenen doğa/yetiştirme tartışması gerçekten bitmiştir ya da bitmiş olmalıdır.

Doğa/yetiştirme tartışmasının bittiğini duyururken, Eric Turkheimer yalnızca katır eğitmenlerinin geleneksel dikkat çekme tekniğini, yani kafalarına birkaç sıkı darbe indirme yöntemini kullanmamıştı. Ayrıca psikoloji standartlarına göre sıra dışı bir somutluğa sahip deneysel sonuçların da özetini vermişti. Bunlar farklı ülkelerde gerçekleştirilen birçok deneyde kırk yıl boyunca tekrar tekrar elde edilmiş sonuçlardı. Denek sayısı gittikçe artmış (çoğunlukla binlerce denekle çalışılmıştı), kullanılan yöntemler geliştirilmiş ve çeşitli itirazlar yöneltilmişti, ama yine de sonuçlar yanlış anlaşılamaz şekilde ortadaydı.

Davranış genetiğinin üç yasası, psikoloji tarihinin en önemli keşfi olabilir. Fakat çoğu psikolog bu yasaları kavrayamamıştır; çoğu aydın ise bu yasalar haber dergilerinde kapak konusu olarak açıklansa da bunları anlamaz. Bunun sebebi, söz konusu yasaların anlaşılması güç kavramlar olması değildir: Hatta her biri matematiksel anlatıma başvurulmaksızın tek bir cümleyle ifade edilebilir. Anlaşılmamalarının sebebi, bu yasaların Boş Sayfa kuramını ezip geçmesidir ve Boş Sayfa kuramı birçok aydının kafasında öyle yer etmiştir ki doğru veya yanlış olmasını tartışmayı bir yana bırakın, bunun alternatifini *idrak* edemezler.

Üç yasa şöyledir:

- Birinci Yasa: İnsanların bütün davranış özellikleri kalıtsaldır.
- İkinci Yasa: Aynı ailede büyütülmüş olmanın etkisi, genlerin etkisinden küçüktür.
- Üçüncü Yasa: İnsanların karmaşık davranış özelliklerindeki varyasyonların önemli bir oranını genler ya da aile etkisi açıklamaz.

[1] Turkheimer, "Three laws of behavior genetics and what they mean", 2000.

Bu yasalar, bizi biz yapan şeyle ilgilidir (vatandaşlarımızla karşılaştırıldığında) ve dolayısıyla çocukluğumuzda bizi etkileyen güçler hakkındadır. Çocukluk, hayatımızda zekâ ve kişiliğin biçimlendiği düşünülen bir aşamadır. "Sürgünün kıvrılmasının ağacı eğmesi gibi" diye yazmıştır Alexander Pope. "Çocuk bir erkeğin babasıdır" diye yazan Wordsworth'un sözlerinde "sabahın günü gösterdiği gibi çocukluğu da insanı gösterir" diyen Milton yankılanmaktadır. "Bana ilk yedi yılı boyunca bir çocuk verin, ben de size bir adam vereyim" derdi Cizvitler; ki bu söz Michael Apted tarafından hazırlanan ve bir grup Britanyalı çocuğu her yedi yılda bir (*Seven Up, Fourteen Up* adıyla, yedi yaşlarına geldiklerinde, on dört yaşlarına geldiklerinde vs) takip eden bir belgesel filmler dizisinin slogan cümlesi olarak kullanılmıştı. Kitabın bu bölümünde sizi bu yasalar arasında dolaştıracağım, bu yasaların insanın doğası, yetiştirilmesi ve yukarıdaki bahsedilmeyen bazı unsurlar için ne anlama geldiğini gözler önüne sereceğim.

BİRİNCİ YASA: *İnsanların bütün davranış özellikleri kalıtsaldır.* En baştan başlayalım. "Davranış özelliği" ne demektir? Birçok araştırmada bu kavram, standartlaştırılmış psikoloji testleriyle ölçülebilen ve bir kişiye ait değişmez bir özelliğidir. Zekâ testleri insanlardan bir dizi rakamı tersten okumalarını, *gönülsüzlük* ve *pişmanlık* gibi kelimeleri tanımlamalarını, bir yumurta ile tohumun ortak ne özelliği olduğunu söylemelerini, dört üçgenden bir kare oluşturmalarını ve geometrik dizilerin ardına gelecek sayıyı bulmalarını ister. Kişilik testleriyse insanlara "bir tanıdığımla karşılaşmayayım diye çoğunlukla caddenin karşı tarafına geçiyorum", "karşısındakine fırsat sunan birinden yararlanan kişiyi suçlamam", "bir şey yapmadan önce arkadaşlarımın ne tepki vereceğini ölçmeye çalışırım", "insanlar benim hakkımda kaba ve aşağılayıcı sözler kullanıyor" gibi ifadelerle hemfikir olup olmadıklarını sorar. Bu testler kulağa kuşkulu geliyor, fakat geniş ölçekte bu testler geçerlidir: Bir kişi ne zaman teste sokulsa aşağı yukarı aynı sonuç alınır ve testler öngörmesi gereken şeyleri istatistiksel olarak başarıyla öngörür. IQ testleri okulda ve iş yerinde performansı öngörürken; kişilik profilleri de başka kişilerin o insanla ilgili yargıları ve psikiyatrik teşhisler, evlilik dengesi, yasayla sürtüşme gibi hayatta başına gelebilecek şeylerle bağlantılıdır.[2]

Diğer araştırmalarda davranışlar çok daha doğrudan kaydedilir. Lisans öğrencileri ellerinde kronometre ve kâğıtla, çocukların ne yaptığını gözlemleyerek okul bahçelerinde gezinir. Birkaç öğretmen tarafından çocukların saldırgan tutumları notlandırılır ve bu notların ortalaması alınır. İnsanlar ne kadar televizyon seyrettiklerini veya ne kadar sigara içtiklerini bildirir. Araştırmacılar bu

[2] Goldberg, "Simple models or simple processes? Some research on clinical judgments", 1968; Janda, *Psychological testing: Theory and applications,* 1998; Neisser ve diğerleri, "Intelligence: Knowns and unknowns", 1996.

testlerden edinilen bilgileri lise mezuniyet dereceleri, yasalara karşı işledikleri suçlar ve boşanma gibi sonuçlarla bağdaştırır.

Ölçümlerin yapılmasının ardından örnek grubunun *varyansı* hesaplanabilir: Bütün değerlerin grup ortalamasından sapma değerinin karesinin ortalaması alınır. Varyans, grup üyelerinin birbirlerinden ne derece farklı olduğunu belirten bir rakamdır. Örneğin, Labrador retriever cinsi köpeklerden oluşan bir grubun vücut ağırlığı varyansı, farklı soylardan köpeklerin oluşturduğu grubun vücut ağırlığı varyansından küçük olacaktır. Varyans parçalara ayrılıp tahlil edilebilir. Grubun varyansının belirli bir yüzdesi bir etkenle örtüşüyor (şart olmasa da bu etken varyansın sebebi olabilir), başka bir yüzdesi ikinci bir etkenle örtüşüyor vesaire, böylece yüzdeler toplanınca yüzde yüze ulaşılıyor demek matematiksel olarak anlamlıdır. Örtüşmenin derecesi bağıntı katsayısı olarak ölçülebilir. Değeri −1 ile +1 arasında değişen bu sayı, bir ölçümde yüksek puan veren kişilerin, başka bir ölçümde de yüksek puan vermesinin derecesini gösterir. Davranış genetiği araştırmalarında, belirli bir etkenle açıklanabilecek varyansın oranını tahmin etmek için bu sayı kullanılır.[3]

Kalıtsallık, genetik farklılıklarla ilişkili olan bir özelliğin varyans oranıdır. Çeşitli yollarla ölçülebilir.[4] En basiti, doğumdan sonra birbirlerinden ayrılıp farklı ortamlarda büyütülmüş tek yumurta ikizlerinin arasındaki ilişkiyi belirlemektir. Onların bütün genleri ortaktır ve maruz kaldıkları hiçbir çevresel etki aynı değildir (örnek grubunun farklı çevre şartlarının arasındaki değişkenliğe kıyasla); dolayısıyla aralarındaki herhangi bir bağıntı, genlerin etkisi olmalıdır. Başka bir seçenek, bütün genleri ve çevresel etkilerin hemen hepsi ortak olan, yani birlikte büyümüş tek yumurta ikizleri ile genlerinin yarısını ve çevresel etkilerin hemen hepsini paylaşan birlikte büyütülmüş çift yumurta ikizlerinin karşılaştırılmasıdır (kesin bir dille ifade etmek gerekirse, örnek grup içindeki insanlar arasında değişkenlik gösteren genlerin yarısını paylaşırlar; bütün insanlarda ortak olan genlerin bunlarda da ortak olduğu açıktır). Tek yumurta ikizleri için hesaplanan bağıntı daha yüksekse, muhtemelen bu onlarda fazladan ortak olan genlerin etkisinin yansımasıdır. İki bağıntı arasındaki fark ne kadar büyükse, kalıtsallık tahmini o kadar büyük olur. Başka bir teknik ise, genlerin yarısı ve çevresel etkilerin hemen hepsini paylaşan biyolojik kardeşler ile genleri ortak olmayan (değişkenlik gösteren genler söz konusu olduğunda), çevresel etkilerin hemen hepsini paylaşan üvey kardeşleri karşılaştırmaktır.

Ne veya nasıl ölçülürse ölçülsün, sonuçlar kabaca aynı çıkacaktır. Ayrı büyütülmüş tek yumurta ikizleri birbirlerine epey benzerler; birlikte büyümüş tek yumurta ikizleri, birlikte büyümüş çift yumurta ikizlerinden daha çok benzeşirken, biyolojik kardeşler de üvey kardeşlerden çok daha fazla benzeşir.[5] Bütün

---

[3] Jensen, "A note on why genetic correlations are not squared", 1971.

[4] Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics*, 2001.

[5] Bouchard, "Genes, environment, and personality", 1994 ve "Genetic and environmen-

bunlar yüksek kalıtsallık değerlerine dönüşmektedir ve genelde bu değerler 0,25 ila 0,75 arasında değişir. Bu durumun genelde kabul edilen özetine göre, zekâ, kişilik ve hayatta başa gelen şeylerdeki varyasyonun yaklaşık yarısı kalıtsaldır – genlerle bağıntısı vardır ya da genlerin dolaylı bir sonucudur. Bundan daha kesin ifadelerle konuşmak zordur, çünkü kalıtsallık değerleri bu yelpaze içinde bir dizi sebepten ötürü değişkenlik gösterir.[6] Bu sebeplerden biri şudur: Acaba ölçüm hatası (rastgele parazit) toplam varyansa dahil edilmiş mi yoksa öngörülüp denklemden çıkarılmış mıdır? Başka bir tanesi şöyledir: Acaba genlerin *tüm* etkileri öngörülmüş müdür yoksa sadece *aditif* etkiler mi göz önüne alınmıştır; yani kişinin diğer genlerinden bağımsız olarak aynı etkiyi uyandıran genler mi hesaba katılmıştır (başka bir deyişle, soyu saf olan özelliklerin genleri)? Üçüncü bir sebep de en başta örnek grubundaki varyasyon miktarıdır: Homojen ortamlara sahip denek grupları, yüksek kalıtsallık değerleri verirken, değişkenlik gösteren ortamlarda bu değer küçüktür. Dördüncü olarak, bir özelliğin kişinin hayatının hangi zamanında ölçüldüğü önemlidir. Örneğin, zekânın kalıtsallığı yaş ilerledikçe artar ve ileri yaşlarda 0,8 değerine kadar çıkar.[7] "Ağaç yaşken eğilir" sözünü unutun ve "Tanrım, anne babama dönüşüyorum!" sözünü düşünün.

"Bütün özellikler kalıtsaldır" ifadesi bir parça abartılıdır, fakat çok da değil.[8] Ev ortamına veya kültüre kökünden bağımlı olan somut davranış özellikleri elbette hiç de kalıtsal değildir: Hangi dili konuşup hangi dine taptığınızı ve hangi siyasal partiyi desteklediğinizi çevreniz belirler. Fakat kişinin temel yetenekleri ve mizacını yansıtan davranış özellikleri kalıtsaldır: Dile ne kadar hâkim, ne kadar dindar, ne kadar liberal veya muhafazakâr olduğunuz gibi özellikler. Genel zekâ kalıtsaldır ve kişiliğin değişkenlik gösterdiği beş ana özellik de öyle (İngilizcede OCEAN kısaltmasıyla özetlenir): Deneyimlere açık olmak, vicdanlılık, içe dönük veya dışa açık olmak, bildiğini okumak veya uzlaşmacı olmak, nevrotizm. Şaşırtıcı derecede özgün olan özelliklerin de kalıtsal olduğu anlaşılmıştır: örneğin nikotin veya alkol bağımlılığı, televizyon başında

tal influences on intelligence and special mental abilities", 1998; Bouchard ve diğerleri, "Sources of human psychological differences: The Minnesota Study of Twins Reared Apart", 1990; Loehlin, *Genes and environment in personality development,* 1992; Plomin, *Genetics and experience: The interplay between nature and nurture,* 1994; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001.

[6] Plomin ve diğerleri, *a.g.e.,* 2001.

[7] McLearn ve diğerleri, "Substantial genetic influence on cognitive abilities in twins 80 or more years old", 1997; Plomin, Owen ve McGuffin, "The genetic basis of complex human behaviors", 1994.

[8] Bouchard, *a.g.e.,* 1994 ve a.g.y, 1998; Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.,* 1990; Loehlin, *a.g.e.,* 1992; Lykken ve diğerleri, "Emergenesis: Genetic traits that may not run in families", 1992; Plomin, "The role of inheritance in behavior", 1990 ve *a.g.e.,* 1994; Stromswold, "Genetics of spoken language disorders", 1998.

harcanan saat sayısı, boşanmaya yatkınlık gibi. Son olarak Chas Addams'ın karikatüründeki gibi patent bürosunun önünde karşılaşan Mallifert kardeşler ve onların gerçek dünyadaki muadilleri vardır: Doğumda ayrılan tek yumurta ikizleri büyüdüklerinde gönüllü bir itfaiye takımında şef olmuşlardı, sorulara yanıt verirken ikisi de boyunlarındaki zincirle oynuyordu ve ikisi de onları hava alanından (ayrı ayrı) alan araştırmacıya, arabanın tekerlek rulmanlarından birinin yerinden çıktığını ve değiştirilmesi gerektiğini söylemişti.

Bir keresinde Marlon Brando'nun bir söyleşisini izlemiştim. Çocukluğunda nelerden etkilenip oyuncu olduğu soruldu. O da doğumda ayrılan tek yumurta ikizlerinin aynı saç parfümünü, aynı marka sigarayı kullanabileceğini ve aynı plajda tatile gidebileceğini falan anlattı. Söyleşiyi yapan Connie Chung, sanki sıkıcı bir konferansa katılmış gibi horlama numarası yaptı, oysa Brando'nun sorusunu yanıtladığını – veya daha doğrusunu söylersek bu soruyu neden yanıtlayamadığını açıkladığını anlamamıştı. Yetenekler ve zevklerin kalıtsallığı sıfır olmadığı sürece, bir özelliğin genler tarafından mı, çocukluk deneyimleri tarafından mı belirlendiğini yoksa söz konusu özelliği ikisinin birden mi etkilediğini bilmemizin yolu yoktur. Chung, bu meseleyi anlamayan tek kişi değildir. Birinci Yasa anne babada bir şey ölçüp, biyolojik çocuklarda bir şey ölçüp, sonra da anne baba etkisi hakkında sonuçlar çıkarmanın değersiz olduğunu ima eder; çünkü bağıntılar sadece bu kişilerin ortak genlerini yansıtıyor olabilir (saldırgan anne babaların çocukları da saldırgan olabilirken, konuşkan anne babaların çocukları da konuşkandır). Fakat sanki bütün özelliklerin kalıtsallığı sıfırmış gibi, bu pahalı araştırmalar yapılmaya ve sonuçları da çocuk bakımı tavsiyelerine dönüştürülmeye devam eder. Belki de Brando'dan bilimsel araştırma ödeneklerin kime verileceğini gözden geçiren toplantılarda yol göstermesi istenilmeli.

Davranış genetiğini eleştirenler, Birinci Yasaya seçenek oluşturabilecek bir yorum bulmaya çalışmıştır. Belki doğumda ayrılan çocukların üvey ailelerinin ortamları benzeşiyordu. Belki ayrı kaldıkları sürede birbirleriyle temas ettikleri de olmuştu. Belki anne babalar tek yumurta ikizlerinin birbirlerine benzemesi gerektiğini düşünüp ona göre davranıyordur. İkizler sadece genleri değil, aynı rahmi de paylaşır, bazen tek yumurta ikizlerinin koryon [fetusu saran zar] ve plasentası da ortaktır. Birbirlerine benzemelerini belki de genleri değil, doğum öncesindeki bu ortak deneyimleri sağlıyordur.

Bu olasılıkların hepsi sınanmıştır. Bazı örneklerde kalıtsallık tahminini birkaç puan düşürmüş olsalar da, çok fazla da azaltamadılar.[9] Üvey anne babaların özellikleri ve ev ortamı da ölçülmüştür (eğitimleri, sosyoekonomik statüleri, kişilikleri vs); bu özellikler tek yumurta ikizlerine aynı kişiliği ve mizacı kazandıracak kadar homojen değildir.[10] Tek yumurta ikizlerinin ikisi de, boyun

---

[9] Plomin ve diğerleri, *a.g.e.*, 2001.

[10] Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.*, 1990; Plomin, "Continuing commentary: Why children in the same family are so different from one another", 1991 ve *a.g.e.* 1994; Plomin ve

zincirlerini parmaklarına dolamak ya da asansörde burundan nefes alıp vermek konularında cesaretlendirildikleri evlere bilhassa seçilip verilmez. Daha önemlisi, doğumdan sonra ayrılan tek yumurta ikizlerinin verildiği evler, doğumdan sonra ayrılan çift yumurta ikizlerinin verildiği evlere kıyasla birbirlerine daha çok benziyor değildir, ama tek yumurta ikizleri çift yumurta ikizlerine kıyasla daha çok benzeşirler.[11] En önemlisi ise ev ortamındaki farklılıklar büyüyen çocukların zekâsı ve kişiliğinde zaten bir fark yaratmaz (İkinci Yasayı incelerken göreceğiz), dolayısıyla bu iddia tartışmalıdır.

Birbirinden ayrılmış ikizlerin temas etmesine gelecek olursak, iki kişi arasında rastlantısal bir karşılaşmanın, kişilikleri ve zekâlarını baştan yaratması pek muhtemel değildir, fakat her durumda temas miktarının, ikizlerin benzerlik derecesiyle bir bağıntısı olmadığı anlaşılmıştır.[12] Anne babalar, arkadaşlar ve akranların beklentileri için ne demek gerekir? Genetik tahliller öyle olmadığını gösterene dek çift yumurta ikizi sanılan tek yumurta ikizlerinin durumu, bu iddia için temiz bir sınama imkânı sağlamıştır. Tek yumurta ikizlerini benzer kılan şey beklentilerse, bu ikizlerin benzer olmaması gerekir; sorumluluk genlerdeyse birbirlerine benzemelidirler. Aslında bu ikizler, anne babaların tek yumurta ikizi olduğunu bildiği ikizler kadar benzeşirler.[13] Ayrıca, ikizlerin anne babaları tarafından ne kadar benzer muamele gördüğünün doğrudan ölçümü ile kişilik veya zekâ benzerlikleri arasında bir bağıntı yoktur.[14] Son olarak, aynı plasentayı paylaşmak tek yumurta ikizlerinin benzerliğini artırmaz, fakat *azaltabilir* (çünkü ikizlerden biri, diğeri üzerinde baskı kurabilir); araştırmaların, ortak plasentanın neredeyse tutarlı bir etkisinin olmadığını göstermesinin sebebi de budur.[15] Fakat ortak plasenta benzerliklerini artırıyor olsaydı bile, kalıtsallık değerindeki yükseliş mütevazı olurdu. Davranış genetikçisi Matt McGue'nun, kalıtsallık tahminlerini mümkün mertebe aşağı çekmek için doğum öncesi etkilerden faydalanmaya çalışan ve kısa süre önce ortaya çıkmış bir matematik modeline dayanarak belirttiği gibi: "IQ tartışmasının acaba IQ %50 mi yoksa %70 mi kalıtsaldır sorusunu merkez alması, son yirmi yılda doğa/yetiştirme tartışmasının nasıl kulvar değiştirdiğinin çarpıcı bir göstergesidir."[16] Her halükârda, üvey kardeşler ile öz kardeşleri kıyaslayan araştırmalar, ikizlere odaklanmaz

---

Daniels, "Why are children in the same family so different from one another?", 1987.

[11] Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.*, 1990; Pedersen ve diğerleri, "Effects of early rearing environment on twin similarity in the last half of the life span", 1992.

[12] Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.*, 1990; Bouchard, *a.g.e.*, 1998.

[13] Scarr ve Carter-Saltzman, "Twin method: Defense of a critical assumption", 1979.

[14] Loehlin ve Nichols, *Heredity, environment and personality: A study of 850 sets of twins*, 1976.

[15] Bouchard, *a.g.e.*, 1998; Gutknecht, Spitz ve Carlier, "Long-term effect of placental type on anthropometrical and psychological traits among monozygotic twins ...", 1999.

[16] McGue, "The democracy of the genes", 1997.

bile; ayrıca bu araştırmalar da ikiz çalışmalarıyla aynı sonuçları elde eder, dolayısıyla ikizliğe özgü hiçbir unsur, Birinci Yasayı saf dışı edecek gibi değildir.

Davranış genetiği yöntemleri, kendi içinde üç kısıtlama barındırır. İlk olarak ikizler, kardeşler ve üvey kardeşlerle yapılan çalışmalar, insanları neyin farklı kıldığına açıklama getirebilir, fakat insanların ortak noktasını, yani evrensel insan doğasını açıklayamazlar. Örneğin, zekânın kalıtsallık değerinin 0,5 olduğunu söylemek, kişinin zekâsının yarısını kalıtımla aldığı anlamına gelmez (bu artık ne anlama geliyorsa); bu ifadeyle insanlar arasındaki *varyasyonun* sadece yarısının kalıtımla geçtiği ima edilir. 3. ve 4. Bölümlerde bahsedilenler gibi patolojik durumlarla ilgili davranış genetiği çalışmaları evrensel insan doğası üzerine ışık tutabilir, fakat bu bölümün konusuyla ilgisizdirler.

İkincisi, davranış genetiği yöntemleri, incelenen insan grubu içindeki varyasyonu hedef alır, insan grupları *arasındaki* varyasyona bakmaz. Örnek grubundaki ikizler veya üvey kardeşlerin hepsi orta sınıf Amerikalı beyazlarsa, kalıtsallık tahminleri bize, orta sınıf beyaz Amerikalıların diğer orta sınıf beyaz Amerikalılardan farklılık gösterdiğini anlatabilir, fakat orta sınıfın, alt ya da üst sınıflardan, Amerikalıların Amerikalı olmayanlardan, beyazların Asyalılar ya da siyahlardan neden farklı olduğuna açıklama getiremez.

Üçüncüsü, davranış genetiği yöntemleri sadece özelliklerin genlerle *bağıntısını* gösterebilir, ama özelliklerin doğrudan gen ürünü olduğunu göstermez. Bu yöntemler, genlerin nispeten doğrudan ürünü –beyin bağlantılarını veya metabolizmasını etkileyen genlerin sonucu– olan özellikler ile dolaylı ürünler –belirli bir fiziksel görünüme yönelik genlerin sonucu– olan özellikleri ayırt edemez. Ortalamada uzunların, kısalara kıyasla işlerinde daha hızlı terfi ettiğini veya çekici insanların çekici olmayanlara göre kendilerinden daha emin olduğunu biliyoruz.[17] (Bir deneyde, sahte bir röportaj sırasında numaradan dışarıya çağrılan röportajcıyı denekler beklemek zorunda bırakıldı; normal görünümlü kişiler şikâyet etmeye başlamadan önce dokuz dakika beklerken, çekici görünümlüler üç dakika yirmi saniye sabredebildi.)[18] Muhtemelen insanlar uzun boylu ve çekici kişilere boyun eğer, bu da onların daha başarılı olmasını ve işlerinde ilerlemelerini sağlar. Boy ve görünüm açıkça kalıtsaldır, dolayısıyla görünümün etkilerini bilmiyor olsaydık, bu insanların başarısının dolaylı olarak uzun bacaklar veya hoş bir burun sağlayan genler yerine doğrudan hırs veya özgüven genlerinden geldiğini düşünebilirdik. Buradan çıkarılması gereken ders, kalıtsallığın her zaman bütün bulguların ışığında yorumlanması gerektiğidir; üstelik kalıtsallığın anlamı daima göze sokacak kadar açıkta olmaz. Bu söylenenlerden sonra, aslında kişiliğin kalıtsallığının görünümle ilgili genlere

---

[17] Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty,* 1999; Persico, Postlewaite ve Silverman, *The effect of adolescent experience on labor market outcomes: The case of height,* 2001.

[18] Jackson ve Huston, "Physical attractiveness and assertiveness", 1975.

indirgenemeyeceğini biliyoruz. Görünümün kişilik üzerine etkisi küçük ve kısıtlıdır; bununla birlikte, sarışınlarla ilgili şakalar bütün çekici kadınların kibirli ve başarılı olmadığını gösteriyor. Bunun aksine kişilik özelliklerinin kalıtsallığı büyük ve kapsamlıdır, hatta görünümün yan ürünü olarak açıklanamayacak kadar büyüktür.[19] 3. Bölümde gördüğümüz gibi, kişilik genleri bazı örneklerde sinir sisteminde ürünleri olan gerçek genlerle bağdaştırılabilir. İnsan Genomu Projesi'nin tamamlanmasıyla birlikte, genetikçilerin yakında bu tip bağlantılardan daha çok bulması muhtemeldir.

Birinci Yasa, radikal bilimciler için bir karın ağrısıdır. Bu yasanın itibarını sarsmayı denemiş, fakat başaramamışlardır. 1974'te Leon Kamin şunu yazmıştı: "IQ testi sonuçlarının kalıtsal olduğunu söyleyen varsayımı sağduyulu bir kişinin kabul etmesini sağlayacak veriler mevcut değildir"; on yıl sonra aynı yargıyı Lewontin ve Rose'la birlikte tekrar dile getirdi.[20] 1970'lerde bile Bizans entrikasına benzeyen bu iddia 1980'lere gelindiğinde bir çaresizlik göstergesiydi ve günümüzde tarihe karışmıştır.[21] Her zamanki gibi saldırılar, sadece duygusuz akademik tahliller aracılığıyla gelmiyordu. Ayrı büyütülmüş ikizler üzerinde büyük ölçekli ilk araştırmayı gerçekleştiren Thomas Bouchard, kişilik genetiği çalışmalarının öncülerinden biridir. Minnesota Üniversitesi'ndeki aktivistler onu ırkçı diye niteleyip "Alman faşizmi"yle ilintilendiren el ilanları dağıttılar, ona Nazi dedikleri sloganları sprey boyayla oraya buraya yazdılar ve üniversiteden kovulmasını talep ettiler. Psikolog Barry Mehler, Bouchard'ı, araştırma kisvesi altında Nazi kamplarında ikizlere işkence eden doktor Josef Mengele'nin çalışmasını "ıslah etmekle" suçladı. Her zamanki gibi bu suçlamalar hem entelektüel hem de kişisel bakımdan haksızlıktı: Faşistlikle alakası olmayan Bouchard, 1960'larda Berkeley'deki Özgür Konuşma Hareketi'nin katılımcılarından biriydi, aktivistliği yüzünden kısa süre hapis yatmıştı ve yine olsa yine yaparım diyordu.[22]

Bu saldırılar açıkça politiktir ve bunları savuşturmak kolaydır. Asıl zararlı olan şey, Birinci Yasanın yorumlanma şeklidir: "Yani her şeyin genlerle ilgili olduğunu söylüyorsunuz" ya da daha öfkeli bir tavırla "genetik belirlenimcilik!" gibi ifadeler dile getirilir. Modern entelektüel yaşantıdaki bu tuhaf refleksi daha önce yorumladım: Konu gelip genlere dayandığında, insanlar, yüzde ellisi ila yüzde yüzü, "bazı" ile "hepsi" ve "etkiliyor" ile "belirliyor" ifadeleri arasındaki farkları ayırt etme becerilerini kaybediyor. Bu entelektüel sakatlığın teşhisi

---

[19] Bouchard, *a.g.e.,* 1994; Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.,* 1990.

[20] Kamin, *The science and politics of IQ,* 1974; Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes,* 1984, s. 116.

[21] Neisser ve diğerleri, "Intelligence: Knowns and unknowns", 1996; Snyderman ve Rothman, *The IQ controversy: The media and public policy,* 1988.

[22] Hunt, *The new know-nothings: The political foes of the scientific study of human nature,* 1999, s. 50-51.

açıktır: Teolojik zeminde genlerin etkisinin sıfır olması zorunluysa, o zaman sıfır olmayan bütün değerler eşit derecede sapkınlıktır.

Fakat Boş Sayfa kuramının en kötü yan etkisi, insanların, genlerin etkisini değil, çevrenin etkisini yanlış anlamasıdır.

İKİNCİ YASA: *Aynı ailede büyütülmüş olmanın etkisi, genlerin etkisinden küçüktür.* Şimdi geldiğimiz noktada, genlerimizin bizi komşularımızdan farklı kılma konusunda rol oynadığını ve çevremizin eşit payı olduğunu takdir ediyor olmalısınız. Bu noktada herkes aynı yargıya varır. Bizler hem genlerimiz hem de ailemizin bizi yetiştirme tarzı tarafından şekillendirildik: Anne babalarımızın bize davranış biçimi ve içinde büyüdüğümüz evin ortamı da önemlidir.

O kadar hızlı gitmeyelim. Davranış genetiği, çevremizin bizleri etkileyebileceği iki farklı yolu ayırt etmemizi sağlar.[23] *Ortak* çevre bizi ve kardeşlerimizi etkileyen şeydir: Anne babamız, ev hayatımız ve mahallemiz (örnek grubundaki diğer anne babalara ve mahallelere kıyasla). *Ortak olmayan* veya *eşsiz çevre* bunun dışında kalan her şeydir: Çocuklardan birinin anne babanın gözdesi olması ("annem seni her zaman daha çok sevdi"), ailede başka kardeşlerin bulunması, bisikletten düşmek veya virüs kapmak gibi eşsiz deneyimler misali kardeşlerden birini etkileyen, ama diğerine dokunmayan her şey, dolayısıyla hayatın akışımızda başımıza gelen, fakat kardeşlerimizin yaşamadığı şeyler.

Ortak çevrenin etkileri ikizlerle yapılan çalışmalarda ölçülebilir. Bu hesaplamayı yapmak için kalıtsallık değerinin tek yumurta ikizleri arasındaki bağıntıdan çıkarılması gerekir. Bu çıkarma işleminin gerekçesi, tek yumurta ikizlerinin ortak genleri (kalıtsallık değeriyle ölçülür) ile ortak çevreden ötürü benzer olmasıdır (benzerlik bağıntı değeriyle ölçülür); dolayısıyla ortak çevrenin etkisi kalıtsallık değerinin, bağıntı değerinden çıkarılmasıyla tahmin edilebilir. Başka bir seçenek ise üvey kardeşlerle yapılan çalışmalarda üvey kardeşlerin arasındaki bağıntıya bakarak bu etkileri tahmin etmektir: üvey kardeşlerin genleri ortak değildir, dolayısıyla herhangi bir benzerlik (örnek grubuna kıyasla) aynı evde büyümeleri ve ortak yaşadıkları deneyimlerden kaynaklanmalıdır. Üçüncü bir teknik, birlikte büyüyen öz kardeşlerin (ortak genleri vardır ve ev ortamları aynıdır) bağıntısı ile ayrı büyüyen öz kardeşlerin (sadece genleri ortaktır) bağıntısını karşılaştırmaktır.

Eşsiz çevrenin etkileri, tek yumurta ikizleri (genleri ve çevreleri ortaktır) arasındaki bağıntının 1 rakamından (genler, ortak çevre ve eşsiz çevrenin etkilerinin toplamı 1 eder) çıkartılmasıyla ölçülebilir. Aynı mantıkla, üvey kardeşlerle yapılan çalışmalarda kalıtsallık tahmini ile ortak çevre tahmininin 1 rakamın-

[23] Plomin ve Daniels, "Why are children in the same family so different from one another?", 1987; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001.

dan çıkarılmasıyla da ölçülebilir. İş uygulamaya gelince bütün bu hesaplamalar çok daha karmaşıktır; çünkü ölçüm hataları ve aditif olmayan etkiler de hesaba katılmaya çalışılır, böyle olduğundaysa toplam, parçaların toplanmasıyla elde edilmez. Fakat bu hesapların ardındaki mantığı anlamış olmanız lazım.

O halde bulduğumuz şey nedir? Ortak çevrenin etkisi küçüktür (varyansın %10'undan küçüktür), çoğunlukla istatistiksel olarak önemsizdir, çoğunlukla başka çalışmalarda bu etki yeniden ortaya çıkmaz ve çoğunlukla koca bir sıfırdır.[24] Turkheimer, bu etkilerin genlerin etkisinden küçük olduğunu temkinli bir şekilde söylerken; birçok davranış bilimcisi daha ileri gidip ortak çevre etkisinin, özellikle yetişkinlikte göz ardı edilebileceğini belirtir. (IQ çocuklarda ortak çevreden etkilenir, fakat yıllar geçtikçe etkisi sıfıra kadar düşer.)

Bu sonuçlar nereden çıkmaktadır? Gerçek bulguları anlamak kolaydır. Öncelikle, yetişkin kardeşler birlikte veya ayrı büyümüş olsalar da yeterince benzeşirler. İkincisi, üvey kardeşler sokaktan rastgele seçilen iki kişiden daha çok birbirlerine benzemez. Üçüncüsü, tek yumurta ikizleri, ortak genlerinin etkisinden beklenenin üzerinde benzeşmez. Birinci Yasada olduğu gibi, tamamen farklı yöntemlerin (tek yumurta ikizlerinin çift yumurta ikizleriyle, birlikte büyüyen kardeşlerin ayrı büyüyen kardeşlerle ve üvey kardeşlerin öz kardeşlerle karşılaştırılması) arasındaki şaşmaz tutarlılık, bu şablonun doğru olduğu sonucuna varmamız için bizi cesaretlendiriyor. Kardeşlerin aynı evde büyürken ortak yaşadıkları deneyimler her ne olursa olsun, sonunda ne tür bir insan olacaklarını etkilememekte ya da çok az etkilemektedir.

Önemli bir nokta şudur: Bu çalışmalarda incelenen ev ortamlarının aralarındaki farklar pek önemli değildir; bu evler daha çok orta sınıfa ait evlerdir ve nüfusun bütününü temsil etmezler. Fakat bu örnek gruplarıyla başka türlü ev ortamları arasında sonucu etkileyebilecek farklar olabilir. Bu çalışmalar, çocuklarla ilgilenilmeyen aile ortamlarını, fiziksel ve cinsel taciz vakalarını, çocukların yetimhanede terk edildiği örnekleri incelemez, dolayısıyla aşırı durumların kişide yara açmadığını göstermezler. Ayrıca kültürler arasındaki farklarla ilgili de bir şey söylemezler; çocuğu Yanomamö savaşçısı ya da Tibetli bir keşiş, hatta sokak çetesi üyesi yerine orta sınıf Amerikalı yapan unsur hakkında bir

---

[24] Bouchard, *a.g.e.*, 1994; Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998; Plomin ve Daniels, *a.g.e.,* 1987; Rowe, *The limits of family influence: Genes, experience, and behavior,* 1994; Turkheimer ve Waldron, "Nonshared environment: A theoretical, methodological, and quantitative review", 2000. Krueger, Hicks ve McGue, "Altruism and antisocial behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies", 2001 kitabında yer alan ve özgeciliğin ortak çevreden etkilendiği tezine dair bulgulara başka bir çalışma tarafından ulaşılmamıştır; ayrıca bu tez aynı yöntemlerin daha büyük bir denek grubuyla birlikte kullanıldığı Rushton ve diğerlerinin "Altruism and aggression: The heritability of individual differences", 1986 araştırmasının sonuçlarıyla çelişir.

şey diyemezler. Genelde, bir örnek grubu dar bir yelpazedeki ev ortamlarından toplanmışsa, geniş yelpazedeki ev ortamlarının etkisini gözden kaçırabilir.[25]

Bu ikazlara rağmen İkinci Yasa önemsiz sayılamaz. "Orta sınıf" (en çok üvey anne baba bu kesimdedir) ve kırsal Ortabatılı köktendinci Hıristiyanlardan Manhattanlı Yahudi doktorlara dek çok geniş bir hayat tarzını, farklı ev ortamları ve değişik çocuk yetiştirme felsefeleriyle birlikte kucaklayabilir. Davranış genetikçileri, anne baba örnek gruplarının aslında her tür kişilik tipini barındırdığını görmüştür. Üvey anne babalarla yapılan çalışmalar başka bir sebepten ötürü geçersiz sayılsa bile, İkinci Yasa bundan kötü etkilenmez, çünkü ikizlerle yapılan büyük ölçekli çalışmalarla da bu yasaya ulaşılmaktadır.[26] Üvey anne baba örnek gruplarının IQ aralığı, toplumun geneline kıyasla daha dar (ve daha yüksek) olsa bile, bu durum onların büyümüş çocuklarının IQ'larının bağıntı göstermemesini açıklamaz, çünkü çocuklar küçükken IQ'ları bağıntı verir.[27] Bu keşiflerin devrimci getirilerine göz atmadan önce, üçüncü yasaya bakalım.

ÜÇÜNCÜ YASA: *İnsanların karmaşık davranış özelliklerindeki varyasyonun önemli bir oranını, genler ya da aile etkisi açıklamaz.* Bu sonuç, kalıtsallık değerlerinin birden küçük olduğu varsayılarak, doğrudan Birinci ve İkinci Yasadan gelir. İnsanlar arasındaki varyasyonu genler, ortak çevre ve eşsiz çevrenin etkisine yontarsak, genlerin etkisi sıfırdan büyük ama birden küçükse ve ortak çevrenin etkisi sıfır dolaylarında geziniyorsa, o halde eşsiz çevrenin etkisi sıfırdan büyük olmalıdır. Aslında bu etkilerin oranı, her zamanki gibi neyin ölçüldüğüne ve nasıl öngörüldüğüne bağlı olarak %50 civarındadır. Somut bir şekilde söylemek gerekirse, birlikte büyütülen tek yumurta ikizleri (hem genleri hem de aile ortamları ortaktır) zekâları ve kişilikleri bakımından özdeş olmaktan uzaktır. Ne genetik ne de aileyle bağlantılı olan bazı sebepler tek yumurta ikizlerini farklı kılıyor ya da genel açıdan bakarsak, insanları oldukları şey yapıyor olmalı.[28] Bob Dylan'ın Mister Jones şarkısında dediği gibi, burada bir şeyler dönüyor, ama ne olduğunu bilmiyoruz.

Üç yasanın işe yarar bir özeti şöyledir: Genler %50, ortak çevre %0, eşsiz çevre %50 (ya da cömert olmak isterseniz: genler %40 ila 50, ortak çevre %0

---

[25] Stoolmiller, "Implications of the restricted range of family environments for estimates of heritability and nonshared environment in behavior-genetic adoption studies", 2000.

[26] Bouchard ve diğerleri, *a.g.e.*, 1990; Plomin ve Daniels, *a.g.e.*, 1987; Reiss ve diğerleri, *The relationship code: Deciphering genetic and social influences on adolescent development,* 2000; Rowe, *a.g.e.*, 1994.

[27] Plomin, "Continuing commentary: Why children in the same family are so different from one another", 1991; Plomin ve Daniels, *a.g.e.*, 1987, s. 6; Plomin ve diğerleri, *Behavior genetics,* 2001.

[28] Bouchard, *a.g.e.*, 1994; Plomin ve Daniels, *a.g.e.*, 1987; Rowe, *a.g.e.*, 1994; Turkheimer, "Three laws of behavior genetics and what they mean", 2000; Turkheimer ve Waldron, *a.g.e.*, 2000.

ila 10, eşsiz çevre %50). Açıklamaya çalıştığımız şeyi anımsamanın basit yolu şudur: Beraber veya ayrı büyüseler de tek yumurta ikizleri birbirlerine %50 benzer. Bunu aklınızda tutup çocuk yetiştirmenin etkileri hakkındaki düşüncelerinize ne olduğunu izleyin.

Davranış genetikçileri zihinsel özelliklerin kalıtımla aktarıldığını (Birinci Yasa) onlarca yıldır biliyor olsa da, ortak çevrenin etkisiz olduğunun (İkinci Yasa) ve eşsiz çevrenin etkisinin işe bu ölçüde dahil olduğunun (Üçüncü Yasa) anlaşılması biraz zaman aldı. Robert Plomin ve Denise Daniels ilk uyarıyı 1987 tarihli "Neden aynı ailedeki çocuklar birbirinden bu kadar farklıdır?" adlı makaleyle dile getirdi. Bu muamma Thomas Bouchard, Sandra Scarr, David Lykken gibi başka davranış genetikçileri tarafından da fark edildi ve 1994'te de David Rowe'un *The Limits of Family Influence* [Aile etkisinin sınırları] adlı kitabıyla birlikte spotlar yeniden bu meseleye çevrildi. Bu muamma, Frank Sulloway'in geniş çevrelerce tartışılan ve doğum sırası ile devrimci mizaç arasındaki ilişkiyi inceleyen 1996 tarihli kitabı *Born to Rebel* [İsyan için doğmak] için sıçrama tahtası olmuştur. Yine de davranış genetiği alanının dışında kalanların çok azı, İkinci Yasa ile Üçüncü Yasanın önemini takdir etmiştir.

1998'de bağımsız akademisyen Judith Rich Harris'in (basın anında "New Jerseyli büyükanne" etiketini yapıştırdı) yayımladığı *Nurture Assumption* [Yetiştirme önermesi] adlı kitabı herkesi bir anda çarptı. *Newsweek* dergisi öyküyü kapağında özetledi: "Anne babaların etkisi önemli mi? Çocukların nasıl geliştiğine dair hararetli bir tartışma." Harris, üç yasayı gün ışığına çıkarmış ve bu yasaların getirilerini insanlara anlatmaya çalışıyordu: Hem uzmanların hem de sıradan insanların geleneksel çocuk yetiştirme tarzı yanlıştı.

Çocukları ve anne babaları insanlık dramında baş oyuncu yapan Rousseau'ydu.[29] Çocuklar soylu vahşilerdir, yetiştirilme tarzları ve eğitimleri de bunların özündeki doğanın çiçek açmasını sağlayacak ya da omuzlarına uygarlığın yozlaşmış yükünü bindirecektir. Soylu Vahşi ile Boş Sayfanın XX. yüzyıl versiyonları, çocuklar ve anne babaları sahnenin merkezine yerleştirmiştir. Davranışçılar, eğitimin zorunlulukları sayesinde çocukların şekillendiğini ileri sürmüş ve anne babalarına çocukların ağlamasına falan tepki vermemelerini tavsiye etmişti; çünkü bu sadece bebekleri ödüllendirme ve ağlama sıklıklarının artması anlamına gelecekti. Freudçular ise bizlerin sızlanma, tuvalet eğitimi, aynı cinsiyetten ebeveynin kimliğini edinme başarımızın ölçüsüne göre şekillendiğimizi kuramlaştırmış ve anne babalara bebeklerini yatağa almamalarını tavsiye etmişlerdir; çünkü bunun sonucunda zararlı cinsel arzular uyanabilirdi. Herkes psikolojik hastalıklar yüzünden annelerin suçlanabileceğini

[29] Schütze, "The good mother: The history of the normative model 'mother-love'", 1987.

kuramlaştırmıştı: Otizim annelerin soğukluğundan, şizofreni onların "çelişkili davranışları"ndan ve anoreksi kızlarının üzerinde kurdukları mükemmellik baskısından kaynaklanıyor dediler. Düşük özsaygı "toksik anne babalara" atfedilmiş ve her türlü sorun, "işlev bozukluğu olan aileler"den bilinmiştir. Elli dakikada çocukluk çatışmalarını yeniden yaşayan psikoterapi hastalarında ve biyografilerin büyük bölümünde, yetişkin kişinin trajedi ve zaferlerinin kökleri o öznenin çocukluğunda aranmıştır.

Günümüzde iyi eğitimli birçok anne baba, çocuklarının kaderinin kendi ellerinde olduğuna inanır. Çocuklarının herkesten ilgi gören ve özgüveni yüksek kişiler olmasını, iyi notlar alıp okulda zaman geçirmelerini, uyuşturucu, alkol ve sigaradan uzak durmalarını, genç yaşta hamile kalmamalarını ya da baba olmamalarını, kanunun sözünden çıkmamalarını, evliliklerinde mutlu ve işlerinde başarılı olmalarını isterler. Çocuk bakımı uzmanlarından oluşan bir koro onları, sonuca ulaşma bakımından içeriği sürekli değişen fakat kesinliği asla değişmeyen tavsiyelere boğmakta. Günümüzdeki reçete şöyle bir şeydir: Anne babalar bebeklerinin duygularını renkli oyuncaklar ve çeşitli deneyimlerle harekete geçirmelidir. (Bir sabah televizyon programında benimle aynı koltuğu paylaşan çocuk doktoru "onları dışarı çıkarın ve ağaç kabuğunu hissetmelerini sağlayın" tavsiyesinde bulunmuştu.) Bebeklerin dil gelişimini mümkün mertebe beslemek için anne babalar bebeklerine bir şeyler okumalı ve onlarla konuşmalıdır. Çocuklarıyla her yaşlarında konuşmalı ve iletişim kurmalıdır, onlara harcanan zaman asla yeterince çok değildir. (Çalışan anne babaların akşam yemeği ile yatak vakti arasında kalan zamanda, gün içindeki yokluklarını telafi etmek için çocuklarıyla yoğun vakit geçirmesi fikri, yani "kaliteli zaman" kavramı, kısa sürede ulusal çaplı bir şakaya dönüştü; iş hayatına girmelerinin çocuklarının mutluluğunu tehlikeye atacağını kabul etmeyen annelerin bir bahanesi olarak görüldü.) Anne babalar katı fakat makul sınırlar belirlemeli, ne çocuklarına patronluk taslamalı ne de onları bütünüyle serbest bırakmalıdır. Her türlü fiziksel cezalandırma yönteminin modası geçmiştir, çünkü bu cezalar bir şiddet döngüsü başlatır. Anne babalar çocuklarını aşağılamamalı ve onlara kötüsün dememelidir, çünkü bu sözler özsaygılarını azaltır. Bunun aksine onları kucaklama, yerli yersiz sevgi gösterileri ve onaylama yağmuruna tutmalıdır. Ayrıca anne babalar buluğ çağına girmiş çocuklarıyla yoğun bir iletişim içinde olmalı ve hayatlarının her yönüne ilgi göstermelidir.

Derken birkaç anne baba, otomatik çocuk bakımı makineleri haline dönüşmeyi sorgulamaya başladı. *Newsweek* dergisinde kısa bir süre önce şu başlıkla bir kapak haberi yayımladı: "Ebeveyn tuzağı." Haberde, çocuklar başarısız bireylere veya kafelerde insanları vuran nişancılara dönüşür korkusuyla işte olmadıkları her dakikayı çocuklarını eğlendirmeye, onlara şoförlük yapmaya adayan ve sonuçta hem fiziksel hem de duygusal olarak tükenmiş anne babalardan bahsediliyordu. *Boston Globe Magazine*'de benzer bir öykü ironik bir başlıkla "Mükemmel çocuğu nasıl yetiştirmeli ..." başlığıyla çıktı:

> Newton'dan Alice Kelly "çocuk bakımı tavsiyelerinden gına geldi" diyor. "Çocuğumu manen zenginleştirecek oyun deneyimlerini sağlamak için neler yapmam gerektiğiyle ilgili her şeyi okudum. Onlarla birlikte çokça fiziksel etkinlik yapmam gerekiyor ki spor yapma alışkanlığı yavaş yavaş kafalarına yerleşsin, dolayısıyla sağlıklı ve sağlam yetişkinler olsunlar. Aynı zamanda her tür zekâ oyununu da oynamam gerekiyor ki büyüdüklerinde zeki olsunlar. Ayrıca türlü türlü oyunlar var ve benim de hepsini oynatmam gerekiyor – el hüneri için kil oyunları, okuma başarısı için sözcük oyunları, büyük kasların gelişimine yönelik oyunlar, küçük kasların gelişimine yönelik oyunlar. Hayatımı çocuklarımla ne oynamam gerektiğini anlamaya adayabilirmişim gibi hissediyorum."...
> Stoneham diyetisyeni Elizabeth Ward, anne babaların çocuklarını memnun etmek için "profesyonel aşçılar gibi yemek pişirip bir öğünde iki üç yemek çeşidi hazırlamaya bu kadar istekli olmalarını" anlamıyor. ... Sebeplerden biri, çocuğu sunulan yemek ile öğün atlamak arasında tercih yapmaya zorlamanın yeme bozukluklarına yol açacağı korkusudur; yirmi otuz yıl önce bu düşünce muhtemelen anne babaların aklına bile gelmezdi.[30]

Mizahçı Dave Barry, buluğ çağındaki çocukların anne babalarına uzmanların verdiği tavsiyeleri yorumlar:

> Uyarı belirtilerini izlemenin yanı sıra çocuğunuzla aranızda "iletişim hatlarını açık tutmanız" gerekiyor. Çocuklarınızın ilgilendiği şeylerle ilgilenin ki aranızda bir iletişim gelişsin; şu diyalogta gördüğümüz gibi:
>
> BABA: Bu dinlediğin müzik nedir, evlat?
> OĞUL: Limp Bizkit adlı bir grup, baba.
> BABA: Berbatlar.
>
> ... Çocuğunuzla ilişkinizde bu tür bir yakınlık oluşturmak için çaba göstermelisiniz. Unutmayın: işler iyice sarpa sararsa, iyi bir kucaklamadan daha iyi çocuk yetiştirme yöntemi yoktur. Çocuğunuzun başının derde girdiğini hissederseniz, kamuya açık alanda ve diğer gençlerin de bulunduğu bir anda çocuğunuza sıkı sıkı sarılarak yüksek ve kulak tırmalayıcı bir sesle "sen benim KÜÇÜK BEBEĞİMSİN, NE OLURSA OLSUN seni seviyorum" demek zorundasınız. Bu hareket çocuğunuzu o kadar utandıracaktır ki hemen olay yerinden kaçıp bütün beslenme tarzları çakıl yemekten ibaret olan, katı bir dinsel tarikata girecektir. Eğer bir kez sarılmak işe yaramazsa, çocuğunuzu bir daha sarılmakla tehdit edin.[31]

Geri tepmesi bir yana, uzmanların tavsiyeleri gerçekten sağlıklı olabilir mi? Belki de ebeveyn tuzağı, çocuk bakımının etkileri hakkında giderek daha çok şey öğrenen bilimcilerin hazırladığı, hem iyi hem de kötü tarafları olan bir karışımdır. Anne babalar zamanlarının bir kısmını kendilerine ayırdıkları için affedilebilir, fakat uzmanlar haklıysa, bu yöndeki her kararın tehlike oluşturdu-

---

[30] B. Singer, "How to raise a perfect child ...", *Boston Globe Magazine*, 26 Mart 2000.
[31] D. Barry, "Is your kid's new best friend named 'Bessie'? Be very afraid", *Miami Herald*, 31 Ekim 1999.

ğunu anlamak zorundadırlar.

O halde çocuk bakımının uzun vadeli etkileri hakkında ne biliyoruz? Davranış genetiğinin hammaddesi olan, anne babalar arasındaki doğal varyasyon bunu bulmamız için önümüze bir yol seriyor. Ailelerden oluşan büyük bir örnek grubunda, anne babaların çocuk bakımı ideallerine ne kadar bağlı kaldıkları değişkenlik gösterir (idealden sapanlar olmasaydı tavsiye vermenin anlamı kalmazdı). Kimi anneler evde kalırken başka anneler iş bağımlısı olmuştur. Kimi anne babalar çabuk sinirlenirken, kimileri sonsuz sabır gösterir. Bazıları geveze ve bazıları suskun; bazıları duygularını hemen ortaya dökerken bazıları mesafeli davranır. (Emekleyen bebeğinin resmini bana gösterdikten sonra "kızımıza gerçekten tapıyoruz" diyen bir akademisyen gibi.) Bazı evler tıka basa kitapla doludur, başkaları gürültülü tv setleriyle; kimileri çifte kumrular gibi sevişirken kimi çiftler de kedi köpek gibi dalaşır. Bazı anneler June Cleaver[32] gibidir, kimi anneler ise bunalımlı, isterik ya da dağınıktır. Geleneksel kanıya göre, bu farklılıkların bir fark yaratması gerekir. En azından, aynı evde büyüyen –aynı anne babaya, kitaplara, televizyona vesaireye maruz kalan– iki çocuğun, farklı evlerde büyüyen iki çocuğa kıyasla, büyüdüklerinde daha çok benzeşmeleri gerekir. Bu çocuklar acaba birbirlerine benziyor mu diye bakmak, doğrudan sonuç veren güçlü bir testtir. Bu test, anne babaların çocukları değiştirmek için ne yapması gerektiğini ya da çocukların nasıl tepki vereceğini anlatan bir varsayıma dayanmak zorunda değildir. Ev ortamını ne kadar düzgün ölçtüğümüze de bağlı değildir. Anne babaların yaptığı *herhangi bir şey* çocukları *herhangi* sistematik bir şekilde etkiliyorsa, o zaman aynı anne babayla büyüyen çocuklar, farklı anne babayla büyüyen çocuklara kıyasla birbirlerine daha çok benzeyecektir.

Fakat benzemezler. İkinci Yasanın ardındaki keşifleri anımsayın. Birlikte büyütülen öz kardeşler birbirlerine, doğumdan sonra ayrılmış öz kardeşlerden daha fazla benzemez. Üvey kardeşler birbirlerine ancak yabancılar kadar benzer. Öz kardeşler arasındaki benzerlikler de tamamen ortak genleriyle açıklanabilir. Ev ortamları ve anne babalar arasındaki bütün bu farkların, çocukların kişilikleri üzerinde öngörülür uzun vadeli etkileri yoktur. Meseleyi ince bir şekilde açıklama tarzı sayılamayacak olsa da, çocuk bakımı uzmanlarının verdiği tavsiyelerin çoğu saçmalıktır diyebiliriz.

Fakat bu tavsiyeler çocuk gelişimi araştırmalarına dayandırılmamış mıdır? Evet, bu tavsiyeler, anne babaların davranışları ile biyolojik çocuklarının davranışları arasındaki bağıntıyı gösterip, sanki kalıtım diye bir şey yokmuş gibi, çocuk büyütmenin çocukları şekillendirdiği sonucu çıkaran onca yararsız araştırmadan gelmektedir. Aslında bu araştırmalar yukarıdaki betimlemeden daha kötü durumdadır. Kalıtım diye bir şey olmasaydı bile, anne babalar ile çocuklar arasındaki bağıntı, illa çocuk yetiştirme uygulamalarının çocuğu şekillendirdiği

[32] *June Cleaver*: Bir Amerikan tv dizisinde Barbara Billingsley'in canlandırdığı kahraman. Geleneksel anne karakterini temsil eder. —*çev. notu*

anlamına gelmez; çocukların, çocuk yetiştirme uygulamalarını şekillendirdiği sonucu da çıkabilirdi.[33] Birden fazla çocuğu olan her anne babanın bildiği gibi, çocuklar şekil verilmeyi bekleyen ve birbirlerinden ayırt edilemez hammadde öbekleri değildir. Onlar kişilikleriyle birlikte doğan küçük insanlardır. İnsanlar başka insanların kişiliklerine tepki verir – bu insanlardan biri anne ya da baba, diğeri de çocuk olsa bile. Sevgisini belli eden çocuğun anne babası da sevgisini belli eder, dolayısıyla anne babasından öpücüklerinden kaçan veya öptüklerinde yüzünü silen çocuğun ailesinden farklı davranırlar. Sessiz ve durgun bir çocuğun anne babası, bir duvarla konuştuklarını düşünüp onunla daha az çene çalar. Uysal bir çocuğun anne babası, katı fakat makul sınırlar koyduklarında sorun yaşamayabilir; bir yaramazın anne babasıysa tüm çarelerini tükettiklerini görüp katı kurallar koymak ya da bundan tamamen vazgeçmek zorunda kalır. Başka bir deyişle, bağıntı sebeplere işaret etmez. Anne babalar ile çocuklar arasındaki bağıntı, illa anne babaların çocukları etkilediği anlamına gelmez; çocukların anne babaları etkilediği, yani genlerin hem çocukları hem de anne babaları etkilediği veya iki durumun da geçerli olduğu anlamlarına da gelebilir.

Daha da kötüsü var. Birçok araştırmada hem anne babaların hem de çocuğun davranışlarıyla ilgili verileri aynı taraf (bazı çalışmalarda anne babalar bazılarındaysa çocuklar) sağlar. Anne babalar deneyi yapan kişiye çocuklarına nasıl davrandıklarını *ve* nasıl insanlar olduğunu anlatır ya da buluğ çağındaki çocuklar, deneyi yapan kişiye nasıl insanlar olduklarını *ve* anne babalarının onlara nasıl davrandığını anlatır. Bu tür çalışmaların, anne babalar ile çocukları üçüncü bir kişinin değerlendirdiği çalışmalara göre daha güçlü bir bağıntı vermesi akıllarda kuşku uyandırıyor.[34] Sorun sadece insanların kendilerine ve ailelerine pembe gözlükler veya önyargılarla bakmaya eğilimli olması değil; anne babalar ile buluğ çağındaki çocuklar arasındaki ilişkinin, çift yönlü bir cadde olmasıdır. Harris, 1997 tarihli ve geniş çevrelerin haberdar olduğu bir araştırma hakkında yorum yaparken sorunları özetlemiştir. Gençlerin, kendileri ve aileleri hakkında doldurduğu bir anket dışında başka hiçbir şeye dayanmayan araştırmacılar, "aile/anne baba bağlılığı"nın –yakın bağlar, büyük beklentiler ve bolca sevgi– uyuşturucu, sigara ve sağlıksız cinsellik gibi ergenlik hastalıklarına karşı "koruyucu" etkisi olduğunu iddia etmişti. Harris şunu belirtir:

> Mutlu bir insan bütün sorulara neşeli yanıtlar verme eğilimindedir: evet, annem babam bana karşı çok iyi; evet, ben de iyiyim. Dünyaya toplum tarafından kabul edilecek bir görüntü vermek isteyen kişi, toplumun kabul edeceği yanıtları işaretler: evet, annem babam bana karşı çok iyi; hayır, hiç kavgaya karışmadım, yasadışı ot falan içmedim. Öfkeli veya bunalımlı kişiyse öfkeli veya bunalımlı ya-

[33] Harris, *The nurture assumption: Why children turn out the way they do,* 1998, 2. Bölüm; Lytton, "Child effects – Still unwelcome? Response to Dogge and Wahler", 1990.

[34] Harris, *a.g.e.,* 1998, 4. bölüm ve "Socialization, personality development and the child's environments: Comment on Vandell (2000)", 2000.

> nıtları işaretler: annem babam geri zekâlı, matematik sınavını astım, anketinizin de canı cehenneme. ...
> ... Belki de bu federal kurumların, onları yanıltarak 25 milyon dolarlarının karşılığını aldıklarını düşünmeye iten şey, araştırmacıların bulgularını olumlu bir havayla sunmuş olmalarıdır: Anne babayla *iyi* ilişkilerin *koruyucu* bir etkisi vardır. Farklı bir şekilde ifade edilse (gerçi eşit derecede doğru olurdu) bu sonuç kulağa o kadar ilginç gelmeyebilirdi: Anne babalarıyla iyi anlaşamayan ergenlerin uyuşturucu kullanma ya da tehlikeli bir cinsellik yaşama ihtimali artar. Sonuçlar şu şekilde ifade edilseydi hiç ilginç olmazdı: Uyuşturucu kullanan veya tehlikeli bir cinsel hayatı olan ergenler, anne babalarıyla iyi anlaşamıyor.[35]

Araştırmacılar soruların hepsini çocuklar yerine anne babalara yönelttiğindeyse başka bir sorun çıkar. İnsanlar farklı ortamlarda farklı davranışlar sergiler. Buna çocuklar da dahildir; evin dışında ayrı, evin içinde ayrı davranırlar. Anne babaların davranışları, çocukların, *onların yanındaykenki* davranışlarını gerçekten etkiliyor olsa bile, çocuklarının, başkalarının yanındaki davranışlarını etkilemeyebilir. Anne babalar, çocukların davranışlarını betimlerken, evde şahit oldukları davranışları anlatır. O halde anne babaların çocukların davranışlarına şekil verdiğini göstermek için bir araştırmanın, genleri kontrol etmesi (ikizleri veya evlatlıkları test ederek), anne babaların mı çocukları yoksa çocukların mı anne babaları etkilediğinin ayrımını yapması, anne babalar ile çocukları ayrı ayrı ölçmesi, çocukların evin içinden çok evin dışında nasıl davrandığına bakması, etkilerin kalıcı mı yoksa geçici mi olduğunu görmek adına büyük çocuklar ile genç yetişkinleri test etmesi gerekmektedir. Çocuk yetiştirmenin etkilerini kanıtladığını ileri süren hiçbir çalışma bu ölçütleri tutturamamıştır.[36]

Davranış genetiği araştırmaları ev ortamının kalıcı bir etkisi olmadığını ve çocuk yetiştirme uygulamaları üzerine yapılan araştırmaların işe yaramadığını gösteriyorsa, çocukluğun kökten farklı sosyal ortamlarını karşılaştıran araştırmalara ne demeli? Sonuçlar yine davranış genetiği bulgularını destekleyici niteliktedir. Onlarca yıllık çalışmalar göstermiştir ki, her şeyin eşit olduğu şartlarda, anneleri işe de gitse evde de kalsa, yuvaya verilseler veya verilmeseler de, kardeşleri olsa veya tek çocuk olsalar, anne babalarının evliliği geleneksel veya açık evlilik olsa, ev ortamları Ozzie ve Harriet'in evine[37] benzese veya hippi komünü de olsa, aileleri o gebeliği planlamış olsa veya kazara doğsalar ya da yapay döllenmeyle de dünyaya gelseler, ebeveyni aynı cinsiyetten veya ayrı cinsiyetlerden

---

[35] Harris, *a.g.e.*, 1998, s. 319-320, 323.

[36] Harris, *a.g.e.*, 1998, "The trouble with assumptions", 1998, "Research on child development: What we can learn from medical research", 2000 ve *a.g.e.*, 2000.

[37] *The Adventures of Ozzie and Harriet*: 1952 ila 1966 arasında yayınlanan ve Nelson ailesinin gerçek yaşamını yansıtan bir Amerikan komedi dizisi. 1950'lerde ideal Amerikan ailesi yaşamıyla eşanlamlı tutulmuştur. —*çev. notu*

de olsa, çocukların gelişimi bu unsurlardan pek etkilenmemektedir.[38]

Okulu bırakmak, başıboş kalmak, genç yaşta çocuk sahibi olmak gibi dertlerle bağlantı gösterse de, çocuğun büyüdüğü evde bir baba olmaması bile bu sorunların doğrudan *sebebi* olmayabilir.[39] Üvey babanın bulunması, büyükannenin aynı evde yaşaması ya da gerçek babayla sık sık bir araya gelmek gibi, eksik babanın yerini tutması gereken deneyimleri yaşayan çocukların durumu daha iyi değildir. Evi terk etmeden önce babanın evde geçirdiği yıl sayısı hiçbir fark yaratmaz. Ayrıca babası ölmüş olan çocuklar, babası kendilerini terk etmiş veya hiç babası olmamış çocuklardan iyi durumdadır. Babanın eksikliği ergenlik sorunlarının sebebi olamaz, fakat gerçek sebeplerle –ki bunlar arasında yoksulluk, başı bağlı olmayan birçok erkeğin bulunduğu mahalleler (fiilen çok eşli yaşayan bu adamlar statü için rekabet edebilir), sık sık taşınmak (çocuklar yaşıt gruplarının içindeki hiyerarşide mücadeleye her seferinde en alttan başlamak zorunda kalır) dahildir– bağlantılı olabilir ve genler hem babaları hem de çocukları daha serkeş, daha kavgacı yapabilir.

1990'lar Beyin Çağıydı ve bu on yıllık dönemde anne babalara bebeklerinin beyinlerinden sorumlu oldukları söylendi. Hayatın ilk üç yılı, çocuğunun beyninin uygun şekilde gelişmesi için sürekli uyarılması gereken kritik bir fırsat penceresi olarak betimleniyordu. Konuşmaya geç başlayan çocukların anne babaları onları yeterince kelimeye boğmamakla suçlanırken; "şehir hastalıkları" için çocukların boş duvarlara bakmak zorunda kalması suçlanıyordu. Bill ve Hillary Clinton araştırmanın sonucunu öğrenmek için Beyaz Saray'da bir konferans düzenlediler. Bu konferansta Bayan Clinton, ilk üç yıldaki deneyimlerin "çocuklar büyüdüğünde barışçıl mı yoksa şiddete eğilimli vatandaşlar mı, disiplinli mi yoksa disiplinsiz işçiler mi, ilgili mi yoksa ilgisiz anne babalar mı olacaklarını belirleyebileceğini" söyledi.[40] Georgia ve Missouri valileri meclis üyelerinden, yeni doğum yapmış her anneye bir Mozart CD'si vermek için milyonlarca dolar talep etmişlerdi. (Bebek beyni gelişimi deneylerini *yetişkinlerin* güya birkaç dakika Mozart dinlemesinin faydalı olduğunu söyleyen araştırmalarla karıştırmışlardır, ki o zamanda bu yana bu araştırmalar itibarlarını kaybetmiştir.)[41] Hem pediyatrist hem de çocuk yetiştirme gurusu olan T. Berry Brazelton, en umut verici öneriyi yapmıştı: İlk üç yıldaki dikkatli bakım, ergenliğe ulaştıklarında çocukları tütün tuzağına düşmekten koruyacaktı.[42]

---

[38] Harris, *The nurture assumption ...*, 1998, 2. ve 3. Bölümler; Maccoby ve Martin, "Socialization in the context of the family: Parent-child interaction", 1983.

[39] Harris, *The nurture assumption ...*, 1998, s. 300-311.

[40] Bruer, *The myth of the first three years: A new understanding of brain development and life long learning*, 1999, s. 5.

[41] Chabris, "Prelude or requiem for the "Mozart effect"?", 1999.

[42] T. B. Brazelton, "To curb teenage smoking, nurture children in their earliest years", *Boston Globe*, 21 Mayıs 1998.

The Myth of The First Three Years [İlk üç sene masalı] adlı kitabında sinirbilim uzmanı Jon Bruer, bu çarpıcı iddiaların sırtını bilime dayamadığını göstermiştir. Hiçbir psikolog, bilişsel yetilerin veya dilin gelişimi için üç yaşının sonunda biten bir kritik dönem belgelememiştir. Bir hayvanı, uyarıcı etkilerden *mahrum bırakmak* (gözünü kapatıp dikmek ya da boş bir kafeste tutmak gibi) onun beyin gelişimine zarar verebilir, fakat hayvana normalden *fazla* (organizmanın normal yaşam alanında karşılacağından fazla) uyarıcı etki vermenin beyin gelişimini *artırdığını* gösteren bulgu yoktur.

Dolayısıyla aile ortamına dair araştırmalarından çıkan hiçbir şey, belirli bir ailede büyümenin kişinin zekâsına veya kişiliğine hiç etkisi yoktur ya da çok az etkisi vardır diyen, davranış genetiğinin İkinci Yasasıyla çelişmez. Bu da karşımıza, aklımızı kaçırtacak bir bilmece çıkartıyor. Hayır, her şey genlerden kaynaklanmaz; kişilik, zekâ, davranış varyasyonlarının yaklaşık yarısı çevredeki bir şeyden gelir. Fakat bu şey, her ne olursa olsun, aynı evde ve aynı anne babayla büyüyen iki çocukta ortak değildir. Bu durum, ilk anda göze çarpan olasılıkları devre dışı bırakıyor. Saptanması zor olan bu Mister Jones etkeni nedir?

Anne baba etkisinden vazgeçmek istemeyen bazı gelişim psikologları bakışlarını, geriye kalanlar arasında başrolü anne babaya veren tek olasılığa çevirdiler. Ortak çevrenin yetersizliği sadece, anne babalar *tüm* çocuklarına ne yaparsa yapsın onları şekillendirmeye yetmeyeceğini söyler. Fakat anne babalar çocuklarına eşit davranmadığı açıktır. Belki anne babaların her çocuğa göre uyarladıkları bu bireye özgü çocuk büyütme tarzı, çocukları şekillendirme gücüne sahiptir. Bu unsur, anne babalar ile onları etkileyen çocukları arasındaki bir *etkileşimdir*, herkese uyacak tek beden çocuk yetiştirme felsefesi değildir.[43]

Bu görüş ilk bakışta insana mantıklı geliyor. Fakat üzerinde düşündükçe, bunun anne babaların veya çocuk yetiştirmeye dair tavsiyelerin çocuklar üstündeki şekillendirici rolünü onarmadığı görülüyor.[44]

Peki, ama bireye özgü çocuk yetiştirme nasıl olabilirdi? Muhtemelen anne babalar, çocuk yetiştirme tarzlarını her çocuğun ihtiyaç ve yeteneklerine göre uyarlıyorlardı. Kafasının dikine giden bir çocuk, yumuşak başlı çocuğa göre daha katı terbiyeye maruz kalırken; korkak bir çocuk da cesur çocuğa kıyasla ailesi tarafından daha çok korunurdu. Daha önceki kısımda da gördüğümüz gibi sorun, çocuk yetiştirmedeki farklılıkların, çocuklarda zaten var olan farklılıklardan ayırt edilemez olmasıdır. Korkak çocuk büyüyüp korkak yetişkine

[43] Collins ve diğerleri, "Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture", 2000; Vandell, "Parents, peer groups, and other socializing influences", 2000.

[44] Harris, "Where is the child's environment? A group socialization theory of development", 1995, *a.g.e.*, 1998 ve *a.g.e.*, 2000; Loehlin, "Behavior genetics and parenting theory", 2001; Rowe, "The nurture assumption persists", 2001.

dönüşüyorsa, bunun sebebi aşırı korumacı anne babası mı olur yoksa çocuğun doğuştan gelen korkaklığının devamı mıdır, bilmiyoruz.

Ayrıca şaşırtıcıdır ki, eğer çocuklar, çocuk yetiştirmedeki sistemli farklara maruz kalıyorsa, bu, *genlerin* etkisi olarak ortaya çıkacaktır: Bu durum kalıtsallık bağlamına girer, eşsiz çevre bağlamına girmez. Bunun sebebi, kalıtsallığın bir bağıntı ölçüsü olması ve genlerin doğrudan etkilerini (beyin bağlantılarını oluşturan veya hormon salgılanmasını tetikleyen proteinler) çok uzaktan işlev gören dolaylı etkilerinden ayırt edememesidir. Daha önce çekici insanların –muhtemelen başka insanların kendilerine yaltaklanmasına alıştıkları için– kendilerine daha çok güvendiğinden bahsetmiştim. Bu durum, genlerin epey dolaylı bir etkisidir ve her ne kadar özgüvenli beyinler oluşturacak genlerle değil de uğruna ölünecek lacivert göz genleriyle aktarılsa bile özgüven duygusuna kalıtsallık kazandırır. Benzer olarak, doğuştan gelen belirli özelliklere sahip çocuklar, anne babalarının daha sabırlı, destekleyici ya da katı olmasını sağlıyorsa, o zaman anne babanın sabrı, destekleyiciliği veya katılığı da "kalıtsal" sayılabilir. Bunun gibi bireye özgü çocuk yetiştirme tarzı, çocukların gelişimini etkiliyorsa, genlerin doğrudan etkisinin abartıldığının eleştirmenler tarafından söylenmesi meşrulaşır, çünkü bu etkilerden bazıları, anne babaların davranışlarını etkileyen, çocuklara ait özelliklerle ilgili genlerin gerçekten dolaylı etkileri olabilir, ki anne babaların davranışları da sonrasında çocukları etkileyecektir. (Bu varsayım epey şatafatlı, ayrıca neden doğru olamayacağını az sonra göstereceğim; fakat şimdilik tartışmayı sürdürmek adına doğru olduğunu varsayalım.) Ama en iyi ihtimalle çocuk bakımı etkileri, genlere atfedilen varyasyonun %40 ila 50'lik kısmı için diğer genetik etkilerle (dolaylı ve dolaysız) çarpışacaktır. Eşsiz çevreye atfedilen %50 hâlâ herkese açık olacaktır.

Şimdi de eşsiz çevrenin etkileri, anne babalar ile çocuklar arasındaki etkileşimle açıklansaydı, neler olacağına bakalım ("etkileşim" kelimesini teknik istatistik terimi anlamında kullanıyorum ve elimizdeki bulmaca için geçerli anlamı budur). Belirli bir uygulama kimi çocukları bir şekilde, başka çocukları başka bir şekilde etkiler ve bu iki etki de birbirini sıfırlar. Örneğin, dövmemek bazı çocukları şımartırken (şiddete yatkın olurlar), kimi çocuklara şiddetin çözüm olmadığını gösterir (şiddetten uzak dururlar). Sevgi gösterisi kimi çocukları daha sıcakkanlı yaparken (çünkü kendi kimliklerini anne babalarıyla ödeşleştirirler), kimi çocuklarıysa soğutur (çünkü anne babalarına karşı tepki verirler). Etkilerin böyle zıt sonuçlar doğurmasının sebebi –eğer bir çocuk yetiştirme uygulaması ortalamada tüm çocuklar için tutarlı bir etki gösterecekse– ortak çevrenin bir etkisi olarak ortaya çıkacak olmasıdır. Bu durumda üvey kardeşler birbirlerine benzerdi, birlikte büyüyen kardeşler ise ayrı büyüyen kardeşlere kıyasla daha çok benzeşirdi; oysa bu ikisi de gerçekleşmemektedir. Ayrıca kimi çocuklar için bu uygulama başarıyla uygulanabilse, kimi çocuklar içinse bu uygulamadan uzak durulsa veya uygulama etkisiz kalsa, bu da genlerin etkisi sayılırdı.

Anne baba/çocuk etkileşimi görüşündeki sorunlar artık netliğe kavuştu. Herhangi bir çocuk yetiştirme sürecinin, farklı çocuklar üzerinde ve toplamı sıfır olacak kadar (ortak çevre) temelden farklı etkiler göstermesi akla uygun değildir. Sarılmak sadece kimi çocukların özgüvenini artırıyor, ötekilerde hiçbir etkisi olmuyorsa, o zaman duygularını belli etmeyen ailelere kıyasla çocuğuna sarılan ailelerin çocuklarının özgüveni *ortalamada* daha yüksek olmalıdır (bazıları daha özgüvenli davranır, diğerleri değişim göstermez). Fakat genleri sabit tutarsak, bu ortalamanın artmadığını görürüz. (Psikologların aşina olduğu teknik terimlerle söylemek gerekirse: kusursuz çaprazlama etkileşim, yani belirgin etkisi olmayan bir etkileşim nadiren bulunur.) Aynı zamanda bu, kalıtsallığın çocuğa özgü şekilde bir çocuk yetiştirmeye neredeyse kesinlikle indirgenemeyişinin sebeplerinden biridir. Anne babaların davranışları *bütünüyle* çocuklarının doğuştan sahip olduğu özellikleriyle belirlenmediği sürece, bütüne bakarsak bazı anne babalar diğer anne babalardan biraz farklı davranacak ve bu da kendini ortak çevrenin etkilerinde gösterecektir, ki aslında bu etki göz ardı edilebilir.

Fakat diyelim ki bu anne baba/çocuk etkileşimi (teknik anlamda) gerçekten vardır ve çocuğu gerçekten şekillendirmektedir. Buradan çıkarılacak ders, bütüne hitap eden çocuk yetiştirme tavsiyelerinin faydasız olduğudur. Anne babaların yaptığı herhangi bir şey, kimi çocukları iyi etkiliyorsa, eşit sayıda çocuğu da kötü etkileyecektir.

Her durumda, anne baba/çocuk etkileşimi kuramı doğrudan sınanabilir. Psikologlar, anne babaların aile içinde farklı çocuklara nasıl farklı davrandığını ölçüp –genler açısından arada bir fark yokken– çocukların gelişimiyle bu davranış tarzları arasında bir bağıntı var mı diye bakabilirler. Sonuçta neredeyse her vakada böyle bir bağıntının var olmadığı görülmüştür. Aslında aile içinde çocuk yetiştirme yaklaşımlarındaki bütün farklar, çocukların doğuştan sahip olduğu genetik farklılıklarla açıklanabilir. Genetik dışı sebeplerden kaynaklanan ve anne babaların çocuktan çocuğa farklılık gösteren davranışlarının –örneğin bazı kardeşler yüzünden evlilik kavgası çıkması, fakat diğer kardeşlerin bu kavgalara sebep olmaması ya da anne babanın kardeşlerden biriyle daha çok ilgilenmesi gibi– hiçbir etkisi yoktur.[45] Yakın tarihli kahramanca bir araştırmanın, çocuk yetiştirme farklılıklarının çocukların gelişimini etkilediğini kanıtlamayı ummuş olan önderi, deneyinin sonuçları yüzünden "şoka girdiğini" itiraf etmiştir.[46]

Aynı ailedeki çocukların ev ortamlarının farklı olabilmesinin, genler dışında başka bir sebebi daha vardır: Doğum sırası. İlk doğan çocuk genelde anne

---

[45] Plomin, DeFries ve Fulker, *Nature and nurture in infancy and early childhood,* 1988; Reiss ve diğerleri, *The relationship code: Deciphering genetic and social influences on adolescent development,* 2000; Turkheimer ve Waldron, "Nonshared environment: A theoretical, methodological, and quantitative review", 2000

[46] D. Reiss, aktaran: A. M. Paul, "Kid stuff: Do parents really matter?", *Psychology Today*, Ocak-Şubat 1998, s. 46-49, 78.

babasının ilgisini bölen can sıkıcı kardeşlerin olmadığı ortamda birkaç sene geçirir. Sonra doğan bebekler ise anne baba ilgisi ve diğer aile kaynakları için kardeşleriyle rekabet etmeli, sahip olduklarını daha güçlü ve daha tahkimatlı rakiplerine karşı nasıl koruyacaklarını çözmelidir.

Born to Rebel (1996) kitabında Sulloway, ilk doğan çocukların avantajlarını kendine güvenli bir kişilik geliştirmek üzere kullanacağını öngörür. Kendilerini anne babalarıyla özdeşleştirdikleri ve statükonun uzantısı oldukları için büyüdüklerinde daha muhafazakâr ve daha maneviyatçı olmaları gerekir. Bunun aksine sonradan doğanlar ise daha uzlaştırıcı, yeni fikirlere ve yeni deneyimlere daha açık olmalıdır. Aile terapistleri ve sıradan vatandaşlar bu izlenimlere uzun süredir sahip olsalar da, Sulloway bunları Trivers'in anne baba/evlat çatışması kuramı ve bunun doğal sonucu olan kardeş rekabeti bağlamında açıklamaya çalıştı. Doğum sırası ile kişilik çalışmaları üzerine yaptığı meta-analizde (nicel yazın araştırması) kendi fikirlerine destek de bulmuştur.[47]

Bununla birlikte Sulloway'in kuramı, çocukların evin *içinde* işlerine yarayan stratejileri, ev *dışında* da kullanmasını gerektirir, yani yaşıtlarının ve meslektaşlarının yanındayken de. Bu görüş, Trivers'in kuramından doğmaz; aslında, kan bağı olan akrabalarla ilişkilerin, akraba olmayanlarla yürütülen ilişkilerden çok farklı olması gerektiğini söyleyen evrim psikolojisi kuramıyla çelişmektedir. Kardeşin veya anne babanın üzerinde işe yarayan taktikler, bir yabancıya ya da meslektaşa gelince çuvallayabilir. Aslında sonradan yapılan araştırmalar göstermiştir ki doğum sırasının kişilik üzerindeki herhangi bir etkisi, kardeşler veya anne babaların birbirlerine not vermesi ya da insanlardan kendilerini kardeşleriyle kıyaslayarak not vermesi istenen, dolayısıyla sadece aile ilişkileri değerlendirebilen çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Kişilik, aile dışından ve tarafsız kişilerce ölçüldüğünde doğum sırası etkisi küçülür ya da ortadan kaybolur.[48] İlk doğan çocuklar ile sonradan doğan çocukların arasındaki, deneyimli veya deneyimsiz anne babalar, bölünmüş veya bölünmemiş ilgi, aile mirasını sürdürme baskısı veya el bebek gül bebek tavrı gibi çocuk yetiştirme tarzına ait herhangi bir farkın, evin dışındaki kişiliğe hiç etkisi olmadığı ya da çok az etkisinin olduğu görülmektedir.

Ev içindeki benzerlikler çocuğu şekillendirmez; ev içindeki farklılıklar çocuğu şekillendirmez. Harris, belki de evin dışına bakmalıyız, der.

Büyüdüğünüz yer, anne babanızın büyüdüğü yerden dünyanın farklı bir kısmındaysa, şu soru hakkında düşünün: Anne babanız gibi mi görünüyorsunuz

[47] Sulloway, "Birth order and evolutionary psychology ...", 1995.

[48] Harris, *The nurture assumption ...*, 1998, Ek 1; Harris, "Personality and birth order: Explaining the differences between siblings", 2000.

yoksa birlikte büyüdüğünüz insanlar gibi mi? Giyinme tarzınız, dinlediğiniz müzik ve boş zamanınızda yaptığınız şeyler için ne demeli? Çocuklarınız, sizin büyüdüğünüz yerden farklı bir yerde büyüyorsa da bu soru hakkında düşünün – hatta sizinle aynı yerde büyüyorlarsa da düşünün. Her durumda insanlar kendilerine anne babalarını değil, yaşıt grubunu örnek alırlar.

Kişiliği şekillendiren ve betimlemesi zor etkeni Harris bu şekilde açıklamış ve ona Grup Sosyalleşmesi kuramı demiştir. Bunun genlerle ilgisi yoktur, fakat genlerle ilgisi olmadığı gibi, anne babayla da ilgisi yoktur. Toplumda işlev görmek için gerekli olan normları ve becerileri edinme anlamında sosyalleşme, yaşıt grubunda gerçekleşir. Çocukların kültürü hem yetişkinlerin kültüründen bir şeyler alır hem de kendi değerleri ve normlarını geliştirir. Çocuklar uyanık oldukları saatleri daha iyi bir yetişkin namzeti olmak için harcamaz, *kendi* toplumları içinde daha düzgün işlev görecek bir çocuk olmak için uğraşırlar. Kişiliklerimiz bu havanda dövülmektedir.

Harris, çocukların saplantılı bir ruh haliyle yetiştirildiği onlarca yılın, evrimsel bakımdan yeni bir uygulama olduğunu belirtir. Toplayıcı toplumlarda, anneler çocuklarını kalçalarında veya sırtlarında taşır, bir sonraki çocuk gelene dek 2 ila 4 yıl arası emzirirlerdi.[49] Sonrasında çocuk daha büyük kardeşleri ve kuzenlerinin bulunduğu oyun grubuna atılırdı. Annesinin tüm ilgisi ona yönelmişken, bu ilgi bir anda neredeyse sıfıra inerdi. Bu çocuk da diğer çocukların çöplüğünde batar ya da çıkardı.

Çocuklar kendilerini tamamen yaşıtlarının normlarına kaptırmakla kalmaz, bir dereceye dek anne babalarının beklentilerine karşı da bağışıktırlar. Anne baba/çocuk çatışması kuramı, anne babaların çocuğu daima onun çıkarları uyarınca sosyalleştirmeyeceğini öngörür. Çocuklar anne babalarının ödül ve cezalandırmalarına, emsal teşkil etmelerine ve dırdırlarına –küçük oldukları ve başka seçenekleri olmadığı için– bir süre boyun eğseler de, kurama göre, kişiliklerinin bu taktiklerle şekillenmesine izin vermezler. Çocuklar, yaşıtları arasında statü kazanmak için ne yapmak gerektiğini öğrenmek zorundadır, çünkü küçük yaşta statü kazanmak, sonraki yaşlarda statü kazanma yarışına bir adım önde başlamalarını sağlar, buna karşı cinsin ilgisini çekmek için ilk kez rekabet etmeye başladıkları genç yetişkinlik aşamaları da dahildir.[50]

Harris'in kuramında beni ilk cezbeden unsur, psikolojinin en çok çalıştığım alanıyla, yani konuşma dilleriyle ilgili yarım düzine kadar kafa karıştırıcı olguyu açıklama becerisiydi.[51] Psikodilbilimciler kalıtım ve çevre üzerine çok tartışır, fakat hepsi de "çevre"yi "anne babalar" ile bir tutarlar. Fakat çocukların dil gelişimindeki birçok fenomen bu denkleme oturmamakta. Geleneksel kültürlerde, anneler çocukları sohbette kendi fikirlerini söyleyebilecek yaşa

[49] Hrdy, *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection,* 1999.
[50] Dunphy, "The social structure of early adolescent peer groups", 1963.
[51] Pinker, *The language instinct,* 1994, 2. ve 9. Bölümler.

gelene dek onlara pek bir şey söylemez; çocuklar da dili diğer çocuklardan öğrenir. İnsanların aksanı anne babalarının aksanına değil, neredeyse daima çocukluk akranlarının aksanına benzer. Göçmenlerin çocukları, bu ülkenin insanlarından yaşıtlarıyla bir araya geldiği sürece, yeni geldikleri ülkenin dilini kusursuz ve aksansız öğrenirler. Sonra da anne babalarını yeni dile geçmeleri için zorlar ve başarırlarsa, ana dillerini bütünüyle unutabilirler. Aynısı sağır anne babaların çocuklarının işitme duyusu için de geçerlidir; bu çocuklar, içinde bulundukları toplumun dilini tutukluk yaşamadan öğrenir. Farklı dillere sahip yetişkinlerin çocukları bir araya geldiğinde, hemen yeni bir dil icat ederler; melez diller ve sağırların işaret dili bu şekilde vücut bulmuştur. İngilizce veya Japonca gibi belirli bir dil (genel dil içgüdüsü yerine) öğrenilmiş sosyal davranışlar için gösterilebilecek en iyi örnektir. Çocuklar, yaşıtlarının konuşmalarındaki ayrıntıları yakalayacak şekilde kulak kabartmışlarsa ve yaşıtlarının dilinden aldıklarını anne babalarının dilinin üzerine koyuyorlarsa, sosyal antenleri yaşıtlarına doğru çevrilmiş demektir.

Göçmen ailelerin çocukları, yeni ülkelerinin sadece dilini değil, kültürünü de alırlar. Doğu Avrupa'da bir Yahudi köyünde doğmuş olan büyükannem ve büyükbabam, hayatları boyunca yabancı bir ülkedeki yabancı insanlar olarak kaldılar. Arabalar, doktorlar, bankalar, okullar ve şehrin zaman kavramı onları daima afallattı, eğer "işlev bozukluğu olan aile" terimi 1930'lar ve 1940'larda var olsaydı, onlar için kesinlikle geçerli olurdu. Bununla birlikte, farklı dönemlerde ülkeye gelmiş göçmenlerden oluşan bir toplumda büyüyen babam, buradaki hayatı bilen diğer çocuklar ve ailelere yaklaştı, sonuçta mutlu ve başarılı biri oldu. Göçmenlerin geçmişinde bu tür hikâyeler yaygındır.[52] O halde anne babaların, çocukların gelişiminde kilit rol oynadığı konusunda neden ısrar ediyoruz?

Araştırmalar, her anne babanın bildiği, fakat kimsenin çocuk gelişimi kuramlarına yerleştirmeye çalışmadığı bir olguyu da onaylar: Ergenlerin sigara içip içmemesi, başlarının yasayla belaya girip girmemesi ya da ciddi suçlar işleyip işlememesi, anne babalarından çok yaşıtlarının ne yaptığına bağlıdır. Harris, çocukların "olgun statüsü" elde etmek, yani yetişkinleri gücünü ve ayrıcalıklarını kazanmak için suç işlediklerini söyleyen popüler kuram hakkında şöyle yorum yapar: "Gençler, yetişkinler gibi olmak isteselerdi, dükkânlardan tırnak cilası çalmazlar ya da köprü altına sprey boyayla SENİ SEVİYORUM LISA yazmak için köprünün üzerinden aşağı sarkmazlardı. Gerçekten 'olgun statüsü' isteseler, yetişkinlerin çamaşırları asmak ya da gelir vergisini hesaplamak gibi sıkıcı işlerini yapıyor olurlardı."[53]

Ortak çevrenin küçük etkisini gösteren nadir bulgular ile genler ve çevre arasındaki etkileşimi aynı seyreklikte gösteren bulgular bile, ancak denklemin

---

[52] Kosof, *Living in two worlds: The immigrant children's experience,* 1996.

[53] Harris, *The nurture assumption ...,* 1998, 9., 12., 13. Bölümler ve s. 264.

"çevre" kısmına anne baba yerine yaşıt grubunu koyduğumuzda belirir. Aynı evde büyümüş çocuklar, akrabalık dereceleri ne olursa olsun, suç işleme eğilimi bakımından birbirlerine benzerler. Fakat bu benzerlik ancak yaşları yakınsa ve evin dışında birlikte vakit geçiriyorlarsa ortaya çıkar, ki bu da onların aynı yaşıt grubuna dahil olduğu fikrini uyandırır.[54] Danimarka'da evlatlık çocuklar üzerine yapılmış büyük ölçekli bir araştırmada, hüküm giymiş mahkûmların biyolojik çocuklarının başlarını derde sokma eğiliminin, yasalara uyan vatandaşların çocuklarından bir parça daha fazla olduğu görüldü; bu bulgu, genlerin bütünde küçük bir etkisi olduğu izlenimini doğurur. Fakat suça yatkınlıkları, kendileri de suçlu olan *ve* büyük şehirlerde yaşayan anne babalar tarafından evlat alındıklarında artıyordu, bu da akıllara genetik risk taşıyan çocukların suç oranlarının yüksek olduğu mahallelerde büyüdüğünü getiriyor.[55]

Anne babaların "önemli olmadığını" söyleyemeyiz. Birçok açıdan anne babalar çok önemlidir. İnsanın varoluşu uğruna anne babaların yaptığı en önemli şey çocuklarını canlı tutmaktı. Anne babalar taciz ederek veya onları boşlayarak çocuklarına kesinlikle zarar verebilir. Çocukların ilk yıllarında kendilerine bakan bir şahsiyete ihtiyaç duydukları görülüyor, gerçi bunun anne veya baba, hatta yetişkin biri bile olması şart değildir: Genç yetimler ve mülteciler, etrafta anne babaları ya da yetişkinler olmasa da, diğer çocukların onlara bakması sayesinde gayet düzgün gelişebilir.[56] (Bu, o çocuklar *mutludur* anlamına gelmez, fakat yaygın inancın aksine, mutsuz çocuklar illa işlev bozukluğu gösteren yetişkinlere dönüşmez.) Anne babalar çocukları için bir ortam seçer ve böylece bir yaşıt grubu da seçmiş olurlar. Çocuklarına beceri ve bilgiler kazandırırlar, kitap okumak ve bir müzik aleti çalmak gibi. Çocuklarının ev içindeki davranışlarını etkileyebilirler, tıpkı güçlü bir insanın kendi çöplüğündekilerin davranışlarını etkileyebilmesi gibi. Fakat anne babaların davranışları, çocuklarının zekâ ve kişiliğini uzun vadede etkilemiyor gibi görünüyor. Bunu duyan birçok insan şunu sorabilir: "Yani nasıl davrandığımın çocuğumu etkilemeyeceğini mi söylüyorsunuz?" Bu, birçok şeyi gün ışığına çıkaran bir sorudur ve bölümün sonunda ele alacağım. Fakat önce, Harris'in kuramına halkın verdiği tepkiden ve kendi değerlendirmemden bahsetmeliyim.

The Nurture Assumption, modern entelektüel hayata büyük katkı yapmıştır. Kitabın ana fikri en başta sezgilerimize aykırı gibi gelse de, içinde gerçeğin çınla-

[54] Harris, *a.g.e.,* 1998, 13. Bölüm; Rowe, *The limits of family influence: Genes, experience and behavior,* 1994; Rutter, "Nature-nurture integration: The example of antisocial behavior", 1997.

[55] Gottfredson ve Hirschi, *A general theory of crime,* 1990; Harris, *a.g.e.,* 1998, 13. Bölüm.

[56] Harris, *a.g.e.,* 1998, 8. Bölüm.

dığını ve etrafta gerçek çocukların koşturduğunu duyarsınız; bu kitap kimsenin gerçek hayatta karşılaşmadığı, küçük ve uysal kuramsal ürünlerden meydana gelmemiştir. Harris, varsayımını birçok alandan topladığı yığınla veriye dayandırmış, bu verileri keskin bir çözümlemeci gözle ve sosyal bilimlerde seyrek karşılaştığımız bir şekilde yorumlamıştır: Hatta varsayımını çürütebilecek yeni deneyler bile önermiştir. Kitap ayrıca, öğrencilerin okulda başarısız olması, çocukların sigara içmesi, gençlerin suç işlemesi gibi çaresizce yeni fikirlere ihtiyaç duyduğumuz zorlu sorunlara dair özgün öneriler içerir. Kitabın en önemli parçalarının yanlış olduğu bile anlaşılsa, kitap bizi, çocukluk, yani bizi biz yapan şey hakkında taze ve aydınlatıcı bir şekilde düşünmeye iter.

O halde halkın tepkisi nasıldı? Kuramın geniş çevrelere ilk kez sunulması *How the Mind Works* [Zihin nasıl çalışır] adlı kitabım aracılığıyla oldu. Bu kitapta, davranış genetiğinin üç yasasının ardındaki araştırmayı ve Harris'in bu araştırmayı açıkladığı 1995 tarihli makalesini sunmuştum. Birçok kitap incelemesi, tartışmaları bir yana bırakıp onlardan uzun uzun bahsetti, örneğin Margaret Wertheim şu tahlili yapmıştı:

> On beş yıllık bilim yazarlığı hayatımda, çok samimi bir şekilde sevdiğim bir konunun böylesine taciz edildiğini asla görmemiştim. ... Aile dinamiklerinin gülünç bir şekilde ele alınması bir yana, burada bu kadar korkunç olan şey, bilimin yanlış yorumlanmasıdır. Bilim, kişiliğin yüzde kaçının çocuk yetiştirme sayesinde oluştuğunu asla kanıtlayamaz. ... Yazar, bilimin bunu yapabildiğini, hatta yaptığını ileri sürerek, bizleri, bilimcileri en iyi ihtimalle bön, en kötü ihtimalle faşist kişiler olarak görmeye davet ediyor. Bana kalırsa bilimin adını kötüye çıkaran ve bilime karşıt önemli bir tepki doğmasını sağlayan tam da bu tür iddialardır.[57]

Elbette Wertheim "çocuk yetiştirme sayesinde oluşan kişilik yüzdesini", ki bu aslında anlamsız bir ifadedir, çocuk yetiştirme varyasyonunun sebep olduğu kişilik *varyansı* yüzdesiyle karıştırmıştır, ki davranış genetiği sürekli bu konu üzerinde araştırmalar yapmaktadır. Ayrıca bilimciler, öz kardeşlerin ayrı veya aynı ortamda büyüseler de benzer olduklarını ve üvey kardeşlerin birbirlerine hiç benzemediği gösterebilir, hatta göstermişlerdir. Bunun anlamı "aile dinamikleriyle" ilgili geleneksel bilginin yanlış olduğudur.

Radikal bilim ve toplumsal inşacılığa sempati besleyen Wertheim'ın tepkisi, davranış genetiğinin –ve Harris'in bu dalın bulgularını açıklamaya çalışan kuramının– siyasal solun sinirine nasıl dokunduğunu göstermektedir. Siyasal solun geleneksel vurgusu, çocukların şekillendirilebileceğidir. Psikolog Oliver James şöyle yazmıştır: "Harris'in kitabı, sosyal âleme Friedmancı ekonomiyi uygulama çabasından ötürü rahatlıkla görmezden gelinebilir" (James'e göre bu kitap, bireylerin kendi hayatlarının sorumluluğunu taşıması gerektiğini söyle-

[57] M. Wertheim, "Mindfield" (Pinker'ın *How the mind works* adlı kitabının incelemesi), *The Australian's Review of Books*, 1998.

yen ekonomiste yapılmış bir göndermedir). Ayrıca Harris'in çocuk yetiştirmekle ilgili araştırmaları önemsiz gösterdiğini, çünkü "bu araştırmaların ileri tüketim kapitalizmine gerçek bir başkaldırı olduğunu ileri sürmüştür: Anne babaların kritik etkileri varsa, kâr sağlamak için onlara verilen önceliğin önemsizleştirilmesi gerekmektedir."[58] Aslında bu garip teşhise ters açıdan da bakılabilir. Anne baba öneminin en hararetli propagandacıları bira ve tütün şirketleridir. Bu şirketler "İçki İçmek Hakkında Aile Sohbeti" ve "Anne Babalar Çocuklarla Sigara İçmemeleri Konusunda Konuşmalı" gibi kampanyalar düzenleyip bu işe para ayırırlar. (Bir reklam örneği: "Kız, sanki annesiyle konuşur gibi, kameraya doğru konuşur ve sigara içmemek konusundaki sözlerine katıldığını belirtir, oysa annesi orada yanında değildir.")[59] Bu ileri tüketim kapitalistleri, gençleri ayık ve sigaradan uzak tutmanın yükünü anne babaların sırtına yükleyerek dikkatleri ergen yaşıt kültürü üzerindeki muazzam etkilerinden uzaklaştırabilir.

Her durumda, Harris siyasal sağdan daha çok tepki görmüştür. Köşe yazarı John Leo, Harris'in kuramını "aptalca" diye niteledi, onun doktora ünvanının ve üniversitede bir kadrosunun olmayışıyla dalga geçti, onu Nazi Soykırımını inkâr edenlerle kıyasladı. Yazısını şöyle bitiriyordu: "Bencilliği haklı çıkartan, anne babaların çocuklarla ilgilenmemesini saygın ve ana akım etkinlik haline getiren bir kitabı övme vakti değildir."[60]

Neden muhafazakârlar da bu kuramdan nefret etmişti? Günümüz Amerikan sağının bir aksiyomu, geleneksel aile yapısının feministler, ahlaksız popüler kültür ve solcu sosyal analistlerin saldırısına maruz kaldığını söylemektedir. Muhafazakârlar, sosyal hastalıkların kökünün anne babaların çocuklarına disiplin ve değerleri öğretmeyi başaramamasında yattığına, bu başarısızlığın da çalışan anneler, ailede babanın eksikliği, kolay boşanmalar ve genç kadınların evlilik dışı çocuk yapmasını kolaylaştıran sosyal yardımlardan kaynaklandığına inanıyor. Bekâr bir kadın olan komedi dizisi karakteri Murphy Brown, çocuk sahibi olduğunda, başkan yardımcısı Dan Quayle, Amerikan kadınlarına kötü örnek oluyor diye onu kınadı (zamanın manşeti şöyleydi: "Murphy'nin bebeği Quayle'ın kâbusu oldu"). Harris'in incelemesinin, Murphy'nin bebeğinin muhtemelen düzgün bir insan olacağını göstermesi hiç hoş karşılanmadı. (Adil olmak gerekirse, babasızlıkla ilgili kaygılar kötü niyetli olmayabilir, fakat sorun bir mahalledeki tüm babaların ortadan kaybolmasıdır, tek bir ailedeki babanın yokluğu değil. Bu babasız çocuklar, yetişkin bir erkeğin olduğu *diğer* ailelerle temas edemeyecekler, daha kötüsü birçok bekâr erkekle karşılaşacak ve bu erkeklerin değerleri de çocukların yaşıt gruplarına sızacaktır.) Ayrıca Büyük

---

[58] O. James, "It's a free market on the nature of nurture", *The Independent*, 20 Ekim 1998.

[59] www.philipmorrisusa.com/DisplayPage/WithTopic.asp?ID=189. Ayrıcabkz. Anheuser-Busch'un sitesi: www.beeresponsible.com/ftad/review.html.

[60] J. Leo, "Parenting without a care", *US News and World Report*, 21 Eylül 1998.

Şeytan Hillary Clinton, çocukluk hakkında bir kitap yazmıştır. Kitabın adı olan *It Takes A Village* [Bütün köyün işi] "çocuk yetiştirmek tüm köyün işidir" diyen bir Afrika deyişinden gelmektedir. Muhafazakârlar bu kitaptan nefret ettiler; çünkü bu fikrin toplum mühendislerinin çocuk yetiştirme işini anne babaların elinden alıp hükümete vereceği yönündeki gizli bir planı olduğunu düşünmüşlerdi. Fakat Harris de bu deyişi alıntılamıştır ve kuramı, bu sözde bir gerçeklik payı olduğu fikrini uyandırmaktadır.

Harris'e uzmanlar da tepki gösterdi. Brazelton bu tezi "saçma" olarak niteledi.[61] Çocuklar üzerine akademik araştırma yapan dekanlardan biri olan Jerome Kagan "psikoloji adına utanıyorum" demiş ve başka bir gelişim psikoloğu olan Frank Farley de *Newsweek* dergisine şunu söylemiştir:

> Harris tamamen yanılıyor. Kısıtlı bir veri kümesine dayanarak aşırı bir görüşe ulaşmıştır. Tezi kendi başına saçmadır, fakat anne babalar bu saçmalığa inanırsa neler olacağını düşünün! Ne de olsa nasıl davrandıkları "önemli değil" diye çocuklarına yanlış davranmakta kendilerini özgür mü hissedecekler? Bu tez, uzun bir günün ardından yorgun argın eve dönen anne babalara, çocuklarına ilgi göstermekle uğraşmalarının gerekmediğini, çünkü bunun "önemli olmadığını" mı söyleyecek?[62]

Hem Kagan hem de diğer gelişimciler, muhabirlere "anne babaların çocukların gelişimini etkileyebildiğini gösteren yığınla iyi çalışma"dan bahsetmişlerdi.

Bu "yığınla iyi çalışma" hangileriydi? Kagan "yeterli bulgu" dediği şeyi *Boston Globe*'da gözler önüne serdi.[63] Akıllı anne babaların akıllı çocukları, konuşkan anne babaların konuşkan çocukları olduğunu falan gösteren ve genetik etkileri hiç hesaba katmayan çalışmalardan bahsetti. "New England'da büyüyen altı yaşındaki çocuğun, Malezya, Uganda veya Arjantin'in güney ucunda büyüyen altı yaşındaki bir çocuktan çok farklı olduğu" gözlemini yaptı ve "bunun sebebi anne babalarından çok farklı çocuk yetiştirme uygulamaları görmüş olmalarıdır" diye belirtti. Fakat Malezya'da büyüyen çocuğun elbette ki Malezyalı bir anne babası *ve* Malezyalı bir yaşıt grubu olacaktır. Kagan, Malezyalı anne babanın New England'da büyüyen altı yaşındaki çocuklarına ne olduğuna baksaydı, çocuk yetiştirmenin gücünü göstermek için bu örneği kullanmayı iki kere düşünürdü. Diğer "bulgu" ise insanların anılarını yazarken, oldukları kişi haline gelmelerini sağlayan insanlar olarak çocukluk arkadaşlarını değil, anne babalarını göstermeleridir. Bu cılız savların ironisi, Kagan'ın bizzat kendisidir. Seçkin kariyeri boyunca, psikolog meslektaşlarını, genetiği görmezden geldikleri ve kültürlerinin halk kuramlarını bilimsel incelemeden geçirmeden kabul ettikleri için azarlamıştır. Bu vakada, New Jerseyli bir büyükannenin

---

[61] Aktaran: J. Leo, "Parenting without a care", *US News and World Report*, 21 Eylül 1998.
[62] S. Begley, "The parent trap", *Newsweek*, 7 Eylül, 1998, s. 54
[63] J. Kagan, "A parent's influence is peerless", *Boston Globe*, 13 Eylül 1998, s. E3.

yarattığı tehlikeye karşı, kendisini alanını korumak zorunda hissettiğini hayal edebiliyorum sadece. Her durumda, savunmacı psikologların ürettiği diğer "iyi çalışmalar" pek de bilgilendirici değildir.[64]

O halde Harris, Üçüncü Yasanın sırrını, ne genlerden ne de aileden gelen eşsiz çevrenin gizini çözmüş müdür? Tam olarak değil. Çocukların, ailelerinde değil kendi yaşıt gruplarında sosyalleştiklerine –kültür değerleri ve becerileri kazandıklarına– ikna oldum. Fakat yaşıt gruplarının çocukların *kişilik* gelişimlerini nasıl açıkladığına, en azından şimdilik ikna olmadım: Çocuklar neden utangaç veya cesur, endişeli veya kendine güvenli, açık fikirli veya gelenekçi oluyor? Sosyalleşme ile kişilik gelişimi aynı şey değildir, yaşıt grupları da sosyalleşmeyi, kişilik gelişimini açıklamak zorunda kalmaksızın açıklayabilir.

Yaşıt gruplarının kişiliğe açıklama getirmesinin yollarından biri, aynı ailedeki çocukların sporcular, zekiler, hazırlık öğrencileri, punklar, gotikler gibi farklı yaşıt gruplarına katılması ve onların değerlerini benimsemesi olabilir. Fakat öyleyse çocuklar yaşıt gruplarını nasıl seçiyor? Doğuştan sahip olunan özellikler önemliyse –akıllı çocuklar zekiler grubuna, saldırgan çocuklar punklara katılıyorsa– o zaman yaşıt grubunun etkileri de genlerin dolaylı etkileri olarak belirecektir, eşsiz çevrenin etkisi olarak değil. Eğer anne babalarının mahalle seçimi önemliyse, o zaman ortak çevrenin etkisi olacaktır, çünkü birlikte büyüyen kardeşlerin, anne babaları gibi komşuları da ortaktır. Gençlerin suç işlemesi ve sigara içmesi gibi bazı durumlarda, eksik varyans, genler ve yaşıt grubu arasındaki etkileşim olarak açıklanabilir: Şiddete yatkın ergenler, sadece tehlikeli mahallelerde şiddete başvuran kişilere dönüşür, tiryakiliğe yatkın çocuklar da ancak sigara içmenin havalı olduğunu düşünen arkadaş grubunda sigara içmeye başlar. Fakat bu etkileşimlerin, çocuklar arasındaki farkların çoğunu açıklaması muhtemel değildir. Mihenk taşımıza geri dönelim ve birlikte büyüyen tek yumurta ikizlerine bakalım: Genleri ve aile ortamları ortaktır, *ayrıca yaşıt grupları da ortaktır*, en azından ortalama olarak. Fakat bu ikizlerin arasındaki bağıntı sadece %50 civarındadır. Sonuçta ne genler, ne aileler, ne de yaşıt grupları bu ikizleri farklı kılan şeyi açıklayabilir.

Bu kısıtlamayı ele alan Harris, çocukların yaşıt grupları arasında yaptıkları *seçimle* değil, yaşıt grubu *içinde* farklılaştıklarını ileri sürer. Her grubun içindeki mevcut nişlere, çocuğun bu nişi nasıl dolduracağına ve şansa bağlı olarak, kimi çocuklar önder, kimileri asker, kimileri soytarı, sorumsuz, şamar oğlanı veya uzlaştırıcı olur. Çocuk bir rol üstlendiğinde bunu üzerinden atması zordur,

[64] Harris, "The trouble with assumptions", 1998, "Research on child development: What we can learn from medical research", 2000, "Socialization, personality development, and the child's environments ...", 2000; Loehlin, "Behavior genetics and parenting theory", 2001; Rowe, "The nurture assumption persists", 2001.

çünkü hem diğer çocuklar onu bu nişi doldurmaya iter hem de çocuk bu nişte gelişmek için gerekli olan becerilerde uzmanlık kazanır. Harris, kuramın bu kısmının sınanmamış olduğunu ve sınamanın da zor olduğunu belirtir, çünkü ilk önemli adım –çocuğun hangi grupta ve hangi nişi dolduracağı– çok değişkendir.

O halde, yaşıt gruplarında nişlerin doldurulması büyük oranda şans meselesidir. Fakat şansı bir kere resme dahil ettik mi, hayatın başka aşamalarında da kendini gösterebilir. Olduğunuz yere nasıl geldiğimizi anımsarken, farklı yönlere sapmış olabileceğimiz sapaklar aklımıza gelir. O partiye gitmeseydim eşimle tanışamazdım. O broşürü almasaydım hayatımın kararı olacak daldan hiç haberim olmayacaktı. Telefona cevap vermeseydim, o uçağı kaçırmasaydım, o topu yakalasaydım. Hayat bir tilt oyunudur, oradan buradan sekerken bombeler ve oyukların olduğu bir kanaldan çarpa çarpa geçeriz. Belki de bizi biz yapan şeyin açıklaması bu çarpışmalarımızın ve az farkla ıskalamalarımızın tarihidir. İkizlerden biri günün birinde kabadayının tekinden dayak yedi, diğer ikizin de o gün evde kalacağı tutmuştu. Bir tanesi havadan virüs kaptı, diğerineyse virüs bulaşmadı. İkizlerden bir ranzanın üst katını aldı, diğerine alt kat kaldı.

Başımıza gelen bu tür deneyimler zekâmız ve kişiliğimizde izini bırakıyor mu hâlâ bilmiyoruz. Fakat çok daha önce oynanan bir tilt oyunu üzerimizde izini bırakabilir; rahimde ve bebekliğin ilk yıllarında beyin bağlantılarımızı oluşturan tilt oyunundan bahsediyorum. Daha önce bahsettiğim gibi, insan genomu, sinir hücreleri arasındaki olası her bağlantıyı belirleyemez. Fakat duyu organları tarafından gönderilen bilgilerin bağlamında "çevre", genomun dışındaki tek seçenek değildir. Şans da bir seçenektir. İkizlerden biri rahimde belirli bir şekilde yatar ve plasentadan hakkını sonuna kadar alır, ikiziyse araya bir yere sıkışmak zorunda kalır. Bir kozmik ışın DNA dizilerinden birini mutasyona uğratır, nörotransmiterlerden biri şuraya gideceğine oraya gider, bir aksonun büyüme konisi sağa sapacağına sola sapar ve tek yumurta ikizlerinden birinin beyin yapısı diğerinden hafifçe farklı olur.[65]

Başka organizmaların gelişiminde bunun gerçekleştiğini biliyoruz. Genetik bakımından homojen ve sürekli kontrol altındaki laboratuvarlarda büyütülmüş sinek, fare, kurtçuk soyları bile farklılık gösterebilir. Meyve sineğinin, aynı şişeyi paylaştığı arkadaşlarına kıyasla bir kanadının altında daha fazla veya daha az diken olabilir. Bir fare, aynı laboratuvarda büyüdüğü ve genetik yapıları özdeş kız kardeşlerine kıyasla üç kat fazla oosit (yumurtaya dönüşecek hücreler) üretebilir. Bir yassısolucan, yan kaptaki klonundan üç kat uzun yaşayabilir. Biyolog Steven Austad yassısolucanların hayat süresi hakkında şu yorumu yapar: "Ömür uzunlukları bakımından gösterdikleri çeşitliliğin derecesinin –çeşitli beslenme şekillerine sahip, sağlığına dikkat eden veya umursamayan, araba

[65] Ayrıca bkz. Miller, "Could nonshared environmental variation have evolved to assure diversification through randomness?", 1997.

kazaları, bozuk et, öfkeli posta çalışanları gibi– modern endüstriyel hayatın beklenmedik koşullarına açık ve genetik bakımdan karmaşık insanların ömür uzunluğu çeşitliliğinden az olmaması hayret vericidir."[66] Üstelik yassısolucan sadece 959 hücreden oluşur! Yüz milyar sinir hücresine sahip insan beyninin, moleküler yazı turaların sonuçlarından darbe alma imkânı daha fazladır.

Gelişim sürecindeki şans olayları, tek yumurta ikizlerinin eksik kalan benzerliklerini açıklayacaksa, genel gelişim hakkında da ilginç bir şeyler söylüyor demektir. Milyonlarca küçük şans olaylarının birbirini sıfırladığı ve son üründe hiçbir farklılık yaratmadıkları bir gelişim süreci hayal edilebilir. Bir şans olayının gelişimi bütünüyle raydan çıkarıp sonuçta ortaya ucube veya canavar çıkaran kaotik bir gelişim kulvarına soktuğu başka bir süreç düşlenebilir. Bunların hiçbiri tek yumurta ikizlerine olmuyor. Kaba duyu aygıtlarımızın farkları anlayabileceği kadar birbirlerinden ayrılar, ama yine de insanoğlu dediğimiz, bu, kendi başına gerçekleşmesi pek olası olmayan, incelikli mühendislik ürünü sistemin sağlıklı örnekleridir. Organizmanın gelişiminde, önceden belirlenmiş planlar yerine geribildirimli sistemler kullanılması gerekir. Rastgele olaylar gelişim eğrisini saptırabilir, fakat bu gelişim eğrileri, tür için işlev görecek tasarımların bir tutamıyla sınırlıdır. Biyologlar bu tür gelişim dinamiklerine sağlamlık, tamponlama ya da kanalize olmak der.[67]

Kişiliğin genetik olmayan bileşeni, sinir gelişimi ruletinin bir sonucuysa, bu durum karşımıza iki sürpriz çıkarır. İlk sürpriz şudur: Davranış genetikçilerinin denklemindeki genetik teriminin illa genetik temelli olmayacağı gibi, "çevresel" terimi de illa çevresel değildir. Açıklanmamış varyans, beyin montajındaki şans olaylarının bir ürünüyse, kişiliğimizin bir parçası daha, anne babalar ve toplumun en sağlam planlarının ötesinde "biyolojik yapı tarafından belirlenmiş" (gerçi genetik değil) olur.

Diğer sürpriz, insan doğası görüşümüzde modern bilim öncesi döneme ait açıklayıcı bir kavram için yer açmamızın gerekli oluşudur: Bu da birçok kişinin bana önerdiği gibi özgür irade değil, kaderdir. Özgür irade değil, çünkü birlikte büyüyen tek yumurta ikizleri arasında farklılık gösteren özellikler, inadına istem dışı olan özelliklerdir. Kimse şizofren, eşcinsel, müziğe yetenekli, endişeli, özgüveni yüksek veya deneyimlere açık olmayı seçmez. Kontrol edilemez bir talih ve katı olmayan bir alınyazısı anlamında eski kader fikri, şansın gelişimde oynadığı onca rolü anımsadığımızda modern biyolojiyle uzlaşabilir. Çocuklarımızı şekillendirme fikrinin ne kadar yeni ve yerel olduğunu belirten Harris, 1950'lerde Hindistan'ın uzak köylerinden birinde yaşayan bir kadından bahseder. Çocuğunun büyüdüğünde nasıl biri olmasını umduğu sorulduğunda omuzlarını silkip

---

[66] Austad, "Varied fates from similar states", 2000; Finch ve Kirkwood, *Chance, development and aging,* 2000.

[67] Hartman, Garvik ve Hartwell, "Principles for the buffering of genetic variation", 2001; Waddington, *The strategy of the genes,* 1957.

"bu onun kaderi, benim ne istediğim önemsiz" yanıtını vermişti.[68]

Herkes kaderi kabullenmez ya da genler ve yaşıt grupları gibi anne baba kontrolünün ötesindeki güçleri kabul etmek istemeyebilir. Bir anne *Chigaco Tribune*'e "bunun doğru olmamasını Tanrı'dan umut ediyorum" demiştir. "Ona boca ettiğin bunca sevginin hiçbir işe yaramadığı fikri, düşünemeyeceğim kadar korkunç."[69] İnsan doğasıyla ilgili başka keşiflerde de olduğu gibi, insanlar bunun doğru olmamasını Tanrı'dan umut eder. Fakat gerçek, umutları umursamaz, yine de bazen gerçek sayesinde özgürleşip umutlarımızı tazeleyebiliriz.

Evet, mutlu ve sağlıklı bir çocuk yetiştirmenin algoritmasının olmaması hayal kırıklığı yaratır. Fakat çocuklarımızın özellikleri gerçekten önceden belirlemek, her çocuğun dünyaya getirdiği beklenmedik yetenekler ve tuhaflıklardan hiç haz almamayı ister miydik? İnsan klonlamak, klonlamanın anne babaların çocukları genetik mühendislikle tasarlayabileceğini söyleyen kuşkulu vaadi insanlara itici gelir. Fakat bunun, anne babaların çocukları büyütme tarzı sayesinde tasarlama fantezisi arasında ne fark var? Gerçekçi anne babalar çocukları konusunda o kadar endişeli davranmaz. Çocuklarına sürekli uyarıcı etkiler vermeye, onları sosyalleştirmeye ve kişiliklerini iyileştirmeye çalışmak yerine onlarla geçirdikleri zamandan keyif alırlar. Sırf keyif aldıkları için çocuklarına öyküler okurlar, çocukların sinir hücrelerine iyi geliyor diye değil.

Birçok eleştirmen, Harris'i, çocuklarının hayatlarıyla ilgili sorumluluklardan anne babaları kurtarıyor diye suçladı: çocuklar kötü bireyler olursa, anne babalar kendi suçları olmadığını söyleyebilir. Fakat aynı zamanda onlara, kendi hayatları için bir yetişkinlik sorumluluğu yüklemektedir: Hayatınız iyi gitmiyorsa, bunun anne babanızın suçu olduğunu söyleyerek yakınmaktan vazgeçin. Harris, çocukların başına gelen her tür talihsizlik için anneleri suçlayan akıl yoksunu kuramlardan, işe gitmek için evden ayrıldıklarında veya *Goodnight Moon*[70] adlı çocuk kitabını okumayı atladıklarında yasakçı bilgiçlerin kendilerini yaratık gibi hissettirmesinden de anneleri kurtarmıştır. Ayrıca bu kuram, yaşıt gruplarının içinde bulunduğu mahalleler ve kültürün sağlıklı bir ortam olmasını gerektirdiği için hepimize sorumluluk yükler.

Son olarak: "O halde nasıl davrandığımın çocuğumu etkilemeyeceğini mi söylüyorsunuz?" sorusuna gelelim. Ne soru ama! Evet, elbette nasıl davrandığınız önemlidir. Harris okuyucularının bunun sebeplerini hatırlatır.

Öncelikle anne babaların, çocuklar üzerinde büyük bir gücü vardır ve yap-

---

[68] Harris, *The nurture assumption: ...*, 1998, s. 78-79

[69] Aktaran: B. M. Rubin, "Raising a ruckus being a parent is difficult, but is it necessary?" *Chicago Tribune*, 31 Ağustos 1998.

[70] *Goodnight Moon*: Margaret Wise Brown'ın ünlü çocuk kitabı. —*çev. notu*

tıkları şeyler çocukların mutluluğunda büyük fark yaratabilir. Çocuk büyütmek her şey bir yana ahlaki bir sorumluluktur. Anne babaların çocuklarını dövmesi, aşağılaması, bazı şeylerden mahrum bırakması ya da boşlaması doğru değildir, çünkü bunlar güçlü ve büyük bir kişinin, küçük ve çaresiz birine yapabileceği korkunç şeylerdir. Harris'in yazdığı gibi: "Çocuklarımızın yarınlarını elimizde tutamıyor olabiliriz, fakat bugünleri kesinlikle bizim elimizdedir, bugünleri sefil bir hale getirecek her türlü güç de bizlerde mevcuttur."[71]

İkincisi, anne baba ve çocuk arasında bir insan ilişkisi vardır. Kimse "O halde kocama veya karıma nasıl davrandığımın önemi olmadığını mı söylüyorsunuz?" demez, her ne kadar yeni evlenenler dışında hiç kimse eşinin kişiliğini değiştirebileceğine inanmasa bile. Eşler birbirlerine, karşısındakinin kişiliğini istediği şekle sokmak için değil, derin ve tatmin edici bir ilişki kurmak için nazik davranır (ya da öyle davranmaları gerekir). Eşinin kişiliğini onaramayacağı söylenen birinin, "ona boca ettiğin bunca sevginin hiçbir işe yaramadığı fikri, düşünülemeyecek kadar korkunç" cevabını verdiğini hayal edin. Anne babalar ve çocuklar için de aynısı geçerlidir: kişilerin birbirlerine davranışları, aralarındaki ilişkinin kalitesini etkiler. Hayatın akışında güç dengeleri değişir ve kendilerine nasıl davranıldığını eksiksiz hatırlayan çocukların da anne babalarıyla olan ilişkilerinde giderek daha fazla söyleyecek şeyleri olur. Harris'in ortaya koyduğu gibi: "Ahlaki zorunluluğun çocuğunuza iyi davranmak için yeterli olduğunu düşünmüyorsanız, şunu göz önüne alın: çocuğunuz küçükken ona iyi davranın ki yaşlandığınızda size iyi davransın."[72] Çocukluklarında anne babalarının kendilerine yaptıkları zulümleri hatırladıklarında öfkeden titreyen düzgün yetişkinler vardır. Kimilerinin ise belki de uzun süre önce unuttukları ve kendilerinin mutluluğu için anne babalarının yaptığı bir hoşluğu veya fedakârlığı hatırladığı özel anlarında gözleri nemlenir. Başka bir sebebi olmasa bile, anne babalar çocuklarına iyi davranmalıdır, ki büyüdüklerinde bu tür anıları olsun.

Fark ettim ki insanlar bu açıklamaları duyunca bakışlarını yere eğip biraz da utanarak "evet, bunu biliyordum" diyor. Çocuklar hakkında akıl yürütürken insanların bu basit gerçekleri unutması, modern öğretilerin bizi hangi noktalara getirebileceğinin göstergesidir. Çocukları bir insan ilişkisinde karşı taraf yerine şekil verilebilecek bir hamur öbeği olarak düşünmeyi kolaylaştırırlar. Çocukların yaşıt gruplarına uyum gösterdiğini söyleyen kuram bile, çocukları bizler gibi insan yerine koyduğumuzda o kadar şaşırtıcı gelmez. "Yaşıt grubu" terimi, kendimizden bahsederken "arkadaşlar, meslektaşlar, tanıdıklar" dediğimiz grup için çocuklarla ilgili konuşurken kullandığımız patronluk taslayan bir terimdir. Çocuklar, çok cepli pantolon giymeyi saplantı haline getirdiğinde hoşnutsuzluğumuzu gösteririz, fakat iri yarı bir kişi bizi şirket toplantısında tamamen pembe giyinmeye veya akademik bir konferansa polyester disko kıyafe-

[71] Harris, *a.g.e.*, 1998, s. 291.
[72] Harris, *a.g.e.*, 1998, s. 342.

tiyle gitmeye zorlasa kendimizi aşağılanmış hissederiz. "Yaşıt grubu tarafından sosyalleştirilmek", "bir toplum içinde başarıyla yaşamak" demenin başka bir yoludur, ki bu da sosyal bir organizma için "yaşamak" anlamına gelir. Her şey bir yana, boş sayfa olmakla itham edilen kişiler çocuklardır, bu da bizi onların insan olduğunu unutmaya itebilir.

20 | HÜMANİST DİSİPLİNLER

Hümanist disiplinlerin başı belada. Bunu ben söylemedim; onlar söyledi; yani eleştirmenler, akademisyenler, hayatlarını hümanist bilimler ve beşerî bilimlerden kazanan içerik sağlayıcıları (şimdi böyle deniyor). Hem tiyatro yönetmeni hem de eleştirmen olan Robert Brustein'a göre:

> Günümüzde yüksek kültürü destekleme imkânları gittikçe sorunlu hale geliyor. Ciddi kitapevlerinin şubeleri kapanıyor, küçük yayınevleri kepenk indiriyor, küçük dergiler piyasadan siliniyor, kâr amacı gütmeyen tiyatrolar öncelikle repertuvarlarını ticarileştirerek ayakta kalıyor, senfoni orkestraları programlarını sulandırıyor, devlet televizyonu İngiliz komedilerinin tekrar gösterimlerine bağımlılığını artırıyor, klasik radyo istasyonları azalıyor, müzeler popüler gösterilere başvuruyor ve dans ölüyor.[1]

Son zamanlarda entelektüel dergiler ve basında çıkan yayınlar benzer şikâyetlerle dolu. Haber başlıklarından bazı örnekler şöyle:

> Edebiyatın Ölümü – Edebiyatın Gerilemesi ve Çöküşü – Yüksek Kültürün Düşüşü – Beşerî Bilimler Disiplinleri Çöktü mü? – Beşerî Bilimler Alaca Karanlıkta mı – Para Çağında Beşerî Bilimler – Beşerî Bilimler Tehlike Altında – Edebiyat: Güç Durumdaki Sanat – Edebiyatı Kaybettik – Müzik Ölüyor – İngilizcenin Yükselişi ve Düşüşü – Beşerî Bilimlere Ne Oldu? – Kültürü Kim Öldürdü?[2]

Karamsarlara inanacak olursak, bu düşüş bir süredir devam ediyor. 1948'de T. S. Elliot şöyle yazmıştı: "Bizim dönemimizin düşüş dönemi olduğunu söylemekte sakınca yoktur; kültür standartları elli yıl öncesine göre düşük seviyede; bu

---

[1] R. Brustein, "The decline of high culture", *New Republic*, 3 Kasım 1997.

[2] Edebiyatın ...: A. Kernan, Yale University Press, 1992; Edebiyatın ...: A. Delbanco, *New York Review of Books*, 4 Kasım 1999; Yüksek ...: R. Brustein, *New Republic*, 3 Kasım 1997; Beşerî ...: Stanford Üniversitesi Beşerî Bilimler Merkezi'nde Gerçekleştirilen Konferans, 23 Nisan 1999; Beşerî ...: G. Steiner, *PN Review, 25*, Mart-Nisan 1999; Para ...: J. Engell ve A. Dangerfield, *Harvard Magazine*, Mayıs/Haziran 1998, s. 48-55, 111; Beşerî ...: A. Louch, *Philosophy and Literature*, 22 Nisan 1998, s. 231-241; Edebiyat...: C. Woodring, Columbia University Press, 1999; Edebiyatı ...: J. M. Ellis, Yale University Press, 1997; Müzik ...: G. Wheatcroft, *Prospect*, Ağustos/Eylül 1998; İngilizcenin ...: R. E. Scholes, Yale University Press, 1998; Beşerî ...: A. Kernan (Ed.), Princeton University Press, 1997; Kültürü ...: C. P. Freund, *Reason*, Mart 1998, s. 33-38.

düşüşün kanıtları insan etkinliğinin her alanında kendini gösteriyor."[3]

Hümanist disiplinler ve beşerî bilimlerin kimi yaşamsal belirtileri gerçekten kötü durumda. 1997'de ABD Temsilciler Meclisi, Ulusal Sanat Vakfı'nı kapatmak için oylamaya gitti, Senato bu kurumu ancak bütçesinin yarısını keserek kurtarabildi. Üniversiteler beşerî bilimlerden yatırımlarını çekti: 1960'dan bu yana liberal hümanist disiplinlerin akademisyen oranı yarı yarıya azaldı, ücretler ve çalışma koşulları dondurulduğu, öğretim işinin gittikçe daha büyük bir kısmı yüksek lisans öğrencileri ve yarı zamanlı çalışan akademisyenler tarafından gerçekleştirildi. Yeni doktora mezunları genelde işsiz kalır ya da bir yıllık atamalardan sonra istifa ederler. Birçok liberal hümanist disiplinler üniversitesinde beşerî bilimler bölümleri küçültülüp birleştirilmiş ya da ortadan kaldırılmıştır.

Akademideki bu düşüşün sebeplerinden biri, temel bilim ve mühendislik dallarının serpilmesiyle oluşan rekabettir. Başka bir sebep de doktoralı insan fazlası olabilir; yüksek lisans programları akademik doğum kontrolü uygulamayı başaramayıp bu fazlalığı oluşturdular. Fakat sorun profesör arzındaki artış olduğu kadar öğrenci talebindeki azalmadır. Üniversitelerin lisans bölümlerinden mezun olanların sayısı 1970 ila 1994 arasında %40 artış göstermiş, ama İngilizce bölümlerinden mezun olanların sayısı %40 düşmüştür. Durum daha da kötüleşebilir: Günümüzde lise öğrencilerinin ancak %9'u beşerî bilimlerde lisans eğitimi almaya ilgi gösteriyor.[4] Bir üniversite, Fen Edebiyat Fakültesindeki öğrenci sayısını yeniden eski haline getirmeyi o kadar çok istedi ki, bir reklam şirketiyle anlaşıp "Geçimini Düşün" adlı bir reklam kampanyası yürüttüler. Kullandıkları sloganlardan bazıları şunlardır:

> Lisans öğrencisiyken istediğiniz şeyi yapın ya da orta yaş krizi gelene dek yirmi sene bekleyin.
> Robotlar bütün sıkıcı işleri devraldığında, bu iş, sigortanız olacaktır.
> Tamam öyleyse. Hayallerinizin peşinden bir sonraki hayatınızda koşarsınız.
> Evet, sanki anne babanız çok mutluymuş da.

Kariyercilik, bazı öğrencilerin liberal hümanist disiplinleriyle büyülenmemesini açıklayabilir, fakat meselenin bütününe açıklama getiremez. Günümüzde ekonomi, beşerî bilimlerin revaçta olduğu dönemlere göre daha iyi durumdadır, ayrıca birçok genç insan, kariyerlerine doğrudan balıklama atlamıyor, kendilerini çeşitli açılardan zenginleştirmek için üniversite yıllarından faydalanıyor. Bu ara dönemde hümanist disiplinler ve beşerî bilimlerin öğrencilerin ilgisini çekmek için rekabet etmemesi için hiçbir sebep yok. Kültür, tarih bilgisi, görüş sahibi olmak çoğu meslekte hâlâ bir değer olarak kabul edilir, tıpkı gündelik hayatta olduğu gibi. Fakat öğrenciler her halükârda beşerî bilimlerden uzak duruyor.

---

[3] Aktaran: Cowen, *In praise of commercial culture,* 1998, s. 9-10.

[4] J. Engell ve A. Dangerfield, "Humanities in the age of money", *Harvard Magazine,* Mayıs/Haziran 1998, s. 48-55, 111.

Bu bölümde hümanist disiplinler ile beşerî bilimlerin rahatsızlığını saptayıp bunları yeniden canlandırmak için birtakım önerilerde bulunacağım. Benden bunu istemediler, fakat kendi açıklamalarından anlaşılıyor ki her türlü yardıma ihtiyaçları var, ayrıca yanıtın bir kısmının da bu kitabın konusu içinde olduğuna inanıyorum. İşe, sorunun çerçevesini belirleyerek başlıyorum.

Aslına bakacak olursanız, hümanist disiplinler ve beşerî bilimlerin başı dertte değil. Ulusal Sanat Vakfı ve ABD İstatistik Kurumu'ndan alınan son verilere göre, durumları asla bugünkünden iyi olmamıştır.[5] Son yirmi yılda senfoni orkestraları, kitapçılar, kütüphaneler ve yeni bağımsız filmlerin sayısı arttı. Klasik müzik konserleri, tiyatrolar, operalar, sanat müzelerine gidenlerin sayısı yükseldi, popüler gösterilerde uzun kuyruklar ve zor bulunan biletlerle karşılaştığımız gibi bazen katılım rekor seviyelere çıktı. Basılan kitapların sayısı (sanat, şiir, drama kitapları dahil) patladı. Ayrıca insanlar edilgen sanat tüketicilerine dönüşmediler. 1997 yılı, resim çizen, sanat fotoğrafı çeken, sanat eserleri satın alan, yaratıcı yazarlık yapan yetişkinlerin oranı bakımından rekor kırmıştır.

Teknolojik ilerlemeler sanat eserlerine ulaşmayı eskiye göre çok kolaylaştırdı. Asgari ücretle bir iki saatlik çalışma parasına, on binlerce yüksek kaliteli müzikal kayıttan herhangi birini satın almak mümkün, bu kayıtlara dünyanın en büyük orkestralarının çaldığı klasik eserler de dahildir. Video dükkânları kırsal kesimdeki insanlara sinemanın büyük klasiklerini evlerinde oynatma fırsatı verdi. Komedi ve pembe diziler ile gösteri programları yayınlayan üç televizyon kanalı yerine, çoğu Amerikalı artık elli ila yüz kanal arasından seçim yapabilir, ki yalnızca tarih, bilim, siyaset, hümanist disiplinler programları yayınlayan kanallar var. Ucuz video donanımı ve internette dolaşan videolar, bağımsız film yapımının filizlenmesini mümkün kıldı. Basım aşamasındaki herhangi bir kitap, kredi kartı ve modemi olan herkese birkaç gün içinde ulaşabilir. İnternette telif hakları ortadan kalkmış bütün büyük romanlar, şiirler, oyunlar, felsefi ve akademik çalışmaların metinlerin yanı sıra dünyanın en büyük sanat müzelerine düzenlenen sanal turlar var. Yeni entelektüel e-dergiler ve internet siteleri mantar gibi çoğaldı, üstelik eski sayılara da anında ulaşmak mümkündür.

Kültür içinde yüzüyoruz, hatta kültüre boğulmuş haldeyiz. O halde kültürün güç durumu, düşüşü, çöküşü, alaca karanlığı ve ölümü hakkındaki tüm bu yakınmalar nereden çıkıyor?

Felaket tellallarının yanıtlarından biri, günümüzdeki tüketim çılgınlığının eski klasikleri içerdiği, fakat kaliteli işlerin artık üretilmediği olacaktır. Bu söylem kuşkuludur.[6] Sanat tarihçilerinin bize tekrar tekrar söylediği gibi, günümüz

[5] Cowen, *a.g.e.*, 1998; N. Gillespie, "All culture, all the time", *Reason*, Nisan 1999.
[6] Cowen, *a.g.e.*, 1998.

kültürünün tüm sözde günahları –kitlelere hitap etmesi, kâr güdüsü, şiddet ve cinsellik temaları, popüler biçimlere uyarlanmaları (gazetelerde tefrika edilmesi vb)– geçmiş yüzyılların büyük sanatçılarında da bulunabilir. Hatta günümüze yakın yıllarda bile, birçok sanatçı kendi döneminde tacir gibi görünmüş, sanatçı saygınlığını daha sonra kazanabilmiştir. Örnekler arasında Marx Kardeşler, Alfred Hitchcock, The Beatles vardır, ayrıca son zamanlardaki müze gösterileri ve eleştirmenlerin takdirine göre karar vereceksek, Norman Rockwell bile bu gruba girer. Dünyanın her yerinde düzinelerce mükemmel romancı bulunuyor, ayrıca çoğu televizyon programı ve sinema filmi korkunç olsa da en iyileri aslında çok iyi olabilir: *Cheers* dizisindeki Carla karakteri Dorothy Parker'dan daha espriliydi, *Tootsie*'deki entrikalar Shakespeare'in kadın rollerini de erkeklerin oynadığı komedilerindeki herhangi bir entrikadan daha zekicedir.

Müziğe gelince, XVIII. ve XIX. yüzyılın en iyi bestecileriyle rekabet etmek zor olsa da, geçen yüzyıl müzik açısından çöl gibiydi denemez. Caz, Broadway, country, folk, soul, samba, reggae, dünya müziği ve çağdaş besteler çiçek açtı. Bu müzik dallarından her biri yetenekli sanatçılar üretirken toplam müzik deneyimimize ritimler, enstrümanlar, şarkı söyleme tarzları ve stüdyo prodüksiyonları gibi yeni karmaşık olgular kazandırdılar. Üstelik daha önce eşi görülmemiş biçimde palazlanan sanatsal yapıtlar mevcuttur – animasyonlar ve endüstriyel tasarım gibi. Ancak kısa süre önce mevcudiyet kazanmış, fakat büyük başarılar yakalamış çalışmalar da vardır – bilgisayar grafikleri ve rock videoları gibi (mesela Peter Gabriel'in "Sledgehammer"ı).

Binlerce yıldır her çağda eleştirmenler kültürün düşüşünden yakınmıştır. Ekonomist Tyler Cowen, bu eleştirmenlerin bilişsel bir yanılsamanın kurbanı olduğunu ileri sürer. En iyi sanat eserleri içinde bulunduğunuz dönemde değil bir önceki dönemdeymiş gibi görünür; bunun sebebi, süpermarkette sizin girdiğiniz kasa kuyruğundan her zaman daha hızlı ilerleyen bir kasa kuyruğunun olmasıyla aynıdır: Diğer kasaların sayısı daha fazladır. Bütün o dönemlerin en rağbet görmüş eserleri ayıklanıp bize ulaşır; Mozart'ı dinler, ama Salieri'yi unuturuz. Ayrıca sanatsal çalışmalar (opera, izlenimci tablolar, Broadway müzikalleri, kara filmler) sınırlı bir zaman diliminde çiçek açıp solar. Filiz vermekte olan sanat biçimlerini büyürken fark etmek zordur ve yaygın çevrelerce takdir edildiklerindeyse en iyi günleri geride kalmıştır. Cowen, Hobbes'a da atıfta bulunarak, şimdiki zamanı küçümsemenin, kişinin rakiplerini küçümseyişinin dolambaçlı bir yolu olduğunu belirtir: "Övgü kapma rekabeti, antika önünde saygıyla eğilmeye kadar tırmanır. Oysa insanlar canlılarla çekişir, ölülerle değil."[7]

Fakat çerçevesi belli üç alanda hümanist disiplinler gerçekten iç karartıcı durumda. Bunların biri prestijli Avrupa sanat çalışmalarından türemiş seçkin sanat gelenekleridir; örneğin senfoni orkestraların çaldığı müzikler, başlıca ga-

[7] Aktaran: Cowen, *a.g.e.*, 1998, s. 188.

leriler ve müzelerdeki sanat sergileri, büyük bale toplulukları gibi. Bu alanda yeni malzeme üretmek bakımından gerçekten bir kuraklık yaşanıyor olabilir. Örneğin "klasik müzik"in %90'ı 1900'den önce bestelenmiştir, XX. yüzyılın en etkili bestecileri de 1940'dan önce faaldi.

İkinci sorunlu alan, eleştirmen ve kültür muhafızları loncalarıdır. Bunlar da etkilerinin azaldığını görmüştür. 1939 tarihli komedi *The Man Who Came to Dinner* [Akşam yemeğine gelen adam] öyle bir üne kavuşmuş edebiyat eleştirmeni hakkındadır ve küçük bir Ohio kasabasının sakinlerinin ondan hem sevgiyle bahsedip hem de çekindiklerine inanabiliriz. Günümüzdeki bir eleştirmenin böyle bir karaktere ilham verebileceğini düşünmek zordur.

Üçüncüsü elbette akademi kampüsleridir. Beşerî bilim bölümlerinin zaafları alaycı romanlarda anlatılmış, nice kaygılara ve tahlillere maruz kalmıştır.

19 bölümü okuduktan sonra, bu hastalıklı üç girişim için teşhisi nerede arayacağımı muhtemelen tahmin edebilirsiniz. İpucu, sayısız İngilizce dersi müfredatında bulunabilecek bir ifadede (Virginia Woolf'a atfedilir) gizlidir: "1910 Aralığı veya o vakitlerde insan doğası değişti." Woolf, XX. yüzyılın büyük bölümünde seçkin sanatlar ve eleştiriye üstünlük kuracak olan yeni modernizm felsefesine gönderme yapıyordu. Bu felsefenin insan doğasını inkâr etme anlayışı, bir intikam hissiyle birlikte, sonraki yıllarda kontrolü ele geçirecek olan postmodernizme aktarıldı. Bu bölümün konusu, seçkin sanatlar, eleştiri ve akademisyenliğin başının, bu ifade yanlışlığı yüzünden belada oluşudur. İnsan doğası 1910'da veya sonraki herhangi bir yılda değişmedi.[8]

Sanat, doğamızda vardır – insanların eskiden kullandığı, etimize ve kemiğimize işlemiştir sözünü, günümüzde beynimize ve genlerimize işlemiştir diye uyarlayabiliriz. Bütün toplumlarda insanlar dans eder, etrafı süsler, öyküler anlatıp canlandırırlar. Çocuklar iki üç yaşına geldiğinde bu etkinliklerde yer almaya başlar, ayrıca sanat, yetişkin beyninin düzenlenişinde bile yansıyabilir: Sinir sistemi hasarları insanların görme ve işitme becerilerini etkilemeyebilir, fakat müziği veya görsel güzellikleri takdir etme becerilerini etkileyebilir.[9] Tablolar, mücevherler, heykeller ve müzik aletlerinin Avrupa'da 35.000 yıllık geçmişi vardır, arkeolojik kazıların seyrek yapıldığı dünyanın diğer kesimlerindeyse bu geçmiş muhtemelen daha uzundur. Avustralyalı Aborjinler 50.000 yıldır kayalara resim çizmekte; kırmızı toprak boyasıysa 50.000 yılın en azından iki katı uzunluğunda bir süredir vücut boyası olarak kullanılmakta.[10]

---

[8] İfadenin aslı "insan karakteri değişti"; "Kurmacada Karakter" adlı makalesinden.

[9] Crick, *Şaşırtan varsayım: İnsan varlığının temel sorularına yanıt arayışı*, 1994 [2009]; Gardner, *Zihin çerçeveleri* ..., 1983 [2004]; Peretz, Gagnon ve Bouchard, "Music and emotion: Perceptual determinants, immediacy and isolation after brain damage", 1998.

[10] Miller, *Sevişen beyin: Eş bulma süreci insan doğasını nasıl belirledi?*, 2000 [2010].

Sanatın ayrıntılı biçimleri kültürden kültüre değişkenlik gösterse de, sanat yapma ve yapılanı takdir etme biçimleri her yerde birbirine yakındır. Felsefeci Denis Dutton yedi evrensel belirti tanımlamıştı:[11]

1. Uzmanlık veya virtüözlük. Teknik sanatsal beceriler üzerine çalışılır, bunların farkına varılır ve bu becerilere hayranlık duyulur.
2. Faydacı olmayan bir haz duygusu. İnsanlar sanattan sanat için keyif alır, sanatın onları sıcak tutmasını veya masaya yemek koymasını beklemez.
3. Tarz. Sanatsal nesneler ve sanat performansları, bunları herkesin fark edebileceği bir tarza sokan yaratım kurallarına uyar.
4. Eleştiri. İnsanlar sanat eserlerini yargılayarak, takdir ederek ve yorumlayarak bir konuya parmak basar.
5. Öykünmek. Müzik ve soyut resim gibi birkaç önemli istisna dışında, sanat eserleri dünyasal deneyimleri canlandırır.
6. Özel ilgi. Sanat sıradan hayatta ayrı bir yerde tutulur ve bu deneyim sırasında büyük oranda bu işe odaklanılır.
7. Hayal gücü. Sanatçılar ve onların izleyicileri, hayalgücü sahnesinde varsayımsal dünyaların hazzını yaşar.

Bu etkinliklerin psikolojik kökleri son zamanlarda bazı araştırmalar ve tartışmaların konu başlığı olmuştur. Akademisyen Ellen Dissanayake gibi bazı araştırmacılar, sanatın korku hissi veya üç boyutlu görüş gibi evrensel bir adaptasyon olduğuna inanır.[12] Benim gibi başkalarıysa sanatın (anlatı dışında) üç farklı adaptasyonun yan ürünü olduğuna inanır: Statü için duyulan açlık, adaptif nesneleri veya ortamları deneyimlemenin estetik hazzı, belirli bir amaca ulaşmak için yapıt tasarlama becerisi adaptasyonları.[13] Bu görüş uyarınca sanat, tıpkı uyuşturucular, erotik ürünler ve güzel mutfaklar gibi bir haz teknolojisidir; haz veren uyarıcı etkilerin saflaştırılıp yoğunlaştırılarak, duyularımıza gönderilmesini içeren bir teknolojidir. Bu bölümün konusu bakımından hangi görüşün doğru olduğu önemli değil. Sanat ister evrimsel bir adaptasyon, ister bir yan ürün, ister ikisinin karışımı olsun, zihinsel yetilerimizde derinden kök salmıştır. Bu köklerden bazılarını aşağıda anlatıyorum.

Organizmalar, atalarının evrimsel başarısını getiren şeylerden zevk alır – yemeğin tadı, cinsellik, çocukların varlığı, yeni bir teknoloji bulmak vb. İnsanlar yeni bir ortamı keşfederken, oraya alışmalarına yarayacak örüntüler arar ve bu örüntülerin içeriğinden faydalanırlar. Bu örüntülere, düzgün tanımlanmış alanlar, birbirine paralel ve dik çizgiler gibi gerçek dışı fakat bilgilendirici özellikler,

---

[11] Dutton, "Aesthetic universals", 2001.

[12] Dissanayake, *Homo aestheticus: Where art comes from and why,* 1992 ve *Art and intimacy: How the arts began,* 2000.

[13] Pinker, *How the mind works,* 1997, 8. bölüm.

simetri ile genişlik eksenleri dahildir. Tüm bu özellikler beyin tarafından, görsel alanı yüzeyler halinde yontmak, bu yüzeyleri nesneler oluşturmak üzere birleştirmek ve nesneleri de kişi bir dahaki sefer onları görünce tanıyabileceği şekilde düzenlemek için kullanılır. Görüş üzerine çalışan David Marr, Roger Shephard, V. S. Ramachandran gibi araştırmacılar, sanat ve dekorasyonda kullanılıp göze hoş gelen görsel desenlerin, görsel sisteme düzgün işlev gördüğünü ve dünyayı doğru çözümlediğini söyleyen bu örüntüleri abartarak sunduğunu ileri sürmüşlerdir.[14] Aynı mantıkla, müzikteki ton ve ritim örüntüleri, işitsel sistem tarafından sesler dünyasını düzenlemekte kullanılan mekanizmaları gıdıklar.

Görsel sistem, ham renkleri ve biçimleri yorumlanabilir nesneler ve sahnelere dönüştürürken, ürünlerin estetik biçimde renklendirilmesi iyice zenginleşir. Sanat, fotoğraf ve arazi tasarımına dair araştırmalarda, insanların görsel zevkleri üzerine yapılan deneylerle birlikte, manzaralarda insanlara zevk verip sıkça rastlanan desenler bulunmuştur.[15] Bu desenlerden bazıları, insanlara en uygun yaşam alanı olan düz bir çayırlığa yönelik araştırma imgesine ait olabilir: Yer yer ağaçların bulunduğu açık alan, su kütleleri, hayvanlar, çiçekler ve meyveli bitkilerin olduğu bir arazi. Canlı varlıkların biçimlerinden hoşlanma duygusu E. O. Wilson tarafından *biyofili* olarak dillendirilmiştir, ayrıca bunun bir insan evrenseli olduğu görülüyor.[16] Arazide bulunan başka örüntüler, güvenlik belirtisi olduğu için hoşa gidebilir, örneğin korunumlu fakat panoramik bir bakış açısı. Başka örüntüler ise arazinin keşfi ve anımsanmasını kolaylaştıran coğrafî özellikler oldukları için dikkat çekici olabilir – nirengi noktaları, sınırlar ve patikalar gibi. Evrimsel estetik çalışmaları, bir yüz veya bedeni güzel kılan özellikleri de belgelemiştir.[17] Ödülü kazanan nitelikler de sağlık, güç ve doğurganlık belirtilerine sahiptir.

İnsanlar, olayları zihin gözlerinde yeniden birleştiren ve hayal gücüne sahip hayvanlardır. Bu yetenek, insan zekâsının lokomotiflerinden biridir, yeni teknoloji (hayvanları tuzağa düşürmek, bitki özlerini çıkartmak) ve yeni sosyal becerileri (karşılıklı söz vermek veya ortak düşman bulmak) gözümüzde canlandırmamızı olanaklı kılar.[18] Kurmaca anlatılar, varsayımsal dünyaları göz önüne

---

[14] Marr, *Vision,* 1982; Pinker, *a.g.e.,* 1997, 8. bölüm; Ramachandran ve Hirstein, "The science of art", 1999; Shepard, *Mind sights: Original visual illusions, ambiguities, and other anomalies,* 1990. Ayrıca bkz. Gombrich, *The sense of order: A study in the psychology of decorative art,* 1982/1995; Miller, "Aesthetic fitness: How sexual selection shaped artistic virtuosity as a fitness indicator and aesthetic preferences as mate choice criteria", 2001.

[15] Kaplan, "Environmental preference in a knowledge-seeking, knowledge-using organism", 1992; Orians, "Human behavioral ecology: 140 years without Darwin is too long", 1998; Orians ve Heerwgen, "Evolved responses to landscapes", 1992; Wilson, *Biophilia,* 1984.

[16] Wilson, *Biophilia,* 1984.

[17] Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty,* 1999; Symons, "Beauty is in the adaptations of the beholder ...", 1995; Thornhill, "Darwinian aesthetics", 1998.

[18] Tooby ve DeVore, "The reconstruction of hominid evolution through strategic mode-

sermek için bu beceriden faydalanır; bunun amacı ister aydınlanma –sonuçları öngörülebilecek senaryo sayısını genişletmek– isterse de zevk olabilir – aşk, övülme, keşfetme veya zafer duygularını vekaleten yaşamak için.[19] Dolayısıyla Horace'ın edebiyatın amacıyla ilgili tanımı şudur: Öğretmek ve keyif vermek.

Güçlü sanat çalışmalarında bu estetik unsurlar öyle bir dizilmiştir ki bütün, parçaların toplamından daha büyük olur. Güzel bir manzara resmi veya fotoğrafı, aynı anda hem davetkâr bir ortamı anımsatır hem de hoş bir denge ve kontrastın tutturulduğu geometrik şekillerden oluşur. İlgi çekici bir öykü, arzu edilen ve güçlü insanlar hakkında keyifli bir dedikoduyu zihinlerde canlandırabilir, bizi heyecanlandırıcı bir zamana veya mekâna götürebilir, iyi seçilmiş kelimelerle dil içgüdümüzü gıdıklayabilir, aile, siyaset veya aşk ilişkileri hakkında bize yeni şeyler öğretebilir. Birçok sanat türü, psikolojik gerilim yaratıp boşaltmak ve diğer zevk türlerini taklit etmek için icat edilmiştir. Ayrıca bir sanat çalışması, toplumun birçok ferdi tarafından aynı anda anımsanacak duyguların bulunduğu sosyal olaylara iliştirilmiştir ve bu, alınan zevki katlayıp bir dayanışma duygusu yaratabilir. Dissanayake, sanat deneyiminin bu ruhani tarafını vurgular ve buna "özel kılmak" der.[20]

Hümanist disiplinlerin uğraştığı psikoloji unsurlarından biri de statü kazanma güdüsüdür. Dutton'ın evrensel sanat belirtileri listesindeki maddelerden biri de sanatın işe yarar olmayışıdır. Fakat şöyle bir tezat vardır: faydasız şeyler, belirli amaçlar için epey fayda getirebilir; örneğin, hamilinin mal varlığına paha biçme amacına hizmet edebilirler. Bu konuya ilk olarak, Thorstein Veblen kendi sosyal statü kuramında değinmiştir.[21] Komşularımızın banka defterlerine veya cep bilgisayarlarına kolayca göz atamayacağımız için, ellerindeki olanakları ölçmenin bir yolu, bunları lükse ve boş vakitlerine harcıyorlar mı diye bakmaktır. Veblen, zevk psikolojisinin üç "para ölçütüyle" belirlendiğini yazmıştır: göze sokarcasına tüketim, göze sokarcasına boş vakit harcamak, göze sokarcasına israf yapmak. Bu ölçütler, nazik, kısıtlı giyim tarzı ya da pahalı ve zaman alan hobiler gibi statü simgelerinin neden nadir bulunan malzemeden yapılmış, zahmetli bir yapım süreci ile el mahareti gerektiren nesneler ya da kişinin el emeğine bağlı bir yaşantısı olmadığını gösteren işaretler olduğunu açıklarlar. Amotz Zahavi aynı ilkeyi, güzel bir yaklaşımla hayvanlardaki tuhaf süslerin evrimini açıklamak için kullanmıştır, örneğin tavuskuşunun kuyruğu gibi.[22] Sadece en

---

ling", 1987.

[19] Abbott, "Imagination and the adapted mind: A special double issue", 2001; Pinker, *a.g.e.*, 1997.

[20] Dissanayake, "Komar and Melamid discover Pleistocene taste", 1998 ve *Homo aestheticus: Where art comes from and why*, 1992.

[21] Frank, *Luxury fever: When money fails to satisfy in an era of excess*, 1999; Veblen, *Aylak sınıfın teorisi*, 1899/1994.

[22] Zahavi ve Zahavi, *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*, 1997.

sağlıklı tavus kuşları pahalı, zahmetli tüyler oluşturmak için besinlerini kuyruğa yönlendirir. Dişi tavuskuşu, kuyrukların muhteşemliğine göre eş arar, evrim de en iyi kuyrukları oluşturan erkekleri seçer.

Gerçi, çoğu koyu sanat taraftarı, sanatın, özellikle de seçkin sanatın göze sokarcasına tüketim olgusu için ders kitaplarına girecek bir örnek teşkil ettiği fikrinden dehşete düşer. Neredeyse tanım gereği, sanatın pratik bir işlevi yoktur, Dutton'ın da kendi listesinde belirttiği gibi, sanat evrensel olarak virtüözlük (genetik nitelik ya da becerileri artırmak için boş vakit belirtisi ya da ikisi birden) ile eleştiri (sanatın, sanatçının değerini belirler) içerir. Avrupa tarihinin büyük kısmında güzel sanatlar ile görkem el ele gitmiştir, örneğin opera binalarının, tiyatro salonlarının şatafatı, tabloların süslü çerçeveleri, müzisyenlerin geleneksel kıyafetleri, kitapların ciltleri gibi. Sanat ile sanatçılar, aristokratların ya da hemen saygınlık kazanmak isteyen yeni zenginlerin himayesi altındaydı. Günümüzde tablolar, heykeller, el yazmaları hâlâ fahiş, çok tartışılan fiyatlara satılmaktadır (Van Gogh'un Dr. Gatchet'ın Portresi adlı tablosuna 1990'da 82,5 milyon dolar ödenmişti).

Sevişen Beyin adlı kitapta psikolog Geoffrey Miller, sanatsal yaratıcılık dürtüsünün eş bulma taktiği olduğunu ileri sürer ve bu dürtünün kişinin beyin kalitesini, dolayısıyla genlerinin kalitesini göstererek müstakbel cinsel eşlerini, evleneceği kişiyi etkilemenin bir yolu olduğunu söyler. Sanatsal virtüözitenin eşit dağılmadığını, sağlam bir sinir sistemi gerektirdiğini, taklit etmenin zor olduğunu ve büyük ödüller getirdiğini belirtir. Hatta doğa bize sanatın öncülerini de vermiştir, yani Avustralya ve Yeni Gine'deki çardakkuşlarını. Erkek çardakkuşları şahane yuvalar inşa eder, bu yuvaları orkideler, salyangoz kabukları, böğürtlenler, ağaç kabukları gibi renkli nesneler getirerek titizlikle süsler. Bazı erkekler, yaprakları ya da ağaç kabuklarını fırça gibi kullanarak ağızlarında ezdiği meyve kalıntılarıyla çardaklarını boyar. Dişiler yuvaları değerlendirir, en simetrik ve en güzel süslenmiş yuvaların yaratıcılarıyla çiftleşirler. Miller şu analojinin doğru olduğunu ileri sürer:

> *Artforum* dergisi için erkek bir saten çardakkuşuyla söyleşi yapabilseydiniz, muhtemelen size şöyle derdi: "İçimdeki bu kendini ifade etme isteğine, renkler ve biçimlerle karşı konulamaz şekilde oynama arzusuna bir anlam veremiyorum. Anıtsal, ama bir o kadar da sadeliğin hâkim olduğu bu sahneyi zengin renk alanlarıma dönüştürme konusunda duyduğum bu şiddetli susuzluğun ne zaman başladığını anımsamıyorum; fakat bu tutkuya kendimi kaptırdığım anlarda, benliğimin ötesindeki bir şeylerle aramda bir bağ kurduğumu hissediyorum. Bir ağacın tepesinde güzel bir orkide gördüğümde, ona sahip olmalıyım. İçinde yaşadığım âlemde tek bir kabuk bile yerinde değilse, onu doğru yere koymalıyım. ... Dişilerin bazen benim sergi açılışlarıma gelip çalışmalarıma değer biçmeleri mutluluk verici bir rastlantı, fakat bu eserleri üremek için yarattığımı ima etmek de hakaret olur. ..." İyi ki çardakkuşları konuşamıyorlar da onların eserlerini açıklamak için cinsel

> seçilim terimini kullanabiliriz, onlar aynı fikirde olmasa bile.[23]

Ben bu kuramın daha hafif bir versiyonuna taraftarım. Bu versiyona göre, sanatı yaratıp sahiplenmenin işlevlerinden biri (tek işlevi değil), kişinin sosyal statüsüyle (sadece genleriyle değil) diğerlerini (sadece müstakbel eşlerini değil) etkilemesidir. Geçmişe, ta Veblen'e dek uzanan bu görüş, sanat tarihçisi Quentin Bell ve Tom Wolfe'nin yazdıklarıyla genişlemiştir.[24] Belki de günümüzde bu görüşün en büyük savunucusu sosyolog Pierre Bourdieu'dur. Bourdieu, kültürün zorlu ve kavranması güç eserleri konusunda zevk sahibi oluşun, toplumun üst katmanlarına bir üyelik rozeti şeklinde iş gördüğünü ileri sürer.[25] Tüm bu kuramlarda nihai sebepler ile en yakındaki sebeplerin farklı olabildiğini unutmayın. Miller'ın çardakkuşunda olduğu gibi, statü ve evrimsel başarının sanatı yaratan veya takdir edenlerin zihnine girmesine gerek yoktur; onlar kendilerini ifade etme dürtüsü, güzellik gözü ve yeteneğin nasıl evrimleştiğini açıklarlar.

Sanatla ilgili içgüdülerimizin ardında ne yatıyor olursa olsun, bu içgüdüler sanata zaman, mekân ve kültürden aşkınlık kazandırır. Hume şunu belirtmiştir: "Zevklerin genel ilkeleri insan doğasında birörnektir. ... İki bin yıl önce Atina ve Roma'da hoşa giden Homeros, Paris ve Londra'da hâlâ takdir ediliyor."[26] İnsanlar bardağın yarısı boş mu dolu mu diye tartışsalar bile, kültürler arası varyasyonun altında gerçekten evrensel bir insan estetiği fark edilebilir. Dutton şöyle yorumlar:

> Sanatın kendi kültüründen dışarı ne kadar düzgün çıktığını belirtmek önemlidir: Beethoven ve Shakespeare Japonya'da sevilir, Brezilyalılar Japon yazısına hayran olur, Yunan trajedileri dünyanın her yerinde oynanır, birçok yerel sinema endüstrisinin zararına Hollywood filmleri kültürler arası kabul görür.... Hatta Hint müziğinin bile ... Batılıların kulaklarına en başta yabancı gelse de, ritm, hızlanma, tekrarlar, çeşitlemeler, sürpriz, modülasyon ve tatlı melodilere dayandığı gösterilebilir: Aslında bütün bu unsurlar Batı müziğinde de bulunmaktadır.[27]

İnsan estetiğinin menzili daha da genişletilebilir. Geç Taş Devrine ait Lascaux mağara resimleri, şu anki internet çağında bile görenleri hayrete düşürür. Nefertiti'nin ve Botticelli Venüs'ünün yüzleri, XXI. yüzyıl moda dergilerinin kapağını süsleyebilir. Sayısız geleneksel kültürde bulunan kahramanlık destanları,

---

[23] Miller, *Sevişen beyin: Eş bulma süreci insan doğasını nasıl belirledi?*, 2000 [2010], s. 270 [255].

[24] Bell, *On human finery,* 1992; Wolfe, *The painted word,* 1975 ve *Bauhaus ve sonrası*, 1981 [2006].

[25] Bourdieu, *Distinction: A social critique of the judgment of taste,* 1984.

[26] 1757 tarihli "Beğeni standartı üzerine" adlı makalesinden; aktaran: Dutton, "Aesthetic universals", 2001, s. 206.

[27] Dutton, *a.g.e.*, 2001, s. 213.

Yıldız Savaşları serisine başarıyla aktarılmıştır. Batı müzeleri koleksiyoncuları Afrika, Asya, Amerika'nın tarihöncesi hazinelerini etnografik kayıtlara eklemek için değil, patronları bu eserleri güzel bulduğu için yağmalamıştır.

Vitaly Komar ve Alexander Melamid adlı iki sanatçı 1993'te temel görsel zevklerinin evrenselliğine dair çarpık bir gösterim sunmak için Amerikalıların sanat zevklerini değerlendiren piyasa araştırması anketlerinden faydalanmışlardı.[28] Ankete katılanlara renk, konu, kompozisyon, üslup tercihlerini sormuş ve sonuçta kayda değer bir birörneklik bulmuşlardı. İnsanlar gerçekçi, yumuşak hatlı, mavi ve yeşil ağırlıklı, hayvanlar, kadınlar, çocuklar ve kahraman şahsiyetlerin olduğu manzara resimlerini sevdiklerini söylemişlerdi. Tüketicinin bu talebini karşılamak için Komar ve Melamid söz konusu tepkilere göre bir karışım resmettiler: XIX. yüzyılın gerçekçi tarzında çocuklar, geyikler ve George Washington'ı gösteren bir göl kıyısı manzarası. Bu biraz eğlenceliydi, fakat kimse ardından geleni beklemiyordu. Ressamlar aynı anketi Ukrayna, Türkiye, Çin, Kenya dahil dokuz ülkede tekrarlayınca, aşağı yukarı aynı tercihlerle karşılaştılar: Takvimlerdeki gibi idealize bir manzara ve Amerikan standartlarından sadece ufak tefek farklılıklar tercih edilmişti (örneğin geyik yerine hipopotam gibi). Daha ilginci bu McResimlerin, evrimsel estetik araştırmacılarının türümüz için en uygun diye tanımladığı arazi cinsine örnek oluşturmasıdır.[29]

Sanat eleştirmeni Arthur Danto'nun farklı bir açıklaması vardı: Batı takvimleri dünyanın her yerine pazarlanır, tıpkı Batı kültürü ve sanatı gibi.[30] Birçok aydın için Batı tarzının küreselleşmesi, sanat zevklerinin keyfî oluşunun ispatıdır. İnsanların benzer estetik tercihlerde bulunmasının tek sebebinin, Batı ideallerinin dünyaya emperyalizm, küresel piyasa ve elektronik ortam tarafından ihraç edilmesi olduğu söylenir. Bu görüşte bir gerçeklik payı olabilir ve birçok insan için de ahlaken doğru bir görüştür, çünkü bu görüş, Batı kültürünün üstün ya da yerini aldığı yerli kültürlerin aşağı olduğunu ima etmez.

Fakat madalyonun bir de öteki yüzü var. Batı toplumları, insanların istediği şeyleri sağlama konusunda iyidir: Temiz su, etkili tıbbi olanaklar, bol ve çeşitli yiyecekler, hızlı nakliye, iletişim. Bu mal ve hizmetleri hayırseverliklerinden değil, kendi çıkarlarından ötürü, yani bunları satarak kâr elde etmek için ikmal ederler. Belki estetik endüstrisi de insanlara istediklerini vermenin yollarını oluşturmuş – takvimlerdeki manzara resimleri, popüler şarkılar, Hollywood'un romantik ve macera filmleri gibi temel insan zevklerine seslenen sanat biçimleri geliştirmiştir. Bir sanat Batı'da olgunlaşmış olsa bile, güçlü bir donanma aracılığıyla yayılan keyfî bir uygulama değil, evrensel insan estetiğine dokunan başarılı bir ürün olabilir. Bu yaklaşım kulağa Avrupa merkezci ve dar

---

[28] Dutton, "America's most wanted, and why no one wants it", 1998; Komar, Melamid ve Wypijewski, *Painting by numbers: Komar and Melamid's scientific guide to art*, 1997.

[29] Dissanayake, "Komar and Melamid discover Pleistocene taste", 1998.

[30] Dutton, "America's most wanted, and why no one wants it", 1998.

bir yaklaşım gibi geliyor, bu yüzden fazla zorlamayacağım, fakat bir gerçeklik payı da içermeli: Küresel insan zevklerine hitap ederek kâr elde edilebilecekse, girişimcilerin bundan faydalanmaması sürpriz olurdu. Ayrıca insanın düşündüğü kadar da Avrupa merkezci bir görüş değildir bu. Batı kültüründe –tıpkı Batı teknolojisi ve mutfağında olduğu gibi– doymak bilmez bir seçicilik vardır ve karşılaştığı herhangi bir kültürde insanları memnun eden her türlü hüneri kendine mal eder. ABD'nin en önemli kültür ihraçlarından biri olan popüler müzik buna örnektir. Ragtime, caz, rock, blues, soul, rap tarzları, Afrika kökenli Amerikalı müzikal biçimlerden doğmuştur, bunun da kökeni Afrika ritimleri ve Afrika'ya ait seslendirme tarzlarında yatar.

1910 yılında ne oldu da güya insan doğası değişti? Virginia Woolf'un anılarında ayrı bir yerde duran olay Londra'da Cezanne, Gauguin, Picasso, van Gogh gibi post-empresyonistlerin tablolarından oluşan bir sergiydi. Modernizm hareketinin başlangıcı bu sergi olmuştu. Woolf 1920'lerde o duyuruyu yaptığında modernizm hareketi, sanatı ele geçiriyordu.

Modernizm, insan doğası gerçekten de değişmiş *gibi* ilerledi. Sanatçılar tarafından binlerce yıldır insanların damak tadını tatmin etmek üzere kullanılan tüm hünerler bir kenara atılmıştı. Resim sanatında gerçekçi tasvirlerin yerini renkler ve biçimlerin tuhaf bir şekilde çarpıtılması, soyut hatlar, şekiller, tabloya boya damlatmalar veya püskürtmeler, hatta komedi filmi *Art*'da gösterildiği gibi 200.000 dolarlık bomboş ve beyaz tuvaller aldı. Edebiyatta her şeyin anlatılmasının, kesin çizgilerle belirlenmiş tertiplerin, karakterlerin düzgün bir şekilde tanıtılması ve rahat okunurluğun yerini bilinç akışı, karmakarışık sunulan olay örgüsü, şaşırtıcı karakterler, nedensel seri olaylar, öznel, kopuk bir anlatım ve zor bir düzyazı aldı. Şiirde kafiye, ölçü, mısra yapısı ve berraklıktan vazgeçildi. Müzikte geleneksel ritim ve melodiler bir kenara bırakılıp atonal, akortsuz ve seri şeklinde on iki ton sistemiyle besteler yapıldı. Mimarlıkta süsleme, insan ölçüsü, bahçe alanı ve geleneksel zanaatkârlık pencereden dışarı atıldı (ya da pencereler açılabilseydi oradan dışarı atılacaktı), binalar da kutu biçimli mekânlarda endüstriyel malzemeden oluşturulmuş "yaşantı makineleri" yerine kondu. Modernist mimari, hem çokuluslu şirketlerin cam-çelik kulelerinde hem de ABD'nin kasvetli yüksek apartman projeleri, savaş sonrası Britanya'nın sosyal konutları ve Sovyetlerin apartman bloklarında doruğa çıktı.

Sanat seçkinleri, mazoşizm gerektiren böyle bir harekete neden önayak olmuştu? Bu hareket kısmen, Viktorya döneminin kendinden memnun havasına, kesin bilgi ve kaçınılmaz ilerlemeye, sosyal düzen adaletine duyulan saf burjuva inancına tepki olarak görülmüştü. Tuhaf ve rahatsız edici sanatın insanlara, dünyanın tuhaf ve rahatsız edici bir yer olduğunu anımsatması beklenmişti. Güya bilim de aynı mesajı veriyordu. Beşerî bilimlere adım adım giren bilim

versiyonuna göre, Freud davranışların bilinçsiz ve mantık dışı güdülerden kaynaklandığını; Einstein zaman ve mekânın ancak gözlemciye göre tanımlanabileceğini; Heisenberg bir nesnenin momentumu ve konumunun belirsiz olduğunu, çünkü bunların gözlemden etkilendiğini göstermişti. Daha sonra fizikteki bu ayrıntılar, fizikçi Alan Sokal'ın ünlü şakasını yapmasına ilham verdi: İçinde bir sürü anlamsız söz bulunan bir makaleyi *Social Text* dergisinde yayımlatmıştı.[31]

Fakat modernizm, insanların rahatını kaçırmaktan fazlasını yapmak istiyordu. Saf biçimi yüceltip kolay güzelliği ve burjuva zevklerini küçümsemesinin açık bir gerekçesi, siyasal ve ruhani bir gündemi vardı. Modernizmin üstlendiği görevi savunan bir kitabı inceleyen eleştirmen Frederick Turner şöyle açıklar:

> Modern sanatın büyük projesi, çağdaş insanlığı ölüme götüren hastalığı teşhis edip iyileştirmektir. ... Modern sanata düşen görev, rutin deneyimlerin sahte hissini, konformist ve ticari toplumun sunduğu yorumlanabilir çerçeveyi tanımlayıp yok etmek, yükünden kurtulup tazelenmiş hislerimizle gerçekliğin aciliyetini çıplak olarak ve en baştan yaşamamızı sağlamaktır. Bu tedavi süreci aynı zamanda ruhani bir görevdir; bu dönüşüme uğramış insanlardan oluşan bir topluluk, kuramsal olarak daha iyi bir toplum inşa edebilecektir. Bu sürecin düşmanları, azınlıkların asimilasyonu, ticari sömürü, reprodüksiyon ve ucuz taklitlerdir (kitsch). ... Sanatçının aracı kullanmaksızın, adeta çocukmuş gibi erişebildiği taze ve ham deneyimler rutinleştirilip bölmelere ayrılmış ve toplum tarafından duyarsızlığa mahkûm edilmiştir.[32]

1970'lerden sonra modernizmin arkasından postmodernizm denen tarzlar ve felsefeler doğdu. Postmodernizm, rölativizm konusunda daha da saldırgandı, dünyada kimseye mahsus olmayan birçok bakış açısı bulunduğunu söylüyor; anlam, bilgi, ilerleme, ortak kültürel değerler olasılıklarını şiddetle inkâr ediyordu. Daha Marksist, daha paranoyaktı, gerçek ve ilerleme iddialarının heteroseksüel beyaz erkeklerin çıkarlarını gözeten politik egemenlik taktikleri olduğu değerlendirmesini yapıyordu. Bu öğretiye göre, toplu üretimle ortaya çıkarılan mallar ile medyanın yaydığı imgeler ve öyküler, otantik deneyimleri imkânsız kılmak üzere tasarlanmıştı.

Postmodern sanatın amacı bu hapishaneden kaçmamızı sağlamaktır. Sanatçılar kapitalist simgeleri –reklamlar, paket tasarımları, modellerin fotoğrafları– alıp görüntüsünü bozarak, abartarak ya da tuhaf bağlamlarda kullanarak kültürel desenleri ve sunum tekniklerini kendilerine mal etmeye çalışır. İlk örnekler Andy Warhol'un konserve çorba tabloları ile Marilyn Monroe'yu farklı renklerde resmetmesi olmuştur. Yakın tarihli örnekler arasında Whitney Müzesi'nin 12. Bölümde bahsettiğim "Siyah Erkek" sergisi, Cindy Sherman'ın grotesk pozlar verdirdiği iki cinsiyetli modellerle çektiği fotoğraflardır. (Bu fo-

---

[31] Lingua Franca, 2000.

[32] Turner, "Modernism: Cure or disease?", 1997, s. 170, 174-175.

toğrafları MIT'deki bir serginin içinde görmüştüm; sergi "kadın bedenini çatışan arzuların mekânı, dişiliği toplumsal beklentiler, tarihsel varsayımlar ve ideolojik yapıların gergin bir ağı" olarak keşfediyordu.) Postmodern edebiyatta yazarlar, yazdıkları şey hakkında daha yazarken yorumda bulunur. Postmodern mimaride, farklı türde binalar ile farklı tarihsel dönemlerden alınmış malzemeler ve ayrıntılar, ahenkten yoksun bir şekilde yan yana getirilir – havalı bir alışveriş merkezine zincirlerden oluşan bir tente yerleştirmek ya da düzgün bir gökdelenin tepesinde üstünde hiçbir şey bulunmayan Korint tarzı sütunlar koymak gibi. Postmodern filmler, film yapımına ya da daha önceki filmlere kurnazca göndermeler yapar. Bütün bu biçimlerde ironinin, yapıtın kendine referans olduğu iması ve yapılan iş ciddiye alınmıyormuş gibi davranmanın amacı, ilgiyi, sunumların kendisine çekmektir, çünkü bu öğretiye göre daima sunumları gerçekliğin kendisiyle karıştırma tehlikesi altındayız.

Modernizm ve postmodernizmin, seçkin sanata ve beşerî bilimlere ne yaptığını anladığımızda, bunların gerilemesi ve çöküşü açıklık kazanır. Bu hareketler, yanlış bir insan psikolojisi kuramına, Boş Sayfaya dayanır. Bu hareketler, en çok övülen becerilerini, yani sahteliği ortadan kaldırma işlevini kendilerine uygulayamaz. Ayrıca sanatın bütün eğlencesini de yok ederler!

Modernizm ile postmodernizm, uzun süre önce reddedilmiş bir algı kuramına tutunur: duyu organlarının beyne ham renklerden, seslerden oluşan bir tablo sunduğunu, algı deneyimlerinde bundan başka her şeyin öğrenilmiş sosyal yapılar olduğunu söyleyen kurama dayanırlar. Önceki bölümlerde gördüğümüz gibi, beynin görsel sistemi ham pikselleri alıp çaba sarf etmeden bunları yüzeyler, renkler, devinimler ve üç boyutlu nesneler halinde düzenleyen yaklaşık elli bölge içerir. Midemize söz hakkı tanımayıp sindirim enzimlerini ne zaman salgılayacağını söyleyemeyeceğimiz gibi, görsel sistemi devre dışı bırakıp saf duyu deneyimlerine de erişemeyiz. Üstelik görsel sistem bizi gerçek dünyadan kopuk bir sanrı fantazyasına sokmaz. Dışarıdaki kayalar, uçurumlar, hayvanlar, başka insanlar ve bunların niyetleri gibi çeşitli sonuçlar doğurabilecek olgular hakkında bizi bilgiyle beslemek üzere evrimleşmiştir.

Dünyanın fiziksel yapısını anlamakla da doğuştan gelen düzenin işi bitmiş olmaz. Görsel deneyimimizi evrensel duygular ve estetik zevklerle renklendirir. Küçük çocuklar takvim manzaralarını, çöl ve orman resimlerine tercih eder. Üç aylık bebekler ise güzel bir yüze, sıradan bir yüze kıyasla daha uzun bakar.[33] Bebekler ahenkli müziği ahenksiz müziğe tercih eder, iki yaşındaki çocuklar

[33] Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty,* 1999; Kaplan, "Environmental preference in a knowledge-seeking, knowledge-using organism", 1992; Orians ve Heerwgen, "Evolved responses to landscapes", 1992.

yaratıcı oyunlar oynamaya başladıklarında ömür boyu sürecek olan kurmaca öyküler yaratıp anlama faaliyetine girişmiş olurlar.[34]

Diğer insanların davranışlarının ürünlerini algıladığımızda, bunları sezgisel psikolojimiz ve zihin kuramımızla değerlendiririz. Bir dil ya da yapıt parçasına, bir sanat ürünü veya çalışması gibi görünür bir değer biçmeyiz, fakat bu parçaları üreten kişilerin neden bunları oluşturduğunu ve üzerimizde ne tür etkide bulunmayı umduklarını tahmin etmeye çalışırız (12. Bölümde görmüştük). Elbette insanlar zekice yalanlarla aldatılabilir, fakat sahte kelimeler ve imgelerden oluşan bir dünyaya kanıyor değillerdir, yani postmodernist sanatçılar tarafından kurtarılmalarına gerek yoktur.

Modernist ve postmodernist sanatçılar ile eleştirmenler, sanatın itici güçlerinden olan, insan doğasına ait başka bir özelliği de anlayamazlar: statüye duyulan açlığı, özellikle de *kendi* statü açlıklarını kavrayamazlar. Gördüğümüz gibi, sanat psikolojisi, özsaygı psikolojisi, nadir olanın takdir edilişi, görkem, virtüözlük ve hayret uyandırmakla iç içe geçmiştir. Sorun şu ki insanlar ne zaman nadir şeylerin peşinde koşsa, girişimciler bunlardan daha çok sayıda sağlar ve hayret verici bir performans ne zaman taklit edilse, bu performans sıradanlaşır. Sonuçta sanat tarzlarında dönemsel dönüşümler ortaya çıkar. Psikolog Colin Martindale, o tarzın kışkırtıcı potansiyeli sonuna dek sömürülene değin, her sanat biçiminin karmaşıklığı, süsü ve duygusal yükünün arttığını belgelemiştir.[35] Sonra ilgi tarzın kendisine çevrilir, bu noktada mevcut tarz, yeni bir tarza yol verir. Martindale bu döngüyü izleyicilerin alışkanlık kazanmasına atfeder, fakat ayrıca sanatçıların ilgi çekme arzusundan da kaynaklanmaktadır.

XX. yüzyıl sanatı, toplu üretim ekonomisi ve orta sınıfın refaha kavuşmasıyla, çaresizce yeni şeyler arayışındaydı. Fotoğraf makineleri, reprodüksiyonlar, radyolar, müzikal kayıtlar, sinemalar, dergiler ve kitapların fiyatları rahatça karşılanabildikçe, sıradan insanlar kucak dolusu sanat eseri satın alabiliyordu. İnsanlar boğazlarına kadar –çoğunlukla sanatsal fayda sağlamak adına– bu tür malzemelerin içine gömülmüşken, kişinin kendini geri kalanlardan iyi sanatçı veya seçkin bir eleştirmen olarak ayırt etmesi zorlaşır. Sanatçıların sorunu, popüler kültürün çok kötü olması değil, en azından bazen çok iyi olmasıdır. Sanat nadirlik veya eserlerin mükemmelliği üzerinden prestij sağlayamaz olur, dolayısıyla bu prestijin, anlama gücünün nadirliğinden kazanılması gerekir. Bourdieu'nün belirttiği gibi, yeni sanat çalışmalarının anlamını sadece özel bir seçkinler grubu kavrayabiliyordu. Yayınevleri ve kayıt stüdyolarından güzel şeyler fışkırdıkça, seçkin çalışmaların güzel olmasına gerek yoktu. Aslında güzel ol-

---

[34] Leslie, "ToMM, ToBY, and agency: Core architecture and domain specificity", 1994; Schellenberg ve Trehub, "Natural musical intervals: Evidence from infant listeners", 1996; Storey, *Mimesis and the human animal,* 1996; Zentner ve Kagan, "Perception of music by infants", 1996.

[35] Martindale, *The clockwork mouse: The predictability of artistic change,* 1990.

mamaları daha iyiydi, çünkü sıradan bir sersemin bile güzel şeyleri olabilirdi.

Bunun sonuçlarından biri, modern sanatın duyulara başvurmaktan vazgeçmesi olmuştur. Bunun aksine, güzelliği *küçümseyip*, tatlandırıcı ya da hafif siklet olarak nitelemiştir.[36] Eleştirmen Clive Bell (Virginia Woolf'un kayın biraderi ve Quentin'in babası), 1913 tarihli kitabı *Art*'da güzelliğin iyi sanatta yeri olmadığını, çünkü güzelliğin kökünün kaba deneyimlerde olduğunu ileri sürmüştür.[37] İnsanlar *güzel* kelimesini "güzel avlanmak ve vurmak" gibi ifadelerde kullanır ya da daha kötüsü güzel kadınlara atfederler, diye yazmıştır. Döneminin davranışçı psikolojisini özümsemiş olan Bell, sıradan insanların sanattan Pavlovvari bir koşullanmayla hoşlandığını ileri sürmüştür. Onlar sadece güzel bir kadını resmeden tabloları, "müzikal güldürülerde genç hanımların kışkırttığı duygulara benzer duyguları" canlandıran müzikleri, bir zamanlar kilise papazının kızı için hissedilen duyguları uyandıran şiirleri takdir ederlerdi. Otuz beş yıl sonra, soyut ressam Barnett Newman, modern sanatın güdüsünün "güzelliği yok etmek arzusu" olduğunu duyururken, adeta bu görüşleri onaylıyordu.[38] Postmodernistler ise güzelliğe karşı daha da hafifseyici bir tavır içindeydiler. Güzelliğin seçkinler tarafından keyfî olarak belirlenen standartlardan oluştuğunu söylüyorlardı. Güzellik, gerçekçi olmayan ideallere uymaya zorlayarak kadınları köleleştiriyor ve piyasa yönelimli sanat eseri toplayıcılarına muhabbet tellallığı ediyordu.[39]

Dürüst olmak gerekirse, modernizm birçok tarz ve sanatçıyı içerir, hepsi de güzelliği ve diğer insani hassasiyetleri yadsımış değildir. Modern sanatın yaptığı en iyi şey, görsel bir şıklık ve estetik işlevsel biçimleri geliştirmiş olmasıdır, bunlar da Viktorya dönemine özgü biblolar ve zenginliğin görkemli bir biçimde sergilenmesinin hoş karşılanan alternatifleridir. Sanat hareketleri, yeni tarz olasılıklarının yolunu açmış, örneğin Afrika ve Okyanusya kökenli desenler kullanılmıştır. Kurmaca ve şiir, zindelik veren entelektüel çalışmalar sunmuş; ayrıca sanatı, sanatçının kişiliği ve duygularının kendiliğinden doğan bir akışı olarak gören duygusal romantizme verilen bir karşılık olmuştur. Modernizmin sorunu, modernist felsefenin insan zevklerine başvurmanın yollarını takdir etmemiş olmasıdır. Güzelliği inkârın bir tür ortodoksluğa dönüşmesi, estetik başarıların ticari kültüre mal edilmesi (örneğin grafik tasarımdaki minimalizm) yüzünden, modernizm sanatçılara hareket edecek yer bırakmamıştır.

Quentin Bell, bir güzel sanatlar türünün içinde varyasyon tükendiğinde, insanların kendileri için farklı statü kurallarından faydalandığını ileri sürmüş ve bunu da Veblen'in listesine eklemiştir. "Görünür öfkeleri"yle kötü çocuklar

---

[36] Steiner, *Venus in exile: The rejection of beauty in 20th-century art,* 2001.

[37] Aktaran: Dutton, "Mad about flowers", 2000.

[38] C. Darwent, "Art of staying pretty", *New Statesman*, 13 Şubat 2000.

[39] Steiner, *a.g.e.*, 2001.

(ve kızlar) burjuvaları şaşkınlığa sürüklemek adına becerilerini teşhir ederler.[40] Postmodernist sanatçıların, yıpranmış kamuoyunun ilgisi çekmek için sürdürdüğü sonu gelmeyen harekat artık seyircilerin kafasını karıştırmaktan çıkıp, onlara her türlü şekilde saldırmak noktasına gelmiştir. Herkes kötü şöhrete sahip kimi vakaları duymuştur: Robert Mapplethorpe'un sadomazoşist eylemleri gösteren fotoğrafları, Andres Serrano'nun "İsa'ya İşemek" adlı eseri (sanatçının idrarıyla dolu bir kavanozdaki bir haç fotoğrafı), Chris Ofili'nin Meryem Anayı fil dışkısına bulanmış halde gösteren tablosu, Ivan Hubiak'ın ABD bayrağını bebek bezi gibi altına bağlayıp sahnede dans ederken bedenine çiğ et parçaları yapıştırdığı dokuz saatlik "Flag Fuck (w/Beef) # 17" adlı gösterisi. Aslında sonuncusu asla olmadı; alaycı gazete *Onion*'un yazarları "Performans Sanatçısı Amerika'yı Umursamaz Uykusundan Sarsarak Kaldırdı" adlı bir makalede bu olayı uydurmuştur.[41] Fakat bahse girerim ki sizi kandırdım.

Başka bir sonuç ise seçkin sanatın artık eleştirmenler ve kuramcılardan oluşmuş bir ekip olmaksızın takdir edilememesidir. Bu ekip, sinema veya kitap eleştirmenleri gibi sadece sanatı değerlendirip yorumlamaz, aynı zamanda sanata gerekçesini de verirler. Tom Wolfe, gerçekçi bir tabloyu, önemli bir eksiği, yani "ikna edici bir kuramı" olmadığı için eleştiren bir *New York Times* makalesini okuduktan sonra yazdığı *The Painted Word* [Boyalı sözcük] adlı kitabında şöyle açıklar (s. 2-4):

> O an, orada *Aha!* fenomeni olarak bilinen aydınlanmayı yaşadım. Güncel sanatın gömülü yaşantısı ilk defa gözlerimin önüne serilmişti. ... Bütün bu yıllar boyunca başka insanlar gibi ben de bin, iki bin, Tanrı bilir kaç bin Pollock, de Kooning, Newman, Noland, Rothkos, Rauschenberg, Judd, Johns, Olitski, Louise, Still, Franz Kline, Frankenthaler, Kelly ve Frank Stella eserinin önünde dikilmiş, kâh gözlerimi kısmış, kâh yerinden fırlayacakmış gibi gözlerimi açmış, kâh geri çekilmiş, kâh yakınlaşmıştım; beklemiş, beklemiş ve sonsuza dek beklemiştim, ki fark edeyim, yani orada olması gereken ve herkesin orada olduğunu bildiği (*tout le monde*) görsel ödülü (bu kadar çabadan sonra) alabileyim; hep bembeyaz olan bu duvarlarda asılı olan tablolardan, o odada ve o anda optik derinliğime doğrudan bir şeyin ışımasını beklemiştim. Kısacası, bu kadar yıl boyunca, başka bir yerde olmasa bile sanatta görmenin inanmak olduğunu varsaydım. Pekâlâ, ne kadar dar görüşlüymüşüm! Nihayet 28 Nisan 1974'te artık görebiliyorum. Tüm bu süre boyunca tersten anlamışım. "Görmek inanmak" değildir, seni aptal, "inanmak görmektir"; *çünkü Modern Sanat bütünüyle yazınsal bir şey olmuş: Tablolar ve diğer eserler sadece metni gözler önüne sermek için vardır.*

Postmodernizm bir kez daha uç bir durumu alıp daha da uca sürüklemekte; ki bu örnekte kuram, konunun yerini almış ve kendi başına bir sanat gösterimi olmuştur. Theodor Adorno ve Michel Foucault gibi eleştirel kuramcılarla başla-

---

[40] Bell, *On human finery,* 1992.

[41] *The Onion, 36,* 21-27 Eylül 2000, s. L.

yan postmodernist akademisyenler, "dilsel şeffaflık" talebine güvenmez, çünkü şeffaflık "dünyayı derinlemesine düşünme" becerisini sakatlar, ayrıca metni piyasa malzemesi haline gelme tehlikesinin altına sokar.[42] Bu tutumları onları her yıl düzenlenen Kötü Yazı Yarışması'nın düzenli kazanan kişileri yapmıştır. Bu yarışma, "akademik kitaplar ve makalelerde bulunan en kötü tarza sahip yazıları onurlandırmak" için düzenleniyor.[43] Berkeley'de belagat profesörü olan ve hakkında methiyeler düzülen Judith Butler, 1998'de ilk ödülü şu cümlesiyle kazanmıştı:

> Sermayenin, sosyal ilişkileri nispeten homolog yollarla biçimlendirdiğini söyleyen yapısalcı bir açıklamadan uzaklaşılıp, güç ilişkilerini tekrarlara, yakınsamaya, eklemlemeye bağlayan bir hegemonya görüşüne ulaşılmış olması, yapı düşüncesinde bir geçicilik meselesi doğurdu, ayrıca yapının şarta bağlı olasılıklarının iç yüzünü kavramak sayesinde muhtemel mevkiler ve gücün eklemlenmesi stratejilerine bağlı olan tazelenmiş bir hegemonya kavramının açılışını yapan, yapısal bütünlükleri kuramsal nesneler olarak bir kurama yerleştiren Althusserci bir kuram biçiminden sapmayı işaret etmiştir.

Bu yarışmayı Dutton'ın dergisi *Philosophy and Literature* finanse etmektedir. Dutton bunun alay etme maksadıyla yapılmadığına bizi temin eder. Yarışmanın kuralları bunu yasaklamaktadır: "Kasıtsız yapılan parodilerin bu kadar yaygın olduğu bir alanda kasıtlı parodilere izin verilemez."

İnsan doğasının son bir kör noktası, çağdaş sanatçılar ve kuramcıların kendi ahlaki bahanelerini çözememiş olmasıdır. Sanatçılar ve eleştirmenler uzun süre seçkin sanatı takdir etmenin kişiye soyluluk katan bir şey olduğuna inandılar, kültürel cahiller hakkında çocuk tacizcileriyle konuşulan bir tonla konuştular (*barbar* kelimesinin iki anlamlı olmasında gördüğümüz gibi). Modernizm ve postmodernizmi saran sosyal reformun sahteliği de bu geleneğin bir parçasıdır.

Ahlaki sofistikasyon tarihsel ve kültürel çeşitliliğin kabulünü gerektirse de, sadece gerçekçi kurgu ve geleneksel eğitim ile karşılaştırıldığında, seçkin sanatın bunu yerleştirmek için iyi bir yol olduğunu düşündürecek hiçbir sebep yoktur. Aslında insanların boş zamanlarında gönüllerini nasıl eğlendirdiklerinin ahlaki bir sonucu yoktur. Sanatçılar ve eleştirmenlerin ahlaken ileri oldukları kanaati bilişsel bir yanılsamadır ve beyindeki ahlak devrelerimizin statü devreleriyle birbirine geçecek şekilde bağlanmış olmasından kaynaklanır (bkz. 15. Bölüm). Eleştirmen George Steiner'ın belirttiği gibi: "İnsanın akşamları Goethe veya Rilke okuyup Bach ve Schubert çaldığını, sabah olunca da

---

[42] J. Miller, "Is bad writing necessary? George Orwell, Theodor Adorno and the politics of language", *Lingua Franca*, Aralık/Ocak, 2000.

[43] www.cybereditions.com/aldaily/bwc.htm.

kalkıp Auschwitz'deki işine gittiğini biliyoruz."[44] Bunun tersine, gerektiğinde kan veren, gönüllü itfaiyeci olarak hayatlarını tehlikeye atan ya da engelli çocukları evlat alan, fakat modern sanat hakkındaki görüşleri "Ne var, bunu dört yaşındaki kızım da yapabilir" olan bir sürü cahil insan da bulunmalıdır.

Modernist sanatçıların ahlaki ve politik geçmişleri pek de gurur duyulacak gibi değildir. Kimileri kişisel hayatlarında aşağılık tavırlar sergilemiş; birçoğu da faşizmi veya Stalinciliği kucaklamıştır. Modernist besteci Karlheinz Stockhausen, 11 Eylül 2001 terörist saldırılarını "Tüm kosmosta hayal edilebilecek en muhteşem sanat çalışması" olarak betimlemiş ve gıptayla şunu eklemiştir: "Bazen sanatçılar da neyin makul ve yapılabilir olduğuna dair sınırlarının ötesine geçer, böylece de bizler bir uyanış yaşar ve kendimizi bir başka dünyaya açarız."[45] Postmodernizm kuramı ayrıca özellikle ilerici değildir. Nesnel gerçekliğin inkârı ahlaki ilerlemenin dostu sayılmaz, çünkü örneğin kişiyi köleliğin veya Nazi soykırımının gerçekten olduğunu söylemekten alıkoyabilir. Adam Gopnik'in belirttiği gibi, en postmodern sanat eserlerinin politik mesajları tamamen sıradandır, örneğin "ırkçılık kötüdür" gibi. Fakat öyle dolambaçlı ifade edilirler ki izleyiciler bunları anladığı için kendilerini ahlaken üstün sayarlar.

Burjuvaları küçümse meselesinde olduğu gibi, bu, ahlaki veya politik bir erdem taşımayan, çiğ bir statü anlayışıdır. Gerçek şu ki kişisel sorumluluk, aile ve mahalleye adanmışlık, maço şiddetinden uzak durmak, liberal demokrasiye saygı duymak gibi orta sınıf değerleri kötü değil, iyi şeylerdir. Dünyanın büyük kısmı burjuvaya katılmak ister, çoğu sanatçı da birkaç bohem sahtelik barındıran, ama aslında iyi durumdaki bir grubun üyesidir. XX. yüzyılın tarihini düşünecek olursak, burjuvanın toplu ütopyacı ayaklanmalara katılmaya gösterdiği isteksizlik yüzünden suçlanamayacağını görürüz. Koltuklarının arkasına kırmızı bir ahır veya ağlayan bir palyaço tablosu asmak istiyorlarsa, bu bizi hiç ilgilendirmez.

Seçkin sanat ve eleştirinin XX. yüzyıldaki baskın kuramları, insanın doğasının militan bir şekilde inkârından doğmuştur. Efsanelerden biri çirkin, kafa karıştırıcı ve hakaret içeren sanattır. Başka bir efsaneyse gösterişli, ama zekâ yoksunu akademisyenliktir. Şimdi de yığınla insanın bunlardan uzak durduğuna şaşırıyorlar mı?

Bir başkaldırı başlamıştır. Müze ziyaretçileri, bilmem kaçıncı kez gerçekleştirilen uzuvları kesik kadın bedeni sergilerinden veya sanatçı tarafından çiğnenip

[44] Steiner, *Language and silence: Essays on language, literatüre and the inhuman*, 1967, önsöz.

[45] *New York Times*, 19 Eylül 2001.

etrafa serpiştirilen yüzlerce kilo domuz yağından sıkılmıştır.[46] Beşerî bilimlerdeki yüksek lisans öğrencileri Foucault, Butler gibi otoritelerin isimlerini rastgele anıp, anlamsız sözler yazmadıkça piyasaya girememek yüzünden e-postaları ve konferans koridorlarında homurdanıyor. Ayrıksı akademisyenler, insan doğasına dair bilimlerdeki heyecan verici gelişmeleri görmelerini engelleyen körleştirici kişileri yollarından uzaklaştırıyor. Genç sanatçılar ise sanatın kendisini, güzelliğin pis bir kelime sayıldığı bu tuhaf duruma nasıl düşürdüğünü merak ediyor.

Bu memnuniyetsizlik akımları, yeni bir sanat felsefesinde bir araya geliyor. Bu sanat, bilimle bilgi birlikteliği içindedir, ayrıca insanların zihnine ve duyularına saygıyla yaklaşıyor. Hem sanatçılar toplumunda hem de eleştirmenler ve akademisyenler toplumunda biçim kazanıyor.

2000 yılında besteci Stefania de Kenessey, sanatta yeni bir hareketi, Derriére Guard [Kıç gardiyanları] hareketinin kurulduğunu hınzırca duyurdu. Bu hareket; güzelliği, tekniği ve anlatıyı yüceltiyordu. Bunun bir hareket sayılamayacak kadar zararsız olduğunu düşünüyorsanız, uzuvsuz gövdelerin mabedi Whitney Müzesi'nin müdürünün tepkisine bakın. Bu hareketin üyelerini "bir avuç muhafazakâr, gizli Nazi ve saçma sapan insan" olarak nitelemişti.[47] Derriére Guard'ın fikirlerine benzer görüşler, Radikal Merkez, Doğal Klasikçilik, Yeni Biçimcilik, Yeni Narrativizm, Stuckizm, Güzelliğin Dönüşü, No Mo Po Mo denen hareketlerde filizlendi.[48] Yüksek kültür ile alçak kültürü birleştiren bu hareketler, "muhteşem eserler"e dair dar kapsamlı kuralları yüzünden güzellik ve sanatı küçümseyen postmodernist sol ile uygarlığın çöküşüne dair ateşli ve kükürtlü vaazlarından ötürü kültürel sağa eşit derecede karşıdır. Klasik müziği ve popüler besteleri harmanlayan klasik müzik eğitimi almış müzisyenler, gerçekçi ressamlar ve heykeltraşlar, uyak kullanan şairler, gazeteci romancılar, çalışmalarında ritim ve melodi kullanan dans yönetmenleri ile gösteri sanatçıları bu akıma dahildir.

Akademide, sayıları giderek artan bağımsız akademisyen, herhangi bir hümanist disiplin anlayışının merkezine yeniden insan doğasını oturtmak için evrim psikolojisi ve bilişsel bilimi incelemektedir. Bunlar arasında Brian Boyd, Joseph Carroll, Denis Dutton, Nancy Easterlin, David Evans, Jonathan Gottschall, Paul Hernadi, Patrick Hogan, Elaine Scarry, Wendy Steiner, Robert

---

[46] Heykeltraş Janine Antoni; aktaran: G. Beauchamp, "Dissing the middle class: The view from Burns Park", *American Scholar*, Yaz 1995, s. 335-349.

[47] K. Limaye, "Adieu to the Avant-Garde", *Reason*, Temmuz 1997.

[48] C. Darwent, "Art of staying pretty", *New Statesman*, 13 Şubat 2000; C. Lambert, "The stirring of sleeping beauty", *Harvard Magazine*, Eylül-Ekim 1999, s. 46-53; K. Limaye, "Adieu to the Avant-Garde", *Reason*, Temmuz 1997; A. Delbanco, "The decline and fail of literature", *New York Review of Books*, 4 Kasım 1999; Perloff, "In defense of poetry: Put the literature back into literary studies", 1999; Turner, *Natural classicism: Essays on literature and science*, 1985; Turner, *The culture of hope*, 1995.

Storey, Frederick Turner ve Mark Turner var.[49] Zihnin nasıl çalıştığını iyice anlamak, iki sebep yüzünden sanat dalları ve beşerî bilimler için vazgeçilmezdir.

Sebeplerden biri, sanat tarzları ne olursa olsun, sanatçıların gerçek ortamının insanın zihinsel temsilleri olmasıdır. Yağlıboya tablolar, hareketli uzuvlar ve yazılı sözcükler beyne doğrudan giremez. Bunlar, duyu organlarıyla başlayıp düşünceler, duygular ve anılarda doruğa çıkan zincirleme bir sinir sistemi olayını tetikler. Bu zincirleme olayların haritasını çıkaran bilişsel bilim ile bilişsel sinirbilim, sanatçıların nasıl etki doğurduğunu anlamak isteyen herkes için bir bilgi hazinesi sunmaktadır. Görme üzerine yapılan araştırmalar resim ve heykel sanatını aydınlatabilir.[50] Psiko-akustik ve dilbilim müzik çalışmalarını zenginleştirebilir.[51] Dilbilim ise şiir, metaforlar ve yazınsal tarza bir anlayış getirebilir.[52] Zihinsel imge araştırması betimleyici düzyazı tekniğinin açıklanmasına yardımcı olabilir.[53] Zihin kuramı (sezgisel psikoloji) kurgusal dünyalardan zevk alma becerimize ışık tutabilir.[54] Görsel ilgi ve kısa süreli bellek çalışmaları, sinema deneyiminin açıklanmasına yardım edebilir.[55] Evrimsel estetik de güzellik duygusuna ve bütün bu algı eylemlerine eşlik edebilen zevk duygularına açıklama getirilmesine yardımcı olabilir.[56]

---

[49] Abbott, "Imagination and the adapted mind ...", 2001; Boyd, "Jane, meet Charles: Literature, evolution and human nature", 1998; Carroll, *Evolution and literary theory*, 1995; Dutton, "Aesthetic universals", 2001; Easterlin, Riebling ve Crews, *After poststructuralism: Interdisiplinarity and literary theory (rethinking theory)*, 1993; Evans, "Evolution and literature", 1998; Gottschall ve Jobling, *Evolutionary psychology and literary studies...*; Hernadi, "Literature and evolution", 2001; Hogan, "Literary universals", 1997; Steiner, *Venus in exile: The rejection of beauty in 20th-century art*, 2001; F. Turner, *Natural classicism...*, 1985 ve *a.g.e.*, 1995; M. Turner, *The literary mind*, 1996.

[50] Goguen, "Special Issue on Art and the Brain", 1999; Gombrich, *The sense of order: A study in the psychology of decorative art*, 1982/1995; Kubovy, *The psychology of perspective and Renaissance art*, 1986.

[51] Aiello ve Sloboda, *Musical Perceptions*, 1994; Lerdahl ve Jackendoff, *A generative theory of tonal music*, 1983.

[52] Keyser, "Meter and poetry", 1999; Keyser ve Halle, "On meter in general and on Robert Frost's loose iambics in particular", 1998; M. Turner, *Reading minds: The study of English in the age of cognitive science*, 1991; M. Turner, *The literary mind*, 1996; Williams, *Style: Toward clarity and grace*, 1990.

[53] Scarry, *Kitapla hayal etmek*, 1999 [2006].

[54] Abbott, "Imagination and the adapted mind ...", 2001.

[55] A. Quart, "David Bordwell blows the whistle on film studies", *Lingua Franca*, Mart 2000, s. 35-43.

[56] Abbott, *a.g.e.*, 2001; Aiken, *The biological origins of art*, 1998; Cooke ve Turner, *Biopoetics: Evolutionary explorations in the arts*, 1999; Dissanayake, *Homo aestheticus: Where art comes from and why*, 1992; Etcoff, *Survival of the prettiest: The science of beauty*, 1999; Kaplan, "Environmental preference in a knowledge-seeking, knowledge-using organism", 1992; Orians ve Heerwgen, "Evolved responses to landscapes", 1992;

Algı araştırmalarının arzulu tüketicilerinin ilk modernist ressamların olması ironiktir Bu araştırma dalını onlara tanıtan belki de Gertrude Stein'dı. Stein, Harvard Üniversitesi'nde William James ile psikoloji çalışmış, onun gözetimi altında görsel ilgi üzerine araştırma yürütmüştü.[57] Bauhaus tasarımcıları ve sanatçıları da algısal psikolojiyi, özellikle de çağdaş Gestalt ekolünü takdir etmişlerdir.[58] Fakat iki kültür birbirinden ayrıldıkça, bilgi birlikteliği de kaybolmuş oldu, ancak kısa süre önce yine bir araya gelmeye başladılar. Tahminim odur ki bilişsel bilim ile evrim psikolojisinin hümanist disiplinlere uygulanması, sanat ile eleştirilerde gittikçe büyüyen bir alan olacaktır.

Diğer temas noktası yine de daha önemli olabilir. Nihayetinde sanat çalışmalarını bizim için cazip kılan şey, sadece sanat biçimiyle yaşadığımız duyusal deneyimler değil, aynı zamanda bunun duygusal içeriği ve insanlık durumuna getirdiği anlayıştır. Bunlar da biyolojik durumumuzun zamandan bağımsız trajedilerine dokunur: Ölümlü oluşumuz, sınırlı bilgimiz ve bilgeliğimiz, aramızdaki farklar, arkadaşlarımız, komşularımız, akrabalarımız ve sevgililerimizle çıkar çatışmalarımız. Tüm bunlar insan doğası bilimlerinin konularıdır.

Sanat, insan türünün ebedi ve evrensel niteliklerini yansıtmalıdır iddiası, yeni bir şey değildir. Samuel Johnson, kendi Shakespeare oyunları edisyonuna yazdığı önsözde, bu muhteşem sezgisel psikoloğa daima başvurulması hakkında yorum yapar:

> Genel doğanın doğru temsilleri dışında hiçbir şey, çok sayıda insanı uzun bir süre boyunca hoşnut edemez. Belirli yöntemler birkaç kişi tarafından bilinir, dolayısıyla bu birkaç kişi bunların ne kadar yakın kopyalar olduğunu anlayabilir. Süslü bir buluşun düzen dışı kombinasyonu bir süreliğine hoşnutluk verebilir, bunun getirdiği yenilik, hayattaki genel doymuşluk yüzünden bizi bir maceraya sürükleyebilir; fakat ani hayretlerin zevkleri kısa sürede tükenir, zihin ise ancak gerçeğin dengesini anımsayabilir.

Günümüzde sanatçılar ve bilimadamlarının insanlık durumuna dair keşiflerinin birbirine yaklaştığını görüyor olabiliriz – bunun sebebi bilimcilerin beşerî bilimleri ele geçirmeye çalışması değil, sanatçılar ve hümanistlerin bilime ya da en azından bizi karmaşık psikolojik donanıma sahip bir tür olarak gören bilimsel zihniyete bakmaya başlamalarıdır. Bu bağlantıyı açıklarken, sanatçıların kelimeleriyle yarışamam. Üç harika romancının önerileriyle birlikte bölümü sona erdireceğim.

Ahlak anlayışının kökenine kafa yoran Iris Murdoch, kurmaca alanında bu anlayışın bakiliğini yorumlar:

Thornhill, "Darwinian aesthetics", 1998

[57] Teuber, "Gertrude Stein, William James, and Pablo Picasso's Cubism", 1997.

[58] Behrens, "Art, design and gestalt theory", 1998.

> Eski Yunanlılarla tamamen aynı olmasa da birçok açıdan benzer ahlaki hükümler veriyor, kendi edebiyatımızdan ve zamanımızdan uzak eserlerdeki iyi veya nezih insanları tanıyabiliyoruz. Patroklus, Antigone, Cordelia, Bay Knightley, Alyoşa. Patroklus'un değişmez kibarlığı. Cordelia'nın doğruculuğu. Alyoşa babasına cehennemden korkmamasını söyler. Patroklus'un tutsak kadınlara nazik davranması ve Emma'nın Bayan Bates'e karşı nazik olması gerektiği kadar önemlidir; üstelik iki durumda bu tutumun öneminin acil ve doğal olduğunu, iki yazarı üçbin yıllık bir süre ayırmasına rağmen hissederiz. Üzerine düşünürsek, bunun tekil ve süreğen bir insan doğasının varlığı için kayda değer bir tanıklık olduğunu görürüz.[59]

New York Times Magazine editörleri A. S. Byatt'a binyılın en iyi öyküsünü sordular, o da Şehrazat'ı seçti:

> *Binbir Gece Masalları* aynı anda hem aşk, hayat, ölüm, para, beslenme ve diğer insan ihtiyaçları üzerine hem de hikâye anlatma üzerine hikâyelerdir. Öykü anlatma nefes veya kanın vücutta dolaşması gibi insan doğasının bir parçasıdır. Modernist edebiyat, öykü anlatmayı dışlayıp bunun yerine geriye dönüşler, ilahi manifestolar ve bilinç akışı koymaya çalıştı. Fakat öykü anlatma biyolojik zamana içkindir ve bundan kaçamayız. Pascal demiştir ki hayat, dost olduğumuz mahkûmların idam için her gün yanımızdan alındığı bir hapishane gibidir. Hepimiz Şehrazat gibi ölüme mahkûmuz ve hayatlarımızı da başı, ortası ve sonu olan bir öykü gibi düşünüyoruz.[60]

Yeni binyıla girilirken John Updike'a düşünceleri soruldu, o da kendi mesleğinin geleceğini yorumladı. "Bir kurmaca yazarı profesyonel bir yalancıdır ve dolayısıyla gerçeği bilmeyi saplantı haline getirmiş olması bir tezattır; gerçeğin birimi ise, en azından kurmaca yazarı için, *Homo sapiens* türüne üye olup son 100.000 yılda değişmemiş insan hayvanıdır" diye yazdı.

> Evrim, tarihten daha yavaş ilerler ve son yüzyılların teknolojisine kıyasla daha da yavaştır; sosyobiyolojinin bazı bilimsel alanlarda kötü gözle görülmesi şaşırtıcı olsa da, hangi özelliklere doğuştan sahip olunduğunu ve hangilerinin sonradan kazanıldığını incelemek için kesinlikle faydalı bir hizmet görmektedir. Evrimleşmiş donanımımız, hangi tür kültürel yazılımları destekleyebilir? Toplum, tek tek bireylerinin isteyebileceğinden daha fazlasını istediğinde, kendine güvensiz tarzıyla kurmaca, bu rahatsızlık anlarına gömülür ya da bu isteklere karşılık verebilmeyi diler. Sayfalardaki sürtünmeyi hisseden sıradan insanlar, yazdığımız sırada elimizi ve kalbimizi ısıtan şeydir. ...
>
> İnsan olmak, ölümün önceden bilindiği ve şehvetin bilinçle yaşandığı gerilimli bir durumdur. Dünyada başka hiçbir yaratık, böyle bir düşünce kapasitesi, öngörülen fakat korkulan olasılıkların karmaşıklığı, sosyal ve biyolojik zorunlulukları sorgulama yeteneği belası yüzünden acı çekmez.

---

[59] Aktaran: Storey, *Mimesis and the human animal,* 1996, s. 182.

[60] A. S. Byatt, "Narrate or die", *New York Times Magazine*, 18 Nisan 1999, s. 105-107.

> Bu kadar çatışma içinde, böylesi zeki bir yaratık olsa da, insan, kurgusal düşüncelere, sonsuz bir ilgiyle odaklanır. Bana öyle geliyor ki *Homo sapiens*, tüm çatışmaları bitirecek ve sapkınlığı besleyen yoksulluğu silecek tatmin edici bir ütopyayı asla meydana getirmeyecektir.[61]

Akademisyen Robert Storey, edebiyatın üç sesi olduğunu yazmıştı: yazarın sesi, okuyucuların sesi, türün sesi.[62] Bu romancılar bize türün sesini, yani tüm hümanist disiplinlerin önemli bir parçasını anımsatıyor. Öykümü sona bağlamak için çok uygun bir konudur bu.

[61] John Updike, "The tried and the trēowe", *Forbes ASAP*, 2 Ekim 2000, s. 201, 215.
[62] Storey, *Mimesis and the human animal*, 1996, s. 114.

VI. KISIM

TÜRÜN SESİ

Boş Sayfa kuramı çekici bir görüştü. Irkçılık, cinsiyetçilik ve sınıfsal önyargıları somut bir şekilde savunulamaz hale getirmeyi vaat ediyordu. Etnik soykırıma yol açan düşünce türüne karşı bir siper olarak görülüyordu. Önüne geçilebilecek sosyal hastalıklar konusunda insanların ham bir kaderciliğe kaymasını engellemeyi hedefliyordu. Çocuklar, yerliler ve alt sınıflara yapılan muameleye ışık tutmuştu. Bu yüzden Boş Sayfa kuramı laik düşüncenin bir parçası olurken çağımızın ortak refahını meydana getiriyor gibi görünmüştür.

Fakat Boş Sayfa kuramının karanlık bir yüzü vardı, hâlâ da vardır. İnsan doğasında olduğunu ileri sürdüğü boşluğu, totaliter rejimler büyük bir hevesle doldurdu ve Boş Sayfa kuramı, bunların soykırımlarını engellemek için kılını bile kıpırdatmadı. Eğitim, çocuk yetiştirmek ve hümanist disiplinleri (sanat dallarını) saptırıp toplum mühendisliği biçimlerine soktu. Ev dışında çalışan annelere ve çocukları büyüdüğünde istedikleri gibi olmayan anne babalara acı çektirdi. İnsanların acılarına son verebilecek biyomedikal araştırmaları yasadışı ilan etmekle tehdit etti. Ortaya çıkmasına yol açtığı Soylu Vahşi kuramı, demokrasinin ilkelerini ve "insanların değil yasaların hüküm sürmesi" fikrini küçümsemeye davetiye çıkardı. Bizi bilişsel ve ahlaki yetersizliklerimizle körleştirdi. Siyaset meselelerinde ise aptalca dogmaları, işe yarayacak çözümleri araştırmanın önünde tuttu.

Boş Sayfa kuramı hepimizin doğru olmasını umduğu ve bunun için dua ettiği bir ideal değildir. Hayır, ortak insanlığımızı, doğuştan sahip olunan ilgilerimizi ve kişisel tercihlerimizi yadsıyan, hayat karşıtı, insanlık karşıtı kuramsal bir soyutlamadır. Potansiyelimizi yüceltmek gibi iddiaları olsa da, aslında tersini yapmaktadır; çünkü potansiyelimiz yazısız bir tabletin edilgen boşluğundan değil, son derece karmaşık yetilerin kombinasyonlu etkileşiminden doğmaktadır.

İyi ve kötü etkilerinden bağımsız olarak, Boş Sayfa kuramı beynin işlevi hakkında deneyci bir varsayımdır, doğru veya yanlış bağlamında değerlendirilmeli. Zihin, beyin, genler ve evrimle ilgili modern bilimler, bu varsayımın doğru olmadığını giderek daha çok bulguya dayanarak gösteriyor. Sonuçta Boş Sayfa kuramını kurtarmak için bilimi ve entelektüel hayatı çarpıtarak bir geri çekil-

me çabası gösterilmektedir: Nesnellik ve gerçek ihtimalleri yadsınıyor, meseleler kutuplaştırılıyor, gerçeklerin ve mantığın yerine siyasal duruş konuluyor.

Boş Sayfa kuramı entelektüel hayata öyle kazınmıştır ki bu kuramsız idare etme düşüncesi rahatsız edici gelebilir. Çocuk yetiştirmeden cinselliğe, doğal besinlerden şiddete dek bütün konularda –sorgulanması bile ahlaksızlık olarak düşünülen görüşlerin sorgulanabilir oluşu bir yana– muhtemelen yanlış olduğu kanıtlanmıştır. İdeolojik görüşü olmayan insanlar bile, bu tür tabuların yıkıldığını öğrenince bir baş dönmesi hissedebilir: "İçinde bu tür insanların olduğu cesur yeni dünya!" Bilim bizi önyargı taşımanın normal olduğu, çocukların ihmal edilebileceği, Makyavelciliğin kabul edildiği, eşitsizlik ve şiddete teslim olunan, insanlara makine gibi davranıldığı bir yere mi götürüyor?

Hiç de değil! Geniş çevrelerde paylaşılan değerler, aslında ölmek üzere olan dogmaların zincirinden kurtarılınca, sadece bu değerler daha bir berraklık kazanmış olur. Önyargıları, çocuklara yapılan zalimlikleri, kadınlara uygulanan şiddeti *neden* kınadığımızı anlar ve en çok değer verdiğimiz hedeflere ulaşmak için nasıl çaba sarf edeceğimize odaklanabiliriz. Bilimin tekrar tekrar doğurduğu somut anlayış başkaldırılarına karşı, söz konusu hedefleri bu şekilde koruruz.

Her halükârda, Boş Sayfa öğretisini terk etmek ilk anda göründüğü kadar büyük bir değişim olmaz. Doğrudur, bu eylem modern entelektüel hayatın birçok kesiminde devrim anlamına gelir. Fakat kuramlarının kendilerini yenmesine izin veren birkaç aydın dışında, çoğu insanın dünya görüşünde bir devrim gerçekleşmeyecektir. Oğlanlar ve kızların birbirinin yerini alabileceğine, zekâdaki tüm farkların çevreden geldiğine, anne babaların çocukların kişiliğini idare edebileceğine, insanların hiçbir eğilimle doğmadığına ya da çekici bulunan öyküler, melodiler ve yüzlerin sosyal oluşumlar olduğuna çok az kişinin yürekten inandığını sanıyorum. XX. yüzyıl eşitçiliğinin simgelerinden biri olan Margaret Mead, kızına kendi zekâsını genlerine borçlu olduğunu söylemişti; akademisyenler arasında böyle kişilik bölünmesi yaşamanın yaygın olduğunu onaylayabilirim.[1] Zekânın anlamlı bir kavram olduğunu kamuoyu önünde inkâr eden akademisyenler, profesyonel hayatlarında bunun tam tersi bir davranış sergiler. Toplumsal cinsiyet farklılıklarının tersine çevrilebilir sosyal oluşumlar olduğunu iddia eden akademisyenler, kendi kızlarına verdikleri tavsiyelerde, karşı cinsle ilişkileri ve kendi hayatları hakkındaki teklifsiz dedikodular, şakalar, düşüncelerinde cinsiyet farklılıklarını aynı şekilde ele almazlar.

İnsan doğasını kabul etmek, kişisel dünya görüşlerimizi hiçe saymak anlamına gelmez, ayrıca bu anlama gelseydi de yerine ne koyulması gerektiği konusunda önerecek hiçbir şeyim yok. Bunun anlamı sadece entelektüel hayatı paralel evreninden alıp bilim ve bilimden doğan sağduyuyla tekrar birleştirmektir. Bunun alternatifi entelektüel hayatı insan ilişkilerinden iyice kopuk bir

[1] Degler, *In search of human nature ...*, 1991, s. 135

hale getirmek, aydınları ikiyüzlü kişilere dönüştürmek ve geri kalan herkesi de anti-entelektüel yapmaktır.

Zihnin nasıl çalıştığı üzerine kafa yoranlar sadece bilimciler ve aydınlar değildir. Hepimiz psikoloğuz, bazı insanlar ise diplomaların getirdiği faydalardan yararlanamıyor olsa da muhteşem psikologlardır. Bunlar arasında şairler ve romancılar vardır, ki onların işi –bir önceki bölümde gördüğümüz gibi– "genel doğanın adil temsillerini" yaratmaktır. Günümüzün entelektüel ikliminde insan doğasına dair gerçekleri dile getirmek konusunda romancıların bilimcilerden daha net bir yetkisi olması aslında bir tezattır. Sofistike insanlar, kişiye kendini iyi hissettiren komedilere, tüm olayların birbirine bağlandığı ve sonunda herkesin mutlu olduğu ucuz romantizm içeren filmlere küçümseyerek bakar. Hayatın böyle bir şey olmadığını biliriz, insanlık durumunun acı veren çelişkilerini aydınlatması için hümanist disiplinlere bakarız.

Yine de iş insanoğluna dair *bilime* gelince, aynı seyirci şunu söyler: Bize biraz duygusallık gösterin! "Karamsarlık" insan doğasına dair gözlemlerin meşru bir eleştirisidir ve insanlar da bu kuramların duygusal yüceliğin kaynağı olmasını umar. George Bernard Shaw "Shakespeare'de vicdan yoktu, bende de yok" demiştir. Burada Shaw psikopat olduğunu itiraf etmiyor; sadece her karakterin bakış açısını ciddiye almanın, iyi oyun yazarlarının yükümlülüğü olduğunu onaylıyor. İnsan davranışlarını inceleyen bilimciler de aynı yükümlülüğü taşır, ama bu durum çalıştıkları alanlarda vicdanlarını devre dışı bırakmalarını da gerektirmez.

Şairler ve romancılar, herhangi bir akademisyenin rüyasında göreceğinden daha büyük bir mizah ve yazı gücüyle bu kitaptaki birçok konuya değinmişlerdir. Onlar benim bu kitabın ana konularına, tekrarlamanın ötesinde bir kez daha dokunmamı olanaklı kılıyorlar. Kitabın bundan sonrası, bence insan doğası bilimlerinden çıkarılması gereken derslere temas eden edebiyat betimlemeleridir. Bu tasvirler, söz konusu bilimlerin keşiflerinin korku ve nefretle değil, hayatımızın geri kalanında insan doğası üzerine düşünürken kullanacağımız denge ve anlayışla karşılanması gerektiğinin altını çizmektedir.

Gökyüzünden geniştir beyin,
İkisini koyduğumuzda yan yana,
Biri diğerini içine alır kolaylıkla,
Ve seni de yanında.

Denizden derindir beyin,
Yan yana bakalım mavi ve Mavi,
Ötekini hemen özümseyiverir biri,
Tıpkı Süngerler ve Kovalar gibi.

Tanrı'nın ağırlığına denktir beyin,
Yukarı kaldıralım ve tartalım onları
Eğer varsa, gösterirler farklarını
Tıpkı hece ile ses arasındaki fark gibi.

Emily Dickinson'ın "Gökyüzünden Geniştir Beyin" adlı şiirinin ilk iki dizesi, zihni beynin bir etkinliği olarak ortaya koyan görüşün görkemini ifade eder.[2] Dickinson burada ve diğer şiirlerinde "ruh"a hatta "zihin"e değil, "beyin"e atıfta bulunur; sanki okuyuculara düşünce ve deneyimlerimizin yuvasının bir madde öbeği olduğunu hatırlatmak istemektedir. Evet, bir anlamda bilim bizi çok da çekici olmayan bir buçuk kiloluk bir organın fizyolojik süreçlerine "indirger." Fakat ne organ! Çarpıcı karmaşıklığı, patlayıcı kombinasyonlu hesaplamaları, gerçek ve varsayımsal dünyaları hayal edebilen sonsuz yeteneği ile beyin gerçekten de gökyüzünden daha geniştir. Şiirin kendisi bunun kanıtıdır. Her mısradaki karşılaştırmayı anlamak için okuyucunun beyni, gökyüzünü ve denizi içine alıp bunları bizzat beyin ile aynı ölçekte hayal etmelidir.

Lahana gibi tartılan Tanrı ve beynin çarpıcı imgesini veren muammalı son kıta, şiirin yayımlanışından bu yana okuyucuların kafasını karıştırmıştır. Bazıları bunu yaratılışçılık olarak okurken (beyni Tanrı yaratmıştır), kimileriyse ateizm olarak görmüştür (beyin Tanrıyı uydurmuştur). Sesbilimine yapılan benzetme –ki ses kesintisiz bir olguyken hece onun sınırlarla ayrılmış bir birimidir– akıllara bir tür çoktanrıcılık getirmektedir: Tanrı her yerdedir ve hiçbir yerde değildir, her beyin de ilahiliğin sonlu bir ölçüsüne vücut verir. "Eğer varsa" ifadesi bir kaçış deliği gibidir ve mistizmden –Tanrı ile beyin bir şekilde aynı şey olabilir düşüncesinden– bahsedildiği fikrini uyandırır, ayrıca elbette bilinemezcilikten bahsedildiğini de düşündürür. Buradaki belirsizlik elbette kasıtlıdır ve tek bir yorumun doğru olduğunu da kimsenin savunabileceğini sanmıyorum.

Bu mısranın, zihnin evrendeki yeri göz önüne alındığında, bir noktada kendi sınırlarına ulaşacağından ve ayrı bir ilahi aleme aitmiş gibi görünen kafa karışıklıklarına saplanacağından bahsettiğini düşünmek isterim. Örneğin özgür irade ve öznel deneyimler, bizim nedensellik kavramımıza yabancıdır, bu yüzden içimizde ilahi bir kıvılcım varmış gibi hissederiz. Ahlak ve anlam bizim hükümlerimizden bağımsız bir gerçekliğin içinde mevcut gibi durmaktadır. Fakat bu ayrılık, bunların bizden ayrı olduğunu düşünmememizi imkânsız kılan beynin yanılsaması olabilir. Sonuçta bunu öğrenmemizin bir yolu yok, çünkü *biz* beyinlerimiziz ve bunu kontrol etmek için dışardan bakma şansımız yok. Fakat beynimizde tuzağa düşmüşsek de, bu tuzaktan pek yakınamayız, çünkü beyin, gökyüzünden daha geniş, denizden daha derin ve belki Tanrı kadar ağırdır.

---

[2] Dickinson, *The complete poems of Emily Dickinson*, 1976.

Dickinson'ın şiiri ne kadar şifreliyse, Kurt Vonnegut'un "Harrison Bergeron" adlı öyküsü o kadar şeffaftır. Şöyle başlar:

> Yıl 2081 ve nihayet herkes eşitti. Sadece Tanrı'nın ve kanunun önünde eşit olmakla kalmıyorlardı. Her bakımdan eşittiler. Kimse kimseden daha akıllı değildi. Kimse kimseden daha güzel değildi. Kimse kimseden daha güçlü veya daha çevik değildi. Tüm bu eşitlik 211, 212, 213 sayılı Anayasa Değişikliklerinden ve Birleşik Devletler Engellendirme Komutanı'na bağlı ajanların kuş uçurtmamalarından kaynaklanıyordu.[3]

Engellendirme Komutanı, kalıtımla alınmış herhangi bir değeri (bu yüzden hak edilmeyen) etkisiz hale getirerek eşitliği yürürlüğe sokar. Zeki kişiler, kulaklarına hükümetin vericisine ayarlı bir radyo takmak zorundadır. Bu verici her yirmi saniyede bir keskin bir gürültü (çekiçle süt şişesine vurulduğunda çıkan ses gibi) yollayarak beyinlerinin avantajından faydalanmalarını engeller. Balerinler şarjör çantalarıyla yüklü bir şekilde gezer, ayrıca yüzlerini maskelerin ardında gizler, böylece kimse kendisinden hoş, zarif birini gördü diye kendisini kötü hissetmez. Haber sunucuları konuşma zorluğuna göre seçilir. Öykünün kahramanı kulaklık, kalın cam gözlükler, yüz elli kilo hurda demir takmaya ve dişlerine siyah kılıflar geçirmeye zorlanan, birçok yeteneğe sahip bir gençtir. Öykü, bu gencin kötü talihli isyanı hakkındadır.

İncelikli değildir, ama "Harrison Bergeron" çok yaygın bir aldanmanın, mizah gücü yüksek bir taşlamasıdır. Siyasal eşitlik ideali, insanların doğuştan farklı olmadığının teminatı değildir. Bu ideal, insanlara belirli alanlarda (adalet, eğitim, siyaset) ait oldukları grubun ortalamalarına göre değil, bireysel yeteneklerine göre muamele etmek siyasetidir. Ayrıca insan olmalarından ötürü herkesin vazgeçilemez hakları olduğunu kabul etme siyasetidir. İnsanların her türlü sonuç bağlamında özdeş olmaya zorlayan siyasetler, bütün canlılar gibi biyolojik donanımları farklılık gösteren insanlara bedel ödetmek zorunda kalır. Tanım gereği yetenekler nadir bulunduğu, sadece nadir koşullarda tamamiyle fark edileceği için, zorunlu eşitliğe, üst sınırı aşağı çekerek ulaşmak (böylece herkesi insanların meyvelerinden mahrum bırakıp), alt sınırı yukarı çekerek ulaşmaktan kolaydır. Vonnegut'un 2081 Amerika'sında, her bakımdan eşit olma arzusu bir komedi olarak gözler önüne serilir, fakat XX. yüzyılda bu arzu, insanlığa karşı gerçek suçların işlenmesine yol açtı, bizim toplumumuzda ise bu meselenin bütünü çoğunlukla bir tabudur.

Vonnegut sevilen bir yazardır, kendisine asla ırkçı, cinsiyetçi, seçkinci ya da Sosyal Darvinci denmemiştir. Mesajını alaycı bir öykü yerine açık cümlelerle ifade etseydi alacağı tepkiyi düşünün. Shakespearevari aptallardan Lenny

[3] Kurt Vonnegut, *Maymun evine hoş geldiniz*, 1968/1998 [2003].

Bruce'a kadar, her nesilde işi bu olan mizahçılar vardır, kibar bir toplumda dile getirilemeyecek gerçekleri bunlar seslendirir. Günümüzde Vonnegut gibi yarı zamanlı mizahçılar ile Richard Pryor, Dave Barry ve *The Onion* yazarları gibi tam zamanlı mizahçılar bu geleneği sürdürmektedir.

Vonnegut'un distopyası, öykü uzunluğunda bir komedi olarak sergilenmiştir, fakat bu tür fantazyaların en ünlüsü, roman uzunluğunda bir kâbustur. George Orwell'in *1984* adlı romanı, toplumun, hükümetin baskıcı katmanlarının gelecekte yaşamı ne hale getirebileceğini betimler. Roman yayımlandığından beri geçen yarım yüzyılda, birçok gelişme Orwell'in dünyasıyla bağdaştırıldığı için kınandı: Hükümetlerin üstü örtülü sözleri, ulusal kimlik kartları, güvenlik kameraları, kişisel bilgilerin internette saklanması, hatta Macintosh bilgisayarın ilk televizyon reklamında IBM'in kişisel bilgisayarları. Başka hiçbir kurmaca kitap insanların gerçek dünya meseleleriyle ilgili kanaatlerinde böyle bir etki doğurmamıştır.

1984 sadece siyasal bir eleştiri değil, Orwell'in kurduğu toplumun işleyişine dair düşündüğü ayrıntılardan ötürü aynı zamanda unutulmaz bir edebiyat eseriydi. Kâbusun her bileşeni, zengin, inanılır bir bütünün öteki parçalarıyla uyumluydu: eli her yere uzanan bir hükümet, değişen düşmanlarla sonsuza kadar süren bir savaş, medya ile özel hayatın üzerindeki totaliter kontrol, Yenikonuş dili, daimi bir kişisel ihanet tehdidi...

Daha az bilinen şey, bu yönetimin tutarlı bir felsefesinin olmasıdır ve bu felsefe bir masaya bağlanmış Winston Smith'e devlet görevlisi O'Brien'ın hem işkence yapıp hem de ders verdiği acı dolu bir sahnede açıklanır. O'Brien, yönetimin felsefesinin bütünüyle postmodernist olduğunu anlatır (elbette bu kelimeyi kullanmadan). Winston, Partinin kendi sloganını, yani "geçmişi denetleyen geleceği de denetler; şu ânı denetleyen geçmişi de denetler" sözünü anlayamadığını söyleyip itiraz ettiğinde O'Brien şu yanıtı verir (s. 205):

> Sen gerçeğin nesnel, bizim dışımızda, kendi başına var olan bir şey olduğuna inanıyorsun. Aynı zamanda gerçeğin ispata gerek olmayacak kadar aşikâr olduğuna inanıyorsun. Bir şey gördüğüne kendini inandırdığın zaman herkesin de seninle aynı şeyi gördüğünü kabul ediyorsun. Fakat sana söylüyorum Winston, gerçek bizim dışımızda değildir. Gerçek insanın zihnindedir, başka bir yerde değil. Bireyin zihnini kastetmiyorum, birey hatalar yapabilir, her halükârda kısa süre içinde de toza toprağa karışıp gider; gerçek yalnızca kolektif ve ölümsüz olan Parti'nin zihnindedir.

O'Brien belirli amaçlar uğruna, örneğin okyanusta yön bulmak için, Dünya'nın güneş etrafında döndüğünü, uzak galaksilerde yıldızlar olduğunu varsaymanın fayda getireceğini kabul eder. Fakat şunu da ekler ki Parti, güneşin dünya

çevresinde döndüğü, yıldızların birkaç kilometre ötede yanan ateşler olduğunu söyleyen alternatif astronomiler de kullanabilirdi. O'Brein bu sahnede açıklamıyor olsa da, Yenikonuş "dilin nihaî hapishanesidir" ve "insan ile onun 'dünyasını' düşünen bir dildir."

O'Brien'ın verdiği ders, postmodernizmin avukatlarını bir süre duraklatmalıdır. Güce hizmet eden araçları etkisiz kılmakla gururlanan bir felsefenin, güce meydan okumayı imkânsız kılacak bir rölativizmi kucaklaması gülünçtür, çünkü güçlü tarafın aldatmacalarına karşı gösterge vazifesi görecek nesnel sabit noktaların varlığını inkâr eder. Aynı sebeple, bu pasajlar, öteki bilimcilerin nesnel gerçeklik içeren kuramlara (insan doğasına dair kuramlar da dahil) duyduğu özlemin baskın sınıfın, toplumsal cinsiyetin ve ırkın çıkarlarını korumak için silah olduğunda ısrar eden radikal bilimcileri de bir an duraklatmalıdır.[4] Nesnel gerçeklik kavramı olmazsa, entelektüel yaşantı yozlaşır ve "geçmişi kontrol etmek" için saf gücü en iyi kullananların mücadelesine dönüşür.

Parti felsefesinin ikinci ilkesi, süperorganizma öğretisidir (*1984*, s. 217):

> Bireyin sadece bir hücre olduğunu anlayamıyor musun Winston? Hücrenin yorgun olması, organizmanın dinç olması demektir. Tırnaklarını kestiğin zaman ölüyor musun?

Kolektifliğin (kültür, toplum, sınıf ve toplumsal cinsiyet olabilir), kendi çıkarları, inanç sistemi bulunan bir canlı olduğunu söyleyen öğreti, siyasal Marksist felsefelerin, Durkheim'ın başlattığı sosyal bilim geleneğinin ardında yatar. Orwell bu öğretinin karanlık yüzünü göstermektedir: zevk ile acıyı gerçekten hisseden tek varlık olan bireyin, bütünün çıkarına hizmet için var olan bir bileşen olarak gözden çıkarılmasını konu etmektedir. Winston ile sevgilisi Julia'nın başkaldırısı, şeker, kahve, boş yazı kâğıdı, özel sohbetler, tutkulu aşk gibi basit insan zevklerinin peşinde koşarken başlamıştır. O'Brien, bu tür bir bireyciliğin hoş görülemeyeceğini açıklar: "Partiye gösterilen sadakat dışında bir sadakat olamaz. Büyük Birader sevgisi dışında bir sevgi olamaz."[5]

Aynı zamanda Parti, arkadaşlar ve aileyle olan duygusal bağların, pürüzsüz çalışan bir toplumun yoluna çıkan "alışkanlıklar" olduğuna inanır (s. 220):

> Devrim öncesinden kalan düşünce alışkanlıklarını çoktan kırmaya başladık. Çocuk ile anne baba, insan ile insan, erkek ile kadın arasındaki bağları kopardık. Kimse karısına, çocuğuna ya da arkadaşına güvenmeye cesaret edemez artık. Fakat gelecekte eşler de arkadaşlar da olmayacak. Çocuklar doğumdan sonra annelerinden alınacak, tıpkı tavuktan yumurtalarının alınması gibi. Cinsellik içgüdüsü ortadan kaldırılacak.... Güzellik ile çirkinlik arasında fark kalmayacak.

---

[4] Örneğin: Gould, *The mismeasure of man,* 1981; Lewontin, Rose ve Kamin, *Not in our genes,* 1984, s. ix-x.

[5] Orwell, *1984*, 1949/1983, s. 220.

Bu pasajı okuyup da günümüzde aydınlanmış seçkinlerin, daha iyi bir dünya kurmak çabası içinde çocuk büyütmeyi, hümanist disiplinleri, cinsiyetler arası ilişkileri tekrar tasarlama önerileri için gösterdiği heyecanın akla gelmemesi zordur.

Distopya romanları elbette kaba abartmalara başvurur. Ilımlı hali makul olsa bile, herhangi bir görüşün karikatürleştirilmiş hali korkunç görünebilir. Toplumun çıkarları ya da insan ilişkilerinin geliştirilmesi konusunda kaygılanmanın, totaliterciliğe atılmış bir adım olduğunu ima etmiyorum. Fakat mizah, popüler ideolojilerin kötü yanlarının unutulabileceğini gösterebilir; bu örnekte, dilin, düşüncenin, duyguların sosyal gelenekler olduğunu söyleyen ideolojinin, toplum mühendislerine bunları şekillendirme olanağı yaratabileceği gösteriliyor. Bu tür kötü tarafların farkında olursak, ideolojileri, somut bulguları hasır altı etmemiz gereken kutsal inekler gibi ele almak zorunda kalmayız.

Nihayetinde Partinin felsefesinin özüne geliriz. O'Brien, Winston'ın savlarını tek tek çürütmüş, umutlarını tek tek parçalamıştır. "Geleceğin bir resmini istiyorsan, insanın yüzüne hiç durmadan tekme indirildiğini hayal et" demiştir ona. Bu diyaloğun sonuna doğru O'Brien bütün bu kâbusu mümkün kılan önermeyi açığa vurur; ama bu önermenin yanlışlığı, onu gerçekleştirmeyi de imkânsız hale getirmektedir diyebiliriz (*1984*, s. 222):

> Her zamanki gibi, Winston bu sesin karşısında çaresiz kalıp hırpalanmıştı. Üstelik münakaşa etmeyi sürdürürse, O'Brien ibreyi yeniden yükseltir diye korkuyordu. Yine de suskun kalamadı. Güçsüz bir şekilde, bir sav ileri sürmeden, O'Brien söylediği şeyden duyduğu ifade edilemez dehşet dışında kendisini destekleyecek bir şey olmadan saldırıya geçti.
> "Bilmiyorum, umursamıyorum. Bir şekilde başarısız olacaksanız. Bir şey sizi yenecek. Hayat sizi yenecek."
> "Hayatı biz kontrol ediyoruz, Winston, her seviyesinde bizim kontrolümüzde. Yaptığımız şeyden öfkeye kapılacak, bize karşı dönecek bir insan doğası olduğunu hayal ediyorsun. Fakat insan doğasını biz yaratıyoruz. İnsana sonsuza kadar şekil verilebilir."

Bahsettiğim üç eser didaktik bir tarza sahiptir, mevcut bir zaman veya mekânla bağlantılı değillerdir. Bundan sonra bahsedeceğim iki eser farklıdır. İki öykü de belirli bir kültür, belirli bir yer ve dönemde geçmektedir. İkisi de karakterlerinin dilini, sosyal ortamını ve hayat felsefesini okuyucuya yansıtır. Ayrıca iki yazar da okuyucuları bu öyküleri genelleştirmesinler diye uyarmıştır. Yine de iki yazar, insan doğasını kavrayışlarıyla ünlüdür, eserlerinden parçaları bu ışıkta sunarak onlara haksızlık yapmadığıma inanıyorum.

Mark Twain'in *Huckleberry Finn'in Serüvenleri* adlı kitabı, dersler için özellikle tehlikeli bir kaynaktır, çünkü yazarın şu kuralıyla başlar kitap: "Bu öyküde

bir niyet bulma girişiminde bulunanlar hakkında cezai kovuşturma açılacaktır; bundan bir ders çıkarma girişiminde bulunan kişiler sürgüne gönderilecektir; bu öyküde gizli bir plan bulma girişiminde bulunan kişiler vurulacaktır." Bu uyarı, yüzyıl boyunca eleştirmenleri kitabın iki gücünü belirtmekten caydırmamıştır. Huckleberry Finn, bize hem savaş öncesi Güney'in zaaflarını hem de insan doğasının zaaflarını, Mississippi nehri boyunca sürüklenen bu zaaflardan örnek toplayan iki soylu vahşinin gözünden gösterir.

Huckleberry Finn, insana dair birçok kusurla eğlenir, fakat en trajikomiği, onur kültüründeki şiddetin kökenidir. Onur kültürü gerçekte bir onur psikolojisidir: Akrabalara sadakat, intikam açlığı, sertlik, mertlik adına nam salma dürtüsü gibi duygular içeren bir pakettir. Kıskançlık, şehvet, kendini aldatma gibi günahlar kıvılcımı çaktığında, bu duygular kötücül bir şiddet döngüsünün yakıtı olur ve sanki iki taraf da birbirinden intikam almaktan vazgeçemez gibidir. Belirli yerlerde bu döngünün boyutu büyür, ABD'nin Güney'i de bu yerlerden birisidir.

Huck, art arda gerçekleşen iki olayda onur kültürüyle tanışır. İlk olayla, sıkı içki içen adamların "kaba görünen yığınıyla" dolu bir mavnada gizlice yolculuk ettiği zaman karşılaşır. Adamlardan biri açık seçik bir şarkının on beşinci mısrasını söylemek üzereyken, belirsiz bir sebepten patırtı çıkar ve iki adam kavgaya tutuşur (s. 293-295):

> Teknedeki en iri adam olan Bob, havaya zıpladı, topuklarını tekrar birbirine vurup bağırdı: "Heyt! Ben Arkansaw'ın vahşi doğasından gelen, demir çeneli, pirinç ağızlı, bakır göbekli cesetçiyim! Bana bakın! Ani Ölüm, Genel Yıkım derler bana! Kasırga babam, deprem karım, kolera üvey kardeşim, çocuk felci ise anne tarafından yakın akrabamdır! Bana bakın! Sağlığım yerindeyse kahvaltıda dokuz timsah yer, bir fıçı viski içerim; biraz rahatsızsam otuz kilo çıngıraklı yılan, bir de cesetle yetinirim. En sağlam kayaları bir bakışımla ortadan yararım, konuştuğum zaman gökgürültüsü yatışır! Heyt! Geri çekilin, gücüm kadar bana yer açın! Kan benim doğal içeceğimdir, ölenlerin inlemeleri kulağıma müzik gibi gelir. Gözlerinizi bana dikin beyfendiler! Bir yerlere saklanıp nefesinizi tutun, çünkü kendimi kaybetmek üzereyim!"...
>
> Sonra patırtıyı çıkartan adam havaya zıplayıp topuklarını üç kez birbirine vurdu, şöyle bağırmaya başladı: "Heyt! Boynunuzu eğip kaçışın, çünkü hüzün krallığı geliyor! Beni dünyaya indirin, gücümün yerinde olduğunu hissediyorum!... Elimi güneşin yüzüne koydum, dünyaya geceyi getirdim; aydan bir parça ısırdım, mevsimleri hızlandırdım; ben titredim, dağlar un ufak oldu! Bana derinin ardından bakın, sakın çıplak gözle bakmayın! Kalbim taştan, bağırsaklarım demirdendir! Yalnız kalmış toplumları katletmek boş zamanlarımda yapmayı en çok sevdiğim iştir, ulusları yok etmek ise hayatımın işi! Büyük Amerikan çölünün sınırsız toprakları benim kişisel mülkümdür, cesetleri kendi mülküme gömerim!... Heyt! boynunuzu eğip kaçışın, çünkü Felaketin Çocuğu geliyor."

Birbirlerinin çevresinde dönüp birbirlerine karşı ellerini kollarını savururlar,

ikisinin de şapkası düşer ve sonra Huck, Bob'un ne dediğini betimler (s. 295):

> Boş verelim dedi, bu son olmayacaktı, çünkü o asla unutan, affeden bir adam değilmiş, Çocuk ise, yaşadığından emin olduğu kadar, vücudundaki kanla ona yanıt vereceği bir zamanın geleceğini anlasa iyi olurdu. Çocuk, bu zamanın gelmesini ondan daha çok isteyecek bir insanın olmadığını söyledi, Bob'u da bir daha yoluna çıkmaması konusunda uyardı, çünkü kana batana kadar asla durmazdı, çünkü doğası böyleydi, gerçi şimdilik onu ailesine bağışlıyordu, tabii bir ailesi varsa.

Sonra "küçük ve siyah favorili bir herif" onları ayırır. Siyah gözleri, kırmızı burunlarıyla el sıkışırlar, birbirlerine her zaman saygı duyduklarını söylerler, geçmişte olanları geçmişte bırakmaya karar verirler.

Bu bölümün ilerleyen kısımlarında Huck, yüzerek kıyıya çıkar, Grangerford adlı ailenin kulübesine rastlar. Huck, tehditkâr köpekler yüzünden yolda donakalır, sonra pencereden gelen bir ses, kulübeye yavaşça girmesi için davetkâr bir biçimde ona seslenir. Kapıyı açar, üç tüfek namlusunun kendisine çevrildiğini görür. Huck'ın, kan davası güttükleri Shepherdson ailesinden olmadığını anlayan Grangerford'lar, kendileriyle yaşaması için onu davet ederler. Huck, bu ailenin incelikli yaşamına kendisini kaptırır: hoş mobilyaları, şık giyimleri, rafine tarzları, özellikle de aile reisi Albay Grangerford, Huck'ı etkiler. "Tam bir beyefendiydi, ailesi de öyle. Doğuştan soyluydu, bu özellik, söylenildiği gibi, insanın atı kadar değerlidir."

Grangerford ailesinin altı oğlundan üçü kan davasında öldürülmüştü, hayatta kalanların en genci Buck, Huck'la arkadaş olur. İki oğlan gezmeye çıktıklarında Buck, Shepherdson'lardan bir oğlanı vurur, Huck da ona zarar vermemiş bir insanı neden öldürmek istediğini sorar. Buck, kan davası kavramını açıklar (s. 330-331):

> "Pekâlâ" der Buck, "kan davası şöyle bir şeydir: Adamın biri başka bir adamla tartışıp onu öldürür; sonra ölen adamın kardeşi bu adamı öldürür; sonra iki taraftaki öteki kardeşler birbirlerinin canına kıyar; sonra işe kuzenler dahil olur; böylece herkes öldürüldüğünde, ortada kan davası falan kalmaz. Fakat biraz yavaştır, bitmesi uzun sürer.
> "Sizin kan davası uzun süredir devam ediyor mu, Buck?"
> "Pekâlâ, hesaplamam lazım! Otuz yıl önce ya da o civarlarda başlamış. Bir konuda sorun çıkmış, anlaşmazlığı çözmesi için mahkemeye başvurulmuş, fakat dava adamlardan birinin aleyhine sonuçlanınca o da kalkıp davayı kazanan adamı vurmuş, ki bunu yapması elbette doğaldır. Kim olsa vururdu."
> "Ne konuda sorun çıkmış, Buck? Arazi meselesi mi?"
> "Belki, olabilir; bilmem."
> "Kim vurmuş peki? Grangerford mu, Shepherdson mı?"
> "Tanrı aşkına, nereden bileyim? Uzun zaman önceydi."
> "Kimse bilmiyor mu?"

> "Ah evet, babam biliyor sanırın, yaşlılardan bazıları da biliyordur; fakat meselenin en başta nereden çıktığını bilmezler."

Buck kan davasının sürdürülmesinde iki ailenin onur anlayışının da etkili olduğunu ekler: "Shepherdson'lar arasında ödlek hiç kimse, tek kişi bile yoktur. Grangerford'lar içinde de ödlek yoktur." Okuyucu belanın geldiğini sezer, kısa süre sonra da gerçekleşir. Grangerford ailesinin kızlarından biri, Shepherdson ailesinden bir oğlanla kaçar, Grangerford'lar sıcak takibe başlar, hepsi tuzağa düşürülüp öldürülür. Huck şöyle der: "bütün olanı biteni anlatacak değilim. Bunu yapmak midemi kaldırır. Bu olanları göreceğime, o gece kıyıya hiç ulaşamamayı isterdim."[6]

Bölümün akışında Huck, Güneyin onur kültürüne dair iki örnekle karşılaşmıştır. Alt sınıflarda bu kültür, kuru gürültüye sebep olmuş, gülünç bir şekilde sergilenmiştir; aristokratlarda ise iki ailenin yıkımıyla sonuçlanmış, bir trajedi olarak sahneye konmuştur. Bana kalırsa Twain, şiddetin çarpık mantığı hakkında yorum yapıyor, incelikli ve kaba insan sınıflarına dair stereotiplerimize nasıl ters düştüğünü söylüyordu. Aslında ahlaki muhasebe bu sınıflara ters düşmez, fakat onların yerini tersine çevirir: ayaktakımı nedensiz dalaşmalarını, onurlarını kaybetmeden konuşarak çözer; beyefendiler eşit derecede nedensiz tartışmalarını korkunç bir sonla çözer.

Bu öykü bütünüyle Güneye dair olsa da, Grangerford-Shepherdson kan davasının çarpık psikolojisi, dünyanın herhangi bir yerin tarihinden, etnografyasından bize tanıdık gelir. (Özellikle Huck'ın Grangerford'larla ilk tanışması, Napoleon Chagnon'un antropoloji çalışma sahasında ilk girişinde gülünç bir şekilde tekrarlanmıştır; kan davasının yaşandığı bir Yanomamö köyüne girdiğinde, etrafının köpekler, kendisine doğrultulmuş mızraklar ve zehirli oklarla çevrildiğini görmüştü.) Ayrıca bu psikoloji çeteler, milis güçler, etnik gruplar, saygın ulus devletler tarafından sergilenmeye devam eden şiddet döngülerinden de bize tanıdık gelir. Twain'in, şiddet salgınının kökenini ve insanın yakasını bırakmayan onur psikolojisinde tasvir etmesi, tahmin ediyorum ki, şiddetin sebepleri ve tedavisine dair havalı kuramlardan uzun süre dayanacak kadar zamandan bağımsız bir betimlemedir.

Burada bir kez daha değinmek istediğim son konu, tüm insan ilişkilerinde var olan, kısmî çıkar çatışmalarındaki insan trajedisidir. Herhangi büyük bir kurmaca eseriyle bu trajediyi aksettirebileceğimi düşünüyorum. George Steiner, Antigone hakkında "insanlık durumundaki bütün başlıca çatışma sabitlerini ifade eden bir edebiyat metnidir," demişti; John Updike "sayfadaki sürtünmeyi hisseden sıradan insanlar, yazarken kalbimizi, elimizi ısıtan şeydir" diye yaz-

[6] Twain, *Adventures of Huckleberry Finn*, 1884/1983, s. 332 ve 339.

mıştı. Fakat bir roman, bu görüşü başlığında yansıtmasıyla dikkatimi çekti: Isaac Bashevis Singer'ın *Enemies, A Love Story* [1972; Düşmanlar, bir aşk öyküsü] adlı romanı.

Twain gibi Singer da, sunduğu hayat kesitinden okuyucunun ders çıkarma olasılığına karşı çıkar. "Hitler'in soykırımını yaşama ayrıcalığını tatmamış olsam da, bu zulümden kaçan mültecilerle New York'ta dört yıl birlikte yaşadım. Bu yüzden, bu romanın tipik bir mültecinin, onun hayatı ile mücadelesinin öyküsü olmadığını hemen söylemeliyim. ... Kitaptaki kişilikler sadece Nazilerin kurbanı değil, aynı zamanda kendi kişilikleri ile kaderlerinin de kurbanıdır." Singer, edebiyatta istisna kuraldır, fakat o istisnanın kökünün kuralda olduğunun belirtilmesi gerekir, diye yazar. Singer, insan doğasının kartal gözlü bir gözlemcisi olarak övülür, ayrıca kaderin sıradan kişiliklere sıra dışı çelişkiler yaşattığında ne olabileceğini hayal etme becerisinden ötürü de övgüler alır. Kitabının, 1989 tarihli başarılı film uyarlamasının ardındaki sanatsal etki buydu. Bu filmi Paul Mazursky yönetmiş, Anjelica Huston ile Ron Silver da oynamışlardır.

1949 yılında Herman Broder, Brooklyn'de ikinci eşi Yadwiga'yla birlikte yaşamaktadır. Yadwiga, Polonya'da yaşarlarken Herman'ın anne babasının hizmetçiliğini yapan bir köylü kızıdır. On yıl önce ilk karısı Tamara, iki çocuklarını da alıp anne babasını ziyarete gittiğinde Naziler Polonya'yı işgal etmiştir. Tamara ile çocuklar vurulmuş, ama Herman hayatta kalmıştır, çünkü Yadwiga onu ailesinin samanlığında saklamıştır. Savaşın sonunda Herman, ailesinin kaderini öğrenip Yadwiga'yla evlenir ve ardından New York'a gelirler.

Herman, mülteci kampında Masha'ya aşık olmuştur. New York'da ona tekrar rastlar ve yıpratıcı bir ilişkiye girerler (kitabın ilerleyen bölümlerinde onunla evlenecektir). Yadwiga ile Masha, kısmen erkek fantezilerine uygun kadınlardır: ilki saf fakat basit, ikincisi büyüleyici fakat isteriktir. Herman'ın vicdanı Yadwiga'yı bırakmasını engellerken tutkusu da Masha'yı bırakmasını engeller. Bu durum birçok acıyı doğurur, fakat Singer, Herman'dan fazla nefret etmemize izin vermez, çünkü Soykırımın kahpe dehşetinin onu bir kaderciye dönüştürdüğünü görürüz, aldığı kararların hayatının akışını değiştirebileceğine güvenemez. Üstelik Herman, ikili bir hayatın getirdiği endişeler yüzünden bol bol cezalandırılır. Singer bu olayları gülünç ve bazen de sadist bir zevkle resmeder.

Zalim şaka devam eder, Herman hayatın kendisine sunacağı başka iyi şeyler de olduğunu öğrenir. İlk eşinin Nazi kurşunuyla ölmeyip, Rusya'ya kaçtığı ortaya çıkmıştır; New York'a taşınmış, dindar amcası ve halasıyla birlikte kalmaktadır. Savaş sonrası dönemde her Yahudi, Soykırımın parçaladığı ailelerden hayatta kalanların duygusal kavuşmalarını bilir, fakat ölümün ayırdığı düşünülen eşlerin kavuştuğu sahnenin, neredeyse hayal edilemez bir dokunaklılığı vardır. Herman, Reb Abraham'ın dairesine girer:

ABRAHAM: Cennetin bir mucizesi, Broder, bir mucize ... Eşin geri döndü.

[Abraham çıkar, Tamara girer.]
TAMARA: Merhaba Herman.
HERMAN: Sağ olduğunu bilmiyordum.
TAMARA: Asla bilmediğin bir şey bu.
HERMAN: Sanki ölüp de dirilmişsin gibi.
TAMARA: Bizi açık bir çukura atmışlardı. Hepimizin öldüğünü düşünüyorlardı. Fakat cesetlerin üzerinden süründüm, gece olunca da kaçtım. Nasıl olur da amcam yerini bilmez; gazeteye ilan vermek zorunda kaldık?
HERMAN: Kendi dairem yok. Başka biriyle yaşıyorum.
TAMARA: Ne yapıyorsun? Nerede yaşıyorsun?
HERMAN: Sağ olduğunu bilmiyordum ve...
TAMARA [gülümseyerek]: Yerimi alan şanslı kadın kim?
HERMAN [şaşırır; sonra yanıt verir]: Hizmetçimizdi. Tanırsın onu ... Yadwiga.
TAMARA [güler gibi]: Onunla mı evlendin? Affet beni, fakat biraz saf biri değil miydi? Bir çift ayakkabıyı bile nasıl giyeceğini bilmiyordu. Sağ ayağına sol ayakkabıyı giymeye çalıştığını annen anlatmıştı, hatırlıyorum. Bir şey aldırmak için para verecek olsan, parayı kaybederdi.
HERMAN: Hayatımı kurtardı.
TAMARA: Borcunu ödemenin başka yolu yok muydu? Sormasam daha iyi olacak herhalde. Hiç çocuğunuz oldu mu?
HERMAN: Hayır.
TAMARA: Olsaydı şaşırırdım. Benimle olduğun zaman bile onun yatağına girdiğine eminim.
HERMAN: Saçmalıyorsun. Asla onun yatağına girmedim...
TAMARA: Hadi canım. Bizimki gerçek bir evliliğe benzemiyordu ki. Tüm yaptığımız tartışmaktı. Hiçbir zaman bana ve görüşlerime saygı duymadın...
HERMAN: Bu doğru değil. Sen de biliyorsun...
ABRAHAM [odaya girer, Herman'a söyler]: Bir daire bulana kadar bizimle kalabilirsin. Konukseverlik cömertliktendir, ayrıca akrabamızsın. Kutsal kitabın dediği gibi "kendini, kendi etinden esirgememelisin."
TAMARA: [araya girer]: Amca, başka bir eşi varmış.[7]

Evet, mucizevi kavuşmanın ardından birkaç saniye içinde, küçük şeyler üzerine tartışmaya, on yıl önce bıraktıkları yerden devam etmeye başlarlar. Bu sahnede nasıl bir psikoloji zenginliği vardır! Erkeklerin çok eşlilik eğilimi ile bunun kaçınılmaz olarak getirdiği hüsran. Kadınların keskin sosyal zekâsı ile aşk konusundaki rakiplerine karşı fiziksel değil sözel saldırganlığı tercih etmeleri. Kişiliğin ömür boyu süren değişmezliği. Durumun ve özellikle de diğer insanların özel şartlarına göre sosyal davranışların ortaya konma şekli ... dolayısıyla iki insan ne zaman bir araya gelse aynı dinamiği sergilerler.

Kayda değer bir üzüntüye dair bir sahne olsa da, bu hasta ruhların nadiren ortaya çıkan iyi talih anlarından birinin tadını çıkartma şansını tepip küçük şeyler üzerine tartışmasını izlerken, kurnazca yapılan bir mizahı görürüz.

[7] Diyalog *Enemies, a love story* (1972, s. 68-78) ve film uyarlamasından özetlenmiştir

Singer'ın en büyük şakası da bizedir. Çarpıcı gelenekler, ilahi adalete duyulan inanç, çekilen acıların bu kişiliklere soyluluk katacağı beklentisi uyandırır, duygu yüklü büyük bir dram sahnesini izleyeceğimizi düşünürüz. Bunun yerine, aslında beklememiz gereken şeyi görürüz: bütün zaaflarıyla birlikte gerçek insanlar. Bu sahne, müstehzilik ya da insanlara duyulan nefrete dair bir sahne de değildir: öykünün ilerleyen bölümlerinde Herman ile Tamara'nın arası yumuşadığında veya bilge Tamara, Herman'a günahlarından arınma şansı tanıdığında şaşırmayız. Bu sahnenin içinde, türün sesi barınmaktadır: yani insan doğası dediğimiz, çileden çıkaran, hayran olunacak, gizemli, öngörülebilir ve sonsuz ölçüde büyüleyici şey.

EK

DONALD E. BROWN'IN İNSAN EVRENSELLERİ LİSTESİ

1989'da oluşturulup 1991'de yayımlanan ve etnograflar tarafından belirlenmiş olan bu liste, öncelikle "yüzeydeki" davranış evrenselleri ve açık dil evrensellerinden oluşmaktadır. Zihinsel yapının kuramlar ve deneylerle gün ışığına çıkarılan derindeki evrensellerini içermez. Ayrıca evrensele yakın olgular (çoğu kültürlerde olsa da hepsinde bulunmayan özellikler) ve şarta bağlı evrenseller ("kültürlerde A özelliği varsa, B özelliği de daima vardır") ise kaydedilmemiştir. 1989'dan bu yana eklenen maddeler, en sonda gösterilmiştir.

Bu konudaki açıklamalar ve kaynaklar için bkz. Brown, *Human Universals*, 1991; Wilson ve Keil, *MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*, 1999, "Human Universals" maddesi.

acı
açıklama
adlandırma (belki sınıflandırmayla aynı)
aile (veya yuva)
ağlamak
akraba ayrımı (yakın ile uzak)
akraba grupları
akraba kayırmacılığı (kendi çocuklarını ve yakın akrabalarını tercih etmek)
akraba statüleri
akraba terimleri (üremeyle ilgili temel ilişkilerle bağlantılı)
alet yapmak
aletler
aletler (alet yapmak için kullanılanlar)
aletler (daimi olanlar)
aletler (ezici olanlar)
aletler (kesici olanlar)
aletler (kültürel örüntülere uyanlar)
aletlere bağımlı olmak
anlam (pek çok birimi evrensel değildir)
anlambilim (semantik)
anlambilim bileşenleri
anlambilim bileşenleri (nesil)
anlambilim bileşenleri (cinsiyet)
anlambilim kategorisi (başka fiziksel özellikler için)
anlambilim kategorisi (boyut için)
anlambilim kategorisi (hareket için)
anlambilim kategorisi (hız için)
anlambilim kategorisi (konum için)
anlambilim kategorisi (nesneleri ve insanları etkileyen)
anlambilim kategorisi (vermek için)
anlatı
ateş
ayinler
ayrık gruplar
baba ve anne, farklı akraba terimleri olarak

bağlama malzemesi (örneğin sicim)
barınma
becerileri geliştirmek için alıştırma yapmak
bebek gibi konuşmak
beden süslemek
bellek
benlik (diğerinden ayrı tutulan)
benlik (ne bütünüyle edilgen ne de bütünüyle özerk)
benlik (nesne ve özne olarak)
benlik (sorumlu)
besin paylaşmak
beslenme tercihleri
beyaz (renk terimi)
biçimbirim (morfem)
bir (rakam)
birbirine dolamak (örneğin dokumak)
birbirine zıt işaretli ve işaretsiz küçük anlam birimleri (dildeki anlamlı öğeler)
birleşik duyular
biyoformlara (canlılara veya canlılara benzeyen varlıklara) ilgi göstermek
biyolojik anne ve sosyal anne normalde aynı kişidir
bölgeselcilik
büyü
büyü (hayatı geliştirmek için)
büyü (hayatı devam ettirmek için)
büyü (aşkta kazanmak için)

cinsel birleşme (normalde mahrem olarak gerçekleştirilen)
cinsel cazibe
cinsel cazibe sahibi olmak
cinsel düzenlemeler
cinsel düzenlemeler (ensestin engellemesi de dahil olmak üzere)
cinsel kıskançlık
cinsel tevazu
cinsellik (çıkar odağı olarak)
cinsiyet (toplumsal cinsiyet) terminolojisi temelde ikili doğaya sahiptir
cinsiyet statüleri
cisimleştirmek (ilişkileri ve örüntüleri madde olarak ele almak)
cömertliğin yüceltilmesi

çatışma
çatışma arabuluculuğu
çatışma (başa çıkmak için istişare yapma)
çatışma (başa çıkma yöntemleri)
çekingenlik gösterisi
çevreye uyum sağlamak
çocuğun büyütüldüğü yıllarda annenin normal olarak eşlik etmesi
çocuk bakımı
çocuk doğumuna dair âdetler
çocukluk korkuları
çocukluk korkusu (gürültülü seslerden)
çocukluk korkusu (yabancılardan)
çok anlamlılık (bir kelimenin ilintili anlamlara sahip olması)

dans
davranışları yorumlamak
dedikodu
direktifler vermek
dil
dilbilgisi
dildeki ağdalı ifadeler
dilden faydalanmak (başkalarını yönlendirmek için)
dilden faydalanmak (yanlış bilgilendirmek veya yanlış yönlendirmek için)
dilin tercüme edilebilmesi
dilin, gerçekliğin basit bir yansıması olmayışı
dilin ustaca kullanımının prestij kazandırması
dinamik ilişkilerde görülen roller ve kişilikler (yani bir rolden uzaklaşmak, bireysel kişilik bağlamında açıklanabilir)
dişilerin çocuk bakımını üstlenmesi
doğal sesleri yansıtan sözcükler yapmak

doğruyu ve yanlışı ayırmak
duraklama/duraklamama zıtlıkları (konuşma seslerinde)
duygular
dünya görüşü
düşüncenin nesnelliğini aşırı takdir etmek

efsaneler
ekonomik eşitsizlikler
ekonomik eşitsizliklerin bilincinde olmak
el (kelimeleri)
empati
ensest (anne oğul arasındaki ilişkinin düşünülemezliği veya tabu oluşu)
ensest (engellenmesi veya kaçınılması)
erkek, dişi, yetişkin ve çocuk doğalarının farklı görülmesi
erkeklerin daha saldırgan olması
erkeklerin hırsızlığa daha çok meyletmesi
erkeklerin kamusal/siyasal alanda egemenlik kurması
erkeklerin ölümcül şiddete daha çok meyletmesi
estetik
eşanlamlı kelimeler
etnik merkezcilik
evlilik

fiiller
folklor
fonemik, sözdizimsel ve sözlüksel seviyelere dikkat etmek
fonem değişiminin kaçınılmazlığı
fonem değişiminin kuralları
fonemik sistem
fonemler (dilde anlamları ayırt eden en küçük varsayımsal yapısal birim)
fonemler (en az zıtlık gösteren özelliklerle tanımlananlar)
fonemler (10 ila 70 rakamları arasındaki değişkenlik gösterenler)
fonemlerde sesli/sessiz zıtlıkları
fonemlerin kaynaşması

gaipten haber vermek
geçmiş/şu an/gelecek
geleceği öngörme girişimleri
geleneksel selamlaşma
gerçek ve sahtenin ayrımı
görgü kuralları
grup hayatı
grup içi kişilerin grup dışındakilerden ayrılması
grup içi kişilerin kollanması
gruplar (aileyi temel almayanlar)
gündüzleri faal olmak
günlük rutinler

hakaret etmek
hastaları iyileştirmek (veya denemek)
hastalık ve ölümün ilintili görülmesi
hava kontrolu (girişim düzeyinde)
hediye vermek
hükümet

ifade edilen ve hissedilen sevgi
iki (rakamsal)
ikili bilişsel ayırt etme
inançlar (doğaüstü ve dinsel)
inançlar (hastalık hakkında)
inançlar (ölüm hakkında)
inançlar (talih ve talihsizlik hakkında)
inançlar (yanlış)
insanbiçimcilik
isimler
iş bölümü
iş bölümü (cinsiyete göre)
iş bölümü (yaşa göre)
işbirliği
işbirliğine dayalı emek
iyi ve kötü ayrımı

jestler

kaldıraçla kaldırmak
kaplar
karar vermek

karar vermek (toplu)
kararsızlık
karşılıklı değişimler (emek, meta veya hizmet)
karşılıklılık (olumsuz; intikam, misilleme)
karşılıklılık (olumlu)
katilin mahküm edilmesi
kıskançlık
kıskançlıkla baş etmenin simgesel yöntemleri
kişileri yüzlerinden tanımak
kişilik kavramı
kişisel adlar
koalisyonlar
konukseverlik
konuşma, düşünce ve eylem arasındaki ayrılık
konuşma ve düşüncede soyutlama
korkular
korkuların üstesinden gelme becerisi
küçük anlam birimleri (sememe), çoğunlukla kullanılanlar kısadır, nadiren kullanılanlar uzundur
kültür
kültür/doğa ayrımı
kültürel çeşitlilik

liderler

maddesel olmayan dekoratif sanat (nonbo
mahrem içsel yaşantı
mantıksal kavram ("aynı")
mantıksal kavram ("değil")
mantıksal kavram ("eşitlik")
mantıksal kavram ("genel/özel")
mantıksal kavram ("parça/bütün")
mantıksal kavram ("ve")
mantıksal kavram ("zıt")
mantıksal kavramlar
materyalizm
melodi
metafor
metaforik konuşma
metonim
mızrak
miras kuralları
mülk
müşterek (daimi) statüler
müziğin sanat (yaratım) olarak görülmesi
müzik
müzik (çocukların müziği)
müzik (kısmen dansla ilgili)
müzik (kısmen dinsel faaliyetle ilgili)
müzik (sözlü)
müzik (konuşma biçimlerinin dahil olduğu sözlü)
müzikal ağdalı ifadeler
müzikal çeşitlemeler
müzikal tekrarlar

niyet
normal ve anormal ayrımı

Oedipus kompleksi
oligarşi (fiili)
ortak kimlikler
oyun
oyun (becerilerin mükemmelleşmesi için)

ölçmek
ölüm törenleri
özel durumlar için özel konuşmak
öz-kontrol altında olmayan eylemlerden farklı olarak, öz-kontrol altında gerçekleştirilen eylemler

pişirmek
planlama
planlama (geleceği)
prestij eşitsizlikleri
psikolojik savunma mekanizmaları

rakamlar (sayma sayıları)
ritim
ruh hali veya bilinç değiştirme teknikleri ve/ya da esasları

rüyalar
rüyaları yorumlamak

saç stilleri
sağ ellilik (toplum normu olarak)
sahiplenmek (samimiyetle)
sahiplenmek (gevşekçe)
seçim yapmak (alternatifleri seçmek)
sesli harf zıtlıkları
sevindirmek
sıhhi bakım
sınıflandırmak
sınıflandırmak (aletleri)
sınıflandırmak (akrabaları)
sınıflandırmak (beden parçalarını)
sınıflandırmak (bitki örtüsünü)
sınıflandırmak (cinsiyetleri)
sınıflandırmak (davranışsal yatkınlıkları)
sınıflandırmak (hava durumlarını)
sınıflandırmak (hayvanları)
sınıflandırmak (içsel durumları)
sınıflandırmak (renkleri)
sınıflandırmak (uzamı)
sınıflandırmak (yaş)
sıraya girmek
silahlar
simgecilik
simgesel konuşma
siyah (renk terimi)
sosyal kültür
sosyalleşme
sosyalleşme (kıdemli akrabalardan beklenen)
sosyalleşme (tuvalet eğitimini de içeren)
söz vermek
statüler (bireylerden ayrılan)
statüler (cinsiyet, yaş veya akrabalık temeli dışındaki)
statüler (üstlenilen ve elde edilen)
statüler ve roller
sürekli diziler (bilişsel örüntü olarak sıralamak)
sütten kesmek

şakalar
şiddet (bazı biçimleri yasaklanmıştır)
şiir/belagat
şiir satırı (birörnek uzunluk aralığı)
şiir satırları (tekrarlar ve çeşitlemelerle tanımlanan)
şiir satırları (duraklamalarla birbirlerinden ayrılan)

tabular
tabulaştırılmış sözler
tabulaştırılmış yiyecekler
taksonomi (sınıflandırma bilimi)
tecavüz
tecavüzcünün mahküm edilmesi
tercih edilen tatlılar
tıp
ticaret
toplu kimlik
toplumsal ilişkilerin yönlendirilmesi

uygun adlar

üçlü farkındalık (kişinin benliği ile başka iki kişi arasındaki ilişkiyi değerlendirmesi)

varsayımsal usavurum
veraset

yanlışları düzeltmek
yaptırımlar
yaptırımlar (kolektifliğe karşı işlenen suçlara yönelik)
yaptırımlar (sosyal birimden uzaklaştırılmayı içeren)
yas tutmak
yasa (haklar ve yükümlülükler)
yasa (üyeliğin kuralları)
yaş mertebeleri
yaş statüleri
yaş terimleri
yemek öğünleri

yetişkinliğe geçiş törenleri
yılanlardan sakınmak
yüz (kelimeleri)
yüzsel iletişim
yüzsel iletişim (iğrenme ifadesi)
yüzsel iletişim (keder ifadesi)
yüzsel iletişim (kızgınlık ifadesi)
yüzsel iletişim (korku ifadesi)
yüzsel iletişim (memnuniyet ifadesi)
yüzsel iletişim (mutluluk ifadesi)
yüzsel iletişim (şaşkınlık ifadesi)
yüzsel iletişim (maskeleme/yönlendirme)
zaman
zaman birimleri
zamanın döngüselliği
zamirler
zamirler (asgari iki rakam)
zamirler (asgari üç kişi)
zıt anlamlı kelimeler
ziyaret etmek

1989 Yılından Beri Eklenen Maddeler

adillik (eşitlik) kavramı
ahlaki duyarlılık
ahlaki duyarlılık (kısıtlı etkiye sahip oluşu)
alaycılığın onaylanmaması
alışkanlık kazanmak
atasözü, özdeyiş
atasözü, özdeyiş – karşılıklı olarak zıt biçimleri
bağlılık
başparmağı emmek
benlik bilinci farkındalığı
benlik bilinci manipülasyonu
benlik bilincinin olumlu olması isteği
cinsiyet farklılıkları (mekân algısı ve davranışlarda)
diğerlerini yargılamak
egemenlik/boyun eğme
ekleme
erkeklerin ömür boyunca daha uzun mesafelerde seyahat etmesi (ortalamada)
erkeklerin örgütlü şiddet eylemlerine daha çok karışması
gıdıklamak
gurur
güç suiistimali ve egemenliğe direnmek
hayal gücü
hoşlanma ve hoşlanmama
farklı kıymet biçme
karşılaştırma yapmak
kasıt
kendine hâkim olma
kocaların eşlerinden daha yaşlı oluşu (ortalamada)
kritik öğrenme dönemleri
kurumlar (organize etkinlikler)
oyuncaklar ve oyun eşyaları
ölüm korkusu
öncelik kavramı (leoparlar beneklerini bu şekilde elde eder)
öngörmek
risk almak
sinestezik metaforlar
umut
utanç
yalandan oyun (oynarmış gibi yapmak)
yaraları emmek
zihin dili
zihinsel haritalar

KAYNAKÇA

Abbott, H. P. E. 2001. "Imagination and the adapted mind: A special double issue", *SubStance,* 30.

Adams, B., Breazeal, C., Brooks, R. A. & Scassellati, B. 2000. "Humanoid robots: A new kind of tool", *IEEE Intelligent Systems,* 25-31.

Agrawal, A. E, Brodie, E. D. I. & Brown, J. 2001. "Parent-offspring coadaptation and the dual genetic control of maternal care", *Science, 292,* 1710-1712.

Ahn, W.-K., Kalish, C., Gelman, S. A., Medin, D. L., Luhmann, C., Atran, S., Coley, J. D. & Shafto, P. 2001. "Why essences are essential in the psychology of concepts", *Cognition, 82,* 59-69.

Aiello, R. & Sloboda, J. A. (Editörler) 1994. *Musical perceptions.* New York: Oxford University Press.

Aiken, N. E. 1998. *The biological origins of art.* Westport, Conn.: Praeger.

Akerlof, G. A. 1984. *An economic theorist's book of tales: Essays that entertain the consequences of new assumptions in economic theory.* New York: Cambridge University Press.

Alcock, J. 1998. "Unpunctuated equilibrium in the *Natural History* essays of Stephen Jay Gould", *Evolution and Human Behavior, 19,* 321-336.

——. 2001. *The triumph of sociobiology.* New York: Oxford University Press.

Alexander, R. D. 1987. *The biology of moral systems.* Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter.

Allen, E., Beckwith, B., Beckwith, J., Chorover, S., Culver, D., Duncan, M., Gould, S. J., Hubbard, R., Inouye, H., Leeds, A., Lewontin, R., Madansky, C., Miller, L., Pyeritz, R., Rosenthal, M. & Schreier, H. 1975. "Against 'sociobiology'", *New York Review of Books, 22,* 43-44.

Allen, G. E. 2001. "Is a new eugenics afoot?", *Science, 294,* 59-61.

Ames, B., Profet, M. & Gold, L. S. 1990. "Dietary pesticides (99.9% all natural)", *Proceedings of the National Academy of Sciences, 87,* 7777-7781.

Anderson, J. R. 1976. *Language, memory, and thought.* Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 1983. *The architecture of cognition.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——. 1990. *The adaptive character of thought.* Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 1993. *Rules of the mind.* Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 1995. *Cognitive psychology and its implications* (4. ed). New York: W. H. Freeman.

Anderson, S. W., Bechara, A., Damasio, H., Tranel, D. & Damasio, A. R. 1999. "Impairment of social and moral behavior related to early damage in human prefrontal cortex", *Nature Neuroscience, 2,* 1032-1037.

Andreasen, N. C., Flaum, M., Swayze, V., O'Leary, D. S., Alliger, R., Cohen, G., Ehrhardt, J. & Yuh, W. T. C. 1993. "Intelligence and brain structure in normal individuals", *American Journal of Psychiatry, 150,* 130-134.

Antonaccio, M. & Schweiker, W. (Editörler) 1996. *Iris Murdoch and the search for human*

goodness. Chicago: University of Chicago Press.
Archibald, W. P. 1989. *Marx and the missing link: Human nature.* Atlantic Highlands, N.J.: Humanities Press International.
Arditi, A., Holtzman, J. D. & Kosslyn, S. M. 1988. "Mental imagery and sensory experience in congenital blindness", *Neuropsychologia, 26*, 1-12.
Armstrong, S. L., Gleitman, L. R. & Gleitman, H. 1983. "What some concepts might not be", *Cognition, 13*, 263-308.
Arnhart, L., Behe, M. J. & Dembski, W. A. 2000. "Conservatives, Darwin and design: An exchange", *First Things, 107*, 23-31.
Aronson, E. 1980. *The social animal.* San Francisco: W. H. Freeman. [*Toplumsal hayvan*, çev. Türker Aykul, Us Yayınları, 1995]
Atran, S. 1995. "Causal constraints on categories and categorical constraints on biological reasoning across cultures", *Causal cognition* içinde, editörler: D. Sperber, D. Premack & A. J. Premack. New York: Oxford University Press.
——. 1998. "Folk biology and the anthropology of science: Cognitive universals and cultural particulars", *Behavioral and Brain Sciences, 21*, 547-609.
Austad, S. 2000. "Varied fates from similar states", *Science, 290*, 944.
Axelrod, R. 1984. *The evolution of cooperation.* New York: Basic Books.
Babcock, L. & Loewenstein, G. 1997. "Explaining bargaining impasse: The role of self-serving biases", *Journal of Economic Perspectives, 11*, 109-126.
Baddeley, A. D. 1986. *Working memory.* New York: Oxford University Press.
Bailey, R. 2000. "The law of increasing returns", *Public Interest, 59*, 113-121.
Bailyn, B. 1967/1992. *The ideological origins of the American revolution.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Baker, M. 2001. *The atoms of language.* New York: Basic Books.
Baldwin, D. A. 1991. "Infants' contribution to the achievement of joint reference", *Child Development, 62*, 875-890.
Bamforth, D. B. 1994. "Indigenous people, indigenous violence: Precontact warfare on the North American Great Plains", *Man, 29*, 95-115.
Barkley, R. A., Ullman, D. G., Otto, L. & Brecht, J. M. 1977. "The effects of sex typing and sex appropriateness of modeled behavior on children's imitation", *Child Development, 48*, 721-725.
Barkow, J. H., Cosmides, L. & Tooby, J. 1992. *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture.* New York: Oxford University Press.
Baron-Cohen, S. 1995. *Mindblindness: An essay on autism and theory of mind.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Barry, D. 1995. *Dave Barry's complete guide to guys.* New York: Ballantine.
Barsky, R. F. 1997. *Noam Chomsky: A life of dissent.* Cambridge, Mass.: MIT Press. [*Noam Chomsky: Bir muhalifin yaşamı*, çev. Gülden Şen, Doğan Kitap, 2001]
Barthes, R. 1972. "To write: An intransitive verb?", *The languages of criticism and the science of man: The structuralist controversy* içinde, editörler: R. Macksey & E. Donato. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
Bauer, R. A. 1952. *The new man in Soviet psychology.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Becker, G. S. 1991. *A treatise on the family* (genişletilmiş edisyon). Cambridge, Mass.:

Harvard University Press.
Behe, M. J. 1996. *Darwin's black box: The biochemical challenge to evolution.* New York: Free Press. [*Darwin'in kara kutusu: Evrim teorisine karşı biyokimyasal zafer*, çev. Gürkan Bayır, Kesit Yayınları, 2007]
Behrens, R. R. 1998. "Art, design, and gestalt theory", *Leonardo, 31*, 299-304.
Belenky, M. F., Clinchy, B. M., Goldberger, N. R. & Tarule, J. M. 1986. *Women's ways of knowing.* New York: Basic Books.
Bell, Q. 1992. *On human finery.* Londra: Allison & Busby.
Benedict, R. 1934/1959. "Anthropology and the abnormal", *An anthropologist at work: Writings of Ruth Benedict* içinde, ed. M. Mead. Boston: Houghton Mifflin.
Benjamin, J., Li, L., Patterson, C., Greenberg, B. D., Murphy, D. L. & Hamer, D. H. 1996. "Population and familial association between the D4 dopamine receptor gene and measures of novelty seeking", *Nature Genetics, 12*, 81-84.
Berent, I., Pinker, S. & Shimron, J. 1999. "Default nominal inflection in Hebrew: Evidence for mental variables", *Cognition, 72*, 1-44.
Berlin, I. 1996. *The sense of reality: Studies in ideas and their history.* New York: Farrar, Straus & Giroux.
Berra, T. M. 1990. *Evolution and the myth of creationism.* Stanford, California: Stanford University Press
Besançon, A. 1981. *The intellectual origins of Leninism.* Oxford: Basil Blackwell.
——. 1998. "Forgotten communism", *Commentary*, 24-27.
Betzig, L. L. 1997. *Human nature: A critical reader.* New York: Oxford University Press.
Bishop, K. M., Coudreau, G. & O'Leary, D. D. M. 2000. "Regulation of area identity in the mammalian neocortex by *Emx2* and *Pax6*", *Science, 288*, 344-349.
Blair, J. & Cipolotti, L. 2000. "Impaired social response reversal: A case of 'acquired sociopathy'", *Brain, 123*, 1122-1141.
Blinkhorn, S. 1982. "Review of S. J. Gould's *The mismeasure of man*", *Nature, 296*, 506.
Bloom, P. 1994. "Generativity within language and other cognitive domains", *Cognition, 51*, 177-189.
——. 1996. "Intention, history, and artifact concepts", *Cognition, 60*, 1-29.
——. 1997. *Sex on the brain: The biological differences between men and women.* New York: Viking.
Boas, F. 1911. "Language and thought", *Handbook of American Indian languages* içinde. Lincoln, Nebr.: Bison Books.
Bock, G. R. & Goode, J. A. (Editörler) 1996. *The genetics of criminal and antisocial behavior.* New York: Wiley.
Bodmer, W. F. & Cavalli-Sforza, L. L. 1970. "Intelligence and race", *Scientific American.*
Boehm, C. 1999. *Hierarchy in the forest: The evolution of egalitarian behavior.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Borges, J. L. 1964. "The lottery in Babylon", *Labyrinths: Selected stories and other writings* içinde. New York: New Directions. ["Babil kent piyangosu", *Gölgeye övgü* içinde, çev. Münir H. Göle, İletişim Yayınları, 1992]
Bouchard, T. J., Jr. 1994. "Genes, environment, and personality", *Science, 264*, 1700-1701.
——. 1998. "Genetic and environmental influences on intelligence and special mental

abilities", *Human Biology, 70*, 257-259.
Bouchard, T. J., Jr., Lykken, D. T, McGue, M., Segal, N. L. & Tellegen, A. 1990. "Sources of human psychological differences: The Minnesota Study of Twins Reared Apart", *Science, 250*, 223-228.
Bourdieu, P. 1984. *Distinction: A social critique of the judgment of taste.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Bourgeois, J.-P., Goldman-Rakic, P. S. & Rakic, P. 2000. "Formation, elimination, and stabilization of synapses in the primate cerebral cortex", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Bourke, J. 1999. *An intimate history of killing: Face-to-face killing in 20th-century warfare.* New York: Basic Books. [*Öldürmenin mahrem tarihi: Yirminci yüzyıl savaşlarında yüz yüze öldürme*, çev. Suğra Öncü, Om Yayınevi, 2001]
Bowles, S. & Gintis, H. 1998. "Is equality passé? Homo reciprocans and the future of egalitarian politics", *Boston Review.*
——. 1999. *Recasting egalitarianism: New rules for communities, states, and markets.* New York: Verso.
Boyd, B. 1998. "Jane, meet Charles: Literature, evolution, and human nature", *Philosophy and Literature, 22*, 1-30.
Boyd, R. & Richerson, P. 1985. *Culture and the evolutionary process.* Chicago: University of Chicago Press.
Boyd, R. & Silk, J. R. 1996. *How humans evolved.* New York: Norton.
Boyer, P. 1994. "Cognitive constraints on cultural representations: Natural ontologies and religious ideas", *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* içinde, editörler: L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman. New York: Cambridge University Press.
Braine, M. D. S. 1994. "Mental logic and how to discover it", *The logical foundations of cognition* içinde, editörler: J. Macnamara & G. Reyes. New York: Oxford University Press.
Bregman, A. S. 1990. *Auditory scene analysis: The perceptual organization of sound.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Bregman, A. S. & Pinker, S. 1978. "Auditory streaming and the building of timbre", *Canadian Journal of Psychology, 32*, 19-31.
Breland, K. & Breland, M. 1961. "The misbehavior of organisms", *American Psychologist, 16*, 681-684.
Brink, D. O. 1989. *Moral realism and the foundations of ethics.* New York: Cambridge University Press.
Brociner, K. 2001. "Utopianism, human nature, and the left", *Dissent*, 89-92.
Brock, D. W. 1993. *Life and death: Philosophical essays in biomedical ethics.* New York: Cambridge University Press.
Brooker, P. 1999. *A concise glossary of cultural theory.* New York: Oxford University Press.
Brown, D. E. 1991. *Human universals.* New York: McGraw-Hill.
——. 2000. "Human universals and their implications", *Being humans: Anthropological universality and particularity in transdisciplinary perspectives* içinde, ed. N. Roughley. New York: Walter de Gruyter.
Brown, R. 1985. *Social psychology* (2. edisyon). New York: Free Press.

Browne, K. 1998. *Divided labors: An evolutionary view of women at work.* Londra: Weidenfeld and Nicholson.

Brownmiller, S. 1975. *Against our will: Men, women, and rape.* New York: Fawcett Columbine

Brownmiller, S. & Merhof, B. 1992. "A feminist response to rape as an adaptation in men", *Behavioral and Brain Sciences, 15,* 381-382.

Bruer, J. 1997. "Education and the brain: A bridge too far", *Educational Researcher, 26,* 4-16.

——. 1999. *The myth of the first three years: A new understanding of brain development and life long learning.* New York: Free Press.

Brugger, P., Kollias, S. S., Müri, R. M., Crelier, G., Hepp-Reymond, M.-C. & Regard, M. 2000. "Beyond re-membering: Phantom sensations of congenitally absent limbs", *Proceedings of the National Academy of Science, 97,* 6167-6172.

Bueno de Mesquita, B. 1981. *The war trap.* New Haven, Conn.: Yale University Press.

Bullock, A. 1991. *Hitler and Stalin: Parallel lives.* Londra: Harper Collins.

Burke, E. 1790/ 1967. *Reflections on the revolution in France.* Londra: J. M. Dent & Sons.

Burnham, R. & Phelan, J. 2000. *Mean genes: From sex to money to food: Taming our primal instincts.* Cambridge, Mass.: Perseus.

Burnstein, E., Crandall, C. & Kitayama, S. 1994. "Some neo-Darwinian decision rules for altruism: Weighing cues for inclusive fitness as a function of the biological importance of the decision", *Journal of Personality and Social Psychology, 67,* 773-789.

Buss, D. & Duntley, J. D. Basım aşamasında. "Why the mind is designed for murder: The coevolution of killing and death prevention strategies", *Behavioral and Brain Sciences.*

Buss, D. M. 1992. "Mate preference mechanisms: Consequences for partner choice and intrasexual competition", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.

——. 1994. *The evolution of desire.* New York: Basic Books.

——. 1995. "Evolutionary psychology: A new paradigm for psychological science", *Psychological Inquiry, 6,* 1-30.

——. 1999. *Evolutionary psychology: The new science of the mind.* Boston: Allyn & Bacon.

——. 2000. *The dangerous passion: Why jealousy is as necessary as love and sex.* New York: Free Press.

Butterworth, B. 1999. *The mathematical brain.* Londra: Macmillan.

Calvin, W. H. 1996a. *The cerebral code.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1996b. *How brains think.* New York: Basic Books.

Calvin, W. H. & Bickerton, D. 2000. *Lingua ex machina: Reconciling Darwin and Chomsky with the human brain.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Calvin, W. H. & Ojemann, G. A. 2001. *Inside the brain: Mapping the cortex, exploring the neuron,* www.iuniverse.com.

Campbell, J. D. & Fairey, P. J. 1989. "Informational and normative routes to conformity: The effect of faction size as a function of norm extremity and attention to the stimulus", *Journal of Personality and Social Psychology, 51,* 315-324.

Cappon, L. J. (Editör) 1959. *The Adams-Jefferson letters.* New York: Simon & Schuster.

Caramazza, A. & Shelton, J. A. 1998. "Domain-specific knowledge systems in the brain:

The animate-inanimate distinction", *Journal of Cognitive Neuroscience, 10*, 1-34.
Carey, S. 1986. "Cognitive science and science education", *American Psychologist, 41*, 1123-1130.
Carey, S. & Spelke, E. 1994. "Domain-specific knowledge and conceptual change", *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* içinde, editörler: L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman. New York: Cambridge University Press.
Carpenter, M., Akhtar, N. & Tomasello, M. 1998. "Fourteen through eighteen month old infants differentially imitate intentional and accidental actions", *Infant Behavior and Development, 21*, 315-330.
Carroll, J. 1995. *Evolution and literary theory.* Columbia: University of Missouri Press.
Cartmill, M. 1998. "Oppressed by evolution", *Discover, 19*, 78-83.
Cartwright, J. 2000. *Evolution and human behavior.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Caryl, P. G. 1994. "Early event-related potentials correlate with inspection time and intelligence", *Intelligence, 18*, 15-46.
Cashdan, E. 1989. "Hunters and gatherers: Economic behavior in bands", *Economic anthropology* içinde, ed. S. Plattner. Stanford, California: Stanford University Press.
Caspi, A. 2000. "The child is father of the man: Personality continuities from childhood to adulthood", *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 158-172.
Catalano, S. M. & Shatz, C. J. 1998. "Activity-dependent cortical target selection by thalamic axons", *Science, 24*, 559-562.
Cavalli-Sforza, L. L. 1991. "Genes, people and languages", *Scientific American, 223*, 104-110.
Cavalli-Sforza, L. L. & Feldman, M. W. 1981. *Cultural transmission and evolution: A quantitative approach.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
Chabris, C. F. 1999. "Prelude or requiem for the 'Mozart effect'?", *Nature, 400*, 826-828.
Chagnon, N. A. 1988. "Life histories, blood revenge, and warfare in a tribal population", *Science, 239*, 985-992.
——. 1992. *Yanomamö: The last days of Eden.* New York: Harcourt Brace.
——. 1996. "Chronic problems in understanding tribal violence and warfare", *The genetics of criminal and antisocial behavior* içinde, editörler: G. Bock & J. Goode. New York: Wiley.
Chalupa, L. M. 2000. "A comparative perspective on the formation of retinal connections in the mammalian brain", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Chandler, D. P. 1999. *Brother number one: A political biography of Pol Pot.* Boulder, Colo.: Westview Press.
Charlesworth, B. 1987. "The heritability of fitness", *Sexual selection: Testing the hypotheses* içinde, editörler: J. W. Bradbury & M. B. Andersson. New York: Wiley.
Charlton, T. 1997. "The inception of broadcast television: A naturalistic study of television's effects in St. Helena, South Atlantic", *Elusive links: Television, video games, and children's behavior içinde*, editörler: T. Charlton & K. David. Cheltenham, U.K.: Park Published Papers.
Chase, W. G. & Simon, H. A. 1973. "Perception in chess", *Cognitive Psychology, 4*, 55-81.
Check, J. V. P. & Malamuth, N. 1985. "An empirical assessment of some feminist hypotheses about rape", *International Journal of Women's Studies, 8*, 414-423.
Chirot, D. 1994. *Modern tyrants.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Chomsky, N. 1970. "Language and freedom", *Abraxas, 1*, 9-24.
——. 1973. "Psychology and ideology", *For reasons of state* içinde, ed. N. Chomsky. New York: Vintage.
——. 1975. *Reflections on language.* New York: Pantheon.
——. 1980. *Rules and representations.* New York: Columbia University Press.
——. 1988a. *Language and politics.* Montreal: Black Rose Books.
——. 1988b. *Language and problems of knowledge: The Managua lectures.* Cambridge, Mass.: MİT Press. [*Bilgi Sorunları ve Dil: Managua Dersleri*, çev. Veysel Kılıç, BGST Yayınları, 2009]
——. 1993. *Language and thought.* Wakefield, R.I.: Moyer Bell.
——. 2000. *New horizons in the study of language and mind.* New York: Cambridge University Press.
Chorney, M. J., Chorney, K., Seese, N., Owen, M. J., McGuffin, P., Daniels, J., Thompson, L. A., Detterman, D. K., Benbow, C. P., Lubinski, D., Eley, T. C. & Plomin, R. 1998. "A quantitative trait locus (QTL) associated with cognitive ability in children", *Psychological Science, 9*, 159-166.
Chorover, S. L., 1979. *From genesis to genocide: The meaning of human nature and the power of behavior control.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Clahsen, H. 1999. "Lexical entries and rules of language: A multidisciplinary study of German inflection", *Behavioral and Brain Sciences, 22*, 991-1013.
Clark, R. 1970. *Crime in America: Observations on its nature, causes, prevention, and control.* New York: Simon & Schuster.
Claverie, J.-M. 2001. "What if there are only 30.000 human genes?", *Science, 291*, 1255-1257.
Cohen, J. 1997. "The natural goodness of humanity", *Reclaiming the history of ethics: Essays for John Rawls* içinde, editörler: A. Reath, B. Herman & C. Korsgaard, New York: Cambridge University Press.
Colapinto, J. 2000. *As nature made him: The boy who was raised as a girl.* New York: HarperCollins. [*Doğanın yarattığı gibi: Kız gibi yetiştirilen bir erkeğin olağandışı yaşam öyküsü*, çev. Zerrin Koltukçuoğlu, Aykırı Yayınları, 2002]
Collins, W. A., Maccoby, E. E., Steinberg, L., Hetherington, E. M. & Bornstein, M. H. 2000. "Contemporary research on parenting: The case for nature and nurture", *American Psychologist, 55*, 218-232.
Conquest, R. 2000. *Reflections on a ravaged century.* New York: Norton.
Cooke, B. & Turner, F. (Editörler) 1999. *Biopoetics: Evolutionary explorations in the arts.* St. Paul, Minn.: Paragon House.
Cosmides, L. & Tooby, J. 1992. "Cognitive adaptations for social exchange", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.
——. 1996. "Are humans good intuitive statisticians after all? Rethinking some conclusions from the literature on judgment under uncertainty", *Cognition, 58*, 1-73.
Courtois, S., Werth, N., Panné, J.-L, Paczkowski, A., Bartošek, K. & Margolin, J.-L. 1999. *The black book of communism: Crimes, terror, repression.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Cowen, T. 1998. *In praise of commercial culture.* Cambridge, Mass.: Harvard Uni Press.

Cowie, F. 1999. *What's within? Nativism reconsidered.* New York: Oxford Uni Press.

Crair, M. C., Gillespie, D. C. & Stryker, M. P. 1998. "The role of visual experience in the development of columns in cat visual cortex", *Science, 279*, 566-570.

Cramer, K. S. & Sur, M. 1995. "Activity-dependent remodeling of connections in the mammalian visual system", *Current Opinion in Neurobiology, 5*, 106-111.

Crawford, C. & Krebs, D. L. (Editörler) 1998. *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues, and applications.* Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Crevier, D. 1993. *AI: The tumultuous history of the search for artificial intelligence.* New York: Basic Books.

Crews, F. 2001. "Saving us from Darwin", *New York Review of Books*, 4 ve 18 Ekim.

Crick, F. 1994. *The astonishing hypothesis: The scientific search for the soul.* New York: Simon & Schuster. [*Şaşırtan varsayım: İnsan varlığının temel sorularına yanıt arayışı*, çev. Sabit Say, TÜBİTAK Yayınları, 2009]

Crick, F. & Koch, C. 1995. "Are we aware of neural activity in primary visual cortex?", *Nature, 375*, 121-123.

Crittenden, D. 1999. *What our mothers didn't tell us: Why happiness eludes the modern woman.* New York: Simon & Schuster.

Cronin, H. 1992. *The ant and the peacock,* New York: Cambridge University Press.

Cronk, L. 1999. *That complex whole: Culture and the evolution of human behavior.* Boulder, Colo.: Westview Press.

Cronk, L., Chagnon, N. & Irons, W. (Editörler) 2000. *Adaptation and human behavior.* Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter.

Crow, J. F. 2002. "Unequal by nature: A geneticist's perspective on human differences", *Daedalus*, Kış, 81-88.

Crowley, J. C. & Katz, L. C. 2000. "Early development of ocular dominance columns", *Science, 290*, 1321-1324.

Cummins, D. D. 1996. "Evidence for the innateness of deontic reasoning", *Mind and Language, 11*, 160-190.

Curti, M. 1980. *Human nature in American thought: A history.* Madison: University of Wisconsin Press.

Curtiss, S., de Bode, S. & Shields, S. 2000. "Language after hemispherectomy", *UCLA Working Papers in Linguistics* (c. 5, s. 91-112) içinde, editörler: J. Gilkerson, M. Becker & N. Hyams. Los Angeles: UCLA Department of Linguistics.

Dabbs, J. M. & Dabbs, M. G. 2000. *Heroes, rogues and lovers: Testosterone and behavior.* New York: McGraw-Hill.

Daly, M. 1991. "Natural selection doesn't have goals, but it is the reason organisms do" (P. J. H. Shoemaker'ın "The quest for optimality: A positive heuristic of science?" adlı makalesinin yorumu), *Behavioral and Brain Sciences, 14*, 219-220.

Daly, M., Salmon, C. & Wilson, M. 1997. "Kinship: The conceptual hole in psychological studies of social cognition and close relationships", *Evolutionary social psychology* içinde, editörler: J. Simpson & D. Kenrick. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Daly, M. & Wilson, M. 1983. *Sex, evolution and behavior* (2. ed). Belmont, Cal.: Wadsworth.

——. 1988. *Homicide.* Hawthorne, N.Y.: Aldine de Gruyter.

——. 1994. "Evolutionary psychology of male violence", *Male violence* içinde, ed. J.

Archer. Londra: Routledge.

——. 1999. *The truth about Cinderella: A Darwinian view of parental love.* New Haven, Conn.: Yale University Press.

Daly, M., Wilson, M. & Vasdev, S. 2001. "Income inequality and homicide rates in Canada and the United States", *Canadian Journal of Criminology, 43,* 219-236.

Damasio, A. R. 1994. *Descartes' error: Emotion, reason and the human brain.* New York: Putnam. [*Descartes'ın yanılgısı: Duygu, akıl ve insan beyni*, çev. Bahar Atlamaz, Varlık Yayınları, 1999]

Damasio, H. 2000. "The lesion method in cognitive neuroscience", *Handbook of neuropsychology* (2. ed, c. 1) içinde, editörler: F. Boller & J. Grafman. New York: Elsevier.

Damewood, M. D. 2001. "Ethical implications of a new application of preimplantation diagnosis", *Journal of the American Medical Association, 285,* 3143-3144.

Darwin, C. 1872/1998. *The expression of the emotions in man and animals* (Son ve eksiksiz edisyon). New York: Oxford University Press. [*İnsan ve hayvanlarda beden dili: İnsan ve hayvanlarda duyguların ifadesi*, çev. Orhan Tuncay, Gün Yayıncılık, 2001]

Davidson, R. J., Putnam, K. M. & Larson, C. L. 2000. "Dysfunction in the neural circuitry of emotion regulation: A possible prelude to violence", *Science, 289,* 591-594.

Davis, B. D. 1983. "Neo-Lysenkoism, IQ, and the press", *Public Interest, 73,* 41-59.

Dawkins, R. 1976/1989. *The selfish gene* (yeni edisyon). New York: Oxford University Press. [*Gen Bencildir,* çev. Asuman Ü. Müftüoğlu, TÜBİTAK Yayınları, 2007]

——. 1983. "Universal Darwinism", *Evolution from molecules to man* içinde, ed. D. S. Bendall. New York: Cambridge University Press.

——. 1985. "Sociobiology: The debate continues (Lewontin, Rose ve Kamin'in *Not in our genes* adlı kitabının incelemesi)", *New Scientist, 24,* 59-60.

——. 1986. *The blind watchmaker: Why the evidence of evolution reveals a universe without design.* New York: Norton. [*Kör Saatçi*, çev. Feryal Halatçı, TÜBİTAK Yayınları, 2002]

——. 1998. *Unweaving the rainbow: Science, delusion and the appetite for wonder.* Boston: Houghton Mifflin.

de Waal, F. 1998. *Chimpanzee politics: Power and sex among the apes.* Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Deacon, T. 1997. *The symbolic species: The coevolution of language and the brain.* New York: Norton.

Deary, J. J. 2000. *Looking down on human intelligence: From psychometrics to the brain.* New York: Oxford University Press.

Deater-Deckard, K. & Plomin, R. 1999. "An adoption study of the etiology of teacher and parent reports of externalising behavior problems in middle childhood", *Child Development, 70,* 144-154.

Degler, C. N. 1991. *In search of human nature: The decline and revival of Darwinism in American social thought.* New York: Oxford University Press.

Dehaene, S. 1997. *The number sense: How the mind creates mathematics.* New York: Oxford University Press.

Dehaene, S., Spelke, L, Pinel, P., Stanescu, R. & Tsivkin, S. 1999. "Sources of mathematical thinking: Behavioral and brain-imaging evidence", *Science, 284,* 970-974.

Denfeld, R. 1995. *The new Victorians: A young woman's challenge to the old feminist order.* New York: Warner Books.

Dennett, D. C. 1984. *Elbow room: The varieties of free will worth wanting.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1986. "The logical geography of computational approaches: A view from the East Pole", *The representation of knowledge and belief* içinde, editörler: M. Harnish & M. Brand. Tucson: University of Arizona Press.

——. 1991. *Consciousness explained.* Boston: Little, Brown.

——. 1995. *Darwin's dangerous idea: Evolution and the meanings of life.* New York: Simon & Schuster.

Dershowitz, A. M. 1994. *The abuse excuse.* Boston: Little, Brown.

Descartes, R. 1637/2001. *Discourse on method.* New York: Bartleby.com. [*Söylem - Kurallar - Meditasyonlar*, çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1996]

——. 1641/1967. "Meditations on first philosophy", *The philosophy of the 16th and 17th centuries* içinde, ed. R. Popkin. New York: Free Press. [*Söylem - Kurallar - Meditasyonlar,* çev. Aziz Yardımlı, İdea Yayınları, 1996]

Deutsch, M. & Gerard, G. B. 1955. "A study of normative and informational social influence upon individual judgment", *Journal of Abnormal and Social Psychology, 51,* 629-636.

Devlin, K. 2000. *The math gene: How mathematical thinking evolved and why numbers are like gossip.* New York: Basic Books.

Diamond, J. 1992. *The third chimpanzee: The evolution and future of the human animal.* New York: HarperCollins.

——. 1997. *Guns, germs, and steel: The fates of human societies.* New York: Norton. [*Tüfek, mikrop ve çelik: İnsan topluluklarının yazgıları*, çev. Ülker İnce, TÜBİTAK Yayınları, 2003]

——. 1998. *Why is sex fun? The evolution of human sexuality.* New York: Basic Books. [*Seks neden keyiflidir?: İnsanın cinsel evrimi,* çev. Sinem Gül, Varlık Yayınları, 1998]

Diamond, M. & Sigmundson, K. 1997. "Sex reassignment at birth: Long-term review and clinical implications", *Archives of Pediatric and Adolescent Medicine, 151,* 298-304.

Dickinson, E. 1976. *The complete poems of Emily Dickinson.* New York: Little, Brown.

Dissanayake, E. 1992. *Homo aestheticus: Where art comes from and why.* New York: Free Press.

——. 1998. "Komar and Melamid discover Pleistocene taste", *Philosophy and Literature, 22,* 486-496.

——. 2000. *Art and intimacy: How the arts began.* Seattle: University of Washington Press.

Divale, W. T. 1972. "System population control in the middle and upper Paleolithic: Inferences based on contemporary hunter-gatherers", *World Archaeology, 4,* 222-243.

Dorit, R. 1997. "Review of Michael Behe's *Darwin's black box*", *American Scientist, 85,* 474-475.

Drake, S. 1970. *Galileo studies: Personality, tradition and revolution.* Ann Arbor: University Of Michigan Press.

Dugatkin, L. 1992. "The evolution of the con artist", *Ethology and Sociobiology, 13,* 3-18.

Dunbar, R. 1998. *Grooming, gossip, and the evolution of language.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Dunn, J. & Plomin, R. 1990. *Separate lives: Why siblings are so different.* New York: Basic

Books.
Dunphy, D. 1963. "The social structure of early adolescent peer groups", *Sociometry, 26*, 230-246.
Durham, W. H. 1982. "Interactions of genetic and cultural evolution: Models and examples", *Human Ecology, 10*, 299-334.
Durkheim, E. 1895/1962. *The rules of the sociological method.* Glencoe, Illinois: Free Press. [*Sosyolojik metodun kuralları*, çev. Enver Aytekin, Sosyal Yayınları, 1986]
Dutton, D. 1998. "America's most wanted, and why no one wants it", *Philosophy and Literature, 22*, 530-543.
——. 2000. "Mad about flowers", *Philosophy and Literature, 24*, 249-260.
——. 2001. "Aesthetic universals", *The Routledge companion to aesthetics* içinde, editörler: B. Gaut & D. M. Lopes. New York: Routledge.
Dworkin, A. 1993. "Sexual economics: The terrible truth", *Letters from a war-zone* içinde. New York: Lawrence Hill.
Eagly, A. H. 1995. "The science and politics of comparing women and men", *American Psychologist, 50*, 145-158.
Easterlin, N., Riebling, B. & Crews, F. 1993. *After poststructuralism: Interdisiplinarity and literary theory (rethinking theory).* Evanston, III.: Northwestern University Press.
Eaves, L. J., Eysenck, H. J. & Martin, N. G. 1989. *Genes, culture and personality: An empirical approach.* San Diego: Academic Press.
Edgerton, R. B. 1992. *Sick societies: Challenging the myth of primitive harmony.* New York: Free Press.
Eibl-Eibesfeldt, I. 1989. *Human ethology.* Hawthorne, N.Y: Aldine de Gruyter.
Ekman, P. 1987. "A life's pursuit", *The semiotic web 86: An international yearbook* içinde, editörler: T. A. Sebeok & J. Umiker-Sebeok. Berlin: Mouton de Gruyter.
——. 1998. "Afterword: Universality of emotional expression? A personal history of the dispute", Charles Darwin, *The expression of the emotions in man and animals (Definitive edition)* içinde. New York: Oxford University Press.
Ekman, P. & Davidson, R. J. 1994. *The nature of emotion.* New York: Oxford Uni Press.
Ellis, B. J. 1992. "The evolution of sexual attraction: Evaluative mechanisms in women", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.
Ellis, L. & Beattie, C. 1983. "The feminist explanation for rape: An empirical test", *Journal of Sex Research, 19*, 74-91.
Elman, J. L., Bates, E. A., Johnson, M. H., Karmiloff-Smith, A., Parisi, D. & Plunkett, K. 1996. *Rethinking innateness: A connectionist perspective on development.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Ember, C. 1978. "Myths about hunter-gatherers", *Ethnology, 27*, 239-248.
Epstein, J. 1994. "On the mathematical biology of arms races, wars, and revolutions", *1992 lectures in complex systems* (c. V) içinde, editörler: L. Nadel & D. Stein. Reading, Mass.: Addison Wesley.
Epstein, J. & Axtell, R. L. 1996. *Growing artificial societies: Social science from the bottom up.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Erikson, M. A. & Kruschke, J. K., 1998. "Rules and exemplars in category learning", *Journal of Experimental Psychology: General, 127*, 107-140.

Estrich, S. 2000. *Sex and power.* New York: Riverhead Press.
Etcoff, N. L. 1999. *Survival of the prettiest: The science of beauty.* New York: Doubleday.
Evans, D. & Zarate, O. 1999. *Introducing evolutionary psychology.* New York: Totem Books.
Evans, D. A. 1998. "Evolution and literature", *South Dakota Review, 36*, 33-46.
Faigman, D. L. 1999. *Legal alchemy: The use and misuse of science in the law.* New York: W. H. Freeman.
Farah, M. J., Rabinowitz, C., Quinn, G. E. & Liu, G. T. 2000. "Early commitment of neural substrates for face recognition", *Cognitive Neuropsychology, 17*, 117-123.
Fausto-Sterling, A. 1985. *Myths of gender: Biological theories about women and men.* New York: Basic Books.
Fehr, E., Fischbacher, U. &; Gächter, S. 2002. "Strong reciprocity, human cooperation and the enforcement of social norms", *Human Nature, 13*, 1-25.
Fehr, E. & Gächter, S. 2000. "Fairness and retaliation: The economics of reciprocity", *Journal of Economic Perspectives, 14*, 159-181.
Fernández-Jalvo, Y., Diez, J. C., Bermúdez de Castro, J. M., Carbonell, E. & Arsuaga, J. L. 1996. "Evidence of early cannibalism", *Science, 271*, 277-278.
Festinger, L. 1957. *A theory of cognitive dissonance.* Stanford, Calif.: Stanford Uni. Press
Finch, C. E. & Kirkwood, T. B. L. 2000. *Chance, development and aging.* New York: Oxford University Press.
Fischoff, S. 1999. "Psychology's quixotic quest for the media-violence connection", *Journal of Media Psychology, 4.*
Fisher, S. E., Vargha-Khadem, F, Watkins, K. E., Monaco, A. R. & Pembrey, M. E. 1998. "Localisation of a gene implicated in a severe speech and language disorder", *Nature Genetics, 18*, 168-170.
Fiske, A. P. 1992. "The four elementary forms of sociality: Framework for a unified theory of social relations", *Psychological Review, 99*, 689-723.
Flynn, J. R. 1999. "Searching for justice: The discovery of IQ gains over time", *American Psychologist, 54*, 5-20.
Fodor, J. A. 1981. "The present status of the innateness controversy", *RePresentations* içinde, ed. J. A. Fodor. Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 1983. *The modularity of mind.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 1994. *The elm and the expert: Mentalese and its semantics.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Fodor, J. A. & Pylyshyn, Z. 1988. "Connectionism and cognitive architecture: A critical analysis", *Cognition, 28*, 3-71.
Fox, J. A. & Zawitz, M. W. 2000. *Homicide trends in the United States.* Washington, D.C.: ABD Adalet Bakanlığı. www.ojp.usdoj.gov/bjs/homicide/homtrnd.htm.
Fox, R. 1984. *Kinship and marriage: An anthropological perspective.* New York: Cambridge University Press.
——. 1989. *The search for society: Quest for a biosocial science and morality.* New Brunswick, N.J.: Rutgers University Press.
Frangiskakis, J. M., Ewart, A. K., Morris, A. C., Mervis, C. B., Bertrand, J., Robinson, B. F., Klein, B. P., Ensing, G. J., Everett, L. A., Green, E. D., Proschel, C., Gutowski, N. J., Noble, M., Atkinson, D. L., Odelberg, S. J. & Keating, M. T. 1996. "LIM-Kinase1 hemizygosity implicated in impaired visuospatial constructive cognition", *Cell, 86*, 59-

69.
Frank, R. 1999. *Luxury fever: When money fails to satisfy in an era of excess.* New York: Free Press.
Frank, R. H. 1985. *Choosing the right pond: Human behavior and the quest for status.* New York: Oxford University Press.
——. 1988. *Passions within reason: The strategic role of the emotions.* New York: Norton.
Frank, R. H., Gilovich, T. & Regan, D. 1993. "The evolution of one-shot cooperation: An experiment", *Ethology and Sociobiology, 14,* 247-256.
Frazer, J. G. 1890/1996. *The golden bough.* New York: Simon & Schuster. [*Altın dal*, çev. Mehmet H. Doğan, Payel Yayınları, 1991]
Freedman, J. L. 1984. "Effect of television violence on aggressiveness", *Psychological Bulletin, 96,* 227-246.
——. 1996. "Violence in the mass media and violence in society: The link is unproven", *Harvard Mental Health Letter, 12,* 4-6.
——. 2002. *Media violence and aggression: No evidence for a connection.* Toronto: University of Toronto Press.
Freeman, D. 1983. *Margaret Mead and Samoa: The making and unmaking of an anthropological myth.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
——. 1999. *The fateful hoaxing of Margaret Mead: A historical analysis of her Samoan research.* Boulder, Colorado: Westview Press.
Frith, C. 1992. *The cognitive neuropsychology of schizophrenia.* N. Y.: Psychology Press.
Fry. D. 2000. "Conflict management in cross-cultural perspective", *Natural conflict resolution* içinde, editörler: F. Aureli & F. B. M. de Waal. Berkeley: University of California Press.
Furchtgott-Roth, D. & Stolba, C. 1999. *Women's figures: An illustrated guide to the economic progress of women in America.* Washington, D.C.: American Enterprise Institute Press.
Galileo, G. 1632/1967. *Dialogue concerning the two chief world systems.* Berkeley: University of California Press. [*İki büyük dünya sistemi hakkında diyalog*, çev. Reşit Aşçıoğlu, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2008]
Gallistel, C. R. 1990. *The organization of learning.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. (Editör) 1992. *Animal cognition.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 2000. "The replacement of general-purpose theories with adaptive specializations", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Gangestad, S. & Thornhill, R. 1998. "Menstrual cycle variation in women's preferences for the scent of symmetrical men", *Proceedings of the Royal Society of London B, 265,* 927-933.
Gardner, H. 1983. *Frames of mind: The theory of multiple intelligences.* New York: Basic Books. [*Zihin çerçeveleri: Çoklu zekâ kuramı*, çev. Ebru Kılıç, Alfa Basım Yayım, 2004]
——. 1985. *The mind's new science: A history of the cognitive revolution.* N. Y.: Basic Books.
——. 1999. *Intelligence reframed: Multiple intelligences for the 21st century.* N. Y.: Basic Books.
Gaulin, S. & McBurney, D. 2000. *Evolutionary psychology.* Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hail.
Gaulin, S. J. C. & McBurney, D. H. 2001. *Psychology: An evolutionary approach.* Upper Saddle River N.J.: Prentice Hail.
Gazzaniga, M. S. 1992. *Nature's mind: The biological roots of thinking, emotion, sexuality,*

language, and intelligence. New York: Basic Books.
——. 1998. *The mind's past.* Berkeley: University of California Press.
——. 2000a. *Cognitive neuroscience: A reader.* Malden, Mass.: Blackwell.
——. (Editör) 2000b. *The new cognitive neurosciences.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Gazzaniga, M. S., Ivry, R. B. & Mangun, G. R. 1998. *Cognitive neuroscience: The biology of the mind.* New York: Norton.
Geary, D. C. 1994. *Children's mathematical development.* Washington, D.C.: American Psychological Association.
——. 1995. "Reflections on evolution and culture in children's cognition", *American Psychologist, 50*, 24-37.
——. 1998. *Male, female: The evolution of human sex differences.* Washington, D.C.: American Psychological Association.
——. 2002. "Principles of evolutionary educational psychology", *Learning and Individual Differences, 12*, 317-345.
Geary, D. C. & Huffman, K. J. 2002. "Brain and cognitive evolution: Forms of modularity and functions of mind", *Psychological Bulletin.*
Geertz, C. 1973. *The interpretation of cultures: Selected essays.* New York: Basic Books.
Gelman, S. A., Coley, J. D. & Gottfried, G. M. 1994. "Essentialist beliefs in children: The acquisition of concepts and theories", *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* içinde, editörler: L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman. New York: Cambridge University Press.
Getty, J. A. 2000. "The future did not work" (Furet'nin *The passing of an illusion* ile Courtois ve diğerlerinin *The black book of communism* kitaplarının incelenmesi), *Atlantic Monthly, 285*, 113-116.
Ghiglieri, M. P. 1999. *The dark side of man: Tracing the origins of male violence.* Reading, Mass.: Perseus Books. [*Erkeğin karanlık yüzü*, çev. Ülgen Yıldız, Phoenix Yayınevi, 2002]
Gibbons, A. 1997. "Archaeologists rediscover cannibals", *Science, 277*, 635-637.
——. 2000. "Europeans trace ancestry to Paleolithic people", *Science, 290*, 1080-1081.
Gigerenzer, G. 1991. "How to make cognitive illusions disappear: Beyond heuristics and biases", *European Review of Social Psychology, 2*, 83-115.
——. 1997. "Ecological intelligence: An adaptation for frequencies", *The evolution of mind* içinde, editörler: D. Cummins & C. Allen. New York: Oxford University Press.
Gigerenzer, G. & Hug, K. 1992. "Domain specific reasoning: Social contracts, cheating and perspective change", *Cognition, 43*, 127-171.
Gigerenzer, G. & Selten, R. (Editörler) 2001. *Bounded rationality: The adaptive toolbox.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Gilbert, D. T. & Hixon, J. G. 1991. "The trouble of thinking: Activation and application of stereotypic beliefs", *Journal of Personality and Social Psychology, 60*, 509-517.
Gilligan, C. 1982. *In a different voice: Psychological theory and women's development.* Mass.: Harvard University Press.
Gintis, H. 2000. "Strong reciprocity and human sociality", *Journal of Theoretical Biology, 206*, 169-179.
Glendon, M. A. 2001. *A world made new: Eleanor Roosevelt and the Universal Declaration of Human Rights.* New York: Random House.
Glover, J. 1977. *Causing death and saving lives.* Londra: Penguin.

——. 1999. Humanity: A moral history of the twentieth century. Londra: Jonathan Cape. [*İnsanlık: Yirminci Yüzyılın Ahlaki Tarihi*, çev. S. Ayla O. Yazal, Phoenix Yayınevi, 2003]

Godfray, H. C. 1995. "Evolutionary theory of parent-offspring conflict", *Nature, 376*, 133-38.

Goguen, J. A. E. 1999. "Special Issue on Art and the Brain", *Journal of Consciousness Studies, 6*.

Goldberg, L. R. 1968. "Simple models or simple processes? Some research on clinical judgments", *American Psychologist, 23*, 483-496.

Goldenberg, J., Mazursky, D. & Solomon, S. 1999. "Creative sparks", *Science, 285*, 1495-96.

Goldin, C. 1990. *Understanding the gender gap: An economic history of American workers*. New York: Oxford University Press.

Goleman, D. 1985. *Vital lies, simple truths: The psychology of self-deception*. New York: Simon & Schuster. [*Hayati yalanlar, basit gerçekler: Kendini aldatmanın psikolojisi*, çev. Betül Yanık, Arion Yayınevi, 1999]

Gombrich, E. 1982/1995. *The sense of order: A study in the psychology of decorative art* (2. edisyon). Londra: Phaidon Press.

Gopnik, A., Meltzoff, A. N. & Kuhl, P. K. 1999. *The scientist in the crib: Minds, brains, and how children learn*. New York: William Morrow.

Gordon, M. T. & Riger, S. 1991. *The female fear: The social cost of rape*. Urbana: University of Illinois Press.

Gottfredson, L. S. 1988. "Reconsidering fairness: A matter of social and ethical priorities", *Journal of Vocational Behavior, 29*, 379-410.

——. 1997. "Mainstream science on intelligence: An editorial with 52 signatories, history and bibliography", *Intelligence, 24*, 13-23.

Gottfredson, M. R. & Hirschi, T. 1990. *A general theory of crime*. Stanford, California: Stanford University Press.

Gottschall, J. & Gottschall, R. 2001. "The reproductive success of rapists: An exploration of the per-incident rape-pregnancy rate", Londra, İnsan Davranışları ve Evrimi Cemiyeti'nin yıllık toplantısında sunulan makale.

Gottschall, J. & Jobling, I. (Editörler) Hazırlık aşamasında. *Evolutionary psychology and literary studies: Toward integration*.

Gould, S. J. 1976a. "Biological potential vs. Biological determinism", *Ever since Darwin: Reflections in natural history* içinde, ed. S. J. Gould. New York: Norton.

——. 1976b. "Criminal man revived", *Natural History, 85*, 16-18.

——. 1980. *The panda's thumb*. New York: Norton. [*Pandanın başparmağı: Doğa tarihi üzerine düşünceler*, çev. Ülkün Tansel, Versus Kitap Yayınları, 2010]

——. 1981. *The mismeasure of man*. New York: Norton.

——. 1992. "Life in a punctuation", *Natural History, 101*, 10-21.

——. 1995. "Ordering nature by budding and full-breasted sexuality", *Dinosaur in a haystack* içinde. New York: Harmony Books.

——. 1998a. "The Diet of Worms and the defenestration of Prague", *Leonardo's mountain of clams and the Diet of Worms: Essays in natural history* içinde. N. Y.: Harmony Books.

——. 1998b. "The great asymmetry", *Science, 279*, 812-813.

Grant, J. 1993. *Fundamental feminism: Contesting the core concepts of feminist theory*. New York: Routledge.

Graves, D. E. 1992. "'Naked truths for the asking': XX. century military historians and the

battlefield narrative", *Military history and the military profession* içinde, editörler: D. A. Charters, M. Milner & J. B. Wilson. Westport, Conn.: Greenwood Publishing Group.

Green, R. M. 2001. *The human embryo research debates: Bioethics in the vortex of controversy*. New York: Oxford University Press.

Greenwald, A. 1988. "Self-knowledge and self-deception", *Self-deception: An adaptive mechanism* içinde, editörler: J. S. Lockard & D. L. Paulhaus. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hail.

Gu, X. & Spitzer, N. C. 1995. "Distinct aspects of neuronal differentiation encoded by frequency of spontaneous Ca^{2+} transients", *Nature, 375*, 784-787.

Gur, R. C. & Gur, R. E. Basım aşamasında. "Gender differences in neuropsychological functions", *Gender differences in the brain: Linking biology to psychiatry* içinde, editörler: L. J. Dickstein & B. L. Kennedy. New York: Guilford Publications.

Gur, R. C., Turetsky, B. L, Matsui, M., Yan, M., Bilker, W., Hughett, P. & Gur, R. E. 1999. "Sex differences in brain gray and white matter in healthy young adults: Correlations with cognitive performance", *Journal of Neuroscience, 19*, 4065-4072.

Gutknecht, L., Spitz, E. & Carlier, M. 1999. "Long-term effect of placental type on anthropometrical and psychological traits among monozygotic twins: A follow-up study", *Twin Research, 2*, 212-217.

Hacking, I. 1999. *The social construction of what?* Cambridge, Mass.: Harvard Uni. Press.

Hadley, R. F. 1994a. "Systematicity in connectionist language learning", *Mind and Language, 9*, 247-272.

——. 1994b. "Systematicity revisited: Reply to Christiansen and Chater and Niklasson and Van Gelder", *Mind and Language, 9*, 431-444.

Haidt, J. 2001. "The emotional dog and its rational tail: A social intuitionist approach to moral judgment", *Psychological Review, 108*, 813-834.

——. 2003. "The moral emotions", *Handbook of affective sciences* içinde, ed. R. J. Davidson. New York: Oxford University Press.

Haidt, J. & Hersh, M. A. 2001. "Sexual morality: The cultures and emotions of conservatives and liberals", *Journal of Applied Social Psychology, 31*, 191-221.

Haidt, J., Koller, H. & Dias, M. G. 1993. "Affect, culture and morality, or Is it wrong to eat your dog?", *Journal of Personality and Social Psychology, 65*, 613-628.

Haier, R. J., Siegel, B., Tang, C., Abel, L. & Buchsbaum, M. S. 1992. "Intelligence and changes in regional cerebral glucose metabolic rate following learning", *Intelligence, 16*, 415-426.

Haig, D. 1993. "Genetic conflicts in human pregnancy", *Quarterly Review of Biology, 68*, 495-532.

Halpern, D. 2000. *Sex differences in cognitive abilities* (3. ed). Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Halpern, D. F., Gilbert, R. & Coren, S. 1996. "PC or not PC? Contemporary challenges to unpopular research findings", *Journal of Social Distress and the Homeless, 5*, 251-271.

Hamer, D. & Copeland, P. 1994. *The science of desire: The search for the gay gene and the biology of behavior*. New York: Simon & Schuster.

——. 1998. *Living with our genes: Why they matter more than you think*. New York: Doubleday. [*Genlerimizle yaşamak*, çev. Fatih Özbay, Evrim Yayınevi, 2000]

Hamilton, W. D. 1964. "The genetical evolution of social behaviour (I. ve II.)", *Journal of Theoretical Biology, 7*, 1-16, 17-52.

Hardcastle, V. G. & Buller, D. J. 2000. "Evolutionary psychology, meet developmental neurobiology: Against promiscuous modularity", *Brain and Mind, 1*, 307-325.

Hare, R. D. 1993. *Without conscience: The disturbing world of the psychopaths around us*. New York: Guilford Press. [*Vicdansızlar: Antisosyal kişilik bozukluğu*, çev. Semra Kunt Akbaş, Hekimler Yayın Birliği, 2006]

Harpending, H. & Sobus, J. 1987. "Sociopathy as an adaptation", *Ethology and Sociobiology, 8*, 63-72.

Harris, J. R. 1995. "Where is the child's environment? A group socialization theory of development", *Psychological Review, 102*, 458-489.

——. 1998a. *The nurture assumption: Why children turn out the way they do*. New York: Free Press.

——. 1998b. "The trouble with assumptions" (Eisenberg, Cumberland ve Spinrad'ın "Duyguların anne baba tarafından sosyalleştirilmesi" adlı makalesi üzerine yorum), *Psychological Inquiry, 9*, 294-297.

——. 2000a. "Research on child development: What we can learn from medical research", Children's Roundtable adlı organizasyonda sunulmuştur, Brookings Institution, Washington, D.C., 28 Eylül.

——. 2000b. "Socialization, personality development, and the child's environments: Comment on Vandell (2000)", *Developmental Psychology, 36*, 111-723.

——. 2000c. "Personality and birth order: Explaining the differences between siblings", *Politics and the Life Sciences*, Vol. 19. No. 2.

Harris, M. 1985. *Good to eat: Riddles of food and culture*. New York: Simon & Schuster.

Hartman, J. L., Garvik, B. & Hartwell, L. 2001. "Principles for the buffering of genetic variation", *Science, 291*, 1001-1004.

Haugeland, J. 1981. "Semantic engines: An introduction to mind design", *Mind design: Philosophy, psychology, artificial intelligence* içinde, ed. J. Haugeland. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Hauser, M. D. 1996. *The evolution of communication*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 2000. *Wild minds: What animals really think*. New York: Henry Holt.

Hausman, P. 1999. *On the rarity of mathematically and mechanically gifted females*. The Fielding Institute, Santa Barbara, California.

Hawkes, K., O'Connell, J. & Rogers, L. 1997. "The behavioral ecology of modern hunter-gatherers, and human evolution", *Trends in Evolution and Ecology, 12*, 29-32.

Hayek, F. A. 1960/1978. *The constitution of liberty*. Chicago: University of Chicago Press.

——. 1976. *Law, legislation and liberty* (2. cilt: *The mirage of social justice*). Chicago: University of Chicago Press. [*Hukuk, yasama ve özgürlük (Sosyal adalet serabı)*, çev. Mustafa Erdoğan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1995]

Hedges, L. V. & Nowell, A. 1995. "Sex differences in mental test scores, variability, and numbers of high-scoring individuals", *Science, 269*, 41-45.

Helmuth, L. 2000. "Has America's tide of violence receded for good?" *Science, 289*, 582-85.

Hernadi, P. 2001. "Literature and evolution", *SubStance, 30*, 55-71.

Herrnstein, R. 1971. "I.Q.", *Atlantic Monthly*, 43-64.

Herrnstein, R. J. 1973. "On challenging an orthodoxy", *Commentary*, 52-62.

Herrnstein, R. J. & Murray, C. 1994. *The bell curve: Intelligence and class structure in American life*. New York: Free Press.

Hinton, G. E. & Nowlan, S. J. 1987. "How learning can guide evolution", *Complex Systems, 1*, 495-502.

Hirschfeld, L. A. & Gelman, S. A. 1994. *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture*. New York: Cambridge University Press.

Hirshleifer, J. 1987. "On the emotions as guarantors of threats and promises", *The latest on the best: Essays on evolution and optimality* içinde, ed. J. Dupre. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Hobbes, T. 1651/1957. *Leviathan*. New York: Oxford University Press. [*Leviathan: Bir din ve dünya devletinin içeriği, biçimi ve kudreti*, çev. Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, 1993]

Hoffrage, U., Lindsey, S., Hertwig, R. & Gigerenzer, G. 2000. "Communicating statistical information", *Science, 290*, 2261-2262.

Hogan, P. C. 1997. "Literary universals", *Poetics Today, 18*, 224-249.

Holden, C. 1987. "The genetics of personality", *Science, 237*, 598-601.

——. 2000. "Molecule shows Anasazi ate their enemies", *Science, 289*, 1663.

——. 2000. "The violence of the lambs", *Science, 289*.

——. 2000. "Parity as a goal sparks bitter battle", *Science, 289*.

——. 2001. "Darwin's brush with racism", *Science, 292*.

Horgan, J. 1993. "Eugenics revisited: Trends in behavioral genetics", *Scientific American, 268*, 122-131.

——. 1995. "The new Social Darwinists", *Scientific American, 273*, 174-181.

Horowitz, D. L. 2001. *The deadly ethnic riot*. Berkeley: University of California Press.

Hrdy, S. B. 1999. *Mother nature: A history of mothers, infants and natural selection*. New York: Pantheon Books.

Hubel, D. H. 1988. *Eye, brain, and vision*. New York: Scientific American.

Hume, D. 1739/2000. *A treatise of human nature*. New York: Oxford University Press. [*İnsan doğası üzerine bir inceleme*, çev. Ergün Baylan, BilgeSu Yayınları, 2009]

Hummel, J. E. & Biederman, I. 1992. "Dynamic binding in a neural network for shape recognition", *Psychological Review, 99*, 480-517.

Hummel, J. E. & Holyoak, K. J. 1997. "Distributed representations of structure: A theory of analogical access and mapping", *Psychological Review, 104*, 427-466.

Hunt, M. 1999. *The new know-nothings: The political foes of the scientific study of human nature*. New Brunswick, N. J.: Transaction Publishers.

Hyman, S. E. 1999. "Introduction to the complex genetics of mental disorders", *Biological Psychiatry, 45*, 518-521.

Jackendoff, R. 1990. *Semantic structures*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1996. "How language helps us think", *Pragmatics and Cognition, 4*, 1-34.

Jackendoff, R. S. 1987. *Consciousness and the computational mind*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Jackson, D. J. & Huston, T. L. 1975. "Physical attractiveness and assertiveness", *Journal of Social Psychology, 96*, 79-84.

Jaffe, S. & Hyde, J. S. 2000. "Gender differences in moral orientation", *Psychological Bulletin, 126*, 703-726.

Jaggar, A. M. 1983. *Feminist politics and human nature*. Lanham, Md.: Rowman & Littlefield.

James, W. 1890/1950. *The principles of psychology*. New York: Dover.

Janda, L. H. 1998. *Psychological testing: Theory and applications*. Boston: Allyn & Bacon.

Jensen, A. 1969. "How much can we boost IQ and scholastic achievement?", *Harvard Educational Review, 39*, 1-123.

——. 1971. "A note on why genetic correlations are not squared", *Psychological Bulletin, 75*, 223-224.

Jensen, A. R. 1972. *Genetics and education*. New York: Harper and Row.

——. 1982. "The debunking of scientific fossils and straw persons: Review of *The mismeasure of man*", *Contemporary Education Review, 1*, 121-135.

——. 1998. *The g factor: The science of mental ability*. Westport, Conn.: Praeger.

Jespersen, O. 1938/1982. *Growth and structure of the English language*. Chicago: University of Chicago Press.

Johnson, G. R., Ratwik, S. H. & Sawyer, T. J. 1987. "The evocative significance of kin terms in patriotic speech", *The sociobiology of ethnocentrism* içinde, editörler: V. Reynolds, V. Falger & I. Vine. Londra: Croon Helm.

Jones, O. 2000. "Reconsidering rape", *National Law Journal*, 21 Şubat, A21.

——. 2001. "Time-shifted rationality and the Law of Law's Leverage: Behavioral economics meets behavioral biology", *Northwestern University Law Review, 95*, 1141-1205.

Jones, O. D. 1997. "Evolutionary analysis in law: An introduction and application to child abuse", *North Carolina Law Review, 75*, 1117-1242.

——. 1999. "Sex, culture, and the biology of rape: Toward explanation and prevention", *California Law Review, 87*, 827-942.

Junger, S. 1997. *The perfect storm: A true story of men against the sea*. New York: Norton. [*Kusursuz fırtına*, çev. Koray Atak, Galata Yayıncılık, 2010]

Jussim, L. J. & Eccles, J. 1995. "Are teacher expectations biased by students' gender, social class, or ethnicity?", *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences* içinde, editörler: Y.-T. Lee, L. J. Jussim & C. R. McCauley. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Jussim, L. J., McCauley, C. R. & Lee, Y.-T. 1995. "Why study stereotype accuracy and inaccuracy?", *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences* içinde, editörler: Lee, Jussim & McCauley. Washington, D.C.: American Psychological Association.

Kaas, J. H. 2000. "The reorganization of sensory and motor maps after injury in adult mammals", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Kahneman, D. & Tversky, A. 1982. "On the study of statistical intuitions", *Cognition, 11*, 123-141.

——. 1984. "Choices, values, and frames", *American Psychologist, 39*, 341-350.

Kamin, L. 1974. *The science and politics of IQ*. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Kaminer, W. 1990. *A fearful freedom: Women's flight from equality*. Reading, Mass.: Addison Wesley.

Kandel, E. R., Schwartz, J. H. & Jessell, T. M. 2000. *Principles of neural science* (4. ed). New York: McGraw-Hill.

Kane, R. 1998. *The significance of free will*. New York: Oxford University Press.

Kanwisher, N. & Moscovitch, M. 2000. "The cognitive neuroscience of face processing: An introduction", *Cognitive Neuropsychology, 17*, 1-13.

Kaplan, H., Hill, K. & Hurtado, A. M. 1990. "Risk, foraging, and food sharing among the

Ache", *Risk and uncertainty in tribal and peasant economies* içinde, ed. E. Cashdan. Boulder, Colo.: Westview Press.

Kaplan, J. 1973. *Criminal justice: Introductory cases and materials.* Mineola, N.Y.: The Foundation Press.

Kaplan, S. 1992. "Environmental preference in a knowledge-seeking, knowledge-using organism", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.

Karmiloff-Smith, A. 1992. *Beyond modularity: A developmental perspective on cognitive science.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Karmiloff-Smith, A., Klima, E. S., Bellugi, U., Grant, J. & Baron-Cohen, S. 1995. "Is there a social module? Language, face processing, and Theory of Mind in individuals with Williams syndrome", *Journal of Cognitive Neuroscience, 7*, 196-208.

Katz, L. C. & Crowley, J. C. 2002. "Development of cortical circuits: Lessons from ocular dominance columns", *Nature Neuroscience Reviews, 3*, 34-42.

Katz, L. C. & Shatz, C. J. 1996. "Synaptic activity and the construction of cortical circuits", *Science, 274*, 1133-1137.

Katz, L. C., Weliky, M. & Crowley, J. C. 2000. "Activity and the development of the visual cortex: New perspectives", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Keegan, J. 1976. *The face of battle.* New York: Penguin.

Keeley, L. H. 1996. *War before civilization: The myth of the peaceful savage.* New York: Oxford University Press.

Keil, F. C. 1989. *Concepts, kinds and cognitive development.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1995. "The growth of casual understandings of natural kinds", *Causal cognition* içinde, editörler: D. Sperber, D. Premack & A. J. Premack. New York: Oxford Uni Press.

Kelling, G. L. & Sousa, W. H. 2001. *Do police matter? An analysis of the impact of New York City's police reforms* (Civic Report 22). New York: Manhattan Institute for Policy Research.

Kelman, H. 1958. "Compliance, identification and internalization: Three processes of attitude change", *Journal of Conflict Resolution, 2*, 51-60.

Kennedy, J. 1993. *Drawings in the blind.* New Haven, Conn.: Yale University Press.

Kennedy, R. 1997. *Race, crime, and the law.* New York: Vintage.

Kenrick, D., Groth, G., Trost, M. & Sadalla, E. 1993. "Integrating evolutionary and social exchange perspectives on relationships: Effects of gender, self-appraisal and involvement level on mate selection criteria", *Journal of Personality and Social Psychology, 64*, 951-969.

Kenrick, D. & Sheets, V. 1994. "Homicide fantasies", *Ethology and Sociobiology, 14*, 231-246.

Kevles, D. J. 1985. *In the name of eugenics: Genetics and the uses of human heredity.* Cambridge Mass.: Harvard University Press.

Keyser, S. J. 1999. "Meter and poetry", *The MIT Encyclopedia of Cognitive Sciences* içinde, editörler: R. A. Wilson & F. C. Keil. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Keyser, S. J. & Halle, M. 1998. "On meter in general and on Robert Frost's loose iambics

in particular", *Festschrift for Professor K. Inoue* içinde, ed. E. Iwamoto. Tokyo: Kanda University of International Studies.

Kimura, D. 1999. *Sex and cognition.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Kingdon, J. 1993. *Self-made man: Human evolution from Eden to extinction?* New York: Wiley.

Kirwin, B. R. 1997. *The mad, the bad, and the innocent: The criminal mind on trial.* Boston: Little, Brown.

Kitcher, P. 1982. *Abusing science: The case against creationism.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Klaw, S. 1993. *Without sin: The life and death of the Oneida community.* N. Y.: Penguin.

Klein, R. G. 1989. *The human career: Human biological and cultural origins.* Chicago: University of Chicago Press.

Kleinfeld, J. 1999. *MIT tarnishes its reputation with gender junk science* (Özel rapor www. uaf.edu/northern/mitstudy). Arlington, Va.: Independent Women's Forum.

Klima, E. & Bellugi, U. 1979. *The signs of language.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Knauft, B. 1987. "Reconsidering violence in simple human societies", *Current Anthropology, 28,* 457-500.

Koestler, A. 1959. *The sleepwalker: A history of man's changing vision of the universe.* Londra: Penguin.

Komar, B., Melamid, A. & Wypijewski, J. 1997. *Painting by numbers: Komar and Melamid's scientific guide to art.* New York: Farrar, Straus & Giroux.

Kors, A. C. & Silverglate, H. A. 1998. *The shadow university: The betrayal of liberty on America's campuses.* New York: Free Press.

Kosof, A. 1996. *Living in two worlds: The immigrant children's experience.* New York: Twenty-First Century Books.

Kosslyn, S. M. 1980. *Image and mind.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——. 1994. *Image and brain: The resolution of the imagery debate.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Krebs, D. & Denton, K. 1997. "Social illusions and self-deception: The evolution of biases in person perception", *Evolutionary social psychology* içinde, editörler: J. A. Simpson & D. T. Kenrick. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Krebs, D. L. 1998. "The evolution of moral behaviors", *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues and applications* içinde, editörler: C. Crawford & D. L. Krebs. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Krech, S. 1994. "Genocide in tribal society", *Nature, 371,* 14-15.

——. 1999. *The ecological Indian: Myth and history.* New York: Norton.

Krubitzer, L. & Huffman, K. J. 2000. "A realization of the neocortex in mammals: Genetic and epigenetic contributions to the phenotype", *Brain, Behavior and Evolution, 55,* 322-335.

Krueger, R. F, Hicks, B. M. & McGue, M. 2001. "Altruism and antisocial behavior: Independent tendencies, unique personality correlates, distinct etiologies", *Psychological Science, 12,* 397-402.

Kubovy, M. 1981. "Concurrent pitch segregation and the theory of indispensable attributes", *Perceptual organization* içinde, editörler: M. Kubovy & J. Pomerantz.

Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 1986. *The psychology of perspective and Renaissance art.* New York: Cambridge University Press.

Lachter, J. & Bever, T. G. 1988. "The relation between linguistic structure and associative theories of language learning – A constructive critique of some connectionist learning models", *Cognition, 28*, 195-247.

Lai, C. S. L., Fisher, S. E., Hurst, J. A., Vargha-Khadem, F. & Monaco, A. P. 2001. "A novel forkhead-domain gene is mutated in a severe speech and language disorder", *Nature, 413*, 519-523.

Lakoff, G. 1996. *Moral politics: What conservatives know that liberals don't.* Chicago: University of Chicago Press.

Lakoff, G. & Johnson, M. 1980. *Metaphors we live by.* Chicago: University of Chicago Press. [*Metaforlar: hayat, anlam ve dil*, çev. Gökhan Y. Demir, Paradigma Yayınları, 2005]

Lakoff, G. & Nunez, R. E. 2000. *Where mathematics comes from: How the embodied mind brings mathematics into being.* New York: Basic Books.

Lalumière, M. L., Harris, G. T. & Rice, M. E. 2001. "Psychopathy and developmental instability", *Evolution and Human Behavior, 22*, 75-92.

Lander, E. S., Patrinos, A., Morgan, J. J. & Uluslararası İnsan Genomunu Okuma Konsorsiyumu. 2001. "Intitial sequencing and analysis of the human genome", *Nature, 409*, 813-958.

Latané, B. & Nida, S. 1981. "Ten years of research on group size and helping", *Psychological Bulletin, 89*, 308-324.

Laubichler, M. D. 1999. "Frankenstein in the land of *Dichter* and *Denker*", *Science, 286*, 1859-1860.

Lazarus, R. S. 1991. *Emotion and adaptation.* New York: Oxford University Press.

Lee, Y.-T., Jussim, L. J. & McCauley, C. R. (Editörler) 1995. *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences.* Washington, D.C.: American Psychological Association.

Lehman, D. 1992. *Signs of the times: Deconstructionism and the fail of Paul de Man.* New York: Simon & Schuster.

Lehrman, K. 1997. *The lipstick proviso: Women, sex, and power in the real world.* New York: Doubleday.

Leibniz, G. W. 1768/1996. *New essays on human understanding.* New York: Cambridge University Press.

Lerdahl, E. & Jackendoff, R. 1983. *A generative theory of tonal music.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Lesch, K.-P., Bengel, D., Heils, A., Sabol, S. Z., Greenberg, B. D., Petri, S., Benjamin, J., Muller, C. R., Hamer, D. H. & Murphy, D. L. 1996. "Association of anxiety-related traits with a polymorphism in the serotonin transporter gene regulatory region", *Science, 274*, 1527-1531.

Leslie, A. M. 1994. "ToMM, ToBY, and agency: Core architecture and domain specificity", *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* içinde, editörler: L. A. Hirschfeld & S. A. Gelman. New York: Cambridge University Press.

——. 1995. "Pretending and believing: Issues in the theory of ToMM", *Cognition, 50,* 193-220.

LeVay, S. 1993. *The sexual brain.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Levins, R. & Lewontin, R. C. 1985. *The dialectical biologist*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Levitt, P. 2000. "Molecular determinants of regionalization of the forebrain and cerebral cortex", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Lewis, H. W. 1990. *Technological risk*. New York: Norton.

Lewontin, R. 1990. "How much did the brain have to change for speech?" (Pinker ve Bloom'un "Natural language and natural selection" adlı makalesi üzerine yorum), *Behavioral and Brain Sciences, 13*, 740-741.

——. 1992. *Biology as ideology: The doctrine of DNA*. New York: HarperCollins.

Lewontin, R. C. 1982. *Human diversity*. San Francisco: Scientific American.

——. 1983. "The organism as the subject and object of evolution", *Scientia, 118*, 65-82.

Lewontin, R. C., Rose, S. & Kamin, L. J. 1984. *Not in our genes*. New York: Pantheon.

Lingua Franca. 2000. *The Sokal hoax: The sham that shook the academy*. Lincoln: University of Nebraska Press.

Lockard, J. S. & Paulhaus, D. L. (Editörler) 1988. *Self-deception: An adaptive mechanism*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice Hail.

Locke, J. 1690/1947. *An essay concerning human understanding*. New York: E. P. Dutton. [*İnsan anlığı üzerine bir deneme*, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, 2004].

Loehlin, J. C. 1992. *Genes and environment in personality development*. Newbury Park, California: Sage.

——. 2001. "Behavior genetics and parenting theory", *American Psychologist, 56*, 169-170.

Loehlin, J. C. & Nichols, R. C. 1976. *Heredity, environment and personality: A study of 850 sets of twins*. Austin: University of Texas Press.

Loury, G. 2002. *The anatomy of racial inequality: Stereotypes, stigma, and the elusive quest for racial justice in the United States*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Lubinski, D. & Benbow, C. 1992. "Gender differences in abilities and preferences among the gifted: Implications for the math-science pipeline", *Current Directions in Psychological Science, 1*, 61-66.

Lumsden, C. & Wilson, E. O. 1981. *Genes, mind and culture*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Lutz, D. 1984. "The relative influence of European writers on late eighteenth-century American political thought", *American Political Science Review, 78*, 189-197.

Lykken, D. T. 1995. *The antisocial personalities*. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 2000. "The causes and costs of erime and a controversial cure", *Journal of Personality, 68*, 559-605.

Lykken, D. T., McGue, M., Tellegen, A. & Bouchard, T. J., Jr. 1992. "Emergenesis: Genetic traits that may not run in families", *American Psychologist, 47*, 1565-1577.

Lytton, H. 1990. "Child effects – Still unwelcome? Response to Dogge and Wahler", *Developmental Psychology, 26*, 705-709.

Lytton, H. & Romney, D. M. 1991. "Parents' differential socialization of boys and girls: A meta-analysis", *Psychological Bulletin, 109*, 267-296.

Maccoby, E. E. & Jacklin, C. N. 1987. *The psychology of sex differences*. Stanford, Calif.: Stanford University Press.

Maccoby, E. E. & Martin, J. A. 1983. "Socialization in the context of the family: Parent-child interaction", *Handbook of child psychology: Socialization, personality and social development* (4. ed, c. 4) içinde, editörler: Mussen & Hetherington. New York: Wiley.

Macnamara, J. 1999. *Through the rearview mirror: Historical reflections on psychology.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Macnamara, J. & Reyes, G. E. (Editörler) 1994. *The logical foundations of cognition.* New York: Oxford University Press.

Maguire, E. A. Gadian, D. G., Johnsrude, I. S., Good, C. D., Ashburner, L, Frackowiak, R. S. J. & Frith, C. D. 2000. "Navigation-related structural change in the hippocampi of taxi drivers", *PNAS, 97*, 4398-4403.

Maier, P. 1997. *American scripture: Making the Declaration of lndependence.* New York: Knopf.

Mallon, R. & Stich, S. 2000. "The odd couple: The compatibility of social construction and evolutionary psychology", *Philosophy of Science, 67*, 133-154.

Marcus, G. F. 1998. "Rethinking eliminative connectionism", *Cognitive Psychology, 37*, 243-282.

——. 2001a. *The algebraic mind: Reflections on connectionism and cognitive science.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 2001b. "Plasticity and nativism: Towards a resolution of an apparent paradox", *Emergent neural computational architectures based on neuroscience* içinde, editörler: S. Wermter, J. Austin & D. Willshaw. New York: Springer-Verlag.

Marcus, G. F., Brinkmann, U., Clahsen, H., Wiese, R. & Pinker, S. 1995. "German inflection: The exception that proves the rule", *Cognitive Psychology, 29*, 189-256.

Marx, I. M. & Nesse, R. M. 1994. "Fear and fitness: An evolutionary analysis of anxiety disorders", *Ethology and Sociobiology, 15*, 247-261.

Marr, D. 1982. *Vision.* San Francisco: W. H. Freeman.

Marslen-Wilson, W. D. & Tyler, L. K. 1998. "Rules, representations, and the English past tense", *Trends in Cognitive Science, 2*, 428-435.

Martin, N. G., Eaves, L. J., Heath, A. C., Jardine, R., Feingold, L. M. & Eysenck, H. J. 1986. "Transmission of social attitudes", *Proceedings of the National Academy of Science, 83*, 4364-4368.

Martindale, C. 1990. *The clockwork mouse: The predictability of artistic change.* New York: Basic Books.

Marx, K. 1845/1989. "Theses on Feuerbach", *Basic writings on politics and philosophy* içinde, K. Marx & F. Engels. New York: Anchor Books.

——. 1847/1995. *The poverty of philosophy.* Amherst, N.Y.: Prometheus Books. [*Felsefenin sefaleti*, çev. Ahmet Kardam, Sol Yayınları, 1992]

——. 1859/1979. *Contribution to the critique of political economy.* New York: International Publishers. [*Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*, çev. Sevim Belli, Sol Yayınları, 1993]

——. 1867/1993. *Capital: A critique of political economy.* Londra: Penguin. [*Kapital*, çev. Alaattin Bilgi, Sol Yayınları, 1975]

Marx, K. & Engels, F. 1844/1988. *The economic and philosophic manuscripts of 1844.* Amherst, N.Y.: Prometheus Books. [*1844 Elyazmaları ekonomi politik ve felsefe*, çev. Kenan Somer, Sol Yayınları, 1993]

Marx, K. & Engels, F. 1846/1963. *The German ideology: Parts I & III.* New York: New

World Paperbacks/International Publishers. [*Alman ideolojisi (Feuerbach)*, çev. Ahmet Kardam ve Sevim Belli, Sol Yayınları, 1992]

Masters, R. D. 1982. "Is sociobiology reactionary? The political implications of inclusive-fitness theory", *Quarterly Review of Biology, 57*, 275-292.

——. 1989. *The nature of politics*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Maynard Smith, J. 1975/1993. *The theory of evolution*. New York: Cambridge University Press. [*Evrim kuramı*, çev. Hüsen Portakal, Evrim Yayınevi, 2002]

Maynard Smith, J. & Szathmáry, E. 1997. *The major transitions in evolution*. New York: Oxford University Press.

Mayr, E. 1963. *Animal species and evolution*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——. 1982. *The growth of biological thought*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

McCauley, C. R. 1995. "Are streotypes exaggerated? A sampling of racial, gender, academic, occupational, and political stereotypes", *Stereotype accuracy: Toward appreciating group differences* içinde, editörler: Y.-T. Lee, L. J. Jussim & C. R. McCauley. Washington, D.C.: American Psychological Association.

McCloskey, M. 1983. "Intuitive physics", *Scientific American, 248*, 122-130.

McCloskey, M. & Cohen, N. J. 1989. "Catastrophic interference in connectionist networks: The sequential learning problem", *The psychology of learning and motivation* (23. cilt) içinde, ed. G. H. Bower. New York: Academic Press.

McCord, W. M. 1989. *Voyages to Utopia: From monastery to commune: The search for the perfect society in modern times*. New York: Norton.

McCrae, R. R., Costa, P. T., Ostendorf, E., Angleitner, A., Hrebickova, M., Avia, M. D., Sanz, J., Sanchez-Bernardos, M. L., Kusdil, M. E., Woodfield, R., Saunders, P. R. & Smith, P. B. 2000. "Nature over nurture: Temperament, personality, and life span development", *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 173-186.

McElroy, W. 1996. *Sexual correctness: The gender-feminist attack on women*. Jefferson, N.C.: McFarland.

McGinn, C. 1993. *Problems in philosophy: The limits of inquiry*. Cambridge, Mass.: Blackwell.

——. 1997. *Evil, ethics, and fiction*. New York: Oxford University Press.

——. 1999. *The mysterious flame: Conscious minds in a material world*. New York: Basic Books.

McGinnis, J. O. 1996. "The original constitution and our origins", *Harvard Journal of Law and Public Policy, 19*, 251-261.

——. 1997. "The human constitution and constitutive law: A prolegomenon", *Journal of Contemporary Legal Issues, 8*, 211-239.

McGue, M. 1997. "The democracy of the genes", *Nature, 388*, 417-418.

McGuinness, D. 1997. *Why our children can't read*. New York: Free Press.

McLearn, G. E., Johansson, B., Berg, S., Pedersen, N. L., Ahern, F., Petrill, S. A. & Plomin, R. 1997. "Substantial genetic influence on cognitive abilities in twins 80 or more years old", *Science, 276*, 1560-1563.

McLeod, P., Plunkett, K. & Rolls, E. T. 1998. *Introduction to connectionist modeling of cognitive processes*. New York: Oxford University Press.

Mead, M. 1928. *Coming of age in Samoa: A psychological study of primitive youth for Western Civilisation*. New York: Blue Ribbon Books.

——. 1935/1963. *Sex and temperament in three primitive societies*. New York: William

Morrow.
Mealey, L. 1995. "The sociobiology of sociopathy: An integrated evolutionary model", *Behavioral and Brain Sciences, 18,* 523-541.
Mealey, L., Daood, C. & Krage, M. 1996. "Enhanced memory for faces of cheaters", *Ethology and Sociobiology, 17,* 119-128.
Meltzoff, A. N. 1995. "Understanding the intentions of others: Re-enactment of intended acts by 18-month-old children", *Developmental Psychology, 31,* 838-850.
Melzack, R. 1990. "Phantom limbs and the concept of a neuromatrix", *Trends in Neurosciences, 13,* 88-92.
Melzack, R., Israel, R., Lacroix, R. & Schultz, G. 1997. "Phantom limbs in people with congenital limb deficiency or amputation in early childhood", *Brain, 120,* 1603-1620.
Mesquida, C. G. & Wiener, N. I. 1996. "Human collective aggression: A behavioral ecology perspective", *Ethology and Sociobiology, 17,* 247-262.
Miller, E. E. 1997. "Could nonshared environmental variation have evolved to assure diversification through randomness?", *Evolution and Human Behavior, 18,* 195-221.
Miller, E. K. 2000. "The prefrontal cortex and cognitive control", *Nature Reviews Neuroscience, l,* 59-65.
Miller, G. A., Galanter, E. & Pribram, K. H. 1960. *Plans and the structure of behavior*. New York: Adams-Bannister-Cox.
Miller, G. F. 2000a. *The mating mind: How sexual choice shaped the evolution of human nature*. New York: Doubleday. [*Sevişen beyin: Eş bulma süreci insan doğasını nasıl belirledi?,* çev. M. Asım Karaömerlioğlu, NTV Yayınları, 2010]
——. 2000b. "Sexual selection for indicators of intelligence", *The nature of intelligence* içinde, editörler: G. Bock, J. A. Goode & K. Webb. Chichester, U.K.: Wiley.
——. 2001. "Aesthetic fitness: How sexual selection shaped artistic virtuosity as a fitness indicator and aesthetic preferences as mate choice criteria", *Bulletin of Psychology and the Arts, 2,* 20
Miller, K. D., Keller, J. B. & Stryker, M. P. 1989. "Ocular dominance and column development: Analysis and simulation", *Science, 245,* 605-615.
Miller, K. R. 1999. *Finding Darwin's God: A scientist's search for common ground between God and evolution*. New York: Cliff Street Books.
Minogue, K. 1985. *Alien powers: The pure theory of ideology*. N. York: St. Martin's Press.
——. 1999. "Totalitarianism: Have we seen the last of it?", *National Interest, 57,* 35-44.
Minsky, M. & Papert, S. 1988. "Epilogue: The new connectionism", *Perceptrons* (genişletilmiş edisyon) içinde. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Mithen, S. J. 1996. *The prehistory of the mind: A search for the origins of art, religion, and science*. Londra: Thames and Hudson. [*Aklın tarihöncesi*, çev. İrem Kutluk, Dost Kitabevi Yayınları, 1998]
Miyashita-Lin, E. M., Hevner, R., Wassarman, K. M., Martinez, S. & Rubenstein, J. L. R. 1999. "Early neocortical regionalization in the absence of thalamic innervation", *Science, 285,* 906-909.
Monaghan, E. & Glickman, S. 1992. "Hormones and aggressive behavior", *Behavioral endocrinology* içinde, editörler: J. Becker, M. Breedlove & D. Crews. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Montagu, A. (Editör) 1973a. *Man and aggression* (2. edisyon). New York: Oxford University

Press.
——. 1973b. "The new litany of 'innate depravity' or original sin revisited", *Man and aggression* içinde. New York: Oxford University Press.
Moore, G. E. 1903/1996. *Principia ethica*. New York: Cambridge University Press.
Mount, F. 1992. *The subversive family: An alternative history of love and marriage*. New York: Free Press.
Mousseau, T. A. &. Roff, D. A. 1987. "Natural selection and the heritability of fitness components", *Heredity, 59*, 181-197.
Muravchik, J. 2002. *Heaven on Earth: The rise and fail of socialism*. San Francisco: Encounter Books.
Murdoch, I. 1993. *Metaphysics as a guide to morals*. Londra: Allen Lane.
Murphy, J. P. M. 1999. "Hitler was *not* an atheist", *Free Inquiry*, Bahar, 9.
Nagel, T. 1970. *The possibility of altruism*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
Neel, J. V. 1994. *Physician to the gene pool: Genetic lessons and other stories*. N. Y.: Wiley.
Neisser, U. 1967. *Cognitive psychology*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall.
Neisser, U., Boodoo, G., Bouchard, T. J., Jr., Boykin, A. W., Brody, N., Ceci, S. J., Halpern, D. E, Loehlin, J. C., Perloff, R., Sternberg, R. J. & Urbina, S. 1996. "Intelligence: Knowns and unknowns", *American Psychologist, 51*, 77-101.
Nesse, R. M. & Lloyd, A. T. 1992. "The evolution of psychodynamic mechanisms", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.
Neville, H. J. & Bavelier, D. 2000. "Specificity and plasticity in neurocognitive development in humans", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Newell, A. 1980. "Physical symbol systems", *Cognitive Science, 4*, 135-183.
Newsome, W. T. 2001. "Life of faith, life of science", "Bilim ve Manevi Arayış" konferasında sunulan makale, Memorial Church, Harvard University, Cambridge, Mass.
Nisbett, R. E. & Cohen, D. 1996. *Culture of honor: The psychology of violence in the South*. New York: HarperCollins.
Nolfi, S., Elman, J. L. & Parisi, D. 1994. "Learning and evolution in neural networks", *Adaptive Behavior, 3*, 5-28.
Norenzayan, A. & Atran, S. 2003. "Cognitive and emotional processes in the cultural transmission of natural and nonnatural beliefs", *The psychological foundations of culture* içinde, editörler: M. Schaller ve C. Crandall. Mahwah, N.J.: Erlbaum.
Normile, D., "Gene expression differs in man and chimp brains", *Science*, 292, 2001.
Nowak, M. A., May, R. M. & Sigmund, K. 1995. "The arithmetic of mutual help", *Scientific American, 272*, 50-55.
Nozick, R. 1974. *Anarchy, state, and utopia*. New York: Basic Books. [*Anarşi, devlet ve ütopya*, çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006]
——. 1981. *Philosophical explanations*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Nunney, L. 1998. "Are we selfish, are we nice, or are we nice because we are selfish? (E. Sober ve D. S. Wilson, *Unto others*'ın incelemesi)", *Science, 281*, 1619-1621.
Orians, G. H. 1998. "Human behavioral ecology: 140 years without Darwin is too long", *Bulletin of the Ecological Society of America, 79*, 15-28.
Orians, G. H. & Heerwgen, J. H. 1992. "Evolved responses to landscapes", *The adapted*

mind: Evolutionary psychology and the generation of culture içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.

Ortega y Gasset, J. 1932/1985. *The revolt of the masses.* Notre Dame, Ind.: University of Notre Dame Press. [*Kitlelerin ayaklanışı*, çev. Seçkin Çağan, May Yayınları, 1968]

——. 1935/2001. *Toward a philosophy of history.* Chicago: University of Illinois Press.

Orwell, G. 1949/1983.*1984*. New York: Harcourt Brace Jovanovich. [*Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, 2010]

Padden, C. A. & Perlmutter, D. M. 1987. "American Sign Language and the architecture of phonological theory", *Natural Language and Linguistic Theory, 5*, 335-375.

Paglia, C. 1990. *Sexual personae: Art and decadence from Nefertiti to Emily Dickinson.* New Haven, Conn.: Yale University Press. [*Cinsel kimlikler: Nefertiti'den Emily Dickinson'a sanat ve dekadans*, çev. Anahid Hazaryan, Didem Atay, Epos Yayınları, 2004]

——. 1992. *Sex, art and American culture.* New York: Vintage.

Panksepp, J. & Panksepp, J. B. 2000. "The seven sins of evolutionary psychology", *Evolution and Cognition, 6*, 108-131.

Passmore, J. 1970. *The perfectibility of man.* New York: Scribner.

Patai, D. 1998. *Heterophobia: Sexual harassment and the future of feminism.* New York: Rowman & Littlefield.

Patai, D. & Koertge, N. 1994. *Professing feminism: Cautionary tales from the strange world of women's studies.* New York: Basic Books.

Patai, R. & Patai, J. 1989. *The myth of the Jewish race* (gözden geçirilmiş ed). Detroit: Wayne State University Press.

Patterson, O. 1995. "For whom the bell curves", *The Bell Curve wars: Race, intelligence, and the future of America* içinde, ed. S. Fraser. New York: Basic Books.

——. 1997. *The ordeal of integration.* Washington, D.C.: Civitas.

——. 2000. "Taking culture seriously: A framework and an Afro-American illustration", *Culture matters: How values shape human progress* içinde, editörler: L. E. Harrison & S. P. Huntington. New York: Basic Books.

Pedersen, N. L., McClearn, G. E., Plomin, R. & Nesselroade, J. R. 1992. "Effects of early rearing environment on twin similarity in the last half of the life span", *British Journal of Developmental Psychology, 10*, 255-267.

Pennisi, E., "The human genome", *Science, 291*, 2001, 1177-1180.

Pennock, R. T. 2000. *Tower of Babel: The evidence against the new creationism.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. (Ed.) 2001. *Intelligent design: Creationism and its critics.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

Peretz, I., Gagnon, L. & Bouchard, B. 1998. "Music and emotion: Perceptual determinants, immediacy, and isolation after brain damage", *Cognition, 68*, 111-141.

Perloff, M. 1999. "In defense of poetry: Put the literature back into literary studies", *Boston Review, 24*, 22-26.

Perry, B. D. 1997. "Incubated in terror: Neurobiological factors in the 'cycle of violence'", *Children in a violent society* içinde, ed. J. D. Osofsky. New York: Guilford Press.

Persico, N., Postlewaite, A. & Silverman, D. 2001. *The effect of adolescent experience on labor market outcomes: The case of height.* Philadelphia: Department of Economics, University of Pennsylvania.

Petitto, L. A., Zatorre, R. J., Gauna, K., Nikelski, E. J., Dostie, D. & Evans, A. C. 2000. "Speech-like cerebral activity in profoundly deaf people while processing signed language: Implications for the neural basis of all human language", *Proceedings of the National Academy of Sciences, 97,* 13961-13966.

Petrinovich, L. F. 1995. *Human evolution, reproduction, and morality.* N. Y.: Plenum Press.

Petrinovich, L. E, O'Neill, P. & Jorgensen, M. 1993. "An empirical study of moral intuitions: Toward an evolutionary ethics", *Journal of Personality & Social Psychology, 64,* 467-478.

Pinker, S. 1979. "Formal models of language learning", *Cognition, 7,* 217-283.

——. 1984a. *Language learnability and language development* (Yeni bir giriş kısmıyla tekrar basımı, 1996). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——. 1984b. "Visual cognition: An introduction", *Cognition, 18,* 1-63.

——. 1989. *Learnability and cognition: The acquisition of argument structure.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1990. "A theory of graph comprehension", *Artificial intelligence and the future of testing* içinde, ed. R. Friedle. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

——. 1991. "Rules of language", *Science, 253,* 530-535.

——. 1994. *The language instinct.* New York: HarperCollins.

——. 1996. "Language learnability and language development revisited", *Language learnability and language development* içinde. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

——. 1997. *How the mind works.* New York: Norton.

——. 1998. "Still relevant after all these years" (Darwin'in *The expression of the emotions in man and animals*" (3. ed) eserinin incelenmesi), *Science, 281,* 522-523.

——. 1999. *Words and rules: The ingredients of language.* New York: HarperCollins.

——. 2001a. "Four decades of rules and associations, or whatever happened to the past tense debate?" *Language, the brain, and cognitive development* içinde, ed. E. Dupoux. Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 2001b. "Talk of genetics and vice-versa", *Nature, 413,* 465-466.

Pinker, S. & Mehler, J. (Editörler) 1988. *Connections and symbols.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

——. 1988. "On language and connectionism: Analysis of a Parallel Distributed Processing model of language acquisition", *Cognition, 28,* 73-193.

——. 1996. "The nature of human concepts: Evidence from an unusual source", *Communication and Cognition, 29,* 307-361.

Plamenatz, J. 1963. *Man and society: A critical examination of some important social and political theories from Machiavelli to Marx* (c. 2). Londra: Longman.

——. 1975. *Karl Marx's philosophy of man.* New York: Oxford University Press.

Plomin, R. 1990. "The role of inheritance in behavior", *Science, 248,*183-248.

——. 1991. "Continuing commentary: Why children in the same family are so different from one another", *Behavioral and Brain Sciences, 13,* 336-337.

——. 1994. *Genetics and experience: The interplay between nature and nurture.* Thousand Oaks, California: Sage.

Plomin, R. & Daniels, D. 1987. "Why are children in the same family so different from one another?", *Behavioral and Brain Sciences, 10,* 1-60.

Plomin, R., DeFries, J. C. & Fulker, D. W. 1988. *Nature and nurture in infancy and early*

childhood. New York: Cambridge University Press.
Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E. & McGuffin, P. 2001. *Behavior genetics* (4. ed). New York: Worth.
Plomin, R., DeFries, J. C., McClearn, G. E. & Rutter, M. 1997. *Behavioral genetics* (3. ed). New York: W. H. Freeman.
Plomin, R., Owen, M. J. & McGuffin, P. 1994. "The genetic basis of complex human behaviors", *Science, 264*, 1733-1739.
Polti, G. 1921/1977. *The thirty-six dramatic situations*. Boston: The Writer, Inc.
Pons, T. M., Garraghty, P. E., Ommaya, A. K., Kass, J. H., Taub, E. & Mishkin, M. 1991. "Massive cortical reorganization after sensory deafferentation in adult macaques", *Science, 252*, 1857-1860.
Pope, G. G. 2000. *The biological bases of human behavior*. Needham Heights, Mass.: Allyn & Bacon.
Pratto, F. & Bargh, J. A. 1991. "Stereotyping based on apparently individuating Information: Trait and global components of sex stereotypes under attention overload", *Journal of Experimental Social Psychology, 27*, 26-47.
Preuss, T. 1995. "The argument from animals to humans in cognitive neuroscience", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Preuss, T. M. 2000. "What's human about the human brain?", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 2001. "The discovery of cerebral diversity: An unwelcome scientific revolution", *Evolutionary anatomy of the primate cerebral cortex* içinde, editörler: D. Faik & K. Gibson. New York: Cambridge University Press.
Price, M. E., Cosmides, L. & Tooby, J. 2002. "Punitive sentiment as an anti-free rider psychological device", *Evolution and Human Behavior, 23*, 203-231.
Proctor, R. 1999. *The Nazi war on cancer*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
Provine, R. R. 1993. "Laughter punctuates speech: Linguistic, social, and gender contexts of laughter", *Ethology, 95*, 291-298.
Putnam, H. 1973. "Reductionism and the nature of psychology", *Cognition, 2*, 131-146.
Quartz, S. R. & Sejnowski, T. J. 1997. "The neural basis of cognitive development: A constructivist manifesto", *Behavioral and Brain Sciences, 20*, 537-596.
Quine, W. V. O. 1969. "Natural kinds", *Ontological relativity and other essays* içinde, ed. W. V. O. Quine. New York: Columbia University Press.
Rachels, J. 1990. *Created from animals: The moral implications of Darwinism*. New York: Oxford University Press.
Raine, A., Lencz, T, Bihrle, S., LaCasse, L. & Colletti, P. 2000. "Reduced prefrontal gray matter volume and reduced autonomic activity in antisocial personality disorder", *Archives of General Psychiatry, 57*, 119-127.
Rakic, P. 2000. "Setting the stage for cognition: Genesis of the primate cerebral cortex", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 2001. "Neurocrationism – Making new cortical maps", *Science, 294*, 1011-1012.
Ramachandran, V. S. 1993. "Behavioral and magnetoencephalographic correlates of plasticity in the adult human brain", *Proceedings of the National Academy of Sciences, 90*, 10413-10420.
Ramachandran, V. S. & Blakeslee, S. 1998. *Phantoms in the brain: Probing the mysteries*

of the human mind. New York: William Morrow.
Ramachandran, V. S. & Hirstein, W. 1999. "The science of art", *Journal of Consciousness Studies, 6/7*, 15-41.
Rapin, I. 2001. "An 8-year-old boy with autism", *Journal of the American Medical Association, 285*, 1749-1757.
Ravitch, D. 2000. *Left back: A century of failed school reforms*. N. Y.: Simon & Schuster.
Rawls, J. 1976. *A theory of justice*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Recanzone, G. H. 2000. "Cerebral cortical plasticity: Perception and skill acquisition", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Redmond, E. 1994. *Tribal and chiefly warfare in South America*. Ann Arbor: University of Michigan Museum.
Reed, T. E. & Jensen, A. R. 1992. "Conduction velocity in a brain nerve pathway of normal adults correlates with intelligence level", *Intelligence, 17*, 191-203.
Reeve, H. K. 2000. "Review of Sober & Wilson's *Unto others*", *Evolution and Human Behavior, 21*, 65-72.
Reiner, W. G. 2000. "Cloacal exstrophy", Lawson Wilkins Pediyatrik Endokrin Vakfı, Boston'da sunulan makale.
Reiss, D., Neiderhiser, J. M., Hetherington, E. M. & Plomin, R. 2000. *The relationship code: Deciphering genetic and social influences on adolescent development*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Renfrew, J. W. 1997. *Aggression and its causes: A biopsychosocial approach*. New York: Oxford University Press.
Rice, M. 1997. "Violent offender research and implications for the criminal justice system", *American Psychologist, 52*, 414-423.
Richards, R. J. 1987. *Darwin and the emergence of evolutionary theories of mind and behavior*. Chicago: University of Chicago Press.
Richardson, L. F. 1960. *Statistics of deadly quarrels*. Pittsburgh: Boxwood Press.
Ridley, M. 1986. *The problems of evolution*. New York: Oxford University Press.
——. 1993. *The red queen: Sex and the evolution of human nature*. New York: Macmillan.
——. 1997. *The origins of virtue: Human instincts and the evolution of cooperation*, New York: Viking.
——. 2000. *Genome: The autobiography of a species in 23 chapters*. New York: HarperCollins. [*Genom : Bir türün 23 bölümlük otobiyografisi*, çev. M. Doğan ve N. Taşçı, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, 2007]
Roback, J. 1993. "Beyond equality", *Georgetown Law Journal, 82*, 121-133.
Rogers, A. R. 1994. "Evolution of time preference by natural selection", *American Economic Review, 84*, 460-481.
Roiphe, K. 1993. *The morning after: Sex, fear, and feminism on campus*. Boston: Little, Brown.
Romer, P. 1991. "Increasing returns and new developments in the theory of growth", *International Symposium in Economic Theory and Econometrics* içinde, editörler: W. Barnett, B. Cornet, C. D'Aspremont, J. Gabszewicz & A. Mas-Collel. New York: Cambridge University Press.
Romer, P. & Nelson, R. R. 1996. "Science, economic growth, and public policy", *Technology,*

R & D, and the economy içinde, editörler: B. L. R. Smith & C. E. Barfield. Washington, D.C.: Brookings Institution.

Rose, H. & Rose, S. (Editörler) 2000. *Alas, poor Darwin! Arguments against evolutionary psychology.* New York: Harmony Books.

Rose, S. 1978. "Pre-Copernican sociobiology?", *New Scientist, 80,* 45-46.

——. 1997. *Lifelines: Biology beyond determinism.* New York: Oxford University Press.

Rose, S. & the Dialectics of Biology Group. 1982. *Against biological determinism.* Londra: Allison & Busby.

Rosen, S. 1992. "War power and the willingness to suffer", *The scientific study of peace and war: A text reader* içinde, editörler: J. A. Vasquez & M.T. Henehan. New York: Lexington Books.

Rossen, M., Klima, E. S., Bellugi, U., Bihrle, A. & Jones, W. 1996. "Interaction between language and cognition: Evidence from Williams syndrome", *Language, learning, and behavior disorders: Developmental, biological, and clinical perspectives* içinde, editörler: J. H. Beitchman, N. J. Cohen, M. M. Konstantareas & R. Tannock. New York: Cambridge University Press.

Rossiter, C. (Editör) 1961. *The Federalist Papers.* New York: New American Library.

Rousseau, J.-J. 1755/1986. *The first and second discourses together with the replies to critics and Essay on the origin of languages.* New York: Perennial Library.

——. 1755/1994. *Discourse upon the origin and foundation of inequality among mankind.* New York: Oxford University Press [*İnsanlar arasındaki eşitsizliğin kaynağı ve temelleri üzerine konuşma*, çev. Rasih Nuri İleri, Say Yayınları, 2009].

——. 1762/1979. *Emile.* New York: Basic Books [*Emile,* çev. Yaşar Avunç, İş Bankası Kültür Yayınları, 2009].

Rowe, D. 1994. *The limits of family influence: Genes, experience, and behavior.* New York: Guilford Press.

Rowe, D. C. 2001. "The nurture assumption persists", *American Psychologist, 56,* 168-169.

Rozin, P. 1996. "Towards a psychology of food and eating: From motivation to module to model to marker, morality, meaning, and metaphor", *Current Directions in Psychological Science, 5,* 18-24.

——. 1997. "Moralization", *Morality and health* içinde, editörler: A. Brandt & P. Rozin. New York: Routledge.

Rozin, P. & Fallon, A. 1987. "A perspective on disgust", *Psychological Review, 94,* 23-41.

Rozin, P., Markwith, M. & Stoess, C. 1997. "Moralization and becoming a vegetarian: The transformation of preferences into values and the recruitment of disgust", *Psychological Science, 8,* 67-73.

Rue, L. 1994. *By the grace of guile: The role of deception in natural history and human affairs.* New York: Oxford University Press.

Rumelhart, D. E. & McClelland, J. L. 1986. "PDP models and general issues in cognitive science", *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition* (I. cilt: *Foundations*) içinde, editörler: D. E. Rumelhart, J. L. McClelland & the PDP Research Group. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Rumelhart, D. E., McClelland, J. L. & the PDP Research Group. 1986. *Parallel distributed processing: Explorations in the microstructure of cognition* (I. cilt: *Foundations;* II. cilt: *Psychological and biological model*). Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ruse, M. 1998. *Taking Darwin seriously: A naturalistic approach to philosophy.* Amherst, N.Y.: Prometheus Books.

——. 2000. *Can a Darwinian be a Christian? The relationship between science and religion.* New York: Cambridge University Press.

Rushton, J. P. 1996. "Race, intelligence, and the brain: The errors and omissions of the "revised" edition of S. J. Gould's *The mismeasure of man*", *Personality and Individual Differences, 23*, 169-180.

Rushton, J. P., Fulker, D. W., Neale, M. C., Nias, D. K. B. & Eysenck, H. J. 1986. "Altruism and aggression: The heritability of individual differences", *Journal of Personality and Social Psychology, 50*, 1192-1198.

Rutter, M. 1997. "Nature-nurture integration: The example of antisocial behavior", *American Psychologist, 52*, 390-398.

Ryle, G. 1949. *The concept of mind.* Londra: Penguin.

Sadato, N., Pascual-Leone, A., Grafman, J., Ibañez, V., Delber, M.-P., Dold, G. & Hallett, M. 1996. "Activation of the primary visual cortex by Braille reading in blind subjects", *Nature, 380*, 526-528.

Sahlins, M. 1976. *The use and abuse ofbiology: An anthropological critique of sociobiology.* Ann Arbor: University of Michigan Press.

Salmon, C. A. 1998. "The evocative nature of kin terminology in political rhetoric", *Politics and the Life Sciences, 17*, 51-57.

Salmon, C. A. & Symons, D. 2001. *Warrior lovers.* New Haven, Conn.: Yale Uni. Press.

Samelson, F. 1982. "İntelligence and some of its testers (S. J. Gould's *The mismeasure of man* adlı eserinin incelemesi)", *Science, 215*, 656-657.

Saperstein, A. M. 1995. "War and chaos", *American Scientist, 83*, 548-557.

Sapolsky, R. M. 1997. *The trouble with testosterone: And other essays on the biology of the human predicament.* New York: Simon & Schuster.

Sayre-McCord, G. 1988. *Essays on moral realism.* Ithaca, N.Y.: Cornell University Press.

Scarr, S. & Carter-Saltzman. 1979. "Twin method: Defense of a critical assumption", *Behavior Genetics, 9*, 527-542.

Scarr, S. & Weinberg, R. A. 1981. "The transmission of authoritarian attitudes in families: Genetic resemblance in social-political attitudes?", *Race, social class, and individual differences in IQ* içinde, ed. S. Scarr. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Scarry, E. 1999. *Dreaming by the book.* New York: Farrar, Straus & Giroux. [*Kitapla hayal etmek*, çev. Bülent O. Doğan, Metis Yayınları, 2006]

Schaller, M. & Crandall, C. (Editörler) 2003. *The psychological foundations of culture.* Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Schellenberg, E. G. & Trehub, S. E. 1996. "Natural musical intervals: Evidence from infant listeners", *Psychological Science, 7*, 272-277.

Schelling, T. 1960. *The strategy of conflict.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.

Schütze, Y. 1987. "The good mother: The history of the normative model 'mother-love'", *Sociological studies of child development* (*2.* cilt) içinde, editörler: P. A. Adler, P. Adler & N. Mandell. Greenwich, Conn.: JAI Press.

Schwartz, F. N. 1992. *Breaking with tradition: Women and work, the new facts of life.* New York: Warner Books.

Scott, J. C. 1998. *Seeing like a state: How certain schemes to improve the human condition*

failed. New Haven, Conn.: Yale University Press.
Searle, J. R. 1995. *The construction of social reality.* New York: Free Press. [*Toplumsal gerçekliğin inşası*, çev. Ferruh Özpilavcı ve Muhittin Macit, Litera Yayınları, 2005]
Segal, N. 2000. "Virtual twins: New findings on within-family environmental influences on intelligence", *Journal of Educational Psychology, 92*, 442-448.
Segerstråle, U. 2000. *Defenders of the truth: The battle for sociobiology and beyond.* New York: Oxford University Press.
Seligman, M. E. P. 1971. "Phobias and preparedness", *Behavior Therapy, 2*, 307-320.
Sen, A. 1984. *Poverty and famines: An essay on entitlement and deprivation.* New York: Oxford University Press.
——. 2000. "East and West: The reach of reason", *New York Review of Books*, 20 Temmuz.
The Seville Statement on Violence. 1990. *American Psychologist, 45*, 1167-1168.
Shalit, W. 1999. *A return to modesty: Discovering the lost virtue.* New York: Free Press.
Sharma, J., Angelucci, A. & Sur, M. 2000. "Induction of visual orientation modules in auditory cortex", *Nature, 404*, 841-847.
Sharpe, G. 1994. *William Hill's bizarre bets.* Londra: Virgin Books.
Shastri, L. 1999. "Advances in SHRUTI: A neurally motivated model of relational knowledge representation and rapid inference using temporal synchrony", *Applied Intelligence, 11*, 79-108.
Shastri, L. & Ajjanagadde, V. 1993. "From simple associations to systematic reasoning: A connectionist representation of rules, variables, and dynamic bindings using temporal synchrony", *Behavioral and Brain Sciences, 16*, 417-494.
Shatz, A. 1999. "The guilty party", *Lingua Franca*, B17-B21.
Shepard, R. N. 1990. *Mind sights: Original visual illusions, ambiguities, and other anomalies.* New York:W. H. Freeman.
Sherif, M. 1966. *Group conflict and cooperation: Their social psychology.* Londra: Routledge & Kegan Paul.
Shipman, P. 1994. *The evolution of racism.* New York: Simon & Schuster.
Short, P. 1999. *Mao: A life.* New York: Henry Holt. [*Mao Zedong: Bir Yaşam*, çev. Yavuz Alogan, İthaki Yayınları, 2007]
Shoumatoff, A. 1985. *The mountain of names: A history of the human family.* New York: Simon & Schuster.
Shweder, R. A. 1990. "Cultural psychology: What is it?", *Cultural psychology: Essays on comparative human development* içinde, editörler: J. W. Stigler, R. A. Shweder & G. H. Herdt. New York: Cambridge University Press.
Shweder, R. A. 1994. "You're not sick, you're just in love: Emotion as an interpretive system", *The nature of emotion* içinde, editörler: P. Ekman & R. J. Davidson. New York: Oxford University Press.
Shweder, R. A., Much, N. C., Mahapatra, M. & Park, L. 1997. "The 'big three' of morality (autonomy, community, and divinity) and the 'big three' explanations of suffering", *Morality and health* içinde, editörler: A. Brandt & P. Rozin. New York: Routledge.
Siegal, M., Varley, R. & Want, S. C. 2001. "Mind over grammar: Reasoning in aphasia and development", *Trends in Cognitive Sciences, 5*, 296-301.
Silverman, I. & Eals, M. 1992. "Sex differences in spatial abilities: Evolutionary theory and

data", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.

Simon, J. L. 1996. *The ultimate resource 2*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Singer, I. B. 1972. *Enemies, a love story*. New York: Farrar, Straus & Giroux.

Singer, P. 1981. *The expanding circle: Ethics and sociobiology*. New York: Farrar, Straus & Giroux.

——. 1999. *A Darwinian left: Politics, evolution and cooperation*. New Haven, Conn.: Yale University Press.

Siple, P. & Fischer, S. D. (Editörler) 1990. *Theoretical issues in sign language research*. Chicago: University of Chicago Press.

Skinner, B. F. 1948/1976. *Walden Two*. New York: Macmillan.

——. 1971. *Beyond freedom and dignity*. New York: Knopf.

——. 1974. *About behaviorism*. New York: Knopf.

Skuse, D. H., James, R. S. Bishop, D. V. M., Coppin, B., Dalton, P, Aamodt-Leeper, G., Bacarese-Hamilton, M., Cressvvell, C., McGurk, R. & Jacobs, P. A. 1997. "Evidence from Turner's Syndrome of an imprinted X-linked locus affecting cognitive function", *Nature, 287*, 705-708.

Sloman, S. A. 1996. "The empirical case for two systems of reasoning", *Psychological Bulletin, 119*, 3-22.

Slovic, P., Fischof, B. & Lichtenstein, S. 1982. "Facts versus fears: Understanding perceived risk", *Judgment under uncertainty: Heuristics and biases* içinde, editörler: D. Kahneman, P. Slovic & A. Tversky. New York: Cambridge University Press.

Smith, A. 1759/1976. *The theory of moral sentiments*. Indianapolis: Liberty Classics.

Smith, A., Jussim, L. & Eccles, J. 1999. "Do self-fulfilling prophesies accumulate, dissipate, or remain stable over time?", *Journal of Personality and Social Psychology, 77*, 548-565.

Smolensky, P. 1990. "Tensor product variable binding and the representation of symbolic structures in connectionist systems", *Artificial Intelligence, 46*, 159-216.

——. 1995. "Reply: Constituent structure and explanation in an integrated connectionist/symbolic cognitive architecture", *Connectionism: Debates on Psychological Explanations* (2. cilt) içinde, editörler: C. MacDonald & G. MacDonald. Cambridge, Mass.: Blackwell.

Snyderman, M. & Rothman, S. 1988. *The IQ controversy: The media and public policy*. New Brunswick, N.J.: Transaction.

Sommers, C. H. 1994. *Who stole feminism?* New York: Simon & Schuster.

——. 1998. "Why Johnny can't tell right from wrong", *American Outlook*, 45-47.

——. 2000. *The war against boys: How misguided feminism is harming our young men*. New York: Touchstone Books.

Sougné, J. 1998. "Connectionism and the problem of multiple instantiation", *Trends in Cognitive Sciences, 2*, 83-189.

Sowell, T. 1980. *Knowledge and decisions*. New York: Basic Books.

——. 1985. *Marxism: Philosophy and economics*. New York: Quill.

——. 1987. *A conflict of visions: Ideological origins of political struggles*. New York: Quill.

——. 1994. *Race and culture: A world view*. New York: Basic Books.

——. 1995a. "Ethnicity and IQ", *The Bell Curve wars: Race, intelligence, and the future of*

America içinde, ed. S. Fraser. New York: Basic Books.
——. 1995b. *The vision of the anointed: Self-congratulation as a basis for social policy.* New York: Basic Books.
——. 1996. *Migrations and cultures: A world view.* New York: Basic Books.
——. 1998. *Conquests and cultures: An international history.* New York: Basic Books.
Spann, E. K. 1989. *Brotherly tomorrows: Movements for a cooperative society in America, 1820-1920.* New York: Columbia University Press.
Spelke, E. 1995. "Initial knowledge: Six suggestions", *Cognition, 50*, 433-447.
Spelke, E. S., Breinlinger, K., Macomber, J. & Jacobson, K. 1992. "Origins of knowledge", *Psychological Review, 99*, 605-632.
Sperber, D. 1985. "Anthropology and psychology: Towards an epidemiology of representations", *Man, 20*, 73-89.
——. 1994. "The modularity of thought and the epidemiology of representations", *Mapping the mind: Domain specificity in cognition and culture* içinde, editörler: L. Hirschfeld & S. Gelman. New York: Cambridge University Press.
Spiller, R. J. 1988. "S. L. A. Marshall and the ratio of fire", *RUSI Journal*, 133.
Sponsel, L. 1996. "The natural history of peace: The positive view of human nature and its potential", *A natural history of peace* içinde, ed. T. Gregor. Nashville, Tenn.: Vanderbilt University Press.
——. 1998. "Yanomami: An area of conflict and aggression in the Amazon", *Aggressive Behavior, 24*, 97-122
Staddon, J. R. 1999. "On responsibility in science and law", *Responsibility* (c. 16) içinde, editörler: E. Paul, F. Miller & J. Paul. New York: Cambridge University Press.
Steiner, G. 1967. *Language and silence: Essays on language, literatüre and the inhuman.* New Haven, Conn.: Yale University Press.
Steiner, G. 1984. *Antigones: How the Antigone legend has endured in Western literature, art, and thought.* New Haven, Conn.: Yale University Press.
Steiner, W. 2001. *Venus in exile: The rejection of beauty in 20th-century art.* New York: Free Press.
Stevens, M. 2001. "Only causation matters: Reply to Ahn et al", *Cognition, 82*, 71-76.
Stevens, P. 2001. "Magical thinking in complementary and alternative medicine", *Skeptical Inquirer*, 32-37.
Stevens, W. 1965. *The necessary angel.* New York: Random House.
Stevenson, L. & Haberman, D. L. 1998. *Ten theories of human nature.* New York: Oxford University Press.
Stoolmiller. 2000. "Implications of the restricted range of family environments for estimates of heritability and nonshared environment in behavior-genetic adoption studies", *Psychological Bulletin, 125*, 392-407.
Storey, R. 1996. *Mimesis and the human animal.* Evanston, III.: Northwestern Uni. Press.
Stromswold, K. 1998. "Genetics of spoken language disorders", *Human Biology, 70*, 297-324.
——. 2000. "The cognitive neuroscience of language acquisition", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.
Stryker, M. P. 1994. "Precise development from imprecise rules", *Science, 263*, 1244-45.
Sulloway, F. J. 1995. "Birth order and evolutionary psychology: A meta-analytic overview", *Psychological lnquiry, 6*, 75-80.

——. 1996. *Born to rebel: Family conflict and radical genius.* New York: Pantheon.

Sur, M. 1988. "Visual plasticity in the auditory pathway: Visual inputs induced into auditory thalamus and cortex illustrate principles of adaptive organization in sensory systems", *Dynamic interactions in neural networks* (c. I: *Models and data*) içinde, editörler: M. A. Arbib & S. Amari. New York: Springer-Verlag.

Sur, M., Angelucci, A. & Sharma, J. 1999. "Rewiring cortex: The role of patterned activity in development and plasticity of neocortical circuits", *Journal of Neurobiology, 41*, 33-43.

Swim, J. K. 1994. "Perceived versus meta-analytic effect sizes: An assessment of the accuracy of gender stereotypes", *Journal of Personality and Social Psychology, 66*, 21-36.

Symons, D. 1979. *The evolution of human sexuality.* New York: Oxford University Press.

——. 1995. "Beauty is in the adaptations of the beholder: The evolutionary psychology of human female sexual attractiveness", *Sexual nature, sexual culture* içinde, editörler: P. R. Abramson & S. D. Pinkerton. Chicago: University of Chicago Press.

Szathmáry, E., Jordán, F. & Pal, C. 2001. "Can genes explain biological complexity?", *Science, 292*, 1315-1316.

Tajfel, H. 1981. *Human groups and social categories.* New York: Cambridge Uni. Press.

Talmy, L. 2000. "The cognitive culture system", *Toward a cognitive semantics* (Cilt II: *Typology and process in concept structuring*) içinde, ed. L. Talmy. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Taylor, J. K. 1992. *Reclaiming the mainstream: Individualist feminism rediscovered.* Buffalo, N.Y.: Prometheus Books.

Taylor, S. E. 1989. *Positive illusions: Creative self-deception and the healthy mind.* New York: Basic Books.

Tesser, A. 1993. "The importance of heritability in psychological research: The case of attitudes", *Psychological Review, 100*, 129-142.

Tessier-Lavigne, M. & Goodman, C. S. 1996. "The molecular biology of axon guidance", *Science, 274*, 1123-1132.

Tetlock, P. E. 1999. "Coping with tradeoffs: Psychological constraints and political implications", *Political reasoning and choice* içinde, editörler: A. Lupia, M. McCubbins & S. Popkin. Berkeley: University of California Press.

Tetlock, P. E., Kristel, O. V, Elson, B., Green, M. C. & Lerner, J. 2000. "The psychology of the unthinkable: Taboo tradeoffs, forbidden base rates, and heretical counterfactuals", *Journal of Personality and Social Psychology, 78*, 853-870.

Teuber, M. 1997. "Gertrude Stein, William James, and Pablo Picasso's Cubism", *A pictorial history of psychology* içinde, editörler: W. G. Bringmann, H. E. Luck, R. Miller & C. E. Early. Chicago: Quintessence Publishing.

Thaler, R. H. 1994. *The winner's curse.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

Thiessen, D. & Young, R. K. 1994. "Investigating sexual coercion", *Society, 31*, 60-63.

Thompson, P. M., Cannon, T. D., Narr, K. L., van Erp, T. G. M., Poutanen, V.-P., Huttunen, M., Lönnqvist, J., Standertskjöld-Nordenstam, C.-G., Kaprio, J., Khaledy, M., Dail, R., Zoumalan, C. I. & Toga, A. W. 2001. "Genetic influences on brain structure", *Nature Neuroscience, 4*, 1-6.

Thornhill, R. 1998. "Darwinian aesthetics", *Handbook of evolutionary psychology: Ideas, issues, and applications* içinde, editörler: C. Crawford & D. L. Krebs. Mahwah, N.J.:

Erlbaum.
Thornhill, R. & Palmer, C. T. 2000. *A natural history of rape: Biological bases of sexual coercion.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
——. 2001. "Rape and evolution: A reply to our critics" (ciltsiz edisyonun önsözü), *A natural history of rape: Biological bases of sexual coercion.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Tierney, P. 2000. *Darkness in El Dorado: How scientists and journalists devastated the Amazon.* New York: Norton.
Tinbergen, N. 1952. "Derived activities: Their causation, biological significance, origin, and emancipation during evolution", *Quarterly Review of Biology, 27,* 1-32.
Tomasello, M. 1999. *The cultural origins of human cognition.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
Tong, R. 1998. *Feminist thought: A more comprehensive introduction* (2. edisyon). Boulder, Colorado: Westview Press.
Tooby, J. & Cosmides, L. 1990. "On the universality of human nature and the uniqueness of the individual: The role of genetics and adaptation", *Journal of Personality, 58,* 17-67.
——. 1992. "Psychological foundations of culture", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.
Tooby, J. & DeVore, 1.1987. "The reconstruction of hominid evolution through strategic modeling", *The evolution of human behavior: Primate models* içinde, ed. W. G. Kinzey, Albany, N.Y.: SUNY Press.
Tooley, M. 1972. "Abortion and infanticide", *Philosophy and Public Affairs, 2,* 37-65.
Toussaint-Samat, M. 1992. *History of food.* Cambridge, Mass.: Blackwell.
Tramo, M. J., Loftus, W. C., Thomas, C. E., Green, R. L., Mott, L. A. & Gazzaniga, M. S. 1995. "Surface area of human cerebral cortex and its gross morphological subdivisions: In vivo measurements in monozygotic twins suggest differential hemispheric effects of genetic factors", *Journal of Cognitive Neuroscience, 7,* 267-91.
Tribe, L. 1971. "Trial by mathematics: Precision and ritual in the legal process", *Harvard Law Review, 84,* 1329-1393.
Trivers, R. 1971. "The evolution of reciprocal altruism", *Quarterly Review of Biology, 46,* 35-57.
——. 1972. "Parental investment and sexual selection", *Sexual selection and the descent of man* içinde, ed. B. Campbell. Chicago: Aldine.
——. 1974. "Parent-offspring conflict", *American Zoologist, 14,* 249-264.
——. 1976. R. Dawkins'in *Gen Bencildir* adlı kitabının Önsözü. New York: Oxford University Press.
——. 1981. "Sociobiology and politics", *Sociobiology and human politics* içinde, ed. E. White. Lexington, Mass.: D. C. Heath.
——. 1985. *Social evolution.* Reading, Mass.: Benjamin/Cummings.
——. 1998. "As they would do to you: A review of E. Sober & D. S. Wilson's 'Unto others'", *Skeptic, 6,* 81-83.
Trivers, R. & Newton, H. P. 1982. "The crash of Flight 90: Doomed by self-deception?", *Science Digest,* 66-68.

Trivers, R. L. & Willard, D. E. 1973. "Natural selection of parental ability to vary the sex ratio of offspring", *Science, 179*, 90-91.

Turkheimer, E. 2000. "Three laws of behavior genetics and what they mean", *Current Directions in Psychological Science, 5*, 160-164.

Turkheimer, E. & Waldron, M. 2000. "Nonshared environment: A theoretical, methodological, and quantitative review", *Psychological Bulletin, 126*, 78-108.

Turner, F. 1985. *Natural classicism: Essays on literature and science.* New York: Paragon.

——. 1995. *The culture of hope.* New York: Free Press.

——. 1997. "Modernism: Cure or disease?", *Critical Review, 11*, 169-180.

Turner, M. 1991. *Reading minds: The study of English in the age of cognitive science.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.

——. 1996. *The literary mind.* New York: Oxford University Press.

Tversky, A. & Kahneman, D. 1973. "Availability: A heuristic for judging frequency and probability", *Cognitive Psychology, 4*, 207-232.

Tversky, A. & Kahneman, D. 1974. "Judgment under uncertainty: Heuristics and biases", *Science, 185*, 1124-1131.

Twain, M. 1884/1983. *Adventures of Huckleberry Finn, The portable Mark Twain* içinde, ed. D. Voto. New York: Penguin.

Valero, H. & Biocca, E. 1965/1996. *Yanoáma: The story of Helena Valero, a girl kidnapped by Amazonian Indians.* New York: Kodansha.

Valian, V. 1998. *Why so slow? The advancement of women.* Cambridge, Mass.: MIT Press.

van den Berghe, P. L. 1981. *The ethnic phenomenon.* Westport, Conn.: Praeger.

Van Essen, D. C. & Deyoe, E. A. 1995. "Concurrent processing in the primate visual cortex", *The cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Van Valen, L. 1974. "Brain size and intelligence in man", *American Journal of Physical Anthropology, 40*, 417-424.

Vandell, D. L. 2000. "Parents, peer groups, and other socializing influences", *Developmental Psychology, 36*, 699-710.

Vasquez, J. A. 1992. "The steps to war: Toward a scientific explanation of Correlates of War findings", *The scientific study of peace and war: A text reader* içinde, editörler: J. A. Vasquez & M. T. Henehan. New York: Lexington Books.

Veblen, T. 1899/1994. *The theory of the leisure class.* New York: Penguin. [*Aylak sınıfın teorisi*, çev. Cumhur Atay, Zeynep Gültekin, Babil Yayınları, 2005]

Venable, V. 1945. *Human nature: The Marxian view.* New York: Knopf.

Venter, C. ve diğerleri. 2001. "The sequence of the human genome", *Science, 291*, 1304-48.

Verhage, M., Maia, A. S., Plomp, J. J., Brussaard, A. B., Heeroma, I. H., Vermeer, H., Toonen, R. F., Hammer, R. E., van der Berg, T. K., Missler, M., Geuze, H. J. & Südhoff, T. C. 2000. "Synaptic assembly of the brain in the absence of neurotransmitter secretion", *Science, 287*, 864-869.

Vogel, G., "Objection #2: Why sequence the junk?" *Science, 291*, 2001.

Vonnegut, K. 1968/1998. *Welcome to the monkey house.* New York: Doubleday. [*Maymun evine hoş geldiniz*, çev. Handan Balkara, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2003]]

Waddington, D. H. 1957. *The strategy of the genes.* Londra: Allen & Unwin.

Wakefield, J. C. 1992. "The concept of mental disorder: On the boundary between

biological facts and social values", *American Psychologist, 47*, 373-388.
Walker, L. J. 1984. "Sex differences in the development of moral reasoning: A critical review", *Child Development, 55*, 677-691.
Walker, P. L. 2001. "A bioarchaeological perspective on the history of violence", *Annual Review of Anthropology, 30*, 573-596.
Walker, R. (Editör) 1995. *To be real: Telling the truth and changing the face of feminism.* New York: Anchor Books.
Wang, F. A., Nemes, A., Mendelsohn, M. & Axel, R. 1998. "Odorant receptors govern the formation of a precise topographic map", *Cell, 93*, 47-60.
Ward, K. 1998. *Religion and human nature.* New York: Oxford University Press.
Warren, M. A. 1984. "On the moral and legal status of abortion", *The problem of abortion* içinde, ed. J. Feinberg. Belmont, Calif.: Wadsworth.
Watson, G. 1985. *The idea of liberalism.* Londra: Macmillan.
Watson, J. B. 1924/1998. *Behaviorism.* New Brunswick, N.J.: Transaction.
Weiskrantz, L. (Editör) 1988. *Thought without language.* New York: Oxford University Press.
Weizenbaum, J. 1976. *Computer power and human reason.* San Francisco: W. H. Freeman. [*Bilgisayar gücü ve insan aklı*, çev. Türkan Yöney, Sarmal Yayınları, 1995]
White, S. H. 1996. "The relationships of developmental psychology to social policy", *Children, family, and government: Preparing for the 21st century* içinde, editörler: E. Zigler, S. L. Kagan & N. Hall. New York: Cambridge University Press.
Whorf, B. L. 1956. *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf.* Cambridge, Mass.: MIT Press.
Wilkinson, M. J. Basım aşamasında. "The Greek-Turkish-American triangle", *Turkey and the United States* içinde, ed. M. Abramovitz. New York: Century Foundation.
Wilkinson, R. 2000. *Mind the gap: Hierarchies, health, and human evolution.* Londra: Weidenfeld and Nicholson.
Willerman, L., Schultz, R., Rutledge, J. N. & Bigler, E. D. 1991. "In vivo brain size and intelligence", *American Journal of Physical Anthropology, 15*, 223-238.
Williams, G. C. 1966. *Adaptation and natural selection: A critique of some current evolutionary thought.* Princeton, N.J.: Princeton University Press.
——. 1988. "Huxley's evolution and ethics in sociobiological perspective", *Zygon: Journal of Religion and Science*, 23, 383-407.
Williams, J. M. 1990. *Style: Toward clarity and grace.* Chicago: University of Chicago Press.
Williams, K., Harkins, S. & Latané, B. 1981. "Identifiability as a deterrent to social loafing: Two cheering experiments", *Journal of Personality and Social Psychology, 40*, 303-311.
Wilson, D. S. & Sober, E. 1994. "Re-introducing group selection to the human behavior sciences", *Behavioral and Brain Sciences, 17*, 585-608.
Wilson, E. O. 1975/2000. *Sociobiology: The new synthesis* (25. yıl edisyonu). Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
——. 1984. *Biophilia.* Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
——.1994. *Naturalist.* Washington, D.C.: Island Press.
——. 1998. *Consilience: The unity of knowledge.* New York: Knopf.
Wilson, J. Q. 1993. *The moral sense.* New York: Free Press.

——. & Herrnstein, R. J. 1985. *Crime and human nature*. New York: Simon & Schuster.

Wilson, M. & Daly, M. 1992. "The man who mistook his wife for a chattel", *The adapted mind: Evolutionary psychology and the generation of culture* içinde, editörler: J. H. Barkow, L. Cosmides & J. Tooby. New York: Oxford University Press.

——. 1997. "Life expectancy, economic inequality, homicide, and reproductive timing in Chicago neighborhoods", *British Medical Journal, 314*, 1271-1274.

Wilson, R. A. & Keil, F. C. 1999. *The MIT Encyclopedia of the Cognitive Sciences*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Witelson, S. E, Kigar, D. L. & Harvey, T. 1999. "The exceptional brain of Albert Einstein", *Lancet, 353*, 2149-2153.

Wolfe, T. 1975. *The painted word*. New York: Bantam Books.

——. 1981. *From Bauhaus to our house*. New York: Bantam Books. [*Bauhaus ve sonrası*, çev. Feyyaz Erpi, Keşif Yayınları, 2006]

——. 2000. "Sorry, but your soul just died", *Hooking up* içinde. New York: Farrar, Straus & Giroux.

Wrangham, R. 1999. "Is military incompetence adaptive?", *Evolution and Human Behavior, 20*, 3-17.

Wrangham, R. W. & Peterson, D. 1996. *Demonic males: Apes and the origins of human violence*. Boston: Houghton Mifflin.

Wright, F. A., Lemon, W. J., Zhao, W. D., Sears, R., Zhuo, D., Wang, J.-P., Yang, H.-Y., Baer, T., Stredney, D., Spitzner, J., Stutz, A., Krahe, R. & Yuan, B. 2001. "A draft annotation and overview of the human genome", *Genome Biology, 2*, 0025.1-0025.18.

Wright, L. 1995. "Double mystery", *New Yorker*, 7 Ağustos, 45-62.

Wright, R. 1994. *The moral animal: Evolutionary psychology and everyday life*. New York: Pantheon.

——. 2000. *NonZero: The logic of human destiny*. New York: Pantheon.

Yinon, Y. & Dovrat, M. 1987. "The reciprocity-arousing potential of the requestor's occupation, its status, and the cost and urgency of the request as determinants of helping behavior", *Journal of Applied Social Psychology, 17*, 429-435.

Young, C. 1999. *Ceasefire! Why women and men must join forces to achieve true equality*. New York: Free Press.

Zahavi, A. & Zahavi, A. 1997. *The handicap principle: A missing piece of Darwin's puzzle*. New York: Oxford University Press.

Zahn-Wexler, C., Radke-Yarrow, M., Wagner, E. & Chapman, M. 1992. "Development of concern for others", *Developmental Psychology, 28*, 126-136.

Zentner, M. R. & Kagan, J. 1996. "Perception of music by infants", *Nature, 383*, 29.

Zhou, R. & Black, I. B. 2000. "Development of neural maps: Molecular mechanisms", *The new cognitive neurosciences* içinde, ed. M. S. Gazzaniga, Cambridge, Mass.: MIT Press.

Zimbardo, P. G., Maslach, C. & Haney, C. 2000. "Reflections on the Stanford Prison Experiment: Genesis, transformations, consequences", *Current perspectives on the Milgram paradigm* içinde, ed. T. Blass. Mahwah, N.J.: Erlbaum.

Zimler, J. & Keenan, J. M. 1983. "Imagery in the congenitally blind: How visual are visual images?", *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition, 9*, 269-282.

Dizin

2001: Uzay Yolculuğu (Kubrick) 402

A

Abbott, Jack Henry 315
ABD 18, 22, 26, 29, 32, 40, 55, 78, 87, 90-95, 136, 137, 140, 162, 165, 178, 179, 183, 189, 191, 198, 199, 202, 247, 249, 250, 276, 278, 282, 285, 309, 325, 328, 333, 334, 340, 342, 346, 348, 355, 357, 366-372, 390, 391, 393, 395, 396, 398, 402-405, 417-421, 427, 435, 438, 439, 449, 452, 469, 478, 479, 487, 488, 493, 505, 509
Abzug, Bella 421
Adams, John 180, 356
Adams, Scott 319
Addams, Chas 66, 447
Adelson, Edward 243, 244
Âdem, Hz. 18
Adil Toplum 342
Adorno, Theodor 493
Afganistan 305, 366
Afrika 22, 90, 91, 92, 94, 178, 188, 377, 395, 410, 470, 487, 488, 492
Afrika kökenli Amerikalılar 10, 33, 34, 138, 179, 211, 249, 251, 258-260, 263, 316, 357, 376, 392, 393, 396, 488
Afrika Kraliçesi (*African Queen*) filmi 202
Against Our Will (Brownmiller) 430
ahlakçı yanılgı 200, 201, 219, 374
Ahlak Çoğunluğu 331
ahlaki ilerleme 205, 206
ahlakileştirme 330, 331, 332, 335, 336
AIDS 246, 328, 332, 379
Akerlof, George 361
akıllı oyuncu kuramı 362
Akıllı Tasarım 163, 167
Akrobatlar (Stoppard) 384
Alcock, John 168, 169
alet yapmak 266, 287, 386, 515
Alexander, Richard 239, 304
alışkanlık sistemi 58
Alkol, İlaç Bağımlılığı ve Akıl Sağlığı Kurumu (ABD) 375
Allen, Woody 69, 219, 293, 299, 321
Almanya 32, 140, 166, 189, 328, 376
Altı Gün Arap-İsrail Savaşı 387
Altıncı Gün (*Spottiswoode*) filmi 273
altkorteks 114, 117, 128
Alzheimer hastalığı 232
Amazon 146, 147, 149, 382
Amerikan Antropoloji Birliği 138, 146
Amerikan Bilimsel İlerleme Birliği 141
Amerikan Devrimi 355
Amerikan Pediyatri Akademisi 372
Amerikan Psikoloji Birliği 372
Amerikan Psikoloji Topluluğu 373
Amerikan Tıp Birliği 372
Amerikan Yerlileri 28, 90, 151, 258, 259, 396
amigdala 63, 117, 121, 155, 215, 217, 378, 414
Analektler (Konfiçyus) 176
anarko-kapitalizm 360
Anderson, Elijah 392, 393
Anderson, John 104
Anderson, Steven 129
androjen hormonları 414, 415, 441
Annie Hall filmi 233
Antigones (Steiner) 320, 511
antropoloji 23, 39, 43, 44, 45, 56, 76, 77, 78, 79, 86, 88, 131, 139, 141, 146, 148, 150, 156, 253, 277, 282, 287, 301, 367, 368, 382, 511
Apalaş dağları 92, 390, 391
apartheid siyaseti 328, 384
Apted, Michael 444
Ardrey, Robert 156
aristokrasi 21, 180, 206, 364, 396
Aristoteles 320

Arjantin 470
arkeoloji 19, 92, 282, 366, 481
Arlo ve Janis 201
Arnavutluk 366
Arnhart, Larry 357
Art (Bell) 492
Asimov, Isaac 168
Astell, Mary 402
Asya kökenli Amerikalılar 211
Atran, Scott 277
Austad, Steven 472
avcı-toplayıcı toplumlar 74, 79, 86, 91, 282, 310, 351, 413, 426
Avrasya 91, 92
Avrupa 22, 31-35, 39, 40, 78, 79, 90, 92, 149, 151, 178, 179, 189, 191, 197, 213, 248, 258, 284, 301, 340, 344, 345, 354, 377, 397, 466, 480, 481, 485, 487, 488
Avrupa Birliği 277
Avustralya 90, 92, 95, 481, 485
Aydınlanma 29, 34, 39, 301, 402, 406
ayrımcılık 22, 43, 133, 173, 175, 179-183, 187, 188, 197, 236, 245, 329, 343, 346-348, 357, 359, 363, 368, 372, 373, 393, 402-406, 418, 421-427, 437, 442

B

Baba (Coppola) filmi 224, 320
Babil Piyangosu (Borges) 81
Baby and Child Care (Spock) 37
Baddeley, Alan 255
Bağımsızlık Bildirisi (ABD) 180
bağlaşımcılık 38, 45, 53, 54, 98, 99, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 110, 130
Bailey, Ronald 164
Baker, Mark 56
Bakunin, Mikhail 354, 395
Balkanlar 92, 390, 391
Bambi (Disney) 28
Bangalor 33
Barash, David 436
Barry, Dave 456, 506
Barthes, Roland 253
Bates, Elizabeth 53, 499
Batı Kutbu bilişsel bilimcileri 53, 58, 99, 110
Batı Yakası Hikâyesi 220
Bauhaus 498
Bazelon, David 222, 225
BBC 49
Beatles, The 480
Beauvoir, Simone de 211
bebek katli 206, 271, 276, 299
Becker, Garry 426
Bedeviler 391
Behaviorism (Watson) 35
Behavior of Organisms (Skinner) 37
Behe, Michael 163
belirlenimcilik 26, 45, 46, 100, 140, 143-146, 154, 160, 168, 203, 214-222, 239, 368, 450
Bell, Clive 492
Bell Curve (Herrnstein & Murray) 10, 361, 436
bellek 36, 38, 50, 61, 94, 98, 99, 104, 106-108, 117, 119, 123, 155, 168, 255, 256, 261, 292, 298, 307, 319, 321, 411, 497, 516
Bell, Quentin 486, 492
Benbow, Camilla 407, 421, 424
bencillik 22, 71, 74, 143, 186, 189, 197-201, 205-209, 223, 229, 231, 233-235, 308, 311, 313, 314, 323, 344, 348, 350, 358, 469
Benedict, Ruth 42
Benny, Jack 333
Bentham, Jeremy 341
Berkeley, George 39
Berlin, Isaiah 187, 209, 344
Berra, Yogi 385
Besin ve İlaç Akti (1958) 334
Bethell, Tom 164
Betzig, Laura 407
Bever, Tom 104
beyin felci 128
Beyond Freedom and Dignity (Skinner) 209

Bierce, Ambrose 289
Big Chill, The 318
bilgelik ağacı 18
Bilgisayar Gücü ve İnsan Aklı (Weizenbaum) 135
bilişsel bilim 48, 49, 52-54, 56, 58, 83, 88, 98, 99, 103, 104, 131, 136, 167, 169, 255, 256, 261, 263, 265, 266, 269, 277, 349, 400, 496-498
bilişsel psikoloji 50, 58, 215, 247, 248, 361
bilişsel sinirbilim 59, 60, 61, 62, 108, 170, 216, 289, 340, 497
bilişsel uyumsuzluk 319, 352
Binbir Gece Masalları 499
Bin Dokuz yüz Seksen Dört (Orwell) 506, 508
birincil duyu korteksi 114, 115, 117, 121, 122, 123, 124
Birleşmiş Milletler 368, 429
Biyoetik Konseyi 164
biyofili 483
Block, Ned 15, 28
Boas, Franz 39, 40, 42-44, 82, 90, 253
Boehm, Christopher 357
Bogart, Humphrey 202
Bolivya 221
bonobolar 65
Borges, Jorge Luis 81
Bork, Robert 163
Born to Rebel (Sulloway) 454, 464
Boston 137, 259
Boston Globe 28, 113, 114, 219, 369, 370, 404, 430, 441, 455, 470
Botticelli, Sandro 486
Bouchard, Thomas 15, 450, 454
Bourdieu, Pierre 486, 491
Bowles, Samuel 363
Boyd, Brian 15, 496
Braceras, Jennifer 421
Braille 110, 112, 123
Brain Storm (Dooling) 216
Brando, Marlon 447
Brasil 210
Brazelton, T. Berry 460, 470
Brecht, Bertolt 209
Breggin, Peter 376
Breland, Keller 37
Breland, Marian 37
Brennan, William 222
Brezilya 210, 486
Britanya 32, 92, 95, 100, 142, 167, 179, 257, 340, 344, 360, 371, 372, 390, 398, 444, 488
Broca, Paul 63
Brooks, Rodney 83
Brown, Donald 15, 76, 79, 515
Brownmiller, Susan 201, 430, 431, 433-435, 438
Brown, Murphy 469
Brown, Roger 250
Bruer, Jon 461
Brustein, Robert 477
Bryan, William Jennings 164
Buckley, William F. 164, 316
Buda 202
Bueno de Mesquita, Bruce 381
Buenos Aires 210
Buharin, Nikolay 193
burjuvazi 160, 194, 195, 488, 489, 492, 495
Burke, Edmund 344, 345
Buruma, Ian 336
Bush, George W. 29, 87, 164, 185, 329
Buss, David 15, 378
Butler, Judith 494, 495
Büyük Asimetri 157
Büyük Patlama 288
Büyük Varoluş Zinciri 171, 173
Byatt, A. S. 499

C

Calvin ve Hobbes 229, 230
cam tavan 419, 421
Carey, Susan 15, 269
Carnegie, Andrew 32
Carroll, Joseph 496
Cashdan, Elizabeth 407
cezalandırma 221-227, 292, 307-310,

312, 314, 324, 332, 363
Cezanne, Paul 488
Cezayir 366
Chagnon, Napoleon 15, 146-151, 375, 386, 398, 511
Chamberlain, Neville 397
Chandigarh 210
Chaucer 90
Cheers (tv dizisi) 480
Chirot, Daniel 209
Chomsky, Noam 53-56, 76, 94, 181, 296, 297, 306, 359, 360
Chugani, Harry 113
Chung, Connie 447
Churchill, Winston 354, 366, 397
Cibran, Halil 300
Cinsellik Yanlısı Feminizm 408
cinsel rekabet 381, 413, 414, 438, 485
cinsiyet ayrımcılığı 248
Clarke, Arthur C. 402
Clark, Ramsey 374
Claverie, Jean-Michel 102
Clemenceau, Georges 343
Clinton, Bill 220, 257, 373, 419, 421, 460
Clinton, Hillary 219, 220, 460, 470
Cohen, Dov 391
Commentary dergisi 164
Concise Glossary of Cultural Theory, A (Brooker) 259
Condorcet, Marquis de 344
Conflict of Visions, A (Sowell) 343
Conquest of Granada (Dryden) 22
Conquest, Robert 209
Consilience (Wilson) 139, 168
Coren, Stanley 153
Cosmides, Leda 15, 16, 169, 282, 407, 435
Cowen, Tyler 480
Crick, Francis 47, 59, 116
Crime in America (Clark) 374
Crime of Imprisonment (Shaw) 222
Crime of Punishment (Menninger) 222
Crittenden, Danielle 404
Croce, Jim 390
Cronin, Helena 15, 407
Culture of Honor (Nisbett ve Cohen) 391

Ç

çağrışımcılık 35-38, 104, 108, 117
"Çanı Kediye Kim Takacak?" (Ezop) 308
çardakkuşları 485, 486
Çehov, Anton 14
çevrecilik 191, 200, 220, 227, 343
Çifte-Kör Diktatör oyunu 309
Çin 90-92, 188, 191, 195, 258, 284, 296, 344, 373, 487
Çin Devrimi 191, 353
Çingene(ler) 32, 190, 218
çocuk tacizi 153, 183, 199, 204, 302, 337, 369, 373, 441, 452, 467, 494
çoklu zekâ 58, 92, 265
çöp DNA 102

D

Dahmer, Jeffrey 316
Daly, Martin 15, 169, 203, 204, 223, 306, 364, 375, 381, 388, 390
Damasio, Antonio 129
Damasio, Hannah 129
Daniels, Denise 454
Danto, Arthur 487
Darkness in El Dorado (Tierney) 147
Darrow, Clarence 164
Darwin, Charles 18, 19, 31, 32, 36, 46, 47, 72, 89, 138, 166, 187, 217, 228, 341, 357, 365
Darwinian Left, A (Singer) 357, 358
davranışçılık 35-37, 48, 58, 59, 157, 210, 217, 221, 359, 454, 492
davranış genetiği 64, 68-72, 142, 156, 168, 170, 176, 188, 340, 350, 363, 443, 445, 447-449, 451-454, 457, 459, 461, 468, 473
Dawkins, Richard 15, 74, 142-145, 156, 233, 234, 290, 380
Death by the Government (Rummel) 396
Deep Blue (bilgisayar) 51
Degler, Carl 33

de Kenessey, Stefania 496
dekonstrüktivizm 241, 253, 254
Delaney Maddesi 334
Delay, Tom 162
delilik savunması 225, 226
denetleyici gözetleme sistemi 59
deneycilik 21, 27, 39, 40, 45, 52, 53, 84, 149, 156, 180, 337, 340, 351, 374, 405, 407, 501
Denfeld, Rene 408
Dennett, Dan 27, 217, 263
Depo-Provera ilacı 441
depresyon 65, 232
Derrida, Jacques 253
Derriére Guard (sanat hareketi) 496
Descartes, René 24-26, 60, 159, 261, 360
Devlet (Platon) 341
DeVore, Irven 15, 141, 287
de Waal, Frans 207, 357
Dialectical Biologist (Lewontin ve Levins) 159
Diamond, Jared 91, 92
Dickeman, Mildred 407
Dickens, Charles 133, 234, 348
Dickinson, Emily 504, 505
Didion, Joan 408
Diktatör oyunu 309
Dilbilimci Belirlenimcilik varsayımı 253
Dilin Bütünü yöntemi 269
dindar sağ 161-167, 202, 215, 301, 342, 343
disleksi 65, 411
Disney, Walt 28
Disraeli, Benjamin 343
Dissanayake, Ellen 482, 484
Divale, W. T. 79
diyalektik biyoloji 144, 159, 169
doğalcılık yanılgısı 186, 200-203
Doğal Klasikçilik (sanat hareketi) 496
doğal seçilim 46, 47, 68, 70, 72-77, 97, 108, 119, 131, 138, 139, 145, 150, 160, 163, 167, 176, 177, 190, 201, 204, 233, 279, 293, 299, 312, 313, 317, 323, 324, 380, 381, 388, 410, 434, 439
Doğu Almanya 209
Doğu Kutbu bilişsel bilimcileri 53, 58, 99
doğum sırası 454, 463, 464
Domestic Tranquility: A Brief Against Feminism (Graglia) 404
Donald Duck 248
Dooling, Richard 216
Dostoyevski, Fyodor 60, 367
Douglas, William O. 222, 319
Dred Scott hükmü 348
Dryden, John 22
Dunbar, Robin 357
Durham hükmü 225, 226
Durkheim, Emile 33, 41, 42, 139, 156, 193, 341, 342, 507
Dutton, Denis 15, 482, 484, 485, 486, 494, 496
duyu korteksi 112, 117, 121, 122, 124, 125, 130
Dünya Çatışmalar Listesi 366, 396
Dünya Savaşı, I. 78, 93, 198, 245, 387, 388, 392, 398, 399
Dünya Savaşı, II. 44, 55, 78, 190, 191, 249, 284, 366, 373, 384, 392, 397, 398
Dünya Ticaret Merkezi (New York) 183
Dürziler 391
Dworkin, Andrea 211, 212, 435
Dworkin, Ronald 344

E

Eagly, Alice 370
Easterlin, Nancy 496
Eastwood, Clint 265
edebikelam 258, 259
Ehrlich, Paul 285, 286
Einstein, Albert 63, 273, 274, 489
Eiseley, Loren 45, 46
Ekman, Paul 57, 138
Elbow Room (Dennett) 217
eleştirel kuram 241
Eliza 135
Elliot, T. S. 361, 477

Ellwood, Charles 44
Elman, Jeffrey 53, 110
El Salvador 390
Elshtain, Jean Bethke 408
Ember, Carol 79
Endonezya 188
Enemies, A Love Story (Singer) 512
enformasyon 49, 50, 52, 287
Engels, Friedrich 159, 192, 306
Engizisyon 171
entelektüel mülkiyet 287
Er Ryan'ı Kurtarmak (Spielberg) 198
Eskimo 39
Estrich, Susan 421, 426
eşcinsellik 32, 63, 122, 190, 202, 231, 246, 263, 328, 330, 331, 343, 346, 417, 441, 473
Eşit Haklar Yasası 405
Eşit Koruma fıkrası 357
eşitlikçi feminizm 406, 408, 409, 422, 433, 435, 440
etnik gruplar 11, 22, 31-34, 39, 40, 175, 178, 179, 181, 183, 197, 245-252, 264, 268, 284, 332, 367, 376, 377, 383-386, 389, 395, 397, 405, 437, 439, 501, 511
etnik merkezcilik 352, 359, 400, 517
Evans, David 15, 496
evlatlık araştırmaları 12, 67, 294, 333, 371, 459, 467
Evolution of Human Sexuality (Symons) 146
Evrensel Dilbilgisi 55, 76
Evrensel Halk 76
Evrensel İnsan Hakları Bildirisi 206
Expanding Circle (Singer) 206, 383
Ezop 308

F

Fagan, Jeffrey 393
faizcilik 283
Falkland adaları 257, 390
Farah, Martha 129
Faris, Ellsworth 41
Faris, Robert 45
farklılık feminizmi 407, 408
Farley, Frank 470
Fausto-Sterling, Anne 412
Feminine Mystique, The (Friedan) 419
Feminist Çoğunluk Vakfı 199
feminizm 11, 34, 198, 199, 201, 211, 212, 233, 260, 328, 358, 371, 402-407, 409, 424, 428, 430-433, 440-442, 469
Ferguson, Andrew 165, 167
Feynman, Richard 185, 288
Fisher, Helen 407, 424
Fiske, Alan 282, 297, 310
fiziksel yanılgı 283, 284
Flynn, James 251
Fodor, Jerry 53, 104
Forster, E. M. 354
Foucault, Michel 493, 495
Fox-Genovese, Elizabeth 408
Franklin, Benjamin 207
Frank, Robert 312, 332, 362, 363
Fransa 89, 197, 210, 216, 324
Fransız Devrimi 197, 345, 353
Frazer, James George 277
Freedman, Jonathan 15, 372
Freeman, Derek 78, 146
frekansa bağlı seçilim 314, 315
Freud, Sigmund 59, 62, 234, 318, 454, 488
Friedan, Betty 211, 419, 421
Friedman, Milton 344, 468
Furchtgott-Roth, Diana 421

G

Gabriel, Peter 480
Gage, Phineas 61, 129
Galbraith, John Kenneth 344
Galileo Galilei 26, 171, 172, 252
Galton, Francis 32
Gardner, Howard 15, 269
Garfunkel, Art 39
Gauguin, Paul 44, 488
Gazzaniga, Michael 15, 62
Geary, David 15, 269, 270
Geertz, Clifford 42, 43, 253

Gell-Mann, Murray 288
Gelman, Susan 277
Gen Bencildir (Dawkins) 142, 156, 290, 291
genetiği değiştirilmiş besinler 276, 277, 279, 281
genom (insan) 64, 65, 68, 85, 97-103, 109, 118, 121, 130, 132, 140, 145, 168, 177, 188, 241, 268, 272, 313, 414, 418, 472
Gestalt ekolü 498
Ghiglieri, Michael 205
Gigerenzer, Gerd 361
Gilbert, William 339
Gilligan, Carol 212, 407, 408
Gilmore, Gary 315
Gingrich, Newt 294
Gintis, Herbert 363
Glendon, Mary Ann 327
Glover, Jonathan 209, 328, 335, 383, 385, 399
Godwin, William 28, 344
Goffman, Erving 318
Goldberg, Tiffany F. 219
Goldblum, Jeff 318
Goldin, Claudia 421
Golding, William 156
Goldman, Emma 189
Good Morning America (tv) 315
Gopnik, Adam 15, 263, 495
goriller 438
Gorki, Maksim 193
Gottfredson, Linda 407, 420, 421, 428
Gottschall, Jonathan 496
Gould, Stephen Jay 140, 142, 145, 154-158, 160, 166-168, 184, 201
Gowaty, Patricia 407
göç 32, 99, 140, 392, 466
Gökyüzünden Geniştir Beyin (Dickinson) 503, 504
görsel korteks 110-112, 123, 127, 129
görsel yanılsama 243, 244, 245
Graglia, F. Carolyn 404
Greene, Graham 295
Green, Ronald 15, 275
Grenada 390
Grogger, Jeff 393
Growth and Structure of the English Language (Jespersen) 30
grup seçilimi 311, 312
Grup Sosyalleşmesi kuramı 465-467
Guardian gazetesi 100
Gulag Takımadaları (Soljenitsin) 194
Guns of August (Tuchman) 388, 398
Gur, Batya 296
Gur, Raquel 407
Güney Afrika 384, 436
Güney Amerika 78, 91, 94
Güneyliler (ABD) 391, 392, 509, 511
Günlük Yaşamda Benliğin Sunumu (Goffman) 318
Güzelliğin Dönüşü (sanat hareketi) 496

H

Habil 320
Hacking, Ian 33, 247
Hadley, Robert 104
Haidt, Jonathan 324, 325, 326, 328
Haldane, J. B. S. 189
Halpern, Diane 153, 407
Hamilton, Alexander 344, 356
Hamilton, William 138-141, 293, 307
Harbi Delikanlılar (Pollack) 370
Harlem Rönesansı 34
Harris, Judith Rich 10, 15, 16, 382, 454, 458, 464-471, 473-475
Harris, Marvin 86
Harrison Bergeron (Kurt Vonnegut) 505
Harvard Üniversitesi 135, 137, 141, 198, 497
Harvey, William 47
Hastalık Kontrol Merkezleri (ABD) 373
hastalık mikrobu kuramı 190
Hatch, Orrin 273
Hausman, Patti 420, 421
Havva 18
Hawaii 30, 89
Hawkes, Kristen 407
hayalet uzuvlar 128
Hayek, Friedrich 187, 344, 347, 349

Hayvan Davranışları Harvard Yasası 217
hayvan hakları 271, 275, 330, 382, 383
Hayvan Özgürleşmesi (Singer) 383
Healey, Bernadine 375
Hebb, D. O. 120
Hebrides (İskoç adaları) 179
Hegel, G. W. R. 341
Heisenberg, Werner 489
Hepburn, Katharine 202
Hernadi, Paul 496
Herrnstein, Richard 10, 136, 137, 181, 361
hesaplama 49, 50, 51, 52
Hıristiyan köktendinciler 161, 165
Hillel 236
Hillenbrand, Lynne 427
Himmelfarb, Gertrude 163
Hindiçini 390, 391
Hindistan 86, 90, 188, 246, 252, 258, 276, 284, 328, 473
Hinduizm 326
Hines, Melissa 407
hiperaktiflik 212, 373, 376
hipergerçeklik 260
hipotalamus 63, 117, 155, 165, 414
Hirshleifer, Jack 312
Hitchcock, Alfred 480
Hitler, Adolf 166, 168, 190, 191, 194, 231, 264, 273, 274, 336, 512
Hobbes, Thomas 23-26, 50, 52, 78, 236, 306, 341, 344, 355, 380, 381, 385-389, 393-398, 400, 480
Hoffer, Eric 85
Hogan, Patrick 496
Holmes, Oliver Wendell, Jr. 222, 344, 348
Homeros 486
Honduras 390
Horace 484
Horowitz, Donald 397
How the Mind Works (Pinker) 105, 468
Hrdy, Sarah Blaffer 301, 407
Hubel, David 126, 138
Huckleberry Finn'in Serüvenleri (Twain) 508-511
Humboldt, Alexander von 360
Hume, David 104, 218, 221, 335, 355, 486
Hummel, John 104
Hunt, Morton 161
Hurtado, Magdalena 407
Huston, Anjelica 512

I

IBM 51, 506
Ibolar 188
Ifaluk halkı 56, 57
Inge, Dean 343
Inherit the Wind (tiyatro) 164
In the Belly of the Beast (Abbott) 315
IQ testleri 10, 67, 68, 86, 129, 130, 137, 169, 178-181, 185, 245, 332, 360, 361, 444, 448, 450, 452, 453
ırkçılık 10, 30, 33, 39, 45, 49, 57, 90, 133, 137, 138, 141, 152, 166, 178, 179, 181, 184, 208, 246, 248, 251, 257, 260, 264, 328, 376, 436, 441, 450, 495, 501, 505
ırksal sınıflandırma 183
Iroquois Federasyonu 355
It Takes A Village (Clinton) 470

İ

idam cezası 66, 185, 188, 206, 222, 223, 224, 392, 394, 395, 397
"İğrenme Bilgeliği" (Kass) 329
İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog (Galileo) 172
ikiz araştırmaları 63, 65-68, 97, 127, 132, 176, 181, 218, 272, 273, 339, 445, 447-454, 459, 471-473
ilkel komünizm 306
indirgemecilik 26, 93, 143-145, 150, 159
İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme (Locke) 21
insan evrenselleri 55-57, 59, 70, 76, 80, 187, 281, 295, 483, 515-520
İnsan Genomu Projesi 14, 98, 168, 170, 450

İnsan ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi (Darwin) 138
internet 51, 54, 95, 256, 287, 391, 402, 423, 479, 486, 506
intikam 59, 75, 80, 188, 223, 331, 388, 389, 391, 481, 509, 518
İrlanda 90, 391
İsa, Hz. 122, 236, 255
İsa'ya İşemek (Serrano) 493
İskandinavya 32, 67, 95, 377
İskoçya 92, 390, 391
İspanya 371
İspanyol İç Savaşı 384
İsrail 296, 310, 372, 413
istatistik 103, 249, 250, 280, 284, 422
İsviçre 372
İsyancı Kızlar Hareketi 408
işaret dili 83, 110, 112, 123, 124, 466
işitsel korteks 110-112, 124, 125
İtalya 30, 89, 90, 371

J

Jackson, Andrew 391
James, Oliver 468
James, William 36, 77, 247, 497
Japonca 55, 56, 95, 102, 466
Japon kökenli Amerikalılar 373
Japonya 102, 371, 383, 439, 486
Jefferson, Thomas 180
Jensen, Arthur 137, 140
Jespersen, Otto 30, 31, 32, 39
Jivaro yerlileri 150
John Paul II, Papa 228, 271
Johnson, Jim 15, 201
Johnson, Lyndon 342, 348, 368, 374
Johnson, Philip 164
Johnson, Samuel 47, 171, 176, 498
Jones, Owen 15, 204, 217, 438, 441, 442
Jong, Erica 15, 304, 305
Junger, Sebastian 310

K

Kabil 320
Kagan, Jerome 470
Kahneman, Daniel 361
kalıtsallık 9, 11, 21, 36, 41, 67, 71, 181, 185, 201, 274, 299, 313, 339, 352, 361, 377, 443-451, 453, 462, 463
Kamboçya 188, 191, 195
Kamerun 396
Kaminer, Wendy 408
Kamin, Leon 143-145, 155, 159, 450
kamu yararı 307-311, 351, 363
Kanada 32, 95, 218, 258, 342, 372, 395, 398
kan davası 206, 223, 367, 389, 390, 398, 510, 511
Kant, Immanuel 221, 236, 344, 360, 397
Kantor, J. R. 36
kapitalizm 184, 193, 199, 296, 353, 360, 469, 489
Karamazov, Dimitri 60, 112
Karamazov, Ivan 367
Kara Panterler 141, 360
karar verme 18, 32, 50, 64, 87, 182-184, 188, 205, 214, 217, 222, 226, 250, 289, 330, 333, 350, 358, 361, 419, 517
karıncalar 26, 293, 306, 354, 363
Karınca Z (film) 293, 299, 321
karşılıklı garantili yıkım 388
Kasparov, Garry 51
Kass, Leon 164, 165, 167, 329, 404
Katolik Kilisesi 228, 229, 272
Katz, Lawrence 15, 126
Keegan, John 397
Keeley, Lawrence 78
Keil, Frank 277
Kelly, Alice 455
kendini aldatma 142, 161, 318, 320, 336, 346, 350, 352, 353, 387, 388, 394, 400, 509
Kennedy, Edward 346
Kennedy, John F. 215, 398
Kennedy, John F., Jr. 328
Kennedy, Randall 396
Kennedy, Robert 344, 346, 359
Kenrick, Douglas 15, 378
kentsel dönüşüm 210

Kenya 487
Keşif Enstitüsü (ABD) 199
Kevles, Betty 368
Kevles, Daniel 368
Keynes, John Maynard 189
Kıbrıs 400
Kız Gücü 409
Kızıl Khmer 188, 193
Kızlarımızı İş Yerimize Götürelim 404, 419
kibbutz 296, 310, 413
Kimball, Roger 163
kimlik siyasetleri 43, 252, 343
Kimura, Doreen 407
Kindlon, Dan 370
Kitabı Mukaddes 18, 55, 161, 163, 171, 388
Kitabı Mukaddes Kuşağı 189
Kleinfeld, Judith 407, 421, 428
Klineberg, Otto 44
klonlama 133, 137, 163, 176, 256, 271, 272, 273, 274, 293, 329, 472, 474
Koch, Christof 116
Koch, Robert 191
Koertge, Noretta 408
Kohlberg, Lawrence 348
Kohn, Alfie 370
koku (olfaktif) sistemi 121
kollektivizm 88, 89, 195, 296, 306, 310, 311, 507
Kolomb, Kristof 90
Komar, Vitaly 487
Komünizm 191, 193, 200, 283, 353, 354
komünler 211, 309, 459
Konfiçyus 176, 236
Kopernik 19, 276
korteks 38, 61-64, 67, 70, 98, 110-114, 116, 117, 120-122, 124-129, 155, 205, 225, 414
Kosslyn, Stephen 15, 262
Koss, Mary 440, 441
koşullandırma 36, 37, 40, 76, 77, 122, 180, 208, 209, 428, 436, 492
kök hücre araştırmaları 29, 163, 232, 271, 273, 276
kölelik 21, 22, 31, 40, 81, 133, 140, 141, 179, 180, 191, 193, 206, 255, 260, 262, 295, 301, 346, 348, 357, 393, 397, 402, 403, 406, 492, 495
körlük 110, 123, 276, 432
Kristol, Irving 163, 164
kritik dönem 461
Kroeber, Albert 40, 41, 46, 48, 139, 193, 341
Kropotkin, Peter 306
Kruşçev, Nikita 398
kuantum mekaniği 288
Kubrick, Stanley 402
kulaklar (SSCB) 188, 195
Kung San halkı 78
Kusursuz Fırtına (Junger) 310
Küba Füze Krizi 398, 399
Kültür Devrimi (Çin) 188
kürtaj 163, 212, 231, 271-276, 323, 438
Kwakiutl yerlileri 40

L

Laframboise, Donna 408
Laius 320
Laius (Oedipus'un babası) 320
Landers, Ann 66
Lascaux mağara resimleri 486
Laski, Harold 189, 224
Lawrence, D. H. 197
Lazarus, Richard 57
Le Corbusier 210
Lefkowitz, Mary 408
Lehrman, Karen 408, 421
Leibniz, Gottfried Wilhelm 52
Lenin, V. I. 188, 193, 195
Leo, John 469
Lepowsky, Maria 404
Lessing, Doris 408
leviathan 23, 24, 380, 390, 396, 397
Leviathan (Hobbes) 23, 380
Levins, Richard 159
Levi-Strauss, Claude 341
Leviticus 236
Levy, Jerre 407

Lewinsky, Monica 257
Lewontin, Richard 140, 142-145, 154-156, 159, 160, 167, 168, 306, 450
liberal feminizm 434
liberalizm 21, 28, 39, 136, 141, 150, 184, 188, 189, 211, 306, 337, 339, 340, 342-344, 354, 360, 371, 392, 395, 406, 408, 439, 446, 478, 495
Lifelines: Biyology Beyond Determinism (Rose) 146
Limits of Family Influence (Rowe) 454
Lincoln, Abraham 180
Lippmann, Walter 245
Lloyd, Alan 318
Locke, John 21, 28, 34-36, 52, 104, 156, 236, 341, 342, 355, 360
Lomax, Alan, Jr. 138
Londra 486, 488
Lorenz, Konrad 156, 157, 387
Los Angeles Times 257, 305, 354
Lott, John 373
Loury, Glenn 15, 251
Love Canal mahallesi 334
Low, Bobbie 407
Lowie, Robert 43, 46, 48
Lubinski, David 424
Lutz, Catherine 56
Lyell, Charles 47
Lykken, David 15, 454

M

MacKinnon, Catharine 211, 435
Mad dergisi 263
Madison, James 344, 355, 356
Mad Max 336
Maeterlinck, Maurice 343
Magnum Force filmi 265
Mahabharata 236
Mahpus Açmazı 399
Mailer, Norman 315, 316
Makinedeki Hayalet 25, 27, 29, 45, 48, 50, 52, 54, 61, 62, 64, 71, 80, 98, 113, 114, 134, 153, 159, 161, 162, 167, 205, 206, 214, 215, 225, 226, 271, 276, 292, 350
Makinedeki Zamir 160
Makyavelcilik 293, 502
Makyavel, Niccolo 341
Makyavelvari özellikler 312, 316
Malezya 188, 470
Mallon, Ron 56
Malthus, Thomas 285, 286, 287, 288
Man and Aggression (Montagu) 42, 156
Mansfield, Harvey 404
Man Who Came to Dinner 481
Maori 89
Mao Zedung 28, 88, 159, 193, 195, 295
Mapplethorpe, Robert 493
March of Folly: From Troy to Vietnam (Tuchman) 388
Marcos, Ferdinand 78
Marcus, Gary 15, 104
Margaret Mead & Samoa (Freeman) 146
Marksizm 136, 159, 169, 189, 192, 194, 195, 209, 210, 340, 342, 343, 354, 355, 358, 363, 406, 489, 507
Marr, David 94, 483
Martindale, Colin 491
Marx Kardeşler 480
Marx, Karl 136, 155, 159, 160, 165, 192-194, 199, 200, 209, 306, 341, 353, 354, 358, 360
Masai savaşçıları 391
Massachusetts Teknoloji Enstitüsü 15, 53, 489, 515
Masters, Roger 202, 340, 342
materyalizm 155, 159, 165, 217, 229
Matrix (film) 261
Mayr, Ernst 180, 279
Mazursky, Paul 512
McCarthy, Joseph 151
McClelland, James 38, 53, 98
McClintock, Martha 407
McElroy, Wendy 408, 433, 434, 441
McGinnis, John 355, 357
McGue, Matt 448
McGuinness, Diane 407
McVeigh, Timothy 369, 371

Mead, Margaret 42, 44, 78, 138, 404, 429, 502
Mealey, Linda 315, 317, 407
medya 218, 221, 239, 241, 260, 263, 369, 371, 372, 404, 430, 489, 506
Mehler, Barry 450
mekân algısı 266
Melamid, Alexander 487
Melzack, Ronald 128
Mencken, H. L. 44, 331
Mendel, Gregor 47, 365
Mengele, Josef 146, 450
Menninger, Karl 222
metafor 21, 27, 28, 42, 50, 52, 74, 85, 88, 103, 118, 121, 193, 233, 234, 254-256, 293, 297, 322, 375, 380, 497, 518
Michelangelo 158
Miller, Geoffrey 15, 436, 485, 486
Miller, J. Hillis 253
Miller, Kristen 219
Mill, John Stuart 34, 35, 104
Milne, A. A. 215
Minogue, Kenneth 209
Minsky, Marvin 104
misilleme 223, 309, 381, 388-391, 394, 395, 518
Mismeasure of Man, The (Gould) 184
M'Naughten kuralı 225
Money, John 416
Monroe, Marilyn 489
Montagu, Ashley 42, 44, 156, 157, 169, 311, 368
Monty Python's Flying Circus 96
Moore, G. E. 186
Morton, Desmond 398
Mount, Ferdinand 296
Mozart 51, 460, 480
Ms. dergisi 404
Muller, Hermann 189
Murdoch, Iris 408, 498
Murdock, George 41
Murray, Charles 10, 361
Musevi-Hıristiyan insan doğası kuramı 17-19, 59, 165
mutualizm (ortakyaşam) 291
Myth of the First Three Years, The (Bruer) 461

N

naif gerçekçilik 243, 245
Napoleon, I. 353
National Geographic dergisi 54
National Public Radio 205
Natural History of Rape, A (Thornhill & Palmer) 10, 199, 429, 434
Navaho yerlileri 55
Naziler 32, 140, 166, 168, 169, 175, 189-194, 221, 222, 312, 323, 327, 328, 376, 409, 450, 469, 495, 496, 512
Neel, James 146-151
Neill, A. S. 268, 269
Nesse, Randolph 318
Newell, Alan 135
New Know-Nothings: The Political Foes of the Scientific Study of Human Nature, The (Hunt) 161
Newman, Barnett 492
Newsweek 51, 454, 455, 470
Newton, Huey 141
Newton, Sir Isaac 47, 266, 269
New Victorians: A Young Woman's Challenge to the Old Feminist Order (Denfeld) 408
New Yorker dergisi 65, 147, 220
New York Review of Books 139, 315
New York Times 78, 113, 212, 220, 404, 416, 493, 499
Nietzsche, Friedrich 165, 173, 252
Nijerya 188
Nim Chimpsky (şempanze) 83
Nisbett, Richard 391, 392
Nixon, Richard M. 221, 357, 390
Nobel ödülü 33, 189
No Mo Po Mo (sanat hareketi) 496
Non Sequitur çizgi roman 220
Not in our Genes (Lewontin, Rose, Kamin) 143, 159
Nozick, Robert 184, 187

Nurture Assumption (Harris) 10, 454, 467
Nussbaum, Martha 15, 213
nükleer silahlar 387, 388, 398

O

Oakshott, Michael 346
Observer gazetesi 100
Oedipus 320, 321
Ofili, Chris 493
Oklahoma City bombalama olayı 369
Okyanusya 22, 188, 492
Onion, The dergisi 493, 506
orak hücre anemisi hastalığı 178
orangutanlar 342, 438
Orta Amerika 91
ortakyaşam (mutualizm) 291
Ortega y Gasset, José 42, 368
Orwell, George 195, 384, 506, 507
otizm 65, 84
Otoriterci Yüksek Modernizm akımı 210
Ozick, Cynthia 408

Ö

öğrenilirlik kuramı 130
öjenizm 32, 133, 140, 147, 148, 151, 166, 168, 175, 188, 189, 376
Ölüm ve Zafer (Sargent) 198
önyargı 31, 32, 140, 141, 175, 181, 182, 186, 187, 239, 242, 246, 251, 327, 345, 352, 379, 420, 421, 423, 424, 458, 501, 502
östrojenler 414, 415
ötenazi 163, 271, 274, 275
özgecilik 138, 142, 145, 233, 291, 292, 307, 308, 310, 313, 314, 325, 326, 341, 350, 355, 363, 386, 425, 432, 452
Özgür İfade Feministleri 409
özgür irade 62, 98, 160, 162, 165, 167, 173, 214, 215, 217, 218, 221, 224, 227, 289, 473, 504
Özgür Konuşma Hareketi (Berkeley) 450
özyineleme 55, 106, 108, 400

P

Paddock, Paul 285
Paddock, William 285
Paglia, Camille 408, 409, 440
Paine, Thomas 344
Painted Word (Wolfe) 493
Palmer, Craig 10, 199, 216, 429, 434-440
Papalık Bilim Akademisi 228
Papert, Seymour 104
Parallel Distributed Processing (Rumelhart, McClelland vd) 38
Paris 210, 486
Parsons, Talcott 341, 342
Pascal, Blaise 499
Pasifik 40, 55, 90, 178, 282, 404
Passmore, John 197
Pasteur, Louis 191
Patai, Daphne 408
Paul, Elizabeth 305
Peloponnes Savaşı 385, 386
Pencap 210
Pentagon 135, 183
Percy, Walker 254
Perry, Bruce 211
Petitto, Laura 83, 123, 124
Philosophy and Literature dergisi 494
Picasso, Pablo 488
Pigmalyon etkisi 251
Pindar 344
Platon 235, 236, 341
Plomin, Robert 15, 454
Pocahontas 28
Pollack, William 370
Pol Pot 195
Pope, Alexander 172, 444
Popper, Karl 187, 344
Population Bomb, The (Ehrlich) 285
Posner, Richard 344
postmodernizm 241, 246, 253, 259, 260, 263, 341, 406, 481, 489-496, 506, 507
Postrel, Virginia 408
Poussaint, Alvin 137
Power and the Glory (Greene) 295

Pratik Aklın Eleştirisi (Kant) 236
Pratto, Felicia 407
Principia Ethica (Moore) 186
Proctor, Robert 191
Prusya 198
Pryor, Richard 316, 506
psikanaliz 59, 62, 122
psikiyatri 113, 122, 222, 225, 315, 318, 321, 376, 444
psikopati 13, 71, 157, 226, 227, 231, 312-317, 336, 344, 375, 377, 382, 437, 503
Public Enemy (rap grubu) 393
Public Opinion (Lippmann) 245
Putnam, Hilary 93, 184
Pylyshyn, Zenon 104

Q

Quartz, Stephen 110
Quayle, Dan 469

R

radikal bilim hareketi 136, 142, 143, 150, 153, 154, 159, 160, 167-169, 181, 189, 306, 335, 350, 354, 379, 406, 412, 436, 450, 468, 507
Radikal Merkez (sanat hareketi) 496
Rage Against the Machine 296, 359
Raising Cain (Kindlon) 370
rakip olmayan mallar 287
Ramachandran, V. S. 483
Rand, Ayn 306
Rawls, John 186, 187, 188, 361
Reagan, Ronald 343
Redmond, Elsa 150
Redskins (Washington) 319
Refah Toplumu 342
renk körlüğü 234
Rethinking Innateness (Elman) 53, 110
Rhodes, Richard 369
Rice, Marnie 317, 407
Richards, Robert 190
Ridley, Matt 308
Rio de Janeiro 210
Roback, Jennifer 421, 426
robotlar 73, 83, 84, 131, 205, 478
Rockefeller, John D. 32
Rockwell, Norman 480
Roiphe, Katie 408
Roma 486
Roma İmparatorluğu 236, 367, 377
Roma Kulubü 286
romantizm 13, 27, 76, 191, 197, 200, 202, 306, 316, 318, 322, 395, 492, 503
Romer, Paul 286, 287
Roosevelt, Theodore 189
Rorty, Richard 246
Rose, Hilary 306, 436
Rosencratz ile Guildenstern Öldüler (Stoppard) 379
Rose, Steven 142-146, 155, 156, 159, 160, 166-168, 306, 450
Rossi, Alice 408
Rousseau, Jean-Jacques 22-24, 27, 28, 77, 78, 197, 236, 341-344, 355, 360, 454
Rowe, David 454
Rozin, Paul 277, 278, 326, 330
rölativizm 40, 213, 241-246, 253, 259, 327, 489, 507
ruh 25, 26, 29, 43, 46, 60-62, 74, 80, 112, 113, 153, 159, 161-165, 167, 171, 182, 186, 197, 214-217, 225, 227-229, 232, 243, 252, 266, 271-275, 289, 292, 295, 297, 321, 351, 358, 504
Ruj Lezbiyenleri 408
Rumelhart, David 38, 53, 98
Rummel, R. J. 396
Rus Devrimi 353
Rushdie, Salman 231
Russell, Bertrand 19, 44, 324
Ryle, Gilbert 25, 26, 159

S

sağırlık 110, 123, 124, 466
Sahlins, Marshall 139, 169
saldırganlık 37, 63, 65, 74, 75, 95, 113, 117, 138, 141, 143, 145, 146,

156, 165, 198, 200, 205, 219, 237, 282, 324, 326, 330, 343, 344, 349, 371, 374, 377, 378, 379, 381, 385, 389, 394, 397, 404, 410, 412-414, 419, 430, 441, 444, 447, 471, 489, 513, 517
Salmon, Catherine 407
Samoalılar 78
Sanger, Margaret 189
Sapir, Edward 253
Sargent, John Singer 198
Sarich, Vincent 178
Sartre, Jean-Paul 221
Satel, Sally 408, 441
Saturday Night Live 263, 409
Scarr, Sandra 454
Scarry, Elaine 496
Schelling, Thomas 385
Schiffer, Claudia 273
Schlesinger, Laura 202
Schwartz, Felice 421
Schwarzenegger, Arnold 273
Scopes maymun davası 164
Scott, James 209
Searle, John 87, 88, 391
Sebastian (Aziz) 384
Segal, Nancy 67
Sejnowski, Terrence 110
Sen, Amartya 286, 327
Seneca Falls sözleşmesi 403
serbest piyasa ekonomisi 151, 343, 347, 362, 396
Serrano, Andres 493
ses tanıma yazılımı 136
Seville Bildirisi 198, 368
Sevişen Beyin (Miller) 485
sezgisel mühendislik 266, 270
Shakespeare, William 89, 90, 194, 241, 271, 379, 480, 486, 498, 503, 505
Shalit, Wendy 404
Shastri, Lokendra 104
Shatz, Carla 119
Shaw, George Bernard 189, 222, 344, 503
Shaywitz, Sally 407
Shepard, Roger 243, 244
Sherlock Holmes 261
Sherman, Cindy 489
Shockley, William 189
Shosha (Singer) 302
Shweder, Richard 43, 326
sigara içmek 191, 284, 330, 444, 447, 455, 458, 466, 468, 469, 471
Silk, Joan 407
Silver, Ron 512
Simon, Herbert 135, 361
Simon, Julian 286
Simon, Paul 39
Sineklerin Tanrısı (Golding) 156
Singer, Isaac Bashevis 302, 512, 514
Singer, Peter 206, 357, 358, 359, 383
sinirbilim 38, 59, 62-64, 71, 93, 94, 98, 99, 109, 110-114, 116-120, 126, 129, 130, 132, 138, 142, 162-168, 216, 268, 405, 407, 461
Sioux yerlileri 391
Siyah Erkek sanat sergisi 263, 489
Skinner, B. F. 37, 208, 209, 217, 253, 295, 428
Slavlar 190
Sledgehammer (P. Gabriel) 480
Slovic, Paul 279, 361
Small, Meredith 407
Smith, Adam 199, 281, 341, 344, 347, 362
Smith, Edgar 316
Smith, John Maynard 138, 206, 340
Smith, Susan 232
Smolensky, Paul 104
Smothers Biraderler 300
Smuts, Barbara 407
Sober, Elliot 311
Social Text dergisi 489
Sociobiology (Wilson) 138-141, 146, 156, 340, 342
"Sociobiology'ye Karşı" (Gould ve diğerleri) 140, 154, 166
Sokal, Alan 489
Sokrates 40
solaklık 65, 153

Soljenitsin, Aleksander 194, 315
Sommers, Christina Hoff 212, 406, 408
Sontag, Susan 408
sorumluluk 26, 158, 162, 166, 167, 170, 183, 189, 190, 215, 217, 218, 221-227, 336, 348, 350, 361, 370, 413, 440, 448, 474, 475
Sosyal Darvincilik 32, 133, 140, 168, 175, 184-190, 194, 200, 505
sosyalizm 159, 189, 194, 200, 212, 309, 310, 344, 354, 359, 360
Sosyal Spencercılık 32
Sovyetler Birliği 188, 191, 195, 296, 343, 371, 395, 398, 488
Sowell, Thomas 15, 91, 178, 343, 344, 353
Soylu Vahşi 22-25, 27-29, 37, 44, 48, 62, 77, 134, 150, 151, 153, 156, 169, 201, 268, 306, 315, 350, 374, 375, 400, 403, 404, 431, 454, 501, 509
Specter, Arlen 373
Spencer, Herbert 32, 186
Sperber, Dan 88
Sperry, Roger 62
Spock, Benjamin 37
Sponsel, Leslie 146-148, 150
spor dalları 379, 412, 456
Springsteen, Bruce 219
Stalin, Joseph 188, 195, 210, 353, 495
Standart Sosyal Bilim Modeli 33, 91, 93
Stardust Memories (Allen) 69
Steinem, Gloria 211, 409, 421
Steiner, George 320, 321, 494, 511
Steiner, Wendy 15, 496
Stein, Gertrude 497
Stephen, James 223
stereotipler 22, 30, 32, 34, 77, 80, 104, 106, 125, 182, 183, 241, 242, 245, 246, 248-252, 260, 263, 264, 378, 511
Stevens, Wallace 285
St. Helena 372
Stich, Stephen 33, 56
Stills, Stephen 304
Sting 304
Stir Crazy (Poitier) 316
Stoacılık 236
Stockhausen, Karlheinz 495
Stolba, Christine 421
Stoppard, Tom 379, 384
Storey, Robert 496, 500
Strossen, Nadine 408
Stuckizm (sanat hareketi) 496
Suç Adaleti Siyasetleri Kurumu (ABD) 369
Sullivan, Andrew 415
Sullivan, Arthur 339
Sulloway, Frank 454, 464
Summerhill (Neill) 268
Sur, Mriganka 15, 111
süperorganizma 40, 41, 139, 195, 213, 293, 306, 341, 355, 369, 507
Süper Ödenek Akti (1980) 334
Symons, Donald 15, 16, 146, 303, 305, 321, 322, 327
Szathmáry, Eörs 206

Ş

Şaşırtan Varsayım (Crick) 59
şempanzeler 65, 68, 83, 84, 117, 158, 169, 183, 378, 386, 438
Şeytanın Sözlüğü (Bierce) 289
şiddet 11, 19, 22, 64, 74, 77, 78, 80, 113, 147, 149-151, 158, 167, 168, 170, 194, 197, 201, 202, 205, 213, 216, 218, 219, 231, 236, 242, 284, 317, 332, 336, 337, 351, 355, 366-381, 383-386, 389-403, 412-414, 430-434, 437-442, 455, 460, 462, 471, 480, 495, 502, 509, 511
Şiddet İnisiyatifi (ABD) 375, 376
şizofreni 65, 232, 262, 454, 473

T

taklit 10, 51, 56, 82-85, 107, 108, 241, 258, 371, 484, 485, 491
Taliban 305
tarım 91, 177, 391

Taylor, Joan Kennedy 408
Tay-Sachs 178
Tazmanya 92
Tazmanya Canavarı 377
tecavüz 71, 78, 80, 177, 199-206, 209, 216, 217, 231, 316, 323, 324, 329, 403, 404, 406, 413, 429-442
teknoloji 27, 60, 76-78, 86, 89-92, 113, 207, 208, 239, 247, 265, 268, 269, 277, 281-284, 286, 287, 329, 358, 383, 385, 403, 419, 479, 482, 483, 499
Tennessee 164
Tennyson, Lord Alfred 291
testosteron 378, 392, 414, 415
Tetlock, Philip 333, 334, 335
Thaler, Richard 361
Thatcher, Margaret 342, 343, 350
Theory of Moral Sentiments (Smith) 344
Thomas, Dylan 39
Thomas, Elisabeth Marshall 78
Thornhill, Nancy Wilmsen 407
Thornhill, Randy 10, 15, 199, 201, 216, 429, 434, 435, 436, 437, 438, 439, 440
ticaret 77, 207, 242, 282, 297, 345, 347, 355, 400, 519
Tierney, Patrick 146, 147, 148, 149, 150, 151
Tiger, Lionel 141
Tilghman, Shirley 427
Timerman, Jacobo 315
Tinbergen, Niko 94
Todorov, Tzvetan 168
Tolstoy, Leo 298, 302
Tooby, John 15, 16, 169, 282, 287, 435
Tootsie (film) 480
toplum mühendisliği 13, 28, 211, 212, 237, 470, 501, 508
toplumsal cinsiyet 19, 96, 169, 176, 179, 182, 211, 212, 242, 245, 246, 248-254, 268, 299, 337, 359, 371, 378, 381, 404-409, 412, 416, 419-432, 439, 442, 489, 502, 507
toplumsal cinsiyetçi feminizm 406-409, 412, 430-433, 435, 437, 439
toplumsal inşacılık 33, 48, 56, 59, 87, 168, 241, 391, 406, 468
toplumsal sözleşme 24, 186, 236, 337, 341, 342
Toplum Sözleşmesi (Rousseau) 24
totalitercilik 191, 195, 209, 354, 501, 506, 508
Traffic (rock grubu) 332
Trajik Görüş 344-350, 353-355, 358, 359
Trasymakhos 341
Triumph of Sociobiology (Alcock) 169
Trivers, Robert 138, 141, 142, 145, 290-293, 298-302, 307, 311, 312, 317, 320, 325, 360, 381, 409, 464
Trudeau, Pierre 342
Truman, Harry S. 215
Tuchman, Barbara 388
Tukidides 385
Turkheimer, Erik 443, 452
Turner, Frederick 489, 496
Turner, Mark 496
Turner sendromu 417
Turner, Terence 146-148, 150, 151
Tüfek, Mikrop ve Çelik (Diamond) 91
Türkiye 400, 487
tütün endüstrisi 331, 460, 469
Tversky, Amos 361
Twain, Mark 508, 511, 512

U

Uçuş Korkusu (Jong) 304
Uganda 470
Ukrayna 92, 487
Ulusal Akıl Sağlığı Kurumu (ABD) 373
Ulusal Bilim Eğitimi Merkezi (ABD) 162
Ulusal Bilim Vakfı (ABD) 428
Ulusal Fon Birliği (ABD) 368
Ulusal Kadın Örgütü (ABD) 419
Ulusal Sağlık Enstitüleri (ABD) 375
Ulusal Sanat Vakfı (ABD) 478, 479
Uluslararası Af Örgütü 367
Ulusların Zenginliği (Smith) 281
UNESCO 44, 368
Updike, John 499, 511

Ü

Üçüncü Dalga 408
Üçüncü Dünya ülkeleri 283, 295, 331, 371, 403
Ültimatom Oyunu 308
Ütopyacı Görüş 344-350, 353, 358, 364
ütopyacılık 45, 208, 209, 306-309, 335, 351, 354, 441, 495

V

Valian, Virginia 251
Vanatinai adası 404
van Buren, Abigail 66
Van Gogh, Vincent 485, 488
Vasquez, John 387
Veblen, Thorstein 484, 486, 492
vejetaryenlik 169, 202, 330, 336, 383
Venter, Craig 100
Verbal Behavior (Skinner) 253
Vietnam savaşı 135, 198, 356, 390, 435
Viktorya dönemi 11, 32, 61, 223, 488, 492
Vonnegut, Kurt 505, 506

W

Waddington, C. H. 139
Wald, George 189
Walker, Rebecca 408
Wallace, Alfred Russell 46, 61
Wall Street Journal 404
War Against Boys (Sommers) 212
Ward, Elizabeth 456
Warhol, Andy 489
Wari halkı 382
Warren, Earl 222, 344, 348
Washington, George 487
Watergate skandalı 221
Watson, James 15, 47, 101
Watson, John B. 35-37, 41, 155, 253
Webb, Beatrice 189, 360
Webb, Sidney 189, 360
Weber, Max 341
Weizenbaum, Joseph 135, 136, 335
Wells, H. G. 189
Wertheim, Margaret 436, 468
West, John 163
White, Dan 218
White, Leslie 42, 43
Whitney Müzesi 263, 489, 496
Whorf, Benjamin 253
Who Stole Feminism? (Sommers) 406
Who, The (rock grubu) 255, 353
Wiesel, Torsten 15, 126, 138
Wilkinson, Milton J. 15, 400
Wilkinson, Richard 364
Williams, George 138, 201, 202, 293, 307, 311, 312
Wilson, David Sloan 311
Wilson, E. O. 47, 138-145, 154, 156, 166, 168, 340, 342, 350, 354, 483
Wilson, Margo 203, 223, 306, 364, 375, 381, 388, 390, 407
Wilson, Woodrow 245
Witelson, Sandra 407
Wittgenstein, Ludwig 252
Wolfe, Tom 165, 166, 167, 486, 493
Women's Ways of Knowing (Belenky) 408
Woods, Tiger 185
Wooldridge, Adrian 360, 361
Woolf, Virginia 481, 488, 492
Words and Rules (Pinker) 106
Wordsworth, William 197, 210, 353, 444
Wöhler, Friedrich 47
Wrangham, Richard 387
Wright, Robert 15, 168, 206, 207, 295, 383

Y

Yahudiler 32-34, 39, 90, 164, 175, 177, 188, 190, 191, 236, 246, 249, 264, 284, 302, 328, 329, 376, 453, 466, 512
Yahudi Soykırımı 32, 190-192, 397, 469, 495, 512
Yahve 23
Yakup, Hz. 320
yamyamlık 202, 316, 367, 382
Yanomamö halkı 146, 147, 149-151, 375, 386, 398, 452, 511

yapay zekâ 50, 51, 53, 83, 131, 135, 136, 241
yaratılışçılık 18, 19, 161-164, 166, 167, 199, 216, 504
yaşama isteği 274
yaş ayrımcılığı 183
Yeats, William Butler 207
Yeni Biçimcilik (sanat hareketi) 496
Yeni Gine 78, 398, 485
Yeni Narrativizm (sanat hareketi) 496
Yeşu 171
Young, Cathy 408, 421, 430
Yugoslavya 387, 395
Yüksek Mahkeme (ABD) 162, 319, 348, 408

Z

Zahavi, Amotz 484
Zambiya 366
Zeno'nun Paradoksları 384
Zimbabve 366
Zimbardo, Philip 383
Zing Yang Kuo 36
Zippy 418

Dil ve zihin konusunda dünyanın önde gelen uzmanlarından biri olan Steven Pinker, *Boş Sayfa*'da insan doğası tartışmasını ve bunun ahlaki, duygusal, siyasal renklerini irdeliyor. Kendine özgü bir mizah duygusuyla ele aldığı konular hakkındaki düşüncelerini berrak bir şekilde ifade eden Pinker, geçen yüzyılda birçok aydının kabul ettiği ve zihnin doğuştan gelen özellikler barındır*madığını* söyleyen "boş sayfa" öğretisinin, "insanlık" dediğimiz ortak değerlerimizi ve bireysel tercihlerimizi inkâr ettiğini öne sürüyor. Pinker ayrıca, "boş sayfacıların" toplumsal sorunları nesnel bir şekilde çözümlemek yerine avutucu sloganlarla yetindiklerini; siyaset, şiddet, çocuk yetiştirme ve sanat anlayışlarımızı çarpıttığını savunuyor. Tarafların karşılıklı olarak birbirlerini suçladıkları "insan doğası" tartışmalarına soğukkanlılık ve akılcılık şırınga eden Pinker, bilim ve sağduyuya dayalı bir insan doğası anlayışını dürüstçe kabul etmenin önemini vurguluyor.

Prof. Steven Pinker (1954-), Harvard Üniversitesi Psikoloji Bölümü öğretim üyesidir. Ayrıca MIT'de de dersler vermektedir. Görsel bilişim yetileri (algı, öğrenme, mantık yürütme becerileri) ile dil psikolojisi alanlarında yürüttüğü araştırmalar çeşitli ödüller kazanmıştır. *How the Mind Works* ve *The Language Instinct* isimli kitapları da birçok ödüle değer görülmüştür. Çeşitli bilim cemiyetlerine üye olan Pinker, ayrıca *Cognition* dergisinin editörlerinden birisidir. Pek çok yazısı *The New York Times, The New Yorker, The New Republic, Slate, Technology Review* gibi dergilerde yayımlanmıştır.

ISBN 978-605-4238-36-1

9 786054 238361

BOĞAZİÇİ ÜNİVERSİTESİ YAYINEVİ